มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

กัจจายนวัณณนา แปล

คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล
ผศ.ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

กัจจายนวัณณนา แปล

คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์

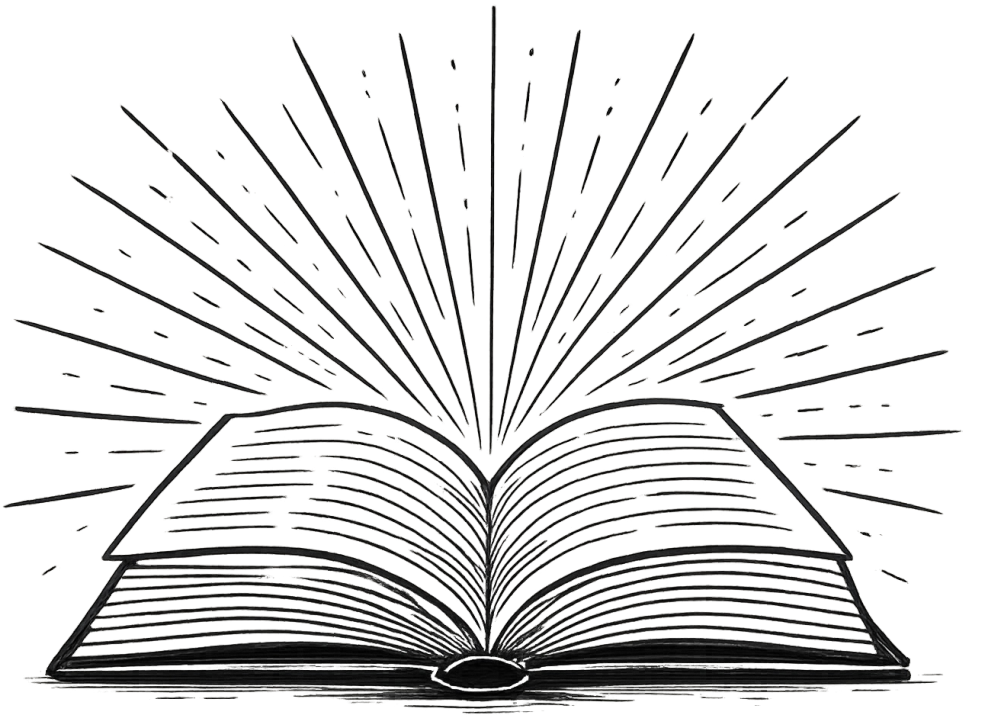

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล
ผศ.ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์

ชื่อหนังสือ: กัจจายนวัณณนา แปล

จัดทำโดย : **รองศาสตราจารย์ ดร.เวทย์ บรรณกรกุล**
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์

พิสูจน์อักษร : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์

ออกแบบปก : พระธรรมวชิราจารย์, รองศาสตราจารย์ ดร.

ลิขสิทธิ์ : มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
เลขที่ ๑๐ หมู่ที่ ๔ ตำบลรางพิกุล อำเภอกำแพงแสน
จังหวัดนครปฐม

คณะกรรมการกลั่นกรองผลงานวิชาการ (Peer Review):
พระมหาโกมล กมโล, รองศาสตราจารย์ ดร.
ศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส
รองศาสตราจารย์ ดร.สุวิญ รักสัตย์

ISBN : **978-616-629-300-5**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : กรกฎาคม ๒๕๖๘ จำนวน ๕๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ : J.print ๙๔ ถนนมหาราช แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ โทร. ๐๘๐-๒๘๙-๑๕๙๕

สัมโมทนียกถา

ภาษาบาลีหรือภาษามคธเป็นภาษาที่บันทึกพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือบันทึกคัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ดังนั้น ผู้จะศึกษาบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ จำเป็นจะต้องศึกษาหลักภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งเสียก่อน การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาถือว่ายังไม่เพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะห์วิจัยได้ แต่ต้องเป็นการศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ “สัททาวิเสส” คือ

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา หรือหลักไวยากรณ์บาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ, โมคคัลลานะ และสัททนีติ เป็นต้น

๒. กลุ่มคัมภีร์นิฆัณฑุ คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นต้น

๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยหลักและวิธีประพันธ์ฉันท์/คาถาภาษาบาลี เช่น คัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น

๔. กลุ่มคัมภีร์เกฏุภะ คือคัมภีร์แสดงกลวิธีแต่งคำและประโยคให้ไพเราะเพราะพริ้ง แสดงวิธีใช้ถ้อยคำที่ปราศจากโทษและอรรถรสของคำและประโยค เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการะ เป็นต้น

คัมภีร์สัททาวิเสสเหล่านี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์ต่างมีความรู้เชี่ยวชาญแตกฉานพระไตรปิฎก จากนั้นท่านได้รวบรวมประมวลความรู้หลักภาษาที่มีอยู่ในบาลีพระไตรปิฎกมาแต่งเป็นหลักภาษา หรือไวยากรณ์ครอบคลุมหลักภาษาบาลีพระไตรปิฎกทั้งหมด

เมื่อกุลบุตรผู้ใคร่ศึกษา ได้ศึกษาคัมภีร์สัททาวิเสสแตกฉานดีแล้ว ไปศึกษาบาลีพระไตรปิฎก จะไม่มีความอึดอัดสงสัยในบทพระบาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจเกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำใจในรสของพระสัทธรรมเหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยานที่ดารดาษด้วยไม้ดอกนานาพรรณ ฉะนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวว่า คัมภีร์สัททาวิเสส เป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก จะเห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ ว่า **ชินวจนยุตฺตํ หิ** สูตรที่จะแสดงต่อไปนี้ สมควรต่อพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะมารทั้ง ๕ เท่านั้น

มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย ได้นำคัมภีร์สัททาวิเสส มาจัดเป็นวิชาแกนพระพุทธศาสนาควบคู่กับหมวดวิชาพื้นฐานทั่วไปตามระบบการจัดการศึกษาในทุกระดับชั้น ปัจจุบัน คัมภีร์ตำราด้านวรรณกรรมบาลีสำหรับศึกษาค้นคว้ายังมีไม่เพียงพอ เนื่องจากคัมภีร์สัททาวิเสสนี้ บางคัมภีร์ยังอยู่ในรูปของใบลานตัวขอม บางคัมภีร์ก็สูญหายไปจากเมืองไทยนานหลายร้อยปี หรือบางคัมภีร์ก็อยู่ในรูปของอักษรภาษาพม่า

มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย เล็งเห็นความสำคัญของคัมภีร์สัททาวิเสส จึงได้จัดโครงการปริวรรตและแปลคัมภีร์สัททาวิเสสขึ้นเพื่อให้พระภิกษุสามเณรและผู้สนใจทั่วไปมีคู่มือการศึกษาภาษาบาลีที่ถูกต้องสมบูรณ์แบบ ไม่คลาดเคลื่อนจากพุทธประสงค์ มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย จึงได้จัดให้มีโครงการปริวรรต แปล วิเคราะห์ และจัดพิมพ์คัมภีร์สัททาวิเสส โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อจัดพิมพ์คัมภีร์สัททาวิเสส ในโครงการปริวรรตและแปลคัมภีร์สัททาวิเสส จำนวน ๕๒ คัมภีร์

๒. เพื่อให้คัมภีร์สัททาวิเสส ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มคัมภีร์หลักภาษาบาลี เป็นเสมือนกุญแจไขพระไตรปิฎกได้รับการเผยแผ่ไปอย่างกว้างขวาง

๓. เพื่อให้พระภิกษุสามเณร และผู้สนใจในการศึกษาภาษาบาลีมีคู่มือการศึกษาที่ถูกต้องสมบูรณ์ ไม่คลาดเคลื่อนจากพุทธประสงค์

คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย มีผู้จัดทำแล้วหลายฉบับ ฉบับแปลเป็นภาษาไทยก็มีหลาย ๆ สถาบันจัดทำ คัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ก็มีจัดพิมพ์ออกเผยแผ่บ้างแล้ว แต่คัมภีร์อันเป็นคู่บารมีเป็นเหมือนกุญแจไขพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สัททาวิเสสทั้ง ๔ กลุ่มที่กล่าวมานี้ ยังมีไม่เพียงพอที่จะศึกษา หากจัดทำให้สำเร็จจะเป็นเครื่องเชิดชูคัมภีร์พระไตรปิฎกให้สูงค่ายิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นศักดิ์ศรีและอาภรณ์อันล้ำค่า ใช้เป็นเครื่องประดับชาติ ประดับศาสนา ประดับวัดวาอาราม ประดับเจ้าสำนักเรียนและพระภิกษุสามเณรทั่วไป ประดับสถาบันการศึกษาทั้งฝ่ายธรรมฝ่ายโลก ประดับบุคคลผู้สนใจใคร่หาความรู้เรื่องการวิเคราะห์การตีความหมายพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกตามหลักภาษาบาลีชั้นสูง พระภิกษุสามเณรรูปใด สถาบันการศึกษาใดหรือบุคคลใดมีคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ฎีกาอยู่แล้ว สมควรอย่างยิ่งที่จะต้องมีคัมภีร์สัททาวิเสสชุดนี้ไว้เคียงคู่ด้วย เหมือนหลักภาษาไทยเคียงคู่ภาษาไทยฉะนั้น

สำหรับคัมภีร์กัจจายนวัณณนามีเฉพาะฉบับภาษาบาลี ที่ท่านอาจารย์นิมิตร โพธิ์พัฒน์ (พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙) ได้เรียบเรียงจัดทำขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ยังไม่มีการแปลเป็นภาษาไทย รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล และคณะ จึงได้มีวิริยะอุสาหะจัดแปลและเรียบเรียงกัจจายนวัณณนา ฉบับแปล เล่มนี้ขึ้น ในนามมหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย ขอขอบคุณขอบใจและอนุโมทนาบุญกับรศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล และผศ.ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์ ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย ขอให้ท่านและผู้มีส่วนบุญกุศลครั้งนี้ จงประสบแต่ความสุข ความเจริญ ปราศจากทุกข์โศก โรคภัย ถึงความเจริญงอกงาม ในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป

พระธรรมวชิราจารย์,รศ.ดร.
ผู้อำนวยการมหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย

คำนำ

เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) อดีตกรรมการมหาเถรสมาคม อดีตเจ้าคณะใหญ่หนกลาง อดีตเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการามวรวิหาร อดีตรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย นครปฐม และอดีตประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ พร้อมด้วยอาจารย์นิมิตร โพธิ์พัฒน์ (พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙) ได้นิพนธ์ทัศนะแนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาภาษาบาลีตามแนวทางแห่งวงศ์ปริยัติไว้

ไวยากรณ์ จัดว่าเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งนัก เพราะนับเข้าในศิลปศาสตร์ ๑๘ ประเภท[๑] ที่ควรศึกษาเล่าเรียน ทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องกับพระเวท (เวทางคะ) ๖ ประเภท[๒] บุคคลขาดความรู้ในไวยากรณ์เปรียบเสมือนคนใบ้ที่ไม่สามารถชี้แจงความประสงค์ของตนได้ ด้วยเหตุที่ไวยากรณ์ประดุจดังอวัยวะสำคัญยิ่ง แม้โบราณาจารย์ผู้แตกฉานเชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมก็กล่าวไวยากรณ์ว่าเป็นวิชาพื้นฐานของพระไตรปิฎกอีกด้วย[๓]

ดังนั้น ไวยากรณ์จึงเป็นศาสตร์อันทรงคุณค่าในการเป็นนักภาษาหรือผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรม ด้วยเหตุดังกล่าว โบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงรจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ขึ้นมากมายเพื่อความเข้าใจถึงรากศัพท์ในภาษาอย่างถูกต้อง

ไวยากรณ์สันสกฤต

ไวยากรณ์สันสกฤตเป็นที่นิยมศึกษาเล่าเรียนมาก่อนครั้งพุทธกาล ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระเวทเจริญรุ่งเรือง มีข้อความในพระสูตรว่า พราหมณ์หลายคนในสมัยพุทธกาล เช่น พราหมณ์พาวรี พราหมณ์กูฏทันตะ พราหมณ์โปกขรสาติ และศิษย์อัมพัฏฐมาณพเป็นผู้เชี่ยวชาญพระเวทพร้อมด้วยไวยากรณ์ และวิชาประกอบการศึกษาพระเวทอื่น ๆ มีฉันทลักษณ์ เป็นต้น ดังข้อความในทีฆนิกาย อัมพัฏฐสูตรว่า

---

[๑] มิลินทปัญหา, น ๔; สัททนีติ ธาตุมาลา, น. ๓๔๖; โลกนีติ, คาถา ๑๒.

[๒] ศัพทกัลปทรุมะ, ๔/๕๐๑; อภิธานัปปทีปิกา, คาถา ๑๑๐

[๓] มุขं วฺยากรณํ สฺมฤตม. (คัมภีร์ศึกษา)

เตน โข ปน สมเยน พฺราหฺมณสฺส โปกฺขรสาติสฺส อมฺพฏฺโฐ นาม มาณโว อนฺเตวาสี โหติ อชฺฌายโก มนฺตธโร ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สากฺขรปฺปเภทานํ อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย อนุญฺญาตปฺปฏิญฺญาโต สเก อาจริยเก เตวิชฺชเก ปาวจเน "ยมหํ ชานามิ, ตํ ตฺวํ ชานาสิ. ยํ ตฺวํ ชานาสิ, ตมหํ ชานามีติ[๔]

แปลว่า สมัยนั้นแล อัมพัฏฐมาณพ ศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้สาธยายทรงไตรเพทรู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์อภิธานและอลังการศาสตร์กับประเภทแห่งอักขระมีพงศาวดารเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจบท เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในปรัชญาที่ประชาชนยึดถือและลักษณะของมหาบุรุษ อันอาจารย์ยกย่องรับรองในลัทธิปาพจน์ คือไตรวิทยาอันเป็นของอาจารย์แห่งตนว่า ฉันรู้สิ่งใด เธอรู้สิ่งนั้น เธอรู้สิ่งใด ฉันรู้สิ่งนั้น

แม้ว่าภาษาสันสกฤตจะเจริญรุ่งเรืองในสมัยพุทธกาลจนกระทั่งมีตำราไวยากรณ์และวิชาประกอบการศึกษาอื่น ๆ ขึ้นมากมาย แต่ภาษานี้นิยมเรียนอย่างแพร่หลายในชนชั้นวรรณะพราหมณ์ซึ่งถือตัวว่าเป็นวรรณะสูงกว่าวรรณะอื่น ดังนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ทรงใช้ภาษาสันสกฤตประกาศพระศาสนา เพราะหากเป็นตามนี้ศาสนาพุทธจะเป็นศาสนาของชนวรรณะสูงคือกษัตริย์และพราหมณ์เท่านั้น ไม่อาจแพร่หลายไปยังประชาชนทั่วไปที่นิยมใช้ภาษามคธในแคว้นมคธและแคว้นโกศลซึ่งเป็นรัฐใหญ่ในสมัยนั้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงปฏิเสธการใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระพุทธพจน์ เมื่อพราหมณ์สองพี่น้องมาทูลขอให้พระพุทธองค์ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก ทั้งยังปรับอาบัติทุกกฎแก่ผู้ยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤตว่า **น ภิกฺขเว พุทฺธวจนํ ฉนฺทโส อาโรเปตพฺพํ. โย อาโรเปยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส.**[๕] (ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงยกพระพุทธพจน์ด้วยภาษาสันสกฤต รูปใดยกขึ้นเป็นอาบัติทุกกฎ)

อนึ่ง ภาษาสันสกฤตนั้นถือกันว่าเป็นภาษาเทพ เหมาะแก่ชนวรรณะสูงที่เป็นกษัตริย์และพราหมณ์เท่านั้น ภาษานี้มีนักปราชญ์แต่งตำราไวยากรณ์นับร้อยคัมภีร์ตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน คัมภีร์ปาณินิซึ่งแต่งในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒ ปรากฏชื่อของนักไวยากรณ์สันสกฤต ๑๐ ท่าน คือ

๑. อาปิศลิ	ปา. ๖.๑.๙๒
๒. คาลวะ	ปา. ๖.๓.๖๑. ๗.๑.๗๔

[๔] ที.สี. ๙.๒๕๖.๘๗-๘๘

[๕] วิ.จูฬ. ๗.๒๘๕.๔๖

๓. จากรวรมณะ	ปา. ๖.๑.๑๓๐
๔. สโผฏายนะ	ปา. ๖.๑.๑๒๓
๕. กาศยปะ	ปา. ๘.๔.๖๗, ๑.๒.๒๕
๖. คารคยะ	ปา. ๘.๔.๖๗, ๘.๓.๒๐
๗. ภารทวาชะ	ปา. ๗.๒.๖๓
๘. เสนกะ	ปา. ๕.๔.๑๑๒
๙. ศากฏายนะ	ปา. ๓.๔.๑๑๑, ๘.๓.๑๘
๑๐. ศากัลยะ	ปา. ๑.๑.๑๖, ๘.๓.๑๙

นอกจากนั้น ในคัมภีร์ปาณินิได้เอ่ยถึงคัมภีร์ไวยากรณ์ไม่น้อยกว่า ๖๔ คัมภีร์ ทั้งนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญปรัชญามีมางสายืนยันว่าคัมภีร์ไวยากรณ์ที่ประพันธ์ก่อนคัมภีร์ปาณินิ มีประมาณ ๘๕ คัมภีร์

ไวยากรณ์บาลี

ไวยากรณ์บาลี คือ วิชาว่าด้วยรูปคำและระเบียบในการประกอบรูปคำให้เป็นประโยค ไวยากรณ์นี้ จัดว่าเป็นคัมภีร์ที่พิทักษ์พระพุทธศาสนาไว้ให้ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นศาสตร์ที่ช่วยให้อนุชนรุ่นหลังเข้าใจภาษาบาลีที่ใช้จารึกพระไตรปิฎก

คัมภีร์ไวยากรณ์มคธที่มีสูตรสำหรับทำตัวรูปซึ่งรักษาปริยัติศาสนาอันเป็นพระพุทธพจน์ มีปรากฏตราบเท่าทุกวันนี้ ๔ คัมภีร์ **คือ คัมภีร์กัจจายนะ, คัมภีร์โมคคัลลานะ, คัมภีร์สัททนีติ และคัมภีร์สัททสังคหะ**

๑. คัมภีร์กัจจายนะ

ในบรรดาคัมภีร์ทั้ง ๔ นั้น คัมภีร์สัททาวิเสสที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน คือ คัมภีร์กัจจายนะ มีทัศนะเรื่องผู้รจนาคัมภีร์นี้ต่างเป็น ๓ ทัศนะ คือ

ทัศนะที่ ๑ เห็นว่า พระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาลเป็นผู้รจนา

ทัศนะที่ ๒ เห็นว่า พระมหากัจจายนะได้รจนาสูตรแล้วต่อมาบุคคลอื่นได้รจนาวุตติ และอุทาหรณ์เพื่ออธิบายคัมภีร์ให้ชัดเจนขึ้น

ทัศนะที่ ๓ เห็นว่า พระกัจจายนะในสมัยหลังพุทธกาลแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าสกมันธาตุในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือในระหว่างที่ราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์นั้น

รุ่งเรืองอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๙ จะอย่างไรก็ตาม บางมติกล่าวว่าแต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ – ๑๖

แต่ละทัศนะมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ทัศนะที่ ๑

ทัศนะนี้เห็นว่า พระมหากัจจายนะผู้ดำรงตำแหน่งมหาสาวกเป็นผู้รจนาในครั้งพุทธกาล ทัศนะดังกล่าวปรากฏครั้งแรกในอรรถกถา อปาทานที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มตินี้เป็นที่ยอมรับของคัมภีร์ไวยากรณ์ที่แต่งในช่วง ๑,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา อันได้แก่ คัมภีร์นยาสะ (มุขมัตตทีปนี) ที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ปทรูปสิทธิฎีกาที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นยาสปทีปิกาซึ่งเป็นฎีกาเก่าของคัมภีร์นยาสะที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๘-๑๗๙๔) สัททนีติปกรณ์ที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวานั่นเอง และนิรุตติสารมัญชูสาซึ่งเป็นฎีกาใหม่ของคัมภีร์นยาสะที่แต่งในราวพุทธศักราช ๒๑๙๓ ดังข้อความกล่าวว่า

อตฺตโน ปุพฺพปตฺถนาวเสน กจฺจายนปฺปกรณํ มหานิรุตฺติปฺปกรณํ เนตฺติปฺปกรณนฺติ ปกรณตฺตยํ สมฺมชฺเฌ พฺยากาสิ.[๖]

“พระมหากัจจายนะได้กล่าวปกรณ์ทั้งสาม คือ คัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์มหานิรุตติ และคัมภีร์เนตติในท่ามกลางสงฆ์ โดยเนื่องด้วยความปรารถนาของตน”.

กจฺจายนญฺจ มุนิวณฺณิตพหุมตฺถสฺส กจฺจายนสฺส มุขมตฺตมหํ กริสฺสํ.[๗]

“ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระกัจจายนะผู้มีปัญญาอันพระมุนียกย่องแล้ว จักประพันธ์คัมภีร์อธิบายของพระกัจจายนะนั้น”.

กตฺตา นาม “เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สงฺขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ ยทิทํ มหากจฺจายโนติ ภควตา เอตทคฺเค ฐปิโต อายสฺมา มหากจฺจายโน.[๘]

“ชื่อว่าผู้ประพันธ์ คือท่านพระมหากัจจายนะที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระมหากัจจายนะนี้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเรา ซึ่งจำแนกอรรถที่เรากล่าวไว้โดยสังเขปให้พิสดาร”.

---

[๖] อป. อ. ๒.๒๖๔

[๗] นฺยาส หน้า ๑

[๘] นฺยาส หน้า ๖

กจฺจายนญฺจาติ ภควตา สํขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ สาวกานํ เอตทคฺเค ฐปิตํ มหาสาวกานํ นิรุตฺติลกฺขณาจริยภูตํ มหากจฺจายนตฺเถรญฺจ.[๙]

"บทว่า กจฺจายนญฺจ คือ พระกัจจายนเถระผู้เป็นมหาสาวกและเป็นอาจารย์ผู้รอบรู้กฎไวยากรณ์ อันพระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าสาวกผู้อธิบายข้อความของพระพุทธดำรัสย่อให้พิสดาร".

นนุ ปภินฺนปฏิสมฺภิเทน วิคตาสวโทเสน โลกปญฺญตฺติโกวิเทน มหาสาวเกน กตตฺตา สพฺพาจริยานุมตตฺตา โทสาปคตสฺส สตฺถสฺส นาลํ โจทนาติ.[๑๐]

"ถามว่า การทักท้วงคัมภีร์ที่ปราศจากโทษ เพราะแต่งโดยพระมหาสาวกผู้แตกฉานปฏิสัมภิทาและปราศจากโทษคืออาสวะ ทั้งเป็นผู้ฉลาดในบัญญัติทางโลก และเพราะอาจารย์ทั้งหมดยอมรับ ย่อมไม่สมควร มิใช่หรือ".

โวหารเภทกุสเลน สุพุทฺธินา โย
กจฺจายเนน กถิโต ชินสาสนตฺถํ
ตฺยาทิกฺกโม ตทนุคํ กิริยาปทานํ
กตฺวา กโม ภวติธาตฺวเสน วุตฺโต.[๑๑]

ลำดับวิภัตติอาขยาตมี ติ เป็นต้น พระกัจจายนะ
ผู้มีปรีชาดีฉลาดในบัญญัติต่างๆ กล่าวไว้เพื่อ
ศาสนาของพระชินเจ้า ข้าพเจ้าได้กล่าวลำดับบท
กิริยาโดยเนื่องด้วย ภู ธาตุ โดยกระทำให้คล้อย
ตามลำดับวิภัตติอาขยาตนั้น.

กจฺจายนญฺจ มุนิวณฺณิตพุทฺธิมนฺตํ
นตฺวา ปภินฺนปฏิสมฺภิทเถรมคฺคํ
สํสารสาครตรํ สุวิสุทฺธสีลํ
กลฺยาณทสฺสนสุวณฺณสมานวณฺณํ.[๑๒]

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระกัจจายนะผู้มีปรีชาที่พระมุนีทรงชมเชย ผู้เป็นพระเถระที่ประเสริฐแตกฉาน

---

[๙] รูป.ฎี. หน้า ๓
[๑๐] นยาสปฺปทีปิกา. หน้า ๔๙.
[๑๑] นีติ.ปท. หน้า ๕๓
[๑๒] นิรุตติสารมัญชูสา. หน้า ๑.

ปฏิสัมภิทาญาณ ผู้ข้ามพ้นสาครแห่งสงสาร
มีศีลหมดจดดี มีฉวีวรรณ ดั่งทองน่าชมดู.

คัมภีร์สุตตนิทเทสที่พระเถระชาวพม่าชื่อพระสัทธัมมโชติปาละ แต่งไว้ในพุทธศักราช ๑๙๙๐ ได้เล่าเหตุการณ์ที่ทำให้พระมหากัจจายนะรจนากัจจายนไวยากรณ์ไว้ว่า

ตตฺถ อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโตติ อิทำ ภควโต มุขปาฐภูตำ ปุพฺพวากฺยำ. น กจฺจายเนน วุตฺตวากฺยำ. ตถา หิ เอโก วุฑฺฒปพฺพชิโต ภิกฺขุ ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานำ คเหตฺวา อโนตตฺตตีเร สาลรุกฺขมูเล นิสินฺโน อุทยวยกมฺมฏฺฐานำ กโรติ. โส อุทเก จรนฺตำ พกำ ทิสฺวา อุทกำ “พกนฺติ กมฺมฏฺฐานำ กโรติ. ภควา ตำ วิตถภาวำ ทิสฺวา วุฑฺฒปพฺพชิตำ ปกฺโกสาเปตฺวา อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโตติ วากฺยมาห.

กจฺจายนตฺเถเรนปิ ภควโต อธิปฺปายำ ชานิตฺวา อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโตติ วากฺยำ ปุพฺเพ ฐเปตฺวา อิทำ ปกรณำ กตนฺติ กจฺจายเนน กตสุตฺตนฺติปิ วทนฺติ.[๑๓]

“ในพากย์นั้น สูตรว่า **อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต**นี้เป็นประโยคแรกที่เป็นมุขปาฐะของพระผู้มีพระภาค มิใช่ประโยคที่พระกัจจายนะกล่าวไว้ ความโดยพิสดารว่า ภิกษุขรัวตารูปหนึ่งเรียนเอากรรมฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาค แล้วนั่งที่ควงไม้สาละเจริญกรรมฐานที่พิจารณารู้ความเกิดดับ เธอเห็นนกกระยางเที่ยวไปในน้ำ แล้วเจริญกรรมฐานว่า **อุทกำ พกำ** (น้ำ นกกระยาง) พระผู้มีพระภาคทรงทราบความผิดพลาดนั้นแล้ว รับสั่งให้เรียกขรัวตามาแล้วตรัสประโยคว่า **อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต** (เนื้อความย่อมหมายรู้ได้ด้วยอักษร) แม้พระกัจจายนเถระได้ทราบความประสงค์ของพระผู้มีพระภาคจึงได้แต่งปกรณ์นี้โดยตั้งสูตรไว้ในเบื้องแรกว่า **อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต** อาจารย์บางท่านกล่าวอีกมติหนึ่งว่าเป็นสูตรที่พระกัจจายนะแต่ง”

แนวความเชื่อดังกล่าว ยังปรากฏในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ที่พระเถระชาวพม่าชื่อ พระมหาวิชิตาวีแต่งไว้ในพุทธศักราช ๒๑๖๙ แต่มีข้อความต่างกันเล็กน้อยดังนี้

อิทำ สุตฺตำ เกน วุตฺตำ. ภควตา วุตฺตำ. กทา วุตฺตนฺติ. ยม-อุปลนามกา เทฺว พฺราหฺมณา ขยวยกมฺมฏฺฐานำ คเหตฺวา คจฺฉนฺตา นทีตีเร ขยวยนฺติ กมฺมฏฺฐาเน กยิรมาเน เอโก อุทเก มจฺฉำ คณฺหิตุำ จรนฺตำ พกำ ทิสฺวา อุทกพโกติ วิรชฺฌติ. เอโก ฆเฏ ปฏำ ทิสฺวา ฆฏปโฏติ วิรชฺฌติ. ตทา ภควา โอภาสำ มุญฺจิตฺวา อตฺโถ ภิกฺขเว อกฺขรสญฺญาโตติ วากฺยำ ถเปติ. เตสญฺจ กมฺมฏฺฐานำ ติฏฺฐติ.

---

[๑๓] กจฺจายนสุตฺตนิทฺเทส. หน้า ๔

ตสฺมา ภควตา วุตฺตนฺติ วุจฺจติ. ตำ ญตฺวา มหากจฺจายโน ภควนฺตำ ยาจิตฺวา หิมวนฺตำ คนฺตฺวา มโนสิลาตเล ทกฺขิณทิสาภาคำ สีสำ กตฺวา ปุรตฺถิมทิสาภิมุโข หุตฺวา อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโตตฺยาทิกำ กจฺจายนปฺปกรณำ รจิตำ. ตสฺมา ปุพฺพวากฺยนฺติ วุตฺตำ. เถเรน ถปิตตฺตา ปริภาสาติปิ วุตฺตำ. วุตฺตญฺจ

ปุพฺพวากฺยนฺติทำ สุตฺตำ วทนฺตาจริยาปเร
สุตฺตนามานุรูเปน ปริภาสาติ โน มตีติ.

อโนตตฺตตีเร สาลรุกฺขมูเล นิสินฺโน เอกำ วุฑฺฒปพฺพชิตำ สนฺธาย วุตฺตนฺติปิ วทนฺติ. อยมิมสฺส อตฺถุปฺปตฺติ.[๑๔]

ถามว่า : ใครกล่าวสูตรนี้ไว้

ตอบว่า : พระผู้มีพระภาคตรัสไว้

ถามว่า : ตรัสไว้ในกาลไหน

ตอบว่า : พราหมณ์สองคนมีชื่อว่ายมะและอุปปละ เรียนเอากรรมฐานที่ว่าด้วยการเกิดขึ้นและดับไป เมื่อเจริญกรรมฐานอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ พราหมณ์คนหนึ่งเห็นนกกระยางเที่ยวจับปลาในน้ำ จึงสาธยายผิดว่า **อุทกพก** (นกกระยางในน้ำ) พราหมณ์อีกคนหนึ่งเห็นผ้าอยู่ในหม้อแล้วสาธยายผิดว่า **ฆฏปฏ** (ผ้าในหม้อ) ในขณะนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแผ่โอภาสแล้วตั้งประโยคว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย **อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต** (เนื้อความย่อมหมายรู้ได้ด้วยอักษร) กรรมฐานของพราหมณ์ทั้งสองนั้นก็ดำรงมั่น

ดังนั้น ข้าพเจ้า จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ พระมหากัจจายนะรู้ความนั้นแล้วทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาค แล้วไปสู่ป่าหิมพานต์หันหน้าไปทางทิศตะวันออก วางศีรษะไว้ทางทิศใต้ เหนือแผ่นหินมีสีเหมือนหรดาล ได้รจนากัจจายนไวยากรณ์ที่มีสูตรต้นว่า **อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต** ดังนั้น [ในปทรูปสิทธิปกรณ์] จึงกล่าวว่า สูตรนี้เป็นประโยคต้นทั้งกล่าวว่าเป็นปริภาสาสูตร (สูตรแสดงกฎทั่วไป) บ้าง เพราะเป็นสูตรพระเถระกล่าวไว้ สมจริงดังสาธกกล่าวไว้ [ในคัมภีร์มุขมัตตสาระ] ว่า

“อาจารย์ท่านอื่นกล่าวสูตรนี้ว่าเป็นประโยคเริ่มแรก แต่มติของข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นปริภาสาสูตร โดยคล้อยตามชื่อสูตร”

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวอีกว่า “พระผู้มีพระภาคประทับนั่งที่ควงไม้สาละใกล้สระอโนดาด ตรัสไว้โดยปรารภรัวตารูปหนึ่ง” ทั้งหมดนี้เป็นเหตุเกิดแห่งเรื่องราว ของสูตรนี้”

---

[๑๔] กจฺจายนวณฺณนา หน้า ๘

อย่างไรก็ตาม เรื่องดังกล่าวนี้ เป็นเพียงตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมา ไม่พบในพระบาลี อรรถกถาและฎีกา ต่อมาพระญาณกิตติได้นำคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์มาจัดลำดับใหม่ โดยให้ชื่อว่า **“คัมภีร์มูลกัจจายน์ หรือคัมภีร์กัจจายน์มูล”**

ในคัมภีร์คันธวงศ์ ผลงานของพระนันทปัญญะ พระเถระชาวพม่าราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ได้กล่าวว่า พระมหากัจจายนะ เป็นชาวชมพูทวีป (อินเดีย) เคยเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชติ ผู้ครองนครอุชเชนีในแคว้นอวันตี ต่อมาท่านเห็นโทษแห่งกาม จึงละบ้านเรือนออกบวชในพระศาสนาของพระศาสดา ท่านได้รจนาคัมภีร์ไว้ ๖ เรื่อง คือ กัจจายนคันถะ (กัจจายนไวยากรณ์) มหานิรุตติคันถะ จูฬนิรุตติคันถะ เนตตคันถะ เปฏโกปเทสคันถะ และวัณณนีติคันถะ ดังมีข้อความว่า

กตเม คนฺถา กจฺจยาเนน กตา.

กจฺจายนคนฺโถ มหานิรุตฺติคนฺโถ จูฬนิรุตฺติคนฺโถ เนตฺติคนฺโถ เปฏโกปเทสคนฺโถ วณฺณนีติคนฺโถติ อิเม ฉ คนฺถา มหากจฺจายเนน กตา.[๑๕]

ในอรรถกถา ได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระว่า เดิมท่านเป็นบุตรพราหมณ์กัจจานโคตรหรือกัจจายนโคตร ในกรุงอุชเชนี เมื่อโตขึ้นได้รับราชการในตำแหน่งปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชติแทนบิดาที่เสียชีวิต เมื่อพระเจ้าจัณฑปัชโชติได้ทรงทราบข่าวเกี่ยวกับการเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้าในแถบเมืองสาวัตถีและอื่น ๆ ทรงปรารถนาที่จะได้ฟังธรรมบ้าง จึงมีรับสั่งให้กัจจายนะเดินทางไปนิมนต์พระพุทธเจ้ามาอุชเชนี กัจจายนะเมื่อเดินทางไปถึงได้ฟังธรรม ก็เกิดความเลื่อมใสตัดสินใจออกบวช และอยู่ปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตผล ท่านได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าในด้านการอธิบายขยายความ เมื่อถึงเวลาอันสมควร พระกัจจายนะได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าไปอุชเชนี

แต่พระพุทธเจ้ากลับส่งพระกัจจายนะไปแทนด้วยเห็นว่าเป็นผู้มีความเหมาะสมทุกประการทั้งในด้านภาวนาธรรม การสอนธรรม และการเป็นชาวอุชเชนีเอง พระกัจจายนะจึงเดินทางกลับบ้านเมืองเดิม ท่านได้สามารถทำอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งในประเทศอินเดีย[๑๖]

---

[๑๕] จูฬคนฺวส. ข้อ ๒๕

[๑๖] พระสูตรอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๘ ภาค ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓๕-๑๓๗. (มหามงกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชจักรีวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕)

ทัศนะว่ากัจจายนไวยากรณ์เป็นผลงานของพระมหากัจจายนะดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นความเห็นของโบราณาจารย์ฝ่ายเถรวาทตั้งแต่สมัยแต่งคัมภีร์อรรถกถาในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้วได้รับการยอมรับต่อมาดังปรากฏหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในประเทศไทยยังคงสืบทอดความเห็นนี้อยู่มาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเรื่องผู้แต่งกัจจายนไวยากรณ์ในหนังสือแบบเรียนวรรณคดีประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์[๑๗] ของพระเทพเมธาจารย์ (เช้า จิตปญฺโญ) และในประวัติวรรรณคลีบาลี[๑๘] ของ ร.อ. ฉลาด บุญลอย เป็นต้น

บางท่านสันนิษฐานว่า การที่โบราณาจารย์อ้างว่าผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะ คือพระกัจจายนมหาสาวกนั้น คงจะเป็นกุศโลบายให้อนุชนรุ่นหลังเกิดศรัทธาเลื่อมใสในคัมภีร์นี้แล้วหมั่นศึกษาเล่าเรียนด้วยความพากเพียรไม่ย่อท้อก็เป็นได้[๑๙]

ทัศนะที่ ๒

ทัศนะนี้พบในคัมภีร์กัจจายนเภทฎีกาใหม่ ซึ่งแต่งโดยพระอุตตมสิกขะ พระเถระชาวพม่าในพุทธศักราช ๒๒๑๓ มีข้อความกล่าวว่า

กจฺจาเนน กโต โยโค วุตฺติ จ สงฺฆนนฺทิโน
ปโยโค พฺรหฺมทตฺเตน นฺยาโส วิมลพุทฺธินา.[๒๐]

พระกัจจายนะแต่งสูตร พระสังฆนันทีแต่งวุตติ

พระพรหมทัตตะแต่งอุทาหรณ์ คัมภีร์นยาสะ แต่งโดยพระวิมลพุทธิ.

ท่านผู้แต่งเสนอว่า สาระของกัจจายนไวยากรณ์นั้นในแต่ละสูตรมีเนื้อหาจำแนกเป็น ๓ ส่วน ตัวสูตรเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะ วุตติเป็นผลงานของพระสังฆนันทิ ส่วนอุทาหรณ์เป็นผลงานของพระพรหมทัตตะ

และยังมีคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์ที่ชื่อว่า นยาสะ เป็นผลงานของพระวิมลพุทธิ (บางท่านว่า คำนี้อาจจะผิดพลาดมาจากชื่อวชิรพุทธิ เพราะถือว่าผู้แต่งวชิรพุทธิฎีกา และนยาสะ เป็นคนเดียวกัน หรืออาจจะเป็นชื่อหนึ่งของพระวชิรพุทธิก็ได้) นอกจากนี้ ท่านผู้แต่งได้พยายามปรับแนวความคิดให้สอดคล้องกับทัศนะแรก โดยกล่าวว่าพระสังฆนันทิ ผู้รจนาวุตตินั้นอาจจะเป็นชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของพระมหากัจจายนเถระ

---

[๑๗] พระเทพเมธาจารย์ (เช้า จิตปญฺโญ) แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์ (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๗

[๑๘] ร.อ. ฉลาด บุญลอย, ประวัติวรรณคดีบาลี (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๙๗

[๑๙] พระอัคคธัมมะ, โมคคัลลานนิสสัย (มัณฑเลย์:โรงพิมพ์มยะส่อ, พ.ศ. ๒๕๑๔) คำนำ หน้า ฑ-ฒ

[๒๐] กจฺจายนเภท.นวฎีกา. หน้า ๑๒๙

ข้อเสนอในกัจจายนเภทฎีกาข้างต้นมีความหมายว่า สาระไวยากรณ์บาลีตามที่ปรากฏในรูปกัจจายนไวยากรณ์นั้น เริ่มต้นจากหลักหรือตัวสูตรพระมหากัจจายนะริเริ่มไว้ แต่สมัยพุทธกาลแล้วได้มีพัฒนาการเพิ่มคำอธิบายวุตติและอุทาหรณ์เข้าไป ดังนั้น ชื่อกัจจายนไวยากรณ์ จึงมิได้หมายถึงไวยากรณ์ของพระมหากัจจายนเถระ แต่มีความหมายถึงไวยากรณ์สายกัจจายนะ ไวยากรณ์สายนี้เริ่มขึ้นที่แคว้นอวันตี

ทัศนะที่กล่าวว่ากัจจายนไวยากรณ์เป็นผลงานของบุคคล ๓ ท่านนี้ ปราชญ์ชาวพม่าบางท่านยอมรับแต่ไม่เชื่อว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้แต่งสูตร เพียงเชื่อว่าท่านผู้แต่งเป็นพระกัจจายนะรุ่นหลังแต่งสูตรไว้ก่อน ต่อมาจึงมีผู้รู้แต่งวุตติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสูตรให้กระจ่าง เหมือนกับปาณินิซึ่งแต่งสูตรของคัมภีร์ปาณินิไว้ก่อน ต่อมาวารติกะจึงแต่งวุตติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสูตร ข้อสันนิษฐานนี้ปรากฏในคัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะ ที่แปลและอธิบายกัจจายนไวยากรณ์เป็นภาษาพม่าในพุทธศักราช ๒๔๔๗ ท่านผู้แต่งเห็นว่ากัจจายนสูตรมีข้อบกพร่องหลายประการ จึงไม่ควรเป็นผลงานของพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ ทั้งวุตติในบางสูตรก็อธิบายความไม่สอดคล้องกับสูตรและอุทาหรณ์ในบางสูตรก็ไม่ตรงตามสูตรและวุตติ ตัวอย่างเช่น

๑. สูตรบางสูตรกล่าวซ้ำหรือชวนสับสน

๑.๑. สูตร ๖๔๓ ว่า ภฺยาทีหิ มติ พุธิ ปูชาทีหิ จ กฺโต (ลง กฺต ปัจจัยท้าย ภี ธาตุเป็นต้นและท้าย มน ธาตุ, พุธ ธาตุ, ปูช ธาตุ เป็นต้น) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะอาจลง ต ปัจจัยได้ด้วยสูตร ๕๕๖ ว่า ภาวกมฺเมสุ ต (ลง ต ปัจจัยในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ)[๒๑]

๑.๒. สูตร ๖๕๓ ว่า ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี (ลงจตุตถีวิภัตติในศัพท์ที่แสดงภาวะในอนาคตกาล) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะอาจลงจตุตฺถีวิภัตติได้ด้วยสูตร ๒๗๗ ว่า สิลาฆ ฯเปฯ สตฺตมฺยตฺเถสุ จ (การกในที่ประกอบกับ สิลาฆ ธาตุ.....ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ และในการประกอบกับศัพท์อื่นๆ ชื่อว่า สัมปทานการก)[๒๒]

๑.๓. สูตร ๖๖๓ ว่า กฑฺยาทีหิ โก (ลง ก ปัจจัยท้าย กฑิ ธาตุ เป็นต้น) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะอาจลง อ ปัจจัยแทน ก ปัจจัยด้วยสูตร ๕๒๗ ว่า สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา (ลง ณวุ ตุ อาวี และ อ ปัจจัยท้ายธาตุทั้งหมด)[๒๓]

---

[๒๑] กจฺจายนสุตฺตตฺถ. หน้า ๔๐๓

[๒๒] กจฺจายนสุตฺตตฺถ. หน้า ๔๐๘

[๒๓] กจฺจายนสุตฺตตฺถ. หน้า ๔๑๓

๑.๔. สูตร ๖๖๔ ว่า ขาทามคมานำ ขนฺธนฺธคนฺธา (แปลง ขาท ธาตุ เป็น ขนฺธ, อม ธาตุเป็น อนฺธ และ คมุ ธาตุเป็น คนฺธ) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะรูปว่า ขนฺธ, อนฺธ และ คนธ อาจสำเร็จได้ด้วย ขนฺธ ธาตุ, อนฺธ ธาตุ และ คนฺธ ธาตุ[๒๔]

๒. วุตติในบางสูตรอธิบายความไม่สอดคล้องกับสูตร เช่น สูตร ๑๕๔ ว่า สมาเสจ วิภาสา สูตรนี้แปลตามวุตติว่า “แปลงสระที่สุดของ ปุม ศัพท์เป็น อำ ได้บ้างในเมื่อกระทำสมาสแล้ว” มีอุทาหรณ์ตามวุตติว่า อิตฺถิปุมนปุสกานิ กล่าวคือ ให้แปลงสระ อ ของ ปุม ศัพท์เป็น อำ แล้วแปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค จึงสำเร็จรูปเป็น อิตฺถิปุมนปุสกานิ แต่คัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะกล่าวว่าควรแปลสูตรนี้ว่า “แปลงสระที่สุดของ ปุมศัพท์พร้อมทั้งวิภัตติเป็น อำ ได้บ้างในเพราะวิภัตติอาลปนะเอกพจน์ในเมื่อกระทำสมาสแล้ว” และได้แสดงอุทาหรณ์ว่า เห อิตฺถิปุมำ, อิตฺถิปม, อิตฺถิปุมา(แน่ะสตรีและบุรุษ) ความเห็นนี้เกิดจากสูตรหน้าของสูตรนี้ คือสูตร ๑๕๓ ว่า อมาลปเนกวจเน (แปลงสระที่สุดของปุม ศัพท์พร้อมทั้งวิภัตติเป็น อำ ได้บ้างในเพราะวิภัตติอาลปนะเอกพจน์) ควรมีความหมายเชื่อมโยงกับสูตรนี้โดยมีบทบางบทจากสูตรต้นตามมาสูตรหลังได้ตามธรรมเนียมของสูตร[๒๕]

นอกจากนี้ สูตร ๑๗๘ ในกัจจายนไวยากรณ์ว่า สพฺพโต โก (ลง ก อาคมท้ายสรรพนามทั้งหมด) ก็แต่งตามสูตรในคัมภีร์กาตันตระ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๑๔๑) ที่แสดงการลง อกฺ ปัจจัย และ ก ปัจจัย ดังนั้น สูตรดังกล่าวจึงควรแปลว่า “ลง ก ปัจจัยท้ายสรรพนามทั้งหมด” แต่ท่านผู้แต่งวุตติกล่าวว่าให้ลง ก อาคมซึ่งไม่ตรงกับข้อความในคัมภีร์กาตันตระ

๓. อุทาหรณ์ในบางสูตรก็ไม่ตรงตามสูตรและวุตติ เช่น สูตร ๑๖๗ ว่า พหุพฺพีหิมฺหิจ (วิธีอันเป็นไปในสรรพนามย่อมไม่มีในพหุพพีหิสมาส” มีอุทาหรณ์ในกัจจายนไวยากรณ์ว่า ปิยปุพฺพาย, ปิยปุพฺพานำ, ปิยปุพฺเพ, ปิยปุพฺพสฺส แต่คัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะ เห็นว่าควรมีอุทาหรณ์เป็น ปิยปุพฺพา, ปิยปุพฺพาย, ปิยปุพฺพา, ปิยปุพฺเพ, ปิยปุพฺพานำ, ปิยปุพฺพาย[๒๖]

ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะ จึงอธิบายกัจจายนไวยากรณ์โดยเขียนวุตติและอุทาหรณ์ขึ้นใหม่ ไม่ใช้วุตติและอุทาหรณ์เดิมที่พบในกัจจายนไวยากรณ์ ต่อมาพระนาคะศิษย์ของท่านผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะ ได้รจนาคัมภีร์กัจจานสังเขปเป็นภาษาบาลีในพุทธศักราช ๒๔๕๔ โดยนำกัจจายนสูตรมาเป็นสูตรหลักแล้วใช้วุตติและอุทาหรณ์ของคัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะทั้งหมด

---

[๒๔] กจฺจายนสุตฺตตฺถ. หน้า ๔๑๓

[๒๕] กจฺจายนสุตฺตตฺถ. หน้า ๗๕

[๒๖] กจฺจายนสุตฺตตฺถ. หน้า ๗๙

ทัศนะที่ ๓

ทัศนะนี้มีความเห็นว่า พระกัจจายนเถระผู้รจนากัจจายนไวยากรณ์นั้น มิใช่พระมหากัจจายนเถระในสมัยพุทธกาล แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อตรงกันซึ่งเกิดภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี ซึ่งคงจะเป็นชาวสิงหลหรือชาวอินเดียตอนใต้ แคว้นโจฬะ ชื่อคัมภีร์ก็เหมือนชื่อผู้แต่งเช่นกับโมคคัลลานไวยากรณ์ ที่ท่านผู้แต่งชื่อว่า โมคคัลลานะ มีข้อความกล่าวไว้ในคำนำของสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา (หน้า ข) ที่นักวิชาการพม่ากล่าวว่า

อาธุนิกา ปน ปริกฺขณสีลา วิจกฺขณา “กจฺจายนปฺปกรณมิทำ น เอตทคฺคฏฺฐานานนฺตรลาภินา มหากจฺจายนตฺเถเรน รจิตำ. อถโข ปจฺฉิมิเกน สีหฬทีปิเกน โจฬรฏฺฐิเกน วา ตมฺมหาสาวเกน สมานนามเธยฺเยน อญฺญตเรน เถเรน วิรจิตนฺติ วทนฺติ. การณญฺจ ตตฺถ ตตฺถ พหุธา ปปญฺเจนฺติ. โส จ วาโท ยุตฺโต วิย ทิสฺสติ.

“ผู้ที่มีปัญญาตรึกพิจารณาในปัจจุบันกล่าวว่า กัจจายนไวยากรณ์นี้ มิใช่แต่งโดยพระมหากัจจายนเถระผู้ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ แต่แต่งโดยพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อเหมือนกับพระมหาสาวกนั้นซึ่งเป็นชาวสิงหลหรือชาวแคว้นโจฬะ และอ้างเหตุผลอธิบายไว้มากมายในที่นั้น ๆ ความเห็นดังกล่าวคงชอบด้วยเหตุผล”.

แม้ในคำนำของพาลาวตารฎีกาใหม่ซึ่งพระสิงหลแต่งไว้ก็กล่าวว่า

ตถาปิ น โส กจฺจายนาจริโย โส มหาขีณาสโว. ตสฺเสว นามเธยฺเยน ปสิทฺโธ ปจฺฉิมกาลิโก เอโก เถโร ตสฺส พฺยากรณสฺส กตฺตา ยถา อิทฺธิมนฺเตสุ อคฺคฏฺฐานำ ปตฺตสฺส มหาขีณาสวสฺส นามเธยฺยวตา ปจฺฉิมกาลิกเฉเกน เถเรน กตำ โมคฺคลฺลานพฺยากรณนฺติ เกสญฺจิ ปณฺฑิตานำ มตำ.[๒๗]

“บัณฑิตบางท่าน มีความเห็นว่า อาจารย์กัจจายนะนั้น มิใช่คนเดียวกับพระมหาขีณาสพ หากทว่าเป็นพระเถระรูปหนึ่งในภายหลังที่ปรากฏโดยชื่อของพระขีณาสพนั้น เหมือนโมคคัลลานไวยากรณ์ที่แต่งโดยเถระรูปหนึ่งในภายหลังซึ่งมีชื่อเหมือนพระมหาขีณาสพผู้บรรลุฐานะอันยอดเยี่ยมในบรรดาภิกษุผู้มีฤทธิ์”.

ทัศนะข้างต้นนี้มีเหตุผลดังนี้

๑. กัจจายนไวยากรณ์แต่งอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตคือปาณินิและกาตันตระ โดยอาศัยกาตันตระที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นหลัก เพราะนำข้อความจากไวยากรณ์มาอ้างไว้และมีสูตรเหมือนหรือคล้ายกับสูตรในไวยากรณ์สันสกฤต

---

[๒๗] คำนำพาลาวตารนวฎีกา หน้า ง

๒. ไวยากรณ์บาลีอื่น เช่น โมคคัลลานไวยากรณ์ และสัททนีติปกรณ์เป็นต้น กล่าวคัดค้านความเห็นของกัจจายนไวยากรณ์ ถ้าท่านผู้แต่งเป็นผู้แตกฉานในนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณก็ไม่ควรมีข้อบกพร่องให้ผู้อื่นทักท้วงได้ และคำคัดค้านของไวยากรณ์เหล่านั้นจะถูกหรือไม่ก็ตาม ก็แสดงการเห็นแย้งกับมติของกัจจายนไวยากรณ์

๓. อุทาหรณ์บางอย่างในกัจจายนไวยากรณ์เกิดภายหลังจากที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี

คำอธิบายโดยสังเขปในข้อทั้ง ๓ นั้นมีดังต่อไปนี้

๑.๑. **ปรสมญฺญา ปโยเค** (เมื่อมีการประกอบใช้ชื่อในคัมภีร์สันสกฤตอื่น ก็พึงประกอบได้) สูตรนี้กล่าวถึงการนำชื่อจากไวยากรณ์สันสกฤตมาใช้ในกัจจายนไวยากรณ์ จึงแสดงว่าคัมภีร์นี้แต่งโดยอิงอาศัยไวยากรณ์สันสกฤต ทั้งชื่อในคัมภีร์สันสกฤตอื่นซึ่งกล่าวถึงในกัจจายนไวยากรณ์ ก็ปรากฏในคัมภีร์ปาณินิ และคัมภีร์กาตันตระ ดังนี้

โฆสะ	โฆษวนฺโตนฺเย (กา. ๑.๑๒)
อโฆสะ	วรฺคาณำ ปฺรถมทฺวิตียา ศษสาศฺจาโฆษาะ. (กา. ๑.๑๑)
สวัณณะ	เตษำ ทฺวาวนฺโยนฺยสฺย สวรฺเณา. (ปา. ๑.๔)
	ตุลฺยาสฺยปฺรยตฺนำ สวรฺณมฺ. (ปา. ๑.๑.๖)
สังโยค	หโลนนฺตราะ สฺโยคะ. (ปา. ๑.๑.๗)
ลิงค์	ธาตุวิภกฺติวรฺชฺชมรฺถววลฺลิงฺคมฺ. (กา. ๒.๑)
	อรฺถวธาตุรปฺรตฺยยะ ปฺราติปทิกมฺ. (ปา. ๑.๒.๔๕)
	กฤตฺตทฺธิตสมาสาศฺจ. (ปา. ๑.๒.๔๖)
บท	ปูรฺววปรโยรรฺโถปลพฺเธา ปทมฺ. (กา. ๑.๒๐)
	สุปฺติงนฺตำ ปทมฺ (ปา. ๑.๔.๑๔)
อุปธา	อนฺตฺยาตฺ ปูรฺวำ อุปธา. (กา. ๒.๑๑)
นที	อีทูตฺสตฺรฺยาขฺโย นที. (กา. ๒.๙)
สรรพนาม	สรฺวาทีนิ สรฺวนามานิ. (ปา. ๑.๑.๒๗)

๑.๒. สูตรบางสูตรในกัจจายนไวยากรณ์เหมือนสูตรในคัมภีร์ปาณินิ เช่น

กาลทฺธานมจฺจนฺตสฺโยเค. (กจ. ๒๙๘)

กาลาธฺวโนรตฺยนฺตสฺโยเค. (ปา. ๒.๓.๑๕)

กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต (กจฺ. ๒๙๙)

กรฺมปฺรวจนียยุกฺเต. (ปา. ๒.๓.๘)

เยนงฺควิกาโร. (กจ. ๒๙๑)

เยนงฺควิการะ. (ปา. ๒.๓.๒๐)

อปาทาเน ปญฺจมี (กจ. ๒๙๕)

อปาทาเน ปญฺจมี (ปา. ๒.๓.๒๘)

๑.๓. สูตรบางสูตรในกัจจายนไวยากรณ์เหมือนสูตรในคัมภีร์กาตันตระ เช่น

ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานำ. (กจ. ๒๗๑)

ยโตไปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานมฺ. (กา. ๒.๒๑๔)

ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตำ สมฺปทานำ. (กจ. ๒๗๖)

ยสฺไม ทิตฺสาโรจเต ธารยเต วา ตตฺ สมฺปฺรทานมฺ. (กา. ๒.๒๑๖)

โย กโรติ ส กตฺตา. (กจ. ๒๘๑)

ยะ กโรติ ส กรฺตฺตา. (กา. ๒.๒๒๐)

นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ (กจ. ๓๑๖)

นามฺนำ สมาโส ยุกฺตารฺถะ. (กา. ๒.๒๕๙)

วา ณปจฺเจ. (กจ. ๓๔๔)

วา ณปตฺเย. (กา. ๒.๒๘๘)

เต กิจฺจา. (กจ. ๕๔๕)

เต กฤตฺยา. (กา. ๔.๑๓๐)

นนฺทาทีหิ ยุ. (กจ. ๕๔๗)

นนฺทฺยาเทรฺยะ. (กา. ๔.๑๓๓)

กตฺตริ กิตฺ. (กจ. ๖๒๔)

กรฺตฺตริ กฤตะ. (กา. ๔.๔๗๖)

ภาวกมฺเมสุ กิจฺจ-กตฺ-ขตฺถา. (กจ. ๖๒๕)

กากรฺมฺมโณะ กฤตฺย-กฺต-ขลารฺถาะ. (กา.๔.๔๗)

๑.๔. ลำดับสูตรอยู่ก่อนและหลังในคัมภีร์กัจจายนะเหมือนลำดับสูตรบางแห่งในคัมภีร์กาตันตระไวยากรณ์ เช่น

โยธาโร ตโมกาสำ. (กจ. ๒๗๘)

ย อาธารสฺตทธิกรณมฺ. (กา. ๒.๒๑๗)

เยน วา กยิรเต ตำ กรณำ. (กจ. ๒๗๙)
เยน กฺริยเต ตตฺ กรณมฺ. (กา. ๒.๒๑๘)
ยำ กโรติ ตำ กมฺมำ. (กจ. ๒๘๐)
ยตฺ กฺริยเต ตตฺ กรฺมฺม. (กา. ๒.๒๑๙)
โย กโรติ ส กตฺตา. (กจ. ๒๘๑)
ยะ กโรติ ส กฺรตฺตา. (กา. ๒.๒๒๐)
โย กาเรติ ส เหตุ. (กจ. ๒๘๒)
การยติ ยะ ส เหตุศฺจ. (กา. ๒.๒๒๑)
นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ. (กจ. ๓๑๖)
นามฺนำ สมาโส ยุกฺตารฺถะ. (กา. ๒.๒๕๙)
เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ. (กจ. ๓๑๗)
ตตฺสฺถา โลปฺยา วิภกฺตยะ. (กา ๒.๒๖๐)
ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส. (กจ. ๓๑๘)
ปฺรกฤติศฺจ สฺวรานฺตสฺย. (กา ๒.๒๖๑)
ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย. (กจ. ๓๒๔)
ปเท ตุลฺยาธิกรเณ วิเชฺฌยะ กรฺมฺมธารยะ. (กา ๒.๒๖๓)
สงฺขฺยา ปุพฺโพ ทิคุ. (กจ. ๓๒๕)
สงฺขฺยาปูรฺวฺโว ทฺวิคุริติ ชฺเญยะ. (กา ๒.๒๖๔)
อุเภ ตปฺปุริสา. (กจ. ๓๒๖)
ตตฺปุรุษาวุเภา. (กา ๒.๒๖๕)
สเร อนฺ. (กจ. ๓๓๔)
สฺวเรกฺษร วิปรฺยฺยะ. (กา ๒.๒๘๑)
กทฺ กุสฺส. (กจ. ๓๓๕)
โก กตฺ. (กา ๒.๒๘๒)
กาปฺปตฺเถสุ จ. (กจ. ๓๓๖)
กาตฺวีษทรฺเถกฺเษ. (กา ๒.๒๘๓)

๑.๕. กฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์มักดำเนินตามแนวของกฎคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต เช่น

การแบ่งสูตร พบใน กจ. ๒๐.๕๑๕ และ ปา. ๒.๓.๓๒, ๓,๓.๑๐๐ กา. ๒.๖๖

การแสดงว่า จ ศัพท์ทำหน้าที่อวุตตสมุจจยะ คือรวบรวมข้อความที่มีได้กล่าวไว้ในสูตร พบใน กจ. ๒๐, ๓๕, ๓๗, ๒๗๒, ๔๔๙, และ ปา. ๒.๓.๑๖, กา. ๒.๒๒๑

การแสดงศัพท์เกินที่มีอรรถพิเศษ พบใน กจ. ๔๙, ๑๕๔, ๔๘๑, ๔๙๑ และ ปา. ๑.๔.๔๙, กา. ๒.๗๑, ๗๒, ๗๕

การกล่าวสูตรซ้ำ พบใน กจฺ. ๘๒, ๘๘ และ ปา ๒.๓๓๙, กา. ๑.๒๒, ๒.๒๔, ๔๐

๑.๖. วิธีการอธิบายสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ที่แสดงประโยชน์ของสูตร หรือศัพท์ที่ประกอบใช้ในสูตร มีความคล้ายคลึงกับการอธิบายสูตรในคัมภีร์ปาณินิ และคัมภีร์กาตันตรไวยากรณ์ เช่น

เตน กฺวตฺโถ. อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต. (กจฺ. ๒)

กฺวจีติ กสฺมา. อิติสฺส มุหุตฺตมฺปิ. (กจ. ๑๙)

สิมฺหีติ กิมตฺถํ. โภติโย อยฺยาโย. (กจฺ. ๕๗)

บทเหล่านี้ คือ กฺวตฺโถ, กสฺมา และ กิมตฺถํ คล้ายคลึงกับวิธีการอธิบายสูตรในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต ดังนี้

คุณปฺรเทศา มาเทรฺคุณ อิตฺเยวมาทยะ (ปา. ๑.๑.๒)

อมนฺตรอิติ กิมฺ. กฤษฺโณ โนนาว. (ปา. ๓.๗.๑๔๙)

สฺวรปฺรเทศา สฺวโรวรฺณวรฺชฺโช นามีตฺเยวมาทยะ. (กา. ๑.๒)

อการานฺตาทิต กึ. ภวตะ. (กา. ๒.๒๖)

๑.๗.ในกัจจายนไวยากรณ์กล่าวถึงสูตรที่แสดงกฎไวยากรณ์ในการตั้งรูปศัพท์และสำเร็จรูปได้คล้อยตามพระชินพจน์ โดยไม่คำนึงถึงไวยากรณ์สันสกฤตเป็นหลัก เช่น

สูตร ๕๒ กล่าวว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ (สูตร วุตติ และอุทาหรณ์คล้อยตามพระชินพจน์โดยแท้) เพื่อแสดงว่า สูตร วุตติ และอุทาหรณ์ที่แสดงในคัมภีร์นี้คล้อยตามพระชินพจน์ไม่คล้อยตามกฎไวยากรณ์สันสกฤต

สูตร ๕๓ กล่าวว่า ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (นามศัพท์และอื่นๆ ย่อมตั้งไว้คล้อยตามพระชินพจน์เพื่อแสดงว่า ศัพท์ปกติ (ลิงค์, ธาตุ) ที่แสดงไว้ในคัมภีร์นี้คล้อยตามพระชินพจน์โดยแตกต่างจากศัพท์ปกติในไวยากรณ์สันสกฤต

สูตร ๕๖ กล่าวว่า ตทนุปโรเธน (ตั้งนามศัพท์และอื่นๆ โดยไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์นั้น) เพื่อแสดงว่าบทสำเร็จที่ท่านกล่าวถึงในคัมภีร์นี้คล้อยตามพระชินพจน์

แม้ว่ากัจจายนไวยากรณ์ จะแต่งโดยอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ไวยากรณ์หลักที่ใช้อ้างอิงคือคัมภีร์กาตันตระ มีเหตุผลดังนี้

๑. กัจจายนไวยากรณ์แบ่งเป็นกัณฑ์หลักไว้ ๔ ปริจเฉทเหมือนคัมภีร์กาตันตระ คือ สนธิกัณฑ์ นามกัณฑ์ อาขยาตกัณฑ์ และกิตก์กัณฑ์ โดยการกกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ และตัทธิตกัณฑ์ นับเข้าในนามกัณฑ์ ซึ่งแตกต่างจากคัมภีร์ปาณินิที่แบ่งออกเป็นอัธยายะปาทะและสูตร อัธยายะคือกัณฑ์ใหญ่ มี ๘ ตอน ปาทะคือกัณฑ์ย่อย มี ๔ ตอน

๒. ลำดับสูตรในกัจจายนไวยากรณ์จำนวนมากคล้ายคลึงกับคัมภีร์กาตันตระ

๓. กฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์มักดำเนินตามแนวคัมภีร์กาตันตระมากกว่าคัมภีร์ปาณินิ เช่น

๓.๑. ในกัจจายนไวยากรณ์ ไม่มีการแสดงวิธีปรัตยาหาระ เหมือนกับคัมภีร์กาตันตระที่ไม่ใช้วิธีนี้ แต่วิธีนี้เป็นที่นิยมมากในไวยากรณ์สันสกฤตสายปาณินิ

๓.๒ พระกัจจายนะแสดงการแยกพยัญชนะหน้าออกจากสระหลัง ด้วยสูตร ๑๐ ว่า ปุพฺพมโธจิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย (พึงแยกพยัญชนะข้างหน้าออกจากสระ ทำให้ตั้งอยู่ข้างหน้าโดยไม่มีสระ) กฎดังกล่าวพบในคัมภีร์กาตันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๒) ว่า อนติกฺรมยนฺ วิศฺเลษเยตฺ แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ปาณินิ

๓.๓. ในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๑๑) กล่าวว่า นเย ปรํ ยุตฺเต (พึงนำพยัญชนะอันปราศจากสระตั้งอยู่ข้างหน้าไปสู่อักษรตัวหลังในที่อันควร) แสดงการประกอบพยัญชนะที่ไม่มีสระสู่อักษรตัวหลัง ข้อนี้ตรงกับข้อความในคัมภีร์กาตันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๑) ว่า วฺยญฺชนมสฺวเร ปรํ วรฺณํ นเยตฺ กฎดังกล่าวไม่มีในคัมภีร์ปาณินิ

๓.๔. การลบสระหน้าและทีฆะสระหลังในกัจจายนไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ด้วยสูตร ๑๒ ว่า สรา สเร โลปี (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะสระหลัง) และสูตร ๑๕ ว่า ทีฆี (เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงความเป็นทีฆะในบางแห่ง) ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์กาตันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๔) ว่า สมานะ สวรฺเณ ทีรฺโฆ ภวติ ปรศฺจ โลปมฺ ส่วนในคัมภีร์ปาณินิไม่มีกฎเช่นนี้ เพราะกล่าวถึงการรวมสระสองตัวเข้าด้วยกันแล้วทำทีฆะด้วยสูตร (อัธยายะ ๖ ปาทะ ๑ สูตร ๑๐๑) ว่า อกะ สวรฺเณ ทีรฺฆะ

๓.๕. ในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๕๑) ว่า อนุปทิฏฺฐานำ วุตฺตโยคโต (สิ่งที่มิได้แสดงไว้อันบุคคลพึงทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว) เป็นสูตรสุดท้ายของสนธิกัณฑ์ แสดงการสำเร็จรูปแห่งศัพท์ที่สูตรในกัจจายนไวยากรณ์มิได้กล่าวไว้ด้วยการแบ่งสูตรและรวบรวมด้วย จ ศัพท์เป็นต้น ข้อความนี้พบในคัมภีร์กาตันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๔๕) ว่า อนุปทิษฺฏาศฺจ แต่คัมภีร์ปาณินิไม่มีข้อความในลักษณะนี้

๒.๑ กัจจายไวยากรณ์ (สูตร ๒) กล่าวว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาฬีสํ เสียงทั้งหลาย มี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักษรที่กล่าวไว้ในสูตรก่อน) โดยกล่าวถึงอักษรในภาษาบาลีว่ามี ๔๑ เสียง แต่โมคัลลานไวยากรณ์ (บริจเฉทที่ ๑ สูตรที่ ๑) กล่าวว่า ออาทโย ติตาลีส วณฺณา (เสียง ๔๓ เสียงมี อ เป็นต้น ชื่อว่า วัณณะ) โดยกล่าวว่า อักษรมี ๔๓ เสียง ทั้งนี้เพราะกัจจายนไวยากรณ์แสดงสระ ๘ เสียง ส่วนโมคคัลลานไวยากรณ์ แสดงสระ ๑๐ เสียง เพิ่มสระ เอะ และ โอะ ที่เป็นเสียงสั้น ดังมีข้อความว่า **กจฺจายเนน หิ “อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาฬีสนฺติ สุตฺติตํ. ตญฺจ น ยุตฺตํ. เตจตฺตาฬีสกฺขรานํ มาคธิกาย ภาสาย สมฺภวโต รสฺสเอโอกาเรหิ. ทิสฺสนฺติ หิ เต “เสยฺโย โสตฺถีติ เอวมาทิปฺ ปโยเค. กจฺจายเนน ปน สกฺตานุสาเรน “เอโอ ทีฆาเยว” คเหตฺวา ตถา สุตฺติตนฺติ เวทิตพฺพํ.**[๒๘]

๒.๒ โมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๓๓) กล่าวว่า พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา (เป็นทีฆะและรัสสะในเพราะพยัญชนะ) ในคำอธิบายที่เรียกว่า ปัญจิกา ของสูตรนี้ พระโมคคัลลานะกล่าวตำหนิพระกัจจายนะว่ากล่าวสูตรไว้ ๔ สูตรโดยพร่ำเพรื่อ สูตรดังกล่าวคือ ทีฆ์ (เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงความเป็นทีฆะในบางแห่ง) ปุพฺโพ จ (เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้าย่อมถึงความเป็นทีฆะในบางแห่ง) ทีฆ์ (สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นทีฆะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง) รสฺสํ (สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง) พบในกัจจายนสูตร ๑๕, ๑๖, ๒๕ และ ๒๖ ตามลำดับ ดังมีข้อความปรากฏว่า

กจฺจายเนน หิ ปุพฺพสเร ลุตฺเต ปรสรสฺส ทีฆรสฺสานํ รสฺสทีฆตฺถํ “รสฺสนฺติ”

“ทีฆนฺติ เทฺวติ จตฺตาริ สุตฺตานิ วิรจิตานิ., น เจวํ พหุสุตฺตกรเณ กิญฺจิ ผลมธิกมตฺถิ อญฺญตร คนฺถพหุภาวาติ จ ทสฺสิตํ โหติ.[๒๙]

๒.๓. ในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๔๔) กล่าวว่า สพฺพาทิโตปิ สฺมาสฺมึสานํ ฏาเฏอายา โหนฺเตว (แปลง สฺมา เป็น ฏา, สฺมึ เป็น เฏ และ ส วิภัตติเป็นอาย ได้แม้ในเบื้องหลังจาก สพฺพ ศัพท์เป็นต้น) ข้อความดังกล่าวขัดแย้งกับมติของกัจจายนไวยากรณ์ที่ห้ามการอาเทศเหล่านั้นไว้ในสูตร ๑๑๐ ว่า ตโย เนว จ สพฺพนาเมหิ (การอาเทศสามอย่างท้ายสรรพนามทั้งหลายย่อมไม่มี) ดังมีข้อความว่า

โหนฺเตวาติ อิมินา กจฺจายนสฺส ปฏิเสธวจนํ นิรากโรติ[๓๐]

---

[๒๘] โมคฺคลฺลานปญฺจิกา. ๑.๑

[๒๙] โมคฺคลฺลานปญฺจิกา. ๑.๓๓

[๓๐] โมคฺคลฺลานปญฺจิกา. ๒.๔๔

๒.๔ ในสัททนีติปกรณ์ สุตฺตมาลา (สูตร ๘๓๓) ตำหนิว่าลำดับสังขยาที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๓๙๕) ไม่สอดคล้องกับพระบาลี ดังมีข้อความว่า

อกฺโขภณี จ พินฺทุ จ อพฺพุทญฺจ นิรพฺพุทํ.
อหหํ อพพญฺเจว อฏฺฏญฺจ สุคนฺธิกํ.
อุปฺปลํ กุมุทญฺเจว ปทุมํ ปุณฺฑริกํ ตถา.
กถานํ มหากถานํ อสงฺเขยยฺยนฺติ ภาสิโต.
กโม กจฺจายเน เอโส ปาฬิยา โส วิรุชฺฌติ.
ปาฬิยนฺตุ กโม เอวํ เวทิตพฺโพ นิรพฺพุทา.
อพฺพุ อฏฺฏ อหหุ กุมุทญฺจ สุคนฺธิกุ.
อุปฺปลุ ปุณฺฑรีกญฺจ ปทุมนฺติ ชิโนพฺรวิ.

ในคัมภีร์กัจจายนะ แสดงลำดับสังขยาไว้อย่างนี้ว่า อักโขภณี, พินทุ, อัพพุทะ นิรัพพุทะ, อหหะ, อพพะ, อฏฏะ, สุคันธิกะ, อุปปละ, กุมุทะ, ปทุมะ, ปุณฑริกะ, กถานะ มหากถานะ, อสงไขย.

อนึ่ง ลำดับในคัมภีร์กัจจายนะนี้ พึงทราบว่า ไม่สอดคล้องกับลำดับในพระบาลี, ด้วยว่าในพระบาลีนั้น พระชินเจ้า ได้ตรัสลำดับของสังขยาไว้อย่างนี้ว่า

นิรัพพุทะ, อพพะ, อฏฏะ, อหหะ, กุมุทะ, สุคันธิกะ, อุปปละ, ปุณฑรีกะ และ ปทุมะ.

๓.๑ ในกัจจายนไวยากรณ์ สูตร ๒๕๑ กล่าวว่า กึสฺมา โว (ลง ว ปัจจัยท้าย กึ ศัพท์) มีอุทาหรณ์ว่า กฺว คโตสิ ตฺวํ เทวานมฺปิยติสฺส (ข้าแต่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พระเจ้าเสด็จไปไหน) พระนามว่า เทวานัมปิยติสสะ ที่กล่าวถึงในสูตรนี้ เป็นพระนามของกษัตริย์ลังกา ผู้ดำรงพระชนม์อยู่ในพุทธศักราช ๒๖๗-๓๐๗

๓.๒ สูตร ๒๘๑ ว่า โย กโรติ ส กตฺตา (การกใด ย่อมกระทำ การกนั้น ชื่อว่า กัตตุการก) ในกัจจายนไวยากรณ์ มีอุทาหรณ์ว่า อุปคุตฺเตน มาโร พนฺโธ (มารถูกพระอุปคุตมัดไว้) เรื่องพระอุปคุตนี้ปรากฏในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในปี พ.ศ. ๒๓๒-๗๓

๓.๓ สูตร ๒๐๔ กล่าวถึงรูปว่า สกมนฺธาตุ ซึ่งเป็นพระนามของพระเจ้าสกมันธาตุ ที่มีนามอื่นว่าพระเจ้าสาลิวาหนะ หรือพระเจ้าเทวมิตร ผู้ครองราชสมบัติที่เมืองอุชเชนี ทางแถบเหนือของอินเดียในพุทธศักราช ๖๒๑ หรือ ๖๖๓

หนังสือประวัติคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาสิงหลบางฉบับกล่าวว่า พระกัจจายนะ ผู้แต่งกัจจายนไวยากรณ์ คือ พระกาตยายนะ นีปุตระ ผู้แต่งคัมภีร์ญาณปัฏฐานและอยู่ในนิกาย

สัพพัตถิวาที เกิดในราวพุทธศตวรรษที่ ๓[๓๑] แต่ความเห็นนี้คงไม่ถูกต้อง เพราะหากเป็นตามนี้จริง คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ก็มีมาก่อนคัมภีร์กาตันตระที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ซึ่งความจริงมิใช่เช่นนั้น

คัมภีร์สิงหลชื่อสาสนวังสัปปทีปยะกล่าวปฏิเสธว่า พระกัจจายนะ มิใช่สาวกในครั้งพุทธกาล เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น คัมภีร์กัจจายนะก็ควรได้รับการสังคายนาไว้ในสมัยปฐมสังคายนา แต่ไม่พบรายชื่อของคัมภีร์ที่ได้รับการสังคายนาในครั้งนั้น ทั้งกล่าวว่าพระกัจจายนะดังกล่าวเป็นพระภิกษุชาวสิงหล พำนักอยู่ในนิกายมหาวิหาร เมืองอนุราธบุรี แต่มิได้ระบุศักราชไว้อย่างชัดเจน[๓๒]

นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่ มีความเห็นว่า พระกัจจายนเถระ น่าจะแต่งคัมภีร์ไวยากรณ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อันเป็นระยะเวลาหลังสมัยอรรถกถาและก่อนสมัยฎีกา เพราะในอรรถกถาใช้ศัพท์ทางไวยากรณ์แตกต่างไปจากที่กล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ แต่ในฎีกาได้ใช้ศัพท์ทางไวยากรณ์ตามคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์[๓๓] ตัวอย่างเช่น การใช้ศัพท์วิภัตตินาม มีความแตกต่างกันดังนี้

ชื่อวิภัตตินามในอรรถกถา	**ชื่อวิภัตตินามในกัจจายนะและฎีกา**
ปจฺจตฺต	ปฐมา
อุปโยค	ทุติยา
กรณ	ตติยา
สมฺปทาน	จตุตฺถี
นิสฺสกฺก	ปญฺจมี
สามิ	ฉฏฺฐี
ภุมฺม	สตฺตมี
อาลปน	อาลปน

อย่างไรก็ดี ข้อสันนิษฐานดังกล่าวนั้น ไม่ใช่เหตุผลที่เหมาะสม ทั้งนี้เพราะอาจกล่าวได้ว่าคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ต้องการตั้งชื่อวิภัตตินามให้ต่างไป

---

[๓๑] พระเกลาสะ, มหาวิสุตารามศาสนวงศ์ (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์มหาดไทยและการศาสนา, พ.ศ.๒๕๑๔), หน้า ๖๓

[๓๒] พระเกลาสะ, มหาวิสุตารามศาสนวงศ์ (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์มหาดไทยและการศาสนา, พ.ศ.๒๕๑๔), หน้า ๖๔-๖๔

[๓๓] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๓๐๗

จากไวยากรณ์สันสกฤต จึงใช้ชื่อว่า ปจฺจตฺต เป็นต้น ส่วนกัจจายนไวยากรณ์เป็นตำราว่าด้วยหลักภาษา จึงใช้ชื่อวิภัตตินามตามไวยากรณ์สันสกฤต ซึ่งใช้เป็นตำราอ้างอิงในการแต่งเหมือนชื่ออื่นที่นำมาจากไวยากรณ์ สันสกฤต แม้คัมภีร์ฎีกาก็เป็นตำราอธิบายรูปศัพท์เป็นสำคัญจึงใช้วิภัตตินามตามไวยากรณ์สันสกฤต อนึ่งการที่คัมภีร์อรรถกถา มิได้เอ่ยถึงกัจจายนไวยากรณ์ไว้ ก็เพราะว่าเป็นไวยากรณ์ขั้นพื้นฐานที่ไม่ละเอียดนัก จึงต้องนำคำอธิบายที่ละเอียดลึกซึ้งมาจากไวยากรณ์สันสกฤต ดังจะเห็นได้ว่าเรื่องของปิโสทราทิคณะและนิรุตตินัยซึ่งพบในคัมภีร์อรรถกถานั้น ปรากฏในคัมภีร์ปาณินิโดยตรง

ตตฺถ วณฺณาคโม วณฺณวิปริยโยติ เอตๆ นิรุตฺติลกฺขณๆ คเหตฺวา สทฺทนเยน วา ปิโสทราทิปกฺเข ปลกฺขณๆ คเหตฺวา ฯเปฯ ภาคฺยวาติ วตฺตพฺเพ ภควาติ วุจฺจตีติ ฌาตพฺพๆ[๓๔]

ปฤโษทราทีนิ ยโถปทิษฏมฺ.[๓๕]
วรฺณาคโม วรฺณวิปรฺยยศฺจ
เทฺวา จาปเรา วรฺณาวิการนาเศา
ธาโตสฺตทรฺถาติศเยน โยคสฺ
ตทฺจยเต ปญฺจวิธๆ นิรุกฺตมฺ.[๓๖]

อาศัยเหตุนี้ นักวิชาการชาวพม่าจึงเห็นว่าคัมภีร์นี้ แต่งหลังคัมภีร์กาตันตระที่รจนาโดยสรรววัมมัน และทุรคสิงหะ สรรววัมมันแต่งสูตรของกาตันตระในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ส่วนทุรคสิงหะ แต่งวุตติและอุทาหรณ์ในราวพุทธศตวรรรษที่ ๑๓[๓๗] และในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๒๐๔) กล่าวว่า สกมนฺธาตาทีนญฺจ (แปลงสระท้ายของ สกมนฺธาตุ ศัพท์ เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภัตติ และลบ ส วิภัตติ) ชื่อว่า สกมนฺธาตุ นี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก หากทว่าเป็นพระนามของกษัตริย์ผู้ครองราชย์ที่เมืองอุชเชนีทางแถบเหนือของอินเดียในพุทธศักราช ๖๒๑ หรือพุทธศักราช ๖๖๓

ท่านผู้แต่งได้ระบุนามของพระเจ้าสกมันธาตุไว้ เพราะเป็นผู้ทรงกิตติศัพท์ในสมัยที่แต่งไวยากรณ์เล่มนั้น หรือพระองค์อาจจะเป็นวงศ์ตระกูลหรือผู้อุปัฏฐากของท่านผู้แต่ง หากเป็นตามนี้กัจจายนไวยากรณ์คงจะแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าสกมันธาตุในราว

---

[๓๔] วิ.อ. ๑.๑๑๖

[๓๕] ปา. ๖.๓.๑๐๙

[๓๖] ปา. ๖.๓.๑๐๙

[๓๗] นายชเวอ่อง, ปาณินิ สิทฺธานตเกามุที ปาฐ นิสสัย อธิบาย (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์มหาดไทยและการศาสนา, พ.ศ. ๒๕๓๓) คำนำหน้า ป

พุทธศตวรรษที่ ๖ หรือในระหว่างที่ราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์นั้นเรืองอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๘ [๓๘]

๒. คัมภีร์โมคคัลลานะ

คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระโมคคัลลานะ พระเถระชาวสิงหลในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖ - ๑๗๒๙) ในนิคมคาถาได้เอ่ยถึงเรื่องที่แต่งในรัชสมัยของพระจ้าปรากรมพาหุหลังจากที่พระองค์กำจัดภิกษุใจบาปประพฤติผิดศีลธรรม และยังพระศาสนาให้ดำรงมั่นในประเทศลังกา ดังข้อความว่า

ยสฺส รญฺโญ ปภาเวน ภาวิตตฺตยมากุลํ
อนากุลํ ทุลฺลทฺธีหิ ปาปภิกฺขูหิ สพฺพโส.
ลงฺกาย มุนิราชสฺส สาสนํ สาธุสณฺจิตํ
ปุณฺณจนฺทสมาโยคา วาริธีว วิวทฺธเต.
โมคฺคลฺลาเนน เถเรน ธีมตา สุจิวุตฺตินา
รจิตํ ยํ สุวิญฺเญยฺย- มสนฺทิทฺธมนากุลํ.

ศาสนาของพระจอมมุนีที่เกลื่อนกล่น ด้วยนิกายทั้งสาม ได้ดำรงมั่นเป็นอย่างดี ไม่มีภิกษุผู้ทำบาปเห็นผิด เจริญรุ่งเรืองดังสาครเต็มฝั่งเพราะประกอบกับพระจันทร์เพ็ญ ด้วยอานุภาพของพระราชาพระองค์ใด เมื่อพระราชาพระองค์นั้นผู้ทรงนามว่าปรากรมพาหุ ผู้เจริญด้วยคุณธรรม คือศรัทธาและปรีชาเหมือนดั่งธงชัยแห่งวงศ์ของพระเจ้ามนูทรงปกครองลังกาทวีป พระเถระชื่อโมคคัลลานะผู้ทรงปัญญามีความประพฤติหมดจดได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ที่รู้ง่าย ไม่ชวนสงสัย ไม่สับสน.

ตามประวัติศาสตร์ลังกาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ เป็นต้น พระราชาดังกล่าวคือพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ ที่ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยโปรดฯ ให้สึกพระปลอมบวชเพื่อแสวงหาลาภยศ แล้วโปรดฯ ให้รวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันเป็นเวลานานเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวเมื่อพุทธศักราช ๑๗๐๘ ด้วยเหตุดังกล่าวพระโมคคัลลานะ จึงแต่งคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์นี้หลังพุทธศักราช ๑๗๐๘

---

[๓๘] พระอัคคธัมมะ, โมคคัลลานนิสสัย (มัณฑเลย์: โรงพิมพ์มยะส่อ, พ.ศ. ๒๕๑๔) เล่ม ๑ หน้า ๓๓๘

คัมภีร์นี้มีปริจเฉท ๗ ตอน มี ๖ ภาณวาร (๑ ภาณวาร มี ๒๕๐ หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) ท่านผู้ประพันธ์ได้แต่งโดยอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตชื่อจานทระเป็นหลัก และยังได้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตอื่น ๆ มีปาณินิ เป็นต้น แต่มักเห็นตามมติของคัมภีร์จานทระเป็นส่วนใหญ่ จึงได้กล่าวแย้งมติของคัมภีร์ปาณินิไว้ในบางแห่ง แม้คัมภีร์อธิบายโมคคัลลานไวยากรณ์ชื่อว่า วุตติวิวรณปัญจิกา ก็แต่งโดยบุคคลเดียวกัน ปราชญ์ทั้งหลาย จึงสรรเสริญไวยากรณ์เล่มนี้ว่าเป็นตำราที่ดีเลิศ เพราะมีระเบียบและคำอธิบายเป็นสมานฉันท์ไม่ขัดแย้งกันเอง ซึ่งต่างจากคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ ที่มีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ กล่าวแย้งกันเอง ดังข้อความในคัมภีร์ปโยคสิทธิว่า

สุตฺตํ วุตฺติ จ เตเนว กตา เอเกน ปณฺจิกา
ตสฺมาสฺส สตฺถมณฺเฌหิ สุปฺปสตฺถํ ติสุนฺทรํ.[๓๙]

ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้ พำนักอยู่ที่วัดถูปาราม เมืองอนุราธบุรี เป็นพระภิกษุในนิกายอุตตรมูล (ลังกาในสมัยนั้นมี ๘ นิกาย นิกายอุตตรมูลเป็นหนึ่งในนิกายเหล่านั้น) ท่านเป็นครูของพระสังฆรักขิตะผู้รจนาคัมภีร์สุโพธาลังการเป็นต้น เพราะพระสังฆรักขิตะได้เอ่ยถึงชื่อครูไว้ในตำราที่ท่านรจนา ดังมีข้อความในนิคมคาถาสัมพันธจินตาว่า

ชยตีห มหาปณฺโฌ โส โมคฺคลฺลายโน มุนิ
ยสฺส สาธุคุณพฺภูต กิตฺติ สพฺพตฺถ ปตฺถฏา.

พระสังฆรักขิตะผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าวิชยพาหุที่ ๓ ผู้ครองราชย์ ณ เมืองซัมพุโทณิ ประเทศลังกา ในพุทธศักราช ๑๗๘๗ (บางแห่งกล่าวว่าเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑) ได้กล่าวชมเชยคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ไว้ในคัมภีร์ปโยคสิทธิว่า

ปภาโว โมคฺคลฺลานสฺส พฺยากรเณ จ เปฏเก
นิสฺเสว กพฺพาติตฺโต- อโห อจฺฉริโย วต[๔๐]
ปรีชาของพระโมคคัลลานะในไวยากรณ์ทั้งมวลและ
พระไตรปิฎก กวีไม่อิ่มใจไปได้ โอ น่าอัศจรรย์หนอ.

---

[๓๙] ปโยคสิทธิ หน้า ๑
[๔๐] ปโยคสิทธิ หน้า ๑

๓. คัมภีร์สัททนีติ

ในนิคมคาถา ตอนท้ายของสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา ท่านผู้รจนากล่าวว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระอัคควงศ์ พระเถระชาวพม่าในสมัยพุกาม ที่เรียกว่า อริมัททนะ (เมืองย่ำยีศัตรู) เป็นบุตรภคินี (พี่สาวหรือน้องสาว) ของท่านอัคคบัญฑิต ผู้ซึ่งเป็นศิษย์ในสำนักของท่านมหาอัคคบัณฑิต ดังมีข้อความกล่าวว่า

ปากฏา เย รวินฺทูว ยสฺส กิตฺติ มหีตเล
อคฺควํสาจริเยน เตน วิรจิตํ อิทํ.
กิตติศัพท์ของภิกษุใดขจรขจายดั่งดวงสุรีย์และ
ศศิธรบนฟากฟ้า ภิกษุนั้นผู้ชื่อว่า พระอัคควังสาจารย์
ได้ประพันธ์คัมภีร์นี้.

อิติ สมนฺตภทฺทสฺส มหาอคฺคปณฺฑิตสฺส สนฺติเก คหิตุปชฺเฌน ตสิสฺสสฺส สมนฺตภทฺทสฺส อคฺคปณฺฑิตสฺส ภาคิเนยฺเยน ปฏิลทฺธนามเธยฺเยน สุสมฺปทาเยน กรณสมฺปตฺติชนิตนิรวชฺชวจเนน อริมทฺทนปุรวาสินา อคฺควํสาจริเยน กตํ สทฺทนีติปฺปกรณํ นิฏฺฐิตํ.

สัททนีติปกรณ์นี้ แต่งโดยพระอัคควังสาจารย์ผู้อยู่ในเมืองพุกาม ผู้บวชในสำนักของพระมหาอัคคบัณฑิตที่งามพร้อม ผู้เป็นหลานของพระอัคคบัณฑิตผู้งามพร้อมซึ่งเป็นศิษย์ของพระมหาอัคคบัณฑิตนั้น ผู้มีนามว่า อัคคะ อันได้รับมาส่วนหนึ่ง ผู้มีถ้อยคำอันปราศจากโทษซึ่งเกิดจากความถึงพร้อมแห่งกรณ์อันเป็นเครื่องแสดงธรรมเป็นอย่างดี

จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

ท่านผู้รจนามีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓) คัมภีร์นี้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ อาทิเช่น ปาณินิ, มหาภาสสะ และกาตันตระ รวมทั้งยังอาศัยตรรกศาสตร์ของฝ่ายสันสกฤตอีกด้วย

คัมภีร์นี้มี ๓ ภาค คือ **ปทมาลา, สุตตมาลา** และ**ธาตุมาลา** ท่านผู้รจนาได้รจนาคล้ายคลึงกับภาค ๓ ภาคในคัมภีร์ปาณินิ คือ สุตตปาฐะ, ธาตุปาฐะ และคณปาฐะ แม้คัมภีร์นี้จะอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตเป็นจำนวนมาก แต่คันถรจนาจารย์ได้เลือกใช้เฉพาะกฎไวยากรณ์สันสกฤตที่คล้อยตามพระพุทธพจน์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์ที่ครอบคลุมพระไตรปิฎกและอรรถกถา รวมทั้งมติของนักไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต **จึงได้รับการชมเชยว่าเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในวรรณกรรมบาลี**

การอ้างข้อความจากไวยากรณ์สันสกฤตในคัมภีร์นี้ กล่าวระบุไว้ในภาคทั้งสาม ตัวอย่างเช่น ในสุตตมาลา ได้อ้างข้อความของอาจารย์ปตัญชลิที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาภาษยะ ในคำอธิบายของสูตรว่า **โยธาโร ตโมกาสำ** ในธาตุมาลาอ้างถึงข้อความในคัมภีร์ปาณินิยธาตุปาฐะ พร้อมด้วยจานทรธาตุปาฐะ และพจนานุกรมสันสกฤตชื่อ อมรโกศ และในปทมาลา ปริจเฉทที่ ๓ ได้แสดงประเภทของวิภัตติอาขยาตไว้ ๑๐ หมวดตามแนวของคัมภีร์กาตันตระ ทั้งในปริจเฉทที่ ๑๐ อ้างข้อความจากคัมภีร์เอกักขรโกศและฎีกาของคัมภีร์วิทัคธมุขมัณฑนะ และในปริจเฉทที่ ๒๐ ได้อ้างข้อความจากคัมภีร์กาวยาทรรศะ

คัมภีร์ที่แต่งในประเทศพม่ากล่าวถึงเวลาแต่งสัททนีติปกรณ์ไว้ต่างกัน ดังนี้

๑. คัมภีร์สาสนลังการและสาสนวังสัปปทีปิกา กล่าวว่า พระอัคควงศ์แต่งสัททนีติปกรณ์เมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ที่เมืองพุกาม ในเวลานั้นมีพระเถระผู้แตกฉานพระปริยัติธรรม ๓ ท่าน คือ พระมหาอัคคบัณฑิตผู้เป็นอาจารย์ ศิษย์ของท่านนามว่า พระอัคคบัณฑิต จัดเป็นอัคคบัณฑิตรูปที่สอง และพระอัคควงศ์ผู้เป็นหลานของพระอัคคบัณฑิต จัดเป็นอัคคบัณฑิตรูปที่สาม ชาวสิงหลได้ยินกิตติศัพท์ในความแตกฉานภาษาบาลีในพุกาม ก็เดินทางมาพิสูจน์ เมื่อพบสัททนีติปกรณ์ที่เป็นผลงานของพระอัคควงศ์แล้วก็สรรเสริญว่าไวยากรณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งเช่นนี้ไม่มีในลังกา[๔๑] ตามมตินี้ พระอัคควงศ์แต่งสัททนีติปกรณ์ในรัชสมัยพระเจ้าอะลองสีตู (พ.ศ. ๑๖๓๕-๑๗๑๐)

อย่างไรก็ดี ตามข้อความในคัมภีร์สาสนวังสัปปทีปิกาที่เรียกว่า ศาสนวงศ์ ในฉบับบาลีไทยไม่ตรงกับฉบับพม่า กล่าวคือฉบับพม่า มีข้อความว่า สตฺตนวุตาธิเก ฉสเต สหสฺเส จ สมฺปตฺเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๙๗) แต่ฉบับไทยมีข้อความว่า สตฺตตาธิเก ฉสเต สหสฺเส จ สมฺปตฺเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๗๐) ความจริงคัมภีร์สาสนวังสัปปทีปิกา เป็นตำราแปลคัมภีร์สาสนาลังการจากภาษาพม่าเป็นภาษาบาลี จึงควรมีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ต้นฉบับดังนั้น ข้อความตามฉบับไทย จึงน่าจะเกิดความคลาดเคลื่อน

๒. คัมภีร์ปิฎกัตต่อตะมาย[๔๒] กล่าวว่า แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓)

นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่เชื่อว่าพระอัคควงศ์แต่งสัททนีติปกรณ์ เมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ตามหลักฐานในคัมภีร์สาสนาลังการ แต่นักวิชาการชาวพม่าเห็นว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวาโดยพิจารณาเนื้อหาคัมภีร์เป็นหลัก มีเหตุผล ดังนี้ คือ

---

[๔๑] อำมาตย์มหาธรรมตินจัน, สาสนาลังการ (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์หังสาวตีปิฎกัต, พ.ศ. ๒๔๙๙), หน้า ๑๑๘ พระปัญญาสามี, สาสนวังสัปปทีปิกา (มันดเลย์ : โรงพิมพ์โภควตี, พ.ศ. ๒๔๖๗), หน้า ๘๓

[๔๒] พระยามหาสิริเชยตู, ปิฎกัตต่อตะมาย (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์หังสาวตี, พ.ศ. ๒๕๐๒), หน้า ๑๓๗

๒.๑. สัททนีติปกรณ์ (ปทมาลา หน้า ๓๐๓-๔) กล่าวคัดค้านมติของบางคัมภีร์ไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน) ซึ่งมติดังกล่าวพบในโมคคัลลานไวยากรณ์ ๑.๕๓ ที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาหุ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙)

๒.๒. สัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๓๐๕) กล่าวคัดค้านบางมติไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน)[๔๓] ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์นยาสัปปทีปิกา หน้า ๒[๔๔] ซึ่งแต่งโดยพระราชบุตรเขยของพระเจ้านรปติสีตูผู้ทรงครองราชย์ที่เมืองพุกาม ในพุทธศักราช ๑๗๑๗ ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดินซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า ตันเบียน[๔๕]

๔. คัมภีร์สัททสังคหะ

คัมภีร์นี้ รจนาโดยราชบัณฑิตชื่อนายโภลาย ท่านเป็นอำมาตย์ที่ปรึกษาราชการในรัชสมัยพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๕๗-๒๔๒๑) คัมภีร์นี้อิงอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์เช่นกัน คัมภีร์นี้มีปรากฏอยู่ในใบลาน ยังไม่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่มาก่อน

คัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์

กัจจายนไวยากรณ์มีคัมภีร์อรรถาธิบายโดยละเอียดหรือแต่งสรุปเนื้อหานับร้อยฉบับ ส่วนใหญ่ยังมิได้พิมพ์เผยแพร่ในที่นี้จะนำรายชื่อคัมภีร์ที่แต่งในอินเดีย ลังกา และพม่ามาแสดงพอสมควร โดยเลือกเฉพาะคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงไว้ในปกรณ์นั้นๆ หรือที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว พร้อมประวัติโดยย่อ ดังต่อไปนี้

บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในอินเดียและลังกา

๑. **นยาสะ** หรือ มุขมัตตทีปนี ผลงานของพระวชิรพุทธิแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์โดยเน้นการบอกลักษณะสูตร และแสดงวิธีการประกอบรูปศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ

๒. **ปทรูปสิทธิ** ผลงานของพระพุทธัปปิยะ ชาวทมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ณ แคว้นโจละทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย คัมภีร์นี้ได้นำสูตรของกัจจายนะมาจัดลำดับใหม่เพื่อให้เนื้อหาสาระเป็นหมวดหมู่ชัดเจนขึ้น

---

[๔๓] เกจิ ปน กมฺเมนปิ พุทฺธสทฺทสฺส สิทฺธึ อิจฺฉนฺตา เอวํ นิพฺพจนํ กโรนฺติ “สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควาติ อธิคตคุณวิเสเสหิ ขีณาสเวหิ พุชฺฌิตพฺโพติ พุทฺโธติ

[๔๔] สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควาติ อธิคตคุณวิเสเสหิ ขีณาสเวหิ พุชฺฌิตพฺโพติ วา พุทฺโธ

[๔๕] พระยามหาสิริเชยะตู, ปิฎกัตต่อตะมาย (ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์หังสาวตี, พ.ศ. ๑๕๐๒ หน้า ๑๓๗

๓. **ปทรูปสิทธิฎีกา** เป็นงานอธิบายขยายเนื้อความสาระในปทรูปสิทธิปกรณ์ พระพุทธัปปิยะเป็นผู้แต่งเอง

๔. **พาลาวตาร** ผลงานของพระธรรมกิตติ ท่านเป็นพระนิกายมหาวิหาร พำนักอยู่ที่วัดคฑลาเทนิ ใกล้เมืองเสขัณฑเสละ มณฑลมายา แถบภาคกลางของประเทศลังกา ท่านเป็นพระสังฆราชปกครองคณะสงฆ์ลังกาในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๗๙ - ๑๘๑๑) บางตำรากล่าวว่า ท่านเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ.๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในคัมภีร์ปิฎกัตต่อตะมายกล่าวว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้รจนาคัมภีร์สารัตถทีปนี เป็นต้น ในรัชสมัยพระปรากรมพาหุที่ ๑

๕. **พาลาวตารนวฎีกา** หรือ สุโพธิกา ผลงานของพระสุมังคละผู้อยู่ในสยามนิกาย (นิกายนี้เป็นนิกายที่พระภิกษุชาวไทยไปสืบพระศาสนาที่ประเทศศรีลังกา) ท่านเกิดวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๐ ณ หมู่บ้านหิกกัททุ มณฑลคาล มรณภาพวันที่ ๒๙ เมษายน ๒๔๕๕ ท่านพำนักอยู่ที่วัดวิชโชทัย เมืองโคลัมโบ

๖. **อัตถพยาขยาน** ผลงานของพระจูฬพุทธะ ชาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อธิบายขยายความคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์โดยละเอียด

๗. กัจจายนธาตุมัญชูสา ผลงานของพระสีลวงศ์ ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประมวลธาตุในกัจจายนไวยากรณ์มาจัดเป็นหมวดหมู่

๘. **อักขรมาลา** ผลงานของพระนาคเสน ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ กล่าวถึงอักขระบาลีและสิงหล ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี

บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในพม่า

๑. **การิกา** ผลงานของพระธรรมเสนาบดี พำนักอยู่ที่วัดนันทาใกล้ถ้ำนันทาในพุกาม แต่งในสมัยของพระเจ้าจันสิตตาผู้ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๒๘ ประพันธ์เป็นคาถา จำนวน ๕๖๘ บท แสดงสาระไวยากรณ์ตามโครงสร้างและสาระในกัจจายนไวยากรณ์ ตั้งแต่สนธิกัณฑ์ไปจนถึงกิตกัณฑ์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์เล่มแรกสุดที่แต่งในประเทศพม่า

๒. **นยาสัปปทีปิกา** ผลงานของพระราชบุตรเขยของพระเจ้านรปติสีตูผู้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในพุทธศักราช ๑๗๑๗ ณ เมืองพุกาม ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดินซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า ตันเบียน คัมภีร์นี้เป็นฎีกาเก่าของคัมภีร์นยาสะ แต่งอธิบายโดยสังเขป

๓. **นิรุตติสารมัญชูสา** ผลงานของพระทาฐานาคะ ท่านพำนักอยู่ที่วัดโภงตาตุลด จังหวัดสะไกย แต่งจบในพุทธศักราช ๒๑๙๒ ท่านเป็นพระราชครูของพระเจ้าตาลวน ที่ทรงพระนามว่า สิรินันทธรรมราชปวราธิบดี

๔. **มุขมัตตสาระ** ผลงานของพระคุณสาคร แต่งในสมัยพุกาม ไม่ปรากฏปีแต่ง

๕. **มุขมัตตสาฎีกา** ผลงานอีกเรื่องหนึ่งของพระคุณสาคร อธิบายขยายความคัมภีร์มุขมัตตสาระซึ่งท่านแต่งเอง

๖. **สุตตนิเทศ** ผลงานของพระสัทธัมมโชติปาละ แต่งอธิบายความหมายของสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ ในพุทธศักราช ๑๙๙๐

๗. **กัจจายนวัณณา** (ดูรายละเอียดข้างหน้า)

๘. **กัจจายนัตถทีปนี** (กำลังปริวรรต)

๙. **สัททัตถเภทจินตา** ผลงานของพระสัทธรรมสิริ แสดงประเภทแห่งศัพท์และประเภทแห่งเนื้อความ มีคาถา ๔๐๐ บท ไม่ปรากฏปีแต่ง

๑๐. **สารัตถสังคห** เป็นฎีกาเก่าของพาลาวตาร รจนาโดยพระพุทธโฆษ มีฉายาเดิมว่าพระอุตตมมงคล ท่านพำนักอยู่ที่เมืองมะโยเตต (อภินวปุระ) ประเทศสภาพพม่า ท่านเป็นเคารพนับถือของเจ้าเมืองมะโยเตต ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๑๑. **กัจจายนสาระ** ผลงานของพระยสะในสมัยพุกาม ประพันธ์เป็นคาถา ๓๒ บท อธิบายสาระสำคัญของกัจจายนไวยากรณ์โดยจำแนกเป็นสามัญญนิเทศ อาขยาตนิเทศ กิตนิเทศ การกนิเทศ สมาสนิเทศ และตัทธิตนิเทศ ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๑๒. **วาจจวาจกะ** ผลงานของพระเตชวันตะ แต่งในสมัยพุกาม มีคาถา ๕๙ บท

๑๓. **วาจโกปเทศ** ผลงานของพระมหาวิชิตาวีในสมัยปินยะ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ผลงานของท่านอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ กัจจายวัณณนา (ดูรายละเอียดข้างหน้า)

๑๔. **สัททพินทุ** ผลงานของพระเจ้าจะสวา เป็นไวยากรณ์ขนาดเล็ก ประพันธ์เป็นคาถา ๑๖ บทจำแนกเป็นสนธิ ๓ บท นาม ๔ บท การก ๓ บท สมาส ๒ บท ตัทธิต ๑ บท อาขยาต ๒ บท กิตก์ ๑ บท

๑๕. **วิภัตยัตถะ** ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม แต่งในสมัยกรุงปินยะเป็นราชธานีของประเทศพม่า

๑๖. **สัททสารัตถชาลินี** ผลงานของพระนาคิตะ ชาวพม่าเรียกว่า ฉูตวินปีตสยาดอ (อาจารย์ผู้ถูกทิ้งไว้ที่หลุมหนาม) ท่านพำนักอยู่ที่วัดจ่อสวาในรัชสมัยของพระเจ้าสีหสูระผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงปินยะในพุทธศักราช ๑๘๙๔ ประพันธ์เป็นคาถา ๕๑๖ บท

๑๗. **สัททวุตติ** หรือ สัททวุตติปกาสกะ ผลงานของพระสัทธรรมคุรุ ในสมัยพุกามประพันธ์เป็นคาถา ๑๑๕ บท กล่าวถึงศัพท์ในภาษาบาลี ๕ ประเภท คือ นามศัพท์ ชาติศัพท์ ทัพพศัพท์ กิริยาศัพท์ และคุณศัพท์

๑๘. **กัจจายนเภทะ** ผลงานของพระมหายสะผู้พำนักอยู่ที่เมืองสะเล กล่าวสรุปกฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์โดยประพันธ์เป็นคาถา ๑๘๐ บท

๑๙. **จุลลคันฐัฏฐิ** ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม กล่าวถึงวิธีสัมพันธ์ศัพท์นิบาตโดยย่อประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๒๐. **มหาคันฐัฏฐิ** ผลงานของพระมหามังคล กล่าวถึงวิธีสัมพันธ์ศัพท์นิบาตโดยพิสดารประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๒๑. **คันถาภรณะ** ผลงานของพระอริยวงศ์ในสมัยปินยะ ท่านพำนักอยู่ที่ภูเขาสะไกย ในรัชสมัยพระเจ้านรปติผู้ทรงครองราชย์ในพุทธศักราช ๑๙๘๕ ท่านได้ประพันธ์เป็นคาถา ๙๗ บท กล่าวถึงศัพท์นิบาต

๒๒. **รูปเภทปกาสนี** ผลงานของพระชัมพุธชะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ประพันธ์เป็นคาถา ๑๑๓ บท อธิบายรูปศัพท์อาขยาตโดยเฉพาะ

๒๓. **นิรุตติเภทสังคหะ** ผลงานอีกอย่างหนึ่งของพระชัมพุธชะ มีคาถา ๕๕๘ บท

คัมภีร์กัจจายนวัณณนา

คัมภีร์ไวยากรณ์ทั้ง ๕ คัมภีร์ คือ กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์, สัททนีติปกรณ์ และสัททสังคหะ มีสูตรทำตัวรูปที่ตั้งขึ้นเป็นเอกเทศ โบราณาจารย์จึงเรียกว่า “**ไวยากรณ์ใหญ่**” นอกจากนั้น ยังมีคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ที่ใช้สูตรของคัมภีร์กัจจายนะแล้วมาลำดับสูตรใหม่ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา คัมภีร์เหล่านั้น คือ คัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์พาลาวตาร คัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นไวยากรณ์ที่ใช้กัจจายนสูตรทั้งหมด และอธิบายความในสูตรต่างๆ โดยละเอียด ส่วนคัมภีร์พาลาวตารเป็นไวยากรณ์สังเขปที่ท่านเลือกเฉพาะกัจจายนสูตรที่สำคัญในการทำตัวรูปและอธิบายความในสูตรต่างๆ โดยย่อ

สำหรับคัมภีร์ที่อธิบายสูตรกัจจายนะโดยตรง โดยไม่มีการจัดลำดับสูตรใหม่ คัมภีร์เหล่านั้น คือ คัมภีร์นยาสะหรือมุขมัตตทีปนี, คัมภีร์สุตตนิทเทศ, คัมภีร์กัจจายนัตถทีปนี และ คัมภีร์กัจจายนวัณณนา เป็นต้น

กัจจายนวัณณนา แปลว่า คัมภีร์อธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์ คัมภีร์นี้ว่าด้วยการอธิบายความหมายของสูตร, การสำเร็จรูป และกฎไวยากรณ์อื่น ๆ ท่านผู้รจนาได้อิงอาศัยคัมภีร์นยาสะหรือมุขมัตตทีปนี และคัมภีร์สุตตนิทเทศเป็นหลักในการรจนา มีทั้งหมด ๗ ปริจเฉท โดยเรียงลำดับดังนี้ คือ

๑. **สนธิกัณฑ์** มี ๒ ตอน คือ สัญญาวิธาน ว่าด้วยการตั้งชื่ออักษร และสนธิ ว่าด้วยการเชื่อมอักษรระหว่างศัพท์หรือบทหน้ากับบทหลังให้กลมกลืนกัน

๒. **นามกัณฑ์** ว่าด้วยนามศัพท์ประเภทต่าง ๆ การทำตัวรูปของศัพท์นาม

๓. **การกกัณฑ์** ว่าด้วยวิธีลงวิภัตติหลังนามศัพท์

๔. **สมาสกัณฑ์** ว่าด้วยการเชื่อมคำนามให้เป็นบทเดียวกันโดยลบ วิภัตตินาม

๕. **ตัทธิตกัณฑ์** ว่าด้วยการลงปัจจัยท้ายคำนามเพื่อการสร้างคำใหม่

๖. **อาขยาต...** ว่าด้วยคำกิริยาที่ลงวิภัตติอาขยาต

๗. **กิพพิธาน...** มี ๒ ตอน คือ กิตก์ ว่าด้วยคำกิริยาที่ลงกิตก์ปัจจัย และอุณาทิว่าด้วยปัจจัยอีกพวกหนึ่งมี ณุ ปัจจัยเป็นต้นใช้ประกอบรูปศัพท์เบ็ดเตล็ด

คัมภีร์นี้ รจนาโดยพระวิชิตาวี พระเถระชาวพม่าผู้เป็นที่เคารพนับถือของเจ้าชายมินแยจ่อสะวา ผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ.๒๐๕๘-๒๑๒๔)

ในนิคมคาถากล่าวว่า ท่านพำนักอยู่ที่วัดซึ่งพระเจ้ามินแยจ่อสะวาทรงสร้างถวายทางด้านทิศเหนือของภูเขาสะไกย จังหวัดสะไกย ชื่อวัดนั้นไม่มีระบุไว้โดยเฉพาะ (จังหวัดสะไกยนี้อยู่ใกล้กับเมืองมัณฑเลย์ ปัจจุบันรัฐบาลพม่านับภูเขาสะไกยอยู่ในจังหวัดสะไกย แต่ในสมัยก่อนถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองปินยะ) ท่านรจนาคัมภีร์นี้แล้วเสร็จ ในขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ ในปีพุทธศักราช ๒๑๖๙

ผลงานของท่านมีอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ **วาจโกปเทศ** เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์สังเขปที่ว่าด้วยวาจกศัพท์หรือศัพท์ที่แสดงเนื้อความอันมีกรรมและกัตตาเป็นต้น

ในนิคมคาถาของคัมภีร์นั้นกล่าวว่า ท่านได้รจนาคัมภีร์วาจโกปเทศในวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ ในปีพุทธศักราช ๒๑๕๗ ข้อความนี้แสดงว่าท่านแต่งคัมภีร์วาจโกปเทศก่อนจะรจนาคัมภีร์กัจจายนวัณณนานี้ ๑๒ ปี ในขณะที่ท่านรจนาคัมภีร์วาจโกปเทศนั้น ท่านพำนักอยู่ที่วัดซึ่งมหาอำมาตย์ของพระเจ้าสีหสูรหรือพระเจ้ายองยัน (พ.ศ. ๒๑๔๐-๒๑๔๘) สร้างถวายที่ภูเขาสะไกย วัดนี้ไม่ปรากฏนามโดยตรง ทราบแต่เพียงว่ามีกฏิ ๓ ชั้นอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของภูเขาสะไกยเท่านั้น

คัมภีร์กัจจายนวัณณนาเล่มนี้ เป็นตำราประกอบการศึกษาของมหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย คณะผู้จัดทำได้แปลจากคัมภีร์กัจจายนวัณณนา (คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์) ที่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ได้มอบหมายให้อาจารย์นิมิตร โพธิ์พัฒน์ (พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙) และคณะปริวรรตจากฉบับบาลีอักษรพม่าที่พระวิชิตาวีได้รจนาไว้เป็นบาลีอักษรไทย

คณะผู้จัดทำเห็นว่าคัมภีร์นี้ มีประโยชน์กับนักศึกษาในการศึกษาคัมภีร์กัจจายนะ จึงได้ดำเนินการแปลเป็นภาษาไทย เพื่อให้นักศึกษาสามารถศึกษาหาความรู้ หวังว่าคัมภีร์กัจจายนวัณณนาแปลเล่มนี้ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจภาษาบาลี อันจะเป็นมรดกทางปัญญาแก่กุลบุตรชาวไทยสืบต่อไป

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล
ผศ.ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชณรงค์
๑ กันยายน ๒๕๖๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
สัมโมทนียกถา	(๓)
คำนำ	(๖)
คันถารัมภกถา	๑

๑. สนฺธิกณฺฑ

๑.๑ สนฺธิกปฺป ปฐมกณฺฑ	๑๒
๑.๒ สนฺธิกปฺเป ทุติยกณฺฑ	๓๖
๑.๓ สนฺธิกปฺป ตติยกณฺฑ	๕๖
๑.๔ สนฺธิกปฺป จตุตฺถกณฺฑ	๖๕
๑.๕ สนฺธิกปฺป ปญฺจมกณฺฑ	๘๐

๒. นามกณฺฑ

๒.๑ นามกปฺป ปฐมกณฺฑ	๙๑
๒.๒ นามกปฺป ทุติยกณฺฑ	๑๘๘
๒.๓ นามกปฺป ตติยกณฺฑ	๒๒๒
๒.๔ นามกปฺป จตุตฺถกณฺฑ	๒๕๗
๒.๕ นามกปฺป ปญฺจมกณฺฑ	๒๗๗

๓. การกกณฺฑ

การกฉฏฺฐกณฺฑวณฺณนา	๒๘๘

๔. สมาสกกณฺฑ

สมาสสตฺตมกณฺฑวณฺณนา	๓๔๑

๕. ตทุธิตกณฺฑ

อฏฺฐมตทุธิตกณฺฑวณฺณนา ๓๗๙

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

๖.๑ อาขฺยาตกปฺป ปฐมกณฺฑ ๔๔๔
๖.๒ อาขฺยาตกปฺป ทุติยกณฺฑ ๔๖๖
๖.๓ อาขฺยาตกปฺป ตติยกณฺฑ ๔๙๒
๖.๔ อาขฺยาตกปฺป จตุตฺถกณฺฑ ๕๑๒

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

๗.๑ กิพฺพิธานกปฺป ปฐมกณฺฑ ๕๕๐
๗.๑ กิพฺพิธานกปฺป ทุติยกณฺฑ ๕๘๕
๗.๓ กิพฺพิธานกปฺป ตติยกณฺฑ ๖๐๔
๗.๔ กิพฺพิธานกปฺป จตุตฺถกณฺฑ ๖๒๖
๗.๕ กิพฺพิธานกปฺป ปญฺจมกณฺฑ ๖๔๑

๘. อุณาทิกณฺฑ

กิพฺพิธานกปฺเป อุณาทิกปฺปฉฏฺฐกณฺฑ ๖๕๕

นิคมคาถา ๗๒๑
กจฺจายนสุตฺต ๗๒๒

กัจจายนะวัณณนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปณามวณฺณนา

คันถารัมภกถา

กถาเริ่มต้นคัมภีร์

ปณาม-ปฏิญญา

ก. อวิสุทฺธสฺส ชนสฺส สุทฺธิสมฺปาปกำ ชินำ
โมหสฺส ธำสกำ ธมฺมำ นตฺวา สำฆำ นิรงฺคณำ.

ข้าพเจ้าพระวิชิตาวี ขอกราบนมัสการพระชินเจ้า ผู้ทรงยังมหาชนที่ยังไม่บริสุทธิ์ให้ถึงความบริสุทธิ์ พระธรรมอันสามารถขจัดความมืด (คือกิเลสในกมลของเหล่าสัตว์) และพระอริยสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลส เพียงดังเนิน

ข. ถปีตเมเต ตทคฺคมฺหิ เอโส อคฺโคติอาทินา
นตฺวา ตญฺจ มหาเถรำ นฺยาสาทิการกมฺปิ จ.

ขอนอบน้อมพระมหากัจจายนะเถระ ผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการขยายความพุทธวจนะ และพระมหาเถระผู้รจนาคัมภีร์นยาสะเป็นต้น

ค. พุทฺธปียาจริยญฺจ รูปสิทฺธิวิธายกำ
สทฺทนีติการกญฺจ ตตียมคฺคปณฺฑิตำ.

ขอนอบน้อมพระพุทธัปปิยะเถระผู้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิและฏีกา และพระอัคควังสเถระผู้รจนาคัมภีร์สัททนีติ

ฆ. นิสฺสยกฺการกญฺจาปิ นิทฺเทสการกมฺปิ จ
วนฺทิตฺวา เตสมาลมฺพ- นิจฺฉยำ สุวินิจฺฉิตำ
ยติโปตานมตฺถาย กสฺสำ กจฺจานวณฺณนำ.

ขอกราบไหว้แม้พระเถระ ผู้แต่งคัมภีร์นิสสยะ และคัมภีร์กัจจายนสุตตนิทเทส แล้วจักรจนาคัมภีร์อันมีชื่อว่า “กัจจายนวัณณนา” ซึ่งแสดงข้อวินิจฉัย (สร้างรูปคำ) ที่พระเถระเหล่านั้นแสดงข้อวินิจฉัยไว้ไม่ครบถ้วน ให้ครบถ้วน เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสามเณรที่เพิ่งเริ่มศึกษา

(คัมภีร์กัจจายนะเป็นต้น)

คันถารัมภกถาวัณณนา

ก. เสฏฺฐ์ ติโลกมหิตๆ อภิวนฺทิยคฺคๆ
พุทฺธญฺจ ธมฺมมมลๆ คณมุตฺตมญฺจ
สตฺถุสฺส ตสฺส วจนตฺถวรๆ สุพุทฺธุ
วกฺขามิ สุตฺตหิตเมตฺถ สุสนฺธิกปฺปๆ.

ข้าพเจ้า พระมหากัจจายนะ ขอน้อมไหว้พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเลิศอันโลกสามบูชาแล้ว พร้อมด้วยพระธรรมอันปราศจากมลทิน และหมู่พระอริยสงฆ์ผู้สูงสุด จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงามที่เกื้อกูลแก่พระพุทธพจน์ในกัจจายนไวยากรณ์นี้ เพื่อความรู้เนื้อความแห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้นเป็นอย่างดี

ข. เสยฺยญฺชิเนริตนเยน พุธา ลภนฺติ
ตญฺจาปิ ตสฺส วจนตฺถสุโพธเนน
อตฺถญฺจ อกฺขรปเทสุ อโมหภาวา
เสยฺยตฺถิโก ปทมโต วิวิธๆ สุเณยฺยาติ

ในเนื้อความแห่งพุทธวจนะอันประเสริฐนี้ มีโลกุตตรธรรมอันประเสริฐใดอยู่ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมได้โลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้น โดยนัยที่พระชินเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว คือย่อมได้นัยที่พระชินเจ้าทรงแสดงไว้แล้วแม้นั้น ด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเนื้อความแห่งพระดำรัสของพระบรมศาสดาพระองค์นั้น ได้แก่

ย่อมได้ประโยชน์โดยความเป็นผู้ไม่งมงาย เพราะความไม่โง่งมใน
อักขระ และบททั้งหลาย กุลบุตรผู้มีความต้องการ โลกุตตรธรรม
อันประเสริฐพึงสดับอักขระและบทมีประการต่าง ๆ เพราะเหตุ
แห่งการแทงตลอดนั้น ๆ

ก. ถามว่า เพราะเหตุไร ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ พระอาจารย์กัจจายนะ จึงไม่กล่าวว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต แต่กลับกล่าว ๒ คาถามีอาทิว่า เสฏฺฐ์ ติโลกมหิตํ ? ตอบว่า เพื่อแสดงปุพพปัญจกะ อันมีการนอบน้อม พระรัตนตรัยเป็นเบื้องต้น จึงกล่าวคาถาทั้งสองนั้นไว้ก่อน และข้อนี้ก็สมดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

พระคันถรจนาจารย์ทั้งหลายเหล่านั้น กล่าวการนอบน้อม
พระรัตนตรัยไว้ในการเริ่มต้นของคัมภีร์ เพื่อประโยชน์แก่การขจัด
อันตราย และเพื่อประโยชน์อันเป็นมงคลเป็นต้น

พระคันถรจนาจารย์ผู้ปรารถนาจะกล่าวถึงสัญญา นิมิต
กัตตา ปริมาณะ และปโยชนะ พึงกล่าวไว้ในเบื้องต้นของคัมภีร์
ทั้งปวง

ในคันถารัมภะนี้ มีสามัญญอนุสนธิดังต่อไปนี้ :-

ในคันถารัมภะนั้น

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านพระมหากัจจายนเถระ จึงกล่าวการนอบน้อมพระรัตนตรัยไว้(ก่อน) ตอบว่า ท่านอาจารย์ ผู้มีความประสงค์จะเริ่มเขียนคัมภีร์ทุกประเภท (กึ ศัพท์ที่มี ย สัพพนามอยู่หน้าและมี จิ ต่อท้าย มีความหมายว่า สกลตฺถ = อรรถว่าทั้งหมด) กระทำการนอบน้อมพระรัตนตรัยแล้วจึงควรเริ่มแต่งคัมภีร์ เพราะอันตรายในเพราะการแต่งคัมภีร์นั้นได้ถูกกำจัดออกไปแล้ว ฉะนั้น ท่านอาจารย์กัจจายนะ เมื่อจะแสดงการนอบน้อมนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระศาสดาของตนซึ่งสัตว์โลกทั้งปวงควรกราบไหว้ เพราะความที่พระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทางรูปกายคือมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และนามกายคือพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น นอบน้อมพระธรรมเพราะความที่เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว (และ)พระสงฆ์ เพราะความที่ท่านเป็นพระสาวกผู้ปฏิบัติดีแล้ว จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า เสฏฺฐ์ ติโลกมหิตํ อภิวนฺทิยคฺคํ ดังนี้

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวชื่อคัมภีร์ไว้ ตอบว่า ที่ท่านกล่าวชื่อคัมภีร์ไว้นั้น เพรื่อสะดวกในการเรียกขานบัญญัติที่ยังไม่มีใครรู้จัก

ต่อไปนี้ เป็นวิเสสอนุสนธิ :-

ในคัมภีร์กัจจายนะนั้น ท่านพระมหากัจจายนะเถระ แสดงบทปณาม (บทนอบน้อม) ไว้ด้วยคำนี้ว่า เสฏฺฐ์ ติโลกมหิตๆเปฯ คณมุตฺตมญฺจ แสดงชื่อคัมภีร์ด้วยคำนี้ว่า **สุสนฺธิกปฺปๆ** แสดงเหตุ ด้วยคำว่า **พุธา** แสดงตัวตนผู้แต่งด้วยคำว่า **วกฺขามิ** แสดงปริมาณ (ของเนื้อหาคัมภีร์) ด้วย **สุ**ศัพท์ที่กล่าวความหมายว่า ดี, งาม ในบทนี้ว่า **สุสนฺธิกปฺปๆ** แสดงประโยชน์ด้วยคำนี้ว่า สุพุทฺธุ เสยฺยๆ ข้อนี้สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> ท่านอาจารย์แสดงชื่อ ด้วยคำว่า สนฺธิกปฺปๆ แสดงประมาณของเนื้อหาด้วย สุศัพท์ แสดงกัตตา (ผู้แต่ง) ด้วยคำว่า วกฺขามิ แสดงเหตุ ด้วยบทว่า พุธา แสดงประโยชน์ด้วยคำว่า สุพุทฺธุ เสยฺยๆ

(ที่กล่าวมา) นี้ เป็นการแสดงปุพพปัญจกะในคันถารัมภะนี้

ต่อไปนี้ เป็นการแสดงปทัจเฉทนัยเป็นต้น :-

ในคันถารัมภะนั้น บทว่า เสฏฺฐ์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ติโลกมหิตๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อภิวนฺทิยๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อคฺคๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุทฺธ์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ธมฺมๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อมลๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า คณ์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุตฺตมๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สตฺถุสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตฺถวร์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุพุทฺธุ์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วกฺขามิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุตฺตหิตๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอตฺถ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุสนฺธิกปฺปๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺยๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ชิเนริตนเยน เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุธา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ลภนฺติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตฺถสุโพธเนน เป็นบทหนึ่ง บทว่า อตฺถ์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกฺขรปเทสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อโมหภาวา เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺยตฺถิโก เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปทๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิวิธ์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุเณยฺย เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสฏฺฐ์ เป็นบทหนึ่ง ที่กล่าวมานี้ เป็นปทจฺเฉท (การตัดบท) คนนี้เป็นคนประเสริฐ ยิ่งกว่าคนประเสริฐทั้งหลาย เหตุนั้น คนนี้ชื่อว่า เสฏฺฐะ (ผู้ประเสริฐที่สุด) (บท) นี้เป็นตัทธิตวิคคหะ ตัทธิตนี้ มี ๓ คือ สามัญญตัทธิต อัพยยตัทธิต ภาวตัทธิต บรรดาตัทธิตทั้ง ๓ นั้น นี้เป็นสามัญญตัทธิต คำว่า เสฏฺโฐ นี้เป็น เสฏฺฐตัทธิต ในบรรดาตัทธิต ๑๕ ประเภท มี โคตตตัทธิต ตรตยาทิตัทธิต ราคาทิตัทธิต ชาตาทิตัทธิต เป็นต้น สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

(สามัญญตัทธิต) มีตัทธิ ๑๕ ประเภท คือ โคตตตัทธิต ตรตฺยาทิตัทธิต ราคาทิตัทธิต ชาตาทิตัทธิต สมุหตัทธิต ฐานตัทธิต อุปมาตัทธิต นิสสิตตัทธิต พหุลตัทธิต เสฏฺฐตัทธิต ปกติตัทธิต ปูรณตัทธิต วิภาคตัทธิต ตทัสสัตถิตัทธิต สังขยาตัทธิต

อีกนัยหนึ่ง บุคคล ชื่อว่า เสฏฺฐ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมค้นหา คือแสวงหาธรรมทั้งหลายมีประเภทแห่งธรรมมาติปัฏฐานเป็นต้นอันดีงาม เสฏฺฐบทนี้เป็นกิตวิคคหะ วิคคหะนี้ เป็นกัตตุสาธนะในบรรดาสาธนะ ๗ ประการ คือ กัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ กรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ อปทานสาธนะ อธิกรณสาธนะ และภาวสาธนะ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสัคหคาถาว่า

(ในกิตวิคหะ) มีสาธนะ ๗ ประเภท คือ กัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ กรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ อปทานสาธนะ อธิกรณสาธนะ และภาวสาธนะ เป็นที่ ๗

ในวากยะ การกะใดเป็นกัตตา การกะนั้นนั่นเอง ย่อมได้นามว่า กัตตุสาธนะ ในประสิทธนัย ในสาธนะที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ

บรรดาสุทธกัตตุและเหตุกัตตุนั้น วิคคหะนี้ จัดเป็นสุทธกัตตุสาธนะ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เพราะไม่ประกอบด้วยการิตปัจจัย ท่านจึงเรียกว่า สุทธกัตตา แม้บรรดาวุตตกัตตุและอวุตตกัตตุ ท่านเรียกว่า วุตตุกัตตุสาธนะ

สมดังคำที่ท่านกล่าวว่า ในวุตตกัมม เป็นต้น และในสามี (เจ้าของ) ลงปฐมาวิภัตติในลิงคัตถะ

หลังจาก อิสุ ธาตุ อันมี สุ เป็นบทหน้า ลง ต ปัจจัยในกัตตุ คำว่า เสฏฺฐ์ นั้น เป็นบทที่มีทุติยาวิภัตติเป็นที่สุด เพราะมองหาบทที่เป็นประธาน คือ พุทฺธ์ ชื่อว่า สัตว์โลก เพราะวจนัตถะว่า ย่อมแตก ย่อมสลายไป คือย่อมดับลงในจุติขณะ เมื่อดับลงแล้ว ย่อมเกิดขึ้นอีกในปฏิสนธิขณะ เพราะความเป็นธรรมที่คล้ายคลึงกัน ลุช ธาตุ ลง ณ ปัจจัย อาเทส ช อักษร เป็น ค อักษร เหมือนคำว่า กุลูปโก (สัตว์) โลกด้วย (สังขาร) โลกด้วย (โอกาส) โลกด้วย ชื่อว่า โลก บทว่า โลก นี้ เป็นทวันทวากยะ และเอกเสสตัทธิต (สัตว์) โลก ๓ จำพวก คือ กาม รูป และอรูป หรือ สัตว์โลก สังขารโลก และโอกาสโลก สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า จะป่วยกล่าวไปไยถึงการกระทำบูชาของสัตว์โลก เพราะความเป็นไปของสังขารโลกด้วย

อำนาจแห่งการหวั่นไหวแห่งแผ่นดินของโอกาสโลกด้วยอำนาจฐานุปจารนัย โลกทั้งหลาย ๓ ชื่อว่า ติโลก นี้เป็นสมาสวิเคราะห์ เป็นทิคุสมาส ในบรรดาสมาส ๖ อย่างมีอัพยยีภาวสมาส เป็นต้น และเป็นสมาหารทิคุ ในบรรดาสมาหารทิคุสมาส และอสมาหารทิคุสมาส เพราะเป็นเอกวจนะนปุงสกลิงค์(นั่นเอง) สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> บัณฑิตควรทราบว่า สมาสมี ๖ อย่าง คือ อัพยยีภาวสมาส ทิคุสมาส ทวันทวสมาส กัมมธารยสมาส ตัปปุริสสมาส พหุพพิหิสมาส สมาหารทิคุสมาสนักศึกษาควรทราบแม้ด้วยอำนาจแห่งสมาส ที่มีสังขยาอยู่หน้า และเป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะ ส่วนที่เป็นอสมาหารทิคุเป็นพหุวจนะเท่านั้น

พระพุทธเจ้า ชื่อว่า มหิต เพราะอันชาวโลกย่อมบูชา หรือชื่อว่า มหิต เพราะวจนัตถะว่า อันชาวโลก ย่อมบูชา บูชาแล้ว หรือ จักบูชา เพราะความที่ ต ปัจจัยอันท่านกล่าวว่าเป็นไปในกาลทั้ง ๓ พระพุทธเจ้าอันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว ชื่อว่า ติโลกมหิโต. ซึ่งพระพุทธเจ้าอันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว บทว่า อภิวาทิย แยกเป็น อภิ บทหน้า วนฺท ธาตุ เป็นไปในการกราบไหว้ ชื่อว่า อภิวนฺทิย เพราะการแสดงอรรถว่า ข้าพเจ้าย่อมกราบไหว้ด้วยความเคารพ คือเอื้อเฟื้อ หรือ ชื่อว่า อภิวนฺทิย เพราะแสดงความหมายว่า กราบไหว้แล้ว บทว่า อคฺคํ แปลว่า สูงสุด พระพุทธเจ้า ชื่อว่า อคฺค เพราะวจนัตถะว่า ย่อมถึง คือเข้าถึงสภาวธรรมอันดี คือพระนิพพาน ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าสูงสุด

พระศาสดา ชื่อว่า พุทธเจ้า เพราะวจนัตถะว่า ย่อมรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง หรือ ชื่อว่า พุทธ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมตรัสรู้อริยสัจ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น นวโลกุตตรธรรม พร้อมทั้งพระปริยัติธรรม ชื่อว่า ธมฺม เพราะวจนัตถะว่า ย่อมทรง (รองรับ) สัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามคำสอน ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ นวโลกุตตรธรรม ชื่อว่า อมล เพราะวจนัตถว่า ไม่มีมลทิน ซึ่งธรรมอันไม่มีมลทินนั้น หมู่พระอริยเจ้า ชื่อว่า คณะ เพราะวจนัตถะว่า อันบัณฑิตทั้งหลายพึงคำนวนนับได้ซึ่งหมู่พระอริยบุคคลนั้น หมู่พระอริยะเจ้า ชื่อว่า อุตฺตม เพราะวจนัตถะว่า ผู้เพิกถอนความมืดออกได้แล้ว หรือชื่อว่า อุตฺตม เพราะวจนัตถะว่า ผู้ทรงคุณสูงสุด โดยพิเศษกว่าผู้ทรงคุณทั้งหลาย เมื่อควรจะกล่าวว่า อุคฺคตตโม (แต่) ท่านก็กล่าวว่า อุตฺตโม โดยนุตตินัย หรือชื่อว่า อุตฺตม เพราะวจนัตถะว่า ผู้ประเสริฐสูงสุด โดยพิเศษกว่าผู้ประเสริฐทั้งหลาย เมื่อจะกล่าวว่า อุตฺตมตโม ท่านก็กล่าวว่า อุตฺตโม ด้วยอำนาจแห่งสรูเปกเสสนัย อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อุตฺตโม เพราะความที่ตนเป็น

ผู้ประเสริฐที่สุด ซึ่งหมู่พระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐที่สุด ควรเชื่อมความบทว่า อุตฺตมํ เข้ากับบทว่า คณํ พระผู้มีพระภาค ชื่อว่า สัตถา เพราะวจนัตถะว่า ทรงสอน คือตามสั่งสอนสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลก หรือชื่อว่า สัตถา เพราะวจนัตถะว่า ย่อมเบียดเบียน ย่อมฆ่า ข้าศึก คือกิเลสทั้งหลาย ของพระศาสดาพระองค์นั้น คำพูดชื่อว่า วจนะ เพราะวจนัตถะว่า เป็นเครื่องบอกเล่า หรือชื่อว่า วจนะ เพราะวจนัตถะว่า เป็นคำที่ต้องบอกเล่า ชื่อว่า อรรถ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมรู้ คือย่อมเข้าใจ หรือชื่อว่า อรรถ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมมี ย่อมเป็น หรือชื่อว่า อรรถ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมไป คือย่อมเป็นไปเฉพาะหน้าต่อญาณ เนื้อความแห่งถ้อยคำ ชื่อว่า วจนัตถะ เนื้อความของถ้อยคำ ชื่อว่า วร เพราะวจนัตถะว่า พึงต้องการ คือพึงปรารถนา หรือชื่อว่า วร เพราะอรรถว่าประเสริฐสูงสุด เนื้อความของถ้อยคำด้วยเนื้อความของถ้อยนั้นด้วย ของถ้อยคำอันประเสริฐด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า วจนัตถวร ซึ่งวจนัตถวระนั้น เนื้อความ ชื่อว่า สุพุทฺธ เพราะวจนัตถะว่า อันนักศึกษาย่อมรู้ได้ง่าย คำว่า วกฺขามิ ได้แก่ จักกล่าว อาเทส สฺสามิวิภัตติเป็น ขามิ ด้วย ส ปจฺจยศัพท์ในสูตรนี้ว่า กรสฺส สปจฺจยสฺส กาโห อาเทส จ อักษรที่สุดธาตุ เป็น ก อักษรด้วยสูตรว่า โก เข จ ชื่อว่า สุตฺต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมบ่งเนื้อความ หรือชื่อว่า สุตฺต เพราะอรรถว่ากล่าวแล้วด้วยดี หรือชื่อว่า สุตฺต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมหลั่งออกซึ่งเนื้อความทั้งหลาย หรือชื่อว่า สุตฺต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมยังเนื้อความทั้งหลายให้หลั่งไหลออก หรือชื่อว่า สุตฺต เพราะอรรถว่ารักษาไว้ซึ่งเนื้อความทั้งหลายด้วยดี หรือชื่อว่า สุตฺต เพราะความเป็นเช่นกับเส้นด้าย ชื่อว่า หิต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมเป็นไป คือดำเนินไปตามสมควร ประโยชน์เกื้อกูลแก่สูตร ชื่อว่า สุตฺตหิต ได้แก่ สนธิกัป ซึ่งสนธิกัปอันเกื้อกูลแก่สูตรนั้น บทว่า เอตฺถ แปลว่า นี้ ชื่อว่า สนธิ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมต่อ คือเชื่อมต่อ โดยชอบ คือโดยการกระทำ เพราะไม่แสดงช่องว่างระหว่างบททั้งสอง หรือชื่อว่า สนฺธิ เพื่อติดต่อโดยชอบ หรือว่า การประชุมกัน ชื่อว่า สนฺธิ สนธิด้วย สนธิด้วย สนธิด้วย ชื่อว่า สนธิ ชื่อว่า กปฺป เพราะวจนัตถะว่า เป็นที่ตัดตอน คือกำหนดตัดตอนเนื้อความทั้งหลายที่แตกต่างกันโดยประเภทต่าง ๆ สนธิกัป อันสละสลวย ชื่อว่า สุสนธิกัป ซึ่งสุสนธิกัปนั้น

ข. โลกุตตรธรรม ชื่อว่า เสยฺย เพราะอรรถว่า ประเสริฐโดยพิเศษ หรือชื่อว่า เสยฺย เพราะประเสริฐโดยพิเศษกว่าบุคคลผู้ประเสริฐทั้งหลาย ซึ่งโลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้น พระผู้มีพระภาค ชื่อว่า ชินะ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมทรงชนะ ได้ชนะแล้ว จักชนะ บาป คืออกุศลธรรมทั้งหลาย นัย ชื่อว่า อิริต เพราะวจนัตถะว่า อันบุคคลย่อมกล่าว สัททนัย

อันพระชินเจ้าตรัสแล้ว ชื่อว่า ชิเนริต สัททนัย ชื่อว่า นัย เพราะวจนัตถะว่า เป็นเหตุแห่งเนื้อความอันบัณฑิตย่อมแนะนำ หรือชื่อว่า นัย เพราะอรรถว่า อันบัณฑิตควรแนะนำ ชเนริตด้วย ชิเนริตะนั้นเป็นนัยด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ชิเนริตนัย ด้วยชิเนริตนัยนั้น บุคคลทั้งหลายเหล่าใด ย่อมตรัสรู้ธรรมได้ เพราะเหตุนั้น บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า พุธา ได้แก่ภัพพบุคคล บทว่า ลภนฺติ ได้แก่ ย่อมรู้แจ้ง บทว่า ตญฺจาปิ แปลว่า แม้สัททนัยที่พระชินเจ้าตรัสแล้ว เนื้อความแห่งคำ ชื่อว่า วจนัตถะ ที่ชื่อว่า สุโพธน เพราะวจนัตถะว่าเป็นอันบัณฑิตรู้ได้โดยง่าย การรู้ได้ง่ายซึ่งเนื้อความแห่งพระดำรัส ชื่อว่า วจนัตถสุโพธนะ ด้วยการรู้ได้ง่ายซึ่งเนื้อความแห่งพระดำรัส วัณณะทั้งหลาย ชื่อว่า อักษร เพราะวจนัตถะว่าถึงการบัญญัติชื่ออันไม่สิ้นสุดโดยความเป็นวาจกแล้ว ย่อมไม่หมดสิ้นไป หรือความกระด้าง คือความสิ้นไปไม่มีแก่วัณณะเหล่านั้น เหตุนั้น วัณณะเหล่านั้น จึงชื่อว่า อักษร ชื่อว่า บท เพราะวจนัตถะว่า เป็นเครื่องเป็นไป คือดำเนินไปของบัณฑิตทั้งหลาย อักษรทั้งหลายด้วย บททั้งหลายด้วย ชื่อว่า อักขรและบท ในอักขระและบทเหล่านั้น บุคคลชื่อว่า โมหะ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมหลง หรือ สักว่าความหลง ชื่อว่า โมหะ โมหะไม่มีแก่บุคคลเหล่านั้น เหตุนั้น บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า อโมหะ ความมี ชื่อว่า ภาวะ ภาวะแห่งบุคคลทั้งหลายผู้ไม่หลง ชื่อว่า อโมหภาวะ เหตุนั้น ปัญจมีวิภัตติลงในอรรถแห่งเหตุ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า เหตุแห่งอโมหภาวะ เมื่อจะกล่าวว่า อโมหภาเวน ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถตติยาด้วยความไม่หลง เนื้อความโดยประเสริฐ ชื่อว่า เสยฺยตฺถ เหมือนคำว่า มณินา อตฺโถ (ความต้องการแก้วมณี) เนื้อความอันประเสริฐ มีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น ชื่อว่า เสยฺยตฺถิกะ อีกประการหนึ่ง ความประเสริฐโดยพิเศษกว่าผู้ประเสริฐทั้งหลาย เหตุนั้น จึงชื่อว่า เสยฺย นัยที่ประกอบในเนื้อความ ชื่อว่า อัตถิกะ ธรรมที่ประกอบด้วยอรรถอันประเสริฐ ชื่อว่า เสยฺยตฺถิก หรือเนื้อความอันมีอยู่อย่างประเสริฐ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เสยฺยตฺถิก อักษรด้วย บทด้วย ชื่อว่า บท เมื่อจะต้องกล่าวว่า อกฺขรปทำ ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งการรักษาฉันทลักษณ์ บทว่า อโต แปลว่า นั้น อักขรปทะ ชื่อว่า วิวิธ เพราะอรรถว่าอักขรปทนั้นมีประการต่าง ๆ บทว่า สุเณยฺย แปลว่า พึงศึกษา สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> “ผู้มีปัญญาพึงกระทำการตัดบทก่อน แล้วกระทำ
> รูปวิเคราะห์มีสมาสเป็นต้นต่อจากนั้น เมื่อกระทำรูปวิเคราะห์มี
> สมาสเป็นต้นแล้ว พึงรู้เนื้อความในภายหลัง”

บัดนี้ ลำดับแห่งการประกอบวากยะมีกิริยาบท การกะ และวิเสสนะเป็นต้น บรรดากิริยาบทเป็นต้นเหล่านั้น คำว่า อภิวนฺทิย วกฺขามิ ลภนฺติ และสุเณยฺย นี้ เป็นการแสดงกิริยาบท

บทว่า อหํ นี้ เป็นการแสดงกัตตุบทของกิริยาบทว่า อภิวนฺทิย และ วกฺขามิ บทว่า เสยฺยตฺถิโก นี้ เป็นการแสดงกัตตุบทของกิริยาบทว่า สุเณยฺย บทว่า พุทฺธํ ธมฺมํ คณํ นี้ เป็นการแสดงกัมมบทของกิริยาบทว่า อภิวนฺทิย บทว่า เสฏฺฐ์ ติโลกมหิตํ อคฺคํ เป็นการแสดงบทวิเสสนะของบทว่า พุทฺธ์ คำว่า อมลํ นี้ เป็นการแสดงวิเสสนะบทของบทว่า ธมฺมํ บทว่า อุตฺตมํ เป็นการแสดงวิเสสนบทของบทว่า คณํ บทว่า สตฺถุสฺส นี้ เป็นการแสดงวิเสสนบทของบทนี้ว่า ตสฺส บทว่า วจนตฺถวรํ นี้ เป็นการแสดงกัมมบท ของบทว่าสุพุทฺธุ บทว่า สุตฺตหิตํ เป็นการแสดงสัมปทานบทของกิริยาบทว่า วกฺขามิ บทว่า สุสนฺธิกปฺปํ เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า วกฺขามิ บทว่า สุตฺตหิตํ เป็นการแสดงวิเสสนบทของบทว่า สุสนฺธิกปฺปํ บทว่า เอตฺถ นี้ เป็นการแสดงนิทธารณบท บทว่า เสยฺยํ เป็นการแสดงกัมมบทของกิริยาบทว่า ลภนฺติ บทว่า ชิเนริตนเยน นี้ เป็นการแสดงกรณบทของกิริยาบทว่า ลภนฺติ บทว่า ตญฺจาปิ นี้ เป็นการแสดงกัมมบทของกิริยาบทว่า ลภนฺติ บทว่า ตสฺส เป็นการแสดงสัมพันธบทของบทว่า วจนตฺถวรํ บทว่า วจนตฺถสุโพธเนน เป็นการแสดงกรณบทของกิริยาบทว่า ลภนฺติ บทว่า อตฺถญฺจ เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า ลภนฺติ บทว่า อกฺขรปเทสุ นี้ เป็นการแสดงอาธารบทของบทว่า อโมหภาวา บทว่า อโมหภาวา นี้ เป็นการแสดงกรณบทของกิริยาบทว่า ลภนฺติ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวว่า อโมหภาเวน บทว่า ปทำ นี้ เป็นการแสดงกัมมบท ของกิริยาบทว่า สุเณยฺย มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวว่า อกฺขรปทำ บทว่า วิวิธ์ นี้ เป็นการแสดงวิเสสนบท ของบทว่า ปทำ และท่านกล่าวสังคหคาถาไว้ว่า

ในเบื้องต้น บัณฑิตพึงประกอบกิริยา จากนั้น กัตตาการก
มีกัมมและกรณะเป็นต้น และวิเสสนะของบทเหล่านั้นตามสมควร

อนึ่ง บัณฑิตควรแสดงนัยในอนุสนธิแห่งคันถารัมภคาถาทั้ง ๒ ด้วยประการดังต่อไปนี้ บัณฑิตครั้นแสดงนัยแห่งการตัดบทด้วยบาทคาถามีอาทิว่า ปธมํ กเร ปทจฺเฉทำ และแสดงนัยแห่งการประกอบกิริยา การกะ ด้วยบาทคาถามีอาทิว่า อาโท กฺริยา ตโต กตฺตา แล้ว บัดนี้ จึงกล่าวถึงการประกอบ(การแปล)เนื้อความ ๔ ประการ (ดังต่อไปนี้)

๑. ปาฐานุสารีสัมพันธ์ การแปลตามศัพท์บาลีที่มีอยู่ในพากย์ โดยไม่เพิ่มบทใด ๆ เข้ามาแปล
๒. อุปมาสัมพันธ์ การแปลโดยเพิ่มคำอุปมาเข้ามาในประโยคที่ไม่มีอุปมา
๓. เหตุสัมพันธ์ การแปลโดยเพิ่มบทเหตุเข้ามาในประโยคที่ไม่มีบทเหตุ การเพิ่มบทเหตุนั้นต้องให้เหมาะสมกับกิริยาคุมพากย์ โดยถือกิริยาคุมพากย์เป็นหลัก

๔. อุปมาเหตุสัมพันธ์ การแปลโดยเพิ่มอุปมาและบทเหตุเข้ามาให้เหมาะสมกับอุปไมยและเหตุผล)

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวาทพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด อันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว ผู้เลิศสูงสุด และกราบไหว้โดยเคารพ (ท่าน) มิได้อภิวาทเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นก็หาไม่ (แต่ยัง) อภิวาทกราบไหว้พระธรรมอันปราศจากมลทิน โดยความเคารพ (ท่าน) มิได้อภิวาทเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นก็หาไม่ (แต่ยัง) อภิวาทกราบไหว้พระสงฆ์ผู้ทรงคุณอันอุดม คือเพิกถอนโมหะได้แล้ว โดยความเคารพ รู้แจ้งด้วยดี ซึ่งเนื้อความอันประเสริฐ คืออรรถของพระบาลีอันประเสริฐ ของพระศาสดาผู้ตามสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก คือพระพุทธเจ้า ผู้คงที่พระองค์นั้น แล้วจักกล่าวคัมภีร์สนธิกัปปะอันดี คือ มีการแบ่งตอนไว้อย่างดี ซึ่งเกื้อกูลแก่พระสูตร คืออนุกูลแก่พระไตรปิฎก เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า ปาฐานุสารีสัมพันธ์ ในคันถารัมภคาถาทั้งสองนี้

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวาทพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ คือประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ประเสริฐกว่าเหล่ามนุษย์ทั้ง ๔ ทวีป อันสัตว์โลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว คืออันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว เหมือนท้าวสักกเทวราชอันเทวดาทั้งปวงบูชาแล้ว ผู้เลิศ คือถึงความเป็นยอด เหมือนท้าวมหาพรหม ผู้เลิศกว่าพรหมทั้งปวง ความหมายของ จ อักษร มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว อภิวาทพระธรรม อันปราศจากมลทิน คือ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อมลทิน เหมือนดวงตะวัน(ยามเที่ยง)ที่ปราศจากมลทินคือหมอกเป็นต้น ความหมายของ จ อักษร มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว อภิวาทพระสงฆ์ ผู้อุดม คือเพิกถอนความมืดได้แล้ว เหมือนขุนพลใหญ่ ผู้ยกศรขึ้นยิงแล้วในสงคราม จักกล่าวคัมภีร์สนธิกัป ฯลฯ ของพระศาสดา คือ ผู้ตามสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น คือผู้เช่นนั้น เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า อุปมาสัมพันธ์ ในคันถารัมภคาถาทั้งสองนี้

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวาทพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ คือทรงประเสริฐกว่า เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยคุณ ผู้อันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว คืออันสัตว์ในโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยบุญ ผู้เลิศ คือทรงถึงความเป็นผู้เลิศ เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยพระชาติกำเนิด ขออภิวาทพระธรรม อันปราศจากมลทิน คือเป็นปฏิปักษ์ต่อมลทิน เพราะความที่พระธรรมเป็นธรรมที่ปราศจากมลทินมีราคะเป็นต้น และขออภิวาทพระสงฆ์ ผู้ประเสริฐที่สุด เพราะ

ความที่ท่านถอนความมืดออกได้แล้ว คือประเสริฐอย่างยิ่ง เพราะความที่ท่านเป็นผู้ (ทรงคุณ) สูงสุด และเพราะความที่ท่านเป็นผู้ประเสริฐที่สุด เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า เหตุสัมพันธ์ ในคันถารัมภคาถาทั้งสองนี้

ข้าพเจ้าพระมหากัจจายนเถระ ขออภิวาท คือกราบไหว้โดยเคารพ ซึ่งพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ คือประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ประเสริฐกว่าเหล่ามนุษย์ทั้ง ๔ ทวีป เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยคุณ ผู้อันชาวโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว คืออันสัตว์ในโลกทั้ง ๓ บูชาแล้ว เหมือนท้าวสักกเทวราช อันเทวดาทั้งปวงบูชาแล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยบุญ ผู้เลิศ คือทรงถึงความเป็นผู้เลิศ เหมือนท้าวมหาพรหม ผู้เลิศกว่าพรหมทั้งปวง เพราะความที่พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่โดยพระชาติกำเนิด ความหมายของ จ อักษร มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว ขออภิวาท คือกราบไหว้โดยเคารพ ซึ่งพระธรรม อันปราศจากมลทิน คือเป็นปฏิปักษ์ต่อมลทิน เหมือนดวงตะวัน(ยามเที่ยง) ที่ปราศจากมลทินคือหมอกเป็นต้น เพราะความที่พระธรรมเป็นธรรมที่ปราศจากมลทินมีราคะเป็นต้น ความหมายของ จ อักษร มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว และขออภิวาท คือกราบไหว้โดยเคารพซึ่งพระสงฆ์ ผู้ประเสริฐที่สุด เหมือนขุนพลใหญ่ ผู้ยกศรขึ้นยิงแล้วในสงคราม เพราะความที่ท่านถอนความมืดออกได้แล้ว คือประเสริฐอย่างยิ่ง เพราะความที่ท่านเป็นผู้(ทรงคุณ)สูงสุด และเพราะความที่ท่านเป็นผู้ประเสริฐที่สุด แล้วจักกล่าวคัมภีร์สนธิกัปปะอันดี คือ มีการแบ่งตอนไว้ดี ฯลฯ อันเป็นอรรถแห่งพุทธวจนะอันประเสริฐ ของพระศาสดา ฯลฯ พระองค์นั้น คือผู้เช่นนั้น ฯลฯ ที่รู้ได้ง่าย คืออันเป็นประโยชน์แก่พระไตรปิฎก เพราะฉะนั้น การแปลวิธีนี้ ชื่อว่า อุปมาเหตุสัมพันธ์ ในคันถารัมภคาถาทั้งสองนี้

และท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

การประกอบความที่คล้อยตามปาฐะ การประกอบความด้วยอุปมา
การประกอบความด้วยเหตุ การประกอบความด้วยอุปมาและเหตุ
ผู้มีปัญญาพึงทราบประเภทแห่งสัมพันธ์ทั้ง ๔

๑. สนฺธิกณฺฑ

๑.๑ สนฺธิกปฺป ปฐมกณฺฑ

ปฐมกณฺฑวณฺณนา

อธิบายสนธิกัณฑ์ที่ ๑

๑*: ๑.* ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงปุพพปัญจกะ อันมีการนอบน้อม (พระรัตนตรัย) ด้วยคาถาทั้ง ๒ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง บัณฑิตพึงยังความเป็นผู้ฉลาดในอักขระ อันเป็นมูลเหตุเบื้องต้นให้ถึงพร้อม จึงกล่าวสูตรมีอาทิว่า **อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต** (เนื้อความย่อมหมายรู้ได้ด้วยอักษร)

ถามว่า สูตรนี้ ใครกล่าวไว้ ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาค

ถามว่า พระองค์ตรัสไว้เมื่อไร ?

ตอบว่า (สมัยหนึ่ง) พราหมณ์ ๒ ท่าน นามว่า ยมะ และอุปละ เรียนพระกัมมัฏฐานอันมีความเสื่อมและความสิ้นไป แล้วเดินทางไปที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ขณะกำลังเจริญขยวยกัมมัฏฐานอยู่ พราหมณ์คนหนึ่ง เห็นนกยาง เที่ยวเดินจิกปลากินอยู่แถวริมน้ำ จึงมนสิการกัมมัฏฐานผิดไปว่า อุทกพโก พราหมณ์อีกท่านหนึ่ง เห็นผ้าที่หม้อน้ำ จึงมนสิการกัมมัฏฐานผิดไปว่า ฆฏปโก ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาค ทรงเปล่งพระรัศมีไป แล้วทรงตั้งวากยะว่า อตฺโถ ภิกฺขเว อกฺขรสญฺญาโต (ภิกษุทั้งหลาย เนื้อความย่อมหมายรู้ได้ด้วยอักษร) และกัมมัฏฐานของพราหมณ์ทั้งสองนั้นจึงตั้งมั่น เพราะเหตุนั้น ท่านพระโบราณาจารย์จึงกล่าวว่า ภควตา วุตฺตํ (พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว) ท่านพระมหากัจจายนเถระ ทราบพระดำรัสนั้นแล้ว จึงเข้าเฝ้าทูลขอพระอนุญาตกะพระผู้มีพระภาค แล้วเดินทางไปถึงป่าหิมวันต์ที่แผ่นมโนสิลา ท่านหันศีรษะไปทางทิศทักษิณ ผินหน้าไปทางทิศบูรพา รจนาคัมภีร์กัจจายนะ อันมีสูตรเริ่มต้นว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต เพราะเหตุนั้น นิรุตตัญญูบางท่านจึงกล่าวว่า คำนี้เป็น ปุพพวากยะ และยังกล่าวไว้อีกว่า เป็นปริภาษา เพราะความเป็นวากยะที่พระเถระตั้งไว้ ข้อนี้สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ท่านอปเรอาจารย์กล่าวว่า สูตรนี้เป็นปุพพวากยะ
แต่มติของพวกเราเห็นว่าเป็น ปริภาษา ตามสมควรแก่ชื่อสูตร

๑* เลขแถวหน้าลำดับสูตรคัมภีร์กัจจายนะ : เลขแถวหลังตามลำดับสูตรคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

(ส่วน) ท่านวทันตยาจาย์กล่าวไว้ว่า ปุพพวากยะนี้ ท่านกล่าวไว้หมายเอาวุฑฒบรรพชิตรูปหนึ่ง ผู้นั่งอยู่ ณ ควงไม้สาละ ใกล้ฝั่งสระอโนดาต นี้เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งคัมภีร์กัจจายนพยากรณ์นี้

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีกัมมบทของกิริยาบทว่า สุเณยฺย เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ ออกจากกัมมบท ท่านกล่าวไว้ว่า พึงฟังอักขระและบท ท่านอาจารย์ เมื่อคิดว่า พึงสดับฟังอักขระหรือบทก่อน เพื่อจะแสดงว่า เพื่อฟังอักขระก่อน เพราะความที่บทมีอักขระเป็นมูลเหตุ จึงกล่าวว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต อีกนัยหนึ่ง ในความคิดว่า บรรดาอักขรโกสัลละและปทโกสัลละ ควรยังโกสัลละไหน ให้ถึงพร้อมก่อน เมื่อแสดงว่า ควรยังอักขโกสัลละให้ถึงพร้อมก่อน เพราะความที่ปทโกสัลละมีอักขรโกสัลละเป็นมูลเหตุ จึงกล่าวว่า อกฺขรสญฺญาโต สูตรนี้เป็นสุตตนิกเขปะของคำว่า อกฺขรโกสลฺล นี้ ท่านควรกล่าวแม้คำว่า สุตฺตานุสนฺธิ (การสืบต่อของสูตร)

ถามว่า วากยะว่า อกฺขรสญฺญาโต เรียกว่า อะไร ?

ตอบว่า เรียกว่า สูตร

ถามว่า เรียกว่า สูตร เพราะอรรถว่าอะไร ?

ตอบว่า เรียกว่า สูตร เพราะการไหลออกของเนื้อความ

ถามว่า อะไร เป็นลักษณะของสูตร

ตอบว่า ลักษณะของสูตร บัณฑิตกล่าวประกอบด้วยองค์ ๖ คือ

๑.	อปฺปกฺขร	มีพยางค์น้อยที่สุด
๒.	อสนฺเทห	ไม่คลุมเครือ
๓.	สารตฺถ	มีข้อความเป็นแก่นสาร
๔.	คุฬฺหนินฺทิย	ตำหนิได้โดยยาก
๕.	อกฺโขภ	ไม่หวั่นไหว คือไม่มีใครตำหนิได้โดยอรรถหรือพยัญชนะ
๖.	อนวชฺช	ไม่มีโทษโดยอรรถหรือพยัญชนะ

อธิบายว่า วากยะบทใด มีพยางค์น้อย คือไม่มาก ไม่คลุมเครือ คือเว้นจากความคลุมเครือ มีข้อความเป็นแก่นสาร คือมีความหมายงดงาม ลึกลับ คือซ่อนเร้น ตำหนิได้ยาก คือเว้นจากการตำหนิ ไม่มีโทษ คือปราศจากโทษ บัณฑิตทั้งหลายกล่าว คือเรียกวากยะบทนั้นว่า สูตร

และวากยะบทที่เรียกว่าสูตรเช่นนี้ พึงอธิบายด้วยองค์ ๖ ดังสังคหคาถาที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

> การอธิบายสูตร มี ๖ ประการ คือ สัมพันธสังวัณณนา ปทสังวัณณนา ปทัตถสังวัณณนา ปทวิคคหสังวัณณนา โจทนา สังวัณณนา และปริหารสังวัณณนา

ในสูตรนั้น ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ในสูตรนี้ มีการเชื่อมความว่า ท่านอาจารย์กล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เบื้องต้นนักศึกษาต้องศึกษาประเภทแห่งอักษรอันให้รู้ประโยชน์แห่งพระดำรัสกล่าวคืออรรถที่เป็นโลกิยะ และที่เป็นโลกุตตระ

นักศึกษาพึงเห็นการตัดบทว่า อตฺโถ เป็นบทหนึ่ง อกฺขรสญฺญาโต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท ด้วยอำนาจแห่งการจำแนกบทอันมีวิภัตติเป็นที่สุด นี้เป็นปทจฺเฉท (การตัดบท) ในสูตรนี้

บทว่า อตฺโถ เป็นการแสดงอรรถแห่งวุตตกัมม บทว่า อกฺขรสญฺญาโต เป็นการแสดงกิริยาบท นี้เป็นปทจินตาในสูตรนี้ เนื้อความแห่งพระดำรัสไร ๆ ที่กล่าวถึงโลกิยัตถะและโลกุตตรัตถะ เนื้อความแห่งพระดำรัสนั้นแม้ทั้งปวง บุคคลหมายรู้ได้ด้วยอักขระเท่านั้น เว้นอักขระแล้วรู้ไม่ได้ อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยอักษรที่กำหนดไว้แล้วเท่านั้น ด้วยอำนาจการสรุปว่า อกฺขเรเหว ขยายความว่า ย่อมไม่รู้เนื้อความได้ ด้วยอักษรที่มิได้กำหนดไว้ นี้เป็นปทัตถะในสูตรนี้

ความหมายใด อันบัณฑิตย่อมรู้ คือย่อมเข้าใจ เพราะเหตุนั้น ความหมายนั้น ชื่อว่า อตฺถ หรือว่า ความหมายใด ย่อมเป็นไป คือดำเนินไปเฉพาะหน้าแห่งญาณ เพราะเหตุนั้น ความหมายนั้น ชื่อว่า อตฺถ ได้แก่ เนื้อความกล่าวคือโลกิยะและโลกุตตระ เสียงที่ไม่เสื่อมสิ้นไป ชื่อว่า อักษร อีกนัยหนึ่ง ความกระด้าง คือภาวะที่กระด้างไม่มีแก่วัณณะเหล่านั้น เหตุนั้นวัณณะเหล่านั้น ชื่อว่า อักษร อีกนัยหนึ่ง เสียงถึงชื่ออันไม่มีที่สิ้นสุด โดยความเป็นวาจก ย่อมไม่สิ้นไป คือไม่พินาศไป เหตุนั้น วัณณะเหล่านั้น ชื่อว่า อักษร เนื้อความตามที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า สญฺญาต เพราะวจนัตถะว่า อันบุคคลย่อมรู้ ได้รู้แล้ว จักรู้ได้ เนื้อความกันบุคคลรู้ได้ด้วยอักขรทั้งหลาย นี้เป็นปทวิคคหะในสูตรนี้

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวไว้แล้วว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต ท่านควรจะต้องกล่าวว่า อตฺโถ อกฺขรปทสญฺญาโต มิใช่หรือ ? นี้เป็นโจทนาในสูตรนี้

ท่านกล่าวเฉลยไว้ว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต เพราะใส่อักษรไว้ในบท เพราะความที่เว้นอักษรแล้วก็ไม่มีบท คือเพราะความที่บทมีอักษรเป็นมูลเหตุ นี้เป็นปริหารในสูตรนี้

อีกนัยหนึ่ง ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวไว้แล้วว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต ท่านควรจะต้องกล่าวว่า อกฺขรสญฺญาโต อตฺโถ มิใช่หรือ ? นี้เป็นโจทนาในสูตรนี้

ท่านกล่าวเฉลยไว้ว่า เมื่อเนื้อความไม่มี ก็ไม่สามารถเพื่อตั้ง(วาง) อักขระได้ (แต่) เมื่อเนื้อความมีอยู่นั่นเอง จึงสามารถเพื่อตั้ง(วาง)อักขระได้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงไม่กล่าวว่า อกฺขรสญฺญาโต อตฺโถ (แต่กลับ) กล่าวว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต อีกนัยหนึ่ง ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะเป็นลำดับของปฏิสัมภิทา(ญาณ) สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททเภทราสิและคัมภีร์รัตถะว่า

> เมื่อเนื้อความไม่มีอยู่ ก็ไม่สามารถเพื่อตั้ง(วาง)อักษรได้เลย แต่เมื่อเนื้อความมีอยู่ จึงสามารถตั้ง(วาง)อักขระได้

อนึ่ง ท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์สัททเภทราสิและคัมภีร์รัตถะว่า

> เนื้อความ อันท่านอาจารย์นั้นยึดถือเอาตามที่พระชินเจ้าตรัสไว้แล้ว ความมีอยู่เป็นข้อต้นของปฏิสัมภิทามรรค ๔ เหล่านั้น นี้เป็นปริหารในสูตรนี้

ท่านพระมหากัจจายนเถระ กล่าวสูตรนี้ไว้ว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต ถามว่า หากคำมีอาทิว่า สพฺพวจนานมตฺโถ (เนื้อความของถ้อยคำทั้งหมด) หรือ ? ตอบว่า ยังมีคำอธิบายที่เรียกว่า วุตฺติ เพราะเหตุไร กล่าววุตฺติไว้อีก ? ที่เรียกว่า วุตฺติ เพราะวจนัตถะว่า ย่อมเป็นเครื่องอันท่านใช้กล่าวเปิดเผยเนื้อความของสูตร ขยายความว่า เพราะวุตติเป็นคำอธิบายเนื้อความของสูตรนั้น ถ้าว่า ท่านเรียกคำอธิบายสูตรว่า วุตฺติ เพราะอรรถว่าเปิดเผยเนื้อความของสูตร ถามว่า เพราะความสงสัยสูตร พึงตอบว่า เนื้อความในวุตฺติ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า เนื้อความในสูตร หากจะถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวคำนี้ว่า สพฺพวจนานำ ไว้ ตอบว่า ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อความเชื่อมต่อ เพราะความที่อตฺถศัพท์มองหาการเชื่อมต่อ เช่นนั้น ท่านก็ควรกล่าวว่า เนื้อความอันบุคคลหมายรู้ได้ด้วยอักษรทั้งหลาย เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า อกฺขรสญฺญาโต หากจะถามว่า ในบทว่า อกฺขเรเหว นี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวเอวศัพท์ไว้ ตอบว่า ท่านกล่าวไว้ เพื่อประโยชน์แก่การห้าม

เอวศัพท์นั้น ใช้ได้ในความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑. สนฺนิฏฺฐานตฺถ
๒. อนุญฺญาตตฺถ
๓. นิวตฺตนตฺถ

บรรดาการใช้เอวศัพท์ในความหมายทั้ง ๓ นั้น ภาวะที่เนื้อความอันบุคคลพึงรู้ได้ด้วยอักษรทั้งหลาย ชื่อว่า สันนิษฐานัตถะ

ภาวะที่เนื้อความอันบุคคลพึงรู้ได้ด้วยบททั้งหลาย ชื่อว่า อนุญญาตัตถะ

ภาวะที่เนื้อความอันบุคคลเว้นอักษรบททั้งหลาย ไม่พึงรู้ได้ ชื่อว่า นิวัตตนัตถะ

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **อกฺขเรเหว** ได้แก่ ด้วยอักขระจำนวน ๔๑ ตัวที่ท่านกำหนดนับไว้โดยย่อ คือด้วยอักขระ ๑๑ ตัวที่ท่านมิได้กำหนดนับจำนวนไว้โดยย่อ อีกนัยหนึ่ง บทว่า **อกฺขเรเหว** ได้แก่ ด้วยอักขระที่ถึงพร้อมนั่นเอง ไม่ใช่ด้วยอักขระวิบัติ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์การิกาฎีกาว่า บทว่า **อกฺขเรเหว** ได้แก่อักขระ จำนวน ๔๑ ตัวเท่านั้น **เอว**ศัพท์ ในบทว่า **อกฺขเรเหว** นี้ เป็นอวธารณัตถะ (มีอรรถว่าห้าม) ด้วยเอวศัพท์นั้น ท่านไม่แสดงว่าเว้นอักขระทั้งหลายดังนี้ แม้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา ท่านก็กล่าวไว้ว่า แท้จริงอักขระทั้งหลาย ซึ่งมีความเชื่อมต่อกันโดยสรุปอันบุคคลรู้แล้ว ย่อมยังบุคคลอื่นให้รู้ได้ เพราะความที่อักขระทั้งหลายเป็นญาปกเหตุดังนี้ ในวากยะแห่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกานั้น คำว่า **สรูปสมฺพนฺธานิ** ขยายความว่า อักขระจำนวน ๔๑ ตัวเท่านั้นมีความเกี่ยวเนื่องกันโดยย่อว่า วัณณะทั้งหลาย มีอักษรเป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด บทว่า **อกฺขรวิปตฺติยํ หิ** นี้ ท่านพระมหากัจจายนะกล่าวไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อประโยชน์ที่กล่าวไว้แล้วตามสมควร ในอัตถุปปัตตินั้น ในคำว่า **อุทยวยํ** นี้ มีคำอธิบายว่า สภาวะที่เกิดขึ้นแล้วแตกไป อันบุคคลหมายรู้ได้ด้วยบทกล่าวคือการประชุมกันแห่งอักขระ หาได้หมายรู้ด้วยอักษรกล่าวคือส่วนประกอบ(ย่อย) เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านมนสิการถึงคำแย้งว่า ท่านกล่าวบทว่า มา อกฺขเรเหว ไว้แล้ว จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อกฺขรวิปตฺติยํ หิ เพราะการวิบัติแห่งอักขระคือส่วนประกอบอันเป็นมูลเหตุ ความรู้เนื้อความที่ประชุมกันของอรรถได้ยาก เหตุใดเพราะเหตุนั้น ท่านพระมหากัจจายนเถระ จึงกล่าวว่า เนื้อความบุคคลย่อมหมายรู้ได้ด้วยอักษรทั้งหลายเท่านั้น เพราะความที่อักขระซึ่งเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)เป็นมูลเหตุ ฉะนั้น บัณฑิตควรประกอบเนื้อความว่า ความเชี่ยวชาญในอักษรจึงมีอุปการะมากใน [การทำความเข้าใจ]พระพุทธพจน์ เพราะการมองหาทั้งอักษรและบททั้งสอง จบปฐมสุตตวัณณนา

๒:๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นยังความอุตสาหะอันมีกำลังกล้าให้เกิดขึ้นแล้วแก่ศิษย์ทั้งหลาย ด้วยปริภาสาสูตร (กฎทั่วไป) อันเป็นปุพพวากยะด้วยอาการอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงสัญญาวิธานไว้ก่อน เพราะความไม่สำเร็จแห่งบัญญัติของชื่อที่ยังไม่มีใครรู้ เพื่อแสดงการตั้งชื่อสามัญก่อน เพราะที่ชื่อสามัญในบรรดาชื่อทั้ง ๒ ประการ เป็นชื่อที่ควร

กล่าวไว้ก่อน จึงกล่าวสูตรอันเป็นชื่อสามัญว่า **อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ** (เสียงทั้งหลายมี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักษรที่กล่าวไว้ในสูตรก่อน)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

เมื่อแสดงว่า ถามว่า ออกมาอย่างไร ?

ตอบว่า คำว่า อกฺขรํ ในสูตรว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต ท่านกล่าวไว้แล้วโดยความเป็นการกระทำ เมื่อมีคำถามว่า อักขระ นั้นเป็นการกระทำได้อย่างไร ? พึงเฉลยว่า เสียงทั้งหลายมี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักษร อันเป็นการกระทำไว้ในสูตรนั้น จึงกล่าวสูตรว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ นี้เป็นการออกมาของสูตรนั้น

ก็บัณฑิตพึงอธิบายสูตรนั้นด้วยวิธี ๖ อย่าง เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> การอธิบายสูตร มี ๖ ประการ คือ สัมพันธสังวัณณนา ปทสังวัณณนา ปทัตถสังวัณณนา ปทวิคคหสังวัณณนา โจทนา สังวัณณนา และปริหารสังวัณณนา

ถามว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่ออะไร ? ความสงสัยพึงเกิดขึ้นว่า ชื่อว่า อักขระ ใช่ อกฺขระ ในสูตรมีอาทิว่า อกฺขเรหิ การ (หลังจากอักษรทั้งหลาย ลงการปัจจัย) ใช่ไหม ?

ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ นี้ไว้เพื่อห้ามความสงสัยนั้น ที่เป็นสัมพันธสังวัณณนา ในคำว่า **กิมตฺถํ** นี้ หลังจากกึศัพท์ อาเทส ส วิภัตติ เป็น ตฺถํ ด้วย ตุ ศัพท์ในสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ นี้ หรือ ทำเป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาสว่า กิสฺส อตฺถาย กิมตฺถํ (เพื่อประโยชน์อะไร ชื่อว่า กิมตฺถ) เพราะลง ส จตุตฺถีวิภัตติ ในตทตฺถ (ในอรรถนั้น) จึงลง สิ ปฐมาวิภัตติในตทัตถะ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า อาลปเน จ และ อาเทส สิ วิภัตติเป็น อํ ด้วยคำนี้ว่า ท่านกล่าวบทว่า กิมตฺถํ นี้ไว้ ๒ วิกัป ทำการเชื่อมความควรเรียกว่า กิริยาสัมพันธ์ ท่านทำพหุพพีหิสมาส หลัง กิมตฺถ ศัพท์นั้นลง สิ วิภัตติด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ทำสัมพันธ์ด้วยอำนาจแห่งตุลนาธิกรณะนี้ ควรทราบว่า สุตฺตสัมพันธ์ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

> ท่านเรียกว่า กิริยาสัมพันธ์ ด้วยบทสมาสว่า กิสฺสตฺถาย กิมตฺถํ (และ) เรียกว่า สุตฺตสัมพันธ์ ด้วยบทสมาสว่า โก อตฺโถ ยสฺสตฺถีติ กิมตฺถํ

บทว่า อกฺขรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาทโย เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอกจตฺตาลีสํ เป็นบทหนึ่ง นักศึกษาพึงเห็นว่าสูตรนี้มี ๔ บท โดยเนื่องด้วยการจำแนกบทที่มีวิภัตติเป็นที่สุด

ด้วยคำว่า **วิภตฺยนฺตปทวิภาควเสน** นี้ โดยความแตกต่าง ท่านจำแนกบทออกเป็น ๒ ด้วยอำนาจนามบทและอาขยาตบท (อนึ่งบทในภาษาบาลี) ท่านจำแนกออกเป็น ๔ คือ นามบท อาขยาตบท อุปสคคบท และนิปาตบท และท่านอาจารย์ห้ามการตัดบทที่จำแนกออกเป็น ๕ คือ คือ นามบท อาขยาตบท อุปสคคบท นิปาตบท และกัมมัปวจนียบท ข้อนี้สมดังคำท่านกล่าวไว้สังคหคาถาว่า

> ท่านอาจารย์จำแนกแยกบทอออกเป็น ๒ เป็น ๔ หรือ
> แม้เป็น ๕ เพราะทำให้แยกออกต่างหากจากวากยะทั้งหลาย
> อันมีปกติและปัจจัยเป็นต้น

คำว่า อกฺขรา แสดงสัญญา คำว่า อปิ แสดงการมองหาภายหลัง คำว่า อาทโย แสดงสัญญี คำว่า เอกจตฺตาลีสํ แสดงวิเสสนะของสัญญี นักศึกษาควรทราบว่า สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ในบรรดาสัญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธิสูตร จริงอยู่ สูตรนี้ท่านนับสงเคราะห์เข้าในสุตตัตถะ เพราะความเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ฉลาดในอรรถของสูตร ขยายความว่า สระและพยัญชนะ จำนวน ๔๑ ตัวมีอักษรเป็นต้น เหล่านั้นนั่นเอง ชื่อว่า อักขระที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง นี้ชื่อว่า ปทัตถวัณณนาในสูตรนี้ การปรุงแต่ง ชื่อว่า ขระ เพราะวจนัตถะว่า สภาพเสื่อมสิ้นไป ขร ธาตุ ลง อ ปัจจัย อักขระ คือ เสียงที่ไม่เสื่อมสิ้นไป ทำเทฺวภาวะ ก อักษรด้านหน้าของอักษรของ ขร ธาตุด้วยสูตรนี้ว่า วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา **อปิ** ศัพท์ เป็นบทนิบาตลงในอเปกขัตถะ(อรรถว่ามองไปข้างหลัง) อ อักษรเป็นตัวแรกของอักษรทั้งหลายเหล่าใด เพราะเหตุนั้น อักษรเหล่านั้น ชื่อว่า อ อาทโย (มี อ อักษรเป็นตัวต้น) คำว่า “อาทโย” นี้ เป็นพหุพพีหิสมาสประเภทตัคคุณสังวิญญาณบรรดาตัคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาสทั้ง ๔ ประเภท คำว่า “อาทโย” นี้ เป็นพหุพพิหิสมาสประเภทปโยคตัคคุณ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พหุพพิหิสมาสมี ๔ อย่าง คือ

๑. อัญญปทัตถพหุพพิหิสมาส = พหุพพิหิที่แสดงลักษณะประจำตัวในกาย
๒. ตัคคุณสังวิญญาณพหุพพิหิ = พหุพพิหิที่แสดงลักษณะภายนอกกาย
๓. กิริยาพหุพพิหิสมาส = พหุพพิหิที่แสดงกิริยา

๔. อตัคคุณสังวิญญาณพหุพพิหิ = พหุพพิหิที่มิได้แสดงลักษณะเหล่านั้น ตัวอย่าง คือ

อัญญปทัตถพหุพพิหิสมาส	เช่น ลมฺพกณฺณ นรๆ อานย
ตัคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิ	เช่น นีลวตฺถ นรๆ อานย
กิริยาพหุพพิหิสมาส	เช่น พุทฺธปมุขๆ สมฺมโภชย
อตัคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิ	เช่น พุทฺธปมุขๆ, สมฺมโภชย

๔๐ ยิ่งด้วย ๑ เรียกว่า เอกจัตตาลีสะ ข้อความข้างต้นเป็นปทวิคคหสังวัณณนาในสูตรนี้ การตั้งชื่อ อักขระทีละตัว เหมือนตั้งอาอักษร ชื่อ ฆ ในอา โฆ สุตฺตร เป็นต้น ฉันใด แม้ในสูตรนี้ หาได้ทำอย่างนั้นไม่ เพราะเหตุไรท่านชื่อตั้งชื่อครุอักษร นี้ชื่อว่า โจทนาวัณณนาในสูตรนี้ ในบรรดารุฬหีสัญญา และอันวัตถสัญญา ท่านอาจารย์ต้องการยังความสะดวกแก่บัญญัติที่เป็นอนวัตถสัญญาให้สำเร็จ จึงแสดงอรรถตามสภาวะ ฉะนั้น นี้ชื่อว่า ปริหารวัณณนาในสูตรนี้ เพื่อแสดงความหมายพร้อมกับอธิบายปิศัพท์ ท่านพระมหากัจจัยนเถระจึงกล่าวว่า เต จ โข ดังนี้เป็นอาทิ แปลความว่า เสียงทั้งหลายมี อ อักษรเป็นตัวแรก มีนิคคหิตเป็นตัวสุดท้าย ที่กล่าวไว้ในหนหลังว่า และอักษรเหล่านั้นแล จำนวน ๔๑ ตัว มีอุปการะมากในพระไตรปิฎก ย่อมชื่อว่าเป็นอักขระ เพื่อจะทำความที่อปิศัพท์เป็นตัวมองหาอักขระที่กล่าวไว้แล้วใน อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต สูตร ให้ปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้น จึงใส่ เต ศัพท์ จ ศัพท์ และโขศัพท์เข้ามา (ในวุตติ) จ ศัพท์ ย่อมประมวลเนื้อความของสูตรทั้งสองไว้ บทว่า **ตๆ ยถา** เป็นสรูปปุจฉา วากยะว่า เต กตเมตฺยตฺโถ อ อา ฯเปฯ อๆ เป็นสรูปวิสัชนา คำว่า กฺวตฺโถ เป็นวิสยปุจฉา ท่านแสดงไว้ด้วยบทว่า อกฺขรๆ นี้ สูตรว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต เป็นวิสยวิสัชนา ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวลำดับนี้ อันมี อ อา เป็นอาทิไว้ ? และยังถามต่อไปอีกว่า อักขระทั้งหลาย ย่อมเกิดจากเหตุเท่าไร ? ตอบว่า

ลำดับแห่งอักษรเหล่านั้น กล่าวไว้โดยเนื่องด้วยลำดับแห่งฐานห้า และด้วยประเภทของอักษรมีนิสสยะเป็นต้น

อักษรฐานเดียว มี ๖ กลุ่ม คือ

๑. กัณฐชะ (เกิดที่คอ)	มี ๘ เสียง คือ อ วัณณะ (อ อา) ก วรรค และ ห อักษร
๒. ตาลุชะ (เกิดที่เพดาน)	มี ๘ เสียง คือ อิ วัณณะ (อิ อี) จ วรรค และ ย อักษร
๓. มุทธชะ (เกิดที่ปุ่มเหงือก)	มี ๗ เสียง คือ ฏ วรรค ร อักษร และ ฬ อักษร
๔. ทันตชะ (เกิดที่ฟัน)	มี ๗ เสียง คือ ต วรรค ล อักษร และ ส อักษร

๕. โอฏฐชะ (เกิดที่ริมฝีปาก) มี ๗ เสียง คือ อุ วัณณะ และ ป วรรค

๖. นาสิกัฏฐานชะ (เกิดที่นาสิกาฐาน) มี ๑ เสียง คือ นิคคหิต

อักษรสองฐาน มี ๔ กลุ่ม คือ

๑. กัณฐตาลุชะ (เกิดที่คอและเพดาน) มี ๑ เสียง คือ เอ อักษร

๒. กัณโฐฏฐชะ (เกิดที่คอและริมฝีปาก) มี ๑ เสียง คือ โอ อักษร

๓. ทันโตฏฐชะ (เกิดที่ฟันและริมฝีปาก) มี ๑ เสียง คือ ว อักษร

๔. สกัฏฐานนาสิกัฏฐานชะ (เกิดที่ฐานของตนและนาสิกาฐาน) มี ๕ เสียง คือ ง ญ ณ น และ ม

> ในบรรดาอักษรเหล่านี้ [นักไวยากรณ์ทั้งหลาย]กล่าวว่า ห อักษร อันประกอบกับอักษรที่ ๕ [ของวรรค] และ ย ร ล ว อันตั้งอยู่ในที่สุด [ของวรรคทั้ง ๕] ว่าเป็นอักษรเกิดที่อุรฐาน (ฐานคืออก) และย่อมกล่าวว่า ห อักษรอันไม่ประกอบกับอักษรเหล่านั้น ว่าเป็นอักษรเกิดที่คอ
>
> เพื่อจะแสดงว่า อักขระทั้งหลายเกิดขึ้น โดยไม่ผิดลำดับหอักษรเท่านั้น ที่ท่านกล่าวเพราะทำเป็นอย่างอื่น
>
> เพื่อจะแสดงว่า เกจิอาจารย์กล่าวถึง พอักษร ฑอักษร ไว้ในฐานะของลอักษร พอักษรท่านกล่าวไว้อย่างหนึ่ง
>
> ท่ามกลางลิ้น [ลิ้นส่วนกลาง] ชื่อว่า กรณ์ของตาลุชอักษร, ที่ใกล้แห่งปลายลิ้น ชื่อว่า กรณ์ของมุทธชอักษร, ปลายลิ้น ชื่อว่า กรณ์ของทันตชอักษร, อักษรที่เหลือมีกรณ์เป็นฐานของตน ๆ
>
> การกระทำเป็นพิเศษมีการปิด [ฐานและกรณ์] เป็นต้น ชื่อว่า ปยตนะ การปิด[ฐานและกรณ์] เป็นปยตนะของ อ อักษร
>
> การเปิด[ฐานและกรณ์] เป็นปยตนะของสระที่เหลือ (อา-โอ) และ ส อักษร ห อักษร การกระทบ[ของฐานและกรณ์] เป็นปยตนะของพยัญชนะวรรค การกระทบเบา ๆ [ของฐานและกรณ์] เป็นปยตนะของ ย ร ล ว ดังนี้แล

การเกิดขึ้นของอักษร ย่อมมีได้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ฐาน กรณ์ และปยตนะ ด้วยประการฉะนี้ บรรดาเหตุทั้ง ๓ นั้น ในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวไว้ ๕ ประการ ในคัมภีร์นิรุตติ ท่านกล่าวไว้ ๘ ประการ (ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิท่านแสดงฐานไว้) ๖ ประการคือ

๑. กัณฐฐาน คอ
๒. ตาลุฐาน เพดาน
๓. มุทธฐาน ปุ่มเหงือก
๔. ทันตฐาน ฟัน
๕. โอฏฐฐาน ริมฝีปาก
๖. นาสิกาฐาน จมูก

ที่กล่าวว่ามี ๘ คือ กัณฐะ (คอ) สิระ (หัว) อุระ (อก) ชิวหสมูล (โคนลิ้น) ทันตะ (ฟัน) นาสิก (จมูก) โอฏฐะ (ริมฝีปาก) และตาลุ (เพดานปาก)

กรณ์ มี ๓ ประการคือ

๑. ชิวหามัชฌะ ท่ามกลางลิ้น เกี่ยวกับตาลุชอักษร
๒. ชิวโหปัคคะ ใกล้ปลายลิ้น เกี่ยวกับมุทธชอักษร
๓. ชิวหัคคะ ปลายลิ้น เกี่ยวกับทันตชอักษร

ปยตนะ (ความพยายาม) มี ๔ ประเภท คือ

๑. สังวุตะ การปิดฐานและกรณ์ เกี่ยวกับ อ อักษร
๒. วิวฏะ การเปิดฐานและกรณ์ เกี่ยวกับสระที่เหลือ ๗ เสียง และ ส ห อักษร
๓. ผุฏฐะ การกระทบฐานและกรณ์ชัดเจน เกี่ยวกับวรรคอักษร ๒๕ เสียง
๔. อีสังผุฏฐะ การกระทบฐานและกรณ์เบา เกี่ยวกับ อ วรรค ๔ เสียง คือ ย ร ล ว

ในบรรดาฐาน ตาลุฐาน มุทธฐาน และทันตฐานเหล่านี้ ฐาน และกรณ์ ย่อมมีแยกกัน มีแยกกันอย่างไร ? คือ ตาลุฐาน ย่อมมีที่เพดานเบื้องบนของโคนลิ้น

กรณ์พึงมีในท่ามกลางแห่งอักษรทั้งหลายที่เกิดขึ้นที่โคนลิ้นใกล้ปลายลิ้นและที่เพดาน กรณ์ที่ปุ่มเหงือกภายในปาก ท่านเรียกว่า มุทธฐาน กรณ์แห่งอักขระทั้งหลายที่เกิดในมุทธฐานนั้น ท่านเรียกว่า ชิวโหปัคคะ ทันตฐาน ย่อมมีภายในถ่องแถวแห่งทันตฐานเบื้องบน กรณ์นั้นอยู่ที่ปลายลิ้นนั้น (เรียกว่าชิวหัคคะ) บรรดาฐาน ๓ ย่อมได้ฐานกรณ์แยกกันด้วยอาการอย่างนี้ ในฐานที่เหลือ ย่อมไม่ได้กรณ์ที่แยกออกไป ที่ชื่อว่า ปยตนะ ได้แก่ ความพยายามในการเปล่งเสียง ในคัมภีร์การิกาท่านกล่าวไว้ว่า

ความพยายามในการเปล่งเสียง ท่านเรียกว่า ปยตนะ

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา ท่านพระพุทธัปปิยกล่าวไว้ว่า เสียงทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ ณ ที่นี้ เพราะความที่เป็นไปด้วยความพยายามของบุคคลนั้น เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า ฐาน ได้แก่ กัณฐฐานเป็นต้น ท่ามกลางลิ้นเป็นต้น ชื่อว่า กรณ์ เพราะวจนัตถะว่า เป็นเหตุการณ์กระทำ คือการกล่าว ส่วน ปยตนะ มีสังวุฏเป็นต้นแห่งฐานและกรณ์ตามสมควร จบทุติยสุตตวัณณนา

๓:๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงอักขรสัญญาด้วยอำนาจแห่งชื่อสามัญแล้ว เมื่อจะแสดงสระสัญญา ด้วยอำนาจแห่งสระ ด้วยอำนาจแห่งชื่อพิเศษ จึงกล่าวสูตรว่า **ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ** (ในบรรดาอักษรเหล่านั้น อักษร ๘ เสียง มี โอ เป็นที่สุด ชื่อว่า สระ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ?

ตอบว่า ท่านตั้งชื่อ อักขระ แห่งวัณณะ ๔๑ ตัวด้วยสูตรนี้ว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ เมื่อมีคำถามว่า วัณณะเหล่านั้น เป็นแค่อักขระสัญญาเท่านั้นหรือ ? พระมหากัจจายนเถระ เมื่อแสดงว่า แม้สระสัญญาย่อมมีแก่อักษรทั้งหลายที่เป็นสระจำนวน ๘ ตัว มีโอเป็นที่สุด จึงกล่าวสูตรว่า ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า วัณณะ ๘ ตัวเหล่านี้ ชื่อ สระ ในสูตรมีอาทิว่า สรา สเร โลปี (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะสระหลัง) ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธ์สังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า ตตฺถ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอทนฺตา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อฏฺฐ เป็นบทหนึ่ง พึงเห็นว่าสูตรนี้มี ๔ บท ฯลฯ มีวิภัตติเป็นที่สุด คำว่า ตตฺถ แสดงนิทธารณสมุทาย คำว่า โอทนฺตา แสดงนิทธารณียภูตสัญญี คำว่า สรา แสดงสัญญา คำว่า อฏฺฐ แสดงวิเสสนของบทว่าสรานั้น พึงทราบว่า ในบรรดาสัญญาสูตร อธิการสสูตร ปริภาสาสูตร และวิธิสูตร สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร พึงเห็นว่า ในบรรดานิทธารณะทั้ง ๔ นิทธารณะในสูตรนี้เป็นชาตินิทธารณะ เพราะรองรับการเกิดขึ้นของสระ หรือว่าเป็นคุณนิทธารณะ เพราะเป็นการรองรับคุณสังขยาว่า อฏฺฐ ในอักขระเหล่านั้น สระทั้งหลาย

๘ ตัว มี อ อักษรเป็นต้น มี โอ เป็นที่สุด ชื่อว่า สระ ฉะนั้น ข้อความข้างต้นเป็นปทัตถสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

ต ศัพท์ในบทว่า ตตฺถ นี้ เป็นบทสัพพนาม หลังจากนั้น ลง ถ ปัจจัย ทำอสทิสเทฺวภาวตอักษรขึ้นข้างหน้าของ ถ ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ว่า วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา (อักษรที่ ๓ และที่ ๑ ในวรรค ย่อมถึงการซ้อนพยัญชนะที่อยู่หลังสระที่เป็นโฆสะและอโฆสะในวรรค [นั้น ๆ] ในที่สมควร) และยังมีนัยอื่นอีก โอ อักษรเป็นที่สุด ของสระเหล่านั้น เพราะนั้น สระเหล่านั้น ชื่อว่า โอทนฺตา สมาสนี้เป็นตัคคุณสังวิญญาณ อักขระทั้งหลายย่อมแล่นไป เพราะเหตุนั้น อักขระเหล่านั้น ชื่อว่า สระ ขยายความว่า ย่อมไป คือย่อมเป็นไป อีกนัยหนึ่ง พยัญชนะทั้งหลายย่อมงาม คือย่อมงดงาม หรือ ย่อมถึงโสตประสาทที่สัตว์โลกสดับได้ หรือยังพยัญชนะให้แล่นไป เหตุนั้น อักขระเหล่านั้น ชื่อว่า สระ หมายถึงอักขระที่ให้ถึงการสดับฟังได้ บทว่า ได้แก่ **อฏฺฐ** เป็นบทสังขยาสัพพนาม ที่มีปฐมาวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด ข้อความข้างต้นเป็นปทวิคคหสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

โจทนกวัณณนาและปริหารวัณณนา อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว บทว่า **ตํ ยถา** เป็นสรูปปุจฉา คำมีอาทิว่า **อ อา** เป็นสรูปวิสัชนา จบตติยสุตตวัณณนา

๔:๔. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อสามัญของสระทั้ง ๘ ตัวแล้ว เมื่อจะแสดงชื่อรัสสะอันเป็นพิเศษในบรรดาสระ ๘ ตัวเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า **ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา** (ในบรรดาสระเหล่านั้น สระ ๓ เสียงที่มีระยะสั้น ชื่อว่า รัสสะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อสระของอักษร ๘ ตัวมี โอ อักษรเป็นที่สุด ด้วยสูตรว่า ตตฺโถ ฯเปฯ อฏฺฐ นี้ เมื่อมีคำถามว่า ความที่อักษรทั้งหลายเหล่านั้นเป็นสรสัญญาได้อย่างไร ? อักษรเหล่านั้น มิได้เป็นสระทั้งหมดใช่ไหม ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บรรดาสระทั้ง ๘ ตัว สระ ๓ ตัวเป็นรัสสสัญญา(ชื่อรัสสะ) จึงกล่าวว่า ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา เนื้อความนี้ของสูตรนั้นย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าสระเหล่านี้ชื่อว่า สระรัสสะในสูตรเป็นต้นว่า อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จ (สระที่มิใช่ ฆ ย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะเอกพจน์และ โย วิภัตติได้บ้างนั่นเทียว)

บทว่า ลหุมตฺตา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตโย เป็นบทหนึ่ง บทว่า รสฺสา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ลหุมตฺตา เป็นสัญญี คำว่า ตโย เป็นวิเสสนะของบทว่า รสฺสา นั้น คำว่า รสฺสา เป็นสัญญา พึงทราบว่า บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ตตฺถศัพท์ ตามมา (ในสูตรนี้) ขยายความว่าด้วยคำว่า ตตฺถสทฺโท วตฺตเตนั้น บรรดาสระ ๘ ตัวเหล่านั้น สระ ๓ เสียงที่มีระยะสั้นชื่อว่า สระรัสสะ เมื่อท่านต้องกล่าวว่า ลหุกมตฺตา เพราะวจนัตถะว่า ระยะสั้นของสระเหล่าใดมีอยู่ สระเหล่านั้น ก็กล่าวว่า ลหุมตฺตา เพราะลบ ก อักษรทิ้งไป บทสมาสว่า ลหุมตฺตา นี้เป็นพหุพพิหสมาสประเภทอตัคคุณสังวิญญาณ ถ้าตคฺคุณพึงมีไซร้ สระแม้มีระยะสั้นก็ต้องมีด้วย ก็ มตฺต ศัพท์ในสูตรนี้ กล่าวถึงระยะเวลา กล่าวคือชั่วเวลาดีดนิ้วมือ หรือชั่วเวลากระพริบตา ระยะเวลาหนึ่งด้วยระยะเวลานั้นชื่อว่า รัสสะ ระยะเวลา ๒ เท่า ชื่อว่า ทีฆะ พยัญชนะมีระยะเวลากึ่งหนึ่ง ลหุศัพท์ มีประโยชน์เพื่อถือเอาสระพร้อมพยัญชนะแม้มีระยะเวลากึ่งหนึ่งในฉันทลักษณ์ บทว่า **ตโย** เป็นปฐมาวิภัตติพหุวจนะ ฉะนั้น บทนี้เป็นสังขยาสัพพนาม สระที่ประกอบในกาลอันสั้น ชื่อว่า รัสสะ คำโจทนามีอาทิว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงทำครุสัญญาไว้ด้วย ? คำปริหารมีการแสดงประโยชน์แห่งสภาพอันสะดวกโดยโวหารเป็นอาทิ เป็นสภาพอันรู้ได้ง่ายเทียว บทว่า **ตำ ยถา** เป็นสรูปปุจฉา คำว่า **อ อิ** เป็นคำสรูปวิสัชนา คำว่า **เกน กฺวตฺโถ** เป็นวิสยปุจฉา คำว่า **รสฺสำ** เป็นวิสยวิสัชนา ล้วนเข้าใจได้ง่ายเทียว จบจตุตถสุตตวัณณนา.

๕:๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงวิเสสสัญญาของสระทั้ง ๓ ตัว ในบรรดาสระ ๘ ตัวแล้ว เมื่อจะแสดงวิเสสสัญญาของสระแม้ทั้ง ๕ ตัวเหล่าอื่น จึงกล่าวสูตรว่า **อญฺเญ ทีฆา** (ในบรรดาสระเหล่านั้น สระอื่นจากรัสสสระ ชื่อว่า ทีฆะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อสระ ๓ ตัว ในบรรดาสระ ๘ ตัว ว่า รัสสะด้วยสูตรนี้ว่า ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา เมื่อจะแสดงว่า เมื่อมีคำถามว่า ท่านอาจารย์ตั้งชื่อสระเหล่าอื่นเป็นชื่ออะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า สระ ๕ ตัวเหล่าอื่น ชื่อ ทีฆะ จึงกล่าวสูตรว่า อญฺเญ ทีฆา เนื้อความนี้ของสูตรนั้นย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สระเหล่านี้ ชื่อ ทีฆะ ในสูตรเป็นต้นว่า ทีฆ์ (เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงความเป็นทีฆะในบางแห่ง) ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า อญฺเญ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ทีฆา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท บทว่า ทีฆา แสดงสัญญา พึงทราบว่า บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร คำว่า อญฺเญ เป็น เอ อักษรของปฐมาวิภัตติพหุวจนะ เพราะความที่ อญฺญ ศัพท์เป็นคำสัพพนาม ข้อความข้างต้นเป็นปทัจเฉทสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

ขยายความว่า บรรดาสระ ๘ ตัวเหล่านั้น สระทั้งหลาย ๕ ตัวมี ๒ มาตราเหล่าอื่นจากสระทั้งหลาย ๓ ตัว เป็นสระชื่อ ทีฆะ ข้อความข้างต้นเป็นปทัตถสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า **อญฺเญ** เป็นบทสัพพนามมีปฐมาวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด สระที่มีกาลอันยาว ชื่อว่า ทีฆะ ได้แก่สระ ๕ ตัว ข้อความข้างต้นเป็นปทวิคคหสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

มีคำโจทนามีอาทิว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงตั้งชื่อครุ คำปริหารมีอาทิว่า ท่านอาจารย์แสดงความสะดวกในการเรียกชื่อครุ และเนื้อความตามสภาวะ ทั้งคำวิสัชนาของสรูปปุจฉา และคำวิสัชนาของวิสยปุจฉา ล้วนรู้ได้ง่ายเทียว

อญฺญศัพท์ มีประโยชน์เพื่อการนับจำนวนสองมาตราครึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า เอ อักษรและ โอ อักษร อันสังโยคอยู่เบื้องหน้า นับเป็นรัสสสระได้บ้าง อุทาหรณ์ เช่น เอตฺถ เสยฺโย โอฏฺโฐ โสตฺถิ กฺวจิ ศัพท์มีไว้ ห้ามการทำรัสสะในอุทาหรณ์เช่น มญฺเจ ตฺวำ นิกฺขนำวเน บทว่า **เอตฺถ** ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งสระล้วน ๆ คำว่า เสยฺโย เป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งความไม่สืบเนื่องกับพยัญชนะ ทั้งคำวิสัชนาของสรูปปุจฉา และคำวิสัชนาของวิสยปุจฉา ล้วนเข้าใจได้ง่ายเทียว

๖:๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อสระกล่าวคือชื่อสามัญของอักขระทั้งหลายอันมี โอ อักขระเป็นที่สุด และชื่อรัสสะสระ ชื่อทีฆสระ กล่าวคือชื่อพิเศษด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะแสดงชื่อสามัญของอักขระทั้งหลายอันมี ก อักษรเป็นตัวแรก และมีนิคคหิตอักษรเป็นตัวสุดท้าย จึงกล่าวสูตรว่า **เสสา พฺยญฺชนา** (อักษรที่เหลือ [จากสระ] ชื่อว่า พยัญชนะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อสระอันมี โอ อักษรเป็นที่สุด จำนวน ๘ ตัว ตั้งแต่ต้น ด้วยสูตรนี้ว่า ตตฺโถ ฯเปฯ อฏฺฐ เมื่อแสดงว่าเมื่อมีคำถามว่า อักขระสัญญา ย่อมมีแก่วัณณะอันมี ก อักษรเป็นตัวต้น มีนิคคหิตอักษรเป็นตัวสุดท้าย ที่เหลือจากสระ ๘ ตัวนั้นหรือ ? คือ แม้พยัญชนสัญญา ย่อมมีแก่อักขระทั้งหลาย อันมี ก อักษรเป็นตัวต้น มีนิคคหิตอักษรเป็นตัวสุดท้ายที่เหลือ จึงกล่าวสูตรว่า เสสา พฺยญฺชนา เนื้อความนี้ของสูตรนั้นย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักขระเหล่านี้ ชื่อ พยัญชนะ ในสูตรเป็นต้นว่า อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ (คงนิคคหิตเป็น อำ ไว้ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง) ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

คำว่า เสสา เป็นบทหนึ่ง คำว่า พฺยญฺชนา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า เสสา แสดงสัญญี คำว่า พฺยญฺชนา แสดงสัญญา ขยายความว่า อักขระเหล่าใด เหลือจากทีฆสระ หรือจากรัสสสระตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว อักขระเหล่านั้น ชื่อพยัญชนะ อักขระเหล่าใดย่อมเหลือ เหตุนั้นอักขระเหล่านั้น ชื่อว่า เสส สิสธาตุ เป็นไปในการไม่ประกอบกับสิ่งทั้งปวง ลง ณ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ หลังจากเสสศัพท์ อาเทส โยปฐมาวิภัตติ เป็น อา เนื้อความอันสระย่อมแสดงด้วยอักษรเหล่านี้ เหตุนั้นอักษรเหล่านั้นชื่อว่า พยัญชนะ อญฺช ธาตุ มีปวิเป็นบทหน้า เป็นไปในความชัดเจนและไป ลงยุปัจจัย อาเทสโยปฐมาวิภัตติ เป็น อาอักษร อักขระเหล่านั้นนั่นแหละ ชื่อ พยัญชนะ เพราะความที่สระเหล่านั้น ชื่อพิเศษอันได้แล้ว อุทาหรณ์ เช่น อสฺโส

๗:๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อสระกล่าวคือชื่อสามัญของอักขระทั้งหลาย อันมี ก อักษรเป็นตัวแรก มีนิคคหิตอักษรเป็นตัวสุดท้ายด้วยประการอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงชื่อวรรค และวรรคอันเป็นชื่อพิเศษของพยัญชนะเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า **วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา** (พยัญชนะที่มี ม อักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค โดยกลุ่มละ ๕ เสียง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า เสสา พฺยญฺชนา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อพยัญชนะของอักขระ ๓๓ ตัว ที่เหลือจากสระ ๘ ตัว ด้วยสูตรว่า เสสา พฺยญฺชนา นี้ เมื่อมีคำถามว่า อักขระ ๓๓ ตัว เหล่านั้น เป็นชื่อของพยัญชนะหรือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าอักขระ ๓๓ ตัวเหล่านั้น ชื่อวรรคบ้าง ชื่ออวรรคบ้างโดยสิทธินัย จึงกล่าวสูตรว่า วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา อนึ่งในคัมภีร์การิกา ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

ท่านอาจารย์กล่าวว่า อวรรค โดยสูตรที่ตั้งชื่อวรรค
เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักขระเหล่านี้ ชื่อวรรค ในสูตรมีอาทิว่า วคฺเค โฆสา ฯเปฯ ปจมา ข้อความข้างต้นเป็นปทสัมพันธสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

บทว่า วคฺคา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปญฺจปญฺจโส เป็นบทหนึ่ง บทว่า มนฺตา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า วคฺคา แสดงสัญญา คำว่า ปญฺจปญฺจโส แสดงวิเสสนของคำว่า วคฺคา นั้น คำว่า วคฺคา แสดงสัญญี ขยายความว่า พยัญชนะทั้งหลาย มีมอักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค โดยแบ่งเป็น ๕ กลุ่มๆ ละ ๕ เสียง อีกนัยหนึ่ง ขยายความว่า พยัญชนะทั้งหลาย มี ม อักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค อันมีอักษร ๕ กลุ่ม ๆ ละ ๕ เสียง ในมติแรก บทว่า ปญฺจปญฺจโส นี้ เป็นวิเสสนะของบทนี้ว่า วคฺคา ในมติหลัง บทว่า ปญฺจปญฺจโส นี้ เป็นวิเสสนะของบทนี้ว่า พฺยญฺชนา ขยายความว่า พยัญชนะทั้งหลาย มี ม อักษรเป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค โดยแบ่งเป็น ๕ กลุ่ม ๆ ละ ๕ เสียง ชื่อว่า วรรค ท่านกล่าวอธิบายไว้อีกว่า แม้ในความแตกต่างและไม่แตกต่างกันของอรรถของบทและอรรถของปัจจัย พยัญชนะ ๕ วรรค ๆ ละ ๕ เสียงมีอยู่ อักขระเหล่านั้น โดยความเป็นอเภทเภโทปจารดังนี้ เหมือนคำว่า อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ข้อความข้างต้นเป็นปทัตถสังวัณณนาที่อธิบายสูตรนี้

อีกนัยหนึ่ง พยัญชนะ อันบุคคลย่อมกล่าว เพราะเหตุนั้น พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า วรรค วคฺคธาตุ เป็นไปการเปล่งเสียง ลง อ ปัจจัย ขยายความว่า ออกเสียงในฐานของตน ๆ ด้วยการจำแนกออกเป็น ๕ หมวด ๆ ละ ๕ เสียง ลง โส ปัจจัยในอรรถของวิภาคศัพท์ อีกนัยหนึ่ง อักษร ๕ หมวด ๆ ละ ๕ มีอยู่แก่พยัญชนะเหล่านั้น เหตุนั้น พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า ปญฺจปญฺจโส ลง โส ปัจจัยด้วย จ ศัพท์ ในอัสสัตถิตัทธิต ม อักษรเป็นที่สุด ของพยัญชนะเหล่าใด เหตุนั้น พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า มนฺต ได้แก่พยัญชนะ ๒๕ ตัว ก็แม้เมื่อเรียก(ชื่อ)ด้วยอำนาจสามัญ พยัญชนะเหล่านั้น ก็ยังได้การบัญญัติเรียกว่า ก วรรค

เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งวรรคที่มี ก อักษรเป็นตัวแรก และแม้อักขระแต่ละตัวในแต่ละวรรค ก็ได้ชื่อว่า ก วรรค จ วรรคเป็นต้น เหมือนคำว่า ปญฺจวคฺคี ฉพฺพคฺคี ปณฺฑุกโลหิตกเป็นต้น บรรดาคำเหล่านั้น บุคคลแม้แต่ละคน ก็เรียกว่า ปญฺจวคฺคี ฉพฺพคฺคี และปณฺฑุกโลหิตก คำว่า วคฺคนฺตํ วา วคฺเค ได้แก่ จ วรรค ย่อมมีในลำดับแห่ง ก วรรค คำว่า ปญฺจปญฺจ เป็นคุณวิจฉา ในบรรดาวิจฉาทั้ง ๓ เพราะความเป็นคำที่แผ่ซึมไปด้วยคุณกล่าวคือชื่อวรรค

๘:๑๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อ แห่งวรรคและอวรรคของพยัญชนะทั้งหลายด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะแสดงชื่อของนิคคหิต แห่งจุดที่ควรกล่าวว่าในอวรรคที่ ๘ มี อ อักษรอยู่ จึงกล่าวสูตรว่า **อ อิติ นิคฺคหีตํ** (พินทุคือ อ ชื่อว่า นิคคหิต)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อวรรคของพยัญชนะ ๒๕ ตัวมี ม อักษรเป็นที่สุด และชื่ออวรรคของพยัญชนะ ๘ ตัว มี ย อักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ว่า วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา เมื่อมีคำถามว่าใน อวรรคที่ ๘ พินทุที่เรียกว่า อ ท่านควรเรียกว่าอวรรคนั่นเทียวหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ท่านเรียกพินทุที่ควรเรียกว่า อ ว่าอวรรคเท่านั้น (แต่) ควรเรียกแม้ชื่อว่า นิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า อ อิติ นิคฺคหีตํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักขระตัวนี้ ชื่อนิคคหิต ในสูตรมีอาทิว่า อ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตํ (คงนิคคหิตเป็น อ ไว้ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง) อ อักษร มีอรรถว่าเปล่งออกในสูตรนี้

บทว่า อ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิคฺคหีตํ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อ แสดงสัญญี คำว่า อิติ มีความหมายว่า ลำดับติดต่อกันไม่มีพยัญชนะตัวอื่นคั่น คำว่า นิคฺคหิตํ แสดงสัญญา ขยายความว่า คำที่ท่านเรียกว่า อ นั้นเอง เป็นชื่อนิคคหิต พินทุใดข่มไว้แล้ว อันบุคคลย่อมออกเสียงได้ เหตุนั้นพินทุนั้นชื่อว่า นิคคหิต ถามว่าข่มอะไรแล้วจึงออกเสียงได้ ? ตอบว่า ข่มกรณ์ แล้วจึงออกเสียงได้ คำว่า กรณ์ หมายถึงกรณ์กล่าวคือนาสิก คำว่า นิคฺคยฺห แปลว่า ข่มแล้ว สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาว่า

พินทุใด อันบุคคลกดฐานและกรณ์ไว้แล้วย่อมออกเสียง
โดยไม่เปิดปาก พินทุที่ตามหลังสระนั้น ย่อมเรียกว่า นิคคหิต

อีกนัยหนึ่ง พินทุอันบุคคลอาศัยแล้วจึงออกเสียงได้ เหตุนั้น พินทุนั้นชื่อว่านิคคหิต ถามว่า พินทุที่บุคคลอาศัยอะไรแล้วจึงออกเสียงได้ ตอบว่า พินทุที่บุคคลอาศัยสระรัสสะแล้วจึงออกเสียงได้

> พินทุ ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางบท หรือที่สุดบท เป็นไปตามสระรัสสะ กรรมวาจาจารย์เป็นต้น พึงสวดบทที่มีนิคคหิตเป็นที่สุดในญัตติ (และ) กรรมวาจา (อนุสาวนา)
>
> ในนัยที่ ๒ พึงสวดบทที่มี ม อักษรเป็นที่สุด ในการถือพระอุปัชฌาย์เป็นต้น พึงสวดบทที่มีพยัญชนะที่สุดวรรค (หรือ) มีนิคคหิตเป็นที่สุด(ให้ถูกต้อง) ตามสมควร
>
> ในการให้สรณคมน์ พระอุปัชฌาย์พึงสวดบทให้มีนิคคหิตเป็นที่สุด แล้วและมี ม อักษรเป็นที่สุด ในอวรรค (เสียงเหมือน) มี ง อักษรเป็นที่สุด ในคัมภีร์ทางศาสนา ไม่มีการอาเทศนิคคหิตเป็น ง อักษร

๙:๑๑. พระมหากัจจายนเถระ เมื่ออนุญาตว่า เมื่อมีการประกอบชื่อของตนทั้งที่เป็นชื่อสามัญและชื่อพิเศษ แห่งอักขระจำนวน ๔๑ ตัว ด้วยประการฉะนี้ แม้ในสูตรนี้นักศึกษาควรประกอบอักขระเหล่านั้นเป็นชื่อสามัญในคัมภีร์สันสกฤตอื่น จึงกล่าวสูตรว่า **ปรสมญฺญา ปโยเค** (เมื่อมีการประกอบใช้ ชื่อในคัมภีร์สันสกฤตอื่นก็พึงประกอบได้)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสัญญาสูตรที่ตั้งชื่อของตน ๆ ๗ สูตร ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ นักศึกษาตั้งชื่อ(สระ พยัญชนะ) ของตน ๆ กล่าวคือชื่อสามัญและชื่อพิเศษของอักขระ ๔๑ ตัวด้วยสูตรทั้งหลายว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสำ ฯเปฯ ‘อำ อิติ นิคฺคหีตำ เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาควรประกอบใช้ชื่อของตน ๆ นั่นเอง แห่งอักขระทั้งหลายเหล่านั้น ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ด้วยหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่าในเมื่อมีการประกอบชื่อแม้ ชื่อที่ปรากฏว่า โฆสะ อโฆสะ แก่อักขระเหล่านั้น ในคัมภีร์สันสกฤตอื่น ก็ควรประกอบใช้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ได้ จึงกล่าวสูตรว่า ปรสมญฺญา ปโยเค เนื้อความนี้ ของสูตรนั้นย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อักขระตัวนี้ ชื่อนิคคหิต ในสูตรมีอาทิว่า อ ṃ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตṃ (คงนิคคหิตเป็น อ ṃ ไว้ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง) อ อักษร มีอรรถว่าเปล่งออกในสูตรนี้ พยัญชนะเหล่านี้ปรากฏเป็นโฆสะ อโฆสะ ในสูตรทั้งหลายว่า วคฺเค โฆสาโฆสานṃ ตติยปฐมา, คหสฺสุปฏฺฐสฺเส วา

บทว่า ปรสมญฺญา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปโยเค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า ปรสมญฺญา เป็นภาวสัตตมี ตามคำว่า กมฺมตฺถปโยเค (ในการประกอบสัตตมีวิภัตติในอรรถทุติยาวิภัตติ) นักศึกษาพึงทราบว่า สูตรนี้เป็นปริภาสาสูตร ขยายความว่า ชื่อแม้ในคัมภีร์อื่น นักศึกษาควรประกอบในคัมภีร์กัจจายนะนี้ได้ ในฐานะอันเหมาะสม ชื่อของบุคคลเหล่าอื่น ชื่อว่า ปรสมัญญา ขยายความว่า ชื่อของนักไวยากรณ์เหล่าอื่น อีกนัยหนึ่ง ชื่อในคัมภีร์อื่น ชื่อว่า ปรสมัญญา ขยายความว่า ชื่อในคัมภีร์สันสกฤต การประกอบชื่อว่า ปโยคะ เชื่อมความว่า มีอยู่ในการประกอบนั้น ที่ชื่อว่า ปรสมัญญา ได้แก่การตั้งชื่อมีโฆสะ (เสียงก้อง) อโฆสะ (เสียงไม่ก้อง) โลปะ (การลบ) สวัณณะ (สระมีฐานเสมอกัน) สังโยค (การซ้อนพยัญชนะ) ลิงค์ (เพศ) ปท (บท) นิปาต (นิบาต) อุปสคฺค (อุปสรรค) และ ปจฺจย (ปัจจัย) เป็นต้น ในคำว่า สรูปา นี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า รูป คือสภาพที่เสมอกันของอักษรเหล่านั้นมีอยู่เหตุนั้น อักษรเหล่านั้น ชื่อว่า สรูป ได้แก่ อักขระที่เสมอกันนั่นเอง ในบรรดาวรรคทั้ง ๕ เหล่านั้น พยัญชนะตัวที่ ๑ และที่ ๒ กับ ส อักษร ชื่อ อโฆสะ พยัญชนะตัวที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ แห่งวรรค กับ ย ร ว ล ว ห และ ฬ อักษร ชื่อ โฆสะ อนึ่ง ในพยัญชนะวรรคเหล่านี้ พยัญชนะตัวที่ ๒ ที่ ๔ และที่ ๕ ท่านเรียกว่า ธนิต พยัญชนะวรรคที่เหลือนอกนั้น ท่านเรียกว่า สิถิล การหายไป ชื่อว่า โลปะ (การลบ) รัสสสระชื่อว่า สวัณณะ ซึ่งกันและกันกับทีฆสระของตน ซึ่งเรียกว่า สรูปะ บ้าง พยัญชนะทั้งหลายอันไม่มีสระคั่น ชื่อว่า สังโยค ศัพท์ที่มีความหมายซึ่งมิใช่ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ ชื่อว่า ลิงค์ ศัพท์ที่มีวิภัตติอยู่ท้าย ชื่อว่า บท เพื่อการจดจำได้อย่างสะดวก พยัญชนะสิถิลเป็นต้น จึงมีคาถาสังคหะดังต่อไปนี้

> ในวรรคทั้ง ๕ เหล่านี้ พยัญชนะตัวที่ ๑ แห่งวรรคทั้งหลาย
> พยัญชนะตัวที่ ๒ แห่งวรรคทั้ง ๕ รวมทั้ง ส อักษร ท่านเรียกว่า
> อโฆสะ เพราะความเป็นพยัญชนะที่ประกอบด้วยเสียงไม่ก้อง
>
> พยัญชนะตัวที่ ๓ ที่ ๔ และ ที่ ๕ แห่งวรรค และ ย ร ล
> ว ห ฬ พยัญชนะ รวม ๒๑ ตัว ท่านบัญญัติเรียกว่า โฆสะ เพราะ
> เป็นพยัญชนะที่ประกอบด้วยเสียงก้อง

ในวรรคทั้ง ๕ พยัญชนะตัวที่ ๑ ที่ ๓ รวมเป็นพยัญชนะวรรค ๒๐ ตัวนั้น ท่านบัญญัติเรียกว่า สิถิล

ในวรรคทั้ง ๕ พยัญชนะตัวที่ ๒ ที่ ๔ ชื่อว่า ธนิต เพราะความที่พยัญชนะอันบุคคลต้องออกเสียงสวดให้หนัก

โจทนาว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้ในสูตรนี้ ปริหาร(ตอบ)ว่า เพราะท่านพึงกล่าวชื่อของตนไว้ก่อน แล้วจึงกล่าวชื่อในคัมภีร์อื่นในภายหลัง สรูปปุจฉาและวิสัชนาเป็นต้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้ง่ายเทียว

๑๐:๑๒. พระมหากัจจายนเถระ เพื่อจะแสดงการตั้งชื่อในคัมภีร์ของตนหลายประการด้วยอำนาจแห่งชื่อ อักษรเป็นต้น และอนุญาตการตั้งชื่อในคัมภีร์อื่นเป็นหลายอย่างด้วยอำนาจแห่งชื่อโฆสะ ชื่ออโฆสะเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว มีความประสงค์จะทำสนธิวิธี ๒ อย่างทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จึงต้องทำการแยกอักขระในส่วนเบื้องต้น จึงกล่าววิธยังคปริภาสาว่า **ปุพฺพมโธธิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย** (พึงแยกพยัญชนะข้างหน้าออกจากสระ ทำให้ตั้งอยู่ข้างหน้า โดยไม่มีสระ)

สนธิมี ๒ อย่าง คือ

๑. มุขฺยสนฺธิ สนธิที่มีความหมายโดยตรง หมายถึง ความหมายที่ศัพท์กล่าวไว้ในพากย์

๒. อุปจารสนฺธิ สนธิที่มีความหมายโดยอ้อมที่ได้รับด้วยความสามารถของศัพท์

ในสนธิทั้งสองนี้ คำว่า มุขฺยสนฺธิ ท่านกล่าวไว้ว่า สนธิที่มีการย่อบทเข้าด้วยกัน ขยายความว่า เข้าถึงความเป็นอันเดียวกัน สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์การิกาว่า

การกำหนดประเภทของบท การตัดบท และการต่อบทความเป็นไปเป็นอันเดียวกันของบท

ที่ชื่อว่า อุปจารสนธิ การทำสนธิ ๗ อย่าง การลงอาคม การลบ การอาเทส การวิการ การเป็นปกติ การทำทีฆะ การทำรัสสะ สมดังสังคหคาถาที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นิรุตติว่า

สนธิ พึงมี ๗ อย่าง คือ อาคม (การลงสระ พยัญชนะอาคม) โลปะ (การลบ) อาเทส (การอาเทส) วิการ (การอาเทสสระ) ปกติ (การทำเป็นปกติ) ทีฆะ (การทำสระรัสสะให้มีเสียงยาว) รัสสะ (การทำสระทีฆะให้มีเสียงสั้น)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน?

ตอบว่า สูตรนี้ มีบทว่า กมฺมภูตสนฺธิกปฺปี แห่งบทว่า วกฺขามิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากบทนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวว่า สุสนฺธิกปฺปี วกฺขามิ (จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงาม) เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ พึงทำอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ เบื้องต้นพึงแยกพยัญชนะออกจากสระ จึงกล่าวสูตรว่า ปุพฺพมโธ ฯเปฯ เย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า นักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ พึงตัดบท แยกออกจากสระ ทำพยัญชนะหน้าให้อยู่เบื้องล่าง ทำให้ไม่มีสระ และทำสระไว้เบื้องบน

บทว่า ปุพฺพ์ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อโธธิตๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อสฺสรๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเรน เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิโยชเยตฺเยกๆ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ปุพฺพ์ แสดงอรรถแห่งกัมม คำว่า อโธธิตๆ แสดงวิเสสนะของบทนั้น หรือแสดงอรรถแห่งกัมม คำว่า อสฺสรๆ แสดงวิเสสนะของบทนั้น หรือแสดงอรรถแห่งกัมม คำว่า สเรน แสดงอวธิ คำว่า วิโยชเย แสดงกิริยา นักศึกษาพึงทราบว่า บรรดาสัญญาสูตร อธิการสสูตร ปริภาสาสูตร และวิธิสูตร สูตรนี้เป็นวิธยังคปริภาสาสูตร บทว่า ตตฺถ ได้แก่ ในสัญญาวิธานทั้ง ๙ เหล่านั้น สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

จริงอยู่ สัญญาวิธาน ๙ อย่าง คือ อักขระ สระ รัสสะ ทีฆะ
พยัญชนะ วรรค นิคคหิต โฆสะ และอโฆสะ

อีกนัยหนึ่ง บรรดาสระและพยัญชนะทั้งหลายเหล่านั้น อาจารย์ประสงค์จะทำสนธิในบทมีอาทิว่า ตตฺรายมาทิ เป็นต้น แยกพยัญชนะออกจากสระ ทำพยัญชนะตัวหน้าไว้ข้างล่าง ไม่ให้มีสระ แล้วทำสระไว้เบื้องบน ท่านกล่าวบทว่า ปุพฺพ์ ไว้ เพื่อห้ามความสงสัยว่า พึงแยกพยัญชนะออกจากสระอย่างไร ในบทว่า โส สีลวา สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

ในปาฐะว่า ส สีลวาเป็นอาทิ พึงตัดบทเป็น โส สีลวา
เป็นต้น จึงแยกพยัญชนะตัวหน้าออกจากสระ เพราะความสงสัย

เพื่อห้ามความสงสัยว่า พึงแยกพยัญชนะตัวหน้า แล้วพึงตั้งไว้ที่ไหน จึงกล่าวบทว่า อโธธิตๆ ไว้ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

ท่านอาจารย์กล่าวบทว่า อโธจิตํ ในอุทาหรณ์เช่นนี้ เพื่อห้ามความสงสัยว่า ครั้นแยกพยัญชนะออกจากสระแล้ว พึงตั้งไว้ในที่ไหน

ในบทว่า อโธจิตํ กตฺวา นี้ ตฺวาปัจจัยย่อมเป็นไปในอรรถอนาคต เหมือน ตฺวาปัจจัยในอุทาหรณ์ว่า วิทหิตฺวา นิกฺขมติ ในบทว่า อสฺสรํ กตฺวา นี้ ตฺวาปัจจัยย่อมเป็นไปในสมานกาล เหมือนตฺวาปัจจัยในอุทาหรณ์ว่า ตมํ หนฺตฺวา อุเทติ และ ในวุตฺติ ท่านกล่าวว่า ตฺวาปัจจัย ในบทว่า สรญฺจ อุปริ กตฺวา นี้ ใช้ในอรรถว่าอนาคต พยัญชนะ ชื่อว่า ปุพฺพ เพราะอรรถว่าเกิดก่อน ซึ่งพยัญชนะที่เกิดก่อนนั้น พยัญชนะนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า อโธจิต เพราะวจนัตถะว่า ย่อมตั้งอยู่เบื้องล่าง ซึ่งพยัญชนะที่ตั้งอยู่เบื้องล่างนั้น ชื่อว่า อสฺสร เพราะอรรถว่าไม่มีสระ ซึ่งพยัญชนะที่ไม่มีสระนั้น บทว่า **สเรน** แปลว่า จากสระ อนึ่ง ในคัมภีร์นฺยาสะ บทว่า สเรน นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจการอาเทส สฺมาวิภัตติ เป็น นาวิภัตติ แล้วอาเทสนานั้นเป็นเอน ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งนาวิภัตติที่ลงในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ และด้วยอำนาจแห่งสหัตถตติยา เหมือนนาวิภัตติในคำมีอาทิว่า ปิเยหิ วิปฺปโยโค ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะประกอบการแยกวิภัตติพร้อมสระ โจทนาเป็นต้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า พึงแยกพยัญชนะตัวหน้าออกจากสระทำไว้ข้างล่าง และทำสระไว้เบื้องบน เมื่อมีคำถามว่า พึงทำการแยกอย่างนี้ได้อย่างไร จึงกล่าวว่า ตตฺรายมาทิ

ในอุทาหรณ์นี้ ทำอธิการสูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ ตัดบทออกเป็น ตตฺร อยํ อาทิ ด้วยสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ตั้งบทนั้น ตั้งชื่ออักขระ แห่งวัณณะทั้ง ๗ มีอาทิว่า ตตฺร พร้อมด้วยพินทุ ด้วยสูตรนี้ว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ ตั้งชื่อสระ อ ๔ ตัว และอาอักษร และอิอักษร ด้วยสูตรนี้ว่า ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ ในบรรดาสระเหล่านั้น ตั้งชื่อ อ อักษรทั้ง ๔ ตัว และ อิ อักษรข้างหลังด้วยสูตรนี้ว่า รสฺสํ ตั้งอาอักษร ชื่อทีฆะ ด้วยสูตรนี้ว่า ทีฆํ ตั้งอักขระ ๕ ตัวที่เหลือ พร้อมกับพินทุ ชื่อพยัญชนะ ด้วยสูตรนี้ว่า เสสา พฺยญฺชนา ตั้งพินทุ ชื่อนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อํ อิติ นิคฺคหีตํ แยก ตฺร พยัญชนะออกจาก อ อักษร ทำไว้ภายใต้ด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชเย เพราะสระหลัง ลบ อ อักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของ ตฺร อักษรซึ่งอยู่เบื้องหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปํ ทีฆะสระหลังด้วยสูตรนี้ว่า ทีฆํ เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า สรา สเร โลปํ, วา ปโร อสรูปา, กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต แล้วนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ในความหมายนอกนี้ เพราะ อา อักษรอยู่เบื้องหลัง อาเทศนิคคหิตตามที่กล่าวแล้ว เป็น ม

อักษร ด้วยสูตรนี้ว่า มทา สเร เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า อ๎ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตนฺตๆ, วคฺคนฺตๆ วา วคฺเค นำพยัญชนะประกอบสระหลังด้วยสูตรนี้ว่า นเย ปรๆ ยุตฺเต พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๑:๑๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงวิยุชชนปริภาสาสูตร ของบุคคลผู้ต้องการทำสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะแสดงสังโยชนปริภาสา จึงกล่าวสูตรว่า **นเย ปรๆ ยุตฺเต** (พึงนำพยัญชนะอันปราศจากสระตั้งอยู่ข้างหน้าไปสู่อักษรตัวหลัง ในที่สมควร)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีบทว่า กมฺมภูตสนฺธิกปฺปี แห่งบทว่า วกฺขามิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากบทนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวว่า สุสนฺธิกปฺปี วกฺขามิ (จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงาม) ท่านกล่าวว่า จักกล่าวสนธิกัณฑ์ เมื่อมีคำถามว่า บุคคลประสงค์จะทำสนธิ พึงทำการแยกนั่นเทียวหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าไม่ต้องทำการแยกเท่านั้น พึงกระทำการนำไปสู่สระหลัง จึงกล่าวสูตรนี้ว่า นเย ปรๆ ยุตฺเต

อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชเย ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือท่านอาจารย์ทำการแยกพยัญชนะออกจากสระด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพมโธ ฯเปฯ เย เมื่อมีคำถามว่า แยกแล้วพึงทำสนธิอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ครั้นแยกพยัญชนะออกจากสระแล้ว นำไปสู่สระหลังในฐานะอันสมควรแล้ว พึงทำสนธิ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า นเย ปรๆ ยุตฺเต เนื้อความนี้ของสูตรนั้นย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่านักศึกษาประสงค์จะทำสนธิ พึงแยกพยัญชนะออกจากสระ ทำอักขระกล่าวคือการลงอาคมและการอาเทส ให้ไม่มีสระ แล้วนำไปสู่สระหลังในที่อันสมควร

บทว่า นเย เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปรๆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ยุตฺเต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นเย แสดงกิริยา คำว่า ปรๆ แสดงกัมมัตถะ คำว่า ยุตฺเต แสดงภาวสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็น ปริภาสาสูตร ขยายความว่า พึงนำพยัญชนะที่ไม่มีสระ ไปสู่สระหลังในฐานะที่ควรประกอบ สูตรนี้ท่านกล่าวไว้แล้ว เพราะต้องการกล่าวถึงพยัญชนสังโยคที่อยู่ระหว่างการแยกพยัญชนะออกจากสระ อุทาหรณ์เช่น ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย ก็นักศึกษาตัดบทนั้นออกเป็น ตตฺร อภิรมตึ อิจฺเฉยฺย แล้วตั้งชื่ออักขระ ชื่อสระ ชื่อสรรัสสะเป็นต้น ชื่อพยัญชนะ และชื่อนิคคหิต ในเนื้อความแรกลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปๆ

เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปํ, วา ปโร อสรูปา, กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต จึงทำทีฆะด้วยสูตรว่า ทีฆํ แล้วนำไปสู่สระหลังด้วยสูตรนี้ ส่วนในเนื้อความนอกนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตํ, วคฺคนฺตํ วา วคฺเค จึงอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษร ด้วยสูตรว่า มทา สเร แล้วนำไปสู่สระหลัง ด้วยสูตรนี้

คำว่า **ลุตฺเต** ท่านกล่าวไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ต่อการห้ามนำนิคคหิตไปสู่สระหลัง เช่น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ ท่านพระพุทธัปปิยเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า มีประโยชน์เพื่อห้ามนิคคหิต [ไปสู่อักษรตัวหลัง] และกล่าวไว้ในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ปทรูปสิทธินั้นว่า บทว่า นิคฺคหีตนิเสธนตฺถํ แปลว่า เพื่อห้ามการนำนิคคหิตไปสู่สระหลัง พึงเห็นว่า พึงเกิดความสงสัยว่า พึงนำไปสู่สระหลัง ด้วยสูตรว่า นเย ปรํ ยุตฺเต แม้ในความไม่มีการอาเทสเป็น ม อักษรเป็นต้น เพราะความที่แม้นิคคหิตนั้นก็เป็นพยัญชนะที่ไม่มีสระ และเพราะความที่นิคคหิตนั้นเป็นพยัญชนะโดยได้ชื่อพยัญชนะเพราะฉะนั้น ยุตฺตศัพท์ ท่านทำไว้เพื่อประโยชน์แก่การห้ามนั้น แม้ในคัมภีร์สุตตนิทเทส ท่านก็กล่าวไว้ในอุทาหรณ์ว่า อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อให้รู้ว่า การนำ ม อักษรไปสู่สระ อ ด้านหลัง หรือการนำนิคคหิตไปสู่สระ อ ด้านหลัง หรือการอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรด้วยสูตรว่า มทา สเร นี้ แล้วนำไปสู่สระ อ ด้านหลังย่อมไม่เป็นการสมควร ย่อมไม่มีสนธิ เพราะความที่อุทาหรณ์นั้นมีการคั่นของอักษรและการคั่นของเวลา ที่กล่าวมานี้เป็นคำอธิบายในอุทาหรณ์นี้ ในอุทาหรณ์ว่า อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ นี้ การนำนิคคหิตไปสู่สระหลังย่อมไม่ถูกต้อง เพราะความที่นิคคหิตต้องไปตามหลังสระ แม้จะทำการลบสระของบทที่ ม อักษรอาศัยอยู่ ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปํ ก็เป็นการไม่ถูกต้อง เพราะความที่มีวัณณะกล่าวคือพินทุคั่นอยู่ (หรือ) แม้จะอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรแล้วนำไปสู่สระหลัง ก็ยังไม่ถูกต้อง เพราะความที่กาลแห่งความโกรธ และการฆ่าคั่นอยู่

> ผู้มีปัญญาดี[๒] เป็นผู้ไม่ประมาท ในเมื่อผู้อื่นประมาท เป็น
> ผู้ตื่นอยู่โดยมาก[๓] ในเมื่อผู้อื่นหลับ ย่อมละทิ้งคนมีปัญญาทรามไป
> ไกลเหมือนม้าฝีเท้าจัดวิ่งละทิ้งม้าที่หมดแรงไว้ ฉะนั้น

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๑ แห่งสนธิกัปป์ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

---

[๒] **ผู้มีปัญญาดี** ในที่นี้หมายถึงพระขีณาสพผู้มีสติไพบูลย์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๑๙๗)

[๓] **ตื่นอยู่โดยมาก** หมายถึงมีสติเต็มที่ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๑๙๗)

๑.๒ สนฺธิกปฺเป ทุติยกณฺฑ

ทุติยกณฺฑวณฺณนา

อธิบายสนธิกัณฑ์ที่ ๒

๑๒:๑๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำชื่อของตนและชื่อในคัมภีร์อื่นด้วยสูตรจำนวน ๘ สูตร และวิยุชชนปริภาสาสูตร กับสังยุชชนปริภาสาสูตรแล้ว บัดนี้เพื่อแสดงวิธีสูตรแห่งสนธิทั้งสองด้วยอำนาจแห่งปทสนธิและวัณณสนธิ จึงกล่าวสูตรเป็นต้นว่า **สรา สเร โลปำ** (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะสระหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชเย และ นเย ปรำ ยุตฺเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการแยกพยัญชนะออกจากสระด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพ ฯเปฯ วิโยชเย ในเมื่อมีการตัดบทว่า ยสฺส อินฺทฺริยานิ ในบทอุทาหรณ์ทั้งหลายมีบทว่า ยสฺสินฺทฺริยานิ เป็นต้น และกล่าวการประกอบพยัญชนะเข้ากับสระหลังด้วยสูตรนี้ว่า นเย ฯเปฯ ยุตฺเต เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาแยกพยัญชนะออกจากสระแล้ว พึงนำไปสู่สระหลังกล่าวคือการประกอบ ท่านอาจารย์เมื่อแสดง (คำตอบ) ว่า นักศึกษาแยกพยัญชนะออกจากสระเพราะสระหลัง จึงลบสระหน้า และนำพยัญชนะไปสู่สระหลังดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สรา สเร โลปำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง ๑ ตัวเป็นนิมิต ลบสระหน้าได้หลายตัว

บทว่า สรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง บทว่า โลปำ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สรา แสดงการี คำว่า สเร แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า โลปำ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร

นักศึกษา ควรรู้จักโลปวิธีในประเภทแห่งวิธีทั้งหลายที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

วิธิสูตรมี ๘ อย่าง คือ

๑. โลปวิธิ	ลบ	๒. อาเทสวิธิ	อาเทศ
๓. ทีฆวิธิ	ทำทีฆะ	๔. รัสสวิธิ	ทำรัสสะ
๕. ปัจจยวิธิ	ลงปัจจัย	๖. วิภัตติวิธิ	ลงวิภัตติ
๗. อาคมวิธิ	ลงอาคม	๘. ปฏิเสธวิธิ	ปฏิเสธ

บรรดาวิธิสูตร ๘ อย่างที่ท่านกล่าวไว้แล้ว(นั้น) พึงทราบปุพพวิธิสูตรว่า

นรชนผู้มีปัญญา พึงแสดงวิธิสูตร ๔ อย่าง คือ

๑. ปุพฺพวิธิสูตร เช่น สูตรว่า สุนฺหิสุ จ

๒. ปรวิธิสูตร เช่น สูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ

๓. อนฺตรังควิธิสูตร เช่น สูตรว่า เวโวสุ โล จ

๔. พาหิรวิธิสูตร เช่น สูตรว่า อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เวโว

ขยายความว่า ในเพราะสระหลัง สระหน้า ย่อมถึงการลบ อักษรใดย่อมเป็นไปได้เหตุนั้นอักษรนั้นชื่อว่า สระ ได้แก่ สระ ๘ ตัวที่เป็นการี เหมือนอย่างนั้น คือสระที่เป็นนิมิตในเพราะสระนั้น การลบ ชื่อว่า โลปะ มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ในการตัดบท ย่อมไม่ได้ในเวลากล่าวด้วยอำนาจปทสนธิแห่งอักษรที่มีอยู่ ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านไม่กล่าวว่า สเรสุ แต่กลับกล่าวว่า สเร ? ตอบว่า ที่ท่านกล่าวว่า สเร นั้น เพื่อให้รู้(ว่า) ในเพราะสระหลังตัวหนึ่ง ๆ ลบสระหน้าได้จำนวนมาก อนึ่งในคำตอบนี้ในอุทาหรณ์นี้ว่า นสิ ราชภโฏ ในเพราะสระหลังตัวหนึ่ง ก็ลบสระหน้าตัวหนึ่ง (โดยมี)การตัดบทเป็น น อสิ ในคำว่า ยนฺติ นี้ ลบสระ ๒ ตัว ในขณะเดียวกัน (โดยมี) การตัดบทเป็น ยา อ อนฺติ อนึ่งในบทว่า ยนฺติ นี้ มีสระ ๓ ตัว คือ อาอักษรเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของยาธาตุ ทั้ง อ ปัจจัยที่ลงมาด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ และออักษรอันเป็นตัวเบื้องต้นของอนฺติวิภัตติ ฉะนั้นในเพราะออักษรอันเป็นสระตัวต้นของอันติวิภัตติอยู่เบื้องหลัง ลบออักษรที่งสองตัวที่อยู่เบื้องหน้าได้พร้อมกัน ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อุเปยฺยาสิ นี้ ลบสระหน้า ๓ ตัว พร้อมกัน (โดยมี) การตัดบทเป็น อุป อิ อ เอยฺยาสิ อุปเป็นบทอุปสัค อิอักษรเป็นธาตุ ออักษรเป็นปัจจัย และ เอ ของเอยฺยาสิวิภัตติ ฉะนั้น ในอุทาหรณ์นี้จึงมีสระเรียงกัน ๔ ตัว เพราะเหตุนั้น ในเพราะเออักษรตัวตัวหนึ่ง อยู่ข้างหลัง ลบสระหน้า ๓ ตัว คือ ออักษรอันเป็นส่วนประกอบ (ย่อย) ของปอักษร อิอักษรอันเป็นตัวธาตุ ออักษรอันเป็นตัวปัจจัย ได้พร้อมกันด้วยสูตรนี้ ด้วยคำที่กล่าวมานี้ ท่านพระอัคควงสาจารย์ก็ได้กล่าวเนื้อความนี้ไว้ในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลาส่วนในคัมภีร์นยาส ท่านผู้รจนากล่าวไว้ว่า ลบสระ ๔ ตัวได้พร้อมกัน ในเพราะเออักษรตัวหนึ่ง ที่ตั้งอยู่อย่างนี้ว่า อ อา อิ อี เอ ในสูตรว่า สขโต คสฺเส วา

นักศึกษาควรพิจารณาอุทาหรณ์ที่ท่านยกไว้ในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา เพราะความที่อุทาหรณ์เหล่านั้น เป็นอุทาหรณ์ที่ประกอบด้วยลักษณะพิเศษของสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร และสรโลโปมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ ส่วนในคัมภีร์

ปทรูปสิทธิ ท่านผู้รจนากล่าวไว้แล้ว เพื่อให้ทราบถึงการลบสระหน้าได้พร้อมกันหลายตัวในสระหลังตัวหนึ่ง ๆ ทั้งยังกล่าวไว้อีกว่าใน สขโต คสฺเส วา เมื่อสระวางเรียงกันว่า อ อา อิ อี เอ ให้ลบสระทั้ง ๔ ตัวไปโดยลำดับ อนึ่งในปทรูปสิทธิฎีกานั้น ท่านไม่กล่าวว่า สโร สเร (แต่) กล่าวว่า ท่านพระพุทธัปปิยเถระกล่าวถึงพหูพจน์ในสูตรนี้ มีประโยชน์เพื่อแสดงให้รู้การลบสระจำนวนมาก ในเพราะสระหลังตัวหนึ่ง ๆ การลบสระแม้ทั้งหมดมีอักษรเป็นต้นที่อยู่ติดกัน(โดยไม่มีอะไรคั่นกลาง) นี้เป็นข้อความที่ท่านกล่าวไว้ สระที่เป็นเนมิตตมีจำนวนมากถึง ๖๔ ตัว ส่วนสระที่เป็นนิมิตมีน้อยเพียง ๘ ตัวเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้เป็นพหุวจนะว่า สรา ดังนี้ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เพราะสระหลังเป็นนิมิต ลบสระหน้าได้ ๖๔ ตัว
เพราะสระหน้าเป็นนิมิต ลบสระหลังได้ ๕๒ ตัว ดังนี้

มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า คำว่า วาจี แปลว่า ๖๔ อนึ่ง ในคัมภีร์นยาสะได้กล่าวนัยนี้ไว้ด้วย ท่านกล่าวปฏิเสธเหตุไว้ว่า เพราะไม่เห็นอุทาหรณ์เช่นนี้ ในพระไตรปิฎก

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ยสฺสินฺทริยานิ ตัดบทเป็น ยสฺส อินฺทฺริยานิ, โนเหตๆ ตัดบทเป็น โน หิ เอตๆ, สเมตายสฺมา ตัดบทเป็น สเมตุ อายสฺมา แยกพยัญชนะออกจากสระลบสระหน้า ด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะไปสู่สระหลัง แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในสูตรนี้ มีองค์ประกอบสมบูรณ์ด้วยบท ๓ ประเภท คือ

๑. การี ส่วนที่มีการเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์ ได้แก่ บทว่า สรา (สระทั้งหลาย)
๒. การิยะ การเปลี่ยนแปลงทางไวยากรณ์ที่ควรทำ ได้แก่ บทว่า โลปำ (การลบ)
๓. นิมิตตะ เหตุ ได้แก่ บทว่า สเร (ในเพราะสระ)

จริงอยู่การีและการิยะมี ๓ ประเภท คือ

๑. ปฐมการี ปฐมการิยะ
๒. ปฐมการี ทุติยการิยะ
๓. ฉัฏฐีการี ปฐมการิยะ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ท่านผู้การีการิยะกล่าวถึงองค์ประกอบไว้ว่า ปฐมการี ปฐมการิยะ ปฐมการีทุติยการิยะ และฉัฏฐีการีปฐมการิยะ

เมื่อใด ทั้งการีและการิยะประกอบปฐมาวิภัตติ หรือ การีประกอบ ปฐมาวิภัตติ การิยะประกอบทุติยาวิภัตติ หรือ การีประกอบฉัฏฐีวิภัตติ การิยะประกอบปฐมาวิภัตติ

อุทาหรณ์ของทั้งการีและการิยะประกอบปฐมาวิภัตติ เช่น เทวทตฺโต ราชา โหติ

อุทาหรณ์ของการีประกอบปฐมาวิภัตติ การิยะประกอบทุติยาวิภัตติ เช่น โส รชฺชํ ปาปุณาติ

อุทาหรณ์ของการีประกอบฉัฏฐีวิภัตติ การิยะประกอบปฐมาวิภัตติ เช่น เทวทตฺตสฺส ตํ โหติ

บรรดาการี การิยะทั้ง ๓ ประเภทเหล่านั้น สูตรนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งปฐมการี ทุติยการิยะ จริงอยู่ องค์ประกอบทั้ง ๓ ประเภทคือ การี การิยะ และนิมิตตะเหล่านี้ ในสูตรข้างหน้า ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการประกอบได้ตามความเหมาะสม สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> สรา สเร ตามไปในสูตรว่า วา ปโร อสรูปา โดยความพิเศษแห่งวิภัตติ เพราะเนื้อความแห่งการีและการิยะ
>
> จริงอยู่ ในสูตรใด ไม่มีทั้งนิมิต การิยะ และการี ในสูตรนั้น ตัวที่ตามไปโดยความเป็นนิมิต การิยะ หรือการี
>
> ก็ในสูตรใด ย่อมมีนิมิต การิยะ หรือการี ในสูตรนั้นนั่นแหละ นิมิตเป็นต้นย่อมมีโดยพิเศษ
>
> ส่วนในสูตรใดไม่มีนิมิต การี หรือการิยะ ในสูตรนั้น ตัวที่ตามไปนั่นเองย่อมทำหน้าที่ ผู้รู้ พึงทรงลักษณะไว้ด้วยประการฉะนี้

๑๓:๑๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีลบสระหน้า ๘ ตัวในเพราะสระหลังตัวหนึ่ง ๆ โดยย่อด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะแสดงการลบสระที่มีรูปไม่เสมอกัน ๖ ตัว เพราะสระที่มีรูปไม่เสมอกันแต่ละตัว ในบรรดาสระมี อ อักษรเป็นตัวต้นและมี อุ อักษรเป็นที่สุด ในบรรดา เอ อักษรและ โอ อักษร เพราะ เอ อักษรตัวเดียวที่มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระที่มีรูปไม่เสมอกัน อย่างละ ๘ ตัว ๆ จึงกล่าวสูตรว่า **วา ปโร อสรูปา** (สระหลังย่อมถึงการลบท้ายสระหน้าอันมีเสียงไม่เสมอกันตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๓ สูตร คือ ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชเย, นเย ปรํ ยุตฺเต, และสรา สเร โลปิ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๓ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กึ นุมาว สมณิโย เมื่อตัดบทออกเป็น กึ นุ อิมาว สมณิโย แยกพยัญชนะออกจากสระด้วยสูตรนี้ว่า ปุพฺพ ฯเปฯ ชเย ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปิ พึงทำการนำพยัญชนะไปสู่สระหลังด้วยสูตรนี้ว่า นเย ปรึ ยุตฺเต เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์ว่า กึ นุมาว สมณิโย นี้ ต้องแยกพยัญชนะออกจากสระแล้วลบสระหน้า แล้วพึงนำพยัญชนะไปสู่สระหลังเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน ถึงต้องลบสระหลัง แล้วพึงนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วา ปโร อสรูปา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน สระหลัง ย่อมถึงการลบ

คำว่า วา เป็นบทหนึ่ง คำว่า ปโร เป็นบทหนึ่ง คำว่า อสรูปา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท บทว่า วา แสดงววัตถิตวิภาสา บทว่า ปโร แสดงการิยะ บทว่า อสรูปา แสดงอวธิ หรือแสดงปัญจมีนิมิต ในสูตรติดกันก่อนหน้านี้ สราศัพท์ เป็นการี เป็นอันเชื่อมกันกับปโรศัพท์อันมีเอกวจนะเป็นที่สุด ด้วยอำนาจการเปลี่ยนวิภัตติ สเรศัพท์ อันเป็นนิมิต เป็นอันเชื่อมกับอรูปศัพท์ อันมีปัญจมีนิมิตเป็นที่สุด ด้วยคำที่กล่าวมานั้น จึงมีอธิบายความว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน สระหลังย่อมถึงการลบ วา ศัพท์ เป็นบทนิบาต รูป(เสียง) อันเสมอกัน มีอยู่แก่วัณณะใด วัณณะนั้น ชื่อว่า สรรูปะ สรรูปะนั้นไม่มี ชื่อว่า อสรูปะ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า สระที่มีรูปไม่เสมอกัน อื่นจากสระที่มีรูปเสมอกัน เพราะสระมีรูปไม่เสมอกันนั้น บรรดาสระทั้ง ๖ ตัว อันมี อ อักษรเป็นต้น มี อุ อักษรเป็นที่สุด เพราะสระหน้าแต่ละตัวเป็นนิมิต ให้ลบสระหลังได้ ๖ ตัว บรรดา เอ อักษร และ โอ อักษร แต่ละตัวเป็นนิมิต ให้ลบสระหลัง ๘ ตัว สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ปรา รมา ท่านขยายความไว้ว่า ๕๒ ตัว ถามว่า เพราะเหตุไร ในสูตรนี้ ท่านจึงทำปโรศัพท์ไว้ ? ตอบว่า ท่านทำปโรศัพท์ไว้เพื่อห้ามการลบสระหน้า

บทว่า จตฺตาโรเม เป็นต้นนี้ เป็นอุทาหรณ์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า จตฺตาโรเม ตัดบทเป็น จตฺตาโร อิเม, กินฺนุ'มาว ตัดบทเป็น กึ นุ อิมาว แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ นี้ ห้ามการลบสระหน้านั้น เพราะอาศัยการห้ามลบสระหน้านั้น จึงลบสระหลังด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ **วา** ศัพท์ จึงแสดงนิจจวิธิ (วิธีอันแน่นอน) อนิจจวิธิ (วิธีอันไม่แน่นอน) และอสันตวิธิ (วิธีที่มิได้ปรากฏในสูตร) ในอุทาหรณ์มีอาทิอย่างนี้ว่า จกฺขุนฺทฺริยํ ท่านย่อม

แสดงนิจจวิธิด้วยวาศัพท์นี้ ในอุทาหรณ์มีอาทิอย่างนี้ว่า จตฺตาโรเม ท่านย่อมแสดงอนิจจวิธิด้วยวาศัพท์นี้ เพราะเห็นอุทาหรณ์การใช้ทั้งสองแบบคือ จตฺตาโรเม และจตฺตาโร อิเม ในอุทาหรณ์มีอาทิอย่างนี้ว่า ปญฺจินฺทฺริยานิ ท่านย่อมแสดงอสันตวิธิด้วยวาศัพท์นี้ เพราะไม่มีวิธีสำเร็จรูปด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปญฺจินฺทฺริยานิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปญฺจ อินฺทฺริยานิ ตโย อสฺสุ แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการลบสระหลังด้วยสูตรนี้ด้วยวาศัพท์จึงไม่ทำ ลบสระหน้าด้วยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง นำพยัญชนะสู่สระหลัง พึงทราบรูปสำเร็จ

สูตรนี้เพราะทำ วา ปโร โยควิภาคะ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปปุ, นาลํ อาทโย ตัดบทเป็น ป อาปุ, น อลํ, อ อาทโย ลบสระหลังที่มีรูปเสมอกัน สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

ด้วย วา ปโร โยควิภาคะ แม้ในเพราะสระมีรูปเสมอกัน
ลบสระหลัง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปปุ, นาลํ, และอาทโยเป็นต้น

๑๔:๑๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสนธิวิธานด้วยการลบสระด้วยสูตร ๒ อย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงสนธิวิธานคือการวิการ(พฤติ)สระทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า **กฺวจา สวณฺณํ ลุตฺเต** (เมื่อสระหน้าอันมีเสียงไม่เสมอกันถูกลบแล้ว สระหลัง [คือ อิ, อี และ อุ] ย่อมถึงความเป็นสระอสวัณณะ [คือ เอ โอ] ในบางแห่ง

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปิ และนเย ปรํ ยุตฺเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โนเปติ เมื่อตัดบทเป็น น อุเปติ ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปิ แล้วนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์ว่า โนเปติเป็นต้นนั้น ต้องลบสระหน้า แล้วนำพยัญชนะไปสู่สระหลังเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ว่า โนเปติ เป็นต้นนั้น ต้องลบสระหน้าแน่นอน (แต่) ไม่ต้องนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง เมื่อลบสระหน้าไปแล้ว ให้ทำวิการ (พฤติ) สระหลัง (เอา อุ เป็นโอ) แล้วพึงนำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงการวิการได้บ้าง บทว่า กฺวจิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อสวณฺณํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ลุตฺเต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถแห่ง กฺวจิ คำว่า อสวณฺณํ แสดงการิยะ คำว่า ลุตฺเต แสดงภาวสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร สราศัพท์จากสูตรหน้า และปโรศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามไปอยู่ และสราศัพท์ ในสูตรต้น ย่อมเชื่อม(ตาม)ต่อไป โดยมีเอกวจนะเป็นที่สุด ด้วยการเปลี่ยนวิภัตติ และศัพท์ว่า **สเร** ซึ่งเป็นศัพท์มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด เป็นศัพท์เชื่อมต่อกับ ลุตฺเตศัพท์ ที่มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด ขยายความว่า ด้วยคำที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลัง [คือ อิ, อี และ อุ] ย่อมถึงความเป็นสระอสวัณณะ [คือ เอ โอ] ในบางแห่ง

วัณณะอันเสมอกัน ชื่อว่า สวัณณะ รูปคือเสียงที่เสมอกันไม่มีแก่สระเหล่านั้น เหตุนั้น สระเหล่านั้น ชื่อว่า อสวัณณะ ซึ่งอสวัณณะนั้นได้แก่ เอ อักษรและ โอ อักษร เพราะเหตุนั้นในอุทาหรณ์ว่า เนตฺถ นี้ ลบสระหลังด้วยสูตรนี้ แม้เมื่อมีวาศัพท์ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะเหตุไร ท่านจึงทำกฺวจิศัพท์ไว้อีก ? เพราะความที่วาศัพท์และกฺวจิศัพท์ทั้งสองนั้นเป็นศัพท์มีเนื้อความต่างกัน จริงอยู่ วาศัพท์ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง แสดงนิจจวิธิ อนิจจวิธิ และอสันตวิธิ เพราะความที่ตนเองเป็นศัพท์มีอรรถเป็นวัตถิตวิภาสา ส่วน กฺวจิศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมแสดงอสันตวิธิเท่านั้น แต่วาศัพท์โดยส่วนมาก ให้เกิดรูปอุทาหรณ์ไว้ทั้งสอง ส่วนกฺวจิศัพท์โดยส่วนมากให้เกิดเพียงรูปเดียวเท่านั้น สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> กฺวจิ และ นวา ศัพท์มีอรรถเสมอกัน มีรูปอย่างเดียวโดยมาก ส่วน วา และ วิภาสา ศัพท์ มีอรรถเสมอกัน มีรูปทั้งสองอย่างโดยมาก

อนึ่งในสูตรนี้ แม้เมื่อโลปศัพท์ตามไป คำว่า ลุตฺเต จึงเป็นคำที่เกินมา และเพราะศัพท์เกินมา ต้องมีความหมายที่เกินมาด้วย ฉะนั้น ลุตตศัพท์จึงเป็นการวิการ (พฤติ) สระหน้า แม้ในเพราะการลบสระหลัง อุทาหรณ์เช่น อิเสลโย, มุเนลโย, รเถสโภ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหะคาถาไว้ในคัมภีร์นิรุติว่า

> วิการ มี ๒ อย่าง คือ วิการสระหน้า และวิการสระหลัง ด้วยสูตรว่า กฺวจิ เป็นต้น ควรรู้ว่าเป็นวิการสระหลังในสูตรนั้น ด้วยลุตฺตศัพท์ ย่อมทำวิการสระหน้า เช่นในตัวอย่างว่า อิเสลโย มุเนลโย รเถสโภ เป็นต้น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า สงฺขฺยํ โนเปติ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือในอุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทว่า สงฺขฺยํ น อุเปติ, พนฺธุสฺส อิว เมื่อจวนจะถึงการลบสระหลัง ด้วย วา ปโร อสรูปา สูตร เพราะไม่ได้ทำวาศัพท์ไว้ จึงลบสระหน้าด้วย สรา สเร โลปฺ สูตร อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่างทั้งสอง เพราะทำเออักษรอสวัณณะด้วยสูตรนี้ และเพราะทำอักษร เป็นเออักษร ในอุทาหรณ์นอกนี้ และนำพยัญชนะไปสู่สระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ยสฺสินฺทฺริยานิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทว่า ยสฺส อินฺทฺริยานิ และ ตถา อุปมํ ลบสระหน้าด้วย สรา สเร โลปฺ สูตร เมื่อจะถึงการทำอสวัณณะด้วยสูตรนี้ เพราะไม่ทำการห้ามด้วยกฺวจิศัพท์ เพราะอาศัย สรา สเร โลปฺ, วา ปโร อสรูปา, และ กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต สูตร จึงทำทีฆะสระหลังด้วย ทีฆํ สูตร นำพยัญชนะไปสู่สระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า นอกจากนี้ อิวณฺณ ศัพท์จากสูตรนี้ว่า อิวณฺโณ ยํ นวา (สระ อิ วัณณะย่อมถึงความเป็น ย อักษร ในเพราะสระมีเสียงไม่เสมอกันในบางแห่ง) และ อุ ศัพท์จากสูตรนี้ว่า วโมทุทนฺตานํ (แปลง โอ และ อุ ที่อยู่ท้ายบทเป็น ว ในเพราะสระหลังในบางแห่ง) อันบุคคลพึงให้ตามไปในสูตรนี้ โดยสีหคตินัย (นัยอย่างการดำเนินของราชสีห์) และกล่าวไว้อีกว่า เมื่อลบอสวัณณะไปแล้วด้วยสูตรนี้ว่า ในการีและการิยะเหล่านั้น แปลงสระ อิ วัณณะและ อุ อักษร เป็น เอ อักษร และ โอ อักษร [ตามลำดับ] โดยเนื่องด้วยฐานใกล้กัน

๑๕:๑๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิการสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงทีฆะสนธิ ๒ อย่าง ด้วยการทีฆะสระหน้า และทีฆะสระหลัง จึงกล่าว ๒ สูตร ว่า ทีฆํ และ ปุพฺโพ จ

ถามว่า ทีฆํ สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปฺ และนเย ปรํ ยุตฺเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สทฺธีธ วิตฺตํ เมื่อตัดบทเป็น สทฺธา อิธ ลบสระหน้า ด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปฺ พึงนำพยัญชนะไปประกอบสระหลังด้วย นเย ปรํ ยุตฺเต เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์ว่า สทฺธีธ วิตฺตํ นี้ ต้องลบสระหน้าแล้วนำพยัญชนะไปประกอบสระหลังเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดง

ว่า ลบสระหน้าเท่านั้น ไม่ต้องนำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง (แต่) ต้องทำทีฆะสระหลังแล้วนำพยัญชนะไปประกอบสระหลังดังนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ทีฆ์ (เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงความเป็นทีฆะในบางแห่ง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงการทีฆะได้บ้าง คำว่า ทีฆ์ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น บทว่า ทีฆ์ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร และ กฺวจิศัพท์ ตามไป เพื่อประโยชน์แก่การเป็นการิยะ นิมิต และการี ด้วยคำที่กล่าวมานี้ท่านจึงขยายความไว้ว่า เมื่อลบสระหน้าแล้ว สระหลังย่อมถึงความเป็นทีฆะ ในบางแห่ง เสียงที่ประกอบในเวลาอันยาว ชื่อว่า ทีฆะ ซึ่งทีฆะนั้น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ์ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทได้ว่า สทฺธา อิธ วิตฺตํ, อนาคาเรหิ จ อุภยํ ลบสระหน้าด้วย สรา สเร โลปสูตร เพราะอาศัยสูตรทั้งสอง ทำทีฆะสระหลังทั้งหลาย นำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง และพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปญฺจหุปาลิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปญฺจหิ อุปาลิ, นตฺถิ อญฺญ์ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปฺ เมื่อจวนจะทำทีฆะสระหลังด้วยสูตรนี้ (แต่)ไม่ทำทีฆะด้วยกฺวจิศัพท์ที่ตามไปในสูตรนี้ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๑๖:๑๘. ถามว่า **ปุพฺโพ จ** สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปฺ และนเย ปรํ ยุตฺเต เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กึสูธ วิตฺตํ เมื่อตัดบทเป็น กึ สุ อิธ ลบสระหลังด้วยสูตรนี้ว่า วา ปโร อสรูปา (พึงนำพยัญชนะไปประกอบสระหลังด้วย นเย ปรํ ยุตฺเต) เมื่อมีคำถามว่าในอุทาหรณ์ว่า กึสูธ วิตฺตํ นี้ ต้องลบสระหลังแล้วนำพยัญชนะไปประกอบสระหลังเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าลบสระหลังเท่านั้น ไม่ต้องนำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง (แต่) ต้องทำทีฆะสระหลังแล้วนำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง ดังนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า **ปุพฺโพ จ** (เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้าย่อมถึงความเป็นทีฆะในบางแห่ง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้าย่อมถึงการทีฆะได้บ้าง บทว่า ปุพฺโพ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า ปุพฺโพ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงการดึงไว้ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร และ จ ศัพท์ ที่ตามไปในสูตรนี้ย่อมดึงนิมิตและการีสมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

> จ ศัพท์ ในสูตรว่า ปุพฺโพ จ ย่อมดึงทีฆศัพท์ และลุตฺตศัพท์ไว้
> ทีฆศัพท์ และลุตฺตศัพท์ ที่จศัพท์ดึงไว้ใช้เฉพาะในสูตรนี้ ไม่ให้
> ตามต่อไปในสูตรข้างหน้า คือไม่ใช่สูตรตามลำดับไป

ก็ในสูตรนี้ การีและนิมิตเท่านั้นย่อมตามมาเพื่อความมีอยู่แห่งการี คำว่า ปโร ลุตฺเต ย่อมทำให้นิมิตเท่านั้นมีความแตกต่าง คำว่า สโร และสเร เป็นศัพท์ที่ทำให้การิยะแตกต่างออกไปจากนิมิตนั้น ตามความมีอยู่ ด้วยคำที่กล่าวมาแล้วนั้น ท่านจึงขยายความไว้ว่า เมื่อลบสระหลังแล้ว สระหน้าย่อมถึงความเป็นทีฆะได้ในที่บางแห่ง

อุทาหรณ์มีอาทิว่า กึสูธ วิตฺตํ, สาธูติ ปฏิสฺสุณิตฺวา สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทได้ว่า กึ สุ อิธ วิตฺตํ, อนาสาธุ อิติ ปฏิสฺสุณิตฺวา แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปํ ลบสระหลัง ด้วย วา ปโร อสรูปา สูตร เพราะอาศัยสูตรทั้ง ๔ ที่มีในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทีฆะสระหน้าด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อิติสฺส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทได้ว่า อิติ อสฺส ลบสระโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว เมื่อจวนจะทำทีฆะสระหน้าด้วยสูตรนี้ (แต่) ไม่ทำทีฆะด้วยกฺวจิศัพท์ที่ตามมาในสูตรนี้ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๑๗:๑๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำทีฆะสนธิ ๒ ประเภท คือ ทีฆะสระหน้าและทีฆะสระหลังแล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสนธิคือการทำอาเทสสระในสระสนธิ จึงกล่าวสูตรว่า **ยเมทนฺตสฺสาเทโส** (แปลง เอ ที่อยู่ท้ายบท เป็น ย ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา สเร โลปํ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โข มยายํ เมื่อตัดบทเป็น โข เม อยํ เพราะสระหลังจึงลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปํ

เมื่อมีคำถามว่า เพราะสระหลังทั้งปวง สระหน้าแม้ทั้งหมดย่อมถูกลบไปเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะ อ อักษรอยู่ข้างหลัง เอ อักษรอันเป็นสระหน้า ย่อมถึงแม้การอาเทสเป็น ย อักษรได้ จึงกล่าวสูตรว่า **ยเมทนฺตสฺสาเทโส** และท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า วิธีนี้ย่อมมีแก่ เม, เต และ เย ศัพท์เป็นต้นเท่านั้นในเพราะ อ อักษร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทส เอ อักษรเป็นที่สุด เป็น ย อักษรได้ในที่บางแห่ง

บทว่า ยํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอทนฺตสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาเทโส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า ยํ แสดงการิยะ คำว่า เอทนฺตสฺส แสดงฉัฏฐีการิตมองหาการอาเทส คำว่า อาเทโส แสดงความแตกต่างของวิธิสูตรนั้น บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า และเพราะสเรศัพท์ตามมาจากสูตรต้น และ กฺวจิศัพท์ตามมาจากสูตรที่ ๓ เพราะสระหลัง อาเทส เอ อักษรอันเป็นตัวที่สุดบทเป็น ย อักษรได้ในที่บางแห่ง เมื่อท่านพึงกล่าวว่า โย ก็กล่าวคำว่า ยํ ด้วยสามารถแห่งสนธิเพื่อประโยชน์แก่การสวดสะดวก

มีอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อธิคโต โข มฺยายํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อยํ, เต อยํ, เต อสฺส แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สรา ฯเปฯ ปิ, กฺวจา ฯเปฯ ตฺเต อาเทส เอ อักษรอันเป็นตัวที่สุดบทเป็น ย อักษร เพราะพยัญชนะอยู่หนปลายทำทีฆะด้วยสูตรว่า ทีฆํ นำพยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า เนนาคตา สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทได้ว่า เน อนาคตา, เน เอตฺถ แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการอาเทส เอ อักษรเป็น ย อักษรด้วยสูตรนี้ (แต่)ไม่ทำเพราะ กฺวจิศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปิ ลบสระหลังด้วย วา ปโร อสรูปา สูตรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนสุตตนิทเทสว่า ในอุทาหรณ์เหล่านี้ แม้ในความที่มี เอ อักษร ในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ มีเสียงเสมอกัน อาศัยกลาปสูตรว่า ทส อสมานา ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะความที่สระในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ ไม่เสมอกัน เอ อักษร และ โอ อักษร ชื่อว่า อสรูปะ โดยสภาวะนั่นเทียว พึงทราบว่า จริงอยู่ เอ อักษร ชื่อว่า อสรูปะ กับ เอ อักษรและกับอักษรเหล่าอื่นเหมือนอย่างนั้น คำว่า โอ อักษร ได้แก่ เอ อักษรและ โอ อักษร เป็นอสรูปะกันโดยสภาพ

โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว เมื่อจวนจะทำทีฆะสระหน้าด้วยสูตรนี้ (แต่) ไม่ทำทีฆะ

๑๘:๒๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทส เอ อักษรอันเป็นอักษรตัวหน้าเป็น ย อักษร ในเพราะ อ อักษรเป็นสระหลังได้ในที่บางแห่งด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะแสดงแม้การอาเทส โอ อักษรและ อุ อักษรเป็น ว อักษรได้ในที่บางแห่ง ในเพราะสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า **วโมทุทนฺตานำ** (แปลง โอ และ อุ ที่อยู่ท้ายบทเป็น ว ในเพราะสระหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา สเร โลปำ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ขฺวสฺส เมื่อตัดบทออกเป็น โข อสฺส เพราะสระหลัง ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ เมื่อมีคำถามว่า เพราะสระหลัง ต้องลบสระหน้าทั้งปวงหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะสระหลังไม่จำเป็นต้องลบสระหน้าทั้งหมด ในเพราะสระหลัง โอ อักษร และ อุ อักษร ย่อมถึงการอาเทสเป็น ว อักษร ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วโมทุทนฺตานำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทส โอ อักษรและ อุ อักษรที่อยู่ท้ายบทเป็น ว ได้ ในที่บางแห่ง บทว่า วำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอทุทนฺตานำ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า วำ แสดงการิยะ คำว่า โอทุทนฺตานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสเรศัพท์ จากสูตรต้น กฺวจิศัพท์ จากสูตรที่ ๓ อาเทสศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างตามมา เพราะสระหลัง อาเทส โอ อักษรและ อุ อักษร เป็น ว อักษรได้ในที่บางแห่ง โอและ อุ ชื่อว่า โออุ. โอและอุเท่านั้นเป็นที่สุด เหตุนั้น จึงชื่อว่า โอและอุเป็นที่สุด แห่งโอและอุอันเป็นที่สุด (บท) เหล่านั้น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อถ ขฺวสฺส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น อถ โข อสฺส, โส อสฺส, พหุ อาพาโธ, วตฺถุ เอตฺถ, จกฺขุ อาปาตำ แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สรา สเร โลปำ, กฺวจาสวณฺณำ ลุตฺเต, ยเมทนฺตสฺสาเทโส จึงอาเทส โอ อักษรและ อุ อักษร เป็น ว อักษรได้ด้วยสูตรนี้ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จตฺตาโรเม สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น จตฺตาโร อิเม แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อจวนจะถึงการอาเทสเป็นวอักษรแห่งบทหน้า (แต่) ไม่ทำเพราะกฺวจิศัพท์ที่ตามมา ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

แม้เมื่อ อนฺต ศัพท์ จาก ยเมทนฺตสฺสาเทโส ตามมา ท่านยังใส่อนฺตศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีก ย่อมแสดงความที่อนฺตศัพท์ในสูตรนี้ เป็นศัพท์ที่มีเนื้อความไม่เสมอกับอนฺตศัพท์ที่ตามมา จริงอยู่ด้วยสูตรก่อน อาเทส เอ ที่สุดบทเป็น ย อักษร แต่ในสูตรนี้ อาเทส เอ อักษรอันเป็นที่สุดบทบ้าง กลางบทบ้าง เป็น ว อักษร อีกนัยหนึ่ง ด้วยอนฺตศัพท์ในสูตรนี้ มีไว้เพื่ออาเทสสระแม้ตัวอื่นเป็น ว อักษรได้ เช่นในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อิเตฺววฺ และ สฺวชฺช มทฺที, สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาว่า

> ด้วยอนฺตศัพท์ ในวโมทฺทนฺตานำ สูตร ท่านอาจารย์ย่อม
> กล่าว รูปสำเร็จ ในปาฐะมีอาทิว่า สฺวชฺช

๑๙:๒๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสสระ ในเพราะสระ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำอาเทสพยัญชนะพร้อมสระ ในเพราะสระ จึงกล่าวสูตรว่า **สพฺโพ จนฺติ** (ติ ศัพท์ทั้งหมดย่อมถึงความเป็น จ อักษรในเพราะสระในบางแห่ง) และ **โท ธสฺส จ** (แปลง ธ อักษรเป็น ท อักษรและอักษรอื่น ๆ ในเพราะสระหลัง ในบางแห่ง) สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

> อาเทสสนธิ ๓ อย่าง คือ สระอาเทสสนธิ สระพยัญชนะ
> อาเทสสนธิ และนิคคหิตอาเทสสนธิ ท่านแสดงไว้พร้อมอุทาหรณ์
> ไว้ดังนี้ :-
>
> อาเทสสระสนธิท่านแสดงไว้ด้วยสูตรว่า ยเมทนฺตสฺสา
> เทโส และ วโมทฺทนฺตานำ เช่นคำว่า มฺยายำ, พหฺวาพาโธ นี้เป็น
> อุทาหรณ์ของอาเทสสระสนธิทั้ง ๒ สูตรเหล่านั้น
>
> สระพยัญชนะอาเทสสนธิ ท่านแสดงไว้ด้วยสูตรว่า
> สพฺโพ จำ ติ และ โท ธสฺส จ เช่น อิจฺเจตำ กุสลำ และ เอกมิทาหำ
> นี้เป็นอุทาหรณ์ ของสระพยัญชนะอาเทสสนธิ ทั้งสองสูตรนั้น

ถามว่า สูตรว่า สพฺโพ จำ ติ นี้ อะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรทั้ง ๓ คือ สรา สเร โลปำ, วา ปโร อสรูปา ในหนหลัง และ อิวณฺโณ ยำ นวา ข้างหน้า เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อจฺจนฺตำ ตัดบทเป็น อติ อนฺตำ เพราะสระหลัง จึงลบสระหน้า ด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปำ

และ เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน จึงลบสระหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า วา ปโร อสรูปา และในเพราะสระหลังมีรูปไม่เสมอกัน จึงอาเทส อิ อักษรเป็น ย อักษร ด้วยสูตรนี้ว่า อิวณฺโณ ยํ นวา เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อจฺจนฺตํ นั้น จำต้องใช้วิธิสูตรทั้ง ๒ ที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า อจฺจนฺตํ นั้น ไม่จำต้องใช้วิธิสูตรทั้ง ๓ ที่กล่าวมาแล้วในเพราะสระหลัง อาเทสพยัญชนะ(คือ) ติ ศัพท์ทั้งตัวเป็น จ อักษร แม้ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺโพ จํ ติ ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺโพ จํ ติ อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า เมื่อกำลังจะดำเนินการแปลง อิ เป็น ย ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา (ก็ไม่ต้องแปลง เพราะสูตรหลังมีกำลังมากกว่าสูตรหน้า) จึงแปลง ติ เป็น จ ด้วยสูตร สพฺโพ จํ ติ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง ติ ศัพท์ทั้งหมดย่อมถึงความเป็น จ อักษรในเพราะสระในบางแห่ง บทว่า สพฺโพ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ติ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า สพฺโพ แสดงวิเสสนะของคำว่า จํ คำว่า จํ แสดงการิยะ คำว่า ติ แสดงการี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร พึงเห็นว่าบทว่า จํ เป็นรูฬหีบท ด้วยคำว่า ติ นี้ ท่านกำหนดเอาเฉพาะ ติ อักษรของอติ อิติ และปติ เท่านั้น

สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า นี้เป็นวิธีของ ติ ศัพท์ที่ยังมิได้แปลงเป็น ย อักษรเท่านั้น เพราะแสดงด้วยศัพท์ว่า ติ มิฉะนั้นแล้ว กฺวจิ ศัพท์ และสูตรว่า อติสฺส จนฺตสฺส ก็ควรไม่มีประโยชน์ มีคำทักท้วงว่า เพราะเหตุไรท่านจึงกล่าวว่า สพฺโพ จํ ติ ท่านควรจะกล่าวเพียงคำเท่านี้ว่า จํ มีคำเฉลยว่า ท่านทำสัพพศัพท์ไว้เพื่อการอาเทสทั้งหมด

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อิจฺเจตํ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น อิติ เอตํ, อิติ อสฺส, ปติ อุตฺตริตฺวา, ปติ อาหรติ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปํ และ กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต อาเทส ติ ศัพท์ทั้งหมดทีเดียว เป็น จ ด้วยสูตรนี้ การซ้อนอักษรด้วยสูตรว่า ปรเทฺว ภาโว ฐาเน นำพยัญชนะไปประกอบสระหลัง แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิติสฺส มุหุตฺตมฺปิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น อิติ อสฺส แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทส ติ อักษร เป็น จ อักษร ด้วยสูตรนี้ (แต่) ไม่ทำเพราะ กฺวจิ ศัพท์ห้ามไว้ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปํ ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๒๐:๒๗. ถามว่า **โท ธสฺส จ** สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปำ และ ทีฆำ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า เอกมิทาหำ ตัดบทเป็น เอกำ อิธ อหำ เพราะสระหลัง ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ว่า สรา สเร โลปำ เมื่อลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า ทีฆำ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า เอกมิทาหำ นั้น ต้องทำด้วยวิธิสูตรที่กล่าวมาทั้ง ๓ สูตรเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะสระหลังจึงอาเทส ธ อักษร เป็น ท อักษรด้วยสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ จึงกล่าวสูตรว่า โท ธสฺส จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทส ธ อักษร เป็น ท อักษรได้ในที่บางแห่ง บทว่า โท เป็นบทหนึ่ง บทว่า ธสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โท แสดงการิยะ คำว่า ธสฺส แสดงการี คำว่า จาติ แสดงสมุจฺจย บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะสเรศัพท์ และกฺวจิศัพท์ตามมา เพราะสระหลัง อาเทส ธ อักษร เป็น ท อักษร

อุทาหรณ์ว่า อิทาหำ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น อิธ อหำ แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัย สรา สเร โลปำ และ กฺวจาสวณฺณำ ลุตฺเต อาเทส ธ อักษร เป็น ท อักษร ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ ทีฆะสระหลัง นำพยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นิรุตติเพราะความที่สูตรทั้งหลายสอง อันท่านกล่าวไว้โดยความเป็นสระอาเทสสูตร จึงไม่ต้องแยกพยัญชนะออกจากสระ ทำการอาเทสได้เลย ตัวอย่างนอกนี้เป็นผลของกฺวจิศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อิธ เอว มีการลบสระหน้าด้วย สรา สเร โลปำ สูตรเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง คำที่เหลือพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สาหุทสฺสนมริยานำ เป็นผลของ จ ศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น สาธุ ทสฺสนมริยานำ ด้วย จ ศัพท์สูตรนี้ อาเทส ธ อักษรเป็น ห อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคำว่า สุตฺตวิภาเคน พหุธา สิยา นี้ ท่านแสดงสุตตวิภาคข้อ ๑ ไว้ว่า โต ทสฺส (อาเทส ท อักษรเป็น ต อักษร) แล้วแสดงตัวอย่างว่า สุคโต

คำว่า โฏ ตสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า ทุกฺกฏำ

คำว่า โธ ตสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า คนฺธพฺโพ
คำว่า โตฺร ตตสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า อตฺรโช
คำว่า โก คสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า กุลูปโก
คำว่า โล รสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า มหาสาโล
คำว่า โช ยสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า ควโช
คำว่า โพ วสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า กุพฺพโต
คำว่า โก ยสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า สเก
คำว่า โย ชสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นิยํ ปุตฺตํ
คำว่า โก ตสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นิยโก
คำว่า จฺโจ ตฺตสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า ภจฺโจ
คำว่า โผ ปสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นิปฺผตฺติ
คำว่า โข กสฺส เป็นสุตตวิภาคะข้อ ๑ มีอุทาหรณ์ว่า นิกฺขมติ

ท่านอาจารย์พึงแบ่งสูตรออกเป็นจำนวนมาก

พระมหากัจจายนเถระ กล่าวถึงสูตร อุทาหรณ์ของสูตร จ ศัพท์ อุทาหรณ์ของ จ ศัพท์ การแบ่งสูตร อุทาหรณ์ของการแบ่งสูตร อนึ่งในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการสำเร็จรูปอุทาหรณ์ทั้งปวงด้วย จ ศัพท์เท่านั้น แต่ในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา สูตรทั้งหลายจำนวนมากมาแล้วในฐานะของการแบ่งสูตร บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายบางส่วน มีสภาพที่บุคคลพึงรู้ได้โดยง่าย ข้าพเจ้าจักกล่าวเฉพาะอุทาหรณ์ของสูตรที่ปรากฏดังต่อไปนี้

สุตตวิภาคะว่า โตฺร ทสฺส อุทาหรณ์ เช่น อินฺทฺริยํ, ทุทฺรภิ, ภโตฺร.

สุตตวิภาคะว่า โฆ ขสฺส อุทาหรณ์ เช่น นิฆณฺฑุ.

สุตตวิภาคะว่า โท ชสฺส อุทาหรณ์ เช่น ปเสนทิ.

สุตตวิภาคะว่า ณฺโณ ญฺญสฺส อุทาหรณ์ เช่น ปณฺณตฺติ หรือ ปญฺญตฺติ. ปณฺณาสํ หรือ ปญฺญาสํ. ปญฺจสฺส ปณฺโณ. ปณฺณวีสติ หรือ ปญฺจวีสติ

สุตตวิภาคะว่า โณ นสฺส อุทาหรณ์ เช่น ปณิธิ, ปณิหิโต.

สุตตวิภาคะว่า โน ณสฺส อุทาหรณ์ เช่น ตลุโน หรือ ตรุโณ, กลุนํ ปริเทวยุ.

สุตตวิภาคะว่า โว ยสฺส อุทาหรณ์ เช่น อาวุธ หรือ อายุธ

สุตตวิภาคะว่า อายุสฺส ยสฺส โว ปณฺณตฺติยํ. เช่น ทีฆาวุกุมาโร.

สุตตวิภาคะว่า โท กสฺส อุทาหรณ์ เช่น สทตฺถปสุโต.

สุตตวิภาคะว่า โป มสฺส อุทาหรณ์ เช่น จิรปฺปวาสึ.

สุตตวิภาคะว่า โป วิสฺส วสฺส จ อุทาหรณ์ เช่น ปจฺเจสฺสติ หรือ วิจฺเจสฺสติ, ปจฺจเปกฺขนา หรือ ปจฺจเวกฺขนา.

จริงอยู่ในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา สูตรและอุทาหรณ์จำนวนมากอันมีอย่างนี้มาแล้ว ส่วนข้าพเจ้า ยกตัวอย่างที่บุคคลควรรู้ได้โดยง่ายอันปรากฏแล้ว เพื่อความฉลาดแห่งปัญญาของภิกษุผู้เป็นนักศึกษาใหม่

อนึ่ง ท่านพระอัคควังสาจารย์ตั้งสูตรไว้ว่า วุตฺตาวุตฺตานํ พฺยญฺชนานํ อญฺญพฺยญฺชนตฺตมฺปิ[๔] (ก็แหละความเป็นพยัญชนะอื่น ๆ แห่งพยัญชนะทั้งหลายอันเรากล่าวมาแล้วและยังมิได้กล่าว ย่อมมีได้ [คือพยัญชนะที่ได้กล่าวมาแล้วและยังไม่ได้กล่าว มีการเปลี่ยนเป็นพยัญชนะอื่น ๆ ได้])

ข้าพเจ้าจะกล่าวการสำเร็จรูปแห่งชลาพุศัพท์ สนฺนิสิวศัพท์ และเอฬมูคศัพท์ บรรดาการสำเร็จรูปแห่งศัพท์ทั้ง ๓ เหล่านั้น คำว่า ชลาพุ ตั้งชรายุศัพท์ อาเทส ร อักษรเป็น ล อักษร อาเทส ย อักษรเป็น พ อักษร สำเร็จรูปเป็นชลาพศัพท์ ตั้งสนฺนิสีทศัพท์ และการสำเร็จรูปเป็นสนฺนิสิวศัพท์ ตั้งเอฬมุขศัพท์ และรูปสำเร็จแห่งเอฬมูคศัพท์ ที่เรียกว่า ชลาพุ เพราะถึงความคร่ำคร่า เสื่อมสลาย พักผ่อน พระบาลีว่า เอฬมูโค (คนทั้งใบ้ทั้งหนวก)

ท่านพระอัคควังสาจารย์กล่าวสูตรไว้ว่า เอวํขฺวนฺตเร วิยสฺส พฺยา[๕]. (นีติสุตฺต. ๑๒๗) (การแปลงเป็น พฺยา แห่ง วิย ศัพท์ที่ดำรงอยู่ในระหว่าง เอวํ ศัพท์ และ โข ศัพท์ ย่อมมี.) และกล่าวรูปสำเร็จไว้ว่า เอวํ พฺยาโข คำว่า เอวํ พฺยาโข ตัดบทเป็น เอวํ วิย โข

ท่านพระอัคควังสาจารย์กล่าวสูตรไว้ว่า วาจาย โพฺย ปเถ[๖] (ในเพราะ ปถ ศัพท์ อันเป็นเบื้องหลัง การแปลงเป็น พฺย แห่ง วาจา ศัพท์ย่อมมี) และกล่าวรูปสำเร็จไว้ว่า พฺยปโถ คำว่า พฺยปโถ ตัดบทเป็น วาจาปโถ

ความจริงสูตรและอุทาหรณ์ทั้งหลายจำนวนมาก ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลาด้วยประการฉะนี้ ความพิสดารอันนักศึกษาผู้ต้องการความพิสดารพึงตรวจดูในคัมภีร์นั้นแล้ว พึงเข้าใจ อีกนัยหนึ่ง ท่านทำโยควิภาคะคล้อยตามสูตรในคัมภีร์กัจจายนะ

---

[๔] นีติสุตฺต. ๑๐๒ สุตฺตํ.

[๕] นีติสุตฺต. ๑๒๗ สุตฺตํ.

[๖] นีติสุตฺต. ๑๒๘ สุตฺตํ.

ด้วยอาการอย่างนี้ หรืออีกนัยหนึ่งพึงทำวัณณสนธิให้สำเร็จด้วยการยึดเอา จ ศัพท์อันคล้อยตามมติของอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์นยาสะ

๒๑:๒๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทส เอ อักษรเป็น ย อักษร อุ อักษร และ โอ อักษรเป็น ว อักษร ติ อักษรเป็น จ และ ธ อักษรเป็นต้นเป็น ท อักษร เป็นต้นแล้ว บัดนี้เพื่อจะทำอาเทสอิวัณณะ เป็น ย อักษรจึงกลาวสูตรว่า **อิวณฺโณ ยนฺนวา** (สระ อิ วัณณะย่อมถึงความเป็น ย อักษร ในเพราะสระมีเสียงไม่เสมอกันในบางแห่ง)

สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปิ และ วา ปโร อสรูปา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่าในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า วุตฺยสฺส ตัดบทเป็น วุตฺติ อสฺส เพราะสระหลัง ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ และกล่าวว่า เพราะสระมีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เมื่อมีคำถามว่าในอุทาหรณ์นี้ ต้องลบ ย สระหน้า หรือสระเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้นเพราะสระหลัง หรือเพราะสระหน้า ลบสระทั้งหลายเท่านั้นหามิได้ (แต่) เพราะสระหลัง อิ วัณณะย่อมถึงความเป็น ย อักษรในบางแห่ง จึงกล่าวสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าเพราะสระหลัง อิวัณณะข้างหน้า ย่อมถึงความเป็น ย อักษรได้ในที่บางแห่ง บทว่า อิวณฺโณ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ยํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นวา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อิวณฺโณ แสดงการี คำว่า ยํ แสดงการิยะ คำว่า นวา แสดงอรรถของ กฺวจิ ศัพท์ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะอสรูปศัพท์ตามมาอย่างมัณฑูกคติกนยะ และสเรศัพท์ ตามมาโดยความเป็นนิมิต เพราะสระหลังมีรูปไม่เสมอกัน อิ วัณณะย่อมถึงความเป็น ย อักษรในที่บางแห่ง สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

> เพราะการติดตามมาของบทว่า อสรูเป (ในเพราะสระมีเสียงไม่เสมอกัน) ในสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา (สระ อิ วัณณะย่อมถึงความเป็น ย อักษร[ในเพราะสระมีเสียงไม่เสมอกัน] ในบางแห่ง) การแปลงสระ อิ วัณณะเป็น ย อักษรจึงไม่มีในเพราะสระหลังมีเสียงเสมอกัน

อักษรคือ อิ ชื่อว่า อิ วัณณะ มี อี อักษรท่านก็นับรวมเข้าไว้ในคำว่าอิวณฺโณนี้ เพราะมีรูปเสมอกัน ถามว่า ท่านไม่กล่าวว่า อาเทส อิ วัณณะเป็น ย อักษรได้ในที่บางแห่ง เพราะอะไรจึงกล่าวไว้อย่างนี้ มีคำเฉลยว่า ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะความที่กฺวจิศัพท์และนวาศัพท์ทั้งสองมีอรรถเสมอกัน

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น ปฏิสนฺถารวุตฺติ อสฺส, สพฺพา วิตฺติ อนุภุยฺยเต แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัย สรา ฯเปฯ ปฺ สูตร อาเทส อิ วัณณะเป็น ย อักษรด้วยสูตรนี้ เพราะพยัญชนะด้านหลังทำทีฆะด้วย ทีฆ สูตร ลบ ต อักษรออกไปตัวหนึ่งด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า พฺยญฺชโน จ ฯเปฯ โค พยัญชนะไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปญฺจหงฺเคหิ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว

๒๒:๒๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสสระสนธิ และอาเทสทั้งสระและพยัญชนะทั้ง ๒ ประเภท ด้วยอาเทสวิธิสูตรทั้ง ๕ อย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำอาเทสสระแม้อย่างอื่น จึงกล่าวสูตรว่า เอวาทิสฺส ริ ปุพฺโพ จ รสฺโส (แปลงอักษรตัวแรกของ เอว ศัพท์เป็น ริ และกระทำสระหน้าให้เป็นรัสสะในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มี ๒ สูตรคือ สรา สเร โลปฺ และ วา ปโร อสรูปา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่าออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ยถริว, ตถริว ตัดบทเป็น ยถา เอว, ตถา เอว เมื่อมีคำถามว่าในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ยถริว, ตถริว นั้น ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวไว้แล้วด้วยสูตรทั้งสองเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวไว้แล้วด้วยสูตรทั้งสองเท่านั้น เพราะสระอันเป็นที่สุดของยถาศัพท์ อาเทส เอ อักษรอันเป็นอักษรตัวต้นของเอวศัพท์ซึ่งอยู่เบื้องหลัง เป็น ริ อักษร และรัสสะสระอันเป็นตัวที่สุดของยถาศัพท์ซึ่งอยู่ข้างหน้า จึงกล่าวสูตรว่า เอวาทิสฺส ริ ปุพฺโพ จ รสฺโส เนื้อความนี้ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทส เอ อักษรอันเป็นอักษรตัวต้นของเอวศัพท์ซึ่งอยู่เบื้องหลังเป็น ริ อักษร และรัสสะสระอันเป็นตัวที่สุดของยถาศัพท์ซึ่งอยู่ข้างหน้า บทว่า เอวาทิสฺส เป็น

บทหนึ่ง บทว่า ริ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปุพฺโพ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า รสฺโส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า เอวาทิสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า ริ แสดงการิยะ คำว่า ปุพฺโพ แสดงการี คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ(รวบรวม) คำว่า รสฺโส แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะสเรศัพท์ตามมา เพราะสระหน้า อาเทส เอ อักษรอันเป็นตัวต้นของบทหลัง เป็น ริ อักษร และรัสสะสระตัวหน้า อักษรตัวต้น คือ เอ ชื่อว่า เอวาทิ แห่งเอวาทินั้น บทว่า ริ เป็นรูฬหีบท สระมีข้างหน้า ชื่อว่า ปุพฺพ จ อักษร เป็นบทนิบาต สระที่ประกอบหรือสัมพันธ์ในเวลาสั้น ชื่อว่า รัสสะ จ อักษร มีอรรถที่สองคือสัมปิณฑนัตถะ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ยถา เอว วสุธาตลํ, ตถา เอวคุณว แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะอาศัย สรา ฯเปฯ ปิ และ อิวณฺโณ ยํ นวา สูตร อาเทส เอ อักษรเป็น ริ อักษร รัสสะสระหน้าด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ยถา เอว สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๒ แห่งสนธิกัปป์ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๑.๓ สนฺธิกปฺป ตติยกณฺฑ

ตติยกณฺฑวณฺณนา

อธิบายสนธิกัณฑ์ที่ ๓

๒๓:๓๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสสระสนธิ ด้วยสูตรจำนวน ๖ สูตร มีอาทิว่า ยเมทนฺตสฺสาเทโส ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำปกติสนธิ จึงกล่าว ๒ สูตรว่า สรา ปกตี พฺยญฺชเน (สระทั้งหลายย่อมเป็นปกติ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง), และ สเร กฺวจิ (สระทั้งหลายย่อมเป็นปกติ ในเพราะสระหลังในบางแห่ง)

บรรดาปกติวิธิสูตรทั้งสองเหล่านั้น ปกติวิธิสูตรที่ ๑ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า ปกติวิธิสูตรที่ ๑ มี ๒ สูตร คือ รสฺสํ และ โลปญฺจ ตตฺรากาโร เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่าในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า มโนปุพฺพงฺคมา ตั้งบทว่า มโนปุพฺพงฺคมา แยกพยัญชนะออกจากสระ เพราะพยัญชนะหลัง รัสสะสระหน้าด้วยสูตรว่า รสฺสํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์นั้นต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเท่านั้น เพราะพยัญชนะหลัง ทำสระหน้าเป็นปกติดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สรา ปกตี พฺยญฺชเน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายนั่นแหละเป็นปกติ ไม่ถึงการวิการ บทว่า สรา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปกติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พฺยญฺชเน เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สรา แสดงการี คำว่า ปกติ แสดงการิยะ คำว่า พฺยญฺชเน แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ท่านขยายความไว้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายเท่านั้นเป็นปกติ รูปวิเคราะห์ของสระศัพท์และของพยัญชนะศัพท์ ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลัง สิ่งอันท่านกระทำครั้งแรก เหตุนั้นสิ่งนั้น ชื่อว่า ปกติ ขยายความว่า ตั้งไว้ก่อน มีคำโต้แย้งว่า เมื่อไม่มีพยัญชนะหลัง สระย่อมถึงการวิการ (พฤติ) เพราะเหตุไร ? มีคำตอบว่า พึงถึงการวิการด้วยสูตรทั้งหลายว่า ทีฆ รสฺสํ และ โลปญฺจ ตตฺรากาโร

อุทาหรณ์มีอาทิว่า มโนปุพฺพงฺคมา สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น มโนปุพฺพงฺคมา, ปมาโท มจฺจุโน ปทํ, และ ติณฺโณ ปารงฺคโต อหุ แยกพยัญชนะออกจากสระ เมื่อกำลังจะดำเนินการตามวิธีกล่าวไว้แล้วด้วยสูตรว่า โลปญฺจ ตตฺรากาโร หรือ

รสฺสํ ในอุทาหรณ์ว่า ปารงฺคโต อหุ นี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสระหลัง ห้ามวิธีทั้งปวง ทำเป็นปกติด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ส่วนในอุทาหรณ์ว่า ปารงฺคโต อหุ นี้ ทำความที่ โอ อักษรเป็นปกติด้วยสูตรหลัง ทำ อ อักษรตัวหลังเป็นปกติด้วยสูตรนี้ วทันตยาจารย์กล่าวว่า เมื่อพหุวจนะ อันเป็นตัวการี อันท่านแสดงแล้ว เพราะความที่นิมิตอันท่านแสดงแล้วด้วยเอกวจนะ ในเพราะ ห อักษรเบื้องหลัง พึงทำ โอ อักษรและ อ อักษรเป็นปกติด้วยสูตรนี้

๒๔:๓๕. ทุติยปกติสูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า ปกติวิธิสูตรที่ ๒ มี ๒ สูตร คือ สรา สเร โลปิ และ วา ปโร อสรูปา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โก อิมํ ตัดบทเป็น โก อิมํ ท่านกล่าวว่า ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ หรือลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา มีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์นั้นต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านั้น เพราะสระหลังจึงเป็นปกติสระหน้า ดังนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า สเร กฺวจิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง สระทั้งหลายนั่นแหละเป็นปกติ บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง บทว่า กฺวจิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สเร แสดงนิมิตสัตตมี คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถแห่งวจิศัพท์ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสรศัพท์และปกติศัพท์ตามมาเพราะสระหลัง สระทั้งหลายนั่นแหละย่อมเป็นปกติได้ในที่บางแห่ง รูปวิเคราะห์ของสรศัพท์ มีนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว มีคำถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงทำกฺวจิศัพท์ไว้ในสูตรนี้ วา ศัพท์มิใช่หรือ ที่ท่านควรทำไว้ในสูตรนี้ มีคำตอบว่า ท่านทำ กฺวจิ ศัพท์ไว้ (ในสูตรนี้) เพื่อแสดงความหมายของ วา ศัพท์ แห่งกฺวจิศัพท์

อุทาหรณ์ว่า โก อิมํ ปถวึ วิจฺเจสฺสติ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น โก อิมํ แยกพยัญชนะเมื่อกำลังจะดำเนินการ โอ อักษรด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปิ, และ วโม ฯเปฯ นํ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำเป็นปกติด้วยสูตรนี้ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์ว่า โก อิมํ นี้ ท่านกล่าวความที่ โอ อักษรตัวหน้าเป็นปกติด้วยสูตรนี้ในเพราะสระหลัง ท่านพึงทำความที่ อิ อักษรตัวหลังเป็นปกติด้วยสูตรก่อนหน้า ในเพราะพยัญชนะหลัง เพราะ

ความไม่มีการทีฆะด้วย ทีฆ สูตร หรือการลบด้วย วา ปโร ฯเปฯ ปา แม้ในอุทาหรณ์ของสูตรว่า สเร กฺวจิ ที่เหลือก็มีนัยนี้แล

ในสูตรนี้ ฐานะแห่งปกติวิธีจำนวนมากมาแล้วในคัมภีร์ปทรูปสิทธิในกรณีสระที่อยู่ท้ายบทอาลปนะ ในที่ไม่มี อิติ ศัพท์อยู่ท้ายและไม่รักษาฉันทลักษณ์ อุทาหรณ์เช่น กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญา, สาริปุตฺต อิเธกจฺโจ, สิวิก อุฏฺเฐหิ

ในกรณีทีฆสระที่อยู่ท้ายบทในที่มิใช่สมาส อุทาหรณ์เช่น อายสฺมา อานนฺโท คาถา อภาสิ, เทวา อาภสฺสรา ยถา, เตวิชฺชา อิทฺธิปตฺตา จ, ภควา เอตทโวจ.

ในกรณี อิ อักษรและ อุ อักษรที่อยู่ท้ายบทนามและอยู่หน้าคำกริยาอดีตกาล อุทาหรณ์เช่น คาถาหิ อชฺฌภาสิ, สตฺถุ อทาสิ

อุทาหรณ์ว่า อปฺปสฺสุตายํ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น อปฺปสฺสุโต อยํ แยกพยัญชนะ เมื่อกำลังจะดำเนินการปกติภาพด้วยสูตรนี้ (แต่) ไม่ทำ เพราะกฺวจิศัพท์ห้ามไว้ ลบสระหน้า เพราอาศัยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปิ, วา ปโร อสรูปา และ กฺวจา ฯเปฯ ตฺเต แล้วทำทีฆะสระหลังด้วย ทีฆ สูตรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕:๓๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำปกติสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำทีฆะและรัสสะ ในเพราะพยัญชนะ จึงกล่าวสูตรทั้งสองว่า **ทีฆ** (สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นทีฆะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ในบางแห่ง) **รสฺสํ** (สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรทั้งสองนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรทั้งสองนี้มีสูตรว่า สรา ปกตี ฯเปฯ เน เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรทั้ง ๒ นั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า มุนี จเร, โภวาทิ นาม แยกพยัญชนะ เพราะพยัญชนะหลังทำสระหน้าเป็นปกติด้วย สรา ปกตี พฺยญฺชเน สูตร เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้นต้องใช้วิธีนี้เท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่าไม่ต้องใช้วิธีนี้เท่านั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า มุนี จเร ในเพราะพยัญชนะ ทำทีฆะ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โภวาทิ นาม ในเพราะพยัญชนะ ทำรัสสะ จึงกล่าว ๒ สูตรว่า ทีฆ และ รสฺสํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ว่า ทีฆ ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรว่า ทีฆ นี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นทีฆะ บทว่า ทีฆ เป็น

บทหนึ่งเท่านั้น แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสระ พยัญชนะ และกฺวจิศัพท์ตามมา ในเพราะสระหลัง สระทั้งหลายนั่นแหละย่อมถึงความเป็นทีฆะ รูปวิเคราะห์แห่งบท มีนัยอันกล่าวไว้แล้ว คำถามและคำตอบว่า เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า รสฺสํ, ทีฆํ (แต่) ไม่กล่าวอย่างนั้น แล้วกล่าวว่า ทีฆํ, รสฺสํ ดังนี้ เพราะบอกให้รู้ความที่พยัญชนะศัพท์ตามมา

อุทาหรณ์มีอาทิว่า สมฺมา ธมฺมํ อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น สมฺม ธมฺมํ, มุนิ จเร, ขนฺติ ปรมํ แยกพยัญชนะ อาศัยสูตรทั้งสองติดกันไม่มีระหว่าง ทำทีฆะ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ สมฺมศัพท เป็นนิบาตมี อ อักษรเป็นที่สุด อุทาหรณ์ทั้งหลายของกฺวจิศัพท์ อันนักศึกษาพึงรู้ได้ง่ายเทียว

๒๖:๓๘. กล่าวว่าสูตรว่า **รสฺสํ** (สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ในบางแห่ง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ว่า ทีฆํ ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรว่า ทีฆํ นี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นรัสสะ บทว่า รสฺสํ เป็นบทหนึ่งเท่านั้น แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสระศัพท์ พยัญชนะศัพท์ และกฺวจิศัพท์ตามมา เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงความเป็นรัสสะ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า โภวาทิ อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น โภวาที นาม, ยถาภาวิ อาศัยสูตรทั้งสองตอนต้น ทำรัสสะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ความที่ทีฆสระทั้งหลายเป็นรัสสะ นักศึกษาพึงทราบด้วยอำนาจแห่งความใกล้กับฐาน ด้วยคำว่าจาเนน อาสนฺนํ (ใกล้กันโดยฐานกรณ์)

๒๗:๓๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำทีฆะและรัสสะสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำสระอาคมสนธิ ในบรรดาอาคมสนธิ ๒ อย่างคือ สระอาคม และพยัญชนะอาคม จึงกล่าวสูตรว่า **โลปญฺจ ตตฺรากาโร** (สระทั้งหลายย่อมถึงการลบในเพราะพยัญชนะในบางแห่ง และลง อ อักษรเป็นอาคมในที่ลบนั้น)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา ฯเปฯ เน เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ส สีลวา ตัดบทเป็น โส สีลวา แยกพยัญชะ เป็นปกติด้วยสูตรว่า สรา ปกตี พฺยญฺชเน เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นี้ ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่จำเป็นต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเท่านั้น เพราะพยัญชนะหลังลบ โอ อักษรแล้วลง อ อักษรเป็นอาคม ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า โลปญฺจ ตตฺรากาโร เนื้อความนี้ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายย่อมถึงการลบ และลง อ อักษรเป็นอาคมในที่ที่ลบสระเหล่านั้น บทว่า โลปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตตฺร เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกาโร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โลปิ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ คำว่า ตตฺร แสดงวิสยะ คำว่า อกาโร แสดงวิสยี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสระศัพท์ พยัญชนะศัพท์ และกฺวจิศัพท์ตามมา เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายนั่นเองย่อมถึงการลบ และลง อ อักษรเป็นอาคมในที่ที่ลบสระเหล่านั้น จ ศัพท์ ย่อมรวบรวบเอาอรรถที่สอง

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ส สีลวา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น โส สีลวา, โส ปญฺญวา, เอโส ธมฺโม, โส เว กาสาวมรหติ, โส มานกาโม, โส เว มุนี แยกพยัญชนะ อาศัยสูตรข้างต้น ลบโออักษรด้วยสูตรนี้ ลง อ อักษรเป็นอาคมในที่ที่ลบสระนั้นด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์กัจจายนสุตตนิทเทส ท่านกล่าวถึงการลง อุ อักษรเป็นอาคม ในอุทาหรณ์นี้ว่า กถ ชาเนมุ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า ลบโออักษร อันเป็นสระที่สุดของ เอต และ ต ศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอส อตฺโถ, เอส อาโภโค เพราะสระหลังลบ โอ อันเป็นสระที่สุดของเอตและตศัพท์ และลง อ อักษรเป็นอาคม ด้วย จ ศัพท์ (ในสูตรนี้)

๒๘:๔๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสระอาคมสนธิ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำการอาเทส พยัญชนะตัวอื่น จึงกล่าวสูตรว่า **ปรเทฺวภาโว ฐาเน** (ทำเทฺวภาว (การซ้อน) พยัญชนะหลังสระย่อมมีในที่สมควร)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า สรา ปก ฯเปฯ เน และ ทีฆ์ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อิธปฺปมาโท ตัดบทเป็น อิธ ปมาโท เพราะพยัญชนะหลังเป็นปกติสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา ปกตี พฺยญฺชเน และท่านกล่าวความเป็นทีฆะสระหน้าในเพราะพยัญชนะหลังด้วยสูตรว่า ทีฆ์ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วทั้งหลายเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้นไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วทั้งหลายเท่านั้น เพราะสระหน้า ทำเทฺวภาวะพยัญชนะตัวหลัง คือด้านหน้าสระของตน จึงกล่าวสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง ทำเทฺวภาวะพยัญชนะหลังจากสระหน้า คือเบื้องหน้าสระของตนในที่สมควร บทว่า ปรเทฺวภาโว เป็นบทหนึ่ง ฐาเน เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปรเทฺวภาโว แสดงการิยะ คำว่า ฐาเน แสดงภาวสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสระศัพท์และพยัญชนะศัพท์ตามมา เพราะเห็นศัพท์หลัง พึงเชื่อมต่อสระศัพท์ด้วยอำนาจแห่งบทที่มีปัญจมีวิภัตติเป็นที่สุด และเพราะต้องการเชื่อมต่อพยัญชนะศัพท์เข้ากับศัพท์หลังที่มีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด เพราะสระหน้าจึงทำเทฺวภาวะพยัญชนะหลัง ฐานะศัพท์ กล่าวความหมายว่าสมควร ความหมายของกฺวจิศัพท์ย่อมมีด้วยอำนาจแห่งความหมายในการอธิบาย เพราะดำรงอยู่ในฐานะของกฺวจิศัพท์ การซ้อนพยัญชนะหลัง ชื่อว่า ปรเทฺวภาว ปรเทฺวภาวนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า ปรเทฺวภาว

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อิธปฺปมาโท ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น อิธ ปมาโท, ปพฺพชฺช, จาตุทสี, ปญฺจทสี, อภิกฺกนฺตตโร แยกพยัญชนะ อาศัยสูตรข้างต้นทั้งสอง เพราะสระหน้าทำพยัญชนะเทฺวภาวหลัง คือเบื้องหน้าสระของตน นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในบทว่า **ฐาเน** นี้ นักศึกษาย่อมเห็นพยัญชนะด้านหลังจากสระรัสสะ และหลังจาก อา อักษร บรรดาพยัญชนะด้างหลังเหล่านั้น ควรทำเทฺวพยัญชนะตัวหน้าแห่งพยัญชนะอาทิว่า ป-ปติ-ปฏิ-กมุ-กุส-กุธ-กี-คห-ชุต-ฌา-สิ-สุ-สมฺภู-สร-สส

อุทาหรณ์สำหรับในบทอุปสัค คือ ป-ปติ-ปฏิ ก่อน :-

ป เช่น อิธปฺปมาโท, สมฺมปฺปธานํ คำหลังนี้ ทำรัสสะ อา อักษร เป็น อ อักษร

ปติ เช่น อธิปฺปติปจฺจโย สุปฺปติฏิโต

ปฏิ เช่น อปฺปฏิปุคฺคโล สุปฺปฏิปตฺติ

อุทาหรณ์ ในกมุธาตุเป็นต้น คือ :-

กมุ เช่น ปกฺกโม ปฏิกฺกโม เหตุกฺกโม อุทาหรณ์ทั้ง ๓ นี้ ทำเทฺวภาวอักษรหลังจากสระรัสสะ อากฺกมติ, ยถากฺกมำ อุทาหรณ์ทั้ง ๒ นี้ ทำเทฺวภาวอักษรหลังจากอาอักษร

กุส เช่น ปกฺโกสติ ปฏิกฺโกสติ อนุกฺโกสติ

กุธ เช่น อกฺกุทฺโธ อติกฺกุทฺโธ

กี เช่น ธนกฺกีโต

คห เช่น ปคฺคโห วิคฺคโห อนุคฺคโห จนฺทคฺคาโห

ชุต เช่น ปชฺโชโต วิชฺโชโต อุชฺโชโต

ญา เช่น กตญฺญู วิญฺญู ปญฺญาณำ วิญฺญาณำ อนุญฺญา สมญฺญา

สิ เช่น อวสฺสโย นิสฺสโย สมุสฺสโย

สุ เช่น อปฺปสฺสุโต วิสฺสุโต พหุสฺสุโต อสฺสวา

สมฺภู เช่น ปสฺสมฺภนฺโต วิสฺสมฺภติ

สร เช่น วิสฺสรติ อนุสฺสรติ

สส เช่น ปสฺสสนฺโต วิสฺสสนฺโต อสฺสาโส

เหล่านี้ เป็นอุทาหรณ์สำหรับกมุธาตุเป็นต้น ที่มีการทำเทฺวภาวพยัญชนะเหมือนพยัญชนะตัวต้นธาตุ

ผลของอาทิศัพท์ มีอุทาหรณ์เช่น อวิสฺสชฺชนฺโต วิสฺสชฺชนฺโต, อภิกฺกนฺตตโร, ปริจฺจชนฺโต, อุปฺทฺทโว, อุปกฺกิลิฏฺโฐ

ทำเทฺวภาวพยัญชนะเบื้องหน้าของคำศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติก ตย และตึส

ติก เช่น กุสลตฺติกำ ปีติตฺติกำ

ตย เช่น โลกตฺตยำ รตนตฺตยำ วตฺถุตฺตยำ

ตึส เช่น เอกตฺตึส ทฺวตฺตึส จตุตฺตึส

ทำเทฺวภาวพยัญชนะที่สุดธาตุขึ้นข้างหน้าที่สุดธาตุมี วตุ วฏุ และทิสธาตุเป็นต้น อุทาหรณ์ เช่น วตฺตติ, วฏฺฏติ, ทสฺสนำ

หลังจาก อุ ทุ นิ อุปสัค ทำเทฺวภาวะพญัญชนะต้นธาตุ อุทาหรณ์ เช่น อุกฺโกส, ทุกฺกรำ, นิกฺกงฺโข, อุคฺคตำ, ทุจริตำ

หลังจาก จตุ ฉ และศัพท์อาเทสของสนฺตศัพท์ ทำเทฺวพยัญชนะตัวต้นของศัพท์หลัง

อุทาหรณ์ เช่น จตุทฺทิสํ จตุกฺกํ จตุปฺปโท, ฉกฺกํ ฉนฺนวุติ ฉปฺปทิกา ฉพฺพสฺสานิ, สกฺกาโร สกฺกโต สปฺปุริโส

ใน ย อักษร มีอุทาหรณ์ เช่น นิยฺยติ, สุยฺยติ, อภิภุยฺยติ, วิชฺเชยฺยํ, เนยฺยํ, เสยฺโย, เชยฺโย, เวยฺยากรณิโก

อุทาหรณ์ในการอาเทศของอักษรที่มี ย อักษรตามมาเช่น ชาติ อนฺโธ, วิปริ อาโส, ยทิ เอวํ, อปิ เอกจฺเจ, อปิ เอกทา เมื่ออาเทสวัณณะเป็น ย อักษรด้วย อิวณฺโณ ยนฺนวา สูตร อาเทส ย อักษรที่อยู่หลังจาก ต อักษร เป็น จ อักษรด้วยสูตรว่า ยวตํ ตลนทกา รานํ พฺยญฺชนานิ จลณชการตฺตํ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ทำเทฺวภาว จ อักษรสำเร็จรูปเป็น ชจฺจนฺโธ อาเทส ร อักษรของปริศัพท์ เป็น ล อักษร อาเทส อิ วัณณะเป็น ย อักษร อาเทส ลฺย อักษร เป็น ล ด้วยสูตรว่า ยวตนฺต ฯเปฯ รตฺตํ ทำ ล อักษรเป็นเทฺวภาวะ ด้วยสูตรนี้ สำรูปเป็น วิปลฺลาโส.

อาเทสนอักษรที่มี ย อักษรตามมาเป็น ญ อักษร แล้วทำเทฺวภาวด้วยสูตรนี้ สำเร็จรูปเป็น อญฺญาโย เหมือนอย่างนั้น คือ ยชฺเชวํ อปฺเปกจฺเจ อปฺเปกทา

อุทาหรณ์ในที่ลง สี ปัจจัยท้าย ตป ศัพท์เป็นต้น เช่น ตปสฺสี, ยสสฺสี

อุทาหรณ์ในที่รักษาฉันทลักษณ์ เช่น นปฺปชฺชเห วณฺณพลํ ปุราณํ, อุชฺชุคเตสุ เสยฺโย, คจฺฉนฺติ สุคฺคตึ

ฐานะในการทำเทฺวภาว จำนวนมาก แล้วในคัมภีร์ปทรูปสิทธิด้วยประการฉะนี้ ความพิสดาร อันนักศึกษาทั้งหลายพึงตรวจดูในคัมภีร์ปทรูปสิทธินั้นแล้วเข้าใจเอาเถิด

๒๙:๔๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสทิสเทฺวภาวพยัญชนะเบื้องหน้าสระของตน ซึ่งอยู่เบื้องหลังสระหน้าตามสมควรด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำสทิสเทฺวภาวะพยัญชนะตัวที่ ๒ และที่ ๔ ของวรรค อันเป็นโฆสะและอโฆสะข้างหน้าสระของตน ซึ่งอยู่เบื้องหลังสระหน้า เพื่อกำหนดทำอสทิสเทฺวภาวะตามสมควร จึงกล่าวสูตรว่า **วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปญฺจมา** (อักษรที่ ๓ และที่ ๑ ในวรรค ย่อมถึงการซ้อนพยัญชนะที่อยู่หลังสระที่เป็นโฆสะและอโฆสะในวรรค[นั้นๆ] ในที่สมควร)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอเสว จชฺฌานผโล ตัดบทเป็น เอเสว จ ฌาน ผโล ทำพยัญชนะสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า

ปรเทฺวภาโว ฐาเน เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีนั้นเลย (แต่) ทำอสทิสเทฺวภาวพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๓ หน้าพยัญชนะที่ ๒ และที่ ๔ อันเป็นโฆสะและอโฆสะหน้าสระของตน ซึ่งอยู่หลังสระหน้า ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ มา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อกำลังจะดำเนินการทำสทิสพยัญชนะเทฺวภาว ที่อยู่หลังสระหน้า ซึ่งอยู่เบื้องหน้าสระของตน อันเป็นโฆสะและอโฆสะในวรรค (แต่)ไม่เป็นเช่นนั้น โดยที่แท้แล เป็นพยัญชนะตัวที่ ๓ และตัวที่ ๑ ในวรรค บทว่า วคฺเค เป็นบทหนึ่ง โฆสาโฆสานำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตติยปฐมา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วคฺเค แสดงอาธารสัตตมี คำว่า โฆสาโฆสานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า ตติยปฐมา แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะเทฺวภาวศัพท์ และฐานศัพท์ตามมา พยัญชนะวรรคตัวที่ ๓ และตัวที่ ๑ ในวรรค ย่อมถึงความเป็นเทฺวภาวพยัญชนะที่เป็นโฆสะและอโฆสะตามความเหมาะสมในที่อันสมควร

อุทาหรณ์มีว่า เอเสว จชฺฌานผโล ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น เอเสว จ ฌานผโล, ยตฺร ธิตำ, มุทฺธนิ ธิโต, จตฺตาริ ฐานานิ เมื่อดำเนินการทำสทิสเทฺวภาวด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน ทำตติยปฐมพยัญชนะเทฺวภาวะตามสมควร ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย(ของสุตตนิวัตตนะ) อันนักศึกษาพึงรู้ได้ง่ายทีเดียว

เพราะฐานศัพท์ตามมาในสูตรนี้ อุทาหรณ์ในพยัญชนะที่ ๔ ที่อยู่หลัง ป, อุ, ทุ, และ นิ อุปสรรคเป็นต้นใน ฆร ธาตุเป็นต้น เช่น ปคฺฆรติ, อุคฺฆรติ, ทุพฺภิกฺขำ, นิคฺโฆโส

อุทาหรณ์ในพยัญชนะอาเทศ (อักษรที่แปลงมา) เป็นต้นที่มี ย ตามมา เช่น โพชฺฌงฺโค, อาสพฺภำ, พุชฺฌติ

อุทาหรณ์ในพยัญชนะที่ ๒ ของวรรคที่อยู่หลังรัสสสระและ อา อักษร เช่น ปญฺจกฺขนฺธา, รูปกฺขนฺโธ, อกฺขโม อภิกฺขณำ, อวิกฺเขโป, ธาตุกฺโขภา, อายุกฺขโย

อุทาหรณ์ในเบื้องหลังจาก อา อักษรเช่น อาการโต, อากฺขาโต, ตณฺหากฺขโย, อาณากฺเขตฺตำ, สญฺญากฺ- ขนฺโธ, อาจฺฉาทยติ, อาตฺถรติ

อุทาหรณ์เป็นจำนวนมากมาแล้วนักศึกษาทั้งหลายผู้ประสงค์ความพิสดารโปรดดูได้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๓ แห่งสนธิกัปในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๑.๔ สนฺธิกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

จตุตฺถกณฺฑวณฺณนา

อธิบายสนธิกัณฑ์ที่ ๔

๓๐:๕๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสระอาเทสและสระพร้อมพยัญชนะอาเทส ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำนิคคหิตอาเทส จึงกล่าวสูตรว่า **อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ** (คงนิคคหิตเป็น อำ ไว้ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า พฺยญฺชเน จ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น ถามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่าในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอวำ วุตฺเต, ตำ สาธุ ท่านกล่าวการลบนิคคหิตในเพราะ พยัญชนะด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องลบนิคคหิตด้วยสูตรนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่าในอุทาหรณ์เหล่านั้น ไม่ต้องลบนิคคหิตด้วยสูตรนั้นก็ได้ ในเพราะพยัญชนะอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรได้บ้าง ด้วยสูตรนี้ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า อำ พฺยญฺช ฯเปฯ ตำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสนิคคหิตนั่นแหละ เป็น อำ บทว่า อำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พฺยญฺชเน เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิคฺคหีตำ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อำ แสดงการิยะ คำว่า พฺยญฺชเน แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า นิคฺคหีตำ แสดงการี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น อำ รูปวิเคราะห์มีนัยอันเรากล่าวไว้แล้วเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวำ วุตฺเต, ตำ สาธุ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตั้งบทเป็น เอวำ วุตฺเต, ตำ สาธุ เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสนิคคหิต เป็น อำ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้าปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ติ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๑:๔๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสนิคคหิตเป็น อำ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพราะจะทำนิคคหิต ให้เป็นแม้อย่างอื่น จึงกล่าวสูตรว่า **วคฺคนฺตำ วา วคฺเค** (นิคคหิตย่อมถึงความเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค ในเพราะพยัญชนะวรรคเบื้องหลังตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตนฺนิจฺจุตำ, จิรปฺปวาสึ ตัดบทเป็น ตำ นิจฺจุตำ, จิรำ ปวาสึ อาเทสนิคคหิตเป็น อำ ด้วยสูตรนี้ว่า อำ พฺยญฺชเน ฯเปฯ ตำ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้นต้องอาเทสนิคคหิตเป็น อำ ด้วยสูตรนั้นเท่านั้น หรือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ไม่ต้องทำด้วยวิธีตามที่กล่าวไว้นั้นก็ได้ แต่อาเทสนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค ดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง เป็นพยัญชนะวรรค อาเทสนิคคหิตนั่นแหละ เป็นพยัญชนะที่สุดวรรค บทว่า วคฺคนฺตำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า วคฺเค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วคฺคนฺตำ แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปสมุจจยะ คำว่า วคฺเค แสดงนิมิตตสัตตมี ขยายความว่า เพราะนิคฺคหีตศัพท์และพยัญชนะศัพท์ตามมา เพราะพยัญชนะวรรคอยู่เบื้องหลัง อาเทสนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค พยัญชนะที่สุดวรรคเหตุนั้น ชื่อว่า วคฺคนฺต ได้แก่ พยัญชนะ ๕ ตัว คือ ง ญ ณ น และ ม เมื่อพยัญชนะวรรคมีมากกว่า ท่านทำเป็นเอกวจนะว่า วคฺคนฺตำ ดังนี้ ด้วยอำนาจแห่งการมองหาชาตินาม มีคำถามว่า เพราะไม่มีการกำหนดว่า ในวรรคหนึ่ง มีพยัญชนะวรรคเพียงตัวเดียวในวรรคทั้งปวง ก็ต้องมีพยัญชนะวรรคทั้งหลายทั้งปวง พยัญชนะที่สุดวรรคทั้งหลายทั้งปวงจึงไม่ถึง เพราะเหตุไร ? มีคำตอบว่า เพราะความที่ท่านหยิบยกปฐมวคฺคสทฺทขึ้นมา

อนึ่งในสูตรนี้ ปฐมวคฺคศัพท์เป็นสัมพันธัตถะ ทุติยวคฺคศัพท์เป็นนิมิตจัตถะ เพราะฉะนั้นท่านพึงเรียก ทุติวคฺคศัพท์นั้นว่า วคฺคนฺตำ ด้วยอำนาจแห่งนิมิตตสัมพันธะ ปาฐะว่า วคฺเคนฺตำ ดังนี้ก็มีบ้าง บทนี้มิใช่สมาสบท จึงตัดบทเป็น วคฺเค อนฺตำ เพราะ อ อักษร ลบสระหน้า แล้วพึงกล่าวว่า วคฺคนฺตำ ด้วยอำนาจแห่งสนธิ อีกนัยหนึ่ง ความหมายนอกนี้ ท่านพึงกล่าวว่า วคฺคนฺตำ ด้วยอำนาจแห่งการลบสระหลัง บทนี้ไม่ใช่บทสมาส ฉะนั้นเมื่อตัดบทเป็น วคฺเค อนฺตำ วคฺคสทฺโท ยังอรรถแห่งนิมิตให้สำเร็จด้วยการตัดบทว่า วคฺเค อนฺตำ และยังอรรถแห่งสัมพันธ์ให้สำเร็จด้วยการตัดบทว่า วคฺคสฺส อนฺตำ เมื่อมีความสำเร็จอย่างนี้ ท่านไม่กล่าวถึงนิมิตฺตภูตทุติยวคฺคนั่นแหละ ด้วยอำนาจแห่งนิมิตฺตสัมพันธะ ท่านทำบทว่า ปฐมวคฺค ให้เป็นตัปปุริสสมาส ด้วยอำนาจแห่งฉัฏฐีวิภัตติ ทำทุติยวคฺคไว้ต่าง

หาก โดยความเป็นนิมิต จึงกล่าวสูตรว่า วคฺคนฺตํ วา วคฺเค เพราะเหตุนั้น คำว่า ปธมวคฺโค อันเป็นบทสมาส จึงเป็นบทที่เกินมา และในสูตรนี้ เมื่อท่านกล่าวว่า บทว่า วคฺเค อันเป็นนิมิต มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด เป็นวคฺคนฺตด้วยอำนาจสนธิ จึงสำเร็จความหมายว่า ที่สุดในวรรค (หรือ) ที่สุดแห่งวรรค ฉะนั้น อธิบายว่า ปธมวคฺคศัพท์ เป็นศัพท์ที่เกินมา คำนี้เป็นมติของท่านผู้รจนาคัมภีร์นยาส ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า พยัญชนะที่ ๕ ของวรรคนั้น ๆ ย่อมมีเพราะการใกล้กันแห่งฐานของพยัญชนะที่เป็นนิมิตกับนิคคหิต คำนั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ :- คำว่า **วคฺเค** ความว่า เมื่อ ก วรรคอยู่เบื้องหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น ง ฌ ณ น ม ตามลำดับ เพราะความที่การีอันเป็นนิมิตมี ก วรรคเป็นที่กล่าวไว้แล้ว และนิคคหิตอันเป็นชื่อของนาสิกะ เป็นความใกล้เคียงแห่งวรรคนั้น แม้ในอักษรตัวที่ ๕ แห่งวรรค โดยกัณฐฐานเป็นต้น และโดยนาสิกฐาน จริงอยู่ คำนี้ เป็นคำปฏิเสธคำว่า เพราะความที่ท่านหยิบยกปฐมวคฺคศัพท์ขึ้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตนฺนิจฺจุตํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ตํ นิจฺจุตํ, ธมฺมํ จเร, จิรํ ปวาสึ, สนฺตํ ตสฺส, ตํ การุณิกํ, เอวํ โข อาศัยสูตรต้น อาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

คำว่า วาสทฺโท ได้แก่ มีอรรถว่า ววัตถิตวิภาสา (แสดงอุทาหรณ์ตามที่กำหนดไว้ในพระบาลี) เพราะเหตุนั้น :-

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ตณฺหงฺกโร, รณญฺชโห, สณฺฐิโต, ชุตินฺธโร, สมฺมโต เป็นนิจจวิธิ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ตงฺกโร, ตงฺขณํ, สงฺคโห, สงฺฆาตํ, ธมฺมญฺจเร, ตญฺญาณํ, กิงฺคโต, ทาตุงฺคโต เป็นอนิจจวิธิ (ความเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคย่อมมีโดยความไม่แน่นอน)

อุทาหรณ์มีอาทิว่า น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ เป็นอสันตวิธิ (ความเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคย่อมไม่มี)

อนึ่ง เมื่อ วา ศัพท์ ในสูตรหลัง[ที่ยังมาไม่ถึง]มีอยู่ หรือว่ามีวิธีอื่น การใส่ วา ศัพท์ในสูตรนี้ มีประโยชน์เพื่อแสดงให้รู้เนื้อความอื่น ดังนั้นจึงแปลงนิคคหิตที่เป็นส่วนท้ายของ สํ อุปสรรค และส่วนท้ายของ ปุม ศัพท์ เป็น ล ในเพราะ ล เบื้องหลัง อุทาหรณ์เป็นต้นว่า ปฏิสลฺลีโน, ปฏิสนฺลาโน, สลฺลกฺขณํ, สลฺเลโข, สลฺลาโป, ปุลฺลิงฺคํ นี้ท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ด้วยอำนาจแห่งผลของวาศัพท์

ส่วนในคัมภีร์กัจจายนะ ท่านกล่าวไว้ว่า เทสนิคคหิตนั้นแหละ เป็น ล อักษร อุทาหรณ์ เช่น ปุคฺคลํ และในคำว่า ปุคฺคลํ นั้น ล อักษรเป็นอาเทสมีอยู่แก่พยัญชนะใด

เหตุนั้น พยัญชนะนั้น ชื่อว่า ลาการาเทโส ได้แก่พยัญชนะตัวไหน ? คือ นิคคหิต อุทาหรณ์ว่า ปุคคลํ นี้มีรูปสำเร็จดังนี้ :- นักศึกษา ตั้งคำว่า ปุคฺคลิงฺค ตั้งชื่อกัมม หลังศัพท์นั้นลง อำ ทุติยาวิภัตติ ในเพราะคำว่า ปุคคลิงฺค ลงนิคคหิตเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ อาเทสนิคคหิตเป็นอาคมเป็น ล อักษรด้วยวาศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เพื่อจะแสดงอรรถแห่งวิกัปของวาศัพท์ จึงกล่าวว่า วาติ กสฺมา น ตำ กมฺมำ กตำ สาธุ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น น ตำ กมฺมำ กตำ สาธุ (แต่)ไม่ทำเพราะวาศัพท์ห้ามไว้ อาเทสนิคคหิ เป็น อำ ด้วยสูตรว่า อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ ทำเป็นปกติด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๒:๕๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสเป็นวัคคันตะเพราะพยัญชนะวรรคอยู่หลัง ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงว่าในเพราะ เอ อักษรและ ห อักษรอยู่เบื้องหลัง อาเทสนิคคหิต เป็น ณ อักษร จึงกล่าวสูตรว่า **เอเห ณำ** (นิคคหิตย่อมถึงความเป็น ณ ในเพราะ เอ หรือ ห เบื้องหลัง ตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ มี ๓ สูตร คือ อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ, มทา สเร, และ พฺยญฺชเน จ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปจฺจตฺตญฺเญว, ตญฺเญเวตฺถ, เอวญฺหิ, และ ตญฺหิ ตัดบทเป็น ปจฺจตฺตำ เอว, ตำ เอว, เอวำ หิ, ตำ หิ ท่านกล่าวว่า เพราะสระหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรและ ท อักษรด้วยสูตรว่า มทา สเร ยังกล่าวว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสนิคคหิต เป็น อำ ด้วยสูตรว่า อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ และกล่าวว่า เพราะพยัญชนะหลังลบนิคคหิตด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์ว่า ปจฺจตฺตญฺเญว เป็นต้นนั้น ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวไว้แล้วเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะ เอ อักษรหรือ ห อักษรอยู่หลัง อาเทสนิคคหิตเป็น ณ อักษรได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า เอเห ณำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ เอ อักษร หรือ ห อักษรอยู่หลังนิคคหิตนั่นแล ย่อมถึงการเป็น ณ อักษร บทว่า เอเห เป็นบทหนึ่ง บทว่า ณำ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า เอเห แสดงนิมิตสัตตมี คำว่า ณำ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะนิคคหีตศัพท์ และ วาศัพท์ตามมาในเพราะ เอ อักษรหรือ ห อักษรอยู่หลังนิคคหิต ย่อมถึงความเป็น ณ อักษรได้บ้าง เอ ด้วย ห ด้วย ชื่อว่า เอห บทนี้เป็นเอกวจนะ นปุงสกลิงค์

ด้วยสูตรว่า ตถา ทฺวนฺเท เป็นต้น ถามว่า ท่านไม่กล่าวว่า ณเทเห ดังนี้ เพราะเหตุไร จึงกล่าวว่า เอเห ณ์ มีคำเฉลยว่า เมื่อท่านกล่าวว่า ณเมเห ดังนี้ นักศึกษาพึงถือเอามติว่า เพราะ ห อักษรอยู่หลัง นิคคหิตย่อมถึงการเป็น ณ อักษร ฉะนั้นท่านจึงกล่าวไว้อย่างนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปจฺจตฺตญฺเญว ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปจฺจตฺตํ เอว, เอวํ หิ โว, ตํ หิ ตสฺส อาศัยสูตรทั้งสองที่ติดกันไม่มีระหว่าง ในเพราะ เอ อักษรหรือ ห อักษรด้านหลัง อาเทสนิคคหิต เป็น ณอักษรทำเทฺวภาวะด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวเมตํ สำเร็จรูปได้อย่างไร ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น เอวํ เอตํ, เอวํ โหติ เมื่อ เอ อักษรหรือ ห อักษร เบื้องหลังแม้มีอยู่ (แต่)ไม่ทำ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า อํ พฺยญฺชเน ฯเปฯ ตํ, วคฺคนฺตํ วา วคฺเค ในอุทาหรณ์ตัวหน้า อาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรด้วยสูตรว่า มทา สเร ในอุทาหรณ์นอกนั้นคงนิคคหิตไว้ ทำตามวิธีที่ท่านกล่าวไว้ด้วยสูตรนี้ว่า อํ พฺยญฺชเน ฯเปฯ ตํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ เพราะความที่วาศัพท์ที่ตามมาในสูตรนี้เป็นววัตถิตวิภาสา ในที่อื่นจาก เอว และ หิ นิปาต ไม่ต้องอาเทสนิคคหิตเป็น ณ อักษร เช่นอุทาหรณ์ว่า เอวเมตํ, เอวํ โหติ เป็นต้น

๓๓:๕๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสนิคคหิตเป็น ณ อักษรในเพราะ เอ อักษรหรือ ห อักษรเบื้องหลังด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความที่นิคคหิตนั้นพร้อม ย อักษรเป็น ณ อักษร ในเพราะ ย อักษรหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ส เย จ (นิคคหิตกับ ย ย่อมถึงความเป็น ณ ในเพราะ ย)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ มี ๒ สูตร คือ อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตํ และ พฺยญฺชเน จ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ถามว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สญฺโญโค, สญฺญุตฺตํ ตัดบทเป็น สโญโค, สยุตฺตํ ท่านกล่าวการอาเทสเป็น อํ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ด้วยสูตรนี้ว่า อํ ฯเปฯ ตํ อีกนัยหนึ่ง กล่าวการลบนิคคหิตในเพราะพยัญชนะหลังด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้นต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าในอุทาหรณ์เหล่านั้น ไม่ต้องทำด้วยวิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเท่านั้นก็ได้ ในเพราะ ย อักษรเบื้องหลังนิคคหิตพร้อม ย อักษรเป็น ณ อักษรได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ส เย จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ ย อักษรเบื้องหลัง นิคคหิตพร้อม ย อักษรย่อมถึงความเป็น ณ อักษรได้บ้าง บทว่า ส เป็นบทหนึ่ง บทว่า เย เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ส แสดงวิเสสนะ คำว่า เย แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ส แสดงอุกัฑฒน บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงเห็นว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะนิคคหีตศัพท์ วาศัพท์ และ ณ ศัพท์ตามมาในสูตรนี้ ในเพราะ ย ศัพท์ด้านหลัง นิคคหิตพร้อมกับ ย อักษรถึงความเป็น ย อักษรได้บ้าง มีคำถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำสูตรนี้ ให้เป็นสูตรเดียวกันกับสูตรก่อนหน้านี้ ? มีคำตอบว่า เพราะความที่ท่านประสงค์แสดงการอาเทสพร้อมนิมิต อีกนัยหนึ่ง อาเทสสหศัพท์เป็น ส อักษร แล้วลบ ห อักษรด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทฺธิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สญฺโญโค, สญฺญุตฺตํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น สโยโค, สยุตฺตํ เพราะอาศัยสูตรทั้ง ๓ ว่า อ ฯเปฯ ตํ, วคฺคนฺตํ ฯเปฯ คฺเค และ เอเห ญ เพราะ ย อักษรอยู่หลัง อาเทสนิคคหิตพร้อม ย อักษร เป็น ณ ด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่ว่าสำเร็จรูปได้อย่างไร (นั้น) มีเนื้อความที่พึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว

เพราะความที่ วา ศัพท์เป็นววัตถิตวิภาสา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สญฺโญโค, สญฺญุตฺตํ, สญฺญาจิโต หลังจากที่สุดแห่ง สํ บท อาเทสนิคคหิตพร้อมกับ ย อักษรเป็น ณ อักษร (เป็นนิจจวิธิ)

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยญฺญเทว, อนนฺตริกญฺญมาหุ อาเทสนิคคหิตของ ย อักษรที่เป็นสัพพนาม พร้อม ย อักษรเป็น ณ อักษรในที่อื่น หลัง ยํ บทนั้นไม่ต้องทำอาเทสได้บ้าง (เป็นอนิจจวิธิ)

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอวํ โยชนา, สรณํ ยนฺติ เป็นอสันตวิธิ

๓๔:๕๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสนิคคหิตเป็น อ ในเพราะพยัญชนะทั้งปวง เป็นวัคคันตะในเพราะพยัญชนะวรรคเป็น ณ ในเพราะ เอ อักษร หรือ ห อักษรอยู่หลัง และเป็น ณ ในเพราะ ย พยัญชนะด้านหลังด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความที่นิคคหิตเป็น ม อักษรและ ท อักษรในเพราะสระหลังนั้น จึงกล่าวสูตรว่า **มทา สเร** (แปลงนิคคหิตเป็น ม หรือ ท ในเพราะสระเบื้องหลังตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสูตรว่า กฺวจิ โลปี เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้นออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตมหํ, เอตทโวจ ในอุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น ตํ อหํ, เอตํ อโวจ และกล่าวว่า ในเพราะสระหลังลบนิคคหิตด้วยสูตรนี้ว่า กฺวจิ โลปี เมื่อมีความถามว่า ในอุทาหรณ์นี้ ต้องลบนิคคหิตเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสระหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรและ ท อักษรดังนี้ จึงกล่าวสูตรว่า มทา สเร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสระหลัง อาเทสนิคคหิตนั่นเป็น ม อักษรและ ท อักษร บทว่า มทา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า มทา แสดงกริยะ คำว่า สเร แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า ม อักษรด้วย ท อักษรด้วย ชื่อว่า มท นิคฺคหีตศัพท์ ย่อมตามไปด้วยอำนาจแห่งบทที่มีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด และ วา ศัพท์ก็ตามไป เพราะฉะนั้น เพราะสระหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรและ ท อักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตมหํ, เอตทโวจ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ตํ อหํ, เอตํ อโวจ เพราะอาศัยสูตรทั้ง ๒ ในเบื้องต้น ทำอาเทสนิคคหิต เป็น ม อักษร และ ท อักษร นำเข้าประกอบกันแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกฺโกจฺฉิ มํ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีเนื้อความที่นักศึกษาพึงรู้ได้ง่ายเทียว

เพราะความที่ วา ศัพท์ตามมาในสูตรนี้เป็นวัตถิตวิภาสา การอาเทสนิคคหิตเป็น ท อักษร ย่อมมีได้เฉพาะบทหลังเป็น ย ต และ เอตเท่านั้น อุทาหรณ์ เช่น ยทนิจฺจํ, ตทนตฺตา, เอตทโวจ, เอตทเว

แม้ในเพราะพยัญชนะหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรและ ท อักษรได้ด้วยมทาโยควิภาคะ อุทาหรณ์เช่น พุทฺธมฺ สรณํ คจฺฉามิ, ตทฺธิตํ ในอุทาหรณ์เหล่านี้ นักศึกษาตั้งศัพท์เดิมไว้ว่า พุทฺธํ สรณํ และ ตํ หิตํ ในมติแรก ในเพราะ ส อักษรอยู่หลัง อาเทสนิคคหิตที่ ธ อักษรเป็น ม อักษรด้วยอำนาจแห่งพยัญชนะที่ไม่มีสระ และคำนั้นท่านเขียนไว้ด้วยอำนาจแห่งการเขียนข้างหน้า เพื่อประโยชน์ให้ทราบว่านิคคหิตไม่มีสระ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> การทำการเขียนข้างหน้า อันท่านทำให้เป็นพยัญชนะที่ไม่มีสระ

ในมติหลัง ท่านอาจารย์อาเทส ห อักษรเป็น ธ อักษรด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ เพราะ ธ อักษรด้านหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น ท อักษรด้วยอำนาจแห่งพยัญชนะอันไม่มีสระ แล้วพึงนำเข้าประกอบกัน ครั้นนำเข้าประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๕:๓๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสนิคคหิตเป็น อำ และเป็นวัคคันตะเป็นต้น ในเพราะสระหรือพยัญชนะหลังด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำพยัญชนะอาคม จึงกล่าวสูตรว่า **ยวม ฯเปฯ มา** (ลง ย ว ม ท น ต ร ล อักษร และอื่น ๆ เป็นอาคมในเพราะสระหลัง ตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปำ, วา ปโร ฯเปฯ ปา เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่าในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ยถายิทำ ตัดบทเป็น ยถา อิทำ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปำ (หรือ) กล่าวว่าลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ยทิทำ นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เพื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ยทิทำ นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวแล้วเหล่านั้นเลย (แต่)เพราะสระหลัง ลงอาคมทั้งหลายมี ย อักษรเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ยวมทน ฯเปฯ คมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสระหลัง ลงพยัญชนะอาคมทั้งหลายมี ย อักษรเป็นต้น บทว่า ยวมทนตรลา เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาคมา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ยวมทนตรลา แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ (การรวบรวม) คำว่า อาคมา แสดงวิเสสนะของบทนั้น บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะ สรศัพท์ และ วา ศัพท์ตามมาในสูตรนี้ เพราะสระหลังลงพยัญชนะอาคม ๘ ตัว มี ย อักษรเป็นต้น ย ด้วย ว ด้วย ม ด้วย ท ด้วย น ด้วย ต ด้วย ร ด้วย ล ด้วย ชื่อว่า ยวมทนตรล จ อักษรเป็นนิบาต พยัญชนะเหล่าใด ย่อมมา เพราะเหตุนั้น พยัญชนะเหล่านั้น ชื่อว่า อาคม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นยิมสฺส วิชฺชา, ยถยิทำ จิตฺตำ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น น อิมสฺส, ยถา อิทำ, ภนฺตา อุทิกฺขติ, ลหุ เอสฺสติ, ครุ เอสฺสติ, กสา อิว, สมฺมา อญฺญา, มนสา อญฺญา, อตฺต อตฺถำ, จิรำ อายติ, อิโต อายติ, ยสฺมา อิห, อชฺช อคฺเค สพฺภิ เอว, อารคฺเค อิว, สาสโป อิว, ฉ อภิญฺญา, และ ฉ อายตนำ เพราะอาศัยสูตรว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค, มทา

สเร ลง ย พยัญชนะอาคมเป็นต้นด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะสู่สระหลัง ทำสิ่งที่ควรทำตามสมควรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวํ มหิทฺธิยา เอสา, อกฺโกจฺฉิมํ อวธิมํ, อชินิ มํ อหาสิ เม, อเชยฺโย อนุคามิโย สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อสระแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลงพยัญชนะอาคม เพราะ วา ศัพท์ห้ามไว้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จิรปฺปวาสึ, สทตฺถปสุโต, สุคโต เป็นผลของ จ ศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นตัดบทเป็น จิรํ ปวาสึ, สกอตฺถปสุโต, สุคโท ในมติแรก อาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษร ด้วยสูตรนี้ว่า วคฺคนฺตํ วา วคฺเค อาเทส ม อักษรเป็น ป อักษรด้วย จ ศัพท์ อาเทส ก อักษรเป็น ท อักษร อาเทส ท อักษรเป็น ต อักษร แล้วพึงนำเข้าประกอบสระหลัง ครั้นนำเข้าประกอบกันแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เพราะเหตุนั้นในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อติปฺปโค โข พึงเห็นว่าเป็นการลง โอ อาคม ส่วนในคัมภีร์นิรุตติ ท่านกล่าวถึงพยัญชนะอาคมที่เหลือไว้ด้วย จ ศัพท์ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททสารัตถชาลินีว่า

ด้วยยวมทาทิสูตร ลงพยัญชนะอาคม ๘ ตัว (ส่วน)
ด้วย จ ศัพท์ ลงพยัญชนะอาคม ๒๔ ตัวที่เหลือ

ก็นักศึกษาทั้งหลายผู้มีความต้องการดูอุทาหรณ์เหล่านั้นพึงดูในคัมภีร์นิรุตติเถิด ส่วนข้าพเจ้าไม่ยกขึ้นเป็นอุทาหรณ์ เพราะความไม่มีปาฐะเหล่านั้นในพระบาลีและอรรถกถา

วาศัพท์ มีอรรถเป็นวัตถิตวิภาสา เพราะฉะนั้นจึงมีปาฐะว่า ยถยิทำ และ ยถา อิทำ และปาฐะว่า ยถยิทำ เพราะทำรัสสะ ในเพราะพยัญชนะหลัง เหมือนอย่างนั้นคือ ปาฐะในการลง ย อักษรเป็นอาคม เช่น มายิทำ มา อิทำ, มาเยวำ มาเอวำ, และ ปาฏิเยกฺกำ ปาฏิเอกำ (อนิจฺจวิธิ)

ในการลง ย อักษรเป็นอาคมแน่นอน เช่น ปริยนฺตำ, ปริยาทานำ, ปริยุฏฺฐานำ, ปริเยสติ, ปริโยสานำ (นิจฺจวิธิ)

แม้ในการลง ว อักษรเป็นอาคมเป็นต้นนั้น ๆ มีทั้งนิจฺจวิธิ และอนิจฺจวิธิ นักศึกษาพึงแสวงหาเอาด้วยประการฉะนี้

หลัง อุ อุปสัค ลง ท อักษรเป็นอาคมแน่นอน อุทาหรณ์ เช่น อุทคฺโค, อุทโย, อุทปาทิ, อุทาหตำ, อุทีริตำ, อุเทติ

แม้ในบทนิบาต ลง ท อักษรเป็นอาคม มีอุทาหรณ์ เช่น สกึเทว, สกทาคามี อาเทส อิ อักษร เป็น อ อักษรด้วยมหาสูตร เกนจิเทว, โกจิเทว, สมฺมทตฺโต รัสสะ อา อักษรเป็น อ อักษร มีอุทาหรณ์ เช่น สมฺมทญฺญา, สมฺมเทว, ยาวทตฺถำ, ยาวเทว

หลังจากนามบท ลง ท อักษรเป็นอาคม มีอุทาหรณ์ เช่น ยทตฺถํ, ยทนฺตรา, ตทนฺตรา, ตทงฺคํ, เอตทตฺถํ สทตฺถํ

ในการลงพยัญชนะอาคมที่เหลือ อุทาหรณ์เป็นจำนวนมากมาแล้วในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ นักศึกษาผู้มีความต้องการควรหาดูได้ในคัมภีร์นั้น

๓๖:๔๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำพยัญชนะอาคมในเพราะสระหลังด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพราะจะทำสระอาคมในเพราะพยัญชนะหลัง จึงกล่าวสูตรว่า **กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน** (ลง โอ เป็นอาคม ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสูตรว่า สรา ปกตี พฺยญฺชเน เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อติปฺปโค โข ตัดบทเป็น อติปฺป โข ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในเพราะพยัญชนะหลังเป็นปกติสระทั้งหลายด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ เน เมื่อเป็นอย่างนั้น จึงมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้นต้องใช้วิธีนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะพยัญชนะหลังลง โอ อักษรเป็นอาคม และลง ค อักษรเป็นอาคม เพราะ โออักษรเป็นอาคมนั้นเป็นนิมิตตสัตตมี จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน นักศึกษาควรกล่าวแม้ว่าสูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ยวมทน ฯเปฯ มา แต่ควรเทียบเคียงอุทาหารณ์ทั้งหลาย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะพยัญชนะหลังลง โอ อักษรเป็นอาคมได้บ้าง บทว่า กฺวจิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พฺยญฺชเน เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถของกฺวจิศัพท์ คำว่า โอ แสดงวิสยิ คำว่า พฺยญฺชเน แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า อาคมศัพท์ ย่อมตามไป ฉะนั้น เพราะพยัญชนะหลังลง โอ อักษรเป็นอาคมได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อติปฺปโค โข ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อติปฺป โข และ ปรสหสฺส แยกพยัญชนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะพยัญชนะหลังลง โอ อักษรเป็นอาคม ในมติแรก ลง ค อักษรเป็นอาคมด้วย จ ศัพท์ในสูตรก่อนหน้านี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในมติหลัง ลงสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปั บทว่า อติปฺปโค ตัดบทเป็น อติ วิย ปาโต ป อักษรพึงเห็นว่าเป็นบทนิบาต มีอรรถเสมอกับปาตศัพท์ อนึ่ง วทันตยาจารย์ย่อมกล่าวถึงอุทาหรณ์ในการลงโออักษรเป็นอาคมว่า ชีว ตฺวํ สรโทสตๆ

๓๗:๕๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสระอาคมด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำนิคคหิตเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า **วิธาตุ์ นิคฺคหีตญฺจ** (ลงนิคคหิตเป็นอาคมในเพราะสระ หรือในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา สเร โลปำ, วา ปโร ฯเปฯ ปา และ กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า จกฺขุ อุทปาทิ ตัดบทเป็น จกฺขุ อุทปาทิ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในเพราะลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ หรือลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา หรือ เพราะพยัญชนะหลังลง โออักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เลย เพราะสระหรือพยัญชนะหลัง ลงนิคคหิตเป็นอาคมได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสระหรือพยัญชนะหลัง ลงนิคคหิตเป็นอาคมได้ในที่บางแห่ง บทว่า นิคฺคหีตำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า นิคฺคหีตำ แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า เพราะสระอาคมศัพท์ กวจิศัพท์ และพยัญชนะศัพท์ตามมา เพราะสระหรือพยัญชนะหลังตามมา ลงนิคคหิตเป็นอาคมได้ในที่บางแห่ง วจนัตถของนิคคหีตศัพท์ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จกฺขุ อุทปาทิ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น จกฺขุ อุทปาทิ, อว สิโร, ยาว จิธ, ปุริม ชาตึ, อณุถูลานิ, และ ปุพฺพคมา เพราะอาศัย มทา สเร, ยวม ฯเปฯ มา และ กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน ในเพราะสระที่อยู่ส่วนหน้า หรือในเพราะพยัญชนะหลัง ลงนิคคหิตเป็นอาคมด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๘:๕๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำนิคคหิตเป็นอาคมในเพราะสระหลังหรือพยัญชนะหลังแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำการลบนิคคหิตในเพราะสระหลัง หรือพยัญชนะหลัง จึงกล่าว ๒ สูตรว่า **กฺวจิ โลปำ** (นิคคหิตย่อมถึงการลบในเพราะสระหลังในบางแห่ง) และ **พฺยญฺชเน จ** (นิคคหิตย่อมถึงการลบและอื่น ๆ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตรคือ มทา สเร และ ปโร วา สโร เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่าในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตาสาหํ ตัดบทเป็น ตาสํ อหํ เพราะสระหลังอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรและ ท อักษรด้วยสูตรว่า มทา สเร กล่าวว่า ลบสระหลังเพราะนิคคหิต ด้วยสูตรว่า ปโร วา สโร เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้นต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น เพราะสระหลังลบนิคคหิตได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจิ โลปํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง นิคคหิตย่อมถึงการลบได้บ้าง บทว่า กฺวจิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โลปํ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถของกฺวจิศัพท์ คำว่า โลปํ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า สรศัพท์ นิคฺคหีตศัพท์ตามมา เพราะเหตุนั้น เพราะสระหลัง นิคคหิตย่อมถึงการลบได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตาสาหํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ตาสํ อหํ, วิทูนํ อคฺคํ เพราะอาศัย มทา สเร และ นิคฺคหีตญฺจ ลบนิคคหิตด้วยสูตรนี้ เพราะพยัญชนะที่อยู่ส่วนหน้า ทำทีฆะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อหเมว นูน พาโล, เอตมตฺถํ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อหํ เอว, เอตํ อตฺถํ เมื่อจะดำเนินการลบนิคคหิตด้วยสูตรนี้ แต่ไม่ทำเพราะกฺวจิศัพท์ห้ามไว้ อาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตํ วา วคฺเค และอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษร ด้วยสูตรว่า มทา สเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๙:๕๔. ถามว่า สูตรว่า พฺยญฺชเน จ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาจากสูตรไหน ตอบว่า สูตรนี้มี ๒ สูตรคือ อํ พฺยญฺชเน ฯเปฯ ตํ, วคฺคนฺตํ ฯเปฯ คฺเค เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาจากสองสูตรนั้น ออกมาได้อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อริยสจฺจาน ทสฺสนํ ตัดบทเป็น อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสนิคคหิตเป็น อํ ด้วยสูตรว่า อํ พฺยญฺชเน ฯเปฯ ตํ เพราะพยัญชนะวรรคอยู่เบื้องหลัง อาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตํ วา วคฺเค เมื่อมีคำถามว่าในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เลย เพราะพยัญชนะหลัง ลบนิคคหิตได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า พฺยญฺชเน จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลังนิคคหิตย่อมถึงการลบได้บ้าง บทว่า พฺยญฺชเน เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า พฺยญฺชเน แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร หรือแสดงสมุจจยะ และท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า จิรปฺปวาสึ เพื่อประโยชน์ให้นิคคหิต อาเทสเป็น ป อักษรได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อริยสจฺจาน ทสฺสนำ ตัดบทเป็น อริยสจฺจานำ ทสฺสนำ, พุทฺธานำ สาสนำ เพราะอาศัยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ และ กฺวจิ โลปำ เพราะพยัญชนะหลังลบนิคคหิตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตำ มงฺคลมุตฺตมำ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๐:๕๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลบนิคคหิตในเพราะสระหรือพยัญชนะหลังด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะทำการลบสระหลังเพราะนิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า **ปโร วา สโร** (สระหลังนิคคหิตย่อมถึงการลบตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตรคือ มทา สเร และ กฺวจิ โลปำ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อภินนฺทนฺติ ตัดบทเป็น อภินนฺทำ อิติ กล่าวว่า อาเทสนิคคหิต เป็น ม อักษรด้วยสูตรว่า มทา สเร หรือกล่าวไว้อีกว่า เพราะสระหลังลบนิคคหิตได้บ้างด้วยสูตรว่า กฺวจิ โลปำ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เลย เมื่อจะแสดงว่าเพราะนิคคหิต ลบสระหลังได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ปโร วา สโร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะนิคคหิต สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง บทว่า ปโร เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สโร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปโร แสดงวิเสสนะของบทว่า สโร คำว่า วา แสดงวิกัปปนะ คำว่า สโร แสดงการิยะ ขยายความว่า นิคคหิตศัพท์เปลี่ยนวิภัตติตามไปด้วยอำนาจแห่งบทที่มีปัญจมีวิภัตติเป็นที่สุด และโลปศัพท์ตามมา เพราะฉะนั้น สระที่อยู่หลังนิคคหิต ย่อมถึงการลบได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อภินนฺทนฺตี ตัดบทเป็น อภินนฺทนฺ อิติ, อุตฺตตฺตฺ อิว และ พีชฺ อิว เพราะอาศัยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ และ กฺวจิ โลปฺ ลบสระหลังเพราะนิคคหิตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายสำเร็จรูปได้อย่างไรนั้น นักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๑:๕๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลบสระหลัง เพราะนิคคหิตด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดง เพราะนิคคหิตลบสระหลัง กระทำพยัญชนะสังโยค ไม่ให้เป็นสังโยคจึงกล่าวสูตรนี้ว่า **พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค** (เมื่อลบสระหลังนิคคหิตแล้ว พึงกระทำพยัญชนะไม่ให้เป็นสังโยคด้วย)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ มทา สเร, กฺวจิ โลปฺ และ ปโร วา สโร เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอวํส เต ตัดบทเป็น เอวํ อสฺส เต อิติ กล่าวว่า เพราะสระหลังอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรและ ท อักษร ด้วยสูตรว่า มทา สเร หรือเพราะสระหลัง ลบนิคคหิตด้วยสูตรว่า กฺวจิ โลปฺ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์นั้นต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวไว้แล้วเหล่านี้เลย จึงแสดงว่า เพราะนิคคหิต ลบสระหลัง กระทำพยัญชนะสังโยค ไม่ให้เป็นสังโยค จึงกล่าวสูตรนี้ว่า พฺยญฺชโน จ ฯเปฯ โค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะนิคคหิตลบสระหลัง ถ้ามีพยัญชนะสังโยค ก็ทำให้เป็นวิสังโยค บทว่า พฺยญฺชโน เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิสญฺโญโค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า พฺยญฺชโน แสดงการี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ คำว่า วิสญฺโญโค แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า ปโรศัพท์ สรศัพท์ ย่อมตามไป เพราะไม่มีนิมิต และเพราะความที่สระหลังของนิคคหิต หลังจากนิคคหิต เมื่อลบสระหลังแล้ว ทำพยัญชนะที่มีสังโยค ให้ไม่มีสังโยค พยัญชนะใดย่อมประกอบ เหตุนั้น พยัญชนะนั้นชื่อว่า สังโยค ได้แก่อักขระตัวหน้า สังโยค ไม่มีแก่อักขระตัวหน้า เหตุนั้น พยัญชนะนั้น ชื่อว่า วิสังโยค ได้แก่อักษรตัวหลัง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวํส เต ตัดบทเป็น เอวํ อสฺส, ปุปฺผ์ อสฺสา เพราะอาศัยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ และ กฺวจิ โลปฺ ทำพยัญชนะที่มีสังโยค ให้ไม่มีสังโยคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วิทฺนคฺคมิติ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น วิทูนำ อคฺคำ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า หลังจากนิคคหิตลบสระหลังด้วยวาศัพท์ในสูตรว่า ปโร วา สโร เมื่อลบสระหลังแล้ว เพราะความไม่มีสระหลังจึงทำวิสังโยคด้วยสูตรนี้ แต่ลบนิคคหิตด้วยสูตรนี้ว่า กฺวจิ โลปำ ลบสระหน้าแล้วพึงนำไปด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปำ ครั้นนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในสูตรนี้ เพราะอะไรจึงกล่าว วา ศัพท์ไว้ ท่านกล่าวคำอุทาหรณ์ว่า วิทูนคฺคมิติ ท่านไม่กล่าวว่า ลุตฺเต เพราะเหตุไร ? เพราะไม่เห็นลุตฺเตศัพท์ทั้งในสูตรก่อนหน้าและสูตรนี้ ฉะนั้น บัณฑิตต้องพิจารณา แต่ในคัมภีร์ กัจจายนะ ท่านกล่าว่า ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า ลุตฺเต ไว้เพราะเหตุไร ? และในคัมภีร์นยาสะ ท่านก็กล่าวไว้โดยคล้อยตามคัมภีร์กัจจายนะนั้น ก็ท่านไม่กล่าวถึงเหตุ แต่อาจารย์บางท่านย่อมกล่าวว่า ต้องพิจารณา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺยาคารำ เป็นผลของ จ ศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อคฺคิ อาคารำ และ วุตฺติ อสฺส แยกพยัญชนะ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปำ อาเทส อิ อักษรเป็น ย อักษรด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยำ นวา พึงนำเข้าประกอบกัน ครั้นประกอบกันแล้ว เป็นพยัญชนะ ๓ ตัว ลบพยัญชนะตัวต้นด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง บทว่า อาทิโลปำ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกัน และในบทว่า นิคฺคหีตสฺโยคาทิโน เป็นญาปกเหตุ (เหตุให้รู้)

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๔ แห่งสนธิกัปป์ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๑.๕ สนฺธิกปฺป ปญฺจมกณฺฑ

ปญฺจมกณฺฑวณฺณนา

อธิบายสนธิกัณฑ์ที่ ๕

๔๒:๓๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำนิคคหิตสนธิด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ ค อักษรเป็นอาคมหลังบทนิบาตแน่นอนด้วยอำนาจแห่งฐาน ในเมื่อสระหลัง แม้สำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่ง ค อักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรนี้ว่า **โค สเร ปุถสฺสาคโม กฺวจิ** (ลง ค เป็นอาคมท้าย ปุถ ศัพท์ในเพราะสระหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา ฯเปฯ ปิ, วา ฯเปฯ ปา และ ยว ฯเปฯ มา เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุถเคว ตัดบทเป็น ปุถ เอว ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา หรือลงพยัญชนอาคมมี ย อักษรเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ยว ฯเปฯ มา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์นั้นต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ในเพราะสระหลัง ลง ค อักษรเป็นอาคม ในที่สุดแห่งปุถศัพท์อันเป็นบทนิบาต จึงกล่าวสูตรว่า โค สเร ฯเปฯ กฺวจิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง ลง ค อักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งปุถศัพท์ได้บ้าง บทว่า โค เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปุถสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาคโม เป็นบทหนึ่ง บทว่า กฺวจิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า โค แสดงวิสยิ คำว่า สเร แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ปุถสฺสา แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อาคโม แสดงวิเสสนะของบทนั้น คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถของกฺวจิศัพท์ ฯเปฯ พึงทราบขยายความว่า ในเพราะสระหลัง ลง ค อักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งศัพท์ว่า ปุถ ได้ในที่บางแห่ง อักษรใดย่อมมา เหตุนั้นอักษรนั้นชื่อว่า อาคม

อุทาหรณ์ว่า ปุถเคว ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น ปุถ เอว เพราะสระหลัง ลง ค อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์นี้ ปุถศัพท์ เป็นศัพท์นิบาต และปุถศัพท์นั้น เป็นปริยายของวิสุศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายสำเร็จรูปได้อย่างไรนั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓:๓๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำ ค อักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งบทนิบาต คือปุถ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำรัสสะสระที่สุดแห่งบทนิบาต และลง ค อักษร เป็นอาคมในที่สุดแห่งบทนิบาตนั้น จึงกล่าวสูตรว่า **ปาสฺส จนฺโต รสฺโส** (ลง ค เป็นอาคม ท้าย ปา นิบาตในเพราะสระหลัง และรัสสะ[สระท้ายของ ปา นิบาต])

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา ฯเปฯ ปิ, วา ฯเปฯ ปา และ โค สเร ฯเปฯ กฺวจิ เป็น แดนเกิด ฯลฯ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุถเวติ ตัดบทเป็น ปา เอว ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา หรือเพราะสระหลัง ลง ค อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า โค สเร ฯเปฯ กฺวจิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น รัสสะสระอันเป็นที่สุดแห่งบทนิบาตคือ ปา และลง ค อักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า ปาสฺส จนฺโต รสฺโส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง ลง ค อักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งบทนิบาตคือปาได้บ้าง และรัสสะ สระที่สุด บทว่า ปาสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อนฺโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า รสฺโส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ปสฺส แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า จ แสดงสัมปิณฑน คำว่า อนฺโต แสดงการี คำว่า รสฺโส แสดงการิยะ คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถของกฺวจิศัพท์ ฯเปฯ พึงทราบขยายความว่า อนฺตศัพท์ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่การห้ามความที่สระหลัง เป็นสระรัสสะ สรศัพท์ และกฺวจิศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างตามไป เพราะเหตุนั้น ในเพราะสระหลัง ลง ค อักษรเป็นอาคม ในที่สุดแห่งปาศัพท์ และรัสสะสระที่สุด

อุทาหรณ์ว่า ปาเอว ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น ปา เอว เพราะอาศัยสูตรติดกัน ไม่มีระหว่าง ลงคอักษรเป็นอาคม และรัสสะสระที่สุด ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายสำเร็จรูปได้อย่างไรนั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๔:๒๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลงอาคมที่สุดแห่งนิบาต ด้วยประการ ฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำบทอาเทสแห่งอุปสัค คือ อภิ อธิ จึงกล่าวสูตรว่า **อพฺโภ อภิ** (แปลง อภิ เป็น อพฺภ ในเพราะสระหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรคือ สรา ฯเปฯ ปิ, วา ฯเปฯ ปา และ อิวณฺโณ ฯเปฯ นวา เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่าในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อพฺโภกาเส ตัดบทเป็น อภิ โอกาเส ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา หรือเพราะสระหลัง อาเทส อิ วัณณะเป็น ย อักษรด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย โดยที่แท้ เพราะสระหลังอาเทสอภิอุปสัคทั้งหมด เป็น อพฺภ และอาเทสอธิอุปสัคทั้งตัวเป็นอชฺฌ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า **อพฺโภ อภิ** (แปลง อภิ เป็น อพฺภ ในเพราะสระหลัง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทสอภิอุปสัค เป็นอพฺภ บทว่า อพฺโภ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อภิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อพฺโภ แสดงการิยะ คำว่า อภิ แสดงการี บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบขยายความว่า สรศัพท์ตามมา เมื่อท่านต้องกล่าวว่า อภิสฺส เพราะความที่อภิศัพท์ เป็นอุปสัค จึงลบฉัฏฐีวิภัตติด้วยสูตรว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ หิ จ เพราะเหตุนั้น เพราะสระหลัง อาเทสอภิอุปสัค เป็นอพฺภ

อุทาหรณ์ว่า อพฺภุทีริตๆ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อภิ อุทีริตๆ และ อภิ อุคฺคจฺฉติ อาศัยสูตรข้างต้น อาเทสอภิอุปสัค เป็นอพฺภ ด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้มีความสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่งอสทิสเทฺวภาว ท่านก็ยังกล่าวว่า อภิ ไว้อีก เพราะความที่ท่านต้องการความแตกต่างกันของนิมิต

๔๕:๒๕. ถามว่า อชฺโฌ อธิ สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตรตามที่กล่าวไว้แล้วเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อชฺโฌกาเส ตัดบทเป็น อธิ โอกาเส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย ในอุทาหรณ์นั้น เพราะสระหลังอาเทส อธิ อุปสัคทั้งหมดเป็น อชฺฌ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า **อชฺโฌ อธิ** (แปลง อธิ เป็น อชฺฌ ในเพราะสระหลัง)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลัง อาเทสอธิอุปสัค เป็นอชฺฌ บทว่า อชฺโฌ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อธิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อชฺโฌ แสดงการิยะ คำว่า อธิ แสดงการี ฯเปฯ พึงทราบขยายความว่า สรศัพท์ตามไป เมื่อท่านต้องกล่าวว่า อธิสฺส เพราะความที่อธิศัพท์ เป็นอุปสัค จึงลบฉัฏฐี เพราะเหตุนั้น เพราะสระหลัง อาเทสอธิอุปสัค เป็นอชฺฌ

อุทาหรณ์ว่า อชฺโฌกาเส ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อธิ โอกาเส และ อธิ อาคมา อาศัยสูตรข้างต้น อาเทสอธิอุปสัค เป็นอชฺฌ ด้วยสูตรนี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๖:๒๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสบท แห่งอุปสัคบททั้งสองด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทำวิธีปฏิเสธสระที่สุดของอุปสัค จึงกล่าวสูตรว่า **เต น วา อิวณฺเณ** (ไม่แปลง อภิ เป็น อพฺภ และ อธิ เป็น อชฺฌ เหล่านั้น ในเพราะสระ อิ วัณณะเบื้องหลังบ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตรคือ อพฺโภ อภิ และ อชฺโฌ อธิ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อภิจฺฉิตํ, อธีริตํ ตัดบทเป็น อภิ อิจฺฉิตํ และ อธิ อีริต อาเทสอภิ เป็นอพฺภ ด้วยสูตรว่า อพฺโภ อภิ อาเทสอธิ เป็นอชฺฌ ด้วยสูตรว่า อชฺโฌ อธิ เมื่อมีคำถามว่า ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย (แต่)ต้องทำด้วยอำนาจแห่งการปฏิเสธการอาเทสทั้ง ๒ นั้น จึงกล่าวสูตรว่า เต น วา อิวณฺเณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะอิวัณณะด้านหลัง อภิอุปสัคและอธิอุปสัค ไม่ต้องมีรูปที่กล่าวไว้ว่า อพฺภ และ อชฺฌ บทว่า เต เป็นบทหนึ่ง บทว่า น เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิวณฺเณ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า เต แสดงการิยะ คำว่า น แสดงปฏิเสธ คำว่า วา แสดงอรรถวิกัป คำว่า อิวณฺเณ แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า อภิศัพท์ และอธิศัพท์ ตามไปเพราะอิวัณณะด้านหลัง อุปสัคเหล่านี้คืออภิและอธิ ไม่ต้องมีรูปที่กล่าวไว้ว่า อพฺภ และอชฺฌ วจนัตถะของคำว่า อิวณฺณ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้แล้วเทียว ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่า เต วา อิวณฺเณ (แต่) กล่าวว่า เต น วา อิวณฺเณ เพราะเหตุไร ? ท่านแสดงอรรถสักว่า กฺวจิไว้ในสูตรนี้ เพื่อประโยชน์แก่การตามไปแห่งนศัพท์

ในสูตรข้างหน้า นี้เป็นประโยชน์เล็กน้อยในสูตรนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เพราะอิวัณณะด้านหลัง อุปสัคเหล่านี้คืออภิและอธิ ไม่ต้องมีรูปที่กล่าวไว้ว่า อพฺภ และอชฺฌ เมื่อท่านกล่าวว่า วา ไว้อีก รูปอาเทสเหล่าใดย่อมไม่ได้ รูปอาเทสเหล่านั้นนั่นแหละ มีเป็นจำนวนมาก แต่รูปอาเทสเหล่าใด ย่อมได้ รูปอาเทสเหล่านั้นนั่นแหละ มีจำนวนน้อย นักศึกษาทั้งหลาย ไม่ต้องถือเอาเนื้อความนั้นในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อภิจฺฉิตํ และ อธีริตํ ก็อุทาหรณ์นั้น ตัดบทเป็น อภิ อิจฺฉิตํ และ อธิ อีริตํ อาศัย อาเทสสูตรทั้งสองข้างต้นอันมาถึง ด้วยสองสูตรก่อนหน้าสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรทั้งสองนั้น ปฏิเสธการอาเทส ด้วยสูตรนี้ แยกพยัญชนะ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อพฺภีริตํ และ อชฺฌิณมุตฺโต สำเร็จรูปได้อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อภิ อีริตํ และ อธิ อิณมุตฺโต วิธีสำเร็จรูปที่เหลือ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั่นเอง

๔๗:๒๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีปฏิเสธการอาเทสบทอุปสัคคืออภิเป็นอพฺภ และอธิ เป็น อชฺฌ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำวิธีปฏิเสธตามที่กล่าวไว้แล้วของ ติ อักษร อันเป็นที่สุดแห่งอติอุปสัค **อติสฺส จนฺตสฺส** (ไม่แปลง ติ ศัพท์ซึ่งเป็นที่สุดของ อติ ศัพท์ และคำอื่น ๆ เป็น จ อักษร ในเพราะสระ อิ วัณณะเบื้องหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี สพฺโพ จ ติ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้นออกมาอย่างไร ? คือท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อติสิคโณ และ อตีริตํ ตัดบทเป็น อติ อิสิคโณ และ อติ รีริตํ เพราะสระหลัง อาเทส ติ ศัพท์ทั้งตัวนั่นแหละเป็น จ อักษร ด้วยสูตรว่า สพฺโพ จ ติ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงวิธีปฏิเสธว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย แล้วกล่าวสูตรว่า อติสฺส จนฺตสฺส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะ อิ วัณณะด้านหลัง ไม่ต้องทำติศัพท์อันเป็นที่สุดแห่งอติศัพท์ให้มีรูปที่กล่าวไว้แล้ว บทว่า อติสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อนฺตสฺส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อติสฺส แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ คำว่า อนฺตสฺส

แสดงการี บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า จ ศัพท์ในสูตรนี้ ดึง น ศัพท์ไว้ไม่ให้ตามต่อไป หรือ จ ศัพท์มีอรรถว่ารวบรวมถึงสิ่งที่ยังไม่ได้กล่าวไว้ ฉะนั้นแม้ที่สุดของอิติศัพท์ และปติศัพท์ก็ไม่ต้องทำ อุทาหรณ์ เช่น อิตีติ, อิตีทำ และ ปตีโต ไม่ต้องทำวิธีที่กล่าวไว้ว่า ในเพราะ อิ วัณณะด้านหลัง อาเทส ติ ศัพท์อันเป็นที่สุดของอติอุปสัค เป็น จ อักษร ด้วยสูตร สพฺโพ จำ ติ แต่เมื่อท่านจะต้องกล่าวว่า อติสฺส ติ-อติ ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะทำเอกเสส (เหลือตัวเดียว)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อติสิคโณ และ อตีริตำ ก็อุทาหรณ์นั้นตัดบทเป็น อติ อิสิคโณ, อติ อีริตำ เพราะอาศัย ๒ สูตรว่า สรา ฯเปฯ ปำ, กฺวจา ฯเปฯ ตฺเต เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีที่กล่าวแล้วว่า สพฺโพ จำ ติ แต่อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำปฏิเสธแล้วลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปำ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๘:๔๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีปฏิเสธการอาเทสที่สุดแห่งอุปสัคด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะทำอาเทสปติอุปสัค เป็นปฏิอุปสัค จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ สฺส (แปลง ปติ เป็น ปฏิ ในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๓ สูตร คือ สรา ฯเปฯ ปำ, วา ปโร ฯเปฯ ปา และ พฺยญฺชเน จ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปฏิคฺคิ และ ปฏิหญฺญติ ตัดบทเป็น ปติ อคฺคิ และ ปติ หญฺญติ ในมติแรก กล่าวการลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปำ (หรือ) ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา ส่วนในมติหลัง กล่าวถึงการทำทีฆะสระหน้า ในเพราะพยัญชนะหลังด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ เมื่อมีคำถามว่าในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย (แต่) อาเทสปติศัพท์ เป็นปฏิศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจิ ปฏิ ปติสฺส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าเพราะสระหลัง หรือเพราะพยัญชนะหลัง อาเมส ปติ เป็นปฏิได้บ้าง บทว่า กฺวจิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปฏิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ปติสฺส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถของกฺวจิศัพท์ คำว่า ปฏิ แสดงการิยะ คำว่า ปติสฺส แสดงการี บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า สรศัพท์ จากสูตรนี้ว่า โค สเร ฯเปฯ กฺวจิ ตามมาในสูตรนี้

ด้วยอำนาจแห่งมัณฑูกคติกนัย พยัญชนะศัพท์ในสูตรข้างหน้าว่า ปุถสฺสุ พฺยญฺชเน ตามมาในสูตรนี้ ด้วยอำนาจแห่งมัณฑูกคติกนัย เพราะเหตุนั้น ในเพราะสระหรือพยัญชนะหลัง อาเทสปติอุปสัค เป็น ปฏิ ได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปฏคฺคิ และ ปฏิหญฺญติ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปติ อคฺคิ และ อติ หญฺญติ ในมคติแรก ในเพราะสระหลัง ทำอาเทสเป็นปฏิด้วยสูตรนี้ แยกพยัญชนะ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในมติหลัง เพราะพยัญชนะหลัง เทส ปคิ เป็น ปฏิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๙:๔๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีอาเทส ปติ อุปสัคเป็น ปฏิ ซึ่งเป็นอาเทสบทด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสออักษรของ ปุถ ศัพท์เป็น อุ จึงกล่าวสูตรว่า **ปุถสฺสุ พฺยญฺชเน** (แปลงที่สุดของ ปุถ เป็น อุ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี สรา ปกตี ฯเปฯ เน เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุถุชฺชโน และ ปุถุภูตํ ตัดบทเป็น ปุถ ชโน และ ปุถ ภูตํ เพราะพยัญชนะหลัง สระทั้งหลายเป็นปกติ ด้วยสูตรนี้ว่า สรา ปกตี พฺยญฺชเน เมื่อเป็นอย่างนั้น เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย เพราะพยัญชนะหลัง อาเทส อ อักษรเป็น อุ อักษร จึงกล่าวสูตรว่า ปุถสฺสุ พฺยญฺชเน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสสระที่สุดแห่งปุถศัพท์เป็น อุ อักษร บทว่า ปุถสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พฺยญฺชเน เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปุถสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า อุ แสดงการิยะ คำว่า พฺยญฺชเน แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบ ขยายความว่า อนฺตศัพท์ จากสูตรว่า อติสฺส จนฺตสฺส ตามมาอย่างมัณฑูกคติกนัย เพราะเหตุนั้นเพราะพยัญชนะหลัง อาเทสสระที่สุดแห่งปุถศัพท์เป็นอุ วจนัตถะของคำว่า พยญฺชน ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุถุชฺชโน และ ปุถุภูตํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปุถ ชโน และ ปุถ ภูตํ แยกพยัญชนะ อาเทส อ อักษรเป็น อุ อักษรด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวอักษรขึ้นที่เบื้องปลายของบทหน้า แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

ในประโยคว่า อนฺตคฺคหเณน อปุถสฺสาปิ สเร ปเร อนฺตสฺส อุกาโร โหติ (ในเพราะสระหลัง อาเทสสระที่สุดแม้มิใช่ปุถศัพท์เป็นอุได้ด้วยอนฺตศัพท์)นี้ ความว่า แม้มิใช่ปุถศัพท์คือแม้อื่นจากปุถศัพท์ ด้วยอนฺตศัพท์ที่ตามมาอย่างมัณฑูกคติกนัย จากสูตรนี้ว่า อติสฺส จนฺตสฺส สองบทว่า **สเร ปเร** แปลว่า สระหลัง บทว่า **อนฺตสฺส** ได้แก่ (การอาเทส) โอ อักษร อันเป็นที่สุดแห่งมนศัพท์เป็น อุ อักษร ในอุทาหรณ์ว่า **มนุญฺญํ** นี้ ตัดบทเป็น มโนอญฺญํ แยกพยัญชนะ เพราะสระหลัง อาเทส โอ อักษรอันเป็นที่สุดแห่งมนศัพท์เป็น อุ ด้วย อนฺตศัพท์ อธิบายว่า และลบ อ อักษรด้วย อนฺค ศัพท์

เป็นนัยที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนโปราณมหานิสสยะ แม้ในคัมภีร์มุขมตฺตสาร ท่านก็กล่าวไว้ว่า

> เพราะพยัญชนะหลัง อาเทสสระที่สุดแห่งปุถศัพท์ เป็น อุ และด้วยอนฺตศัพท์ในสูตรนี้ อาเทส โอ อักษรเป็น อุ และลบ อ อักษร ในตัวอย่าง เช่น มนุญฺญํ นี้

ส่วนท่านอาจารย์ ยึดถือเอาเนื้อความว่าด้วย อุ อักษรนั้น เพราะยึดเอา อุ อักษรอันเป็นอาเทส ด้วย ต ศัพท์ในปาฐะแห่งคัมภีร์นยาสะ ลบสระหลังด้วยสูตรนั้นนั่นเอง คือกล่าวถึงการลบด้วยสูตรว่า ปโร ฯเปฯ ปา

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่าการอาเทสเป็นวอักษร เพราะทำการอาเทส อ อักษรเป็น อุ และ อิ อักษร อันเป็นสรที่สุดเป็น ว อักษร แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอวุมฺ และ อิเตฺววฺ ด้วยอนฺตศัพท์ อุทาหรณ์ว่า เอวุมฺ, อิเตฺววฺ นี้ ตัดบทเป็นเอวฺ อิมฺ และ อิติ เอวฺ ลบนิคคหิตด้วยสูตรว่า กฺวจิ โลปฺ อาเทส อ อักษรเป็น อุ และ อิ อักษรเป็น อุ อักษร แล้วอาเทส อุ อักษรนั้นเป็น ว อักษร

๕๐:๔๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิธีอาเทสสระที่สุดแห่ง ปุถ ศัพท์เป็น อุ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทำอาเทสเป็น โอ อักษร อันเป็นอาเทสบทของ อวอุปสัค จึงกล่าวสูตรว่า **โอ อวสฺส** (แปลง อว เป็น โอ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังในบางแห่ง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๒ สูตร คือ สรา ปกตี ฯเปฯ เน และ ทีฆมฺ เป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โอนทฺโธ ตัดบท

เป็น อว นฑฺโธ เพราะสระหลัง สระทั้งหลายเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า สรา ปกตี พฺยญฺชเน หรือว่า ทีฆะสระทั้งหลายในเพราะพยัญชนะหลังด้วยสูตรว่า ทีฆ์ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเท่านั้น หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์นั้นไม่ต้องใช้วิธีที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้นเลย เพราะพยัญนะหลัง อาเทส อวอุปสัคทั้งหมดเป็น โอ อักษรได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า โอ อวสฺส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะพยัญชนะหลัง อาเทส อว อุปสัคเป็น โอ อักษรได้บ้าง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อวสฺเส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โอ แสดงการิยะ คำว่า อวสฺส แสดงการีบรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบว่าวิธีสูตร ขยายความว่า กฺวจิศัพท์ และพยัญชนะศัพท์ตามมาอย่างมัณฑูกคติกนัย เพราะเหตุนั้น เพราะพยัญชนะหลังอาเทส อว อุปสัคเป็น โอ อักษรได้บ้าง

อุทาหรณ์ว่า โอนทฺโธ ตัดบทเป็น อว นทฺโธ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่างอาเทสอวอุปสัค เป็นโออักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อวสฺสตฺ เป็นผลของกฺวจิศัพท์ อุทาหรณ์นั้น อันนักศึกษาพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๑:๕๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสนธิวิธีแห่งอุปสัคและนิบาตทั้งหลาย มีอภิและอธิเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำสนธิวิธีแห่งอุปสัคและนิบาตทั้งหลายเหล่าอื่น จากสนธิเป็นต้นนั้นที่ยังมิได้กล่าวถึง จึงกล่าวสูตรว่า **อนุปทิฏฺฐานำ วุตฺตโยคโต** (การประกอบรูปศัพท์ที่มิได้แสดงไว้ พึงทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯลฯ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มี ๘ สูตรมีอาทิว่า คือ อพฺโภ อภิ เป็นแดนเกิด มี ๘ สูตรนั้นเป็นเหตุออกจาก ๘ สูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการทำวิธีสนธิแห่งบทอุปสัค มีอภิ และอธิเป็นต้น และนิบาตบททั้งหลาย ด้วยสูตรทั้ง ๘ มีสูตรว่า อพฺโภ อภิ และทำสนธิแห่งอุปสัคและนิบาตทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้กล่าวถึงเหล่าอื่น เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำอย่างไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ต้องทำ เพราะสูตรที่กล่าวสนธิวิธีของอุปสัคและนิบาตทั้งหลายที่ยังมิได้กล่าวไว้ จึงกล่าวสูตรว่า อนุปทิฏฺฐานำ วุตฺตโยคโต สูตรนี้ท่านเรียกว่า อติเทสสูตร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สนธิเหล่าใด ที่ข้าพเจ้ายังมิได้แสดงไว้ในสนธิกัณฑ์นี้ สนธิเหล่านั้นนักศึกษาพึงทราบโดยคล้อยตามนัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว บทว่า อนุปทิฏฺฐานํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วุตฺตโยคโต เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อนุปทิฏฺฐานํ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า วุตฺตโยคโต แสดงวิเสสนะ บรรดาสัญญา ฯเปฯ พึงทราบว่าวิธีสูตร ขยายความว่านักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบความสำเร็จ เพราะประกอบกับสันธิทั้งหลาย มีประการอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว แก่อุปสัคเป็นต้น ที่ยังมิได้แสดงไว้แล้ว

ศัพท์เหล่าใด อันข้าพเจ้าได้ยกขึ้นแสดงแล้ว เหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อุปทิฏฐา ได้แก่ อุปสัคและนิบาตทั้งหลายมี อภิ อธิ ปุถ และปา เป็นต้น ศัพท์เหล่าใด อันข้าพเจ้าไม่ได้ยกขึ้นแสดงแล้ว เหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อนุปทิฏฐา ได้แก่ ป ปรา อุ ทุ และ นิ เป็นต้น สูตรที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ชื่อว่า วุตฺตโยค ด้วยวุตตโยคะนั้น

ในคำว่า **สรสนฺธีหิ พฺยญฺชนสนฺธีหิ วุตฺตสนฺธีหิ** (ด้วยสนธิที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ด้วยสระสนธิ พยัญชนะสนธิ) นี้ ความว่า สนธิที่ทำแล้วแก่สระทั้งหลาย หรือ สนธิที่ทำแล้วในสระทั้งหลาย ชื่อว่า สระสนธิ แม้ในเพราะสระหลัง อาเทสสระทั้งหลาย ชื่อว่า สระสนธิ อุทาหรณ์ เช่น ตตฺรายํ แม้ในเพราะพยัญชนะหลัง อาเทสสระ ชื่อว่า สระสนธิ อุทาหรณ์ เช่น สมฺมธมฺมํ แม้ในเพราะพยัญชนะหลัง อาเทสพยัญชนะ ชื่อว่า สรสนฺธิ อุทาหรณ์ เช่น ปฏิลียติ แม้ในเพราะสระหลัง อาเทสพยัญชนะ ชื่อว่า สระสนธิ อุทาหรณ์ เช่น ปฏฺคฺคิ

สนธิอันเป็นไปแล้ว ด้วยอำนาจแห่งนิคคหิตสนธิ เพื่อการสวดที่สะดวกในคาถาทั้งหลาย หรือในจุณณิยทั้งหลาย ชื่อว่า วุตฺตสนฺธิ อุทาหรณ์ เช่น จกฺขุ อุทปาทิ นักศึกษาพึงประกอบสูตรตามสมควร โดยประการนั้น คำว่า ปาปนํ ตัดบทเห็น ป อาปนํ เป็นอำนาจแห่งการลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร ฯเปฯ ปํ คำว่า ปรายนํ ตัดบทเป็น ปร อยนํ เป็นอำนาจของสูตรว่า สรา ฯเปฯ ปํ และ ทีฆ คำว่า อุปายนํ ตัดบทเป็น อุป อายนํ มีนัยที่กล่าวไว้แล้ว คำว่า อุปาหนํ ตัดบทเป็น อุป อาหนํ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ฯเปฯ ปํ คำว่า นฺยาโยโค ตัดบทเป็น นิ อาโยโค เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า อิวณฺโณ ฯเปฯ วา คำว่า นิรุปธิ ตัดบทเป็น นิ อุปธิ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า ยว ฯเปฯ มา คำว่า อนุโพโธ ตัดบทเป็น อนุโพโธ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ปกตี ฯเปฯ เน คำว่า ทุวูปสนฺตํ ตัดบทเป็น ทุ อุปสนฺตํ เป็นอำนาจของการลง ว อักษรเป็นอาคม และของสูตรนี้ว่า ทีฆ ในเพราะพยัญชนะ คำว่า สุวูปสนฺตํ ก็เหมือนอย่างนั้น คำว่า ทฺวาลโย ตัดบทเป็น ทุ อาลโย เป็น

อำนาจของสูตรนี้ว่า วโม ฯเปฯ นำ คำว่า สฺวาลโย ก็เหมือนอย่างนั้น คำว่า ทุราฺขฺยาตำ ตัดบทเป็น ทุ อาฺขฺยาตำ เป็นอำนาจของการลง ร อาคม คำว่า อุทีริตำ ตัดบทเป็น อุ อีริตำ เป็นอำนาจของการลง ท อักษรเป็นอาคม คำว่า สมุทฺทิฏฺฐำ ตัดบทเป็น สำ อุทฺทิฏฺฐำ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า มทา สเร คำว่า วิยคฺคำ ตัดบทเป็น วิ อคฺคำ เป็นอำนาจของการลง ย อักษรเป็นอาคม คำว่า วิชฺฌคฺคำ ตัดบทเป็น วิ อธิ อคฺคำ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า อชฺโฌ อธิ และ วา ฯเปฯ ปา คำว่า พฺยคฺคำ ตัดบทเป็น วิ อคฺคำ เป็นอำนาจของการลง ย อักษรเป็นอาคม

คำว่า อวยาคมนำ ตัดบทเป็น อว อาคมนำ เป็นอำนาจของการลง ร อักษรเป็นอาคม คำว่า อเนฺวติ ตัดบทเป็น อนุ เอติ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า วโม ฯเปฯ นำ คำว่า อนุปฆาโต ตัดบทเป็น อนุ อุปฆาโต เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ฯเปฯ ปำ และ ทีฆำ คำว่า อนจฺฉริยำ ตัดบทเป็น อน อาจฺฉริยำ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า รสฺสำ หรือ ตัดบทเป็น อนุ อาจฺฉริยำ เมื่อนั้น เป็นอำนาจของสูตรเหล่านี้ว่า สรา ฯเปฯ ปำ, พฺยญฺชนสฺมึ รสฺสำ คำว่า ปริเยสนา ตัดบทเป็น ปริ เอสนา เป็นอำนาจของการลง ย อักษรเป็นอาคม คำว่า ปรามาโส ตัดบทเป็น ปร อามาโส เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า สรา ฯเปฯ ปำ คำว่า ปริคฺคโห ตัดบทเป็น ปริ คโห เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า ปรเทฺวภาโว ฯเปฯ เน คำว่า ปคฺคโห ก็เหมือนกัน ต่างกันเพียงแค่อุปสัคเท่านั้น คำว่า ปกฺกโม ตัดบทเป็น ป กโม เป็นอำนาจของเทฺวภาวสูตรนี้ว่า ปร ฯเปฯ เน แม้ในคำว่า ปรกฺกโม ก็เหมือนกัน ต่างกันเพียงแต่อุปสัคเท่านั้น คำว่า นิกฺกสาโว เป็นอำนาจของการทำเทฺวภาว แม้ในคำว่า นิลฺลยนำ และ ทุลฺลยนำ ก็เหมือนกัน คำว่า ทุพฺภิกฺขำ ตัดบทเป็น ทุ ภิกฺขำ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า วคฺเค ฯเปฯ มา คำว่า ทุพฺพุตฺตำ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า ปร ฯเปฯ เน คำว่า สนฺทิฏฺฐำ เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า วคฺคนฺตำ ฯเปฯ คฺเค คำมีอาทิว่า ทุคฺคโห และ นิคฺคโต เป็นอำนาจของการทำเทฺวภาว คำว่า นิ อภิกฺกโม และ ปฏิกฺกโม มีนัยอันกล่าวแล้ว

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๕ แห่งสนธิกัปในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา สนฺธิกัปปวัณณนา จบแล้ว

๒. นามกณฺฑ

๒.๑ นามกปฺป ปฐมกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๑

๕๒:๖๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงความเป็นผู้ฉลาดในอักขระแก่เหล่าชนผู้ต้องการความประเสริฐ (นวโลกุตตรธรรม) แล้ว บัดนี้ เพื่อแสดงความเป็นผู้ฉลาดในบท จึงกล่าวมีอาทิว่า **ชินวจนยุตฺตํ หิ** (ข้อความทั้งหมดสมควรแก่พระชินพจน์นั่นเทียว) นี้เป็นอนุสนธิสามัญ

ถามว่า สูตรนี้ว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ มีคำไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีคำไหนเป็นเหตุออกมาจากคำไหน

ตอบว่า สูตรนี้ว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ มีคำว่า สุเณยฺย เป็นแดนเกิดก่อน มีคำนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากคำนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ พระมหากัจจายนเถระกล่าวคำว่า อกฺขรปทํ สุเณยฺย เมื่อมีคำถามว่า บุคคลผู้ฟังบท ต้องฟังบททั้งหมดทั้งประกอบและไม่ประกอบด้วยชินพจน์หรือ ? ท่านอาจารย์เพื่อจะแสดงว่า บุคคลผู้ฟังบท ควรฟังเฉพาะบทที่ประกอบด้วยชินพจน์เท่านั้น ไม่ควรฟังบทที่ไม่ประกอบด้วยชินพจน์เลย เนื้อความนี้ของคำนั้น ออกมาจากสูตร คำนั้นควรกล่าวแม้ว่าเป็นวิเสสานุสนธิ

จริงอยู่ อักขระที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง แม้บทที่ต้องกล่าวข้างหน้านี้ ย่อมมองหากัน โดยสีหวิโลกนนัย ถามว่า ย่อมมองหากันอย่างไร ? ตอบว่า ย่อมมองหากันอักขระ ที่กล่าวไว้ในสูตรว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ ในหนหลัง และย่อมมองหาบท ๔ ประการ อันเป็นอุปการะต่อชินพจน์นั่นเทียว ที่จะกล่าวข้างหน้า

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ท่านเมื่อจะแสดงนามกัปในลำดับต่อจากสนธิกัป ลิงค์อันสมควรแก่คำของพระชินะทั้งหลายเท่านั้น ย่อมสำเร็จวิภัตติเป็นต้น ย่อมมีได้ด้วยความสำเร็จแห่งลิงค์ อันสมควรแก่คำของพระชินะเหล่านั้นเท่านั้น เนื้อความที่กล่าวนี้ เป็นปทสัมพันธวรรณนาในสูตรนี้ อันมาแล้วในคัมภีร์นยาสะว่า ถามว่า ท่านอาจาร์กล่าวสูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ นี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า ท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ นี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า บุคคลเมื่อฟังอักขระและบท ชื่อว่าพึงฟังอักขระและบทอันสมควรแก่พระชินะเจ้า เนื้อความนี้เป็นความชอบใจของเรา

บทว่า ชินวจนยุตฺตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า หิ เป็นบทหนึ่ง พึงทราบว่า สูตรนี้มี ๒ บท ที่กล่าวมานี้ เป็นปทัจเฉทวรรณนาในสูตรนี้ ขยายความว่า พึงฟังอักขระและบทอันสมควรแก่พระชินะเจ้า นี้เป็นปทัตถสังวรรณนาในบทนี้

คำว่า ชินวจนยุตฺตํ แสดงอรรถแห่งกรรม หรือ แสดงวิเสสนะ หรือแสดงลิงคัตถะ คำว่า หิ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร พึงทราบว่าสูตรนี้เป็นอธิการสูตร

อธิการ ๓ อย่าง คือ

๑. สีหคตินัย อธิการะอย่างการไปของราชสีห์

๒. มัณฑูกคตินัย อธิการะอย่างการกระโดดของกบ

๓. ยถานุปุพพิกนัย หรือนทีโสตนัย อธิการะโดยการตามไปตามลำดับ หรืออธิการะอย่างการไหลของแม่น้ำ

บรรดาอธิการทั้ง ๓ นั้น อธิการนี้ เป็นสีหคติกนัย ท่านแม้อธิการนี้ว่า ยถานุปุพพิกนัย

บุคคลใดชนะมารทั้ง ๕ แล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ชินะ พระดำรัสของพระชินะชื่อว่า ชินวจนะ สมควรแก่พระดำรัสของพระชินะชื่อว่า ชินวจนยุตฺต หิ ศัพท์เป็นนิบาต ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า ชนะมารทั้ง ๕ พระผู้มีพระภาคทรงชนะมารทั้งหลาย ๓ เท่านั้น ที่ควงไม้โพธิ์มิใช่หรือ ไม่ใช่ชนะมารแค่ ๒ ตอบว่า ข้อนั้นจริง ท่านกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคทรงชนะมารทั้ง ๕ ด้วยอำนาจแห่งอุปจารนัย เพราะความที่มารทั้ง ๓ เป็นเหตุแห่งมารทั้งสองแม้โดยประการนั้น อีกนัยหนึ่ง ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระจึงใส่ชื่อว่า ชินะ ไว้ในบทนี้ว่า ชินวจนยุตฺตํ พระผู้มีพระภาคทรงมีพระนามเป็นอเนกเป็นต้นว่า สมฺมาสมฺพุทฺโธ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง พระนามว่าสัมมาสัมพุทโธเป็นต้นเหล่านั้นมีอยู่ (แต่) พระนามว่า ชินะ อันพระเถระ ใส่เข้าแล้วด้วยอำนาจแห่งความเหมาะสมแก่เหตุนั้น เพราะความที่พระนามว่าชินะนั้นเป็นพระนามอันพระผู้มีพระภาคทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้วยัง ๗ สัปดาห์ให้ผ่านไป ทรงเสด็จไปพระนครพาราณสี เพื่อทรงยังธัมมจักรให้เป็นไปด้วยพระธรรมเทศนาอันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ผู้อันอุปกาชีวกทูลถามในระหว่างทาง ทรงเผยอพระโอฐอันเช่นกับดอกปทุมที่แย้มบานด้วยดี ตรัสไว้แล้วด้วยพระองค์เองว่า

ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว
ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา
อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว
เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชินะ

อีกนัยหนึ่ง พระนามว่า ชินะ นั้น อันพระเถระใส่ไว้แล้ว เพื่อข่มวาจกาจารย์ทั้งหลาย ผู้เป็นปฏิปักษ์

๕๓:๖๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอธิการสูตรไว้เป็นเบื้องต้นด้วยประการฉะนี้แล้ว เพื่อจะแสดง ปริภาสาสูตร จึงกล่าวสูตรว่า **ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต** (นามศัพท์และอื่น ๆ ย่อมตั้งไว้สมควรแก่พระชินพจน์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน

ตอบว่า สูตรนี้มีบทว่า ปทำ สุเณยฺย และสูตรว่า ชินวจนยุตฺตำ หิ เป็นแดนเกิดก่อน มีคำและสูตรนั้นเป็นเหตุออกมาจากคำ และสูตรนั้นออกมาอย่างไร ? คือ คำอันท่านกล่าวแล้วว่า ชินวจนยุตฺตปทำ สุเณยฺย (พึงฟังบทอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า) เมื่อฟัง คือเมื่อศึกษาบทอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำแล้วฟัง คือศึกษาอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บุคคลเมื่อฟัง คือศึกษาบทอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า ย่อมตั้งนามศัพท์และอื่น ๆ จึงกล่าวสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต

ส่วนมติของปทรูปสิทธิ เมื่อจะแสดงว่า ตั้งนามศัพท์ และตั้งธาตุทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต สมจริงดังคำที่กล่าวไว้แล้วว่า

นักศึกษาตั้งธาตุ(กิริยา) ด้วยสูตรมีอาทิว่า ลิงฺคำ ในคัมภีร์
ปทรูปสิทธิ จ ศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมรวบรวมเอาธาตุทั้งหลาย

เนื้อความนี้ ย่อมออกมาจากสูตรนั้น

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า อันพระเถระย่อมกำหนด คือตั้งไว้ บทว่า ลิงฺคำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิปฺปชฺชเต เป็นบทหนึ่ง พึงทราบว่า สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ลิงฺคำ แสดงกัมมัตถะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ(การรวบรวม) คำว่า นิปฺปชฺชเต แสดงกิริยา บรรดาสัญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร พึงทราบว่าสูตรนี้เป็นอธิการสูตร ขยายความว่า นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า โดยประการใด ๆ อันพระมหากัจจายนะกำหนดและตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ อีกนัยหนึ่ง นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า ประการใด ๆ มีอยู่ นามอันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้าประการนั้น ๆ อันพระมหากัจจายนะกำหนด และตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้

ศัพท์ใด ยังบุคคลย่อมให้รู้ คือย่อมให้เข้าใจเนื้อความซ่อนเร้น เหตุนั้นศัพท์นั้น ชื่อ

ว่า ลิงฺค คมุธาตุ เป็นไปในความไป ความถึง มีลีนเป็นบทหน้า ลงกฺวิปัจจัย ลิงฺคธาตุ เป็นไปในความไป ความถึง ในอรรถนี้ ลง ณ ปัจจัย ลิงค์นั้นคืออะไร ? คือ คำมีอาทิว่า ฆฏ และ ปฏ อันแสดงเนื้อความ สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์ ได้กล่าวไว้ว่า

> บัณฑิต พึงทราบลิงค์ และความหมายของลิงค์ อย่างนี้ว่า คำว่า รุกฺโข เป็นลิงค์, อรรถที่แสดงด้วยคำว่า รุกฺโข นั้น ชื่อว่า ลิงฺคตฺถ ครั้นทราบแล้ว พึงประกอบลิงค์และ(อรรถ)ของลิงค์ ตามสมควร.

อนึ่ง ในสูตรนี้ ด้วยมติของคัมภีร์นยาสะ นามมี ๔ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มีอาวัตถิกนามเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มีกิริยานามเป็นต้น และด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มีสามัญญนามเป็นต้น บรรดานามเหล่านั้น ในอิตถีลิงค์ ท่านกล่าวว่ามี ๒๐ เพราะจำแนกแต่ละหมวดออกเป็นหมวดละ ๕ ด้วยอำนาจแห่งสระที่สุด ปุงลิงค์ท่านจำแนกออกเป็นหมวดละ ๖ กล่าวว่า มีจำนวน ๒๐ คำว่า นปุสกลิงค์ ได้แก่ ท่านกล่าวไว้ ๑๒ อย่าง โดยจำแนกแต่ละหมวดออกเป็นหมวดละ ๓

ที่ชื่อว่า อาวัตถิกนาม ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งนามความหมาย อุทาหรณ์ เช่น วจฺโฉ, ทมฺโม, พลิพทฺโธ

ที่ชื่อว่า ลิงคิกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปโดยการประกอบสัญลักษณ์มีไม้เท้า เป็นต้น อุทาหรณ์ เช่น ทณฺฑี, สขี, กรี

ที่ชื่อว่า เนมิตตกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไป เพราะทำคุณลักษณะให้เป็นเครื่องหมาย อุทาหรณ์เช่น สทฺโธ, คุณวา, มติมา, พุทฺโธ

ที่ชื่อว่า อธิจจสมุปปันนาม ได้แก่ นามที่ไม่มองหาวจนัตถะ เป็นไปด้วยอำนาจแห่งบัญญัติเท่านั้นในคำบัญญัติมีอาทิว่า ทาส ทลิทฺท อุทาหรณ์ เช่น สิริวฑฺฒโก, ธนวฑฺฒโก คำที่กล่าวมานี้ เป็นอาวัตถาทิจตุกกะ

ที่ชื่อว่า กิริยานาม ได้แก่ นามที่เป็นไปด้วยอำนาจกิริยา อุทาหรณ์ เช่น การโก, ปาจโก

ที่ชื่อว่า คุณนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปโดยคุณลักษณะ อุทาหรณ์ เช่น เตวิชฺโช, ฉฬาภิญฺโญ

ที่ชื่อว่า ชาตินาม ได้แก่ นามที่เป็นไปโดยประเภทของสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกัน อุทาหรณ์ เช่น พฺราหฺมโณ

ที่ชื่อว่า ยทิจฉกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปโดยมิได้อาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นชื่อตามความพอใจ อุทาหรณ์ เช่น ติสฺโส, ผุสโส

คำที่กล่าวมานี้ เป็นกิริยาทิจตุกกะ

ที่ชื่อว่า สามัญญนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปด้วยการสมมติชื่อ อุทาหรณ์ เช่น มหาสมฺมต

ที่ชื่อว่า คุณนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปโดยคุณสมบัติ อุทาหรณ์ เช่น ธมฺมกถิโก, ปสุกูลิโก

ที่ชื่อว่า กิตตินาม ได้แก่ นามที่เป็นไปเพราะยกย่องด้วยอำนาจแห่งการกระทำ อุทาหรณ์ เช่น ติสฺโส

ที่ชื่อว่า โอปปาติกนาม ได้แก่ นามที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งการบัญญัติก่อนตกไปในภายหลัง อุทาหรณ์ เช่น จนฺโท, สูริโย, ปถวี, ปพฺพโต

คำที่กล่าวมานี้ เป็น สามัญญาทิจตุกกะ

บรรดานามเหล่านั้น หมวด ๔ แต่ละหมวด ในอิตถีลิงค์ แจกออกเป็นหมวดละ ๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งอาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอูการันต์ ทั้งหมด รวมเป็น ๒๐ อย่าง ปุงลิงค์ แต่ละหมวดท่านจำแนกเป็นหมวด ๖ ด้วยอำนาจแห่ง อการันต์ อาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอูการันต์ ทั้งหมดรวมเป็น ๒๔ อย่าง ส่วนนปุงสกลิงค์ แต่ละหมวดท่านจำแนกเป็นหมวด ๓ ด้วยอำนาจแห่งอการันต์ อิการันต์ อุการันต์ รวมเป็น ๑๒ อย่าง สมดังคำที่พระโปราณาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่า

> นามมี ๔ อย่างด้วยอำนาจแห่งหมวด ๔ มี อาวัตถิกนาม เป็นต้น หรือด้วยอำนาจหมวด ๔ แห่งชื่อมีกิริยานามเป็นต้น
>
> บรรดาหมวด ๔ แห่งนามเหล่านั้น ก็ในอิตถีลิงค์ ทั้งหมด มี ๒๐ อย่าง เพราะจำแนกแต่ละอย่างออกเป็นหมวดละ ๕ โดยอาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอูการันต์
>
> ปุงลิงค์ ท่านกล่าวไว้ ๒๔ อย่าง เพราะจำแนกแต่ละหมวดออกเป็นหมวดละ ๕ ด้วยอำนาจแห่ง อการันต์ อาการันต์ อิการันต์ อีการันต์ อุการันต์ และอูการันต์
>
> ส่วนนปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวว่ามี ๑๒ อย่าง เพราะจำแนกแต่ละอย่างออกเป็นหมวดละ ๓ โดย อการันต์ อิการันต์ และอุการันต์

ประเภทแห่งลิงคัตถะนี้ มาแล้วในคัมภีร์นยาสะ และประเภทนี้ท่านก็หมายเอากล่าวไว้แล้ว

ท่านจำแนกประเภทของนามไว้ ๕๖ อย่าง

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า นาม มีอย่างเดียว ด้วยอำนาจแห่งการน้อม (ไปสู่ความหมาย) อนึ่ง นามนั้นมี ๒ อย่าง โดยจำแนกเป็นอันวัตถนาม และรูฬหินาม มี ๓ อย่างโดยจำแนกเป็นปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ และนปุงสกลิงค์ มี ๔ อย่าง โดยจำแนกเป็นสามัญญนาม คุณนาม กริยานาม และยทิจฉานาม มี ๘ อย่างโดยจำแนกเป็นอวัณณันตปกตินาม อิวัณณันตปกตินาม อุวัณณันตปกตินาม โอการันตปกตินาม และนิคคหีตันตปกตินาม

แม้ในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ปทรูปสิทธินั้น ท่านกล่าวไว้ว่า นามที่มี อ วัณณะเป็นที่สุด ได้แก่ ปุริส นามที่มีอิวัณณะเป็นที่สุดได้แก่ อคฺคิ ทณฺฑี นามที่มีอุวัณณะเป็นที่สุด ได้แก่ ภิกฺขุ อภิภู นามที่มี โอ อักษรเป็นที่สุด ได้แก่ โค สุตโน นามที่มีนิคคหิตเป็นที่สุดได้แก่ อิทำ ด้วยการดังกล่าวมานามชื่อว่ามี ๘ อย่าง โดยประเภทแห่งปกติที่มีสระเป็นที่สุดมี อ การันต์เป็นต้น และที่มีนิคหิตเป็นที่สุด

บรรดาการันต์เหล่านั้น ในปุงลิงค์ ท่านกล่าวการันต์ไว้ ๙ ประเภท คือ (๑) อการันต์ปกติ เป็นโอการันต์ (๒) อการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๓) อาการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๔) อิการันปกติ เป็นอิการันต์ (๕) อีการันต์ปกติ เป็นอีการันต์ (๖) อุการันต์ปกติ เป็นอุการันต์ (๗) อุการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๘) อูการันต์ปกติ เป็นอูการันต์ (๙) โอการันต์ปกติ เป็นโอการันต์

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

ปุริส (บุรุษ)	คุณวนฺตุ (ผู้มีคุณ)
ราช (พระราชา)	สา (สุนัข)
อคฺคิ (ไฟ)	ทณฺฑี (คนมีไม้เท้า)
ภิกฺขุ (ภิกษุ)	สตฺถุ (พระศาสดา)
อภิภู (พระผู้เป็นใหญ่)	สพฺพญฺญู (พระสัพพัญญู)
โค (วัว)	

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุริโส** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอการันต์ปกติ รูปสำเร็จมีโออักษรเป็นที่สุด สองบทว่า **คุณวา สตฺถา** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอุการันต์ปกติ รูปสำเร็จ

มีอาอักษรเป็นที่สุด ท่านกล่าวไว้สลับลำดับกันด้วยอำนาจแห่งคาถาประพันธ์ บทว่า **ราชา** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอการันต์ รูปสำเร็จมีอาอักษรเป็นที่สุด บทว่า **สา** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีอาอักษรเป็นที่สุด บทว่า **อคฺคิ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอิการันต์ รูปสำเร็จมีอิอักษรเป็นที่สุด บทว่า **ทณฺฑี** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอีการันต์ รูปสำเร็จมีอีอักษรเป็นที่สุด บทว่า **ภิกฺขุ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอุการันต์ รูปสำเร็จมีอุอักษรเป็นที่สุด บทว่า **อภิภู** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอูการันต์ รูปสำเร็จมีอูอักษรเป็นที่สุด บทว่า **โค** ได้แก่ ศัพท์ที่เป็นโอการันต์ รูปสำเร็จมีโออักษรเป็นที่สุด นามศัพท์ในปุงลิงค์ มี ๙ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปกติและที่สุด แม้ในคัมภีร์การิกา ท่านกล่าวไว้ว่า

ศัพท์เหล่านี้ คือ

ปุริโส (ผู้ชาย) สา (สุนัข) โชติปาณิ (ถือคบไฟ) ธมฺมี (ผู้มีธรรม)
ญาณี (ผู้มีญาณ) สฺมี (ผู้มีหมู่) ภิกฺขุ (ภิกษุ) อภิภู (พระผู้เป็นใหญ่)
เวสฺสภู (พระพุทธเจ้านามว่า เวสสภู) และโค (วัว)
เป็นหมู่ศัพท์ที่รวมไว้ในปุงลิงค์

ในอิตถีลิงค์ ท่านกล่าวการันต์ไว้ ๗ ประเภท คือ (๑) อการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๒) อิการันต์ปกติ เป็นอิการันต์ (๓) อีการันต์ปกติ เป็นอีการันต์ (๔) อุการันต์ปกติ เป็นอุการันต์ (๕) อุการันต์ปกติ เป็นอาการันต์ (๖) อูการันต์ปกติ เป็นอูการันต์ (๗) โอการันต์ปกติ เป็นโอการันต์

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวสังคหคาถาไว้แล้วว่า

ศัพท์เหล่านี้ คือ

กญฺญา (หญิงสาว)	รตฺติ (กลางคืน)
นที (แม่น้ำ)	อิตฺถี (ผู้หญิง)
มาตุลานี (ป้า, น้า)	ภิกฺขุนี (นางภิกษุณี)
ทณฺฑินี (นางผู้มีไม้เท้า)	ยาคุ (ข้าวยาคู)
มาตา (แม่)	ชมฺพู (ต้นหว้า)
โค (แม่โค)	

เป็นหมู่ศัพท์ที่รวมไว้ในอิตถีลิงค์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กญฺญา** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ปกติ รูปสำเร็จมีอาอักษรเป็นที่สุด บทว่า **รตฺติ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอิการันต์ รูปสำเร็จมีอิอักษรเป็น

ที่สุด หลายบทว่า **นที-อิตฺถี-มาตุลานี-ภิกฺขุนี-ทณฺฑินี** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอีการันต์ รูปสำเร็จมีอีอักษรเป็นที่สุด บทว่า **ยาคุ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอุการันต์ รูปสำเร็จมีอุอักษรเป็นที่สุด บทว่า **ชมฺพู** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอูการันต์ รูปสำเร็จมีอูอักษรเป็นที่สุด บทว่า **โค** ได้แก่ ศัพท์ที่เป็นโอการันต์ รูปสำเร็จมีโออักษรเป็นที่สุด นามศัพท์ในอิตถีลิงค์มี ๗ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปกติและที่สุด

แม้ในคัมภีร์การิกา ท่านกล่าวไว้ว่า

ศัพท์เหล่านี้ คือ

กญฺญา (หญิงสาว)	ปตฺติ (ทหารราบ)
ยุตฺติ (ความสมควร)	วุตฺติ (อาชีพ)
มหี (แผ่นดิน)	เวตรณี (แม่น้ำเวตรณี, ชื่อแม่น้ำในนรก)
ยาคุ (ข้าวยาคู)	ธาตุ (ธาตุ)
เธนุ (แม่โคนม)	กาสุ (หลุม)ชมฺพู (ต้นหว้า)
โค (แม่โค)	

เป็นหมู่ศัพท์ที่รวมไว้ในอิตถีลิงค์

ในนปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวการันต์ไว้ ๗ ประเภท คือ (๑) อการันตปกติ เป็นนิคคหิตการันต์ (๒) อาการันต์ปกติ เป็นนิคคหิตการันต์ (๓) อิการันต์ปกติ เป็นอิการันต์ (๔) อีการันต์ปกติ เป็นอิการันต์ (๕) อุการันต์ปกติ เป็นอุการันต์ (๖) อูการันต์ปกติ เป็นอุการันต์ (๗) โอการันต์ปกติ เป็นอุการันต์

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวสังคหคาถาไว้แล้วว่า

ศัพท์เหล่านี้ คือ

จิตฺต (จิต)	กมฺม (กรรม)
อสฺสทฺธ (ตระกูลซึ่งไม่มีศรัทธา)	อฏฺฐิ (เมล็ด, กระดูก)
สุขการิ (ทานซึ่งให้ผลเป็นสุข)	อายุ (อายุ)
โคตฺรภุ (จิตที่ชื่อว่า โคตรภู)	ธมฺมญฺญุ (จิตที่รู้ธรรม)
จิตฺตคุ (ตระกูลซึ่งมีโคอันวิจิตร)	

เป็นศัพท์ในนปุงสกลิงค์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จิตฺตํ กมฺมํ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอการันตปกติ รูปสำเร็จมีนิคคหิตเป็นที่สุด (๒) บทว่า **อสทฺธ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอาการันต์ รูปสำเร็จมีนิคคหิต

เป็นที่สุด (๓) บทว่า **อฏฺฐิ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอิการันต์ รูปสำเร็จมีอิอักษรเป็นที่สุด บทว่า **สุขการิ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอีการันต์ รูปสำเร็จมีอิอักษรเป็นที่สุด บทว่า **อายุ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอุการันต์ รูปสำเร็จมีอุอักษรเป็นที่สุด บทว่า **โคตฺรภุ, ธมฺมญฺญุ** ได้แก่ นามศัพท์ที่เป็นอูการันต์ รูปสำเร็จมีอูอักษรเป็นที่สุด บทว่า **จิตฺตคุ** ได้แก่ ศัพท์ที่เป็นโอการันต์ รูปสำเร็จมี อุอักษรเป็นที่สุด นามศัพท์ในนปุงลิงค์ มี ๗ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปกติและที่สุด

แม้ในคัมภีร์การิกา ท่านกล่าวไว้ว่า

ศัพท์เหล่านี้ คือ

จิตฺต (จิต)	มุขนาสิก (มุขนาสิกะ คือ ปากและจมูก)
อฏฺฐิ (เมล็ด, กระดูก)	สุขการิ (ทานซึ่งให้ผลเป็นสุข)
จกฺขุ (นัยน์ตา)	อภิภู ([จิต]ผู้เป็นใหญ่)
จิตฺตคุ (ตระกูลซึ่งมีโคอันวิจิตร)	

เป็นศัพท์ในนปุงสกลิงค์

นามศัพท์ ที่มีนิคคหิตที่สุดเป็นปกติ อันมีพยัญชนะเป็นที่สุดมีอาทิว่า กึ สมุทโย, อิทำ ปจฺจโย ท่านก็เรียกว่า นิคคหิตันตะ คำที่กล่าวมานี้ เป็นนัยแห่งรูปสำเร็จ เนื้อความที่กล่าวมานี้ เป็นปทวิคคหวัณณนา มีความแตกต่างแห่งอักขระที่สุดแห่งนามศัพท์ ซึ่งออกมาแล้ว

ถามว่า เพราะเหตไร ท่านจึงกล่าวสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ท่านควรจะกล่าวสูตรว่า ลิงฺคำ นิปฺปชฺชเต เท่านั้นมิใช่หรือ ? ตอบว่า ท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ เพื่อประโยน์ต่อการรวบรวม อีกนัยหนึ่ง ถามว่า ท่านอาจารย์กล่าวแล้วว่า ลิงฺคญฺจ ถปียเต เพราะความที่นามบทมองหาการตั้ง ในนามบททั้ง ๓ ที่มองหาการตั้ง และมองหาความสำเร็จเป็นประธาน พึงกล่าวว่า นิปฺปชฺชเต จ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ท่านกล่าวไว้แล้วอย่างนี้ เพราะความที่นามศัพท์ที่มองหาการตั้งเป็นอันท่านถือเอาแล้วเพื่อสูตรข้างหน้า ท่านอาจารย์กล่าวอุทาหรณ์ว่า เอโส เพราะกระทำการประกอบวิภัตติ เพื่อจะแสดงว่า ลิงค์มีปกติอันท่านพึงตั้งไว้ก่อนก็หาไม่ แม้รูปสำเร็จ ก็ชื่อว่า ลิงค์ด้วยอำนาจแห่งการญูปจารนัย

บรรดาบทที่เป็นอุทาหรณ์เหล่านั้น ท่านอาจารย์ ทำอธิการสูตรว่า ชินวจนยุตฺตำ หิ แยกพยัญชนะออกจากลำดับแห่งการกล่าวบทว่า เอโส แล้วตั้ง เอตศัพท์ให้เป็นคำสมควร

แก่พระชินพจน์ ทำลิงคสัญญาแห่งศัพท์ที่มีความหมาย(อรรถ) อันเว้นจากธาตุ ปัจจัย และวิภัตตินั้น ด้วยสูตรว่า ปรสมญฺญา ปโยเค ทำปริภาสาสูตร (กฎทั่วไป)ว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา ลงวิภัตติเบื้องหลังจากลิงค์ อันสมควรแก่พระชินพจน์ ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ก็แล เมื่อเกิดความสงสัยว่า อนึ่ง วิภัตติเหล่านั้นคืออะไร ? จึงตั้งคำเหล่านี้ว่า สิ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ ชื่อวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สิ โย อำ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ ทำปริภาสาอันปราศจากพจน์ทั้งสองด้วยสูตรว่า ตทนุปโรเธน เมื่อมีการลงวิภัตติที่ยังไม่เจาะจงด้วยอำนาจแห่งปฐมาหรือทุติยาเป็นต้น แห่งวิภัตติเหล่านั้น จึงลงปฐมาวิภัตติด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เพราะปริภาสาว่า วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺติ (การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด) ปฐมาวิภัตตินั้นเมื่อมีความเป็นไปแห่งเอกพจน์และพหูพจน์โดยไม่แน่นอน ลง สิ ปฐมาวิภัตติเอกพจน์ ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์เป็นสิ่งเดียวตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจนำ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัตติฝ่ายเอกพจน์) แยก ต พยัญชนะออกจาก อ อักษร อาเทส ต อักษรเป็น ส อักษรด้วยสูตรว่า เอต ฯเปฯ สนฺโต เมื่อสูตรว่า อโต เนน ตามไปอยู่ อาเทส สิ วิภัตติที่ลงหลังจากนามศัพท์ที่เป็น อ การันต์ เป็น โอ อักษร ด้วยสูตรว่า โส ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ติ นำพยัญชนะประกอบสระหลังด้วยสูตรว่า นเย ฯเปฯ ตฺเต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โน นี้ ตั้ง อมฺห นามศัพท์โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ทำลิงคสัญญาแห่งศัพท์ที่มีความหมาย(อรรถ) อันเว้นจากธาตุ ปัจจัย และวิภัตตินั้น ด้วยสูตรว่า ปรสมญฺญา ปโยเค ทำปริภาสาสูตร (กฎทั่วไป)ว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา ลงวิภัตติเบื้องหลังจากลิงค์ อันสมควรแก่พระชินพจน์ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ก็แล เมื่อเกิดความสงสัยว่า อนึ่ง วิภัตติเหล่านั้นคืออะไร ? จึงตั้งคำเหล่านี้ว่า สิโย ฯลฯ ชื่อวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สิ โย อำ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ ทำปริภาสา อันปราศจากพจน์ทั้งสอง ให้สมควรแก่พจน์ทั้งสองด้วยสูตรว่า ตทนุปโรเธน เมื่อมีการลงวิภัตติที่ยังไม่เจาะจง ด้วยอำนาจแห่งปฐมาหรือทุติยาเป็นต้นแห่งวิภัตติเหล่านั้น ตั้งชื่อสามี ด้วยสูตรว่า ยสฺส วา ปริคฺคโห ตำ สามี ลงฉัฏฐีวิภัตติด้วยสูตรว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐี เมื่อมีการลงวิภัตติที่ยังไม่เจาะจงด้วยอำนาจแห่งเอกวจนะหรือพหุวจนะแม้แห่งฉัฏฐีวิภัตตินั้น เมื่อมีความต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์จำนวนมากในอมฺห ศัพท์นั้นนั่นเทียว ลง นำ ฉัฏฐีวิภัตติ พหูพจน์ โดยปริภาสา (กฎทั่วไป)ว่า พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ พหุวจนำ (เมื่อควรกล่าวจำนวนมาก ให้ลงวิภัตติฝ่ายพหูพจน์) อาเทส อมฺห ศัพท์พร้อม นำ วิภัตติ เป็น โน ด้วยสูตรว่า ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ โวโน แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สตฺถา นี้ ตั้งสตฺถุนามศัพท์โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลง สิ ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วนั่นแหละ แยก ตฺถ อักษรออกจาก อุ อักษร อาเทส อุ อักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์เป็น อาอักษร และลบ สิ วิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุปิตาทีน ฯเปฯ จ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า พฺรหฺมา, สขา, ราชา ลง สิ ปฐมาวิภัตติโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วนั่นแหละ เมื่อสูตรว่า พฺรหฺมตฺตสข ฯเปฯ มานำ ตามไปอยู่ อาเทส สิ วิภัตติหลัง อ การันต์เป็น อา ด้วยสูตรว่า สฺยา จ แยก พยัญชนะของราชศัพท์ออกจากสระ ลบสระหน้า ปกติสระหลังด้วยสูตว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ นำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

จริงอยู่ ด้วยคำที่กล่าวมานี้ ท่านอาจารย์หมายถึง การนำออกจากลำดับของปาฐะแล้วตั้งไว้บนแผ่นกระดานที่ละเลงไว้ด้วยยางไม้ชนิดหนึ่ง จึงกล่าวว่า ถปียเต ประกอบวิภัตติ หมายถึงความสำเร็จรูปเป็น ปุริโส จึงกล่าวคำว่า นิปฺปชฺชเต การตั้งอันท่านพึงทำไว้ก่อนความสำเร็จพึงกระทำภายหลัง

๕๔:๖๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำปริภาสาสูตร ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำวิธีการกสูตร จึงกล่าวสูตรว่า **ตโต จ วิภตฺติโย** (ลงวิภัตติท้ายนามศัพท์นั้นและศัพท์อื่น ๆ ที่สมควรแก่พระชินพจน์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ คำอันท่านกล่าวแล้วว่า ย่อมตั้งนามศัพท์ เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษาพึงประกอบอะไรไว้ก่อน หลังจากนามศัพท์ที่พึงตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้านั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าพึงประกอบวิภัตติ หลังจากนามศัพท์ที่พึงตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า นั้น จึงกล่าวสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าวิภัตติทั้งหลาย ย่อมลงหลังจากนามศัพท์ที่พึงตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้านั้น บทว่า ตโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิภตฺติโย เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า จ แสดง สมุจจยะ(การรวบรวม) คำว่า วิภตฺติโย แสดงวิสยี บรรดาสัญญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร พึงทราบว่าสูตรนี้

เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า วิภัตติทั้งหลาย ย่อมลงหลังจากนามศัพท์ที่พึงตั้งไว้ด้วยอำนาจแห่งความสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้านั้น ศัพท์เหล่าใดย่อมจำแนกเนื้อความของนามศัพท์ให้แตกต่างด้วยประเภทแห่งกรรมการกเป็นต้น และด้วยประเภทแห่งเอกพจน์เป็นต้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า วิภัตติ อีกนัยหนึ่ง เนื้อความแห่งนามศัพท์ อันท่านย่อมจำแนกด้วยด้วย สิ วิภัตติเป็นต้นนั้น เหตุนั้น สิ วิภัตติเป็นต้นนั้น ชื่อว่า วิภัตติ ท่านพึงกล่าวคำเท่านี้ว่า ตโต วิภตฺติโย เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านต้องใส่ จ ศัพท์เข้ามาแล้วกล่าวว่า ตโต จ วิภตฺติโย ท่านใส่ จ ศัพท์เข้ามาเพื่อประโยชน์แก่การรวบรวม ถามว่ารวบรวมอะไร ? ตอบว่า รวบรวมเอาเนื้อความว่า วิภัตติทั้งหลายย่อมลงหลังจากศัพท์ที่มิใช่นามศัพท์ จากศัพทที่มี ตเว ตุน ปัจจัยเป็นต้นเป็นที่สุด หลังจากศัพท์นิบาตอีกนัยหนึ่ง ย่อมรวบรวมการตั้งชื่อปฐมาทุติยาเป็นต้น เอกวจนะพหุวจนะเป็นต้นด้วย จ ศัพท์ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> ท่านอาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์นยาสะ ยังวจนะมีเอกวจนะเป็นต้น และชื่อปฐมาวิภัตติเป็นต้น ให้มีขึ้น ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย
>
> อาเจรศัพท์ เป็นปริยายศัพท์ว่าอาจริย
>
> ท่านพุทธัปปิยาจารย์กล่าวว่า วิภัตติทั้งหลาย ย่อมลงแม้ท้ายนิบาตที่มี ตเว และ ตุน ปัจจัยเป็นต้นเป็นที่สุด ด้วยการถือเอา จ ศัพท์

๕๕:๖๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำปริภาสาสูตร ด้วยประการอย่างนี้แล้วบัดนี้ เพื่อจะตั้งชื่อวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า **สิ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ** (สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ ชื่อว่า วิภัตติ) อีกอย่างหนึ่ง เพื่อทำสูตรกำหนดวิภัตติ อีกนัยหนึ่ง เพื่อทำสัญญังคปริภาสาสูตร ในชื่อวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า **สิ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ** และสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ตามมติของท่านอาจารย์ ๓ ท่าน ในมติต้น ท่านกล่าวไว้ตามมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่าเป็นสัญญาสูตรในบรรดาสูตร ๖ ประการที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อีกนัยหนึ่ง ลักษณะของสูตรมี ๖ ประการ คือ สัญญาสูตร ปริภาสาสูตร วิธีสูตร นิยมสูตร ปฏิเสธสูตร[๗] และอธิการสูตร

---

๗ ในรูปสิทธิเป็น อติเทสสูตร.

ในมติกลาง ท่านกล่าวไว้ว่า นิยมสูตร ตามนัยแห่งคัมภีร์นยายะ ส่วนมติหลัง ท่านกล่าวว่าเป็นปริภาสาสูตร ตามมติของคัมภีร์สุตตนิเทส ที่ชื่อว่า ปริภาสานี้ มี ๓ ประเภท คือ

๑. สัญญังคปริภาสา ปริภาสาที่เป็นองค์แห่งชื่อ คือสูตรว่า ปรสมญฺญา ปโยเค

๒. วิธยังคปริภาสาสูตร ปริภาสาสูตรที่มีวิธีเป็นองค์ คือสูตรว่า ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชเย

๓. อนังคปริภาสาสูตร ปริภาสาสูตรที่มิใช่องค์แห่งชื่อและวิธี คือสูตรว่า ตทนุปโรเธน

บรรดาปริภาสาสูตรทั้ง ๓ นั้น สูตรนี้ ชื่อว่า สัญญังคปริภาสาสูตร

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านกล่าวแล้วว่า วิภตฺติโย ในสูตรว่า ตโต ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า อนึ่ง วิภัตติเหล่านั้นคืออะไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า วิภัตติทั้งหลาย ๗ คู่ มี สิ วิภัตติเป็นต้น ชื่อว่า วิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า สิ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า วิภัตติทั้งหลาย ๗ คู่ มีสิ วิภัตติเป็นต้น ชื่อว่า วิภัตติ สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น คือ สิ โย อำ โย ฯเปฯ สฺมึสุ และบทนี้ แสดงสัญญี แสดงสรูปนิยมะ หรือ แสดงให้รู้ชื่อของวิภัตติ ขยายความว่า วิภัตติทั้งหลาย ๗ คู่ มี สิ วิภัตติเป็นต้น ชื่อว่า วิภัตติ สิด้วย โยด้วย ฯลฯ สุ ด้วย ชื่อว่า สิโยอ์โยนาหิสนำสฺมาหิสนำสฺมึสุ รูปวิเคราะห์นี้ เป็นขุททกทวันทวสมาส สิ โย ด้วย อำ โย ด้วย ฯเปฯ สฺมึสุ ด้วย ชื่อว่า สิโยอ์โยนาหิสนำสฺมาหิสนำสฺมึสุ รูปวิเคราะห์นี้ เป็นมหาทวันทวสมาส มีคำถามว่า เพราะเหตุใดท่านจึงกล่าวสูตรนี้ไว้ในนามกัณฑ์นี้ ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ในลำดับต่อจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เพื่อแสดงว่า ก็วิภัตติทั้งหลายเหล่านั้นต้องมีชื่อ เพราะความที่ท่านยังมิได้ตั้งชื่อวิภัตติในสูตรก่อนว่า ตโต จ วิภตฺติโย

๕๖:๖๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำวิภัตติสัญญาด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำปริภาสาสูตรอีกสูตรหนึ่ง จึงกล่าวสูตรว่า **ตทนุ ฯเปฯ น** (นามศัพท์และอื่น ๆ ย่อมให้สำเร็จโดยไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์นั้น)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า สิ โย อำ โย เปฯ สฺมึสุ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อมีคำถามว่า เพราะเหตุไร ท่านกล่าวถึงวิภัตติ

ไว้ ๑๔ ตัวเท่านั้น และกล่าวถึงพจน์ ๒ คือเอกพจน์และพหูพจน์อีกด้วย ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า วิภัตติ ๑๔ ตัวเท่านั้นที่ท่านกล่าวไว้ และท่านยังกล่าวถึงพจน์ทั้ง ๒ คือเอกพจน์และพหูพจน์เท่านั้นไว้อีกด้วย โดยไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์ จึงกล่าวสูตรว่า ตทนุปโรเธน สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สูตรมีอาทิว่าตทนุนี้ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนะ
เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้เพื่อห้ามทฺวิพจน์อันมาแล้ว
ในคัมภีร์สันสกฤต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ความไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์เหล่านั้น ในการให้สำเร็จนามศัพท์ย่อมมีโดยประการใด ๆ ข้าพเจ้าจะให้สำเร็จนามศัพท์โดยประการนั้นๆ บทว่า ตทนุปโรเธน เป็นเพียงบทเดียวเท่านั้น คำว่า ตทนุปโรเธน แสดงวิเสสนะ ขยายความว่า ความขัดแย้งกับพระชินพจน์เหล่านั้น ย่อมไม่มีโดยประการใด ๆ ข้าพเจ้าจะให้สำเร็จนามศัพท์ในนามกัณฑ์นี้ และให้สำเร็จอาขยาต ด้วย จ ศัพท์ โดยประการนั้น ๆ ความขัดแย้งไม่มี ชื่อว่า อนุปโรโธ ความไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์เหล่านั้น ชื่อว่า ตทนุปโรธ โดยไม่ขัดแย้งกับพระชินพจน์นั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรนี้ไว้ในที่นี้ ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ในที่นี้ เพื่อเว้นวิภัตติ วจนะอันสมควรต่อพระดำรัสของพระชินะ ไว้ในสูตรอื่น

๕๗:๗๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นตั้งชื่อวิภัตติ ๑๔ ตัว มีสิ โยวิภัตติเป็นต้นด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำปฐมาวิภัตติเอกวจนะให้เป็นชื่อพิเศษในบรรดาวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า **อาลปเน สิ คสญฺโ** (สิ วิภัตติในอรรถอาลปนะ มีชื่อว่า ค)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า สิ โย อำ โย เปฯ สฺมึสุ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อวิภัตติแห่งวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวด้วยสูตรมีอาทิว่า สิ โย ดังนี้ เมื่อมีคำถามว่าบรรดาวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวเหล่านั้น ท่านอาจารย์พึงทำชื่อ สิ วิภัตติให้เป็นพิเศษอย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าบรรดาวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวเหล่านั้น ท่านอาจารย์พึงทำ สิ วิภัตติให้ชื่อ ค จึงกล่าวสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในอาลปะ สิ วิภัตติ ชื่อ ค บทว่า อาลปเน เป็นบทหนึ่ง บทว่า สิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า คสญฺโญ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า อาลปเน แสดงอาธารสัตตมี คำว่า สิ แสดงสัญญี คำว่า คสญฺโญ แสดงสัญญา บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า ในอาลปนะ สิ วิภัตติ ชื่อ ค การเรียกโดยกระทำต่อหน้า ชื่อว่า อาลปนะ (การเรียก) ในอาลปนะนั้น ชื่อว่า ค มีอยู่แก่ สิ วิภัตตินั้น เหตุนั้น สิ วิภัตตินั้น ชื่อว่า คสญฺโญ (ชื่อ ค) มีคำถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวแล้วว่า สิ โค (แต่)กล่าวว่า สิ คสญฺโญ ตอบว่า ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวแล้วอย่างนี้ (แต่) กล่าวว่า สิ คสญฺโญ เพื่อห้ามความสงสัยในการอาเทส

ในอุทาหรณ์ว่า โภติ นี้ ทำอธิการสูตรว่า ชินวจนยุตฺตำ หิ แยกบทว่า โอติ ออกจากลำดับแห่งปาฐะ (ปาฐกฺกมโต) ด้วยสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ตั้งภวนฺต ให้สมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ เมื่อสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย ตามไปอยู่ ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า นทาทิโต วา อี เพราะอาศัยสูตรว่า นฺตุสฺส ฯเปฯ เร อาเทสภวนฺต เป็น โภตา ด้วยสูตรว่า ภวโต โภโต ลบสระหน้า ปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนามด้วย จ ศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ เพราะความไม่มีความเป็นตัทธิตโดยแน่นอน เมื่อสูตรว่า ชินวจนยุตฺตำ หิ, ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ตามไปอยู่ ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย กำหนดชื่อวิภัตติด้วยสูตรว่า สิโย ฯเปฯ สุ ในเมื่อมีความสงสัยในการลงวิภัตติที่ยังไม่แน่นอนแม้นั้น ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด เมื่อสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ตามไปอยู่ ลงปฐมาวิภัตติ ในอรรถแห่งอาลปนะ ด้วยสูตรว่า อาลปเน จ ในเมื่อมีความสงสัยในการลงวิภัตติที่ยังไม่แน่นอนแม้นั้นทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด ลง สิ เอกวจนวิภัตติตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ ฯเปฯ นำ แยกพยัญชนะ ตั้งสิ วิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ, อิวณฺณุวณฺณา ฌลา ตามไปอยู่ ตั้ง อ วัณณะ ชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิยฺยา โป เมื่อสูตรว่า โภ เค ตุ ตามไปอยู่ ทำรัสสะ อี อักษรเป็น อิ อักษร ด้วยสูตรว่า ฌลปา รสฺสำ ลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต โลปำ คสิปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อยฺเย, กญฺเญ, ขราทิเย หลังจาก อยฺย กญฺญ และขราทิยศัพท์ทั้งหลาย ลง อาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โย ลบสระหน้า ปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนา ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ ลง สิ อาลปนะเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้ง สิ วิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อาลปเน

ฯเปฯ ณฺโณ, เต อิตฺถิ ฯเปฯ โป ตามไปอยู่ ตั้ง อา ชื่อ ฆ ด้วยสูตรว่า อา โฆ เมื่อสูตรว่า สขาโต ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทส ฆ เป็น เอ อักษรด้วยสูตรว่า ฆเต จ ลบสระหน้าและปกติสระหลังด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ติ เมื่อสูตรว่า สรา สเร โลปำ, วา ปโร อสรูปา ตามไปอยู่ เมื่อกำลังจะดำเนินการ เมื่อสระหน้าอันมีเสียงไม่เสมอกันถูกลบแล้ว สระหลัง [คือ อิ, อี และ อุ] ย่อมถึงความเป็นสระอสวัณณะ [คือ เอ โอ]ด้วย กฺวจาสวณฺณำ ลุตฺเต ทำเป็นปกติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง ต ศัพท์ เมื่อลง อา ปัจจัยเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลง สิ ปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา แยก ต ศัพท์เมื่อสูตรว่า อนปุสกสฺสายำ สิมฺหิ, อมุสฺส โม สำ ตามไปอยู่ เมื่ออาเทส ต อักษร เป็น ส อักษรด้วยสูตรว่า เอตเตสนฺโต เมื่อลบ สิ วิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโตฯเปฯ สิปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อยฺยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอยฺยศัพท์ เมื่อลง อา ปัจจัยเป็นต้นโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลง สิ ปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เพราะความที่อุทาหรณ์ว่า อยฺยา นี้ไม่ใช่เป็นอาลปนะ จึงไม่ต้องตั้ง สิ วิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โภติโย นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เพราะอาศัยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ลงโย ปฐมาวิภัตติพหุวจนะในอรรถอาลปนะ ด้วยสูตรว่า อาลปเน จ ไม่ต้องตั้งสิวิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการกระทำในอุทาหรณ์ว่า โภติโยนี้ ทั้งไม่มีการลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ เพราะความไม่มีสิวิภัตติชื่อ ค เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อยฺยาโย นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอยฺยศัพท์ เมื่อลง อา ปัจจัยเป็นต้นโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว จ ไม่ต้องตั้ง สิ วิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการกระทำในอุทาหรณ์ว่า อยฺยาโยนี้ ไม่ต้องตั้ง สิ วิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ ไม่มีการอาเทส เพราะความที่ไม่มีการตั้ง สิ ชื่อ ค เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงประโยชน์ของสูตรนี้ จึงกล่าวว่า ฆเต จ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในในเอกกนิปาตชาตกอรรถกถาว่า บทว่า ขราทิเย แปลว่า พระโพธิสัตว์ ย่อมร้องเรียกโดยชื่อของน้องสาว

๕๘:๒๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำชื่อเดิม ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำชื่อใหม่(ชื่อที่เปลี่ยนไป) จึงกล่าวสูตรว่า **อิวณฺณุวณฺณา ฌลา** (อิ วัณณะ และ อุ วัณณะ ชื่อว่า ฌ และ ล ตามลำดับ)

อนึ่ง ชื่อ ค เป็นชื่อเดิม ชื่อ ฌ ล ฆ และป มิใช่ชื่อเดิม

อีกนัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำชื่อวิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวมี สิ วิภัตติ เป็นต้น และทำ สิ วิภัตติชื่อ ค อันเป็นชื่อพิเศษ บัดนี้ เพื่อจะทำชื่อ ฌ แห่ง อิ วัณณะ และชื่อ ล แห่ง อุ วัณณะ อันเป็นที่สุดนามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า **อิวณฺณุวณฺณา ฌลา** (อิ วัณณะและ อุ วัณณะ ชื่อว่า ฌ และ ล ตามลำดับ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ลิงฺคญฺจ ฯเปฯ เต และ สิ โย ฯเปฯ สุ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวปริภาสา แห่งลิงคสัญญาของศัพท์ที่มีความหมายด้วยสูตรว่า ลิงฺคญฺจ ฯเปฯ เต และกล่าววิภัตติ สัญญาแห่งวิภัตติทั้งหลายมี สิ วิภัตติเป็นต้น ด้วยสูตรว่า สิ โย ฯเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษา ต้องทำชื่ออะไร แก่อิวัณณะและอุวัณณะที่สุดแห่งนามศัพท์ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษาต้องทำอิวัณณะชื่อ ฌ และ อุ วัณณะชื่อ ล อันเป็นที่สุดแห่ง นามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา

สูตรนี้ ท่านอาจารย์พึงกล่าวว่าออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ฌลโต สสฺส โน วา, ฌลานมิ ฯเปฯ สเร วา และ อโม นิคฺคหีตํ ฯเปฯ เปหิ ข้างหน้า

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อิ วัณณะและ อุ วัณณะ ชื่อ ฌ และชื่อ ล ตามลำดับ บทว่า อิวณฺณุวณฺณา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ฌลา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า อิวณฺณุวณฺณา แสดงสัญญี คำว่า ฌลา แสดงสัญญา บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า เพราะ สัญญาศัพท์ตามมาในสูตรนี้ อิ วัณณะและ อุ วัณณะ ชื่อ ฌ และ ล ตามลำดับ

เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> ก็นักศึกษาทั้งหลาย ได้ยินคำศัพท์ใด หลังเอกเสสสมาส
> อันมีเนื้อความ(หมือนกัน) พึงเชื่อมบทนั้นเข้ากับคำข้างหน้าทุกคำ
> ตามแต่จะได้ แม้ในกาลบางคราว

ในคาถานี้ นักศึกษาพึงเห็นว่า อิวัณณะที่ชื่อ ฒ และอุวัณณะที่ชื่อ ล ด้วยอำนาจแห่งยถาลาภนัย(นัยตามที่ได้) อิวัณณะนั่นเอง ชื่อว่า อิวัณณะ อุวัณณะก็เหมือนกัน อิวัณณะด้วย อุวัณณะด้วย ชื่อว่า อิวัณณุวัณณา ฒ ด้วย ล ด้วย ชื่อว่า ฒล

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิสิโน สำเร็จรูปได้อย่างไร ? คือ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิสิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากอิสิศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชิน ฯเปฯ หิ, ลิงฺคญฺจ ฯเปฯ เต ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ ฯเปฯ โย กำหนดวิภัตติด้วยสูตรว่า สิ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตตินั้น ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบ ฯลฯ ต้องการของผู้พูด ตั้งชื่อสัมปทานด้วยสูตรว่า ยสฺส ทาตุ ฯเปฯ ทานำ ลงจตุตถีวิภัตติด้วยสูตรว่า สมฺปทาเน จตุตฺถี เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่เจาะจงแม้แห่งวิภัตตินั้น ตามกฎทั่วไปว่า การประกอบ ฯลฯ ต้องการของผู้พูด หรือทำให้เป็นเอกวจนะ สิ วิภัตติ ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์เป็นสิ่งเดียว ตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ ฯเปฯ นำ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัตติฝ่ายเอกพจน์) ตั้งชื่อสามีด้วยสูตรว่า ยสฺส วา ฯเปฯ มี หรือลงเอกวจะฉัฏฐีวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐ แยก ส อักษรออกจาก อิ อักษร เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตั้ง อิ วัณณะชื่อ ล ด้วยสูตรนี้ หลังจาก ฒ อักษร เมื่ออาเทส ส วิภัตติ เป็น โน ด้วยสูตรว่า ฒลโต ฯเปฯ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากทณฺฑีศัพท์ลงสวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แยกพยัญชนะ ตั้ง อี อักษร ชื่อ ฒ อาเทส ส อักษร เป็น โน ด้วยสูตรว่า ฒลโต สสฺส โน วา เมื่อทำรัสสะ อี อักษร เพราะ อี อักษรไม่ได้ชื่อ ฒ ด้วยสูตรว่า อโฒ ฯเปฯ ปิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อคฺคิโน และ คหปติโน ก็เหมือนกัน เมื่อทำอาเทส ส วิภัตติเป็น โน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เสตุโน และ ภิกฺขุโน มีเพียงการตั้ง อุ อักษร ชื่อ ล เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สยมฺภุโน และ อภิภุโน ตั้งอูอักษร ชื่อ ล และรัสสะอูอักษร เพราะอูอักษรไม่ได้ชื่อ ฒ ด้วยสูตรว่า อโฒ ฯเปฯ ปิ จ เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ทำวิสยปุจฉาว่า กฺวตฺโถ ด้วยโวหารนี้ว่า ฒล ทำวิสยวิสัชนาว่า ฒลโต สสฺส โน วา บทว่า ฒลอิจฺจเนน แปลว่า ด้วยการตั้งชื่อ ด้วยโวหารบัญญัตินี้ว่า ฒล บทว่า

กฺว แปลว่า ส่วนของสูตรไหน หรือตัดบทเป็น โก อตฺโถ ก็ชื่อ ฌ และชื่อ ล อาศัยสระที่สุดของนามศัพท์ และท่ามกลางนามศัพท์ ส่วนชื่อ ป อาศัยสระที่สุดของนามศัพท์เท่านั้น ข้อนี้สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

ชื่อ ฌ และ ล มิได้อาศัยสระสุดท้ายของนามศัพท์เท่านั้น
เหมือนชื่อ ป เพราะพบในอาขยาต ในกลางนามศัพท์ และท้าย
นามศัพท์ทั้ง ๒ ลิงค์

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อิสิโน, ทณฺฑิโน, ภิกฺขุโน และ สยมฺภุโน ชื่อ ฌ และชื่อ ล อาศัยสระที่สุดของนามศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กุพฺพนฺโต ชื่อ ล อาศัยสระท่ามกลางของนามศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กุพฺพนฺติ ชื่อ ล ย่อมปรากฏในอาขยาต

๕๙:๑๘๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำ อิวัณณะชื่อ ฌ และอุวัณณะชื่อ ล ในลิงค์ทั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ อิวัณณะและอุวัณณะ ในอิตถีลิงค์ ชื่อ ป จึงกล่าวสูตรว่า **เต อิตฺถิยฺยา โป** (อิ วัณณะและ อุ วัณณะเหล่านั้นที่เป็นชื่อของอิตถีลิงค์ ชื่อว่า ป)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ลา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงชื่อ ฌ แห่งอิวัณณะ และชื่อ ล แห่งอุวัณณะ ในลิงค์ทั้งสองด้วยสูตรว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ลา เมื่อมีคำถามว่า ชื่ออะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอิตถีลิงค์ อิวัณณะและอุวัณณะเหล่านั้น ชื่อ ป หรือว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ปโต ยา ข้างหน้า สูตรนั้นอันนักศึกษา พึงเข้าใจได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใด อิวัณณะและอุวัณณะเป็นชื่อของอิตถีลิงค์ ในกาลนั้น อิวัณณะและอุวัณณะชื่อ ป บทว่า เต เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิตฺถิยฺยา เป็นบทหนึ่ง บทว่า โป เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า เต แสดงสัญญี คำว่า อิตฺถิยฺยา แสดงวิเสสนะ คำว่า โป แสดงสัญญา บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า เมื่อใด อิวัณณะและอุวัณณะเป็นชื่อของอิตถีลิงค์ เมื่อนั้น อิวัณณะและอุวัณณะชื่อป การกล่าวอิตถี(ลิงค์) ชื่อว่า อิตฺถิยฺยา ถามว่า เพราะเหตุไร เมื่อมีการแสดงสัญญีด้วยพหุวจนะว่า เต ไว้ในสูตร แต่กลับแสดงสัญญาเป็นเอกวจนะว่า โป ? ตอบว่า ท่านอาจารย์ทำสัญญีเป็นพหุวจนะ โดยความมีหลายการันต์ และทำสัญญาเป็นเอกวจนะ โดยความเป็นชื่อเดียวกันเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รตฺติยา บรรดาอุทาหรณ์ว่า รตฺติยา, อิตฺถิยา, เทวิยา, เธนุยา และ วธุยา เหล่านั้น พึงมีด้วยอำนาจแห่งสระที่สุดแห่งลิงค์ อุทาหรณ์ว่า รตฺติยา เป็นอิการันต์ อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิยา และ เทวิยา เป็นอีการันต์ อุทาหรณ์ว่า เธนุยา เป็นอุการันต์ อุทาหรณ์ว่า วธุยา เป็นอูการันต์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รตฺติยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งนามศัพท์คือรตฺติ ลงวิภัตติ ๕ ตัวมีนาวิภัตติเป็นต้น แยกพยัญชนะ เมื่อสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ณฺโณ, อิวณฺณุ ฯเปฯ ลา ตามไป ตั้งอิการันต์ชื่อ ป ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อาย ฯเปฯ ตุ, ฆเต ฯเปฯ นำ เมื่ออาเทสวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ ๕ ตัว มีนาวิภัตติเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิยา และ เทวิยา เป็นอีการันต์ ในอุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ร ฯเปฯ ปิ จ เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า เธนุยา เป็นอุการันต์ มีเพียงตั้งอุอักษร ชื่อ ป เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า วธุยา เป็นอูการันต์ มีเพียงทำรัสสะอูอักษรด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ ปิ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิสินา และ ภิกฺขุนา มีการประกอบรูปศัพท์ได้อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังจาก อิ และภิกฺขุศัพท์ ลงนาวิภัตติ ไม่ต้องอิวัณณะและอุวัณณะชื่อ ป ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอิอักษรและอุอักษรที่กล่าวในอิตถีลิงค์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๐:๑๗๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอิอักษรและอุอักษรอันเป็นนามศัพท์ชื่อ ฌ และ ล ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสอง และทำอิอักษรและอุอักษร ในอิตถีลิงค์ชื่อป ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาปัจจัยที่กล่าวอิตถีลิงค์ ชื่อฆ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า **อา โฆ** (อา ที่เป็นชื่อของอิตถีลิงค์ ชื่อว่า ฆ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ลา และ เต อิตฺถิยฺยา โป เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงชื่อ ฌ และ ล ของอวัณณะ และอุวัณณะ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสอง และกล่าวถึงอิอักษรและอุอักษร ในอิตถีลิงค์ ชื่อ ป เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำชื่ออะไร แห่งอาอักษรที่กล่าวอิตถีลิงค์ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ต้องทำอาอักษร ที่กล่าวอิตถีลิงค์ ชื่อ ฆ

จึงกล่าวสูตรว่า อา โฆ หรือว่า ออกมาจากสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ ทีนำ และ ฆเต จ ข้างหน้า

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในกาลใด อาอักษรที่กล่าว อิตถีลิงค์ ในกาลนั้น อาอักษรชื่อ ฆ สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า อา แสดงสัญญี คำว่า โฆ แสดงสัญญา บรรดาสัญญาสูตรอธิการสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า เพราะสัญญาศัพท์ และอิตฺถิยฺยาศัพท์ ตามมา อาอักษรที่กล่าวอิตถีลิงค์ ชื่อ ฆ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สทฺธาย, กญฺญาย, คงฺคาย, วีณาย,ทิสาย, สาลาย, มาลาย, โทลาย, ตุลาย, ปภาย, โสภาย, ปญฺญาย, กรุณาย, นาวาย, กปฺปลาย ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สทฺธาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากสทฺธศัพท์ลงอาปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย ลบสระหน้า และปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนามด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ ทีสุ จ นี้ในบรรดากัตตุอตฺถ กรณัตถ สัปมานัตถ ปัญจมยัตถะ สามยัตถะ และสตฺตมยัตถะทำกัตตุสัญญาเป็นต้น ในอรรถเหล่านั้น ลงวิภัตติทั้ง ๕ มีตติยาวิภัตติเป็นต้น ฝ่ายเอกวจนะแยกพยัญชนะออกจากอาอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ, เต อิตฺถิยฺยา โป ทำอาอักษรที่กล่าวอิตถีลิงค์ ให้เป็นฆสัญญา เพราะอาศัยสูตรว่า อาย ฯเปฯ ตุ อาเทส เอกวจนะวิภัตติมีนาวิภัตติเป็นต้น เป็นอาย เมื่อลบสระหน้าปกติสระหลัง แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า รตฺติยา อุทาหรณ์นั้น ก็มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า สตฺถารา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากสตฺถศัพท์ลงนาตติยาวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ แยกตฺถอักษร เมื่อสูตรว่า สตฺถุปิตา ฯเปฯ โป จ ตามไปอยู่อาเทสสระที่สุดของสตฺถุศัพท์ เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตำ เมื่ออาอักษรแม้มีอยู่ก็ไม่ต้องตั้งชื่อฆ เพราะความที่อาอักษรนี้มิได้กล่าวอิตถีลิงค์ เมื่อสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตำ และ ตโต สฺมิ มิ ตามไปอยู่ อาเทสนาวิภัตติเป็นอา เมื่อลบสระหน้า และปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑:๘๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำลิงคสัญญาและวิภัตติสัญญาเป็นต้นด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาคมวิธีสูตร จึงกล่าวสูตรว่า **สาคโม เส** (ลง ส เป็นอาคมในเพราะ ส วิภัตติ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ลา และ เต อิตฺถิยฺยา โป เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวว่า ลงวิภัตติ หลังจากนามศัพท์ อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุริสสฺส รูปสำเร็จ ย่อมมีด้วยอำนาจแห่งสวิภัตติทั้งสองหรือ ท่านอาจารย์แสดงว่า รูปสำเร็จ ย่อมไม่มีด้วยอำนาจแห่งสวิภัตติทั้งสอง (แต่) ย่อมมีด้วยอำนาจสอักษรเป็นอาคมทั้งสอง ในเพราะสวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า **สาคโม เส**

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ จึงลงสอักษรเป็นอาคมได้ บทว่า สาคโม เป็นบทหนึ่ง บทว่า เส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า สาคโม แสดงวิสยี คำว่า เส แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ลงสอักษรเป็นอาคม ในเพราะสวิภัตติ อักษรใดย่อมมา เหตุนั้น อักษรนั้น ชื่อว่า อาคม หรือว่า การมา ชื่อว่า อาคม อาคม คือ สอักษร ชื่อว่า สาคม หรือว่า การมาแห่ง สอักษร ชื่อว่า สาคม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริสสฺส และในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุริสสฺส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากปุริสศัพท์ ลงสจตุตถีวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ แลสฉัฏฐีวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว ลงสอาคมด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกจากนี้ มีวิธีสร้างรูปสำเร็จเหมือนอุทาหรณ์ว่าปุริสสฺสนั้น

อุทาหรณ์ว่า ปุริสสฺมึ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจากปุริสศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ และ ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต ฯเปฯ โย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตติเหล่านั้น ทำตามกฎทั่วไป ฯลฯ ต้องการของผู้พูด ทำโอกาสสัญญาด้วยสูตรว่า โยธาโร ตโมกาสํ ลงสฺมึสัตตมีวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ เมื่อสฺมึวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสวิภัตติ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒:๒๐๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสอักษรเป็นอาคมในเพราะสวิภัตติในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์โดยส่วนมากด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำสอักษรเป็นอาคม แม้ในเพราะสัสาเอกวจนะอันเป็นวิภัตติอาเทส ในอิตถีลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า **สสฺสา ฯเปฯ จ** (ลง ส เป็นอาคมในเพราะ สฺ และ สา เอกพจน์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า สาคโม เส เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมา สูตรนั้น ออกมาจากอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงสอาคม ในเพราะสวิภัตติ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสอง ด้วยสูตรนี้ว่า สาคโม เส เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะสอักษร ในในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสองเท่านั้นหรือ จึงลง ส อักษรเป็นอาคมได้ ท่านอาจารย์ แสดงว่า ในอิตถีลิงค์ ลงสอักษรเป็นอาคมได้ แม้ในเพราะสฺสาฝ่ายเอกวจนะ อันเป็นวิภัตติ อาเทส จึงกล่าวสูตรว่า สฺสาเสฺวก ฯเปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า แม้ในเพราะสฺสาวิภัตติอาเทส ฝ่ายเอกวจนะ ลงสอักษรเป็นอาคมได้ บทว่า สฺสาสุ เป็น บทหนึ่ง บทว่า เอกวจเนสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า สฺ สาสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า เอกวจเนสุ แสดงวิเสสนะของบทว่าสฺสาสุนั้น คำว่า จ แสดง อนุกัฑฒนะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสศัพท์ตาม มา เพราะสฺสาฝ่ายเอกวจนะ อันเป็นวิภัตติอาเทสด้านหลัง ลง ส อาคมได้ สฺด้วย สาด้วย ชื่อว่า สฺสา ในเพราะสฺสาเหล่านั้น ถามว่า ก็เพราะเหตุไร จึงไม่ทำการประกอบเอกศัพท์ สูตรก่อนหน้า ตอบว่า ที่ไม่ทำ เพราะสวิภัตติทั้งสองมีความแตกต่างกัน จริงอยู่สูตรก่อน ท่านทำในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสอง ด้วยอำนาจแห่งเยภุยยนัย แต่สูตรนี้ ท่านทำไว้ เฉพาะในขอบเขตของอิตถีลิงค์เท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอติสฺสํ และในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอติสฺสํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังเอตศัพท์ ลงอาปัจจัย ลบสระหน้า และปกติสระ หลัง ทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนามด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ ลงสฺมึสัตตมีวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ และ เต อิตฺถิยฺยา โป ตามไป ตั้งอาอักษรที่กล่าวอิตถีลิงค์ ชื่อฆ ด้วยสูตรว่า อา โฆ เพราะ อาศัยสูตรว่า สพฺพนามาการเต ปจฺโจ และ สพฺพโต โก อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นสา ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรนี้นั่นแหละ เมื่อทำสระที่สุดแห่งเอตศัพท์ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า เอติมาสมิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอติสฺสา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังเอตศัพท์ ลง อาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงสจตุตถีวิภัตติ หรือฉัฏฐีวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ เมื่ออาเทส สวิภัตติ เป็นสา ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สฺสา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เหมือนอย่างนั้น คือ อุทาหรณ์มีอาทิว่า อิมสฺสํ ในอุทาหรณ์ว่า ติสฺสํ และ ยสฺสา นี้ มีการอาเทสอาอักษร เป็นอิอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ว่า ตสฺสํ, ตสฺสา, ยสฺสํ และ ติสฺสา นี้ เพราะอาศัยสูตรนี้ มีเพียงการรัสสฆอักษรด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสํ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า อมุสฺสํ และ อมุสฺสา นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ญฺโญ และ อิวณฺณุ ฯเปฯ ลา มีเพียงการตั้งอิวัณณะและอุวัณณะ เป็น ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิยฺยา โป เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคินา และ ปาณินา ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิและปาณิศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชิน ฯเปฯ หิ และ ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต ฯ ฯเปฯ โย เมื่อมีความสงสัยที่ยังไม่เจาะจง ทำตามกฎทั่วไป ฯลฯ ตามต้องการของผู้พูดในสูตรว่า สิ โย ฯเปฯ สฺมึ สุ ตั้งชื่อกรณะด้วยสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ รํ ลงนาตติยาวิภัตติฝ่ายเอกวจนะด้วยสูตรว่า กรเณ ตติยา เมื่อเอกวจนะแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลง ส อักษรอาคม ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสัสาวิภัตติอาเทส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตาสํ และ สพฺพาสํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตาสํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ลงอาปัจจัย และทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอธิการด้วยสูตรว่า ชิน ฯเปฯ หิ เมื่อมีความสงสัยที่ยังไม่เจาะจงแม้แห่งวิภัตตินั้น ทำให้เป็นสามีสัญญา ลงฉัฏฐีวิภัตติฝ่ายพหุวจนะ ด้วยสูตรว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐี เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม อาเทส นํ วิภัตติเป็น สํ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต นํ สฺสานํ เมื่อ ส อาเทส แม้มีอยู่ ไม่ต้องลง ส อาคมด้วยสูตรนี้ เพราความที่นั่นกล่าวไว้ว่า เอกวจนะทั้งหลายแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ก็มีนัยแห่งการประกอบรูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ว่า ตาสํ นั่นเอง ในอุทาหรณ์นี้มีเพียง สพฺพ ศัพท์เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ วจสา, มนสา และ ถามสา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? คือ หลังมนศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตคิฝ่ายเอกวจนะ อาเทสนาวิภัตติ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า มโน ฯเปฯ มิอา เพราะอาศัยการอาเทสนั้น ลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ส สเร ฯเปฯ คโม ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อสาศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องลงสอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งวิภัตติอาเทสแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้วนั่นเอง

๖๓:๒๑๗. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำ ส อักษรเป็นอาคม ในเพราะ สำ และ สา อันเป็นวิภัตติอาเทส ฝ่ายเอกวจนะ ในขอบเขตของอิตถีลิงค์ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำอาเทสวิธี ในเพราะสำสาวิภัตติอาเทสนั้นอยู่เบื้องหลัง ในขอบเขตของอิตถีลิงค์นั้นนั่นแหละ จึงกล่าวสูตรว่า **เอติมาสมิ** (แปลงสระท้ายของ เอตา และ อิมา และศัพท์อื่น ๆ เป็น อิ ในเพราะ สำ และ สา เอกจนะ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สา และ สำ ฯเปฯ สุ จ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทส สฺมึ และ ส ที่อยู่หลังสัพพนามที่ตั้งชื่อ ฆ และ ป เป็นสำและสา ด้วยสูตรนี้ว่า ฆปโต ฯเปฯ สำสา และการลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ว่า สำสาเสฺวกวจเนสุ จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอติสฺสำ, เอติสฺสา, อิมิสฺสำ และ อิมิสฺสา เมื่อมีคำถามว่า การเกิดขึ้นแห่งรูปสำเร็จของอุทาหรณ์มีอาทิว่า เอตาสำ, เอตสฺสา และ อิมาสำ เท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสำสาวิภัตติอาเทส ฝ่ายเอกวจนะอยู่หลัง อาเทสสระที่สุดแห่งเอตาศัพท์และ อิมาศัพท์เป็นอิ จึงได้รูปสำเร็จเป็น เอติสฺสำ และเอติสสา ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า เอติมาสมิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าแม้ในเพราะสำสาวิภัตติอาเทส ฝ่ายเอกวจนะ อาเทสสระที่สุดแห่ง เอตา และอิมา เป็นอิอักษร บทว่า เอติมาสำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า เอติมาสำ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อิ แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสำสาเสฺววจนศัพท์ตามมา ในเพราะสำสาวภัตติอาเทสฝ่ายเอกวจนะ อาเทสที่สุดของเอตาและอิมาศัพท์ เป็น อิ เอตาด้วย อิมาด้วย ชื่อว่า เอติมา แห่งเอติมานั้น เพราะความที่อาติมาศัพท์อันเป็นอุทาหรณ์มาแล้วในสูตรนี้ เป็นการกระทำตามเอติมาศัพท์อันมาแล้วในพระไตรปิฎก และเพราะการกระทำตามสัพพนาม เป็นความมีอยู่ของสุทธนาม ท่านควรจะกล่าวว่า เอติมานำ ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสในสุทธนาม เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า เอติมาสำ และแม้วิธีสร้างรูปคำของสัพพนามพึงมีแก่การกระทำอันคล้อยตามสัพพนาม เหตุนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า เอติมาสำ โดยชื่อของกลุ่มสัพพนาม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอติสฺสำ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นแหละ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เอตาย และ อิมาย วิธีสร้างรูปสำเร็จอย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังเอตศัพท์ และ อิมศัพท์ลงอาปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย พึงทราบรูปสำเร็จ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สทฺธาย

แม้อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เอตาสํ และ อิมาสํ วิธีสร้างรูปสำเร็จอย่างไร ? แม้อุทาหรณ์เหล่านั้น ก็พึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว

๖๔:๒๑๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสอาอักษรอันเป็นส่วนของเอตาศัพท์และอิมาศัพท์ เป็นสัพนามเป็น อิ อักษรด้วยประการณะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของตอักษรสัพพนาม เป็นอิอักษร จึงกล่าวสูตรว่า **ตสฺสา วา** (แปลงสระท้ายของ ตา ศัพท์เป็น อิ ในเพราะ สํ และ สา เอกวจนะได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า เอติมาสมิ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทสอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของเอจตา และอิมาศัพท์ เป็นอิ ในเพราะอาเทสวิภัตติเอกวจนะเป็นสํและสา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอติสฺสํ, เอติสฺสา, อิมิสฺสํ และ อิมิสฺสา เมื่อมีคำถามว่า อาเทสอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของศัพท์เหล่านั้น เป็นอิอักษรเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าในเพราะสํและสา วิภัตติอาเทสเอกวจนะอาเทสแม้อาอักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของตอักษรที่เป็นสัพพนาม เป็นอิอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ตสฺสา วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสํและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทส อาเทสอาอักษร อันมีอยู่ในอิตถีลิงค์ เป็นอิ อักษร บทว่า ตสฺสา เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า ตสฺสา แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า วา แสดงความหมายว่าห้าม บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสํสาเสฺวกวจนศัพท์ และอิการศัพท์ตามมา ในเพราะสํและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทส อาเทสสระที่สุดของตาศัพท์เป็นอิได้บ้าง ก็เพราะอะไร ท่านจึงกล่าววาศัพท์ไว้ในสูตรนี้ ท่านควรจะกล่าวคำเพียงเท่านี้ว่า ตสฺสา ท่านกล่าววาศัพท์ไว้ในสูตรนี้ เพื่อประโยชน์แก่วิกัปปน์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติสฺสํ และ ติสฺสา และบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ติสฺสํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ ลงอาปัจจัย ลบสระหน้า

ปกติสระหลัง ลงวิภัตติโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว เมื่ออาเทสวิภัตติเป็นสๅและสา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตสฺสๅ และ ตสฺสา เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น เพราะว่าศัพท์ห้ามไว้ มีแต่การรัสสะด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสๅ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๕:๒๑๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสสระที่สุดของเอตา อิมา และตาศัพท์ในเพราะสๅและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทส เป็น อิอักษร ด้วยสูตรทั้งสองว่า เอติมาสมิและ ตสฺสา วา ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสสวิภัตติ ที่อยู่หลังเอตา อิมาและ ตศัพท์ เป็น สฺสาย จึงกล่าวสูตรว่า **ตโต สสฺส สฺสาย** (แปลง ส วิภัตติท้าย เอตา, อิมาและ ตา ศัพท์เหล่านั้น เป็น สฺสาย ได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สๅสา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงอาเทสสฺมึและส หลังตา สัพพนามที่ชื่อ ฆและป เป็น สๅและสา ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สๅสา เมื่อมีคำถามว่าในเพราะวิภัตติเหล่านั้น ย่อมมีการอาเทสเป็นสๅและสา หลังตา เอตา และอิมาสัพพนามที่ชื่อฆและปนั้นเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า อาเทสเป็นสวิภัตติ หลังตา เอตา และอิมาสัพพนามที่ชื่อ ฆ และ ป นั้น เป็น สฺสาย จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ตโต สสฺส สฺสาย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังตา เอตา และอิมา ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง การอาเทส ส วิภัตติเป็น สฺสาย ย่อมมีได้บทว่า ตโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า สสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า สฺสายเป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า สสฺส แสดงการี คำว่า สฺสาย แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบ ขยายความว่า เพราะเอติมาศัพท์ และวาศัพท์ จากสูตรก่อนหน้า ตามมา อาเทสสวิภัตติหลังตา เอตาและอิมาศัพท์นั้นเป็นสฺสายได้ในที่บางแห่ง ในวุตติ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ตาเอตาอิมาโต ด้วยอำนาจแห่งปัจจาสัตตินัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติสฺสาย อุทาหรณ์ว่า ติสฺสาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ ลงอาปัจจัย ลบสระหน้าปกติสระหลัง ลงสจตุตถีเอกวจนะ หรือสฉัฏฐีเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว เมื่อสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ญฺโญ และ เต อิตฺถิขฺยาโป ตามไป ตั้งอาอักษรชื่อฆ ด้วยสูตรว่า อา โฆ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โมและ สพฺพโต โก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสสวิภัตติ เป็นสา

ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สํสา เพราะการอาเทสสวิภัตติ สา อันท่านห้ามไว้แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า เอติมาสมิ และ ตสฺสา วา จึงอาเทส ส วิภัตติเป็นสฺสาย ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่การอาเทส ส เป็น สาย มีคติเหมือนการอาเทสเป็นสา ด้วยสูตรนี้ว่า เอติมาสมิ ลง ส อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สํสาเสฺวกจเนสุ จ แล้วอาเทสอาอักษรเป็นอิอักษร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่งท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า [แปลงสระท้ายของ เอตา และ อิมา เป็น อิ] แม้ในเพราะ สฺสาย [ที่แปลงมาจากวิภัตติ] เพราะ [สฺสาย] มีคติเหมือนกับ สา ที่แปลงมาจากวิภัตติ อุทาหรณ์ทั้งสองนอกนี้ เป็นเช่นเดียวกับตศัพท์นั้น ผลของวาศัพท์ ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลัง

๖๖:๒๐๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสอาอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของสัพพนามเหล่านี้คือ ตา เอตา และอิมาศัพท์ ในเพราะสํและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทสด้วยสูตรทั้งหลายว่า เอติมาสมิ และ ตสฺสา วา ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำรัสสะอาอักษรแห่งศัพท์นั้น จึงกล่าวสูตรว่า **โฆ รสฺสํ** (ฆ ย่อมถึงความเป็นรัสสะ ในเพราะ สํ สา ซึ่งเป็นเอกพจน์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า เอติ ฯเปฯ มิ และ ตสฺสา วา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงอาเทสอาอักษรเป็นอิอักษร ด้วยสูตรทั้งหลายว่า เอติ ฯเปฯ มิ และ ตสฺสา วา เมื่อมีคำถามว่า ต้องอาเทสอาอักษรเป็นอิอักษรเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องอาเทสอาอักษรเป็นอิอักษรก็ได้ แต่ต้องรัสสะอาอักษร จึงกล่าวสูตรว่า โฆ รสฺสํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ฆ ย่อมถึงการรัสสะ ในเพราะสํและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทส บทว่า โฆ เป็นบทหนึ่ง บทว่า รสฺสํ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า โฆ แสดงการี คำว่า รสฺสํ แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสํสาเสฺวกวจนศัพท์ตามมา ฆย่อมถึงการรัสสะ ในเพราะสํและสาเอกวจนะวิภัตติอาเทส จริงอยู่ วาศัพท์ย่อห้าม เพราะความที่สูตรนี้ เป็นสูตรที่ท่านกล่าวแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การปฏิเสธสูตรทั้งสองว่า เอติฯเปฯ มิ และ ตสฺสา วา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตสฺสํ, ตสฺสา, ยสฺสํ, ยสฺสา, สพฺพสฺสํ, สพฺพสฺสา และบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตสฺสํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ลงอาปัจจัย ลบสระหน้าและปกติสระหลัง ลงสฺมึวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทสสฺมึวิภัตตินั้นและลงสอาคม เมื่อทำรัสสะฆ ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตาย และ สพฺพาย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตศัพท์ ลงอาปัจจัย ตั้งอาอักษร ชื่อฆ อาเทสนาวิภัตติเป็นต้น เป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ นำ ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตนี้ เพราะความไม่มีการอาเทสเป็นยสำ และสา เมื่อลบสระหน้าและปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ และอุทาหรณ์ว่าสพฺพาย ก็เหมือนกัน

อนึ่งในอุทาหรณ์ว่า ตาสำ และ สพฺพาสำ นี้ หลังตศัพท์ ลงอาปัจจัย ลง ส จตุตถีพหุวจนะ หรือฉัฏฐีพหุวจนะ อาเทส นำ วิภัตติเป็น สำ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ นำ ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีการอาเทสวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ เป็น สำ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๖๗:๒๒๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาคมอาเทสวิธี ด้วยอำนาจแห่งยถาลาภนัย ในลิงค์ทั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำนอักษรเป็นอาคมในเพราะ นำ วิภัตติ แม้หลังสังขยาศัพท์มีอาทิว่า ทฺวิศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า **โน จ ทฺวาทิโต นำมฺหิ** (ลง น เป็นอาคมและอื่นๆ ท้าย ทฺวิ เป็นต้นในเพราะ นำ วิภัตติ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ในอุทาหรณ์ว่า ทฺวินฺนำ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จแห่งบทว่า ทฺวินฺนำ ย่อมมีด้วยอำนาจแห่ง นำ วิภัตติกับ น อักษรที่เป็นสังโยค หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จย่อมไม่มี ด้วยอำนาจแห่งหมวดสองแห่ง น อักษรที่เป็นสังโยค จึงกล่าวสูตรว่าโน จ ทฺวาทิโต นำมฺหิ อีกนัยหนึ่ง เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฺวินฺนำ เมื่อลง นำ วิภัตติหลัง ทฺวิศัพท์ ทำทีฆะที่สุดทฺวิศัพท์ในเพราะ นำ พึงมีรูปสำเร็จว่า ทฺวีนำ ไม่ใช่ทฺวินฺนำหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า ในบทนั้น พึงมีรูปสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่ง น อักษรเป็นอาคม ในเพราะ นำ วิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า โน จ ทิวาทิโต นำมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสังขยาศัพท์ มีอาทิว่า ทฺวิศัพท์ ลง น อักษรเป็นอาคม ในเพราะ นำ วิภัตติ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โน แสดงวิสยี คำว่า จ แสดง สมุจจยะ คำว่า โฆ แสดงการี คำว่า รสฺสำ แสดง การิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอาคมศัพท์จากสูตรนี้ว่า สาคโม เส ตามมาในสูตรนี้ด้วยอำนาจแห่งมัณฑูกคตินัย ฉะนั้น หลังจาก ทฺวิศัพท์เป็นต้น ลง น อักษรเป็นอาคม ในเพราะ นำ วิภัตติ ทฺวิเป็นเบื้องต้นของสังขยา เหล่านั้น เหตุนั้น สังขฺยาเหล่านั้น ชื่อว่า ทฺวาทิ ได้แก่ สังขฺยาศัพท์ มีอฏฺฐสารสเป็นที่สุด

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฺวินฺนำ และบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฺวินฺนำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทฺวิศัพท์ ลงนำจตุตถีวิภัตติฉัฏฐีวิภัตติ พหุวจนะโดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาคโม เส ลง น อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ควรนำเข้าประกอบกัน เมื่อนำประกอบกันแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์ที่กล่าวแล้วในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปญฺจนฺนำ เมื่อกำลังจะดำเนินการทีฆะด้วยสูตรว่า สุนำหิ ฯเปฯ จ เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นแหละ มีเพียง ทำที่สุดเป็น อ อักษร ด้วยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สหสฺสานำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสหสฺสศัพท์ ลง นำ วิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อ นำ วิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องลง น อักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีทฺวิศัพท์เป็นต้น เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนำหิ ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฺวีสุ และ ตีสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทฺวิและติศัพท์ ลงสุวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทฺวิศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องลง น อักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีการอาเทส นวิภัตติ เมื่อทำทีฆะโดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จตสฺสนฺนำ เป็นผลของจศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจตุศัพท์ ลง นำ จตุตถีวิภัตติฉัฏฐีวิภัตติพหุวจนะโดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำ ส อักษรซ้อนเป็นสองตัว และลง น อักษรเป็นอาคมด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ ปจฺจเยสุ จ ตามไป ทำอุอักษรของจตุศัพท์ ให้เป็น อ อักษรด้วยสูตรว่า เตสุ ฯเปฯ เทสา จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์นี้ ลง ส อักษรเป็นอาคม ๒ ตัว เป็นอาคมมีสระ (ส่วน) น อักษรอาคม เป็นอาคมที่ไม่มีสระ อุทาหรณ์

นอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์ เหมือนอุทาหรณ์ว่า จตสฺสนฺนำ นั้น มีเพียงไม่ต้องทำเป็น อ อักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๘:๑๘๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำ น อักษรเป็นอาคม ในเพราะ นำ วิภัตติ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสสฺมึสฺมา หลัง ป จึงกล่าวสูตรว่า **อมา ฯเปฯ วา** (แปลง สฺมึ และ สฺมา วิภัตติท้าย ป เป็น อำ และ อา ตามอุทาหรณ์)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงสฺมาสฺมึวิภัตติหลังนามศัพท์ อันมีอิวัณณะเป็นที่สุดมีอาทิว่า มติ เพราะสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ วิภตฺติโย มีคำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า มติสฺมา, มติสฺมึ ย่อมมีได้หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การอาเทสสฺมึวิภัตติเป็น อำ และการอาเทส สฺมาวิภัตติที่อยู่หลังนามศัพท์ที่มีอิวัณณะเป็นที่สุดมีมติศัพท์เป็นต้น คือหลังอิวัณณะชื่อ ป เป็น อา ย่อมมีได้ เพราะการกล่าวไว้เป็นพิเศษ จึงกล่าวสูตรว่า อมา ฯเปฯ สฺมึสฺมานำ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลัง ป อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็น อำ และอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็น อา ตามที่กล่าวไว้ สูตรนี้มี ๔ บท เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว อำด้วย อาด้วย ชื่อว่า อำอา สฺมึด้วย สฺมาด้วย ชื่อว่า สฺมึสฺมา แห่งสฺมึและสฺมาเหล่านั้น ท่านไม่กล่าวว่า สฺมาสฺมึ ตามลำดับ การกล่าวอย่างนี้เพื่อให้รู้วิธีอื่น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่า สฺมาสฺมึ ไว้ในสูตรว่า อมาปโต
เป็นต้น การกล่าวย้อนลำดับ (เพื่อให้) รู้วิธีอื่น
สฺมึวิภัตติในสูตรหลัง ตามมา ให้รู้วิธีอื่นของสูตรข้างหน้านี้
เป็นปกติในการแสดงของท่านอาจารย์ทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มตฺยำ และบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มตฺยำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมติศัพท์ เมื่อลงสฺมึสัตตมีวิภัตติเอกวจนะแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ สญฺโญ และ อิวณฺณุ ฯเปฯ ณลา ทำอีอักษรที่กล่าว อิตถีลิงค์ ให้ชื่อป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิ ฯเปฯ โป อาเทสสฺมึ เป็นอำ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลานมิ ฯเปฯ สเร วา และ ยว ฯเปฯ จ อาเทสอีอักษร เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ พึงนำไป เมื่อนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มตฺยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมติศัพท์ เมื่อลง สฺมาสัตตมีวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่เจาะจง ฯลฯ ทำตามกฎทั่วไปว่า.....ตามต้องการของผู้พูด ทำอปาทานสัญญา ด้วยสูตรว่า ยสฺมาทเปติ ฯเปฯ นำ ทำอิอักษร ให้เป็นยอักษร โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว พึงนำไป เมื่อนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ลงสฺมึและสฺมาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีที่กล่าวไว้ด้วยสูตรนี้ ไม่ทำ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ อาเทสสฺมึวิภัตติเป็นยำ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึ ยำ วา เพราะอาศัยสูตรว่า อาย จตุตฺเถก ฯเปฯ ตุ และ ฆโต ฯเปฯ นำ อาเทสเป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิกตฺยำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังนิกติศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอิวัณณะให้ชื่อป โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิกติยำ ก็มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว อุทาหรณ์ว่า วิกตฺยำ ก็มีเพียงอุปสัคเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า วิรตฺยำ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกจากนี้ เข้าใจได้ง่ายแล้วเทียว

อุทาหรณ์ ปุถพฺยำ และ ปุถพฺยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุถวีศัพท์ เมื่อสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โย, นทาทิโต วา อี ตามไปอยู่ ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า ณวณิก ฯเปฯ หิ ลบสระหน้า และทำปกติสระหลังด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ ทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนามด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ ลงสฺมึวิภัตติและสฺมาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอีการันต์ ชื่อ ป อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็น อำ ด้วยสูตรนี้ และอาเทส อิ วัณณะ เป็น ย อักษร พึงนำไป เมื่อนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุถวิยำ และ ปุถวิยา เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุถวีศัพท์ ลงสฺมึวิภัตติและสฺมาวิภัตติ เพราะวาศัพท์ห้ามการอาเทสเป็นอีไว้ อาเทศอิวัณณะ เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ วา ในอุทาหรณ์นอกนี้ เมื่ออาเทสเป็นยาอักษรด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปวตฺยำ, ปวตฺติยำ, ปวตฺยา และ ปวตฺติยา มีการประกอบรูปศัพท์ เหมือนที่กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นแหละ

๖๙:๑๘๖. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสสฺมึวิภัตติและสฺมาวิภัตติ หลัง ป เป็น อำ และเป็นอาแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสสฺมึวิภัตติและสฺมาวิภัตติ หลังอาทิศัพท์ เป็น อำ และเป็น โอ จึงกล่าวสูตรว่า **อาทิโต โอ จ** (แปลง สฺมึ วิภัตติท้าย อาทิ ศัพท์และศัพท์อื่นๆ เป็น อำ, โอ และอื่นๆ ได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงสฺมึวิภัตติด้วยสูตร มีอาทิว่า ตโต จ วิภตฺติโย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาทึ และ อาโท มีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า อาทิสฺมึ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อาทิสฺมึ ไม่พึงมี หลังอาทิศัพท์ อาเทสฺมึวิภัตตเป็นอำ และเป็นโอ จึงมีแม้รูปสำเร็จว่า อาทึ และ อาโท จึงกล่าวสูตรว่า อาทิโต โอ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังอาทิศัพท์ การอาเทสสฺมึวิภัตติ เป็น อำ และเป็น โอ ย่อมมีได้บ้าง บทว่า อาทิโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า อาทิโต แสดงอวธิ คำว่า โอ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า สฺมึศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อนฺตศัพท์ และวาศัพท์ตามมา หลังอาทิศัพท์ อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นอำอักษร และเป็นโออักษร ได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาทึ ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอาทิศัพท์ ลงสฺมึวิภัตติ เพราะอาศัย อนันตรสูตร อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นอำ และเป็นโอ ด้วยสูตรนี้ เพราะ อำ อาเทส อยู่เบื้องหลัง เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปำ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะห้ามการลบสระหลังนั้น เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ อาเทส อำ หลัง ณ เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโม นิคฺคหีตำ ณลเปหิ ในอุทาหรณ์นอกนี้ เมื่อลบสระหน้า และปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาทิสฺมึ อาทิมฺหิ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงเข้าใจได้ง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทิวา จ รตฺโต จ, พาราณสี เป็นผลของ จ ศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปาฏิปฏิกศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ ทิวศัพท์ รตฺติศัพท์ และพาราณ

สีศัพท์ ลงสฺมึวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ อาเทสสฺมึวิภัตตินั้นเป็นอา เป็น โอ และเป็น อำ ตามลำดับ ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในสองรูปสำเร็จข้างต้น และในอุทาหรณ์อื่น อาเทสสฺมึวิภัตติเป็นนิคคหิตโดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำรัสสสระหน้า ด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๗๐:๓๐. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำพาหิรังควิธีของสฺมึวิภัตติและสฺมาวิภัตติ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอันตรังควิธีของ ฌ และ ล จึงกล่าวสูตรว่า **ฌลานมิ ฯเปฯ วา** (แปลง ฌ และ ล เป็น อิย และ อุว ตามลำดับ ในเพราะสระหลังได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ อิวณฺณุ ฯเปฯ ลา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อมีคำถามว่า บทมี อาทิว่า ติยนฺตำ และภิกฺขุวาสเน เมื่อตั้งลิงค์ (นาม) ว่า ติ อนฺตำ และ ภิกฺขุ อาสเน ด้วยสูตรนี้ ว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต แยกพยัญชนะ และเมื่อตั้งอิอักษรชื่อฌ และอุอักษร ชื่อ ล ด้วยสูตร ว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา รูปคำว่า ติยนฺตำ ย่อมสำเร็จ เพราะทำอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เพราะสระหลัง อาเทส ฌ เป็น อิย และอาเทส ล เป็น อุว การสร้างรูปคำ ย่อมสำเร็จ จึงกล่าวสูตรว่า ฌล ฯเปฯ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เพราะสระหลังท อาเทสฌ เป็นอิย อาเทสล เป็นอุวได้บ้าง บทว่า ฌลานำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิยฺวา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สเร เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ฌลานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อิยฺวา แสดงการิยะ คำว่า สเร แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว ฌ ด้วย ล ด้วย ชื่อว่า ฌล อิย ด้วย อุว ด้วย ชื่อว่า อิยฺว ถามว่า ก็ เพราะเหตุไร ท่านจึงทำวาศัพท์ไว้ในสูตรนี้(อีก) และวาศัพท์ในสูตรหลัง(ตามในสูตรนี้) อันท่านทำศัพท์เกินไว้ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้น จริง เหมือนอย่างนั้น คือ เพราะความที่วาศัพท์ที่ตามมาเป็นววัตถิตวิภาสาในสูตรนี้ ส่วนวาศัพท์ที่ท่านทำไว้ในสูตรนี้ เพื่อให้รู้เนื้อความอื่น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติยนฺตำ ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ติ อนฺตำ, ปจฺฉิ อาคาเร, อคฺคิ อาคาเร, ภิกฺขุ อาสเน และ ปุถุ อาสเน แยกพยัญชนะออก เพราะ

อาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ณฺโณ ทำอิอักษร ๓ ตัวของอุทาหรณ์ทั้ง ๓ ข้างหน้า ให้ชื่อ ณ ทำ อุ อักษรของอุทาหรณ์นอกนี้ ให้ชื่อ ล เพราะอาศัยสูตรว่า อมา ฯเปฯ วา อาเมท ณล เป็น อิย และ อุว ตามลำดับ ด้วยสูตรนี้ พึงนำไป เมื่อนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติมลํ มีการประกอบรูปศัพท์ได้อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงเข้าใจได้ง่ายเทียว

ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงผลของ วา ศัพท์ที่เกินมา จึงกล่าวอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปญฺจหงฺเคหิ และในอุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น ปญฺจหิ องฺเคหิ, ตีหิ อากาเรหิ และ, จกฺขุ อายตนํ แยกพยัญชนะออก ทำชื่อ ณ และ ล โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสด้วยสูตรนี้ ไม่อาเทสเพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบด้วยสูตรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา ไม่ทำเพราะวาศัพท์ในสูตรนั้นห้ามไว้ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสเป็น ยเป็น ว ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยนฺนวา, วโม ฯเปฯ นํ ไม่ทำเพราะ วา ศัพท์ และ กฺวจิ ศัพท์ห้ามไว้ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ โลปิ พึงนำไป เมื่อนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

บัดนี้ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงผลของวาศัพท์ในสูตร จึงกล่าวอุทาหรณ์ว่า วตฺถุตฺตยํ ก็อุทาหรณ์นั้น วิธีสร้างรูปสำเร็จดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่าประชุมกันสิ่ง ๓ สิ่ง ลง ณ ปัจจัยด้วยสูตรว่า สมูหตฺเถ กณฺณา ลบ ณ อักษรอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า เตสํ ฯเปฯ โลปิ อาเทส อิ อักษรเป็น อย ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในเพราะ อ อักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของณปัจจัย ทำบทที่มีตัทธิตปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่ศัพท์นั้นเป็นตัทธิต ลงวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนฺนิ ฯเปฯ หิ และ อโต นิจฺจํ อาเทส สิ วิภัตติเป็น อำ ด้วยสูตรว่า สึ ลบสระหน้าและปกติสระหลัง เมื่อทำสมาสว่า หมวดสามแห่งวัตถุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๗๑:๔๘๙. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการิยะ ๒ ตัว สำหรับการิยะตัวหนึ่งของ ณ และ ล เป็นอักษรที่สุดลิงค์ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ การิยะตัวหนึ่ง ๆ สำหรับการีตัวหนึ่ง ๆ จึงกล่าวสูตรว่า **ยวการา จ** (แปลง ณ และ ล เป็น ย และ ว อักษร [ตามลำดับ] ในเพราะสระเบื้องหลังอีกด้วย)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้มีสูตรว่า ณลานมิยุวา สเร วา เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสเป็น อิย และ

อุว ของ ฌล อันเป็นที่สุดของลิงค์ด้วยสูตรนี้ว่า ฌลาน ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า การอาเทส เป็น อิย และ อุว ของ ฌล อันเป็นที่สุดของลิงค์เหล่านั้น เท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า มิได้มีเฉพาะการอาเทสเป็น อิย และ อุว ของ ฌล เหล่านั้นเท่านั้น (แต่) ย่อมมีแม้การอาเทสเป็น ย อักษรและ ว อักษร จึงกล่าวสูตรว่า ยวการา จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทส ฌ เป็น ย และอาเทส ล เป็น ว บทว่า ยวการา เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ยวการา แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ ขยายความว่า แม้การอาเทส ฌ เป็น ย และการอาเทส ล เป็น ว ย่อมมี ย อักษรด้วย ว อักษรด้วย ชื่อว่า ยวการา ลบการศัพท์ตัวหน้าด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทฺธิ จอักษร เป็นนิบาต ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงกล่าวการอาเทสเป็น ย เป็น ว ไว้ในสูตรนี้ อนึ่ง การอาเทสดังกล่าวนั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรเป็นต้นว่า อิวณฺโณ ยํ นวา และ วโมทฺทนฺตานํ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ย่อมสำเร็จได้ เหมือนอย่างนั้น คือ การกระทำนี้ ท่านกล่าวไว้ในสูตรนี้ด้วยอำนาจแห่งนาม (กัป)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺยาคารํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อคฺคิ อาคารํ, จกฺขุ อายตนํ และ สุ อาคตํ แยกพยัญชนะทั้งหลาย เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ณฺโณ ตั้งอิวัณณะชื่อณ ตั้งอุวัณณะชื่อล ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ฌลา เพราะอาศัยสูตรติดกัน ไม่มีระหว่าง อาเทสณ เป็นยอักษร และอาเทสล เป็นวอักษร ในส่วนหน้า เมื่อลบคอักษรตัวหน้าของสังโยค ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า พฺยญฺชโน จ ฯเปฯ โค แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ย่อมแสดงอักษรข้างหน้า ด้วยบทนี้ว่า สณฺโณคาทิสฺส คำนั้น จักแจ่มแจ้งในสูตรว่า นิคฺคหีตสฺโยคาทิโน

๗๒:๑๘๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทส ฌ เป็น ย อักษร และ ล เป็น ว อักษร ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทส อิ วัณณะที่ชื่อ ป เป็น ย อักษร จึงกล่าวสูตรว่า **ปสณฺณสฺส จ** (แปลงสระที่ชื่อ ป เป็น ย อักษรในเพราะสระอันแปลงมาจาก โย วิภัตติ และวิภัตติเอกพจน์ได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า มีสองสูตรว่า ฌลานมิยุวา สเร วา และยวการา จ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส ฌล

อันเป็นที่สุดแห่งลิงค์ เป็น อิย และ อุว ด้วยสูตรนี้ว่า ฌลา ฯเปฯ วา และยังกล่าวถึงการอาเทส อิ วัณณะเป็น ย อักษรด้วยสูตรนี้ว่า ยวการา จ เมื่อมีคำถามว่า ต้องอาเทสอิวัณณะอันเป็นที่สุดแห่งลิงค์ เป็นยอักษรเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้การอาเทสอิวัณณะที่ซื่อป อันเป็นจที่สุดแห่งลิงค์เป็น ย อักษร ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าเพราะสระหลัง อาเทสแม้อิวัณณะที่ซื่อ ป เป็น ย อักษร สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปสญฺญสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ถามว่า จ ศัพท์ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า เพื่อประโยชน์แก่การดึง ย อักษรไว้ เมื่อ ย อักษรถูก จ ศัพท์ดึงไว้ ก็เป็นอันห้าม ว อักษรไปด้วย เหตุนั้น อิวัณณะเท่านั้น อันท่านอาจารย์ควรถือเอา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุถพฺยา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงเข้าใจได้ง่ายเทียว

๗๓:๑๗๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทส อิ วัณณะที่ซื่อ ฌ อุวัณณะที่ซื่อ ล และ อุวัณณะและอุวัณณะที่ซื่อ ป อันเป็นที่สุดของลิงค์เป็น อิยและอุว เป็น ย อักษร และ ว อักษร และเป็น ย อักษร ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสโออักษรอันเป็นที่สุดของโคศัพท์ อันเป็นที่สุดของลิงค์ ด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงกล่าวสูตรว่า **คาวเส** (แปลง โอ ของ โค ศัพท์เป็น คาว ในเพราะ ส วิภัตติ)

ถามว่า สูตรนี้ มีสูตรไหนเป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรไหนเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรเหล่านี้ว่า ฌลานมิยุวา สเร วา, ยวการา จ และ ปสญฺญสฺส จ เป็นแดนเกิดก่อน มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสอิวัณณะและอุวัณณะ ที่ซื่อฌลและป อันเป็นที่สุดแห่งลิงค์เป็น อิย อุว เป็นอักษร ว อักษร และอาเทสอิวัณณะที่ซื่อ ป เป็น ย อักษร ตามลำดับ ด้วยสูตรทั้ง ๓ เหล่านั้น เมื่อมีคำถามว่า อาเทสโออักษรอันเป็นที่สุดแห่งลิงค์ เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสวิภัตติ อาเทสโออักษร อันเป็นที่สุดของโคศัพท์ เป็นอาว จึงกล่าวสูตรว่า คาว เส อีกนัยหนึ่ง พึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งสอง คือ ลิงฺคญฺจ ฯเปฯ เต และ ตโต จ ฯเปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสวิภัตติ อาเทส โอ อักษรแห่ง โค ศัพท์ เป็นอาว บทว่า คาโว เป็นบทหนึ่ง บทว่า

เส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า โค เป็นบทหนึ่ง อาโว เป็นบทหนึ่ง บทว่า เส เป็นบทหนึ่ง คำว่า คาโว แสดง การิยะ คำว่า เส แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะ ส วิภัตติ อาเทส ณิ อักษรแห่ว โค ศัพท์เป็น อาว เพราะทำสมาสว่า โอแห่งโค ชื่อว่า โค เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้อีกว่า คำว่า อาว เป็นการิยบท ในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวว่า สูตรนี้มี ๒ บท เพราะทำสมาสว่า อาวแห่งโค แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวความที่สูตรนี้มี ๓ บทไว้ว่า ในคำว่า โคสฺส โอ โค นี้ ได้แก่ การทำสมาส ย่อมมี เพราะการได้ในขณะเดียวกันแห่งอวยวะและอวยวี ส่วนในคำว่า โคสฺส อาโว คาโว นี้ ได้แก่ ความเป็นศัพท์ที่มองหากัน ย่อมไม่มี เพราะการไม่ได้ ในขณะเดียวกันแห่งการีและการิยะ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีการทำสมาส ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรไว้ว่า คาว เส ทั้งที่ท่านควรจะต้องกล่าวว่า โค อาว เส ? ตอบว่า ข้อนั้น จริง (แต่)ท่านลบโอออักษร แล้วลงออักษรเป็นอาคมในที่นั้นเพื่อการสวดออกเสียงสะดวก แม้โดยประการนั้น จึงกล่าวสูตรไว้อย่างนี้ และสมด้วยคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวสูตรไว้ว่า คาโว เส ดังนี้ ลบโออักษร และลงออักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรมีอาทิว่า โลปำ แล้วจึงกล่าวไว้อย่างนี้

ท่านอาจารย์ทำเอกวจนะว่า เส เพราะมองหาชาตินามศัพท์ ก็เพราะเหตุไร ท่านจึงประกอบสฺมึวิภัตติไว้หลัง ส วิภัตติ ตอบว่า ในสูตรนี้ ส อักษร เป็นสัททคติกะ (ส่วน) สฺมึวิภัตติเป็นอัตถโชติกะ และสมด้วยคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> ส อักษรตัวที่หนึ่ง เป็นสัททคติกะ สฺมึวิภัตติตัวที่สอง เป็นอัตถโชตกะ แท้จริง ใคร ๆ ไม่ควรแย้งนั่นเทียวในเมื่อนำสวิภัตติมาแจกวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า คาวสฺส ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งลิงค์ไว้ว่า โค ลง ส จตุตถีเอกวจนะ หรือ ส ฉัฏฐีเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว แยกพยัญชนะเพราะ ส วิภัตติ อาเทสโออักษรเป็นอาว ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เบื้องหน้า จากสูตรนี้ไป ข้าพเจ้าจักกล่าวข้อความมีอาทิว่า สุตฺตนิกฺขิตฺตำ (ออกมาจากสูตร) โดยย่อเท่านั้น

๗๔:๑๖๙. สูตรว่า **โยสุ จ** (แปลง โอ ของ โค ศัพท์เป็น อาว ในเพราะ โย วิภัตติ และวิภัตติอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า คาว เส ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ในเพราะสวิภัตติ อาเทสโออักษร อันเป็นที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอาว ด้วยสูตรนี้ว่า คาว เส เมื่อมีคำถามว่า การอาเทสย่อมมีได้ ในเพราะวิภัตติเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรว่า โยสุ จ อีกนัยหนึ่ง พึงกล่าวแม้ว่า สูตรว่า โยสุ จ นี้ ออกมาจากสองสูตรคือ ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย สัมพันธวรรณนา พึงเข้าใจได้ง่ายเทียว โดยคล้อยตามคำที่กล่าวแล้ว บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร โยด้วย โยด้วย ชื่อว่า โย ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ในสูตรนี้ ท่านกล่าวพหุวจนะไว้ ด้วยอำนาจแห่งการมองหาสัพพนาม

อุทาหรณ์ว่า คาโว คจฺฉนฺติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คาโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ เพราะอาศัยอธิการด้วยคำว่า ชินวจน (พระดำรัสของพระชินะ) ลงปฐมาพหุวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แยกพยัญชนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทส โอ อักษรเป็น อาว ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรนี้ อาเทสโยวิภัตติ เป็นโอ ด้วยตุศัพท์ในสูตรนี้ว่า ตโต ฯเปฯ ตุ ลบสระหน้า และปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จในตัวอย่างนอกนี้ มีเพียงการลงโยทุติยาวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า คาวี นี้ ลงโยวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในเพราะโยวิภัตติ อาเทสโออักษร เป็นอาว อาเทสโยวิภัตติ เป็นอีอักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ หรือ เตสุ วุทฺธิ ลบสระหน้า และปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่งในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึงรูปสำเร็จในอิตถีลิงค์ เพราะในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คาวี คจฺฉนฺติ, คาวี ปสฺสนฺติ หลังโคศัพท์ ลงอีปัจจัย ด้วยสูตรว่า นทาทิโต วา อี อาเทส โอ เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ หรือด้วย คาวโยควิภาคในสูตรนี้ว่า คาว เส หลังคาวีศัพท์นั้น ลงโยวิภัตติ แล้วลบโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โลโป

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คาเวน, คาวา, คาเว และ คาเวสุ เป็นผลของ จ ศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังโคศัพท์ ลงนาวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และสุวิภัตติ ตามลำดับ แยกพยัญชนะในเพราะวิภัตติหลังเหล่านั้น อาเทสโออักษร เป็นอาว ด้วย จ ศัพท์

(ในสูตรนี้) อาเทสนาวิภัตติ เป็นเอน สฺมาวิภัตติเป็นอา สฺมึวิภัตติเป็นเอ ตามลำดับ ใน ๓ อุทาหรณ์ข้างหน้า ลบสระหน้าและปกติสระหลัง พึงนำไปในอุทาหรณ์ข้างหลัง มีการอาเทส อ อักษร เป็น เอ อักษร ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๗๕:๑๗๐. สูตรว่า **อวมฺหิ จ** (แปลง โอ ของ โค ศัพท์เป็น อาว และ อว ในเพราะ อำ วิภัตติ และวิภัตติอื่นๆ) นี้ ออกมาจากสูตรทั้งสองคือ คาว เส และ โยสุ จ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสโออักษรอันเป็นสระที่สุดของ โคศัพท์ เป็นอาว ในเพราะสวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ว่า คาว เส และกล่าวถึงการอาเทส โออักษรอันเป็นสระที่สุดของโคศัพท์ เป็นอาว ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลายอยู่หลัง ด้วยสูตรว่า โยสุ จ มีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ในเพราะอวิภัตติ ต้องอาเทสโอ อันเป็น สระที่สุดของโคศัพท์ เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในเพราะอวิภัตติ ย่อมมีแม้ การอาเทสโอ อันเป็นสระที่สุดของโคศัพท์ เป็นอว และอาว จึงกล่าวสูตรว่า อวมฺหิ จ เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทสโออักษร ของโคศัพท์ เป็นอว และอาว ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อว แสดง การิยะ คำว่า อมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึง ทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอาวศัพท์ตามมา ย่อมมีการอาเทสโออักษร ของ โคศัพท์ เป็นอว และอาว ได้ ในเพราะอวิภัตติ ถามว่า ในสูตรนี้ เมื่อการิยะคืออว แม้มีอยู่ เพราะเหตุไร การิยะคืออาว จึงต้องตามมา ตอบว่า ย่อมตามมาด้วยอำนาจแห่งเนื้อความ ของสูตรมีน้อย อีกนัยหหนึ่ง ท่านทำอนุกัฑฒนและสมุจจยะไว้ ด้วยจศัพท์ และจศัพท์นี้ เป็นวุตตาวุตตสมุจจยะ(รวบรวมเอาทั้งสิ่งที่กล่าวไว้แล้ว สิ่งที่ยังมิได้กล่าวไว้) สมด้วยคำที่ ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> จศัพท์ในสูตรว่า อวมฺหิ จ ย่อมรวบรวมเอาวิภัตติทั้งหลาย
> เหตุนั้น เนื้อความมีอาทิว่าโคและโคแก่ เป็นอันสำเร็จได้ ในศาสนา
> ของพระสุคต (พระบาลี)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คาวำ ควำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชินวจนยุตฺตำ หิ ลงทุติยาวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าว แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า คาว เส อาเทสโออักษร เป็นอาว และอว ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระ หน้าและปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในบททั้งหลายว่า จคฺคหเณน สาทิเสเสสุ ปุพฺพุตฺตวจเนสุ นี้ความว่า วิภัตติทั้งหลายที่เหลือจากวิภัตติอันมาแล้วในสูตร และในสูตรว่า คาว เส ในเบื้องหน้า และสูตรว่า โยสุ จ การอาเทสเป็นอว ย่อมมี ในเพราะวิภัตติ ๘ ตัว ในคำว่า และด้วย จ ศัพท์ ในเพราะวิภัตติทั้งหลายที่กล่าวแล้ว อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ควสฺส ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ควสฺส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ ลงสวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทสโออักษร เป็นอวด้วยจศัพท์ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว

๗๖:๑๗๑. สูตรนี้ว่า **อาวสฺสุ วา** (แปลง อ ของ อาว เป็น อุ ในเพราะ อำ วิภัตติ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า คาว เส ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า คาวสฺส เพราะอาเทสโออักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็น อาว ในเพราะสวิภัตติด้วยสูตรว่า คาว เส เมื่อมีคำถามว่า ต้องรูปสำเร็จว่า คาวสฺส เพราะทำอาเทสเป็นอาวเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า แม้รูปสำเร็จ เพราะอาเทสออักษรอันเป็นส่วนประกอบของการอาเทสเป็นอาว ก็พึงมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า อาวสฺสุ วา เนื้อความนี้ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ อำ วิภัตติ อาเทส อ อักษรที่สุดของอาว เป็นอุ บทว่า อาวสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อาวสฺส แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐีการี คำว่า อุ แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงอรรถว่าวิกัป บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า ท่านอาจารย์ทำฉัฏฐีตัปปุริสสมาสว่า อ แห่ง อาว ชื่อว่า อาว ลบสระหน้า ด้วย สรา สเร โลปิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว กล่าวว่า อาวสฺส เพราะทำฉัฏฐีให้มองหาการอาเทส ในเพราะอาวสศัพท์อีกเหตุนั้น อุอักษร ของสระที่สุด แห่งการอาเทสเป็นคาว นั้น คือ อาว ย่อมมีได้บ้าง

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์จึงทำอาวศัพท์ไว้ ตอบว่า ทำไว้เพื่อห้ามอวการิยะ สมด้วยคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

การออกเสียงว่า อาว ในสูตรว่า อาวสฺสุ วา อันท่าน
กล่าวแล้ว เพื่อห้ามอวศัพท์ ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง

อุทาหรณ์ว่า คาวุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ ลงอวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า **คาว เส** อาเทสโอแห่งโคศัพท์ เป็นอาว ด้วยสูตรว่า

อวंมฺหิ จ เพราะอาศัยสูตรว่า อวंมฺหิ จ อาเทสสระที่สุดของอาว เป็นอุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า **อาลปเน สิ คสญฺโญ** ตามไป ทำอุอักษร ให้ชื่อ ล ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ณลา เมื่ออาเทสอวิภัตติ เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโม ฯเปฯ เปหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์กล่าวอุทาหรณ์ว่า อาวสฺส ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า แม้สระที่สุดแห่งโคอาเทสในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ควं ก็ย่อมไม่มีการอาเทสสระที่สุด เป็นอุ ด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการอาเทสเป็นอาว

ท่านอาจารย์กล่าวว่า อंมฺหิ ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า แม้มีการอาเทสเป็นอาว ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คาโว ติฏฺฐนฺติ ก็ย่อมไม่มีการอาเทสสระที่สุด เป็นอุ ด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มี อวิภัตติ

๗๗:๑๗๕. สูตรนี้ว่า **ตโต ฯเปฯ สมาเส** (แปลง นं ท้าย โค ศัพท์นั้นเป็น อं และแปลง โอ ของ โค ศัพท์เป็น อว ในเพราะ ปติ ศัพท์ในอลุตตสมาส และในที่อื่นๆ [ที่มิใช่สมาส]) ออกมาจากสูตรว่า อंมฺหิ จ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสโออักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพท์ ที่ตั้งอยู่ในวากยะ ในเพราะ อं วิภัติ ด้วยสูตรนี้ว่า อวंมฺหิ จ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ควंปติ ต้องอาเทสอะไรในอลุตตสมาสอันมี นวิภัตติข้างหลัง ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ควंปติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทสนวิภัตติ หลังโคศัพท์ เป็นอं และเพราะอาเทสโออักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอว จึงกล่าวสูตรว่า ตโต ฯเปฯ สมาเส เนื้อความนี้ ของสูตรนั้นย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสนวิภัตติ หลังโคศัพท์เป็นอं และในเพราะปติศัพท์เบื้องหลัง และในเพราะอลุตตสมาส การอาเทสโออักษรแห่งโคศัพท์นี้ เป็นอว ย่อมมีได้ สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า นं แสดงการี คำว่า อं แสดงการิยะ คำว่า ปติมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อลุตฺเต แสดงวิเสสนะ คำว่า จ แสดงนสมุจจยะ คำว่า สมาเส แสดงอาธารสัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า บททั้งหลาย คือ ตโต นं อं และปติมฺหิ ไม่ต้องทำวิเคราะห์ เพราะความที่บทเหล่านั้น เป็นรูพหิบท ไม่ลบ ชื่อว่า อลุตฺต ย่อมชื่อว่า สมาส ในสมาสนั้น ด้วยบทว่า อลลุตฺเจ นี้ ท่านทำให้เสมอกัน เพราะการถือเอาโคศัพท์ ตามมาโดยมีปัญจมีวิภัตติเป็นที่สุด ว่า โคสทฺทโต ด้วยอำนาจแห่ง

การเปลี่ยนวิภัตติ และเพราะการตามมาของอวศัพท์ อาเทสนวิภัตติหลังโคศัพท์นั้นเป็น อำ และอาเทส โอ อักษรเป็นอว ในเพราะปติศัพท์ เป็นอลุตตสมาสหนปลาย ถามว่า อนึ่ง โคศัพท์ตามมาในสูตรนี้มิใช่หรือ เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงยึดเอาโคศัพท์ด้วย จ ศัพท์อีกเล่า ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น โคศัพท์นั้นตามมาโดยความเป็นการิยะ เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์ย่อมยึดเอาด้วยตโตศัพท์ เพื่อประโยชน์แก่การตามมาของอว

อุทาหรณ์ว่า ควำปติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว และหลังปติศัพท์ ลบสิวิภัตติ ในอรรถกว่า โคนำ ปติ (เจ้าของวัว) เพราะอาศัย นามานำ ฯเปฯ ตฺตตฺโถ และ อุเภ ตปฺปุริสา ทำเป็นอมาทิตัปปุริส และทำเป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรว่า อมาทโย ฯเปฯ ภิ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบวิภัตติด้วยสูตรว่า เตสำ ฯเปฯ จ มาต้องลบวิภัตติด้วยจศัพท์ เมื่อกำลังจะดำเนินการโค เป็นโคณ ด้วยสูตรว่า โคณ นำมฺหิ วา ไม่ต้องทำอาเทสด้วยวาศัพท์ในสูตรนั้น เพราะอาศัยสูตรว่า คาว เส และ อวำมฺหิ จ อาเทสนวิภัตติ เป็นอำ ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสโออักษร ที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอว เมื่อลบสระหน้า และปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โคปติ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ ลงนวิภัตติ และหลังปติศัพท์ ลงสิวิภัตติ ในอรรถกว่า โคนำ ปติ (เจ้าของวัว) ทำสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อไม่ลบวิภัตตินั่นเทียว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสนวิภัตติ เป็นอำ ไม่ต้องทำอาเทส เพราะความไม่มีแห่งอลุตตสมาส เมื่อลบวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ควำ เป็นผลของจศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยคล้อยตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

๗๘:๓๑. โอ สเร จ (แปลง โอ ของ โค ศัพท์ และศัพท์อื่น ๆ ในสมาส เป็น อว และสระอื่น ๆ ในเพราะสระหลัง) ออกมาจากสูตรว่า ตโต ฯเปฯ เส ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ควำปติ อาเทสนวิภัตติ เป็นอำในอลุตตสมาสด้วยสูตรว่า ตโต ฯเปฯ เส และอาเทสโออักษร ที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอว เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ควสฺสกำ ในเพราะสระหลัง ต้องอาเทสโออักษร ที่สุดของโคศัพท์ในลุตตสมาส เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในลุตตสมาสทั้งหลายมีอาทิว่า

ควสฺสกำ ในเพราะสระหลัง อาเทสโออักษร อันเป็นที่สุดแห่งโคศัพท์ เป็นอว จึงกล่าวสูตรว่า โอ สเร จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสระหลัง อาเทสโออักษร แห่งโคศัพท์นี้ เป็นอว ได้ในลุตตสมาส สูตรนี้มี ๓ บท บทแรกแสดงการี บทที่ ๒ แสดงนิมิต บทที่ ๓ แสดงสมุจจยะ ขยายความว่า เพราะโคศัพท์ในสูตรก่อน เพราะอวศัพท์ และเพราะสมาศัพท์ตามมาในเพราะสระหลัง อาเทสโออักษรแห่งโคศัพท์ เป็นอว ในสมาส ถามว่า เพราะความที่โคศัพท์จากสูตรนี้ว่า คาว เส ตามมา แม้โอศัพท์ ก็ตามมาในสูตรนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงทำโอศัพท์ไว้อีกเล่า ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น คือ ที่ท่านทำโอศัพท์ไว้อีกเพื่อประโยชน์แก่การห้ามศัพท์ในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ควสฺสกำ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า โคด้วยม้าด้วย เพราะอาศัยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ ทำเป็นทวันทวสมาสด้วยสูตรว่า นามานำ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท ทำเป็นยุตตัตถสมาสด้วยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสำ ฯเปฯ ปา จ ทำปริภาสาว่า วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค ลบจศัพท์ ด้วยเตศัพท์ในสูตรนี้ว่า เตสำ ฯเปฯ ปา ทำเป็นปกติด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สฺส แยกโคศัพท์ เมื่อสูตรว่า คาว เส, อวมฺหิ จ และ ตโต นมำ ฯเปฯ สมาเส ตามไป อาเทสโออักษร เป็นอวด้วยสูตรนี้ แยก ว อักษร ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า โส นปุสกลิงฺโค, ทิคุสฺเสกตฺตำ และ ตถา ทฺวนฺเท ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคขุทฺทชนฺตุกวิวิธวิรุทฺธวิสภาคตฺถาทีนญฺจ ทำเป็นนปุงสกลิงค์เอกวจนะด้วยสูตรว่า วิภาสา รุกฺขติณปสุธนธญฺญชนปทาทีนญฺจ ทำให้เป็นเหมือนนาม ด้วยสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนฺนิ นปุสเกหิ และ อโต นิจฺจำ อาเทสสิวิภัตติ เป็นอำ ด้วยสูตรว่า สึ เมื่อลบสระหน้าและปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนที่กล่าวมาแล้ว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภุวิ, ปสโว, คุรโว และ จตุโร เป็นผลของจศัพท์ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภุวิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภูศัพท์ลงสฺมึวิภัตติ อาเทสอุวัณณะ เป็นอุว ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ อาเทสสฺมึวิภัตติเป็นอิ ตโตศัพท์ในอรรถสูตรนี้ว่า ตโต สฺมิมิ เมื่อลบสระหน้าและปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปสโว, คุรโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปาฏิปทิกบทเหล่านี้คือ ปสุ และ คุรุ ลงโยวิภัตติ อาเทสอุอักษร เป็นอว ด้วยจศัพท์ เมื่ออาเทสโยวิภัตติ เป็นโอ ด้วยตุศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตโต ฯเปฯ ตุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย อุทาหรณ์ว่า จตุโร มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังจตุศัพท์ ลงโยวิภัตติ เมื่ออาเทสอุอักษร เป็น อุร แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โคธโน และ โควินฺโท มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า บุคคลใดมีโคเป็นทรัพย์ ทำเป็นยุตัตถสมาส และ พหุพพิหิสมาส ทำโคธนศัพท์ให้เป็นปกติ แยกพยัญชนะ เมื่อความเป็นสมาสแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่โคธนศัพท์ ไม่มีสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ก็ในอุทาหรณ์ว่า โควินฺโท นี้ ทำรูปวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า วินฺท เพราะวจนัตถะว่า ย่อมได้ในรูปวิเคราะห์ว่า คาโว วินฺโท โควินฺโท มีเพียงทำเป็นตัปปุริสสมาสเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๗๙:๔๖. สูตรนี้ว่า **ตพฺพิปรีตูปปเท พฺยญฺชเน จ** (แปลง อว ศัพท์ที่ตั้งอยู่ในอุปปทะ เป็น อุ ซึ่งเป็นวิปริตของ โอ นั้นในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังได้บ้าง) ออกมาจากสองสูตรว่า อวมฺหิ จ และ โอ สเร จ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสโออักษร เป็นอว ในเพราะอวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อวมฺหิ จ และกล่าวถึงการอาเทสโออักษร เป็นอว ในเพราะสระหลังในสมาส ด้วยสูตรว่า โอ สเร จ เมื่อมีคำถามว่า ก็ อะไร เป็นอาเทสของอวศัพท์ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ก็อุอักษร อันเป็นวิปริตของโออักษรแห่งอวศัพท์ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ตพฺพิปรี ฯเปฯ เน จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะพยัญชนะหลัง วิปริตโออักษรของอวศัพท์นั้น ซึ่งตั้งอยู่ที่อุปบทย่อมมีได้ บทว่า ตพฺพิปรีโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุปปเท เป็นบทหนึ่ง บทว่า พฺยญฺชเน เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตพฺพิปรีโต แสดงการิยะ คำว่า อุปปเท แสดงอาธารสัตตมี คำว่า พฺยญฺชเน แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า วิปริตแห่งอักษรนั้น ชื่อว่า ตพฺพิปรีต คำว่า ตสฺส โยค โอการสฺส (ของโออักษร) คำว่า วิปรีโต แปลว่า อุอักษร อุอักษรอันเป็นวิปริตแห่งโออักษร อธิบายว่า อุอักษรของโออักษร แห่งอวศัพท์นั้น ชื่อว่า ตตฺตพฺพิปรีต ท่านเรียกว่า

ตพฺพิปรีโต ด้วยอำนาจแห่งการลบตอักษรออก ๒ ตัว วิปริตโออักษร ของอวศัพท์ อันเป็นการี คือ อุอักษรอันเป็นวิปริตของโออักษรนั้นย่อมมี เพราะอวศัพท์ และโอศัพท์ ตามมาจากสูตรทั้งสองว่า อวมฺหิ จ และ โอ สเร จ จึงมีใจความว่า แปลง อว ศัพท์ที่ตั้งอยู่ในอุปปทะเป็น อุ ซึ่งเป็นวิปริตของ โอ นั้นในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังได้บ้าง

อนึ่งในใจความนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมถือเอา อวศัพท์ ที่ตามมาจากสูตรว่า อวมฺหิ จ ด้วยตอักษรตัวที่ ๑ โดยความเป็นการี และถือเอา โออักษร ที่ ต มาจากสูตรว่า โอ สเร จ ด้วยตอักษรตัวหลัง โดยความแตกต่างกันแห่งสัมพันธ์

นักศึกษาพึงเห็นว่า ท่านอาจารย์ถือเอาอุอักษรว่าเป็นวิปริตของโออักษรด้วยสูตรนี้ จริงอยู่ ในสระทั้งหลาย มีวิปริตอยู่ ๓ อย่าง คือ

(๑) ออักษร เป็นรัสสะของอาอักษร ชื่อว่า วิปริต
(๒) อิอักษร เป็นรัสสะของเออักษร ชื่อว่า วิปริต
(๓) อุอักษร เป็นรัสสะของโออักษร ชื่อว่า วิปริต

ฉะนั้น ท่านจึงเรียก อุอักษรว่า เป็นวิปริตของโออักษร เรียกอวศัพท์นั่นแหละโดยความเป็นการี

อนึ่ง อิ อักษร เป็นวิปริตของ เอ อักษร และเป็นรัสสะของ อี อักษร
อุ อักษร เป็นวิปริต ของโออักษร และเป็นรัสสะ ของอูอักษร
ฉะนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า โออักษร เพื่อจะห้ามวิปริตทั้งหลายเหล่าอื่น
แต่อาอักษร เป็นวุทธิ และเป็นทีฆะ ของออักษร
อีอักษรและเออักษร เป็นวุทธิ และเป็นทีฆะ ของอิอักษร
โออักษร เป็นวุทธิ และเป็นทีฆะ ของอุอักษร
อนึ่ง การอาเทสสิวิภัตติเป็นต้น เป็นอ ๋ และเป็นโอ ชื่อว่า วิการ

นักศึกษาพึงเห็นข้อแตกต่างระหว่างวิปริต วุทธิ และทีฆะ ด้วยประการฉะนี้

ถามว่า ในคำว่า อวคฺคหณโอคหณนานมนุวตฺตนโต ตตฺตพฺพิปรีโต ท่านอาจารย์ไม่ยึดเอาอวศัพท์ทั้งสองตัว ด้วยตอักษรทั้งสองตัว ถ้าว่า ท่านหมายเอาศัพท์ที่ตามมาก็ต้องยึดเอาอวศัพท์และโอศัพท์ ด้วยตอักษรทั้งสองตัว มิใช่หรือ ? ตอบว่า ท่านอาจารย์พึงยึดเอาว่า อวศัพท์อันเป็นอาเทส และโออักษร อันเป็นส่วนย่อยของโคศัพท์ ท่านทำตอักษรไว้ ๒ ตัว ก็เพื่อต้องการห้ามการยึดเอาอย่างนั้น ท่านแสดงอวศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อุคฺคเต ว่าเป็นอุปสัค ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุคฺคเต ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ตัดบทเป็น อวคเต อวคจฺฉติ เพราะอาศัยสูตรว่า อวมฺหิ จ และ โอ สเร จ ทำให้เป็นอุอักษรอันเป็นวิปริตแห่งโออักษร ซึ่งเป็นอุปสัค ทำการซ้อนพยัญชนะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อวสาเน เป็นผลของจศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว

๘๐:๑๗๓. สูตรนี้ว่า **โคณ นมฺหิ วา** (แปลง โค ศัพท์เป็น โคณ ในเพราะ นํ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากหลายสูตรว่า คาว เส, โยสุ จ, อวมฺหิ จ และ ตโต นมํ ฯเปฯ เส ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการ อาเทสเป็นอาว และอว ในเพราะวิภัตติทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้นในอุทาหรณ์อาทิว่า โคณานํ พึงมีการอาเทสเป็นโคณ ในเพราะนวิภัตติด้านหลังได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โคณานํ ในเพราะนวิภัตติข้างหลัง ย่อมมีการอาเทสเป็นโคณได้ จึงกล่าวสูตรว่า นมฺหิ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะนวิภัตติด้านหลัง ย่อมมีการอาเทสโคทั้งตัวนั่นเป็นโคณได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โคณ แสดงการิยะ คำว่า นมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัปบรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะ นํ วิภัตติหนปลาย ย่อมมีการอาเทสโคทั้งตัวนั่นเป็นโคณได้บ้าง ไม่มีรูปวิเคราะห์ เพราะความที่บททั้งสองเป็น รุฬหีบท (และ) เพราะความที่วาศัพท์เป็นบทนิบาต ท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า โคโณ นมฺหิ วา เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า โคณ นมฺหิ วา พึงทราบว่าเพราะอาศัยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ ลบวิภัตติด้วยอาทิศัพท์ในสูตรนี้ว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ ทีหิ จ ทำสนธิด้วยอำนาจแห่งโลปสนธิและอาคมสนธิ จึงกล่าวไว้อย่างนี้

อุทาหรณ์ว่า โคณานํ หลังโคศัพท์ ลงนจตุตถีวิภัตติพหุวจนะ หรือฉัฏฐีวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า คาว เส เพราะนวิภัตติหนปลาย อาเทสโคศัพท์ทั้งตัวนั่นเป็นโคณด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ เมื่อทำทีฆะสระหน้า แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โคนํ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ขยายความว่า คำว่า โยโค ในคำว่า โยควิภาเคน ได้แก่สูตร การแบ่งสูตรนั้น ชื่อว่า โยควิภาค

ด้วยการแบ่งสูตรว่า โคโณ นั้น อุทาหรณ์ว่า โคณภูตานำ เป็นผลของโยควิภาค (การแบ่งสูตร) นั้น

อนึ่ง อุทาหรณ์นี้ว่า โคณภูตานำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งโคเป็นลิงค์ หลังลิงค์ ลงนวิภัตติ ทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ เมื่ออาเทสโคศัพท์ทั้งตัวที่ไม่มีวิภัตติ เป็นโคณ ด้วยการอ้างสูตรว่า โคโณ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๘๑:๑๗๒. สูตรนี้ว่า **สุหินาสุ จ** (แปลง โค ศัพท์เป็น โคณ และอื่น ๆ ในเพราะ สุ, หิ, นา วิภัตติ และวิภัตติอื่นๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า โคณ นำหิ วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสเป็นโคณ ในเพราะนวิภัตติด้วยสูตรว่า โคณ นำหิ วา เมื่อมีคำถามว่า การอาเทสเป็นโคณ ย่อมมีได้ ในเพราะนวิภัตติเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การอาเทสเป็นโคณ ย่อมมีได้ แม้ในเพราะสุ หิ และนาวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า สุหินาสุ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสุ หิ และนาวิภัตติ อาเทสโคทั้งตัวนั่นเอง เป็นโคณ ได้บ้าง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า สุหินาสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะโคศัพท์ในสูตรก่อน โคศัพท์ และวาศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมา ในเพราะสุ หิ และนาวิภัตติ อาเทสโคทั้งตัวนั่นเอง เป็นโคณ ได้บ้าง สุ ด้วย หิ ด้วย นา ด้วย ชื่อว่า สุหินา เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า นาหิสุ ก็ได้กล่าวไว้แล้วอย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่การสวดสะดวก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โคเณสุ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โคเณสุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ ลงสุสัตตมีวิภัตติพหุวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า คาว เส และ โคณ นำหิ วา อาเทสโคทั้งตัวเป็นโคณ เมื่ออาเทสสระที่สุดแห่งโคณเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า โคเณหิ นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังโคศัพท์ ลงหิวิภัตติพหุวจนะ มีเพียงการอาเทสสระที่สุดแห่งโคณ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ว่า โคเณน ลงนาวิภัตติ มีเพียงการอาเทส นา วิภัตตินั้นเป็นเอนเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โคสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในคำว่า สฺยาทิเสเสสุ ปุพฺพุตฺตรวจเนสุ นี้ สิวิภัตติเป็นต้นของวิภัตติเหล่าใด วิภัตติเหล่านั้น สฺยาทิ เว้นวิภัตติ ๖ ตัว อันมาแล้วในสูตรทั้งหลายว่า โคณ นมฺหิ วา และ สุหินาสุ จ วิภัตติ ๘ ตัวเหล่านี้ คือ สิ โย อำ โย ส สฺมา ส และสฺมึ ชื่อว่า สฺยาทิเสส เพราะวจนัตถะว่า สิวิภัตติเป็นต้นที่ยังเหลืออยู่ ในวิภัตติวจนะทั้ง ๘ ที่เหลือมีสิวิภัตติเป็นต้น ข้างหน้าด้วย ข้างหลังด้วย ชื่อว่า ปุพฺพุตฺตร ในปุพฺพุตฺตร เหล่านั้น ปิศัพท์ย่อมรวบรวมเอา วิภัตติที่มาแล้วในสองสูตรก่อน นี้เป็นคำอธิบาย ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ ในเพราะวิภัตติทั้งก่อนและหลัง ๘ ตัว ที่เหลือมีสิวิภัตติเป็นต้น ย่อมอาเทสโคเป็นโคณ เหตุนั้นรูปคำว่า โคโณ, โคณา, โคณำ โคเณ, ใน ส ทั้งสองวิภัตติ โคณสฺส, โคณมฺหา และ โคณมฺหิ ย่อมสำเร็จได้

ก็ อุทาหรณ์ว่า คุนฺนำ และ ควเยหิ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยปิศัพท์นั้น เพราะความที่วิภัตติทั้ง ๖ มาแล้วในสูตรก่อน อันปิศัพท์รวบรวมไว้

ในอุทาหรณ์นั้น ในเพราะ นำ วิภัตติ อาเทสเป็น คุ ในเพราะหิวิภัตติ อาเทส คุ เป็นควย คำนี้ อันท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งอุทาหรณ์อันมาแล้วในคัมภีร์กัจจายนะ แต่ว่าท่านอาจารย์ย่อมกล่าวว่าแม้อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ควเยน, ควเยสุ, ควยานำ และ ควเยสำ ย่อมสำเร็จได้ เพราะแสดงการอาเทสเป็นควย ด้วยอำนาจแห่งอุปลักขณนัย (สำนวนที่ใช้เป็นเครื่องหมายแทนสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด) ในเพราะหิวิภัตติ

อนึ่งในสูตรนี้ อุทาหรณ์มีอาทิว่า โคโณ, โคณา, โคณำ, โคเณ, โคณสฺส, โคณมฺหา, โคณมฺหิ เป็นอุทาหรณ์ของวิภัตติ ๘ ตัวที่กล่าวไว้ในคำว่า สฺยาทิเสเสสุ ปุพฺพุตฺตรวจเนสุ ก็อุทาหรณ์นั้น อันท่านกล่าวแล้วว่า ย่อมสำเร็จได้แม้ในอุทาหรณ์ว่า ควเยน, ควยาสุ, ควยานำ, ควเยสุ เพราะความที่แสดงไว้ด้วยอำนาจแห่งอุปลักขณนัย อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ก็ในอุทาหรณ์ว่า คุนฺนำ นี้ ลงนอักษรเป็นอาคม ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า โน จ ทฺวาทิ ฯเปฯ มฺหิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๘๒:๑๔๙. สูตรนี้ว่า **อโม ฯเปฯ เปหิ** (แปลง อำ และ ม ท้าย ฌ, ล และ ป เป็นนิคคหิต) ออกมาจากหลายสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ตุ ปกติ, นำ ฌโต ฯเปฯ รสฺสา, อำ ยมีโต ปสญฺญาโต และ ปุมสฺส ฯเปฯ สมาเสสุ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบสระหน้า ในเพราะอวิภัตติด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ กล่าวถึงการอาเทสอวิภัตติ หลังฌที่ไม่ได้ทำรัสสะเป็น นำ ด้วยสูตรว่า นำ ฌโต ฯเปฯ รสฺสา กล่าวถึงการอาเทส

อำ วิภัตติ ที่อยู่หลัง อี ที่ชื่อ ป เป็น ยำ ด้วยสูตรว่า อำ ยมีโต ปสญฺญาโต และกล่าวถึงการลบ อ อักษร อันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของ ม อักษรในสมาสซึ่งอยู่หลัง ล ด้วยสูตรว่า ปุมสฺส ฯเปฯ สมาเสสุ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า อคฺคึ, ทณฺฑึ, ภิกฺขุำ, สยมฺภุำ และรูปสำเร็จมีอาทิว่า อิตฺถิลิงฺคำ, ปุลฺลิงฺคำ, ปุมฺภาโว พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า อคฺคึ ฯเปฯ สยมฺภุำ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสอวิภัตติ ที่อยู่หลังฌลและป เป็นนิคคหิต รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุลฺลิงฺคำ ฯเปฯ ปุงฺโกกิโล ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทสมอักษร เป็นนิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า อโม ฯเปฯ เปหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทส อวิภัตติและ ม อักษรที่อยู่หลัง ฌ ล และป เป็นนิคคหิต บทว่า อโม เป็นบทหนึ่ง บทว่า นิคฺคหีตำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ฌลเปหิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อโม แสดงการี คำว่า นิคฺคหีตำ แสดงการิยะ คำว่า ฌลเปหิ แสดงอวธิ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ขยายความว่า อำและมอักษร ที่อยู่หลัง ฌ ล และ ป ย่อมถึงความเป็นนิคคหิต ก็ในสูตรนี้ท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งปฐมาการี ทุติยาการิยะ อำด้วย โมด้วย ชื่อว่า อโม. ท่านอาจารย์กล่าวว่า อโม ด้วยอำนาจแห่งปุงลิงค์ในสมาหารทวันทวสมาส เหมือนคำว่า จิตฺตุปฺปาโท ชื่อว่า นิคคหิต เพราะวจนัตถะว่าข่มแล้วถือเอา อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า นิคคหิต เพราะวจนัตถะว่า อาศัยแล้วถือเอา ฌ ด้วย ล ด้วย ป ด้วย ชื่อว่า ฌลป หลังฌลปนั้น

อุทาหรณ์ว่า อคฺคึ, อิสึ, คหปตึ, ทณฺฑึ และ มเหสึ เป็นอุทาหรณ์ ของการอาเทส อำ ที่อยู่หลังฌ เป็นนิคคหิต ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น สองอุทาหรณ์ข้างท้าย ต้องทำรัสสะ (ก่อน) อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุำ, สยมฺภุ และ, อภิภุำ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทส อำ ที่อยู่หลัง ล เป็นนิคคหิต ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น สองอุทาหรณ์ข้างท้ายต้องทำรัสสะ (ก่อน) อุทาหรณ์ว่า รตฺตึ, อิตฺถึ, ปฏุำ และ วธุำ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทส อำ ที่อยู่หลัง ป เป็นนิคคหิต ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น สองอุทาหรณ์ข้างท้าย ต้องทำรัสสะ (ก่อน) อุทาหรณ์ว่า ปุลฺลิงฺคำ, ปุมฺภาโว และ ปุงฺโกกิโล เป็นอุทาหรณ์ ของการอาเทส ม ที่อยู่หลัง ล เป็นนิคคหิต

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺคึ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อคฺคิศัพท์ ลง อำ ทุติยาวิภัตติเอกวจนะ แยกพยัญชนะ เพราะอาศัยสูตรว่า

อาลปเน สิ คสญฺโญ ทำอิวัณณะให้ชื่อ ณ ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ณลา เมื่อทำอาเทส อำ เป็นนิคคหิตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิสึ และคหปตึ ก็นัยนี้นั่นแหละ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ทณฺฑึ และ มเหสึ ต้องทำรัสสะ อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภิกขุศัพท์ ลง อำ ทุติยาวิภัตติเอกวจนะ อาเทส อำ ที่อยู่หลัง ล เป็นนิคคหิต ในอุทาหรณ์นี้ว่า สยมฺภุ และ อภิภุ ต้องทำรัสสะ อุทาหรณ์ว่า อิตฺถึ, วธุ ก็เหมือนอย่างนั้น

ก็ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปุลฺลิงฺคำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า ลักษณะของชายนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า นามานำ ฯ เปฯ ยุตฺตตฺโถ และ อุเภ ตปฺปุริสา ทำให้เป็นชื่ออมาทิตปฺปุริส และเป็น อมาทิตปฺปุริสสมาส ด้วยสูตรว่า อมาทโย ฯเปฯ ภิ ตั้งชื่อเป็นยุตตัตถสมาส และยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ยุตฺตตฺโถ ลบวิภัตติทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ ทำให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส ฯเปฯ สฺส ทำให้เป็นเหมือนนาม เมื่อตั้งคำไว้ว่า ปุมลิงฺคำ แยก ม อักษรออกเพราะอาศัยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปี ลบสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ด้วยสูตรว่า ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ ฯเปฯ สุ แยก ป อักษร ออกจากปุมศัพท์ ตั้งอุอักษร ชื่อล โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทส ม อักษรที่ไม่มีสระเป็นนิคคหิต ด้วยสูตรนี้ เมื่อตั้งคำว่า ปุลิงฺคำ ลบนิคคหิต ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ ทำการซ้อนลอักษร หรือ อาเทสนิคคหิตเป็นลอักษร ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมฺภาโว นี้ มีเพียงการอาเทสนิคคหิตเป็น ม อักษรเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า ปุงฺโกกิโล มีเพียงการทำเป็นกัมมธารยสมาสเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคินา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺคินา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ แยกพยัญชนะออก ตั้งอิวัณณะ ชื่อ ณ เมื่อ ณ มีอยู่ไม่ต้องอาเทสเป็นนิคคหิตด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีทั้ง อำ ทุติยาเอกวจนะและ ม อักษร พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า รตฺติยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังรตฺติศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ ตั้งอิวัณณะ ชื่อป เมื่อ ป แม้มีอยู่ ฯลฯ ไม่ต้องอาเทสเป็นนิคหิต เพราะความไม่มีทั้งอำทุติยาเอกวจนะและมอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ เมื่ออาเทสนาวิภัตติเป็นยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นี้ว่า ภิกฺขุนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว และอุทาหรณ์นี้ว่า อิตฺถิยา มีเพียงการทำรัสสะด้วยสูตรมีอาทิว่า อโฆ รสฺสำ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สุขํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสุขศัพท์ ลงอํทุติยาวิภัตติ เอกวจนะ เมื่ออํแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสเป็นนิคคหิต ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฌลและปลบสระหน้า และเป็นปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคำนี้ว่า ปุนารพฺภคฺคหณํ วิภาสานิวตฺตนตฺถํ ความว่า ท่านอาจารย์กระทำฌลและปไว้ในสูตรก่อน ในสูตรนี้ ท่านก็ทำฌลและปไว้อีกด้วยคำว่า ฌลเปหิ ก็เพื่อจะห้ามวิภาสา (การกล่าวอย่างมีข้อกำหนด) คือ เพื่อจะห้ามวาศัพท์ ที่กล่าวอรรถวิภาสา

เมื่อมีการตามมาแห่งฌลศัพท์จากสูตรว่า ฌลานมิยุวา สเร วา และปศัพท์จากสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ ท่านยังทำฌลและปไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อห้ามวาศัพท์ ที่กล่าวอรรถวิภาสา อันตามมาจากสูตรว่า ฌลานมิยุ วา สเร วา นี้เป็นคำอธิบาย

ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงว่า เพราะการห้ามนั้น เว้นอำนาจของสูตรทั้งหลายว่า อํ ยมีโต ปสญฺญาโต และ นํ ฌโต กตรสฺสา การอาเทสอำทุติยาวิภัตติที่อยู่หลังฌ เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรนี้เป็นนิจจวิธี เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวอุทาหรณ์ว่า อคฺคึ, วธุ์, ปฏุ์ และ พุทฺธึ อุทาหรณ์นั้น ๆ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว

๘๓:๖๗. สูตรนี้ว่า **สรโลโป ฯเปฯ ตุ ปกติ** การลบสระหน้าย่อมมีในเพราะอำ วิภัตติ, ในเพราะสระหลังที่แปลงมา และในเพราะสระหลังที่เป็นปัจจัยเป็นต้น แต่เมื่อลบสระหน้าแล้ว ให้ปกติสระหลัง ออกมาจากหลายสูตรว่า สรา สเร โลปำ และ วา ปโรอสรูปา ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริโส, ปุริสา, ปุริสำ, ปุริเส, ปาปิโย และ ปาปิฏฺโฐ หลังปุริสศัพท์ และ ปาปศัพท์ เมื่อทำ อำ อาเทสและปัจจัยเป็นต้น เมื่อทำการลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ แล้วพึงมีวิการสระหลัง อีกนัยหนึ่ง พึงลบสระหลังด้วยสูรว่า วา ปโร ฯเปฯ ปา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริโส ฯเปฯ ปาปิฏฺโฐ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิ ปุริโส ฯเปฯ ปาปิฏฺโฐ รูปคำเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะลบสระหน้า (และ)เพราะทำปกติสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ตุ ปกติ

สัททสัตถัญญู ควรกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย บัณฑิตพึงกล่าวกถาว่าด้วยการออกมา อันสมควรแก่อุทาหรณ์นั้น เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะ อำ อาเทส และปัจจัยเป็นต้น การลบสระย่อมมีได้ ส่วนว่า เมื่อลบสระไปแล้ว ปกติก็ย่อมมีได้ สูตรนี้มี ๕ บท

คำว่า สรโลโป แสดงการิยะ คำว่า อมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า สรโลเป แสดงภาวสัตตมี คำว่า ตุ แสดงอวธารณะ คำว่า ปกติ แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธิสูตร ในสูตรนี้ เมื่อคำว่า อาเทสปจฺจยาทิมฺหิ แม้ท่านจะกล่าวแล้วด้วยอำนาจสามัญ การอาเทสวิภัตตินั่นแหละ อันท่านถือเอาด้วย อาเทสศัพท์ เหมือนอย่างนั้น คือ ตัทธิตปัจจัย อาขยาตปัจจัยและกิตกปัจจัย ท่านก็ถือเอาแล้วด้วยปจฺจยศัพท์ อาคมในอาขยาตและกิตกเป็นต้น ท่านก็ถือเอาด้วยอาทิศัพท์ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

> อนึ่ง วิภัตติอาขยาตมี ติ เป็นต้น ย่อมถือเอาโดยความเป็นปัจจัยในสูตรนี้ ศัพท์ว่า อาทิ นี้ มีประโยชน์เพื่อการลงอาคมในบทอาขยาตและกิตก์
>
> อนึ่ง การอาเทศหลังปกติ (นามศัพท์และธาตุ) ย่อมถือเอา เพราะเป็นไปกับด้วยปัจจัย เพราะฉะนั้น การลบสระอันเป็นที่สุดบทจึงไม่มีในเพราะ อพฺภ และ อาห เป็นต้นเบื้องหลัง

ในสังคหคาถานี้ มีเนื้อความว่า ติวิภัตติเป็นต้น อันท่านถือเอาแล้วโดยความเป็นปัจจัย ในบทว่า อาคมตฺถิทำ นี้ มีความหมายเสมอกันกับบทนี้ว่า อาทิคฺคหณำ อาทิศัพท์นี้ท่านถือเอาแล้วเพื่อประโยชนแก่อาคม ในอาขยาตและกิตก์เป็นต้น บทว่า ปจฺจยสาหจริยา การอาเทสวิภัตติ และการทำปกติสระหลังนั่นแหละอันท่านอาจารย์ย่อมถือเอา เพราะความที่อาเทสอันท่านกล่าวไว้พร้อมกับปัจจัยในบทนี้ว่า ปจฺจยาทิมฺหิ เพราะถือเอาสระหลังเป็นปกติ คือการอาเทสวิภัตตินั่นเอง ในเพราะการอาเทสสระหลังในอุทาหรณ์เช่น อพฺภุ และอาห ย่อมไม่มีการลบสระที่สุดแห่งบทหลังด้วยสูตรนี้ ในอุทาหรณ์มีอาทิอย่างนี้ว่า กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต และ สตฺถา อาห

อนึ่งในสูตรนี้ เมื่อบทว่า อาเทสปจฺจยาทิมฺหิ อันท่านแม้กล่าวแล้วด้วยอำนาจสามัญ ท่านถือเอาสระล้วน หรือสระที่เนื่องด้วยพยัญชนะ เพราะความที่สูตรนี้อันท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อห้ามสูตรมีอาทิว่า วา ปโร อสรูปา ฉะนั้น คำนั้นท่านกล่าวแล้วตามมติของคัมภีร์นยาสะ ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวว่า แม้ข้อความว่า “ในเพราะสระหลัง

ซึ่งเป็นสระหลังที่แปลงมาและปัจจัยเป็นต้น” ย่อมสำเร็จได้ เพราะความสามารถในการกระทำปกติภาวะแก่สระหลัง

อำ ด้วย อาเทสด้วย ปัจจัยด้วย ชื่อว่า อมาเทสปจฺจย อำอาเทสและปัจจัย เป็นต้น มีอยู่แก่อาคมใด อาคมนั้นชื่อว่า อมาเทสปจฺจยาทิ ในเพราะอมาเทสปจฺจยาทิ (อำ อาเทสและปัจจัยเป็นต้น) บทว่า ยสฺส ได้แก่ อาคม บทว่า โส โยคอาคม ถามว่า การลบสระหน้าในเพราะสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ อันท่านกล่าวไว้แล้วมิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น พึงถึงการวิการด้วยอุทาหรณ์มีอาทิว่า วิตฺตำ เพราะเหตุนั้น คำนั้นท่านกล่าวแล้ว เพื่อการห้ามการวิการนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริสำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุริสำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุริสศัพท์ เพราะอาศัยการตามมาของคำว่าพระดำรัสของพระชินะ ลงทุติยาวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แยกพยัญชนะ ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า เต สรา สเร โลปำ, วา ปโร อสรูปา และ กฺวจาสวณฺณำ ลุตฺเต เมื่อกำลังจะดำเนินการทีฆะด้วยสูตรว่า ทีฆำ เพราะการทำทีฆะนั้น ทำให้เป็นปกติด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริเส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุริสศัพท์ ลงโยทุติยาวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทสโยวิภัตติเป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ แยกพยัญชนะ ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำเออักษรด้านหลังให้เป็นอสวัณณะ ทำให้เป็นปกติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาปำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปาปศัพท์ ลงสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนฺนิ นปุสเกหิ, อโต นิจฺจำ อาเทสสิวิภัตติเป็นอำ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังด้วยสูตรนี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาเป มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปาปศัพท์ ลงโยทุติยาวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนฺนิ นปุสเกหิ อาเทสโยวิภัตตินั้นเป็นนิอักษร ด้วยสูตรว่า อโต นิจฺจำ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทสนิอักษร เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ด้วยสูตรนี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาปิโย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- ในอรรถว่า ชนนี้ เป็นคนเลว, ชนนี้เป็นคนเลว, ชนนี้เป็นคนเลวโดยพิเศษกว่าชนทั้งหลายเหล่านี้ หรือชนทั้งหลายเหล่านี้ทั้งปวงเป็นคนเลว ชนนี้เป็นคนเลวโดยพิเศษกว่าชนทั้งหลายเหล่านี้ ลงอิยปัจจัยด้วยสูตรว่า วิเสเส ตรตมิสิกิยิฏฺฐา ลบวิภัตติทั้งหลาย ด้วยเตสํศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ ลบศัพท์ทั้งหลายที่เหลือด้วยปริภาสาสูตรว่า วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค (การไม่ประกอบศัพท์ที่มีเนื้อความที่ถูกกล่าวแล้วย่อมมี) ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำสระหลังให้เป็นอสวัณณะ เมื่อทำปกติสระหลังแล้วพึงทราบรูปสำเร็จอุทาหรณ์อื่นเป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า ปาปิโยนั้น

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ท่านกล่าวไว้เพื่อให้รู้ว่า เมื่อสระแม้มีอยู่ก็ไม่มีการลบสระหน้า และปกติสระหลัง เพราะความไม่มี อ วิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ปุริสสฺส และทณฺฑินา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปาฏิปทิกบทเหล่านี้คือ ปุริส และ ทณฺฑี ลงจตุตถีวิภัตติเอกวจนะและอฏฺฐมีวิภัตติเอกวจนะตามลำดับ เมื่อปัจจัยแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำปกติภาวะด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีการลบสระ ในอุทาหรณ์แรกลง ส อาคม ในอุทาหรณ์หลัง เพราะอาศัยสูตรว่า อ ยมีโต ปสญฺญาโต อาเทส อ วิภัตติเป็น นา ด้วยสูตรว่า นา ณโต กตรสฺสา เมื่อทำรัสสะที่ไม่ใช้ ฆ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขุนี และ คหปตานี เป็นผลของตุศัพท์ อนึ่งบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุนี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังภิกฺขุศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตฺถิยมโต ฯเปฯ โย ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี เมื่อปัจจัยแม้มีอยู่ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า ตุศัพท์ในสูตรนี้ มีไว้เพื่อประโยชน์แก่การห้าม และเพราะความที่ตุศัพท์ ซึ่งเป็นอวธารณะ ห้ามการลบสระหน้าไว้ จึงไม่ต้องลบสระเป็นต้นด้วยสูตรนี้ หลังภิกขุนีศัพท์นั้น ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คหปตานี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคหปติศัพท์ ลงอินีปัจจัย เมื่อปัจจัยแม้มีอยู่ ไม่ต้องลบสระด้วยสูตรนี้ แยกปติศัพท์เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ อาเทสสระที่สุดแห่งปติศัพท์ เป็น อ ด้วยสูตรว่า ปติสฺสิ นิมฺหิ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปํ ลบสระหลัง ด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะอาศัยสูตรว่า กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต และ ทีฆํ เมื่อทำทีฆะสระหน้าด้วยสูตรว่า ปุพฺโพ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เสยฺโย, เสฏฺโฐ ในคำว่า ปกติคฺคหณสามตฺเถน ปุน สนฺธิภาโว จ โหติ (ภาวะแห่งสนธิย่อมมีได้อีกด้วยสามารถแห่งปกติศัพท์) นี้ ในอรรถว่า ชนนี้เป็นผู้ประเสริฐด้วย ชนนี้เป็นผู้ประเสริฐด้วย, ส่วน ชนนี้เป็นผู้ประเสริฐ ยิ่งกว่าชนทั้งหลายเหล่านี้ หรือว่า ชนทั้งหลายเหล่านี้ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐ, ชนนี้ เป็นผู้ประเสริฐโดยพิเศษกว่าชนทั้งหลายเหล่านี้ นี้ลงอิยและอิฏฐปัจจัยโดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า วุฑฺฒสฺส โช อิยิฏฺเฐสุ อาเทสปสตฺถศัพท์เป็น ส ด้วยสูตรว่า ปสตฺถสฺส โส จ ห้ามสูตรนี้ด้วยปกติศัพท์ ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ เมื่อทำอิอักษรข้างหลังให้เป็นอสวัณณะด้วยสูตรว่า กฺวจาสวณฺณิ ลุตฺเต ย่อมมีภาวะแห่งสนธิ

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงสระหลังเป็นอสวัณณะ เพราะการลบสระหน้าด้วยการแบ่งสูตรว่า สรโลโปมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ-โยควิภาคะ

๘๔:๑๔๔. สูตรนี้ว่า **อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จ** (สระที่มิใช่ ฆ ย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะเอกพจน์และ โย วิภัตติได้บ้างนั่นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า โฆ รสฺสำ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการรัสสะฆสในเพราะวิภัตติอาเทสเป็นสำ และเป็นสา ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสำ เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้นในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถี, ทณฺฑี, สยมฺภุ และ วธู พึงรัสสะฌลและป ที่ไม่ใช่ ฆ ใช่ไหม ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถี, ทณฺฑี, สยมฺภุ และ วธู ย่อมรัสสะในเพราะเอกวจนะและโยวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ ปิ จ บัณฑิตพึงกล่าวว่าสูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย ก็บัณฑิตพึงกล่าว นิกขันตกถา ตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าทีฆะสระที่ไม่ใช่ ฆ ย่อมถึงการรัสสะ ในเพราะเอกวจนะและ โย หนปลาย สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า อโฆ แสดง การี คำว่า รสฺสำ แสดงการิยะ คำว่า เอกวจนโยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อปิ แสดงปฏิเสธนะ คำว่า จ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความของบท พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว สระที่ไม่ชื่อ ฆ เหตุนั้น สระนั้น ชื่อว่า อฆ ขยายความว่า ฌลปเหล่าอื่นจากฆ ชื่อว่า อฆ เพราะความที่ออักษรเป็นอย่างอื่น

ก็ด้วยอปิศัพท์ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมห้ามการทำรัสสะ ฌลและป ในลิงค์ทั้งสองเท่านั้น การห้ามนั้นแล ย่อมมีเฉพาะในสิวิภัตติเท่านั้น ฉะนั้น รูปสำเร็จคือ อิตฺถี,

ทณฺฑี, สยมฺภู และ อภิภู ย่อมมีได้แต่ในนปุงสกลิงค์ รูปสำเร็จทั้งหลายคือ สุขการิ และ สีฆยายิ ย่อมมีได้โดยความเป็นรัสสะ และอปิ ศัพท์นี้ ย่อมห้ามในเพราะสิวิภัตติใน สองลิงค์เท่านั้น ในนปุงสกลิงค์ อปิ ศัพท์ ไม่ได้ห้ามในเพราะสิวิภัตติ เพราะเหตุนั้น รูปสำเร็จ มีอาทิว่า สุขการิ ย่อมมีได้โดยความเป็นรัสสะ

อนึ่ง ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ เว้นผลของอปิศัพท์เสีย ในเพราะเอกวจนะและ โยวิภัตติที่เหลือ บัณฑิตย่อมถึงการสันนิษฐาน วิธีอันท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถึ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตฺถึ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิตฺถีศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ แยก พยัญชนะออกเพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ และ อิวณฺณุวณฺณา ฌลา ตั้งอิตถี ลิงค์ซื่อป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิฆฺยา โป ทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทส อำ เป็นนิคคหิตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิตฺถึ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอิตฺถีศัพท์ลงโยปฐมา วิภัตติพหุวจนะ หรือโยทุติยาวิภัตติพหุวจนะ แยกพยัญชนะออกตั้งอิตถีลิงค์ซื่อ ป โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำรัสสะอฆะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอิตฺถีศัพท์ ลงนาตติยา วิภัตติเอกวจนะ หรือสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ หรือสฺมาปัญจมีวิภัตติเอกวจนะ หรือสฉัฏฐี วิภัตติเอกวจนะ หรือสฺมึสัตตมีวิภัตติเอกวจนะ แยกพยัญชนะออก ตั้งอิตถีลิงค์ซื่อ ป โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อาย จตุตฺเถกาวจนสฺส ตุ และ ฆโต นาทีนำ ทำ อาเทสเอกวจนะวิภัตติเหล่านั้นเป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา เมื่อทำรัสสะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งสามมีวธุ เป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฺฑีศัพท์ ลง อำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำรัสสะอฆะ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อำ ยมีโต ปสญฺญาโต เมื่อทำอาเทสอำวิภัตติ หลังฌที่ทำรัสสะเป็นนำ ด้วยสูตรว่า ฌโต กตรสฺสา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังทณฺฑีศัพท์ ลง จตุตถีวิภัตติเอกวจนะ หรือสฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออาเทสสวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา และทำรัสสะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ หรือลงวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า นำ ฌโต กตรสฺสา เมื่อทำอาเทสโยวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า โยนำ โน

และเมื่อทำรัสสะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินา มีเพียงการลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สยมฺภุ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ตั้งอูอักษร ชื่อ ล ทำรัสสะที่ไม่ใช่ ฆ เมื่อทำอาเทส อำ ทุติยาวิภัตติเป็นนิคคหิตด้วยสูตรว่า อโม นิคฺคหีตำ ฌลเปหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยมฺภุโว หลังสยมฺภูศัพท์ ลงโยทุติยาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า ฆปโต จ โยนำ โลโป อาเทสโยวิภัตติ เป็นโวอักษร ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ เมื่อทำรัสสะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กญฺญำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อนึ่งบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กญฺญำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังกญฺญาศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้วเพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ญฺโญ และ เต อิตฺถิยฺยา โป เพราะความที่ท่านกล่าวว่า อฆ แม้เมื่อ เอกวจนะมีอยู่ก็ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อนึ่ง ในอุทาหรณ์ว่า กญฺญาโย นี้ มีเพียงการลงโยพหุวจนะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า กญฺญาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังกญฺญาศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ หรือสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ หรือสฺมาปัญจมีวิภัตติเอกวจนะ หรือสฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะ หรือสฺมึสัตตมีวิภัตติเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อายจตุตฺเถกาวจนสฺส ตุ ทำอาเทสเอกวจนะวิภัตติเหล่านั้นเป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีนำ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถิหิ และ สยมฺภูหิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิหิ และ สยมฺภูหิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอิตฺถิศัพท์ และสยมฺภูศัพท์ ลงหิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออฆแม้มีอยู่ เมื่อไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีเอกวจนะวิภัตติและโยวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นทึ, นทิโย และ นทิยา เป็นผลของ จ ศัพท์ อนึ่งบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นทึ, นทิโย และ นทิยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังนทีศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ หรือว่า ลงโยวิภัตติ หรือว่า ลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ ตั้งชื่อ ป โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทส อำ เป็นนิคคหิต หรืออาเทสนาวิภัตติเป็นยา เมื่อทำรัสสะด้วยสูตรนี้โดยแน่นอนแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อปิศัพท์ในสูตรนี้ เป็นสามัญญวิธี เป็นวิเสสวิธีด้วยสูตรว่า น สิสฺมิมนปุสกานิ เพราะความที่อปิศัพท์ ท่านกล่าวไว้โดยความแน่นอนเพราะเหตุไร ท่านจึงเว้นอำนาจแห่งข้อกำหนดที่ควรกำหนด แล้วจึงกำหนดความเป็นรัสสะไว้ในเอกวจนะและโยวิภัตติ ? ท่านอาจารย์ย่อมทำสันนิษฐานด้วย จ ศัพท์ อุทาหรณ์ว่า อิตฺถี ภิกฺขุนี เป็นผลของอปิศัพท์

อนึ่ง ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปาฏิปทิกบทคือ อิตฺถี และภิกฺขุนี ลงสิวิภัตติ เมื่อความเป็นอฆแม้มีอยู่ เมื่อไม่ทำรัสสะ เพราะความที่ความเป็นรัสสะในเพราะสิวิภัตติอันอปิศัพท์ห้ามไว้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๘๕:๑๕๐. สูตรนี้ว่า **น สิสฺมิมนปุสกานิ** (นามศัพท์ที่มิใช่นปุงสกลิงค์ ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ ปิจ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นรัสสะ ในเพราะเอกวจนะวิภัตติและโยวิภัตติด้วยสูตรนี้ว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ ปิ จ ส่วนอปิศัพท์ ปฏิเสธความเป็นรัสสะ เมื่อมีคำถามว่า อปิศัพท์ ปฏิเสธ ในลิงค์ทั้งปวง ในเอกวจนะวิภัตติและโยวิภัตติทั้งปวงใช่ไหม ? คือ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าย่อมปฏิเสธเฉพาะสิวิภัตติในลิงค์ทั้งสองเท่านั้น เพราะทำข้อกำหนดอปิศัพท์ไว้จึงกล่าวสูตรว่า น สิสฺมิ ฯเปฯ นิ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ก็บัณฑิตพึงกล่าวนิกขันตกถาตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสิวิภัตติ นามศัพท์ที่มิใช่นปุงสกลิงค์ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะ สูตรนี้ มี ๓ บท คำว่า น แสดงการปฏิเสธ คำว่า สิสฺมึ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อนปุสกานิ แสดงการีบรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ย่อมมีความสัมพันธ์กับด้วยรัสสะศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะเป็นการกำหนดวิธีสูตร เพราะเหตุนั้นในเพราะสิวิภัตติ นามศัพท์ที่มิใช่นปุงสกลิงค์ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะ นามศัพท์ทั้งหลายอันไม่ใช่นปุงสกลิงค์ ชื่อว่า อนปุงสกลิงค์ ได้แก่นามศัพท์ที่กล่าวอิตถีลิงค์และปุงลิงค์ ถามว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าวสูตรนี้ นามศัพท์ทั้งหลายที่ไม่ต้องทำรัสสะ ย่อมสำเร็จด้วยอปิศัพท์ในสูตรก่อนมิใช่หรือ ? ตอบว่า ข้อนั้นจริงเหมือนอย่างนั้น คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำการปฏิเสธ โดยสามัญด้วยอปิศัพท์ในสูตรก่อน นามศัพท์ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะ ในลิงค์ทั้งสองเท่านั้นในเพราะสิวิภัตติด้วยสูตรนี้ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวปฏิเสธไว้อีกว่าเพราะกำหนดแล้วนั่นเทียว จึงทำปฏิเสธ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถี, ทณฺฑี, สยมฺภู, วธู และ, ภิกฺขุนี บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอิตถีศัพท์เป็นต้น ลงสิวิภัตติ แยกพยัญญชนะออก ตั้งชื่อ ฌ ล ป ตามลำดับ แม้เมื่อเอกวจนะวิภัตติหนปลาย ที่ไม่ใช่ ฆ มีอยู่ ทำข้อกำหนดด้วยสูตรนี้ เมื่อทำการห้ามความเป็นรัสสะ ด้วยอปิศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภติ, อิตฺถี มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โภติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังภวนฺตศัพท์ ลงอีปัจจัย เมื่อสูตรว่า นฺตุสฺส ตมีกาเร ตามไป อาเทส ภวนฺตศัพท์เป็นโภโต ด้วยสูตรว่า ภวโต โภโต ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง หลังจากโภตีศัพท์ สิอาลปนวิภัตติเอกวจนะ ทำสิอาลปนวิภัตติเอกวจนะนั้น ชื่อ ค เมื่อความเป็นอนปุงสกลิงค์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำรัสสะด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า โภ เค ตุ ตามไป ทำรัสสะด้วยสูตรว่า ฌลปา รสฺสำ เมื่อลบ ค โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สุขการี ทานำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุขการี ทานำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังสุขการีศัพท์ ลงสิวิภัตติ เมื่อสิวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอนปุงสกลิงค์ ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ ปิ จ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ว่า สุขการิ นั่นเทียว

๘๖:๒๒๗. สูตรนี้ว่า **อุภาทิโต นมินฺนำ** (แปลง นำ ท้าย อุภ ศัพท์เป็นต้นเป็น อินฺนำ) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ สานำ ออกมาอย่างไร คือ ? ท่านอาจารย์กล่าวถึง การอาเทสเป็นสำและเป็นสานำ เบื้องหลังสัพพนาม ในอุทาหรณ์ว่า สพฺเพสำ, สพฺเพสานำ ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพโต นำ สำสานำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น หลังอุภสัพพนามอาเทสนวิภัตติ เป็นสำสานำ พึงมีรูปสำเร็จว่า อุเภสำ, อุเภสานำ หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อุภินฺนำ ย่อมมี เพราะอาเทสนวิภัตติหลังอุภสัพพนาม เป็นอินฺนำ จึงกล่าวสูตรว่า อุภาทิโต นมินฺนำ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ก็บัณฑิตพึงกล่าวนิกขันต กถาตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสัพพนามมีอุภศัพท์เป็นต้น อาเทส นำ วิภัตติเป็นอินฺนำ ย่อมมี คำว่า อุภาทิโต แสดง

อวธิ คำว่า นำ แสดงการี คำว่า อินฺนำ แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า หลังอุภศัพท์เป็นต้น อาเทสนวิภัตติ เป็นอินฺนำ ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวอุภศัพท์ ไว้ด้วยอำนาจแห่งสัพพนามโดยส่วนเดียว(แน่นอน) แต่ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงทฺวิศัพท์ โดยความเป็นการิยะ ย่อมรวบรวมเอาอักขระทั้งสองเพราะความที่อาทิศัพท์เป็นปการัตถะ

ในอุทาหรณ์ว่า อุภินฺนำ หลังทฺวิศัพท์ ลงฉัฏฐีพหุวจนะ ในเพราะนวิภัตติ อาเทส ทฺวิศัพท์ เป็นอุภ ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า โยสุ ทฺวินฺนำ เทฺว จ อาเทสนวิภัตติ เป็นอินฺนำ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนอุทาหรณ์ว่า ทฺวินฺนำ นี้ หลังทฺวิศัพท์ ลงนวิภัตติ อาเทสทฺวิ เป็นทฺวิ ด้วยจศัพท์นั้น เพราะความที่อาทิศัพท์เป็นปการัตถะ อาเทสนวิภัตติเป็นอินฺนำ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุภเยสำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทฺวิศัพท์ ลงนวิภัตติ อาเทสทฺวิศัพท์เป็นอุภยด้วย จ ศัพท์นั้น เมื่อ นำ วิภัตติแม้มีอยู่ไม่ต้องอาเทสนวิภัตติ เป็นอินฺนำ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอุภศัพท์เป็นต้น เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม อาเทสนวิภัตติ เป็นสำ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ สานำ แยกพยัญชนะออก เพราะอาศัยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ อาเทสออักษร เป็นเอ อักษรด้วยสูตรว่า สพฺพนามานำ ฯเปฯ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๘๗:๒๓๑. สูตรนี้ว่า **อิณฺณมิณฺณ ฯเปฯ หิ** (แปลง นำ วิภัตติท้ายสังขยาศัพท์ว่า ติ เป็น อิณฺณำ และ อิณฺณนฺนำ) ออกมาจากสูตรว่า อุภาทิโต นมินฺนำ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสนวิภัตติ หลังทฺวิศัพท์ เป็นอินฺนำ ด้วยสูตรว่า อุภา ฯเปฯ นฺนำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติณฺณำ ติณฺณนฺนำ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติณฺณำ ติณฺณนฺนำ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสนวิภัตติหลังติศัพท์ เป็นอิณฺณำ และอิณฺณนฺนำ จึงกล่าวสูตรว่า อิณฺณ ฯเปฯ หิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังติสังขยาอาเทสนวิภัตติ เป็นอิณฺณำ และอิณฺณนฺนำ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อิณฺณมิณฺณนฺนำ

แสดงการิยะ คำว่า ตีหิ แสดงตพฺพิเสสน คำว่า สงฺขฺยาหิ แสดงอวธิ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะนฺศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างตามมา อาเทสนวิภัตติหลังติสังขยาเป็นอิณฺณ์ และอิณฺณนฺนำ พหุวจนะว่า ตีหิ อันท่านกล่าวแล้ว เพื่อแสดงว่า หลังติศัพท์ วิภัตติที่เป็นพหุวจนะเท่านั้น รูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติณฺณ์, ติณฺณนฺนำ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังติศัพท์ ลง นำ วิภัตติ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่ออาเทสนวิภัตติ เป็นอิณฺณ์ และอิณฺณนฺนำแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตีหิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ ที่พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๘๘:๑๔๗. สูตรนี้ว่า **โยสุ กต ฯเปฯ ทีฆำ** (รัสสะสระท้ายนามศัพท์ย่อมถึงความเป็นทีฆะ ในเพราะ โย วิภัตติที่แปลงเป็น นิ แล้ว และที่ลบแล้ว) ออกมาจากหลายสูตรว่า ฌลโต ฯเปฯ วา, ฆปโต ฯเปฯ โลโป, โยนำ นิ ฯเปฯ หิ และ อโต นิจฺจ ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบโยวิภัตติหลัง ฌ และ ฆ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ฌลโต ฯเปฯ วา, ฆปโต ฯเปฯ โป, โยนำ นิ ฯเปฯ หิ, อโต นิจฺจำ และกล่าวถึงการอาเทสโยวิภัตติทั้งหลาย หลังนามศัพท์ที่เป็นนปุงสกลิงค์ เป็นนิ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นรูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อคฺคิ, ภิกฺขุ, อฏฺฐิ, อฏฺฐินิ, อายุ, อายุนิ, สพฺพนิ พึงมีโดยความเป็นรัสสะนั่นเทียว รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อคฺคี, ภิกฺขู, อฏฺฐีนิ, อายู, อายูนิ, สพฺพานิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่ารัสสะสระทั้งปวงท้ายนามศัพท์ย่อมถึงความเป็นทีฆะในเพราะโยวิภัตติที่แปลงเป็น นิ แล้ว และที่ลบแล้ว จึงกล่าวสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าสระทั้งหลายทั้งปวงท้ายนามศัพท์ย่อมถึงความเป็นทีฆะ ในเพราะโยวิภัตติที่แปลงเป็น นิ แล้ว และที่ลบแล้ว สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โยสุ แสดงภาวสัตตมี คำว่า กตนิการโลเปสุ แสดงภาวลักษณะ คำว่า ทีฆำ แสดงการิยะ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลายที่อาเทสเป็นนิ และที่ลบไปแล้ว สระทั้งหลายทั้งปวงย่อมถึงความเป็นทีฆะ นิอักษรด้วย การลบด้วย ชื่อว่า นิการโลป การแปลง โย เป็น นิ และการลบ โย ถูกกระทำ

แล้วแก่ โย วิภัตติเหล่าใด [เหตุนั้น] โย วิภัตติเหล่านั้น ชื่อว่า กตนิการโลปะ (มีการแปลงเป็น นิ และมีการลบที่ถูกกระทำแล้ว) ในเพราะการแปลงเป็นนิอักษรและลบโยวิภัตติที่ทำแล้ว ท่านอาจารย์ทำให้มีความหมายเสมอกันกับกริยา ด้วยบทว่า โยสุ นี้ โยวิภัตติ และโยวิภัตติ ชื่อว่า โย ในเพราะโยวิภัตติเหล่านั้น สรศัพท์จากสูตรว่า สรโลโป ตามมาในสูตรนี้ โดยความเป็นการี อนึ่ง ในวุตติ ท่านอาจารย์ถือเอาสระทั้งหลายในลิงค์ทั้งสามแล้วด้วยสพฺพศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคี อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺคี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ ลงโยวิภัตติ แยกพยัญชนะออก เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ณฺโณ ทำอิวัณณะให้ชื่อ ฌ ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ฌลา เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา หลัง ฌ ลบโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ฆปโต จ โยนํ โลโป เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขู,รตฺตี และ อฏฺฐี พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ก็หลัง ภิกฺขุศัพท์ ลบโยในเพราะ ล เป็นนิมิต หลังรตฺติและยาคุ ลบโยวิภัตติในเพราะ ป เป็นนิมิต หลังอฏฺฐิ ลบโยวิภัตติ ในเพราะ ฌ เป็นนิมิต

อุทาหรณ์ว่า อฏฺฐีนิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อฏฺฐิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า ฆปโต สฺมึ ยํ วา อาเทสโยวิภัตติเป็นนิอักษรด้วยสูตรว่า โยนํ นิ นปุสเกหิ เมื่อทำทีฆะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ สองอุทาหรณ์นอกนี้ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า สพฺพานิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสพฺพศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนนฺนิ นปุสเกหิ อาเทสโยวิภัตติเป็นนิ ด้วยสูตรว่า อโต นิจฺจํ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อีกสองอุทาหรณ์นอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ว่าสพฺพานินั่นเอง

อุทาหรณ์ว่า กานิ มีเพียงการอาเทส กึ ศัพท์เป็น ก ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า กิสฺส ก เว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อมูนิ อาเทสโยวิภัตติ เป็นนิ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคิ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปาฏิปทิกบท คือ อคฺคิ, ภิกฺขุ และ รตฺติ ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่อสระทั้งหลายแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำทีฆะด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สพฺโพ และ โย นี้ มีเพียงการอาเทสสิวิภัตติเป็นโอเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า โส ก็มีเพียงการลง สิ วิภัตติหลัง ต ศัพท์ แล้วอาเทส ต อักษร เป็น ส อักษรด้วยสูตรว่า เอตเตสนฺโต เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า โก มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกึศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่ออาเทส กึ เป็น ก โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุภเยสํ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิโย และ วตฺถุโย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิตฺถี และวตฺถุศัพท์ ลงโยวิภัตติ ทำรัสสะที่ไม่ใช่ฆ ด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สฺวปิ จ เมื่อโยวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำทีฆะ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภัตติที่อาเทสเป็นนิอักษร และลบโยวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยมฺภุโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลัง สยมฺภูศัพท์ ลงโยวิภัตติ อาเทสโยวิภัตติ เป็นโวอักษร ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ เมื่อไม่ทำทีฆะ เพราะไม่มีการลบโยวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในบทว่า ปุนารพฺภคฺคหณํ กิมตฺถํ นี้ ได้แก่ ทำแล้ว คือเริ่มทำ คำว่า โยสุ หมายถึง ปุนารพฺภศัพท์ คำว่า นิจฺจทีปนตฺถํ ได้แก่ เพื่อแสดงนิจจวิธี แห่งความเป็นทีฆะสระหน้า ในเพราะการอาเทสโยวิภัตติ และการลบโยวิภัตติที่ทำเสร็จแล้ว มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อสูตรนี้อันท่านกล่าวไว้ในสูตรติดกันไม่มีระหว่างแห่งสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โป เพราะบทว่า โยสุ ตามมาด้วยอำนาจแห่งการเปลี่ยนวิภัตติ แห่งบทว่า โยนํ เมื่อความสำเร็จ มีประมาณเท่านี้ว่า กตนิการโลเปสุ อันท่านกล่าวแล้ว ปุศัพท์ ย่อมมีเพื่อแสดงนิจจวิธีแห่งความเป็นทีฆะ ด้วยคำว่า โยสุ

๘๙:๘๗. สุตรนี้ว่า **สุนํหิสุ จ** (รัสสะสระย่อมถึงความเป็นทีฆะในเพราะ สุ, นํ และ หิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงทีฆะสระหน้า ในเพราะทำอาเทสโยวิภัตติทั้งหลายเป็นนิอักษร และลบโยวิภัตติเสร็จแล้ว ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อคฺคี และ อฏฺฐีนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคีสุ, อคฺคีนํ และ อคฺคีหิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคีสุ รูปอุทาหรณ์เหล่านั้นย่อมสำเร็จได้เพราะทำทีฆะ แม้ในเพราะสุนํและหิวิภัตติทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรนี้ว่า สุนํหิ

สุ จ บัณฑิตพึงกล่าวว่าสูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสุ นำ และหิวิภัตติหนปลาย สระทั้งหลายทั้งปวงย่อมถึงความเป็นทีฆะ บทว่า สุนำหิสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สุนำหิสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงอวธารณะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ทีฆะศัพท์ตามมาคำขยายความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว สุ ด้วย นำ ด้วย หิ ด้วย ชื่อว่า สุนำหิ ในเพราะสุนำหินั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคีสุ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้นว่า อคฺคีสุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ ลงสุสัตตมีวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำทีฆะ ในเพราะสุวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคินา, ปาณินา มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พฺรหฺมจาริสุ เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังพฺรหฺมจาริศัพท์ ภิกฺขุศัพ์ และปาณิศัพท์ทั้งหลาย ลงสุวิภัตติ นวิภัตติ และหิวิภัตติ ห้ามความเป็นทีฆะด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๙๐:๒๕๒. สูตรนี้ว่า **ปญฺจาทีนมตฺตำ** (สระท้ายของสังขยามี ปญฺจ ศัพท์เป็นต้นย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะ สุ, นำ และ หิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สุนำหิสุ จ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นทีฆะสระหน้าทั้งหลาย ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุนำหิด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปญฺจสุ, ปญฺจนฺนำ และปญฺจหิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าในเพราะวิภัตติเหล่านั้น คือ สุนำหิอาเทสสระที่สุดแห่งสังขยามีปญฺจเป็นต้นเป็น อ จึงกล่าวสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะวิภัตติทั้งหลายคือ สุนำหิ สระที่สุดแห่งสังขยามีปญฺจเป็นต้นย่อมถึงความเป็น อ บทว่า ปญฺจาทีนำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อตฺตำ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปญฺจาทีนำ แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า อตฺตำ แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็น

วิธีสูตร ขยายความว่า คำว่า สุนำหิ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมาในสูตรนี้ เพราะเหตุนั้นในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ สุนำหิ หนปลาย สระอันเป็นที่สุดของสังขยามี ปญฺจเป็นต้น ย่อมถึงความเป็น อ ปญฺจศัพท์ เป็นต้นของสังขยาเหล่าใด เหตุนั้นสังขยาเหล่านั้นชื่อว่า ปญฺจาทโย แห่งสังขยาทั้งหลายมีปญฺจเป็นต้น เหล่านั้น ด้วยอาทิศัพท์ ท่านอาจารย์พึงถือเอาสังขยาอันมีอฏฺฐสรส เป็นที่สุด ถามว่าก็รูปอุทาหรณ์ที่ท่านทำด้วยสูตรนี้ไม่มีอะไรเป็นพิเศษจากรูปอุทาหรณ์ในสูตรก่อน ตอบว่า ข้อนั้นจริง เหมือนอย่างนั้น ท่านอาจารย์กล่าวสูตรนี้ เพื่อห้ามสูตรทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ สุนำหิสุ จ และ สุหิสฺวกาโร เอ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปญฺจสุ, ปญฺจนฺนำ, ปญฺจหิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปญฺจศัพท์ ลงสุวิภัตติ นำวิภัตติ และหิวิภัตติ แยกพยัญชนะออก เมื่อกำลังจะดำเนินการทำทีฆะเป็นต้นในอุทาหรณ์นี้ โดยนัยที่กล่าวแล้วเพราะอาศัยสูตรว่า สุนำหิสุ จ เมื่อทำสระที่สุดแห่งปัญจะเป็น อ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฺวีสุ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในบทว่า อตฺตมิติ ภาวนิทฺเทโส นี้ ได้แก่ความเป็นแห่ง อ อักษร บทว่า อตฺตำ ได้แก่ การแสดงภาวตัทธิต บทว่า อุภยสาคมตฺถำ ความว่า เพื่อประโยชน์แก่ ส อาคมทั้งสองตัว อนึ่ง ในสูตรนี้ บทว่า อตฺตำ ความว่า ภาวนิทเทส ย่อมมี เพื่อประโยชน์แก่ ส อาคมทั้งสองตัว อุ อักษรอันเป็นที่สุด ย่อมถึงความเป็น อ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จตสฺสนฺนำ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังจตุศัพท์ ลงนวิภัตติ ด้วยการแสดงภาวนิทเทสนี้ ลง ส อาคมทั้งสองด้วย อาเทส อุ อักษรเป็น อ และลง น อักษรเป็นอาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งการลง ส อักษรเป็นอาคมทั้งสองตัว

๙๑:๑๙๔. สูตรนี้ว่า **ปติสฺสินีมฺหิ** (สระท้ายของ ปติ ศัพท์ย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะ อินี ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ ออกมาอย่างไร ? คือท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็น อ ในเพราะสุนำและหิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์นี้ว่า คหปตานี อาเทส อิ อักษร เป็น อ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอินีปัจจัยหนปลาย อาเทส อิ อักษรอันเป็น

ที่สุดแห่งปติศัพท์เป็น อ อักษร จึงกล่าวสูตรว่า ปติสฺสินีมฺหิ อีกนัยหนึ่งก็บัณฑิตพึงกล่าวนิกขันตกถา โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะ อินี ปัจจัยหนปลาย สระที่สุดของปติศัพท์ ย่อมถึงความเป็น อ

บทว่า ปติสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อินีมฺหิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปติสฺส แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อินีมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อตฺตศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมาในสูตรนี้ ฉะนั้นในเพราะอินีปัจจัยหนปลาย อาเทสสระที่สุดแห่งปติศัพท์ เป็นอ

อุทาหรณ์ว่า คหปตานี ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคหปติศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย ลงอินีปัจจัยด้วยสูตรว่า ปติภิกฺขุ ฯเปฯ อินี เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ในเพราะอินีปัจจัย อาเทสสระที่สุดแห่งปติศัพท์เป็น อ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปำ ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สรา ฯเปฯ ปำ, วา ปโร ฯเปฯ ปา, กฺวจา ฯเปฯ ตฺเต และ ทีฆำ ทำทีฆะสระหน้าด้วยสูตรว่า ปุพฺโพ จ หลังคหปตานีศัพท์นั้นลงสิวิภัตติ เมื่อทำการลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๙๒:๑๐๐. สูตรนี้ว่า **นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ** (สระท้ายของ นฺตุ ย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะ สุ, นำ, หิ และ โย วิภัตติ และวิภัตติอื่น ๆ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ และ ปติสฺสินีมฺหิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสสระที่สุดแห่งปญฺจศัพท์เป็นต้นเป็น อ ด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ, ปญฺจาทีนมตฺตำ และการอาเทสสระที่สุดแห่งปติศัพท์เป็น อ ด้วยสูตรว่า ปติสฺสินีมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวนฺเตสุ ในเพราะวิภัตติตามที่กล่าวแล้วในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวนฺเตสุ, คุณวนฺตานำ, คุณวนฺเตหิ, คุณวนฺตา, คุณวนฺเต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทสอุอักษร อันเป็นที่สุดแห่งนฺตุศัพท์เป็น อ ในเพราะวิภัตติทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว จึงกล่าวสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ที่กล่าวไว้ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุนำหิและโย สระที่สุดแห่งนฺตุศัพท์ ย่อมถึงความเป็น อ บทว่า

นฺตุสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อนฺโต เป็นบทหนึ่ง บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้ มี ๔ บท

คำว่า นฺตุสฺส แสดงอวยาเปกขฉัฏฐี คำว่า อนฺโต แสดงการี คำว่า โยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจฺจย บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสุนำหิศัพท์ และอนฺตศัพท์ ตามมา ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุนำหิและโยสระที่สุดแห่งนฺตุศัพท์ย่อมถึงความเป็น อ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ คุณวนฺเตสุ, คุณวนฺตานำ, คุณวนฺเตหิ, คุณวนฺตา และ คุณวนฺเต อนึ่งบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังคุณวนฺตุศัพท์ลงวิภัตติตามที่กล่าวแล้วโดยลำดับ ในเพราะวิภัตติเหล่านั้น อาเทสอุอักษร เป็น อ ในอุทาหรณ์ ๓ ตัว อาเทส อ อักษรเป็น เอ อักษรด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในอีกสองอุทาหรณ์ ในเพราะโยวิภัตติ อาเทส อุ อักษรเป็น อ และเมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษร และเป็นเออักษรตามลำดับแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิสีนำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า คุณวา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวนฺตุศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องทำเป็น อ ด้วยสูตรนี้เพาะความไม่มีแห่งวิภัตติเหล่านั้น เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส มมำ สวิภตฺติสฺส เส และ นฺตุสฺส นฺโต อาเทสนฺตุศัพท์พร้อมสิวิภัตติเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺตสฺมึ และ คุณวนฺเตน เป็นผลของ จ ศัพท์ อุทาหรณ์นั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺติ เป็นผลของอนฺตศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวนฺตุศัพท์ ลงโยวิภัตติ อาเทสสระที่สุดของนฺตุศัพท์เป็น อ และอาเทสโยวิภัตติเป็น อิ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๙๓:๑๐๖. สูตรนี้ว่า **สพฺพสฺส วา อำ เสสุ** (แปลง นฺตุ ทั้งศัพท์เป็น อ ในเพราะ อำ และ ส วิภัตติ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ และ นฺตุสฺสนฺโต

โยสุ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสสระที่สุดแห่งปญฺจศัพท์เป็นต้นเป็น อ ด้วยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ และอาเทสสระที่สุดแห่ง นฺตุศัพท์เป็น อ ด้วยสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต ฯเปฯ จ เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า สติมํ และ สติมสฺส พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สติมํ และ สติมสฺส ในเพราะวิภัตติทั้งหลายคือ อำ และ ส หนปลาย รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงสำเร็จได้ เพราะทำนฺตุปัจจัยทั้งตัวเป็น อ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพสฺส วา อำเสสุ บัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต ฯเปฯ โย ที่กล่าวไว้ในหนหลัง ก็บัณฑิตพึงกล่าวนิกขันตกถา ตามสมควร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้คือ อำ และส อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวเป็น อ ได้บ้าง บทว่า สพฺพสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อำเสสุ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สพฺพสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ คำว่า อำเสสุ แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอนฺตศัพท์และนฺตุศัพท์ ตามมา อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งหมดนั่นเทียวเป็น อ ได้บ้าง ในเพราะวิภัตติเบื้องหลังเหล่านี้ คือ อำ และส

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สติมํ อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สติมํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถนี้ว่า สติของบุคคลใดมีอยู่ เพราะอาศัยสูตรว่า ตทสฺสตฺถีติ วี จ ลงมนฺตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สตฺยาทีหิ มนฺตุ กระทำให้เป็นเหมือนนามหลังสติมนฺตุศัพท์ ลงอวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ และ นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งหมดเป็น อ แยก ม อักษรออก ลบสระหน้าและทำปกติสระหลังโดยอำนิมิต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

หลายบทว่า **อำนิมิตฺเตน มการาวยวสฺส จ อาเทสสฺสรสฺส จ** ได้แก่ การลบแม้ทั้งสองประการ ย่อมปรากฏเหมือนว่าต้องกระทำ อธิบายว่า กระทำการลบอาเทสด้วยอำนิมิต หรือพึงทำการลบส่วนประกอบ(ย่อย)ของมอักษร

อุทาหรณ์ว่า สติมนฺตํ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังสติมนฺตุศัพท์ ลงอวิภัตติ ห้ามอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งหมดเป็น อ ด้วยวาศัพท์ อาเทสสระที่สุดของนฺตุ เป็น อ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พนฺธุมสฺส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังพนฺธุมนฺตุศัพท์ ลงสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ หรือฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะ อาเทสนฺตุศัพท์เป็น อ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลง ส อาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส, นฺตุสฺส นฺโต และ นฺตสฺส เส วา เมื่อทำอาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็นโต ด้วยสูตรว่า โตติตา ฯเปฯ สุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สติมา และ พนฺธุมา อนึ่ง อุทาหรณ์เหล่านั้น หลัง สติมนฺตุ และพนฺธุมนฺตุ ลงสิวิภัตติ เพราะความไม่มีอำและส ไม่ต้องอาเทสนฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส และ นฺตุสฺส นฺโต อาเทสนฺตุศัพท์พร้อมสิวิภัตติเป็นอา เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๙๔:๑๐๕. สูตรนี้ว่า **สิมฺหิ วา** (แปลงสระท้ายของ นฺตุ เป็น อ ในเพราะ สิ วิภัตติ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อาสิมฺหิ และ เสสโต โลปํ คสิปิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสนฺตุศัพท์กับสิวิภัตติ เป็นอาในเพราะสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ และกล่าวถึงการลบสิวิภัตติ หลังลิงค์ที่เหลือ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปํ คสิปิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า หิมวา และหิมวนฺตู พึงมี รูปอุทาหรณ์ว่า หิมวนฺโต พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสิวิภัตติหนปลาย อาเทสสระที่สุดของนฺตุปัจจัยเป็น อ จึงกล่าวสูตรว่า สิมฺหิ วา บัณฑิต พึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายที่กล่าวไว้ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติ อาเทสสระที่สุดของนฺตุปัจจัยเป็น อ ได้บ้าง บทว่า สิมฺหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงวิกัปนัตถะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอนฺตศัพท์และนฺตุศัพท์ ตามมาในเพราะสิวิภัตติ อาเทสสระที่สุดของนฺตุศัพท์เป็น อ ได้บ้าง

เมื่อวาศัพท์แม้มีอยู่ในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ท่านทำวาศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อห้ามความสงสัยว่า เมื่อวาศัพท์ตามไปอยู่ แม้สพฺพศัพท์ย่อมเป็นไป ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า วาศัพท์ที่ตามมา เพื่อห้ามความเป็น อ ในศัพท์อื่นจากหิมวนฺตุศัพท์ วาศัพท์นี้เป็นววัตถิตวิภาสา ฉะนั้น จึงไม่ต้องสงสัยในคุณวนฺตุศัพท์เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า หิมวนฺโต ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า หิมะ มีอยู่ที่ภูเขานั้นลงวนฺตุปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ และ นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ อาเทสสระที่สุดของนฺตุศัพท์เป็น อ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่ออาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า โส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หิมวา เป็นผลของวาศัพท์ และอุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนกับอุทาหรณ์นี้ว่า คุณวา

๙๕:๑๔๕. สูตรนี้ว่า **อคฺคิสฺสินิ** (แปลงสระท้ายของ อคฺคิ ศัพท์เป็น อินิ ในเพราะ สิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต โลปิ คสิปิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบสิวิภัตติ หลังจากลิงค์ทั้งหลายที่เหลือ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะสิวิภัตติ ด้านหลัง รูปสำเร็จว่า อคฺคิ เท่านั้นพึงมี รูปสำเร็จว่า อคฺคินิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสิวิภัตติ อาเทสสระที่สุดแห่งอคฺคิศัพท์เป็นอินิได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า อคฺคิสฺสินิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติอาเทสสระที่สุดของอคฺคิศัพท์เป็นอินิได้บ้าง บทว่า อคฺคิสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อินิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อคฺคิสฺส แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า อินิ แสดงการิยะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อนฺตศัพท์ จากสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต ฯเปฯ จ และวาศัพท์ จากสูตรว่า สิมฺหิ วา ตามมาในเพราะสิวิภัตติ อาเทสสระที่สุดของอคฺคิศัพท์เป็นอินิได้บ้าง การออกเสียง(สวด)ของสูตรนี้ย่อมมี ในฐานะที่ทำเป็น อ เพื่อห้าม สิ ศัพท์ที่ตามมา

อุทาหรณ์ว่า อคฺคินิ ก็ อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อคฺคิศัพท์ ลงสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต ฯเปฯ จ และ สิมฺหิ วา อาเทสสระที่สุดของอคฺคิ เป็น อินิ ลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้น เมื่อลบสิวิภัตติแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๙๖:๑๔๘. สูตรนี้ว่า **โยสฺวกตรสฺโส โณ** (ณ ที่มิได้กระทำเป็นรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะ โย วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า ฆปโต จ โยนํ โลโป ออกมาอย่างไร ?

คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลบโยวิภัตติ หลังจากศัพท์เหล่านี้ที่ตั้งชื่อเป็น ฆ ป ฌ ล ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โป เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อทำการลบโยวิภัตติทั้งหลายหลังจากอคฺคิศัพท์ มุนิศัพท์ และอิสิศัพท์ รูปอุทาหรณ์ว่า อคฺคิ มุนิ และอิสิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังอคฺคิศัพท์ มุนิศัพท์ และอิสิศัพท์ เมื่อลบโยวิภัตติแล้ว ทำ ฌ ที่ไม่ได้ทำรัสสะเป็น อ จึงกล่าวสูตรว่า โยสฺว ฯเปฯ โฌ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลาย ฌ ที่ไม่ได้ทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกตรสฺโส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อินิ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อกตรสฺโส แสดงวิเสสนะของบทว่าโฌนั้น คำว่า โฌ แสดงการี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว รัสสะอันท่านทำแล้วแก่สระใด เหตุนั้นสระนั้น ชื่อว่า กตรสฺส การทำรัสสะไม่มี เหตุนั้น ชื่อว่า อกตรสฺส

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคโย, มุนโย และ อิสโย ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ มุนิศัพท์ และอิสิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ ทำ อิวัณณะให้ชื่อ ฌ ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ เมื่อทำ ฌ เป็น อ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคฺคีสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฺฑีศัพท์ ลงโยวิภัตติ ตั้ง อิ วัณณะชื่อ ฌ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สฺวปิ จ แม้เมื่อมีโยวิภัตติอยู่หนปลาย ไม่ต้องทำเป็น อ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งรัสสะที่ไม่กระทำแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า นํ ฌโต กตรสฺส เมื่ออาเทสโยวิภัตติ หลังฌที่ทำรัสสะแล้วเป็นโน ด้วยสูตรว่า โยนโน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รตฺติโย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังรตฺติศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ และ อิวณฺณุวณฺณา ฌลา ตั้ง อิ วัณณะในอิตถีลิงค์ชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิขฺยาโป แม้เมื่อมีโยวิภัตติอยู่หลัง เมื่อไม่ต้องทำ ฌ ที่ไม่ได้รัสสะเป็น อ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๙๗:๑๕๖. สูตรนี้ว่า **เวโวสุ โล จ** (ล ที่มิได้กระทำให้เป็นรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะ เว และ โว) ออกมาจากสูตรว่า ลโต ฯเปฯ โร จ และ อกต ฯเปฯ เวโว ออก

มาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวการที่อาเทสโยวิภัตติ หลังอุวัณณะชื่อ ล เป็นโวอักษร ด้วยสูตรว่า ลโต ฯเปฯ โร จ (และ) กล่าวถึงการอาเทสโยวิภัตติ หลังอุวัณณะชื่อ ล เป็น ว อักษร เป็น โว อักษรด้วยสูตรว่า อกตรสฺสา ฯเปฯ เวโว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า ภิกฺขุเว, ภิกฺขุโว, เหตุเว และ เหตุโว ก็ต้องพึงมีได้ (และ) รูปอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า ภิกฺขเว, ภิกฺขโว, เหตเว และ เหตโว พึงสำเร็จได้อย่างไร ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลัง อุ วัณณะชื่อ ล ทำอาเทสโยวิภัตติเป็น เว เป็น โว ในเพราะเวอาเทส และโวอาเทสอยู่หลัง อุวัณณะที่ชื่อ ล ซึ่งไม่ได้ทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า เวโวสุ โล จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะการอาเทสโยวิภัตติเป็นเว เป็นโว หนปลาย อุวัณณะที่ชื่อ ล ซึ่งไม่ถูกทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เวโวสุ แสดงนิมิตฺตสัตตมี คำว่า โล แสดงการี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอตฺตศัพท์ และ อกตรสฺสศัพท์ ตามมาในเพราะอาเทสเหล่านี้คือ เว และโว หนปลาย อุวัณณะที่ชื่อ ล ซึ่งไม่ได้ทำรัสสะ ย่อมถึงความเป็น อ

อุทาหรณ์เหล่านี้ คือ ภิกฺขเว, ภิกฺขโว, เหตเว, เหตโว และอุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภิกฺขุศัพท์ และเหตุศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ลงโยวิภัตติด้วยสูตรว่า อาลปน จ ทำอุวัณณะให้ชื่อล โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะ ล ที่ได้ทำรัสสะ อาเทสโยวิภัตติเป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรว่า ยฺวาลปนสฺส เวโว เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ และ โยสฺวกตรสฺโส โฌ เมื่ออาเทส ล เป็น อ ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สยมฺภุโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้นหลังสยมฺภูศัพท์ เวสฺสภูศัพท์ และอภิภูศัพท์ ลงโยวิภัตติ ตั้งอุวัณณะชื่อ ล ทำรัสสะนามศัพท์ที่ไม่ได้ชื่อ ฆ ด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ จ เพราะอาศัยสูตรว่า ฆปโต จ ฯเปฯ โป อาเทสโยวิภัตติเป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ เมื่อไม่ได้ทำ ล เป็น อ ด้วยสูตรนี้เพราะความไม่มีรัสสะที่ไม่ได้ทำแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เหตุนา และเกตุนา มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๙๘:๑๘๙. สูตรนี้ว่า **มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเร** (สระท้ายของ มาตุล ศัพท์เป็นต้น ย่อมถึงความเป็น อาน ในเพราะ อี อักษรเบื้องหลัง) ออกมาจากสูตรว่า นทาทิโต วา อี ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงอีปัจจัย ที่ลงหลังมาตุลศัพท์เป็นต้น ด้วยสูตรว่า นทาทิโต วา อี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทารณ์ทั้งหลายว่า มาตุลี และ อยฺยกี ต้องมีในเพราะการลงอีปัจจัย หลังมาตุลศัพท์เป็นต้น รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า มาตุลานี พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เพราะอีปัจจัยหนปลาย อาเทสสระที่สุดของ มาตุลศัพท์เป็นต้นเป็นอาน จึงกล่าวสูตรว่า มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะอีปัจจัยหนปลาย สระที่สุดของมาตุลศัพท์เป็นต้นย่อมถึงความเป็นอาน สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า มาตุลาทีนำ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อานตฺตำ แสดงการิยะ คำว่า อีกาเร แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว มาตุลศัพท์เป็นต้นของศัพท์เหล่าใด เพราะเหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า มาตุลาทโย แห่งศัพท์ทั้งหลายมีมาตุลศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น ลิงค์เช่นเดียวกัน อันท่านย่อมกำหนดเอาเพราะความที่อาทิศัพท์เป็นปการัตตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มาตุลานี ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมาตุศัพท์ อยฺยกศัพท์ และวรุณศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า นทาทิโต วา อี เมื่อกำลังจะดำเนินการลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง อาเทสสระที่สุดแห่งมาตุลศัพท์เป็นต้นเป็นอาน เมื่อลงสิปฐมาวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขุนี และ ชาลินี มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังภิกฺขุศัพท์ และชาลินีศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า นทาทิโต วา อี เมื่อความเป็นปการแห่งมาตุลศัพท์มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสสระที่สุดแห่งมาตุลศัพท์เป็นอานด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอีอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า สรา สเร โลปำ ลบสระหลังในเพราะสระหน้าด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา ในอุทาหรณ์นอกนี้ ลบสระหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนอุทาหรณ์นอกนี้ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นแล

บทว่า มาตุลาทีนมานมีกาเร ความว่า เมื่อมีความสำเร็จอันท่านกล่าวไว้แล้วนั่นแล มีอยู่ ความเกินมาของศัพท์เพราะความที่ท่านกล่าวด้วยภาวปัจจัยในคำว่า มานตฺตมีกาเร

ย่อมมีอรรถเกินมา เพราะความเป็นศัพท์ที่เกินมา ฉะนั้น จึงกล่าวว่า อานตฺตคฺคหเณน ในที่นี้ ตฺตปัจจัยนั่นเองเป็นศัพท์ที่เกินมา ส่วนอานตฺตศัพท์ อันท่านกล่าวไว้แล้วด้วย อำนาจไม่แยกกัน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นชฺโช เป็นผลของอานตฺตศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นชฺโช มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังจากนทีศัพท์ ลงโยวิภัตติ เมื่ออาเทส อี อักษรของนทีศัพท์กับด้วย โย วิภัตติแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า นชฺชา มีเพียงการลงนาวิภัตติเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงฉัฏฐีวิภัตติเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

๙๙:๘๑. สูตรนี้ว่า **สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา** (แปลง สฺมา, หิ และ สฺมึ เป็น มฺหา, ภิ และ มฺหิ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงวิภัตติหลังนามศัพท์มีปุริสศัพท์เป็นต้น อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ วิภตฺติโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นรูปอุทาหรณ์ว่า ปุริสสฺมา, ปุริเสหิ, ปุริสสฺมึ พึงมีได้ (แต่) รูปอุทาหรณ์ว่า ปุริสมฺหา, ปุริเสภิ, ปุริสมฺหิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสสฺมา วิภัตติ หิวิภัตติและสฺมึวิภัตติที่อยู่หลังนามมีปุริสศัพท์เป็นต้น เป็น มฺหา เป็นภิ และเป็นมฺหิ จึงกล่าวสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อาเทสวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สฺมา หิ และสฺมึ เป็นมฺหา ภิ และมฺหิ ตามลำดับได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สฺมาหิสฺมีนํ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า มฺหาภิมฺหิ แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป บรรดาสัญญา ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสวิภัตติเหล่านี้คือ สฺมา หิ และสฺมึ หลังนามศัพท์ทั้งปวงเป็นมฺหา ภิ และ มฺหิ อนึ่งด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ท่านกำหนดเอาลิงค์ ๓ เพราะความที่สพฺพศัพท์เป็น สัปปเทสสัพพ สฺมาด้วย หิด้วย สฺมึด้วย ชื่อว่า สฺมาหิสฺมึ แห่งสฺมาหิสฺมึเหล่านั้น ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่า หิสฺมาสฺมึ กลับกล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อคล้อยตาม สฺมาวิภัตติในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ปุริสมฺหา, ปุริเสภิ, ปุริสมฺหิ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุริสศัพท์ ลง สฺมาวิภัตติ หิวิภัตติ และสฺมึวิภัตติ อาเทสเป็น มฺหา ภิ และมฺหิ ด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทสสระที่สุดแห่งปุริศัพท์เป็น เอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ ปุริสสฺมา, ปุริเสหิ, ปุริสสฺมึ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วณฺณวนฺตํ, อคนฺธกํ และ วิรุฬฺหปุปฺผ์ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังวณฺณวนฺตาศัพท์เป็นต้น ลงอิวิภัติ เมื่อลิงค์แม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสฺมาวิภัตติ หิวิภัตติ และสฺมึวิภัตติ ด้วยสูตรนี้เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๐๐:๒๑๔. สูตรนี้ว่า **น ติเมหิ กตากาเร หิ** (การแปลง สฺมา และ สฺมึ ท้าย ต และ อิม ที่กระทำเป็น อ อักษรแล้วเป็น มฺหา และ มฺหิ [ตามลำดับ] ย่อมไม่มี) ออกมาจากสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสสฺมาหิ และสฺมึ ที่อยู่หลังนามศัพท์ทั้งปวงเป็นมฺหา ภิ และมฺหิ ด้วยสูตรว่า สฺมาหิ ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อสฺมา อสฺมึ พึงสำเร็จได้อย่างไร? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าหลังสัพพนามทั้งหลายที่อาเทสเป็น อ อักษร ไม่มีการอาเทสสฺมา เป็นมฺหา สฺมึ เป็นมฺหิ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า น ติเมหิ กตากาเรหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังสัพพนามเหล่านี้ คือ ต และอิม ที่อาเทสเป็น อ อักษรแล้ว จะไม่มีการอาเทสสฺมาเป็นมฺหา และสฺมึ เป็นมฺหิ หิและภิศัพท์ตามมา(ในสูตรนี้) เพราะความไม่มีความเป็นหิและสฺมึนั่นเทียว เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ต ด้วย อิม ด้วย ชื่อว่า ติม อ อักษรของสัพพนามเหล่าใด เหตุนั้นสัพพนามเหล่านั้น ชื่อว่า กตากาเรา ที่กระทำเป็น อ อักษร

อุทาหรณ์เหล่านี้ คือ อสฺมา และ อสฺมึ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ ลงสฺมาและสฺมึวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ ปฐโม และ ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถ อาเทส ต ศัพท์ทั้งตัวเป็น อ ด้วยสูตรว่า สสฺมาสฺมึ ฯเปฯ ตฺตํ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสด้วยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อไม่ทำอาเทสด้วยสูตรนี้แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตมฺหา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อไม่ปฏิเสธด้วยสูตรนี้เทียว เพราะความที่แห่ง ต และ อิม สัพพนามเหล่านั้นอาเทสเป็น อ

๑๐๑:๘๐. สูตรนี้ว่า **สุหิสฺวกาโร เอ** (แปลง อ อักษร เป็น เอ ในเพราะ สุ และ หิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สุนฺหิสุ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นทีฆะสระหน้าทั้งหลาย ในเพราะสุวิภัตติ นวิภัตติ และหิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สุนฺหิสุ จ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺเพสุ, สพฺเพหิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้คือ สุ และหิ อ อักษรย่อมถึงความเป็นเออักษร จึงกล่าวสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกจากสูตรทั้งหลายที่กล่าวแล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อให้รู้ว่า ในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สุ และหิ อ อักษรย่อมถึงความเป็น เอ อักษร สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สุหิสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อกาโร แสดงการี คำว่า เอ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺเพสุ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้นในอุทาหรณ์ว่า เกสุ นี้ มีเพียงการอาเทส กึ เป็น ก ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า กิสฺส กเว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๐๒:๒๐๒. สูตรนี้ว่า **สพฺพนามานำ นมฺหิ จ** (อ อักษรของสัพพนามย่อมถึงความเป็น เอ ในเพราะ นำ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส อ อักษรเป็น เออักษรในเพราะสุวิภัตติและหิวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ว่า สุหิสฺวกาโร เอ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนี้มีอยู่ รูปอุทาหรณ์ว่า สพฺเพสำ, สพฺเพสานำ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่าในเพราะ นำ วิภัตติ แม้การอาเทส อ อักษรของสัพพนามเป็น เอ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพนามานำ นมฺหิ จ บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รู้ว่าในเพราะ นำ วิภัตติ อ อักษรของสัพพนามทั้งปวงย่อมถึงความเป็น อ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สพฺพนามานำ แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า นมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะ อ การศัพท์ และเอการศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างตามมา ในเพราะ นำ วิภัตติ อ อักษรของสัพพศัพท์ ย่อมถึงความเป็น เอ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺเพสํ อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพฺเพสํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังสพฺพศัพท์ ลงนวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ อาเทส อ อักษรเป็น เอ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ ปจฺโม เมื่ออาเทส นํ วิภัตติเป็น สํ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต นํ สฺสานํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺเพสานํ มีเพียงการอาเทส นํ วิภัตติเป็นสานํเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่ามีอาทิว่า อมูสํ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังจาก อมุศัพท์ลง นํ วิภัตติเมื่อความเป็นสัพพนามแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสเป็น เอ อักษรด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีการอาเทสเป็น อ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ กต ฯเปฯ ฆ ทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนฺหิสุ จ เมื่ออาเทส นํ วิภัตติเป็น สํ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๐๓:๗๙. สูตรนี้ว่า **อโต เนน** (แปลง นา วิภัตติหลัง อ การันต์ของนามศัพท์เป็น เอน) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺเพน, เยน, เตน เพราะอาศัยอธิการสูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ ตั้งสพฺพ ย และต เป็นลิงค์ด้วยสูตรนี้ว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต เมื่อลงนาตติยาวิภัตติด้วยสูตรนี้ว่า ถเปตฺวา ตโต จ วิภตฺติโย จะสำเร็จรูปเป็น สพฺเพน ได้อย่างไร ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังลิงค์ที่เป็น อ การันต์ อาเทสนาวิภัตติหลังลิงค์ที่เป็น อ การันต์ อาเทสนาวิภัตติเป็นเอน ด้วยสูตรนี้ว่า อโต เนน จึงกล่าวสูตรว่า อโต เนน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รู้ว่า หลังจากลิงค์ที่เป็น อ การันต์ อาเทส นา วิภัตติเป็น เอน สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อโต แสดงอวธิ คำว่า นา แสดงการี คำว่า เอน แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นต้นว่า นักศึกษาพึงถือเอาลิงค์ที่เป็น อ การันต์ ด้วยวจนัตถะว่า ชื่อว่า อ เพราะวจนัตถะว่า อ ของเอ มีอยู่ เหตุนั้น ชื่อว่า อ ฉะนั้นหลังจากลิงค์ที่เป็นอการันต์ เมื่อ อ อักษรจากสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ ตามมา การออกเสียง อ อักษรอีกครั้งเพื่อห้ามการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺเพน บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เกน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกึศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติ มีเพียงการอาเทส กึ

เป็น ก ด้วย จ ศัพท์ ในสูตรนี้ว่า กิสฺส ก เว จ อุทาหรณ์ว่า อเนน หลังอิมศัพท์ ลง นาตตยาวิภัตติเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพสฺมิมสฺเสว อาเทสอิมศัพท์ เป็นอน ด้วยสูตรว่า อนิมิ นามฺหิ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์มีอาทิว่า อมุนา และ, ภิกฺขุนา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อนาวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสนาเป็นเอนด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอการันต์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

และ อุทาหรณ์ว่า ตสฺมา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น เมื่อความเป็นอการันต์แม้มีอยู่ เมื่อไม่ต้องอาเทสเป็นเอนด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีนาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๐๔:๖๖. ถ้อยคำที่ออกมาของสูตรนี้ว่า **โส** (แปลง สิ หลัง อ การันต์ของนามศัพท์เป็น โอ) เป็นเช่นกับสูตรนี้ว่า อโตเนน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าย่อมมีการอาเทสสิวิภัตติ เบื้องหลัง อ การันต์เป็น โอ ได้ บทว่า สิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท จริงอยู่ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งปฐมาการีและปฐมาการิยะ ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงความที่สูตรนี้เป็นบทเดียวกัน เพราะทำสมาสว่า โอ แห่งสิ ชื่อว่า โส ส่วนวทันตยาจารย์กล่าวว่า คำของนยาสะนั้นไม่ถูกต้อง เพราะไม่ได้การีและการิยะในขณะเดียวกัน คำว่า สิ แสดงการี คำว่า โอ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอโตศัพท์ซึ่งมีความหมายว่าอวธิจากสูตรติดกันไม่มีระหว่างตามมา ในสูตรนี้ หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทส สิ วิภัตติเป็น โออักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ สพฺโพ, โย, โส, โก และ อมุโก บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังตศัพท์ ลงสิวิภัตติ ในเพราะสิวิภัตติหนปลาย อาเทส ต อักษรเป็น ส อักษร ด้วยสูตรว่า เอตเตสนฺโต ในอุทาหรณ์ว่า โก นี้ หลัง กึศัพท์ลงสิวิภัตติ อาเทส กึ เป็น ก อักษร ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า กิสฺส ก เว จ หลังอมุศัพท์ ลงสิวิภัตติ และมีเพียงการลงกอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สพฺพโต โก เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปุริสานำ มีการประกอบรูปศัพท์ อย่างไร ? อนึ่ง ในอุทาหรณ์นั้น หลังปุริสศัพท์ ลงนวิภัตติ เมื่อความเป็นอการันต์แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร เพราะความไม่มีสิวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ว่า สยมฺภู เมื่อสิวิภัตติแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร เพราะความไม่มีแห่ง อ การันต์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๐๕:๐. สูตรนี้ว่า **โส วา** (หลังนามศัพท์ที่เป็น อ การันต์ อาเทส นาวิภัตติเป็น โส ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสนาวิภัตติ นามศัพท์ที่เป็นอการันต์ เป็นเอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน เมื่อมีคำถาม เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ รูปสำเร็จมีอาทิว่า อตฺถโส และ พฺยญฺชนโส พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าอาเทสนาวิภัตติ หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์เป็นโอ ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า โส วา บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาแล้วจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังนามศัพท์ที่เป็น อ การันต์ อาเทสนาวิภัตติเป็นโอได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โส แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะอโตศัพท์ที่มีความหมายว่า อวธิ นาศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างตามมา หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทสนาวิภัตติเป็นโส ได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อตฺถโส, พฺยญฺชนโส, ‘อกฺขรโส, สุตฺตโส,’ ปทโส, ยสโส และ อุปายโส อนึ่ง อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอตฺถศัพท์ และ พฺยญฺชนศัพท์เป็นต้น ลงนาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่ออาเทสนาวิภัตติ เป็นโส ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาเทน เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๐๖:๓๐๒. สูตรนี้ว่า **ทีโฆเรหิ** (แปลง สฺมา วิภัตติที่อยู่ท้าย ทีฆ ศัพท์ และ โอร ศัพท์ เป็น โส ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน และ โส วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสนาวิภัตติ หลังนามที่เป็น อ การันต์ เป็นเอน และเป็นโส ด้วยสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน และ โส วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ทีฆโส และโอรโส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าหลังทีฆศัพท์ และอุรศัพท์ อันเป็นอการันต์ อาเทสสฺมาวิภัตติเป็นโสได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ทีโฆเรหิ บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ ออกจากสูตรทั้งหลายที่กล่าวแล้ว ในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนามศัพท์เหล่านี้ คือ ทีฆ และโอร อาเทสสฺมาวิภัตติเป็นโสได้บ้าง สูตรนี้มี ๑ บท คำว่า ทีโฆเรหิ แสดงอวธิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสฺมาวิภัตติจากสูตรนี้ว่า สฺมาหิ ฯเปฯ มฺหิ วา ตามมาโดย มัณฑูกคติกนัย อโตศัพท์ที่มีความหมายว่าอวธิ จากสูตรว่า อโต เนน และวาศัพท์ จากสูตรว่า โส วา ตามมา หลังนามที่เป็นอการันต์เหล่านี้ คือ ทีฆ และ โอร อาเทสสฺมาวิภัตติเป็นโสได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทีฆโส และ โอรโส ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังทีฆศัพท์และหลังโอรศัพท์ ลง สฺมาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สฺมาหิ ฯเปฯ มฺหิ วา, อโต เนน และ โส วา เมื่ออาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นโส ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ทีฆมฺหา และ โอรมฺหา เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๐๗:๖๙. สูตรนี้ว่า **สพฺพโยนีนมาเอ** (แปลง โย และ นิ ทั้งศัพท์ท้ายนามศัพท์ อ การันต์เป็น อา และ เอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อตั้งนามศัพท์มีอาทิว่า ปุริสศัพท์ ปาปศัพท์ และ จิตฺตศัพท์ ด้วยสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต หลังปุริสศัพท์เป็นต้น ลงโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ครั้นอาเทส โอ เป็นเอแล้ว เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า ปุริสา ปุริเส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อาเทสโยวิภัตติทั้งสอง หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ เป็นนิอักษร เป็นอาอักษร และเป็นเออักษรได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทสโยวิภัตติทั้งหลายทั้งปวงเป็นอา และเป็น เอ ตามลำดับได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สพฺพโยนีน แสดงการี คำว่า อาเอ แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อโตศัพท์ และวาศัพท์ตามมา เหตุนั้นหลัง อ การันต์ อาเทสโยวิภัตติทั้งตัวเป็นอา เป็นเอ ตามลำดับได้บ้าง โย ด้วยชื่อว่า โย นิด้วยชื่อว่า นิ โยด้วย นิด้วย ชื่อว่า โยนิ โยเหล่านั้นทั้งหมด เหตุนั้น ชื่อว่า สพฺพโยนิ แห่งโยและนิทั้งปวงเหล่านั้น ด้วยสพฺพศัพท์ท่านย่อมนับสงเคราะห์เอาโยวิภัตติทั้งปวงและนิอาเทสทั้งปวง ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า ศัพท์ว่า สพฺพ (ทั้งศัพท์) มีประโยชน์เพื่อแปลงวิภัตติทั้งศัพท์

อุทาหรณ์ว่า ปุริสา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปุริสศัพท์ ลงโยปฐมาวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน และ โส วา อาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษรด้วยสูตรนี้เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริเส หลังปุริสศัพท์ ลงโยทุติยาวิภัตติพหุวจนะ เมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นเออักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รูปา หลังรูปศัพท์ ลงโยปฐมาวิภัตติพหุวจนะ เมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษรเป็นต้นด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รูเป หลังรูปศัพท์ ลงโยทุติยาวิภัตติพหุวจนะ อาเทสโยวิภัตติเป็นนิ อาเทสนิวิภัตตินั้น เป็นเออักษรเป็นต้นด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

วาศัพท์จากสูตรว่า โส วา ตามมาปรากฏในสูตรนี้ วาศัพท์นั้นย่อมแสดงนิจจวิธี อนิจจวิธี และอสันตวิธี เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นสังคหคาถาว่า

> “วา ศัพท์ย่อมแสดงนิจจวิธีนั่นเทียวในปุงลิงค์ อนิจจวิธี
> ในนปุงสกลิงค์ และอสันตวิธี ในเมื่อ ณ (อิ วัณณะ) ถูกกระทำ
> เป็น อ แล้ว”

อธิบายความว่า คำว่า วาสุติ ได้แก่ วาศัพท์ที่ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ย่อมแสดงความเป็นอา เป็นเอ ในปุงลิงค์เป็นนิจจวิธี ย่อมแสดงความเป็นอา และเป็นเอในนปุงสกลิงค์เป็นอนิจจวิธี ย่อมแสดงการอาเทสอิวัณณะที่ชื่อ ณ เป็น อ อักษร ไม่มีในนปุงสกลิงค์ เป็นอสันตวิธี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคโย, มุนโย, อิสโย เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อคฺคิศัพท์ มุนิศัพท์ และ อิสิศัพท์ ลงโยวิภัตติ ตั้งชื่อณ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ อาเทสณเป็นออักษร ด้วยสูตรว่า โยสฺวกตรสฺโส โฌ แม้เมื่อโยวิภัตติอยู่หลัง อ การันต์ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริสสฺส, รูปสฺส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง ปุริสศัพท์ และ รูปศัพท์ลง ส วิภัตติ ลง ส อักษรเป็นอาคม เมื่อการนำพยัญชนะที่ควรนำไป เมื่อความเป็น อ การันต์แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑิโน, อคฺคีและ มุนี ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังทณฺฑีศัพท์ ลงโยวิภัตติ เมื่อโยวิภัตติแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีความเป็นอการันต์ ตั้งอีอักษรชื่อ ฌ ทำรัสสะวัณณะที่ไม่ได้ชื่อ ฆ ด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สฺวปิ จ เพราะอาศัยสูตรว่า นฺ ณโต กตรสฺสา เมื่อทำอาเทสโยวิภัตติเป็นโนด้วยสูตรว่า โยนฺ โน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคฺคี และ มุนี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง อคฺคิศัพท์ และ มุนิศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้วไม่ต้องทำอาเทสโดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา เมื่อลบโยวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โป เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๐๘:๙๐. สูตรนี้ว่า **สฺมาสฺมึนำ วา** (แปลง สฺมา และ สฺมึ ทั้งศัพท์ซึ่งอยู่หลังนามศัพท์ อ การันต์ เป็น อา และ เอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต และ ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อมีคำถามว่า ตั้งปุริสศัพท์เป็นลิงค์ โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง หลังปุริสศัพท์นั้นลงสฺมาและสฺมึวิภัตติแล้ว รูปสำเร็จว่า ปุริสา ปุริเส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าหลังนามศัพท์ที่เป็น อ การันต์คือปุริสศัพท์ อาเทสสฺมาวิภัตติเป็นอา สฺมึวิภัตติเป็น เอ จึงกล่าวสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ ย่อมมีการอาเทสสฺมาวิภัตติและสฺมึวิภัตติเป็นอา และเป็นเอ ตามการนับได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สฺมาสฺมึนำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะสพฺพศัพท์ อโตศัพท์ และเออาศัพท์ตามมา หลังนามศัพท์ที่เป็นอการันต์ อาเทสสฺมาวิภัตติและสฺมึวิภัตติเป็นอา และเป็นเอ ตามลำดับได้บ้าง เมื่อวาศัพท์จากสูตรว่า โส วา แม้ตามมา ท่านยังทำวาศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีกเพื่อห้ามเนื้อความนั้น เพราะความที่วาศัพท์ที่ตามมาในสูตรนี้ว่า สพฺพโยนีนมาเอ เป็นววัตถิตวิภาสา ท่านจึงกล่าวแม้ว่า วาศัพท์ในสูตรนี้ ดึงอาและเอไว้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริสา และ ปุริเส อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปุริสศัพท์ ลงสฺมาวิภัตติ และสฺมึวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อโต เนน, โส วา และ สพฺพโยนีนมาเอ เมื่อ อาเทสวิภัตติเหล่านั้นเป็นอา เป็นเอ ตามลำดับ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ผลของวาศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑินา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังทณฺฑีศัพท์ ลงสฺมาวิภัตติ แยกพยัญชนะออก ตั้งชื่อ ฌ ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สฺวปิ จ ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวไว้ เพราะไม่มีความเป็นอการันต์ เพราะอาศัยสูตรว่า สฺมา นา เมื่ออาเทสสฺมาวิภัตติเป็นนา ด้วยสูตรว่า ฌลโต จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๐๙:๒๙๕. สูตรนี้ว่า **อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ** (แปลงจตุตถีวิภัตติ เอกพจน์ท้าย อ การันต์เป็น อาย ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ ฯเปฯ เต และ ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อตฺถาย และ หิตาย เมื่อมีคำถามว่า อุทาหรณ์มีอาทิว่า อตฺถาย พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเมื่อหลังจากอการันต์ที่เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอตฺถศัพท์เป็นต้น ลงสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ คือ ย่อมมีการอาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ หลังอ การันต์ที่เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์เป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังนามศัพท์ที่เป็น อ การันต์ที่เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ อาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะเป็นอายได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อาย แสดงการิยะ คำว่า จตุตฺเถกวจนสฺส แสดงอาเทสเปกขฉัฏฐี คำว่า ตุ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร อโตศัพท์ และวาศัพท์ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว เอกวจนะของจตุตถีชื่อว่า จตุตฺเถกวจน อนึ่ง ในสูตรนี้ย่อมห้ามฉัฏฐีวิภัตติด้วยคำว่า จตุตฺถี (และ) ห้ามจตุตถีพหุวจนะ ด้วยศัพท์ว่าเอกวจนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อตฺถาย ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อตฺถาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอตฺถศัพท์ ลงสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน และ โส วา เมื่ออาเทสสวิภัตติจตุตถีเอกวจนะเป็นอาย เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อิสิสฺส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์แม้นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

แม้อุทาหรณ์ว่า ปุริสสฺส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น เมื่อความเป็นอการันต์แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีจตุตถีวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์นั้นเพราะความที่วาศัพท์เป็นกฺวจจตฺถ (อรรถของกฺวจิศัพท์) ท่านอาจารย์จึงแสดงความไม่มีการอาเทสสจตุตถีวิภัตติ เป็นอาย หลังอการันต์ปุงลิงค์ ในเพราะสัมปทานล้วน

จ ศัพท์ ในคำว่า ตฺถญฺจ โหติ ย่อมรวบรวมเอาว่า เป็นอตฺถํ เหตุนั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อตฺถตฺถํ, หิตตฺถํ และ สุขตฺถํ จึงมีแม้การอาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะเป็นตฺถํ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ยทตฺถํ, กิมตฺถํ, เตลาทิอตฺถํ และ ตณฺฑุลาทิอตฺถํ เป็นการอาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ เป็นอตฺถํ

อนึ่ง การอาเทสเป็นอาย ตั้งอยู่ในฐานะ ๔ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้งสอง ฐานะ ๔ อย่าง คือ

(๑) คตฺยตฺถกมฺมนิ ในกรรมแห่งอรรถของธาตุว่า “ไป” อุทาหรณ์ เช่น มูลาย ปฏิกสฺเสยฺยาติ มูลํ ปฏิกสฺเสยฺย. อปฺโป สคฺคายาติ อปฺโป อปฺปโก สตฺโต สคฺคาย สคฺคํ คจฺฉติ.

(๒) นยนตฺถกมฺมนิ ในกรรมแห่งอรรถของธาตุว่า “นำไป” อุทาหรณ์ เช่น วิรมถ อายสฺมนฺโต มม วจนายาติ มม วจนโต วิรมถ

(๓) วิภตฺติวิปลฺลาเส ในความคลาดเคลื่อนแห่งวิภัตติ อุทาหรณ์ เช่น

-ในปัญจมีวิภัตติ--- มหโต คณาย ภตฺตา เมติ มม มหโต หสคณาย ภตฺต

-ในฉัฏฐีวิภัตติ--- อสกฺกตา ธนญฺจ ยายาติ ธนญฺจ เยนาติ กตฺตุตฺเถ วา ธนญฺจ ยสฺส

(๔) ตทตฺเถ ในประโยชน์เกื้อกูล อุทาหรณ์เช่น อภิญฺญาย อภิญฺญตฺถํ. สมฺโพธาย สมฺพุชฺฌนตฺถํ. นิพฺพานาย นิพฺพานตฺถํ

หลังจากลิงค์ทั้งสาม ลงสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะในตทตฺถได้

ในการประกอบกับนโมศัพท์เป็นต้น อุทาหรณ์ว่า พุทฺธาย ไม่พบการอาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ เป็นอาย ทั้งในพระบาลีและและอรรถกถาทั้งหลาย

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททนีติปทมาลาว่า

รูปศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ที่มีการแปลง สจตุตถีเอกวจนะเป็นอาย มี ๔ ฐานะ คือ ในฐานะที่เป็นกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ในฐานะที่เป็นกรรมของธาตุ ที่อรรถว่านำไป ในฐานะที่เป็นวิภัตติวิปัลลาส และในฐานะที่เป็นตทัตถสัมปทาน

ตัวอย่างที่แปลงเป็นอาย ท้ายศัพท์ที่เป็นกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ข้าพเจ้าพบตัวอย่างในคัมภีร์ศาสนา ดังนี้ คือ มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย, อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ

ตัวอย่างที่แปลงเป็นอาย ท้ายศัพท์ที่เป็นกรรมของธาตุที่มีอรรถว่านำไปเช่น ทกาย เนติ, ตัวอย่างการแปลงเป็นอายในอรรถอปาทาน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกิริยาการงดเว้น เช่น วจนาย

ตัวอย่างที่แปลงเป็นอาย ท้ายศัพท์ที่เป็นสามี คือ คณายซึ่งสัมพันธ์กับศัพท์ว่า ภตฺตา, บทว่า ธนญฺจยาย เป็นบทที่ระบุถึงสามีในอรรถกัตตา (ฉัฏฐีกัตตา) เพราะสัมพันธ์เข้ากับศัพท์ว่า อสกฺกตา, บัณฑิตพึงค้นหาศัพท์ที่เป็นวิภัตติวิปัลลาสแม้อื่น ๆ

ส่วนบทเหล่านี้ คือ อภิญฺญาย, สมฺโพธาย, นิพฺพานาย เป็นตัวอย่างของการแปลง ส เป็น อาย ในอรรถตทัตถสัมปทาน เป็นตัวอย่างทั้งสามลิงค์

สรุปการแปลง ส จตุตถีวิภัตติ เอกวจนะเป็นอายนี้ ข้าพเจ้าได้แสดงไว้โดยคล้อยตามนัยยะแห่งพระบาลี, ก็ฐานะเช่นนี้ มีความละเอียดอ่อน บัณฑิตจึงควรพินิจพิจารณาอยู่เนือง ๆ

๑๑๐:๒๐๑. สูตรนี้ว่า **ตโต เนว จ สพฺพนาเมหิ** (การแปลง สฺมา, สฺมึ และจตุตถีวิภัตติเอกพจน์ท้าย สัพพนาม อ การันต์เป็น อา, เอ และ อาย ทั้งสามย่อมไม่มีนั่นเทียว ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สฺมาสฺมึนำ วา และ อาย จตุตฺถเฺกวจนสฺส ตุ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสวิภัตติเหล่านี้ คือ สฺมา สฺมึ และส ซึ่งอยู่หลัง อ การันต์ เป็นอา เป็นเอ และเป็นอาย ด้วยสูตรทั้งสองเหล่านั้น เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อทำอาเทสสฺมา สฺมึ และสวิภัตติหลังสัพพนามที่เป็นอการันต์

ไปแล้ว อุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺพสฺมา, สพฺพสฺมึ และ สพฺพสฺส พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องอาเทสวิภัตติเหล่านั้นที่อยู่หลังสัพพนามทั้งหลายที่เป็นอการันต์ เป็นอา เป็นเอ และเป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า ตโย ฯเปฯ หิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังสัพพนามทั้งหลายที่เป็นอการันต์ ไม่ต้องอาเทสวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สฺมา สฺมึ และ ส เป็นอา เป็นเอ และเป็นอาย ทั้งสามที่กล่าวแล้วในหนหลัง สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ตโย แสดงการิยะ คำว่า น แสดงการปฏิเสธ คำว่า เอว แสดงอวธารณะ คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ คำว่า สพฺพนาเมหิ แสดงอวธิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ท่านอาจารย์ย่อมห้ามการปฏิเสธทุกเมื่อด้วยเอวศัพท์ เพราะเหตุนั้นหลังจากสพฺพศัพท์เป็นต้น ย่อมอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นอา และสฺมึวิภัตติเป็นเอ จศัพท์มีไว้เพื่อประโยชน์แก่การดึงสฺมาวิภัตติ และสฺมึวิภัตติไว้ เมื่อการิยะ คืออาและเออันท่านถือเอาแล้ว โยและนิทั้งหลายอันเป็นการี ก็ไม่ควรตามไปด้วย ท่านอาจารย์ทำการดึงสฺมาวิภัตติและสฺมึวิภัตติไว้ด้วย จ ศัพท์เพื่อประโยชน์แก่การห้ามการตามไปนั้น สูตรทั้งสองที่ติดกันไม่มีระหว่างย่อมตามมาในสูตรนี้ เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพสฺมา, สพฺพสฺมึ และ สพฺพสฺส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพฺพสฺมา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังสพฺพศัพท์ลงสฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และสวิภัตติ เมื่อท่านปฏิเสธการอาเทสวิภัตติทั้ง ๓ เป็นอา เป็นเอ และเป็นอาย ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า กสฺมา, กสฺมึ, กสฺส หลัง กึ ศัพท์ ลงสฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และสวิภัตติ มีการ อาเทสกึ เป็น ก ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า กิสฺส ก เว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาปา, ปาเป, ปาปาย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาปา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังจากปาปศัพท์ เมื่อลงสฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และสวิภัตติ ในสองอุทาหรณ์แรกเพราะไม่มีความเป็นสัพพนาม จึงอาเทสสฺมา เป็นอา สฺมึ เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า สฺมาสฺมึนำ วา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์หลัง เมื่อทำอาเทสสจตุตถีวิภัตติเป็นอาย ในตทัตถะด้วยสูตรนี้ว่า อาย จตุตฺถเกวจนสฺส ตุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ว่า อุทาหรณ์ว่า ปาปาย นี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์นี้ว่า อตฺถาย

๑๑๑:๑๗๙. สูตรนี้ว่า **ฆโตนาทีนํ** (แปลง นา วิภัตติเป็นต้นที่เป็นเอกพจน์ท้าย ฆ เป็น อาย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน และ อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสนาวิภัตติหลังอการันต์ เป็นเอน ด้วยสูตรว่า อโต ฯเปฯ น และการอาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า กญฺญาย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า หลังจากอาการันต์ที่ชื่อฆ อาเทสสวิภัตติฝ่ายเอกวจนะมีนาวิภัตติเป็นต้น เป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ นํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าย่อมมีการอาเทสหมู่ วิภัตติฝ่ายเอกวจนะที่อยู่หลัง ฆ เป็นอาย สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ฆโต แสดงอวจธิ คำว่า นาทีนํ แสดงการี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตรอายศัพท์จากสูตรว่า อาย ฯเปฯ ตุ และ เอกวจนศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กญฺญาย อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กญฺญาย มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังกญฺญศัพท์ ลงอาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนามด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า ตทฺธิต ฯเปฯ ทีสุ จ หลังกญฺญาศัพท์นั้นลงนาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อาล ฯเปฯ สญฺโญ และ เต อิตฺถิยฺยา โป ตั้งอาชื่อฆ ด้วยสูตรว่า อา โฆ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ อาเทสนาวิภัตติเป็นอาย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า รตฺติยา, เทวิยา, เธนุยา, วธุยา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รตฺติยา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังรตฺติศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อาลฯเปฯ สญฺโญ และ อิวณฺณุวณฺณา ณลา ตั้งอิวัณณะชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิยฺยา โป เมื่อนาวิภัตติเป็นต้นแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฆ เพราะอาศัยสูตรว่า อายจตุตฺเถก ฯเปฯ ตุ เมื่ออาเทสนาวิภัตติเป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า เทวิยา นี้ มีเพียงการรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ จ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า เธนุยา หลังเธนุศัพท์ เมื่อลงอาวิภัตติเป็นต้นมีเพียงการตั้ง

อุอักษร ชื่อ ป เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า วธุยา หลังวธูศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติเป็นต้น มีเพียงการทำรัสสะโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว เพราะความเป็นอูการันต์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กญฺญำ, วิชฺชำ, วีณำ และ คงฺคำ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า กาสุ นี้ มีเพียงการอาเทสกึศัพท์เป็นกเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๑๒:๑๗๓. สูตรนี้ว่า **ปโต ยา** (แปลงวิภัตติเอกพจน์มี นา เป็นต้นท้าย ป เป็น ยา) ออกมาจากสูตรว่า ฆโต นาทีนำ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทสวิภัตติฝ่ายเอกวจนะมี นา วิภัตติเป็นต้น หลัง ฆ เป็นอาย ด้วยสูตรนี้ว่า ฆโต ฯเปฯ นำ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า รตฺติยา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า รตฺติยา ย่อมมีแม้การอาเทสหมู่วิภัตติฝ่ายเอกวจนะมาวิภัตติเป็นต้นที่อยู่หลัง ป เป็นยา จึงกล่าวสูตรว่า ปโต ยา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าการอาเทสหมู่วิภัตติเอกวจนะมีนาวิภัตติเป็นต้นหลัง ป เป็นยาได้ สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปโต แสดงอวธิ คำว่า ยา แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร อาทิศัพท์ และเอกวจนศัพท์ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รตฺติยา, อิตฺถิยา, เธนุยา และ วธุยา อนึ่ง อุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์หลัง (อิตฺถิยา) และในอุทาหรณ์หลัง (วธุยา) มีเพียงการทำรัสสะโดยนัยที่กล่าวแล้วเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ คือ รตฺติ, รตฺตี, อิตฺถี และ อิตฺถี มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รตฺติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังรตฺติศัพท์ ลงสิวิภัตติ ตั้งอิวัณณะและอุวัณณะชื่อ ป โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อ ป มีอยู่ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีนาวิภัตติเป็นต้น เมื่อลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า รตฺตี นี้ ลงโยวิภัตติ เมื่อลบโยวิภัตติแล้ว เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อิตฺถี นี้ หลังอิตฺถีศัพท์ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลบโยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ กญฺญาย, คงฺคาย, วีณาย และ ปภายา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อนาวิภัตติเป็นต้นแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มี ป แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ คือ รตฺตีนำ และ อิตฺถีนำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังรตฺติศัพท์ ลงนวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า กตฯเปฯ ทีฆำ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๑๓:๑๓๒. สูตรนี้ว่า **สขโต คสฺเส วา** (แปลง ค ท้าย สข ศัพท์และศัพท์อื่น ๆ เป็น อ, อา, อิ, อี และ เอ) ออกมาจากสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งสิวิภัตติ ชื่อ ค ด้วยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ สญฺโญ เมื่อมีคำถามว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยการตั้ง(สิวิภัตติ)ชื่อ ค นั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังสขศัพท์ แม้การอาเทสเป็น ออักษร อาอักษร อิอักษร อีอักษร และเออักษร ย่อมมีได้ ด้วยการตั้งชื่อ ค นั้น จึงกล่าวสูตรว่า สขโต ฯเปฯ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสขศัพท์ แม้การ อาเทส ค เป็นออักษร อาอักษร อิอักษร อีอักษร และเออักษร ย่อมมี สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สขโต แสดงอวธิ คำว่า คสฺส แสดงอาเทสาเปกขฉัฏฐี คำว่า เอ แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งการลบสระ ๔ ตัวในรูปวิเคราะห์ว่า คือ อ ด้วย อา ด้วย อิ ด้วย อี ด้วย เอ ด้วย ชื่อว่า เอ ในขณะเดียวกัน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึงการลบสระ ๔ ตัวตามลำดับ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภ สขา ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังภวนฺตศัพท์ลงอาลปนเอกวจนะ และตั้งสิวิภัตตินั้นชื่อ ค ด้วยสูตรว่า อาลปเน ฯเปฯ ญฺโญ เพราะอาศัยสูตรว่า ภวโต โภโต อาเทสภวนฺตศัพท์เป็น โภด้วยสูตรว่า โภ เค ตุ เมื่อลบ ค แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ หลังสขศัพท์เป็นต้น ลงอาลปนเอกวจนะ ตั้งอาลปนเอกวจนะชื่อ ค เมื่ออาเทส ค เป็นออักษร อาอักษร อิอักษร อีอักษร และเออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวแล้วว่า การแปลง ค หลังศัพท์อื่นเป็น เอ อักษร

ย่อมมีในบางแห่งด้วย วา ศัพท์ เช่นอุทาหรณ์ว่า ภทฺทนฺเต (ข้าแต่ท่านผู้เจริญ), อิเส (ข้าแต่ท่านฤษี) ก็ในคัมภีร์มุขมตฺตสารเป็นต้น ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> ด้วยวาศัพท์ ในสูตรว่า สขโต คสฺเส วานี้ ท่านอาจารย์
> กัจจายนะ ย่อมรวบรวมเอาความเป็นเออักษร ในอุทาหรณ์
> มีอาทิว่า กตฺเถ อิเส และ วนปฺปคุมฺเพ

๑๑๔:๑๗๘. สูตรนี้ว่า **ฆเต จ** (แปลง ค ท้าย ฆ เป็น เอ นั่นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า สขโต คสฺเส วา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส ค ที่อยู่หลัง สข ศัพท์เป็น ออักษร อาอักษร อิอักษร อีอักษร และเออักษร ด้วยสูตรว่า สขโต คสฺเส วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อยฺเย, กญฺเญ และ ขราติเย พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าหลังอาการันต์ที่ชื่อ ฆ ย่อมมีการอาเทส ค เป็นเอ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลัง ฆ อาเทส ค เป็นเออักษร สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ฆโต แสดงอวธิ คำว่า เอ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เมื่อเอศัพท์ในสูตรติดกันไม่มีระหว่างแม้มีอยู่ ท่านก็ทำเอศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อประโยชน์แก่การห้ามการปฏิเสธการิยะที่เหลือ ค ศัพท์ตามมาในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภติ ขราติเย ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังขราติยศัพท์ อยฺยศัพท์ และกญฺญศัพท์ ลงอาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอาชื่อ ฆ ลงอาลปนเอกวจนะ และตั้งชื่อ ค เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทส ค เป็นเอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ว่า จ ศัพท์(ในสูตรนี้) มีไว้เพื่อห้าม เหมือน จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ จ ส่วนในคัมภีร์มุขมตฺตสารเป็นต้น ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า ฆเต จ ท่านอาจารย์รวบรวม
> เอา ความเป็น เอ หลัง ป ด้วยการรวบรวมนั้น จึงมีรูปสำเร็จใน
> อุทาหรณ์มีอาทิว่า ราชธีเต (และ) เสฏฺฐิธีเต

๑๑๕:๑๘๑. สูตรนี้ว่า **น อมฺมาทิโต** (ค ท้าย อมฺมา ศัพท์เป็นต้นย่อมไม่เป็น เอ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สขโต ฯเปฯ วา, ฆเต จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์

กล่าวถึงการอาเทส ค ที่อยู่หลังสขศัพท์ เป็น อ อักษร อาอักษร อิอักษร อีอักษร และเออักษร ด้วยสูตรนี้ว่า สขโต ฯเปฯ วา และกล่าวถึงการอาเทส ค ที่อยู่หลัง ฆ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า ฆเต จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อมฺมา เป็นต้น พึงมีความสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังอมฺมศัพท์เป็นต้น ไม่ต้องอาเทส ค เป็น เอ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังอมฺมศัพท์ ไม่มีการอาเทส ค เป็นเออักษร สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า น แสดงการปฏิเสธ คำว่า อมฺมาทิโต แสดงอวธิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ค ศัพท์ และ เอ ศัพท์ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อมฺมา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอมฺมศัพท์ อนฺนศัพท์ อมฺพศัพท์ และตศัพท์ ลงอาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอาชื่อ ฆ ลงอาลปนเอกวจนะ และตั้งชื่อ ค เพราะอาศัยสูตรว่า สขโต คสฺเส วา เมื่อกำลังจะดำเนินการ(อาเทส) ค เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า ฆเต จ เพราะอาศัยสูตรทั้งสองนั้นนั่นแหละ ทำการปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อาทิศัพท์ในสูตรนี้ เป็นปการัตถะ ด้วยอาทิศัพท์นั้น ท่านอาจารย์ย่อมนับสงเคราะห์เอา อมฺมศัพท์ อนฺนศัพท์ อมฺพศัพท์ และ ตาตศัพท์ ที่เป็นอิตถีลิงค์ อันเป็นปริยายของมาตุศัพท์

อุทาหรณ์ คือ โภติ กญฺเญ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังกญฺญศัพท์ เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว เมื่อ ค แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอมฺมศัพท์เป็นต้น ตั้ง อาเทสชื่อ ฆ เมื่ออาเทส ค เป็นเออักษรด้วยสูตรว่า ฆเต จ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๑๖:๑๕๗. สูตรนี้ว่า **อกตรสฺสา** ฯเปฯ เวโว (แปลง โย อาลปนวิภัตติท้าย ล ที่มิได้กระทำเป็นรัสสะเป็น เว และ โว) ออกมาจากสูตรว่า ฆเต จ ออกมาอย่างไร ? คือท่านอาจารย์กล่าวถึง การอาเทสอาลปนเอกวจนะ ที่อยู่หลังอาอักษรชื่อฆ เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า ฆเต จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนี้ รูปสำเร็จว่า ภิกฺขเว และ ภิกฺขโว พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้การอาเทสโยอาลปนวิภัตติ ซึ่งอยู่หลัง ล ที่ไม่ได้ทำรัสสะ เป็นเว เป็นโว ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า อกตรสฺสา ฯเปฯ เวโว บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลัง ล ที่ไม่ถูกทำรัสสะ ย่อมมีการอาเทสโยอาลปนวิภัตติ เป็นเว เป็นโว ได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อกตรสฺสา แสดงวิเสสนะของบทว่าลโต คำว่า ลโต แสดงอวธิ คำว่า ยฺวาลปนสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า เวโว แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว รัสสะของ ล อันท่านทำแล้ว ล นั้น ชื่อว่า กตรสฺส รัสสะที่ไม่ได้ทำ เหตุนั้นชื่อว่า อกตรสฺส จาก ล ที่ไม่ได้ทำรัสสะนั้น ด้วยคำว่า ลโตนี้ อันมีความหมายเสมอกันกับโยด้วย เป็นอาลปนะด้วย ชื่อว่า ยฺวาลปน แห่งยฺวาลปนนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขเว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขเว และ ภิกฺขโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังภิกฺขุศัพท์ ลงโยอาลปนวิภัตติ และตั้งชื่อ ล เมื่ออาเทสโยอาลปนะ เป็นเว เป็นโว แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยมฺภุโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสยมฺภูศัพท์ ลงโยอาลปนวิภัตติ เมื่อโยอาลปนวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสโยอาลปนวิภัตติ เป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีรัสสะที่ไม่ได้ทำ เมื่อทำความเป็นรัสสะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นาคิโย, เธนุโย, ยาคุโย และ วธุโย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังนาคีศัพท์ เธนุศัพท์ ยาคุศัพท์ และวธูศัพท์ ลงโยอาลปนวิภัตติ เมื่อโยอาลปนวิภัตติ แม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสโยอาลปนวิภัตติ เป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มี ล ที่ไม่ได้ทำรัสสะ เมื่อทำความเป็นรัสสะ สระที่สุดแห่งนาคีและวธู ด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ สฺวปิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เต เหตโว และ เต ภิกฺขโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเหตุและภิกฺขุศัพท์ทั้งหลาย ลงโยปฐมาวิภัตติพหุวจนะด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ตั้งอุวัณณะชื่อ ล เมื่อ ล ที่ไม่ได้ทำรัสสะมีอยู่ ไม่ต้องอาเทสเป็นเว เป็นโว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยที่เป็นอาลปนะ เพราะอาศัยสูตรว่า ฆปโต จ โยนำ โลโป อาเทสโยวิภัตติเป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ, นตฺตสฺสนฺโต โยสุ จ และ โยสฺวกตรสฺโส โฌ เมื่ออาเทสที่สุดแห่ง ล เป็น อ ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๑๗:๑๒๔. สูตรนี้ว่า **ฌลโต ฯเปฯ วา** (แปลง ส วิภัตติท้าย ฌ และ ล เป็น โน ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การตั้ง อิ วัณณะชื่อ ฌ และอุวัณณะ ชื่อ ล ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา เมื่อมีคำถามว่า ด้วยการตั้งชื่อ ฌ และ ล นั้นจะมีประโชน์อะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าหลัง อิวัณณะชื่อ ฌ และอุวัณณะชื่อ ล อาเทสสวิภัตติเป็นโนได้ จึงกล่าวสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าย่อมมีการอาเทส สวิภัตติหลัง ฌ และ ล เป็นโนได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ฌลโต แสดงอวธิ คำว่า สสฺส แสดงสัมพนธฉัฏฐีการี คำว่า โน แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ฌ ด้วย ล ด้วย ชื่อว่า ฌล หลังฌลนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เต เหตโว และ เต ภิกฺขโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺคิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอคฺคิศัพท์ ลงสวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่อ ฌ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออาเทสสวิภัตติเป็นโน ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สขิโน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสขศัพท์ ลงสวิภัตติในเพราะสวิภัตติ อาเทสที่สุดของสขศัพท์ เป็นอิอักษรด้วยสูตรว่า สขนฺตสฺสิ โนนานำเสสุ ตั้ง อิ ชื่อ ฌ เมื่ออาเทสวิภัตติเป็นโน ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑิโน, ทณฺฑิสฺส, สยมฺภุโน และ สยมฺภุสฺส มีเพียงการทำรัสสะสระที่ไม่ใช่ฆเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิสินา และ ภิกฺขุนา เมื่อ ฌ และ ล แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสวิภัตติ

เมื่อสวิภัตติ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุริสสฺสเป็นต้น แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่ง ฌ และ ล

เมื่อ ล ศัพท์ที่ตามมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่างแม้มีอยู่ ท่านอาจารย์เพิ่ม ล ศัพท์เข้ามาอีก เพื่อห้ามอกตรสฺสศัพท์

๑๑๘:๑๔๖. สูตรนี้ว่า **ฆปโต จ โยนำ โลโป** (ลบ โย วิภัตติท้าย ฆ, ป, ฌ และ ล ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ฌลา, เต อิตฺถิโยฺยา โป และ

อา โฆ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งอิวัณณะ ชื่อ ณ และอุวัณณะ ชื่อ ล ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุ ฯเปฯ ณลา การตั้ง อิวัณณะและอุวัณณะในอิตถีลิงค์ ชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิยฺยา โป และการตั้งการันต์ (ในอิตถีลิงค์) ชื่อ ฆ ด้วยสูตรว่า อาโฆ เมื่อมีคำถามว่า พึงมีประโยชน์อะไร ด้วยการตั้งชื่อทั้ง ๓ ประเภท เหล่านั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังฌลฆและป ลบโยวิภัตติทั้งหลายได้ จึงกล่าวสูตร ว่า ฆปโต จ โยนำ โลโป

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังชื่อเหลานี้ คือ ฆ ป ณ และล ย่อมมีการลบโยวิภัตติทั้งหลายได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ฆปโต แสดงอวธิ คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ คำว่า โยนำ แสดงสัมพนธฉัฏฐีการี คำว่า โลโป แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ฌลศัพท์ และวาศัพท์ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว โย ด้วย โย ด้วย ชื่อว่า โย แห่งโยทั้งหลายเหล่านั้น จศัพท์ ย่อมมี เพื่อประโยชน์แก่การดึง ณ และ ล ศัพท์ไว้ (มิให้ตามต่อไป)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กณฺฌา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดา อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กณฺฌา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังกณฺฌศัพท์ ลงอาปัจจัย ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็น เหมือนนาม ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิตสมาส ฯเปฯ ทีสุ จ เพราะความที่กณฺฌาศัพท์ ไม่ได้มีความเป็นศัพท์ตัทธิตโดยแน่นอน เมื่อลงโยวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อตั้งอักษร ชื่อ ฆ ด้วยสูตรว่า อา โฆ แล้ว เมื่อลบโยวิภัตติหลัง ฆ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า รตฺตี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังรตฺติศัพท์ เมื่อลบโยวิภัตติ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้นมีเพียงการทำ รัสสะสระที่ไม่ใช่ ฆ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า วธู มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังป ลบโยวิภัตติ อุทาหรณ์ ว่า วธุโย รัสสะสระที่ไม่ใช่ ฆ เพราะความเป็นอูการันต์ อุทาหรณ์ว่า ยาคู มีการประกอบ รูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง ป เมื่อลบโยวิภัตติแล้ว ทำความเป็นทีฆะ ด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ

อุทาหรณ์ว่า อคฺคี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอคฺคิศัพท์ ลงโยวิภัตติ ตั้งอิวัณณะชื่อ ณ เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา เมื่อลบโยวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ ทำทีฆะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อุทาหรณ์ว่า อคฺคโย เป็นผลของวาศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เพราะ

อาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ อาเทสสระที่สุดของ ฌ ที่ไม่ได้ทำรัสสะเป็น อ อักษร ด้วยสูตรว่า โยสฺวกตรสฺโส โฌ

อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขู มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลัง ล ลบโยวิภัตติ และทำทีฆะ อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขโว เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น หลัง ล อาเทสโยเป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโต โวกาโร จ อาเทสสระที่สุดของ ล ที่ไม่ได้ทำรัสสะ เป็น อ อักษร ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ

อุทาหรณ์ว่า สยมฺภู หลังล ลบโยวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า สยมฺภุโว เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น อาเทสโย เป็นโวโดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทส ทำรัสสะ เพราะความที่สยมฺภูศัพท์ไม่ได้ถูกตั้งชื่อ ฆ

อุทาหรณ์ว่า อฏฺฐี มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอฏฺฐิศัพท์ ลบโยวิภัตติทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ กตินิการโลเปสุ ทีฆ อุทาหรณ์ว่า อฏฺฐีนิ เป็นผลของวาศัพท์ อาเทสโยวิภัตติเป็นนิ ด้วยสูตรว่า โยนํ นิ ฯเปฯ หิ และทำทีฆะ

อุทาหรณ์ว่า อายู หลัง ล ลบโยวิภัตติ และทำทีฆะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว อุทาหรณ์ว่า อายูนิ เป็นผลของวาศัพท์ อาเทสโยวิภัตติเป็นนิ และทำทีฆะ

๑๑๙:๑๑๕. สูตรนี้ว่า **ลโต โวกาโร จ** (แปลง โย วิภัตติท้าย ล เป็น โว และอักษรอื่นตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ฆปโต จ โยนํ โลโป ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบโยวิภัตติ หลัง ฌ และ ลเหล่านี้ ด้วยสูตรว่า ฆปโต จ โยนํ โลโป เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า ภิกฺขโว และ สยมฺภุโว พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลัง ล ย่อมมีการอาเทส เป็นโวได้ จึงกล่าวสูตรว่า ลโต โวกาโร จ บัณฑิตพึงกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งสอง ที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลัง ล อาเทสเป็น โว ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ลโต แสดงอวธิ คำว่า โวกาโร แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงอวธารณะ(การห้าม)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขโว มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขโว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังภิกฺขุศัพท์ ลงโยวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งอุวัณณะ ชื่อ ล เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า ฌลโต สสฺส

โน วา และ ฆปโต จ โยนฺ โลโป อาเทสโยวิภัตติ เป็นโว ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ และ โยสฺวกตรสฺโส โฌ เมื่ออาเทสสระที่สุดของ ล เป็น อ ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขู เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น หลังภิกฺขุศัพท์ ลงโยวิภัตติ ลบโยด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โป ทำทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ อุทาหรณ์ว่า สยมฺภุโว หลังสยมฺภูศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ตั้ง อุ ชื่อ ล แล้ว เมื่อทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สฺวปิ จ เมื่อทำอาเทสโยเป็นโว ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนฺตุโน เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้นหลังชนฺตุศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นโว ด้วยการศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อมู ปุริสา เป็นผลของ จ ศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอมุศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เมื่อโยวิภัตติหลัง ล แม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสโยวิภัตติเป็นโว เพราะความที่การอาเทสนั้นท่านห้ามไว้แล้วด้วย จ ศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา เมื่อลบโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ฆปโต จ ฯเปฯ โป เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ กต ฯเปฯ ทีฆ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง จ ศัพท์ในสูตรนี้ พึงเห็นเหมือนการห้ามการกระทำ เหมือน จ ศัพท์ในสูตรว่า สุนฺหิสุ จ

ในคำว่า การคฺคหเณน โยนฺ โวกาโร จ โหติ นี้ ความว่า ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมแม้การอาเทสโยวิภัตติ เป็น โน ด้วย จ ศัพท์

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๑ แห่งนามกัปในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๒.๒ นามกปฺป ทุติยกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๒

๑๒๐:๒๔๓. ท่านอาจารย์ ครั้นทำวิธีแห่งปกติวิภัตติ แยกออกต่างหาก ด้วยอำนาจแห่งบทอาเทส และวิภัตติอาเทสด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสบทพร้อมวิภัตติด้วยอำนาจแห่งการอาเทสเป็นอันเดียวกันแห่งปกติวิภัตติทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า **อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส** (แปลง อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น มมํ ในเพราะ ส วิภัตติ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สมฺปทาเน ฯเปฯ ตฺถิ, สามิสฺมึ ฉฏฺฐี และ สาคโม เส ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า มมํ หลังอมฺหศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว ลง ส อักษรอาคม พึงสำเร็จรูปเป็น อมฺหสฺส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำว่า มมํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อาเทสอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติเป็น มมํ จึงกล่าวสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติเป็น มมํ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อมฺหสฺส แสดงการี คำว่า มมํ แสดงการิยะ คำว่า สวิภตฺติสฺส แสดงวิเสสนะของบทว่า อมฺหสฺส คำว่า เส แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะสวิภัตติ อาเทสอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็น มมํ รูปวิเคราะห์ว่า อมฺหศัพท์ ย่อมเป็นไปพร้อมวิภัตติ เหตุนั้น อมฺหศัพท์นั้น ชื่อว่า สวิภตฺติ แห่งอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติ ด้วยคำว่านี้ว่า อมฺหสฺส อันมีความหมายเสมอกัน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มมํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอมฺหศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ และ ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูดตั้งชื่อสัมปทานด้วยสูตรว่า ยสฺส ทาตุ ฯเปฯ ตํ สมฺปทานํ ลงสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะด้วยสูตรว่า สมฺปทาเน จตุตฺถี หรือลงสฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะ เมื่ออาเทสอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติเป็น มมํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๑:๒๓๓. สูตรนี้ว่า **มยํ โยมฺหิ ปฐเม** (แปลง อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น มยํ ในเพราะ โย ปฐมาวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย และ สพฺพนามการเต ปฐโม ออกมาอย่างไร ? คือ อุทาหรณ์นี้ว่า มยํ หลังอมฺหศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติ

อาเทสโยปฐมาเป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม พึงมีรูปสำเร็จว่า อมฺเห เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า มยํ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยปฐมาวิภัตติ อาเทสอมฺหศัพท์พร้อมสวิภัตติ เป็นมยํ จึงกล่าวสูตรว่า มยํ โยมฺหิ ปฐเม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะปฐมาวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นมยํ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า มยํ แสดงการิยะ คำว่า โยมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ปฐเม แสดงวิเสสนะของบทว่าโยมฺหิ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร อมฺหศัพท์ และสวิภตฺติศัพท์ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะโยปฐมาวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสอมฺหศัพท์ทั้งตัวทีเดียว พร้อมโยวิภัตติ เป็นมยํ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มยํ คจฺฉาม ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอมฺหศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทสอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นมยํแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุริสา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปุริสศัพท์ ลงโยปฐมาวิภัตติ เมื่อโยปฐมาวิภัตติแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอมฺหศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษร เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อหํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอมฺหศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะแล้ว เมื่ออมฺหศัพท์แม้มีอยู่ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส และ ตุมฺหมฺหากํ ฯเปฯ มยิ เมื่ออาเทสอมฺหศัพท์พร้อมสิปฐมาวิภัตติเป็นอหํด้วยสูตรว่า ตฺวมหํ สิมฺหิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อมฺหากํ ปสฺสติ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอมฺหศัพท์ ลงโยทุติยาวิภัตติ เมื่ออมฺหศัพท์แม้มีโยวิภัตติอยู่หลัง ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยปฐมาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า ตุมฺห ฯเปฯ นมากํ อาเทสโยทุติยาวิภัตตินั้นเป็น อากํ ด้วยสูตรว่า วา ยฺวปฺปฐโม เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๒:๙๙. สูตรนี้ว่า **นฺตุสฺส นฺโต** (แปลง นฺตุ กับวิภัตติเป็น นฺโต ในเพราะ โย อัน เป็นปฐมาวิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ และ สพฺพโยนีนมาเอ ออกมาอย่างไร ? คือ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า คุณวนฺตา เพราะในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คุณวนฺตา หลังคุณวนฺตุศัพท์ลงโยวิภัตติ ในเพราะโยวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสระที่สุดของ นฺตุเป็น อ อักษรด้วยสูตรนี้ว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ แล้วอาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะโยวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยวิภัตติ อยู่หนปลาย อาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติ เป็นนฺโต ย่อมสำเร็จอุทาหรณ์ว่า คุณวนฺโต จึงกล่าวสูตรว่า นฺตุสฺส นฺโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะโยวิภัตติหนปลาย ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัว พร้อมวิภัตติเป็นนฺโต สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า นฺตุสฺส แสดงการี คำว่า นฺโต แสดงการิยะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ โยศัพท์ และปฐมศัพท์ตามมา ขยายความว่า ด้วยการ ตามนั้น ในเพราะโยปฐมาวิภัตติ อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นนฺโต

ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรนี้ การอาเทส นฺตุ เป็น นฺโต ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้ว่า โยสุ จ มิใช่หรือ ? ตอบว่า ย่อมสำเร็จได้ แม้ความสำเร็จอย่าง นี้มีอยู่ (แต่) สูตรนี้ มีเนื้อความแน่นอน เพราะเหตุนั้นในเพราะโยปฐมาวิภัตตินั่นแหละ การอาเทส นฺตุ ปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็น นฺโต จึงมีได้

อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺโต อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคุณศัพท์ ในอรรถว่า คุณของผู้ใดมีอยู่นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ตทสฺสตฺถิ ฯเปฯ จ ลง วนฺตุปัจจัยด้วยสูตรว่า คุณาทิโต วนฺตุ เพราะอาศัยปริภาสาว่า วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค ลบวิภัตติ อสฺส และอตฺถิศัพท์ด้วยเตสํศัพท์ในสูตรนี้ว่า เตสํ ฯเปฯ จ ตั้งเป็นนาม เพราะ ความเป็นศัพท์ตัทธิต ลงปฐมาพหุวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ มยํ ฯเปฯ เม ในเพราะโยวิภัตติ อาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมโยวิภัตติ เป็นนฺโต ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สพฺเพ สตฺตา อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสพฺพ และสตฺตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้วไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความ ไม่มีนฺตุปัจจัย เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยฺวปฺปจฺโม อาเทสโนวิภัตติเป็นเออักษรด้วยสูตรว่า

สพฺพนาม ฯเปฯ ปฐโม เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จในปุริสศัพท์นอกนี้อาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษร

อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺเต อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคุณวนฺตุศัพท์ ลงโยวิภัตติพหุวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนฺตุปัจจัยแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นปฐมาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ อาเทสสระที่สุดแห่งนฺตุปัจจัยเป็น อ ด้วยสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต ฯเปฯ จ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน และ โส วา อาเทสโยวิภัตติเป็น เออักษรด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๓:๑๐๓. สูตรนี้ว่า **นฺตสฺส เส วา** (แปลง นฺตุ กับวิภัตติเป็น นฺโต ในเพราะ โย อันเป็นปฐมาวิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในอุทาหรณ์นี้ว่า คุณวนฺตสฺส หลังคุณวนฺตุศัพท์ เมื่อลงสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ หรือ สฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะแล้ว ลงสอักษรเป็นอาคม ก็พึงมีรูปสำเร็จว่า คุณวนฺตุสฺส เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า คุณวนฺตสฺส พึงมีได้อย่างไร ? คือ ในเพราะสวิภัตติย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งคุณวพร้อมวิภัตติ เป็นนฺตสฺส จึงกล่าวสูตรว่า นฺตสฺส เส วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสวิภัตติหนปลาย ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นนฺตสฺส ได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นฺตสฺส แสดงการิยะ คำว่า เส แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัปปนะ บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ และนฺตุศัพท์ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามนั้น ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัว พร้อมวิภัตติเป็นนฺตสฺส ได้บ้าง

อุทาหรณ์ว่า สีลวนฺตสฺส อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังสีลวนฺตุศัพท์ ลงสวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นฺตุสฺส นฺโต เมื่ออาเทสนฺตุปัจจัย พร้อมสวิภัตติ เป็นนฺตสฺสแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังสีลวนฺตุศัพท์ ลงสวิภัตติ ไม่ต้องทำอาเทสที่กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นฺตุสฺส นฺโต, นฺตสฺส เส วา เมื่อทำอาเทสนฺตุปัจจัย พร้อมสวิภัตติ เป็นโต ด้วยสูตรว่า โตติ ฯเปฯ สุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สีลวา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสีลวนฺตุศัพท์ ลงสิวิภัตติ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นฺตุสฺส นฺโต เมื่อทำอาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมสิวิภัตติ เป็นอาอักษรด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๔:๙๘. สูตรนี้ว่า **อา สิมฺหิ** (แปลง นฺตุ กับวิภัตติเป็น อา ในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สิมฺหิ วา คือ ท่านกล่าวถึงรูปสำเร็จว่า หิมวนฺโต เพราะทำอาเทสอุอักษรอันเป็นสระที่สุดของนฺตุปัจจัยเป็น อ ในเพราะสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สิมฺหิ วา แล้วทำอาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่าคุณวา พึงมีได้อย่างไร ในเพราะสิวิภัตติท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสิวิภัตติย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัย พร้อมสิวิภัตติเป็นอา จึงกล่าวสูตรว่า อา สิมฺหิ อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตจะพึงกล่าวว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า เสส ฯเปฯ สิปิ (ก็ได้)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสวิภัตติหนปลาย ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติเป็นอา สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อา แสดงการิยะ คำว่า สิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ และนฺตุศัพท์ ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้นในเพราะสิวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นอา

วาศัพท์ไม่ตามมา เพราะความไม่มีรูปสำเร็จเป็นสองอย่างคือ คุณวา, คุณวนฺโต ขยายความว่า จริงอยู่ ไม่มีรูปสำเร็จทั้งสองคือ คุณวา และคุณวนฺโต ในเพราะสิวิภัตติเอกวจนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์มีอาทิว่า คุณวา มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว อุทาหรณ์ว่า มติมาเป็นต้น หลังมติมนฺตุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสนฺตุปจจัยตั้งตัว พร้อมสิวิภัตติเป็นอาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริโส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สีลวนฺโต มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังสีลวนฺตุศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทส

ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ มยํ ฯเปฯ ปฐเม อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมโยวิภัตติเป็นนฺโตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๕:๑๙๘. สูตรนี้ว่า **อํ นปุสเก** (ในนปุงสกลิงค์ แปลง นฺตุ ปัจจัยกับวิภัตติเป็น อํ ในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อา สิมฺหิ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า คุณวา มีได้เพราะหลังคุณวนฺตุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ในเพราะสิวิภัตติ อาเทสนฺตุปัจจัย พร้อมสิวิภัตติเป็นอา ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า คุณวํ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังคุณวนฺตุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทสนฺตุปัจจัยเพราะวิภัตติ เป็น อํ ได้ในนปุงสกลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า อํ นปุสเก

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็น อํ ในนปุงสกลิงค์อันท่านรู้อยู่ บทว่า อํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นปุสเก เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อํ แสดงการิยะ คำว่า นปุสเก แสดงอาธารสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ นฺตุศัพท์ และ วาศัพท์ ตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะสิวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยอันเป็นไปในนปุงสกลิงค์ พร้อมสิวิภัตติเป็น อํ ได้บ้าง ไม่ใช่อิตถีลิงค์ ไม่ใช่ปุงลิงค์ ชื่อว่า นปุงสกลิงค์ อาเทสนอิตฺถินปุมเป็นนปุสกด้วยมหาสูตร วาศัพท์ตามมาอย่างมัณฑูกคติกนัย เพราะความมีอยู่แห่งรูปสำเร็จสองอย่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวํ และ รุจิมํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคุณวํ และ รุจิมํ ลงสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, นฺตุสฺส นฺโต และ อา สิมฺหิ เพราะความที่นปุงสกลิงค์มีความเสมอกันกับจิตฺตศัพท์ และ ปุปฺผศัพท์ทั้งหลาย อาเทสนฺตปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็นอํ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า วณฺณวนฺตํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังวณฺณวนฺตุศัพท์ ลงอทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสิวิภัตติ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทส อํ เป็นนิคคหิตด้วยสูตรว่า อโม นิคฺคหีตํ ฯเปฯ หิ เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตํ อาเทสสระที่สุดแห่งนฺตุปัจจัยเป็น อ ด้วย ข ศัพท์ในสูตรนี้ว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๒๖:๑๐๑. สูตรนี้ว่า **อวณฺณา จ เค** (แปลง นฺตุ กับวิภัตติ เป็น อำ และสระ อ วัณณะ ในเพราะ ค) ออกมาจากสูตรว่า อำ นปุ๎สเก คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมสวิภัตติเป็น อำ ในเพราะสวิภัตติด้วยสูตรว่า อำ นปุ๎สเก ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คุณวำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า โภ คุณวำ ในอาลปนะทั้งหลายมีอาทิว่า โภ คุณวำ และ โภ คุณวา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอาลปนะคือ ค หนปลาย ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติ เป็น อำ และอวัณณะ จึงกล่าวสูตรว่า อวณฺณา จ เค บัณฑิตจะพึงกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า เสส ฯเปฯ สิปิ (ก็ได้)

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะ ค หนปลาย อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติเป็น อำ และอวัณณะ บทว่า อวณฺณา เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เค เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อวณฺณา แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงอนุกฑฺฒนะ คำว่า เค แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร

ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สุตฺตนิทเทสว่า วัณณะคือ อ ชื่อว่า อวณฺณ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า อวณฺโณ ก็กล่าวเสียว่า อวณฺณา ด้วยอำนาจแห่งวจนวิปัลลาส คำว่า อวณฺณา ย่อมปรากฏเหมือนพหุวจนะ ในอรรถว่ามาก เพราะความเป็นคำที่ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่ง อ อักษรและ อาอักษรเท่านั้น ด้วยอำนาจแห่งเสียงพ้องกัน จ ศัพท์ที่ท่านกล่าวแล้วในหนหลังย่อมดึง อำ ศัพท์ไว้ สวิภัตติศัพท์ และสิศัพท์ย่อมตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้นในเพราะ ค หนปลายย่อมมีการอาเทส นฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติเป็น อำ และเป็นอวัณณะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภ คุณวำ อุทาหรณ์เหล่านั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคุณวนฺตุศัพท์ ลงวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตตินั้น เพราะอาศัยสูตรว่า เก ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ลงสิวิภัตติในอรรถอาลปนะด้วยสูตรว่า อาลปเน จ ตั้งสิ ชื่อ ค ด้วยสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส, นฺตุสฺส นฺโต และ อำ นปุ๎สเก ทำอาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็น อำ อ และอา ด้วยสูตรนี้เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๒๗:๑๐๒. สูตรนี้ว่า **โตติตา สสฺมึนาสุ** (แปลง นฺตุ กับวิภัตติเป็น โต, ติ และ ตา ในเพราะ ส, สฺมึ และ นา วิภัตติ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ และ นฺตสฺส **เส วา คือ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่าคุณวโต, คุณวติ, คุณวตา หลังคุณวนฺตุ เมื่อลงสวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และนาวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็น นฺตสฺส ด้วยสูตรว่า นฺตสฺส เส วา แล้ว หรืออาเทสสระที่สุดของนฺตุปัจจัยเป็น อ ในเพราะสฺมึวิภัตติ และนาวิภัตติด้วยสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ ย่อมมีรูปสำเร็จว่า คุณวนฺตสฺส, คุณวนฺตสฺมึ, คุณวนฺเตน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า คุณวโต, คุณวติ, คุณวตา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และนาวิภัตติ อาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็น โต เป็นติ และเป็นตา ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นโต ติ และตา ได้บ้าง บทว่า โตติตา เป็นบทหนึ่ง บทว่า สสฺมึนาสุ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โตติตา แสดงการิยะ คำว่า สสฺมึนาสุ แสดงนิมิตตสัตตมี บรรดาสัญญาสูตร ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์และวาศัพท์จากสูตรนี้ว่า นฺตสฺส เส วา ย่อมตามมา อย่างมัณฑูกคติกนัย ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะสวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และนาวิภัตติหนปลาย อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นโต ติ และตา ตามลำดับ ได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวโต ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคุณวนฺตุศัพท์ ลงสวิภัตติ สฺมึวิภัตติ และนาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส, นฺตุสฺส นโต และ นฺตสฺส เส วา เมื่ออาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นโต ติ และตา ตามลำดับแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺตสฺส, คุณวนฺตสฺมึ, คุณวนฺเตน เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺตสฺส อาเทสนฺตุศัพท์เป็นนฺต ด้วยสูตรว่า นฺตสฺส เส วา ในสองอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการอาเทสสระที่สุดของนฺตุ เป็น อ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต ฯเปฯ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คุณวา และ สติมา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคุณวนฺตุ และสติมนฺตุ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ไม่ต้อง

อาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสวิภัตติ สฺมิวิภัตติ และนาวิภัตติเหล่านั้น เมื่อทำอาเทสนฺตุปัจจัย พร้อมสสิวิภัตติเป็นอา ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๒๘:๑๐๔. สูตรนี้ว่า **นมฺหิ ตํ วา** (แปลง นฺตุ กับวิภัตติเป็น ตํ ในเพราะ นํ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวตํ หลังคุณวนฺตุศัพท์ เมื่อลงนวิภัตตแล้ว ในเพราะนวิภัตติ อาเทสสระที่สุดของนฺตุปัจจัยเป็น อ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า นฺตุสฺส ฯเปฯ จ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนํ เปฯ สุ จ พึงมีรูปสำเร็จว่า คุณวนฺตานํ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะนวิภัตติ รูปสำเร็จว่า คุณวตํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ว่า คุณวตํ ย่อมสำเร็จได้เพราะอาเทส นฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็น ตํ ในเพราะนวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า นมฺหิ ตํ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะนวิภัตติหนปลาย อาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัวพร้อมวิภัตติเป็น ตํ ได้บ้าง บทว่า นมฺหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ตํ แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนะ เป็นวิธีสูตร เมื่อวาศัพท์แม้ตามมา ท่านก็ทำวาศัพท์ไว้อีก เพื่อประโยชนต่อการห้ามนฺตุปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวตํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคุณวนฺตุศัพท์เป็นต้น เมื่อลงนวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ นฺตุสฺส นฺโต เมื่อทำอาเทสนฺตุปัจจัย พร้อมวิภัตติเป็น ตํ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุณวตานํ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังคุณวนฺตุศัพทเป็นต้น เมื่อลงนวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ท่านห้ามแล้ว ด้วยวาศัพท์ เพราะอาศัยสูตรว่า สุนมฺหิสุ จ และ ปญฺจาทีนมตฺตํ อาเทสสระที่สุดของนฺตุปัจจจัยเป็น อ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆํ เมื่อทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า สุนมฺ ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า คุณวนฺโต อุทาหรณ์นั้น มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั่นเทียว

๑๒๙:๒๒๒. สูตรนี้ว่า **อิมสฺสิทมสิสุ นปุสเก** (แปลง อิม ในนปุงสกลิงค์ทั้งศัพท์กับวิภัตติเป็น อิทำ ในเพราะ อำ และ สิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺพสฺสิมสฺเส วา, อนิมิ นามฺหิ จ และ อนปุสกาสฺสายำ สิมฺหิ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสอิมศัพท์เป็นเออักษร ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือสุ นำ และหิ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอสุ, เอสำ และ เอหิ กล่าวถึงการอาเทสอิมศัพท์เป็นอน และอิมิ ในเพราะนาวิภัตติ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อเนน และ อิมินา และกล่าวถึงการอาเทสอิมศัพท์อิตถีลิงค์และปุงลิงค์เป็นอยำ ในเพราะสิวิภัตติ ในอุทาหรณ์นี้ว่า อยำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านกล่าวถึงการอาเทสอิมศัพท์เป็นอยำ ในนปุงสกลิงค์ ในอุทาหรณ์นี้ว่า อิทำ (และ) เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การอาเทสอิมศัพท์พร้อมวิภัตติ อันไปในนปุงสกลิงค์เป็นอิทำ ในเพราะสิวิภัตติในอุทาหรณ์นี้ว่า อิทำ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าแม้การอาเทสอิมศัพท์ที่เป็นไปในนปุงสกลิงค์ พร้อมวิภัตติเป็นอิทำ ในเพราะสิวิภัตติ ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า อิมสฺสิทมสิสุ นปุสเก

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ อำ และสิ อาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวพร้อมวิภัตติเป็นอิทำ ได้บ้าง ในนปุงสกลิงค์ บทว่า อิมสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อิทำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อำสิสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า นปุสเก เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อิมสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อิทำ แสดงการิยะ คำว่า อำสิสุ แสดงนิมิตตสัตฺตมี คำว่า นปุสเก แสดงอาธารสัตตมี เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ และวาศัพท์ย่อมตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในนปุงสกลิงค์ ในเพราะอำ และสิวิภัตติ อาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นอิทำ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิทำ จิตฺตำ ปสฺสติ, อิทำ จิตฺตำ ติฏฺฐติ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอิมศัพท์ ลงอวิภัตติ และสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส และ นำมฺหิ ตำ วา เมื่อทำอาเทสอิมศัพท์พร้อมวิภัตติที่เป็นไปในนปุงสกลิงค์เป็นอิทำแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิมำ ปุริสำ และ อยำ ปุริโส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอิมศัพท์ เมื่อลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีความเป็นนปุงสกลิงค์ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย และอุทาหรณ์ว่า อยำ หลังอิมศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีความเป็นนปุงสกลิงค์ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพสฺสิมสฺเส วา ทำอาเทสอิมศัพท์เป็นอยำ ด้วยสูตรว่า อนปุสกสฺสายำ สิมฺหิ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๐:๒๒๕. สูตรนี้ว่า **อมุสฺสาทุ** (แปลง อมุ ศัพท์ในนปุงสกลิงค์กับวิภัตติเป็น อทุ ในเพราะ อ ๎ และ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา, อโม ฯเปฯ ฌลเปหิ และ อมุสฺส โม สฺ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อมุ ๎ ปุริสฺ เพราะในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อมุ ๎ ปุริสฺ, อสุ ราชา หลังอมุศัพท์ เมื่อลงอ ๎วิภัตติ และสิวิภัตติแล้ว ตั้งอุอักษร อันเป็นสระที่สุดของอมุศัพท์ชื่อ ล อาเทสอ ๎วิภัตติที่อยู่หลัง ล เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโม ฯเปฯ เปหิ และอสุ เพราะทำอาเทสมอักษรของอมุศัพท์เป็นสอักษร ในเพราะสิวิภัตติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อลงสิวิภัตติอมุศัพท์แล้ว รูปสำเร็จว่า อทุ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เพราะสิหนปลาย ย่อมมี แม้การอาเทสอมุศัพท์ที่เป็นไปในนปุงสกลิงค์เป็นอทุ จึงกล่าวสูตรว่า อมุสฺสาทุ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อนปุงสกลิงค์อันท่านรู้อยู่ ในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ อ ๎วิภัตติ และสิวิภัตติ อาเทสอมุศัพท์ทั้งตัวพร้อมวิภัตติ เป็นอทุ บทว่า อมุสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า อทุ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อมุสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อทุ แสดงการิยะ เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ อ ๎สิศัพท์ และนปุสกศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อทุ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอมุศัพท์ ลงอ ๎ทุติยาวิภัตติเอกวจนะ หรือสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส และ อิมสฺสิ ฯเปฯ นปุสเก เมื่อทำอาเทสอมุศัพท์ พร้อมวิภัตติเป็นอทุด ้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อมุ ๎ ราชานฺ, อสุ ราชา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อมุ ๎ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอมุศัพท์ ลงอ ๎ทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นนปุงสกลิงค์ ตั้งอักษรชื่อ ล โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทส อ ๎ เป็นนิคคหิตด้วยสูตรว่า อโม ฯเปฯ หิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อสุ การประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอมุศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นนปุงสกลิงค์ เมื่อสูตรว่า สพฺพสฺสิ ฯเปฯ วา และ อนปุสกสฺสายํ สิมฺหิ ตามไปอาเทส ม แห่งอมุศัพท์เป็น ส อักษร ด้วยสูตรว่า อมุสฺส โม สฺ เมื่อลบสวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๑:๐. สูตรนี้ว่า **อิตฺถิปุมนปุ๎สกสงฺขฺยํ** (สัททรูปคือสังขยาที่เป็นอิตถีลิงค์ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส, อนปุ๎สกสฺสายํ สิมฺหิ และ อมุสฺสาทุ๎ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสอมฺหศัพท์ที่เป็นอลิงค์ พร้อมวิภัตติเป็น มมํ ด้วยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส อาเทสอิมศัพท์ในลิงค์ที่มิใช่นปุงสกลิงค์ พร้อมวิภัตติเป็นอยํ ด้วยสูตรว่า อนปุ๎ ฯเปฯ สิมฺหิ และอาเทสอิมศัพท์ ในนปุงสกลิงค์ พร้อมวิภัตติเป็นอทุ๎

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นในการอาเทสสังขยาศัพท์ทั้งหลายที่เป็นอลิงค์มีทฺวิเป็นต้น และมีอัฏฐารสเป็นที่สุดพร้อมวิภัตติพึงทำอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า ในการอาเทสสังขยาศัพท์ทั้งหลายที่เป็นอลิงค์ มีทฺวิเป็นต้น และมีอฏฐารสเป็นที่สุด พร้อมวิภัตติ (นั้น) พึงทำอธิการสูตรว่า อิตฺถิ ฯเปฯ สงฺขฺยํ จึงกล่าวสูตรว่า อิตฺถิ ฯเปฯ สงฺขฺยํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าพึงทำอาเทสสังขยาศัพท์ทั้งหลาย อันเป็นประโยชน์แก่อิตถีลิงค์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ที่กล่าวไว้แล้วด้วยสูตรทั้งหลายว่า โยสุ ฯเปฯ เทฺว จ, ติจตุนฺนํ ฯเปฯ จตฺตาริ และ ปญฺจาทีนมกาโร ด้วยอำนาจความเหมือนกันทั้งสามลิงค์เหล่านั้น สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น คือ อิตฺถิปุม ฯเปฯ สงฺขฺยํ แสดงอรรถแห่งกรรม พึงทราบว่าสูตรนี้เป็นอธิการสูตร ขยายความว่า สูตรนี้ว่า อิตฺถิปุม ฯเปฯ สงฺขฺยํ พึงทราบเนื้อความอธิการะ

อิตถิปุมนปุงสกด้วย เป็นสังขยาด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า อิตฺถิปุมนปุ๎สกสงฺขฺย รูปวิเคราะห์นี้กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งมติของอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฏีกาว่า อิตถิปุมนปุงสกะด้วย เป็นสังขยาด้วย เหตุนั้นชื่อว่า อิตฺถิปุมนปุ๎สก-สงฺขฺย การอาเทสสังขฺยา และความเป็นนปุงสกลิงค์ แห่งสังขยาศัพท์ ด้วยนิปาตนะ(สูตร)นี้ ความเป็นรัสสะแห่งสังขยาศัพท์ด้วยสูตรว่า สโร รสฺโส นปุ๎สเก

๑๓๒:๒๒๘. สูตรนี้ว่า **โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จ** (แปลง ทฺวิ ศัพท์ที่แสดงอิตถีลิงค์ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ กับวิภัตติ เป็น เทฺว และอื่น ๆ ในเพราะ โย วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โยสฺวกตรสฺโส โฌ, ฆปโต จ โยนํ โลโป และ โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆ์ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เทฺว อิตฺถิโย หลังทฺวิศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้วตั้ง อิ อักษร ชื่อ ฌ อาเทสฌอักษรเป็นออักษร ด้วยสูตรว่า โยสฺวกตรสฺโส โฌ หรือว่า พึงถึงการลบ

โยวิภัตติ ที่อยู่หลังฌ ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โป หรือว่า พึงถึงความเป็นทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ์ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นรูปสำเร็จว่า เทฺว จะพึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าหลังทฺวิสังขยาศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ย่อมอาเทสแม้ทฺวิศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นเทฺว ได้ จึงกล่าวสูตรว่า โยสุ ทฺวินฺนำ เทฺว จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะโยวิภัตติอาเทส ทฺวิศัพท์ที่กล่าวสังขยาพร้อมวิภัตติ ซึ่งเป็นไปในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์เป็นเทฺว บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ทฺวินฺนำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เทฺว เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ทฺวินฺนำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า เทฺว แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สูตรติดกันไม่มีระหว่างตามมาในสูตรนี้ ด้วยอำนาจอธิการ และสวิภตฺติศัพท์ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่า ทฺวิสฺส (แต่) ทำเป็นพหุวจนะว่า ทฺวินฺนำ เพื่อให้รู้ว่าหลังทฺวิศัพท์ อันเป็นอนุกรณิยนาม (นามเลียนแบบ) ต้องเป็นพหุวจนะเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เทฺว อตฺถิโย ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เทฺว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังทฺวิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส มมำ สวิภตฺติสฺส เส และ อิตฺถิปุมนปุ์สกสงฺขฺยำ เมื่อทำอาเทสทฺวิศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นเทฺว แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฺวีสุ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังทฺวิศัพท์เมื่อลงสุวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภัตติ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฺเว, ทฺวเยน, ทฺวยำ, อุภินฺนำ, อุภเยสำ และ ทฺวินฺนำ เป็นผลของ จ ศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฺเว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังทฺวิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เมื่อทำอาเทสทฺวิศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นทฺเว ด้วยจศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฺวเยน หลังทฺวิศัพท์ ลงนาวิภัตติ อาเทสทฺวิศัพท์เป็นทฺวย ด้วยจศัพท์อาเทสนาวิภัตติเป็นเอนด้วยสูตรว่า อโต เนน เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฺวยำ หลังทฺวิศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติ เทสทฺวิศัพท์เป็นทฺวย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุภินฺนำ หลังทฺวิศัพท์ ลงนัวิภัตติ อาเทสทฺวิศัพท์เป็นอุภด้วยสูตรนี้ อาเทส นำ วิภัตติเป็น อินฺนำ ด้วยสูตรว่า อุภาทิโต นมินฺนำ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุภเยสำ หลังทฺวิศัพท์ ลงนัวิภัตติ อาเทสทฺวิศัพท์เป็นอุภยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม เมื่ออาเทสนำ เป็นสานำ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ สำสานำ เพราะอาศัยสูตรว่า สุหิ ฯเปฯ เอ เมื่ออาเทส อ การ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพนามานำ นำมฺหิ จ โดยการณูปจาร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทุวินฺนำ หลังทฺวิศัพท์ เมื่อลงนัวิภัตติ เมื่อทำอาเทสทฺวิศัพท์เป็นทุวิแล้ว ลง น อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า โน จ ฯเปฯ นำมฺหิ นำพยัญชนะที่ควรนำไป อาเทส นำ เป็นอินฺนำ ด้วยสูตรว่า อุภาทิโต นมินฺนำ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๓:๒๓๐. สูตรนี้ว่า **ติจตุนฺนำ ฯเปฯ จตฺตาริ** (แปลง ติ และ จตุ ศัพท์ เป็น ติสฺโส จตสฺโส ตโย จตฺตาโร ตีณิ และ จตฺตาริ ในเพราะ โย วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ, ฆปโต จ ฯเปฯ โลโป และ ลโต โวกาโร จ คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติสฺโส เวทนา, จตสฺโส ทิสา หลังติและจตุสังขยาศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว หลังอิวัณณะ อุวัณณะที่เป็นอิตถีลิงค์ ชื่อ ป อิวัณณะ อุวัณณะที่เป็นปุงลิงค์นปุงสกลิงค์ ชื่อฌและล เมื่อลบโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ฆปโต จ ฯเปฯ โลโป สระที่สุดย่อมคงความเป็นทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ กต ฯเปฯทีฆำ หรืออาเทสโยหลังล เป็นโว ด้วยสูตรว่า ลโต ฯเปฯ โร จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ติสฺโส ฯเปฯ จตฺตาริ เป็นต้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยวิภัตติ อาเทสติและจตุสังขยาศัพท์พร้อมวิภัตติเป็น ติสฺโส-จตสฺโส-ตโย-จตฺตาโร-ตีณิ-จตฺตาริ ตามลำดับ จึงกล่าวสูตรว่า ติจตุนฺนำ ติสฺโสจตสฺโสตโยจตฺตาโรตีณิจตฺตารี

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลาย อาเทสศัพท์ที่เป็นอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ซึ่งกล่าวติและจตุสงขยา พร้อมวิภัตติเป็น ติสฺโส-จตสฺโส-ตโย-จตฺตาโร-ตีณิ-จตฺตาริ บทว่า ติจตุนฺนำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ติสฺโส ฯเปฯ จตฺตาริ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ติจตุนฺนำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า ติสฺโส ฯเปฯ จตฺตาริ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ อิตฺถิปุมนปุสกสังขยาศัพท์ และโยศัพท์ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติสฺโส ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังติและจตุศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส, อิตฺถิปุม ฯเปฯ สงฺขฺยํ และ โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จ เมื่อทำอาเทสติและจตุศัพท์พร้อมวิภัตติอันไปในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ เป็น ติสฺโส-จตสฺโส-ตโย-จตฺตาโร-ตีณิ-จตฺตาริ ด้วยสูตรนี้ ตามสมควรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตีสุ และ จตูสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังติและจตุศัพท์ ลงสัตตมีวิภัตติ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนฺหิสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๔:๒๕๑. สูตรนี้ว่า **ปญฺจาทีนมกาโร** (แปลงสระท้ายของ ปญฺจ ศัพท์เป็นต้นที่แสดงอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ กับวิภัตติเป็น อ อักษร ในเพราะ โย วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺพโยนี ฯเปฯ เอ และ ฆปโต จ ฯเปฯ โป คือ หลังสังขยาศัพท์มีปัญจะเป็นต้น มีอัฏฐารสะเป็นที่สุด เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ในปุงลิงค์ พึงถึงการอาเทสโยวิภัตติเป็น อ อักษร เป็น เอ อักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโย ฯเปฯ เอ ในนปุงสกลิงค์ พึงถึงการอาเทสนิอักษรทั้งสอง เป็นอาอักษร และเป็นเออักษร ตามลำดับ และในอิตถีลิงค์หลังปัญจศัพท์ ลงอาปัจจัย ตั้งอาชื่อฆ พึงถึงการลบโยวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ฆปโต จ โยนฺ โลโป เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปญฺจ ในลิงค์ทั้งสาม พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังสังขยาศัพท์มีปญฺจเป็นต้น มีอฏฺฐารสเป็นที่สุด เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ในลิงค์ทั้งสาม อาเทสสระที่สุดแห่งปญฺจเป็นต้น เป็น อ อักษร ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปญฺจ จึงกล่าวสูตรว่า ปญฺจาทีนมกาโร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะโยวิภัตติทั้งหลาย อาเทสสระที่สุดแห่งสังขยาอันมีปญฺจเป็นต้น และมีอฏฺฐารสเป็นที่สุด อันเป็นไปในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ พร้อมวิภัตติ เป็น อ อักษร บทว่า ปญฺจาทีนฺ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกาโร เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปญฺจาทีนฺ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อกาโร แสดงการิยะ เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ อิตฺถิปุม นปุสกสงฺขฺยาศัพท์ และโยศัพท์ย่อมตามมา ขยายความว่า ด้วยการตามมานั้น ในเพราะโยวิภัตติทั้งหลาย อาเทสสระอันเป็นที่สุดของสังขยาทั้งหลายอันมีปญฺจเป็นต้น มีอฏฺฐารสเป็นที่สุด ซึ่งเป็นไปในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ พร้อมวิภัตติ เป็น อ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปณฺจ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปณฺจศัพท์เป็นต้น เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส, อิตฺถิ ฯเปฯ สงฺขฺยํ และ โยสุ ฯเปฯ เทฺว จ เมื่อทำอาเทสสระที่สุด เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เทฺว และ ตโย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังทฺวิและติศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสังขยาทั้งหลายมีปณฺจเป็นต้น อาเทส ทฺวิศัพท์และติศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็น เทฺว และ ตโย โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๑๓๕:๑๑๘. สูตรนี้ว่า **ราชสฺส รณฺโญราชิโน เส** (แปลง ราช กับวิภัตติเป็น รณฺโญ และ ราชิโน ในเพราะ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า รณฺโญ, ราชิโน หลังราชศัพท์ ลงสวิภัตติเมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส พึงมีรูปสำเร็จว่า ราชสฺส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า รณฺโญ, ราชิโน พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปอุทาหรณ์ว่า รณฺโญ ราชิโน ย่อมมีได้ เพราะหลังราชศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว ทำอาเทสราชศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็น รณฺโญ ราชิโน จึงกล่าวสูตรว่า ราชสฺส รณฺโญราชิโน เส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ อาเทสราชศัพท์ทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นรณฺโญ ราชิโน บทว่า ราชสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า รณฺโญราชิโน เป็นบทหนึ่ง บทว่า เส เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ราชสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า รณฺโญราชิโน แสดงการิยะ คำว่า เส แสดงนิมิตตสัตตมี เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า รณฺโญ, ราชิโน ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังราชศัพท์ ลงสวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส เมื่อทำอาเทสราชศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็นรณฺโญ ราชิโน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รณฺญํ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังราชศัพท์ ลงนวิภัตติ เมื่อราชศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทส ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสวิภัตติ เมื่อทำอาเทสราชศัพท์พร้อม รํ วิภัตติ เป็นรณฺญํ ด้วยสูตรว่า รณฺญํ นมฺหิ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๖:๑๑๙. สูตรนี้ว่า **รญฺ นมฺหิ วา** (แปลง ราช ศัพท์กับวิภัตติเป็น รญฺ ใน เพราะ นฺ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สุนฺหิสุ จ และ ราชสฺส ราชุ สุนฺหิสุ จ คือ ในอุทาหรณ์ว่า รญฺ นี้ พึงมีรูปสำเร็จว่า ราชานฺ เพราะหลังราชศัพท์ เมื่อลงนวิภัตติแล้ว ในเพราะนวิภัตติหนปลาย ทีฆะ หรือว่า พึงมีรูปสำเร็จว่า ราชูนฺ เพราะอาเทสราช เป็น ราชุ แล้วทำทีฆะ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า รญฺ พึงสำเร็จ ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จ รญฺ ย่อมมีได้ เพราะหลังราชศัพท์ เมื่อลงนวิภัตติแล้ว อาเทสราชศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นรญฺ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า รญฺ นมฺหิ วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะนวิภัตติ อาเทสราชศัพท์ทั้งตัว พร้อมสิภัตติ เป็นรญฺ ได้บ้าง บทว่า รญฺ เป็น บทหนึ่ง บทว่า นมฺหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า รญฺ แสดงการิยะ คำว่า นมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์ และ ราชศัพท์ ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า รญฺ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลัง ราชศัพท์ เมื่อลงนวิภัตติแล้วเพราะอาศัยสูตรว่า ราชสฺส รญฺโญราชิโน เส เมื่อทำอาเทส ราชศัพท์ พร้อมวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราชูนฺ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบ รูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังราชศัพท์ เมื่อลงนวิภัตติแล้วเมื่อนวิภัตติ หนปลายแม้มีอยู่ ในเพราะราชศัพท์ ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ อาเทสราชศัพท์ เป็นราชุ ด้วยสูตรว่า ราชสฺส ราชุ สุนฺหิสุ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนฺหิสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๗:๑๑๖. สูตรนี้ว่า **นามฺหิ รญฺญา วา** (แปลง ราช ศัพท์กับวิภัตติเป็น รญฺญา ในเพราะ นา วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน คือ ในอุทาหรณ์ว่า รญฺญา นี้ หลังราชศัพท์เมื่อลงนวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสวิภัตติที่อยู่หลังราชศัพท์ เพราะความเป็น การันต์ ด้วยสูตรว่า อโต เนน พึงมีรูปสำเร็จว่า ราเชน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น อย่างนั้นรูปสำเร็จว่า รญฺญา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าแม้รูปสำเร็จว่า รญฺญา ย่อมมีได้ เพราะนาวิภัตติหนปลาย อาเทสราชศัพท์ พร้อมสิภัตติ เป็นรญฺญา จึงกล่าวสูตรว่า นามฺหิ รญฺญา วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะนาวิภัตติ อาเทสราชศัพท์ทั้งตัว พร้อมสิภัตติ เป็นรณฺญาได้บ้าง บทว่า ราชสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า รณฺญา เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นามฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า รณฺญา แสดงการิยะ คำว่า วา แสดง อรรถแห่งวิกัป เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์ และ ราชศัพท์ ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว เมื่อวาศัพท์ที่ ตามสูตรนี้แม้มีอยู่ ท่านอาจารย์ก็ทำวาศัพท์ไว้อีก เพื่อห้ามไม่ให้ตามต่อไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ว่า รณฺญา หลังราชศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส เมื่อ อาเทสราชศัพท์พร้อมวิภัตติเป็น รณฺญา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราเชน มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังราชศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องทำตามสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ ทำอาเทสนาวิภัตติ เป็นเอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รณฺโญ หลังราชศัพท์ เมื่อลงฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีนาวิภัตติ อาเทสราชศัพท์พร้อมวิภัตติ เป็นรณฺโญ ด้วยสูตรว่า ราชสฺส ฯเปฯ เส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๓๘:๑๒๑. สูตรนี้ว่า **สฺมึนฺหิ รณฺเญราชินิ** (แปลง ราช ศัพท์กับวิภัตติเป็น รณฺเญ และ ราชินิ ในเพราะ สฺมึ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สฺมาสฺมึนำ วา และ สฺมาหิสฺมึนำ มฺหาภิมฺหิ วา คือ ในอุทาหรณ์ว่า รณฺเญ ราชินิ เป็นต้น หลังราชศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสสฺมึวิภัตติ หลังราชศัพท์ เป็นเออักษร หรือเป็นมฺหิ ด้วยสูตรตามที่กล่าวแล้วทั้งหลาย ต้องมีรูปสำเร็จเป็น ราชสฺมึ ราเช หรือราชมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จเป็นอย่างนี้ รูปสำเร็จว่า ราชินิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จเหล่านั้นย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสราชศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นรณฺเญ ราชินิ ในเพราะสฺมึวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า สฺมึมฺหิ ฯเปฯ นิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะสฺมึวิภัตติ อาเทสราชศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นรณฺเญ และ ราชินิ สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สฺมึมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า รณฺเญราชินิ แสดงการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ รณฺเญ, ราชินิ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๓๙:๒๔๕. สูตรนี้ว่า **ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยิ** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติ เป็น ตยิ และ มยิ ในเพราะ สฺมึ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สฺมาสฺมึนํ วา และ สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา คือ ในอุทาหรณ์ว่า ตยิ และ มยิ หลังตุมฺหศัพท์ และ อมฺหศัพท์ เมื่อลงสฺมึสตฺตมีวิภัตติแล้ว (อาเทสวิภัตติ)ด้วยสูตรทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว จะต้องมีรูปสำเร็จเป็น ตุมฺเห หรือ ตุมฺหสฺมึ หรือ ตุมฺหมฺหิ เป็นอมฺเห หรือ อมฺหสฺมึ หรือ อมฺหมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตยิ, มยิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จเหล่านั้น (ตยิ, มยิ) ย่อมมีได้ เพราะเมื่อลงสฺมึวิภัตติหลังตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์แล้วทำอาเทส(ตุมฺหและอมฺห พร้อมวิภัตติ) เป็นตยิ และมยิ จึงกล่าวสูตรว่า ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสฺมึวิภัตติ ย่อมมีการอาเทศตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตยิ และ มยิ ตามลำดับ คำว่า ตุมฺหมฺหากํ แสดง สัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า ตยิมยิ แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์ และสฺมึศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตยิ และ มยิ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว โดยคล้อยตามสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตฺวํ และ อหํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เมื่อตุมหศัพท์ และอมฺหศัพท์ แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสฺมึวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ ตุมฺหมฺหากํ ตฺยิมยิ เมื่ออาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตฺวํ และอหํ ด้วยสูตรว่า ตฺวมหํ สิมฺหิ จ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๑๔๐:๒๓๒. สูตรนี้ว่า **ตฺวมหํ สิมฺหิ จ** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติ เป็น ตฺวํ และ อหํ และอื่น ๆ ในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สึ คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตฺวํ และ อหํ หลังตุมฺห และอมฺห เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ต้องมีรูปสำเร็จว่า ตุมฺโห, ตุมฺหํ หรือ อมฺโห, อมฺหํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนี้อยู่ รูปสำเร็จว่า ตฺวํ และ อหํ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้

เพราะทำอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ เหล่านั้น เป็นตฺวํ และอหํ ในเพราะสิวิภัตติ หนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ตฺวมหํ สิมฺหิ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตฺวํ และอหํ คำว่า ตฺวมหํ แสดงการิยะ คำว่า สิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จศัพท์ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์ และตุมฺหมฺหศัพท์ ตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเทียว อุทาหรณ์ว่า ตุวํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสเป็นตุวํ ด้วยจศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๔๑:๒๔๑. สูตรนี้ว่า **ตวมม เส** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น ตว และ มม ในเพราะ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส คือ ในอุทาหรณ์ว่า ตว และ มม หลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ ในเพราะสวิภัตติ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว ควรจะมีรูปสำเร็จว่า ตุมฺหสฺส หรือ อมฺหสฺส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตว และ มม พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังตุมหศัพท์ และอมฺหศัพท์เหล่านั้น ในเพราะสวิภัตติ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว ทำอาเทสตุมฺหและอมฺหศัพท์เหล่านั้นพร้อมวิภัตติ เป็นตว และ มม จึงกล่าวสูตรว่า ตวมม เส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ เป็นตว และ มม คำว่า ตวมม แสดงการิยะ คำว่า เส แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์ และตุมฺหมฺหศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตว และ มม ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมฺห ฯเปฯ มยิ เมื่ออาเทสตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติเป็นตว และมมตามลำดับแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตยิ และ มยิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสวิภัตติ เมื่อทำอาเทสตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตยิ และมยิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๑๔๒:๒๔๒. สูตรนี้ว่า **ตุยฺหมฺยหญฺจ** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติ เป็น ตุยฺหํ และ มยฺหํ ในเพราะ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า ตว มม เส ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตุยฺหํ และ มยฺหํ หลังตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย ลงสวิภัตติ เมื่อทำอาเทสเป็น ตว และ มม ด้วยสูตรนี้ว่า ตวมม เส พึงมีรูปสำเร็จว่า ตว และ มม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ตุยฺหํ และ มยฺหํ พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตุยฺหํ และ มยฺหํ ในเพราะสวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า ตุยฺหมฺยหญฺจ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตุยฺหํ และ มยฺหํ คำว่า ตุยฺหมฺยห แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ สวิภตฺติศัพท์ และตุมฺหมฺหศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตุยฺหํ และ มยฺหํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมฺหมฺหากํ ฯเปฯ ยิ, ตว ฯเปฯ เส เมื่ออาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติ เป็นตุยฺหํ และ มยฺหํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตยา และ มยา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว เมื่อตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความมาแห่งสวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ ตุมฺห ฯเปฯ ยิ เมื่อทำอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์เหล่านั้น พร้อมวิภัตติเป็นตยา และมยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๓:๒๓๕. สูตรนี้ว่า **ตมมำมฺหิ** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น ตำ และ มำ ในเพราะ อำ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ติ คือในอุทาหรณ์นี้ว่า ตำ และ มำ หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ เมื่อลงอำทุติยาวิภัตติแล้ว ในเพราะอำวิภัตติ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป พึงมีรูปสำเร็จว่า ตุมฺหำ หรือ อมฺหำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตำ และมำ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะ

แสดงว่า เพราะอวิภัตติ ทำอาเทสตุมหศัพท์และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตำ เป็นมำ จึงกล่าวสูตรว่า ตมมมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะอวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตำ และ มำ คำว่า ตำ แสดงการิยำ คำว่า อมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์และตุมฺหมฺหศัพท์ย่อมตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตำ และ มำ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ ตุ ฯเปฯ ยิ เมื่อทำอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นตำ เป็นมำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์นี้ว่า ตยา และ มยา หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย ลงนาตติยาวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอวิภัตติ พึงทราบรูปสำเร็จ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๑๔๔:๒๓๔. สูตรนี้ว่า **ตฺวำมมญฺจ นวา** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น ตวำ และ มมำ ในเพราะ อำ วิภัตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตว และ มม หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลง อำ ทุติยาวิภัตติแล้ว ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง แล้วพึงมีรูปสำเร็จว่า ตุมฺหำ และ อมฺหำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตวำ และ มมำ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสเป็นตวำ มมำ ในเพราะอวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า ตวำ-มมญฺจ นวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะอวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตวำ และ มมำ ได้บ้าง คำว่า ตวำมมำ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ คำว่า นวา แสดงวิกัปปนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตวำ และ มมำ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมฺหมฺหา ฯเปฯ ยิ และ ตมมมฺหิ เมื่ออาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์เหล่านั้นพร้อมวิภัตติ เป็นตวำ และมมำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์นี้ว่า ตำ และ มำ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอำทุติยาวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่วาศัพท์ห้ามแล้ว เมื่อทำอาเทสเป็นตำ และมำ ด้วยสูตรว่า ตำมมำมฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๕:๒๓๘. สูตรนี้ว่า **นามฺหิ ตยามยา** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น ตยา และ มยา) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตว และ มม หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว อาเทสนาวิภัตติเป็นเอน รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุมฺเหน และ อมฺเหน พึงมี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตยา และ มยา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติเป็นตยา และมยา ในเพราะนาตติยาวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า นามฺหิ ตยามยา

คำว่า นามฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ตยามยา แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ตยา และ มยา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว ทำอธิการตามที่กล่าวแล้ว อาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นตยา และมยา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์นี้ว่า ตุมฺเหหิ และ อมฺเหหิ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสสระที่สุด เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๖:๒๓๖. สูตรนี้ว่า **ตุมฺหสฺส ตุวๆตฺวมำมฺหิ** (แปลง ตุมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น ตุวๆ และ ตฺวๆ ในเพราะ อๆ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตำมมำมฺหิ และ ตวๆมมญจ นวา คือ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุวๆ และ ตฺวๆ หลังตุมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอๆวิภัตติแล้ว พึงมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุวๆ และ ตฺวๆ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุวๆ และ ตฺวๆ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะหลังตุมฺหศัพท์ทั้งหลายเมื่อลงอๆวิภัตติแล้ว อาเทสเป็นตุวๆ และตฺวๆ จึงกล่าวสูตรว่า ตุมฺหสฺส ตุวๆตฺวมำมฺหิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุวํ และ ตฺวํ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงอวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส เมื่ออาเทสตุมฺหศัพท์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นตุวํ และ ตฺวํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๗:๒๔๖. สูตรนี้ว่า **ปทโต ฯเปฯ โวโน** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ท้ายบท กับวิภัตติเป็น โว และ โน ในเพราะทุติยาวิภัตติ จตุตถีวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺพโยนีนมาเอ, สพฺพโต นํ สฺสานํ, ตุมฺหมฺเหหิ นมากํ และ วา ยฺวปฺปจฺโม ในอุทาหรณ์นี้ว่า โว และ โน หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงโยทุติยาวิภัตติพหุวจนะ นจตุตถีวิภัตติพหุวจนะ และนฺฉัฏฐีวิภัตติพหุวจนะแล้ว ในเพราะลงโยทุติยาวิภัตติ พึงมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุมฺเห หรือ อมฺเห ในเพราะลงนํ พึงมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุมฺเหสํ หรือ อมฺเหสํ ตุมฺหากํ หรือ อมฺหากํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า โว และ โน พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อทุติยาจตุตถีและฉัฏฐีวิภัตติมีอยู่ รูปสำเร็จทั้งหลาย ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็นโว เป็นโน จึงกล่าวสูตรว่า ปทโต ฯเปฯ โวโน

คำว่า ปทโต แสดงอวธิ คำว่า ทุติยาจตุตฺถิฉฏฺฐีสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า โวโน แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์ ตุมฺหมฺหศัพท์ตามมา และนวาศัพท์ตามมาโดยมัณฑูกคตินัย เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว บัณฑิตย่อมทราบว่า พหุวจนะ เพราะความที่วิธีของเอกวจนะ เป็นอันท่านจะกล่าวในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปหาย โว คมิสฺสามิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โว มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- เพราะทำปหายศัพท์ไว้เป็นบทใกล้หลังตุมฺหและอมฺห ลงทุติยาพหุวจนะ เพราะความที่โยวิภัตติอยู่หลัง เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยิ และ ตวมฺมญฺจ นวา เมื่อทำอาเทสตุมฺหศัพท์ ซึ่งอยู่เบื้องหลังจากบท พร้อมวิภัตติ เป็นโว แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โน ทำมาศัพท์ เป็นบทใกล้ หลังอมฺหศัพท์ ทำอธิการโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออาเทส เป็นโน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอรรถจตุตฺถี อุทาหรณ์ เช่น ธมฺมํ โว เทสิสฺสามิ สวิภเชถ โน ฯเปฯ น, ตุฏฺโฐสฺมิ โว

ในอรรถฉัฏฐี อุทาหรณ์ เช่น สตฺถา โน

อุทาหรณ์ว่า เอโส อมฺหากำ เป็นผลของนวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ทำเอโสศัพท์ไว้เป็นบทใกล้ หลังอมฺหศัพท์ เมื่อลงฉัฏฐีพหุวจนะแล้ว อมฺหศัพท์ พหุวจนะศัพท์ที่อยู่หลังบทแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสเป็นโน ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่นวาศัพท์ห้ามแล้ว เมื่ออาเทสนวิภัตติเป็นอากำ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหมฺเห ฯเปฯ กำ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอเต อิสโย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอิสิศัพท์ เมื่อลงโยทุติยาวิภัตติแล้ว เมื่อโยวิภัตติหลังบทก็มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ตั้งอิวัณณะที่ไม่ได้ทำรัสสะชื่อฌ เพราะอาศัยสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺตำ เมื่อ อาเทสฌเป็นออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตุมฺหากำ สตฺถา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์ เมื่อลงฉัฏฐีวิภัตติพหุวจนะแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ตุมฺหศัพท์ไม่ได้อยู่หลังบท เมื่ออาเทสนวิภัตติเป็นอากำ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมฺเห เมื่อตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีปทนฺโตปรเป็นต้นเหล่านั้น เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยวฺปฺปจฺโม เมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพนามการเต ปจฺโม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๔๘:๒๔๗. สูตรนี้ว่า **เตเมกวจเนสุ จ** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ท้ายบทกับวิภัตติเป็น เต และ เม ในเพราะจตุตถีวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติที่เป็นเอกพจน์ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตวมม เส และ ตุยฺหมฺยหฺยจ คือ ในอุทาหรณ์ว่า เต และเม นี้ หลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย เมื่อลงสวิภัตติทั้งสองแล้ว พึงมีรูปสำเร็จว่า ตว และ มม หรือ ตุยฺหำ และ มยฺหำ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนี้ รูปอุทาหรณ์ว่า เต และ เม พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะ อาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติเป็นเต และ เม ในเพราะสวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า เตเมกวจเนสุ จ

คำว่า เต เม แสดงการิยะ คำว่า เอกวจเนสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ ในสูตรนี้ แม้ท่านจะกล่าวไว้ว่า เอกวจเนสุ โดยสามัญ ก็เป็นกำหนดเอาจตุตถีเอกวจนะและฉัฏฐีเอกวจนะนั่นเอง เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า น อมฺหิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เต และ เม บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เต มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์ที่มีททามิ เป็นบทหน้า ลงจตุตถีเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมฺห ฯเปฯ ยิ และ ปทโต ฯเปฯ โวโน เมื่ออาเทสตุมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นเตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า เม หลังอมฺหศัพท์ มีการลงจตุตถีเอกวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ตว ฌาติ และ มม ฌาติ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เมื่อหนปลายแม้มีสวิภัตติทั้งสองอยู่ ก็ไม่ต้องทำตามสูตรนี้ ไม่มีปทันโตปรในตุมหศัพท์ และอมฺหศัพท์ เพราะอาศัยอธิการสูตรที่กล่าวแล้วนี้ เมื่ออาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตว และ มม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๔๙:๒๔๘. สูตรนี้ว่า **น อมฺหิ** (ไม่แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์กับวิภัตติเป็น เต และ เม ในเพราะ อ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เตเม ฯเปฯ จ, ตวฺ ฯเปฯ วา คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตๆ และ มๆ หลังตุมฺหศัพท์ และ อมฺหศัพท์ เมื่อลงอทุติยาวิภัตติแล้ว รูปอุทาหรณ์ว่า เต และ เม หรือ ตวฺ และ มมฺ พึงมีได้ เพราะทำอาเทสพร้อมวิภัตติเป็นเต และเม หรืออาเทสเป็นตวฺ และมมฺ หรืออาเทสเป็น เต และเม หรืออาเทสเป็น ตวฺ และ มมฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตๆ และ มๆ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสตุมหศัพท์ และอมฺหศัพท์เป็นตๆ เป็นมๆ ได้ จึงกล่าวสูตรว่า น อมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะอวิภัตติ ไม่ต้องอาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติ ซึ่งอยู่หลังบท เป็นเต เป็นเม คำว่า น แสดงปฏิเสธ คำว่า อมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ ตุมฺหมฺหศัพท์ และปทโตศัพท์ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ปสฺเสยฺย ตๆ และ โส มๆ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ ในเพราะอวิภัตติ ครั้นปฏิเสธการอาเทสเป็นเต และเม ด้วยสูตรนี้แล้วเมื่ออาเทส เป็นตๆ และมๆ ด้วยสูตรว่า ตมมมฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๐:๒๔๙. สูตรนี้ว่า **วา ตติเย จ** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์เป็น เต และ เม ในเพราะตติยาวิภัตติ เอกพจน์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน และ นามฺหิ ตยามยา คือ ในอุทาหรณ์นี้ว่า เต และ เม หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว อาเทสนาวิภัตติ เป็นเอน พึงมีรูปสำเร็จเป็น ตุมฺเหน หรือว่า อมฺเหน (แต่) รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตยา และมยา พึงมีได้ เพราะทำอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นตยา และเป็นมยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นเช่นนั้น รูปสำเร็จว่า เต และ เม พึงมีได้อย่างไร ในเพราะนาวิภัตติ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะนาวิภัตติ แม้รูปสำเร็จว่า เต และ เม ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า วา ตยิเย จ

คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป คำว่า ตติเย แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงการิยานุกฑฺฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ ตุมฺหมฺหศัพท์ และปทโตศัพท์ เตเมศัพท์ และเอกวจนศัพท์ ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตๆ เต และ กตๆ เม อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ที่มีกตศัพท์เป็นบทใกล้ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ตุมฺหมฺหา ฯเปฯ ยิ, ปทโต ฯเปฯ โน และ เตเมก ฯเปฯ จ เมื่อทำอาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นเต และเป็นเม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลายอุทาหรณ์ว่า กตๆ ตยา และ กตๆ มยา เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ตยา และ มยา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อนาวิภัตติแม้มีอยู่ ทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะไม่มีปทันโตปรในตุมฺหศัพท์และอมฺห เมื่อทำอาเทสเป็นตยา และมยา โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๑:๒๕๐. สูตรนี้ว่า **พหุวจเนสุ โวโน** (แปลง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์เป็น โว และ โน ในเพราะตติยาวิภัตติ พหูพจน์ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ คือ ในอุทาหรณ์ว่า กตๆ โว กมฺมๆ, กตๆ โน กมฺมๆ หลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ เมื่อลงตติยาพหุวจนะแล้ว พึงมีรูปสำเร็จว่า ตุมฺเหหิ หรือ อมฺเหหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะหิวิภัตติ พึงมีรูปสำเร็จว่า โว และ โน ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะหิวิภัตติ ย่อมมีรูปสำเร็จเหล่านั้นได้ เพราะอาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นโว และเป็นโน จึงกล่าวสูตรว่า พหุวจเนสุ โวโน คำว่า พหุวจเนสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า โวโน แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตๆ โว และ กตๆ โน อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ที่มีกตศัพท์เป็นบทใกล้ เมื่อลงตติยาวิภัตติพหุวจนะแล้ว เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า อมฺหสฺส เปฯ เส, ตุมฺหมฺหากๆ ตยิมยิ, ปทโต ฯเปฯ โน และ วา ตติเย จ เมื่อทำอาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติเป็นโว และเป็นโน ในเพราะหิวิภัตติด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตุมฺเหหิ กตๆ และ อมฺเหหิ กต มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า คามๆ โว, คามๆ โน เป็นผลของพหุวจนศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ ที่มีคามศัพท์เป็นบทใกล้ เมื่อลงปฐมาวิภัตติพหุวจนะแล้ว เมื่อทำอาเทสตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นโว และเป็นโน ด้วนพหุวจนะศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๒:๑๓๖. สูตรนี้ว่า **ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ** (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์กับวิภัตติเป็น อา ในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สึ คือ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปุมา หลังจากปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร เพราะความที่ปุมศัพท์เป็นอการันต์ จึงมีรูปสำเร็จว่า ปุโม อาเทสสิ เป็นอๆ มีรูปสำเร็จว่า ปุมๆ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ปุมา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุมา ย่อมมีได้ เพราะอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์ พร้อมกับสิวิภัตติเป็นอาอักษร ในเพราะสิวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ

คำว่า ปุมนฺตสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อา แสดงการิยะ คำว่า สิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า ปุมาโน ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปุมศัพท์เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส เมื่ออาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตุมฺเหหิ กตๆ และ อมฺเหหิ กต มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังปุมศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เมื่อปุมศัพท์แม้มีอยู่ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ เมื่ออาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ พร้อมโยวิภัตติเป็นอาโน ด้วยสูตรว่า โยสฺวาโน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในสูตรนี้ เมื่อท่านอาจารย์กล่าวว่า ปุมสฺสา สิมฺหิ เพราะทำเป็นสมาสว่า อ แห่งปุม ชื่อว่า ปุมา ไม่กล่าวอย่างนี้นั่นเทียวแม้ในรูปสำเร็จ อนฺตศัพท์เป็นคำที่เกินมา เพราะท่านกล่าวว่า ปุมนฺตสฺส เหตุนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า อนฺตคฺคหเณน

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า มฆวา และ ยุวา เป็นผลของอนฺตศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังมฆวศัพท์ และยุวศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งมฆวศัพท์ และยุวศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นอาอักษร ด้วยอนฺตศัพท์ในสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๕๓:๑๓๘. สูตรนี้ว่า **อมาลปเนกวจเน** (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์กับวิภัตติเป็น อำ ในเพราะอาลปนวิภัตติ เอกพจน์) ออกมาจากสูตรว่า ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ คือ ในอุทาหรณ์ว่า เห ปุมำ นี้ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอาแล้ว พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุมา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุมำ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังปุมศัพท์ เมื่อลง อาลปนวิภัตติเอกวจนะแล้ว อาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอำแล้ว ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปุมำ จึงกล่าวสูตรว่า อมาลปเนกวจเน

คำว่า อำ แสดงการิยะ คำว่า อาลปเนกวจเน แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สวิภตฺติศัพท์ และปุมนฺตศัพท์ ตามมา เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า อเมกวจเน เพื่อประโยชน์แก่ความหนักแน่นของสูตร (กลับ)กล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อต้องการแสดงความต้องการ(แสดง)เป็นนิมิต

อุทาหรณ์ว่า เห ปุมำ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น คำว่า เห ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อให้รู้เนื้อความว่าเป็นอาลปนะ บทว่า เห นี้ เป็นนิปาตบท หลัง เห นั้น ลบค บทว่า ปุมำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงอาลปนวิภัตติเอกวจะแล้ว เพราะอาศัยสูตรเหล่านี้ว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ อาเทส สระที่สุดแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอำแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปุมา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอาลปนะ เอกวจนะ เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอา โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เห ปุมาโน มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้น หลังปุมศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติ เมื่อปุมศัพท์ ถึงจะมีอาลปนวิภัตติอยู่หลัง ก็ไม่ต้องอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอาลปนเอกวจนะ เมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นอาโนด้วยสูตรว่า โยสฺวาโน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๕๔:๐. สูตรนี้ว่า **สมาเส จ วิภาสา** (ในสมาส อาเทสที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอำได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมา นี้ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์ พร้อมสิวิภัตติเป็นอาอักษร แล้วท่านกล่าวรูปสำเร็จว่า ปุมา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนี้ รูปสำเร็จว่า อิตฺถิปุมนฺนปุ๎สกานิ ในสมาส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จว่า อิตฺถิปุมนฺนปุ๎สกานิ ย่อมมีได้ในสมาส เพราะทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ เป็นอำ จึงกล่าวสูตรว่า สมาเส จ วิภาสา

คำว่า สมาเส แสดงอธิกรณสัตตมี คำว่า จ แสดงอำคหนานุกัฑฒนะ คำว่า วิภาสา แสดงอรรถแห่งวิกัปปนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ปุมนฺตศัพท์ และอำศัพท์ ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ อิตฺถิปุมนฺนปุ๎สกานิ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถนี้ว่า อิตถีลิงค์ ด้วย ปุงลิงค์ด้วย นปุงสกลิงค์ด้วย ตั้งเป็นสมาส ลบวิภัตติทั้งหลาย ลบจศัพท์ และตั้งเป็นปกติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ, อมาลปเนกวจเน ทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัท์เป็นอำ เพราะอาศัยสูตรว่า อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ ทำอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่บทนี้เป็นบทสมาส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิปุมนปุ๎สกานิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความเป็นคำที่ท่านห้ามไว้แล้วด้วยวิภาสาศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๕๕:๑๓๗. สูตรนี้ว่า **โยสฺวาโน** (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์กับวิภัตติเป็น อาโน ในเพราะ โย วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาโน นี้ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทสโยวิภัตติเป็นอา เป็นเอ เพราะความที่ปุมศัพท์

เป็นอการันต์ ก็ต้องมีรูปสำเร็จว่า ปุมา หรือ ปุเม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนี้ รูปสำเร็จว่า ปุมาโน พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุมาโน ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นอาโน จึงกล่าวสูตรว่า โยสฺวาโน

คำว่า โยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อาโน แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร สวิภัตติศัพท์ และปุมนฺตศัพท์ตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

แม้อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ ปุมา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว แม้เมื่อสระที่สุดแห่งปุมศัพท์มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นอา โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๕๖:๑๔๒. สูตรนี้ว่า **อาเน สฺมึมฺหิ วา** (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์กับวิภัตติ เป็น อาเน ในเพราะ สฺมึ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า มาสฺมึนำ วา และ สฺมาหิสฺมึนำ มฺหาภิมฺหิ วา คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาเน นี้ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสสฺมึวิภัตติเป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุเม เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นมฺหิ ด้วยสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนำ มฺหาภิมฺหิ วา พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุมมฺหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุมาเน พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุมาเน ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นอาเน ในเพราะสฺมึวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อาเน สฺมึมฺหิ วา

คำว่า อาเน แสดงการิยะ คำว่า สฺมึมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัปปนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เมื่อวิภาสาศัพท์ แม้ตามมาอยู่ ท่านทำวาศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อให้รู้ว่า วิภาสาศัพท์ จากสูตรติดกันไม่มีระหว่างย่อมตามมา

อุทาหรณ์ว่า ปุมาเน มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส และ ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นอาเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๕๗:๑๔๐. สูตรนี้ว่า **หิวิภตฺติมฺหิ จ** (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์และศัพท์อื่น ๆ เป็นอาเน และอื่น ๆ ในเพราะ หิ วิภัตติและวิภัตติอื่น ๆ) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ คือ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปุมาเนหิ หลังปุมศัพท์ เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทสออักษรเป็นเออักษร ในเพราะหิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุเมหิ และ ปุเมภิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุมาเนหิ และ ปุมาเนภิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า หลังปุมศัพท์ เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์ เป็นอาเน ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปุมาเนหิ จึงกล่าวสูตรว่า หิวิภตฺติมฺหิ จ

คำว่า หิวิภตฺติมฺหิ แสดง คำว่า จ แสดง สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า ปุมาเนหิ และ ปุมาเนภิ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปุมสทฺทโต หิมฺหิ กเต ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ, อาเน ฯเปฯ มฺหิ วา ทำอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอาเน ในอุทาหรณ์ตัวหลัง อาเทสหิ เป็นภิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อวิภัตติศัพท์ แม้ตามมา ท่านก็กล่าวปุมศัพท์ไว้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อแสดงความที่สวิภัตติศัพท์ อันท่านห้ามไว้แล้ว ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาเนหิ

อุทาหรณ์ว่า มฆวาโน นี้ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทสสระที่สุดเป็นอานา ด้วยจศัพท์ ในเพราะสิวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า มฆวาโน นี้ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทสสระที่สุดเป็นอานา ด้วยจศัพท์ ในเพราะโยวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า มฆวานำ ... ในเพราะอวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า มฆวาเน ... ในเพราะโยทุติยาวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า ยุวาโน, ยุวานา, ยุวานำ, ยุวาเน ก็เช่นกัน อุทาหรณ์ว่า ปุมฺโน, ปุมฺนา, กมฺมฺโน, กมฺมฺนา, ถามฺโน, ถามฺนา เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทสสระที่สุด เป็นอุ ในเพราะสวิภัตติ และสฺมาวิภัตติ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุมฺโน .... หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้แล้วตั้ง อุ ชื่อล เมื่ออาเทส สวิภัตติหลัง ล เป็น โน ด้วยสูตรว่า ฌลโต ฯเปฯ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ปุมฺนา ... หลังปุมศัพท์ เมื่อลงสฺมาวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตตินั้นเป็น นา ด้วยสูตรว่า สฺมา นา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๕๘:๑๔๓. สูตรนี้ว่า **สุสฺมิมา วา** (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์เป็น อา ในเพราะ สุ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมาสุ หลังปุมศัพท์เมื่อลง สุวิภัตติแล้ว เมื่อทำอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์เป็นเออักษร ด้วยสูตร สุหิสฺวกาโร เอ พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุเมสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นรูปสำเร็จว่า ปุมาสุ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จว่า ปุมาสุ นั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์เป็นอาได้บ้างในเพราะสุวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า สุสฺมิมา วา

คำว่า สุสฺมึ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อา แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงอรรถแห่งวิกัป สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร แม้เมื่อมีวาศัพท์ตามมา ท่านก็ทำวาศัพท์ไว้อีก เพราะประโยชน์แก่การห้ามวาศัพท์ตามไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ว่า ปุมาสุ ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์เมื่อลงสุวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ และ หิวิภตฺติมฺหิ จ เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุมศัพท์เป็นอาอักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ ปุเมสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังปุมศัพท์ มีเพียงการอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๕๙:๑๓๙. สูตรนี้ว่า **อุ นามฺหิ จ** (แปลงสระท้ายของ ปุม ศัพท์และศัพท์อื่น ๆ เป็น อุ และ อา ในเพราะ นา วิภัตติและวิภัตติอื่น ๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน คือ ในอุทาหรณ์ว่า ปุมานา, ปุมุนา หลังปุมศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว พึงมีรูปสำเร็จว่า ปุเมน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ปุมานา, ปุมุนา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงรูปสำเร็จว่า ปุมานา และ ปุมุนา ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอาและอุ ในเพราะนาวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อุ นามฺหิ จ

คำว่า อุ แสดงการิยะ คำว่า นามฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุมานา และ ปุมุนา ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังปุมศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัย ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ และ สุสฺมิมา วา เมื่อทำอาเทสสระที่สุดของปุมศัพท์ เป็นอา เป็นอุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า ปุเมน เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๖๐:๑๙๗. สูตรนี้ว่า **อ กมฺมนฺตสฺส จ** (แปลงสระท้ายของ สกมนฺธาตุ ศัพท์เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภัตติ และลบ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กมฺมนา และ กมฺมุนา หลังกมฺมศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว ทำอาเทสนา เป็นเอน พึงมีรูปสำเร็จว่า กมฺเมน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า กมฺมนา และ กมฺมุนา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายว่า กมฺมนาและ กมฺมุนา ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสสระที่สุดแห่งกมฺมศัพท์เป็นออักษร และเป็นอุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า อ กมฺมนฺตสฺส จ

คำว่า อ แสดงการิยะ คำว่า กมฺมนฺตสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ หรือสมุจจยัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กมฺมนา และ, กมฺมุนา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กมฺมนา และ กมฺมุนา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังกมฺมศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เพราะอาศัย หิวิภัตติ มฺหิ จ และ สุสฺมิมา วา เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งกมฺมศัพท์ เป็นออักษรและอุอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ มฆวานา, มฆวาสุ, มฆเวน, ยุวานา, ยุวาสุ, ยุเวน เป็นผลของจศัพท์ อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มฆวานา ในเพราะนาวิภัตติ อาเทสสระที่สุดเป็นอาอักษร มฆวาสุ ในเพราะสุวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า มฆเวน เป็นผลของกฺวจิศัพท์ แม้ในอุทาหรณ์นอกนี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๒ แห่งนามกัปในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๒.๓ นามกปฺป ตติยกณฺฑ

ตติยกณฺฑวณฺณนา

พรรณนากัณฑ์ที่ ๓

๑๖๑:๒๔๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสพร้อมวิภัตติแห่งตุมฺห และอมฺหศัพท์เป็นต้น พร้อมวิภัตติด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอาเทสวิภัตติทั้งหลายกับบทเหล่านั้น และอาเทสบททั้งหลาย ในเพราะวิภัตติหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า **ตุมฺหมฺเหหิ นมากำ** (แปลง นำ วิภัตติท้าย ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ เป็น อากำ และ อำ)

จริงอยู่ สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ปทโต ฯเปฯ โวโน ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ซึ่งมีวิภัตติอยู่หลังบท เป็นโว และเป็นโน ด้วยสูตรว่า ปทโต ฯเปฯ โวโน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ในเพราะนวิภัตติหนปลาย พึงมีรูปสำเร็จว่า ตุมฺหานำ และ อมฺหานำ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น พึงมีรูปสำเร็จว่า ตุมฺหากำ และ อมฺหากำ ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าหลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ทำอาเทสนวิภัตติ เป็นอากำ รูปอุทาหรณ์เหล่านั้นย่อมสำเร็จได้จึงกล่าวสูตรว่า ตุมฺหมฺเหหิ นมากำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ แม้การอาเทสนวิภัตติ เป็นอากำ ย่อมมี คำว่า ตุมฺหมฺเหหิ แสดงการี คำว่า นำ แสดงการิยะ คำว่า อากำ แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร เนื้อความด้วยรูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมฺหากำ และ อมฺหากำ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ลงนวิภัตติ เมื่อทำอาเทสนวิภัตติ เป็นอากำ ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ ตุมฺเหหิ และ อมฺเหหิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ลงหิวิภัตติ เมื่อตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสเป็นอากำ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งนวิภัตติ เมื่อทำอาเทสอที่สุดศัพท์ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อนึ่งในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่าแม้รูปสำเร็จว่า ตุมฺหำ และ อมฺหำ เพราะทำอธิการ (การตามมา) นี้ว่า อำ จากสูตรว่า สสฺสำ โดยสิหคติกาธิการนัย หลังตุมฺหศัพท์

และอมฺหศัพท์ ทำอาเทสนวิภัตติ เป็นอำ และอา และกล่าวแม้รูปสำเร็จว่า อสฺมากำ เพราะทำอาเทสอมฺหศัพท์ เป็นอสฺมากำ ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จ

๑๖๒:๒๓๗. สูตรนี้ว่า **วา ยฺวปฺปจฺโม** (แปลง โย ที่มิใช่ปฐมาวิภัตติท้าย ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ เป็น อากำ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสโยทุติยาวิภัตติ หลังอการันต์เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพโยนีนมาเอ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จที่มีโยวิภัตติเป็นที่สุดทั้งหลายว่า ตุมฺหากำ และ อมฺหากำ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะหลังตุมฺหศัพท์ และอมฺหศัพท์ เมื่อลงโยทุติยาวิภัตติแล้ว ทำอาเทสโยวิภัตตินั้น เป็นอากำ จึงกล่าวสูตรว่า วา ยฺวปฺปจฺโม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ อาเทสโยวิภัตติที่ไม่ใช่ปฐมาเป็นอากได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า โย แสดงการี คำว่า อปจฺโม แสดงตัพพิเสสนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมฺหากำ และ อมฺหากำ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ลงทุติยาวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสโยวิภัตติเป็นอากำ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมฺเห และ อมฺเห เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ลงทุติยาวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน, โส วา ทำอาเทสโยวิภัตตินั้น เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุมฺเหหิ และ อมฺเหหิ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งโยวิภัตติ ทำอาเทสสระที่สุดของตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์นั้นเป็นเออักษร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉถ ตุมฺเห และ คจฺฉาม มยำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังตุมฺหศัพท์และ

อมฺหศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติพหุวจนะแล้ว เมื่อตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีวิภัตติที่มิใช่ปฐมาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยฺวปฺปจฺโม อาเทสโยปฐมาวิภัตติเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้เพราะอาศัยสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส เมื่ออาเทสอมฺหศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นมยํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อีกนัยหนึ่ง เพื่อแสดงผลแห่งวาศัพท์ เพราะความที่วาศัพท์ เป็นศัพท์มีอรรถวิกัปปนะและอรรถสมุจจยะ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อาเทสโยวิภัตติเป็น อำ และอานำ ย่อมมีได้บ้าง บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โยนำ ได้แก่ การอาเทสโยวิภัตติทั้งสองเป็นอำ และ อานำ ย่อมมีได้ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจสามัญ อุทาหรณ์เหล่านี้ คือ ตุมฺหำ, ตุมฺหานำ, อมฺหำ อมฺหานำ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สุตตนิทเทสว่า ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ ท่านรวมเอาการอาเทสนำวิภัตติ เป็นอำ ในอุทาหรณ์ว่า ตุมฺหำ และ อมฺหำ

๑๖๓:๒๔๐. สูตรนี้ว่า **สสฺสำ** (แปลง ส วิภัตติท้าย ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์เป็น อำ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตว มม เส และ ตุยฺหมยฺหญฺจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทสตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ทั้งหลาย พร้อมวิภัตติ เป็น ตว-มม และตุยฺหำ-มยฺหำ ในเพราะสวิภัตติ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ตว ฯเปฯ เส และ ตุยฺหมยฺหญฺจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย คือ ตุมฺหำ และ อมฺหำ พึงมีได้เพราะทำอาเทสสวิภัตติ หลังตุมหและอมฺหศัพท์ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จทั้งหลาย คือ ตุมฺหำ และ อมฺหำ ย่อมมีได้ เพราะอาเทสสวิภัตติ หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า สสฺสำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์เหล่านั้น แม้การอาเสสวิภัตติเป็นอำย่อมมีได้บ้าง สูตรนี้ มี ๒ บท คำว่า สสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อำ แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร ตุมฺหมฺหศัพท์ และวาศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ตุมฺหำ ทียเต, ตว ทียเต, ตุมฺหำ ฯเปฯ ตว ปริคฺคโห, อมฺหำ ฯเปฯ มม ทียเต, อมฺหำ ฯเปฯ มม ปริคฺคโห อนึ่ง บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตุมฺหำ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตุมฺหศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัย

สูตรว่า ตุมฺหมฺเหหิ ฯเปฯ กึ และ วา ยฺวปฺปจฺโม ไม่ต้องอาเทสสวิภัตติ เป็นอึ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย คือ ตุมฺเหสุ และ อมฺเหสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์ ลงสุวิภัตติ เมื่อตุมฺหศัพท์และอมฺหศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสวิภัตติ เมื่ออาเทสออักษร เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๖๔:๒๐๐. สูตรนี้ว่า **สพฺพนามการเต ปจฺโม** (แปลง โย ปฐมาวิภัตติท้ายสัพพนาม อ การันต์ เป็น เอ) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพนามการเต ปจฺโม ออกมาอย่างไร ? คือในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺเพ, เย และ เต หลังสพฺพ-ย-ตศัพท์เหล่านั้น เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติแล้ว เมื่ออาเทสโยปฐมาวิภัตติเป็นเอด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายที่เป็นอาการันต์ คือ สพฺพา, ยา และ สา พึงมีได้ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายด้วยอำนาจแห่งการอาเทสออักษรเป็นเออักษร คือ สพฺเพ, เย และ เต พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า สพฺเพ, เย และ เต ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสปฐมาวิภัตติพหุวจนะ หลังสัพพนามที่เป็นอการันต์เป็นเอ รูปสำเร็จเหล่านั้นย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสโยปฐมาวิภัตติ หลังสัพพนามที่เป็นอการันต์เป็นเอเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพนามการเต ปจฺโม

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าโยปฐมาวิภัตติ หลัง อ การันต์ของสัพพนามทั้งปวงย่อมถึงความเป็นเอ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สพฺพนามการโต แสดงอวธิ คำว่า เอ แสดงการิยะ คำว่า ปจฺโม แสดงการี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร โยศัพท์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

นามที่แสดง(อิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์)ทั้งปวง ชื่อว่า สัพพนาม อ อักษรของสัพพนาม ชื่อว่า สัพพนามการ หลังออักษรของสัพพนาม บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความว่าเมื่อท่านแม้กล่าวว่า สพฺพนามาการโต หลังสัพพนามอันเป็นอการันต์ และคำว่าสพฺพามนี้เป็นชื่อในคัมภีร์อื่นหลังอการันต์ เพราะความที่สัพพนามทั้งหมด มิได้เป็นอการันต์เท่านั้น สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัพพนามได้แก่ สพฺพ กตร กตม อุภย อิตรา อญฺญตร
อญฺญตม ปุพฺพ อปร ทกฺขิณา อุตฺตร ปร อญฺญ ย ต เอต อมุ อิม
กึ ตุมฺห อมฺห สังขฺยาตั้งแต่ เอ ถึงอฏฺฐารส

บรรดาสัพพนามเหล่านั้น เพราะความที่ท่านกล่าวแล้วว่า หลังอการันต ย่อมเป็นไปในสองลิงค์เท่านั้น ไม่มีในอิตถีลิงค์

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ สพฺพ, เย, เต, เก, ตุมฺห, อมฺเห อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังสพฺพ-ย-ต-กึ-ตุมฺห-อมฺหศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิภัติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยฺวปฺปจฺโม อาเทสโยวิภัตติ เป็นอักษร เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย อนึ่ง ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เก มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- อาเทสกึศัพท์ เป็นกอักษร ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า กิสฺส ก เว จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ เทวา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเทวศัพท์เป็นต้น เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติ เมื่อโยปฐมาวิภัตติ หลังอการันต์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่เทวศัพท์ ไม่เป็นสัพพนาม เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน อาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพ ฯเปฯ เอ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์ว่า อมู นี้ หลังอมุศัพท์ เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติแล้ว เมื่อโยวิภัตติ หลังสัพพนามแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความที่โยปฐมาวิภัตติไม่ได้อยู่หลังอการันต์ ตั้งอุวัณณะ ชื่อ ล โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ฌลโต ฯเปฯ โน วา เมื่อลบโยปฐมาวิภัตติด้วยสูตรว่า ฆป ฯเปฯ โป เมื่อทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ สพฺโพ, โย, โส, โก และ อยำ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสัพพนามเหล่านั้น ลงสิวิภัตติ เมื่อสัพพนามที่เป็นอการันต์แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษรเป็นต้นด้วยสูตรว่า โส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย และในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โส มีเพียงการอาเทสตอักษร เป็นสอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า โก ก็มีเพียงการอาเทส กึ เป็นกเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ส่วนอุทาหรณ์ว่า อยำ นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพสฺสิมสฺเส วา ในเพราะสิวิภัตติ ทำอาเทสอิม เป็นอยำ

ด้วยสูตรว่า อนปุสกสฺสายํ สิมฺหิ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อปธมศัพท์ แม้ไม่มีในสูตรนี้ เพราะความที่ท่านกล่าวถึงการอาเทสโยทุติยาวิภัตติเป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพโยนีนมาเอ นักศึกษาย่อมรู้ความที่บทว่า โย อันเป็นตัวการีที่ตามมาจากสูตรว่า วา ยุวปฺปธโม เป็นปฐมาวิภัตติ เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านอาจารย์ใส่ใจถึงคำทักท้วงว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าวปฐมศัพท์ไว้ในสูตรนี้ จึงกล่าวว่า ท่านอาจารย์กล่าวถึงปธมศัพท์ไว้ เพราะประโยชน์แก่สูตรต่อไป หากว่าท่านอาจารย์ต้องทำอย่างนี้ในสูตรนั้นไซร้ ท่านจึงทำปธมศัพท์เพื่อความปรากฏแม้ในสูตรนี้

๑๖๕:๒๐๘. สูตรนี้ว่า **ทฺวนฺทฏฺฐา วา** (โย ปฐมาวิภัตติท้ายสัพพนาม อ การันต์ที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาสย่อมถึงความเป็น เอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพนามาการเต ปธโม ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นเอ แห่งปฐมาวิภัตติพหุวจนะหลังอการันต์ที่เป็นสัพพนาม ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพนามา ฯเปฯ โม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านก็ต้องทำความเป็นเอนั่นแหละด้วยสูตรนั้น แม้ในสัพพนามที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาส หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ต้องทำวิธีแห่งสัพพนามด้วยสัพพนามที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาสนั่น ความเป็นเออักษรอันเป็นวิธีของสัพพนาม หรือต้องทำความเป็นอาอักษร อันเป็นวิธีของสุทธินาม ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพโยนี ฯเปฯ เอ จึงกล่าวสูตรว่า ทฺวนฺทฏฺฐา วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าโยปฐมาวิภัตติ หลัง อ การันต์ในสัพพนามที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาส ย่อมถึงความเป็นเออักษรได้บ้าง สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ทฺวนฺทฏฺฐา แสดงอวธิ คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร โยศัพท์ สพฺพนามศัพท์ อการศัพท์ ปธมศัพท์ และเอการศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อ อักษรอันตั้งอยู่ในทวันทวสมาส ชื่อว่า ทฺวนฺทฏฺฐ หรือว่าออักษรอันตั้งอยู่ด้วยอำนาจทวันทวสมาส ชื่อว่า ทฺวนฺทฏฺฐ หลังอการันต์ ที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาสนั้น

อุทาหรณ์มีอาทิว่า กตรกตเม ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า คนไหนด้วยคนไหนด้วย ทำเป็นยุตตัตถสมาสด้วยสูตรนี้ว่า นามานํ ฯเปฯ ตฺโถ เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นเอง ทำเป็นทวันทวสมาสด้วยสูตรว่า นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสํ ฯเปฯ จ ทำปริภาสาว่า วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค ลบ จ ศัพท์ด้วยเตสํศัพท์ในสูตร

ว่า เตสๆ ฯเปฯ จ ทำให้เป็นปกติด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ นฺตสฺส ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า โยมฺหิ ปฐเม กเต วา โยปฐโม และ สพฺพนาม ฯเปฯ โม อาเทสโยปฐมาวิภัตติ หลังอการันต์ที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาส เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ จริงอยู่ วิธีนี้ เป็นวิธีของสัพพนาม

ก็ในอุทาหรณ์นี้ว่า กตรกตมา เมื่อลงโยวิภัตติ หลังอการันต์ ที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาส ไม่ต้องอาเทสเออักษรด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เมื่ออาเทสโยปฐมาวิภัตติหลังอการันต์เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนี ฯเปฯ เอ พึงทราบรูปสำเร็จ จริงอยู่วิธีนี้ เป็นวิธีของสุทธนาม

ท่านอาจารย์หมายเอาวิธีเหล่านี้ จึงกล่าวว่า เป็นวิธีอันมีในสัพพนาม เป็นวิธีอันมีในสุทธนาม

ในอุทาหรณ์นี้ว่า เทวาสุรนาคคนฺธพฺพา แม้เมื่อโยปฐมาวิภัตติเบื้องหลังอการันต์ที่ตั้งอยู่ในทฺวนทวสมาส เพราะความที่โยวิภัตติไม่ได้อยู่หลังอการันต์ที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาสของสัพพนาม ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺเพ เมื่อมีโยปฐมาวิภัตติ หลังอการันต์ที่เป็นสัพพนาม เพราะความที่โยปฐมาวิภัตติมิได้อยู่หลังอการันต์ที่เป็นทวันทวสมาส เมื่อวาศัพท์ แม้ตามมาจากสูตรข้างหลัง ท่านก็ทำวาศัพท์ไว้ในสูตรนี้อีก เพื่อการตามไปข้างหน้าในสูตรติดกันไม่มีระหว่าง

๑๖๖:๒๐๙. สูตรนี้ว่า **นาณฺณํ สพฺพนามิกํ** (วิธีของสรรพนามอย่างอื่น ท้ายสรรพนามที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาสย่อมไม่มี) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพนามานํ นมฺหิ จ, สพฺพโต นํ สฺสานํ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสสระที่สุดแห่งสัพพนามเป็นเออักษร ในเพราะนวิภัตติด้วยสูตรว่า สพฺพนามา ฯเปฯ จ และกล่าวถึงการอาเทสนวิภัตติหลังสัพพนาม เป็นนํ เป็นสานํ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต นํ สฺสานํ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ปุพฺพุตฺตเรสุ และ ปุพฺพุตฺตเรสานํ พึงมีได้ในเพราะนวิภัตติหนปลายในทวันทวสมาสที่เป็นสัพพนาม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ปุพฺพุตฺตรานํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เว้นความเป็นเอ หลังอการันต์ ที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาส ในทวันทวสมาสที่เป็นสัพพนาม ไม่ต้องทำการิยะอย่างอื่นอันเป็นวิธีในสัพพนาม จึงกล่าวสูตรว่า นาณฺณํ สพฺพนามิกํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าเว้นความเป็นเออักษรที่กล่าวแล้วในสัพพนามนี้ ไม่ต้องทำวิธีอื่นแห่งสัพพนามในเพราะนวิภัตติ และไม่ต้องทำวิธีที่มีในสัพพนามที่กล่าวแล้วด้วยสูตรทั้งหลายว่า สพฺพนามานำ นมฺหิ จ, สพฺพโต นำ สำสานำ หลังอการันต์ที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาสทั้งหมด สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า น แสดงปฏิเสธ คำว่า อญฺญำ แสดงวิเสสนะของบทว่า สพฺพนามิกำ คำว่า สพฺพนามิกำ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สพฺพนามศัพท์ และทฺวนฺทฏฺฐศัพท์ ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ที่ชื่อว่า สพฺพนามิก เพราะวจนัตถะว่า ประกอบแล้วในสัพพนาม ได้แก่ การิยะอันให้เกิดความสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุพฺพาปรานำ ก็ในอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า ปุพฺพาปรานำ ในวากยะว่า ปุพฺพา จ ปรา จ มีอิถีปัจจัยเป็นที่สุด เพราะความที่ทวันทวสมาสนั้นกล่าวถึงทิศ อนึ่งในบทสมาสนั้น ตั้งเป็นยุตตัตถสมาส เป็นชื่อยุตตัตถสมาส เป็นทวันทวสมาส เป็นชื่อทวันทวสมาส ลบวิภัตติทั้งหลาย ลบจศัพท์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่สมาหารทวันทวสมาสเป็นนปุ๎สกลิงค์อย่างเดียว จึงต้องรัสสะอาอักษรเป็นออักษรด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ ในเพราะออักษรหนปลาย ลบออักษรข้างหน้าทีฆะสระหลังนำพยัญชนะประกอบสระหลัง ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงนวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรนี้ว่า สุหิสฺวกาโร เอ เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีของสัพพนาม ด้วยสูตรว่า สพฺพนามานำ นมฺหิ จ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสนวิภัตติเป็นสำ เป็นสานำ ในวิธีของสัพพนามด้วยสูตรว่า สพฺพโต นำ สำสานำ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม และ ทฺวนฺทฏฺฐา วา ปฏิเสวิธีของสัพพนามทั้งปวง ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ เมื่อทำทีฆะอันเป็นวิธีของสุทธนามด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุพฺพุตฺตรานำ ก็มีวิธีประกอบรูปศัพท์เหมือนปุพฺพาปรานำนั่นแหละ และอุทาหรณ์ว่า อธุตฺตรานำ ก็ไม่มีเพียงความเป็นรัสสะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง เพราะความที่รูปสำเร็จนี้เป็นปุงลิงค์

๑๖๗:๒๑๐. สูตรนี้ว่า **พหุพฺพีหิมฺหิ จ** (วิธีของสรรพนามอย่างอื่นย่อมไม่มีในพหุพพีหิสมาสได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า นาญฺญำ สพฺพนามิกำ ออกมาอย่างไร ? คือ เว้นความเป็นเอในทวันทวสมาส ด้วยสูตรนี้ว่า นาญฺญำ สพฺพนามิกำ ทำปฏิเสธวิธีที่เป็นของ

สัพพนามหลังอการันต์ของสัพพนาม เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น วิธีของสุทธนามมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า ปิยปุพฺพาย ในพหุพพีหิสมาสพึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้ในพหุพพีหิสมาส วิธีของสัพพนาม ก็ไม่ควรมี ควรมีเฉพาะวิธีของสุทธนามเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า พหุพฺพีหิมฺหิ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าเว้นความเป็นเออักษรอันเป็นวิธีของสัพพนาม ไม่ต้องทำการิยะอย่างอื่นในพหุพพีหิสมาส สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า พหุพฺพีหิมฺหิ แสดง ภาวสัตตมี คำว่า จ แสดงความหมายปฏิเสธ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สพฺพนามศัพท์ นศัพท์ อการศัพท์ และสพฺพนามิกศัพท์ย่อมตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิยปุพฺพาย ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า หญิงผู้เคยมีคนรัก นี้ ตั้งเป็นยุตตัตถสมาส เป็นชื่อยุตตัตถสมาส เป็นชื่อพหุพพีหิสมาส และเป็นชื่อพหุพพีหิสมาส เมื่อลบวิภัตติและลบอัญญปทเป็นต้นโดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำความไม่มีอาปัจจัยด้วยอำนาจแห่งปุมภาวาติเทสแห่งบทหน้า ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยํ ภาสิต ฯเปฯ จ เมื่อทำปกติภาวะแห่งปิยปุพฺพาศัพท์ด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ ส ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่บทนี้เป็นบทสมาส เมื่อลงสวิภัตติ แยกศัพท์หน้า ตั้งอาอักษรชื่อ ฆ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนามา ฯเปฯ โม และ สพฺพโต โก เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสเป็นสา อันเป็นวิธีของสัพพนามด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สสา เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนามาการเต ปจฺโม และ นาญฺญํ สพฺพนามิกํ ปฏิเสธวิธีของสัพพนามในพหุพพีหิสมาสด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ อาเทส ส วิภัตติเป็นอายซึ่งเป็นวิธีของสุทธนามด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีนํ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อีกนัยหนึ่ง ท่านทำสัตตมีเอกวจนะ เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีแห่งสัพพนาม โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำปฏิเสธวิธีอันเป็นของสัพพนามด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการปฏิเสธวิธีของสุทธนามจากสัพพนาม ในนามที่มิใช่สมาสด้วยสูตรว่า เนตาหิ สฺมิมายยา ปฏิเสธแล้วด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตติตามวิธีของสุทธนาม โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จอุทาหรณ์ว่า ปิยปุพฺพานํ ความว่า เมื่อทำสมาสโดยนัยที่กล่าวแล้ว หลังปิยปุพฺพาศัพท์นั้นลงนวิภัตติ เมื่อกำลังจะดำเนินการวิธีอันเป็นของสัพพนาม เมื่อทำการปฏิเสธด้วยสูตรนี้ รูปสำเร็จย่อมมีโดยวิธีอันเป็นสุทธนาม

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้โดยประการอื่น พึงพิจารณาวิธีนั้น อุทาหรณ์ว่า ปิยปุพฺเพ ในอรรถว่า หญิงผู้เคยมีคนรัก นี้ ตั้งเป็นสมาสเป็นต้น เมื่อทำบทหน้าให้เป็นปุมภาวาติเทสะ เพราะความที่บทนี้เป็นปุงลิงค์ ด้วยอำนาจแห่งสมาสที่มีบทอื่นเป็นประธาน ทำรัสสะสระที่สุดของบทหลังด้วยสูตรว่า กฺวจิ เป็นต้นหลังปิยปุพฺพศัพท์นั้น เมื่อลงสฺมีวิภัตติ เมื่อกำลังจะดำเนินการปฏิเสธวิธีของสุทธนาม ในสัพพนามที่ไม่ใช่สมาส ด้วยสูตรว่า ตโย เนว จ สพฺพนาเมหิ เมื่อทำวิธีของสุทธนามด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึ วา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปิยปุพฺพสฺส เมื่อลงสวิภัตติแล้ว มีเพียงการลงสอักษรเป็นอาคม เป็นข้อแตกต่าง ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้โดยประการอื่น อุทาหรณ์มีอาทิว่า ทกฺขิณปุพฺพสฺสำ เป็นผลของจศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น ทำทวันทวากยะว่า ทกฺขิณา จ ปุพฺพา จ (ทิศเบื้องหน้า) เมื่อทำสมาสเป็นต้น หลังทกฺขิณปุพฺพาศัพท์นั้น ลงสฺมีวิภัตติ ทำปฏิเสธวิธีของสูตรด้วยจศัพท์ ทำรัสสะฆะด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสำ ลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สำสาเสฺวกวจเนสุ จ ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งทวันทวสมาส

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในวากยะว่า สถานที่ใดตั้งอยู่ในระหว่างแห่งทิศใต้กับทิศตะวันออก ทำทิสันตราพหุพพีหิ แล้วกล่าวรูปสำเร็จว่า ทกฺขิณปุพฺพสฺสำ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ในอุทาหรณ์ว่า อุตฺตรปุพฺพสฺสา มีเพียงการอาเทสเป็นสาเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๑๖๘:๒๐๓. สูตรนี้ว่า **สพฺพโต นำ สำสานำ** (แปลง นำ วิภัตติท้ายสรรพนามทั้งปวงเป็น สำ และ สานำ)ออกมาจากสูตรว่า นาญฺญำ สพฺพนามิกำ และ พหุพฺพีหิมฺหิ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงปฏิเสธวิธีของสัพพนาม หลังอักษรที่ตั้งอยู่ในทวันทวสมาส และหลังอักษรอันตั้งอยู่ในพหุพพีหิสมาส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺเพสำ และ สพฺเพสานำ พึงมีวิธีอาเทสนวิภัตติในสัพพนามได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในบทที่มิใช่สมาสทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺเพสำ และ สพฺเพสานำ ย่อมมีวิธีแห่งสัพพนามได้ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพโต นำ สำสานำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังสัพพนามทั้งหมด อาเทสนวิภัตติ เป็นสำ และสานำ ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สพฺพโต แสดงอวธิ คำว่า นำ แสดง การี คำว่า สำสานำ แสดงการิยะ สพฺพนามศัพท์ ตามมาปรากฏ

ในสูตรนี้ตามมา เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว สพฺพศัพท์ ทำไว้เพื่อห้ามอวธิที่ตามมา

ในอุทาหรณ์ว่า สพฺเพสํ และ สพฺเพสานํ นี้ เมื่อลงนวิภัตติแล้ว อาเทสนวิภัตติเป็นสํ เป็นสานํ ด้วยสูตรนี้แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ เมื่ออาเทสออักษรเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพนามานํ นมฺหิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ว่า สพฺพาสุ, สพฺพาสานํ มีเพียงการลงอาปัจจัยในอิตถีลิงค์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เกสุ มีเพียงการอาเทสกึ เป็นก เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์เหล่านี้ว่า อมูสุ และ อมูสานํ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆํ มีเพียงการทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนหิสุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง เมื่อสัพพนามแม้มีอยู่ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สพฺพสฺส, ยสฺส และ ตสฺส ก็ไม่ต้องอาเทสนวิภัตติ เป็นสํ เป็นสานํ ฯลฯ เพราะความมีนวิภัตติ

๑๖๙:๑๑๗. สูตรนี้ว่า **ราชสฺส ราชู สุนหิสุ จ** (แปลง นํ วิภัตติท้ายสรรพนามทั้งปวงเป็น สํ และ สานํ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า รญฺญ นมฺหิ วา, สุนหิสุ จ และ สุหิสฺวกาโร เอ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสราชศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นรญฺญ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า รญฺญ, ราชานํ, ราเชสุ ราเชหิ และ ราเชภิ การทำทีฆะและการอาเทสสระที่สุดแห่งราชศัพท์เป็นเอ ในเพราะหิวิภัตติ และสุวิภัตติ ในอุทาหรณ์ว่า ราชานํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ราชุสุ, ราชูนํ, ราชูหิ, ราชูภิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสุนํ และหิวิภัตติย่อมมีแม้การอาเทสราชเป็นราชุได้ จึงกล่าวสูตรว่า ราชสฺส ราชุ สุหิสุ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สุ นํ และหิ ย่อมมีการอาเทสราชศัพท์ทั้งตัวเป็นราชุได้ สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ราชสฺส แสดงการี คำว่า ราชุ แสดงการิยะ คำว่า สุนหิสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงนิวัตตนัตถะ(เนื้อความแห่งการห้าม) สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ท่านอาจารย์ทำปริภาสาว่า อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม (การเปลี่ยนวิภัตติย่อมมีตามอำนาจของเนื้อความ) สพฺพศัพท์ย่อมแสดงความสัมพันธ์ด้วยอำนาจแห่งบทมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ราชูสุ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ราชูสุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- เมื่อลงสุวิภัตติหลังราชศัพท์แล้ว เพราะอาศัยสูตร

ว่า สพฺพโต ฯเปฯ สฺสาน ทำอาเทสราชศัพท์ทั้งตัวเป็นราชุ ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ฆิ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนฺ ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ราชา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เมื่อลงสิปฐมาวิภัตติแล้ว เมื่อราชศัพท์แม้มีอยู่ เมื่ออาเทสสิวิภัตติเป็นอาอักษรด้วยสูตรว่า สฺยา จ เพราะความไม่มีแห่งสุ นำ และหิวิภัตติเหล่านี้ที่ราชศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ราเชสุ, ราชานำ, ราเชหิ และ ราเชภิ เป็นผลของจศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๗๐:๒๒๐. สูตรนี้ว่า **สพฺพสฺสิมสฺเส วา** (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น เอ ในเพราะ สุ, นำ และ หิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ และ สพฺพนามานำ นำมฺหิ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การทำอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นเออักษร ในเพราะสุหิและนวิภัตติ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิเมสุ, อิเมหิ และ อิเมสำ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อิเมสุ, อิเมหิ และในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อิเมสำ, อิเมสานำ เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายอาทิว่า เอสุ, เอหิ, เอสำ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสุวิภัตติ นวิภัตติ และหิวิภัตติ ทำอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นเออักษร รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพสฺสิมสฺเส วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้คือ สุ นำ และหิ หนปลาย อาเทสอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นเออักษรได้บ้าง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สพฺพสฺส แสดงวิเสสนะนั้น คำว่า อิมสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า เอ แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สุนำหิศัพท์ที่ปรากฏในสูตรนี้ เนื้อความด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอสุ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอสุ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังอิมศัพท์ ลงสุวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ในเพราะสุวิภัตติ เมื่อทำอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นเออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เอสำ ลงนวิภัตติ เมื่อทำอาเทสนำเป็นสำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เอหิ เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ผลของวาศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอเตสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- หลังเอตศัพท์ เมื่อลงสุวิภัตติเป็นต้นแล้ว เมื่อวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้คือ สุ นำ และหิ แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ ในเพราะสุนำหิวิภัตติ เมื่ออาเทสอิมศัพท์ เป็นเออักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๗๑:๒๑๙. สูตรนี้ว่า **อนิมิ นามฺหิ จ** (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อน และ อิมิ นั่นเทียวในเพราะนา วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อโต เนน ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ว่า อเนน นี้ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะแล้ว เมื่ออาเทสนาวิภัตติเอกวจนะนั้นเป็นเอนแล้ว พึงมีรูปสำเร็จว่า อิเมน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อเนน และอิมินาพึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าหลังอิมศัพท์เมื่อลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะแล้ว เพราะนาวิภัตติหนปลาย อาเทสอิมศัพท์ เป็นอนและอิมแล้ว รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า อนิมิ นามฺหิ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าในเพราะนาวิภัตติ ย่อมอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นศัพท์เหล่านี้คือ อน และอิมิ ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อนิมิ แสดงการิยะ คำว่า นามฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงการห้าม สพฺพศัพท์และอิมศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อน ด้วย อิมิ ด้วย ชื่อว่า อนิมิ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิเมสุ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเอตศัพท์ ลงสุวิภัตติเป็นต้น เมื่ออิมศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตนี้ เพราะความไม่มีแห่งนาวิภัตติ เมื่อ อาเทส อ อักษร เป็น เอ อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๑๗๒:๒๑๘. สูตรนี้ว่า **อนปุสกสฺสายำ สิมฺหิ จ** (แปลง อิม ที่มิใช่นปุงสกลิงค์ทั้งศัพท์เป็น อยำ ในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สฺยา จ ออกมาอย่างไร ? คือ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า อิโม หรือ อิมา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นเช่นนั้น เมื่อปุงลิงค์และอิตถีลิงค์มีอยู่ รูปสำเร็จว่า อยำ พึงมีได้อย่างไร ?

ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อยํ ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสอิมศัพท์ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ เป็นอยํ ในเพราะสิวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า อนปุสกสฺสายํ สิมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติ อาเทสอิมศัพท์ทั้งตัว ที่ไม่ได้เป็นนปุงสกลิงค์ เป็นอยํ ได้ สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อนปุสกสฺส แสดงการี คำว่า อยํ แสดงการิยะ คำว่า สิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สพฺพศัพท์ และอิมศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อิตถีลิงค์ด้วย ปุงลิงค์ด้วย ชื่อว่า อิตฺถิปุม ไม่ใช่อิตถีลิงค์ และปุงลิงค์ ชื่อว่า นปุงสกลิงค์ อาเทส นอิตฺถิปุมศัพท์ เป็นนปุสก ด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทฺธิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อยํ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอิมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพสฺสิมสฺเส วา ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ ทำอาเทสอิมศัพท์เป็นอยํ เมื่อลบวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อิทํ จิตฺตํ นี้ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงสิปฐมาวิภัตติแล้ว ในเพราะสิวิภัตติหนปลาย ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีนปุงสกในอิมศัพท์ เมื่ออาเทสอิมศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอิทํ ด้วยสูตรว่า อิมสฺสิ ฯเปฯ เก แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อิมํ ปุริสํ นี้ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงอำทุติยาวิภัตติแล้ว เมื่ออิมศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสิปฐมาวิภัตติ เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๗๓:๒๒๓. สูตรนี้ว่า **อมุสฺส โม สํ** (ม ของ อมุ ที่มิใช่นปุงสกลิงค์ย่อมถึงความเป็น ส ในเพราะ สิ วิภัตติตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อสุ ราชา หลัง อมุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ พึงมีรูปสำเร็จว่า อมุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อสุ ราชา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ว่า อสุ นั้น หลังอมุศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ทำอาเทสมอักษรเป็นสอักษรย่อมมีแม้รูปสำเร็จว่า อสุ จึงกล่าวสูตรว่า อมุสฺส โม สํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติ ม อักษรของอมุศัพท์ที่เป็นไปในนปุงสกลิงค์ ย่อมถึงความเป็นสอักษรได้บ้าง สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อมุสฺส แสดง อวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า โม แสดงการี คำว่า

สำ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพท์ อนปุ๋สกศัพท์ และสิศัพท์ ย่อมตามมาโดย มัณฑูกคติกนัย เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อสุ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอิมศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว แยกพยัญชนะ ออกจากสระ เพราะอาศัยสูตรว่า อนปุ๋สก ฯเปฯ สิมฺหิ และ สพฺพสฺสิมสฺเส วา ทำอาเทส มอักษรเป็นสอักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อมุโก นี้ หลังอมุศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติ ลงกอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สพฺพโต โก เมื่อสิวิภัตติแม้มีอยู่หนปลาย เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร เพราะท่านห้ามไว้ด้วยวาศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลง อาปัจจัย และลบสิวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า อทุ นี้ หลังอมุศัพท์ ลงสิวิภัตติ เมื่อสิวิภัตติแม้มีอยู่หนปลาย ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอนปุงสกลิงค์ ในอมุศัพท์ เมื่อทำอาเทส อมุศัพท์ พร้อมวิภัตติเป็นอทุแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า อมุ นี้ แม้มีอิมศัพท์ ที่ไม่ใช่อนปุงสกลิงค์อยู่ เพราะความไม่มี แห่งสิวิภัตติ

๑๗๔:๒๑๑. สูตรนี้ว่า **เอตเตสนฺโต** (ต ของ เอต และ ต ซึ่งมิใช่นปุงสกลิงค์ย่อม ถึงความเป็น ส ในเพราะ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า โส และ เสสโต ฯเปฯ สิปี ออกมา อย่างไร ? คือในอุทาหรณ์ทั้งหลายอาทิว่า เอโส, โส, เอสา และ สา หลังตศัพท์เหล่านั้น เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทสสิ เป็นโออักษร พึงได้รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านี้ว่า เอโต หรือ โต เอตา หรือ ตา เมื่อลบสิวิภัตติก็จะได้รูปว่า ต และเอต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็น อย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โส หรือ สา หรือ เอโส หรือ เอสา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลัง ตศัพท์ และเอตศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทส ตอักษรของเอตและต เป็นส จึงมีรูปสำเร็จว่า เอโส โส เอสา และสา จึงกล่าวสูตรว่า เอตเตสนฺโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสิวิภัตติ ต อักษรของสัพพนามเหล่านี้คือ เอต และต ซึ่งในอนปุงสกลิงค์ย่อมถึง การอาเทสเป็นส สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า เอตเตสำ แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า โต แสดง การี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร อนปุ๋สกศัพท์และสิศัพท์ ย่อมตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

เอตด้วย ตด้วย ชื่อว่า เอตเต อาเทสโยวิภัตติเป็นเออักษรในทวันทวสมาส ด้วยสูตรว่า ทฺวนฺทฏฺฐา วา แห่งเอตต เหล่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอโส ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังเอตศัพท์เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว แยกตอักษรออกจากออักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อนปุ ฯเปฯ สิมฺหิ และ อมุ ฯเปฯ สํ อาเทสตอักษรเป็นสอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์อื่นมีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว ในอุทาหรณ์ว่า เอสา นี้ หลังเอตศัพท์ ลงอาปัจจัย เมื่อลบสิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? การประกอบรูปศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตํ เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๗๕:๒๑๒. สูตรนี้ว่า **ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถ** (แปลง ต ของ ต สรรพนามเป็น น ในลิงค์ทั้งปวงได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า เอตเตสนฺโต ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอโส, โส, เอสา, สา ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสตอักษรของสัพพนามเหล่านี้คือ เอต และต ในลิงค์ทั้งสอง เป็นสอักษรได้ในเพราะสิวิภัตติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในเพราะวิภัตติที่เหลือ รูปสำเร็จทั้งหลายว่า เน, เต, และ นํ, ตํ ในลิงค์ทั้งหมดพึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นย่อมมีได้เพราะทำอาเทส ต อักษรเป็น น อักษร ในเพราะวิภัตติทั้งหลายที่เหลือในลิงค์ทั้งสาม จึงกล่าวสูตรว่า ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะวิภัตติทั้งปวง ในลิงค์ทั้งหมด ความเป็นนอักษรแห่งตอักษรของสัพพนามนั้นย่อมมีได้บ้าง สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตสฺส แสดงการี คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า นตฺตํ แสดงการิยะ คำว่า สพฺพตฺถ แสดงอาธารสัตตมี สพฺพศัพท์ และวาศัพท์ ย่อมตามมาเนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว เมื่อวาศัพท์ ตามมา ท่านทำวาศัพท์ไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่การห้ามเอตศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นาย บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่านายนั้น หลังตศัพท์ ลงอาปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย ลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้วลงนาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพ ฯเปฯ โม และ เอตเตสนฺโต อาเทส ต เป็น น อักษร ตั้งอาอักษร ชื่อ ฆ เพราะอาศัยสูตรว่า อาย ฯเปฯ ตุ เมื่อทำอาเทสนาวิภัตติเป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ นํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า นํ นั้น หลังตศัพท์ เมื่อทำอาเทส ตอักษร เป็นนอักษร ด้วยสูตรนี้ ในเพราะอวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า เน นั้น หลังตศัพท์ ลงโยปฐมา วิภัตติพหุวจนะ อาเทส ตอักษรเป็นนอักษรด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า วา ยฺวปฺปจฺโม เมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพ ฯเปฯ โม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ เมื่อลงโยทุติยาวิภัตติพหุวจนะแล้ว มีเพียงการอาเทสโยวิภัตติเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า เนสุ, เตสุ มีนัยเช่นที่กล่าวแล้ว มีเพียงการอาเทสสระที่สุดเป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิ ฯเปฯ เอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า นมฺหิ, ตมฺหิ มีเพียงการลงสฺมึวิภัตติเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า นาภิ, ตาภิ มีเพียงการลงอาปัจจัยในอิตถีลิงค์เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

๑๗๖:๒๑๓. สูตรนี้ว่า **สสฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺตํ** (แปลง ต สรรพนามทั้งศัพท์เป็น อ ในเพราะ ส, สฺมา, สฺมึ, สํ และ สา ในลิงค์ทั้งปวงได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ตสฺส วา ฯเปฯ สพฺพตฺถ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส ต อักษร เป็น น อักษร ในเพราะวิภัตติที่เหลือจากสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺส, อสฺมา, อสฺมึ พึงมีได้ในเพราะสวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ สำอาเทส และสาอาเทส หลังตอักษรอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จเหล่านั้นย่อมมีได้เพราะทำอาเทส ต อักษรเป็น อ อักษรในเพราะสวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ สำอาเทส และสาอาเทส จึงกล่าวสูตรว่า สสฺมาสฺมึสำสาสฺวตฺตำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ สำอาเทส และสาอาเทส อาเทส ต อักษรที่เป็นสัพพนามทั้งตัวทีเดียวเป็น อ อักษรได้ในลิงค์ทั้งหมด สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สสฺมาสฺมึสำสาสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า อตฺตำ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร สพฺพนามศัพท์ วาศัพท์ และสพฺพตฺถศัพท์ ตามมา เนื้อความและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อสฺสนั้น หลังตศัพท์ ลงสวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม, สพฺพสฺสิมสฺเส วา และ ตสฺส วา ฯเปฯ สพฺพตฺถ อาเทส ต อักษรเป็น อ อักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคม

แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺมา, ตสฺมา, อสฺมึ, ตสฺมึ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อสฺสํ และ อสฺส นั้น หลังตศัพท์ลงอาปัจจัย ลบสระหน้า และทำปกติภาวะ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม, ตสฺส ฯเปฯ ตฺถ และ สพฺพโต โก อาเทส สฺมึวิภัตติเป็นสํ สวิภัตติ เป็นสา ด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ สํสา และเมื่อท่านทำอรรถแห่ง ต ศัพท์แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาคโม เส ลง ส อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สํสาเสฺวก ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อมุสฺสํ และ อมุสฺสา เมื่อสํ และ สา แม้มีอยู่ เมื่อ ต อักษรแม้มีอยู่ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เนสุ และ เตสุ เพราะความไม่มีแห่ง ต อักษร เพราะความไม่มีสำสาอาเทสเหล่านั้น

๑๗๗:๒๒๑. สูตรนี้ว่า **อิมสทฺทสฺส จ** (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อ ในลิงค์ทั้งปวง ในเพราะ ส, สฺมา, สฺมึ, สํ และ สา) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย และ สสฺมา ฯเปฯ สฺวตฺตํ ออกมาอย่างไร ? คือท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทสตอักษรแห่งสัพพนามเป็นออักษรในเพราะสสฺมาสฺมึสำและสา ด้วยสูตรนี้ว่า สสฺมาสฺมึสำสาสฺวตฺต ในเมื่อลงสวิภัตติสฺมาวิภัตติ และสฺมึวิภัตติ หลังอิมศัพท์ด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ ฯเปฯ โย แล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺส, อสฺมา, อสฺมึ, อสฺสำ, อสฺสา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อสฺส, อสฺมา, อสฺมึ, อสฺสำ, อสฺสา ย่อมมีได้ เพราะอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นออักษรในเพราะ สวิภัตติ สฺมาวิภัตติ สฺมึวิภัตติ สำอาเทส และสาอาเทสหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า อิมสทฺทสฺส จ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อิมสทฺทสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า จ แสดงการถึงอตฺตศัพท์ไว้

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๗๘:๒๒๔. สูตรนี้ว่า **สพฺพโต โก** (ลง ก เป็นอาคมท้ายสัพพนามทั้งปวงได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อลงสิวิภัตติหลังสพฺพศัพท์เป็นต้นอันเป็นสัพพนาม ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย พึงมีรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า

สพฺโพ, โย, โส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพโก พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะการลงกอักษรเป็นอาคม หลังสัพพนามทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพโต โก

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สพฺพโต แสดงอวธิ คำว่า โก แสดงวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า ปุริโส นี้ เมื่อ(สุทธ)นามแม้มีอยู่ ไม่ต้องลงกอักษรเป็นอาคม เพราะความไม่มีแห่ง สัพพนาม

เมื่อสพฺพศัพท์ แม้มีอยู่ในสูตรนี้ว่า สพฺพโต นำ สำสานำ ท่านอาจารย์ก็ยังกล่าวไว้อีก ด้วยสพฺพโตศัพท์ เพราะความที่สพฺพศัพท์นี้อันท่านยึดถือเอาไว้อีก

๑๗๙:๒๐๔. สูตรนี้ว่า **ฆปโต สฺมึสานำ สำสา** (แปลง สฺมึ และ ส วิภัตติท้ายสรรพนามทั้งปวงที่มีชื่อว่า ฆ และ ป เป็น สำ และ สา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ฆโต นาทีนำ, ปโต ยา ออกมาอย่างไร ? คือ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพาย, ตาย และ อมุยา พึงมีได้ ลงอาปัจจัยหลังบททั้งหลายมีสพฺพเป็นต้น อันเป็นสัพพนาม ตั้งอาชื่อฆ ตั้งสระที่สุดของอมุศัพท์ชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิยฺยา โป หลังป อาเทสนาวิภัตติเป็นต้นเป็น ยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพสฺสำ, สพฺพสฺสา, อมุสฺสำ และ อมุสฺสา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพสฺสำ, สพฺพสฺสา, อมุสฺสำ และ อมุสฺสา ย่อมสำเร็จได้ เพราะสฺมึวิภัตติและสวิภัตติ หลังสัพพนามที่ชื่อ ฆ เป็นสำ และ สา จึงกล่าวสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานำ สำสา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ฆปโต แสดงอวธิ คำว่า สฺมึสาน แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า สำสา แสดงการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๐:๒๐๗. สูตรนี้ว่า **เนตาหิ สฺมิมายยา** (สฺมึ ท้ายสรรพนามที่ชื่อว่า ฆ และ ป เหล่านี้ย่อมไม่เป็น อาย และ ยา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ฆโต นาทีนำ, ปโต ยา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสเอกวจนวิภัตติทั้งหลายมีนาวิภัตติ

เป็นต้นหลังฆ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีนำ และกล่าวถึงการอาเทสวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้นหลังป เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายคือ สพฺพาย, ตาย และ อมุยา พึงมีได้ในเพราะสฺมึวิภัตติหลังสัพพนามที่ชื่อ ฆ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพสฺสำ และ อมุสฺสำ พึงมีได้หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพสฺสำ และ อมุสฺสำ ย่อมไม่สำเร็จ เพราะทำปฏิเสธด้วยสูตรนี้ ในเพราะสฺมึวิภัตติ หลังสัพพนาที่ชื่อฆและป จึงกล่าวสูตรว่า เนตาหิ สฺมิมายยา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมไม่มีการอาเทสสฺมึวิภัตติหลังสัพพนามเหล่านั้นที่ชื่อ ฆ และชื่อ ป ที่กำลังจะดำเนินการด้วยสูตรทั้งหลายว่า ฆโต ฯเปฯ นำ, ปโต ยา สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า น แสดงการปฏิเสธ คำว่า เอตาหิ แสดงอวธิ คำว่า สฺมึ แสดงการี คำว่า อายยา แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นปฏิเสธวิธีสูตร ในเมื่อมีการตามมาแห่งสัพพนามศัพท์ที่ชื่อ ฆ และที่ชื่อ ป การกล่าวถึงศัพท์ว่า เอตาหิ ไว้อีก เพื่อไม่ให้ตามไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอติสฺสำ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอติสฺสำ นั้น หลังเอตศัพท์ ลงอาปัจจัย หลังเอตาศัพท์นั้น ลงสฺมึวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม และ ฆปโต ฯเปฯ สา ปฏิเสธแล้วด้วยสูตรนี้ อาเทสสฺมึวิภัตติเป็นสำ ด้วยสูตรว่า ฆป ฯเปฯ สำสา ทำอาเทสอาอักษรเป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า เอติมาสมิ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สำสา ฯเปฯ สุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์นี้ว่า เอตาย ปฏิเสธแล้วด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตติเป็นยำ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึ ยำ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า เอตาย นั่นเอง

อุทาหรณ์นี้ว่า ตาย มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็ อุทาหรณ์นั้นมีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังตศัพท์ ลงอาปัจจัย ลงฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะ ไม่ต้องปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสฺมึวิภัตติหลังฆ เมื่อทำอาเทสแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ทกฺขิณาย ไม่มีการปฏิเสธ เพราะวาศัพท์ที่ตามมา(ห้ามไว้) อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๑:๙๕. สูตรนี้ว่า **มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา** (แปลง สฺมึ และ นา ท้ายศัพท์มโนคณะเป็นต้น เป็น อิ และ อา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน, สฺมาสฺมึนำ วา

ออกมาอย่างไร ? คือ หลังจากศัพท์ทั้งหลายมีมโนคณะเป็นต้น เมื่อลงสฺมึวิภัตติและนาวิภัตติแล้ว รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า มเน และ มเนน นั่นแหละ พึงมีได้ด้วยสูตรทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า มนสิ และ มนสา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสสฺมึวิภัตติและนาวิภัตติหลังศัพท์ทั้งหลายมีมโนคณะเป็นต้น เอเป็นอิ และเป็นอา จึงกล่าวสูตรว่า มโนคณา ฯเปฯ มิอา

อนึ่งในสูตรนี้ ศัพท์ว่า

วโจ (ถ้อยคำ)	วโย (วัย)	เตโช (ไฟ)
ตโป (ตบะ)	เจโต (จิต)	ตโม (ความมืด)
ยโส (ชื่อเสียง, บริวาร)	อโย (เหล็ก),	ปโย (น้ำนม)
สิโร (ศีรษะ)	ฉนฺโท (ฉันท์, พระเวท)	สโร (สระน้ำ),
อุโร (อก)	รโห (ที่ลับ)	อโห (วัน)

ชื่อว่า มโนคณะ อันท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ พิล (ช่อง, รู) และ ปท (เท้า) เป็นต้น ชื่อ มโนคณาทิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า มโนคณาทิโต แสดงอวธิ คำว่า สฺมึนานำ แสดงการี คำว่า อิอา แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพท์ตามมา เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มนสิ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มนสิ นั้น หลังมนศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ตสฺส วา นฺตำ สพฺพตฺถ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นอกนี้ก็เหมือนมนศัพท์นั้น

อุทาหรณ์ว่า มนสา นั้น หลังมนศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้วเมื่อทำอาเทสนาวิภัตติเป็นอาอักษร และลง ส อักษรเป็นอาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ปทสิ, ปทสา, พิลสิ, พิลสา เป็นผลของอาทิศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น มีเพียงการลงสอักษรอาคม ด้วยอาทิศัพท์ที่ตามในสูตรนี้ว่า ส สเร วาคโม เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

๑๘๒:๙๗. สูตรนี้ว่า **สสฺส โจ** (แปลง ส วิภัตติและวิภัตติอื่นท้ายศัพท์มโนคณะเป็นต้น เป็น โอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์

กล่าวถึงการลงสอาคม แม้หลังศัพท์ทั้งหลายมีมโนคณะเป็นต้น อันเป็นอการันต์ ด้วยสูตรว่า สาคโม เส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มนโส และตปโส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสสวิภัตติ แม้หลังจากมโนคณะศัพท์เป็นต้นอันเป็นอการันต์ เป็นโออักษร จึงกล่าวสูตรว่า สสฺส โจ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สสฺส แสดงฉัฏฐีการี คำว่า โอ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร มโนคณาทิศัพท์ ย่อมตามมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มนโส และ ถามโส ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังมน และถามศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทส ส วิภัตติเป็นโออักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อพฺยคฺฆมนโส นโร และ กสฺสปสฺส วโจ เป็นผลของจศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์ว่า อพฺยคฺฆมนโส นโร นั้น หลังอพฺยคฺฆศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษรด้วยจศัพท์ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า กสฺสปสฺส วโจ นั้น หลังวจศัพท์ เมื่อลงอำทุติยาวิภัตติแล้วอาเทสอวิภัตติเป็นโอด้วยจศัพท์ เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๘๓:๔๘. สูตรนี้ว่า **เอเตสโม โลเป** (เมื่อลบวิภัตติแล้ว แปลงที่สุดของศัพท์มีมโนคณะเป็นต้นนั้น เป็น โอ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า มโน ฯเปฯ มิอา, เตสำ วิภตฺติโย โลปาจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสสฺมิวิภัตติและนาวิภัตติ เป็นอิ และเป็นอา ด้วยสูตรว่า มโน ฯเปฯ มิอา และกล่าวถึงการลบวิภัตติด้วยสูตรว่า เตสำ ฯเปฯ โลปา จ ในเพราะศัพท์เหล่านั้นเป็นตัทธิตวากยะ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า มโนมยำ, อโยมยำ, เตโชสเมน และ ตโปคุเณน พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในสมาสและตัทธิต เมื่อลบวิภัตติหลังมโนคณศัพท์เป็นต้น สระที่สุดแห่งมโนคณะเป็นต้นเหล่านั้นย่อมถึงความเป็นโอ จึงกล่าวสูตรว่า เอเตสโม โลเป

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เอเตสำ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า โอ แสดงการิยะ คำว่า โลเป แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ก็สูตรนี้ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบวิภัตติด้วยโลเปศัพท์ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า มโนมยํ นั้น ในอรรถว่า ทำแล้วด้วยใจ นี้ เมื่อลงมยปัจจัยด้วยสูตรว่า ตปฺปกติวจเน มโย แล้ว ลบวิภัตติและปกติศัพท์ด้วยเตสํศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสํ ฯเปฯ เจ เพราะความเป็นตัทธิตวากยะ เพราะอาศัยสูตรว่า มโน ฯเปฯ มิอา เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งมนศัพท์เป็นโอด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำบทที่มีตัทธิตปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม เพราะความเป็นตัทธิต เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่ามโนมยนั้น

อุทาหรณ์ว่า เตโชสเมน นั้น ในอรรถว่า เตชสา สโม (เสมอด้วยไฟ) ตั้งเป็นสมาส และชื่อตัปปุริสสมาส เมื่อลบวิภัตติ เพราะความเป็นสมาส ทำอาเทสสระที่สุดเป็นโออักษรด้วยสูตรนี้ ทำบทที่สำเร็จจากสมาสให้เป็นเหมือนนาม ลงนาวิภัตติ เมื่อทำอาเทสนาวิภัตติเป็นเอนแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า เตโชสเมน นั้น อุทาหรณ์ว่า ตโปคุเณน นั้น มีเพียงกัมมธารยะสมาสว่า ตโป เอว คุโณ (คุณคือตปะ) เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาโปสเมน และ เตโชสเมน เป็นผลของอาทิศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อทำเป็นตัปปุริสสมาสแล้ว อาเทสสระที่สุดเป็นโออักษรด้วยอาทิศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย ในสูตรนี้ แม้มีอาทิศัพท์อยู่ (แต่) ท่านอาจารย์กล่าวแล้ว หมายเอาอาทิศัพท์ที่ตามมาเท่านั้น

๑๘๔:๙๖. สูตรนี้ว่า **ส สเร วาคโม** (ลง ส เป็นอาคมท้ายศัพท์มโนคณะเป็นต้น ในเพราะสระหลังตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า มโนค ฯเปฯ อา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การอาเทสสฺมิวิภัตติ และนาวิภัตติ หลังมโนคณะศัพท์ เป็นอิ และเป็นอา ด้วยสูตรว่า มโน ฯเปฯ อา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า มนสา และ มนสิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีได้ เพราะลงสอาคม ในเพราะสระอันเป็นอาเทสวิภัตติหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ส สเร วาคโม

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ส แสดงวิเสสนะของอาคโมศัพท์นั้น คำว่า สเร แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า อาคโม แสดงวิสยี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มเนน เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายแม้เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วาจสิกํ และ มานสิกํ เป็นผลของอาทิศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า มนสา ปกตํ (ทำด้วยใจ) เพราะอาศัยสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ ณิโก ลงณิกปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตมธีเตจ ฯเปฯ กตฺเถสุ จ ลบวิภัตติและปกติศัพท์ด้วยเตสํศัพท์ เมื่อทำวุทธิ ในเพราะณปัจจัยแล้ว เมื่อลงสอาคม ในเพราะสระอันเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัย ด้วยอาทิศัพท์สูตรนี้ ทำบทที่มีตัทธิตปัจจัยเป็นที่สุดให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๘๕:๑๑๒. สูตรนี้ว่า **สนฺตสทฺทสฺส ฯเปฯ นฺเต** (แปลง สนฺต ศัพท์เป็น ส ในเพราะ ภ และลง พ อาคมในที่สุด) ออกมาจากสูตรว่า สิมาหิสฺมึ ฯเปฯ มฺหิ วา

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า สนฺตสทฺทสฺส แสดงการี คำว่า โส แสดงการิยะ คำว่า เภ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า โพ แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ คำว่า อนฺเต แสดงวิสยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สพฺภิ ในอุทาหรณ์ว่า สพฺภิ นั้น หลังสนฺตศัพท์ ลงตติยาพหุวจนะอาเทสหิวิภัตติ เป็นภิ ด้วยสูตรว่า สฺมาหิสฺมึ มฺหาภิมฺหิ วา ในเพราะภ อักษรหนปลายอาเทสนฺตศัพท์ เป็นส และลงพอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สพฺภูโต และ สพฺภาโว นั้น ในอรรถว่า สนฺโต ภูโต และ สนฺโต ภาโว นี้ เมื่อตั้งเป็นสมาส ลงสอักษรเป็นอาคม และลงพอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สกฺกโต และ สกฺกาโร เป็นผลของจศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า สนฺโต กโต และ สนฺโต กาโร เมื่อทำเป็นสมาสแล้ว ลงสอักษรเป็นอาคมด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อทำเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๑๘๖:๑๐๗. สูตรนี้ว่า **สิมฺหิ ฯเปฯ อํ** (แปลง นฺต ศัพท์ของ คจฺฉนฺต ศัพท์เป็นต้น เป็น อ ในเพราะ สิ วิภัตติตามสมควร) ออกมาจากสูตรว่า โส

สูตรนี้มี ๔ บท วาศัพท์ตามมา คำว่า สิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า คจฺฉนฺตาทีนํ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า นฺตสทฺโท แสดงการิ คำว่า อ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังคจฺฉนฺตศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ส สเร วาคโม ในเพราะสิวิภัตติ อาเทสนฺตศัพท์เป็น อ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ศัพท์เป็นต้นว่า

มหำ (ยิ่งใหญ่, บูชาอยู่) จรำ (ประพฤติอยู่, เที่ยวไปอยู่)
ติฏฺฐำ (ตั้งอยู่) ททำ (ให้อยู่)
ภุญฺชำ (บริโภคอยู่) สุณำ (ฟังอยู่)
ปจำ (หุงอยู่) ชยำ (ชนะอยู่)
ชีรำ (แก่อยู่) จวำ (เคลื่อนอยู่)
มียำ (ตายอยู่) สรำ (ระลึกอยู่)
กุพฺพำ (กระทำอยู่) ชปำ (ท่องบ่นอยู่)
วชำ (ไปอยู่)

พึงทราบเหมือนอย่างนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อนฺโต มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๗:๑๐๘. สูตรนี้ว่า **เสเสสุ นฺตุว** (นฺต ของ คจฺฉนฺต ศัพท์เป็นต้น พึงทราบเหมือน นฺตุ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยที่เหลือ) ออกมาจากสูตรว่า สิมฺหิ คจฺฉนฺตา ฯเปฯ อำ บัณฑิตควรกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาคโม เส และ สฺมาสฺมึนำ วา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เสเสสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า นฺตุ แสดงการิยะ คำว่า อิว แสดงอุปมา จริงอยู่ ด้วยสูตรนี้ นักศึกษาพึงเห็น นฺตุว ในสูตรทั้งหลายที่เหลือ อติเทสสูตรนี้เรียกว่า การิยาติเทส เพราะอติเทสสูตรนั้น มี ๖ คือ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ว่า

อติเทส (การชี้แนะ) มี ๖ อย่างคือ

(๑) พฺยปเทสาติเทส การชี้แนะด้วยการตั้งชื่อ เช่นสูตรว่า ตทฺธิตสมาสกิตกานามำวาตเวตุนาทีสุ จ (บทตัทธิต สมาส และกิตก์ พึงทราบเหมือนอย่างนาม ยกเว้นปัจจัยที่มิใช่ ตเว และ ตุน เป็นต้น)

(๒) นิมิตฺตาติเทส การชี้แนะสาเหตุ เช่นสูตรว่า การิตํ วิย ณานุพนฺโธ (ให้ปัจจัยที่มี ณ เป็นอนุพันธ์เป็นเหมือนการิตปัจจัย)

(๓) ตํรูปาติเทส การชี้แนะว่าให้กระทำเหมือนวิธีที่ผ่านมา เช่นสูตรว่า อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาว (สฺมา วิภัตติท้าย อมฺห, ตุมฺห, ศัพท์ลงท้ายด้วย นฺตุ, ราช, พฺรหฺม, อตฺต, สข, สตฺถุ และ ปิตุ ศัพท์เป็นต้น พึงทราบเหมือน นา วิภัตติ)

(๔) ตํสภาวาติเทส การชี้แนะให้ใช้รูปศัพท์เดิม เช่นสูตรว่า อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ (ศัพท์อิตถีลิงค์ที่รูปเดิมเป็นปุงลิงค์ ในเพราะอิตถีลิงค์เบื้องหลัง [คำที่มาสมาสกัน] ให้กระทำเหมือนปุงลิงค์)

(๕) สุตตาติเทสะ การชี้แนะให้กระทำตามสูตรที่แสดงมาแล้ว เช่นสูตรว่า อนุปทิฏฺฐานํ วุตฺตโยคโต (การประกอบรูปศัพท์ที่มิได้แสดงไว้ พึงทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

(๖) การิยาติเทสะ การชี้แนะวิธีที่พึงกระทำ เช่นสูตรว่า เสเสสุ นฺตุว (นฺต ของ คจฺฉนฺต ศัพท์เป็นต้น พึงทราบเหมือน นฺตุ ในเพราะวิภัตติ และปัจจัยที่เหลือ)

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉโต นั้น ลงสวิภัตติ อาเทสนฺตเหมือนนฺตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทส นฺตุศัพท์ พร้อม ส วิภัตติเป็นโตด้วยสูตรว่า โตติตา ฯเปฯ สุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๘๘:๑๕๕. สูตรนี้ว่า **พฺรหฺมตฺต ฯเปฯ อมานํ** (แปลง อ ท้าย พฺรหฺม, อตฺต, สข และ ราช ศัพท์เป็นต้นเป็น อานํ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย, สรโลโป ฯเปฯ ปกติ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า พฺรหฺมตฺต ฯเปฯ ทิโต แสดงอวธิ คำว่า อ แสดงการี คำว่า อานํ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพท์ ย่อมตามมา

อุทาหรณ์ว่า พฺรหฺมานํ นั้น หลังพฺรหฺมศัพท์ ลงอทุติยาวิภัตติ เมื่ออาเทสอวิภัตติเป็นอานแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า ราชา นี้ เมื่อราชศัพท์แม้มีอยู่ เพราะไม่มีอทุติยาวิภัตติ

๑๘๙:๑๑๓. สูตรนี้ว่า **สฺยา จ** (แปลง สิ วิภัตติท้าย พฺรหฺม, อตฺต, สข และ ราช ศัพท์เป็นต้นเป็น อา) ออกมาจากสูตรว่า โส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สิ แสดงการี คำว่า อา แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงนิวัตฺตนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เป็นวิธีในพฺรหฺมาทิคณะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พฺรหฺมา เหล่านั้น อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว คำว่า อาตุมา เป็นปริยายศัพท์ของอตฺตศัพท์ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า อตฺตา ดังนี้นั่นเทียว

๑๙๐:๑๑๔. สูตรนี้ว่า **โยนมาโน** (แปลง โย วิภัตติท้าย พฺรหม, อตฺต, สข และ ราช ศัพท์เป็นต้น เป็น อาโน) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ ขยายความว่า หลังพฺรหฺมศัพท์นั้น ย่อมมีการอาเทสโยวิภัตติทั้งหลาย เป็นอาโน

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงเป็นการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๑:๑๓๐. สูตรนี้ว่า **สขาโต จาโยโน** (แปลง โย วิภัตติท้าย สข ศัพท์เป็น อาโย และ โน) ออกมาจากสูตรว่า โยนมาโน บัณฑิตควรกล่าวแม้ว่า สูตรนี้ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺพโย ฯเปฯ เอ

สูตรนี้มี ๓ บท ท่านแสดงไว้ด้วย อวธิ อนุกัฑฒนะ และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สขาโย และ สขิโน พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สขา มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ในอุทาหรณ์นั้น เมื่อสขศัพท์แม้มีอยู่ เพราะความไม่มีโยวิภัตติทั้งหลาย

๑๙๒:๑๓๕. สูตรนี้ว่า **สฺมิเม** (แปลง สฺมึ ท้าย สข ศัพท์เป็น เอ) ออกมาจากสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา เมื่อความสำเร็จมีอยู่ การกระทำนี้มีเนื้อความแน่นอนด้วยสูตรนี้ว่า สฺมาสฺมึนำ วา หรือเพื่อแสดงรูปพิเศษ ในความต่างกันของพฺรหฺมาทิคณะ เพราะความเป็นของแน่นอน

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงไว้ด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า สเข อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๓:๑๒๒. สูตรนี้ว่า **พฺรหฺมโต คสฺส จ** (แปลง ค หลัง พฺรหฺม ศัพท์เป็น เอ) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ

สูตรนี้มี ๓ บท อวธิ การี จศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์แก่การดึงวาศัพท์ไว้

อุทาหรณ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๔:๑๓๑. สูตรนี้ว่า **สขนฺตสฺสิ โนนานำเสสุ** (แปลงสระท้าย สข ศัพท์เป็น อิ ในเพราะ โน, นา, นำ และ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพโยนีนมาเอ, อโตเนน, สุนำหิสุ จ และ สาคโม เส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สขนฺตสฺส แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า อิ แสดงการิยะ คำว่า โนนานำเสสุ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สขิโน มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ หลังสขศัพท์ ลงนาวิภัตติ นำวิภัตติ และสวิภัตติ ทำอาเทสสระที่สุดของสขศัพท์เป็นอิ ด้วยสูตรนี้ ในเพราะสวิภัตติเมื่อลงสอักษรเป็นอาคมแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สขาเรหิ นี้ เมื่อสขศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีวิภัตติเหล่านั้น

๑๙๕:๑๓๔. สูตรนี้ว่า **อาโร หิมฺหิ วา** (แปลงสระท้ายของ สข ศัพท์เป็น อาร ในเพราะ หิ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ

สูตรนี้มี ๓ บท ท่านแสดงไว้ด้วยคำการิย นิมิตตสัตตมี และวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สขาเรหิ ก็อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สเขหิ เป็นผลของวาศัพท์

๑๙๖:๑๓๓. สูตรนี้ว่า **สุนมำสุ วา** (แปลงสระท้ายของ สข ศัพท์ เป็น อาร ในเพราะ สุ, นำ และ อำ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สุหิสฺวกาโร เอ, สุหินาสุ จ และ พฺรหฺมตฺต ฯเปฯ อมานำ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สุนำสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงอรรถว่าห้าม สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สขาเรสุ, สขารานำ, สขินำ และ สขำ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๗:๑๒๕. สูตรนี้ว่า **พฺรหฺมโต ตุ สฺมึ นิ** (แปลง สฺมึ ท้าย พฺรหฺม ศัพท์และอื่นๆ เป็น นิ) ออกมาจากสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา ด้วยสูตรนั้น เพราะเป็นวิธีของสฺมึวิภัตติหลังนามที่เป็นอการันต์

สูตรนี้มี ๔ บท

อุทาหรณ์มีอาทิว่า พฺรหฺมนิ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กมฺมนิ, จมฺมนิ, มุทฺธนิ เป็นผลของตุศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๑๙๘:๑๒๓. สูตรนี้ว่า **อุตฺตำ สนาสุ** (สระท้ายของ พฺรหฺม ศัพท์ย่อมถึงความเป็นอุ ในเพราะ ส และ นา วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อโต เนน, สาคโม เส

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงไว้ด้วยบทที่เป็นการิยะ และบทที่เป็นนิมิตตสัตตมีพฺรหฺมศัพท์ ย่อมตามมาด้วยอำนาจแห่งศัพท์ที่มีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด

อุทาหรณ์มีอาทิว่า พฺรหฺมุโน และ พฺรหฺมุนา อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า พฺรหฺมา นี้ เมื่อพฺรหฺมศัพท์แม้มีอยู่ ก็ไม่ทำอาเทสด้วยสูตรนี้เพราะความไม่มีสและนาวิภัตติเหล่านั้น

๑๙๙:๑๕๘. สูตรนี้ว่า **สตฺถุปิตา ฯเปฯ โลโป จ** (แปลงสระท้ายของ สตฺถุ และปิตุ ศัพท์เป็นต้นเป็น อา ในเพราะ สิ วิภัตติ และลบ สิ วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ เพราะออกมาจากสูตรนั้น สูตรนี้ย่อมมี เพราะวิธีแห่งการลบสิวิภัตติ แม้หลังอุการันต์

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สตฺถุ ฯเปฯ นำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า อา แสดงการิยะ คำว่า สิสฺมึ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า สิโลโป แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมฺปิณฑนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สตฺถา, ปิตา, มาตา, ภาตา และ กตฺตา อุทาหรณ์เหล่านั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถุสฺส มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อสตฺถุศัพท์ แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำตามสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสิวิภัตติ

๒๐๐:๑๙๖ สูตรนี้ว่า **อญฺเญสฺวารตฺตํ** (สระท้ายของ สตฺถุ และ ปิตุ ศัพท์ เป็นต้น ย่อมถึงความเป็น อาร ในเพราะวิภัตติอื่นๆ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย, อโม นิคฺคหีตํ ฯเปฯ หิ, ฆปโต ฯเปฯ โป, สุนํหิสุ จ, สาคโม เส เพราะออกมาจากสูตรเหล่านั้น เพราะความเป็นวิธีแห่งวิภัตติทั้งหลายหลังล และเพราะการเกิดขึ้นแห่งการทีฆะ และลงอาคม ในเพราะสุวิภัตติ นวิภัตติ และหิวิภัตติทั้งหลาย

สูตรนี้มี ๒ บท เป็นการแสดงนิมิต และการิยะ ในวิภัตติเหล่าอื่นจากสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถารํ และ สตฺถาเรหิ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถา และ ปิตา เมื่อสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์และปิตุศัพท์ทั้งหลาย แม้มีอยู่ก็ไม่ต้องอาเทส อุ เป็นอาร เพราะวิภัตติเหล่านั้น

ก็สำหรับสูตรนี้ ย่อมมีรูปสำเร็จเหล่านี้คือ สตฺถารํ, สตฺถาโร, สตฺถาเรน, สตฺถาเนหิ, สตฺถาเรภิ, สตฺถารสฺส, สตฺถารานํ, สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิ, สตฺถารสฺส, สตฺถารานํ, สตฺถาเร, สตฺถริ, สตฺถารสฺมึ, สตฺถาเรสุ แม้ในปิตุศัพท์ มาตุศัพท์ ภาตุศัพท์ กตฺตุศัพท์ และ ภตฺตุศัพท์ ก็มีรูปสำเร็จได้อย่างนั้นเหมือนกัน

๒๐๑:๑๖๓. สูตรนี้ว่า **วา นํมฺหิ** (สระท้ายของ สตฺถุ และ ปิตุ ศัพท์เป็นต้นย่อมถึงความเป็น อาร ในเพราะ นํ วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตํ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตนี้ เมื่อความสำเร็จเป็นอาร แม้มีอยู่ในวิภัตติทั้งหลายเหล่าอื่น ท่านทำสูตรนี้ไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่การปฏิเสธ ในเพราะนวิภัตติ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงไว้ด้วยบทที่เป็นวิกัปนัตถะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถารานํ, ปิตรานํ, มาตรานํ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สตฺถานํ, ปิตานํ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตฺถุศัพท์ และปิตุศัพท์ เมื่อลงนวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ อาศัยสูตรนี้นั่นเอง ในเพราะนวิภัตติ อาเทสสระที่สุดแห่งสตฺถุ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า สตฺถุนตฺตญฺจ เพราะอาศัยสูตรว่า โยสุ กต ฯเปฯ ฆ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า สุนํหิสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีวิธีประกอบรูปศัพท์เหมือนการประกอบรูปสำเร็จว่า สตฺถานํ นั่นเอง

๒๐๒:๑๖๔. สูตรนี้ว่า **สตฺถุนตฺตญฺจ** (แปลงสระท้ายของ สตฺถุ ศัพท์และศัพท์อื่น เป็น อ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตํ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สตฺถุ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า นำ แสดงนิมิตสัตตมี คำว่า อตฺตำ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ

ต่อไปนี้เป็นคำอธิบาย (ความประสงค์ของท่านผู้รจนา):- การอาเทสสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์เป็นต้น เป็นอาร ในเพราะวิภัตติทั้งปวง ย่อมมีได้ด้วยสูตรนี้ว่า อญฺเญสฺวารตฺตำ ในเพราะนวิภัตติ อาเทสสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์เป็นต้น เป็นอารได้บ้าง ด้วยสูตรนี้ว่า วา นำมฺหิ อุทาหรณ์ที่ทำอาเทส เช่น สตฺถารานำ และ ปิตรานำ ที่ไม่ทำอาเทส เช่น สตฺถานำ และ ปิตานำ สระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์พ้นจากการอาเทสเป็นอาร อย่างแน่นอนด้วยสูตรนี้เพราะปฏิเสธไว้ เหตุนั้นรูปสำเร็จว่า สตฺถานำ ย่อมมีได้ เพราะเหตุนั้น ในเพราะนวิภัตติ สตฺถุศัพท์ย่อมมีรูปสำเร็จว่า สตฺถานำ ด้วยอำนาจแห่งสูตรว่า วา นำมฺหิ และย่อมมีรูปสำเร็จว่า สตฺถานำ ด้วยอำนาจแห่งสูตรว่า สตฺถุนตฺตญฺจ ก็เฉพาะศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิตุ มาตุ กตฺตุ ภาตุ และธีตุ ที่ถูกรวบรวมไว้ด้วยจศัพท์ จึงมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า ปิตรานำ ปิตูนำ หรือ ปิตานำ ในเพราะนวิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถานำ และ ปิตานำ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

เมื่ออุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถารานำ แม้มีอยู่ในเพราะนวิภัตติ ไม่ต้องอาเทสสระที่สุดของสตฺถุศัพท์เป็นต้น เป็นออักษร เพราะท่านห้ามไว้ด้วยวาศัพท์

๒๐๓:๑๖๒. สูตรนี้ว่า **อุ สสฺมึ สโลโป จ** (แปลงสระท้ายของ สตฺถุ และ ปิตุ ศัพท์เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภัตติได้บ้าง และลบ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตำ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อุ แสดงการิย คำว่า สสฺมึ แสดงนิมิตฺตสัตตมี คำว่า สโลโป แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพท์ย่อมตามมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถุ, สตฺถุสฺส และ สตฺถุโน อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๐๔:๑๖๗. สูตรนี้ว่า **สกฺกมนฺธาตาทีนญฺจ** (แปลงสระท้ายของ สกมนฺธาตุ ศัพท์เป็นต้น เป็น อุ ในเพราะ ส วิภัตติ และลบ ส วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า อุ สสฺมึ สโลโป จ

สูตรนี้มี ๒ บท ท่านแสดงไว้ด้วยบทที่เป็นอันตาเปกขฉัฏฐีการี และอนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร เมื่อความสำเร็จมีอยู่ ท่านทำสูตรนี้ไว้อีกเพื่อแสดงนิจจวิธี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สกฺกมนฺธาตุ อิว อสฺส ราชิโน วิภโว อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๐๕:๑๖๐. สูตรนี้ว่า **ตโต โยนโม ตุ** (แปลง โย วิภัตติท้าย อาร นั้น และศัพท์อื่นๆ เป็น โอ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อญฺเญ ฯเปฯ ตฺตุ, สพฺพโย ฯเปฯ เอ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า โยนํ แสดงการี คำว่า โอ แสดงการิยะ คำว่า ตุ แสดง สมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ก็ในสูตรนี้ท่านยึดเอาการอาเทสเป็นอารด้วยตอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถาโร, ปิตโร, มาตโร, ภาตโร, กตฺตาโร และ วตฺตาโร บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สตฺถาโร, กตฺตาโร และ วตฺตาโร เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว อาเทสสระที่สุดของสตฺถุศัพท์เป็นต้นเหล่านั้นเป็นอาร ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตุ หลังการอาเทสเป็นอารแล้ว เมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีเพียงการทำรัสสะด้วยสูตรว่า ปิตาทีนมสิมฺหิ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จตุโร, คาโว และ อุโภ เป็นผลของตุศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จตุโร นั้น หลังจตุศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดของจตุศัพท์เป็น อุร ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า โอ สเร จ หรือลงรอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ยวมทนตรลา จาคมา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คาโว นั้น เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว อาเทสโออักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งโคศัพท์เป็นคาว ด้วยสูตรว่า โยสุ จ เมื่อทำอาเทสโยวิภัตติทั้งหลายเป็นโออักษรด้วยตุศัพท์ในสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อุโภ นั้น หลังทฺวิศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทสทฺวิศัพท์เป็นอุภ ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จ เมื่อทำอาเทสโยวิภัตติทั้งหลายเป็นโออักษร ด้วยตุศัพท์ในสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านพระพุทธัปปิยเถระ กล่าวแม้รูปสำเร็จไว้แล้วว่า หลังโปกฺขรณีศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทสโยวิภัตติทั้งหลายเป็นโออักษรด้วยตุศัพท์ ตั้งอีอักษรชื่อ ป ทำอาเทสอีชื่อปนั้นเป็น ย ด้วยสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ นำ ณ อักษร

เข้าประกอบกับ ย อักษร เป็นณฺย ทำอาเทส ณฺย อักษรเป็นญอักษร ด้วยการศัพท์ในสูตรว่า ยวตๆ ตลน ฯเปฯ ชการตฺตๆ ทำเทฺวภาวะ(การซ้อน) ญอักษรนั้น นำเข้าประกอบกันสำเร็จรูปเป็น โปกฺขรญฺโญ

๒๐๖:๑๖๕. สูตรนี้ว่า **ตโต สฺมิมิ** (แปลง สฺมึ วิภัตติท้าย อาร เป็น อิ) ออกมาจากสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตๆ, สฺมาหิสฺมึ ฯเปฯ วา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ตโต แสดงอวธิ คำว่า สฺมึ แสดงการี คำว่า อิ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถริ, ปิตริ, มาตริ, ภาตริ, ธีตริ, วตฺตริ, กตฺตริ และ ภตฺตริ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตฺถุศัพท์ และปิตุศัพท์เป็นต้น เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว และเมื่อทำอาเทสสระที่สุดเป็นอาร ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตๆ แล้ว ทำอาเทสสฺมึวิภัตติเป็นอิ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำรัสสะ อาอักษรเป็น อ อักษร ด้วยสูตรว่า อาโร รสฺสมิกาเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภุวิ เป็นผลของตโตศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังภูศัพท์ ลงสฺมึวิภัตติ อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นอิอักษร ด้วยตโตศัพท์ (ในสูตร)นี้ ทำสระที่สุดแห่งภูศัพท์ให้ชื่อล เมื่ออาเทสอูที่ชื่อลนั้นเป็นอุว ด้วยสูตรว่า ฌลานมิ ฯเปฯ เร วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๐๗:๑๖๑. สูตรนี้ว่า **นา อา** (แปลง นา วิภัตติท้าย อาร นั้นเป็น อา) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อญฺเญสฺวารตฺตๆ, อโต เนน

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า นา แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อา แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ในบทว่า นา นี้ เป็นปฐมาวิภัตติลงในอรรถฉัฏฐี ลบสิปฐมาวิภัตติลงในอรรถฉัฏฐี ลบสิวิภัตติด้วยอาทิศัพท์ในสูตรนี้ว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ ตาทีหิ จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถารา, ‘ธีตรา’, กตฺตารา, วตฺตารา บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตฺถุศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์เป็นอาร เมื่ออาเทสนาวิภัตติเป็นอาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๐๘:๑๖๖. สูตรนี้ว่า **อาโร รสฺสมิกาเร** (อาร ย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะอิ อักษร) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อญฺเญสฺวารตฺตๆ, ตโต สฺมิมิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺถริ, ปิตริ, ฯเปฯ วตฺตริ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสตฺถุศัพท์ เมื่อลงสฺมึสัตตมีวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อณฺเณสฺวารตฺตํ ทำอาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นอิอักษรด้วยสูตรว่า ตโต สฺมิมิ เมื่อทำรัสสะอารเป็นอรด้วยสูตรว่า อาโร รสฺสมิกาเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ที่เหลือมีการประกอบรูปศัพท์ เหมือนรูปอุทาหรณ์ว่า สตฺถริ นั้นนั่นเอง

๒๐๙:๑๖๘. สูตรนี้ว่า **ปิตาทีนมสิมฺหิ** (อาร ของ ปิตุ ศัพท์เป็นต้นย่อมถึงความเป็นรัสสะ ในเพราะวิภัตติอันมิใช่ สิ) ออกมาจากสูตรว่า อาโร รสฺสมิกาเร

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปิตาทีนํ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า อสิมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

ในเพราะ อำ วิภัตติ ได้รูปสำเร็จมีอาทิว่า ปิตรำ, มาตรำ และ ธีตรำ

ในเพราะ โย วิภัตติ ได้รูปสำเร็จมีอาทิว่า ปิตโร, มาตโร และ ธีตโร

ในเพราะ นา วิภัตติ ได้รูปสำเร็จมีอาทิว่า ปิตรา, มาตรา และ ธีตรา

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว โดยทำนองที่กล่าวแล้ว

ในเพราะสิวิภัตติ ไม่มีการอาเทสเป็นอาร เพราะคำว่า อสิมฺหิ เกินมา ท่านกล่าวถึงอสิมฺหิศัพท์ไว้ เพื่อให้รู้ถึงการอาเทสสระที่สุด เป็นอิอักษร ในเพราะโตปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า มาติโต, ปิติโต และ ทุหิติโต เป็นผลของอสิมฺหิศัพท์นั้น บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มาติโต นั้น หลังมาตุศัพท์ เมื่อลงโตปัจจัยแล้วเมื่อทำอาเทสอุอักษร เป็นอิอักษรด้วยอสิมฺหิศัพท์ (ในสูตร) นี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้อุทาหรณ์ว่า ปิติโต ก็อย่างนั้น คำว่า ทุหิติโต แปลว่า ธิดา ทุหธาตุ เป็นไปในความเต็ม ลงตุปัจจัยด้วยสูตรว่า สพฺพโต ณฺวตฺวาวี วา ลงอิอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร หญิงใด ย่อมเต็ม คือยังตระกูลให้เต็ม เหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า ทุกิตา ได้แก่ ธิดา หลังทุตหิตุศัพท์นั้น เมื่อลงโตปัจจัยแล้ว อาเทสสระที่สุดเป็นอิอักษร

อนึ่งในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านย่อมนับสงเคราะห์เอาบทว่า มาติปกฺโข, ปิติปกฺโข เข้าไว้ด้วย

๒๑๐:๒๓๙. สูตรนี้ว่า ตยาตียีนำ ตกาโร ตฺวตฺตำ วา (ต อักษรของ ตยา และ ตยิ ย่อมถึงความเป็น ตฺว ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตยามยา และ ตุมฺหมฺหากำ ตยิมยิ

ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสตุมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นตยา (และ) การอาเทสอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นมยา ในเพราะนาวิภัตติ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ยา และกล่าวถึงการอาเทสตุมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นตยิ (และ) การอาเทสอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นมยิ ในเพราะสฺมึวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ตฺวยา, ตฺวยิ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ตอักษร ของคำว่า ตยาและตยินั้น ย่อมถึงความเป็นตฺว ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ตยาตยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํ วา

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตยาตยีนํ แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า ตกาโร แสดงการี คำว่า ตฺวตฺตํ แสดง การิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า ตฺวยา นี้ หลังตุมฺหศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติ ทำอาเทสตุมฺหศัพท์กับวิภัตติเป็นตยา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ ตยามยา เมื่อทำอาเทส ตอักษร เป็นตฺว ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ และอุทาหรณ์ว่า ตฺวยิ หลังตุมฺหศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว ทำอาเทสตุมฺหศัพท์กับวิภัตติเป็นตยิ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหมฺหากํ ตยิมยิ แล้ว เมื่อทำอาเทสตอักษรเป็นตฺว ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ตวํ เมื่อตอักษรแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องอาเทสตอักษร เป็น ตฺว เพราะความไม่มีนาวิภัตติและสฺมึวิภัตติเหล่านั้น

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๓ แห่งนามกัปในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๒.๔ นามกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๔

๒๑๑:๑๒๖. สูตรนี้ว่า **อตฺตนฺโต หิสฺมิมนตฺตํ** (สระท้ายของ อตฺต ศัพท์ย่อมถึงความเป็น อน ในเพราะ หิวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สุหิสฺวกาโร เอ, สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงไว้ด้วยการี นิมิตตสัตตมี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อตฺตเนหิ และ อตฺตเนภิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อตฺตเนหิ หลังอตฺตศัพท์ เมื่อลงหิวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดแห่งอตฺตศัพท์เป็นอนด้วยสูตรนี้ ในเพราะหิวิภัตติเมื่อทำอาเทสอักษร เป็นเอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวกาโร เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงทำอาเทสหิวิภัตติเป็นภิ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ราเชหิ นี้ เมื่อหิวิภัตติแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสระที่สุด แห่งอตฺตศัพท์

ในอุทาหรณ์ว่า อตฺตโน นี้ เมื่อสระที่สุดของอตฺถศัพท์แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีหิวิภัตติ

๒๑๒:๑๒๙. สูตรนี้ว่า **ตโต สฺมึ นิ** (แปลง สฺมึ ท้าย อตฺต ศัพท์นั้นเป็น นิ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สฺมาสฺมึนํ วา, สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงบทที่เป็น อวธิ การิ และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า อตฺตนิ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอตฺตศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตติเป็นนิ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๑๓:๑๒๗. สูตรนี้ว่า **สสฺส โน** (แปลง ส วิภัตติท้าย อตฺต ศัพท์นั้นเป็น โน) ออกมาจากสูตรว่า สาคโม เส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็นการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า อตฺตโน ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอตฺตศัพท์ เมื่อลงสวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทสสวิภัตติเป็นโนด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๑๔:๑๒๘. สูตรนี้ว่า **สฺมา นา** (แปลง สฺมา ท้าย อตฺต ศัพท์นั้นเป็น นา) ออกมาจากสูตรว่า สฺมาสฺมึ นำ วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็นการี และการิยะ เมื่อท่านควรกล่าวว่า สฺมาสฺส นา ท่านลบสวิภัตติด้วยสูตรว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ จ แล้วกล่าวไว้อย่างนี้

อุทาหรณ์ว่า อตฺตนา หลังอตฺตศัพท์ ลงสฺมาวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรทั้งสองว่า อตฺตนฺโต หิสฺมิมนตฺตำ และ ตโต สฺมึ นิ เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติเป็นนา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อมีความสำเร็จ ด้วยสูตรว่า พฺรหฺมตฺต ฯเปฯ สฺมา นาว สูตรนี้ มีเนื้อความหมายให้รู้เนื้อความอื่น เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า ปุนารพฺภคฺคหเณน อุทาหรณ์เช่น อตฺรโช ทำอาเทส ต อักษรเป็น ร อักษร

๒๑๕:๑๔๑. สูตรนี้ว่า **ฌลโต จ** (แปลง สฺมา ท้าย ฌ และ ล เป็น นา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สฺมา นา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็นอวธิ และ อนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคินา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคฺคินา หลังอคฺคิศัพท์ เมื่อลงสฺมาวิภัตติแล้ว เมื่อสูตรว่า อาลปเน สิ คสญฺโญ กำลังตามไปด้วย ตั้งอิวัณณะชื่อ ฌ ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติเป็นนา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินา นี้ เมื่อทำรัสสะ ในเพราะเอกวจนะหนปลาย ด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ สฺวปิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุนา นี้ หลัง ล ในอุทาหรณ์ว่า สยมฺภุนา นี้ มีเพียงการทำรัสสะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคโย เมื่อโยวิภัตติเหล่านั้นแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสฺมาวิภัตติ

๒๑๖:๑๘๐. สูตรนี้ว่า **ฆปโต สฺมึ ยำ วา** (แปลง สฺมึ วิภัตติท้าย ฆ และ ป เป็น ยำ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ปโต ยา

สูตรนี้มี ๔ บท ๓ บทแสดงด้วยอวธิ การี และการิยะ ส่วนคำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กญฺญายํ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลัง กญฺญ ลงอาปัจจัย ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังกญฺญาศัพท์นั้นลงสฺมึวิภัตติ ตั้งอาการันต์อิตถีลิงค์นั้น ชื่อฆ เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตติเป็นยํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กญฺญาย เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น ไม่ต้องทำอาเทสสฺมึเป็นยํ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นยา ด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีนํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รตฺติยํ มีเพียงการตั้งอิวัณณะ ชื่อปเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิยํ ทำรัสสะด้วยสูตรว่า อโฆ ฯเปฯ สฺวปิ จ เพราะความเป็นอีการันต์ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์แม้นั้น ทำรัสสะ แม้ในอุทาหรณ์ว่า วธุยํ นี้ ก็ทำรัสสะ(เหมือนกัน) อุทาหรณ์ว่า วธุยา เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า ยาคุยํ มีความเป็นอูการันต์เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๑๗:๑๙๙. สูตรนี้ว่า **โยนนฺนิ นปุ๎สเกหิ** (แปลง โย วิภัตติท้ายนปุงสกลิงค์เป็น นิ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงการี การิยะ และอวธิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร บทว่า นปุ๎สเกหิ พึงเห็นว่า หลังนปุงสกลิงค์อันมีอิวัณณะและอุวัณณะเป็นที่สุด เพราะจักกล่าวข้างหน้าด้วยสูตรว่า อโต นิจฺจํ ในเมื่อท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจชื่อสามัญ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อฏฺฐีนิ, อฏฺฐี, อายูนิ และ อายุ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อฏฺฐีนิ หลังอฏฺฐิศัพท์ ลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสโยวิภัตติเป็นนิด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

ก็ในอุทาหรณ์ว่า อฏฺฐี นั้น หลังอฏฺฐิศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติ ตั้งอิอักษรชื่อณ เพราะอาศัยสูตรว่า ณลโต ฯเปฯ โน วา ลบโยวิภัตติด้วยสูตรว่า ฆปโต ฯเปฯ โป เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเหมือนเช่นนั้น

ในอุทาหรณ์ว่า อิตฺถิโย นี้ เมื่อโยวัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นนปุงสกลิงค์

๒๑๘:๑๙๖. สูตรนี้ว่า **อโต นิจฺจํ** (แปลง โย วิภัตติท้ายนปุงสกลิงค์ที่เป็น อ การันต์เป็น นิ แน่นอน) ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย, โยนนฺนิ นปุ์สเกหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงบทที่เป็นอวธิ และบทที่เป็นตัพพิเสสนะ อ อักษรของนามศัพท์นั้นมีอยู่ เหตุนั้น เพราะเหตุนั้น นามศัพท์นั้นชื่อว่า อ หลังอนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยานิ, ตานิ และ กานิ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์มีอาทิว่า ยานิ หลังยศัพท์ ตศัพท์ และกึศัพท์ ลงโยวิภัตติทั้งหลาย เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง หลังออักษร ทำอาเทสโยวิภัตติเป็นนิด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า กานิ นี้ มีเพียงการอาเทสกึศัพท์เป็นก ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กิสฺส ก เว จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อนึ่ง ในสูตรนี้ เมื่อมีความเป็นนิ ในสูตรก่อน เมื่อความเป็นเอแห่งนิอักษรสำเร็จแล้วแม้มีอยู่ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ ท่านทำสูตรนี้ไว้อีก ซึ่งมีอรรถว่าแน่นอน (นิจจวิธี)

อนึ่ง ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

> เมื่อการแปลง โย วิภัตติเป็น นิ และ อา และ เอ สำเร็จแล้ว โดยทั่วไป การแปลง [โย และ นิ] เป็น อา และ เอ ใน อ การันต์นปุงสกลิงค์นี้ย่อมมีในสุทธนามบางรูปเท่านั้น เพราะการปรารภสูตรว่า อโต นิจฺจํ (แปลง โย วิภัตติท้ายนปุงสกลิงค์ที่เป็น อ การันต์เป็น นิ แน่นอน)

๒๑๙:๑๙๕. สูตรนี้ว่า **สึ** (แปลง สิ วิภัตติท้ายนปุงสกลิงค์ อ การันต์ เป็น อำ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต ฯเปฯ โย และ โส

สูตรนี้มีบทเดียว ด้วยอำนาจสมาสว่า สิสฺส อำ (อำแห่งสิ, อาเทสสิเป็นอำ) หรือมี ๒ บท ด้วยอำนาจสมาสว่า สิ อำ ในสมาส ทำปกติแห่งวากยะว่า สิ อำ แยกสอักษรออกจากอิอักษร ลบออักษรอันเป็นที่อาศัยของพินทุ(นิคคหิต) ด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา แม้ในอสมาส ก็นัยนี้แหละ อันท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะ เมื่อลบสระอันเป็นที่อาศัยแล้ว นิคคหิตก็ต้องไปอาศัยสระอิเบื้องหน้าโดยรุกขสกุณนัย สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> เหมือนอย่างว่า เมื่อสระอันเป็นที่อาศัย ถูกลบไปนิคคหิตย่อมย้ายไปอาศัยสระตัวอื่น เหมือนนกอาศัยต้นไม้ฉะนั้น

ในอสมาส คำว่า สิ แสดงการี คำว่า อำ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ในสมาสแสดงเป็นการิยะเท่านั้น เมื่อตั้งวากยะว่า สิ อำ ตั้งอิอักษรชื่อฌ อาเทสอำเป็นนิคคหิต (อำ) ย่อมปรากฏเหมือนถูกทำให้เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโม ฯเปฯ เปหิ ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เพราะความไม่มีคำว่าอำ อันเป็นวิภัตติของบทว่า อำ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพำ, ยำ และ ตำ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๒๐:๗๔. สูตรนี้ว่า **เสสโต โลปำ คสิปิ** (ค และ สิ ท้ายศัพท์ที่เหลือย่อมถึงการลบ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า โส และ สึ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงไว้ด้วย บทที่เป็นอวธิ เป็นการิยะ เป็นการี และเป็นสัมปิณฑนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

บทว่า เสสโต ได้แก่ การลบเหล่านี้คือ คและสิ ด้วยการิยทั้งหลายอันท่านอาจารย์แสดงไว้ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า โส, สึ, สฺยา จ, อา สิมฺหิ, อำ นปุสเก, อวณฺณา จ เค, ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ, สขาโต คสฺเส วา, ฆเต จ, พฺรหฺมโต คสฺส จ คือด้วยการิยะทั้งหลายที่เหลือ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภติ อิตฺถิ, สา อิตฺถี, โภ ทณฺฑิ, โส ทณฺฑี, โภ สตฺถ, โส สตฺถา, โภ ราช และ โส ราชา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์แห่งการลบค คือ โภติ หลังภวนฺตศัพท์ ลงอีปัจจัย ทำอาเทสภวนฺตศัพท์เป็นโภต ด้วยสูตรว่า ภวโต โภโต ลบสระหน้าและปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้วทำบทที่มีอิตถีลิงคปัจจัยให้เป็นเหมือนนามด้วยจศัพท์ เพราะความเป็นศัพท์มีอีปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติด้วยสูตรว่า อาลปเน จ ตั้งสิวิภัตตินั้นชื่อค แยกพยัญชนะออกจากสระอีก (ครั้ง) ตั้งอิวัณณะในอิตถีลิงค์ ชื่อป ทำรัสสะอีที่ไม่ชื่อฆ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ จ เมื่อลบคด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อิตฺถี หลังอิตถีศัพท์ลงอาลปนเอกวจนะ เมื่อตั้งอีชื่อปแล้ว ย่อมถึงความเป็นรัสสะ ด้วยสูตรว่า ฌลปา รสฺสำ

อุทาหรณ์แห่งการลบสิปฐมาวิภัตติ คือ สา อิตฺถี ในอุทาหรณ์นั้น หลังตศัพท์ลงอาปัจจัย หลังอาปัจจัยนั้น ลงสิวิภัตติ อาเทส ต อักษรเป็น ส อักษรด้วยสูตรว่า เอตเตสนฺโต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภ ทณฺฑิ และ โส ทณฺฑี มีการประกอบรูปศัพท์เหมือนที่กล่าวมาแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า โภ สตฺถา นี้ หลังสตฺถุศัพท์ ลงสิวิภัตติ ตั้งสิวิภัตติชื่อค อาเทสสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์ เป็นอา ด้วยสูตรว่า อการปิตาทฺยนฺตานมา ทำรัสสะอาอักษร ด้วยสูตรว่า อากาโร วา เมื่อลบ ค แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า โส สตฺถา นี้ มีเพียงการไม่ทำรัสสะอาเป็นอ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

แม้ในอุทาหรณ์ว่า โภ ราช, โส ราชา นี้ ก็นัยนั้นนั่นแหละ

อุทาหรณ์ว่า โส สตฺถา, โส ราชา นี้ ไม่ปรากฏในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์ปทรูปสิทธิ (แต่) เพราะอาศัยคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลาปรากฏในอุทาหรณ์เล็กน้อย บัณฑิตต้องพิจารณามตินั้น

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปุริโส, โภ สขา นี้ เมื่อ ค แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลบ ค และ สิ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีการิยะที่เหลือจากท้ายศัพท์ที่เหลือ

๒๒๑:๒๘๒. สูตรนี้ว่า **สพฺพาสมา ฯเปฯ ทีหิ จ** (ลบวิภัตติทั้งปวงท้ายอาวุโส, อุปสรรค และนิบาต เป็นต้นนั่นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และอวธารณะ ด้วยอาทิศัพท์ในสูตรนี้ ท่านนับสงเคราะห์เอา สุตตบททั้งหลาย [หมายถึงบางอย่างที่ลงณฺยปัจจัย (ดูกัจจายนสุตตัตถ)]

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาวุโส ในอุทาหรณ์นั้น หลังอาวุโสศัพท์ ลงปฐมาเอกวจนะพหุวจนะ เมื่อลบปฐมาวิภัตตินั้นด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปทโส หลังปทโสศัพท์ เมื่อลบนาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เสฺว หลังเสฺวศัพท์ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ศัพท์มีอาทิว่า ป : ปรา เป็นการแสดงภาวะที่มีอยู่ของอุปสัคทั้งหลาย อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปหาโร บรรดาอุทาหรณ์นั้น ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปหาโร หลังปอักษร และหลังหารศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว หลังปอักษร ลบสิวิภัตติด้วยสูตรนี้ หลังหารศัพท์ อาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร (แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ) ในอุปสัคทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ

ศัพท์มีอาทิว่า ยถา, ตถา เป็นการแสดงนิบาต ด้วยอำนาจแห่งอุปลักขนนัย บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังยถาศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติ แล้วลบสิวิภัตตินั้นด้วยสูตรนี้ (แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ) ในนิบาตทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ

เมื่อความเป็นนิบาตแห่งอาวุโสศัพท์แม้มีอยู่ คำว่าอาวุโส ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งความมีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการแสดงอาลปนะที่มีเอกวจนะและพหุวจนะเป็นที่สุดจริงอยู่ หลังอุปสัคลบปฐมาเอกวจนะเท่านั้น แต่หลังนิบาต ลบวิภัตติได้ทั้ง ๑๔ ตัว

๒๒๒:๓๒๗. สูตรนี้ว่า **ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ** (สระท้ายของ ปุม ย่อมถึงการลบ ในเพราะสมาสที่มี ลิงฺค ศัพท์เป็นต้นอยู่เบื้องหลัง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เตสํ วิ ฯเปฯ ปา จ, ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปุมสฺส แสดงอันตาเปกขฉัฏฐีการี คำว่า ลิงฺคาทีสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า สมาเสสุ แสดงอาธารสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุลฺลิงฺคํ, ปุมฺภาโว, ปุงฺโกกิโล บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุลฺลิงฺคํ ตั้งเป็นสมาส เมื่อลบวิภัตติ ทำความเป็นปกติแล้ว แยกมอักษรออกจากออักษร เพราะอาศัยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ เมื่อลบออักษรที่สุดของปุมศัพท์ แยกปอักษร ออกจากอุอักษร ตั้งอุอักษรนั้นซื่อล ทำอาเทสมอักษรเป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า อโม ฯเปฯ หิ นิคคหิตย่อมไปตั้งอยู่ที่อุอักษร โดยรุกขสกุณนัย ลบด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ เมื่อทำเทฺวภาว ล อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุมฺภาโว ก็เหมือนอย่างนั้น มีเพียงการอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า ปุงฺโกกิโล ก็เหมือนอย่างนั้น มีเพียงเป็นกัมมธารยสมาสเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถิลิงฺคํ เมื่อสมาสหลังลิงค์(นาม)แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลบวิภัตติด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีปุมศัพท์

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุมิตฺถี เมื่อปุมศัพท์ในสมาสแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลบวิภัตติด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีลิงฺคศัพท์

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุมสฺส ลิงฺคํ เมื่อปุมศัพท์อยู่หลังลิงคศัพท์เป็นต้น แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องลบวิภัตติด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสมาส

๒๒๓:๑๑๘. สูตรนี้ว่า **อำ ยมีโต ปสญฺญโต** (แปลง อำ วิภัตติท้ายอี ที่มีชื่อว่า ป เป็น ยำ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อโม นิ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยการี การิยะ อวธิ และตัพพิเสนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร บทว่า อีโตติ ย่อมห้ามอิอักษร ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิยำ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิยำ หลังอิตฺถีศัพท์เมื่อลงอำวิภัตติแล้ว ตั้งอีอักษรซื่อป หลังอีที่ซื่อป อาเทสอำวิภัตติเป็นยำ เมื่อทำรัสสะเพราะไม่ใช่ฆ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทณฺฑินำ เมื่ออำวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอีอักษรที่ชื่อป

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อิตฺถีหี เมื่ออีอักษรชื่อป แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีอำวิภัตติ

๒๒๔:๑๕๓.สูตรนี้ว่า **นำ ณโต กตรสฺสา** (แปลง อำ วิภัตติท้าย ณ ที่กระทำเป็นรัสสะแล้วเป็น นำ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อำโม ฯเปฯ เปหิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ อวธิ และ ตัพพิเสสนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ที่ชื่อว่า กตรสฺส เพราะวจนัตถะว่า ณ ที่มีการทำรัสสะ หลัง ณ ที่มีการทำรัสสะนั้น

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินำ, โภคินำ บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินำ หลังทณฺฑีศัพท์ เมื่อลงอำวิภัตติแล้ว ตั้งอีชื่อณ ทำรัสสะสระที่ไม่ใช่ฆ ด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส เป็นต้น เมื่อทำอาเทสอำวิภัตติหลังณที่มีการทำรัสสะแล้วเป็นนำ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า โภคินำ ก็นัยนี้แหละ

ในอุทาหรณ์ว่า เวสฺสภุ นี้ เมื่ออำวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีณที่ทำรัสสะแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า เวสฺสภุ นี้ เมื่อณอันมีอำอยู่หลังแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีณที่ทำรัสสะแล้ว

๒๒๕:๑๕๑. สูตรนี้ว่า **โยนำ โน** (แปลง โย วิภัตติท้าย ณ ที่รัสสะแล้วเป็น โน) ออกมาจากสูตรว่า ฆปโต จ โยนำ โลโป

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยฉัฏฐีการี และ การิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑิโน, โภคิโน, เห ทณฺฑิโน, เห โภคิโน บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑิโน หลังทณฺฑีศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ตั้งอีอักษรชื่อณ ในเพราะโยวิภัตติ ทำรัสสะที่ไม่ใช่ฆ ด้วยสูตรว่า อโฆ รสฺส เป็นต้น เมื่ออาเทสโยวิภัตติหลัง ณ ที่ทำรัสสะแล้วเป็นโน ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า โภคิโน ก็นัยนี้แหละ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงอาลปนะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคฺคโย, มุนโย เมื่อ ณ อันมีโยอยู่หลัง แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีณที่ทำรัสสะแล้ว

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สยมฺภุโว เมื่อโยวิภัตติอยู่เบื้องหลังแม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฌที่ทำรัสสะแล้ว

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑินา, โภคินา เมื่อฌที่ทำรัสสะแล้วแม้มีมีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีโยวิภัตติทั้งหลาย

๒๒๖:๑๕๔. สูตรนี้ว่า **สฺมึ นิ** (แปลง สฺมึ ท้าย ฌ ที่กระทำเป็นรัสสะแล้วเป็น นิ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สฺมาหิสฺมึ ฯเปฯ มฺหิ วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทณฺฑินิ, โภคินี บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินี หลังทัณฑีศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้ว ตั้งอีอักษรชื่อฌ ทำรัสสะสระที่ไม่ใช่ฆ เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตติ หลังที่ทำรัสสะแล้ว เป็นนิ ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า พฺยาธิมฺหิ นี้ เมื่อสฺมึวิภัตติหนปลาย แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฌที่ทำรัสสะแล้ว

๒๒๗:๒๗๐. สูตรนี้ว่า **กิสฺส ก เว จ** (แปลง กึ เป็น ก ในเพราะ ว ปัจจัยและปัจจัยอื่น ๆ) ออกมาจากสูตรว่า กึสฺมา โว

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยการี การิยะ นิมิตตสัตตมี และสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า กฺว บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กฺว หลังกึศัพท์ ลงวปัจจัยในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติด้วยสูตรว่า กึสฺมา โว ตั้งวปัจจัยนั้นเป็นวิภัตติด้วยสูตรว่า ตฺวาทโย ฯเปฯ สญฺญาโย ทำอาเทสกึศัพท์ เป็นกอักษรด้วยสูตรนี้ แยกกอักษรออกจากสระ ในเพราะสระอันเป็นที่อาศัยของวอักษร ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ ตามมติของคัมภีร์นยาสะ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ตามมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ ฯเปฯ สา จ แล้วพึงนำไป

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โก ตำ นินฺทิตุ, กถำ โพธยิตุ เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โก หลังกึศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทส กึ เป็น ก ด้วย จ ศัพท์ (ในสูตรนี้) และอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษร

อุทาหรณ์ว่า กถํ หลังกึศัพท์ ในอรรถว่า โดยประการ ลงถ์ปัจจัย ในปการัตถะ ด้วยสูตรว่า กิมิเมหิ ถ์ อาเทสกึ เป็น ก ด้วยสูตรนี้ ทำถ์ปัจจัย ให้ชื่อวิภัตติ หลัง กถ์ ศัพท์นั้น ลง นา ตติยาวิภัตติ เมื่อลบนาวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพาส ฯเปฯ จ เพราะความที่ ถ์ ปัจจัย เป็นนิบาตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ว่า กุโต เมื่อกึศัพท์แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีวปัจจัย

๒๒๘:๒๗๒. สูตรนี้ว่า **กุ หึหำสุ จ** (แปลง กึ เป็น กุ ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในเพราะ หึ และ หำ ปัจจัยและปัจจัยอื่น ๆ) ออกมาจากสูตรว่า กิสฺส ก เว จ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กุ แสดงการิยะ คำว่า หึหำสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุหึ, กุหำ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุหึ, กุหำ หลังกึศัพท์ เมื่อลงหึ หำปัจจัย ด้วยสูตรว่า หึหำหิญฺจนำ แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า กิสฺส ก เว จ เมื่อทำอาเทสกึศัพท์เป็นกุ ด้วยสูตรนี้ ทำหึ หำ ปัจจัย ให้ชื่อวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ตฺวาทโย ฯเปฯ โย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุหิญฺจนำ, กุทาจนำ เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังกึศัพท์ เมื่อลงทาจนำปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทสกึ เป็นกุ ด้วยจศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๒๙:๒๒๖. สูตรนี้ว่า **เสเสสุ จ** (แปลง กึ ศัพท์เป็น ก ในเพราะวิภัตติอื่นจาก ว ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า กิสฺส ก เว จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และ อนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

บทว่า **เสเสสุ** ได้แก่ ในวิภัตติและปัจจัยทั้งหลายที่เหลือ จากหึปัจจัยและหำปัจจัย จริงอยู่สูตรนี้ ท่านกล่าวแล้วเพื่อประโยชน์แก่ความแน่นอนของ จ ศัพท์ เพราะความที่จศัพท์ในสูตรว่า กิสฺส ก เว จ นี้ ยังมีความหมายไม่แน่นอน เพราะเหตุนั้น นักศึกษาพึงเห็นเนื้อความว่า ในวิภัตติและปัจจัยทั้งหลายที่เหลือจากหึปัจจัยและหำปัจจัย การออกเสียงสวดสูตรนี้เพื่อรวบรวมเอาแม้หึปัจจัยและหำปัจจัยในบางอุทาหรณ์เข้าไว้ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โก ปกาโร, กถ์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โก ปกาโร นี้ เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทส กึ เป็น ก ในเพราะสิวิภัตติ อุทาหรณ์ว่า กถ์ นี้

เป็นอุทาหรณ์ของการอาเทส กึ เป็น ก ในเพราะถ์ปัจจัย

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โก หลังกึศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทส กึ เป็น ก ด้วยสูตรนี้ อุทาหรณ์ว่า กถ์ หลังกึศัพท์ เมื่อลงถ์ปัจจัยแล้ว อาเทส กึ เป็น ก ด้วยสูตรนี้ ทำให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เพราะความที่ถ์ปัจจัยเป็นนิบาต เมื่อลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า สพฺพาสมา ฯเปฯ ทีหิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า กำ ปการำ กถ์ และว่า เกน ปกาเรน กถ์ ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งวิภัตติ ปัจจัย และนิมิต

จริงอยู่ เมื่อท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า กิสฺส ก เว จ สูตรนี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อความแน่นอนและความไม่แน่นอนของ จ ศัพท์ ถามว่า แน่นอนอย่างไร ? ไม่แน่นอนอย่างไร ? ตอบว่า ท่านอาจารย์ย่อมกำหนดไว้อย่างนี้ว่า ท่านกล่าวเนื้อความว่า ในปัจจัยอื่นจากวปัจจัย เพราะความที่คำอันท่านกล่าวไว้แล้วว่า จสทฺเทน หิ อวปจฺจเย (จริงอยู่ ท่านรวบรวมเอาปัจจัยที่ไม่ใช่วปัจจัย ไว้ด้วยจศัพท์) เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ชื่อว่า ยังมีเนื้อความไม่แน่นอน เมื่อท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า เสเสสุ จ เนื้อความว่า เสเสสุ วิภตฺติปจฺจเยสุ (ในวิภัตติและปัจจัยทั้งหลายที่เหลือ) เป็นเนื้อความพิเศษ

ถามว่า ไม่แน่นอนอย่างไร ? ตอบว่า ย่อมไม่แน่นอนอย่างนี้ว่า ในเพราะปัจจัยที่ไม่ใช่วปัจจัย เมื่อความสำเร็จในการอาเทสกึ เป็นก แม้มีอยู่ด้วยจศัพท์ (แต่) ด้วยการกล่าวถึงจศัพท์ในสูตรนี้อีก ย่อมมีเนื้อความไม่แน่นอนในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กินฺเต ชฏาหิ, กินฺเต อชิน สาฏิย, กิเมวิทำ มุตฺตกรีสปุณฺณ์ วทันตยาจารย์ย่อมกล่าวแม้ว่า เนื้อความย่อมไม่แน่นอนด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เสเสสุ จ

๒๓๐:๒๖๒. สูตรนี้ว่า **ตฺรโตเถสุ จ** (แปลง กึ เป็น กุ ในเพราะ ตฺร, โต และ ถ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และอนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุตฺร, กุโต, กุตฺถ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุตฺร หลังกึศัพท์ ลงตฺรปัจจัย เมื่อสูตรว่า กิสฺส ก เว จ และ กุ หึหสุ จ ตามไป อาเทส กึ เป็น กุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำตฺรปัจจัย เป็นวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุโต มีเพียงการลงโตปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า กุตฺถ มีเพียงการลงถปัจจัย แล้วทำอสทิสเทฺวภาวด้วยสูตรว่า วคฺเค โฆสาโฆสานำ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๓๑:๒๖๓. สูตรนี้ว่า **สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา** (แปลง เอต ทั้งศัพท์เป็น อ อักษร ในเพราะ โต และ ถ ปัจจัยเบื้องหลังได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ, ตฺรถ สตฺตมิยา ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ตัพพิเสสนะ สัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อโต, อตฺถ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อโต หลังเอตศัพท์ ลงโตปัจจัย เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทสเอตศัพท์ เป็น ออักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อทำโตปัจจัยชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อตฺถ หลังเอตศัพท์ ลงถปัจจัย ตั้งถปัจจัยเป็นชื่อวิภัตติ เมื่อทำ อสทิสเทฺวภาวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์เหล่านั้น

อุทาหรณ์ว่า เอตฺโต หลังเอตศัพท์ เมื่อลงโตปัจจัยแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วย สูตรนี้ เพราะวาศัพท์ ในเพราะโออักษรที่เนื่องด้วยตอักษรของโตปัจจัย ลบอักษรที่เนื่อง ด้วยตอักษรตัวหน้า แล้วทำโออักษรตัวหลังเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ เมื่อนำอักษรที่ควรนำไปแล้ว เมื่อทำโตปัจจัยให้ชื่อว่าภัตติ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ใน อุทาหรณ์ว่า เอตฺถ นี้ ก็นัยนี้แหละ

๒๓๒:๒๖๗. สูตรนี้ว่า **เตฺร นิจฺจ์** (แปลง เอต ศัพท์ทั้งศัพท์เป็น อ อักษร ในเพราะ ตฺร ปัจจัยแน่นอน) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และวิเสสนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า อตฺร หลังเอตศัพท์ ลงตฺรปัจจัย ทำอาเทสเอต เป็น อ อักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำการตั้งตฺรปัจจัยเป็นชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๓๓:๒๖๔. สูตรนี้ว่า **เอ โตเถสุ จ** (แปลง เอต ศัพท์ทั้งศัพท์เป็น เอ ในเพราะ โต และ ถ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ นิมิตตสัตตมี และสัมปิณฑนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตฺโต, เอตฺถ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ ว่า เอตฺโต หลังเอตศัพท์ ลงโตปัจจัย เมื่อทำการตั้งโตปัจจัยเป็นชื่อวิภัตติแล้ว ทำอาเทส เอตศัพท์เป็นเอ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำเทฺวภาวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า เอตฺถ นี้ มีเพียงการตฺถปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อโต, อตฺถ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

จริงอยู่สูตรนี้ ท่านปฏิเสธไว้ในคัมภีร์นยาสะ เพราะสำเร็จได้ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ มาแล้วด้วยอำนาจแห่งมูลปาฐะ

๒๓๔:๒๖๕. สูตรนี้ว่า **อิมสฺสิ ถํทานิหโตเธสุ จ** (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อิ นั่นเทียว ในเพราะ ถํ, ทานิ, ห, โต และ ธ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กิมิเมหิ ถํ, อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จ, อิมสฺมา หธา จ, กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยฉัฏฐีการี การิยะ นิมิตตสัตตมี และอวธารณะ จศัพท์ ในสูตรนี้ เป็นสันนิษฐานาวธารณะ เหมือนจศัพท์ในสูตรนี้ว่า อโฆ รสฺส ฯเปฯ ปิ จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถํ, อิทานิ, ‘อิห,’ อิโต อิธ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อิตฺถํ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงถัปัจจัยด้วยสูตรว่า กิมิเมหิ ถํ แล้ว เมื่อสูตรว่า สพฺพสฺเสต ฯเปฯ วา ตามไป ทำอาเทสอิมศัพท์ เป็นอิอักษร ด้วยสูตรนี้ และทำอสทิสทเวภาว ทำให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่ปัจจัยนี้เป็นตัทธิตปัจจัย เมื่อลงตติยาเอกวจนะแล้ว เพราะความที่ศัพท์ที่ถัปัจจัยเป็นที่สุดเป็นนิบาต เมื่อลบนาวิภัตติด้วยสูตรว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิทานิ มีเพียงการลงทานิปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อิโต มีเพียงการลงโตปัจจัยและตั้งโตปัจจัยชื่อวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อิธ มีเพียงการลงธปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๓๕:๒๘๑. สูตรนี้ว่า **อ ธุนามฺหิ จ** (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น อ อีกด้วย ในเพราะ ธุนา ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ นิมิตตสัตตมี และอวธารณะ จศัพท์ในสูตรนี้ เป็นสันนิษฐานาวธารณะ เหมือนจศัพท์ในสูตรก่อน

อุทาหรณ์ว่า อธุนา ก็อุทาหรณ์นั้น หลังอิมศัพท์ เมื่อลงธุนาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิมสฺมา ฯเปฯ ทานิ จ เมื่อสูตรว่า สพฺพสฺเสตสฺสา ฯเปฯ วา และ อิมสฺสิ ถทานิ ฯเปฯ เธสุ เจ ตามไป เมื่อทำอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๓๖:๒๘๐. สูตรนี้ว่า **เอต รหิมฺหิ** (แปลง อิม ทั้งศัพท์เป็น เอต ในเพราะ รหิ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ นิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า เอตรหิ หลังอิมศัพท์ ลงรหิปัจจัย เมื่อสูตรว่า สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา และ อิมสฺสิ ถมฺหานิ ฯเปฯ สุ จ ตามไป ทำอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัว เป็นเอตอักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อทำรหิปัจจัยให้ชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๓๗:๑๗๖. สูตรนี้ว่า **อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย** (ลง อา ปัจจัยท้ายรูป อ การันต์ในอิตถีลิงค์) ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารสัตตมี อวธิ และวิสยี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพา, ยา, สา, กา, กตรา บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพฺพา หลังสพฺพศัพท์ เมื่อลงอาปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว ลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว ทำให้เหมือนนาม ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ ทีสุ จ เพราะความที่ศัพท์มีอาปัจจัยเป็นที่สุดกล่าวเนื้อความของตนเอง เมื่อลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า สา นี้ มีเพียงการอาเทสต เป็นสอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิตรา หลังอิตรศัพท์ ลงอาปัจจัย

๒๓๘:๑๘๗. สูตรนี้ว่า **นทาทิโต วา อี** (ลง อี ปัจจัยท้ายนามศัพท์นทาทิคณะ และศัพท์อื่นๆ (ที่มิใช่ นทาทิคณะ) ออกมาจากสูตรว่า อิตฺถิยมโต ฯเปฯ โย

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ สมุจจยะ และวิสยี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

นทศัพท์ เป็นของหมู่ศัพท์ใด เหตุนั้น หมู่ศัพท์นั้น ชื่อว่า นทาทิ. ด้วยวาศัพท์ท่านรวบรวมเอาศัพท์ที่เป็นอนทาทิ เพราะความที่อาทิศัพท์เป็นปการะ ท่านย่อมประมวลเอาการกล่าวถึงศัพท์ที่ไม่มีวิญญาณ ด้วย นทาทิศัพท์ และรวบรวมศัพท์ที่กล่าวถึงสิ่งที่มีวิญญาณด้วยอนทาทิศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นที, มหี, กุมารี, ตรุณี และ สขี บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นที หลังนทศัพท์ ลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่อีปัจจัยเป็นปัจจัยที่กล่าวเนื้อความของตน ทำให้เป็นเหมือนนาม ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ ทีสุ จ ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า มหี หลังมหศัพท์ ลงอีปัจจัย

ด้วยสูตรนี้ ลบสิวิภัตติ แม้หลังกุมารศัพท์ ตรุณศัพท์ และสขศัพท์ ก็นัยนี้นั่นแหละ ในอุทาหรณ์ว่า อิตฺถี นี้ หลังอิตฺถิศัพท์ ลงอีปัจจัย ลบสิวิภัตติ อิตฺถิศัพท์ เป็นอิการันต์ เพราะเป็นศัพท์ที่สำเร็จได้ด้วยติปัจจัย หลังอิตฺถิศัพท์นั้น เมื่อลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ จึงเป็นอีการันต์

๒๓๙:๑๙๐. สูตรนี้ว่า **ณวณิกเณยฺยณนฺตูหิ** (ลง อี ปัจจัยท้าย ณว, ณิก, เณยฺย, ณ และ นฺตุ ในอิตถีลิงค์ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ณโวปกฺวาทีหิ, เยน วา สํสฏฺฐํ ฯเปฯ ณิโก, ตมธีเต ฯเปฯ ตฺเถสุ, เณยฺโย กตฺติกาทีหิ, วา ณปจฺเจ และ คุณาทิโต วนฺตุ

สูตรนี้ มีเพียงบทเดียว แสดงด้วยอวธิ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มาณวี บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มาณวี หลังมนุศัพท์ เมื่อลงฉัฏฐีเอกวจนะแล้ว ทำอาเทสสวิภัตติ เป็นโน ด้วยสูตรว่า ฌลโต ฯเปฯ วา หลังปจฺจศัพท์ ลงสิวิภัตติ เมื่ออาเทสสิวิภัตติเป็นอำแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ในอรรถว่า มนุสฺสสฺส อปจฺจํ (บุตรของพระเจ้ามนุ)นี้ เมื่อสูตรว่า วา ณปจฺเจ ตามไป หลังมนุศัพท์อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณวปัจจัย ด้วยสูตรว่า ณโวปกฺวาทีหิ ทำปริภาสานี้ว่า วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค ทำการไม่ประกอบ(ลบ)วิภัตติและอปจฺจศัพท์ ด้วยเตสํศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ ทำวุทธิสระต้นศัพท์ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแห่งการวุทธินั้น ทำวุทธิอักษรด้วยสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธิ เมื่อลบณ ด้วยสูตรว่า เตสํ โณ โลปั ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โย, นทาทิโต วา อี ตามไป ลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะมานศัพท์เป็นศัพท์ที่มีณวปัจจัยเป็นที่สุด ทำให้เป็นเหมือนนาม ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จอุทาหรณ์ว่า ปณฺฑวี นี้ มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า นาวิกี นี้ หลังนาวศัพท์ ลงอาปัจจัย เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว ทำให้เป็นเหมือนนาม ด้วยจศัพท์ หลังนาวศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติ หลัง ฆ ควรทำการอาเทสนาวิภัตติเป็นอาย ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง บทว่า ตรตินี้ เป็นบทอาขยาต เพราะฉะนั้น ในอรรถว่า นาวาย ตรติ (ย่อมข้ามด้วยเรือ) นี้ ลงณิกปัจจัยหลังนาวศัพท์ อันมีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด ในอรรถว่าตรติ (ย่อมข้าม) ด้วยสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ ณิโก ทำการไม่ประกอบ(ลบ)วิภัตติและอปจฺจศัพท์ ด้วยเตสำศัพท์ ทำวุทธิสระต้นศัพท์ด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติดนัยแห่งสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ เมื่อเกิดความ

สงสัยในความไม่แน่นอนแห่งการวุทธินั้น ทำวุทธิ อ อักษรด้วยสูตรว่า อยุวณฺณานณฺ จาโย วุทฺธิ เมื่อลบณแล้ว ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะปณฺฑวีศัพท์เป็นศัพท์ที่มีณิกปัจจัยเป็นที่สุดแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เวนเตยฺยี นี้ หลังวินตศัพท์ ลงอาปัจจัย และอาเทสฉัฏฐีเอกวจนะเป็นอาย หลังอปจฺจศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติ เมื่ออาเทสสิเป็นอำ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ในอรรถว่า วินตาย อปจฺจำ (บุตรของนางวินตา) เมื่อสูตรว่า วา ณปจฺเจ ตามไปหลังวินตศัพท์อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงเณยฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า เณยฺโณ กตฺติกาทีหิ ทำวุทธิ ลบอปจฺจศัพท์ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงอีกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะเวนเตยฺยศัพท์ เป็นศัพท์เณยฺยปัจจัยเป็นที่สุดแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า กุนฺเตยฺยี นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน

อุทาหรณ์ว่า โคตมี ในอรรถว่า โคตมสฺส อปจฺจำ (เหล่ากอของพระโคดม) นี้มีการลงณปัจจัยด้วยสูตรว่า วา ณ ปจฺเจ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง เมื่อลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่โคตมศัพท์ เป็นศัพท์ที่มีณปัจจัยเป็นที่สุดแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คุณวตี ในอรรถว่า คุโณ อสฺส อตฺถิ (คุณของบุคคลนั้นมีอยู่) นี้ เมื่อสูตรว่า ตทสฺสตฺถีติ วี จ ตามไป เมื่อลงวนฺตุปัจจัย หลังคุณศัพท์ อันมีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุดด้วยสูตรว่า คุณาทิโต วนฺตุ ลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่คุณวนฺตุศัพท์เป็นศัพท์มีวนฺตุปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อสูตรว่า นทาทิโต วา อี ตามไป ทำอาเทสนฺตุปัจจัยเป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า นฺตุสฺส ตมีกาเร ลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว ทำให้เป็นเหมือนนาม เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ อิตรำ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๔๐:๑๙๓. สูตรนี้ว่า **ปติภิกฺขุ ฯเปฯ อินี** (ลง อินี ปัจจัยท้าย ปติ, ภิกฺขุ, ราช และศัพท์อันเป็น อี การันต์และศัพท์อื่นๆ อันเป็นไปในอิตถีลิงค์) ออกมาจากสูตรว่า ณวณิก ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ปติ ภิกฺขุราชีการนฺเตหิ แสดงอวธิ คำว่า อินี แสดงวิสยี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร รูปวิเคราะห์ว่า ปติด้วย ภิกฺขุด้วย ราชาด้วย ศัพท์ที่มีอีการันต์เป็นที่สุด ชื่อว่า ภิกฺขุราชีการนฺตา เพราะความที่ วาศัพท์จากสูตรว่า นทาทิโต วา อี เป็นอธิการตามมา อุทาหรณ์ว่า วิทุนี, ยกฺขินี ย่อมสำเร็จได้ อุทาหรณ์ว่า วิทุนี เป็นการลบสระหลังและทำรัสสะอูเป็นอุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คหปตานี ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คหปตานี หลังคหปติศัพท์ เมื่อลงอินีปัจจัยแล้ว เมื่อสูตรว่า ปณฺจาทีนมตฺตํ ตามไป ในเพราะปติสฺสินี และอินี ทำอาเทสสระที่สุดของปติสฺสเป็น อ เมื่อลบสระอิด้านหลัง ด้วยสูตรว่า ปโร ฯเปฯ ปา เมื่อทำทีฆะสระหน้าด้วยสูตรว่า ปุพฺโพ จ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุนี หลังภิกฺขุศัพท์ ลงอินีปัจจัย ลบสระแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราชินี ลงอินีปัจจัย เมื่อลบสระหน้าทำปกติสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หตฺถินี หลังหตฺถีศัพท์ ลงอินีปัจจัย เมื่อลบสระหน้าทำปกติสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทณฺฑินี หลังทณฺฑีศัพท์ เมื่อลงอินีปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เมธาวินี, ตปสฺสินี หลังอีการันต์ ลงอินีปัจจัย เมื่อลบสระหน้าทำปกติสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๔๑:๑๙๑. สูตรนี้ว่า **นฺตุสฺส ตมีกาเร** (แปลง นฺตุ เป็น ต ในเพราะ อี ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ณวณิก ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นฺตุสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า ตา แสดงการิยะ คำว่า อีกาเร แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วาศัพท์ จากสูตรว่า นทาทิโต วา อี ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้)

อุทาหรณ์ว่า คุณวตี หลังคุณวนฺตุศัพท์ เมื่อลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า ณว ฯเปฯ นฺตูหิ อาเทสนฺตุปัจจัยเป็นตอักษร ด้วยสูตรนี้ ในเพราะอีอักษรหนปลาย เมื่อลบสระหน้าแล้ว ทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทารณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ในอุทาหรณ์ว่า สติมตี นี้ มีเพียงมนฺตุปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า มหตี หลังมหนฺตศัพท์ เมื่อลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า นทา ฯเปฯ อี ทำ นฺต ให้เหมือนนฺตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นฺตุ ว อาเทสนฺตุ เป็นตอักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าแล้วทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๔๒:๑๙๒. สูตรนี้ว่า **ภวโต โภโต** (แปลง ภวนฺต ศัพท์เป็น โภต ในเพราะ อี ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า นฺตุสฺส ตมีกาเร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ โภตี หลังภวนฺตศัพท์ ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า นทา ฯเปฯ อี ทำนฺต ให้เหมือนนฺตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นฺตุ ว เมื่อสูตรว่า นฺตุสฺส ตมีกาเร ตามไปอยู่ อาเทสภวนฺตเป็นโภตา ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ตั้งสิวิภัตตินั้น ชื่อค ตั้งอีอักษรชื่อป ทำรัสสะปอักษร ด้วยสูตรว่า ฌลปา รสฺสำ เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๔๓:๑๑๐. สูตรนี้ว่า **โภ เค ตุ** (แปลง ภวนฺต ศัพท์เป็น โภ และอื่น ๆ ในเพราะ ค) ออกมาจากสูตรว่า ภวโต โภโต หรือออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า โภ แสดงการิยะ คำว่า เค แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ตุ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภ ปุริสา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โภ หลังภวนฺตศัพท์ ลงสิวิภัตติในอรรถอาลปนะ ด้วยสูตรว่า อาลปเน จ ตั้งสิวิภัตตินั้น ชื่อค ทำอาเทสภวนฺตศัพท์ เป็นโภ เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า ภวตา หลังภวนฺตศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีค ทำนฺตให้เหมือน นฺตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นฺตุว เมื่อทำอาเทสนฺตุศัพท์กับวิภัตติเป็นตา ด้วยสูตรว่า โตติตา ฯเปฯ นาสุ (แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ)

รูปสำเร็จทั้ง ๔ มีอาทิว่า โภนฺต, ภนฺเต, โภนฺโต, ภทฺเท ท่านอาจารย์กล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งสิวิภัตติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โภนฺตา หลังภวนฺตศัพท์ ลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อาลปเน จ ในเพราะคหนปลาย ทำอาเทสภวนฺตศัพท์ เป็นโภนฺต เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ทำอาเทสภวนฺตศัพท์เป็นภนฺเต โภนฺโต และภทฺเท เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภตา หลังภวนฺตศัพท์ เมื่อลงนาวิภัตติแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสภวนฺตศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นตา ด้วยสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ ทำอาเทสภวนฺตศัพท์เป็นโภตาด้วยตุศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อลบนาวิภัตติด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภโต หลังภวนฺตศัพท์ ลงสวิภัตติ ทำอาเทสภวนฺตศัพท์เป็นโภโต ด้วยตุศัพท์(ในสูตรนี้) เมื่อลบสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

สูตรนี้ว่า โอภาโว กฺวจิ โยสุ วการสฺส จ ออกจากสูตรว่า โภ เค ตุ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โอภาโว แสดงการิยะ คำว่า กฺวจิ แสดงวจนัตถะ คำว่า โยสุ แสดงนิมิตสัตตมี คำว่า ว แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า โภนฺโต หลังภวนฺตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทสวอักษร เป็นโออักษร ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง ทำนฺตให้เหมือน นฺตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นฺตุว เมื่อทำอาเทสนฺตุศัพท์ กับวิภัตติเป็นนฺโต ด้วยสูตรว่า นฺตุสฺส นฺโต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภวนฺโต เป็นผลของกฺวจิศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังภวนฺตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เพราะความที่กฺวจิศัพท์ห้ามไว้แล้ว ไม่ต้องทำอาเทสวอักษร เป็นโออักษร ทำนฺตให้เหมือนนฺตุ เมื่อทำอาเทสนฺตุศัพท์ กับวิภัตติเป็นนฺโต ด้วยสูตรว่า นฺตุสฺส นฺโต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

สูตรนี้ว่า ภทนฺตสฺส ภทฺทนฺตภนฺเต นี้มี ๒ บท คำว่า ภทนฺตสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า ภทฺทนฺต-ภนฺเต แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภทฺทนฺตา หลังภทนฺตศัพท์ ลงอาลปนเอกวจนะ ทำอาเทสภวนฺตศัพท์ เป็นภทฺทนฺตด้วยสูตรนี้ เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า ภนฺเต นี้ อาเทสภทนฺตศัพท์ เป็นภนฺเต เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า ภทฺทนฺตา หลังภทนฺตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติ อาเทสโยวิภัตติเป็นอา ด้วยสูตรว่า สพฺพโย ฯเปฯ เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๔๔:๗๒. สูตรนี้ว่า **อการปิตาทฺยนฺตานมา** (แปลง อ อักษรและสระท้ายของปิตุ ศัพท์เป็นต้นเป็น อา ในเพราะ ค) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อการปิตาทฺยนฺตานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อา แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร ออักษรด้วย ปิตาเป็นต้นด้วย ที่สุดด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า อการปิตาทฺยนฺต คำมีอาทิว่า โภ ปิตา ‘โภ สตฺถา, โภ มาตา ชื่อว่า ปิตาทฺยนฺต

อุทาหรณ์ว่า ปุริสา หลังปุริสศัพท์ ลงอาลปนเอกวจนะ เพราะคหนปลาย ทำอาเทสออักษร อันเป็นสระที่สุดของปุริสศัพท์ เป็นอา ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบคแล้ว พึงทราบ

รูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า ปุริสา อุทาหรณ์ว่า โภ ปิตา หลังปิตุศัพท์ลงอาลปนเอกวจนะ เพราะคหนปลาย ทำอาเทสอุอักษร อันเป็นสระที่สุดของปิตุศัพท์เป็นอาอักษร เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๔๕:๑๕๒. สูตรนี้ว่า **ฌลปา รสฺสํ** (ฌ, ล และ ป ย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะ ค วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า โภ ทณฺฑิ หลังทณฺฑี ลงอาลปนเอกวจนะ ทำสระที่สุดแห่งทณฺฑีศัพท์ชื่อ ฌ เมื่อทำรัสสะ ค ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า สยมฺภุ มีเพียงการตั้งชื่อลอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิตฺถิ, วธุ มีเพียงการตั้งชื่อปเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๔๖:๗๓. สูตรนี้ว่า **อากาโร วา** (อา อักษรย่อมถึงความเป็นรัสสะในเพราะ ค ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ฌลปา รสฺสํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภ ราช ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ราชา หลังราชศัพท์ เมื่อลงอาลปนเอกวจนะแล้ว ทำสระที่สุดแห่งราชศัพท์ให้เป็นอักษรในเพราะค ทำรัสสะออักษรด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ทำรัสสะอาอักษร เพื่อประโยชน์แก่การร้องเรียกในที่ไม่ไกล และท่านกล่าวว่า อทูรฏฺฐาลปเนวายํ นี้เป็นการร้องเรียกในที่ไม่ไกล

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๔ แห่งนามกัปปในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๒.๕ นามกปฺป ปญฺจมกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๕

๒๔๗:๒๖๑. สูตรนี้ว่า **ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโย** (ปัจจัยทั้งหลายมี โต ปัจจัยเป็นต้น มีชื่อว่า วิภัตติ)ออกมาจากสูตรว่า กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ตฺยาทโย แสดงปกติกมฺม คำว่า วิภตฺติสญฺญาโย แสดงวีกติกมฺม สูตรนี้ เป็นปริภาสาสูตร ท่านกล่าวแม้ว่า สูตรนี้เป็น สญฺญงฺคปริภาสาสญฺญาสูตร

โตปัจจัย เป็นต้น ของปัจจัยเหล่าใด เหตุนั้น ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า ตฺวาทโย แห่งปัจจัยทั้งหลายมีโตปัจจัยเป็นต้น ทานิปัจจัยเป็นที่สุดเหล่าใด ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า ตฺวาทโย ชื่อวิภัตติ ของปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น เหตุนั้น ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า วิภตฺติสญฺญาโย แห่งปัจจัยทั้งหลาย มีโตปัจจัยเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า วิภตฺติสญฺญาโย ในรูปวิเคราะห์นี้ คำว่า วิภัตติสญฺญาโย เป็นปุงลิงค์ เพราะความที่พหุพพีหิสมาสเป็นสมาสที่มีบทอื่นเป็นประธาน ก็ในคำนี้ เมื่อกำลังจะดำเนินการรัสสะสัญญาศัพท์ ไม่มีความเป็นรัสสะในปุงลิงค์ด้วย กฺวจิศัพท์ในสูตรนี้ว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ คมา จ ด้วยบทว่า ตฺวาทโย นี้ เป็นอันมีความหมายเสมอกัน ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายมีโตปัจจัยเป็นต้น มีทานิปัจจัยเป็นที่สุด เป็นวิภัตติสัญญา เกจิอาจารย์ ย่อมกล่าวว่า ก็ในคำว่า สญฺญาโย นี้ พึงทำทีฆะ เพราะทำรัสสะเพราะความเป็นปุงลิงค์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพโต บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สพฺพโต ในอรรถว่า จากที่ทั้งปวง หรือว่า จากที่ทั้งหลายทั้งปวงลง โต ปัจจัยในอรรถปัญจมีวิภัตติ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ เมื่อทำโตปัจจัยเป็นชื่อวิภัตติ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยโต, ตโต มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ ในอุทาหรณ์ว่า กุโต นี้ มีเพียงการอาเทสกึศัพท์ เป็นกุ ด้วยสูตรว่า ตฺรโตเถสุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อโต นี้ มีเพียงการอาเทสเอตศัพท์เป็น อ ด้วยสูตรว่า สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วา เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า อิโต นี้ มีเพียงการอาเทสอิมศัพท์ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า อิมสฺสิ ถทานิหโตเธสุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สพฺพทา ในอรรถว่า ในที่ทั้งปวง หรือว่า ในที่ทั้งหลายทั้งปวง เมื่อลงทาปัจจัย ด้วยสูตรว่า กึสพฺพญฺเญกยกุหิทาทาจนำ เมื่อทำทาปัจจัยเป็นชื่อวิภัตติด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยทา, ตทา มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ อุทาหรณ์ว่า อิธ หลังอิมศัพท์ เมื่อลงธปัจจัยด้วยสูตรว่า อิมสฺมา หธา จ มีเพียงการอาเทสอิมศัพท์เป็นอิ ด้วยสูตรว่า อิมสฺสิ ถทานิหโตเธสุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ว่า อิทานิ มีเพียงการลงทานิปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๔๘:๒๖๐. สูตรนี้ว่า **กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ** (ลง โต ปัจจัยในอรรถปัญจมีวิภัตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ลิงฺคญฺจ ฯเปฯ ต

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กฺวจิ แสดงกฺวจตฺถ(อรรถของกฺวจิศัพท์) คำว่า โต แสดงวิสยี คำว่า ปญฺจมฺยตฺเถ แสดงอรรถแห่งปัญจมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยโต, ตโต, กุโต, อโต, อิโต อุทาหรณ์เหล่านั้น มีนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง

ในอุทาหรณ์ว่า สพฺพสฺมา นี้ เมื่ออรรถแห่งปัญจมีแม้มีอยู่ไม่ต้องลงโตปัจจัย เพราะความเป็นอุทาหรณ์ที่กฺวจิศัพท์ห้ามไว้แล้ว

๒๔๙:๒๖๖. สูตรนี้ว่า **ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหิ** (ลง ตฺร และ ถ ปัจจัยท้ายสรรพนามในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า กฺวจิ โต ฯเปฯ ตฺเถ หรือออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ ฯเปฯ เต, ตโต จ ฯเปฯ โย

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ตฺรถ แสดงวิสยี คำว่าสตฺตมิยา แสดงวิสยี คำว่า สพฺพนาเมหิ แสดง อวธิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพตฺรา บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังสพฺพศัพท์ในอรรถว่า ในที่ทั้งปวง หรือว่า ในที่ทั้งหลายทั้งปวง ลงตฺรปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำตฺรปัจจัยให้ชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงถปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๕๐:๒๖๘. สูตรนี้ว่า **สพฺพโต ธิ** (ลง ธิ ปัจจัยท้าย สพฺพ ในอรรถของสัตตมีวิภัตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า สพฺพธิ หลังสพฺพศัพท์ ลงธิปัจจัยในอรรถแห่งสัตตมี ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำธิปัจจัยให้ชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๑:๒๖๙. สูตรนี้ว่า **กึสฺมา โว** (ลง ว ปัจจัยท้าย กึ ในอรรถของสัตตมีวิภัตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า กฺวจิ หลังกึศัพท์ ลงวปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสกึศัพท์เป็นก ด้วยสูตรว่า กิสฺส ก เว จ แยกกอักษรออก ในเพราะวปัจจัยหนปลายลบออักษรตัวหน้า และทำความเป็นปกติสระที่วอักษร ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ติ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อทำวปัจจัยชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๒:๒๗๑. สูตรนี้ว่า **หึหำหิญฺจนนำ** (ลง หึ, หำ และ หิญฺจนำ ท้าย กึ ศัพท์ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น แสดงด้วยวิสยี เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุหึ, กุหำ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น หลังกึศัพท์ ลงหึ-หำ-หิญฺจนำปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทสกึศัพท์ เป็นกุ ด้วยสูตรว่า กุ หึหำสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๓:๒๗๓. สูตรนี้ว่า สูตรนี้ว่า **ตมฺหา จ** (ลง หึ และ หำ ปัจจัยท้าย ต ศัพท์ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า หึหำหิญฺจนำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และนิวัตตนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ตหึ ตหำ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตหึ หลังต ศัพท์ ลงหึปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อทำหึปัจจัยให้ชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงหำปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๒๕๔:๒๗๔. สูตรนี้ว่า **อิมสฺมา หธา จ** (ลง ห หรือ ธ ปัจจัยท้าย อิม ศัพท์ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ ฯเปฯ สพฺพนาเมหิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี และอวธารณะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อิห, อิธ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอิมศัพท์ ลงหปัจจัยและธปัจจัยด้วยสูตรนี้ อาเทส อิมศัพท์เป็นอิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำหปัจจัยและธปัจจัยให้ชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๕:๒๗๕. สูตรนี้ว่า **ยโต หึ** (ลง หึ ปัจจัยท้าย ย ศัพท์ในอรรถของสัตตมีวิภัตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า ยหึ หลังยศัพท์ เมื่อลงหึปัจจัย และตั้งชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๖:๐. สูตรนี้ว่า **กาเล** (ปัจจัยทั้งหลาย ย่อมมีในกาล) ออกมาจากปัจจยวิธีสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า รถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มีเพียงบทเดียว แสดงด้วยวิสยะ สูตรนี้เป็นอธิการสูตร

๒๕๗:๒๗๖. สูตรนี้ว่า **กึสพฺพญฺเญกยกุหิ ทาทาจนำ** (ลง รหิ, ธุนา และปัจจัยอื่นๆ ท้าย อิม ศัพท์ในความหมายว่า กาล ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตฺรถ ฯเปฯ หิ, กึสฺมา โว

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า กึสพฺพญฺเญกยกุหิ แสดงอวธิ คำว่า ทาทาจนำ แสดงวิสยี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กทา อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กทา หลังกึศัพท์ ลงทาปัจจัยในอรรถว่าในกาลไหน เมื่อทำอาเทสกึศัพท์ เป็นก ด้วยสูตรว่า เสเสสุ จ เมื่อทำทาปัจจัยให้ชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า กทา ที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า กุทาจนำ หลังกึศัพท์ ลงทาจนำปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่ออาเทสกึศัพท์เป็นก ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า กุ หึหำสุ จ และทำทาจนำปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๕๘:๒๗๘. สูตรนี้ว่า **ตมฺหา ทานิ จ** (ลง ทานิ และ ทา ปัจจัยท้าย ต ศัพท์ในความหมายว่า กาล ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ตมฺหา แสดงอวธิ คำว่า ทานิ แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตทานิ, ตทา ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตทานิ หลังตศัพท์ ลงทานิปัจจัยในอรรถว่าในกาลนั้น เมื่อทำทานิปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงทาปัจจัยเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

๒๕๙:๒๗๙. สูตรนี้ว่า **อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จ** (ลง รหิ, ธุนา และปัจจัยอื่นๆ ท้าย อิม ศัพท์ในความหมายว่า กาล ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ตฺรถ ฯเปฯ หิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อิมสฺมา แสดงอวธิ คำว่า รหิธุนาทานิ แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอตรหิ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอตรหิ หลังอิมศัพท์ ในอรรถว่าในกาลนี้ เมื่อลงรหิ ด้วยสูตรนี้ อาเทสอิมศัพท์ เป็นเอตด้วยสูตรว่า เอตรหิมฺหิ เมื่อทำรหิปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อธุนา หลังอิมศัพท์ ในอรรถว่าในกาลนี้ เมื่อลงธุนา ด้วยสูตรนี้ ในเพราะธุนาปัจจัย อาเทสอิมศัพท์ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อ ธุนามฺหิ จ เมื่อทำธุนาปัจจัย ให้เป็นชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิทานิ หลังอิมศัพท์ ในอรรถว่าในกาลนี้ ลงทานิ ด้วยสูตรนี้ ในเพราะทานิปัจจัย อาเทสอิมศัพท์ เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อิมสฺสิ ถํ ฯเปฯ สุ จ เมื่อทำ ทานิปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๖๐:๒๗๗. สูตรนี้ว่า **สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา** (แปลง สพฺพ เป็น ส ในเพราะ ทา ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สพฺพสฺส แสดงการี คำว่า โส แสดงการิยะ คำว่า ทามฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ว่า สทา หลังสพฺพศัพท์ ลงทาปัจจัยด้วยสูตรว่า กึสพฺพญฺญก ฯเปฯ จนำ เมื่ออาเทสสพฺพศัพท์ เป็นส ด้วยสูตรนี้ และทำทาปัจจัยให้เป็นชื่อวิภัตติแล้ว พึงทราบ รูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๖๑:๓๖๙. สูตรนี้ว่า **อวณฺโณ เย โลปญฺจ** (อ วัณณะและวัณณะอื่น ๆ ย่อมถึง การลบ) ออกมาจากสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ

ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลบสระหน้าในเพราะอำ อาเทส ละปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ ว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น นาเพราะยปัจจัยหนปลาย สระทั้งปวง ย่อมถึงการลบหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะยปัจจัย อวัณณะ เท่านั้นย่อมถึงการลบ จึงกล่าวสูตรว่า อวณฺโณ เย โลปญฺจ

ด้วยจศัพท์ ลบแม้อิวัณณะได้บ้าง อุทาหรณ์เช่น อาทิจฺโจ, กุณฺฑฺณโฺ มีรูปวิเคราะห์ว่า กุณฺฑินิยา อปจฺจ (บุตรของนางกุณฑินี) เกจิอาจารย์กล่าวว่า ลง ณฺณปัจจัย

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวรูปสำเร็จของกุณฺฑณฺณศัพท์ไว้ ด้วยอำนาจแห่งณฺยปัจจัย เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า อวณฺโณ การลบออักษรในคำมีอาทิว่า เวธพฺย ย่อมมีด้วยสูตรนี้นั่นเอง จริงอยู่ เมื่อการลบดังกล่าวสำเร็จได้ด้วยสูตรว่า สรโลโป ท่านได้กล่าวสูตรนี้ไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่ความแน่นอนในการลบอวัณณะและอิวัณณะในเพราะยปัจจัยเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พาหุสจฺจ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พาหุสจฺจ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า พหุสุตสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้สดับมาก) หลังนามศัพท์อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ณฺยตฺตตา ภาเว ตุ ลบวิภัตติและภาวศัพท์ด้วยเตสมฺศัพท์ ในสูตรว่า เตสํ วิภตฺติ ฯเปฯ จ ทำวุทธิ ลบณ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้วในเพราะยอักษรอยู่หนปลาย ลบออักษรที่อยู่กับตอักษร ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทสตฺย คือตฺอักษรที่มียอยู่หลัง เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตฺ ต ฯเปฯ รตฺตฺ ทำจสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน ทำอาเทสอุอักษรที่อยู่กับสอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำให้เป็นเหมือนนาม เพราะความที่คำว่า พาหุสจฺจ นี้เป็นศัพท์ตัทธิตเมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เวปุลฺลํ ในอรรถว่า วิปุลสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งวัตถุอันไพบูลย์) เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำลฺยอักษร เป็นลอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า การุญฺญ ในอรรถว่า กรุณสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความกรุณา) ลงณฺยปัจจัย ในเพราะยอักษร ลบออักษร อาเทสณฺยเป็นญ แล้วทำเทฺวภาวะ ท่านกล่าวแล้วว่า ผู้น่าสงสาร เพราะมองหาความตั้งมั่นแห่งกรุณา ขยายความว่า บุคคลผู้น่าสงสาร

อุทาหรณ์ว่า โกสลฺลํ ในอรรถว่า กุสลสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้ฉลาด) ลงณฺยปัจจัย เมื่อลบออักษรแล้ว อาเทสลฺยอักษร เป็นลอักษรแล้วทำเทฺวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ท่านกล่าวแล้วว่า ผู้ฉลาด เพราะมองหาความตั้งมั่นแห่งกุศล ขยายความว่า บุคคลผู้ฉลาด

อุทาหรณ์ว่า โกสลฺลํ ในอรรถว่า สามญฺญํ ในอรรถว่า สมณสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งสมณะ) ลงณฺยปัจจัย ในเพราะยปัจจัย เมื่อลบออักษรแล้ว อาเทสณฺยอักษร เป็นณอักษร และทำเทฺวภาวะเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า โสหชฺชํ ในอรรถว่า สุหทสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจดี) เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว ลบออักษร อาเทสทฺยอักษร เป็นชอักษร และทำเทฺวภาวะ

๒๖๒:๓๙๑. สูตรนี้ว่า **วุฑฺฒสฺส โช อิยิฏฺเฐสุ** (แปลง วุทฺฒ เป็น ช ในเพราะ อิย ปัจจัยและ อิฏฺฐ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ตร ฯเปฯ ยิฏฺฐา

ท่านอาจารย์กล่าวถึง อิยิฏฺฐปัจจัย ในวิเสสัตถะ หลังวุทฺฒศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เชยฺโย, เชฏฺโฐ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า เชยฺโย, เชฏฺโฐ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอิย และอิฏฺฐปัจจัย ทำอาเทสวุทฺฒศัพท์ เป็นช แล้ว ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าวสูตรว่า วุทฺฒสฺส ฯเปฯ สุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เชยฺโย, เชฏฺโฐ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เชยฺโย หลังวุทฺฒศัพท์ เมื่อลง อิย และ อิฏฺฐปัจจัยในอรรถว่า ผู้แก่เหล่านี้ทั้งหมด ผู้นี้แก่โดยพิเศษ ด้วยสูตรว่า วิเสเส ตร ฯเปฯ ยิฏฺฐา ลบวิภัตติ และวากยะมีอาทิว่า สพฺเพ อิเม วุทฺฒา ด้วยเตว์ศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสํ ฯเปฯ ปา จ ทำอาเทสวุทฺฒศัพท์ เป็นช นี้ลบสระหน้า ห้าม (ขัดขวาง)ความเป็นปกติสระหลังด้วยอำนาจแห่งปกติศัพท์ แล้วลบสระหลังด้วยอำนาจสระสนธิ ทำเป็นอสวัณณะด้วยสูตรว่า กฺวจาสวณฺณํ ลุตฺเต ตั้ง เชยฺย และ เชฏฺฐ ศัพท์เป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์ตัทธิต เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๒๖๓:๓๙๒. สูตรนี้ว่า **ปสตฺถสฺส โส จ** (แปลง ปสตฺถ ศัพท์เป็น ส และอักษรอื่น ในเพราะ อิย ปัจจัยและ อิฏฺฐ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิฏฺฐา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ปสตฺถสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า โส แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีว่า เสยฺโย, เสฏฺโฐ, เชยฺโย และ เชฏฺโฐ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เสยฺโย และ เสฏฺโฐ ในอรรถว่า คนนี้เป็นคนประเสริฐ คนนี้ก็เป็นคนประเสริฐด้วย คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคนประเสริฐ คนนี้ประเสริฐยิ่งกว่าคนเหล่านั้น

ลงอิย และ อิฏฐปัจจัย ลบวิภัตติและบททั้งหลาย ด้วยเตสํศัพท์ ในเพราะอิยและอิฏฐปัจจัย อาเทสปสตฺถศัพท์เป็นโส ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้าโดยนัยที่กล่าวแล้ว ห้ามความเป็นปกติสระหลัง ด้วยอำนาจแห่งปกติศัพท์ แล้วลบสระหลังด้วยอำนาจสระสนธิ ทำสระหลังเป็นอสวัณณะ ตั้ง เสยฺย และ เสฏฐ ศัพท์เป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้วพึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า เชยฺโย ก็นัยนี้นั่นแหละ

๒๖๔:๓๙๓. สูตรนี้ว่า **อนฺติกสฺส เนโท** (แปลง อนฺติก ศัพท์เป็น เนท ในเพราะอิย ปัจจัยและ อิฏฐ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิฏฺฐา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย สัมพันธฉัฏฐการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เนทิยฺโย และ เนทิฏฺโฐ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอนฺติกศัพท์ ในอรรถว่า คนเหล่านี้ทั้งปวงใกล้ คนผู้นี้ใกล้โดยพิเศษ เมื่อลง อิย และอิฏฐปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๖๕:๓๙๔. สูตรนี้ว่า **พาฬฺหสฺส สาโธ** (แปลง พาฬฺห ศัพท์เป็น สาธ ในเพราะอิย ปัจจัยและ อิฏฐ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิฏฺฐา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และ การิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สาธิโย และ สาธิฏฺโฐ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังพาฬฺหศัพท์ ในอรรถว่า อาชฌาทั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมดรุนแรง อาชญาที่รุนแรงโดยพิเศษ เมื่อลง อิย และอิฏฐปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๒๖๖:๓๙๕. สูตรนี้ว่า **อปฺปสฺส กณฺ** (แปลง อปฺป ศัพท์เป็น กณฺ ในเพราะอิย ปัจจัยและ อิฏฐ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิฏฺฐา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และ การิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กณิโย และ กณิฏฺโฐ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังอปฺปศัพท์ ในอรรถว่า คนเหล่านี้เล็ก คนนี้เล็กโดยพิเศษ เมื่อลง อิย และอิฏฐปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๒๖๗:๓๙๖. สูตรนี้ว่า **ยุวานณฺจ** (แปลง ยุว ศัพท์เป็น กณฺ ในเพราะ อิย ปัจจัยและ อิฏฐ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ยิฏฺฐา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย การี และ อนุกัฑฒนะ

เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า ยุวสฺส ท่านก็กล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจวจนวิปัลลาสว่า ยุวานำ

จริงอยู่วิปัลลาส มี ๖ อย่าง บรรดาวิปัลลาส ๖ อย่างเหล่านั้น

ในบาทคาถาว่า สิวิ ปุตฺตานิ จาวฺหย (ข้าแต่พระเวสสันดรผู้เป็นเจ้าแห่งกรุงสีพี ขอพระองค์จงเรียกราชโอรสทั้งหลายด้วย) นี้ เป็นลิงควิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีลิงค์ไม่ตรงกับลิงค์ที่ใช้ในไวยากรณ์) เพราะความที่ปุตฺตศัพท์ เป็นปุงลิงค์ หลังอการันต์ ท่านทำอาเทสโยทุติยาวิภัตติเอ ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ แล้วควรจะกล่าวว่า ปุตฺเต (แต่) ท่านก็กล่าวว่า ปุตฺตานิ ด้วยอำนาจแห่งนปุงสกลิงค์

คำว่า อิทมฺปิ สีลสฺมึ (ศีลแม้นี้) เป็นวิภัตติวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีวิภัตติไม่ตรงกับวิภัตติที่ใช้ในไวยากรณ์)

ในคำว่า อิทมฺปิ สีลสฺมึ นี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า สีลำ โดยมีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ท่านก็กล่าวว่า สีลสฺมึ โดยมีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด

คำว่า นชฺโช สนฺทนฺติ (แม่น้ำสายหนึ่งย่อมไหลไป) เป็นวจนวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีวจนะไม่ตรงกับวจนะที่ใช้ในไวยากรณ์) ก็ในคำว่า นชฺโช สนฺทนฺติ นี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวด้วยเอกวจนะว่า นที ท่านก็กล่าวด้วยพหุวจนะว่า นชฺโช เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า สนฺทติ ท่านก็กล่าวว่า สนฺทนฺติ

คำว่า ฉพฺพสฺสานิ ฯเปฯ ยาเปสฺสติ (พระโพธิสัตว์ ฯลฯ ตลอด ๖ ปี) เป็นกาลวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีกาลไม่ตรงกับกาลที่ใช้ในไวยากรณ์) ก็ในคำว่า ฉพฺพสฺสานิ ฯเปฯ ยาเปสฺสติ นี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวด้วยวัตตมานาวิภัตติว่า ยาเปติ ท่านก็กล่าวด้วยวิภัตติลงในอนาคตกาลว่า ยาเปสฺสติ

คำว่า ปุตฺตำ ลเภถ (ขอให้ข้าพเจ้าพึงได้บุตรผู้ให้สิ่งที่ประเสริฐ) เป็นปุริสวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีบุรุษไม่ตรงกับบุรุษที่ใช้ในไวยากรณ์) เมื่อควรจะกล่าวด้วยอุตตมบุรุษว่า ลเภม ท่านกลับกล่าวด้วยมัชฌิมบุรุษว่า ลเภถ

คำว่า สุคโต (ผู้ตรัสโดยชอบ) เป็นอักขรวิปัลลาส (ถ้อยคำที่มีอักษรไม่ตรงกับอักษรที่ใช้ในไวยากรณ์) เมื่อท่านควรจะกล่าวด้วยทอักษรว่า สุคโท ท่านกลับกล่าวด้วยตอักษรว่า สุคโต

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กนิโย และ กนิฏฺโฐ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น หลังยุวศัพท์ในอรรถว่า คนเหล่านี้เล็ก คนนี้เล็กโดยพิเศษ ลงอิย และอิฏฺฐ ทำอาเทสยุวศัพท์เป็นกณ ด้วยสูตรนี้

เมื่อทำอาเทสณอักษรเป็นนอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๖๘:๓๙๗. สูตรนี้ว่า **วนฺตุมนฺตุวี ฯเปฯ โลโป** (ลบ วนฺตุ ปัจจัย, มนฺตุ ปัจจัยและ วี ปัจจัยในเพราะ อิย ปัจจัยและ อิฏฐ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า วิเสเส ฯเปฯ ฏฐา

ในอรรถว่า บุคคลเหล่านี้ทั้งหมดมีคุณความดี บุคคลนี้มีคุณความดียิ่งกว่าบุคคลเหล่านี้ เมื่อลงอิและ อิฏฐปัจจัยแล้ว ลบวนฺตุปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สติโย และ สติฏฺโฐ นี้ มีเพียงการลบมนฺตุปัจจัยเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เมธิโย และ เมธิฏฺโฐ นี้ ลบวีปัจจัย

๒๖๙:๔๑. สูตรนี้ว่า **ยวตๆ ตลนทการานๆ พฺยญฺชนานิ จลฌชการตฺตๆ** (พยัญชนะทั้งหลายของ ต, ล, น และ ท อักษรที่มี ย อักษรตามมาย่อมถึงความเป็น จ, ล, ฌ และ ช อักษรได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อวณฺโณ เย โลปญฺจ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ยวตๆ แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า ตลนทการานๆ แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า พฺยญฺชนานิ แสดงการิ คำว่า จลฌชการตฺตๆ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

บทว่า ยวตๆ นี้ อันมีความหมายเสมอกัน กับบทนี้ว่า ตลนทการานๆ ท่านกล่าวถึงยวตๆ ว่าเป็นพยัญชนะของตลทและอักษรทั้งหลาย โดยอเภทเภโทปจารนัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พาหุสจฺจๆ, ปณฺฑิจฺจๆ, เวปุลฺลๆ, โกสลฺลๆ, การุญฺญๆ, เนปุญฺญๆ, สามญฺญๆ และ โสหชฺชๆ ก็อุทาหรณ์เหล่านั้น ข้าพเจ้าได้แล้วไว้แล้วในหนหลัง

บทว่า ยวตๆ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อตลนและทอักษรแม้มีอยู่ ในอักษรมีอาทิว่า ติณ และ ท ไม่ต้องทำอาเทส เพราะไม่มีตอักษรที่มียอักษรเป็นที่สุด

บทว่า ตลนทการานๆ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อตอักษรที่มียอักษรเป็นที่สุด แม้มีอยู่ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาลสฺยๆ, อาโรคฺยๆ ก็ไม่ต้องทำอาเทส เพราะไม่มีต ล นและทอักษร

บทว่า พฺยญฺชนานิ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อต ล น และทอักษร แม้มีอยู่ในอักษรมีอาทิว่า มจฺจุนา ก็ไม่ต้องทำอาเทส เพราะไม่มีพยัญชนะทั้งหลาย

มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า คำว่า มจฺจุ นี้ ตั้งศัพท์เดิมว่า มตฺยุ เพราะความที่ตอักษรมียอักษรเป็นที่สุด ไม่ต้องอาเทสตอักษรตามวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ ก็เมื่อแยกตฺยอักษรออกจากอุอักษรแล้ว จึงทำอาเทสตอักษรอันมียเป็นที่สุด ตามวิธีที่กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้ และทำสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ เมื่อตั้งเป็นนามแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า พาหุสจฺจำ แยกพยัญชนะออกจากสระแล้วพึงทำอาเทส โดยนัยนี้เทียว

อุทาหรณ์ว่า โอปมฺมำ เป็นผลของการศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถว่าความเป็นแห่งอุปมา หลังอุปมศัพท์ ลงณฺยปัจจัย ลบวิภัตติ ภวาบท และณอนุพันธ์ ในเพราะยอักษรลบออักษร ที่มอักษร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว อาเทสมฺยอักษร เป็นมอักษรด้วยการศัพท์ (ในสูตรนี้) ทำเทฺวภาวมอักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

คำต่อไปนี้เป็นอุปลักขณะ :-

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โสมนสฺสำ, โทมนสฺสำ, โสวจสฺสำ, โทวจสฺสำ เมื่อลงณฺยปัจจัย ในอรรถแห่งภาวะ ในเพราะยอักษร ลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว อาเทสสฺยอักษร เป็นสอักษรด้วยการศัพท์ (ในสูตรนี้) ทำสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนปกฺกำ, อาธิกฺกำ และ โทภคฺคำ หลังนิปกศัพท์ อธิกศัพท์ และทุภคศัพท์ เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว อาเทสกฺยอักษรและคฺยอักษร เป็นกวรรค ด้วยการศัพท์ (ในสูตรนี้) ทำสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ

อุทาหรณ์ว่า วาณิชฺชำและรชฺชำ หลังวณิชศัพท์ และราชศัพท์ เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว อาเทสชฺยอักษร และชฺยอักษร เป็นจวรรค ทำสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ

อุทาหรณ์ว่า สารุปฺปำ หลังสรูปศัพท์ เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว อาเทสปฺยอักษรเป็นปวรรค ด้วยสูตรนี้ ทำ สทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ เหมือนอย่างนั้น คือ โสขุมฺมำ, ตจฺฉำ และทุเมชฺฌำ หลังสุขุมศัพท์ ตถศัพท์ และทุเมธศัพท์ เมื่อลง ณยปัจจัยแล้ว อาเทสมฺยอักษรเป็น ม อาเทสถฺยอักษรเป็นฉ และอาเทสธฺยอักษรเป็นฌ ทำสทิสพยัญชนเทฺวภาวะ และอสทิสพยัญชนเทฺวภาวะ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นผลประโยชน์ของการมีการศัพท์

๒๗๐:๑๒๐. สูตรนี้ว่า **อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาว** (สฺมา วิภัตติท้าย อมฺห, ตุมฺห, ศัพท์ลงท้ายด้วย นฺตุ, ราช, พฺรหฺม, อตฺต, สข, สตฺถุ และ

ปิตุ ศัพท์เป็นต้น พึงทราบเหมือน นา วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต, ตโต จ วิภตฺติโย หรือออกจากสูตรทั้งหลายว่า สฺมาสฺมึนํ วา, สฺมา นา, ฌลโต จ

สูตรนี้มี ๔ บทคำว่า อมฺหตุมฺหนฺตุ ฯเปฯ ปิตาทีหิ แสดงอวธิ คำว่า สฺมา แสดงการี คำว่า นา แสดงการิยะ คำว่า อิว แสดงอุปมาโชตกะ การอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นนา เพราะความที่สูตรนี้เป็นตำรูปาติเทสสูตร ในบรรดาอติเทสสูตร ๖ อย่างที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง เพราะเหตุนั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มยา และ ตยา ทำอาเทสสฺมาวิภัตติเป็นนา แล้วทำอาเทสอมฺหศัพท์ พร้อมนาอาเทสวิภัตติเป็นมยา และอาเทสตุมฺหศัพท์พร้อมนาอาเทสวิภัตติเป็นตยา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ ตยามยา

อุทาหรณ์ว่า คุณวตา หลังคุณวนฺตุศัพท์ เมื่ออาเทสสฺมาเป็นนาแล้ว อาเทสนฺตุพร้อมวิภัตติเป็นตา ด้วยสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ

อุทาหรณ์ว่า รญฺญา หลังราชศัพท์ อาเทสสฺมาเป็นนาแล้ว อาเทสราชศัพท์กับวิภัตติเป็นรญฺญา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ รญฺญา วา

อุทาหรณ์ว่า อตฺตนา หลังอตฺตศัพท์ อาเทสสฺมาเป็นนาแล้ว อุทาหรณ์ว่า สขินา มีเพียงการอาเทสสระที่สุดแห่งสกฺขิ เป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า สขนฺตสฺสิ โนนานำเสสุ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สตฺถารา, ปิตรา, มาตรา, ธีตรา อาเทสสฺมาเป็นนาแล้ว อาเทสสระที่สุดเป็นอาร ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตำ

ในอุทาหรณ์ว่า ปุริสา เมื่อสฺมาวิภัตติแม้มีอยู่ ไม่ต้องอาเทสสฺมาวิภัตติเป็นนา เพราะความไม่มีนฺตุปัจจัยเป็นต้นเหล่านั้น

แต่ท่านอาจารย์ เมื่อจะกล่าวว่า วาวา ในคำว่า นาวา ท่านก็กล่าวเสียว่า นาวา เพราะทำเป็นเอกเสสะ ฉะนั้น นักศึกษาพึงเห็นการอาเทสสฺมาวิภัตติเป็นนา ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า มยา และตยา ในอุทาหรณ์ว่า อตฺตนา เป็นต้น พึงทำให้เป็นนาอักษรเท่านั้น การทำ(อาเทส)เป็นนา ย่อมปรากฏเหมือนว่าถูกต้อง(สมควร) เพราะความที่สูตรนี้ เป็นตำรูปาติเทสสูตร

จบการพรรณนาในกัณฑ์ที่ ๕ แห่งนามกัปในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา

๓. การกกปฺป

การกฉฏฺฐกณฺฑวณฺณนา

๒๗๑:๘๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงวิภัตติอันตัววิสยีหลังนามศัพท์อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ด้วยสูตรมีอาทิว่า ตโต จ วิภตฺติโย ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความแตกต่างกันแห่งความหมายมีการกะเป็นต้นอันเป็นตัววิสยะ จึงเริ่มกล่าววิธีของการกะและอการกะมีสูตรเป็นอาทิว่า ยสฺมาทเปติ สมจริงดังคำที่ท่านประพันธฺไว้เป็นสังคหคสถาว่า

อนึ่งนักศึกษาต้องรู้การกะ ๖ อย่างคือ

๑. กัตตุการก	นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกิริยา
๒. กรรมการก	นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นสิ่งที่ถูกกระทำ
๓. กรณการก	นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือของกิริยา
๔. สัมปทานการก	นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นผู้รับวัตถุหรือกิริยา
๕. อปาทานการก	นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นแดนหลีกออกของกิริยา
๖. โอกาสการก	นามศัพท์ที่ทำหน้าที่เป็นสถานที่ตั้งของกิริยา

และควรรู้อการกะ ด้วยอำนาจแห่ง ภาวะ ลักขณะ เหตุ สัมพันธ์ อาลปนะ วิเสสนะ และนิทธารณะ

บรรดาการกะและอการกะเหล่านั้น ท่านกล่าวการกะไว้ก่อน เพราะความที่การกะนั้นเป็นประธาน และบรรดาการกะทั้งหลาย ท่านกล่าวอปาทานไว้ก่อน เพราะความเป็นสิ่งมีขอบเขตกว้างขวาง แม้บรรดา อปาทานการกะเหล่านั้น เพื่อจะแสดงอปาทานอันประกอบด้วยภวไว้ก่อน เพราะความที่อปาทานที่ประกอบ ด้วยภย(ความกลัว) ปรากฏแล้ว จึงกล่าวสูตรว่า **ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา** (บุคคลย่อมหลีกออกจากการกใด ความกลัว [จากการกใดย่อมเกิดขึ้น] หรือว่าบุคคลย่อมเรียนเอาจากการกใด การกนั้น ชื่อว่าอปาทาน)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า อปาทาเน ปญฺจมี เป็นแดนเกิด มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า อปาทาเน ปญฺจมี เมื่อมีคำถามว่า ในการกะนี้ อะไร ชื่อว่า อปาทาน ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บุคคลย่อมหลีกออก

จากการกใด ความกลัว[จากการกใดย่อมเกิดขึ้น] หรือว่าบุคคลย่อมเรียนเอาจากการกใด การกนั้น ชื่อว่า อปาทาน จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ยสฺมา ฯเปฯ นำ เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า บุคคลย่อมหลีกออกจากการกใด ความกลัว[จากการกใดย่อมเกิดขึ้น] หรือว่าบุคคลย่อมเรียนเอาจากการกใด การกนั้น ชื่อว่า อปาทาน

บทว่า ยสฺมา เป็นบทหนึ่ง บทว่า อเปติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ภยำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อาทตฺเต เป็นบทหนึ่ง บทว่า วา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปาทานำ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ยสฺมา แสดงอนิยตสัญญี คำว่า อเปติ แสดงสาธฺยากิริยา คำว่า ภยำ แสดงสิทฺธกิริยา คำว่า อาทตฺเต แสดงสาธฺยกิริยา คำว่า วา แสดงวิกปฺปนสมุจฺจย คำว่า ตำ แสดงนิยตสัญญี คำว่า อปาทานำ แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร

ขยายความว่า พระมุนีเป็นต้น ย่อมหลีกออกจากการกะมีหมู่บ้านเป็นต้นใด หรือว่าความกลัวย่อมเกิดขึ้นจากการกะมีโจรเป็นต้นใด หรือว่า ศิษย์ย่อมเรียน คือเล่าเรียนสิกขาจากการกะมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้นใด การกะมีหมู่บ้านเป็นต้น ชื่อว่า อปาทาน นี้เป็นการกสมุจจยะ

หรือพึงประกอบว่า หลีกออกจากการกะมีหมู่บ้านเป็นต้นใด หรือว่า ความกลัวย่อมเกิดจากการกะมีโจรเป็นต้นใด หรือว่าย่อมเรียนจากการกะมีอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้นใด การกะมีหมู่บ้านเป็นต้นนั้น ชื่อ อปาทานการกะ นี้เป็นกิริยาการกสมุจจยะ คำแม้ว่า วากยะสมุจจยะ ก็ควรกล่าวถึง การกะว่ากิริยาสมุจจยะ ปรากฏแล้วเทียวในสูตร

บทว่า ยสฺมา เป็นสัพพนามบทมีปัญจมีวิภัตติเป็นที่สุด บทว่า อเปติ เป็นอาขยาตบทอันประกอบด้วยอุปสัค บทว่า ภยำ ได้แก่ อันบุคคลย่อมกลัว ชื่อว่า ภัย (ความกลัว) บทว่า อาทตฺเต เป็นอาขยาตบท บทว่า วา เป็นนิปาตบท บทว่า ตำ เป็นบทสัพพนามอันมีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด

รูปวิเคราะห์ว่า การกะใด หลีกไปแล้ว ถือเอา คือยึดเอาที่อื่นจากที่นี้ เหตุนั้น การกะนั้น ชื่อว่า อปาทาน หลังทาธาตุที่มีอปเป็นบทหน้า และ อาเป็นบทหน้า ลงยุปัจจัยในอรรถแห่งอปาทาน ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กตฺตุกรณปเทเสสุ จ

มีคำทักท้วงว่า เพราะความไม่มีสูตรตั้งชื่ออปาทานไร ๆ อย่างอื่นที่เคยกล่าวไว้ในก่อน อปาทานสัญญา พึงมี ในบทนี้ว่า ยสฺมา ด้วยสูตรไหน ? ท่านอาจารย์ไม่สามารถยึด

จับซึ่งนิ้วของตน ก็ไม่สามารถเพื่อจะตั้งชื่อ อปาทานได้ด้วยสูตรนี้มิใช่หรือ ? มีคำเฉลยว่า ประทีปย่อมให้แสงสว่าง ทั้งทำลายแม้ความมืด และเปลวไฟก็ย่อมเผาไหม้ไปพร้อมกัน ฉันใด พึงเห็นอุปไมยฉันนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คามา อเปนฺติ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คามา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- ตั้งคามศัพท์ ตั้งชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นอาอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า นครา และโจรา ก็นัยนี้นั่นแหละ อุทาหรณ์ว่า อาจริยุปชฺฌาเยหิ มีเพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

มีวิสยปุจฉา(ถามถึงอำนาจ) ว่า ประโยชน์อะไร ด้วยบทว่า อปาทานำ มีคำวิสัชนาว่า อปาทาเน ปญฺจมี (ลงปัญจมีวิภัตติในอปาทานการก)

๒๗๒:๓๐๙. สูตรนี้ว่า **ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ** (การกที่มีอยู่ในที่ประกอบกับธาตุและนามศัพท์ และแม้ในที่ประกอบกับอุปสรรคเป็นต้น และในที่ประกอบกับศัพท์อื่น ชื่อว่า อปาทาน) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ยสฺมา ฯเปฯ ปาทานำ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่ออปาทานในเพราะการประกอบการหลีกไป ประกอบความกลัว และประกอบในการถือเอานั่นเทียว ด้วยสูตรว่า ยสฺมา ฯเปฯ ทานำ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ถามว่า ชื่อว่าอปาทาน พึงมีในเพราะการประกอบกับธาตุ และประกอบกับอุปสัคเป็นต้นได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ชื่อว่าอปาทาน ย่อมมีได้ แม้ในการประกอบกับธาตุ และแม้มีที่ประกอบกับอุปสรรคเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การกะใดเป็นไปแล้วในการประกอบกับธาตุและนามศัพท์ และแม้ในการประกอบกับอุปสัคเป็นต้น การกะนั้น ชื่อว่า อปาทาน

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ธาตุ ฯเปฯ นำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า อุปสคฺคโยคาทีสุ แสดงอาธารสัตตมี คำว่า อปิ แสดงสมุจจยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า การกะใดเป็นไปแล้วในการประกอบกับธาตุและนามที่กล่าวกริยา อันสูตรทั้งข้างหน้าและสูตรข้างหลังกระทำไม่ได้ และแม้ในที่ประกอบกับอปอุปสัค ปริอุปสัคและปติอุปสัคเป็นต้น การกะนั้นชื่อว่า อปาทาน

ธาตุทั้งหลายด้วย นามทั้งหลายด้วย ชื่อว่า ธาตุนาม(ธาตุและนาม) แห่งธาตุและนามทั้งหลายเหล่านั้น การประกอบแห่งอุปสัคทั้งหลาย หรือกับอุปสัคทั้งหลาย ชื่อว่า

อุปสัคคโยค การประกอบกับอุปสัคเป็นต้น ของการกะใดเหตุนั้น การกะเหล่านั้น ชื่อว่า อุปสคฺคโยคาทิ ในการประกอบกับอุปสัคเป็นต้นเหล่านั้น เพราะความที่แห่งสูตรว่า ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ อันท่านกล่าวไว้แล้วโดยสามัญ ในเพราะการประกอบกับธาตุ นามและอุปสัคทั้งปวง ต้องมีชื่ออปาทานสัญญา ด้วยสูตรนี้เท่านั้น ไม่พึงมีด้วยสูตรอื่น เพราะความที่สูตรนี้ อันท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการประกอบโดยพิเศษแห่งธาตุ และประกอบโดยพิเศษแห่งนาม

ในการประกอบกับธาตุที่มีอุปสัคเป็นบทหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุทฺธสฺมา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุทฺธสฺมา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้:- เพราะความที่พุทธศัพท์ประกอบกับชิธาตุอันมีปราอุปสัคเป็นบทหน้า เมื่อเกิดความสงสัยในทุติยาวิภัตติ ตั้งพุทธศัพท์ ชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสฺมาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หิมวตา เพราะความที่หิมวนฺตุศัพท์ ประกอบกับภูธาตุ อันมีอุปสัคเป็นบทหน้า ในคำว่า ปภวติ นี้ เมื่อเกิดความสงสัยในสัตตมีวิภัตติ ตั้งหิมวนฺตุศัพท์ ชื่ออปาทาน ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสฺมาวิภัตติแล้ว อาเทสสฺมาวิภัตตินั้นเป็นนาอักษรด้วยสูตรว่า อมฺหตุมฺหนฺตุ ฯเปฯ นาว เมื่อสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, นฺตุสฺส นฺโต และ นฺตสฺส เส วา ตามไปอยู่ เมื่ออาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมวิภัตติเป็นตาด้วยสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในการประกอบกับธาตุที่ไม่มีอุปสัคเป็นบทหน้า

อุทาหรณ์ว่า อนวตฺตมฺหา ในเพราะการประกอบกับภูธาตุ ตั้งอนวตฺตศัพท์ ชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ ลงสฺมาวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสฺมา เป็นมฺหาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อจิรวติยา เพราะความที่อจิรวติศัพท์ประกอบกับภูธาตุ ตั้งอจิรวติศัพท์ ชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสฺมาวิภัตติแล้ว ตั้งอิอักษรของอจิรวติศัพท์ ชื่อป เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติเป็นยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในการประกอบกับนาม

อุทาหรณ์ว่า อุรสฺมา เมื่อเกิดความสงสัยในสัตตมีวิภัตติ เพราะความที่อุรศัพท์ประกอบกับกิตันตนาม ตั้งอุรศัพท์ชื่ออปาทาน ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสฺมาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีเพียงการลงโตปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในการประกอบกับอุปสัค

ในอุทาหรณ์ว่า อป สาลาย นี้มีเนื้อความว่า เว้นซึ่งศาลา บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สาลาย หลังสาลศัพท์ ลงอาปัจจัย ลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว เพราะความที่อปศัพท์มีอรรถว่าการเว้น เป็น กัมมัปปวจนียะ เมื่อเกิดความสงสัยในทุติยาวิภัตติ เพราะประกอบกับอปศัพท์ ตั้งสาลาศัพท์เป็นอปาทานด้วยสูตรนี้ ลงปัญจมีวิภัตติ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ นำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อา พฺรหฺมโลกา นี้ มีเนื้อความว่า แผ่ไปตลอดพรหมโลก ในอุทาหรณ์นั้น หลังพฺรหฺมศัพท์ เมื่อเกิดความสงสัยในทุติยาวิภัตติ เพราะความที่อาศัพท์ที่กล่าวอรรถว่าอภิวิธี เป็นกัมมัปปวจนียะ ตั้งพฺรหฺมโลกศัพท์เป็นอปาทาน และลงสฺมาวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อุปริ ปพฺพตา นี้ อุอักษร มีอรรถว่า“เหนือ” ส่วน ปริ อุปสรรค มีอรรถว่า “เว้น” ฉะนั้นจึงมีความหมายว่า ฝนตกข้างบน เว้นภูเขา ก็ในอุทาหรณ์ว่า ปพฺพตา นั้น เมื่อเกิดความสงสัยในทุติยาวิภัตติ เพราะความที่ปริศัพท์ ที่กล่าวอรรถว่า เว้น เป็นกัมมัปปวจนียะ ตั้งปพฺพตศัพท์เป็นอปาทานเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า พุทฺธสฺมา ปติ นี้ มีเนื้อความว่า เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า คำว่า ปติภูโต อันมีความหมายเสมอกันกับคำว่า สาริปุตฺโต นี้ เพราะประกอบกับปติศัพท์ จึงมีอปาทานใช้ในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ

บทว่า เตลสฺมา มีเนื้อความว่า ย่อมให้ทำให้เป็นส่วนทดแทนน้ำมัน เมื่อเกิดความสงสัยในฉัฏฐีวิภัตติ จึงตั้งเตลศัพท์เป็นอปาทาน ด้วยสูตรนี้ บทว่า หิรญฺญสฺมา มีเนื้อความว่า ย่อมให้ทำให้เป็นส่วนทดแทนทองคำ บทว่า ปทุมสฺมา มีเนื้อความว่า ย่อมให้ทำให้เป็นส่วนทดแทนดอกปทุม เมื่อเกิดความสงสัยในฉัฏฐีวิภัตติ ตั้งปทุมศัพท์เป็นอปาทาน เพราะประกอบกับปติศัพท์

ด้วยอาทิศัพท์

ด้วยอาทิศัพท์ ย่อมลงปัญจมีวิภัตติ แม้ท่ามกลางการกะ ฉะนั้น คำ(สั่ง)นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งผลูปจาร ขยายความว่า เพราะฉะนั้น ลงปัญจมีวิภัตติแม้ในท่ามกลางแห่งการกะ(กัมมการกและอปาทานการก)ทั้งหลาย ท้ายศัพท์ที่มีอรรถว่า กาลเวลาและระยะทาง \

ในกาลเวลา

ในอุทาหรณ์ว่า ลุทฺทโก ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ นั้น ในกาลอันเป็นท่ามกลางแห่งกัตตุการกะและกิริยา ตั้งปกฺขศัพท์ชื่ออปาทานด้วยอาทิศัพท์ (ในสูตรนี้) เพราะห้ามวิธีแห่งสัตตมีวิภัตติด้วยสูตรว่า กาลภาเวสุ จ ลงปัญจมีวิภัตติท่ามกลางการกะด้วยสูตรว่า อปาทาเน ปญฺจมี จึงมีเนื้อความว่า เมื่อล่วงไปหนึ่งปักษ์ จากปักษ์(นี้) นายพราน(จึงมีสิทธิ์)ยิงกวางได้ แม้ในอุทาหรณ์ว่า มาสสฺมา ภุญฺชติ นี้ ก็มีเนื้อความว่า เมื่อล่วงไปหนึ่งเดือน จากเดือนนี้ ฤๅษีผู้เป็นมันตโยคี จึงบริโภคอาหาร เพื่อแสดงกาลที่กล่าวแล้วในคำว่า กาเลนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาสังคหะว่า

๑๕ วัน เป็น ๑ ปักษ์ ๒ ปักษ์ เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน
ท่านเรียกว่า ๑ ปี

ในระยะทาง

ในอุทาหรณ์ว่า โกสา วิชฺฌติ กุญฺชรํ นี้ มีเนื้อความว่าล่วงไป ๑ โกสะ จากโกสะ(นี้) นายพรานจึง(มีสิทธิ์)ยิงกวางได้ ก็ในอุทาหรณ์นี้ เมื่อเกิดความสงสัยในสัตตมีวิภัตติตั้งโกสศัพท์ เป็นอปาทาน ในเพราะระยะทางอันเป็นท่ามกลางของกัตตุการกะ และกิริยาด้วยอาทิศัพท์(ในสูตรนี้) การลงสฺมาวิภัตติมีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว ก็เพื่อแสดงระยะทาง ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

๕๐๐ ชั่วคันธนูที่โก่งแล้ว เป็น ๑ โกสะ ๔ โกสะ เป็น
๒ คาวุต ๔ คาวุต ท่านเรียกว่า ๑ โยชน์

ก็ในอปาทานการะนี้ การลงปัญจมีวิภัตติ คำว่า ปกฺขสฺมา นี้ ในท่ามกลางแห่งกิริยาทั้งหลาย กล่าวคือปุพพกาลและอปรกาลทั้งสองอย่างว่า จ ลุทฺทโก ปกฺขสฺส ปฐมทิวเส วิชฺฌิตฺวา ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ(นายพรานยิงกวางในวันแรกแห่งปักษ์แล้ว จากนั้นหนึ่งปักษ์ย่อม (ได้สิทธิ์) ยิง (ได้อีกครั้ง) ก็ในที่นี้ ชื่อว่าการกะ เพราะวจนัตถะว่า กิริยา คือการกระทำชื่อว่า การ การนั่นแหละ เป็นการกะ

นักศึกษาทั้งหลาย ย่อมประกอบอปาทาน เป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) อุทาหรณ์ว่า ลุทฺทโก ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ อปาทาน อยู่ท่ามกลางแห่งกัตตุการกะ

(๒) อุทาหรณ์ว่า ลุทฺทโก ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌติ อปาทาน อยู่ท่ามกลางแห่งกัตตุการกะและกัมมการกะ

(๓) อุทาหรณ์ว่า ลุทฺทโก ปฐมทิวเส ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌติ อปาทานอยู่ท่ามกลางแห่งโอกาสการกะและกัมมการกะ

(๔) อุทาหรณ์ว่า ลุทฺทโก อชฺช วิชฺฌิตฺวา ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ อปาทานอยู่ท่ามกลางแห่งปุพพกาลกิริยา และกิริยา

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> อปาทานท่ามกลางแห่งกาลและระยะทาง อันท่านแสดงไว้ ๔ ประการ คือ (๑) ท่ามกลางกัตตุการกะทั้งหลาย (๒) ท่ามกลางกัตตุการกะและกัมมการกะ (๓) ท่ามกลางโอกาสการกะ และกัมมการกะ (๔) ท่ามกลางปุพพการกะกิริยากับกิริยาบท

อีกนัยหนึ่ง ด้วยอาทิศัพท์ ย่อมมีอาทิศัพท์เป็นการกระทำสัญญาวิธี เพราะความที่ท่านกล่าวแล้วว่า ลงปัญจมีวิภัตติ แม้ท่ามกลางการกะ ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า ด้วยอาทิศัพท์นั้นนั่นเอง ท่ามกลางการกะ ย่อมมีการตั้งชื่ออปาทาน และการลงวิภัตติจริงอยู่ อาทิศัพท์ มีประโยชน์ ๒ ประการ คือ

(๑) มุขยประโยชน์ ได้แก่ การตั้งชื่ออปาทาน

(๒) ปรมฺปรประโยชน์ ได้แก่ การลงปัญจมีวิภัตติ ในอปาทาน

ด้วยอปิศัพท์

คำแม้นี้ว่า ลงปัญจมีวิภัตติ แม้ในการประกอบกับนิบาตด้วยอปิศัพท์ ท่านกล่าวแล้ว โดยผลูปจาร เหมือนอย่างนั้น คือลงทุติยาวิภัตติ และตติยาวิภัตติ

บรรดาการประกอบกับนิบาตเหล่านั้น คำว่า รหิตา มาตุชา (เว้นจากสิ่งที่เกิดจากมารดา) มีความหมายว่า มารดาเว้นจากบุตร คำว่า ปุญฺญํ กตฺวา เทติ (ทำบุญแล้ว ย่อมให้ทาน) มีความหมายว่า ย่อมให้ส่วนทดแทน บทว่า มาตุชํ เพราะประกอบรหิตานิบาต จึงตั้งชื่ออปาทานด้วยอปิศัพท์ (ในสูตรนี้) ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถปัญจมี อันเป็นอรรถฉัฏฐี ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ

บทว่า มาตุเชน ลงตติยาวิภัตติในอรรถปัญจมี ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า กตฺตริ จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมี ริเต สทฺธมฺมา, ริเต สทฺธมฺมํ และ ริเต สทฺธมฺเมน มีเพียงการประกอบกับริเตศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์นี้ว่า เต ภิกฺขู นานา กุลา (ภิกษุเหล่านั้นต่างตระกูลกันออกบวชแล้ว) มีความหมายว่า เพราะความที่กุลศัพท์ ประกอบกับนานานิบาต ที่กล่าวอรรถว่าเว้น ภิกษุเหล่านั้น เว้นตระกูลกัน ออกบวชแล้ว

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วินา สทฺธมฺมา, วินา สทฺธมฺมํ และ วินา สทฺธมฺเมน (เว้นจากพระสัทธรรม) มีเพียงการประกอบกับวินาศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วินา พุทฺธสฺมา, วินา พุทฺเธน (เว้นจากพระพุทธเจ้า) นี้ มีนัยอันกล่าวไว้แล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า นตฺถญฺโญ โกจิ วิชฺชติ (ที่พึ่งอื่นอะไรที่มีอยู่ในโลกย่อมไม่มี) นี้ บทว่า วิชฺชติ นี้ แม้เสมอกับอาขฺยาตบท กลับเป็นกัตตุบทมองหาอาขฺยาตกิริยาบทว่า นตฺถิ เพื่อแสดงกิริยาบทที่ใช้เป็นนามบท ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

> ความเป็นกัตตุด้วยความเป็นกัมมด้วย ย่อมหาได้ แม้ในอาขยาตบททั้งหลาย ตัวอย่าง เช่น มิคำ ธาวติ ปสฺสามิ (เราย่อมเห็นกวางกำลังวิ่งไป) นตฺถญฺโญ โกจิ วิชฺชติ (ที่พึ่งอื่นอะไรที่มีอยู่ในโลกย่อมไม่มี)

บทอาขยาตว่า ธาวติ ในสองบทนี้ว่า มิคำ ธาวติ นี้ เป็นกัมมของอาขยาตบทว่า ปสฺสามิ

ด้วยจศัพท์

คำแม้นี้ว่า ลงปัญจมีวิภัตติ แม้ในอรรถอื่นด้วยจศัพท์ ท่านกล่าวแล้วโดยผลูปจาร ขยายความว่า ในการประกอบในอรรถอื่น คือความหมายอื่นจากธาตุ และนามการประกอบอุปสัค และนิบาต และในท่ามกลางของการกะ

ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ยโตหำ (นับแต่เรา) อุทาหรณ์ว่า ยโต สรามิ (นับแต่เราจำความได้) อุทาหรณ์ว่า ยตฺวาธิกรณำ ([ย่อมรั่วรด] ซึ่งบุคคลนั้น เพราะเหตุใด คือเพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมจักขุนทรีย์เป็นต้น) หรือว่า อุทาหรณ์ว่า ยตฺวาธิกรณำ เพราะเหตุใด ในคำว่า ยตฺวาธิกรณำ นั้น คำว่า ยโต หมายถึงอปาทานที่ประกอบกับเหตุ

ในคำว่า อธิกรณำ นี้ เป็นปฐมาวิภัตติลงในอรรถแห่งเหตุ ท่านอาจารย์กล่าวว่า บทว่า อธิกรณำ เป็นอปาทานลงในอรรถแห่งเหตุอันมีทุติยาวิภัตติเป็นที่สุด เพราะในอรรถกถาว่า ยำการณา ในคำว่า ยโต อธิกรณำ นี้ โตปัจจัยมีอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ และในคำว่า อธิกรณำ นี้ เป็นปฐมาวิภัตติลงในอรรถแห่งปัญจมี เหตุนั้น คำว่า ยำการณา พระอรรถกถาจารย์ย่อมพรรณนา ทำให้มีความหมายเสมอกันกับบทที่มีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุดซึ่งลงในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ มีความหมายว่า เพราะเหตุใด อนึ่ง ท่านอาจารย์ย่อมนับสงเคราะห์เอาไว้ด้วยจศัพท์ เพราะความที่ บทว่า ยตฺวาธิกรณำ นี้ เป็นปัญจมีวิภัตติที่ลงในอรรถแห่งเหตุ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำว่า จสทฺเทน อญฺญตฺถาปิ (ลงปัญจมีวิภัตติ แม้ในอรรถอื่น ด้วยจศัพท์)

๒๗๓:๓๑๐. สูตรนี้ว่า **รกฺขนตฺถานมิจฺฉิตํ** (การกใดเป็นที่ปรารถนาและอื่น ๆ ในที่ประกอบกับธาตุที่มีอรรถว่า ป้องกัน การกนั้นชื่อว่า อปาทาน) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ธาตุนามาน ฯเปฯ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งชื่ออปาทานในเพราะการประกอบกับชิธาตุ อันมีปราอุปสัคเป็นบทหน้า และในการประกอบกับภูธาตุ อันมีปอุปสัคเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ จ เมื่อมีคำว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การตั้งชื่ออปาทาน ในเพราะการประกอบกับธาตุที่มีความหมายว่ารักษา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อมีการประกอบกับธาตุทั้งหลายที่มีความหมายว่ารักษา ย่อมตั้งชื่ออปาทาน ได้ตามความต้องการ จึงกล่าวสูตว่า รกฺขนตฺถานมิจฺฉิตํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในการประกอบกับธาตุทั้งหลายที่มีความหมายว่ารักษา ย่อมตั้งชื่ออปาทานได้ตามความต้องการ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิทธารณฉัฏฐี และกิริยา ปทัตถ(ความหมายของบท) พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว การรักษา เป็นอรรถของธาตุเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า รกฺขนตฺถ ได้แก่ รกฺขธาตุ ปาลธาตุ ปาธาตุ คุปธาตุ ตาธาตุ และอวธาตุเป็นต้น

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า รกฺขน เพราะวจนัตถะว่า อันเขาพึงรักษา ความหมาย คือรักขนะนั่นแหละ ชื่อว่า รกฺขนตฺถ ได้แก่ ความหมายมีอาทิว่า รักษาข้าวสารจากกา อธิบายว่า เมื่อมีการประกอบแห่งธาตุ อันมีความหมายว่ารักษา ย่อมตั้งชื่ออปาทานได้ตามที่ชนต้องการ ในประโยชน์ทั้งหลายที่ต้องรักษา ก็ในการประกอบนี้ การตั้งชื่ออปาทาน ในการประกอบในการกะที่ไม่ต้องการ ย่อมมีได้ด้วยจศัพท์ ที่ตามมาจากสูตรว่า ธาตุนามาน ฯเปฯ ปิจ เช่นในอุทาหรณ์ว่า ปาปา จิตฺตํ นิวารเย (พึงห้ามจิตจากบาป), ปาปา นิวาเรนฺติ (ย่อมห้ามจิตจากบาป) และ ราชโต วา โจรโต วา ฯเปฯ อารกฺขํ คณฺหนฺตุ (จงถือเอาการคุ้มครอง [ให้ปลอดภัย]จากพระราชาก็ดี จากโจรก็ดี ฯลฯ จากอันตรายต่าง ๆ ก็ดี) ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรนี้ไว้ และการประกอบกับธาตุทั้งหลาย เป็นอันสำเร็จแล้ว ด้วยสูตรก่อนมิใช่หรือ ? ตอบว่า ก็ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รู้ถึงการตั้งชื่ออปาทาน แห่งความหมายที่ปรารถนา ในบรรดาความหมายที่ปรารถนาและไม่ปรารถนา ในเพราะการประกอบกับธาตุให้แตกต่างกันออกไป ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตณฺฑุลา และ ยวา อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๗๔:๓๑๑. สูตรนี้ว่า **เยน วาทสฺสนำ** (การไม่เห็นของการกใด [อันผู้แอบซ่อนอยู่] ปรารถนาแล้ว การกนั้นชื่อว่า อปาทานได้บ้าง) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า รกฺขนตฺถานมิจฺฉิตำ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งชื่ออปาทาน แห่งความหมายที่ต้องการ ในเพราะการประกอบทั้งหลายอันมีความหมายว่ารักษา ถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การตั้งชื่ออปาทาน ในความต้องการไม่ให้เห็น ในการประกอบการหายไป และการซ่อนแอบ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การตั้งชื่ออปาทาน ในความหมายว่าไม่เห็น แม้ในการประกอบการหายไป และการซ่อนแอบ จึงกล่าวสูตรว่า เยน วาทสฺสนำ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เยน แสดงอทัสสนกิริยายกัตตุ คำว่า อทสฺสนำ แสดงกิริยา คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ หรือ วิธีสมุจจยะ

ขยายความว่า ในคำว่า เยน วา อาจริเยน อทสฺสนำ นี้ ความว่า การไม่เห็นอันการกะมีศิษย์เป็นต้น ปรารถนาแล้วแห่งอาจารย์ หรืออันอาจารย์ ลงตติยาวิภัตติในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ หรือลงตติยาวิภัตติในอรรถแห่งกัตตุ การตั้งชื่ออปาทานนั้น อันเป็นการกะมีอุปัชฌาย์เป็นต้น อันเป็นกัตตุการกะ หรือว่าเป็นสัมพันธะ ย่อมมีแก่กิริยาคือการมองไม่เห็น

อุทาหรณ์ว่า อุปชฺฌายา หลังอุปชฺฌายศัพท์ ลงสฺมาปัญจมีวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นอาอักษรด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มาตรา หลังมาตุศัพท์ ลงสฺมาวิภัตติ ทำการแสดงสฺมาวิภัตตินั้นเป็นนา ด้วยสูตรว่า อมฺหตฺมฺหนฺตุ ฯเปฯ สฺมา นาว ทำอาเทสสระที่สุดของมาตุศัพท์ เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตำ เพราะอาศัยสูตรว่า อาโร รสฺสมิกาเร ทำรัสสะอาอักษรของอารอาเทส ด้วยสูตรว่า ปิตาทีนมสิมฺหิ เมื่ออาเทสนาอาเทสวิภัตติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า นา อา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายแม้นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า เชตวเน หลังเชตวนศัพท์ ในการประกอบความปรารถนาไม่ให้เห็นตั้งเชตวนศัพท์ ชื่อ อปาทาน ด้วยสูตรนี้ ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺมึวิภัตตินั้น เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ท่านอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์นยาสวะ กล่าวไว้แล้วว่า การรวบรวมวิธีย่อมมีด้วยวาศัพท์ในสัญญาสูตร (ส่วน) อปเรอาจารย์ย่อมกล่าวว่า การตั้งชื่ออปาทานด้วยวาศัพท์ เพราะความที่คำนี้ว่า สตฺตมีวิภตฺยตฺตำ เป็นอันท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งผลูปจาร ลงสัตตมีวิภัตติด้วยสูตรว่า ปญฺจมฺยตฺเถ จ

คำว่า เชตวเน มีความหมายว่า มหาชน ผู้อยู่ในพระเชตวัน คำว่า เชตวเน นี้ เป็นผลูปจาร ก็ในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา คัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า พระผู้มีพระภาค ทรงหายไปในพระเชตวัน เพราะความที่พระองค์ทรงกระทำในการหายไปนั่นเทียว อันเป็นการมองไม่เห็น โดยนัยนี้ เทวดานั้นอันตรธานไปที่ภูเขาคันธมาทน์ ยักษ์ผู้มีใจระทมทุกข์หายไปในที่นั้นนั่นเทียว เทวดาบางจำพวกอภิวาทเรา แล้วก็หายไปในที่นั้น ฉะนั้น ในเพราะการหายไปอย่างนี้ ย่อมไม่ชื่อว่าอปาทาน ฉะนั้น เพราะการขัดขวางการตั้งชื่ออปาทาน ด้วยวาศัพท์ จึงลงสัตตมีวิภัตติ ในโอกาสการกะ

๒๗๕:๓๑๒. สูตรนี้ว่า **ทูรนฺติกทฺธ ฯเปฯ กตฺตุสุ จ** (การกใดเป็นไปแล้วในทูร ศัพท์, อนฺติก ศัพท์ และอรรถว่า ไกล และใกล้; ระยะทาง; ระยะเวลา; การลบ ตฺวา ปัจจัย; การประกอบกับทิศและอรรถว่าทิศ; การจำแนก; การประกอบกับศัพท์ที่มีอรรถว่า อารติ (งดเว้น); ความหมดจด; ความหลุดพ้น; เหตุ และศัพท์ที่มีอรรถว่า เหตุ; ความสงัด; จำนวน; การประกอบกับ ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น; การจองจำ; ศัพท์ที่แสดงคุณ; การถาม; การตอบ; อรรถเล็กน้อย และเหตุซึ่งมิใช่[เหตุ]กัตตา การกนั้นชื่อว่า อปาทาน หรืออื่น ๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ธาตุนามาน ฯเปฯ ปิ จ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งชื่ออปาทาน ในเพราะการประกอบกับธาตุ นาม อุปสัค และนิบาตเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ธาตุนาม ฯเปฯ ปิจ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การตั้งชื่ออปาทาน แม้ในการประกอบกับทูรศัพท์ และอรรถว่าไกลเป็นต้น พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การตั้งชื่ออปาทาน ย่อมมีได้ แม้ในการประกอบกับทูรศัพท์ และอรรถว่าไกลเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ทูรนฺติ ฯเปฯ สุ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การกะใด เป็นไปแล้วในทูรศัพท์, อนฺติกศัพท์ และอรรถว่า ไกล และใกล้ ฯลฯ และเหตุซึ่งมิใช่ [เหตุ]กัตตา การกนั้นชื่อว่า อปาทาน

สูตรนี้มี ๒ บท ทูรศัพท์ด้วย อรรถว่าไกลด้วย การประกอบกับทูรศัพท์ด้วย ชื่อว่า ทูร ฉะนั้น นักศึกษาต้องทำรูปวิเคราะห์เป็นเอกเสสว่า ทูรศัพท์ ด้วย อรรถว่าไกลด้วย การประกอบกับทูรศัพท์ด้วย ทูรด้วย อนฺติก ด้วย ชื่อว่า ทูรนฺติก

อทฺธา (ระยะทาง) ด้วย กาล (เวลา) ด้วย ชื่อว่า กาลทฺธา การกำหนดระยะทางและกาลเวลาชื่อว่า อัทธกาลนิมมานะ

การลบศัพท์ที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด ชื่อว่า ตฺวาโลป ทิสาโยค ก็เหมือนอย่างนั้น

การจำแนก ชื่อว่า วิภัตติ

การประกอบกับอารติศัพท์ (ความงดเว้น)ชื่อว่า อารัปปโยคะ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งการลบติ (ศัพท์)

ทูรด้วย อนฺติกด้วย อทฺธกาลนิมฺมานด้วย ตฺวาโลปด้วย ทิสาโยคด้วย วิภตฺติด้วย อารปฺปโยคด้วย สุทฺธด้วย ปโมจนด้วย เหตุด้วย วิวิตฺตด้วย ปมาณด้วย ปุพฺพโยคด้วย พนฺธนด้วย คุณวจนด้วย ปญฺหาด้วย กถนด้วย โถกด้วย อกตฺตาด้วย ชื่อว่า ทูรนฺติกทฺธ ฯเปฯ กตฺตุ

ทูรโยค

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กีว ทูโร อิโต บรรดาอุทาหรณ์นั้น อุทาหรณ์ว่า อิโต เป็นทูรโยคอปาทาน จริงอยู่ อุทาหรณ์ว่า อิโต มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งอิมศัพท์ ชื่ออปาทาน ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงโตปัจจัยด้วยสูตรว่า กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถ เมื่อทำโตปัจจัยนั้นให้เป็นชื่อวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ตฺวาทโย ฯเปฯ โย เมื่อทำอาเทสอิมศัพท์ทั้งตัวเป็นอิ ด้วยสูตรว่า อิมสฺสิ ฯเปฯ สุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในอุทาหรณ์นั้น คำว่า กีว มีความหมายว่า ระยะทางไกลเท่าไร ในคำแสดงความหมายนั้น ปริมาณตัทธิตว่า ปริมาณเท่าไร ของระยะทางนั้น เหตุนั้น ระยะทางนั้น ชื่อว่า กีว นิปผันนบทว่า ยาว ยาวนฺโต และตาว ตาวนฺโต ก็มีรูปวิเคราะห์เหมือนอย่างนั้น คำว่า ทูรโต วา เป็นทูรอปาทาน คำว่า อารกา เป็นทูรัตถอปาทาน ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทูรํ คามํ และ ทูเรน คาเมน ตั้งชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ ลงทุติยาวิภัตติและตติยาวิภัตติ ด้วยจศัพท์

ส่วนเกจิอาจารย์ ย่อมกล่าวว่า การตั้งชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ เพราะความที่อุทาหรณ์เหล่านั้น อันท่านอาจารย์กล่าวไว้ด้วยอำนาจผลูปจาร ลงทุติยาวิภัตติในอรรถปัญจมีวิภัตติ ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ทุติยาปญฺจมีนญฺจ ลงตติยาวิภัตติในอรรถปัญจมีวิภัตติด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ปญฺจมฺยตฺเถ ตติยา

ทูรตฺถโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการประกอบกับศัพท์ที่มีความหมายอย่างเดียวกับความหมายของทูรศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อารกา อิมสฺมา ธมฺมวินยา (ห่างไกลพระธรรมวินัยนี้), ธมฺมวินยํ, ธมฺมวินเยน วา (ห่างไกลพระธรรมวินัย)

อนฺติกตฺถโยค

ในอนฺติกตฺถ (อนฺติกศัพท์ และศัพท์ที่มีความหมายว่าใกล้) มีอุทาหรณ์ว่า

- อนฺติกํ คามา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า อนฺติกํ คาเมน (ที่ใกล้กับหมู่บ้าน),

- อาสนฺนํ คามา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า อาสนฺนํ คาเมน (ที่ใกล้กับหมู่บ้าน),

สมีปํ คามา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า สมีปํ คาเมน (ที่ใกล้กับหมู่บ้าน),

สมีปํ สทฺธมฺมา ท่านแสดงความหมายไว้ว่า สมีปํ สทฺธมฺเมน (ผู้ใกล้กับพระสัทธรรม)

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า

ตตฺถ จ อนฺติกํ คามาติ อนฺติกโยเค อนฺติกํ คามา (ใกล้หมู่บ้าน) เป็นอปาทานในการประกอบ กับอนฺติกศัพท์ (อุทาหรณ์ที่เหลือ เป็นการประกอบกับศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกับความหมายของอนฺติกศัพท์

อทฺธนิมฺมานโยค

อุทาหรณ์ว่า อิโต มธุราย (จากเมืองมถุรานี้) นี้ เป็นอปาทานในการประกอบกับอทฺธนิมฺมาน (การกำหนดระยะทาง)

กาลนิมฺมานโยค

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า

อิโต กปฺปโต เอกนวุติกปฺเป (ในกัปป์ที่ ๙๑ จากกัปป์นี้)

อิโต มาสโต ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน (โดยล่วงไป ๓ เดือน แต่นี้)

(อุทาหรณ์ดังกล่าวนั้น) เป็นอปาทานในการประกอบกับกาลนิมฺมาน (การกำหนดเวลา)

ตฺวาโลปโยค

ในเพราะการลบศัพท์ที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด ลงปัญจมีวิภัตติแทนกัมม (ทุติยาวิภัตติ) มีอุทาหรณ์ว่า

ปาสาทา สงฺกเมยฺย (พึงขึ้นสู่ปราสาทแล้วลง)

ปพฺพตา สงฺกเมยฺย (พึงขึ้นสู่ภูเขาแล้วลง)

หตฺถิขนฺธา สงฺกเมยฺย (พึงขึ้นสู่คอช้างแล้วลง)

ก็คำว่า ตฺวาโลโป นี้ เป็นการลบศัพท์ที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อไม่ลบศัพท์ที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมได้กัมมบทว่า ปาสาทํ ปติรุหิตฺวา (ขึ้นสู่ปราสาทแล้ว)

ในอุทาหรณ์ว่า อาสนา วุฏฺฐเหยฺย (พึงนั่งบนอาสนะแล้วลุกขึ้น) เมื่อลบศัพท์ที่มี

ตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด แล้ว ลงปัญจมีวิภัตติแทนอธิกรณะ(สัตตมีวิภัตติ) เมื่อไม่ลบศัพท์ที่มี ตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมได้อธิกรณบทว่า อาสเน นิสีทิตฺวา วุฏฺฐเหยฺย

ทิสาโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการประกอบกับทิศ ลงปัญจมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

อวีจิโต อุปริ (เบื้องบนจากอเวจีนรก),

ยโต อสฺโสสุ (ได้มีแล้วจากที่ใด)

อุทฺธ ปาทตลา (เบื้องบนแต่ฝ่าเท้าขึ้นไป)

อโธ เกสมตฺถกา (เบื้องล่างแต่ปลายผมลงมา)

อปาทานในการไม่ประกอบกับทิศ(ศัพท์ที่มีความหมายว่าทิศ) ลงปัญจมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ว่า

ยโต เขมํ (ความเกษม เกิดขึ้นแล้วจากทิศใด)

ตโต ภยํ (ภัย ย่อมไม่มี จากทิศนั้น)

ปุรตฺถิมโต (ในทิศตะวันออก)

ทกฺขิณโต (ในทิศใต้)

ปจฺฉิมโต (ในทิศตะวันตก)

อุตฺตรโต (ในทิศเหนือ)

ติ ทิสาโยคาปาทานํ.

เพราะความที่ท่านกล่าวรูปวิเคราะห์ไว้ว่า ทิสา จ ทิสาโยโค จาติ ทิสาโยโค (ศัพท์ที่มีอรรถว่า “ทิศ” ด้วย ศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถว่า “ทิศ” ด้วย เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า ทิสาโยค)

วิภตฺติโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ หลังศัพท์ที่มีความหมายว่าจำแนก มีอุทาหรณ์ เช่น

ยโต ปณีตฺตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ (ไม่มีธรรมอื่นใดที่จะประณีตกว่า หรือวิเศษกว่าธรรมของพระผู้มีพระภาค)

ในศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถ “จำแนก” ตั้งชื่ออปาทานด้วยสูตรนี้ ลงฉัฏฐีวิภัตติ หลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีอรรถ “จำแนก” ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ มีอุทาหรณ์ เช่น

ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ธมฺมานํ ตตฺถ ยทิทํ ปวรํ สุคตวินยํ (พระวินัยของพระสุคตนี้ประเสริฐกว่าลัทธิปาสัณฑะทั้ง ๙๖) มีความหมายว่า พระวินัยของพระสุคตนี้ประเสริฐกว่า บทว่า ฉนฺนวุตีนํ เป็นลิงควิปัลลาสนัย

อารปฺปโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการประกอบกับอารติศัพท์ มีอุทาหรณ์เช่น

คามธมฺมา วสลธมฺมา อสทฺธมฺมา อารติ (การงดเว้น จากเมถุนธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติของชาวบ้าน อันเป็นข้อปฏิบัติของคนถ่อย)

ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า อารติ แปลว่า การงดเว้นห่างไกล บทว่า ปฏิวิรติ แปลว่า การงดเว้นบ่อย ๆ

ลงปัญจมีวิภัตติ หลังศัพท์ที่มีความหมายว่างดเว้น อุทาหรณ์ว่า ปาณาติปาตา เวรมณี (การงดเว้นจากปาณาติบาต)

สุทฺธโยค

ในการประกอบกับสุทธศัพท์ ลงปัญจมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุทฺโธ (ผู้หมดจดจากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ)

มาติโต จ, ปิติโต จ สุทฺโธ อนุปกุฏฺโฐ อครหิโต (ผู้หมดจดทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา เป็นผู้ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกติเตียน) ในอุทาหรณ์ บทว่า มาติโต, ปิติโต เหล่านั้น หลังมาตุศัพท์และปิตุศัพท์ เมื่อลงโตปัจจัยแล้ว ในเพราะโตปัจจัย เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งมาตุและปิตุศัพท์ เป็นอิอักษร ด้วยอสิมฺหิศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ปิตาทีนมสิมฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ปโมจนโยค

ในการประกอบศัพท์ที่มีความหมายว่า “หลุดพ้น” ลงปัญจมีวิภัตติ อุทาหรณ์ เช่น

ปริมุตฺโต ทุกฺขสฺมา (เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว จากความทุกข์)

มุตฺโตสฺมิ มารพนฺธนา (เราเป็นผู้พ้นแล้วจากบ่วงของมาร)

น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา (พวกเขา ย่อมไม่พ้นจากความตาย)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มจฺจุนา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมจฺจุศัพท์ ลงสทาปัญจมีวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสฺมาวิภัตติเป็นนา ด้วยสูตรว่า อมฺหตุมฺหนฺตุ ฯเปฯ นาว แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เหตุโยค

ลงปัญจมีวิภัตติท้ายสรรพนามในอรรถว่าเหตุ และในการประกอบกับศัพท์ที่มีอรรถว่า เหตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

กสฺมา เหตุนา (เพราะเหตุอะไร)

กสฺมา นุ ตุมฺเห ทหรา น มียฺเยถ (เพราะเหตุไรหนอ พวกคนหนุ่ม (ในตระกูล) ของท่าน จึงไม่ตาย)

กสฺมา อิเธว มรณํ ภวิสฺสติ (เพราะเหตุไร ความตาย จักมีในที่นี้เท่านั้น)

วิวิตฺตโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการประกอบกับศัพท์ที่มีความหมายว่า สงบ มีอุทาหรณ์ เช่น

วิวิตฺโต ปาปกา ธมฺมา (สงัดแล้วจากบาปธรรม)

วิวิจฺเจว กาเมหิ (สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย)

วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ (สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย)

ปมาณโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในความหมายว่า จำนวน มีอุทาหรณ์ เช่น

ทีฆโส นว วิทตฺถิโย ปมาณิกา กาเรตพฺพา (พึงกระทำ ๙ คืบโดยคืบของพระสุคต ให้เป็นประมาณตามความยาว)

มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส อฑฺฒเตลสหตฺถา (ประมาณ ๑๓ คืบครึ่ง ของมัชฌิมบุรุษ)

ปุพฺพโยค

ลงปัญจมีวิภัตติในการประกอบกับปุพฺพศัพท์ ที่กล่าวอรรถว่า “ก่อน” มีตัวอย่างเช่น

ปุพฺเพว สมฺโพธา (ในกาลก่อนตรัสรู้นั่นเทียว)

พนฺธนโยค

ในการประกอบศัพท์ที่มีความหมายว่า จองจำ ให้ลงปัญจมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

สตสฺมา พนฺโธ นโร (คนอันพระราชาจองจำเพราะหนี้ ๑๐๐)

สเตน พนฺโธ (คนอันพระราชาจองจำเพราะหนี้ ๑๐๐)

หรือลง ตติยาวิภัตติ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ มีอุทาหรณ์ เช่น

สเตน (เพราะหนี้จำนวน ๑๐๐)

คุณวจนโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ หรือตติยาวิภัตติในศัพท์ที่แสดงคุณ (กล่าวคุณอันเป็นเหตุให้ผลสำเร็จ) มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุญฺญาย สุคตึ ยนฺติ (นรชนเข้าถึงสุคติเพราะบุญ)

จาคาย วิปุลํ ธนํ (ทรัพย์ไพบูลย์ เพราการบริจาคทาน)

ปญฺญาย วิมุตฺติมโน (มีจิตหลุดพ้นแล้วเพราะปัญญา)

อิสฺสริยาย ชนํ รกฺขติ ราชา (พระราชาย่อมรักษาประชาชนเพราะตำแหน่ง)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า ปุญฺญาย มีความหมายว่า ปุญฺเญน (เพราะบุญ) คำว่า ปุญฺญายนี้ เป็นทั้งลิงควิปัลลาส และวิภัตติวิปัลลาส ในวิปัลลาสทั้งสองเหล่านั้น

บทว่า ปุณฺณาย หลังปุณฺณศัพท์ ลงจตุตถีเอกวจนะ เมื่อทำอาเทสสวิภัตติเป็นอายด้วยตุศัพท์ ในสูตรว่า อาย จตุตฺเถก ฯเปฯ ตุ เพราะความที่คำว่า ปุณฺณาย ตั้งอยู่ในฐานะแห่งลิงควิปัลลาส และวิภัตติวิปัลลาส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในบทว่า จาคาย ก็นัยนี้เหมือนกัน บทนี้ว่า ปณฺณาย เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า ฆโต นาทีนำ บทว่า อิสฺสริยาย เป็นการอาเทสสฺมาวิภัตติ เป็นอาย

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านผู้รจนากล่าวถึงบทว่า ปุณฺณาย นี้ไว้ด้วยอำนาจแห่งรูปสำเร็จของอิตถีลิงค์ บัณฑิตต้องพิจารณาคำนั้น เพราะความที่บทว่า ปุณฺณาย นี้ ตั้งอยู่ในฐานะแห่งลิงควิปัลลาส และวิภัตติวิปัลลาส

ปณฺหตฺวาโลป

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการถาม (และ)ลบศัพที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด มีอุทาหรณ์ เช่น

อภิธมฺมำ สุตฺวา อภิธมฺมา ปุจฺฉนฺติ (ภิกษุ ฟังซึ่งพระอภิธรรมแล้วถามจากพระอภิธรรม)

อภิธมฺเม ฐตฺวา อภิธมฺมา ปุจฺฉนฺติ (ภิกษุ ตั้งอยู่ในพระอภิธรรมแล้วถามจากพระอภิธรรม)

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ในเพราะการไม่ลบศัพท์ที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุดว่า สุตฺวา ย่อมมีกัมมบทว่า อภิธมฺมำ และอธิกรณบทว่า อภิธมฺเม เมื่อมีการลบศัพท์ที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมมีบทที่มีปัญจมีเป็นที่สุดว่า อภิธมฺมา ในบทว่า อภิธมฺมำ และ อภิธมฺเมน นี้ลงทุติยาวิภัตติและตติยาวิภัตติ ในเมื่อเกิดความสงสัยว่าเป็นกัมมบทหรืออธิกรณบท ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ แม้ในบทมีอาทิว่า วินยำ สุตฺวา, วินเย ฐตฺวา, วินยำ, วินเยน วา ก็นัยนี้เหมือนกัน

กถนโยค

ลงปัญจมีวิภัตติ ในการตอบ (และ) ลบศัพที่มีตฺวาปัจจัยเป็นที่สุด แทน (กัมม) ทุติยาวิภัตติ และแทน(อธิกรณะ) สัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

อภิธมฺมำ สุตฺวา อภิธมฺมา กถยนฺติ (ภิกษุ ฟังซึ่งพระอภิธรรมแล้วตอบจากพระอภิธรรม)

อภิธมฺเม ฐตฺวา อภิธมฺมา กถยนฺติ (ภิกษุ ตั้งอยู่ในพระอภิธรรมแล้วตอบจากพระอภิธรรม)

วสึ ปตฺวา อภิธมฺมา กถยนฺติ (ภิกษุ ถึงความเชี่ยวชาญแล้วตอบจากพระอภิธรรม)

แม้ในบทว่า อภิธมฺมำ หรือ อภิธมฺเมน ก็นัยนี้เหมือนกัน

โถกโยค

ลงปัญจมีวิภัตติในการประกอบกับโถกศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

โถกา มุจฺจนฺติ (หลุดพ้นเพียงเล็กน้อย)

ลงปัญจมีวิภัตติในการประกอบกับศัพท์ซึ่งมีความหมายว่า เล็กน้อย มีอุทาหรณ์ เช่น

อปฺปมตฺตกา มุจฺจนฺติ, (หลุดพ้นเพียงประมาณเล็กน้อย)

กิจฺฉา มุจฺจนฺติ (หลุดพ้นโดยความยากลำบาก)

คำว่า โถเกน, กิจฺเฉน ลงตติยาวิภัตติ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้

อกตฺตริ

ลงปัญจมีวิภัตติ ในญาปกเหตุ (เหตุที่ยังบุคคลให้รู้) ซึ่งเป็นอย่างอื่นจากกัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น

กุสลสฺส กมฺมสฺส กฏฺตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา (เพราะกรรมถูกกระทำสั่งสมแล้ว เพิ่มพูนไพบูลย์แล้ว)

ออักษรในบทว่า อกตฺตริ มีความหมายว่าเป็นอย่างอื่น อธิบายว่า ในเหตุอื่นจากกัตตุ คือในญาปกเหตุ อันเป็นอการกะ อย่างอื่นจากกัตตุการกะ

อนึ่งในที่นี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมการกะที่เหลือ อันเป็นกัตตุการกะโดยมุขยนัยด้วยการกล่าวถึง กัตตุ อันเป็นกิริยานิมิต โดยอุปจารนัย ชนกเหตุ และสัมปาปกเหตุ เพราะฉะนั้น ออักษรในบทว่าอกตฺตรินี้ ห้ามเนื้อความทั้งมุขยนัยและอุปจารนัย ด้วยกัตตุวจนะ แล้วส่องญาปกเหตุอย่างจากเหตุที่เหลือนั้นให้สว่าง อนึ่งในอุทาหรณ์นี้ ญาปกเหตุให้รู้ว่า จักขุวิญญาณอันบริบูรณ์ ย่อมเกิดขึ้นด้วยกรรมอันมีกำลังเท่านั้น จะไม่เกิดขึ้นด้วยกรรมที่มีกำลังทุรพล เพราะฉะนั้น อุทาหรณ์ว่า กฏฺตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา นี้ เป็นญาปกเหตุ

จคฺคหณ

ในคำว่า จคฺคหเณน ฯเปฯ โยเชตพฺพา นี้ ความว่า พึงลงปัญจมีวิภัตติ และลงฉัฏฐีวิภัตติ และทุติยาวิภัตติเป็นต้น ในการประกอบเนื้อความอื่น โดยการประกอบที่มาแล้วโดยสูตร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ อธิบายว่า ด้วยจศัพท์นั่นเอง ย่อมเป็นสัญญาวิธาน และวิธีวิธาน

๒๗๖:๓๐๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงอปาทานการกะ อันมีขอบเขตกว้างขวาง ด้วยสูตรทั้ง ๕ แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสัมปทานการกะอันมีขอบเขตกว้างใหญ่

ในการกะทั้งหลายที่เหลือ จึงกล่าวสูตรว่า **ยสฺส ทาตุกาโม ฯเปฯ ตํ สมฺปทานํ** (ผู้ปรารถนาเพื่อให้ย่อมให้แก่การกใด หรือว่าย่อมพอใจแก่การกใด หรือว่าย่อมทรงไว้แก่การกใด การกนั้น ชื่อว่า สัมปทาน) มาห. สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า สมฺปทาเน จตุตฺถี ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถสัมปทาน ด้วยสูตรว่า สมฺปทาเน จตุตฺถี เมื่อมีคำถามว่า ในที่นี้ อะไร ชื่อว่า สัมปทาน ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ผู้ปรารถนาเพื่อให้ย่อมให้แก่การกใด หรือว่าย่อมพอใจแก่การกใด หรือว่าย่อมทรงไว้แก่การกใด การกนั้น ชื่อว่า สัมปทาน จึงกล่าวสูตรว่า ยสฺส ฯเปฯ สมฺปทานํ เนื้อความนี้ของสูตรนั้นย่อมออกมา นักศึกษาควรกล่าวแม้ว่า อนุสนธิพิเศษ

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ยสฺส แสดงอนิยตสัญญี คำว่า ทาตุกาโม คำว่า โรจเต และคำว่า ธารยเต แสดงกิริยา คำว่า วา แสดงสมุจฺจยะ คำว่า ตํ แสดงนิยตสัญญี คำว่า สมฺปทานํ แสดงสญฺญา บรรดาสัญญาอธิการ ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร เนื้อความพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว (วัตถุหรือกิริยา) อันบุคคลย่อมให้แก่การกนั้นด้วยดี เหตุนั้น การกนั้นชื่อว่า สัมปทาน (คือผู้รับ) อธิบายว่า (วัตถุหรือกิริยา) อันบุคคลย่อมให้แก่ปฏิคาหกนั้นด้วยการบูชา หรือการบริจาคโดยชอบ เพราะเหตุนั้น การกะนั้น ที่ท่านแสดงด้วยบทว่า อสฺส ชื่อว่า สมฺปทาน ด้วยสูตรนี้ ย่อมห้ามอุทาหรณ์มีอาทิว่า รชกสฺส วตฺถํ ททาติ (ย่อมให้ผ้าแก่ช่างย้อม) เพราะไม่มีการบูชาเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมใกล้วัตถุ หรือกิริยาแก่ปฏิคาหกนั้นเพราะเข้าถึง เพราะเหตุนั้น ปฏิคาหกนั้น ชื่อว่า สัมปทาน อธิบายว่า ย่อมให้แก่ปฏิคาหกนั้น เพราะถึงพร้อม คือเข้าถึง เมื่อมีความหมายอย่างนี้ ย่อมสมเคราะห์เอาแม้เนื้อความมีอาทิว่า ย่อมให้ผ้าแก่ช่างย้อม

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านอาจารย์ ย่อมนับสงเคราะห์เอาอุทาหรณ์ที่กล่าวแล้วในอปาทานการกะ ว่าในการประกอบกับธาตุ และนาม หรือว่าในการประกอบกับอุปสัคและนิบาต ลงจตุตถีวิภัตติ ดังนี้ ด้วยสูตรนี้ ในบทว่า น วาปฺปโยเค นี้ ร อักษรมีอย่างอื่นเป็นอรรถ ขยายความว่าในการประกอบอย่างอื่น จากการประกอบตามที่กล่าวแล้ว และด้วยสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาการลงจตุตถีวิภัตติในการประกอบบทท่ามกลางการกะ อรรถว่ารักษาและการมองไม่เห็น

๒๗๗:๓๐๓. สูตรนี้ว่า **สิลาฆ ฯเปฯ สตฺตมฺยตฺเถสุ จ** (การก[อันมีกรรมการกเป็นต้น] ชื่อว่า สัมปทาน ใน[ที่ประกอบกับธาตุ คือ] สิลาฆ = สรรเสริญ, หนุ = นำออก, ฐา =

หยุดการไป, สป = ด่าทอ, ธร = ทรงไว้, ปิห = ปรารถนา; กุธ = โกรธ, ทุห = ปรารถนาเบียดเบียน, อิสฺส = ริษยา, อุสูย = แสดงโทษให้ปรากฏ, ราธ = เบียดเบียน/ยินดี, อิกฺข = ดู/ทำเครื่องหมาย; กัตตาในประโยคแรกของ สุ ธาตุ อันประกอบด้วย ปติ หรือ อา และ เค ธาตุ อันประกอบด้วยอนุ หรือ ปติ; ในอรรถว่าการบอกกล่าว; ในประโยชน์ของกิริยานั้น [เช่น ไปเพื่อกิน]; ในอรรถของ ตุ ปัจจัย; ในอรรถของ อลํ ศัพท์; ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตที่ประกอบด้วย มน ธาตุ ซึ่งปราศจากความนับถือ; ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป; ในอรรถว่า ปรารถนา; สมฺมุติ ศัพท์ และ ภิยฺย ศัพท์, ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ และในการประกอบกับศัพท์อื่น ๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ยสฺส ทาตุกาโม ฯเปฯ ตํ สมฺปทานํ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงจตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบกับ ทาน โรจน และธารณศัพท์ ด้วยสูตรว่า ยสฺส ทาตุกาโม ฯเปฯ ตํ สมฺปทานํ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การลงจตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบกับสิลาฆธาตุเป็นต้น พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การลงจตุตถีวิภัตติ ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์เข้ากับ สิลาฆ ธาตุ เป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า สิลาฆ ฯเปฯ สตฺตมฺยตฺเถสุ จ สัมพันธ์วัณณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า สิลาฆ ฯเปฯ อปาณินิ แสดงอาธารสัตตมี คำว่า คตฺยตฺถกมฺมณิ แสดงอาธารสัตตมี คำว่า อาสิสตฺต ฯเปฯ สตฺตมฺยตฺเถสุ แสดงอาธารสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ พึงทราบว่า สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร

สิลาฆธาตุ ด้วย หนุ ธาตุ ด้วย ฐา ธาตุ ด้วย สป ธาตุ ด้วย ธาร ธาตุ ด้วย ปิห ธาตุ ด้วย กุห ธาตุ ด้วย ทุห ธาตุ ด้วย อิสสา ธาตุ ด้วย อุสูย ธาตุด้วย ราธ ธาตุ ด้วย อิกข ธาตุ ด้วย กัตตาในประโยคแรกของ สุ ธาตุ อันประกอบด้วย ปติ หรือ อา และ เค ธาตุ อันประกอบด้วยอนุ หรือ ปติ ด้วย อรรถว่าการบอกกล่าว ด้วย ในประโยชน์ของกิริยานั้น[เช่น ไปเพื่อกิน] ด้วย อรรถของ **ตุ** ปัจจัย อรรถของ **อลํ** ศัพท์ สิ่งที่ไม่มีชีวิตที่ประกอบด้วย มน ธาตุ ซึ่งปราศจากความนับถือ ด้วย ชื่อว่า สิลาฆหนุ ฯลฯ ทรปาณี ใน สิลาฆ ฯลฯ ปาณินั้น กรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ชื่อว่า คตฺยตฺถกมฺม ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไปนั้น อาเทสนอักษร เป็นณอักษร อรรถว่าปรารถนา ด้วย สมฺมุติศัพท์ ด้วย ภิยฺยศัพท์ ด้วย อรรถของสัตตมีวิภัตติด้วย ทำเป็นทวันทวสมาส ในอรรถว่าปรารถนา ฯลฯ และอรรถของสัตตมีวิภัตติ (นี้เป็นปทวิคคหวรรณนา)

ธาตุปโยค

การประกอบกับสิลาฆธาตุ มีอุทาหรณ์ว่า พุทฺธสฺส สิลาฆเต (ย่อมสรรเสริญ

พระพุทธเจ้า) ฯเปฯ มม สิลาฆเต (ย่อมสรรเสริญเรา) ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า สิลาฆเต มีความหมายว่า ย่อมสรรเสริญ

การประกอบกับหนุธาตุ มีอุทาหรณ์ว่า

หนุเต ตุยฺหเมว (ย่อมหลอกลวงข้าพเจ้านั่นเทียว) ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า หนุเต มีความหมายว่า ไม่ทำตามสนทนาปราศัย

ในการประกอบกับฐาธาตุ ด้วยอุทาหรณ์ เช่น

อุปติฏฺเฐยฺย สกฺยปุตฺตานํ วฑฺฒกี (นายช่างไม้พึงอุปัฏฐากพระศากยบุตร)

ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิธูปเนน วา ([ภิกษุณีใด]รับใช้ภิกษุผู้ฉันอยู่ด้วยการถวายน้ำ หรือว่าด้วยการพัดวี) ในอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า วิธูปเนน ได้แก่ ด้วยการโบกพัด

การประกอบกับสปธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

มยฺหํ สปเต (เขา ย่อมสาบานแก่เรา)

ตุยฺหํ สปเต (เขา ย่อมสาบานแก่ท่าน) ในอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า สปเต มีความหมายว่า ย่อมทำสัจจกิริยา (สาบาน)

การประกอบกับธารธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

สุวณฺณํ เต ธารยเต (ทองย่อมทรงไว้แก่ท่าน) มีความหมายว่า ย่อมทรง คือย่อมให้ตอบแทน (เป็นทองคำ) อันเป็นหนี้

การประกอบกับปิหธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

พุทฺธสฺส อญฺญติตฺถิยา ปิหยนฺติ (พวกอัญญเดียรถีย์ ย่อมชมเชย ต่อพระพุทธเจ้า) (ในอุทาหรณ์นี้) บทว่า ปิหยนฺติ มีความหมายว่า ย่อมปรารถนา

การประกอบกับธาตุที่มีความหมายเหมือนปิหธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

เทวา ทสฺสนกามา เต (เหล่าทวยเทพ ต้องการพบท่าน)

กมุธาตุ มีความหมายว่าปรารถนา มีอุทาหรณ์ เช่น

ยโต อิจฺฉามิ ภทฺทนฺตสฺส (เหตุใดเราจึงปรารถนาท่าน) และจัดว่าปิหัตถะ

อุทาหรณ์ว่า

สมิทฺธานํ ปิหยนฺติ (เหล่าคนยากจน ย่อมปรารถนาความร่ำรวย)

นักศึกษาพึงเห็นรูปวิเคราะห์ ที่เป็นเอกเสสว่า ปิหธาตุด้วย ธาตุที่มีความหมายเหมือนปิหธาตุด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ปิห

การประกอบกับกุธธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

โกธยติ เทวทตฺตสฺส (ย่อมโกรธต่อพระเทวทัต)

ตสฺส มา กุชฺฌ มหาวีร (ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่ ท่านจงอย่าโกรธพระราชานั้นเถิด)

กุธธาตุ ย่อมเป็นไปในความโกรธ

การประกอบกับทุหธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

ทุหยติ ทิสานำ เมโฆ (เมฆฝนทำร้ายทิศทั้งหลาย) ทุหธาตุ ย่อมเป็นไปความเต็ม

การประกอบกับอิสฺสา ธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อิสฺสยนฺติ สมณานำ (พวกเดียรถีย์ย่อมริษยาต่อเหล่าสมณะ) บทว่า อิสฺสนฺติ มีความหมายว่า ย่อมทำความริษยา

การประกอบกับอุสูยธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

คุณวนฺตานำ อุสฺสูยนฺติ (คนชั่วย่อมกล่าวโทษผู้มีคุณความดี)

กา อุสฺสูยา วิชานตำ (การกล่าวโทษผู้รู้ทั้งหลายมีประโยชน์อะไร) บทว่า อุสฺสูยนฺติ มีความหมายว่า ย่อมเปิดเผยโทษ

การประกอบกับราธธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อาราโธหำ รญฺโญ (ข้าพเจ้า เป็นที่พอพระทัยแก่พระราชา)

อาราโธ เม ราชานำ (ข้าพเจ้า เป็นที่พอพระทัยแก่พระราชา)

อีกนัยหนึ่ง ในอุทาหรณ์ว่า อาราโธ มำ ราชา นี้ ลงทุติยาวิภัตติในอรรถแห่งกรรม เพราะวาศัพท์ตามมา

ในอุทาหรณ์ว่า อาราโธ เต หำ, ตมหำ อาราโธนี้ ลงทุติยาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แม้ในอุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยนี้นั่นแหละ

การประกอบกับอิกฺขธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อายสฺมโต อุปาลิตฺเถรสฺส อุปสมฺปทาเปกฺโข อุปติสฺโส (อุปติสสะเป็นผู้ประสงค์อุปสมบทต่อท่านพระอุบาลีหรือว่ากะท่านพระอุบาลี) บทว่า อายสฺมนฺตำ เป็นบทที่ลงทุติยาวิภัตติในอรรถแห่งกรรมนั่นเทียว

การประกอบกับธาตุที่มีความหมายเหมือนอิกฺขธาตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

จกฺขุ ชนสฺส ทสฺสนาย ตำ วิย มญฺเญ (เป็นเสมือนราวกะว่าไม่เป็นภาพ ที่ติดตา ชวนให้ผู้พบเห็นอยากเห็นอีก) อุทาหรณ์นี้ มีความหมายว่า เราย่อมระลึกได้เหมือนราวกะว่าเป็นภาพติดตา ชวนให้คนมองแล้วมองอีก นี้เป็นการประกอบธาตุที่มีความหมาย

เหมือนอิกฺขธาตุ เพราะความที่อิกขธาตุ เป็นธาตุมีความหมายว่าเห็น

กัตตาในประโยคแรกของ สุ ธาตุ อันประกอบด้วย ปติ หรือ อา และ เค ธาตุ อันประกอบด้วย อนุ หรือ ปติ

ปจฺจาสุณาทิปโยค

การประกอบกับสุธาตุอันมีปติอุปสัคเป็นบทหน้า มีอุทาหรณ์ เช่น

ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ (พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระวาจานี้กะภิกษุทั้งหลาย), เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุ์ (ภิกษุทั้งหลายทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว) ก็ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า ภควา เป็นกัตตาของกิริยาว่ากล่าว ในบทว่า อโวจ และกัตตานั้น เป็นสัมปทานของอปรกิริยาว่า อสฺโสสุ์ ในบทว่า ภควโต ปจฺจสฺโสสุ์ นี้ มีความหมายว่า ยังพระผู้มีพระภาคให้ทราบด้วยคำว่า เอวํ ภนฺเต คือการให้สาธุการ

การประกอบกับคิธาตุอันมีอนุ หรือ ปติอุปสัคเป็นบทหน้า มีอุทาหรณ์ เช่น

ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ ตสฺส ภิกฺขุโน (พระภิกษุยังชนให้สดับธรรม), ชโน อนุคิณาติ (ชน ย่อมส่งเสียงตามแก่ภิกษุนั้น) ปติคิณาติ (ย่อมอนุโมทนาต่อภิกษุนั้น) ก็ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า ภิกฺขุ เป็นเหตุกัตตา ของกิริยาว่าฟัง ในบทว่า สาเวติ และเหตุกัตตานั้น เป็นสัมปทานของอปรกิริยาว่า อนุคิณาติ ปติคิณาติ โดยแยกวากยะออกเป็น อสฺส ภิกฺขุโน ชโน อนุคิณาติ (ชนย่อมส่งเสียงตามแก่ภิกษุนั้น), ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน ปติคิณาติ (ชนนั้นย่อมอนุโมทนาต่อภิกษุนั้น) ในวากยะนี้ สองบทว่า อนุคิณาติ ปติคิณาติ มีความหมายว่า ให้ภิกษุนั้นเกิดความอุตสาหะด้วยการให้สาธุการเป็นต้น

เพื่อแสดงความแตกต่างกันระหว่างกัตตุ กัมม และสัมปทาน ท่านจึงกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาว่า

> การกใดย่อมกล่าว การกนั้นเรียกว่า กัตตา การกที่ถูกกล่าวเรียกว่า กรรม การกใดเป็นผู้รับพึงทราบการกนั้นว่าเป็นสัมปทาน

ในสังคหคาถานั้น มีคำอธิบายดังนี้:- การกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้นอันใด ย่อมกล่าว และย่อมให้สดับฟัง การกะนั้นท่านเรียกว่า กัตตา กัมมอันเป็นกิริยาว่ากล่าวที่ถูกกล่าวถึง อันท่านเรียกว่า กัมม การกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้นอันใด เป็นผู้รับแห่งการให้เสียงสาธุการเป็นต้น เป็นสัมปทานของการกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้นนั้น พึงรู้ว่าเป็นสัมปทานสัญญา

อาโรจนปโยค

การประกอบกับอาโรจน (อรรถว่าการบอกกล่าว) มีอุทาหรณ์ เช่น

อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกแก่พวกเธอ)

อาโรจนตฺถปโยค

การประกอบกับธาตุที่มีความหมายเหมือนอาโรจน มีอุทาหรณ์ เช่น

อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกแก่พวกเธอ)

ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงแก่พวกเธอ)

นักศึกษา พึงทำรูปวิเคราะห์ทวันทวสมาสที่เป็นเอกเสสสมาสว่า อาโรจนด้วยอาโรจนตฺถด้วย ชื่อว่า อาโรจน มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ในการประกอบกับอาโรจนะและอาโรจนัตถะ

ตทตฺถปโยค

ในการประกอบกับประโยชน์เพื่อการกระทำนั้น มีอุทาหรณ์ เช่น

อูนสฺส ปาริปูริยา (เพื่อเสริมจีวรที่ยังพร่องให้บริบูรณ์)

ประโยชน์เพื่อการกระทำนั้น ชื่อว่า ตทตฺถ ในตทตฺถ (ประโยชน์เพื่อการกระทำนั้น)

ในอุทาหรณ์ว่า อูนสฺส ปาริปูริยา จีวรํ นิกฺขิปิตพฺพํ (พึงเสริมจีวรที่ยังพร่องให้บริบูรณ์)นี้ คำว่า ปาริปูรณ (ให้บริบูรณ์) เป็นผล คำว่า นิกฺขิปน (เสริม,เพิ่ม) เป็นเหตุ บทที่เป็นผลเป็นสัมปทานของกิริยาว่าเสริม อันเป็นเหตุให้บริบูรณ์) จึงได้ความว่า พึงเสริมเข้าไปเพื่อให้บริบูรณ์ ฉะนั้นจึงชื่อว่าตทัตถสัมปทาน เพราะความที่การกระนั้นเป็นเหตุแห่งผล

ตุมตฺถปโยค

ในอรรถของ ตุ ปัจจัย มีอุทาหรณ์ เช่น

โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย ทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ โลเก อุทปาทิ (พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก คือ เพื่อสงเคราะห์ชาวโลก ได้แก่ เพื่อประโยชน์และความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย)

ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า ตุมตฺเถ ได้แก่ ในอรรถของตุปัจจัย บทว่า โลกานุกมฺปาย มีความหมายว่า เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ในอรรถของตุปัจจัยนี้ ท่านเรียกว่า ตุมตฺเถ เพราะความที่ตุปัจจัยเป็นวิธีของจตุตถีวิภัตติ ในคำที่เหลือ ก็อย่างนี้

อลำปโยค

ในการประกอบกับ อลํ ศัพท์ ที่มีความหมายว่า สมควร มีอุทาหรณ์ เช่น

อลํ เม พุทฺโธ (พระพุทธเจ้า ควรแก่เรา)

อลํ เม รชฺชํ (ความเป็นพระราชาย่อมควรแก่เรา)

อลํ ภิกฺขุ ปตฺตสฺส (ภิกษุย่อมควรแก่บาตร)

อลํ มลฺโล มลฺลสฺส (นักมวยปล้ำย่อมควรแก่นักมวยปล้ำ)

การประกอบอลังศัพท์ อันกล่าวความหมายว่าสมควร มีความหมายว่า อลํ ย่อมสมควร

อลมตฺถปโยค

ในการประกอบกับอรรถของ อลํ ศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส (นักมวยปล้ำ ย่อมควรแก่นักมวยปล้ำ)

นักศึกษา พึงทำรูปวิเคราะห์ทวันทวสมาสที่เป็นเอกเสสสมาสว่า อลํด้วย อลมตฺถด้วย เหตุนั้นชื่อว่า อลมตฺถ เหมือนบทว่า นามรูปี

ในการประกอบกับ อลํ ศัพท์ ที่มีความหมายว่า ปฏิเสธ มีอุทาหรณ์ เช่น

อลํ เต รูปี กรณียํ (รูปที่พึงทำไม่สมควรแก่ท่าน)

อลํ เม หิรญฺญสุวณฺเณน (พอละ ด้วยเงินและทองแก่เรา)

คำว่า อลํ มีความหมายว่า ไม่สมควร คือ ไม่เหมาะสม

มญฺญติปโยค

ในที่ประกอบด้วย มน ธาตุ ในเมื่อสิ่งที่ไม่มีชีวิต ซึ่งไม่ได้รับความนับถือ [ถูกรู้อยู่] มีอุทาหรณ์ เช่น

กฏฺฐสฺส ตุวํ มญฺเญ (ย่อมสำคัญแกว่าเป็นไม้)

กลิงฺครสฺส ตุวํ มญฺเญ (ย่อมสำคัญแกว่าเป็นท่อนไม้)

บทว่า กฏฺฐสฺส นี้ เป็นการลงจตุตถีวิภัตติ แม้ในอรรถแห่งกัมมะ

เมื่อการประกอบ มน ธาตุ ในเมื่อสิ่งที่ไม่มีชีวิต แม้มีอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า สุวณฺณํ ตํ มญฺเญ (เรานึกว่าท่านเป็นทอง) นี้ ไม่ต้องลงจตุตถีวิภัตติ เพราะความไม่มีแห่งความไม่อาทร แต่ให้ลงทุติยาวิภัตติในอรรถแห่งกัมม

เมื่อการประกอบ มน ธาตุ แม้มีอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า คทฺรภํ ตุวํ มญฺเญ (เรานึกว่าท่านเป็นหา) นี้ ไม่ต้องลงจตุตถีวิภัตติ เพราะความไม่มีแห่งสิ่งที่ไม่มีชีวิต ในความไม่อาทร แต่ให้ลงทุติยาวิภัตติในอรรถแห่งกัมม

คตฺยตฺถปโยค

ในการประกอบกับกัมมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ลงจตุตถีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

คามสฺส ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่หมู่บ้านด้วยเท้า)

นครสฺส ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่นครด้วยเท้า)

อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ (สัตว์จำนวนน้อยย่อมไปสู่สวรรค์)

สคฺคสฺส คมเนน วา (สัตว์จำนวนน้อยย่อมไปสู่สวรรค์)

มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย (พึงชักเข้าสู่อาบัติเดิม)

ในการประกอบกับกัมมของธาตุที่มีอรรถว่าไป ลงทุติยาวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

คามํ ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่หมู่บ้านด้วยเท้า)

นครํ ปาเทน คโต (ไปแล้วสู่นครด้วยเท้า)

อปฺโป สคฺคํ คโต (สัตว์จำนวนน้อยไปสู่สวรรค์)

สคฺคํ คมเนน วา (หรือว่า ด้วยการไปสู่สวรรค์)

มูลํ ปฏิกสฺเสยฺย (พึงชักเข้าสู่อาบัติเดิม)

ก็ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ในบทมีอาทิว่า คามสฺส ลงจตุตถีวิภัตติเท่านั้นหลังคามศัพท์เป็นต้น แต่ความหมายเป็นอรรถแห่งกัมมเท่านั้น ในบทว่า สคฺคาย และ มูลาย นี้อาเทสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ ในเพราะวิภัตติวิปัลลาส ส่วนความหมาย มีความหมายเป็นกัมมเท่านั้น คำว่า อปฺโป มีความหมายว่าสัตว์จำนวนน้อย

อาสิตฺถปโยค

ในการประกอบกับอรรถว่า ปรารถนา มีอุทาหรณ์ เช่น

อายสฺมโต ทีฆายุโก โหตุ (อายุอันยืนยาวขอจงมีแด่ท่านผู้มีอายุ)

อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สมฺมุติปโยค

ในการประกอบกับสมฺมุติศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อญฺญตฺร ฯเปฯ สมฺมุติยา ภิกฺขุสฺส วิปฺปวตฺถุ น วฏฺฏติ (การอยู่โดยไม่มีไตรจีวรย่อมไม่เป็นไป คือ ไม่สมควรแก่ภิกษุ ยกเว้นไว้แต่ได้รับสังฆสมมติ)

สมฺมุติ เม ตสฺส ภควโต สาธุ (การแต่งตั้งข้าพเจ้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นการดี)

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า ภิกฺขุสฺส และบทว่า เม ลงจตุตถีวิภัตติในการประกอบสมฺมุติศัพท์

ภิยฺยปโยค

การประกอบกับภิยฺยศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

ภิยฺโย โส มตฺตาย (ยิ่งกว่าประมาณ)

บทว่า โส มีความหมายว่าดุร้าย บทวาส มตฺตาย แปลว่า โดยบประมาณ บทว่า ภิยฺโย แปลว่า ยิ่งกว่า มีความหมายว่า ดุร้าย บทว่า มตฺตาย ได้แก่ ในเพราะการประกอบกับภิยฺยศัพท์ ลงจตุตถีวิภัตติด้วยสูตรนี้ แต่ความหมายเป็นความหมายของปัญจมีวิภัตติ แม้ในคำนี้ ก็อาเทสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะเป็น อาย ในเพราะเป็นวิภัตติวิปัลลาส

สตฺตมฺยตฺถปโยค

ในที่ประกอบด้วยกริยาว่า อาวิกรณ (ทำให้แจ้ง) และ ปาตุภวน (ปรากฏ) เป็นต้น เท่านั้น ในอรรถของสัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

ตุยฺหญฺจสฺส อาวิกโรมิ (เราจะกระทำให้แจ้งต่อหน้าท่านนั้นด้วย)

ตสฺส เม สกฺโก ปาตุรโหสิ (ท้าวสักกะ ปรากฏแล้วในเรานั้น)

บทว่า อสฺส มีความหมายว่า อสฺมึ บทว่า ตสฺส เม มีความหมายว่า ตสฺมึ เม นี้เรียกว่าเป็นสัททสัมปทาน ส่วนความหมายเป็นอรรถของสัตตมีเท่านั้น

บทว่า อตฺถคฺคหเณน ได้แก่ ด้วยอตฺถศัพท์ ในบทว่า สตฺตมฺยตฺเถ จ มีอุทาหรณ์ เช่น

อุปมํ เต กริสฺสามิ (เราจักทำการเปรียบแก่ท่าน) อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

และในสูตรนี้ บทว่า สารตฺเถ หมายถึงสิ่งที่ประเสริฐ

จคฺคหณ และในการประกอบกับศัพท์อื่นๆ

ในวากยะว่า จคฺคหณํ วิกปฺปนตฺถสฺส วาคฺคหณสฺสานุกฑฺฒนตฺถํ (ท่านกล่าวจศัพท์ ไว้เพื่อประโยชน์แก่การดึงวาศัพท์ไว้) นี้ ความว่า จ ศัพท์ในสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วเพื่อนำวาศัพท์ที่กล่าวอรรถวิกัปปนะ ซึ่งข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลัง เพื่อจะแสดงผลแห่งจศัพท์นั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า เย เกจิ

สำหรับ จ ศัพท์นั้นมีอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปภู (ผู้เป็นใหญ่แก่หมู่ภิกษุ) ในอุทาหรณ์นั้น บทว่า สงฺฆสฺส ตั้งสงฺฆศัพท์ ชื่อสัมปทานด้วยวาศัพท์ ลงจตุตถีวิภัตติเอกวจนะในสัมปทาน และลงสอักษรเป็นอาคม

เพราะความที่วาศัพท์ เป็นวิกัปปัตถะ ย่อมปฏิเสธสูตรว่า สามิสฺสราธิปติ ฯเปฯ กุสเลหิ เพราะความที่วาศัพท์นั้นมีความไม่แน่นอน ถ้าอย่างนั้น บทว่า ภิกฺขุสงฺฆสฺส ในอุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปภู นี้ เป็นสัมปทาน จึงลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ว่า โคณานำ ปภู ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ ในอุทาหรณ์ว่า โคเณสุ ปภุ คำนี้ว่า ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ อรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ อรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ และอรรถแห่งสัตติมีวิภัตติได้บ้าง ดังนี้ ไม่ใช่คำโบราณ

๒๗๘:๓๒๐. บัดนี้ ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงโอกาสการกะนั้น เพราะความที่บรรดาการกะที่เหลือทั้ง ๔ นั้น โอกาสการกะ เป็นการกะที่มีอำนาจกว้างขวาง จึงกล่าวสูตรว่า **โยธาโร ฯเปฯ สำ** (การกใดเป็นที่ตั้ง การกนั้นชื่อว่า โอกาสะ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า โอกาเส สตฺตมี ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า โอกาเส สตฺตมี ถามว่า ในสูตรนี้อะไรเรียกว่า โอกาสะ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การกะใดเป็นที่ตั้งแห่งกัตตาและกัมม การกะนั้นชื่อว่า โอกาสะ จึงกล่าวสูตรว่า โยธาโร ตโมกาสำ สัมพันธวรรณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โย แสดงอนิยตสัญญี คำว่า อาธาโร แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า ตำ แสดงนิยตสัญญี คำว่า โอกาสำ แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร

ในคำว่า อา ภุโส ธาเรติ (ย่อมทรงไว้เป็นอย่างยิ่ง) ได้แก่ การรองรับกิริยาว่านอน

ถามว่า ย่อมทรง(รองรับ) อะไร ?

ตอบว่า ย่อมทรงกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตา หรือกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัมม

ถามว่า ย่อมทรงกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตาในที่ไหน ? ย่อมทรงกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัมมในที่ไหน ?

ตอบว่า ย่อมทรงกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตาในวากยะว่า ปริยงฺเค ราชา เสติ (พระราชา ย่อมบรรทมเหนือที่บรรทม) นี้ ได้แก่ ย่อมทรงกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตา ในบทว่า เสติ นี้ มีความหมายว่า กิริยาว่านอน ย่อมตั้ง (รองรับ) ทัพพะ (ร่าง) ของกัตตา กล่าวคือพระราชา กล่าวคือทัพพะอันเป็นตัวกัตตา ย่อมยืนอยู่บนพื้นที่ (ที่รองรับ) กล่าวคือปริยังคะ เพราะฉะนั้น อาธาระ (ที่รองรับ) กล่าวคือปริยังคะ ย่อมรองรับแม้ซึ่งทัพพะ (สรีระ) ของพระราชา กล่าวคือกัตตา แม้ซึ่งกิริยาคือการบรรทม อันอาศัยอยู่บนอาธาระนั้นโดยอ้อมด้วยการสืบ ๆ ต่อกัน

ในอุทาหรณ์ว่า ถาลิยำ โอทนำ ปจติ (ย่อมหุงข้าวในหม้อดิน) นี้ มีความหมายว่า กิริยา กล่าวคือความอ่อนนุ่มย่อมตั้งอยู่ในทัพพะคือข้าวสุก ทัพพะคือข้าวสุกย่อมตั้งอยู่ในอาธาระกล่าวคือในหม้อดิน เพราะเหตุนั้น อาธาระกล่าวคือหม้อดิน ย่อมทรงไว้ แม้ซึ่ง

กัมมกล่าวคือทัพพะแห่งเมล็ดข้าว แม้กิริยากล่าวคือความอ่อนซึ่งอาศัยอยู่ในเมล็ดข้าวนั้น ชื่อว่า โอกาสะ เพราะวจนัตถะว่า เป็นที่อยู่ คือตั้งอยู่ ของกัตตา ในรูปวิเคราะห์นี้ มีความหมายว่า กิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตา และเป็นที่ตั้งแห่งกัมม ในทัพพะมีเสื่อเป็นต้น ย่อมตั้ง คือประดิษฐานอยู่ ฉะนั้นชื่อว่า โอกาส คือความหมายเป็นต้นว่าเสื่อนั้น อันท่านแสดงไว้แล้วด้วยบทว่า เอตฺถ สูตรนี้ ท่านอาจารย์ต้องกล่าวด้วยอำนาจแห่งลิงค์ที่เสมอกันว่า ยมธิกรณำ ตโมกาสำ (ที่ใด ที่นั้น ชื่อโอกาส) (แต่) ท่านกล่าวไว้แล้วอย่างนี้ด้วยอำนาจแห่งการสวดสะดวก

พยาปิกาธาระ (โอกาส หรืออาธารอันเป็นที่รองรับกิริยาที่มีอาเธยยวัตถุแผ่ซึมซาบปะปนไปทั่วทุกซอกทุกมุม) มีอุทาหรณ์ เช่น

ชเลสุ ขีรำ (น้ำนม ในน้ำ)

ติเลสุ เตลำ (น้ำมัน ซึมซาบอยู่ในเมล็ดงาทั้งหลาย)

อุจฺฉูสุ รโส (รส (น้ำหวาน) มีอยู่ในอ้อยทั้งหลาย)

โอปสิเลสิกาธาระ (โอกาส หรืออาธารอันเป็นสถานที่แนบชิดกันระหว่างอาธารวัตถุกับอาเธยยวัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน) มีอุทาหรณ์ เช่น

ปริยงฺเค ราชา เสติ (พระราชบรรทมบนพระแท่น)

อาสเน อุปวิฏฺโฐ สโม (พระสงฆ์นั่งแล้วบนอาสนะ)

เวสยิกาธาระ (โอกาส หรืออาธารอันเป็นสถานที่แนบชิดกันระหว่าง อาธารวัตถุกับอาเธยยวัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน) มีอุทาหรณ์ เช่น

ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ (มนุษย์เที่ยวไปบนพื้นดิน)

อนฺตลิกฺเข วายู วายนฺติ (ลมพัดไปในอากาศ)

อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ (นกย่อมบินไปในอากาศ)

สามีปิกาธาระ (โอกาสหรืออาธารอันถูกกำหนดขึ้นโดยอาศัยชื่อของสถานที่ใกล้เคียงอันเป็นที่ปรากฏรู้จักของชนทั่วไปมากล่าวแทนสถานที่อันเป็นที่ตั้งจริงด้วยอุปจารโวหาร)

วเน หตฺถิโน จรนฺติ (ฝูงช้าง เที่ยวอยู่ในป่า)

คงฺคายำ โฆโส ติฏฺฐติ (คอกวัวอยู่ใกล้แม่น้ำคงคา)

วเช คาโว ทุหนฺติ (โคบาล ย่อมรีดนมวัวใกล้คอก)

สาวตฺถิยำ วิหรติ เชตวเน (พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่พระเชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี)

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านี้ ในอุทาหรณ์ว่า คงฺคายํ โฆโส นี้ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า หมู่บ้านคนเลี้ยงโค ย่อมอยู่ใกล้แม่น้ำ

๒๗๙:๒๙๒. บัดนี้ ในบรรดาการกะทั้งหลายที่เหลือ เมื่อความมีอำนาจน้อยแห่งกรณการกะแม้มีอยู่ เพราะกรณการกะนั้น ทำกิริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งกัตตาและเป็นที่ตั้งแห่งกัมมให้สำเร็จ ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงกรณการกนั้น จึงกล่าวสูตรว่า **เยน วา ฯเปฯ กรณํ** (บุคคลย่อมกระทำด้วยการกใดก็ดี การกนั้นชื่อว่า กรณะ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กรเณ ตติยา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวสูตรว่า กรเณ ตติยา ถามว่าในสูตรนี้ อะไร ชื่อว่า กรณะ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บุคคลย่อมกระทำด้วยการกใด การกนั้นชื่อว่า กรณะ จึงกล่าวสูตรว่า เยน วา กรณํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กัตตาย่อมกระทำกิริยาด้วยอุปกรณ์ใดของผู้กระทำหรือว่า กัตตาย่อมเห็นด้วยการกใด หรือว่า กัตตาย่อมฟัง ด้วยการกใด การกนั้นชื่อว่า กรณ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า เยน แสดงอนิยตสัญญี คำว่า วา แสดงสมุจจยะ คำว่า กรียเต แสดงกิริยา คำว่า ตं แสดงนิยตสัญญี คำว่า กรณํ แสดงสัญญา บรรดาสัญญาธิการ ฯลฯ พึงทราบว่า เป็นสัญญาสูตร ด้วยวาศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาเนื้อความที่ยังมิได้กล่าวถึง ความว่า กัตตาย่อมกระทำกิริยาด้วยอุปกรณ์ใดของผู้กระทำ หรือว่า กัตตาย่อมเห็นด้วยการกใด หรือว่า กัตตาย่อมฟังด้วยการกใด รูปวิเคราะห์ว่า กัตตาย่อมกระทำกิริยาด้วยอุปกรณ์ใด เหตุนั้นอุปกรณ์นั้น ชื่อว่า กรณะ กัตตาย่อมทำการงานด้วยมือเป็นต้น อันเป็นอุปกรณ์ของกัตตาด้วยบทว่า อเนน เพราะเหตุนั้น ความหมายมีมือเป็นต้นนั้น อันท่านแสดงแล้วด้วยบทว่า อเนน ชื่อว่า กรณะ

ที่ชื่อว่า พาหิรกรณะ เพราะความที่อุปกรณ์ทั้งหลายมีเคียวเป็นต้น ไม่ติดเนื่องด้วยความสืบต่อของ กัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น ทาตฺเตน ด้วยเคียว วาสิยา ด้วยมีด ผรสุนา ด้วยขวาน กุทาเลน หรือด้วยจอบ เพราะความที่ชื่อว่า อัชฌัตตกรณะ เพราะความที่เครื่องมือเป็นความติดเนื่องโดยสืบต่อกับกัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น หตฺเถน ด้วยมือ จกฺขุนา ด้วยตา โสเตน ด้วยหู

๒๘๐:๒๘๕. บัดนี้ บรรดากัตตุการกะและกัมมการกะทั้งหลายที่ยังเหลือ เมื่อความมีอำนาจน้อยแห่งกัมมการกะแม้มีอยู่ ท่านอาจารย์เพื่อจะแสดงอุปกรณ์แห่ง

กัตตาโดยความเป็นอันเดียวกัน จึงกล่าวสูตรว่า **ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ** (กัตตาย่อมกระทำซึ่งการกใดก็ดี การกนั้นชื่อว่า กรรม) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กมฺมตฺเถ ทุติยา พึงทราบการออกมานั้นโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้ว สัมพันธวรรณนาเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๔ บทคำว่า ยํ แสดงอนิยตสัญญี คำว่า กโรติ แสดงกิริยา คำว่า ตํ แสดงนิยตสัญญี คำว่า กมฺมํ แสดงสัญญา บรรดาสัญญาธิการ ฯลฯ พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร มีความหมายว่า กัตตาย่อมกระทำ คือย่อมสัมพันธ์ด้วยกิริยา

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๘๑:๒๙๔. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงการกะทั้งหลาย อันไม่เป็นประธานด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงกัตตุการกะ อันเป็นประธาน จึงกล่าวสูตรนี้ว่า **โย กโรติ ส กตฺตา** (การกใดย่อมกระทำ การกนั้นชื่อว่ากัตตา) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กตฺตริ จ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โย แสดงอนิยตสัญญี คำว่า กโรติ แสดงกิริยา คำว่า โส แสดงนิยตสัญญี คำว่า กตฺตา แสดงสัญญา รูปวิเคราะห์ว่า การกใดมีตนเป็นประธานย่อมกระทำกิริยา อันเป็นที่ตั้งของกัตตาและกัมม เพราะเหตุนั้น การกะนั้น ชื่อว่า กัตตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อหินา อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านอาจารย์ พึงตั้งชื่อกัตตา เพื่อประโยชน์แก่การห้ามชื่อการกะอย่างอื่น แม้ในกัตตาที่กล่าวแล้วในวากยะมีอาทิว่า ปุริโส คจฺฉติ ด้วยสูตรนี้ ถามว่าเพราะอะไรจึงรู้ได้ ตอบว่า เพราะความที่สูตรว่า โย กโรติ ส กตฺตา เป็นอันท่านกล่าวไว้แล้วโดยสามัญ การกะใดของกัมมอันก่อนเป็นกัตตา การกะมีพระผู้มีพระภาคเป็นต้น และเพราะกล่าวว่า กัตตา ด้วยการกล่าวสูตรว่า โย กโรติ ส กตฺตา เมื่อมีคำถามว่า กัตตาอะไร ในสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ ในอาขยาตข้างหน้า ท่านอาจารย์ย่อมให้รู้ เพราะความที่ท่านต้องกล่าวสูตรว่า สติ โย กโรติ ส กตฺตา

๒๘๒:๒๙๕. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้งแสดงสุทธกัตตุการกะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงเหตุกัตตุการกะ จึงกล่าวสูตรว่า **โย กาเรติ ส เหตุ** (การกใดเป็นผู้ใช้ให้กระทำ การกนั้นชื่อว่าเหตุกัตตา) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ เหตฺวตฺเถ.

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า โย แสดงอนิยตสัญญี คำว่า กาเรติ แสดงกิริยา คำว่า โส แสดงนิยตสัญญี คำว่า เหตุ แสดงสัญญา ฯลฯ เป็นสัญญาสูตร มีรูปวิเคราะห์ว่า กัตตาใด ยังกิริยา มีการไปและการหุงเป็นต้น ย่อมเป็นไป คือดำเนินไป เพราะอาศัยความพยายาม ของผู้อื่น เพราะเหตุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่า เหตุ ได้แก่ กัตตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โส ปุริโส ตं ปุริสं กมฺมं กาเรติ (บุรุษ ยังบุรุษ ให้ทำงาน) บทว่า โส ปุริโส นี้ ชื่อว่า กัตตาที่กล่าวแล้ว โดยสัมพันธ์ กับวิภัตติและการิตปัจจัย ในบทว่า กาเรติ นี้ และเหตุกัตตา บทนี้ว่า ตं ปุริสं เป็นบทที่สัมพันธ์กับการิตปัจจัย บทนี้ว่า กมฺมं เป็นบทที่สัมพันธ์กับกรธาตุ

ในที่นี้ ท่านแสดงกัตตาและกัมมร่วมกัน ๔ อย่าง คือ

การิตกัตตา	ได้แก่ เหตุกัตตา (ในประโยคเหตุกัตตุวาจก และเหตุกัมมวาจก)
การิตกัมม	ได้แก่ กัมมของเหตุปัจจัย (แปลว่า ยัง,ใช้)
ธาตุกัตตา	ได้แก่ กัตตาของธาตุ ในประโยคกัตตุวาจก
ธาตุกัมม	ได้แก่ กัมมของธาตุ มีวุตตกัมม อวุตตกัมมเป็นต้น

ในกัตตาและกัมมเหล่านั้น บทว่า โส ปุริโส เป็นการิตกัตตา บทว่า ตं ปุริสं เป็นการีตกัมม บทว่า ปุริสं นั้นเป็นการิตกัมม เพราะความที่สุทธกัตตาและ การิตกัมมไม่มีความแตกต่างกัน บทว่า ปุริเสน เป็นกัตตาของธาตุ บทว่า กมฺมं เป็นกัมมบทของธาตุ ในประโยคการิตทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยอย่างนี้

ก็ ในคำว่า เตน ปุริเสน, ตสฺส ปุริสสฺส นี้ ในวากยะว่า โส ปุริโส เตน ปุริเสน, ตสฺส ปุริสสฺส นี้ ในมติของคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวแล้วว่า ในคำว่า เตน นี้ตั้งชื่อ (สุทธ) กัตตาด้วยสูตรว่า โย กโรติ ส กตฺตา ลงตติยาวิภัตติในอรรถกัตตาด้วยสูตรว่า กตฺตริ จ ในคำว่า ปุริสสฺส ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถกัตตา ด้วยสูตรว่า ฉฏฺฐี จ เพราะทำ (ในใจ) ว่า วาศัพท์ ในสูตรว่า คติพุทฺธิ ฯเปฯ การิเต วา นี้ เป็นการกล่าวถึงกัมมสัญญา ไม่มีความหมายแห่งวิกัป (ปฏิเสธ) วิภัตติ

ในวากยะว่า ปุริโส ปุริเสน นี้ คำว่า ปุริโส เป็นเหตุกัตตา คำว่า ปุริเสน เป็นสุทธกัตตา มีความหมายว่า บุรุษ (เหตุกัตตา) ยัง หรือว่าใช้บุรุษอันเป็นสุทธกัตตา ในวากยะว่า ปุริโส ปุริสสฺส นี้ คำว่า ปุริโส เป็นเหตุกัตตา คำว่า ปุริสสฺส เป็นสุทธกัตตา มีความหมายว่า บุรุษ (เหตุกัตตา) ยัง หรือว่า ใช้บุรุษอันเป็นสุทธกัตตา

ในมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิกล่าวว่า วา ศัพท์ในสูตรว่า คติ ฯเปฯ วา นี้มีความหมายแห่งวิกัป (ปฏิเสธ) วิภัตติ ด้วยวาศัพท์นั้น ย่อมลงทุติยาวิภัตติเป็นต้น ในอรรถแห่ง

กัมมเท่านั้น ในเพราะวิกัปวิภัตติทั้ง ๓ (คือทุติยาวิภัตติ ตติยาวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ)

ฉะนั้น ในคำว่า ปุริเสน นี้ เมื่อตั้งชื่อ(การิต)กัมมแล้ว ลงตติยาวิภัตติในอรรถแห่ง (การีต) กัมมด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กตฺตริ จ และลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถแห่ง (การีต) กัมมด้วยสูตรว่า ทุติยาปญฺจมีนญฺจ

๒๘๓:๓๑๖. ท่านอาจารย์ครั้นแสดงการกะด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงอการกะ จึงกล่าวสูตรว่า **ยสฺส วา สามี** (ทรัพย์ของเจ้าของใดก็ดีมีอยู่ เจ้าของนั้นชื่อว่า สามี) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐี

สูตรนี้ มี ๕ บท คำว่า ยสฺส แสดงอนิยตสัญญี คำว่า วา แสดงสมุจจยะ คำว่า ปริคฺคโห แสดงกิริยา คำว่า ตํ แสดงนิยตสัญญี คำว่า สามี แสดงสัญญา ฯลฯ เป็นสัญญาสูตร สามี(ทรัพย์) มีอยู่แก่คนเหล่านั้น เหตุนั้น คนเหล่านั้น ชื่อว่า สามี สามีศัพท์เป็นอีการันต์ปุงลิงค์ จริงอยู่รูปวิเคราะห์นั้น เป็นวจนัตถะที่ถือเอา (เนื้อความ) ทั้งหมด เมื่อทำรูปวิเคราะห์อย่างนี้แล้ว จึงเป็นการรวบรวมเอาทรัพย์และเจ้าของทั้งหมด

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๘๔:๒๘๓. ท่านอาจารย์ครั้นแสดงอการกะคือสามีอันเป็นวิสยะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดง การลงวิภัตติ อันเป็นวิสยี จึงกล่าวสูตรว่า **ลิงฺคตฺเถ ปฐมา** (เมื่อมีอรรถของนามศัพท์ให้ลงปฐมาวิภัตติ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปฐมาวิภัตติเป็นต้น หลังนาม (ลิงค์) ศัพท์อันสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ด้วยสูตรนี้ว่า ตโต จ ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า ปฐมาวิภัตติย่อมลงในอรรถไหน ในบรรดา(อรรถของ) วิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะลงปฐมาวิภัตติในอรรถแห่งลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงปฐมาวิภัตติท้ายศัพท์ที่ระบุเพียงอรรถแห่งลิงค์

มีรูปวิเคราะห์ว่า ส่วนที่ลี้ลับ ชื่อว่า ลิงค์ คำว่า ลีนํ แปลว่า อปากฏ คำว่า องฺคํ แปลว่า ส่วน อนึ่ง ในสูตรนี้ ปกติรูป (ศัพท์เดิม) อันเป็นส่วนที่ปราศจากวิภัตติว่า ปุริส แห่งนิปผันนบททั้งหลาย มีบทว่า ปุริโส เป็นต้น ชื่อว่าไม่ปรากฏ เพราะความที่ปกติรูปว่า ปุริส นั้นเป็นยังไม่เป็นนิปผันนบท และชื่อว่า ส่วน(องฺค) เพราะความที่ปกติรูปนั้นเป็น

ส่วน (หนึ่ง) ของนิปผันนบท ท่านอาจารย์เรียกปกติรูปนั่นแหละอันปราศจากวิภัตติเป็นส่วน (หนึ่ง) ของนิปผันนบทว่า ปุริส ชื่อว่า ลิงค์ ด้วยสูตรนี้

หรือมีรูปวิเคราะห์ว่า ศัพท์ใด ยัง(บุคคล)ให้รู้ คือให้เข้าใจเนื้อความที่ลี้ลับเพราะเหตุนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า ลิงค์ ท่านอาจารย์ เรียกปกติรูปนั้นนั่นแหละว่า ลิงค์ ด้วยสูตรนี้

อรรถของนามศัพท์ ชื่อว่า ลิงฺคตฺถ ก็ในคำว่า ลิงฺคตฺถ นี้ ชื่อว่า อตฺถ (ความหมาย) ได้แก่ ความหมายของศัพท์มี อิตฺถี (หญิง) ปุริส (ชาย) ฆฏ (หม้อ) ปฏ (ผ้า) เป็นต้นที่เป็นที่ถูกบัญญัติขึ้นเพราะอาศัยวัตถุธรรมทั้งหลาย ที่เป็นไปโดยอาการพิเศษ ด้วยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มโดยการสืบเนื่องกันแห่งกลาป อันมีกัมมสมุฏฐานรูป (กัมมชกลาป) เป็นต้นในสันดานของสัตว์ที่ยังมีชีวิต และ โดยอาการอันแตกต่างกัน ด้วยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มโดยการสืบเนื่องกันแห่งอุตุชกลาปในสันดานของสิ่งที่ไม่มีชีวิต

ลักษณะทั่ว ๆ ไปมีความแข็ง และการกระทบเป็นต้น แห่งสภาวธรรมทั้งหลายมีปฐวีและผัสสะเป็นต้น ก็และอนิปผันนบทมีอาทิว่า ปุริส ซึ่งแสดงความหมายนี้ ชื่อว่า ลิงค์

ก็ ลิงคัตถะ มี ๒ อย่าง คือ

(๑) กัมมาทิสังสัฏฐลิงคัตถะ (ความหมายของนามศัพท์ที่เจือปนด้วยกรรมการกเป็นต้น)

(๒) สุทธลิงคัตถะ (ความหมายของนามศัพท์ที่ไม่เจือปน)

บรรดาลิงคัตถะทั้ง ๒ เหล่านั้น นามศัพท์มีอาทิว่า ตถาคโต ชิโน ที่ไม่มองหากิริยาเป็นสักว่าทัพพะมีอรรถของตน และอรรถของลิงค์ ชื่อว่า สุทธนาม

อรรถของลิงค์ ที่แสดงสมาสมีอาทิว่า ชิตินฺทฺริโย สมโณ (หรือ) วาสิฏฺโฐ, ปุริโส คจฺฉติ หรือ พุทฺโธ ภควา ชื่อว่า กัมมาทิสังสัฏฐลิงคัตถะ

อุทาหรณ์ของนามศัพท์ที่แสดงสุทธลิงคัตถะ เช่น ปุริโส (บุรุษ), ปุริสา (บุรุษทั้งหลาย)

อุทาหรณ์ของนามศัพท์ที่แสดงสุทธลิงคัตถะ อันมีเนื้อความของจำนวน เช่น เอโก (๑) เทฺว (๒)

อุทาหรณ์ของนามศัพท์ที่แสดงสุทธลิงคัตถะ อันมีความหมายของปาฏิปทิกะ เช่น จ (และ, ด้วย), วา (ก็ดี, บ้าง), ห (แต่), หำ (แล), เห, อเห (แนะสาวใช้), เร, อเร (เฮ้ย)

ส่วนอุทาหรณ์ของนามศัพท์ที่แสดงกัมมาทิสังสัฏฐลิงคัตถะ ท่านอาจารย์มิได้ยกขึ้นแสดงในสูตรนี้ บัณฑิตพึงเห็นอย่างนี้

ในการประกอบนามศัพท์ว่า ชิตินฺทฺริโย สมโณ (พระสมณะผู้มีอินทรีย์อันตนชนะได้แล้ว) ชื่อว่า สังสัฏฐลิงคัตถะที่แสดงสมาส

ในการประกอบนามศัพท์ว่า วาสิฏฺโฐ ปุริโส (บุรุษ ชื่อวาสิฏฺฐะ) ชื่อว่า สังสัฏฐลิงคัตถะที่แสดงตัทธิต

ในการประกอบนามศัพท์ว่า ปุริโส คจฺฉติ (บุรุษ กำลังไป) ชื่อว่า สังสัฏฐลิงคัตถะที่แสดงอาขยาต

ในการประกอบนามศัพท์ว่า พุทฺโธ ภควา (พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า) ชื่อว่าสังสัฏฐลิงคัตถะที่แสดงกิตก์

ก็ปฐมาวิภัตตินี้ย่อมเป็นไปในอรรถ ๑๐ อย่าง คือ ลิงคัตถะ กัตวัตถะ กัมมัตถะ กรณัตถะ สัมปทานัตถะ อปาทานัตถะ สามยัตถะ ภุมฺมัตถะ ทิสาโยคัตถะ และอาลปนัตถะ

บรรดาอรรถทั้ง ๑๐ อย่างนั้น ในลิงคัตถะพึงทราบโดยทำนองที่กล่าวถึงตัวอย่างที่เป็นไปแล้ว

ในกัตวัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น โย โพธิรุกฺขํ โรเปติ (ผู้ใดย่อมปลูกต้นโพธิ์)

ในกัมมัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต (พระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัย อันเราแสดงแล้ว

ในกรณัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น เถยฺยจิตฺโต (ด้วยไถยจิต), อาวิกตาหิสฺส ผาสุ โหติ (ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุนั้นเพราะการเปิดเผยอาบัติ), อชฺฌาสยํ (ตามอัธยาศัย) ก็ในอุทาหรณ์เหล่านี้ มีความหมายว่า ด้วยไถยจิต เพราะเปิดเผย (และ) ตามอัธยาศัย

ในสัมปทานัตถะ มีอุทาหารณ์ เช่น น เทติ นรกํ ตนฺเต, น จ ปสฺสามิ อิสฺสเร (บัณฑิตย่อมไม่ให้นรกนั้นแก่คนเหล่านั้น, เรามิได้เห็นอิสสรชนทั้งหลาย) ก็ในอุทาหรณ์เหล่านี้ บทว่า เต เป็นบทที่มีปฐมาวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด พึงสัมพันธ์ด้วยอำนาจแห่งอรรถของสัมปทาน ว่า เตสํ น เทติ (ย่อมไม่ให้แก่คนเหล่านั้น)

ในอปาทานัตถะ มีอุทาหารณ์ เช่น มิจฺฉาทโย อิเม ธมฺมา พุทฺโธ ทูรตโร ภเว (พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ห่างไกล จากธรรมทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น) หลายบทว่า มิจฺฉาทโย อิเม ธมฺมา เป็นบทที่มีปฐมาวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด พึงสัมพันธ์ด้วยอำนาจแห่งอรรถของอปาทานว่า มิจฺฉาปกาเรหิ อิเมหิ ธมฺเมหิ (จากธรรมทั้งหลายเหล่านี้ อันมีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น)

ในภุมมัตถะ มีอุทาหารณ์ เช่น ภควา จิตฺตมิสฺสโร (พระผู้มีพระภาค ที่เป็นใหญ่เหนือจิต) บทว่า จิตฺตํ เป็นบทมีปฐมาวิภัตติเอกวจนะเป็นที่สุด พึงสัมพันธ์ ด้วยอำนาจแห่งอรรถของสัตตมี ว่า จิตฺเต อิสฺสโร (เป็นใหญ่เหนือจิต)

ปฐมาวิภัตติย่อมเป็นไป ด้วยอำนาจแห่งจำนวนน้อย ในอรรถเหล่านี้ ย่อมเป็นไปในอรรถ ๑๐ อย่างเหล่านี้เท่านั้นก็หามิได้ โดยที่แท้แลย่อมเป็นไปในอรรถว่าเหตุ มีอุทาหรณ์ เช่น ยโต นิทานำ (เพราะเหตุใด) ยตฺวาธิกรณำ (เพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์...ใด) ชยำ เวรำ ปสวติ (ผู้ชนะย่อมก่อเวร)

อถ โข ยโต นิทานำ, ยตฺวาธิกรณำ, ชยำ เวรำ ปสวตีตฺยาทีสุ เหตฺวตฺเถ,

ที่เป็นไปในลักษณะ มีอุทาหรณ์ เช่น เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ (ตัณหานั้น เมื่อเกิด ย่อมเกิดขึ้นในปัจจัย ๔ นี้), นิวิสมานา นิวิสติ (เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งมั่น), นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ (เมื่อดับอยู่ ย่อมดับสนิท)

บรรดาอรรถทั้งหลายเหล่านั้น ในอรรถทั้ง ๕ ประการ มีอรรถว่ากรณะเป็นต้น ในอรรถว่าเหตุ และในอรรถว่าลักขณะ ลงปฐมาวิภัตติ ด้วยอตฺถศัพท์ ในสูตรนี้

๒๘๕:๗๐. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงวิภัตติในลิงคัตถะ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว(บัดนี้) เพื่อจะแสดงการลงวิภัตติลิงคัตถะที่กล่าวถึงอรรถว่าอาลปนะ จึงกล่าวสูตรว่า **อาลปเน จ** (เมื่ออรรถแห่งนามศัพท์ที่เป็นอาลปนะมีอยู่ ลงปฐมาวิภัตติ)

สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงปฐมาวิภัตติ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปฐมาวิภัตติในลิงคัตถะ ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เมื่อมีคำถามว่า อะไร ชื่อว่าวิภัตติ ในลิงคัตถะ อันแสดงอรรถแห่งอาลปนะ(การร้องเรียก) ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลงปฐมาวิภัตติแม้ในอรรถว่าลิงคัตถะ อันแสดงอรรถแห่งอาลปนะได้ จึงกล่าวสูตรว่า อาลปเน จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย

วิสยาธาระ และสมุจจยะ ขยายความว่า ลงปฐมาวิภัตติแม้ในอรรถว่าลิงคัตถะอันแสดงอรรถแห่งอาลปนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า อุปสรรคคือ อา ใช้ในความหมายว่าต่อหน้า (อภิมุข) ชื่อว่า อาลปนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โภ ปุริสา ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น บทว่า โภ นั้น หลังภวนฺตศัพท์ ลงสิวิภัตติในอรรถว่าอาลปนะด้วยสูตรนี้ ตั้งสิวิภัตติ ชื่อ ค เมื่อสูตรว่า ภวโต โภโต ตามไปอยู่ทำอาเทสภวนฺตศัพท์ เป็นโภ เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริส นั้น หลังปุริสศัพท์ เมื่อลงสิในอรรถว่าอาลปนะด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งสิวิภัตติ ชื่อ ค แล้วอาเทสสระที่สุดแห่งปุริสศัพท์เป็นอาอักษรด้วยสูตรว่า อการปิตาทฺยนฺตาน

มา ทำรัสสะอาอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อากาโร วา เมื่อลบค แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภวนฺโต นั้น หลังภวนฺตศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำนฺตศัพท์ ให้เป็นเหมือนนฺตตุ ด้วยสูตรว่า เสเสสุ นฺตุว เมื่อทำอาเทสนฺตุพร้อมวิภัตติเป็นนฺโต ด้วยสูตรว่า นฺตุสฺส นฺโต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราช มีนัยอันกล่าวแล้วนั่นเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า ภวนฺโต ราชาโน นี้ ภวนฺโต ศัพท์มีนัยที่กล่าวแล้ว บทว่า ราชาโน นั้น หลังราชศัพท์ เมื่อลงโยวิภัตติด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทสโยวิภัตติเป็นอาโน ด้วยสูตรว่า โยนมาโน เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า เห สเข นี้ หลังเหศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งสิวิภัตติ ชื่อค เมื่อลบคแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

บทว่า สเข หลังสขศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งสิวิภัตติ ชื่อค เมื่อทำอาเทสคเป็นเออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

บทว่า สขิโน เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำอาเทสโยวิภัตตติเป็นอาโน ด้วยสูตรว่า สขโต จาโยโน เมื่ออาเทสสระที่สุดแห่งสขศัพท์ เป็นอิอักษรด้วยสูตรว่า สขนฺตสฺสิ โนนานำ เสสุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๘๖:๒๙๑. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงปฐมาวิภัตติในลิงคัตถะอันเกินด้วยอรรถว่าอาลปนะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงการลงตติยาวิภัตติในอรรถว่ากรณะอันเป็นอุปกรณ์ จึงกล่าวสูตรว่า **กรเณ ตติยา** (ลงตติยาวิภัตติในกรณการก) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า เยน วา ฯเปฯ ณำ การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้ มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และ วิสยี ขยายความว่า ลงตติยาวิภัตติในกรณการกะ เครื่องมือชื่อว่า กรณะ เพราะวจนัตถะว่า เป็นอุปกรณ์อันบุคคลย่อมใช้สอย

คำว่า อคฺคินา เป็นพหิกรณะ เพราะความที่ เพราะสืบต่อกับกัตตา คำว่า มนสา กาเยน เป็นอัชฌัตต กรณะ เพราะความเป็นความสืบต่อของกัตตา

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มนสา มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังมนศัพท์ เมื่อลงนาตติยาวิภัตติเอกวจนะแล้ว ทำอาเทสนาเป็นอาด้วยสูตรว่า มโนคณาทิโต ฯเปฯ มิอา เมื่อลงสอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๒๘๗:๒๙๖. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงตติยาวิภัตติ ในอรรถว่ากรณะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงการลงตติยาวิภัตติ ในการประกอบกับนิบาต และในอการกะ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า **สหาทิโยเค จ** (ลงตติยาวิภัตติในที่ประกอบด้วย สห ศัพท์เป็นต้น และในอรรถอื่น ๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กรเณ ตติยา การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และสมุจจยะ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมไว้ว่า สหศัพท์ เป็นต้น ของศัพท์เหล่าใด เพราะเหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า สหาทิ ได้แก่ สทฺธึ (กับ) สมํ (เสมอ) นานา (ต่างๆ) วินา (เว้น) อลํ (อย่าเลย) การประกอบกับสหศัพท์เป็นต้น ชื่อว่า สหาทิโยค ในการประกอบกับสหศัพท์เป็นต้นนั้น ลงตติยาวิภัตติในการเกิดขึ้นแห่งเนื้อความของศัพท์เหล่านั้นด้วยจศัพท์

ในการประกอบกับสหศัพท์ มีอุทาหรณ์ว่า

สหาปิ คคฺเคน สโฆ อุโปสถํ กเรยฺย (สงฆ์พึงกระทำอุโบสถกรรมโดยปราศจากภิกษุชื่อว่า คัคคะ)

ในการประกอบกับสหาทิ มีอุทาหรณ์ว่า

มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ, สหสฺเสน สมํ มิตา (นับเสมอด้วยพัน)

ในการประกอบกับศัพท์ที่มีอรรถเหมือนกับอรรถของสหศัพท์ มีอุทาหรณ์ว่า

เทวทตฺโต ราชคหํ ปาวิสิ โกกาลิเกน ปจฺฉาสมเณน (พระเทวทัตต์เข้าไปสู่เมืองราชคฤห์กับพระผู้ติดตามชื่อว่า โกกาลิกะ)

และในอุทาหรณ์เหล่านี้ คือ

คุณสมวายะ มีอุทาหรณ์ เช่น ปุตฺเตน สห ถูโล (คนอ้วนกับบุตร)

ทัพพสมวายะ มีอุทาหรณ์ เช่น ปุตฺเตน สห ‘ โคมา’ (ผู้มีโค พร้อมบุตร)

กิริยาสมวายะ มีอุทาหรณ์ เช่น ปุตฺเตน สห คจฺฉติ (บิดาย่อมไปพร้อมบุตร)

๒๘๘:๒๙๓. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงการลงตติยาวิภัตติในอรรระว่ากรณะแล้ว (บัดนี้) เพื่อแสดงการลงตติยาวิภัตติในอรรถว่ากัตตา จึงกล่าวสูตรว่า **กตฺตริ จ** (ลงตติยาวิภัตติในกัตตุการก และในการกอื่นๆ) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า กรเณ ตติยา การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และสมุจจยะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ผู้ใดย่อมทำเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กัตตา ในกัตตานั้นอุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ลงตติยาวิภัตติในอรรถอิตถัมภูตลักขณะ (เครื่องสังเกตของบุคคลผู้ถึงคุณลักษณะอย่างนี้), ในกิริยาปวัคคะ (การทำกิริยาให้สำเร็จโดยรวดเร็ว), ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์ สทิส ศัพท์ สมาน ศัพท์ กลห ศัพท์ นิปุณ ศัพท์ มิสฺสก ศัพท์ สขิล ศัพท์ ในระยะเวลาและหนทาง และในอรรถของปฐมาวิภัตติ ทุติยาวิภัตติ สัตตมีวิภัตติ

บรรดาการลงวิภัตติในอรรถเหล่านั้น :-

ลงตติยาวิภัตติ ในอิตถัมภูตลักษณะ ในอุทาหรณ์นี้ว่า อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน (มีบาตรร้าวยังไม่ถึง ๕ แห่ง) ในพระบาลีว่า โย ปน ภิกฺขุ อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญํ ปตฺตํ เจตาเปยฺย (ภิกษุใด มีบาตรร้าวยังไม่ถึง ๕ แห่ง พึงขอบาตรใหม่ได้) นี้ บทว่า ภิกฺขุ เป็นอาการอย่างนี้ ที่คนทั้งหลายพึงสังเกตได้ มีความหมายว่า ภิกษุรูปนั้น ถูกกำหนดด้วยบาตรที่ร้าว(แล้วเย็บไว้)ยังไม่ถึง ๕ แห่ง บาตรนั่นเองเป็นอิตถัมภูตด้วยอำนาจความเป็นประธาน แม้ภิกษุชื่อว่า อิตถัมภูต เพราะประพฤติร่วมกัน ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวความหมายไว้แม้ว่า อูนปญฺจพนฺธโน หุตฺวา (เป็นบาตรที่ร้าว (แล้วเย็บไว้) ยังไม่ถึง ๕ แห่ง)

ลงตติยาวิภัตติ ในอิตถัมภูตลักษณะ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ภินฺเนน สีเสน ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน (มีศีรษะอันแตกแล้ว มีโลหิตอันไหลออกอยู่) ในพระบาลีว่า สา กาลี ภินฺเนน สีเสน ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน ปฏิวิสกานํ อุชฺฌาเปติ (นางกาฬีนั้นมีศีรษะอันแตกแล้ว มีโลหิตอันไหลออกอยู่ ฟ้องร้องกะผู้คุ้นเคยทั้งหลาย) นี้ บทว่า กาลี เป็นอาการอย่างนี้ ที่คนทั้งหลายพึงสังเกตได้ มีความหมายว่า นางกาลีนั้นมีศีรษะแตก มีโลหิตไหลเป็นทาง อันคนทั้งหลายสังเกตได้ หมายความว่า นางกาลี มีศีรษะแตกแล้ว คือเป็นผู้มีศีรษะแตกแล้ว มีโลหิตไหลออกอยู่ คือเป็นผู้มีโลหิตไหลแล้ว บทว่า ปฏิวิสกานํ ได้แก่ ต่อชนทั้งหลาย ผู้อยู่บ้านใกล้เรือนเคียง บทว่า อุชฺฌาเปติ ความว่า ย่อมทำให้คนที่ยังไม่รู้แล้วได้เห็น

ลงตติยาวิภัตติ ในอิตถัมภูตลักษณะ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ติทณฺฑเกน กมณฺฑลุนา (มีไม้เท้าสามง่าม) ในพระบาลีว่า ติทณฺฑเกน กมณฺฑลุนา ปริพฺพาชกมทกฺขิ (ได้เห็นปริพาชก มีไม้เท้าสามง่าม) นี้ บทว่า ปริพฺพาชกํ เป็นอาการอย่างนี้ ที่คนทั้งหลายพึงสังเกตได้ มีความหมายว่า ปริพาชก มีไม้เท้าสามง่าม เป็นเครื่องสังเกต

ลงตติยาวิภัตติ ในกิริยาปวัคคะ มีตัวอย่าง เช่น

เอกาเหเนว พาราณสึ ปายาสิ (ไปสู่เมืองพาราณสีโดยวันเดียวเท่านั้น) และคำว่า กิริยาปวคฺค มีความหมายว่า การกระทำกิริยาให้สำเร็จโดยรวดเร็ว

ลงตติยาวิภัตติ ในการประกอบกับปุพฺพศัพท์เป็นต้น มีอุทาหรณ์ เช่น

มาเสน ปุพฺโพ (ผู้เกิดก่อนเดือนหนึ่ง)
ปิตรา สทิโส (ผู้เหมือนกับบิดา)
ปิตรา สมาโน (ผู้เหมือนกับบิดา)
อาสินา กลโห (การทะเลาะเพราะดาบ)
วาจาย นิปุโณ (ผู้นิ่มนวลโดยวาจา)
คุเฬน มิสฺสโก (ระคนหรือผสมด้วยน้ำอ้อยงบ)
วาจาย สขิโล (ผู้อ่อนหวานโดยวาจา)

ลงตติยาวิภัตติ ในการประกอบกับกาล (ระยะเวลา) มีอุทาหรณ์ เช่น

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา (การสนทนาธรรมตามกาล)

ลงตติยาวิภัตติ ในการประกอบกับอทฺธาน (ระยะทาง) มีอุทาหรณ์ เช่น

โยชเนน ธาวติ (วิ่งไปโดยโยชน์)

ลงตติยาวิภัตติ ในปัจจัตตัตถะ มีอุทาหรณ์ เช่น

มณินา เม อตฺโถ (แก้วมณี เป็นที่ต้องการของเรา)
อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนติ (พระเถระเป็นตนเองสมมุติตนเอง)

ลงตติยาวิภัตติ ใน กัมมัตถะ (อรรถกัมม) มีอุทาหรณ์ เช่น

ติเลหิ เขตฺเตว ปติ (ย่อมหว่านงาในนา)
สวิภเชถ โน รชฺเชน (ขอพระองค์ จงแบ่งซึ่งราชสมบัติ)

ลงตติยาวิภัตติ ในปัญจมยัตถะ (อรรถปัญจมี) มีอุทาหรณ์ เช่น

สุมุตฺโต เตน สมเณน (พวกเราพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะนั้น)

ลงตติยาวิภัตติ ในสัตตมยัตถะ (อรรถสัตตมี) มีอุทาหรณ์ เช่น

ทกฺขิเณน วิรุฬฺหโก (ท้าววิรุฬหกอยู่ในทิศใต้)

๒๘๙:๒๙๗. สูตรนี้ว่า **เหตฺวตฺเถ จ** (ลงตติยาวิภัตติในอรรถว่าเหตุ และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าเหตุ) ออกมาจากสูตรว่า กรเณ ตติยา การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ และอนุกัฑฒนะ ชยายความว่า ลงตติยาวิภัตติในอรรถว่าเหตุ และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าเหตุ

ในอรรถว่าเหตุ มีอุทาหรณ์ เช่น

อนฺเนน วสติ (อยู่เพราะข้าว) มีความหมายว่า อนฺนเหตุนา วสติ (อยู่เพราะเหตุแห่งข้าว) แม้ในอุทาหรณ์ที่เหลือเหมือนก็อย่างนี้

อนึ่ง ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ อุทาหรณ์ที่ประกอบกับอรรถว่าเหตุเท่านั้น มาแล้ว

ส่วนอุทาหรณ์ทั้งหลายของการลงตติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าเหตุ เช่น

เกน เหตุนา (ย่อมอยู่เพราะเหตุอะไร)

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น มาแล้วในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นต้น

๒๙๐:๒๙๘. สูตรนี้ว่า **สตฺตมฺยตฺเถ จ** (ลงตติยาวิภัตติในอรรถของสัตตมีวิภัตติและอื่นๆ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และสมุจจยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๙๑:๒๙๙. สูตรนี้ว่า **เยนงฺควิกาโร** (ความพิการของร่างกายย่อมมีด้วยอวัยวะใดให้ลงตติยาวิภัตติในอวัยวะนั้น) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยกรณะ และกัมม ขยายความว่า ความพิการของร่างกายสังเกตเห็นได้ด้วยอวัยวะอันมีโรคใด

ความพิการ ความผิดปกติ คือความเป็นอย่างอื่น ของร่างกายสังเกตเห็นได้ด้วยอวัยวะของร่างกาย อันมีโรคใด ให้ลงตติยาวิภัตติในอวัยวะนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๒๙๒:๓๐๐. สูตรนี้ว่า **วิเสสเน จ** (ลงตติยาวิภัตติในอรรถวิเสสนะ และท้ายศัพท์อื่น ๆ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ และอนุกัฑฒนะ เพราะความที่จศัพท์ เป็นศัพท์มีอรรถว่ารวบรวมทั้งหมดที่เป็นพิเศษ หรือเป็นปกติโดยมาก โดยความเป็นโคตร นาม ชาติ ศิลปะ วัย และคุณสมบัติ

๒๙๓:๓๐๑. สูตรนี้ว่า **สมฺปทาเน จตุตฺถี** (ลงจตุตถีวิภัตติในสัมปทานการก) ออกมาจากสูตรว่า ยสฺ ฯเปฯ สมฺปทานำ การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี

ด้วยสัมปทานศัพท์ ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวมเอาการประกอบกับทาน อาโรจน และสิลาฆเป็นต้น

ด้วยสัมปทานศัพท์นั้น ท่านได้กล่าวถึงการประกอบมีการประกอบกับนโมศัพท์เป็นต้น

(ในสูตรนี้) ด้วยการประกอบกับคำว่า จตุตฺถี หมายความว่า ลงจตุตถีวิภัตติในอรรถว่ากัตตา ในอรรถว่ากัมมะ ในอรรถกรณะ ในอรรถนิสสักกะ(ปัญจมีวิภัตติ) ในอรรถฉัฏฐี ในอรรถอัจจันตะสังโยค และในอรรถสัตตมีวิภัตติ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า เหตฺวตฺเถ จ นี้ ลงจตุตถีวิภัตติในอรรถว่าเหตุ

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถว่ากัตตา มีอุทาหรณ์ เช่น

อสกฺกตา ธนญฺชยาย (พวกเราเป็นผู้อันพระเจ้าธนัญชัยไม่สักการะแล้ว) มีความหมายว่า พวกเราเป็นผู้อันพระเจ้าธนัญชัย ไม่สักการะแล้ว

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถว่ากัมมะ(ทุติยาวิภัตติ) มีอุทาหรณ์ เช่น

ทกาย เนติ (ย่อมนำไปสู่สระน้ำ) สคฺคาย คจฺฉติ (ย่อมไปสวรรค์) มีความหมายว่า ย่อมนำไป ย่อมไปสู่สวรรค์

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถว่ากรณะ(ตติยาวิภัตติ) มีอุทาหรณ์ เช่น

อกฺขราย ปกรณวณฺณำ สำวณฺเณติ (ย่อมพรรณนาอรรถกถาของคัมภีร์ด้วยอักขระ) คำว่า อกฺขราย แปลว่า อกฺขเรน (ด้วยอักษร)

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถว่านิสสักกะ (ปัญจมีวิภัตติ) มีอุทาหรณ์ เช่น

วิรมถายสฺมนฺโต มม วจนาย (ขอพวกท่าน จงงดเว้นจากการกล่าวสอนข้าพเจ้า) คำว่า มม วจนาย มีความหมาย มม วจนโต (จากการสอบเรา)

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถว่าฉัฏฐีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

มหโต คณาย ภตฺตา (เป็นเจ้าแห่งฝูงหงษ์จำนวนมาก) คำว่า คณาย ภตฺตา มีความหมายว่า เจ้าของฝูง

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถว่าสัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

ภควโต สีตสฺส ปาตุกมฺมาย (ในการกระทำการแย้มให้ปรากฏของพระผู้มีพระภาค) มีความหมายว่า ในการกระทำการแย้มให้ปรากฏ

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอัจจันตสังโยค มีอุทาหรณ์ เช่น

จิรรตฺตาย (ตลอดราตรีอันยาวนาน) มีความหมายว่า ตลอดราตรียาวนาน

การอาเทส สวิภัตติเป็นอาย เป็นอำนาจของสูตรนี้ว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ

๒๙๔:๓๐๕. สูตรนี้ว่า **นโมโยคาทีสฺวปิ จ** (ลงจตุตถีวิภัตติแม้ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์เป็นต้นด้วย) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยะ อาธาระ และอนุกัฑฒนะ ด้วยอปิศัพท์ (ในสูตรนี้) ท่านอาจารย์ย่อมปฏิเสธการลงจตุตถีวิภัตติในที่บางแห่ง แม้ในการประกอบด้วย นโม ศัพท์เป็นต้น

อุทาหรณ์ เช่น นาคสฺส แปลว่า พระขีณาสพ

๒๙๕:๓๐๗. สูตรนี้ว่า **อปาทาเน ปญฺจมี** (ลงปัญจมีวิภัตติในอปาทานการก) ออกมาจากสูตรว่า ยสฺมา ฯเปฯ ทานำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า ทูรนฺติกทฺธ ฯเปฯ โถกากตฺตูสุ จ ปัญจมีวิภัตติ ย่อมเป็นไปในอรรถว่ากัมมะ และกรณะ มีอุทาหรณ์ ดังต่อไปนี้

ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถว่ากัมมะ เช่น

อป สาลาย (หลีกจากสาลา) มีความหมายว่า เว้นแล้วซึ่งศาลา

ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถว่ากรณะ เช่น

โถกา มุจฺจติ (หลุดพ้นเล็กน้อย) มีความหมายว่า โถเกน มุจฺจติ (หลุดพ้นโดยเล็กน้อย)

สตสฺมา พนฺโธ นโร (คนอันพระราชาจองจำเพราะหนี้ ๑๐๐) มีความหมายว่า สเตน พนฺโธ (จองจำเพราะหนี้ ๑๐๐)

๒๙๖:๓๑๔. สูตรนี้ว่า **การณตฺเถ จ** (ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถว่าเหตุ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฑฒนะ ด้วยสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมปฏิเสธการลงตติยาวิภัตติ ในอรรถว่าเหตุ

๒๙๗:๒๘๔. สูตรนี้ว่า **กมฺมตฺเถ ทุติยา** (เมื่อควรกล่าวอรรถกรรม ให้ลงทุติยาวิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และวิสยี

ทุติยาวิภัตติ ย่อมเป็นไปใน ปจฺจตฺถ (อรรถว่าปฐมาวิภัตติ) ตติยตฺถ (อรรถว่าตติยาวิภัตติ) สมฺปทานตฺถ (อรรถว่าจตุตถีวิภัตติ) ปญฺจมฺยตฺถ (อรรถว่าปัญจมีวิภัตติ) สตฺตมฺยตฺถ (อรรถว่าสัตตมีวิภัตติ) อจฺจนฺตสโยค (อัจจันตสังโยค)

ลงทุติยาวิภัตติ ในปจฺจตฺถ (ปฐมาวิภัตติ) ด้วยอตฺถศัพท์ ในสูตรนี้ว่า กมฺมตฺเถ ทุติยา มีอุทาหรณ์ เช่น

อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนิตพฺพํ (ตนเองอันตนเอง พึงสมมุติ) ในอุทาหรณ์นี้ บทว่า อตฺตานํ เป็นทุติยาวิภัตติ ตพฺพปัจจัย เป็นกัมมวาจก ลงตติยายาวิภัตติ

ลงทุติยาวิภัตติ ในตติยตฺถ (อรรถว่าตติยาวิภัตติ) ด้วยสูตรว่า ตติยาสตฺตมีนญฺจ มีอุทาหรณ์ เช่น

สเจ มํ สมโณ โคตโม นาลปิสฺสติ (ถ้าสมณโคดม จักไม่กล่าวกับเราไซร้) ตฺวญฺจ มํ นาภิภาสสิ (และถ้าท่านย่อมไม่พูดกับเรา)

ลงทุติยาวิภัตติในสมฺปทานตฺถ (อรรถว่าจตุตถีวิภัตติ) ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตติยาสตฺตมีนญฺจ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปจฺจาโรเจมิ ตํ เทว, สพฺพภูตานมิสฺสร (ข้าแต่เทวะ ผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ข้าพเจ้าย่อมบอกต่อท่าน)

ลงทุติยาวิภัตติในปญฺจมฺยตฺถ (อรรถว่าปัญจมีวิภัตติ) ด้วยจศัพท์ นั้นนั่นแหละ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺเพน คามํ รมณียํ (ป่าน่ารื่นรมย์ในทิศตะวันออกจากหมู่บ้าน) มีความหมายว่า ปุพฺเพน คามมฺหา รมณียํ (น่ารื่นรมย์ในทิศตะวันออกจากหมู่บ้าน)

ลงทุติยาวิภัตติในสตฺตมฺยตฺถ (อรรถว่าสัตตมีวิภัตติ) ด้วยสูตรว่า ตติยาสตฺตมีนญจ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺพณฺหสมยํ (ในเวลาเช้า) มีความหมายว่า ปุพฺพณฺหสมเย (ในเวลาเช้า) เอกํ สมยํ (ในสมัยหนึ่ง) มีความหมายว่า เอกสฺมึ สมเย (ในสมัยหนึ่ง)

๒๙๘:๒๘๗. สูตรนี้ว่า **กาลทฺธา ฯเปฯ เค** (ลงทุติยาวิภัตติในที่กระทำอย่างต่อเนื่องกับเวลาและหนทาง) ออกมาจากสูตรว่า กมฺมตฺเถ ทุติยา การออกมาเป็นต้นนั้น พึงรู้ได้

โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี และวิสยาธาระ ขยายความว่า เมื่ออัจจันตสังโยค คือการประกอบอย่างต่อเนื่องกับทัพพะ คุณศัพท์ และกริยา แห่งกาลเวลาและหนทางทั้งหลาย ลงทุติยาวิภัตตติ

กาลอจฺจนฺตสงฺโยค มีอุทาหรณ์ เช่น มาสมธีเต (เขาเรียนตลอดเดือน)

อัทธาอจฺจนฺตสงฺโยค มีอุทาหรณ์ เช่น โยชนํ กลหํ กโรนฺโต (เดินทะเลาะกันตลอดหนึ่งโยชน์)

๒๙๙:๒๘๘. สูตรนี้ว่า **กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต** (เมื่อประกอบนิบาตและอุปสรรคที่ชื่อว่า กัมมัปปวจนียะ ให้ลงทุติยาวิภัตติ) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มีบทเดียว แสดงด้วยวิสยะ กิริยาอัน [อุปสรรคและนิบาต] เหล่าใดพึงแสดงโดยประการต่าง ๆ อุปสรรคและนิบาตเหล่านั้น ชื่อว่า กัมมัปปวจนียะ ได้แก่ศัพท์เหล่าไหน ? ได้แก่ ศัพท์ทั้งหลายมี อภิและอนุเป็นต้น การประกอบด้วยอภิและอนุเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า กมฺมปฺปวจนียยุตฺต เมื่อประกอบนิบาตและอุปสรรคที่ชื่อว่า กัมมัปปวจนียะ

อุทาหรณ์ ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ (ของพระโคดมผู้เจริญพระองค์นั้น) ในพระบาลีนี้ว่า ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต (อนึ่ง กิตติศัพท์อันงามของพระโคดมผู้เจริญพระองค์นั้น ฟุ้งขจรไปแล้วอย่างนี้) ลงทุติยาวิภัตติในสามฺยตฺถ (อรรถฉัฏฐีวิภัตติ) มีความหมายว่า ตสฺส ปน โภโต โคตมสฺส เอวํ ฯเปฯ อพฺภุคฺคโต (อนึ่ง กิตติศัพท์อันงามของพระโคดมผู้เจริญพระองค์นั้น ฯลฯ ฟุ้งขจรไปแล้วอย่างนี้)

ก็ในความหมายนี้ กลุ่มบทว่า ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ ฯเปฯ อพฺภุคฺคโต เป็นการแสดงการถึงอาการอย่างนี้ แม้ภาวะ(นี้) ก็ชื่อว่า อิตถัมภูตัตถะ

เพราะความเป็นไปร่วมกับกิตติศัพท์อันเป็นอาการอย่างนี้ อภิศัพท์ เป็นกัมมัปปวจนียะในการแสดงอาการอย่างนี้ ลงทุติยาวิภัตติในบทอันมีอรรถว่าสามีว่า ภวนฺตํ โคตมํ เพราะความที่คำนี้เป็นการประกอบด้วยอภิศัพท์นั้น มีความหมายว่า ของพระโคดมผู้เจริญพระองค์นั้น

คำว่าปพฺพชิตมนุปพฺพชึสุ ในอุทาหรณ์ว่า ปพฺพชิตมนุ ปพฺพชึสุ (ชนทั้งหลายบวชตามพระโพธิสัตว์ผู้บวชแล้ว) นี้ มีความหมายว่า พระโพธิสัตว์ออกบวชแล้ว ชนทั้งหลายออกบวชแล้ว เพราะทำการออกบวชของพระโพธิสัตว์นั้น ให้เป็นสัญลักษณ์

ลงทุติยาวิภัตติในอรรถว่าสัตตมี เพราะความที่ประกอบกับอนุศัพท์ ที่แสดงเครื่องสังเกตุอันเป็น กัมมัปปวจนียะ

๓๐๐:๒๘๖. สูตรนี้ว่า **คติพุทฺธิภุชปฐหรกรสยาทีนำ การิเต วา** (เมื่อมีการิตปัจจัยในที่ประกอบกับ คมุ ธาตุ พุธ ธาตุ ภุช ธาตุ ปถ ธาตุ หร ธาตุ กร ธาตุ และ สิ ธาตุ เป็นต้น ให้ลงทุติยาวิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า กมฺมตฺเถ ทุติยา ออกมาอย่างไร ? คือท่านอาจารย์ลงทุติยาวิภัตติ ในบทมีอาทิว่า กุฏึ ในเมื่อเป็นกัมมของธาตุ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กุฏึ กโรติ (สร้างกุฏิ) ด้วยสูตรว่า กมฺมตฺเถ ทุติยาแล้ว ถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การลงทุติยาวิภัตติในการิตกัมมว่า ปุริสำ (ยังบุรุษ) ในวากยะว่า ปุริโส ปุริสำ กมฺมำ กาเรติ (บุรุษยังบุรุษให้ทำงาน) พึงมีได้อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ลงทุติยาวิภัตติแม้ในการีตกัมมมีอาทิว่า ปุริสำ (ยังบุรุษ) ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า คติ ฯเปฯ เต วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี ภาวสัตตมี และวทิกัปนัตถะ ขยายความว่า เมื่อการิตปัจจัยมีอยู่ในการประกอบธาตุทั้งหลาย อันมีคต พุทฺธิ ฯลฯ สีธาตุเป็นต้น ลงทุติยาวิภัตติได้บ้าง

เพราะความสำเร็จในสูตรก่อนนั้นเทียว การแสดงสูตรนี้ย่อมมีเพื่อปฏิเสธ ฉะนั้นลงทุติยาวิภัตติในอุทาหรณ์นี้ว่า ปุริโส ปุริสำ กมฺมำ กาเรติ (บุรุษยังบุรุษให้ทำงาน)

ในคำว่า ปุริเสน นี้ลงตติยาวิภัตติในอรรถว่ากัมม ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า กตฺตริ จ

ในคำว่า ปุริสสฺส นี้ลงลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถว่ากัมมด้วยสูตรว่า ทุติยาปณฺจมีนณฺจ ด้วยคำที่กล่าวมานี้ เป็นมติของพระพุทธัปปิยเถร ผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

อีกนัยหนึ่ง ท่านอาจารย์ย่อมปฏิเสธสูตรก่อน ด้วยสูตรนี้ ฉะนั้น วาศัพท์ในสูตรนี้เบียดเบียนกัมมสัญญาด้วยวาศัพท์ที่เกินมา แล้วทำกัตตุสัญญา ในคำทั้งหลายเหล่านี้ว่า เตน ปุริเสน, ตสฺส ปุริสสฺส ลงตติยาวิภัตติกัตตุ และลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถว่ากัตตา ด้วย จ ศัพท์ ม สูตรว่า นิทฺธารเณ จ กัมมสัญญาด้วยวาศัพท์ ในวิธีสูตร ท่านอาจารย์ย่อมทำวิภัตติวิธานแม้ด้วยวาศัพท์ ในสัญญาสูตร ด้วยคำที่กล่าวมานี้ เป็นมติของท่านอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์นยาสะ สมดังคำมี่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาว่า

> ความเป็นกัตตา อันมีสัมพันธ์กับกิริยาอันเป็นผล แม้เป็นกัตตาแห่งกิริยาอันเป็นผล เพราะระบุกิริยาอันเป็นผลนั้น เพราะเนื่องด้วยแสดง วา ศัพท์ (ในสูตรนี้)

วิธีของวาศัพท์

ในคาถานั้นมีคำอธิบายดังนี้ :- บทว่า วาวิธานโต ได้แก่ เพราะเป็นวิธีของวาศัพท์ในสูตรว่า คติพุทฺธิ ฯเปฯ วา บาทคาถาว่า ผลกิริยาย กตฺตาปิ ได้แก่ แม้เป็นกัตตาของกรณกิริยาอันเป็นผล ในบทว่า กาเรติ บาทคาถาว่า อญฺญถานุปปตฺติโต ความว่าเมื่อความไม่เพ่งถึงกิริยาอันเป็นเหตุแห่งผล มีอยู่ แม้กัตตาย่อมมีได้เพราะกิริยาอันเป็นผลจากความไม่เกิดขึ้นโดยความเป็นกัมมะ

๓๐๑:๓๑๕. สูตรนี้ว่า **สามิสฺมึ ฉฏฺฐี** (ลงฉัฏฐีวิภัตติในบุคคลผู้เป็นเจ้าของ) ออกมาจากสูตรว่า ยสฺส วา ฯเปฯ ตํ สามี

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะและวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๐๒:๓๑๙. สูตรนี้ว่า**โอกาเส สตฺตมี** (ลงสัตตมีวิภัตติในโอกาสการก) ออกมาจากสูตรว่า โยธาโร ฯเปฯ สํ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๐๓:๓๒๑. ท่านอาจารย์ครั้นแสดง การลงวิภัตติด้วยอำนาจแห่งเนื้อความอันไม่ทั่วไปด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงการลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติด้วยอำนาจแห่งเนื้อความโดยทั่วไป จึงกล่าวสูตรว่า **สามิสฺส ฯเปฯ เลหิ จ** (เมื่อมีการประกอบด้วย สามิ ศัพท์, อิสฺสร ศัพท์, อธิปติ ศัพท์, ทายาท ศัพท์, สกฺขิ ศัพท์, ปติภู ศัพท์, ปสูต ศัพท์, กุสล ศัพท์ และศัพท์อื่นๆ ให้ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐี, โอกาเส สตฺตมี ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงฉัฏฐีวิภัตติด้วยอำนาจแห่งความไม่ทั่วไป ด้วยสูตรว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐี และสัตตมีวิภัตติ ด้วยอำนาจแห่งความไม่ทั่วไปด้วยสูตรว่า โอกาเส สตฺตมี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น พึงมีฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติในอรรถทั่วไปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ แม้ในอรรถทั่วไปได้จึงกล่าวสูตรว่า สามิสฺส ฯเปฯ เลหิ

สูตรนี้มีเพียงบทเดียว แสดงด้วยสหัตถตติยา เมื่อมีการประกอบกับสมีศัพท์ อิสฺสรศัพท์ อธิปติศัพท์ ฯลฯ และกุสลศัพท์ ย่อมลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ มีความหมายว่า แม้ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ ก็ลงฉัฏฐีวิภัตติได้

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โคณานํ สามี (เจ้าของวัวทั้งหลาย) เพราะประกอบด้วยสามีศัพท์ จึงลงอรรถทั้งสอง ด้วยอำนาจแห่งอรรถของฉัฏฐีวิภัตติ และอรรถของสัตตมีวิภัตติ หลังบทที่เหลือ ก็มีการประกอบอย่างนี้แล

๓๐๔:๓๒๒. สูตรนี้ว่า **นิทฺธารเณ จ** (เมื่อปรากฏอรรถนิทธารณะและอื่น ๆ ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐี และ โอกาเส สตฺตมี การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า

กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา (บรรดาแม่วัว แม่โคสีดำ มีน้ำนมหวานที่สุด)

กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมา (บรรดาแม่วัว แม่โคสีดำ มีน้ำนมหวานที่สุด)

ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น นิทธารณะ ๔ ประเภท คือ

๑. นิทฺธารณ

๒. นิทฺธารณสมุทาย

๓. นิทฺธารณีย

๔. นิทฺธารณเหตุ

บรรดานิทธารณะทั้ง ๔ นั้น การกระทำ กล่าวคือการแยกสิ่งนั้นออกจากหมู่ ชื่อว่า นิทธารณะ บทว่า คาวีนํ ชื่อว่า นิทธารณสมุทายะ ทัพพะแห่งแม่โคดำ อันเป็นการกำหนดโดยคุณคือสีดำ ชื่อว่า นิทธารณียะ คุณ คือสีดำ ชื่อว่า นิทธารณเหตุ สรุปว่านี้เป็นความชอบใจของข้าพเจ้า

อัญเญอาจารย์กล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ว่า

การแยกสิ่งนั้นออกจากหมู่ ชื่อว่า นิทธารณะ แม่โคเป็นต้น
ที่ถูกแยกออกมา ชื่อว่า นิทธารณสมุทายะ ตัวของแม่โคสีดำ
ชื่อว่า นิทธารณียะ คุณสมบัติที่มีน้ำนมมาก ชื่อว่า นิทธารณเหตุ

ในอุทาหรณ์ว่า กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา นี้ ชื่อว่า คุณนิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยคุณสมบัติ คือสีดำ

ในอุทาหรณ์ว่า อรหตๆ อานนฺโท พหุสฺสุโต นี้ ชื่อว่า นามนิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยชื่อ

ในอุทาหรณ์ว่า มนุสฺเสสุ ราชา สูรตโม นี้ ชื่อว่า ชาตินิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยชาติ

ในอุทาหรณ์ว่า ปถิเกสุ ธาวนฺโต สีฆตโม นี้ ชื่อว่า กิริยานิทธารณะ เพราะความที่ท่านแยกออกแสดงโดยกิริยา

จริงอยู่ ความที่นิทธารณะมี ๔ ประการ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาการลงสัตตมีวิภัตติในอรรถทั้งปวง ซึ่งเหลือจากที่กล่าวแล้วลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถแห่งปัจจัตตะ (ปฐมาวิภัตติ) แม้ในอุทารณ์เป็นต้นว่า โหติ อิทมฺปิ สีลสฺมึ (แม้การงดเว้นจากปาณาติบาตนี้ ก็เป็นศีล)

[ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถตติยาวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

มณิมฺหิ ปสฺส นิมฺมิตๆ (จงพิจารณาสิ่งที่เนรมิตขึ้นด้วยแก้วมณี)

๓๐๕:๓๒๓. สูตรนี้ว่า **อนาทเร จ** (เมื่อปรากฏอนาทรกิริยา ให้ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สามิสฺมึ ฉฏฺฐี และ โอกาเส สตฺตมี

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกฑฺฒนะ ขยายความว่า เมื่ออนาทรอันท่านรู้อยู่ ให้ลงฉัฏฐีวิภัตติ หรือสัตตมีวิภัตติ ท้ายนามศัพท์ซึ่งมีกิริยา [ที่ไม่ถูกเอื้อเฟื้อ]

มีอุทาหรณ์ เช่น

รุทโต ทารกสฺส ปพฺพชิ (เมื่อเด็ก ร้องไห้อยู่, บิดาบวชแล้ว)

รุทนฺตสฺมึ ทารเก ปพฺพชิ (เมื่อเด็ก ร้องไห้อยู่, บิดาบวชแล้ว)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น คำว่า รุทโต ได้แก่ รุทนฺตสฺส คำว่า ทารกสฺส ได้แก่ ทารกๆ มีความหมายว่า ไม่เอื้อเฟื้อการร้องไห้นั้น ของทารกผู้กำลังร้องไห้อยู่ (บิดา) ออกบวชแล้ว อนึ่ง ในความหมายนี้ คำว่า ทารกสฺส เป็นลักษณะแห่งกิริยาคือการออกบวช อันเป็นการกระทำโดยไม่เอื้อเฟื้อ นี้เป็นอนาทรฉัฏฐี ลงในอรรถแห่งกัมม เพราะความที่ท่านประกอบกริยาแห่งการร้องไห้ แม้ในคำว่า รุทนฺตสฺมึ ทารเก ก็นัยนี้แหละ

๓๐๖:๒๘๙. ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงการลงวิภัตติทั้งหลายในอรรถของตน ๆ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงความเป็นไปแห่งวิภัตติเหล่านั้น แม้ในอรรถเหล่าอื่นจึงกล่าวสูตรว่า **กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ** (ลงทุติยาวิภัตติในอรรถของฉัฏฐีวิภัตติ

ในบางแห่ง) สูตรนี้ออกมาจากวิภัตติการกสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา, กมฺมตฺเถ ทุติยา การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยกฺวจตฺถ วิสยี สัมพันธฉัฏฐี และวิสยะ

ในการประกอบกับปฏิภาศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อปิสฺสุ มํ อคฺคิเวสฺสน ติสฺโส อุปมาโย ปฏิภํสุ (ดูก่อนอัคคิเวสนะ อุปมา ๓ ข้อปรากฏแจ่มแจ้งแล้วนั่นเทียวแก่ญาณของเรา)

มีความหมายว่า มยฺหํ ติสฺโส อุปมาโย ปฏิภํสุ (อุปมา ๓ ข้อปรากฏแจ่มแจ้งแล้วแก่ญาณของเรา)

๓๐๗:๒๙๐. สูตรนี้ว่า **ตติยาสตฺตมีนญฺจ** (ลงทุติยาวิภัตติในอรรถของตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) นัยแห่งสูตรที่ออกมา เป็นเช่นกับสูตรก่อนเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงโดยสัมพันธฉัฏฐี และอนุกัฑฒนะ หรือว่า แสดงโดยสมุจจยะ เพราะเหตุนั้นลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถสัมปทาน ในอรรถปัญจมี และในกิริยาวิเสสนะ

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถแห่งสัมปทาน มีอุทาหรณ์ เช่น

ปจฺจาโรเจมิ ตํ เทว (ข้าแต่เทวะ ข้าพเจ้าย่อมบอกต่อท่าน)

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถแห่งปัญจมี มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺเพน คามํ รมณียํ (ป่าน่ารื่นรมย์ในทิศตะวันออกจากหมู่บ้าน)

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติและอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติได้บ้าง

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

สเจ มํ สมโณ โคตโม นาลปิสฺสติ (ถ้าสมณโคดม จักไม่กล่าวกับเราไซร้)

ตฺวญฺจ มํ นาภิภาสสิ (และถ้าท่านย่อมไม่พูดกับเรา) ในอุทาหรณ์นี้ คำว่า มํ มีความหมายว่า มยา (กับเรา) คำว่า ตฺวญฺจ มํ มีความหมายว่า ตฺวํ มยา (ท่านกับเรา)

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปุพฺพณฺหสมยํ (เวลาเช้า) มีความหมายว่า ปุพฺพณฺหสมเย (ในเวลาเช้า)

เอกํ สมยํ (สมัยหนึ่ง) มีความหมายว่า เอกสฺมึ สมเย (ในสมัยหนึ่ง)

๓๐๘:๓๑๗. สูตรนี้ว่า **ฉฏฺฐี จ** (ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถของตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ และในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

กโต เม กลฺยาโณ (ความดี อันข้าพเจ้ากระทำแล้ว) มีความหมายว่า มยา (อันเรา)

กตํ เม ปาปํ (กรรมชั่ว อันข้าพเจ้าทำแล้ว) มีความหมายว่า มยา (อันเรา)

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

นจฺจคีตสฺส (ในการฟ้อนและขับร้อง) มีความหมายว่า นจฺจคีเต (ในการฟ้อนและการขับร้อง)

องฺคปจฺจงฺคานํ (ในชิ้นส่วนใหญ่น้อย) มีความหมายว่า องฺคปจฺจงฺเคสุ (ในส่วนประกอบน้อยใหญ่)

๓๐๙:๓๑๘. สูตรนี้ว่า **ทุติยาปญฺจมีนญฺจ** (ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถของทุติยาวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ ในบางแห่ง) นัยแห่งสูตรที่ออกมา เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้ มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี และอนุกัฑฒนะ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งทุติยา มีอุทาหรณ์ เช่น

ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร (มีผู้ว่ากล่าวบุคคลนั้น) มีความหมายว่า ตํ ภวนฺติ วตฺตาโร (มีผู้ว่ากล่าวซึ่งบุคคลนั้น)

สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร (ผู้กระทำกรรมอย่างผลุนผลัน) มีความหมายว่า กมฺมํ กตฺตาโร (ผู้กระทำซึ่งกรรมอย่างผลุนผลัน)

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ มีอุทาหรณ์ เช่น

อสฺสวนตา ธมฺมสฺส (ย่อมเสื่อมจากธรรมเพราะการไม่ฟัง) มีความหมายว่า ธมฺมโต (จากธรรม)

กินฺนุ โข เอตสฺส ภายามิ (เราย่อมหวาดกลัวความสุขนั้นเพราะอะไรหนอแล) มีความหมายว่า เอตสฺมา (จากความกลัวนั้น)

สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส (สัตว์ทั้งปวงย่อมสะดุ้งกลัวการลงโทษ) มีความหมายว่า ทณฺฑสฺมา (จากอาชญา)

๓๑๐:๓๒๔. สูตรนี้ว่า **กมฺม ฯเปฯ สตฺตมี** (ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถกรรม กรณะ และนิมิตตะ) นัยแห่งสูตรที่ออกมา เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้ มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถกัมม อรรถกรณะ และอรรถสัตตมี

ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถกัมม มีอุทาหรณ์ เช่น

ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ (ย่อมไหว้ภิกษุ) มีความหมายว่า ภิกฺขูนํ อภิวาเทนฺติ (ย่อมไหว้ซึ่งภิกษุทั้งหลาย)

ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถกรณะ มีอุทาหรณ์ เช่น

หตฺเถสุ, ปาเทสุ, ปตฺเตสุ (มือ เท้า บาตร) มีความหมายว่า หตฺเถหิ, ปาเทหิ, ปตฺเตหิ (ด้วยมือ ด้วยเท้า ด้วยบาตร)

ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถนิมิตตะ มีอุทาหรณ์ เช่น

จมฺเมสุ (ในเพราะหนัง) ทนฺเตสุ (ในเพราะงาทั้งหลาย)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น มีความหมายว่า ในเพราะหนังเป็นเหตุ ในเพราะงาทั้งหลายเป็นเหตุ

๓๑๑:๓๒๕. สูตรนี้ว่า **สมฺปทาเน จ** (ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถสัมปทานและอื่นๆ) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า

สงฺเฆ ทฺวินฺนํ มหปฺผลํ (ทานที่ถวายแล้วแด่พระสงฆ์สองฝ่าย มีผลมาก)

สงฺเฆ โคตมิ เทหิ (เธอ จงถวายทาน แด่พระสงฆ์)

สงฺเฆ ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสติ (เมื่อเธอถวายทานแด่พระสงฆ์แล้ว ก็เท่ากับว่าได้บูชาเราด้วย)

ในอุทาหรณ์เหล่านั้น คำว่า สงฺเฆ มีความหมายว่า สงฺฆสฺส (แก่สงฆ์)

๓๑๒:๓๒๖. สูตรนี้ว่า **ปญฺจมฺยตฺเถ จ** (ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถปัญจมีวิภัตติด้วย) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และสมุจจยะ

๓๑๓:๓๒๗. สูตรนี้ว่า **กาลภาเวสุ จ** (ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถกาลและกิริยาด้วย) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฑฒนะ

ลงสัตตมีวิภัตติท้ายนามศัพท์ ในอรรถกาลและในกิริยาอันเป็นเครื่องกำหนดเวลาของกิริยาอื่น (ภาวลักขณกิริยา) ด้วย.

ในอรรถกาล มีอุทาหรณ์มีอาทิว่า

ปุพฺพณฺหสมเย คโต (ไปแล้วในเวลาเช้า)

สายณฺหสมเย อาคโต (มาแล้วในเวลาเย็น)

ในกิริยาอันเป็นเครื่องกำหนดซึ่งกิริยาด้วยกิริยา มีอุทาหรณ์ เช่น

ภิกฺขุสฺเมสุ โภชียมาเนสุ ชโน คโต (เมื่อภิกษุสงฆ์อันเขาถวายให้ฉันอยู่ บุรุษไปแล้ว)

โคสุ ทุฑฺธาสุ ชโน อาคโต (เมื่อแม่โคถูกรีดนมอยู่ บุรุษมาแล้ว)

ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น ในการกำหนดกิริยา ด้วยกิริยา มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ

๑. ลกฺขณกิริยา คือ กริยาเป็นเครื่องกำหนด

๒. ลกขณวนฺต

๓. ลกฺขยกิริยา คือ กริยาที่ถูกกำหนด

๔. ลกฺขยวนฺต

บรรดาองค์ประกอบ ๔ อย่างนั้น คำว่า โภชียมาเนสุ เป็นลกฺขณกิริยา คำว่า ภิกฺขุสฺเมสุ เป็นลกฺขณวนฺต คำว่า คโต เป็น ลกฺขยกิริยา คำว่า ชโน เป็น ลกฺขยวนฺต ในอุทาหรณ์ที่เหลือ ก็อย่างนั้น

ก็ในองค์ประกอบทั้ง ๔ นั้น เพราะความที่ลักขณกิริยาเป็นประธาน สัตตมีวิภัตติสำเร็จแล้วด้วยสูตรนี้ ย่อมมีในบทนี้ว่า โภชียมาเนสุ

เมื่อลักขณกิริยาบทนั้นสำเร็จแล้ว เพราะความที่ลักขยวันตะเป็นไปร่วมกับลักขณกิริยาบทนั้น สัตตมีวิภัตตินั่นเอง ย่อมสำเร็จแม้ในลักขยวันตะ ด้วยสูตรนั่นเอง เหมือนอย่างนั้น คือในคำว่า ภิกฺขุสฺเมสุ ลงสัตตมีวิภัตติ ในอุทาหรณ์ที่เหลือก็อย่างนั้น

๓๑๔:๓๒๘. สูตรนี้ว่า **อุปฺยาธิกิสฺสรวจเน** (เมื่อมีการแสดงความหมายว่าเพิ่มอีก หรือมีผู้เป็นใหญ่ ให้ลงสัตตมีวิภัตติในที่ประกอบกับ อุป หรือ อธิ) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

คำว่า อุปธิ แสดงสหัตถะ ด้วยอำนาจลบตติยาวิภัตติ คำว่า อธิกิสฺสรวจเน แสดงวิสยะ

ขยายความว่า เมื่อความหมายว่า เพิ่มอีก หรือมีผู้เป็นใหญ่ อันท่านรู้อยู่ ลงสัตตมีวิภัตติ ในเพราะการประกอบกับอุปสัค มีอุป และอธิ อันเป็นไปในความหมายว่าเพิ่มอีก

หรืออรรถว่ามีผู้ใหญ่ มีอุทาหรณ์ เช่น

อุป ขาริยํ โทโณ (หนึ่งทะนานเกินกว่าหนึ่งสาแหรก)

อุป นิกฺเข กหาปณํ (หนึ่งกหาปณะเกินกว่าหนึ่งนิกขะ)

ขยายความว่า

ขาริยํ ขาริโต โทโณ อธิโก หนึ่งทะนานเป็นส่วนเกินของขารี

นิกฺเข นิกฺขโต กหาปณํ อธิโก เกินจากนิกขะไป ๑ กหาปณะ

ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอปาทาน มีอุทาหรณ์ เช่น

อธิ นจฺเจ โคตมี (นางโคตมี เป็นใหญ่เหนือนางฟ้อนรำ) มีความหมายว่า โคตมี นจฺจโต อธิโก (นางโคตมีเป็นใหญ่เหนือ นางนักฟ้อนรำ)

อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา (ชาวปัญจาละเป็นบริวารของพระเจ้าพรหมทัต) มีความหมายว่า อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา (พระเจ้าพรหมทัตตะ เป็นใหญ่กว่าชาวปัญจาละ)

อธิ เทเวสุ พุทฺโธ (พระพุทธเจ้าประเสริฐกว่าเทพทั้งหลาย) มีความหมายว่า พุทฺโธ เทเวหิ อธิโก (พระพุทธเจ้าประเสริฐยิ่งกว่าเหล่าเทพทั้งหลาย)

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ อธิศัพท์มีอรรถยิ่ง (และ) มีอรรถว่าเป็นใหญ่

๓๑๕:๓๒๙. สูตรนี้ว่า **มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ ตติยา** (เมื่อปรากฏอรรถว่า ใส และ อรรถว่า พยายามให้ลงตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ) ออกมาจากสูตรมีนัยอันกล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงโดยวิสยะ และวิสยี

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิและคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา จ ศัพท์นั้นมีอรรถว่าสัมปิณฑนะ ลงแม้ตติยาวิภัตติ และสัตตมีวิภัตติใน อรรถทั้งหลายมี มณฺฑิต และอุสฺสุก มีอุทาหรณ์ เช่น

*ญาเณน ปสีทิโต (สัตบุรุษผู้ผ่องใสด้วยญาณ)

ญาณสฺมึ ปสีทิโต (สัตบุรุษผู้ผ่องใสในญาณ)

ญาเณน อุสฺสุกฺโก (สัตบุรุษผู้มีความเพียรด้วยญาณ)

ญาณสฺมึ อุสฺสุกฺโก (สัตบุรุษผู้มีความเพียรในญาณ)

มณฺฑิตศัพท์ กล่าวความหมายว่า ใส อุสสุกศัพท์ กล่าวความหมายว่าพยายาม

จบการพรรณนาการกกัณฑที่ ๖ ในนามกัป แห่งคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๔. สมาสกกณฺฑ

สมาสสตฺตมกณฺฑวณฺณนา

๓๑๖:๓๓๑. พระมหากัจจายนะ ครั้นแสดงการกะและอการกะ ๒๓ ประการ อันเป็นขอบเขตด้วยสูตรมีอาทิว่า ยสฺมาทเปเตติแล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงสมาสนาม อันแสดงการกะ พร้อมสัมพันธ์ ในการกะและอการกะทั้งหลายเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า **นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ** (กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันของคำนาม ชื่อว่า สมาส) ท่านอาจารย์ เริ่มกล่าวสูตร อันเป็นชื่อของยุตตัตถสมาส ซึ่งมีอำนาจกว้างขวาง

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ตโต นมำ ปติมฺหาลุตฺเต จ สมาเส, ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุ, สมาเส จ วิภาสา อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สมาสนฺต ฯเปฯ มการนฺโต, ตทฺธิตสมาสกิตกานามำ วา ตเวตุนาทีสุ จ ถามว่า ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า สมาส ไว้ในสูตรทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อมีคำถามว่า ก็ อะไร ชื่อว่า สมาสในสูตรเหล่านั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันของคำนาม ชื่อว่า สมาส จึงกล่าวสูตรว่า นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ เนื้อความนี้ ของสูตรนั้น ย่อมออกมา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ยุตตัตถะอันใด แห่งอรรถของบทที่ประกอบกัน ของนามบทเหล่านั้น ยุตตัตถะนั้น ชื่อว่า สมาส

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นามานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี แสดงนิทธารณฉัฏฐี หรือแสดงสหัตถตติยา คำว่า สมาโส แสดงสัญญา คำว่า ยุตฺตตฺโถ แสดงสัญญี พึงทราบว่าเป็นสัญญาสูตร

ขยายความว่า กลุ่มบทใดมีเนื้อความสัมพันธ์กันของคำนามที่มีความหมายของบทที่ประกอบกันอยู่ กลุ่มบทนั้นมีชื่อว่าสมาส มีรูปวิเคราะห์ว่า ชื่อของสิ่งหนึ่ง เหล่าใด ย่อมน้อมไปในอรรถ (ความหมาย) เพราะเหตุนั้น ชื่อของสิ่งหนึ่ง เหล่านั้น ชื่อว่า นามทั้งหลาย อีกนัยหนึ่ง ชื่อของสิ่งหนึ่ง เหล่าใด ยังอรรถ(ความหมาย) ให้เข้ามา เพราะเหตุนั้น ชื่อของสิ่งหนึ่ง เหล่านั้น ชื่อว่า นามทั้งหลาย ในกาลใด คนทั้งหลายรู้เนื้อความว่าผ้าเป็นต้นก่อน แล้วจึงบัญญัติว่า ทุสฺส ในกาลนั้น ชื่อว่า ย่อมน้อมไปในอรรถ (ความหมาย) ทั้งหลาย

ในกาลใด คนทั้งหลายฟังเสียงว่า ทุสฺส ก่อน แล้วจึงรู้ความหมายด้วยศัพท์นั้นในภายหลัง ชื่อว่า ย่อมยังอรรถให้น้อมเข้าในตน นาม ด้วย นาม ด้วย นาม ด้วย นาม ด้วย นาม ด้วย ชื่อว่านามทั้งหลาย นามมี ๕ ประเภท สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บัณฑิตผู้รู้นาม ย่อมแสดงนามไว้แม้ ๕ อย่าง คือ นามนาม
สัพพนาม สมาสนาม ตัทธิตนาม และกิตนาม

ในคาถานั้น ที่ชื่อว่านามนาม ได้แก่ อุปสัคและนิบาต ที่ชื่อว่า สัพพนาม ได้แก่ ศัพท์มีอาทิว่า สพฺพ กตร กตม อุภย อิตร อญฺญตร อญฺญตม ปุพฺพ อปร ทกฺขิณ อุตฺตร ปร อญฺญ ย ต เอต อมุ อิม กึ ตุมฺห อมฺห และเอก จนถึง อสงฺเขยย และอสงฺขยาศัพท์ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัพพนามมี สพฺพ กตร กตม อุภย อิตร อญฺญตร อญฺญตม
ปุพฺพ อปร ทกฺขิณ อุตฺตร ปร อญฺญ ย ต เอต อมุ อิม กึ ตุมฺห อมฺห
เอก เป็นต้น และสังขยา มีวีส เป็นต้น จนถึง อสังขยา

จริงอยู่ สมาสบททั้งปวง ชื่อว่า สมาสนาม ตัทธิตบททั้งปวง ชื่อว่า ตัทธิตนาม กิตบททั้งปวง ชื่อว่า กิตนาม ท่านอาจารย์ ย่อนามบททั้ง ๕ เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ชื่อว่า สมาสนาม มีความหมายว่า บทที่ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน สมาส มี ๒ ประเภท คือ

๑. สัททสมาส คือ การย่อศัพท์

๒. อัตถสมาส คือ การย่อเนื้อความ

เนื้อความที่ประกอบกัน ชื่อว่า ยุตตัตถะ เนื้อความที่ประกอบกัน ของกลุ่มบทใด กลุ่มบทนั้น ชื่อว่า ยุตตัตถะ ยุตตัตถะ ด้วย ยุตตัตถะ ด้วย ชื่อว่า ยุตตัตถะ เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงไม่กล่าวว่า นามานำ ยุตฺตตฺโถ สมาโส (เนื้อความที่ประกอบกัน ของกลุ่มนาม ชื่อว่า สมาส) (แต่) ท่านกลับกล่าวว่า นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ (กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันของคำนาม ชื่อว่า สมาส) ที่กล่าวอย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่การแยกสูตร ถามว่า ด้วยการแยกสูตรนั้น จะมีความสำเร็จอะไร ? ตอบว่า ย่อมมีความสำเร็จเป็นอยุตตัตถสมาส ของบททั้งหลายมีอาทิว่า อปุนเคยฺยาคาถา (คาถาที่ไม่พึงสวดซ้ำ), อจนฺทมุลฺโลกิกานิ มุขานิ (ใบหน้าที่ไม่เห็นพระจันทร์), อสทฺธโภชี (ย่อมไม่บริโภคเครื่องเซ่น), อลวณโภชี (ผู้ไม่กินเกลือ)

จริงอยู่ ในคำว่า อปุนเคยฺยา ออักษร ไม่ได้ปฏิเสธความหมายของปุนศัพท์ แต่ปฏิเสธเฉพาะความหมายของเคยฺยศัพท์เท่านั้น ฉะนั้น ความหมายของปุนศัพท์ย่อมไม่สัมพันธ์กับความหมายของอักษร แต่ย่อมสัมพันธ์กับความหมายของเคยฺยศัพท์เท่านั้น ฉะนั้น บทสมาสนี้จึงเป็น อยุตตัตถสมาส แม้ในอุทาหรณ์ของอยุตตัตถสมาสที่เหลือ ก็เหมือนกัน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กถินทุสฺสํ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กถินทุสฺสํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ทำอธิการสูตรว่า ชินวจนยุตฺตํ หิ แยก กถินทุสฺสํ ออกจากปาฐะ(เป็นศัพท์เดิม) ด้วยสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ตั้งกถินศัพท์ ให้เป็นคำสมควรแก่พระดำรัสของพระชินะ ตั้งชื่อลิงค์(นาม)ศัพท์ แห่งศัพท์ที่เว้นจากธาตุ และวิภัตติ(แต่)มีความหมาย ด้วยสูตรว่า ปรสมญฺญาปโยเค ทำปริภาสาสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา หลังกถินศัพท์ ลงวิภัตติทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เมื่อเกิดความสงสัยว่า อนึ่ง วิภัตติเหล่านั้นคืออะไร ? ตั้งชื่อวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฯลฯ การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด ตั้งกถินเป็นตทัตถสัมปทาน ด้วยสูตรนี้ว่า สิลาฆหนุฐาสปธาร ฯเปฯ สตฺตมฺยตฺเถสุ จ ลงจตุตถีวิภัตติเอกวจนะด้วยสูตรว่า สมฺปทาเน จตุตฺถี ลงสอาอักษร ด้วยสูตรว่า สาคโม เส ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังทุสฺสศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ อาเทสสิปฐมาวิภัตติ เป็นอำ ด้วยสูตรว่า สึ ลบสระหน้า และทำปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว สำเร็จเป็นรูปวากยะว่า กถินสฺส ทุสฺสำ ในอรรถว่า ผ้าอันเขานำมาเพื่อประโยชน์แก่กฐิน เพราะอาศัยสูตรว่า นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ เมื่อสูตรว่า อุเภ ตปฺปุริสา ตามไปอยู่ ตั้งเป็นอมาทิตัปปุริสสัญญา และเป็นตัปปุริสสมาส ด้วยสูตรว่า อมาทโย ปรปเทภิ ตั้งเป็นยุตตตัตถสมาสสัญญา และเป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ยุตฺตตฺโถ ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ ทำตามปริภาสาว่า วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค และลบสอักษรเป็นอาคม ด้วยเตสำศัพท์ ทำกถินทุสฺสศัพท์ ให้เป็นปกติภาวะ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส ตั้งเป็นนาม ด้วยสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ ทีสุ จ ในเพราะไม่มีลิงค์ เว้นความหมายของตนเอง เพราะอาศัยสูตรว่า ชินวจนยุตฺตำ หิ, ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ตโต จ วิภตฺติโย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตตินั้น ลงปฐมาวิภัตติในเหตุสักว่าลิงคัตถะ ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เมื่อสูตรว่า โยนำ นินปุสเกหิ, อโต นิจฺจำ ตามไปอยู่ อาเทสสิปฐมาวิภัตติ เป็น อำ เมื่อลบสระหน้า ทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ว่า กถินทุสฺสำ นั่นเอง

ในอุทาหรณ์ว่า ชีวิตินฺทฺริยำ เมื่อตั้งว่า ชีวิตญฺจ ตำ อินฺทฺริยญฺจ (ทั้งชีวิตนั้นก็เป็นอินทรีย์ด้วย) หลังบททั้งสองที่จะเข้าสมาส หลังจากจอักษรทั้งสองตัว และหลังตอักษร ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ อาเทสสิวิภัตติที่อยู่หลังศัพท์ทั้งสองจะเข้าสมาส จและตอักษร เป็น อำ ด้วยสูตรว่า สึ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ทำวัคคันตะแล้ว หลังจศัพท์

ทั้งสอง ลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จ เมื่อวากยะว่า ชีวิตญฺจ ตํ อินฺทฺริยญฺจ สำเร็จแล้ว ในอรรถนั้น เพราะอาศัยสูตรนี้นั่นเทียว ตั้งเป็นกัมมธารยสมาส สัญญา และกัมมธารยสมาส ด้วยสูตรว่า ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย ทำเป็นยุตตัตถสมาสสัญญา และยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสํ ฯเปฯ โลปา จ ทำตามปริภาสาว่า วุตฺตตฺถาน ฯเปฯ โค ลบจอักษรและตอักษรด้วยเตสํศัพท์ ทำเป็นปกติด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สฺส ตั้งเป็นนาม เพราะความที่บทนี้เป็นบทสมาส ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สมณพฺราหฺมณา นี้ เมื่อตั้งวากยะว่า สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ (สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย) ทำเป็นทวันทวสมาสสัญญา และทวันทวสมาส ทำเป็นยุตตัตถสมาสสัญญา และยุตตัตถสมาส ลบวิภัตติทั้งหลาย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำความเป็นปกติ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นบทสมาส ลงปฐมาวิภัตติพหุวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน, โส วา ทำอาเทสโยวิภัตติ หลังนามศัพท์เป็นอการันต์ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ เมื่อลบสระหน้าและทำปกติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

บทว่า นามานํ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านอาจารย์ กล่าวบทว่า นามานํ ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อความเป็นยุตตัตถะ แม่มีอยู่ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เทวทตฺโต ปจติ (เทวทัตย่อมหุง) ไม่ต้องทำเป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เป็นนามบททั้งหมดนั่นเอง

บทว่า ยุตฺตตฺโถ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? ท่านอาจารย์ กล่าวบทว่า ยุตฺตตฺโถ ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อนามบททั้งหลายที่มีอยู่ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ภโฏ รญฺโญ ปุตฺโต เทวทตฺตสฺส (บุตรของเทวทัตเป็นข้าของพระราชา) ไม่เป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่เกี่ยวเนื่องกันแห่งบททั้งหลายว่า รญฺโญ และบทว่า ปุตฺโต คือเพราะความมาไม่มียุตตัตถะ

ถามว่า ประโยชน์ในการอ้างสูตรไหน ย่อมมี ด้วยบทว่า สมาส ตอบว่า ประโยชน์ในการกล่าวคำว่า สมาส ย่อมมี ในการอ้างสูตรว่า กฺวจิ สมาสนฺต ฯเปฯ นฺโต

๓๑๗:๓๓๒. ท่านอาจารย์ พึงกล่าววิเสสสัญญานั่นแหละทั้งปวง ในลำดับแห่งสาธารณสัญญา เพื่อแสดงวิธีทั่วไปทั้งหมด จึงกล่าวสูตรว่า **เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ** (วิภัตติของกลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันเหล่านั้น อันบุคคลพึงลบได้บ้าง)

สูตรนี้ว่า เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ ออกมาจากสูตรว่า นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์ ทำยุตตัตถสมาสสัญญา ด้วยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ เมื่อมีคำถามว่า ประโยชน์อะไร ด้วยการทำยุตตัตถสมาสสัญญานั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงประโยชน์กล่าวคือการลบวิภัตติ อันเป็นส่วนหนึ่ง ในเพราะประโยชน์แห่งการทำยุตตัตถสมาสสัญญา จึงกล่าวสูตรว่า เตสำ ฯเปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การลบวิภัตติทั้งหลาย ย่อมมีแก่ยุตตัตถสมาสทั้งหลายเหล่านั้น

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี การี การิยะ และสมุจจยะ ความหมายพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ชื่อว่า โลป เพราะวจนัตถะว่า อันนักศึกษาพึงลบ ลุป ธาตุ เป็นไปในความแตก, ทำลาย ลงณฺยปัจจัยในกัมมสาธนะ เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว อาเทสปฺยอักษร เป็น ป อักษร ด้วยการศัพท์ในสูตรว่า ยวตำ ต ฯเปฯ นำ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังนั่นเทียว

แม้เมื่อความที่ยุตฺตตฺถสมาสศัพท์ ตามมา จากสูตรว่า นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ ท่านก็ยังทำเตสำศัพท์ไว้อีก เหตุนั้น เตสำศัพท์ จึงเป็นศัพท์ที่เกินมา เพราะฉะนั้น จึงมีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ลบสิวิภัตติ ปัจจัย อักขระอาคมแห่งสมาส ตัทธิต อาขยาต และกิต ด้วยเตสำศัพท์

บรรดาสมาสเป็นต้นเหล่านั้น :-

ในสมาส— ในวากยะว่า มหนฺโต จ ปุริโส จ นี้ ลบวิภัตติด้วยสูตรนี้ ลบ จ ศัพท์ และ ต ศัพท์ ด้วยเตสำศัพท์

ในตัทธิต— ในวากยะว่า วสิฏฺธสฺส อปจฺจำ นี้ ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตร ลบสอักษรเป็นอาคม อปจฺจบท ด้วยเตสำศัพท์

ในอาขยาต— ในบทว่า จิจฺจิฏายตี นี้ ลบวิภัตติทั้งหลายด้วยสูตร ลบบทมีอิวศัพท์เป็นต้น ด้วยเตสำศัพท์

ในกิตก- ในวากยะว่า กุมฺภำ กโรติ นี้ ลบวิภัตติด้วยสูตร ลบโอปัจจัย ติวิภัตติ และบท ด้วยเตสำศัพท์ ด้วยคำที่กล่าวมานี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมวิธีการลบไว้ด้วยประการฉะนี้ และเพราะความเป็นยุตตัตถะกันได้ แม้แห่งตัทธิต อาขยาตและกิตก์ทั้ง ๓ การลบวิภัตติ ย่อมมีได้ ด้วยสูตรว่า เตสำ วิภตฺติโย ฯเปฯ จ และความเป็นปกติ ย่อมมีได้ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส ฯเปฯ สฺส

อย่างไร ? ในอาขยาตก่อน ในบทว่า จิจฺจิฏายตินี้ ทำอัตถวากยะว่า จิจฺจิฏมิว อาจรติ (ย่อมส่งเสียงซี่ๆ) หลังจิจฺจิฏศัพท์ ลงอายปัจจัย ด้วยสูตรว่า อาย ฯเปฯ เร ลบวิภัตติด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติอาขยาตและบทอาขยาต ด้วยเตสํศัพท์ แล้วทำจิจฺจิฏ อาย ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส นำพยัญชนะไปสู่สระหลัง ทำปริภาสาว่า ธาตุ ปจฺจเยหิ วิภตฺติโย หลังธาตุที่มีปัจจัยเป็นที่สุด ลงติวิภัตติ สำเร็จรูปเป็น จิจฺจิฏายติ

ในกิตก— ในบทว่า กุมฺภกาโร นี้ ยังธาตุรูปว่า กโรติ ของกรธาตุ มีกุมฺภศัพท์เป็นศัพท์เคียง ให้สำเร็จ หลังกุมฺภศัพท์ ลงทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถว่า กุมฺภํ กโรติ (ย่อมทำหม้อ) นี้ เมื่อลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ ตั้งชื่อตัปปุริสสมาส และตั้งเป็นตัปปุริสสมาสด้วยสูตรว่า อมาทโย ปรเทภิ ตั้งเป็นยุตตัตถสมาสสัญญา และเป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ ส ฯเปฯ ตฺโถ ลบวิภัตติท้ายกุมฺภ ด้วยสูตรว่า เตสํ วิภตฺติ ฯเปฯ จ ลบโอปัจจัยและติวิภัตติ ด้วยเตสํศัพท์ ทำปกติสระท้าย กุมฺภการ ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สฺส เพราะความเป็นบทที่มีเนื้อความประกอบกัน ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์สมาส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อท่านกล่าวว่า เตสํ วิภตฺติโย โลปา การลบวิภัตติ ก็เป็นอันสำเร็จแล้ว เมื่อจะแสดงผลของจศัพท์ เพราะความที่จศัพท์เกินมา ท่านจึงกล่าวว่า จคฺคหณมวธารณตฺถํ (จศัพท์ มีเพื่อประโยชน์แก่การห้ามวิธีของสูตรนี้) ก็ในคำนี้ ที่ชื่อว่า อวธารณะ มี ๒ อย่าง คือ

๑. สนฺนิฏฺฐานาวธารณ การห้ามด้วยการตัดสิน

๒. นิวตฺตนตฺถาวธารณ การห้ามเนื้อความด้วยการให้หยุด

บรรดาอวธารณะทั้งสองนั้น ที่ชื่อว่า สันนิฏฐานัตถะ ได้แก่ การตัดสินวิธีของสูตร ที่ชื่อว่า นิวัตตนัตถะ ได้แก่ การหยุดวิธีของสูตร เพราะเหตุนั้น ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ จึงห้ามการลบวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ว่า ปภงฺกโร นี้ นักศึกษา ยังธาตุรูปของบทว่า กโรติ นี้ว่า กร ธาตุ เป็นไปในความหมายว่า กระทำ อันมีปภาศัพท์เป็นบทหน้า ให้สำเร็จ หลังปภาศัพท์ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ลบสระหน้าและทำปกติสระหลัง ในอรรถว่า ปภำ กโรติ (ย่อมกระทำแสงสว่าง) นี้ ลงอปัจจัยด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา ลบโอปัจจัย และติวิภัตติด้วยเตสำศัพท์ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นกิตศัพท์ลงสิวิภัตติ ในอรรถว่า ปภำ กโรติ ตั้งชื่อตัปปุริสสมาส และตั้งเป็นตัปปุริสสมาส

ด้วยสูตรว่า อมาทโย ปรเทภิ อีก ตั้งเป็นยุตตัตถสมาสสัญญา และเป็นยุตตัตถสมาสด้วยสูตรว่า นามานำ ส ฯเปฯ ตฺโถ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบวิภัตติ ปฏิเสธการลบวิภัตติด้วยจศัพท์ ตั้งศัพท์ว่า ปภำกร ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส ฯเปฯ สฺส เพราะความที่คำว่า ปภำกร เป็นยุตตัตถสมาส ตั้งเป็นนาม เพราะความที่คำว่า ปภำกร เป็นคำสมาส อาเทสสิวิภัตติ เป็นโอแล้ว เมื่อทำอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จแม้ในอุทาหรณ์ที่เหลือ ก็พึงทราบโดยนัยอย่างนี้นั่นเอง

ก็ในคัมภีร์นยาสะเป็นต้น ท่านอาจารย์ผู้รจนา ย่อมลงอปัจจัยด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วี วา ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กุมฺภกาโร แต่ ในอุทาหรณ์นี้ ในคัมภีร์อัตถพยาขยาน และคัมภีร์กัจจายนสุตตนิทเทส แสดงความเป็นปกติของบททั้งหลายอันมีตัทธิตปัจจัย และอายปัจจัยเป็นต้นเป็นที่สุด ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สฺส

๓๑๘:๓๓๓. สูตรนี้ว่า **ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส** (เมื่อวิภัตติถูกลบแล้ว ความเป็นปกติของนามศัพท์ที่มีเนื้อความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีสระเป็นที่สุด และที่มีอักษรอื่นเป็นที่สุดย่อมมี) ออกมาจากสูตรว่า เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ ออกมาอย่างไร เมื่อมีคำถามว่าเมื่อลบวิภัตติทั้งหลาย แห่งยุตตัตถสมาสทั้งหลายด้วยสูตรว่า เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ แล้ว ความเป็นปกติแห่งบท หรือว่า ความไม่เป็นอย่างอื่นพึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าความเป็นปกตินั่นแหละ ย่อมมีได้ ไม่มีความเป็นอย่างอื่น จึงกล่าวสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สฺส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อวิภัตติทั้งหลายถูกลบแล้ว ความเป็นปกติแห่งสระที่สุดของบทสมาส อันเป็นยุตตัตถสมาสนั้น ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ปกติ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ คำว่า อสฺส แสดงฉัฏฐีการี คำว่า สรนฺตสฺส แสดงตัพพิเสสนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่าความเป็นปกติแห่งนาม แม้ทั้ง ๓ อย่าง ที่เป็นยุตตัตถสมาสนั้น อันมีสระเป็นที่สุดทั้งหมดนั่นเทียว สระชื่อว่า ปกติ เพราะวจนัตถะว่า ท่านให้ทำก่อน แม้เพราะความสำเร็จแห่งรูปคำ สระเป็นที่สุดของสมาสใดมีอยู่ สมาส นั้นชื่อว่า สรันตะ แห่งสระที่สุดนั้น

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงกล่าวสูตรนี้ไว้ แม้ไม่มีสูตรนี้ ความเป็นปกติแห่งสมาสนาม ก็เป็นอันสำเร็จเองได้มิใช่หรือ

ตอบว่า ข้อนั้นจริง ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรนี้ไว้ แม้โดยประการนั้น ความจริงนัยทั้งสอง คือ

๑. มหิรุหนย นัยแห่งต้นไม้

๒. จนฺทกนฺตมณินย นัยแห่งแก้วรวมแสงจันทร์

มีอยู่ในโลก แท้จริง บรรดานัยทั้งสองนั้น ในมหิรุหนัย ความหายไปของเนมิตตกะ (สิ่งที่เนื่องด้วยยนิมิต) ย่อมมี เพราะการปราศจากไปแห่งนิมิต (นิมิต) เพราะการหายไปแห่งต้นไม้ อันเป็นนิมิตที่ดำรงอยู่กลางแดด แม้เงาอันเป็นตัวอาศัยนิมิตก็หายไปด้วย ส่วนในจนฺทกนฺตมณินย แม้เพราะนิมิตหายไป แต่สิ่งที่เนื่องด้วยนิมิตไม่ได้หายไปด้วย แม้เพราะแก้วจันทรกานต์หายไป แต่น้ำที่เกิดจากแก้วจันทรกานต์ อันตั้งอยู่ท่ามกลางแสงจันทร์ ไม่ได้หายไปด้วย

ในนัยทั้งสอง อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กถินทุสฺส ชื่อว่า อาศัยมหิรุหนย อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภุชโค, สตฺถา, คจฺฉ, ติฏฺฐ, จร, ขาท อาศัยจนฺทกนฺตมณินย ด้วยประการฉะนี้

อธิบายว่า จริงอยู่ ในวากยะมีอาทิว่า กถิน ทุสฺส ในเพราะอวิภัตติหนปลาย เมื่อลบอวิภัตติอันเป็นนิมิตนั้น สิ่งที่เนื่องด้วยนิมิต ของอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของทุสฺสศัพท์ก็หายไปด้วย เพราะเว้นนิมิตก็ไม่มีสิ่งที่เนื่องด้วยนิมิต คำว่า กถินทุสฺส ก็ยังตั้งอยู่โดยความเป็นอการันต์

ก็ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภุชโค, สตฺถา, คจฺฉ, ติฏฺฐ, จร, ขาท ในเพราะกฺวิปัจจัย และสิวิภัตติหนปลาย ลบสระที่สุดแห่งคมุธาตุ อาเทสสระที่สุดแห่งสตฺถุศัพท์เป็นอา และอาเทสนฺตอักษร อันเป็นที่สุดแห่งคจฺฉนฺตศัพท์เป็นต้น เป็นอ แม้เมื่อลบกฺวิปัจจัย และสิวิภัตติแล้ว อาอักษร และอ อาเทส อันเป็นอาเทสของ สิ่งที่เนื่องด้วยนิมิต และการลบสระที่สุดธาตุมิได้หายไปด้วย เพราะเว้นนิมิตเสีย เนมิตตกะก็ยังคงอยู่ ท่านอาจารย์กล่าวสูตรนี้ไว้หมายให้รู้ว่า บรรดานัยทั้งสอง อุทาหรณ์มีอาทิว่า กถินทุสฺส เป็นอุทาหรณ์อาศัยมหิรุหนัย อุทาหรณ์มีอาทิว่า ภุชโค, สตฺถา, คจฺฉ, จร, ขาท เป็นอุทาหรณ์ที่อาศัยจันทกันตมณินย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จกฺขุโสต, มุขนาสิก, ราชปุตฺโต, ราชปุริโส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในฝ่ายที่เป็นทวันทวสมาส ลบวิภัตติและลบจอักษร วิธีตั้งชื่อทวันทวสมาส และตั้งทฺวันทสมาส ตั้งชื่อยุตตัตถ และตั้งยุตตัตถสมาส มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า มุขนาสิก นี้ เมื่อทำความเป็นนปุงสกลิงค์ และความเป็นเอกวจนะ มีเพียงการทำรัสสะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง เพราะความที่นาสิกศัพท์เป็นอาการันต์อิตถีลิงค์ ในฝ่ายที่เป็นตัปปุริส มีนัยยะที่กล่าวแล้วเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า จกฺขุโสตํ นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์นยาสะว่า เมื่อเกิดความสงสัยรูปสำเร็จว่า จกฺขุโสตํ อุทาหรณ์มีคำอธิบายดังนี้ ในอุทาหรณ์ว่า จกฺขุโสตํ นี้ ความว่า ในวากยะเพราะความที่ออักษร อันเป็นส่วนของโสตศัพท์อันท่านลบแล้ว เมื่อมีความสงสัยรูปสำเร็จว่า จกฺขุโสต เพราะความมีพยัญชนะเป็นที่สุด จ ศัพท์ มีอรรถว่าสมุจจยะ

ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมอุทาหรณ์อันมีพยัญชนะเป็นที่สุดว่า กึสมุทโย, อิทปฺปจฺจยตา ด้วยจศัพท์

คำว่า กึสมุทย มีรูปวิเคราะห์ว่า โก สมุทโย ยสฺสาติ กึสมุทโย (กิงสมุทยะ คือ มีอะไรเป็นเหตุเกิด) คำว่า อิทปฺปจฺจยตา ก็มาจากรูปวิเคราะห์ว่า อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา (อิทัปปัจจยตา คือ ปัจจัยของธรรมเหล่านี้)

๓๑๙:๓๓๐. สูตรนี้ว่า **อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว** (กลุ่มบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันซึ่งประกอบด้วยวิภัตตินาม อันมีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้า ย่อมถูกย่อสมาสนั้นชื่อว่า อัพยยีภาวสมาส) ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ทำยุตตัตถสมาสสัญญาและยุตตัตถสมาส โดยสามัญแห่งนามทั้งหลาย อันเป็นยุตตัตถะ ด้วยสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ ตฺโถ

เมื่อมีคำถามว่า อะไรชื่อว่า สมาสสัญญา อะไร ชื่อว่า สมาส เป็นพิเศษ ที่นักศึกษาต้องทำ แก่ยุตตัตถสมาส อันมีอุปสัคและนิบาตเป็นบทหน้า ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าอัพยยีภาวสมาสสัญญาที่เป็นพิเศษ และอัพยยีภาวสมาสที่เป็นพิเศษ อันนักศึกษาต้องทำแก่ยุตตัตถสมาส อันมีอุปสัคและนิบาตเป็นบทหน้า จึงกล่าวสูตรว่า อุปสคฺค ฯเปฯ ภาโว อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกจากสูตรว่า อวิภตฺตีน ฯเปฯ ภาวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าสมาสอันเป็นยุตตัตถะ มีอุปสัคหรือนิบาตเป็นบทหน้า เป็นอัพยยีภาวสมาสสัญญาและเป็นอัพยยีภาวสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อุปสคฺค ฯเปฯ โก แสดงสัญญี คำว่า อพฺยยีภาโว แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า ยุตตัตถสมาส อันมีอุปสัคหรือนิบาตเป็นบทหน้าใด ยุตตัตถสมาสนั้น เป็นอัพยยีภาวสมาสสัญญาด้วย เป็นอัพยยีภาวสมาสด้วย

ก็ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่าสูตรที่ [ทำหน้าที่]ตั้งชื่อมีอัพยยีภาวสมาสเป็นต้นนั่นแหละในสมาสกัณฑ์นี้ เป็นสูตรที่กระทำการเชื่อมเข้าด้วยกันโดยมีการตั้งชื่อเป็นประธาน

แม้ในคัมภีร์กัจจายนสุตตนิทเทส ก็กล่าวไว้ว่า จริงอยู่ สูตรนี้ ทำหน้าที่สมาส และทำหน้าที่ชื่อสมาส

มีรูปวิเคราะห์ว่า อุเปจฺจ อตฺถํ สชฺชนฺตีติ อุปสคฺคา ปาทโย อุปสคฺคา อุปสัคทั้งหลายมีปอุปสัคเป็นต้น ชื่อว่า อุปสคฺค เพราะวจนัตถว่า ศัพท์ที่อยู่ใกล้นามและกริยาแล้วปรุงแต่งเนื้อความ)

คำว่า อตฺถํ ได้แก่ อรรถของธาตุโดยมาก มีรูปวิเคราะห์ว่า ปทานํ อาทิมชฺฌาวสาเนสุ นิปตนฺตีติ นิปาตา. อตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภาตฺยาทโย นิปาตา (นิบาต มีอตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภาเป็นต้น ชื่อว่า นิบาต เพราะวจนัตถะว่า ศัพท์ตกไปในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของบท) อุปสัคด้วยนิบาตด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อุปสคฺคนิปาต อุปสัคหรือนิบาตเหล่านั้น เป็นบทหน้า คือเป็นประธาน ของสมาสใด สมาสนั้น ชื่อว่า อุปสคฺคนิปาตปุพฺพก

ความเสื่อมไปทั้งหลาย ย่อมมี เหตุนั้นความเสื่อมไปนั้น ชื่อว่า พฺยยีภาว ได้แก่ สมาส ๕ อย่าง มีทวันทวสมาสเป็นต้น ความเสื่อมไป ย่อมไม่มี เหตุนั้น จึงชื่อว่า อพฺยยีภาว ได้แก่ อยุตตัตถสมาส นอักษร มีความหมายว่า ขัดแย้ง

อีกนัยหนึ่ง ความไม่เสื่อม หามิได้ ชื่อว่า อนพฺยย มีความหมายว่า ความไม่เสื่อมย่อมไม่มี ได้แก่ความเสื่อมนั่นเอง อะไรคืออัพยยีนั้น คือบทหลังมีคำว่า นครํ เป็นต้น บทหลังที่เปลี่ยนแปลงนั้น เป็นบทที่ไม่เปลี่ยนแปลง เหตุนั้นจึงชื่อว่า อพฺยยีภาว มีความหมายว่า บทหลังที่เคยเป็นบทที่เปลี่ยนแปลงได้ (กลาย) เป็นบทที่ไม่เปลี่ยนแปลง

ก็ในบทว่า อพฺยยีภาโว เพราะเป็นศัพท์ที่ประกอบด้วยภูธาตุ ในอภูตตัพภาวะ ลงอีปัจจัย ในกัตตุ ด้วยสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺธา ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์จึงทำครุสัญญา ว่า อัพยยีภาว เพราะไม่ทำลหุสัญญา เหมือนสูตรว่า อา โฆ ท่านอาจารย์ทำครุสัญญา เพื่อประโยชน์แก่การแสดงสภาพของสัญญี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุปนครํ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อุปนครํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอุปศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ หลังนครศัพท์ ลงสฉัฏฐีเอกวจนะ ในคำว่า อุป นครสฺส นี้ อุปศัพท์ มีความหมายว่าใกล้ เพราะความที่อัพยยีภาวสมาสเป็นนิจจสมาส โดยส่วนมากท่านทำรูปวิเคราะห์ด้วยบทอื่นว่า กถาย่อมเป็นไปในที่ใกล้พระนคร ในวากยะนั้นทำอัพยยีภาวสมาสสัญญาและอัพยยีภาวสมาส ยุตตัตถสมาสสัญญา และยุตตัตถสมาส เมื่อลบวิภัตติและทำปกติภาวะแล้ว ตั้งอัพยยีภาวะเป็นนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรว่า โส นปุสกลิงฺโค เมื่อลงสิวิภัตติ เมื่ออาเทสสิวิภัตติเป็นอํ ด้วยสูตรว่า อวิภตฺตินมการนฺตา อพฺยยีภาวา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อทำอาเทสปฐมาวิภัตติเป็นอำ อุปนครนั้นย่อมตั้งอยู่ในโยวิภัตติได้รูปว่า ตานิ อุปครำ ติฏฺฐนฺติ มีความหมายว่า สถานที่ตั้งอยู่ใกล้พระนครทั้งหลาย

ในอาลปนะ— โภ อุปนคร ภวนฺโต อุปนครำ มีความหมายว่า แนะสถานที่ตั้งอยู่ใกล้พระนคร

ในทุติยาวิภัตติเอกวจนะ— ตำ อุปนครำ คนฺตพฺพำ ในโยวิภัตติ-- ตานิ อุปนครำ มีความหมายว่า พึงไปสู่สถานที่ใกล้พระนครนั้น

ในตติยาวิภัตติเอกวจนะ— เตน อุปนครำ หรือ อุปนคเรน มีความหมายว่า ด้วยสถานที่ใกล้พระนคร ในหิวิภัตติ— เตหิ อุปนครำ หรือ อุปนคเรหิ มีความหมายว่า ด้วยที่ใกล้พระนครทั้งหลาย

ในจตุตถีเอกวจนะ— ตสฺส อุปนครำ มีความหมายว่า ย่อมให้แก่ที่ใกล้พระนคร

ในนวิภัตติ— เตสำ อุปนครำ มีความหมายว่า ย่อมให้แก่ที่ใกล้พระนครทั้งหลาย เพราะกฺวจิศัพท์ตามมา มีปาฐะว่า อุปนครสฺส อุปนครานำ เทติ มีความหมายว่า ย่อมให้แก่พระนคร ...ทั้งหลาย

ในปัญจมีวิภัตติ— ไม่มีการอาเทส สฺมา หิ ปัญจมี เป็นอำ จึงมีรูปปทมาลาเป็น อุปนครา, อุปนครสฺมา, อุปนครมฺหา, อุปนคเรหิ, อุปนคเรภิ.

ในฉัฏฐีเอกวจนะ— ตสฺส อุปนครำ สนฺตกำ หรือ อุปนครสฺส (ทรัพย์ของสถานที่ใกล้พระนคร) ในนวิภัตติ-- เตสำ อุปนครำ สนฺตกำ หรือ อุปนครานำ

ในสัตตมีวิภัตติเอกวจนะ-- ตสฺมึ อุปนครำ มีความหมายว่า (ขอท่านจงฝังไว้ในสถานที่ใกล้พระนคร) ในพหุวจนะ-- เตสุ อุปนครำ เพราะกฺวจิศัพท์ตามมา จึงมีรูปว่า อุปนคเร, อุปนครมฺหิ, อุปนคเรสุ. ปทมาลาที่เหลือ พึงประกอบด้วยประการฉะนี้

ก็ในสูตรนี้ กฺวจิศัพท์ ในสูตรว่า กฺวจิ สมาส ฯเปฯ รนฺโต มีวาศัพท์เป็นอรรถ เพราะเหตุนั้น ไม่มีการอาเทสปัญจมีวิภัตติ เป็นอำ (อสันตวิธี) สำหรับปฐมาวิภัตติ ทุติยาวิภัตติ มีการอาเทสเป็นอำอย่างแน่นอน (นิจจวิธี) สำหรับตติยาวิภัตติ จตุตถีวิภัตติ ฉัฏฐีวิภัตติ และสัตตมีวิภัตติ มีการอาเทสเป็นอำได้บ้าง (อนิจจวิธี) สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาว่า

> การอาเทสปัญจมีวิภัตติเป็น อำ นี้ย่อมไม่มี แต่การอาเทสตติยาวิภัตติ สัตตมีวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติเป็น อำ ย่อมมีได้ โดยความไม่แน่นอน เพราะการตามมาของบทว่า กฺวจิ (ในที่บางแห่ง)

ในอุทาหรณ์ว่า นิทฺทรถํ, นิมฺมสกํ นี้ ทำเทฺวภาว

ในรูปวิเคราะห์ว่า วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ ยถาวุฑฺฒํ (ตามลำดับผู้ใหญ่ ชื่อว่า ยถาวุฑฺฒ) นี้ ยถาศัพท์มีความหมายว่าลำดับ ในวากยะว่า เย เย วุฑฺฒา (ผู้ใหญ่ทุกๆ คน) นี้ ยถาศัพท์มีความหมายว่าประกอบซ้ำๆ

ในอุทาหรณ์ว่า ยาวชีวํ นี้ ยาวศัพท์มีความหมายว่า กำหนด

ในอุทาหรณ์ว่า อธิจิตฺตํ อธิศัพท์ มีความหมายว่า เป็นไปโดยอาศัย

ในอุทาหรณ์ว่า ติโรปพฺพตํ นี้ ติโรศัพท์ มีความหมายว่า ภายนอก

ในอุทาหรณ์ว่า ปฏิโสตํ ปฏิศัพท์มีความหมายว่า ทวนกลับ

สมาส ที่ชื่อว่า อพฺยยีภาว มี ๒ อย่าง คือ

๑. นามปุพพปท มีนามศัพท์เป็นบทหน้า มีตัวอย่างเช่น วนปฺปติ, นครปฺปติ

๒. อพฺยยปุพพปท มีอัพยยศัพท์เป็นบทหน้า มีตัวอย่างเช่น อุปนครํ, ติโรปพฺพตํ

อัพยยีภาวสมาส มี ๓ อย่างคือ

๑. ปุพฺพปทปฺปฏฺฐาน มีเนื้อความของบทหน้าเป็นประธาน มีตัวอย่างเช่น อุปนครํ

๒. อุตฺตรปทปฺปฏฺฐาน มีเนื้อความของบทหลังเป็นประธาน มีตัวอย่างเช่น เนรญฺชรปติ

๓. อญฺญปทปฺปฏฺฐาน มีเนื้อความของบทอื่นเป็นประธาน มีตัวอย่างเช่น อุมฺมตฺตคงฺคํ, โลหิตคงฺคํ

อัพยยีภาวสมาส มีรูปวิเคราะห์ ๗ อย่างคือ

๑. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยปฐมาวิภัตติ เช่น ยถา พลานิ ยถาพลํ (ตามกำลัง)

๒. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยทุติยาวิภัตติ เช่น จิตฺตมธิกจฺจ ปวตฺตํ อธิจิตฺตํ (จิตอันยิ่ง)

๓. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยตติยาวิภัตติ เช่น โกกิเลหิ อวกุฏฺฐํ วนํ อวโกกิลํ (ป่าอันนกดุเหว่าหนีไปแล้ว)

๔. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยจตุตถีวิภัตติ เช่น อวกุฏฺฐนฺติ ปริจฺจตฺตํ สทฺทาย อนุรูปํ อุปสทฺทํ (สมควรแก่เสียง)

๕. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยปัญจมีวิภัตติ เช่น คุณโต อุทฺธํ อุทฺธคุณํ (สูงกว่าคุณสมบัติ)

๖. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยฉัฏฐีวิภัตติ เช่น อนฺโต นครสฺส อนฺโตนครํ (ภายในแห่งนคร)

๗. ทำรูปวิเคราะห์ ด้วยสัตตมีวิภัตติ เช่น อชฺฌตฺตํ (ในภายในตน)

๓๒๐:๓๓๕. สูตรนี้ว่า **โส นปุ๎สกลิงฺโค** (อัพยยีภาวสมาสนั้นย่อมเป็นนปุงสกลิงค์) ออกมาจากสูตรว่า อุปสคฺค ฯเปฯ โว ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงชื่อของอัพยยีภาวสมาส อันเป็นยุตตัตถสมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า อุปสคฺค ฯเปฯ โว เมื่อมีคำถามว่า นักศึกษา พึงทราบว่าอัพยยีภาว สมาสนั้นเป็นลิงค์ไหน ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษาพึงทราบว่าอัพยยีภาวสมาสนั้นเป็นนปุงสกลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า โส นปุ๎สกลิงฺโค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า นักศึกษาพึงเห็นอัพยยีภาวสมาสนั้น เป็นนปุงสกลิงค์เท่านั้น

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า โส แสดงการี คำว่า นปุ๎สกลิงฺโค แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า นักศึกษาพึงเห็นอัพยยีภาวสมาสนั้น เป็นการิยะในนปุงสกลิงค์ สูตรนี้เป็นการิยาติเทสสูตร เหมือนตัวอย่างที่ ท่านกล่าวว่า มญฺจฏฺฐา มญฺจา (คนที่อยู่บนเตียง ท่านเรียกว่า เตียง) เหมือนการิยะที่ตั้งอยู่ในนปุงสกลิงค์ ท่านก็เรียกว่า นปุงสกลิงค์ ไม่ใช่อิตถีลิงค์ ไม่ใช่ปุงลิงค์ ชื่อว่า นปุงสกลิงค์ เป็นการอาเทส นอิตฺถินปุมศัพท์ เป็นนปุงสก ถามว่าก็เพราะเหตุไร เมื่ออัพยยีภาวศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ท่านจึงทำ โสศัพท์ไว้อีก ตอบว่า ท่านทำโสศัพท์ไว้อีก เพื่อประโยชน์แก่การห้ามอัพยยีภาวศัพท์ตามไปในสูตรข้างหน้า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อธิกุมาริ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อธิกุมาริ (คำพูดเกี่ยวกับเด็กผู้หญิง) นี้ มีความหมายว่า ถ้อยคำอาศัยกุมารีแล้วย่อมเป็นไป ทำชื่อสมาสและวิธีของสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในหนหลังนั่นแหละ เมื่อลบสระหน้าแล้ว ทำปกติสระหลัง ทำให้เป็นนปุงสกลิงค์ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม ลงสิวิภัตติ ทำรัสสะอีอักษรเป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า สโร รสฺโส นปุ๎สเก เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อญฺญสฺมา โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ว่า อุปวธุ (สถานที่ใกล้หญิงสาว) ในอรรถว่า วธุยา สมีเป กถา วตฺตติ (ถ้อยคำ ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้หญิงสาว) นี้ ตั้งชื่อสมาสเป็นต้น เมื่อทำรัสสะอูอักษร เป็นอุอักษร และเมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ว่า อุปคงฺคำ (ใกล้แม่น้ำคงคา) ในอรรถว่า คงฺคาย สมีเป กถา วตฺตติ (กถา ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แม่น้ำ) ตั้งชื่อสมาสเป็นต้น เมื่อทำความเป็นนปุงสกลิงค์โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่คงฺคาศัพท์ เป็นศัพท์อิตถีลิงค์ เมื่อทำรัสสะด้วยสูตรนี้

ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่ออาเทสสิวิภัตติ เป็นอ๋เป็นต้น ด้วยคำปริภาสาว่า อัพยยีภาวะมีอ๋วิภัตติเป็นที่สุด แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า อุปมณิกำ ก็นัยนี้นั่นเอง

๓๒๑:๓๔๙. สูตรนี้ว่า **ทิคุสฺเสกตฺตำ** (ทิคุสมาสย่อมเป็นนปุงสกลิงค์ เอกพจน์) ออกมาจากสูตรว่า สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อทิคุสมาส และทำเป็นทิคุสมาส แห่งยุตตัตถสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า เมื่อมีคำถามว่า ต้องตั้งชื่อทิคุสมาสและทำเป็นทิคุสมาส แห่งยุตตัตถสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้าเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องตั้งชื่อทิคุสมาส และทำเป็นทิคุสมาส แห่งยุตตัตถสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้าแต่นั้น ต้องทำให้เป็นเอกวจนะนปุงสกลิงค์ด้วย จึงกล่าวสูตรว่า ทิคุสฺเสกตฺตำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า สำหรับทิคุสมาส ต้องทำให้เป็นเอกวจนะ และเป็นนปุงสกลิงค์

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ทิคุสฺส แสดงสมาสาเปกขฉัฏฐีการี คำว่า เอกตฺตำ แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า สำหรับสมาหารทิคุสมาส ต้องเป็นเอกวจนะ และนปุงสกลิงค์เท่านั้น

สมาสใด อันท่าน รู้ เข้าใจได้ ด้วยลักษณะ ๒ อย่าง เพราะนั้น สมาสนั้น ชื่อว่า ทิคุ ด้วยอำนาจแห่งสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า และเป็นนปุงสกลิงค์

ถามว่า เพราะเหตุไร สำหรับทิคุสมาส ท่านต้องทำเป็นเอกวจนะ เพราะความที่ท่านกล่าวว่า ความเป็นบทที่มีความหมายเดียวกัน เป็นลักษณะของสมาสมิใช่หรือ ? เมื่อท่านเว้นสูตรนี้แล้วทำเป็นทิคุสมาส ความเป็นเอกวจนะ ย่อมมีมิใช่หรือ ? ตอบว่า ไม่ใช่

ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะความที่อรรของบททั้งสอง ไม่มีความเป็นเอกวจนะ เพราะการกระทำอรรถอย่างเดียวกัน โดยความเป็นคือทำเนื้อความของบทเดียวกัน จริงอยู่ ความเป็นบทที่มีอรรถเดียวกันคือการทำอรรถของบททั้งสองให้เป็นอรรถแห่งบทเดียวกัน (นั้น) ไม่ใช่ทำโดยความที่จะพึงกล่าว ด้วยเอกวจนะ

ถามว่า ก็ใครๆ ไม่สามารถทำศัพท์ที่กล่าวความหมายหลายอย่าง ให้เป็นศัพท์เนื่องด้วยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน ทั้งไม่สามารถทำได้ เพราะความที่การระบุความหมายของศัพท์ เป็นอันสำเร็จโดยสภาวะ ตอบว่า ข้อนั้นจริง การชี้แนะอันบัณฑิตย่อมรู้ได้ ด้วยความสามารถแห่งคำศัพท์ แม้โดยประการนั้น ขยายความว่า เพราะเหตุนั้นนั่นเทียว ทิคุสมาสเป็นสมาสที่เหมือนกับทำความหมายทั้งสองอย่างให้เป็นอย่างเดียวกัน และเป็นนปุงสกลิงค์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติโลกํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ตั้งชื่อทิคุสมาส และทำเป็นทิคุสมาส ด้วยสูตรว่า สงฺขฺยาปุพฺโพ ฯเปฯ คุ ตั้งชื่อกัมมธารยสมาส และทำให้เป็นกัมมธารยสมาส ตั้งชื่อยุตตตัถสมาส และทำเป็นยุตตัตถสมาส เพราะอาศัยสูตรว่า โส นปุ๎สกลิงฺโค ทำให้เป็นเอกวจนะ และนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม ลงสิวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า โยนํ ฯเปฯ สเกหิ, อโต นิจฺจํ เมื่ออาเทสสิวิภัตติหลังนามศัพท์ เป็นอํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติทณฺฑ์, ตินยนํ, ติสิงฺคํ, จตุทฺทิสํ และ ปญฺจินฺทฺริยํ ก็มีการประกอบรูปศัพท์ เหมือนอย่างนั้น

๓๒๒:๓๕๙. สูตรนี้ว่า **ตถา ทฺวนฺเท....** (เช่นเดียวกันนั้น ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกลิงค์ของศัพท์ที่มีความหมายว่า อวัยวะของปราณชาติ, ส่วนของเครื่องดนตรี, ส่วนของกสิกรรม, ส่วนของกองทัพ, สัตว์ตัวเล็กๆ, สัตว์ที่ตรงกันข้ามโดยประการต่างๆ, ธรรมที่ต่างกัน[โดยลักษณะ]อันเสมอกัน[โดยหน้าที่] เป็นต้น และศัพท์อื่นๆ ย่อมมีในทวันทวสมาสนั่นเทียว) ออกมาจากสูตรว่า ทิคุสฺเสกตฺตํ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นเอกวจนะ และควมเป็นนปุงสกลิงค์ ของทิคุสมาส อันมีเนื้อความประกอบกัน ถามว่า ทิคุสมาสเท่านั้นหรือ ที่เป็นเอกวจนะ สมาสอื่นไม่ได้หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า จะเฉพาะทิคุสมาส อันมีเนื้อความประกอบกัน เป็นเอกวจนะ และนปุงสกลิงค์เท่านั้นก็หามิได้ แม้ทวันทวสมาส อันมีเนื้อความประกอบกัน ก็เป็นเอกวจนะและนปุงสกลิงค์ได้เหมือนกัน จึงกล่าวสูตรว่า ตถา ทฺวนฺเท

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เหมือนอย่างนั้น คือ ในทวันทวสมาส ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกลิงค์ของศัพท์ที่มีความหมายว่า อวัยวะของปราณชาติ, ส่วนของเครื่องดนตรี, ส่วนของกสิกรรม, ส่วนของกองทัพ, สัตว์ตัวเล็กๆ, สัตว์ที่ตรงกันข้ามโดยประการต่างๆ, ธรรมที่ต่างกัน [โดยลักษณะ] อันเสมอกัน [โดยหน้าที่] เป็นต้น

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ตถา แสดงอุปมาโชตกะ คำว่า ทฺวนฺเท แสดงอาธารสัตตมี คำว่า ปาณิ ฯเปฯ คตฺถาทีนํ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในทิคุสมาส ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกลิงค์ ย่อมมีฉันใด แม้ในสมาหารทวันทวสมาสก็มีฉันนั้น

มีรูปวิเคราะห์ว่า ปาณิโน จ ตูริยานิ จ โยคฺคานิ จ เสนานิ จ ปาณิตูริยโยคฺคเสนา (ปราณชาติ เครื่องดนตรี กสิกรรม และกองทัพมีรูปว่า ปาณิตูริยโยคฺคเสนา) องค์แห่งสิ่งเหล่านั้น มีรูปว่า ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ ทั้งสิ่งที่มีขนาดเล็กเหล่านั้นก็เป็นสัตว์ด้วย จึงชื่อว่า ขุททชันตุกะ (สัตว์ตัวเล็กๆ) [เช่น ฑสมกสํ (เหลือบและยุง)] สัตว์ที่ตรงกันข้ามตามลักษณะต่างๆ ชื่อว่า วิวิธวิรุทธะ คือ สัตว์ที่ขัดแย้งกันอย่างแน่นอน [เช่น พิฬารมูสิกํ (แมวกับหนู)] ส่วนที่เสมอกันย่อมมีแก่ธรรมเหล่าใด ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า สภาคะ (ธรรมที่มีส่วนเสมอกัน) ทั้งธรรมที่หลากหลายโดยลักษณะเหล่านั้นก็มีสภาพเสมอกันโดยหน้าที่ ดังนั้นจึงชื่อว่า วิสภาคะ พึงกระทำทวันทวสมาสว่า อวัยวะของปราณชาติ, ส่วนของเครื่องดนตรี, ส่วนของกสิกรรม, ส่วนของกองทัพ, สัตว์เล็กๆ, สัตว์ที่ตรงกันข้ามโดยประการต่าง ๆ และธรรมที่ต่างกัน[โดยลักษณะ]อันเสมอกัน[โดยหน้าที่] อรรถคืออวัยวะของปราณชาติเป็นต้นเหล่านั้นของศัพท์เหล่าใดมีอยู่ ศัพท์เหล่านั้นมีรูปว่า ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคขุทฺทชนฺตุกวิวิธวิรุทฺธวิสภาคตฺถา ศัพท์ที่มีอรรถเหล่านั้นเป็นต้นของหมู่ศัพท์เหล่าใดมีอยู่ หมู่ศัพท์เหล่านั้นมีรูปว่า ตทาทโย (หมู่ศัพท์ที่มีศัพท์ที่มีอรรถเหล่านั้นเป็นต้น) แห่งปราณชาติ ฯลฯ สภาคะ (ธรรมที่มีส่วนเสมอกัน)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จกฺขุโสตํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จกฺขุโสตํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เมื่อตั้งวากยะว่า จกฺขุ จ โสตญฺจ (ตาด้วยหูด้วย) หลังจกฺขุศัพท์ ลงสิวิภัตติ หลังจอักษร ลงสิวิภัตติ แม้หลังจากโสต และหลังจอักษร ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติหลังจกฺขุศัพท์ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ จ ลบสิวิภัตติหลังจอักษรทั้งสองด้วยสูตรว่า สพฺพาสมาวุโส อาเทสสิวิภัตติหลังโสตศัพท์ เป็นอํ ในอรรถว่า จกฺขุ จ โสตญฺจ (ตาและหู) เมื่อตั้งชื่อสมาสและวิธีของสมาสเป็นต้นแล้ว ทำความเป็นเอกวจนะและนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นอํ ด้วยสูตรว่า สึ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า มุขนาสิกํ นี้ เมื่อทำความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์ แล้วทำความเป็นรัสสะด้วยสูตรว่า สโร รสฺโส นปุสเก เพราะความที่สระที่สุดของนาสิกาศัพท์ เป็นอาการันต์อิตถีลิงค์ แม้ในอุทาหรณ์ว่า สมถวิปสฺสนํ นี้ ก็ทำความเป็นรัสสะ เหมือนอย่างนั้น

บทว่า ผาลํ แปลว่า ผาล บทว่า ปาจนํ แปลว่า ปฏัก ในอุทาหรณ์ว่า ทาสิทาสํ (ทาสีและทาส) ทำความรัสสะ อีอักษร เป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานํ

แม้ในอุทาหรณ์นี้ว่า อิตฺถิปุมํ ก็นับนี้เหมือนกัน คำว่า รถการ ในอุทาหรณ์ว่า เวณุรถการ นี้ ได้แก่ ช่างหนัง (ช่างรองเท้า)

๓๒๓:๓๖๐. สูตรนี้ว่า **วิภาสา ฯเปฯ ทีนญฺเจ** (ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกลิงค์ของศัพท์มี รุกฺข (ต้นไม้), ติณ (หญ้า), ปสุ (ปศุสัตว์), ธน (ทรัพย์), ธญฺญ (ธัญพืช) และ ชนปท (แคว้น) เป็นต้น และศัพท์อื่นๆ ย่อมมีในทวันทวสมาสได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ตถา ฯเปฯ ทีนญฺจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ ทำความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์แห่งความเป็นเอกพจน์และนปุงสกลิงค์ของศัพท์ที่มีความหมายว่า อวัยวะของปราณชาติ ฯลฯ ธรรมที่ต่างกัน [โดยลักษณะ]อันเสมอกัน[โดยหน้าที่] เป็นต้น เช่นเดียวกันนั้น ในทวันทวสมาสนั่นเทียว ด้วยสูตรนี้ว่า ตถา ฯเปฯ ทีนญฺจ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความเป็นเอกวจนะนั่นเทียว ของศัพท์มี รุกฺข (ต้นไม้) ฯลฯ และ ชนปท (แคว้น) เป็นต้น แม้ในทวันทสมาส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ความเป็นเอกพจน์และนปุงสกลิงค์ของศัพท์มี รุกฺข (ต้นไม้), ติณ (หญ้า) ฯลฯ ชนปท (แคว้น) เป็นต้น และศัพท์อื่นๆ ย่อมมีในทวันทวสมาสได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า วิภาสา ฯเปฯ ทีนญฺจ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์ของศัพท์มี รุกฺข (ต้นไม้), ติณ (หญ้า) ฯลฯ ชนปท (แคว้น) เป็นต้น และศัพท์อื่นๆ ย่อมมีในทวันทวสมาสได้บ้าง

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วิภาสา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า รุกฺข ฯเปฯ ทีนํ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ความหมายและรูปวิเคราะห์พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อสตฺถกปีตนํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อสตฺถกปีตนํ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า อสตฺโถ จ กปีตโน จ (ต้นโพธิ์และต้นมะขวิด) ตั้งชื่อทวันทวสมาสและตั้งเป็นทวันทวสมาส เพราะอาศัยสูตรว่า ตถา ทฺวนฺเท เมื่อทำความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในอุทาหรณ์ว่า อสตฺถกปีตนา ด้วยวิภาสาศัพท์ ไม่ต้องทำวิธีตามที่กล่าวแล้วด้วยสูตรนี้ เมื่อลงโยวิภัตติ เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่อทำอาเทสโยวิภัตติเป็นอา ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จอุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๒๔:๓๓๙. สูตรนี้ว่า **ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย** (บทสองบทที่มีเนื้อความเสมอกัน อันประกอบแล้วด้วยวิภัตตินามย่อมถูกย่อได้บ้าง เมื่อบททั้งสองมีเนื้อความเสมอกัน สมาสนั้นชื่อว่า กรรมธารยสมาส) ออกมาจากสูตรว่า กมฺมธารสณเณ จ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวว่า ตั้งชื่อกัมมธารยสมาส ด้วยสูตรว่า กมฺม ฯเปฯ ณฺเณ จ เมื่อมีคำถามว่า ในสูตรนี้ อะไร ชื่อกัมมธารยะ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า สมาสที่เป็นยุตตัตถะ เป็นตุลยาธิกรณะ (มีความหมายเสมอกัน) ชื่อว่า กัมมธารยะ จึงกล่าวสูตรว่า ทฺวิปเท ฯเปฯ รโย (อีกนัยหนึ่ง) สูตรนี้ออกมาแม้จากสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใดท่านอาจารย์ย่อบท ๒ บทที่มีเนื้อความเสมอกัน ในกาลนั้น สมาสนั้น ชื่อว่ากัมมธารยะ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ทฺวิปเท แสดงกัมมัตถะ คำว่า ตุลฺยาธิกรเณ แสดงตพฺพิเสสน คำว่า กมฺมธารโย แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร สมาโส อันเป็นสัญญี ในสูตรก่อนตามมาปรากฏในสูตรนี้ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

บท ๒ บท ชื่อว่า ทวิปทะ ที่ตั้ง คือเนื้อความของบททั้งสองใดเสมอกัน บททั้งสองนั้นชื่อว่า ตุลยาธิกรณะ (อันมีความหมายเสมอกัน) เมื่อบทสองบทมีเนื้อความเสมอกัน [สมาสนั้นชื่อว่า กัมมธารยสมาสได้บ้าง] ในบท ๒ บทนั้น ทฺวิปทนั่นเป็น เทฺวปท เหมือนคำว่า เทฺวภาว สมาสใดย่อมทรงบททั้งสองไว้เหมือนดั่งกรรม เหตุนั้น สมาสนั้นชื่อว่ากรรมธารยสมาส อุปมาว่ากรรมย่อมทรงสิ่งสองสิ่งคือกิริยาและประโยชน์ไว้ เพราะกิริยาและประโยชน์เกิดขึ้นเมื่อกรรมปรากฏอยู่ ฉันใด แม้สมาสนี้ย่อมทรงไว้ซึ่งคำนามทั้ง ๒ ของความหมายอย่างเดียวกัน เพราะมีนามทั้งสองที่แสดงเนื้อความอย่างเดียวกันในเมื่อมีสมาสนั้น ประโยชน์ในการทำครุสัญญา มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มหาปุริโส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มหาปุริโส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถว่า มหนฺโต จ โส ปุริโส จ (ทั้งผู้ประเสริฐนั้นก็เป็นบุรุษด้วย) ทำกัมมธารยสมาสสัญญาและวิธีของสมาส ทำยุตตสมาสสัญญาและวิธีของสมาส เมื่อลบวิภัตติ ลบจศัพท์ ตศัพท์เป็นต้น ทำอาเทส มหนฺตศัพท์เป็นมหา ด้วยสูตรว่า มหตำ ฯเปฯ เท ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จหมวดสามแห่งอุทาหรณ์ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า พฺราหฺมณทาริกา นี้ ในอรรถว่า พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จ (พราหมณีด้วย พราหมณีนั้น เป็นเด็กหญิงด้วย) ตั้งชื่อสมาสและทำวิธีแห่งสมาส โดยนัย

ที่กล่าวแล้ว เมื่อตั้งบทว่า พฺราหฺมณี ทาริกา เพราะอาศัยสูตรว่า อิตฺถิยํ ฯเปฯ จ เมื่อทำบทหน้าเป็นปุมภาวะด้วยสูตรว่า กฺมธารยสญฺเญ จ อีปัจจัยที่แสดงอิตถี ที่บทหน้า หายไป เมื่อปุงลิงค์หายไป อิตถีลิงค์ย่อมปรากฏ

เหมือนอะไร ปุงลิงค์ ไม่ได้หายขาดสูญไปเลย การอันตรธาน และการปรากฏย่อมมีได้เอง คำอุปไมยซึ่งเป็นเครื่องให้อรรถถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงรู้แจ้ง ฉันนั้น ทำปุมภาวาติเทส ด้วยสูตรนี้ ด้วยประการฉะนี้ เมื่อตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ เพราะความที่ศัพท์นี้เป็นอิตถีลิงค์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๒๕:๓๔๘. สูตรนี้ว่า **สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ** (กรรมธารยสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคุสมาส) ออกจากสูตรว่า ทิคุสฺเสกตฺตํ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวความเป็นเอกวจนะของทิคุสมาสด้วยสูตรว่า ทิคุสฺเสกตฺตํ เมื่อมีคำถามว่า ก็ในสูตรนี้อะไร ชื่อว่าทิคุสมาส ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า กัมมธารยสมาส ที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคุสมาส จึงกล่าวสูตรว่า สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ (อีกนัยหนึ่ง) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า นามานํ ฯเปฯ โถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กัมมธารยสมาส ที่มีสังขยาเป็นบทหน้า ชื่อว่า ทิคุสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า สงฺขฺยาปุพฺโพ แสดงสัญญี คำว่า ทิคุ แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า สมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า มีสังขยาเป็นประธาน ชื่อว่า ทิคุสมาส สมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า มีสังขยาเป็นประธานของสมาสใด เหตุนั้นสมาสนั้น ชื่อว่า สังขยาปุพพ สมาสที่รู้ได้ด้วยลักษณะ ๒ เหตุนั้น สมาสนั้น ชื่อว่า ทิคุ สมาสแม้นี้ ชื่อว่า ทิคุ เพราะความเป็นสมาสเช่นกับโคคู่ ประโยชน์ในการทำครุสัญญา มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๒๖:๓๔๑. สูตรนี้ว่า **อุเภ ตปฺปุริสา** (กรรมธารยสมาสและทิคุสมาสทั้งสองชื่อว่า ตัปปุริสสมาส) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ตปฺปุริเส ในสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส เมื่อมีคำถามว่า ก็สูตรนี้อะไร ชื่อว่า ตัปปุริสะ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า กัมมธารยสมาสและทิคุสมาส อันเป็นยุตตัตถะ ชื่อว่า ตัปปุริสะ จึงกล่าวสูตรว่า อุเภ ตปฺปุริสา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ทิคุสมาสและกัมมธารยสมาสทั้งสอง มีชื่อว่า ตัปปุริสสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญี และสัญญา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว บุรุษของพระราชานั้น ชื่อว่า ตัปปุริสะ สมาสนี้ ชื่อว่า ตัปปุริสสมาส เพราะความเหมือนกันกับ ตปฺปุริส ศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อพฺราหฺมโณ (เหมือนพราหมณ์) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อกรรมธารยสมาส[ที่เป็นไป]ในอรรถว่า น พฺราหฺมโณ (ผู้มิใช่พราหมณ์) ตั้งชื่อสมาส และทำการลบวิภัตติเป็นต้นอันเป็นวิธีของสมาสแล้ว เมื่อตั้งคำว่า น พฺราหฺมณ แล้ว ทำความเป็นนอักษรด้วยสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

สมาสนี้ ชื่อว่า กัมมธารยตัปปุริสสมาส อุทาหรณ์ว่า อวสโล (เหมือนคนถ่อย)

อุทาหรณ์ว่า อปญฺจวสฺสํ (มิใช่ ๕ ปี), อปญฺจปุลิ (มิใช่กองทราย ๕ กอง), อสตฺตโคธาวรํ (มิใช่แม่น้ำโคทาวรี ๗ สาย), อทสควํ (มิใช่โค ๑๐ ตัว) และ อปญฺจควํ (ไม่ใช่ปัญจโครส) เป็นทิคุตัปปุริสสมาส ในอุทาหรณ์ว่า อปญฺจควํ นี้ ในอรรถว่า น ปญฺจโค (ไม่ใช่ปัญจโครส) ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต ในเพราะสระหลัง ทำอาเทสโออักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ สเร จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า อทสควํ (มิใช่โค ๑๐ ตัว) เมื่อวากยะว่า น ทสโค แล้ว เมื่อลงอปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อพฺราหฺมโณ นี้ ออักษร มีความหมายว่า ปริยุทาสตฺถ (น นิบาตที่ยังมุ่งแสดงอรรถอื่นที่เสมอกันกับสิ่งที่กล่าวปฏิเสธไว้) ปฏิเสธความหมายของบทหลัง เพราะเป็นไปในอรรถว่าสทิส (เหมือน) เพราะเหตุนั้น คำว่า อพฺราหฺมโณ จึงมีความหมายว่า เหมือนพราหมณ์

ที่ชื่อว่า ปสชฺชปฺปฏิเสธ ได้แก่ พึงปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง ขยายความว่า การเข้าถึง[สิ่งที่พึงห้าม] แล้ว ไม่มองความหมายที่คล้ายกันแล้วปฏิเสธชื่อว่า ปสัชชปฏิเสธ ตัวอย่าง เช่น อสทฺธโภชิ (ผู้ไม่บริโภคเครื่องเซ่น), อลวนโภชี (ผู้ไม่บริโภคเกลือ)

๓๒๗:๓๕๑. สูตรนี้ว่า **อมาทโย ปรปเทภิ** (บทหน้าที่มี อ วิภัตติเป็นต้นอันท่านย่อเข้ากับบทหลัง สมาสนั้นชื่อว่า ตัปปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อุเภ ตปฺปุริสาติ ออกมาอย่างไร ?

คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงความที่ยุตตัตถสมาสที่ผสมกันระหว่างกัมมธารยสมาสและทิคุสมาส เป็นตัปปุริสสมาส ด้วยสูตรนี้ว่า อุเภ ตปฺปุริสา ถามว่า ยุตตัตถสมาสที่ผสมกันระหว่างกัมมธารยสมาสและทิคุสมาส เป็นตัปปุริสสมาสได้หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้ยุตตัตถสมาส ที่มีอวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุดก็ชื่อว่า ตัปปุริสสมาส จึงกล่าวสูตรว่า อมาทโย ฯเปฯ ภิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใด บททั้งหลาย มีอวิภัตติเป็นต้น เป็นที่สุด อันท่านย่อมย่อ เข้ากับนามบททั้งหลายหนปลาย ในการนั้นสมาสนั้นเป็นยุตตัตถะ ชื่อว่า อมาทิตัปปุริสสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยกัมมัตถะ และสหัตถตติยา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อำ วิภัตติเป็นหนต้นของวิภัตติเหล่าใด วิภัตติเหล่านั้นชื่อว่า อมาทิ ความจริงในรูปวิเคราะห์นี้ ท่านอาจารย์ พึงถือเอาบทที่มีอวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด ด้วยคำว่า อมาทโย นี้ เพราะฉะนั้น นักศึกษาพึงถือเอาความหมายว่า บททั้งหลายมีอวิภัตติเป็นต้นเป็นที่สุด

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภูมิคโต ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ภูมิคโต นี้ ในอรรถว่า ภูมึ คโต (ผู้ไปแล้วสู่แผ่นดิน) นี้ ทำวิธีของสมาสมีตั้งชื่ออมาทิตัปปุริส ตั้งเป็นตัปปุริส ตั้งชื่อยุตตัตถสมาส และตั้งเป็นยุตตัตถสมาสเป็นต้น และตั้งเป็นนามแล้ว เมื่อลงสวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ พึงทราบวิธีประกอบรูปสำเร็จในอมาทิตัปปุริสสมาส อันมีตติยาตัปปุริสสมาสเป็นต้น มีสัตตมีตัปปุริสสมาสเป็นที่สุด ด้วยประการฉะนี้

๓๒๘:๓๕๒. สูตรนี้ว่า **อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิ** (คำนามที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันในบทย่อมถูกย่อเข้าด้วยกันในเนื้อความของบทอื่นได้บ้าง สมาสนั้นมีชื่อว่า พหุพพีหิสมาส) ออกมาจากสูตรว่า พหุพฺพีหิมฺหิ จ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า พหุพฺพีหิ ไว้ในสูตรว่า พหุพฺพีหิมฺหิ จ ถามว่า ก็ในสูตรนี้ อะไร ชื่อว่า พหุพพีหิ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ยุตตัตถสมาส ที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน ชื่อว่า พหุพพีหิ จึงกล่าวสูตรว่า อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิ อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในกาลใดนามบททั้งหลายถูกย่อ ไว้ในอรรถของบทเหล่าอื่น ในกาลนั้น สมาสนั้นชื่อว่า พหุพพีหิสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อญฺญปทตฺเถสุ แสดงอาธารสัตตมี คำว่า พหุพพีหิ แสดงสัญญา หรือว่า คำว่า อญฺญปทตฺเถสุ แสดง นิมิตตสัตตมี สูตรนี้ เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า ในกาลใด นามทั้งหลาย คือบททั้งหลาย อันเป็นสมาส ถูกย่อเข้าในอรรถทั้งหลายของบททั้งหลายเหล่าอื่นจากบทสมาส ในกาลนั้น สมาสนั้น ชื่อว่า พหุพพิหิสมาส ข้าวเปลือกจำนวนมากย่อมมีอยู่แก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า พหุพพีหิ (ผู้มีข้าวเปลือกมาก) สมาสชนิดนี้ ชื่อว่า พหุพพิหิสมาส เพราะความเหมือนกับพหุพฺพิหิศัพท์ (ผู้มีข้าวเปลือกมาก)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาคตสมโณ (สังฆารามมีสมณะมาแล้ว), ชิตินฺทฺริโย (สมณะ ผู้มีอินทรีย์อันตนชนะแล้ว), ทินฺนสุงฺโก (พระราชา ผู้มีภาษีอันประชาชนถวายแล้ว), นิคฺคตชโน (หมู่บ้าน อันมีชนออกไปแล้ว, หมู่บ้านร้าง), ฉินฺนหตฺโถ (บุรุษ ผู้มีมือขาดแล้ว), สมฺปนฺนสสฺโส (แคว้น อันมีข้าวกล้าอันสมบูรณ์) ย่อมมี โดยลำดับ แห่งพหุพพีหิสมาสมีทุติยาวิภัตติเป็นต้น อุทาหรณ์เหล่านั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว มีเพียงการตั้งชื่อพหุพพิหิสมาสและตั้งเป็นพหุพพิหิสมาสเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า นิโคฺรธปริมณฺฑโล (พระราชกุมาร ผู้เสมอกันเหมือนต้นไทร), จกฺขุภูโต (ผู้บรรลุจักษุ[อันสำเร็จด้วยปัญญา]) เป็นปฐมาพหุพพีหิสมาส ในอุทาหรณ์เหล่านั้น มีเพียงการลบอิวศัพท์ ด้วยวุตฺตตฺถานมปฺปโยโค หรือด้วยเตสํศัพท์ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สุวณฺณวณฺโณ (พระผู้มีพระภาค ผู้มีผิวเหมือนสีทอง), กรวิกสฺสโร (พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระสุรเสียงดั่งนกการเวก), พฺรหฺมสฺสโร (พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระสุรเสียงดั่งพรหม) เป็นฉัฏฐีอุปมาพหุพพิหิ การลบวิยศัพท์ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า ปณฺณปุปฺผผลานิ (ใบดอกและผลไม้ทั้งหลาย) เป็นอสมาหารทวันทวสมาส ในคำว่า สยเมว ปติตานิ (อันหล่นแล้วเอง) นี้ สยํศัพท์ และเอวศัพท์ เป็นนิบาต หลังนิบาตทั้งสองนั้น ลบวิภัตติด้วยสูตรว่า สพฺพาส ฯเปฯ ทีหิ จ

ในคำว่า วายุ จ โตยญฺจ นี้ หลังวายุศัพท์ ลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ

ในอรรถว่า สยํปติตปณฺณปุปฺผผลวายุโตยานิ อาหารา เยสนฺเต นี้ ตั้งชื่อพหุพพีหิสมาส และตั้งเป็นพหุพพิหิสมาส ลบวิภัตติ ลบอญฺญบท ด้วยวุตฺตตฺถานมปฺปโยโค หรือด้วยเตสํศัพท์ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์สมาส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงตั้งชื่อเป็นภินนาทิกรณพหุพพิหิสมาส (พหุพพิหิสมาสที่มีการย่อบททั้งหลายซึ่งมีอรรถ อันเป็นที่ตั้งต่างกันเข้าด้วยกัน) เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

นานาสทฺโท ในวากยะกว่า นานา ปการา ทุมา (ต้นไม้ทั้งหลาย อันมีประการต่างๆ) นี้เป็นนิบาต หลังบทนิบาต ลบโยวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพาสมา ฯเปฯ ทีหิ จ ท่านเรียกว่า

ปการา เพราะความที่นานาศัพท์ เป็นศัพท์แสดงความหมายว่าประเภท สมาสนี้เป็นกัมมธารยสมาส

ในบทว่า นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตาสานุ (มีไหล่เขาอันอบอวล ด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้ต่างๆ) นี้ วาสิตศัพท์ มองหาบทที่กระทำด้วยตติยาวิภัตติ ด้วยศัพท์ว่า นานาทุม ฯเปฯ ปุปฺผ เพราะเหตุนั้น รูปวิเคราะห์ว่า นานาทุมปติต ฯเปฯ ปุปฺเผหิ วาสิตา นานา ฯเปฯ ปุปฺผวาสิตา (ไหล่เขาทั้งหลายอันอบอวล ด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้ต่างๆ ชื่อว่า นานา ฯเปฯ ปุปฺผวาสิตา) ย่อมเป็นตติยาตัปปุริสสมาส เมื่อการมองหาโดยความเป็นการกระทำ และมีการกระทำแห่งวาสิตศัพท์ และปุปฺผศัพท์ แม้มีอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ วาสิตศัพท์อันเป็นตัวมีกรณะ(มีตติยาวิภัตติ) ยังปุปฺผศัพท์ อันเป็นตัวกรณะ (ประกอบด้วยตติยาวิภัตติ) ให้รู้โดยความเป็นตติยาวิภัตติของตน ฉันใด แม้เมื่อทำ(รูปวิเคราะห์)สมาสว่า วาสิตา สานุ วาสิตสานุ (ไหล่เขาอันอบอวล ชื่อว่า วาสิตสานุ) วาสิตศัพท์ ย่อมยังปุปฺผศัพท์นั่นเอง อันเป็นตัวกรณะของตน ให้รู้โดยความเป็นกรณะของตน ฉันนั้น เพราะเหตุนั้น ย่อมมีรูปวิเคราะห์สมาสว่า ไหล่เขาอันอบอวล ชื่อว่า วาสิตสานุ เพราะความที่วาสิตศัพท์ สื่อให้รู้ถึงปุปฺผศัพท์ได้ อนึ่ง คำว่า สานุ ได้แก่ ยอดเขา คำว่า ปพฺพ แปลว่า ยอด บางิ้งท่านก็กล่าวว่า ปพฺพตปพฺพ

ในบทว่า พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ (มียอด อันหยาดน้ำแห่งเมฆ อันย้อยประดับแล้ว) นี้ มีรูปวิเคราะห์ทุติยาตัปปุริสกิตันตสมาส (อยู่ภายใน)ว่า อมฺพุ ธาเรตีติ อมฺพุธโร (เมฆใด ย่อมทรงไว้ ซึ่งน้ำ เหตุนั้น เมฆนั้นชื่อว่า อมฺพุธร)

บทว่า พฺยาลมฺโพ ตัดบทเป็น วิ อาลมฺโพ ท่านกล่าว วิวิธา เพราะความที่วิศัพท์ เป็นศัพท์แสดงอย่างต่าง ๆ หลังวิศัพท์นั้น ลบสิวิภัตติ ตั้งชื่อกัมมธารยสมาส และทำวิธีของสมาสแล้ว เมื่อตั้งคำว่า วิ อาลมฺพ แล้ว ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทสอิวัณณะเป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา อาเทสวอักษร เป็นพอักษร ด้วยสูตรว่า โท ธสฺส จ ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปึ นำพยัญชนะประกอบสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ สมาสวิธีทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

แม้ในวากยะว่า จุมฺพิโต กูโฏ (ยอดอันประดับแล้ว) การเข้าสมากัน มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว เพราะความที่จุมฺพิตศัพท์ และกูฏศัพท์ มองหาความเกี่ยวเนื่องกัน แม้ที่อาศัพท์จะแตกต่างกัน ก็พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้ว

๓๒๙:๓๕๗. สูตรนี้ว่า **นามานำ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท** (เนื้อความที่เชื่อมเข้าด้วยกันของคำนาม เป็นสมาสที่ชื่อว่า ทวันทวสมาส) ออกมาจากสูตรว่า ตถา ทฺวนฺเท ฯเปฯ นญฺจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ทฺวนฺท ในสูตรว่า ทฺวนฺทฏฺฐา วา และ ตถา ฯเปฯ นญฺจ เมื่อมีคำถามว่า ก็ในสูตรนี้ อะไร ชื่อ ทฺวนฺท ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การรวบรวมนามศัพท์ทั้งหลาย ที่มีวิภัตติเดียวกัน อันใด การรวบรวมอันนั้น ชื่อว่า ทฺวนฺท จึงกล่าวสูตรว่า นามานำ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การรวบรวมนามศัพท์ทั้งหลาย ที่มีวิภัตติเดียวกัน อันใด การรวบรวมอันนั้น ชื่อว่า ทฺวนฺท

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า นามานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า สมุจฺจโย แสดงสัญญี คำว่า ทฺวนฺโท แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า ยุตตัตถสมาสใด ของนามทั้งหลาย จำนวนมากที่มีวิภัตติเดียวกัน คือมีวิภัตตเสมอกัน ยุตตัตถสมาสนั้น ชื่อทวันทวสมาส ปทวิคคหะ มีนัยที่กล่าวแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า สมณพฺราหฺมณา นี้ เมื่อตั้งคำว่า สมณ พฺราหฺมณ เมื่อลงโยวิภัตติ และ เพราะอุทาหรณ์บทนี้ เป็นอิตรีตรโยคะ จึงอาเทสโยวิภัตติเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพ ฯเปฯ เอ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๓๐:๓๔๐. สูตรนี้ว่า **มหตำ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท** (แปลง มหนฺต เป็น มหา ในเพราะบทที่มีเนื้อความเสมอกัน) ออกมาจากสูตรว่า ทฺวิปเท ฯเปฯ กมฺมธารโย ออกมาอย่างไร ? คือ ในบทว่า มหนฺตปุริสานี้ ท่านอาจารย์กล่าวถึงกัมมธารยสัญญาเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ทฺวิปเท ฯเปฯ ธารโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำว่า มหาปุริส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะบทหลังมีที่อาศัยเสมอกัน การอาเทสมหนฺตศัพท์ เป็นมหา ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า มหตำ มหา ฯเปฯ ปเท

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะบทหลังมีที่อาศัยเสมอกัน การอาเทสมหนฺตศัพท์ เป็นมหา ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า มหตำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า มหา แสดงการิยะ คำว่า ตุลฺยาธิกรเณ แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า ปเท แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่าในเพราะบทหลังมีที่อาศัยเสมอกัน การอาเทสมหนฺตศัพท์เป็นมหาย่อมมีได้ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มหาปุริโส (บุรุษผู้ประเสริฐ) พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า มหานที เมื่อตั้งคำว่า มหนฺตี นที แสดงปุมภาวาติเทสะแห่งมหนฺตีศัพท์ ที่เคยกล่าวในปุงลิงค์มาก่อนด้วยสูตรว่า กมฺมธารยสญฺเญ จ ห้ามอีปัจจัย แล้วด้วยการทำปุมภาวะนั้น เมื่อตั้งคำว่า ทหนฺต นที แล้ว อาเทสมหนฺตศัพท์ เป็นมหา ด้วยสูตรนี้

ก็ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า มหปฺผลํ (ผลไม้ใหญ่), มหทฺธนํ (ทรัพย์มาก), มหพฺภยํ (ภัยใหญ่) นี้ อาเทสมหนฺตศัพท์ เป็นมหาด้วยพหุวจนศัพท์

ในสมาสอันมีที่อาศัยต่างกัน มีอาทิว่า มหติยา ยโส มหายโส, มหติยา วิสิฏฺโฐ มหาวิสิฏฺโฐ, มหโต พุทฺธสฺส โพธิ มหาโพธิ (สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหาโพธิ), มหนฺเต สพฺพญฺญุตญฺญาเณ สตฺโต ลคฺโคติ มหาสตฺโต (ชนผู้ข้องแล้วในพระสัพพัญญุตญาณอัน ประเสริฐ ชื่อว่า มหาสตฺต) และในวากยะทั้งหลายว่า มหา เต อุปาสกปริจฺจาโค, พาราณสิรชฺชํ นาม มหา การอาเทสมหนฺตศัพท์ เป็นมหา ย่อมสำเร็จได้ด้วยการแบ่งสูตรว่า มหตๆ มหา.

๓๓๑:๓๕๓. สูตรนี้ว่า **อิตฺถิยๆ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ** (ในเพราะบทหลังที่มีเนื้อความเสมอกันอันเป็นไปในอิตถีลิงค์ ถ้ามีนามศัพท์อิตถีลิงค์ที่เคยแสดงปุงลิงค์ [เป็นบทหน้า] บทนั้นพึงเป็นเหมือนปุงลิงค์) ออกมาจากสูตรว่า อญฺญปท ฯเปฯ หิ ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นอัญญปทัตถสมาส ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทีฆชงฺฆา ในอรรถของบทอื่น ด้วยสูตรว่า อญฺญปท ฯเปฯ หิ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความไม่มีแห่งอาปัจจัยที่แสดงความเป็นอิตถีลิงค์ที่บทหน้า ในอุทาหรณ์ว่า ทีฆชงฺโฆ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะบทหลังที่มีเนื้อความเสมอกันกำลังเป็นไปในอิตถีลิงค์ ในสมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน นามศัพท์ที่แสดงอิตถีลิงค์ที่เคยแสดงปุงลิงค์มาเป็นบทหน้า พึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า อิตฺถิยๆ ภาสิต ฯเปฯ เจ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะบทหลังที่มีเนื้อความเสมอกัน กำลังเป็นไปในอิตถีลิงค์ ในสมาสที่มีอรรถของบทอื่นเป็นประธาน ถ้านามศัพท์ที่เป็นอิตถีลิงค์ ที่เคยแสดงปุงลิงค์ เป็นบทหน้า ย่อมมีไซร้ นามศัพท์นั้น พึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า อิตฺถิยๆ แสดงอาธารสัตตมี คำว่า ภาสิตปุมา แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า อิตฺถี แสดงการี คำว่า ปุมา แสดงการิยะ คำว่า อิว แสดงอุปมาโชตกะ

คำว่า เจ แสดงสังสยัตถะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะบทหลังที่มีเนื้อความเสมอกันกำลังเป็นไปในอิตถีลิงค์ บัดนี้ ถ้ามีนามศัพท์อิตถีลิงค์ ในสมาสนี้ ที่เคยแสดงปุงลิงค์ในก่อน คือในกาลก่อนแต่การทำสมาส นามศัพท์นั้นพึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์ อีกนัยหนึ่ง นามศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์นั่นแหละในกาลก่อน (มา) บัดนี้ แสดงอิตถีลิงค์ในบทสมาส นามศัพท์นั้นพึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์ ปุงลิงค์อันท่านเคยแสดงในก่อน ด้วยศัพท์นั้น เพราะเหตุนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า ภาสิตปุมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทีฆชงฺโฆ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในวากยะว่า ทีฆา ชงฺฆา ยสฺสา โสยํ (แข้งของบุคคลใดยาว) หลังทีฆศัพท์ ลงอาปัจจัย หลังชงฺฆศัพท์ ลงอาปัจจัย เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ เพราะความที่บททั้งสองเป็นอิตถีลิงค์ ในอรรถว่า ทีฆา ชงฺฆา ยสฺส โส (แข้งของบุคคลใดยาว) ตั้งชื่อพหุพพีหิสมาส ทำวิธีของสมาสเป็นต้น ลบวิภัตติ และทำความเป็นปกติ เมื่อตั้งบทว่า ทีฆาชงฺฆา เมื่อทำปุมภาวาติเทสแห่งทีฆาศัพท์ อันเป็นบทหน้าแล้ว เมื่อไม่มีการห้ามอาปัจจัย (ที่บทหลัง) จึงทำรัสสะอาอักษรที่ ชงฺฆาศัพท์อันเป็นบทหลัง ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ จ เมื่อตั้งเป็นนามแล้ว ลงสิวิภัตติ เมื่ออาเทสสิวิภัตติ เป็นโอแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า กลฺยาณภริโย (บุรุษผู้มีภรรยางาม), ปหุตปญฺโญ (บุรุษผู้มีปัญญามาก) ก็นัยนี้เหมือนกัน

ถามว่า อุทาหรณ์ว่า พฺราหฺมณพนฺธุภริยา มีเพื่อประโยชน์อะไร ?

ตอบว่า ก็ในคัมภีร์นยาสะ ทำเป็นกัมมธารยสมาสแล้ว ไม่ทำปุมภาวาติเทสที่บทหลังว่า ภริยา เพราะศัพท์ว่า ภริยา ไม่เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อน จึงกล่าวรูปสำเร็จว่า พฺราหฺมณพนฺธุภริยา ก็รูปสำเร็จนั้น กระทำเป็นพหุพพีหิสมาส ด้วยรูปวิเคราะห์ว่า พฺรหฺมณพนฺธุภริยา ยสฺส โสยนฺติ พฺรหฺมณพนฺธุภริโย (ภรรยาผู้เป็นเชื้อสายพราหมณ์ของบุคคลใด เหตุนั้นบุคคลนั้น ชื่อว่า พฺรหฺมณพนฺธุภริยา ไม่ทำปุมภาวาติเทส เพราะความไม่มีศัพท์ที่เคยแสดงความเป็นปุงลิงค์มาก่อนที่บทหน้า แล้วทำความเป็นรัสสะอาปัจจัยที่บทหลัง ลงสิวิภัตติแล้ว พึงกล่าวรูปสำเร็จว่า พฺราหฺมณพนฺธุภริโย

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านนำอุทาหรณ์มีอาทิว่า สทฺธาธุโร (ผู้มีศรัทธาเป็นใหญ่), สทฺธาปกติโก (ผู้มีศรัทธาเป็นปกติ), ปญฺญาปกติโก (ผู้มีปัญญาเป็นปกติ), ปญฺญาวิสุทฺธิโก (ผู้มีปัญญาอันบริสุทธิ์) มาเป็นคำตอบว่า บทว่า ภาสิตปุมา (ซึ่งเคยแสดงปุงลิงค์) มีประโยชน์เพื่อปฏิเสธการทำเป็นปุงลิงค์ของคำถามว่า ภาสิตปุมาติ กึ. ประโยชน์อะไรด้วยบทว่า ภาสิตปุมา (ซึ่งเคยแสดงความเป็นปุงลิงค์)

๓๓๒:๓๔๓. สูตรนี้ว่า **กมฺมธารยสญฺเญ จ** (ถ้ามีศัพท์อิตถีลิงค์ที่เคยกล่าวปุงลิงค์มาก่อน พึงทราบเหมือนปุงลิงค์ ในเพราะบทหลังอันมีความหมายเสมอกันที่เป็นไปในอิตถีลิงค์ ในสมาสที่มีชื่อว่ากรรมธารยะและอื่น ๆ) ออกมาจากสูตรว่า อิตฺถิยํ ฯเปฯ เจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า การแสดงความเป็นปุงลิงค์ของบทหน้าด้วยสูตรว่า อิตฺถิยํ ฯเปฯ เจ ในพหุพพีหิสมาสทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า ทีฆชงฺโฆ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การแสดงความเป็นปุงลิงค์ในกัมมธารยสมาสทั้งหลาย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า พฺราหฺมณทาริกา ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ความเป็นปุงลิงค์ของบทหน้า แม้ในกัมมธารยสมาสทั้งหลาย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า พฺราหฺมณทาริกา ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า กมฺมธารยสญฺเญ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ก็ในสมาสที่ตั้งชื่อเป็นกัมมธารยสมาส ในเพราะบทหลังมีเนื้อความเสมอกัน ในอิตถีลิงค์ถ้านามศัพท์ที่เคยแสดงปุงลิงค์ในกาลก่อน (มา)แสดงอิตถีลิงค์ในบัดนี้ นามศัพท์นั้นพึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า กมฺมธารยสญฺเญ แสดงอาธารสัตตมี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะหรือ สมุจจยะ ขยายความว่า ก็ในสมาสที่ตั้งชื่อเป็นกัมมธารยสมาส ในเพราะบทหลังมีเนื้อความเสมอกัน ถ้านามศัพท์ที่เคยแสดงปุงลิงค์ในกาลก่อน (บัดนี้) แสดงอิตถีลิงค์ มีอยู่ในสมาสนี้ นามศัพท์นั้น พึงเห็นเป็นเหมือนปุงลิงค์ สญฺญศัพท์ มีไว้เพื่อถือเอาสมาสอื่น เพราะเหตุนั้น รูปวิเคราะห์ว่า ตสฺสา มุขํ ตมฺมุขํ, กุกฺกุฏิยา อณฺฑํ กุกฺกุฏณฺฑํ ย่อมสำเร็จได้ และการประกอบรูปวิเคราะห์ในตัทธิตว่า ตสฺส ภาโว ตตฺตํ การประกอบวากยะในกิริยาอาขยาตว่า ตํ อิว อตฺตานมาจรติ และการประกอบวากยะในนามศัพท์ว่า ตสฺส เวลายํ ตทา ย่อมสำเร็จได้ ด้วยจศัพท์

อนึ่ง ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ การแสดงความเป็นปุงลิงค์ ย่อมมีที่บทหน้าเท่านั้นด้วยสูตรทั้งสอง (แต่) ในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์อัตถพยาขยาน กล่าวว่า ความเป็นปุงลิงค์ย่อมมีแก่บทหลัง และความเป็นปุงลิงค์ย่อมมีแก่บททั้งสอง ตามลำดับ และท่านกล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ในคัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะว่า (สูตรที่ ๕๐๓)

ความเป็นปุงลิงค์ของบทหลัง กล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะ
ความเป็นปุงลิงค์ของบทหน้า กล่าวไว้ในปทรูปสิทธิปกรณ์
ความเป็นปุงลิงค์ของทั้งสองบท กล่าวไว้ในคัมภีร์อัตถพยาขยาน
ความเห็นในท่ามกลางดีกว่าความเห็นอื่น

(ในคาถาสังคหะนั้น) มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า :-

สองบทว่า ปรสฺส ภาโว ได้แก่ ความเป็นปุงลิงค์แห่งบทหลัง บทว่า ปุพฺพสฺส ความเป็นปุงลิงค์แห่งบทหน้า บทว่า อุภยภาโว ได้แก่ ความเป็นปุงลิงค์แห่งบททั้งสอง บทว่า เตสุ ได้แก่ ในการแสดงความเป็นปุงลิงค์เหล่านั้น บทว่า ปุพฺพสฺส ได้แก่ การแสดงความเป็นปุงลิงค์แห่งบทหน้า บทว่า สุนฺทโร แปลว่า น่ายกย่องกว่า

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พฺราหฺมณทาริกา (เด็กหญิงวรรณะพราหมณ์), ขตฺติยกญฺญา (หญิงสาววรรณะกษัตริย์), ขตฺติยกุมาริกา (เด็กหญิงวรรณะกษัตริย์) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อตั้งวากยะว่า พฺราหฺมณี ทาริกา, ขตฺติยา กญฺญา, ขตฺติยา กุมาริกา แสดงความเป็นปุงลิงค์ของบทหน้าทั้งหลาย อันมีอีปัจจัยเป็นที่สุด และมีอาปัจจัยเป็นที่สุดเท่านั้น

ถามว่า อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ขตฺติยพนฺธุทาริกา (เด็กหญิงผู้เป็นเชื้อพระวงศ์), พฺราหฺมณพนฺธุทาริกา (เด็กหญิงผู้เป็นเชื้อสายพราหมณ์) มีไว้เพื่ออะไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวคำว่า ภาสิตปุมา ไว้เพื่อให้รู้ว่า แม้เมื่อตั้งปาฐะว่า ขตฺติยพนฺธุทาริกา และ พฺราหฺมณ พนฺธุทาริกา ไม่ต้องเห็นความเป็นปุงลิงค์ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีความเป็นคือการแสดงเป็นปุงลิงค์ แห่งพนฺธุศัพท์ ในบทที่มีเนื้อความเสมอกัน ในกัมมธารยสมาส

๓๓๓:๓๔๔. สูตรนี้ว่า **อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส** (แปลง น เป็น อ ในเพราะตัปปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อุเภ ตปฺปุริสา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวว่า กัมมธารยสมาส และทิคุสมาสทั้งสอง ชื่อว่า ตัปปุริสสมาส ด้วยสูตรนี้ว่า อุเภ ตปฺปุริสา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า น พฺราหฺมโณ เมื่อมีคำถามว่า ในอุทาหรณ์เหล่านั้น รูปสำเร็จว่า อพฺราหฺมโณ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อพฺราหฺมโณ ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสนอักษร เป็นออักษร จึงกล่าวสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในตัปปุริสสมาส คือในเพราะบทหลังหนปลาย การอาเทสนอักษรเป็นอ ย่อมมีได้ เพราะความที่บทว่า “น” เป็นส่วนหนึ่งของ ตัปปุริสสมาส

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ การี และนิมิตตสัตตมี ขยายความว่า ในเพราะตัปปุริส คือบทหลัง หนปลาย อาเทสนิปาตบททั้งตัว เป็นอ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในพหุพพีหิสมาสทั้งหลาย อันมีอุทาหรณ์มีอาทิว่า อมโล (โลกุตรธรรมที่ปราศจากมลทิน) อาเทส น นิปาตบททั้งตัวเป็น อ ย่อมมีได้ด้วยการแบ่งสูตรว่า อตฺตํ นสฺเส

๓๓๔:๓๔๕. สูตรนี้ว่า **สเร อนฺ** (แปลง น เป็น อนฺ ในเพราะสระอันเป็นตัปปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อพราหฺมโณ เพราะทำอาเทส น นิปาตบททั้งตัวเป็นอ ในเพราะตัปปุริสสมาสอันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า อพฺราหฺมโณ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า อนสฺโส (เหมือนม้า, ลา) ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสนนิปาตบททั้งตัว เป็นอนฺ ในเพราะตัปปุริสสมาสอันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า อนสฺโส ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะสระหลังอาเทสนนิปาตบททั้งตัวเป็นอนฺ ในตัปปุริสสมาสอันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า อนสฺโส ย่อมมี จึงกล่าวสูตรว่า สเร อนฺ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะสระหลัง อาเทสนนิปาตบททั้งตัวเป็นอนฺ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า การอาเทส น นิปาตบททั้งตัวที่กำลังเป็นไปในตัปปุริสสมาสเป็นอนฺ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อนสฺโส (ลา), อนิสฺสโร (ผู้ไม่เป็นใหญ่, ลูกจ้าง), อนริโย (ผู้ไม่ประเสริฐ), อนิฏฺโฐ(อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ก็นพหุพพีหิสมาส อันมีอุทาหรณ์ว่า อนนุวตฺตํ (การไม่ประพฤติตาม) การอาเทสนนิปาตบททั้งตัว เป็นอนฺ ย่อมมีได้ด้วย สเร อนฺ โยควิภาค ซึ่งเว้นตปฺปุริสศัพท์ที่ตามมาก็ในสูตรนี้การเขียนนอักษรไว้เป็น ย ตัวต่อมา ในสูตรว่า สเร อนฺ เพื่อสื่อให้รู้ว่า นอักษรไม่มีสระ เหมือนวากยะว่า นฏฺโคณสฺส นฏฺโคณภาวญาปนตฺถํ สิงฺเค ติณปลฺลวพนฺธนํ วิย (เหมือนการผูกหญ้าอ่อนไว้ที่ปลายเขา เพื่อสื่อให้รู้ความที่โคเขาขาด เป็นโคเขาขาด)

๓๓๕:๓๔๖. สูตรนี้ว่า **กทฺ กุสฺส** (แปลง กุ เป็น กทฺ ในเพราะสระอันเป็นตัปปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า อุเภ ตปฺปุริสา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส น อักษร เป็นอนฺ ในเพราะออักษร ในตัปปุริสสมาส อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า อพฺราหฺมโณ (เหมือนพราหมณ์), อนสฺโส (เหมือนม้า, ลา) เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมี

ความเป็นอย่างนั้น ในสมาสทั้งสองอันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า กทนฺนํ (ข้าวอันน่ารังเกียจ), กทสนํ (อาหารอันน่ารังเกียจ) การอาเทสกุอักษรเป็นกทฺ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในสมาสทั้งสอง อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า กทนฺนํ, กทสนํ การอาเทสกุนิปาตบททั้งตัว เป็นกทฺ ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า กทฺ กุสฺส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสนิบาต คือ กุ เป็นกทฺ ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๒ บท ขยายความว่า ในเพราะสระหลัง การอาเทสนิบาต คือ กุ อันกำลังเป็นไปในอุภยตัป ปุริสสมาส เป็นกทฺ ย่อมมีได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กทนฺนํ, กทสนํ อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

มีรูปวิเคราะห์ว่า กุจฺฉิตา ทารา เยสํ อปุญฺญการานํ เต โหนฺติ กุทารา (ภรรยาอันน่ารังเกียจ มีอยู่แก่บุคคลเหล่าใด ผู้ไม่เคยทำบุญไว้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า กุทาระ = ผู้มีภรรยาอันน่ารังเกียจ)

เหมือนอย่างนั้น คือ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุปุตฺตา (บุตรอันน่ารังเกียจ), กุเคหา (เรือนน่าเกลียด), กุวตฺถา (ผ้าไม่สวย), กุทาสา (ทาสอันน่ารังเกียจ, ทาสเลว) ไม่ต้องอาเทสกุนิปาตบท เป็นกทฺ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสระหลัง

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุปุตฺตา, กุทารา ไว้ด้วยอำนาจของอุภยตัปปุริสสมาส

๓๓๖:๓๔๗. สูตรนี้ว่า **กาปฺปตฺเถสุ จ** (แปลง กุ ในอรรถว่า น้อย เป็น กา ในเพราะตัปปุริสสมาส) ออกมาจากสูตรว่า กทฺ กุสฺส ออกมาอย่างไร ? ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส กุนิปาตบททั้งตัว เป็นกทฺ ในเพราะสระหลังในตัปปุริสสมาสทั้งสอง ในสูตรว่า กทฺ กุสฺส เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การอาเทส กุนิปาตบททั้งตัวเป็นกา ในตัปปุริสสมาสทั้งสอง อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า กาลวนํ (เกลือจำนวนน้อย), กาปุปฺผ (ดอกไม้จำนวนน้อย) ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การอาเทสนิปาตบท คือ กุ ทั้งตัว เป็นกา ย่อมมีได้ ในตัปปุริสสมาสทั้งสอง อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า กาลวนํ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสนิปาตบท คือ กุ ทั้งตัว เป็นกา ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ อาธารสัตตมี และอนุกัฑฒนะ หรือ คำว่า จ แสดงกฺวจตฺถ (อรรถของกฺวจิศัพท์)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า กาปุริสา นี้ มีการอาเทสเป็นกา ในอรรถว่าน่าเกลียด ด้วยพหุวจนศัพท์

๓๓๗:๓๕๐. สูตรนี้ว่า **กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต** (แปลงสระท้ายซึ่งเป็นที่สุดของสมาสเป็น อ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ อันเป็นการตั้งชื่อสมาส และทำตามวิธีของสมาส ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำ วิธีตั้งชื่อสมาส และทำวิธีของสมาส ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จที่ทำเป็นพิเศษทั้งหลายมีอาทิว่า เทวราโช (พระราชาแห่งทวยเทพ), เทวสโข (สหายของทวยเทพ), ปญฺจควำ วัว ๕ ตัว, ฉตฺตุปาหนำ (ร่มและรองเท้า), อุปสรทำ (วันใกล้แห่งสราทกาล), วิสาลกฺโข (ผู้มีนัยน์ตากว้าง), วิมุโข (ใบหน้าไม่งาม[หล่อ]) พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในบรรดาอุทาหรณ์มีอาทิว่า เทวราโช, เทวสโข, ปญฺจควำ, ฉตฺตุปาหนำ, อุปสรทำ, วิสาลกฺโข, วิมุโข (เหล่านี้) รูปสำเร็จที่ทำเป็นพิเศษทั้งหลายแห่งอุทาหรณ์เหล่านั้น บางอุทาหรณ์ ย่อมมีได้ด้วยการทำอักษรให้เป็นอักษรใหม่ หรือบางอุทาหรณ์ ด้วยการลงอปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ รนฺโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสสระที่สุดแห่งนามบททั้งหลาย อันเป็นสระที่สุดของสมาสเหล่านั้น ย่อมมีได้บ้าง และลงอปัจจัยได้ในบางอุทาหรณ์

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า กฺวจิ แสดงอรรถของกฺวจิศัพท์ คำว่า สมาสนฺตคตานำ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อกาโร แสดงการิยะ คำว่า อนฺโต แสดงการี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ถ้ามี คำถามว่า การทำอักษร ให้เป็นอักษรอีกครั้งด้วยสูตรนี้ จะมีประโยชน์อะไร ? ตอบว่า การแปลง อ อักษรเป็น อ อักษรอีก ย่อมห้ามราชาทิคณะ ย่อมให้ถึงความพิเศษแห่งสระท้าย และย่อมแสดงปัชชุนนคติกนัย จริงอยู่ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า เทวราโช เมื่อไม่ทำอักษร ให้เป็นอักษรอีกครั้งหนึ่ง ก็จะได้รูปสำเร็จด้วยอำนาจแห่งราชาทิคณะมีอาทิว่า เทวราชา, เทวสขา พึงมี รูปสำเร็จทั้งหลายแห่งโอการันต์มีอาทิว่า เทวราโช, เทวสโข ไม่พึงมี แต่เมื่อราชาคณะถูกทำด้วยสูตรนี้ ใส่เข้าไปในปุริสาคณะ รูปสำเร็จทั้งหลายว่า เทวราโช, เทวสโข ย่อมมีได้ และในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วิสาลกฺขี นี้ เมื่อทำอิอักษร ให้เป็นอักษรแล้ว ย่อมมีรูปสำเร็จเป็น อ การันต์มีอาทิว่า วิสาลกฺโข

ในอุทาหรณ์ว่า ฉฏฺตุปาหนำ ทำอาอักษรเป็นที่สุด ในคำว่า ฉฏฺตุปาหนา ให้เป็นเอกวจนะ และเป็นนปุงสกลิงค์ เพราะความเป็นสมาหารทวันทวสมาส ทำความเป็นรัสสะ แห่งอาอักษร ซึ่งกำลังเป็นไปในนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรว่า สโร รสฺโส นปุ๎สเก แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว การแปลง อ อักษรเป็น อ อักษรอีก เป็นการแสดงปัชชุนนคติกนัย

อนึ่ง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปญฺจควำ มีความหมายว่า โค ๕ ตัว ถูกรวบรวมเข้าด้วยกันแล้ว ตั้งเป็นสมาสเป็นต้น เมื่อตั้งคำว่า ปญฺจโค แล้ว ลงอปัจจัยด้วยสูตรนี้ แยกโคศัพท์เมื่อสูตรว่า คาว เส, อวมฺหิ จ, ตโต น มำ ฯเปฯ เส ตามไปอยู่ ทำอาเทสโออักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ สเร จ ย่อมสำเร็จรูปเป็น ปญฺจควำ และในคำว่า ปญฺจควำ นี้ ออักษร เป็นการิยะ อนฺตศัพท์ เป็นการี และอนฺตศัพท์ เป็นอวยวาเปกขะ (มองหาส่วนประกอบ[ย่อย])

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เทวราโช บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์มีอาทิว่า เทวราโช, เทวสโข ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการทำราชาทิคณะ อุทาหรณ์ว่า สตฺตาหำ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการแสดงปัชชุนนคติกนัย อุทาหรณ์ว่า ปญฺจควำ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการลงอปัจจัย

๒ อุทาหรณ์ว่า ฉฏฺตุปาหนำ, อุปสรทำ เป็นปัชชุนนคติกนัยนั่นเอง อุทาหรณ์ว่า วิสาลกฺโข ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสอิอักษร เป็นออักษร อุทาหรณ์ว่า อุปสรทำ เป็นปัชชุนนคติกนัยนั่นเอง

ในผลของการอาเทสศัพท์ อุทาหรณ์ว่า ปจฺจกฺขธมฺมา ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทส อ อักษร ให้เป็นอาอักษร อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สุคนฺธิ, ทุคฺคนฺธิ, ปูติคนฺธิ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทส อ อักษรเป็น อิ อักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า พหุนทิโก (ชนบทที่มีแม่น้ำมาก), พหุกตฺตุโก (ประเทศที่มีอำมาตย์มาก) ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการลงกปัจจัย ในคำว่า นทิโก นี้ ท่านให้ทำรัสสะแห่งอีอักษรของนทีศัพท์ ในเพราะ ก ปัจจัยหนปลาย ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ

๓๓๘:๓๕๖. สูตรนี้ว่า **นทิมฺหา จ** (ลง ก ปัจจัยท้ายศัพท์ชื่อว่า นที และศัพท์อื่นที่อยู่ท้ายสมาส) ออกมาจากสูตรว่า กฺวจิ สมาสนฺต ฯเปฯ รนฺโต ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พหุนทิโก (ชนบทที่มีแม่น้ำมาก), พหุกตฺตุโก (ประเทศที่มีอำมาตย์มาก) ด้วยการศัพท์ในสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ รนฺโต เมื่อมีคำถามว่า

เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวสูตรว่า นทิมฺหา จ ไว้ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า แม้เมื่ออุทาหรณ์สำเร็จได้ด้วยการศัพท์ ท่านก็กล่าวสูตรนี้ไว้อีก เพื่อความแน่นอน จึงกล่าวสูตรว่า นทิมฺหา จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อนึ่ง หลังจากนทีศัพท์ ลงกปัจจัยในสมาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และสมุจจยะ ขยายความว่า หลังจากนทีศัพท์ ลงกปัจจัยในที่สุดแห่งสมาส ด้วยจศัพท์ ย่อมลงกปัจจัยหลังจากที่สุดของกัตตุศัพท์ ด้วยจศัพท์ และ คำว่า นที นี้ ตั้งชื่ออีอักษรและอุอักษร ซึ่งแสดงอิตถีลิงค์ ตามคัมภีร์อื่น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้อีก เพื่อความแน่นอน

๓๓๙:๓๕๘. สูตรนี้ว่า **ชายาย ตุหำชานิ ปติมฺหิ** (แปลง ชายา เป็น ตุหำ หรือ ชานิ ในเพราะ ปติ ศัพท์ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ทฺวนฺโท ออกมาอย่างไร ? ก็ท่านอาจารย์กล่าวถึงการตั้งชื่อทวันทวสมาส แห่งอุทาหรณ์ว่า ชายาปติ ด้วยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ทฺวนฺโท เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุหำปติ (ภรรยาและสามี), ชานิปติ (ภรรยาและสามี) ในทวันทวสมาส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารยบ์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายว่า ตุหำปติ (ภรรยาและสามี), ชานิปติ (ภรรยาและสามี) ย่อมมีได้ เพราะทำอาเทสชายาศัพท์ เป็นตุหำ และชานิ ในทวันทวสมาส จึงกล่าวสูตรว่า ชายาย ตุหำชานิ ปติมฺหิ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะปติศัพท์ หนปลาย อาเทสศัพท์ คือชายา เป็นศัพท์เหล่านี้ คือ ตุหำ และ ชานิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ชายาย แสดงการิ คำว่า ตุหำชานิ แสดงการิยะ คำว่า ปติมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

ในวากยะว่า ชายา จ ปติ จ (ภรรยา ด้วย สามี ด้วย) ตั้งชื่อทวันทวสมาสเป็นต้นแล้ว เมื่อทำอาเทสชายาศัพท์ เป็น ตุหำ และชานิ แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

๓๔๐:๓๕๕. สูตรนี้ว่า **ธนุมฺหา จ** (ลง อา ปัจจัยท้าย ธนุ ศัพท์และศัพท์อื่นๆ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ นฺโต ออกมาอย่างไร คือ ท่านอาจารย์ทำอาเทสอักษรอันเป็นที่สุดในพหุพพีหิสมาส อันมีอุทาหรณ์เป็นอาทิว่า ปจฺจกฺขธมฺมา

เป็นอาอักษรด้วยการศัพท์ ในสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ รนฺโต แล้วกล่าวรูปสำเร็จว่า ปจฺจกฺขธมฺมา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีอาอักษรเป็นที่สุดว่า กณฺหิวธนฺวา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า กณฺหิวธนฺวา สำเร็จแล้วด้วยอำนาจแห่งอาปัจจัยที่ลงหลังธนุศัพท์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กณฺหิวธนฺวา จึงกล่าวสูตรว่า ธนุมฺหา จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าและลงอาปัจจัยหลังธนุศัพท์ ในที่สุดแห่งสมาส คำว่า ธนุมฺหา ตัดบทเป็น ธนุ + อา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ธนุมฺหา แสดงอวธิ คำว่า อา แสดงวิสยิ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวมเอาอุทาหรณ์ว่า ปจฺจกฺขธมฺมา ด้วยจศัพท์ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า กณฺหิวธนฺวา ในอรรถว่า กณฺหิโว ธนุ ยสฺส (ธนูซึ่งมีข้อมากของบุคคลนั้นมีอยู่) ตั้งชื่อสมาสเป็นต้น เมื่อตั้งคำว่า กณฺหิวธนุ ลงอาปัจจัยในที่สุดแห่งสมาสด้วยสูตรนี้ ในเพราะอาอักษรหนปลาย ทำอาเทส อุ อักษรเป็น ว อักษรด้วยสูตรว่า วโมทุทนฺตานำ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ คำว่า กณฺหิโว ได้แก่ คันธนูที่ทำจากเขาสัตว์ มีข้อต่อมาก

๓๔๑:๓๓๖. สูตรนี้ว่า **อำวิภตฺตีน ฯเปฯ ภาวา** (แปลงวิภัตติทั้งหลายท้ายอัพยยีภาวสมาสซึ่งมี อ อักษรเป็นที่สุดเป็น อำ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหหลายว่า อุปสคฺค ฯเปฯ ภาโว, โส นปุ๎สกลิงฺโค ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ย่อมตั้งชื่ออัพยยีภาวะ และตั้งเป็นอัพยยีภาวสมาสของนามบททั้งหลาย อันมีอุปสัคหรือนิบาตเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า อุปสคฺค ฯเปฯ ภาโว และย่อมทำอัพยยีภาวสมาสนั้นให้เป็นนปุงสกลิงค์ ด้วยสูตรว่า โส นปุ๎สกลิงฺโค เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น พึงทำการอาเทสวิภัตติทั้งหลายมีสิวิภัตติเป็นต้น ที่ลงหลังอัพยยีภาวสมาสทั้งหลายอันกำลังเป็นไปในนปุงสกลิงค์เป็นอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า พึงอาเทสวิภัตติทั้งหลาย มีสิวิภัตติเป็นต้น ที่ลงหลังอัพยยีภาวสมาสทั้งหลาย ซึ่งเป็นอการันต์ อันกำลังเป็นไปในนปุงสกลิงค์เป็นอำเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า อำวิภตฺตีน ฯเปฯ ภาวา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสวิภัตติทั้งหลาย มีสิวิภัตติเป็นต้น ที่ลงหลังอัพยยีภาวสมาสทั้งหลาย ซึ่งเป็นอการันต์นั้น เป็นอำ ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อำ แสดงการิยะ คำว่า วิภตฺตีนำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อการนฺตา แสดง ตัพพิเสสนะ คำว่า อพฺยยีภาวา แสดงอวธิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร กฺวจิศัพท์ ย่อมตามมาอย่างมัณฑูกคติกนัย ประโยชน์ของกฺวจิศัพท์ ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๔๒:๓๓๗. สูตรนี้ว่า **สโร รสฺโส นปุสเก** (สระท้ายของสมาสในนปุงสกลิงค์ย่อมเป็นรัสสะ) ออกมาจากสูตรว่า โส นปุสกลิงฺโค ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นนปุงสกลิงค์ ของอัพยยีภาวสมาสทั้งหลายแม้ทั้งปวง ด้วยสูตรว่า โส นปุสกลิงฺโค เมื่อมีคำถามว่า

เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีอิอักษรและอุอักษรเป็นที่สุด มีอาทิว่า อธิตฺถิ, อธิกุมาริ, อุปวธุ, อุปคงฺคำ, อุปมณีกำ แห่งอัพยยีภาวสมาสทั้งหลาย ซึ่งกำลังเป็นไปในนปุงสกลิงค์ แห่งบทสมาสทั้งหลาย อันมีอีอักษรและอูอักษรเป็นที่สุด มีอาทิว่า อธิตฺถี, อธิกุมารี, อุปวธู, อุปคงฺคา, อุปมณีกำ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งอิอักษรและอุอักษรเป็นที่สุด เพราะทำรัสสะ สระที่สุดของอัพยยีภาวสมาสทั้งหลาย ซึ่งกำลังเป็นไปในนปุงสกลิงค์ แห่งอีอักษรและอูอักษรเป็นที่สุดทั้งหลาย มีอาทิว่า อธิตฺถี, อธิกุมารี ฯเปฯ อุปมณีกำ ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า สโร รสฺโส ฯเปฯ เก

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า รัสสะสระ อันเป็นที่สุด แห่งอัพยยีภาวสมาส ที่กำลังเป็นไป ในนปุงสกลิงค์ ย่อมมีได้

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สโร แสดงการี คำว่า รสฺโส แสดงการิยะ คำว่า นปุสเก แสดงอาธารสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๔๓:๓๓๘. สูตรนี้ว่า **อญฺญสฺมา โลโป จ** (ลบวิภัตติทั้งหลายท้ายอัพยยีภาวสมาสอื่น ๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า อวิภตฺตีน ฯเปฯ ภาวา ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสวิภัตติทั้งปวง (ที่ลง)หลังอัพพยีภาวสมาส ที่เป็นอการันต์ เป็นอำ ด้วยสูตรว่า อวิภตฺตีน ฯเปฯ ภาวา ถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น พึงมีการอาเทสเป็นอะไร แห่งวิภัตติทั้งหลาย (ที่ลง)หลังอัพพยีภาวสมาส ที่มิใช่อการันต์ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ย่อมมี

การลบวิภัตติทั้งหลาย ที่ลงหลังอัพพยีภาวสมาส ที่มิใช่อการันต์ จึงกล่าวสูตรว่า อญฺญสฺมา โลโป จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการลบวิภัตติทั้งหลาย ที่ลงหลังอัพพยีภาวสมาส อย่างอื่น คือที่มิใช่อการันต์

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า อญญสฺมา แสดงอวธิ คำว่า โลโป แสดงการิย คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีนัยอันกล่าวแล้วนั่นเทียว

นี้เป็นนัยแห่งคำที่ออกมาแล้ว จากคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

จบการพรรณนาสมาสกัณฑ์ที่ ๗ ในนามกัป แห่งคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๕. ตทฺธิตกณฺฑ

อฏฺฐมตทฺธิตกณฺฑวณฺณนา

พรรณนาตัทธิตกัณฑ์ที่ ๘

๓๔๔:๓๖๑. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสมาสนามอันแสดงการกะ อันมีความเชื่อต่อกันด้วยสูตรทั้งหมดมีอาทิว่า นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโต ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงตัทธิตนามอันแสดงสภาวการอันเว้นจากอวธิ จึงเริ่มกล่าวสูตรทั้งหลายมีอาทิว่าการทำวิธีแห่งปัจจัย มีอาทิว่า **วา ณปจฺเจ** (ลง ณ ปัจจัยหลังนามศัพท์ในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา เป็นแดนเกิด มีสูตรนั้นเป็นเหตุออกมาจากสูตรนั้นออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปัจจัย หลังนามศัพท์ทั้งหลายด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่าไหน ย่อมลงหลังนามศัพท์ประเภทไหน ในอรรถอะไร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในสามัญญตัทธิต ปัจจัยทั้งหลาย ๘ ตัว มีณปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงหลังนามศัพท์ทั้งหลายมีวสิฏฺฐ เป็นต้น ในอรรถ (แทนศัพท์ที่มีความหมาย) ว่า เหล่ากอ (บุตร, หลาน)

ในอเนกตัทธิตมี ตรตฺยาทิตัทธิตเป็นต้น ปัจจัยทั้งหลายเป็นอเนก ในอรรถเป็นอเนก ย่อมลงหลังนามศัพท์ทั้งหลายเป็นอเนก มี ติล ศัพท์ และนาวาศัพท์เป็นต้น

ในภาวตัทธิต ปัจจัย ๑๒ ตัว มีณฺยปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงหลังนามศัพท์ทั้งหลายมีปณฺฑิตศัพท์เป็นต้น ในอรรถว่าภาวะ(ความเป็น)

และในอัพยยตัทธิต ปัจจัยทั้งหลายมี ธา ถา ถำ เป็นต้น ย่อมลงหลังสัพพนามศัพท์มีสพฺพศัพท์เป็นต้น ในอรรถทั้งหลายมีปการเป็นต้น จึงกล่าวสูตรอันเป็นตัวกระทำวิธีแห่งตัทธิตปัจจัย มีอาทิว่า วา ณปจฺเจ

สูตรว่า วา ณปจฺเจ นี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายอันเป็นปัจจยวิธีการก ที่แสดงความหมายของอปจฺจศัพท์ว่า ณายนณาน วจฺฉาทิโต, เณยฺโย กตฺติกาทีหิ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ทำ (ลง) ปัจจัยทั้งหลายมี ณายนณานา เป็นต้น ในความหมายของอปจฺจศัพท์ หลังนามศัพท์ทั้งหลายมี วจฺฉาศัพท์เป็นต้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า

วจฺฉายโน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า วาสิฏฺโฐ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วาสิฏฺโฐ ย่อมสำเร็จรูปได้ เพราะลงณปัจจัยในความหมายว่าอปจฺจ (บุตร) หลังนามศัพท์ คือวิสิฏฺฐ จึงกล่าวสูตรว่า วา ณปจฺเจ เนื้อความนี้ เป็นการออกมาโดยพิเศษของสูตรนี้

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงณปัจจัย ในความหมายของอปจฺจศัพท์

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า โณ แสดงวิสยี คำว่า อปจฺเจ แสดงวิสยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า เพราะความที่ลิงฺคศัพท์จากสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ลงณปัจจัยในความหมายว่าบุตรของบุคคลนั้น หลังนามศัพท์อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ได้บ้าง

วาศัพท์ เป็นบทนิบาต ในบทว่า โณ นี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า ณกาโร เอตสฺส อตฺถีติ โณ (ณ อักษร มีอยู่ แก่ปัจจัยนั้น เหตุนั้น ปัจจัยนั้น ชื่อว่า ณ) บทว่า เอตสฺส ได้แก่ อ อักษร อันเป็นตัวปัจจัย บทว่า โณ ได้แก่ ณ อักษรอันเป็นตัวอนุพันธ์ มีรูปวิเคราะห์ว่า น ปจฺจติ น ปริจฺฉิชฺชติ ว์โส เอเตนาติ อปจฺจํ (วงศ์ตระกูลย่อมไม่ตกไป คือ ไม่ขาดช่วงไปด้วยกลุ่มบุคคลนั้น เหตุนั้นกลุ่มบุคคลนั้นชื่อว่า อปจฺจ) บทว่า เอเตน ได้แก่ ด้วยโคตร คือกลุ่ม

ถามว่า ท่านอาจารย์ ไม่กล่าวสูตรว่า โณ อปจฺเจ วา เพราะอะไร จึงกล่าวสูตรว่า วา ณปจฺเจ

ตอบว่า ท่านอาจารย์กล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อการสวดสะดวก (ท่องจำได้ง่าย)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วาสิฏฺโฐ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า วาสิฏฺโฐ นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เมื่อตั้ง ปาฐะว่า วสิฏฺฐ อปจฺจ หลังวสิฏฺฐศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะ เมื่อลง ส อักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส แล้ว หลังอปจฺจศัพท์ ลงปฐมาวิภัตติเอกวจนะ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติเป็น อำ ด้วยสูตรว่า สึ แล้ว สำเร็จเป็นวากยะว่า วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ จากนั้น ตั้งณปัจจัยเป็นต้น ชื่อตัทธิต ด้วยสูตรว่า ปรสญฺญา ปโยเค ทำปริภาสาว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา ในอรรถว่า วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ (บุตรของวสิฏฺฐะ) นี้ หลังวสิฏฺฐนามศัพท์ อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณปัจจัย ทำปริภาสาว่า วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค ลบสอักษรเป็นอาคม วิภัตติ และ อปจฺจบท ด้วยเตสํศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสํ วิภตฺติโย โลปา จ ลบณอักษรอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า เตสํ โณ โลปิ แยกวอักษรตัวต้นศัพท์

(ออกจากสระ) ทำปริภาสา ด้วยอำนาจแห่งการทำวุทธิแน่นอน แห่ง อ อักษรและอุวัณณะทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธิ ทำวุทธิสระตัวต้น ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิสฺสรสฺส วาส์โยคนฺตสฺส สเณ จ นำพยัญชนะประกอบสระหลัง ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นตัทธิต ลงสิวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตตินั้นเป็นโออักษร ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ต้องทำวิสัชนาว่า ไม่ต้องลงณปัจจัย เพราะความที่วาศัพท์ห้ามไว้แล้ว เพราะตั้งข้อปุจฉาว่า เพราะอะไร จึงไม่ลงณปัจจัย ในอรรถว่า วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ (บุตรของวสิฏฺฐะ) นี้ ในเมื่อต้องการกล่าวอิตถีลิงค์ เพราะวาสิฏฺฐศัพท์ เป็นศัพท์มีณปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย, นทาทิโต วา อี ตามไป ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า ณวณิกเณยฺยณนฺตูหิ ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์สูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ เพราะความที่วาสิฏฺฐี ศัพท์นั้น เป็นศัพท์มีอิตถีลิงค์โชตกปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ สิปิ ได้รูปสำเร็จเป็น วาสิฏฺฐี กณฺฌา (สาวน้อย ผู้เป็นบุตรีของวสิฏฺฐะ)

ในนปุงสกลิงค์ หลังวสิฏฺฐศัพท์ ลงสิวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติเป็นอำ และนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ตัวอย่าง เช่น วาสิฏฺฐำ กุลำ

นักศึกษาพึงทราบความที่ศัพท์ (ศัพท์อันเป็นไปใน ๓ ลิงค์ ซึ่ง) มีตัทธิตปัจจัยเป็นที่สุด (อันจะกล่าวต่อไป) ข้างหน้าด้วยประการอย่างนี้

ก็ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภารทฺวาโช (บุตรของภารทวาชะ), เวสามิตฺโต (บุตรของวิศวามิตร), โคตโม (บุตรของโคตมะ) ในอุทาหรณ์ว่า ภารทฺวาโช นี้ ในอุทาหรณ์ว่า เวสามิตฺโต นี้ และในอุทาหรณ์ว่า โคตโม นี้ ไม่ต้องทำวุทธิ อาอักษร เออักษร และโออักษรอีก เพราะความไม่มีความเป็นออักษรและอุวัณณะ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

ยถา หิ กตวุทฺธีนำ ปุน วุทฺธิ น โหติห,
ตถา สภาววุทฺธีนำ อาโยนำ ปุน วุทฺธิ น.[๘]

โดยแท้จริงแล้ว การพฤทธิ์สระที่พฤทธิ์แล้วย่อมไม่มีอีก ในคัมภีร์ไวยากรณ์นี้ ฉันใด การพฤทธิ์ อา, เอ และ โอ ที่พฤทธิ์แล้วตามสภาพย่อมไม่มีอีก ฉันนั้น

---

[๘] รู. อธิบายสูตร ที่ ๓๖๕

ในคาถานั้น มีความหมายดังนี้ หิ แปลว่า จริงอยู่ อิห แปลใน ตัทธิตนี้ไม่ต้องทำวุทธิอีก วุทธิสระที่ท่านทำไว้แล้ว คือ สระเหล่านี้ คือ อา เอ และโอ ฉันใด สำหรับสระที่เป็นวุทธิโดยสภาพ คือ อาอักษร เออักษร และโออักษร ไม่ต้องทำวุทธิอีก ฉันนั้น

การแสดงความเป็นไป (ของอุทาหรณ์) ในลิงค์ทั้ง ๓ (เฉพาะอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ที่เหลือ) เป็นต้นว่า ภารทฺวาชี, ภารทฺวาชำ เวสามิตฺตี, เวสามิตฺตำ, โคตมี, โคตมำ การแสดงนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วนั่นเทียว

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วาสุเทโว (บุตรของวสุเทพ), พาลเทโว (บุตรของพลเทพ) นี้ทำวุทธิ อ อักษรในอุทาหรณ์ว่า จิตฺตโก (บุตรของจิตรกะ) นี้ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะมีสังโยคเป็นที่สุด ความเป็นลิงค์ทั้งสามอันท่านกล่าวไว้แล้วเทียว

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการทำวุทธิอีกครั้ง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ภารทฺวาโช ด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัย คำนั้นต้องพิจารณา

อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๔๕:๓๖๖. สูตรนี้ว่า **ณายนณาน วจฺฉาทิโต** (ลง ณายน ปัจจัยและ ณาน ปัจจัย หลัง วจฺฉ ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า วา ณปจฺเจ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงณปัจจัย ในอรรถว่าอปจจ (บุตร) หลังนามศัพท์ที่กล่าวอรรถว่าโคตฺต (โคตร, วงศ์ตระกูล) มีคำว่า วสิฏฺฐ เป็นต้น เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า วจฺฉายโน, วจฺฉาโน ในอปัจจตัทธิต พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า วจฺฉายโน (บุตรของวัจฉะ), วจฺฉาโน (บุตรของวัจฉะ) ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ณายนณาน วจฺฉาทิโต สุตตสัมพันธวจนะ (วัณณนา) พึงรู้ได้โดยง่าย

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ณายนณานา แสดงวิสยี คำว่า วจฺฉาทิโต แสดงอวธิ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า หลังนามศัพท์มีวจฺฉ และกจฺจ ที่กล่าว(อรรถว่า)โคตฺต (บุตร, เหล่ากอ) อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุดลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้คือ ณายน และณานปัจจัย ในอรรถนี้คือ ตสฺส อปจฺจำ (เหล่ากอ) ของบุคคลนั้น ได้บ้าง

มีรูปวิเคราะห์ว่า ณายน ด้วย ณาน ด้วย ชื่อว่า ณายนณาน (ปัจจัย) ท่านอาจารย์ทำรัสสะแล้ว กล่าวว่า ณายนณาน หรือ เป็นอวิภัตติกนิทเทส (การแสดงศัพท์โดยไม่ประกอบวิภัตติ)

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วจฺฉายโน (บุตรของวัจฉะ), วจฺฉาโน (บุตรของวัจฉะ) ลบวิภัตติ สอักษรเป็นอาคมและอปจฺจบท ลบณอนุพันธ์ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง และทำวิธีแห่งวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในก่อนนั่นเทียว มีความไม่ทำวุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง เพราะความเป็นศัพท์มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สากฏายโน (บุตรของสกฏะ) ทำวุทธิสระของพยัญชนะตัวหน้า

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า นารายโน, นาราโน, โจรายโน (บุตรของนาระ), โจราโน (บุตรของโจร)

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึง ความเป็นวุทธิ ด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัย ก็เหตุนั้นข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลัง

๓๔๖:๓๖๗. ในสูตรนี้ว่า **เณยฺโย กตฺติกาทีหิ** (ลง เณยฺย ปัจจัยหลัง กตฺติกา ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า บุตร) นัยแห่งการออกมาจากสูตร เป็นเช่นกับสูตรติดกัน ไม่มีระหว่าง แม้สัมพันธนัย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และอวธิ ขยายความว่า หลังนามศัพท์ มีอาทิอย่างนี้คือ กตฺติก และวินต ที่กล่าว (อรรถว่า) โคตฺต (บุตร, เหล่ากอ) อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุดลง เณยฺยปัจจัย ในอรรถนี้คือ ตสฺส อปจฺจํ (เหล่ากอ) ของบุคคลนั้น ได้บ้าง

ในอุทาหรณ์ว่า กตฺติเกยฺโย หลังกตฺติกศัพท์ ลงอาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต ฯเปฯ โย ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า โย ตทฺธิต ฯเปฯ จ หลังกตฺติกาศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะ และตั้งอาอักษร (ในอิตถีลิงค์) ชื่อฆ อาเทสฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะเป็นอาย ด้วยสูตรว่า ฆโต ฯเปฯ นํ ลบสสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง หลังอปจฺจศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นอํ ด้วยสูตรว่าสึ ลบสสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง ได้รูปวากยะสำเร็จว่า กตฺติกาย อปจฺจํ จากนั้น ตั้งเณยฺยปัจจัยชื่อตัทธิต โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำปริภาสาสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ปรา ปจฺจยา ในอรรถว่า กตฺติกาย อปจฺจํ (บุตรของนางกัตติกา) เมื่อสูตรว่า วา ณปจฺเจ ตามไปอยู่ หลังกตฺติกาศัพท์อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงเณยฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติอาเทส ปัจจัย และอปจฺจบท ด้วยเตสํศัพท์ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยอำนาจแห่งการลบ การนำพยัญชนะเข้าประกอบเหมือนในก่อน ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส เพราะความที่แม้ตัทธิตบท มีความเป็นยุตตัตถนาม เมื่อลบณอนุพันธ์ ลบสระหน้าแล้วทำความเป็นปกติสระหลัง ตั้งเป็นนาม ลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการไม่ทำวุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์กล่าวอุทาหรณ์ว่า กตฺติเกยฺยี, กตฺติเกยฺยำ เพื่อแสดงตัวอย่างให้ครบทั้งสามลิงค์

รูปวิเคราะห์ว่า กตฺติกาย อปจฺจำ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้นมีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว แม้อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

๓๔๗:๓๖๘. ในสูตรนี้ว่า **อโต ณิ วา** (ลง ณิ ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ หลังนามศัพท์ อ การันต์ในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้ว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี และวิกัปปนัตถะ เป็นวิธีสูตร ขยายความว่าหลังนามศัพท์ทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ทกฺข เป็นอการันต์ กล่าวอรรถว่าโคตฺต มีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิปัจจัย ในอรรถนี้ว่า อปจฺจำ ได้บ้าง

นัยแห่งรูปสำเร็จในอุทาหรณ์ว่า ทกฺขี นี้ มีนัยเหมือนที่กล่าวแล้วเทียว มีเพียงการลบสิวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

รูปวิเคราะห์ว่า ทกฺขสฺส อปจฺจำ เป็นผลของวาศัพท์ที่ตามมา(ปรากฏในสูตรนี้) อุทาหรณ์นั้น มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

เมื่อวาศัพท์ แม้ตามมา ลง ณิก-ณิย-ณฺย-พฺย และณฺณปัจจัย ด้วยการทำวาศัพท์ไว้อีก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สกฺยปุตฺติโก, สกฺยปุตฺติโย (บุตรของศากยบุตร), อาทิจฺโจ (บุตรของนาง อทิติ), เทจฺโจ (บุตรของนางทิติ), มณฺฑโพฺย (บุตรของนางมัณฑา), โกณฺฑญฺโญ (บุตรของนางกุณฑนี) ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อาทิจฺโจ และ เทจฺโจ นี้ หลังอทิติ และทิติศัพท์ เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว ลบอิวัณณะด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า อวณฺโณ เย โลปญฺจ แล้วอาเทสตฺยอักษร เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตำ ต ฯเปฯ รตฺตำ ทำ จ อักษร สทิสเทฺวภาว

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึง ณิก และณฺยปัจจัยไว้เท่านั้น ฉะนั้นในอุทาหรณ์ว่า สกฺยปุตฺติโก (บุตรของศากยบุตร) นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจ แห่งการอาเทสกอักษร เป็นยอักษร ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อาทิจฺโจ, เทจฺโจ, โกณฺฑญฺโญ, โกรโพฺย, ภาตโพฺย นี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งณฺยปัจจัย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อาทิจฺโจ, เทจฺโจ นัยแห่งรูปสำเร็จ มีนัยเหมือนที่กล่าวแล้วเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า โกณฺฑญฺโญ นี้ ในอรรถว่า กุณฺฑนิยา อปจฺจำ (บุตรของนางกุณฑนี) นี้ลงณฺยปัจจัย เมื่อลบวิภัตติและอปจฺจบทแล้ว ลบณอักษร(อนุพันธ์) ในเพราะยอักษร

ลบอิอักษร ทำอาเทส นฺยอักษร เป็น ญ อักษร แล้วทำสทิสพยัญชนเทฺวภาว โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสระของอักษรตัวหน้า มีพยัญชนะสังโยค แม้มีอยู่ ทำวุทธิ อุอักษร เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิเป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โกรโพฺย (บุตรของเจ้ากุรุ) นี้ ในอรรถว่า กุรุโน อปจฺจ (บุตรของเจ้ากุรุ) นี้ ลงณฺยปัจจัย เมื่อลบวิภัตติ อปจฺจบทและณอนุพันธ์แล้ว ทำวุทธิอุอักษรอันเป็นสระ(ของพยัญชนะ)ตัวหน้า เป็นโอ ในเพราะ ร อักษร อาเทสอุอักษร(สระของพยัญชนะตัวหลัง) เป็นอุว ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิเป็นต้น อาเทส ว อักษร เป็น พ อักษร ด้วยสูตรว่า โพ วสฺส เมื่อนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้ในอุทาหรณ์ว่า ภาตโพฺย นี้ ก็นัยนี้นั่นแหละ

ท่านอาจารย์กล่าวความสำเร็จแห่งบทว่า มานุโส เพราะลงอุปัจจัย และว่า มานุสฺโส เพราะลงอุสฺสปัจจัย ด้วยวาศัพท์นี้นั่นเอง

๓๔๘:๓๗๑. ในสูตรนี้ว่า **ณโวปกฺวาทีหิ** (ลง ณว ปัจจัยหลัง อุปคุ ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร และนัยแห่งสัมพันธ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และอวธิ ขยายความว่า หลังนามศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุปกุ อันแสดงความหมายว่าโคตฺต อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณวปัจจัย ในอรรถนี้ว่า บุตรของอุปกุนั้น ได้บ้าง อาทิศัพท์อรรถว่าปการะ เพราะเหตุนั้น ลงณวปัจจัยลงอุกการันต์ทั้งหมดเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โอปกโว (บุตรของนายอุปกวะ), โอปกวี (บุตรของนางอุปกวี), โอปกวำ (บุตรของตระกูลอุปกวะ) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๔๙:๓๗๒. ในสูตรนี้ว่า **เณร วิธวาทิโต** (ลง เณร ปัจจัยหลัง วิธวา ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า บุตร ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร และนัยแห่งสัมพันธ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ขยายความว่า หลังนามศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า วิธวา อันแสดงความหมายว่าโคตฺต อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงเณรปัจจัย ได้บ้าง สามีของหญิงนี้ปราศจากแล้ว เหตุนั้นหญิงนั้นชื่อว่า วิธวา (หญิงหม้าย)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เวธเวโร (บุตรของหญิงหม้าย), พนฺธุเกโร (บุตรของหญิงชู้), สามเณโร (บุตรของพระสมณะ), นาฬิเกโร (บุตรของนางนาฬิกา) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า สามเณโร นี้ ท่านอาจารย์ทำไว้ในอปัจจตัทธิต เพราะเป็นผู้สมควรในฐานะบุตร ของพระอุปัชฌาย์

ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมแสดงกรณการกะกล่าวคืออรรถแห่งอปจฺจศัพท์ พร้อมกับความสัมพันธ์อันเป็นอรรถของนามศัพท์ที่มีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในวุตติว่า ในอรรถนี้ คือ บุตรของบุคคลนั้น ท่านอาจารย์ แม้เมื่อกล่าวก็กล่าวถึงกรณการกะ กล่าวคืออรรถของอปจฺจศัพท์ โดยความเป็นประธาน โดยความเป็นประธานนอกนี้

๓๕๐:๓๗๓. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงอปัจจตัทธิต ที่แสดงสัมพันธ์และกรณการกะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อแสดงตรัตยาทิตัทธิต อันแสดงอรรถเป็นอเนก ซึ่งเกื้อกูลแก่ความแตกต่าง จึงกล่าวสูตรว่า **เยน วา ฯเปฯ ณิโก** (ลง ณิก ปัจจัยหลังตติยาวิภัตตินั้นในอรรถว่า ระคนแล้ว, ข้ามไป, เที่ยวไป, นำไปด้วยสิ่งใด และอรรถอื่นๆ ได้บ้าง) ติ วุตฺตํ. สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรที่ทำไว้ในอรรถว่าอปัจจะ โดยอาการทั้งปวงออกมาอย่างไร ? คือ ในอปัจจตัทธิต ท่านอาจารย์กล่าวถึงปัจจัยทั้งหลาย มีณปัจจัยเป็นต้นในอรรถว่าอปจฺจ เมื่อมีคำถามว่า ในอเนกตัทธิต ปัจจัยทั้งหลายเหล่าไหน ย่อมลงในอรรถทั้งหลายเป็นอเนกมีอรรถว่า ตรติ (ย่อมข้าม) เป็นต้น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บรรดาอรรถเป็นอเนก มีอรรถว่าตรติเป็นต้น ลงณิกปัจจัย และณิยปัจจัยในอรรถมีอาทิว่า ตรติ จึงกล่าวสูตรมีอาทิว่า เยน วา สํสฏฺโ ฯเปฯ ณิโก, ตมธีเต ฯเปฯ ชีวิกตฺเถสุ จ

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า แสดง คำว่า เยน แสดงกรณัตถะ คำว่า วา แสดงสมุจจยะ คำว่า สํสฏฺโ แสดงกิริยะ คำว่า ตรตีติ จ จรตีติ จ วหตีติ จ แสดงกิริยา หรือว่า คำว่า เยน วา สํสฏฺโ ตรติ จรติ วหติ แสดงวิสยะ คำว่า ณิโก แสดงวิสยี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า อรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ เยน วา สํสฏฺโ (วัตถุ ระคนแล้ว ด้วยวัตถุใด) ก็ดี เยน วา ตรติ (บุคคล ย่อมข้าม ด้วยวัตถุใด) ก็ดี เยน วา จรติ (บุคคล ย่อมเที่ยวไป ด้วยวัตถุใด) ก็ดี เยน วา วหติ (บุคคล ย่อมนำไป ด้วยวัตถุใด) ก็ดี ลงณิกปัจจัย ในอรรถทั้งหลายเหล่านั้นบ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เตลิกำ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เตลิกำ นี้ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังติลศัพท์ ลงตติยาวิภัตติเอกวจนะ ทำอาเทสนาวิภัตติ เป็นเอน ลบสระหบน้า ทำปกติ และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง หลังสำสฏฐศัพท์ ลงสิวิภัตติ เมื่ออาเทสสิวิภัตติ เป็นอำ สำเร็จรูปวากยะว่า ติเลน สำสฏฺฐำ [โภชนะ] ผสมแล้วด้วยงา) จากนั้น เมื่อสูตรว่า วา ณปจฺเจ ตามไปอยู่ หลังนามศัพท์ที่มีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำปกติภาวะด้วยอำนาจสระที่ลบปแล้ว ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส เพราะความเป็นยุตตัตถนาม เมื่อลบณอนุพันธ์ ทำวุทธิ และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ติเลน สำสฏฺฐำ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียวอุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ราชคหิโก เป็นผลของวาศัพท์ ที่ตามมา

๓๕๑:๓๗๔. สูตรนี้ว่า **ตมธีเต เตนกตาทิสนฺนิธานนิโยคสิปฺปภณฺฑชีวิกตฺเถสุ จ** (ลง ณิก ปัจจัยในอรรถว่า สาธยายสิ่งนั้น และในอรรถว่า กระทำแล้วด้วยสิ่งนั้นเป็นต้น, นับเข้า, ประกอบ, ศิลปะ, สินค้า และอาชีพ ได้บ้าง)

มี ๔ บท คำว่า ตมธีเต แสดงวิสยะ คำว่า เตนกตาทิ แสดงวิสยะ คำว่า สนฺนิธานนิโยคสิปฺปภณฺฑชีวิกตฺเถสุ แสดงวิสยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในบทมีอาทิว่า ตมธีเต (ย่อมสาธยายซึ่งสิ่งนั้น) และเตนกตาทิ (อันบุคคลกระทำแล้วด้วยสิ่งนั้นเป็นต้น) นี้ ลบสัตตมีวิภัตติ บทว่า เตนกตาทิ นี้ เป็นอลุตตสมาส เหมือนในคำมีอาทิว่า ชเนสุโต หลังนามศัพท์ทั้งหลาย เหล่านี้ คือ อภิธมฺม-กาย-สรีร-วีณ-ปณว อันมีทุติยาวิภัตติ ตติยาวิภัตติ สัตตมีวิภัตติ และปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัยในอรรถทั้งหลายมี ตมธีเต เป็นต้น ได้บ้าง

รูปวิเคราะห์ว่า ตมธีเต เอว อตฺโถ ตมธีเต เนื้อความคือตมธีเตนั่นเอง ลบบทหลังเหมือนอย่างนั้น คือ อรรถ คือ เตนกตาทิ ชื่อว่า เตนกตามิ การนับ ด้วย การประกอบด้วย ศิลปะ ด้วย ภัณฑะ ด้วย ชีวิกะ ด้วย ชื่อว่า สนฺนิธานนิโยคสิปฺปภณฺฑชีวิก อรรถคือ สนฺนิธานนิโยค ฯเปฯ ชีวิก นั่นแหละ เหตุนั้น จึงชื่อว่า สนฺนิธาน ฯเปฯ กตฺโถ ในสนฺนิธาน ฯเปฯ กตฺถ นั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาภิธมฺมิโก หลังนามศัพท์ ที่มีทุติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่า ตมธีต

อุทาหรณ์ว่า กายิกํ หลังนามศัพท์ ที่มีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่า เตนกตัตถะ

อุทาหรณ์ว่า สารีริกํ หลังนามศัพท์ ที่มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่าสันนิธานัตถะ

อุทาหรณ์ว่า โทวาริโก หลังนามศัพท์ ที่มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่านิยุตตัตถะ

อุทาหรณ์ว่า เวณิโก หลังนามศัพท์ ที่มีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่าอสฺสสิปปัตถะ

อุทาหรณ์ว่า คนฺธิโก หลังนามศัพท์ ที่มีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่าอสฺสภัณฑัตถะ

อุทาหรณ์ว่า โอรพฺภิโก หลังนามศัพท์ ที่มีทุติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่าเตนชีวิกัตถะ

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เวยฺยากรณิโก เมื่อตั้งบทว่า วิ อา กรณ อธีเต แยกวอักษรตัวต้นออกจากอิอักษร เพราะสระหลังเทสอิอักษร เป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา ทำอาเทสวอักษร เป็นพอักษร ด้วยสูตรว่า โพ วสฺส นำพยัญชนะประกอบสระหลังเป็นต้น หลังพฺยากรณศัพท์ ลงทุติยาวิภัตติเอกวจนะลบสระเป็นต้น

ในอรรถว่า พฺยากรณํ อธีเต (ผู้สาธยายไวยากรณ์) นี้ หลังจากนามศัพท์ พฺยากรณศัพท์ อันมีทุติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย

ในอรรถว่าตมธีต ลงวิภัตติและอธีตศัพท์ ด้วยเตสํศัพท์ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส แล้ว เพราะความที่เป็นยุตตัตถนาม เพราะปัจจัยที่มีณอักษรอยู่หนปลาย เมื่อกำลังจะดำเนินการทำ วุทธิ ปฏิเสธการทำวุทธิที่ถึงแล้ว ด้วยสูตรว่า มา ยูนมามาคโม ฐาเน แยกวอักษร ออกจากสระอีกครั้ง ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทสอิวัณณะเป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา และทำยอักษรเป็นเทฺวภาวะ และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง ทำอาเทสยอักษรอันเป็นตัวอาเทสเป็นเอในเบื้องต้น ด้วยสูตรว่า มา ยูนมาคโม ฐาเน อีกครั้ง ตั้งเป็นนาม เพราะคำว่า เวยฺยากรณิก นี้เป็นคำตัทธิต เมื่อลงสิวิภัตติ พึงทราบรูปสำเร็จ

ในเตนกตฺถ (อรรถว่ากระทำด้วยสิ่งนั้น) อุทาหรณ์ว่า กายิกํ ในมติของคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการทำวุทธิอาอักษรอีกครั้ง แต่ในมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิท่านไม่ทำ

วุทธิอีก เพราะอาอักษรเป็นนวุทธิตามสภาพอยู่แล้ว อุทาหรณ์ว่า มานสิกำ ทำวุทธิ อุทาหรณ์ว่า สารีริกา ก็ทำวุทธิเหมือนกัน ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ เพราะความเป็นอิตถีลิงค์ในอุทาหรณ์ว่า มานสิกานั้น ลงสอาคมด้วยอาทิศัพท์ ที่ตามในสูตรว่า ส สเร วาคโม

ในนิยุตฺตตฺถ (อรรถว่าการประกอบ) ในอุทาหรณ์ว่า โทวาริโก นี้ เมื่อตั้งคำว่า ทุ อาร แล้ว แยกทอักษร ออกจากอุอักษร ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทสอุอักษร เป็นว ด้วยสูตรว่า วโม ทุทนฺตานำ นำวอักษร ประกอบกับอาสระหลัง หลังทฺวารศัพท์ ลงสฺมึสัตตมีวิภัตติ อาเทสสฺมึวิภัตติ เป็นเออักษร หลังนิยุตตศัพท์ ลงปฐมาวิภัตติเอกวจนะ เมื่ออาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว เมื่อตั้งวิเคราะห์ว่า ทฺวาเร นิยุตฺโต (คนประจำอยู่ที่ประตู, คนเฝ้าประตู) หลังนามศัพท์ที่มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด ลงณิกปัจจัย ในอรรถว่าประกอบ ลบวิภัตติ และนิยุตโตบท ด้วยเตสำศัพท์ เมื่อทำความเป็นปกติว่า ทุอาร ด้วยสูตรว่าปกติ ฯเปฯ สฺส เพราะความเป็นยุตตัตถนาม เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ อุอักษร ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ ปฏิเสธการทำวุทธิที่ถึงแล้ว ด้วยสูตรว่า มา ยูนมามาคโม ธาเน แยกทอักษร ออกจากอุอักษร ในเพราะอาอักษรหนปลาย อาเทสอุอักษร เป็นวอักษร ด้วยสูตรว่า วโมทุทนฺตานำ หลังการอาเทสอุอักษร เป็นวอักษร ทำวุทธิสระของอักษรตัวหน้า ด้วยสูตรว่า มา ยูน ฯเปฯ เน แล้วลงอาคม เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว นำทอักษรและวอักษรประกอบสระหลัง ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่เป็นยุตตัตถะมีอาทิว่า ภณฺฑาคาริโก (ผู้ประจำภัณฑาคาร), นาวกมฺมิโก (ผู้ประจำงานใหม่) พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อรรถว่าสิปปะ มีอุทาหรณ์ทั้งหลาย เช่น เวณิโก (ผู้ชำนาญการการดีดพิณ), ปาณวิโก (ผู้ชำนาญการตีบัณเฑาะว์), โมทิงฺคิโก(ผู้ชำนาญการตีตะโพน), วำสิโก (ผู้ชำนาญการเป่าขลุ่ย)

อรรถว่าภัณฑะ มีอุทาหรณ์ทั้งหลาย เช่น คนฺธิโก (พ่อค้าเครื่องหอม), เตลิโก (พ่อค้าน้ำมัน)

อรรถว่าชีวิต มีอุทาหรณ์ทั้งหลาย เช่น โอรพฺภิโก (ผู้เลี้ยงชีพด้วยการฆ่าแกะ), มาควิโก (ผู้เลี้ยงชีพด้วยการฆ่าเนื้อ), สากุณิโก (ผู้เลี้ยงชีพด้วยการฆ่านก)

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า มาควิโก นี้ มคศัพท์ แสดงอรรถสามัญ เมื่อทำวุทธิ และลบณอนุพันธ์แล้ว ลงวอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทฺธิ

ด้วยอาทิศัพท์ ในบทว่า เตนกตาทิ นี้ ย่อมรวบรวมเอาการลงณิกปัจจัย ในอรรถทั้งหลายมีอาทิว่า เตน หตำ (ถูกฆ่าแล้วด้วยสิ่งนั้น), เตน พนฺธำ (ถูกมัดแล้วด้วยสิ่งนั้น), ตสฺส

อาวุโธ (อาวุธของบุคคลนั้น), ตสฺส อาพาโธ (ความเจ็บป่วยของบุคคลนั้น), ตสฺส สนฺตกํ (ของบุคคลนั้น), ตสฺมึ ปสนฺโน (ผู้เลื่อมใสในสิ่งนั้น), เตน กีตํ (ถูกซื้อแล้วด้วยทรัพย์นั้น), ตสฺส ปริมาณํ (จำนวนของสิ่งนั้น), ตสฺส ราสิ (กองของสิ่งนั้น), เตน ทิพฺพติ (ย่อมเล่นด้วยสิ่งนั้น)

เหมือนอย่างนั้น คือ อุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

ชาลิโก (ผู้ถูกฆ่าด้วยแหคือปลา, ผู้ฆ่าด้วยแห), สุตฺติโก (ผู้ถูกมัดแล้วด้วยด้าย), จาปิโก (ผู้มีธนูเป็นอาวุธของผู้นั้น), โตมริโก (ผู้มีหอกเป็นอาวุธ), มุคฺคริโก (ผู้มีฆ้อนเป็นอาวุธ), โมสลิโก (ผู้มีสากเป็นอาวุธ), วาติโก (ผู้ป่วยด้วยโรคลม), ปิตฺติโก (ผู้ป่วยโรคดีซ่าน), เสมฺหิโก (ผู้มีเสมหะเป็นโรค), พุทฺธิโก (ผู้เลื่อมใสพระพุทธเจ้า, ชาวพุทธ), ธมฺมิโก (ผู้เลื่อมใสในพระธรรม), สงฺฆิโก (ผู้เลื่อมใสในพระสงฆ์),

พุทฺธสฺส สนฺตกํ พุทฺธิกํ (ทรัพย์อันเป็นของพระพุทธเจ้า), เหมือนอย่างนั้น คือ ธมฺมิกํ (ทรัพย์อันเป็นของพระธรรม), สงฺฆิกํ (ธนํ ทรัพย์อันเป็นของพระสงฆ์), วตฺถิกํ (สินค้าที่ซื้อมาด้วยผ้า), กุมฺภิกํ (สินค้าที่ซื้อมาด้วยหม้อ). เตลิกํ (สินค้าที่ซื้อมาด้วยน้ำมัน),

กุมฺโภ อสฺส ปริมาณํ กุมฺภิกํ (หม้อ[๑ กุมภะ]เป็นความจุของสิ่งนั้น),

กุมฺภสฺส ราสิ วา กุมฺภิกํ (กองแห่งหม้อ ชื่อว่า กุมฺภิก),

อกฺเขน ทิพฺพตีติ อกฺขิโก บุคคลย่อมเล่นด้วยสะกา เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อักขิกะ (นักเลงสะกา),

เหมือนอย่างนั้น คือ สาลากิโก (นักพนันทายสลาก), ติณฺฑุกิโก (นักพนันทายลูกมะพลับ), อมฺพปลิโก (นักพนันทายผลมะม่วง), นาฬิเกริโก (มะพร้าว) เป็นอาทิ

๓๕๒:๓๗๖. สูตรนี้ว่า **ณ ราคา ตสฺเสทมญฺญตฺเถสุ จ** (ลง ณ ปัจจัยและปัจจัยอื่น หลังนามศัพท์ที่แสดงความหมายว่า น้ำย้อม ในความหมายว่า ย้อมแล้วด้วยสิ่งนั้น, ในความหมายว่า สิ่งนี้เป็นของบุคคลนั้น และในความหมายอื่นๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เยน วา ฯเปฯ ณิโก ออกมาอย่างไร ? คือ ในอเนกัตถตัทธิ ท่านอาจารย์กล่าวถึง (การลง) ณิกปัจจัย ในอเนกัตถะ (อรรถมากมาย) ด้วยสูตรว่า เยน วา ดังนี้เป็นอาทิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอเนกัตถตัทธิต พึงมีรูปสำเร็จมีอาทิว่า กาสาวํ ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิว่า กาสาวํ ย่อมมีได้ เพราะลงณปัจจัย หลังนามศัพท์ที่แสดงความหมายว่า น้ำย้อม ในอรรถนี้ คือ เตน รตฺตํ (ย้อมแล้วด้วยสิ่งนั้น) จึงกล่าวสูตรว่า ณ ราคา ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๔ หรือ ๖ บท คำว่า ณ แสดงวิสยี คำว่า ราคา แสดงอวธิ คำว่า ตสฺเสทมณฺณตฺเถสุ แสดงวิสยะ คำว่า จ แสดงสมุจจยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร หรือมี ๖ บท หลังนามศัพท์ ที่แสดงความหมายว่า น้ำย้อม ลงณปัจจัย ในอรรถนี้ คือ เตน รตฺตํ (ย้อมแล้วด้วยสิ่งนั้น) ได้บ้าง

ในอุทาหรณ์นี้ว่า กาสาวํ หลังกาสวศัพท์ อาเทสตติยาวิภัตติเอกวจนะ เป็นเอน หลังรตฺตศัพท์ อาเทสสิวิภัตติเป็นอํ หลังนามศัพท์ อันมีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงณปัจจัย ในอรรถว่า กสาเวน รตฺตํ (ย้อมแล้วด้วย น้ำฝาด) ลบวิภัตติ และรตฺตบท ทำความเป็นปกติ ทำวุทธิ และลบณอนุพันธ์ มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว อุทาหรณ์ที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว บทว่า ปาฏงฺกํ แปลว่า ผ้าย้อมด้วยน้ำครั่ง

โสกรํ (เนื้อสุกร) มาหิสํ (ของนี้แห่งกระบือ) ลงณปัจจัย ในความหมายว่า สิ่งนี้เป็นของบุคคลนั้น

ลงณปัจจัย ในความหมายอื่น ๆ มีอุทาหรณ์ เช่น โอทุมฺพรํ (วิมานไม้ไกลจากต้นมะเดื่อ), เวทิโส (หมู่บ้านไม่ไกลจากเมืองวิทิสา), มาธุโร (ชนผู้เกิดในเมืองมธุรา), กตฺติโก (เดือน ๑๒), มาคสิโร (เดือน ๑), ผุสฺโส (เดือน ๒), มาโฆ (เดือน ๓), ผคฺคุโน (เดือน ๔), จิตฺโต (เดือน ๕), เวสาโข (เดือน ๖), เชฏฺโฐ (เดือน ๗), อาสาโฬฺห (เดือน ๘), สาวโณ (เดือน ๙), โปฏฺฐปาโท (เดือน ๑๐), อสฺสยุโช (เดือน ๑๑) (ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์รัตถะว่า)

น วุทฺธิ นีลปีตาโท ปจฺจเย สณการเก
ผกาโร ผุสฺสสทฺทสฺส สิโรติ สิรสํ วเท.[๙]
ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษร อยู่หนปลาย ไม่ต้องทำวุทธิ
ในคำว่านีล ปีติเป็นต้น ผอักษรของผุสฺสศัพท์ ท่าน
เรียก สิรส ว่าสิร

(ในคาถานั้น มีคำอธิบายว่า) ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษร แม้มีอยู่หนปลาย ไม่ต้องทำวุทธิในเยื้องต้นของนีลและปีตศัพท์ คือสระตัวหน้าของนีลและปีตศัพท์ ผอักษรของผุสฺสศัพท์ คือไม่ต้องทำวุทธิอุอักษรที่ประกอบกับผอักษรของผุสฺสศัพท์ บทว่า สิโร นี้ ท่านกล่าวไว้หมายเอาเนื้อความนี้ว่า มาคสิโร ในบทว่า มาคสิโร นี้ ไม่ทำวุทธิ ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่า สิรสํ คือความเป็นหัว โดยที่แท้แล ย่อมกล่าวถึงดาวนักษัตร

ในบทว่า สิรสํ มีรูปวิเคราะห์ว่า สิรสสฺส ภาโว สิรสฺสํ (ความเป็นแห่งหัว ชื่อว่า สิรสฺส) เพราะความที่บทว่า สิรสฺสํ เป็นบทมีณฺยปัจจัยเป็นที่สุด เป็นความแน่นอนแห่ง

[๙] คมฺภีรตฺถ คาถาที่ ๒๗๐

การทำเทฺวภาวอย่างแน่นอน สิรสฺสํ นั่นแหละ ชื่อว่า สิรสํ เหมือนคำว่า อหิริกสฺส ภาโว อหิริกฺกํ. ตเทว อหิริกํ เหมือนว่า ความเป็นแห่งบุคคลไม่ระอาย ชื่อว่า อหิริกฺก อหิริกฺก นั่นแหละ ชื่อว่า อหิริก ท่านอาจารย์ไม่ได้กล่าวถึง สิรสํ คือชาติกำเนิดของสิรส กล่าวคือ ความเป็นสิร (หัว) ขยายความว่า ย่อมกล่าวถึงดาวนักษัตรเหมือนกับหัว

ต่อไปนี้ เป็นคำอธิบาย :-

ในบทว่า นีเลน รตฺตํ เมื่อปัจจัยที่มีณอักษร แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะความที่ความเป็นวุทธิ เป็นอันท่านห้ามไว้แล้วด้วยจศัพท์ในสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ

เพื่อให้รู้เนื้อความนั้น จึงกล่าวสูตรว่า วุทฺธิ ฯเปฯ สณการเก ในรูปวิเคราะห์ว่า ผุสฺเสน นิยุตฺโต เมื่อความที่นามบทเป็นบทมีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด แม้มีอยู่ พึงทำวุทธิด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เหมือนในคำมีอาทิว่า โกณฺฑญฺโญ แม้การทำวุทธินั้น ย่อมมีไม่ได้ เพราะความที่ท่านห้ามไว้ด้วยกฺวจิศัพท์ในสูตรนั้นตามมา เพื่อให้รู้เนื้อความนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า ไม่ต้องทำวุทธิผอักษรแห่งผุสฺสศัพท์ คำว่า สิโรติ สิรสํ วเท นี้ ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งคาถา

แม้ในอุทาหรณ์ว่า มาคสิโร นี้ ไม่ต้องทำวุทธิท่ามกลางด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เพราะเหตุไร ? เพราะความที่กฺวจิศัพท์ที่ตามมาในสูตรนั้นห้ามแล้ว ท่านไม่กล่าวถึงสิรชาติ อันเป็นความหมายโดยของปฏสิระ โดยที่แท้แล ท่านกล่าว คือกล่าวถึง ดาวนักษัตร อันเป็นเช่นกับศีรษะ เพื่อจะให้รู้เนื้อความนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สิโรติ สิรสํ วเท

คำว่า สิกฺขา หมายถึงถึงสิกฺขาศัพท์ เป็นอาการันต์ อิตถีลิงค์ ในอรรถว่าหมู่ มีอุทาหรณ์ เช่น สิกฺโข (หมู่แห่งสิกขาบท)

ในอรรถว่า อสฺส เทวตา มีอุทาหรณ์ เช่น พุทฺโธ (พระพุทธเจ้า เป็นเทวดาของบุคคลนั้น), ภทฺโท (ผู้มี ภัททะเป็นเทพ), มาโร (ผู้มีมารเป็นเทพ)

ในอรรถว่า สำวจฺฉรํ อธีเต มีอุทาหรณ์ เช่น สำวจฺฉโร (ผู้ศึกษาตลอดปี), โมหุตฺโต (ผู้ศึกษาคัมภีร์มุหุตตะ)

ในอรรถว่าที่อยู่ มีอุทาหรณ์ เช่น วาสาโท (สถานที่อันเป็นที่อยู่ของเหล่าอาจารย์ผู้ชำนาญวัตถุวิชชา), กุมฺโภ (สถานที่อันเป็นที่อยู่ของช่างหม้อ), สากุนฺโต (สถานที่อันเป็นที่อยู่ของนก), อาติสาโร (สถานที่อันเป็นที่อยู่ของแขกผู้มาเยือน) บทว่า วาสาโท นี้ มีความหมายว่า ที่อยู่อาศัยของชน ผู้ชำนาญวัตถุชัยภูมิ

ในอรรถว่าสถานที่ มีในที่ใกล้ต้นมะเดื่อ มีอุทาหรณ์ เช่น โอทุมฺพโร (สถานที่[มีไม้มะเดื่อ])

ในอรรถว่าเกิด มีอุทาหรณ์ เช่น สาคโร (โอรสของพระเจ้าสาคร)

ในอรรถว่า ที่อยู่ ที่อยู่ หรือในอรรถว่าเป็นใหญ่ มีอุทาหรณ์ เช่น มาธุโร (ประชาชนชาวมาธุระ, พระราชาผู้เป็นใหญ่ในเมืองมธุรา)

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่าลง เณยฺย ปัจจัยในความหมายว่า เกิดแล้วในสถานที่นั้น, อาศัยอยู่ในสถานที่นั้น, เกื้อกูลแก่สิ่งนั้น และควรแก่สิ่งนั้น เป็นต้น ด้วย จ ศัพท์ [ในสูตรว่า ณ ราคา เตนรตฺตํ ตสฺเสทมณฺฑตฺเถสุ จ] ผู้เกิดแล้วหรือผู้อาศัยอยู่ในกรุงพาราณสี ชื่อว่า พาราณเสยยกะ ลง ก อักษรเป็นอาคมด้วย จ ศัพท์ ในสูตรนี้ว่า สพฺพโต โก ลงเณยฺย ในอรรถว่าเกื้อกูล มีตัวอย่าง เช่น ปาเณยฺยํ (เสบียงที่เกื้อกูลแก่หนทาง), ปทีเปยฺย (น้ำมันที่เหมาะแก่ประทีป, น้ำมันสำหรับจุดตะเกียง) ลงเณยฺยปัจจัย ในอรรถว่าสมควร มีตัวอย่าง เช่น ทกฺขิเณยฺโย (ผู้ควรแก่ทักษิณา)

๓๕๓:๓๗๘. สูตรนี้ว่า **ชาตาทีนมิมิยา จ** (ลง อิม และ อิย ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ ในความหมายของ ชาต ศัพท์เป็นต้นได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เยน วา ฯเปฯ ณิโก, ณ ราคา ฯเปฯ มณฺฑตฺเถสุ จ นัยแห่งการออกมาจากสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี วิสยี และสมุจจยะ

ในอุทาหรณ์ว่า ปจฺฉิโม นี้ หลังปจฺฉาศัพท์ เมื่อลงสฺมึวิภัตติแล้วเพราะความที่ปัจฺฉาศัพท์ เป็นศัพท์นิบาต จึงลบสฺมึวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพาส ฯเปฯ หิ จ หลังชาตศัพท์ลงสิปฐมาวิภัตติ ทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษร ในอรรถว่า ปจฺฉา ชาโต (ชนผู้เกิดแล้วในภายหลัง) นี้ เมื่อลงอิมปัจจัยแล้ว เมื่อลบวิภัตติและชาตบท โดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย (ที่เหลือ) พึงรู้ได้โดยง่ายเทียวโดยทำนองนี้ด้วยประการฉะนี้

ลงอิม อิย และอิกปัจจัยในอรรถว่า นิยุตฺต (ประกอบแล้วในสถานที่นั้น) อสฺส อตฺถิ (สิ่งนั้นมีอยู่แก่สิ่งนั้น) ด้วยอาทิศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

อนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโม, อนฺติโย, อนฺติโก. (ผู้ประกอบแล้วในที่สุด ชื่อว่า อันติมะ, อันติยะ, อันติกะ)

ปุตฺโต อสฺส อตฺถีติ ปุตฺติโม, ปุตฺติโย (บุตรมีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ปุตติมะ, ปุตติกะ)

ลงณิยปัจจัย ในอรรถว่าปภุติ ยุตต (ประกอบตั้งแต่ต้น) ด้วยจศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

ชาติปภุติยา นิยุตฺโต ชาติกิโย (ผู้ประกอบแล้วในชาติตระกูล ชื่อว่า ชาติกิยะ [ผู้มีชาติตระกูลสูง])

ชจฺจนฺเธ นิยุตฺโต ชจฺจนฺธกิโย (ผู้ประกอบในความเป็นผู้บอดแต่กำเนิด ชื่อว่า ชัจจันธกิยะ [ผู้ตาบอดแต่กำเนิด])

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึงการลงอิยปัจจัย ในอรรถว่าสิ่งนั้นมีอยู่แก่สิ่งนั้น และในอรรถว่าเป็นอยู่ในสถานที่นั้นด้วย จ ศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

ชฏา อสฺส อตฺถีติ ชฏิโย (มุ่นผมมีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า ชฏิยะ)

โพธิสฺส ปกฺเข ภโว โพธิปกฺขิโย (ธรรมที่มีในฝ่ายแห่งมรรคญาณ ชื่อว่า โพธิปักขิยะ)

ปญฺจวคฺเค ภโว ปญฺจวคฺคิโย (ผู้มีในพวก ๕ ชื่อว่า ปัญจวัคคีย์)

เหมือนอย่างนั้น คือ ฉพฺพคฺคิโย (ผู้มีในพวก ๖),

อุทเร ภวํ อุทริยํ (อาหารมีในท้อง, อาหารใหม่),

ลงณิยปัจจัย แม้ในอรรถว่าสิ่งนี้ ของตนเอง มีอุทาหรณ์ เช่น

อิทมตฺเถปิ อตฺตโน อิทนฺติ อตฺตนิยํ (สิ่งนี้เป็นของตนเอง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัตตนิยะ [ของตนเอง]), ลง น อักษรเป็นอาคม ด้วยเตสู วุทฺธิสูตร

ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้นั่นเทียว ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาการลงณฺยปัจจัย ในอรรถว่า สาธุ (ดี) หิต (เกื้อกูล) ภาว (ความเป็น) และชาต (ความเกิด) เป็นต้น มีอุทาหรณ์ เช่น

กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญํ (ดีในการงาน ชื่อว่า กมฺมญฺญ) ลง น อักษรเป็นอาคม อาเทสนฺยอักษร เป็นญอักษร ทำเทฺวภาวะ

สภาย สาธุ สพฺภิ (ถ้อยคำเหมาะสมในที่ประชุม ชื่อว่า สัพภะ) อาเทสภฺยอักษร เป็นภอักษร ด้วยการศัพท์

เมธาย หิตํ มจฺฉา (น้ำมันเนยที่เกื้อกูลแก่พิธีบูชายัญ) ลงณฺยปัจจัย อาเทสธฺยอักษร เป็นฉอักษร ด้วยการศัพท์ และทำอสทิสเทฺวภาว

ปาทสฺส หิตํ ปชฺชํ, เตลํ (น้ำมันทาเท้า, น้ำมันที่ใช้ทาเท้าให้หายเมื่อยในเวลาเดินทางไกล) อาเทสทฺยอักษร เป็นชอักษร ทำเทฺวภาวะ

รถสฺส หิตา รจฺฉา (ถนนที่เป็นประโยชน์แก่รถ ชื่อว่า รัจฉา) อาเทสถฺยอักษร เป็นฉอักษร ทำอสทิสเทฺวภาว

คาเม ภโว คมฺโม (ความประพฤติของชาวบ้าน)

โคโต ภวํ คุพฺยํ (น้ำนมโค) ในเพราะยอักษร หนปลาย อาเทสโออักษรเป็นอุว ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า โอ สเร จ

ถนโต ชาตํ ถญฺญํ (น้ำนมเกิดจากถัน ชื่อว่า ถัญญะ), ถนาย สวฺตฺตตีติ วา ถญฺญํ (หรือเป็นไปจากถัน ชื่อ ถัญญะ)

ปริสายํ สาธุ ปาริสชฺโช (ผู้เหมาะสมในที่ประชุม ชื่อว่า ปาริสัชชะ),

สมณานํ หิตา สามญฺญา (ผู้เกื้อกูลแก่สมณะทั้งหลาย ชื่อว่า สามัญญะ),

พฺราหฺมณานํ หิตา พฺราหฺมญฺญา (ชน ผู้เกื้อกูลแก่พราหมณ์ทั้งหลาย ชื่อว่า พราหมัญญะ),

อรูเป ภวํ อารุปฺปํ (ฌานที่เป็นไปในอรูปภูมิ ชื่อว่า อารุปปะ)

๓๕๔:๓๗๙. ในสูตรนี้ว่า **สมูหตฺเถ กณฺณา** (ลง กณฺ ปัจจัยและ ณ ปัจจัยในความหมายว่า หมู่) นัยแห่งการออกจากสูตร พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และวิสยี กณฺปัจจัยด้วย ณปัจจัยด้วย ชื่อว่า กณฺณ บรรดาปัจจัยทั้งหลาย อันเป็นปุพพานุพันธะ และปรานุพันธะ กณฺณปัจจัยนี้เป็นปรานุพันธ์ เหมือนสูตรว่า ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณีมฺหิ ณอนุพันธ์ มีความหมายว่าวุทธิ

อุทาหรณ์ว่า ราชปุตฺตโก (หมู่แห่งพระราชบุตร) ในอรรถว่า ราชปุตฺตานํ สมูโห (หมู่ของราชบุตรทั้งหลาย) ลงกณฺปัจจัย ลบวิภัตติและบททั้งหลาย โดยนัยที่กล่าวแล้วในมติของคัมภีร์นยาสะ ทำวุทธิด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ เมื่อลบณอักษรอันเป็นตัวอนุพันธ์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จการเขียน ณกาเร ข้างหน้า เพื่อให้รู้ถึงความที่ณอนุพันธไม่มีสระ วิธีที่เหลือนอกนี้ อันท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งณปัจจัย คำทั้งหลายที่เหลือพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๕๕:๓๘๐. สูตรนี้ว่า **คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา** (ลง ตา ปัจจัยหลังศัพท์ว่า คาม (หมู่บ้าน), ชน (ประชาชน), พนฺธุ (ญาติ) และ สหาย (เพื่อน) เป็นต้นในความหมายว่า หมู่)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คามตา, ชนตา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว เพราะความที่ศัพท์ที่ลงหลังด้วย ตา ปัจจัยย่อมเป็นอิตถีลิงค์แน่นอน

ลงตาปัจจัยในสกัตถ (อรรถของตนเอง) ด้วย ตาติโยควิภาค (การแบ่งสูตรว่า ตา) อุทาหรณ์ เช่น เทโวเยว เทวตา (เทพนั่นแหละ ชื่อว่า เทวตา) อิทปฺปจฺจยตา (ความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัย)

๓๕๖:๓๘๑. สูตรนี้ว่า **ตทสฺส ฐานมิโย จ** (ลง อิย ปัจจัยในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นเหตุของสิ่งนั้น และในความหมายอื่น)

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ตํ แสดงวิสยะ คำว่า อสฺส แสดงวิสยะ คำว่า ฐานํ แสดงวิสยะ คำว่า อิโย แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ ขยายความว่า ในอรรถว่า ตํ อสฺส ฐานํ (ฐานะ นั้น ของ...นั้น) หลังนามศัพท์อันมีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด ลงอิยปัจจัย

ฐานะ คือเหตุแห่งความเกิดขึ้น แห่งความมัวเมา ชื่อว่า มทนีย อุทาหรณ์ว่า พนฺธนิยํ (เหตุแห่งความผูกพัน) ก็อย่างนั้น

ในอรรถว่าหิตศัพท์ (เกื้อกูล)เป็นต้น ลง อิย ปัจจัยด้วย จ ศัพท์

อุปาทานานํ หิตา อุปาทานิยา (ธรรมที่เกื้อกูลแก่ความยึดมั่น ชื่อว่า อุปาทานิยะ (โลกิยธรรม)

และในอรรถว่า อรหศัพท์ (สมควร) ทสฺสนํ อรหตีติ ทสฺสนิยํ (สมควรเห็น)

ในอุทาหรณ์ว่า ทสฺสเนยฺยํ นี้ ทำวุทธิอิ เป็นเอ ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ ทำเทฺวภาวย อักษร ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว จาเน

๓๕๗:๓๘๒. สูตรนี้ว่า **อุปมตฺถายิตตฺตํ** (ลง อายิตตฺต ปัจจัยในความหมายว่า อุปมา)

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า อุปมตฺเถ แสดงวิสยะ คำว่า อายิตตฺตํ แสดงวิสยี

สิ่งใดย่อมปรากฏเหมือนควัน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า ธูมายิตัตตะ (สิ่งทึบเหมือนควัน) อุทาหรณ์ ว่า ติมิรายิตตฺตํ (ความมืดที่ครอบงำ) ก็อย่างนั้น

๓๕๘:๓๘๓. สูตรนี้ว่า **ตนฺนิสฺสิตตฺเถ โล** (ลง ล ปัจจัยในความหมายว่า อาศัยสิ่งนั้นแล้ว และในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นที่ตั้งแห่งสิ่งนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี

ลง ล ปัจจัยในความหมายว่า อาศัยสิ่งนั้นแล้ว และในความหมายว่า สิ่งนั้นเป็นที่ตั้งของสิ่งนั้น

อุทาหรณ์ว่า ทุฏฺฐุ นิสฺสิตํ ทุฏฺฐุสฺส ฐานํ วา ทุฏฺฐุลฺลํ กรรมที่อาศัยความชั่ว หรือว่า กรรมอันเป็นที่ตั้งของความชั่ว ชื่อว่า ทุฏฺฐุลฺล (กรรมอาศัยความชั่ว หรือกรรมอันเป็นที่ตั้งของความชั่ว = กรรมชั่ว) อุทาหรณ์ว่า เวทลฺลํ (ที่ตั้งแห่งความยินดี (หรือแห่งปัญญา)) ก็อย่างนั้น ทำเทฺวภาว

๓๕๙:๓๘๔. สูตรนี้ว่า **อาลุ ตพฺพหุเล** (ลง อาลุ ปัจจัยในความหมายว่า สภาพนั้นมีมาก)

ลง อาลุ ปัจจัย (หลังนามศัพท์ที่ลงหลังปฐมาวิภัตติ) ในความหมายนี้ว่า สิ่งนั้นของบุคคลนี้มีมาก

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า *อภิชฺฌา อสฺส ปกตีติ อภิชฺฌาลุ (ผู้มีอภิชฌาเป็นสภาพปกติ) อภิชฺฌา อสฺส พหุลาติ วา อภิชฺฌาลุ (ผู้มีอภิชฌามาก) เพราะความที่ปกติศัพท์ เป็นปริยายห่างพหุลศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า สีตาลุ (ผู้มีความเย็นเป็นสภาพปกติ, ผู้มีความเย็นมาก), ธชาลุ (ผู้มีธงเป็นสภาพปกติ, ผู้มีธงมาก) ทยาลุ (ผู้มีความกรุณาเป็นสภาพปกติ, ผู้มีความกรุณามาก) ก็เหมือนอย่างนั้น

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวแม้อุทาหรณ์ไว้ว่า ลง ก อักษรเป็นอาคมด้วย สพฺพโต ศัพท์ที่ใส่เข้ามาในสูตรนี้ว่า สพฺพโต โก อีก เช่น อภิชฺฌาลุโก, อภิชฺฌาลุกา, อภิชฺฌาลุกํ

๓๖๐:๓๘๗. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงสามัญญตัทธิตตามที่กล่าวแล้วด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า วา ณปจฺเจ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงภาวตัทธิต จึงกล่าวสูตรทั้งหลาย มีอาทิว่า ณฺยตฺตตา ภาเว ตุ สูตรทั้งหลายเหล่านี้ออกมาจากสูตรที่เป็นสามัญญตัทธิตทั้งหลาย ออกมาอย่างไร ? คือ ปัจจัยทั้งหลายมีณปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงในสามัญญตัทธิต เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่าไหน ย่อมลงในภาวตัทธิต อาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ปัจจัยทั้งหลายมีณฺยปัจจัยและตฺตปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงในภาวตัทธิต จึงกล่าวสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า **ณฺยตฺตตา ภาเว ตุ** (ลง ณฺย ปัจจัย, ตฺต ปัจจัย และ ตา ปัจจัยและปัจจัยอื่น ๆ ในความหมายว่า ความเป็น)

สูตรว่า ณฺยตฺตตา ภาเว ตุ นี้ มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยี วิสยะ และสมุจจยะ ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลาย มีณฺยปัจจัย และตฺตปัจจัยเป็นต้น ย่อมลงในภาวตัทธิต

ภวนฺติ พุทฺธิสทฺทา เอตสฺมา เอเตหิ วาติ ภาโว (เหตุให้เกิดความเข้าใจและศัพท์) สัททปวัตตินิมิต (เหตุแห่งความเป็นไปของศัพท์) มี ๕ อย่าง คือ นาม ชาติ ทพฺพ กิริยา และคุณ หรือว่า ด้วยสัททปวัตตินิมิตทั้งหลาย เหล่านั้น อันเป็นเหตุ ขยายความว่า ความรู้คือญาณ ย่อมเป็นไป ในอรรถ ๕ ประการ และศัพท์(บัญญัติ)ทั้งหลาย กล่าวคือ นาม ชาติ ทพฺพ กิริยา และคุณ ย่อมเป็นไป เพราะฉะนั้น สัททปวัตตินิมิต ๕ ประการเหล่านั้น อันมีความหมายเป็นของตนเอง อันท่านแสดง ด้วยบทว่า เอตสฺมา หรือ ด้วยบทว่า เอเตหิ ชื่อว่า ภาว (ความเป็น) ความหมายของตนเอง ๕ ประการ มีนาม(ชื่อ)เป็นต้น หรือ มี ๘ ประการ ด้วยอำนาจแห่งสุติเป็นต้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททัตถเภทจินตาว่า

สุติ ชาติ คุโณ ทพฺพำ สมฺพนฺโธ จ กฺริยา ตถา
กฺริยาการกสมฺพนฺโธ- เตฺยวํ สตฺตวิโธ’ถ วา.
เนยฺโย อฏฺฐวิโธ สาทิ- สฺยาทินา จ สกตฺถโก
วิเสสฺยสฺส วิเสโสติ ตญฺญุนา โส ปตียเต.[๑๐]

สกัตถะมี ๗ ประเภท คือ สุติ, ชาติ, คุณ, ทัพพะ, สัมพันธ์, กิริยา และกิริยาการกสัมพันธ์ หรือมี ๘ ประเภทโดยเพิ่มสทิสภาวะ สกัตถะนั้นก็คือสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยศัพท์ที่ทำหน้าที่ขยายทัพพะ

ความรู้และศัพท์ ๕ ประการ มีนาม(ชื่อ)เป็นต้น ย่อมเป็นไปในอรรถ ๕ ประการ ด้วยเหตุทั้งหลาย ๕ ประการ หรือ ๘ ประการเหล่านั้น

ความจริง ความหมายของตนเองในเหตุ ๕ ประการเหล่านั้น อันท่านถือเอาด้วยสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน เพราะอาศัยสัมพันธีทัพพะนั้น สุติ คือความหมายของตนเอง อันท่านถือเอาด้วยสัททชาติ เพราะความเป็นสัททชาติ อรรถของตนที่เหมือนกัน อันท่านถือเอาแล้วด้วยสิ่งที่เหมือนกัน เพราะอาศัยสิ่งที่เหมือนกันนั้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททัตถเภทจินตาว่า

สมฺพนฺธินา หิ สมฺพนฺโธ ตสฺสิตตฺตา สรูปกำ
ชาตฺยา สทฺทสฺส ชาติตฺตา สาทิสฺยำ สทิเสน วา.[๑๑]

สัมพันธ์ถูกสงเคราะห์ในสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน (สัมพันธีทัพพะ) เพราะอาศัยสัมพันธีทัพพะนั้น สุติถูกสงเคราะห์ในชาติ เพราะเป็น

---

[๑๐] เภทจินฺตา คาถาที่ ๒๘-๙

[๑๑] เภทจินฺตา คาถาที่ ๑๖๑

สัททชาติ ความเหมือนกัน (สทิสภาวะ) ถูกสงเคราะห์ในสิ่งที่เหมือนกัน (สทิสทัพพะ) เพราะอาศัยสิ่งที่เหมือนกันนั้น

ความรู้ ย่อมเกิดก่อน ในเหตุ ๕ ประการมี นาม(ชื่อ) เป็นต้น จากเหตุทั้ง ๕ อย่างเหล่านั้น ภายหลังสัททบัญญัติ ๕ ประการจึงเกิดขึ้น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

ปฐมํ ชายเต ญาณํ ปจฺฉา สทฺโท ตุ ชายเต
นามาทีสุ นิมิตฺเตสุ ปญฺจสูติ ปวุจฺจติ.[๑๒]

ท่านกล่าวว่า บรรดาเหตุ ๕ อย่าง มีนาม (ชื่อ) เป็นต้น ความรู้ย่อมเกิดก่อน ส่วนสัททบัญญัติย่อมเกิดภายหลัง

จริงอยู่ บรรดาสัททบัญญัติ ๕ ประการ ที่เป็นไปแล้วอย่างนี้ สัททบัญญัติคือชื่อว่า เทวทัตตะ ย่อมแสดงทัพพะของชื่อในกาลใด ในกาลนั้นอรรถของตนเองมีความแตกต่างโดยชื่อย่อมมี ในกาลนั้น ในกาลใดย่อมแสดงความแตกต่างโดยชื่อ ในกาลนั้นอรรถของตนเองคือนามชาติย่อมมี ในกาลใดย่อมแสดงนามชาติ ในกาลนั้น อรรถของตนเอง ย่อมเป็นนามศัพท์แสดงสภาพของสัททบัญญัติ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

วุตฺติยํ นามสทฺทานํ นามชาตฺยํ สรูปกํ
วุตฺเต นาเม นามชาติ ทพฺเพ นามํ นิมิตฺตนฺติ.[๑๓]

ในความเป็นไปแห่งนามศัพท์ ความเสมอกันในนามชาติ เมื่อนาม (ชื่อ) เป็นไป นามชาติ ย่อมมี เมื่อทัพพะเป็นไป ชื่ออันเป็นเหตุย่อมมี

ในบทนี้ว่า นามสทฺทานํ ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถกัตตา มีคำที่ท่านอธิบายว่า นามสทฺเทหิ มีความหมายว่า เมื่อนาม (ชื่อ) อันนามศัพท์ทั้งหลายแสดงแล้วมีอยู่ อรรถของตนเป็นอันท่านสงเคราะห์เข้าไว้แล้ว เมื่อนาม คือความต่างกันแห่งชื่อ อันนามศัพท์ทั้งหลายแสดงแล้วมีอยู่ อรรถของตนคือนามชาติย่อมมี เมื่อทัพพะ คือความต่างกันแห่งทัพพะ อันนามศัพท์ทั้งหลายแสดงแล้วมีอยู่ ชื่อ คืออรรถของตน ที่มีความต่างกันแห่งชื่อ ย่อมมี อนึ่ง ในคำเป็นคาถานี้ ในกาลใดเทวทัตตศัพท์ย่อมแสดงทัพพะ ในการนั้นความต่างกันแห่งชื่อ ย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจัย สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททเภทราสิว่า

---

[๑๒] สทฺทวุตฺติ. คาถาที่ ๓๒

[๑๓] สทฺทวุตฺติ. คาถาที่ ๑๖

เยน เยน นิมิตฺเตน พุทฺธิสทฺทา ปวตฺตเร
ตํ ตํ นิมิตฺตกํ ภาว- ปจฺจเยน อุทีริตนฺติ.[๑๔]
ความเข้าใจและศัพท์ทั้งหลายย่อมเป็นไปด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ ถูกกล่าวไว้ด้วยภาวปัจจัย

อนึ่ง บทว่า โค ย่อมแสดงทัพพะของโคในกาลใด ในกาลนั้น อรรถของตน อันเป็นความต่างแห่งชาติ ย่อมมีในกาลนั้น ในกาลใด โคชาติ ย่อมแสดงความต่างกัน ในกาลนั้น อรรถของตนเป็นอันท่านสงเคราะห์เข้าไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

วุตฺติยํ ชาติสทฺทานํ ชาตฺยํ รูปํ นิมิตฺตกํ
ตถา ทพฺเพ ปวตฺเต ตุ สิยา ชาติ นิมิตฺตกนฺติ.[๑๕]
เมื่อมีความเป็นไปแห่งชาติและศัพท์ ความหมายอันเป็นเหตุในชาติย่อมมี ส่วนเมื่อทัพพะ เป็นไปเหมือนอย่างนั้น ชาตะเหตุพึงมี

อนึ่ง ในคำเป็นคาถานี้ ในกาลใด โคศัพท์ย่อมแสดงทัพพะแห่งโค ในกาลนั้น โคชาติย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจัย ในกาลใดโคศัพท์ย่อมแสดงชาติโค ในกาลนั้น อรรถของภาวปัจจัยเป็นอันท่านสงเคราะห์เข้าไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

เยน เยน ฯเปฯ อุทีริตนฺติ.

อนึ่ง บทว่า ทณฺฑี ความว่า ในกาลใดทัพพะศัพท์ย่อมแสดงร่างกายของบุรุษผู้มีไม้เท้า ในกาลนั้น ความสัมพันธ์หรือทัพพชาติคือผู้มีไม้เท้า อันเป็นตัวไม่เว้นทัพพะนั้น จัดเป็นอรรถของตนเอง ในกาลใด ย่อมแสดงทัพพชาติของบุรุษผู้มีไม้เท้า ในกาลนั้น อรรถของตนเป็นอันท่านสงเคราะห์ไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

ทณฺฑาทิทพฺพสทฺทานํ ชาตฺยํ รูปํ ปวตฺติยํ
ทพฺเพ วุตฺเต ตุ สมฺพนฺโธ ทพฺพชาติ นิมิตฺตกนฺติ.[๑๖]
เมื่อความหมายของทัพพะและศัพท์เป็นต้นว่า ทณฺฑี ถูกกล่าวถึง เมื่อภาวะที่ปรากฏชัดในชาติเป็นไป เมื่อทัพพะถูกกล่าวถึงความสัมพันธ์ ระหว่างทัพพะและชาติ ถูกระบุไว้ด้วยภาวปัจจัย

---

[๑๔] สทฺทเภทราสิ. คาถาที่ ๔๓๔
[๑๕] สทฺทวุตฺติ. คาถาที่ ๑๘
[๑๖] สทฺทวุตฺติ. คาถาที่ ๑๙

อนึ่ง ในคำเป็นคาถานี้ ในกาลใด ทณฺฑีศัพท์ ย่อมแสดง ทัพพของบุรุษ ผู้มีไม้เท้าในกาลนั้น สัมพันธ์ อันเป็นตัวไม่เว้นทัพพะนั้น หรือตัวไม้เท้า หรือชาติของบุรุษผู้มีไม้เท้า ย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจัย ในกาลใด ทณฺฑีศัพท์ย่อมแสดงชาติของบุรุษผู้มีไม้เท้าในกาลนั้น ความหมายของภาวปัจจัย เป็นอันท่านสงเคราะห์ไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

เยน เยน นิมิตฺเตน ฯเปฯ อุทีริตนฺติ.

อนึ่งในกาลใด กิริยาศัพท์ว่า ปาจโก ย่อมแสดงทัพพะของบุรุษ ผู้ทำการหุงในกาลนั้น ความต่างแห่งกิริยา หรือการสัมพันธ์ของการกะแห่งกิริยาเป็นอรรถของตน ในกาลใด ปาจกศัพท์ ย่อมแสดงความต่างกันแห่งกิริยา ในกาลนั้น กิริยาชาติย่อมเป็นอรรถของตน ในกาลใด กิริยาศัพท์ย่อมแสดงกิริยาชาติ ในกาลนั้น อรรถของตน เป็นอันท่านสงเคราะห์ไว้แล้ว สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

วุตฺติยํ กฺริยาสทฺทานํ ชาตฺยํ รูปี กฺริยาย ตุ
ชาติทพฺเพ กฺริยา วุตฺเต สมฺพนฺโธ วา นิมิตฺตกนฺติ.[๑๗]

เมื่อชาติของกิริยา และศัพท์เป็นไป เหตุของกิริยา ย่อมถูกระบุด้วยภาวปัจจัย เมื่อทัพพะของกิริยาและศัพท์ ถูกกล่าวถึง กิริยา ความเชื่อมโยง หรือเหตุ ย่อมถูกระบุด้วยภาวปัจจัย

อนึ่ง ในคำเป็นคาถานี้ ในกาลใด กิริยาศัพท์ว่า ปาจโก ย่อมแสดงทัพพะของบุรุษผู้ทำการหุง ในกาลนั้น ความต่างของกิริยา ย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจัย ในกาลใด กิริยาศัพท์ ย่อมแสดงความต่างของกิริยา ในกาลนั้น กิริยาชาติ ย่อมเป็นความหมายของภาวปัจจัย ในกาลใด ย่อมแสดงกิริยาชาติ ในกาลนั้น ความหมายของภาวปัจจัย ย่อมมีอยู่โดยสภาพ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

เยน เยน นิมิตฺเตน ฯเปฯ อุทีริตนฺติ.

อนึ่ง คุณศัพท์ว่า สุกฺโก ย่อมแสดงทัพพะสีขาวในกาลใด ในกาลนั้น ความต่างของคุณเป็นอรรถของตน ในกาลใดย่อมแสดงความต่างแห่งคุณ ในกาลนั้น คุณชาติเป็นอรรถของตน ในกาลใด ย่อมแสดงคุณชาติ ในกาลนั้น อรรถของตน ย่อมมีอยู่โดยสภาพ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

---

[๑๗] สทฺทวุตฺติ. คาถาที่ ๒๐

วุตฺติยํ คุณสทฺทานํ คุณชาตฺยํ สรูปกํ
วุตฺเต คุเณ คุณชาติ ทพฺเพ คุโณ นิมิตฺกนฺติ.[๑๘]

เมื่อมีความเป็นไป ของคุณพิเศษและศัพท์เสียง ย่อมเป็นไป ในคุณชาติ เมื่อคุณพิเศษถูกกล่าวถึง ชาติย่อมเป็นเหตุ เมื่อทัพพะ ถูกกล่าวถึง คุณย่อมเป็นเหตุ

อนึ่ง ในคำเป็นคาถานี้ คุณศัพท์ว่า สุกฺโก ย่อมแสดงทัพพะสีขาว ในกาลนั้น ความแตกต่างแห่งคุณ เป็นความหมายของภาวปัจจัย ในกาลใด ย่อมแสดงความแตกต่างแห่งคุณ ในกาลนั้น ความหมายของภาวปัจจัย ย่อมมีอยู่โดยสภาพ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททวุตติว่า

เยน เยน นิมิตฺเตน ฯเปฯ อุทีริตนฺติ.

ความหมายกล่าวคือเหตุแห่งความเป็นไปของสัททบัญญัติ ๕ ประการ ย่อมเป็นอรรถของภาวปัจจัยทั้ง ๑๒ ตัว ด้วยประการฉะนี้ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สทฺทเภทราสิ

ณฺย ตฺต ตา จ ตฺตน ตฺถ ตฺวํ ตตฺวํ ณิล ณิยาปิ จ
ณิโก โณ ปจฺจโย กณฺ ณา ภาเว ทฺวาทส ปจฺจยาติ.[๑๙]

ในภาวตัทธิต มีปัจจัย ๑๒ ตัว คือ ณฺย ตฺต ตา จ ตฺตน ตฺถ ตฺวํ ตตฺวํ ณิล ณิย ณิโก โณ กณฺ และณ

ภาวปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมลงหลังจากศัพท์ที่คล้อยตามอรรถของรูปวิเคราะห์ ไม่คล้อยตามอรรถของวิเคราะห์ ย่อมลงแม้ในอรรถว่าสาธุ (ดี) และสกัตถะ(อรรถของตนเอง) สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัททัตถเภทจินตา และนามวินิจฉัยว่า

วิคฺคหา'วิคฺคหตฺถา เย นิมิตฺตานา'หุ ณฺยาทโย
ตโต ภาวตฺถวาจิตฺตา ตถา สาธุสกตฺถเก.[๒๐]

ณฺย ปัจจัย ฯลฯ ลงในอรรถภาวะ อรรถสาธุ และอรรถสกัตถ์ หลังศัพท์ที่คล้อยตามอรรถของรูปวิเคราะห์และไม่คล้อยตามอรรถของรูปวิเคราะห์ อันแสดงเหตุแห่งรูปวิเคราะห์และบทสำเร็จ

---

๑๘ สทฺทวุตฺติ. คาถาที่ ๒๑

๑๙ สทฺทเภทราสิ. คาถาที่ ๔๓๒

๒๐ เภทจินฺตา. คาถาที่ ๑๖๒ นามวินิจฺฉย คาถาที่ ๒๐๙

ที่ชื่อว่า **วิคฺคหตฺถา** (หลังศัพท์ที่คล้อยตามอรรถของรูปวิเคราะห์) ในบทว่า **วิคฺคหา วิคฺคหตฺถา** ได้แก่ศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉตีติ โค (สัตว์ใด ย่อมไป เพราะเหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า โค), รญฺโญ ปุตฺโต ราชปุตฺโต (บุตรของพระราชา), ทณฺโฑ เอตสฺส อตฺถีติ ทณฺฑี (ไม้เท้า มีอยู่ แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ทณฺฑี)

ที่ชื่อว่า **อวิคฺคหตฺถา** ได้แก่ศัพท์ทั้งหลายที่ไม่มองหาวากยะของวิคคหะเป็นไป คือไม่เพ่งถึงปวัตตินิมิตตามที่กล่าวแล้วเป็นไป ได้แก่ศัพท์เหล่าใดมีอาทิว่า เทวทตฺโต (นายเทวทัต), โค (ตัวโค), ทณฺฑี (คนมีไม้เท้า), ปาจโก (ผู้หุง, ต้ม), สุกฺโก (สีขาว) ไม่กล่าวถึงพยุปปัตตนิมิต และสัททัปปวัตตินิมิต ตามลำดับ โดยความไม่เป็นประธาน

ขยายความว่า ท่านอาจารย์กล่าวว่า เหมือนอย่างนั้นคือ

ลงณฺยปัจจัยในอรรถว่าสาธุ (ดี) อุทาหรณ์ เช่น กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญ (ดีในการงาน ชื่อว่า กมฺมญฺญ)

ลงณฺยปัจจัยในอรรถของตน อุทาหรณ์ เช่น เทโวเยว เทวตา (เทพนั่นเทียว ชื่อว่า เทวตา)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาลสฺยํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาลสฺยํ หลังอลสศัพท์ ลง ส วิภัตติ ฉัฏฐีเอกวจนะ ลง ส อักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส หลังภาวศัพท์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะ ในเพราะทำอาเทส สิ วิภัตติเป็น โอ อักษร ด้วยสูตรว่า โส เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว ในอรรถว่า อลสสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้เกียจคร้าน) หลังนามอันมีฉัฏฐีเป็นที่สุด เมื่อลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติภาวบทและสอักษรที่เป็นอาคม ด้วยเตสมฺศัพท์ ในสูตรนี้ว่า เตสํ วิภตฺติ ฯเปฯ จ ทำวุทธิและลบณอนุพันธ์ เมื่อลบออักษร ในเพราะย(ของณฺยปัจจัย) ด้วยสูตรว่า อวณฺโณ ฯเปฯ จ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ เหมือนอย่างนั้น คือ อาโรคฺยํ (ความแข็งแรง)

ในการลงตฺตปัจจัย มีอุทาหรณ์ เช่น ปํสุกูลิกตฺตํ (ความเป็นแห่งภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล), อโนทริกตฺตํ (ความเป็นผู้ไม่ขวนขวายเพื่อท้อง)

ในการลงตาปัจจัย มีอุทาหรณ์ เช่น สงฺคณิการามตา (ความเป็นผู้ยินดีในหมู่คน), นิทฺทารามตา (ความเป็นแห่งบุคคลผู้ยินดีในการนอน)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า ปุถุชฺชนตฺถํ, ปุถุชฺชนตฺวํ, ปุถุชฺชนิลํ, ปุถุชฺชนิกํ, ปุถุชฺชนิยํ (ความเป็นแห่งปุถุชน) เป็นผลของตุศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลาย เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ กล่าวถึงการลงเณยฺยปัจจัย ด้วยตุศัพท์ ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า โสเจยฺยํ (ความสะอาด), อาธิปเตยฺยํ (ความเป็นอธิบดี), กาเวยฺยํ (ความเป็นกวี), เถยฺยํ (ความเป็นขโมย)

ในคำว่า เถยฺยํ นี้ ลบณอักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ

ลงณฺยปัจจัย ในกัมมะ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วีรานํ กมฺมํ วีริยํ (การกระทำของเหล่าผู้กล้าหาญ ชื่อว่า วิริยะ), ปริภฏฺสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺยํ (การกระทำของภิกษุผู้เลี้ยงเด็ก ชื่อว่า ปาริภัฏยะ), ภิสคฺคสฺส กมฺมํ เภสชฺชํ (สิ่งที่หมอกระทำ ชื่อว่า เภสัชชะ), พฺยาวฏสฺส กมฺมํ เวยฺยาวจฺจํ (การกระทำของผู้ขวนขวาย ชื่อว่า เวยยาวัจจะ) ด้วยณฺยตฺตตาติโยควิภาค (การแบ่งสูตรว่า ณฺยตฺตตา)

ท่านกล่าวไว้ว่า ลงณฺยปัจจัย และตาปัจจัย ในสกัตถะ (อรรถของตนเอง) มีอุทาหรณ์เช่น

ยถาภูตเมว ยถาภุจฺจํ (ความเป็นจริงนั่นแหละ ชื่อว่า ยภาภุจจะ), เอวํ การฺุญฺ (ความกรุณานั่นแหละ ชื่อว่า การุญญะ),

ปตฺตกาลเมว ปตฺตกลฺลํ (กรรมที่มีกาลสมควรแล้วนั่นแหละ ชื่อว่า ปัตตกัลละ) ทำความเป็นรัสสะ

อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ (อากาศอันไม่มีที่สุดนั่นแหละ ชื่อว่า อากาสานัญจะ), ปาคุญฺญตา (ความคล่องแคล่วแห่งกายนั่นแหละ)

ในอุทาหรณ์ว่า ทาสพฺยํ นี้ ท่านอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าลงพฺยปัจจัยในอรรถแห่งภาวะ ด้วยตุศัพท์ในสูตรนี้ อีกประการหนึ่ง ในอรรถว่า ทาสสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งบุคคลผู้เป็นทาส) ลงณฺยปัจจัย ลงวอักษรเป็นอาคม อาเทสวอักษร เป็นพอักษร สำเร็จรูปเป็นทาสพฺยํ

๓๖๑:๓๘๘. สูตรนี้ว่า **ณ วิสมาทีหิ** (ลง ณ ปัจจัย, ตฺต ปัจจัยและ ตา ปัจจัย หลัง วิสม ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า ความเป็น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และวิสยะ

อุทาหรณ์ เช่น เวสมํ (ความไม่สม่ำเสมอ), โสจํ (ความสะอาด)

๓๖๒:๓๘๙. สูตรนี้ว่า **รมณียาทิโต กณฺ** (ลง กณฺ ปัจจัย, ตฺต ปัจจัยและ ตา ปัจจัย หลัง รมณีย ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า ความเป็น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ณอักษรอนุพันธ์ ใช้ในอรรถของวุทธิ

อุทาหรณ์ว่า รามณียกำ (ความน่ารื่นรมย์) อุทาหรณ์ว่า มานุฌฺณกำ (ความเป็นรูปน่าพึงใจ), อคฺคิโหมกำ (น้ำมันบูชาไฟ) ก็อย่างนั้น

ก็การกล่าวถึงภาวตัทธิตไว้ท่ามกลางแห่งสามัญญตัทธิต เพื่อรวบรวมด้วยณิก ณิยปัจจัยเป็นต้น ที่กล่าวแล้วในสามัญญตัทธิต ด้วยตุศัพท์

๓๖๓:๓๙๐. สูตรนี้ว่า **วิเสเส ตรตมิสิกิยิฏฺฐา** (ลง ตร, ตม, อิสิก, อิย และ อิฏฺฐ ปัจจัยในความหมายว่า ยิ่ง) นัยแห่งการออกมาจากสูตร พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว เพราะความเป็นอเนกตัทธิต

แสดงด้วยวิเสสยะ และวิเสสยี ขยายความว่า หลังนามศัพท์อันมีปฐมาวิภัตติเป็นที่สุดลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตร ตม อิสิก อิย อิฏฺฐ ในความหมายว่ายิ่ง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิสิโก, ปาปิโย, ปาปิฏฺโฐ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปาปตโร หลังปาปศัพท์ ลงปฐมาวิภัตติเอกวจนะ หลังวิเสสศัพท์ ลงตติยาวิภัตติเอกวจนะ อาเทสนาวิภัตติเป็นเอน ในอรรถว่า ปาโป วิเสเสน (เป็นบาปโดยพิเศษ) หลังนามศัพท์อันมีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด ลงตรปัจจัยในอรรถว่ายิ่งด้วยสูตรนี้ ลบวิภัตติและบททั้งหลาย โดยนัยที่กล่าวแล้ว สำเร็จรูปเป็น ปาปตโร อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ คือ ปาปตโม, ปาปิสิโก, ปาปิโย, ปาปิฏฺโฐ ก็อย่างนั้น มีเพียงการลบสระหน้าและทำปกติสระหลังเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๖๔:๓๙๘. สูตรนี้ว่า **ตทสฺสตฺถีติ วี จ** (ลง วี ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ ในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า ตำ แสดงกัตวัตถะ คำว่า อสฺส แสดงสัมปทานัตถะ คำว่า อตฺถิ แสดงกิริยา คำว่า อิติ แสดงนิทัสสนะ คำว่า วี แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ ความหมายของบทเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ เช่น เมธาวี (ผู้มีปัญญา)

อุทาหรณ์ว่า สุเมธโส (ผู้มีปัญญาดี) เป็นผลของจศัพท์ หลังสุเมธาศัพท์ ลงโสปัจจัยในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น ลบสิวิภัตติ รัสสะท่ามกลางด้วยสูตรเป็นต้นว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตานำ

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวว่า ลงแม้อิล อาล และวปัจจัย ด้วยจศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น

ปิจฺฉ์ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปิจฺฉโล (ยางของต้นไม้นั้นมีอยู่ หรือว่า ย่อมปรากฏในต้นไม้นั้น เหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า ปิจฉิละ [ต้นงิ้ว]), ตุณฺฑิโล (ผู้มีจะงอย), ชฏิโล (ผู้มีมุ่นผม, ชฎิล) , วาจาโล (ผู้มีถ้อยคำมาก, คนพูดมาก), เกสโว (ผู้มีผมยาว)

๓๖๕:๓๙๙. สูตรนี้ว่า **ตปาทิโต สี** (ลง สี ปัจจัยหลัง ตป ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

แสดงด้วย อวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ตปสฺสี (ผู้มีตบะ), เตชสฺสี (ผู้มีเดช), ยสสฺสี (ผู้มียศ), มนสฺสี (ผู้มีใจประเสริฐ) ทำสทิสเทฺวภาว ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงสอักษรเป็นอาคม

๓๖๖:๔๐๐. สูตรนี้ว่า **ทณฺฑาทิโต อิกอี** (ลง อิก ปัจจัยหรือ อี ปัจจัยหลัง ทณฺฑ ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี หลังนามศัพท์ที่ไม่ใช่อวัณณะ มีทณฺฑีศัพท์เป็นต้น ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ อิก และอีปัจจัย ในอรรถว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น

มีอุทาหรณ์ เช่น ทณฺฑิโก (ผู้มีไม้เท้า), ทณฺฑี (ผู้มีไม้เท้า), มาลิโก (ผู้ทรงมาลา), มาลี (ผู้ทรงมาลา)

๓๖๗:๔๐๑. สูตรนี้ว่า **มธฺวาทิโต โร** (ลง ร ปัจจัยหลัง มธุ ศัพท์เป็นต้นในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

มีอุทาหรณ์ เช่น มธุโร (มีน้ำหวาน, มีน้ำผึ้ง, มีน้ำอ้อยงบ)

กุญฺโช หนุ เอตสฺส อตฺถี ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ กุญฺชโร (คางมีอยู่แก่สัตว์นี้ เหตุนั้นสัตว์นั้นชื่อว่า กุญชระ [ช้าง, สัตว์มีคางใหญ่])

เหมือนอย่างนั้นคือ มีอุทาหรณ์ เช่น มุขโร (คนปากกล้า), สุสิโร (ต้นไม้มีโพรง), สุจิโร (ผู้มีความสะอาด)

๓๖๘:๔๐๒. สูตรนี้ว่า **คุณาทิโต วนฺตุ** (ลง วนฺตุ ปัจจัยหลัง คุณ ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

มีอุทาหรณ์ เช่น คุโณ อสฺส อตฺถีติ ตสฺมึ วิชฺชตีติ วา อตฺเถ (ในอรรถว่าคุณธรรมมีอยู่แก่บุคคลนั้น หรือในบุคคลนั้น) ลงวนฺตุปัจจัยเมื่อลบวิภัตติและบททั้งหลายแล้วตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติ อาเทสนฺตุปัจจัยกับ สิ วิภัตติเป็นอา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ สำเร็จรูปเป็นคุณวา อุทาหรณ์ว่า ยสวา และธนวา ก็อย่างนั้น

๓๖๙:๔๐๓. สูตรนี้ว่า **สตฺยาทีหิ มนฺตุ** (ลง มนฺตุ ปัจจัยหลัง สติ ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี หลังนามศัพท์ทั้งหลาย อันเว้นจากอวัณณะ มีสติศัพท์เป็นต้น ลงมนฺตุปัจจัย ในอรรถนี้ว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น

มีอุทาหรณ์เช่น สติ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สติมา (สติมีอยู่แก่บุคคลนั้น หรือมีในบุคคลนั้น เหตุนั้นบุคคลนั้น ชื่อว่าสติมา) อาเทสนฺตุปัจจัยพร้อมสิวิภัตติ เป็นอา ลบสระหน้าเป็นต้น

เหมือนอย่างนั้นคือ อุทาหรณ์ว่า ชุติมา (ผู้มีรัศมี), สุจิมา (ผู้มีความสะอาด), ธิติมา (ผู้มีความตั้งมั่น), ภาณุมา (สิ่งที่มีรัศมี, พระอาทิตย์)

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา ท่านกล่าวไว้ว่า ในอุทาหรณ์ว่า จนฺทิมา นี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า จนฺทิสงฺขาตา เทวธีตา ตสฺมินฺติ จนฺทิมา (พระจันทร์กล่าวคือจันทรวิมานมีอยู่แก่เทพบุตรนั้น เพราะเหตุนั้น เทพบุตรนั้น ชื่อว่า จนฺทิมา)

แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า จนฺทิมา (ผู้มีจันทรเทพ, พระจันทร์), และ ปาปิมา (ผู้มีบาป) ย่อมลงมนฺตุปัจจัย หลังอาการันต์ ด้วยอำนาจจำนวนน้อย

๓๗๐:๔๐๕. สูตรนี้ว่า **สทฺธาทิโต ณ** (ลง ณ ปัจจัยหลัง สทฺธา ศัพท์เป็นต้น ในความหมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แก่บุคคลนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า สทฺโธ (บุรุษผู้มีศรัทธา), ปญฺโญ (ผู้มีปัญญา) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๗๑:๔๐๔. สูตรนี้ว่า **อายุสฺสุการาส มนฺตุมฺหิ** (อุ อักษรของ อายุ ศัพท์ย่อมเป็น อส ในเพราะ มนฺตุ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า สตฺยา ฯเปฯ นฺตุ ออกมาอย่างไร ? คือ กล่าวถึงการลงมนฺตุปัจจัยหลังนามศัพท์ทั้งหลาย เว้นนามศัพท์ที่เป็นอวัณณะ ด้วยสูตรว่า สตฺยา ฯเปฯ นฺตุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งอุทาหรณ์ว่า อายสฺมา พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะมนฺตุปัจจัย อาเทส อุอักษร ของอายุศัพท์เป็นอส ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าวสูตรว่า อายุสฺสุการาส มนฺตุมฺหิ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า อายุสฺส แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า อุกาโร แสดงการี คำว่า อส แสดงการิยะ คำว่า มนฺตุมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร

มีอุทาหรณ์ เช่น อายสฺมา (ผู้มีอายุ).

๓๗๒:๓๘๕. สูตรนี้ว่า **ตปฺปกติวจเน มโย** (ลง มย ปัจจัยในความหมายที่แสดงสิ่งที่ถูกกระทำเฉพาะด้วยสิ่งนั้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี อรรถของสิ่งที่ถูกทำขึ้นเฉพาะ หรืออรรถที่เกิดขึ้นเฉพาะ ชื่อว่า ปกติอัตตถะ

มีอุทาหรณ์ เช่น สุวณฺณมยํ ภาชนํ (ภาชนะอันบุคคลทำแล้วด้วยทอง) ความหมายนี้เป็นความหมายที่ทำขึ้นเหมือนอย่างนั้น คือ รูปิยมยํ (ถ้วยที่กระทำแล้วด้วยเงิน), ชตุมยํ (ถ้วยที่กระทำแล้วด้วยครั่ง), อิฏฺฐกมยํ, อโยมยํ (ถ้วยที่กระทำแล้วด้วยเหล็ก), มตฺติกามยํ (ถ้วยที่กระทำแล้วด้วยดินเหนียว), ทารุมยํ (ถ้วยที่กระทำแล้วด้วยไม้), กฏฺฐมยํ (ถ้วยที่กระทำแล้วด้วยไม้), โคมยํ (คูถอันโคถ่ายไว้ หรือว่า คูถที่เกิดจากโค)

ในอุทาหรณ์ว่า อโยมยํ นี้ เมื่อลบวิภัตติแล้ว อาเทสสระที่สุดแห่งมนศัพท์นี้เป็นโออักษร

ในอุทาหรณ์ว่า โคมยํ นี้ ลงมยปัจจัยในอรรถว่าเกิดขึ้น

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ลง มย ปัจจัย ในอรรถของตนด้วยการแบ่งสูตรให้เหลือว่า มโย (ลง มย ปัจจัย) ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทานมยํ (ทานนั่นแหละ), สีลมยํ (ศีลนั่นแหละ)

รูปสิทฺธิยํ ปน มโยติ โยควิภาเคน ทานมยํ, สีลมยนฺตฺยาทีสุ สกตฺเถ มยปจฺจโย. ทานเมว ทานมยํ. เอวํ สีลมยํ.

ส่วน ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า ลง มย ปัจจัย แม้ในอรรถของตนด้วยการแบ่งสูตรให้เหลือว่า มโย (ลง มย ปัจจัย) เช่น ทานนั่นแหละ ชื่อว่า ทานมยะ สีลมยํ (ศีลนั่นแหละ) = สีลเมว สีลมยํ. ดังนี้เป็นต้น

๓๗๓:๔๐๖. สูตรนี้ว่า **สงฺขฺยาปูรเณ โม** (ลง ม ปัจจัยในการนับลำดับที่ [ปูรณสังขยา]) นับแห่งการออกมา(ของสูตรนี้) มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว ในสามัญญตัทธิต เพราะตัทธิตนี้ เป็นสามัญญตัทธิต

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงโดยวิสยะและวิสยี ความหมายของบท พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในรูปวิเคราะห์ว่า ย่อมนับ คือแสดงตั้งแต่ ๑ ด้วยจำนวนนั้น เหตุนั้นจำนวนนั้น ชื่อว่า สงฺขฺยา (เครื่องนับจำนวน) จำนวนย่อมเต็มด้วยลำดับที่นั้น เหตุนั้น ลำดับที่นั้น ชื่อว่า ปูรณะ สงฺขฺยาย ปูรโณ (จำนวนเต็มของการนับ) ชื่อว่า สงฺขฺยาปูรโณ. ในความหมายว่าเป็นที่เต็มของการนับนั้น

ก็ในอุทาหรณ์นี้ว่า ปญฺจโม (ที่ ๕), สตฺตโม (ที่ ๗), อฏฺฐโม (ที่ ๘), นวโม (ที่ ๙), ทสโม (ที่ ๑๐).

ในอุทารหณ์ว่า ฉฏฺฐโม โส ปราภโว นี้ ท่านกล่าวว่า หลังฉฏฺฐศัพท์ ลงมอักษรเป็นอาคม ในความหมายของตน

ในอรรถว่าเต็ม ท่านอาจารย์กล่าวการลง ฐ และฐม ปัจจัย ด้วยอาเทสสูตรอันมาแล้วในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ว่า ฉา ฏฺฐฏฺฐมา[21] (หลังฉศัพท์ ลง ฏฺฐ ฏฺฐม ปัจจัย ในอรรถว่าเต็ม).

๓๗๔:๔๐๘. สูตรนี้ว่า **ส ฉสฺส วา** (อาเทส ฉ เป็น ส ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า จตุจฺเฉหิ ถฆา การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้ มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และวิกัปปนัตถะ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า โส ฉสฺส วา ลบโออักษร ลงออักษรเป็นอาคม

มีอุทาหรณ์ว่า สฏฺโฐ (ที่ ๖), หรือ ฉฏฺโฐ (ที่ ๖)

๓๗๕:๔๑๒. สูตรนี้ว่า **เอกาทิโต ทสสฺสี** (ลง อี ปัจจัยหลัง ทส เบื้องหลัง เอก เป็นต้นในการนับลำดับที่ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สงฺขฺยาปูรเณ โม คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงมปัจจัยในความหมายว่าเต็มจำนวนนับ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอกาทสี พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อุทาหรณ์

---

[๒๑] โมค. ๔/๕๔

มีอาทิว่า เอกาทสี ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการลงอีกปัจจัย เอกศัพท์เป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า เอกาทิโต ทสสฺสี

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เอกาทสี, ปญฺจทสี, จตุทฺทสี ในอุทาหรณ์นี้ว่า จตุทฺทสี หลังจตุศัพท์ ทำเทฺวภาวทอักษรเบื้องหลัง ปาฐะมีอาทิว่า จาตุทฺทสี มาแล้วในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แม้ด้วยอำนาจแห่งทีฆะ คำนี้ท่านกล่าวแล้วเพื่อให้รู้ว่า เมื่อปาฐะว่า เอกาทส เป็นต้น แม้มีอยู่ ในเพราะทสศัพท์หนปลาย หลังเอกศัพท์ ไม่ต้องลงอีปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอรรถว่าปูรณะ

๓๗๖:๒๕๗. สูตรนี้ว่า **ทเส โส นิจฺจญฺจ** (อาเทส ฉ เป็น โส ในเพราะ ทส อย่างแน่นอน) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามานำ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท, สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคู ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ว่า โสฬส เมื่อทำ ทวันทวสมาส ท่านอาจารย์กล่าวถึงทวันทสัญญา และความเป็นทวันทวสมาส ด้วยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ทฺวนฺโท และเมื่อทำเป็นตัปปุริสสมาส ได้กล่าวถึงตัปปุริสสัญญา และความเป็นตัปปุริสสมาส เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า โสฬส พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในสมาสเหล่านั้น ในเพราะทสศัพท์หนปลาย ทำอาเทสฉ เป็นโส ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าวสูตรว่า ทเส โส นิจฺจญฺจ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี การิยะ กิริยาวิเสสนะ ละอนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๗๗:-. สูตรนี้ว่า **อนฺเต นิคฺคหีตญฺจ** (ลงนิคคหิตอาคมในที่สุดแห่งสังขยาเหล่านั้น) ออกมาจากสูตรว่า เอกาทิโต ทสสฺสี

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยะ วิสยี และนิวัตตาปนอวธารณะ

ในอุทาหรณ์ว่า เอกาทสึ ทำรัสสะอีอักษร แล้วลงนิคคหิตอาคมด้วยสูตรนี้ อุทาหรณ์ว่า ปญฺจทสึ, จตุทฺทสึ ก็เหมือนอย่างนั้น

๓๗๘:๔๑๔. สูตรนี้ว่า **ติ จ** (ลง ติ อาคมในที่สุดของสังขยาศัพท์ตามสมควร) ออกมาจากสูตรว่า คณเน ฯเปฯ ติตฺติ ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส ทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าทฺวิทส (๒๐) เป็นวี กล่าวถึงการอาเทส

ทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าติทส (๓๐) เป็นติ และกล่าวถึงการอาเทสโยวิภัตติเป็นอีส ด้วยสูตรว่า คณเน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า วีสติ ตีสติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์เหล่านั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะลงติอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งวีสและตีสศัพท์ทั้งหลายได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ติ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และอนุกัฑฒนะ

สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

วิภาสา วีส ตีสาน- มนฺเต โหติ ติอาคโม.
อญฺญตฺถ น จ โหเตว, ววตฺถิตวิภาสโต.[๒๒]

ลง ติ เป็นอาคมในที่สุดของ วีส และ ตีส ได้บ้าง แต่ไม่ลง [ติ อาคมนั้น] ในรูปอื่นนั่นเทียว เพราะ วา ศัพท์เป็นววัตถิตวิภาสา

ในอุทาหรณ์ว่า วีสติ เมื่อทำอาเทสทสศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าทฺวิทส (๒๐) เป็นวี และเมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นอีสด้วยสูตรว่า คณเน เป็นต้น แล้วลงติอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรนี้ เมื่อลบนิคคหิตที่ ส อักษร ในเพราะติอักษรที่เป็นอาคมด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วีสติ เมื่อทำอาเทสทสศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าทฺวิทส (๓๐) เป็นติ และเมื่ออาเทสโยวิภัตติเป็นอีสำ ทำรัสสะอีเป็นอิ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ เมื่อลงนิคคหิตอาคมที่ติอักษร ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๗๙:๒๕๘. สูตรว่า **ล ทรานำ** (อาเทส ท และ ร ของสังขยาศัพท์เป็น ล ตามอุทาหรณ์) นัยแห่งการออกมาแม้ในสูตรนี้ พึงทราบโดยนัยอันกล่าวไว้แล้วนั่นเทียวในสูตรว่า ทเส โส นิจฺจญฺจ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โสฬส และ จตฺตาลีสำ บรรดาอุทาหรณ์ทั้งสองนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า โสฬส มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว ส่วนในอุทาหรณ์นี้ว่า จตฺตาลีสำ ทำอาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสส ซึ่งแสดงความหมายว่าจตุตฺถทส (๔๐) เป็นจตฺตาร เมื่อทำเทสโยวิภัตติเป็นอีสำแล้วอาเทสรอักษรเป็นลอักษร (สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า)

---

[๒๒] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๑๔

โส นิจฺจํ โสฬเส ทสฺส, จตฺตาลีเส จ เตรเส.
อญฺญตฺร น จ โหตายํ, ววตฺถิตวิภาสโต.[๒๓]

อาเทส ท เป็น ฬ อย่างแน่นอนในรูปว่า โสฬส (๑๖), อาเทส ท นั้นเป็น ฬ ได้บ้างในรูปว่า จตฺตาลีส (๔๐) และ เตรส (๑๓) การอาเทส ท เป็น ฬ นี้ ย่อมไม่มีในรูปอื่น เพราะ [วา ศัพท์]เป็นววัตถิตวิภาสา

(ในสังคหคาถานี้ มีความว่า) ในโสฬสศัพท์ อาเทสทอักษรเป็นลแน่นอน ในจตฺตาลีส และเตรสศัพท์ อาเทส ท เป็น ล ไม่แน่นอน ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า จตุทฺทส และ เตรส ไม่มีการอาเทสนี้ เพราะวาศัพท์เป็น ววัตถิตวิภาสา

๓๘๐:๒๕๕. สูตรว่า **วีสติ ทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตุ** (อาเทส ทฺวิ เป็น พา ในเพราะ วีสติ, ทส และสังขยาอื่น ๆ ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาแม้ในสูตรนี้ เป็นเช่นกับสูตรว่า ล ทรานำ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี การี การิยะ และสมุจจยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พาวีสติ และ พารส แม้ในอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อทำทวันทวมาส หรือตัปปุริสสมาสแล้ว อาเทสเป็น พา ด้วยสูตรนี้ อุทาหรณ์มีอาทิว่า ทิคุณำ, ทิรตฺตำ และ โทหฬินี เป็นผลของตุศัพท์

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ทิคุณำ เมื่อทำพหุพพีหิสมาสว่า เทฺว คุณา ปฏลา เอติสฺสา สงฺฆาฏิยา (สังฆาฏิอันมี ๒ ชั้น) ทำอาเทสทฺวิศัพท์ เป็นทิ ด้วยตุศัพท์ ในอิตถีลิงค์ ท่านให้สำเร็จรูปเป็นอาการันต์ว่า ทิคุณา พึงแจกรูปทุติยาวิภัตติ เป็นทิคุณำ

ก็ในคำว่า ทุรตฺตำ นี้ ทำทิคุสมาสว่า เทฺว รตฺติโย ทำให้เป็นเอกวจนะนปุงสกลิงค์ ทำอาเทสทฺวิศัพท์ เป็นทุ ด้วยตุศัพท์ ทำอาเทสอิอักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งรตฺติศัพท์ เป็น อ อักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต เมื่ออาเทสสิวิภัตติ เป็นอำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคำว่า โทหฬินิ นี้ ในอรรถว่า เทฺว หฬา หทยา เอติสฺสาติ (หัวใจเป็นสองของหญิงนั้นฉะนั้น) หรือ เทฺว หฬา อิจฺฉาจารา เอติสฺสาติ (ความต้องการอย่างแรงกล้าเป็นสองของหญิงนั้นเหตุนั้น) (หญิงแพ้ท้อง) ทำเป็นสมาส หลังทฺวิหฬศัพท์ ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า นทาทิโต วา อี หลังอีการันตศัพท์ ลงอินีปัจจัยด้วยสูตรว่า ปติ ฯเปฯ อินี เพราะความที่ทฺวิหฬีศัพท์ เป็นอีการันต์ เมื่อทำอาเทสทฺวิศัพท์ เป็นโท ด้วยตุศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

---

[๒๓] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๑๒

แม้อุทาหรณ์ว่า พาตฺตึส (๓๒), พาวฺคุฬา ย่อมสำเร็จได้ด้วยตุศัพท์

ในวุตติ (คัมภีร์กัจจายนะ) ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวว่า ย่อมสำเร็จรูปด้วย จ ศัพท์

๓๘๑:๒๕๔. สูตรนี้ว่า **เอกาทิโต ทสฺส ร สงฺขฺยาเน** (อาเทส ท ของ ทส หลัง เอก เป็นต้นเป็น ร ในเพราะสังขยาศัพท์ได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาแม้ในสูตรนี้ มีนัยที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ การี การิยะ และอาธารสัตตมี ขยายความว่า อาเทส ท อักษรแห่งทสอักษร ที่อยู่หลังเอกศัพท์เป็นต้น เป็น ร อักษร ได้บ้างในเพราะสังขยาศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอการส บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ทำทวันทวสมาสว่า เอโก จ ทส จาติ (๑ ด้วย ๑๐ ด้วย) หรือทำตัปปุริสสมาสว่า เอเกน อธิกา ทสาติ (๒๐ อันเกินด้วย ๑) เมื่อตั้งรูปคำว่า เอกาทส เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว ทำทีฆะสระที่สุดแห่งเอกศัพท์เป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า เทฺวกฏฺฐานมากาโร วา ทำอาเทส ท อักษรแห่งทสศัพท์ เป็นรอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส, อิตฺถิปุม ฯเปฯ สงฺขฺยํ, โยสุ ฯเปฯ เทฺว จ ตามไปอยู่ ทำอาเทสสระที่สุดของทสศัพท์ พร้อมวิภัตติ เป็นออักษรด้วยสูตรว่า ปณฺณาทีนมกาโร เมื่อสูตรว่า ส ฉสฺส วา ตามไป เมื่อทำอาเทสทอักษรแห่งทสศัพท์ เป็นรอักษร ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า เอกาทส เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า พารส นี้ มีเพียงการอาเทสทฺวิศัพท์ เป็นพา ด้วยว่า วีสติ ฯเปฯ ตุ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อุทาหรณ์ว่า เตรส เป็นผลของอาทิศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น มีเพียงการอาเทสติอักษร เป็นเออักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทฺธิ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ถามว่า บทว่า สงฺขฺยาเน ท่านอาจารย์เขียนไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ?

ตอบว่า ท่านอาจารย์เขียนไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในอุทาหรณ์ว่า ทฺวาทสายตนานิ แม้มีอยู่ ในเพราะทสศัพท์หนปลาย หลังเทฺวศัพท์ ไม่ต้องอาเทสทอักษร เป็นรอักษร ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งสังขยาศัพท์

และบทว่า สงฺขฺยาเน หมายถึงจำนวนที่นับ ไม่ได้หมายถึงสิ่งที่ถูกนับ

๓๘๒:๒๕๙. สูตรนี้ว่า **อฏฺฐาทิโต จ** (อาเทส ท ของ ทส หลัง อฏฺฐ เป็นต้นเป็น ร ในสังขยาได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า เอกาทิโต ฯเปฯ เน นัยแห่งการออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ด้วยอำนาจแห่งคำอันสมควร ตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า เมื่อความสำเร็จด้วยสูตรก่อนมีอยู่ ท่านทำสูตรนี้ (อีก) เป็นสูตรมีความหมายแน่นอน เพราะเหตุนั้น ในอุทาหรณ์ว่า จตุทฺทส นี้ ไม่ต้องทำความเป็น ร อักษร ด้วยอาทิศัพท์ในสูตรนี้ ท่านถือเอาในสูตรข้างหน้า ย่อมถือเอาจำนวนสังขยา คือ ปนฺนรส และสตฺตรส ซึ่งเป็นจำนวนที่ต่ำกว่าความเป็นไปของสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว เมื่ออุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปญฺจทส และโสฬส แม้มีอยู่ในเพราะทสศัพท์ ไม่ได้อยู่หลังอฏฺฐศัพท์เป็นต้น

ในอุทาหรณ์ อฏฺฐทสิโก นี้ เพราะความไม่มีศัพท์สักว่าสังขยา

๓๘๓:๓๕๓. สูตรนี้ว่า **เทฺวกฏฺฐานมากาโร วา** (อาเทสสระหลังของ ทฺวิ, เอก และ อฏฺฐ เป็น อา อักษรในเพราะสังขยาศัพท์ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า เอกาทิโต ฯเปฯ อฏฺฐาทิโต จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอันตาเปกขฉัฏฐี การิยะ และววัตถิตวิภาสา มีรูปวิเคราะห์ว่า เทฺว จ เอโก จ อฏฺฐ จาติ เทฺวกฏฺฐา (๒ ด้วย ๑ ด้วย ๘ ด้วย ชื่อว่า เทฺวกฏฺฐ) แห่ง เทฺวกฏฺฐ เหล่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฺวาทส, เอกาทส, อฏฺฐารส อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

(สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า)

เทฺวกฏฺฐานำ ทเส นิจฺจำ, ทฺวิสฺสา'นวุติยา นวา.
อิตเรส'มสนฺตญฺจ, อาตฺตำ ทีเปติ วาสุติ.[๒๔]

วา ศัพท์ย่อมแสดงความเป็น อา ของ ทฺวิ, เอก และ อฏฺฐ ในเพราะ ทส อย่างแน่นอน ย่อมแสดงความเป็น อา ของ ทฺวิ ถึง นวุติ ได้บ้าง และย่อมแสดงความเป็น อา ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ของสังขยาศัพท์เหล่าอื่น [จาก ทฺวิ คือ เอก และ อฏฺฐ]

ในเพราะทสศัพท์อยู่หนปลาย อาเทส ว สระที่สุดแห่ง ทฺวิ เอก และอฏฺฐ เป็นอา อย่างแน่นอน

บทว่า ทฺวิสฺสานวุติยา ความว่า สระอันเป็นที่สุดของทฺวิศัพท์ จนถึงนวุติศัพท์ ตั้งแต่วีสติศัพท์ จนถึง นวุติศัพท์ ทำอาเทสได้บ้าง ในเพราะนวุติศัพท์หนปลาย

---

[๒๔] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๑๑

อุทาหรณ์ว่า พาวีสติ, เทฺววีสติ, ทฺวาจตฺตาลีส, เทฺวจตฺตาลีส, ทฺวาสฏฺฐิ, เทฺวสฏฺฐิ, ทฺวาสตฺตติ, เทฺวสตฺตติ, ทฺวานวุติ และ เทฺวนวุติ ย่อมทำอาเทส ได้บ้าง บทว่า อิตเรสํ ได้แก่ เอกและอฏฺฐทั้งหลายเหล่าอื่น จากทฺวิศัพท์ ในศัพท์ทั้งหลายมีวีสติเป็นต้น เหล่านั้น เป็นอสันตวิธี คือไม่มีการอาเทสเป็นอาอักษร บทว่า วาสุ ความว่า วาศัพท์มีอรรถแห่งววัตถิตวิภาสา แสดงวิธี ๓ อย่าง

เพื่อให้ทราบว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทฺวิทณฺโฑ, เอกทณฺโฑ, เอกจฺฉนฺโน, อฏฺฐถมฺโภ เมื่อสระอันเป็นที่สุด แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสงฺขฺยาศัพท์

๓๘๔:๔๐๗. สูตรนี้ว่า **จตุจฺเฉหิ ถจา** (ลง ถ ปัจจัยหรือ ธ ปัจจัยหลัง จตุ และ ฉ ในการนับลำดับที่) ออกมาจากสูตรว่า สงฺขฺยาปูรเณ โม

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จตุตฺโถ และ, ฉฏฺโฐ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จตุตฺโถ ในอรรถว่า จตุนฺนํ ปูรโณ (เต็มจำนวน ๔) หลังจตุศัพท์ ลงถปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน ทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ มา เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๘๕:๔๐๙. สูตรนี้ว่า **ทฺวิตีหิ ติโย** (ลง ติย ปัจจัยหลัง ทฺวิ และ ติ ศัพท์ในการนับลำดับที่) นัยแห่งการออกมา เป็นเช่นกันกับสูตรติดกันไม่มีระหว่าง

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายคือ ทุติโย, ตติโย บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่าทุติโย ในอรรถว่า ทฺวินฺนํ ปูรโณ หลังทฺวิศัพท์ลงติยปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสทฺวิเป็นทุ ด้วยสูตรว่า ติเย ทุตาปิ จ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ตติโย นี้ มีเพียงการอาเทสติอักษร เป็นตอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๘๖:๔๑๐. สูตรนี้ว่า **ติเย ทุตาปิ จ** (อาเทส ทฺวิ และ ติ เป็น ทุ และ ต และรูปอื่นในเพราะ ติย ปัจจัย และปัจจัยอื่น) ออกมาจากสูตรว่า ทฺวิตีหิ ติโย

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี การิยะ คำว่า อปิ และคำว่า จ แสดงสมุจจยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทุติโย และ ตติโย มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว อุทาหรณ์ว่า ทุรตฺตํ และ ทิรตฺตํ เป็นผลของอปิศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทุรตฺตํ มีเพียงการอาเทสทฺวิศัพท์ เป็นทุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ทิคุณํ เป็นผลของ จ ศัพท์ ในอุทาหรณ์ว่า ทิคุณํ นั้น มีเพียงการอาเทส ทฺวิ เป็น ทิ ด้วย จ ศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๘๗:๔๑๑. สูตรนี้ว่า **เตสมฑฺฒปปเทน อฑฺฒุฑฺฒทิวฑฺฒทิยฑฺฒฑฺฒติยา** (อาเทส จตุตฺถ, ทุติย และ ตติย ศัพท์เหล่านั้น กับ อฑฺฒ ซึ่งเป็นบทใกล้เป็น อฑฺฒุฑฺฒ, ทิวฑฺฒ, ทิยฑฺฒ และ อฑฺฒติย) ออกมาจากสูตรว่า จตุจฺเฉหิ ถจา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี สหัตถะ และการิยะ อนึ่งในสูตรนี้ด้วยบทว่า เตสํ ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงจตุตฺถ ทุติย และตติยสังขยาบท อันประกอบเป็นอุปบท (บทหน้า) หมายความว่า จตุตฺถ ทุติย และตติยบท ที่มีบทหน้า สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

อฑฺฒูปปทปาทาน- สามตฺถา อฑฺฒปุพฺพกา.
เตสํสทฺเทน คยฺหนฺเต, จตุตฺถทุติยาทโย.[๒๕]

ศัพท์ว่า จตุตฺถ และ ทุติย เป็นต้นที่มี อฑฺฒ เป็นบทหน้า ท่านแสดงด้วยศัพท์ว่า เตสํ เพราะความสามารถในการถือเอา อฑฺฒ ซึ่งเป็นบทใกล้

(ในคาถานี้) มีคำอธิบายว่า สังขยาศัพท์ทั้งหลายจตุตฺถและทุติยเป็นต้นอันมีอฑฺฒศัพท์เป็นบทหน้า อันท่านอาจารย์แสดงด้วยเตสํศัพท์ เพราะความสามารถในการถือเอาอฑฺฒ ซึ่งเป็นบทใกล้ คือเพราะความสามารถในการยึดถือเอาอฑฺฒศัพท์เป็นบทใกล้ หมายความว่า สังขยาศัพท์มีจตุตถศัพท์เป็นต้น อันมีบทใกล้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อฑฺฒุฑฺโฒ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถว่า อฑฺเฒน จตุตฺโถ (ที่ ๔ กับกึ่งหนึ่ง) ทำเป็นตัปปุริสสมาส เมื่อตั้งปาฐะว่า อฑฺฒจตุตฺถ เมื่อทำอาเทสจตุตฺถศัพท์ พร้อมอฑฺฒศัพท์อันเป็นบทใกล้ เป็นอฑฺฒุฑฺฒ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ท่านอาจารย์ขยาย

---

[๒๕] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๑๑

จตุตถสังขยาศัพท์ ด้วยอฑฺฒสังขยาศัพท์ เพราะความเป็นบทมีสังขยาเป็นประธาน แต่ในเพราะมีสังขเยยยเป็นประธาน พึงทำพหุพพีหิสมาสว่า อฑฺโฒ จตุตฺโถ ยสฺส (ที่ ๔ อันเป็นกิ่งของสิ่งใด) อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๘๘:๖๘. สูตรนี้ว่า **สรูปานเมกเสสฺวสกึ** (การเหลืออยู่ศัพท์เดียวแห่งบททั้งหลายที่มีรูปเสมอกัน ย่อมมีในที่กล่าวถึงจำนวนมาก) ออกมาจากสูตรว่า คณเน ฯเปฯ ตุติ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสทสศัพท์ที่แสดงอรรถว่า ๒๐, ๓๐, ๔๐, ๕๐, ๖๐, ๗๐, ๘๐ และ ๙๐ ที่ทำเป็นเอกเสส เป็นวี-ติ จตฺตาร-ปญฺญา-ฉ-สตฺต-อส และนว ด้วยสูตรว่า คณเน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เอกเสสที่ทำแล้ว พึงมีในอุทาหรณ์หล่านั้น (หรือ) ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เอกเสส ในอุทาหรณ์เหล่านั้นย่อมมีด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า สรูปา ฯเปฯ กึ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และตัพพิเสสนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

เมื่ออุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หตฺถิอสฺสรถปตฺติกา แม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำเป็นเอกเสส เพราะความไม่มีรูปที่เสมอกันเป็นจำนวนมาก

ถามว่า บทว่า อสกึ ท่านอาจารย์ทำไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า เมื่อความเป็นศัพท์มีรูปเสมอกัน แม้มีอยู่ ในบทว่า ปุริโส ก็ไม่ต้องทำเป็นเอกเสส เพราะความไม่มีจำนวนมาก จริงอยู่ ในอุทาหรณ์นี้ แม้มีบทว่า ปุริโส เพียงบทเดียว ในวากยะนี้ว่า ปุริโส จ ปุริโส จ เป็นบทที่เสมอกัน เพราะอาศัยบทหน้าที่มีแล้ว

๓๘๙:๔๑๓. สูตรนี้ว่า **คณเน ฯเปฯ ตุติ** (ในการนับจำนวน อาเทส ๒๐, ๓๐, ๔๐, ๕๐, ๖๐, ๗๐, ๘๐ และ ๙๐ เป็น วี, ติ, จตฺตาร, ปญฺญา, ฉ, สตฺต, อส และ นว ในเพราะ โย วิภัตติ[ตามลำดับ] และอาเทส โย วิภัตติ เป็น อีสำ, อาสำ, จิ, ริ, ติ, อีติ และ อุติ [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรว่า สรูปาน ฯเปฯ กี ออกมาอย่างไร ? คือ เมื่อทำ ทวันทวสมาส ๓ ครั้ง ว่า ทส จ ทส จ หรือ ๓ ครั้งว่า ทส จ ทส จ ทส จ หรือ ๔ ครั้งว่า ทส จ ทส จ ทส จ ทส จ อย่างนี้เรื่อยไปจนถึง ๙ ครั้งแล้ว ทำเป็นเอกเสสด้วยสูตรว่า สรูปานเมกเสสฺวสกึ ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า วีส-ตึส ฯเปฯ นวุติ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะโยวิภัตติ อาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า

๒๐ เป็นวี อาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๓๐ เป็นติ อาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๔๐ เป็นจตฺตาร ฯลฯ และ อาเทสทสศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๙๐ เป็นนว และทำอาเทสโยวิภัตติ เป็นอีสำ อาสำ จิ ริ ติ อีติ และเป็นอุติ แล้ว รูปสำเร็จทั้งหลายนั้น ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า คณเน ฯเปฯ ตุติ

สูตรนี้มี ๘ บทคือ บทว่า คณเน เป็นบทหนึ่ง บทว่า ทสสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า ทฺวิติ ฯเปฯ กานำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วีติ ฯเปฯ นวา เป็นบทหนึ่ง บทว่า โยสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โยนำ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อีส ฯเปฯ ตุติ เป็นบทหนึ่ง คำว่า คณเน แสดงอาธารสัตตมี คำว่า ทสสฺส แสดงการี คำว่า ทฺวิติ ฯเปฯ กานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี หรือกัมมัฏฐฉัฏฐี คำว่า วีติ ฯเปฯ นวา แสดงการิยะ คำว่า โยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมฺปิณฺฑน คำว่า อีส ฯเปฯ ตุติ แสดงการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วีสำ ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ตั้งบทเป็นวากยะว่า ทส จ ทส จ (๑๐ ด้วย ๑๐ ด้วย) หลังทสศัพท์ และหลังจศัพท์ ลงโยวิภัตติ ทำเป็นยุตตัตถสมาสสัญญา และยุตตัตถสมาส ทวันทวสมาสสัญญาและทวันทวสมาส เมื่อลบวิภัตติเป็นต้นแล้ว ทำเป็นปกติว่า ทสทส ลงโยวิภัตติ ทำเป็นเอกเสส ด้วยสูตรว่า สรูปานเมกเสสฺวสกึ ทำอาเทสทสศัพท์ ที่แสดงความหมายว่า ๒๐ ด้วยสูตรนี้ และทำอาเทสโยวิภัตติ เป็นอีสำ เมื่อลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า จตฺตาลีสำ มีเพียงการอาเทสรอักษร เป็นลอักษรด้วยสูตรว่า ล ทรานำ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ก็ในอุทาหรณ์ว่า สฏฺฐิ มีเพียงการเทสฉอักษร เป็นสอักษรด้วยสูตรว่า ส ฉสฺส วา เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

คำว่า อสกึ มีเพื่อประโยชน์อะไร ? มีเพื่อให้รู้ว่า ในอุทาหรณ์ว่า ทส นี้ เมื่อการถือเอาแม้มีอยู่ ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีจำนวนมาก

คำว่า คณเน มีเพื่อประโยชน์อะไร ? มีเพื่อให้รู้ว่า เมื่อการประกอบจำนวนมากแม้มีอยู่ ในอุทาหรณ์นี้ว่า ทสทสโก ปุริโส (บุรุษกลุ่มละ ๑๐ ๑๐ กลุ่ม) ก็ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งการนับจำนวน เป็นเพียงสักว่าสังขยาเท่านั้น

๓๙๐:๒๕๖. สูตรนี้ว่า **จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิ จสฺส จุโจปิ นวา** (ตุ ของจตุ ซึ่งเป็นอุปปทะของ ทส ศัพท์อันเป็นไปในสังขยา ย่อมถูกลบ และอาเทส จ ซึ่งอยู่ต้น

บทหลังเป็น จุ หรือ โจ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโท, อุเภ ตปฺปุริสา ออกมาอย่างไร ? คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จุทฺทส, โจทฺทส นี้ ท่านอาจารย์ทำทวันทวสมาสว่า จตฺตาโร จ ทส จ (๔ ด้วย ๑๐ ด้วย) หรือทำตัปปริสสมาสว่า จตูหิ อธิกา ทส (๑๐ ยิ่งด้วย ๔) ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า จุทฺทส, โจทฺทส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จุทฺทส, โจทฺทส นี้ ลบตุอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของจตุศัพท์ อันเป็นบทหน้า และทำอาเทสจอักษรอันเป็นตัวหน้าของบทหลัง เป็นจุเป็นโจแล้ว รูปสำเร็จทั้งหลาย ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า จตูปปท ฯเปฯ นวา

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า จตูปปทสฺส แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า โลโป แสดงการิย คำว่า ตุ แสดงการี คำว่า อุตฺตรปทาทิจสฺส แสดงการี คำว่าจุโจ แสดงการิยะ คำว่า อปี แสดงสมุจจยะ คำว่า นวา แสดงกฺวจตฺถ (อรรถของกฺวจิศัพท์)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

บทว่า จุลฺลาสีติ สหสฺสานิ (แปดหมื่นสี่พัน) แม้นี้ ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า จตุราสีติ สหสฺสานิ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จุลฺลาสีติ นักศึกษา ตั้งบทว่า จตุราสี ลบตุอักษร ด้วยสูตรนี้ อาเทสจอักษรเป็นจุ ทำอาเทสรอักษรเป็นลอักษร ด้วยสูตรว่า ล ทรานำ เมื่อทำลอักษรสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺว ฯเปฯ เน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตาลีสำ เป็นผลของอปิศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ตาลีสำ นี้ ทำบทว่า จตฺตาลีส ให้สำเร็จ ด้วยสูตรก่อนหน้าแล้ว เมื่อลบจศัพท์ ด้วยอปิศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง แม้ในอุทาหรณ์ว่า จุตฺตาลีสำ, โจตฺตาลีสำ มีเพียงการอาเทส เป็นโจเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๓๙๑:๔๒๓. สูตรนี้ว่า **ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ** (ศัพท์ที่มิได้สำเร็จ [ด้วยสูตร] ย่อมสำเร็จด้วยนิปาตนสูตร [คือสูตร ยทนุปปนฺนา นี้]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายแห่งวิธีของสัญญาสูตร และแห่งวิธีสูตรว่า ออกมาอย่างไร ? คือ ศัพท์ทั้งหลายเหล่าใด ยังไม่เกิด คือยังไม่สำเร็จด้วยสัญญาสูตร วิธีสูตรว่า อกฺขรา ฯเปฯ ลีสำ, สรา ฯเปฯ ปำ ทั้งปวง ศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จด้วยนิปาตนสูตรนี้ ในเมื่อมีคำถามว่า ศัพท์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้อย่างไร ? จึงกล่าวสูตรว่า ยทนุ ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การี กรณะ และกิริยา ศัพท์เหล่าใด ย่อมเข้าถึงความสำเร็จ เหตุนั้น ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อุปปนฺน ศัพท์เหล่าใด ยังไม่ถึงความสำเร็จ ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า อนุปปนฺน ศัพท์เหล่าใด ยังไม่ถึงความสำเร็จ ศัพท์เหล่านั้น ชื่อว่า ยทนุปปนฺน ได้แก่ การประกอบรูปศัพท์ ศัพท์ย่อมดำเนินไป คือ ย่อมเป็นไป ด้วยนิปาตนสูตรนั้น เหตุนั้น นิปาตนสูตรนั้น ชื่อว่า นทิปาติ เตน โยค นิปาตนสุตฺเตน เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า นิปาตน ท่านก็กล่าวเสียว่า นิปาตน เพราะทำอาเทสอิอักษร เป็นออักษร ด้วยนิปาตนสูตร

ในคำว่า สงฺขฺยาโต นี้ ได้แก่ ที่ชื่อว่า สงฺขฺยา คือสังขยา ๕ ประการ คือ

(๑) มิสสกสังขยา สังขยาบวก เช่น จตุทฺทส (๑๔)

(๒) คุณิตสังขยา สังขยาคูณ เช่น สมาโส จตุรฏฺฐธา (สมาสมี ๓๒ อย่าง)

(๓) สัมพันธสังขยา สังขยาที่สัมพันธ์กับบทสังขยาอื่น
เช่น จตุราสีติสหสฺสธมฺมกฺขนฺธา พระธรรมขันธ์ ๘๔,๐๐๐)

(๔) สังเกตสังขยา สังเกตสังขยา สังขยาที่หมายรู้กันทางโลก
เช่น จนฺท (พระจันทร์)
เป็นเครื่องหมายแทนเลข ๑

(๕) อเนกสังขยาอเนกปริยายสังขยา สังขยาที่นับจำนวนไม่ถ้วน
เช่น สตรัสิ ทิวากโร (ดวงอาทิตย์มีรัศมีหลายร้อย)

บรรดาสังขยาทั้ง ๕ อย่างนั้น คำว่า อสีติ ทส เอโก จ นี้มีความหมายว่า เอกนวุติ (๙๑) นี้เรียกว่า มิสสกสังขยา

ในคำว่า อฑฺฒเตรสสเตหิ นี้ มีความหมายว่า ทิยฑฺฒาธิเกหิ สหสฺเสหิ (๑,๒๕๐) นี้เรียกว่า คุณิตสังขยา

ในคำว่า อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุพฺเพโธ คิริราชา นี้ ฉัฏฐีศัพท์ เชื่อมกับสหสฺสศัพท์ และอฏฺฐศัพท์ เชื่อมกับสหสฺสศัพท์ ด้วยความสัมพันธ์นั้น จึงมีความหมายว่า อฏฺฐสหสฺส ฉนหุตาธิกสตสหสฺสํ (จอมเขาสิเนรุสูง ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์) นี้ชื่อว่า สัมพันธสังขยา

ในคำว่า ตึส เม ปุริสนาวุโตฺย มีความหมายว่า นวสหสฺสาธิกํ ตินหุตํ (๓๙,๐๐๐) นี้ชื่อว่า สังเกตสังขยา

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ตึสญฺเจว หสฺสานิ นวุติ จ สตานิ ตุ
ตึส นวุติโย นาม วุตฺตา อุมงฺคชาตเกติ[๒๖]

---

[๒๖] วชิรสาร. คาถาที่ ๒๖๘

๓๐ พัน และอีก ๙๐ ร้อย ชื่อว่า ตึสนวุติโย (๓๙,๐๐๐) จำนวนตัวเลขนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอุมมังคชาตก

(กล่าวโดยสรุปสังขยามี ๕ ประเภท)

สังขยามี ๕ ประเภท พึงทราบโดยจำแนกเป็นมิสสกสังขยา, คุณิตสังขยา, สัมพันธสังขยา, สังเกตสังขยา และอเนกสังขยา ตามนัยที่สุนยญญูกำหนดนับไว้

มีอุทาหรณ์ตามลำดับดังนี้

มิสสกสังขยา เช่น จุทฺทส (๑๔)
คุณิตสังขยา เช่น ทฺวิสตํ (๒๐๐)
สัมพันธสังขยา เช่น อฏฺฐสฏฺฐิสตสหสฺสกํ (๑๖๘,๐๐๐)
สังเกตสังขยา เช่น ตึส เม ปุริสนาวุโตฺย (ทหาร ๓๙,๐๐๐)
อเนกสังขยา เช่น สตเตโช (มีเดชเป็นอเนก)

อนึ่ง ในสังขยานี้ พึงทราบความแตกต่างกันของสังขยาศัพท์ ระหว่างมีสังขยาเป็นประธาน และมีสงฺเขฺยยยเป็นประธาน ด้วยประการนี้ ท่านอาจารย์กล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

สังขยาใด ตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ ย่อมเป็นไปเพียงใด สังขยานั้น ครูกล่าวว่า มีสงฺเขฺยยย(สิ่งที่ถูกนับ)เป็นประธานเพียงนั้น

ก็สังขยาใด ตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๑๐๐ ย่อมเป็นไปเพียงใด สังขยานั้น ครูกล่าวว่า มีสงฺเขฺยยย(สิ่งที่ถูกนับ)เป็นประธาน และมีสังขยา (ตัวเลข) เป็นประธานเพียงนั้น

ได้ยินว่า สังขยาใด ตั้งแต่ ๒๐ ถึง โกฏิ ย่อมเป็นไปเพียงใด สังขยานั้น ท่านย่อมแสดงว่ามีสังขยาเป็นประธานก็ได้ และมีสังเขฺยยยเป็นประธานก็ได้

อนึ่งคาถานี้ ในปาฐะว่า อสีติ โกฏิโย หิตฺวา สุวณฺณสฺสาภิปพฺพชิ (ละทรัพย์ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวชตามสุวรรณสาม) นี้ มีสังขยาเป็นประธาน เพราะความที่แห่งศัพท์ทั้งหลาย ซึ่งแสดงสังขยาและสังเขฺยยย เป็นศัพท์มีที่อาศัยต่างกัน

ในบาทคาถาว่า ขีณาสวา วีตมลา, สมีสุ สตโกฏิโย (พระขีณาสพผู้ปราศจากมลทิน ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน) นี้ มีสงฺเขฺยยยเป็นประธาน เพราะความที่แห่งศัพท์ทั้งหลายซึ่งแสดงสังขยาและสังเขฺยยย เป็นศัพท์มีที่อาศัยเสมอกัน

ในอุทาหรณ์นี้ ในบท ๒ บทว่า ขีณาสวา วีตมลา เมื่อทำความที่ปฐมาวิภัตติลงในอรรถฉัฏฐีวิภัตติแล้ว ย่อมมีสังขยาเป็นประธาน มีความหมายว่า ขีณาสวานำ วีตมลานำ สตโกฏิโย (๑๐๐ โกฏิ แห่งพระขีณาสพผู้ปราศจากมลทิน)

ก็ในพระบาลีว่า เยสำ ทส ปิยานิ. เตสำ ทส ทุกฺขานิ (มีสิ่งเป็นที่รัก ๑๐ ก็มีทุกข์ ๑๐) พึงเห็นความหมายโดยความที่แห่งศัพท์ทั้งหลายซึ่งแสดงสงฺขฺยาและสงฺเขฺยยฺยเป็นศัพท์มีที่อาศัยเสมอกัน ตั้งแต่เอก (๑) ถึง ทส (๑๐) เป็นไปเพียงใด เพราะความที่สังขยาเหล่านั้น มีสงฺเขฺยยฺย เป็นประธาน

ในพระบาลีว่า เยสำ โข วิสาเข สตำ ปิยานิ. เตสำ สตำ ทุกฺขานิ (วิสาขา ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก ๑๐๐ ก็มีทุกข์ ๑๐๐) นี้ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสงฺเขฺยยฺยเป็นประธาน หรือด้วยอำนาจแห่งสังขยาเป็นประธานว่า ทุกฺขานำ สตำ (๑๐๐ แห่งความทุกข์) บทว่า ทุกฺขานิ เป็นบทที่มีปฐมาวิภัตลงในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ

(ในพระบาลีว่า)

สตำ หตฺถี สตำ อสฺสา สตำ อสฺสตรี รถา
สตำ กญฺญา สหสฺสานิ อามุตฺตมณิกุณฺฑลา
เอกสฺส ปทวีติ หารสฺส กลำ นคฺฆนฺติ โสฬสินฺติ[๒๗]

ช้างแสนหนึ่ง ม้าแสนหนึ่ง รถเทียมด้วยม้าอัศดรแสนหนึ่ง หญิงสาวที่สอดสวมแก้วมณีและกุณฑลแสนหนึ่ง ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ อันจำแนกแล้ว ๑๖ ครั้ง แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่ง

ในคาถานี้ อุทาหรณ์ว่า หตฺถี สตสหสฺสานิ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสงฺเขฺยยฺยเป็นประธาน หรือสองบทว่า หตฺถีนำ สตสหสฺสานิ หรือ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสังขยาเป็นประธาน เพราะความที่สังขยาทั้งหลาย มีวีส (๒๐) เป็นต้น มีโกฏิเป็นที่สุด เป็นสังขยาที่มี สงฺเขฺยยฺย เป็นประธาน บรรดาสังขฺยาและ สังเขขฺยยฺยที่เป็นประธานเหล่านั้น (กรณี) ที่มีสังขยาเป็นประธาน ในบทว่า หตฺถี นี้ เป็นการลบโยวิภัตติและวิภัตติที่ถูกลบไปนั้น มีอรรถของฉัฏฐีวิภัตติ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า (วัณณนา)ว่า หตฺถีนำ แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยนี้

ในอุทาหรณ์นี้ว่า

โยชนานำ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโตติ[๒๘]

(หิมวันตบรรพตสูง ๕๐๐ โยชน์)

---

[๒๗] วิ. จู. ๗/๓๐๕/

[๒๘] วิ. อ. ๑/๑/

ปาฐะว่า หิมวา ปพฺพโต โยชนานํ ปญฺจ สตานุจฺโจ นี้ พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสังขยาเป็นประธาน และคำว่า สตานิ เป็นทุติยาวิภัตติใช้ในอรรถว่าอัทธานอัจจันตสังโยคะ สตศัพท์ เป็นเอกวจนะในอุทาหรณ์ว่า สตํ โหมิ (เราจงเป็น ๑๐๐ คน)

ในพระบาลีว่า

อเถตฺเถกสตํ ขตฺยา อนุยนฺตา ยสสฺสิโน.[๒๙]

(บรรดาชนเหล่านี้ กษัตริย์ ๑๐๑ พระนครผู้เรืองยศตาม

เสด็จ [พระเจ้าปัญจาละ])

นี้ (บทว่า ขตฺยา) มีพหุวจนะเป็นที่สุด แม้สหสฺสศัพท์ เป็นเอกวจนะ ปรากฏในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สหสฺสํ โหมิ (เราจักเป็น ๑,๐๐๐ คน) ที่เป็นพหุวจนะ ปรากฏในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปโรสหสฺสํ โข ปน ตสฺส ปุตฺตา ภวิสฺสนฺติ (ก็บุตร ๑,๐๐๐ กว่าคนจักมีแก่เขา)

ในพระบาลีว่า

กปฺเป จ สตสหสฺเส จตุโร จ อสงฺขิเย

อมรํ นาม นครํ ทสฺสเนยฺยํ มโนรมํ.[๓๐]

(ใน ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป มีนครหนึ่งชื่อว่าอมระ เป็น

นครที่น่าชม น่ารื่นรมย์ใจ)

นี้ มีความหมายว่า ในที่สุดแห่งอสงไขยกัปทั้งหลาย ๔ อันยิ่งด้วยแสนแห่งกัปทั้งหลาย ในคำว่า กปฺเป สตสหสฺเส อสงฺเขยฺยเย เพราะความเป็นโยวิภัตติในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ

ในพระบาลีว่า

กปฺเป จ สตสหสฺเส จตุโร จ อสงฺเขยฺยเย

เอตฺถนฺตเร ยํ จริตํ สพฺพนฺตํ โพธิปาจนํ.[๓๑]

(ตลอด ๔ อสงไขยแสนกัป ความประพฤติใดในระหว่างนี้

ความประพฤตินั้นทั้งหมด เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ)

นี้ มีความหมายว่า ตลอดเวลา ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัป ในคำว่า กปฺเป สตสหสฺเส อสงฺขเย นี้ เพราะความเป็นโยวิภัตติในอรรถว่าสังโยคะ

---

๒๙ ขุ. ชา. ๒๘/๕๙๔/

๓๐ ขุ. พุทฺธ. ๓๓/๑/

๓๑ ขุ. จริยา. ๓๓/๑/

ในพระบาลีว่า

ฆฏาเนกสหสฺสานิ กุมฺภีนญฺจ สตา พหู.[๓๒]

(หม้อน้ำหลายพันหม้อ หม้อข้าวหลายร้อยหม้อเป็นอันมาก)

บทว่า ฆฏา เป็นบทมีปฐมาวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด และโยปฐมาวิภัตติมีอรรถฉัฏฐีวิภัตติ มีความหมายว่า พันทั้งหลายเป็นอันมากของหม้อทั้งหลาย และร้อยเป็นอันมากแห่งหม้อทั้งหลาย หลังอเนกศัพท์ลบนิอักษร ด้วยอำนาจแห่งคาถาพันธ์

ทสวีสสหสฺสานำ ธมฺมาภิสมโย อหุ

เอกทฺวินฺนำ ติ สมโย คณนโต อสงฺขฺโยติ.[๓๓]

ธรรมาภิสมัยได้มีแก่ ปาณชาติทั้งหลาย จำนวน ๑๐,๐๐๐ และ ๒๐,๐๐๐ (แท้จริง) ธรรมาภิสมัย ได้มีแก่ ปาณชาติ ๑ และ ๒ จนถึง อสงไขย โดยการนับ

ในคาถานี้ มีความหมายว่า ธรรมาภิสมัย คือการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ได้มีแก่ปาณชาติ ๑๐,๐๐๐ และ ๒๐,๐๐๐ บทว่า เอกทฺวินฺนำ เป็นเพียงหัวเท่านั้น เพราะเหตุนั้นจึงมีความหมายแท้จริงว่า ๑ ด้วย ๒ ด้วย ๓ ด้วย ๔ ด้วย ฯลฯ ๑๐ ด้วย ฯลฯ อสงไขย ด้วย (โดยการนับ)

พระบาลีว่า

จตฺตาริ สตสหสฺสานิ ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา

ทีปงฺกรำ โลกวิทุ ปริวาเรนฺติ สพฺพทา.[๓๔]

ภิกษุประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ รูป ล้วนได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก แวดล้อมพระผู้มีพระภาคพระนามว่าทีปังกร ผู้ทรงรู้แจ้งโลกในกาลทั้งปวง

ในพระบาลีนี้ ด้วยบาทคาถาทั้งสองว่า จตฺตาริ สตสหสฺสานิ ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา นี้ มีที่อาศัย (วิภัตติ) เสมอกันด้วยอำนาจความต่างกันแห่งลิงค์ หรือ สองบทว่า ฉฬภิญฺญานำ มหิทฺธิกานำ นี้ พึงเห็นเนื้อความ ด้วยอำนาจมีสังขยาเป็นประธาน เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในบาทคาถาว่า ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา นี้ พึงเห็นว่า ท่านลงปฐมาวิภัตติในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ

เอตฺถ จตฺตาริ สตสหสฺสานิ ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกาติ อิมินา ลิงฺคเภทวเสน สมานาธิกรณานิ. ฉฬภิญฺญานำ มหิทฺธิกานนฺติ วา สงฺขฺยาปฏฺฐานวเสน อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ. เอวำ สติ ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกาติ เอตฺถ ฉฏฺฐฺยตฺถปฐมา.

---

[๓๒] ขุ. พุทธฺ. ๓๓/๑๖๙/

[๓๓] ขุ. พุทธฺ. ๓๓/๑๓/

[๓๔] ขุ. พุทธฺ. ๓๓/๑๕/

แม้ในพระบาลีว่า

ตีณิ สตสหสฺสานิ นาริโย สมลงฺกตา.[๓๕]

มีนางสนมกำนัล ๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม

ก็นัยนี้นั่นแหละ

ในพระบาลีว่า

ตา จ สตฺตสตา ภริยา ทาโสฺย สตฺตสตานิ จ.

พระมหาสัตว์นั้น มีภรรยา ๗๐๐ มีทาสี ๗๐๐

นี้ สตศัพท์ (สตานิ) เป็นนปุงสกลิงค์ มีที่อาศัย (วิภัตติ) เสมอกัน แม้ในความต่างแห่งลิงค์

เอตฺถ สตสทฺโท นปุสโก. ทาโสฺยติ เอเตน ลิงฺคเภเทปิ สมานาธิกรณนฺ.

ในพระบาลีว่า

สตสหสฺสวสฺสานิ อายุ ตสฺส มเหสิโน.[๓๖]

พระองค์ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงมีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

นี้ บาทคาถาว่า สตสหสฺสวสฺสานิ เป็นทุติยาวิภัตติแสดงอรรถว่า กาลอัจจันตสังโยคะ แม้ในบทว่า วสฺสสตสหสฺสานิ นี้ ก็นัยนี้นั่นแหละ

ในพระบาลีว่า

อิโต สตสหสฺสมฺหิ กปฺเป อุปฺปชฺชิ นายโก.[๓๗]

พระผู้ทรงเป็นผู้นำ (มีพระนามไม่ต่ำต้อย มีพระคุณนับไม่ถ้วน พระนามว่าปทุมุตตระ ตามพระโคตร) เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป

แม้ในพระบาลีมีอาทิว่า เอกนวุโต อิโต กปฺเป (ในกัป นับจากกัปนี้ไป ๙๑ กัป) และในพระบาลี สตสหสฺสมฺหิ กปฺเป (ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐)

พึงเห็นความหมายด้วยอำนาจแห่งสัตตมีวิภัตติ ลงในอรรถฉัฏฐีวิภัตติว่า สตสหสฺสานนฺ กปฺปานนฺ มตฺถเก (ในที่สุดแห่งกัปประมาณ ๑๐๐๐,๐๐๐ กัป) และว่า อกนวุติยานนฺ กปฺปานนฺ มตฺถเก (ในสุดแห่งกัปประมาณ ๙๑ กัป)

---

[๓๕] ขุ. พุทธิ. ๓๓/๒๐/

[๓๖] ขุ. พุทธิ. ๓๓/๒๐/๒๘

[๓๗] ขุ. อป. ๓๓/๒๘/

แม้ในพระบาลีว่า ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ (ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค) นี้ พึงเห็นเหมือนถือเอาความหมายด้วยอำนาจแห่งสัตตมีวิภัตติ ลงในอรรถฉัฏฐีวิภัตติว่า ภควโต สนฺติเก (ย่อมประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระผู้มีพระภาค)

ในพระบาลีว่า

ยทิ สตสหสฺสานิ สตานิ นหุตานิ จ
เนวมฺหากํ ภยํ โกจิ วเน วาเฬสุ วิชฺชตีติ[๓๘].
ถ้าในป่านั้น จะมีเนื้อร้ายตั้งร้อย ตั้งพัน และตั้งหมื่น
อาตมภาพทั้ง ๒ ไม่มีความกลัว ในสัตว์ร้ายทั้งหลายในป่าไหน ๆ เลย

ในคาถานี้ ขยายความว่า

ถ้าในป่านี้ จะมีเนื้อร้ายจำนวนหลายแสน หลายร้อย และหลายนหุต แม้เมื่อมีเนื้อร้ายมากมายถึงอย่างนั้น เนื้อร้ายสักตัว มีอยู่ในพื้นที่สักแห่งหนึ่งบ้าง ภัยก็ย่อมไม่เกิดแก่ข้าพเจ้า เพราะเหตุแห่งเนื้อร้าย แม้ในพื้นที่สักแห่งหนึ่งเลย โกจิศัพท์ (ในคาถานี้) มีความหมายว่ากฺวจิ(บ้าง) และมีความหมายว่า กระทำ หรือ มีความหมายว่า ภัยแม้มีประมาณเล็กน้อย ย่อมไม่เกิด (แก่ข้าพเจ้า) เพราะเหตุแห่งเนื้อร้ายทั้งหลาย ในความหมายนี้ โกจิศัพท์ มีความหมายว่ากิญฺจิ (เล็กน้อย)

ในคาถาว่า

สพฺพํ สตหสฺสานิ ฉตฺตึส ปริมณฺฑลํ
ทสญฺเจว สหสฺสานิ อฑฺฒฑฺฒานิ สตานิ จาติ.[๓๙]
ท่านกล่าวประมาณไว้โดยรอบ ปริมณฑลทั้งหมดแห่งจักรวาลมี ๓,๖๑๐,๓๕๐ โยชน์

ในคาถานี้ บทว่า สพฺพํ นี้ เชื่อมความเข้ากับบทว่า ปริมณฺฑลํ คำว่า ฉตฺตึส เชื่อมความเข้ากับบทว่า สตสหสฺสานิ

ในคาถาว่า

ทฺเว สตสหสฺสานิ จตฺตาริ นหุตานิ จ
เอตฺตกํ พหลตฺเถน สงฺขาตายํ วสุนฺธราติ.[๔๐]
ท่านกล่าวแผ่นดินนี้ไว้ในจักรวาลนั้น โดยความหนามีประมาณเท่านี้ คือ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์

---

[๓๘] ขุ. ชา. ๒๗/๓๖๖/

[๓๙] วิ. อ. ๑/๑/ ,วิสุทฺธิ. ๑/๑๓๗/

[๔๐] วิ. อ. ๑/๑/ ,วิสุทฺธิ. ๑/๑๓๗/

ในคาถานี้ ขยายความว่า

บทว่า ทฺเว เป็นวิเสสนะ บทว่า สตสหสฺสานิ เป็นวิเสสิตัพพะ เหมือนอย่างนั้น คือ บทว่า จตฺตาริ เป็นวิสเสนะ บทว่า นหุตานิ เป็นวิเสสิตพพะ หลายบทเหล่านี้ว่า สตสหสฺสานีติ จ นหุตานิ ท่านประกาศเนื้อความไว้ว่า ๒๔๐,๐๐๐ เพราะความที่ท่านขยายความไว้ด้วยศัพท์ทั้งหลายว่า ทฺเว และจตฺตาริ แม้เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านก็ไม่ต้องการความเสมอกันด้วยสังขยาศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตสหสฺสานิ แห่งสังขยาศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้คือ ทฺเวและจตฺตาริ (ดังนั้น ในคาถานี้) จึงมีความหมายว่า แผ่นดินนี้นั่นแหละ โดยความหนา พึงคำนวณนับจำนวนสังขยา(ตัวเลข) โดยประมาณนี้(ว่า) ทฺเว สตสหสฺสานิ จ จตฺตาริ นหุตานิ จ (๒๔๐,๐๐๐ โยชน์)

ในคาถาว่า

ทเสตฺถ ราชิโย เสตา ทสฺสนิยา มโนรมา
ฉ ปิงฺคลา ปนฺนรส หลิทฺธา จ จตุทฺทสาติ.[๔๑]

ในดวงแก้วมโนหรนั้น มีรอบยาว ๑๐ รอย รอยแดง (ชมพู) ๒๑ รอย และรอยเหลือง ๑๔ รอย น่าดู ยังใจให้รื่นรมย์

ในคาถานี้ คำว่า ฉ จ ปนฺนรส จ มีความหมายว่า ๒๑

ในคำว่า อสีติ ทส เอโก จ (ในสองบาทคาถาว่า อสีติ ทส เอโก จ, อินฺทนามา มหพฺพลา) มีความหมายว่า ๙๑ นี้เรียกว่า มิสสกสังขยา

อุทาหรณ์ที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

๓๙๒:๔๑๘. สูตรนี้ว่า **ทฺวาทิโต โกเนกตฺเถ จ** (ลง ก ปัจจัยหลัง ทฺวิ ศัพท์เป็นต้น ในความหมายอันมาก และอื่น ๆ) ออกมาจากสูตรว่า ทฺวิตีหิ ติโย คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงติยปัจจัย หลังสังขยา คือทฺวิ และติ ในอรรถว่าจำนวนเต็ม ด้วยสูตรว่า ทฺวิตีหิ ติโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า ทฺวิกํ และติกํ ในอรรถว่าจำนวนมาก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ทฺวิกํ และติกํ ด้วยอำนาจแห่งการลงกปัจจัยในอรรถว่าจำนวนมาก จึงกล่าวสูตรว่า ทฺวาทิ ฯเปฯ กตฺเถ จ

---

[๔๑] วชิรสาร. คาถาที่ ๒๖๔

อีกนัยหนึ่ง (สูตรนี้) ออกมาจากสูตรว่า ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลบกอักษร ในรูปวิเคราะห์ว่า สตสฺส ทฺวิกํ ทฺวิสตํ (หมวด ๒ แห่งร้อย ชื่อว่า ทฺวิสต = ๒๐๐) และกล่าวถึงการสำเร็จรูปว่า ทฺวสต แห่ง บทว่า สตทฺวิติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น หลังทฺวิศัพท์ พึงลงกปัจจัยอย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังทฺวิศัพท์ ลงกปัจจัย ในอรรถว่าจำนวนมาก อรรถว่ากอง และอรรถว่าประชุม จึงกล่าวสูตรว่า ทฺวาทิ ฯเปฯ กตฺเถ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี วิสยะ อาธารสัตตมี และสมุจจยะ ขยายความว่า หลังสังขฺยาศัพท์ มีทฺวิ เป็นต้น ลง ก ปัจจัย ในอรรถว่าจำนวนมาก คือรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีทฺวิสตเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วย นิปาตสูตร

อนึ่ง ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมรวบรวมเอาการสำเร็จรูป ด้วยสูตรก่อน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฺวิสตํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฺวิสตํ เมื่อตั้งบทว่า สต ทฺวิ แล้ว หลัง สต ศัพท์ลง ส วิภัตติและลง ส อาคม หลังทฺวิศัพท์ ลงกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ทำอาเทสิวิภัตติ เป็นอำ ทำวากยะว่า สตสฺส ทฺวิกำ ให้เป็นสมาสเป็นต้น เมื่อตั้งคำว่า สตทฺวิก ลบกอักษรด้วยสูตรก่อนทำอาเทสสตทฺวิศัพท์เป็นทฺวิสต ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นตัทธิต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จแม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ติสตํ ก็นัยนี้

ก็ในรูปวิเคราะห์ว่า สตสฺส ทสกำ หมวดสิบแห่งร้อย เป็น สตทสำ ลบกอักษรด้วยสูตรก่อน และทำอาเทสสตทสศัพท์ เป็นทสสตเป็นต้น หลังทสสตศัพท์นั้น ลงสิวิภัตติ ลบสิด้วยสูตรก่อน

๓๙๓:๔๑๕. ท่านพระมหากัจจายเถระ ครั้นแสดงวิธีแห่งมิสสกสังขยา ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า คณเน ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดงวิธีของคุณิตสังขยา จึงกล่าวสูตรมีอาทิว่า **ทสทสกำ สตำ ทสกานำ สตำ สหสฺสญฺจ โยมฺหิ** (ในการนับจำนวน อาเทส ทส ที่มีความหมายว่า ๑๐๐ (สิบหนของ ทส ศัพท์) เป็น สตำ และ อาเทส ทส ที่มีความหมายว่า ๑,๐๐๐ (ร้อยหนของ ทส ศัพท์) เป็น สหสฺสำ ในเพราะ โย วิภัตติ)

สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า คณเน ฯเปฯ ตุติ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทส ทส ศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๒๐ เป็นวี ฯลฯ และการอาเทส ทส ศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๙๐ เป็นนว

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การอาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐ เป็นสต การอาเทสสตศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑,๐๐๐ เป็นสหสฺส การอาเทสสหสฺสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐,๐๐๐ เป็นทสสหสฺส การอาเทสทสสหสฺสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐,๐๐๐ เป็นสตสหสฺส การอาเทสสตสหสฺสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ เป็นทสสตสหสฺส พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การอาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐ เป็นสต ฯลฯ การอาเทสสตสหสฺสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ เป็นทสสตสหสฺส ย่อมมีได้ ในเพราะโยปฐมาวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า ทสทสกำ สตำ ฯเปฯ โยมฺหิ

สูตรนี้มี ๗ บท คำว่า ทสทสกำ แสดงการี คำว่า สตำ แสดงการิย คำว่า ทสกานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า สตำ แสดงการี คำว่า สหสฺสำ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสมุปิณฑนะ คำว่า โยมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะโยปฐมาวิภัตติ หนปลาย อาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐ เป็นสต อาเทสสตศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐๐ เป็นสหสฺสำ

ในอุทาหรณ์ว่า สตำ นี้ ตั้งทสศัพท์ตัวที่ ๑ ไว้ว่า ทส จ แล้วคูณทสศัพท์ด้วยทส ด้วยสูตรว่า ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจ ลงโยปฐมาวิภัตติ ทำเป็นทวันทวากยะว่า ทส จ ฯลฯ ทส จ ตั้งชื่อสมาส และทำเป็นสมาสลบวิภัตติและจอักษร ทำเป็นเอกเสสตั้งเป็นนาม เพราะความที่ศัพท์นี้พเป็นตัทธิต ด้วยอำอาจแห่งการอาเทส เมื่อลงโยปฐมาวิภัตติแล้ว อาเทสทสศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐ เป็นสตำ เมื่อลบโยวิภัตติด้วยอำนาจแห่งนิปาตนสูตร ตั้งเป็นนามอีกครั้ง ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่ออาเทสสิวิภัตติ เป็นอำแล้ว เพราะลบนิคคหิตด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ ตามมติของคัมภีร์ปทรูปสิทธิ แม้ในคำว่า สหสฺสำ ก็ทำการคูณ สตศัพท์ตัวหนึ่ง ด้วยสิบ โดยนัยที่กล่าวแล้ว และลงโยปฐมาวิภัตติ ทำตามวิธีตั้งชื่อสมาส และตั้งเป็นสมาส โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำเป็นเอกเสสแล้ว อาเทสสตศัพท์ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ x ๑๐๐ เป็นสหสฺสำ คำที่เหลือมีนัยที่หล่าวแล้วนั่นเทียว

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ กล่าวว่า ทสสทฺทสฺส สตกฺขตฺตุำ (ทำทสศัพท์ ๑๐๐ ครั้ง) คำนั้น ต้องพิจารณา เพราะความเป็นคำที่ผิดจากวุตติ (คัมภีร์กัจจายนะ)

ในบทว่า **ทฺวิกานํ ตทฺตฺตรปทานญฺจ นิปฺปชฺชนฺเต** นี้ รูปสำเร็จ เป็นสตฺ แห่งบทหลังทั้งหลายมี ทฺวิกและติกเป็นต้น เป็นสหสฺสํ กับบทหน้า หรือกับบทหน้า เป็น สตสฺส ทฺวิกํ ทฺวิสตฺ (ประมาณ ๒ แห่ง ๑๐๐ ชื่อว่า ทฺวิสต) ฯลฯ หรือว่า อสงฺเขฺยยฺยานํ สตฺ สตอสงฺเขฺยยฺยํ (๑๐๐ แห่งอสงไขย ชื่อว่า สตอสงฺเขฺยยฺย)

หรือว่า สหสฺสสฺส ทฺวิกํ ทฺวิสหสฺสํ (ประมาณ ๒ แห่ง ๑,๐๐๐ ชื่อว่า ทฺวิสหสฺส) ฯลฯ หรือว่า อสงฺเขฺยยฺยานํ สหสฺสํ สหสฺสอสงฺเขฺยยฺยํ (๑,๐๐๐ แห่งอสงไขย ชื่อว่า สหสฺส อสงฺเขฺยยฺย)

หรืออีกนัยหนึ่ง ทฺวิก กับบทหน้าว่า สต ได้รูปสำเร็จว่า ทฺวิสต หรือว่า ทฺวิก กับบทหน้าว่า สหสฺส ได้รูปสำเร็จว่า ทฺวิสหสฺส

ก็ มิใช่เฉพาะสตสังขยาศัพท์เป็นต้น ที่สำเร็จรูปกับบทหลังทั้งหลายมีทฺวิกศัพท์เป็นต้นเท่านั้น ก็หาไม่ โดยที่แท้แล ย่อมรวบรวมเอาการสำเร็จรูปทั้งหลายของบทหลังมีทฺวิกศัพท์เป็นต้น กับสังขยาศัพท์ทั้งหลายอันมีวีสเป็นต้น และมีนวุติเป็นปริโยสานด้วย ที่กล่าวมานี้เป็นคำอธิยายในบทว่า ทฺวิกานํ ตทฺตฺตรปทานญฺจ นิปฺปชฺชนฺเต นี้

สังขยาตั้งแต่จำนวน ๒๐ จนถึงสังขยาจำนวน ๙๐ มีอยู่ใน (สูตร) ก่อนหน้านี้ แม้ในสังขยาเหล่านั้น แม้รูปสำเร็จอันมีใน(สูตร)ก่อนหน้านี้ว่า หมวดสองกับบทหน้า คือ ทส (=๒ X ๑๐) เป็น วีสํ แม้บทหลังว่า ทสสฺส ทฺวิกํ (๑๐ x ๒ = ๒๐) เป็น วีสํ ว่า ทสสฺส ติกํ (๑๐ X ๓ = ๓๐) ตึส ว่า ทสสฺส จตุกฺกํ จตฺตาลีสํ (๑๐ X ๔ = ๔๐) ฯลฯ ว่า ทสสฺส นวกํ นวุติ (๑๐ X ๙ = ๙๐)

อนึ่ง ในคำว่า วีสํ นี้ ในอรรถว่า ทสสฺส ทฺวิกํ (หมวดสอง แห่งสิบ = ๒ X ๑๐) ตั้งเป็นสมาสเป็นต้น เมื่อตั้งปาฐะว่า ทสทฺวิก แล้ว ลบกอักษรด้วยนิปาตนสูตรนี้ แล้วทำรูป (สลับเสียง) เป็น ทฺวิทส แล้วอาเทสทฺวิทสนั้น เป็นวี และทำอาเทสโยปฐมาวิภัตติเป็นอีสํ ด้วยนิปาตนสูตรนั้นนั่นแหละ แม้ในนวุติสังขยาที่เหลือก็พึงทำนัยนี้นั่นแหละ ที่กล่าวมานี้ เป็นความประสงค์อันเสมอกันของท่านอาจารย์ทั้งหลาย

๓๙๔:๔๑๖. สูตรนี้ว่า **ยาว ตทฺตฺตริ ฯเปฯ ตญฺจ** (สังขยาศัพท์ที่มากกว่า [พันที่กล่าวมาแล้ว]นั้นมีอยู่เพียงใด ให้คูณด้วยสิบเท่านั้น) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ทสทสกํ ฯเปฯ โยมฺหิ, สกนาเมหิ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสสังขยามีสตเป็นต้น (และ) การอาเทสเป็นอสงฺเขฺยยฺย ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ทสทสกํ ฯเปฯ โยมฺหิ, สกนาเมหิ

เมื่อมีคำถามว่า บรรดาการคูณเหล่านั้น การอาเทสสังขยามีสตเป็นต้น (และ) การอาเทสเป็นอสงฺเขฺยยฺย เหล่านั้น ต้องทำด้วยจำนวนการคูณทั้งหลายเท่าไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ตั้งแต่เอกสังขยา จนถึงอสงไขย ต้องคูณด้วยจำนวน ๑๐ จำนวนร้อย และจำนวนแสน แล้วจึงทำอาเทสเหล่านั้น ยาว ตทุตฺตริ ฯเปฯ คุณิตฌฺจ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยปริจเฉท ตัพพิเสสนะ การิยะ และสมุจจยะ ขยายความว่า ที่สุดของสังขยาเหล่านั้น ย่อมมีเพียงใด พึงทำการคูณไปจนถึงเพียงนั้น คือ พึงทำการคูณด้วยหลักร้อย พึงทำการคูณด้วยหลักพัน และหลักแสน คูณด้วยหลักสิบเป็นอย่างไร ? คูณด้วยหลักร้อยเป็นอย่างไร ? คูณด้วยหลักพันเป็นอย่างไร ? คูณด้วยหลักแสนเป็นอย่างไร ? ตั้งแต่สังขยาจำนวนสิบ จนถึงสังขยาจำนวนโกฏิ คูณด้วยหลักสิบ ตั้งแต่สังขยาจำนวนปโกฏิ จนถึงสังขยาจำนวนอสงไขย คูณด้วยหลักร้อย และคูณด้วยหลักแสน สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ทสาทิ ยาวตา โกฏิ สงฺขฺยา ทสคุณา ภเว
ปโกฏฺยาทิวเสน ตุ สตลกฺขคุณํ กมาติ.

ตั้งแต่สังขยาจำนวนสิบ จนถึงสังขยาจำนวนโกฏิ คูณด้วยหลักสิบ ตั้งแต่สังขยาจำนวนปโกฏิเป็นต้นไป คูณด้วยร้อยถึงหลักแสน ตามลำดับ

ในบทว่า สตลกฺขคุณํ (คูณด้วยร้อย และหลักแสน) นี้ มีความหมายว่า คูณด้วยหลักร้อย คูณด้วยหลักพัน คูณด้วยหลักหมื่น และคูณด้วยหลักแสน

๓๙๕:๔๑๗. สูตรนี้ว่า **สกนาเมหิ** (ศัพท์ที่ไม่สำเร็จด้วยสูตร ย่อมสำเร็จด้วยชื่อของตนด้วยนิปาตนสูตร) ออกมาจากสูตรว่า ทสทสกํ ฯเปฯ โยมฺหิ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการอาเทสทสศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐ X ๑๐ = ๑๐๐ เป็นสต การอาเทสสตศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐ X ๑๐ = ๑,๐๐๐ เป็นสหสฺส การอาเทสสตสหสฺสศัพท์ ที่ทำเป็นเอกเสสซึ่งแสดงความหมายว่า ๑๐๐,๐๐๐ X ๑๐ = ๑,๐๐๐,๐๐๐ เป็นทสสตสหสฺส ด้วยสูตรว่า ทสทสกํ ฯเปฯ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ตั้งแต่ สังขยาจำนวนโกฏิขึ้นไป การอาเทสเป็นอสงฺเขฺยยฺย พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า พึงทำอาเทสโกฏิสตศัพท์ตัวหนึ่งที่ทำเป็นเอกเสสแล้ว เพราะคูณโกฏิสตสหสฺสศัพท์ ด้วยหลักร้อย หรือคูณด้วยหลัก

พัน หรือคูณด้วยหลักหมื่น หรือคูณด้วยหลักแสน หรือคูณด้วยหลักล้าน เป็นปโกฏิ และพึงทำการคูณเป็นอย่างนี้ไปจนถึงอสงไขย จึงกล่าวสูตรว่า สกนาเมหิ

สูตรนี้มีบทเดียวเท่านั้น แสดงด้วยการิยะ คำอธิบายของสูตรนี้ พึงเห็นโดยทำนองแห่งการออกมาของสูตร และพึงเห็นคาถาเหล่านี้ ที่ต้องการให้รู้ลำดับจำนวน (ชื่อ) สังขยา

เริ่มต้นที่หลักแสน เรียกว่า ทสสตสหสฺส, นหุต

และลกฺข (หนึ่งแสน) ลำดับต่อจากหลักแสนไป คือ

โกฏิ	= ๑๐ แสน	= (๑ ต่อด้วย ๗ ศูนย์)
ปโกฏิ	= ๑๐๐ แสนโกฏิ	= (๑ ต่อด้วย ๑๔ ศูนย์)
โกฏิปโกฏิ	= ๑๐๐ แสนปโกฏิ	= (๑ ต่อด้วย ๒๑ ศูนย์)
นหุตะ	= ๑๐๐ แสนโกฏิปโกฏิ	= (๑ ต่อด้วย ๒๘ ศูนย์)
นินนหุตะ	= ๑๐๐ แสนนหุตะ	= (๑ ต่อด้วย ๓๕ ศูนย์)
อักโขภินี	= ๑๐๐ แสนนินนหุตะ	= (๑ ต่อด้วย ๔๒ ศูนย์)
พินทุ	= ๑๐๐ แสนอักโขภินี	= (๑ ต่อด้วย ๔๙ ศูนย์)
อัพพุทะ	= ๑๐๐ แสนพินทุ	= (๑ ต่อด้วย ๕๖ ศูนย์)
นิรัพพุทะ	= ๑๐๐ แสนอัพพุทะ	= (๑ ต่อด้วย ๖๓ ศูนย์)
อหหะ	= ๑๐๐ แสนนิรัพพุทะ	= (๑ ต่อด้วย ๗๐ ศูนย์)
อพพะ	= ๑๐๐ แสนอหหะ	= (๑ ต่อด้วย ๗๗ ศูนย์)
อฏฏะ	= ๑๐๐ แสนอพพะ	= (๑ ต่อด้วย ๘๔ ศูนย์)
โสคันธิกะ	= ๑๐๐ แสนอฏฏะ	= (๑ ต่อด้วย ๙๑ ศูนย์)
อุปปละ	= ๑๐๐ แสนโสคันธิกะ	= (๑ ต่อด้วย ๙๘ ศูนย์)
กุมุทะ	= ๑๐๐ แสนอุปปละ	= (๑ ต่อด้วย ๑๐๕ ศูนย์)
ปุณฑรีกะ	= ๑๐๐ แสนกุมุทะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๑๒ ศูนย์)
ปทุมะ	= ๑๐๐ แสนปุณฑรีกะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๑๙ ศูนย์)
กถานะ	= ๑๐๐ แสนปทุมะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๒๖ ศูนย์)
มหากถานะ	= ๑๐๐ แสนกถานะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๓๓ ศูนย์)
อสงไขย	= ๑๐๐ แสนมหากถานะ	= (๑ ต่อด้วย ๑๔๐ ศูนย์)

นักศึกษา พึงทราบลำดับนัย(โดย)ประจักษ์แจ้งด้วยประการฉะนี้

๓๙๖:๓๖๓. สูตรนี้ว่า **เตสํ โณ โลปิ** (ณ อนุพันธ์ของปัจจัยเหล่านั้นย่อมถึงการลบ) ออกมาจากวิธีสูตรทั้งหลายที่กระทำด้วยตัทธิตปัจจัยอันมีณอนุพันธ์ทั้งปวง คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรทั้งหลายเป็นต้นว่า วา ณปจฺเจ อันเป็นตัทธิตวิธีการกะ พร้อมด้วยอนุพันธ์ เมื่อมีคำถามว่า ในสูตรเหล่านั้น ท่านอาจารย์ต้องทำ ณ ปัจจัยอันเป็นตัวอนุพันธ์ ไว้ทำไม ? ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงว่า วิธีลบ ณ อักษรอันเป็นตัวอนุพันธ์ อันท่านอาจารย์ต้องทำไว้จึงกล่าวสูตรว่า เตสํ โณ โลปิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เตสํ แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า โณ แสดงการี คำว่า โลปิ แสดงการิยะ ขยายความว่า ณอักษรอันเป็นอนุพันธ์ ของตัทธิตปัจจัยทั้งหลาย ที่มีณอนุพันธ์เหล่านั้น ย่อมถึงการลบ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๓๙๗:๔๒๐. ท่านพระมหากัจจายเถระ ครั้นทำวิธีการลบณอักษร อันเป็นตัวอนุพันธ์ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงวิภาคตัทธิต จึงกล่าวสูตรว่า **วิภาเค ธา จ** (ลง ธา ปัจจัยและปัจจัยอื่น ๆ หลังสังขยาศัพท์ในอรรถว่าส่วน) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กีสพฺพณฺเณกย ฯเปฯ ทาทาจนำ, ทฺวิตีหิ ติโย เป็นต้น คือ รูปอุทาหรณ์ว่า เอกทา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงทาปัจจัยในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ หลังเอกศัพท์ ด้วยสูตรว่า กีสพฺพณฺเณกย ฯเปฯ ทาทาจนำ และรูปอุทาหรณ์ว่า ติโย และ ตติโย ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงติยปัจจัยหลังทฺวิศัพท์ และติศัพท์ทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า ทฺวิตีหิ ติโย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า เอกธา ทฺวิธา และติธา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอกธา ทฺวิธา และ ติธา ย่อมสำเร็จได้ ด้วยการลงธาปัจจัย ในอรรถว่าส่วน จึงกล่าวสูตรว่า วิภาเค ธา จ

สูตรนี้มี ๓ บท สงฺขาศัพท์ตามมา(ในสูตรนี้) โดยมัณฑูกคติกนัย หลังสงฺขยาศัพท์มีอาทิว่า เอก ลง ธา ปัจจัย ในอรรถว่าส่วน

รูปวิเคราะห์ว่า เอเกน วิภาเคน เอกธา (โดยส่วนเดียว) เหมือนอย่างนั้น คือ ทฺวิธา เมื่อทำวุทธิ (อิ เป็น เอ) หรืออาเทส (อิ เป็น อุ) ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จว่า เทฺวธา และทุธา เหมือนอย่างนั้น คือ ติธา เตธา

ด้วยจศัพท์ ลงโสปัจจัย อุทาหรณ์ เช่น สุตฺตโส (โดยสูตร), พฺยญฺชนโส (โดยพยัญชนะ)

ใน (มติของ) คัมภีร์ปทรูปสิทธิ ลงชฺณปัจจัย ด้วยจศัพท์ เอกธา กโรตีติ เอกชฺณำ ย่อมทำให้เป็นหนึ่งส่วน ชื่อว่า เอกชฺณ เหมือนอย่างนั้น คือ เทฺวชฺณำ (ทำให้เป็นสองส่วน)

๓๙๘:๔๒๑. ท่านพระมหากัจจายเถระ ครั้นแสดงวิภาคตัทธิด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะแสดง อัพยยตัทธิต จึงกล่าวสูตรว่า **สพฺพนาเม ฯเปฯ ตุ ถา** (ลง ถา ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ หลังสรรพนาม ในการแสดง ปการะ) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า วิภาเค ธา จ คือ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอกธา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงธาปัจจัยหลังสัพพนามทั้งหลายเหล่านี้ คือ เอก ทฺวิ และติ ที่แสดงสังขยา ด้วยสูตรนี้ว่า วิภาเค ธา จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ยถา, ตถา, สพฺพถา ย่อมสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า ยถา, ตถา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงถาปัจจัยในอรรถว่าปการะ หลังสัพพนามทั้งหลาย คือ ย-ต-สพฺพ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพนาเมหิ ฯเปฯ ถา

(สูตรนี้มี ๔ บท) แสดงด้วย อวธิ วิสยะ สมุจจยะ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยถา (โดยประการใด) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ยถา หลัง สัพพนาม ลงถาปัจจัย ในอรรถว่าปการะ ตั้งเป็นนาม เพราะความที่ยถาศัพท์ เป็นตัทธิต เมื่อลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพาส ฯเปฯ ทีหิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตถตฺตา (โดยประการนั้น), ยถตฺตา (โดยประการใด), สพฺพถตฺตา (โดยประการทั้งปวง), อญฺญถตฺตา (โดยประการอย่างอื่น), อิตรถตฺตา (โดยประการนี้) เป็นผลของตุศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น เมื่อลงถตฺตาปัจจัย ด้วยตุศัพท์ เมื่อลบสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๓๙๙:๔๒๒. สูตรนี้ว่า **กิเมเมหิ ถํ** (ลง ถํ ปัจจัยหลัง กึ และ อิม ศัพท์ในการแสดงปการะ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วิภาเค ธา จ, สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถา คือ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า เอกธา เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงธาปัจจัย ในอรรถว่าส่วนหลังสังขยาศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า เอก และทฺวิเป็นต้นที่แสดงสังขยา ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วิภาเค ธา จ และ สพฺพนา ฯเปฯ ตุ ถา และรูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า ย ต และสพฺพเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยสูตรว่า สพฺพนา ฯเปฯ ตุ ถา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อิตฺถํ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายว่า กถํ และอิตฺถํ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงถัปัจจัย หลังสัพพนามทั้งหลายเหล่านี้คือ กึและอิม จึงกล่าวสูตรว่า กิมิเมหิ ถํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

(พระโบราณาจารย์ ท่านสรุปอัพยยปัจจัยไว้ด้วยสังคหคาถาว่า)

ถา ถตฺตา ธา ถํ โต ตฺร ถ ว หึ หํ หิฌฺจนฺปิ จ
ห ธา จ ทาจนฺ ทานิ ธิ จ ทา จ ธุนา รหิ.
เอวมาทิปจฺจยา ตุ อพฺยยา อิติ ทีปิตา
อพฺยยตฺตา วิภตฺตีหิ ลิงฺเคหิ วจเนหิ จ.

ก็ปัจจัยทั้งหลายอาทิอย่างนี้ คือ ถา ถตฺตา ธา ถํ โต ตฺร ถ ว หึ หํ หิฌฺจนฺ ห ธา ทาจนฺ ทานิ ธิ ทา ธุนา และ รหิ อันท่านอาจารย์แสดงว่าเป็น อัพยยปัจจัย เพราะไม่เปลี่ยนอาเทสไปโดยวิภัตติทั้งหลาย ย่อมลงหลังลิงค์(นามศัพท์)

จริงอยู่บรรดาปัจจัยเหล่านี้ หลังปัจจัยเหล่านั้นไม่ต้องลงวิภัตติ (อีก) เพราะความที่ปัจจัยเหล่านั้น อันมีโตปัจจัยเป็นต้น มีทานิเป็นปริโยสาน เป็นอันท่านแสดงชื่อวิภัตติไว้แล้วด้วยสูตรว่า ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กถํ (โดยประการไร) และ อิตฺถํ (โดยประการนี้) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กถํ หลังกึศัพท์ ลงถัปัจจัย ในอรรถว่า โก ปกาโร (ประการไร) ทำอาเทสกึศัพท์ เป็น ก อักษรด้วย จ ศัพท์ ในสูตรว่า กิสฺส ก เว จ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิตฺถํ หลังอิมศัพท์ ลงถัปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสอิมศัพท์เป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า อิมสฺสิ ถํ ฯเปฯ จ เมื่อสูตรว่า ปรเทฺว ฯเปฯ ฐาเน กำลังตามไปอยู่ นำอักขระที่ ๑ มาซ้อน (ทำอสทิสเทฺวภาวะ) ด้วยสูตรว่า วคฺเค โฆสา ฯเปฯ มา เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๐๐:๓๖๔. สูตรนี้ว่า **วุทฺธาทิ ฯเปฯ สเณ จ** (ให้พฤทธิ์สระต้นและอื่น ๆ ที่มิได้ลงหลังด้วยพยัญชนะสังโยคเท่านั้น ในเพราะปัจจัยที่ประกอบด้วย ณ อนุพันธ์ [ตามนัยนี้ วา ศัพท์ทำหน้าที่สัมปิณฑนะ ส่วน จ ศัพท์ทำหน้าที่อวธารณะ]) ออกมาจากวิธีสูตร อันเป็นวิธีของปัจจัยที่มีณเป็นอนุพันธ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วา ณปจฺเจ คือ ท่านอาจารย์ทำปัจจัยที่มีณอักษรด้วยวิธีสูตร อันมีณอักษร เป็นอนุพันธ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า วา ณปจฺเจ เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์นั้น มีประโยชน์อะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง

ว่า ปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ มีการทำวุทธิเป็นประโยชน์ จึงกล่าวสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ สเณ จ

อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ ฯเปฯ เทสา จ ท่านอาจารย์ทำเหมือนการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า วุทฺธิ ฯเปฯ เทสา จ โดยความไม่แน่นอน เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะปัจจัย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ การทำวุทธิ ย่อมมีได้ โดยไม่แน่นอนอีกหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะปัจจัย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ การทำวุทธิ ย่อมมีได้ ที่สระเบื้องต้นและที่พยัญชนะเบื้องต้นเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ สเณ จ

ขยายความว่า ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์อยู่หนปลาย ทำวุทธิสระตัวต้น หรือหยัญชนะตัวต้น ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด อีกอย่างหนึ่ง มีความหมายว่า ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์อยู่หนปลาย ทำวุทธิ สระตัวต้น ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด ของสระทั้งหลาย ที่นามศัพท์ อันเป็นปกติ

วาศัพท์ในมติแรก เป็นสมุจจยัตถะ

วาศัพท์ในมติหลัง เป็นวิกัปปนัตถะ

ในคำว่า วุทฺธิยำ อาทิพฺยญฺชนสฺส นี้ มีความหมายว่า นี้เป็นของพยัญชนะตัวต้นเหตุนั้น จึงชื่อว่า อาทิพฺยัญชนะ หรือว่า ของพยัญชนะตัวต้นนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า อสฺโยคนฺตสฺส เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อปัจจัยที่เนื่องด้วยณอนุพันธ์ แม้มีอยู่ ในตัวอย่าง มีอาทิว่า ภคฺคโว, มนฺเตยฺโย, กุนฺเตยฺโย, ปณฺเฑยฺโย, ปณฺฑโว ไม่ต้องทำวุทธิ ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีสระที่ไม่มีสังโยคเป็นที่สุด

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นสังคหคาถาว่า)

วาสิฏฺฐาทีสุ นิจฺจายำ, อนิจฺโจหฺมฺปิกาทิสุ.
น วุทฺธิ นีลปีตาโท, ววตฺถิตวิภาสโต.[๔๒]

การพฤทธิ์ย่อมมีอย่างแน่นอนในศัพท์ว่า วาสิฏฐ เป็นต้น การพฤทธิ์ย่อมมีอย่างไม่แน่นอนในศัพท์ว่า โอหฺมฺปิก เป็นต้น และย่อมไม่มีการพฤทธิ์ในบทว่า นีล และ ปีต เป็นต้น เพราะ วาศัพท์กล่าวกำหนดไว้

[๔๒] รู. อธิบายสูตรที่ ๓๖๔

เพราะวาศัพท์เป็นวัตถิตวิภาสา การทำวุทธิในคำมีอาทิว่าวาสิฏฺฐ นี้ เป็นนิจจวิธี ในคำว่ามีอสทิว่า โอฬุมฺปิก นี้ เป็นอนิจจวิธี และในคำมีอาทิว่า นีล ปีต คือ นีลศัพท์ และปีตศัพท์เป็นต้น ไม่ต้องทำวุทธิ (เป็น อสันตวิธี)

๔๐๑:๓๗๕. สูตรนี้ว่า **มา ยูนมาคโม ฐาเน** (อย่าพฤทธิ์สระต้น คือ อิ และ อุ ในเพราะปัจจัยที่ประกอบด้วย ณ อนุพันธ์ และให้ลงอาคมในที่สมควรตามสมควรได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ คือ ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ อุหนปลาย ทำวุทธิสระทั้งหลายของ ย และ ว อันเป็นสระและพยัญชนะเดิม อันเป็นสระตัวต้น ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิสฺสรสฺส วา ฯเปฯ เณ จ

เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เวยฺยากรณิโก, เนยฺยายิโก, เวยฺยาวจฺโจ, โทวาริโก ในเพราะปัจจัยที่มี ณ อักษรเป็นอนุพันธ์ เมื่อทำวุทธิอิอักษรและอุอักษรทั้งหลาย อันเป็นตัวต้นซึ่งเป็นส่วนประกอบ ของอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น

รูปสำเร็จว่า เวอากรณิโก นั่นเทียว พึงมี รูปสำเร็จว่า เวยฺยากรณิโก ไม่พึงมี
รูปสำเร็จว่า เนอายิโก พึงมี รูปสำเร็จว่า เวยฺยากรณิโก ไม่พึงมี เนยฺยายิโก
รูปสำเร็จว่า เวอาวจฺโจ พึงมี รูปสำเร็จว่า เวยฺยาวจฺโจ ไม่พึงมี เนยฺยายิโก
รูปสำเร็จว่า โทอาริโก พึงมี รูปสำเร็จว่า โทวาริโก ไม่พึงมี เนยฺยายิโก

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องทำวุทธิ สระทั้งหลาย คือ อิและอุ อันเป็นส่วนหนึ่งของสระและพยัญชนะเดิม อันเป็นสระตัวต้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เวยฺยากรณิโก (และ) ลงวุทธิอาคมในที่สมควร จึงกล่าวสูตรว่า มา ยูนมาคโม ฐาเน

สูตรนี้เป็นปฏิเสธวิธีสูตร และอาคมสูตร สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ปฏิเสธนะ การี การิยะ และภาวสัตตมี ขยายความว่า อย่าทำวุทธิส่วนแห่งสระและพยัญชนะเดิม อันเป็นตัวต้น เหล่านี้ คือ อิ และ อุ ซึ่งไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด (และ) ลงวุทธิ (เอ และโอ) อาคม ในที่นั้นตามสมควร

ในคำว่า ยุ นี้ ท่านทำวิเคราะห์สมาสไว้ว่า อิ จ อุ จ (อิ ด้วย อุ ด้วย) เมื่อตั้งปาฐะว่า อิอุ แล้ว ทำอาเทสอิวัณณะอันเป็นอักษรตัวต้นเป็น ย อักษร ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา เมื่อนำพยัญชนะประกอบสระหลัง และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว สำเร็จรูปเป็น ยู แห่งยู คืออิวัณณและอุวัณณ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เวยฺยากรณิโก (ผู้สาธยายไวยากรณ์) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เวยฺยากรณิโก ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในหนหลังเทียว

อุทาหรณ์ว่า เนยฺยายิโก (ผู้สาธยายคัมภีร์นยายะ) มีความหมายว่า ย่อมสวดคัมภีร์นยายะ เมื่อตั้งคำว่า นิอาย แล้ว แยกนอักษรออก ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์อยู่หนปลาย ปฏิเสธวุทธิวิธีที่มาถึงด้วยสูตรว่า วุทฺธา ฯเปฯ เณ จ ด้วยสูตรนี้ ในเพราะออักษรอยู่หนปลาย อาเทสอิวัณณะเป็น ย อักษร ด้วยสูตรว่า อิวณฺโณ ยํ นวา ลงวุทธิอาคมข้างหน้า ย อักษรอาเทสด้วยสูตรว่า มา ยูน ฯเปฯ ธาเน เมื่อทำเทฺวภาวยอักษรแล้ว เมื่อนำพยัญชนะประกอบสระหลัง และลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จแม้ในอุทาหรณ์ว่า เวยฺยาวจฺโจ นี้ ก็นัยนี้นั่นแหละ ส่วนอุทาหรณ์ว่า โทวาริโก ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในหนหลังเทียว

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นสังคหคาถาว่า)

“ธาเน”ติ วจนา เจตฺถ, ยูนมาเทสภูตโต.
ยเวหิ ปุพฺเพว เอโอ- วุทฺธิโย โหนฺติ อาคมา.[๔๓]

อนึ่ง ในสูตรนี้ ลง เอ และ โอ ซึ่งเป็นสระพฤทธิ์ข้างหน้า ย และ ว ที่อาเทสมาจาก อิ และ อุ [ตามลำดับ] เพราะคำว่า ธาเน (ในที่สมควร)

ในสูตรนี้ มีความหมายว่า เพราะความที่ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า **ธาเน** ไว้แล้ว ลงเอและโออักษรเป็นอาคมอันเป็นวุทธิสระ เบื้องหน้า ย และ ว อันเป็นอาเทสแห่งอีและอูทั้งหลาย

๔๐๒:๓๗๗. สูตรนี้ว่า **อาตฺตญฺจ** (อาเทส อิ และ อุ เป็น อา และให้ลงอาคมในเพราะปัจจัยที่ประกอบด้วย ณ อนุพันธ์ ในที่อันสมควร) ออกมาจากสูตรว่า มา ยูน ฯเปฯ เน คือ เมื่อท่านอาจารย์ปฏิเสธการทำวุทธิอิวัณณะและอุวัณณะ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อาริสฺยํ, อาณฺยํ, อาสภํ, อาชฺชวํ ด้วยสูตรว่า มา ยูน ฯเปฯ เน ย่อมมีรูปสำเร็จทั้งหลายว่า อิสฺยํ, อิณฺยํ, อุสภํ, อชฺชวํ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลายว่า อาริสฺยํ, อาณฺยํ, อาสภํ, อาชฺชวํ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อุทาหรณ์ทั้งหลายย่อมสำเร็จได้ เพราะทำปฏิเสธการทำวุทธิ เพราะอาเทสอิอักษรและอุอักษรเป็นอา และลงริอักษรเป็นอาคม แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาริสฺยํ

---

[๔๓] รู. อธิบายสูตรที่ ๓๗๕

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะและสมุจจยะ ขยายความว่า ความเป็นอาอักษรแห่งสระทั้งหลายเหล่านี้ คือ อิ และอุ และลงริอักษรเป็นอาคม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาริสฺยํ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาริสฺยํ ในอรรถว่า อิสิสฺส ภาโว (ความเป็นแห่งฤๅษี) นี้ ลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ณฺยตฺตตา ฯเปฯ ตุ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ หรือเมื่อกำลังจะดำเนินการปฏิเสธการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ เจ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เพราะการห้ามวิธีดังกล่าวนั้น ทำอาเทสอิอักษรเป็นอา และลงริอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์ และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้เหมือนอุทาหรณ์ที่กล่าวแล้วนั้น มีเพียงการลงริอักษรเป็นอาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์นี้ว่า อาสภํ อาชฺชวํ นี้ ลงณปัจจัยในอรรถว่าภาวะ(ความเป็น) ด้วยสูตรว่า ณ วิ ฯเปฯ ทีหิ อีกนัยหนึ่ง ลงณปัจจัยด้วยตุศัพท์ ในมติหน้า อาเทสอุอักษรเป็นอาอักษร ในมติหลัง อาเทสอุอักษรตัวหน้าเป็นอาอักษร อาเทสอุอักษรตัวหลังเป็นอว ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เมื่อทำอสทิสเทฺวภาวะ ลบณอนุพันธ์ และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อาปายิโก นี้ ไม่มีการอาเทสอิอักษรและอุอักษร เป็นอา

ในอุทาหรณ์ว่า เวมติโก, โอปนยิโก และ โอปายิโก นี้ เพราะไม่มีฐานะ (ความเหมาะสม)

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นสังคหคาถาว่า)

ฐานาธิการโต อาตฺตํ, อิสูสภอุชาทินํ.
อิสิสฺส ตุ ริการาค- โม จาตฺตานฺตเร ภเว.[๔๔]

อาเทส [สระต้น]ของ อิสิ, อุสภ, อุชุ เป็นต้นเป็น อา แล้ว ลง ริ อักษรเป็นอาคมในที่ติดกับ อา ของ อิสิ เพราะการตามมาของ ฐาน ศัพท์

(ในคาถานี้) มีคำอธิบายว่า เพราะการตามมาของ ฐาน ศัพท์ อาเทสอิอักษรและอุอักษร อันเป็นสระตัวต้นของศัพท์ทั้งหลายมี อิสิศัพท์ อุสุภศัพท์ และอุชุศัพท์เป็นต้น เป็นอาอักษร ส่วน อิสิศัพท์ลงรอักษรเป็นอาคม ในลำดับติดกันของอาอักษรที่อาเทส (มาจากอิอักษร)

---

[๔๔] รู. อธิบายสูตรที่ ๓๗๗

๔๐๓:๓๕๔. สูตรนี้ว่า **กฺวจาทิ ฯเปฯ ปจฺจเยสุ จ** (ความเป็นทีฆะและรัสสะของสระที่อยู่ต้น, กลาง หรือหลัง ย่อมมีในเพราะปัจจัยและอื่นๆ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ, เตสุ วุทฺธิ คือ ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำวุทธิอาอักษรอิวัณณะและอุวัณณะ อันเป็นสระตัวหน้า ซึ่งไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ และทำวุทธิได้ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปากาโร และ นิวาโร เหล่านั้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงอุทาหรณ์ทั้งหลายย่อมสำเร็จได้ ด้วยการทำทีฆะสระเป็นต้นเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดได้บ้าง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปากาโร, นิวาโร จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า กฺวจิ แสดงกฺวจัตถะ คำว่า อาทิมชฺฌนฺตฺตรานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า ทีฆรสฺส แสดงการิยะ คำว่าปจฺจเยสุ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจจยะด้วยจศัพท์ ย่อมรวบรวมเอาคำว่า อปจฺจเยสุ ขยายความว่า ในเพราะปัจจัยก็ตาม มิใช่ปัจจัยก็ตาม ย่อมทำทีฆะและรัสสะสระทั้งหลาย อันเป็น ตัวต้น ท่ามกลางและที่สุด ได้บ้าง

อุทาหรณ์มีอาทิว่า ปากาโร, นิวาโร, ปาสาโท เป็นอาทิทีฆะ (ทีฆะสระต้นศัพท์)

อุทาหรณ์มีอาทิว่า องฺคมาคธิโก, โอรพฺภมาควิโก เป็นมัชเฌทีฆะ (ทีฆะสระท่ามกลางศัพท์) ในโอรพฺภศัพท์ วุทธิอุอักษร เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ

ในอุทาหรณ์ว่า ขนฺตี นี้ ขนฺติศัพท์ เป็นอิการันต์ อิตถีลิงค์ เป็นอุตตรทีฆะ (ทีฆะสระที่สุด)

ในอุทาหรณ์ว่า ติติกฺขา นี้ ทำทีฆะออักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของขอักษร ด้วยสูตรนี้เป็นอุตตรทีฆะ

ในอุทาหรณ์ว่า อญฺชนา นี้ ทำทีฆะออักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของนอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า โกฏฺาวรี นี้ ทำทีฆะอิอักษร ด้วยสูตรนี้ เป็นอุตตรทีฆะ

ในอุทาหรณ์ว่า องฺคุลี นี้ ทำทีฆะอิอักษร ด้วยสูตรนี้ เป็นอุตตรทีฆะ

ในอุทาหรณ์ว่า ปเคว นี้ ทำรัสสะอาอักษร อันเป็นส่วนของปอักษร ด้วยสูตรนี้เป็นอาทิรัสสะ (รัสสะสระต้นศัพท์)

ในอุทาหรณ์ว่า สุวณฺณธเรหิ นี้ ทำรัสสะอาอักษร อันเป็นส่วนของธอักษร ด้วยสูตรนี้เป็นมัชเฌรัสสะ (รัสสะสระกลางศัพท์)

ในอุทาหรณ์ว่า ยถาภาวิ นี้ ทำรัสสะอิอักษร อันเป็นส่วนของวอักษร ด้วยสูตรนี้เป็นอันตรัสสะ (รัสสะสระที่สุดศัพท์)

ในอุทาหรณ์ว่า โภวาทินี้ ก็นัยนี้นั่นเอง

๔๐๔:๓๗๐. สูตรนี้ว่า **เตสุ วุทฺธิ** (การพฤทธิ์ การลบ การลงอาคม การวิการะ การอาเทสกลับกัน และการอาเทศย่อมมีที่พยางค์ต้น กลาง หรือหลังในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า วจาทิ ฯเปฯ จ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง ทีฆะและรัสสะเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ ปจฺจเยสุ จ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การทำวุทธิ การลบ การลงอาคม การวิการ การวิปริต และการอาเทส ในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดเหล่านั้น พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การทำวุทธิ ฯลฯ และการอาเทส ในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดเหล่านั้น ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า เตสุ ฯเปฯ เทสา จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอธิกรณะ การิยะ และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า การทำวุทธิ ฯลฯ ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดเหล่านั้น ย่อมมีได้บ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

อนึ่งในสูตรนี้ บทว่า วุทฺธิ ได้แก่ การกระทำเป็นอาอักษร เออักษร และโออักษร ของออักษร อิวัณณะ และอุวัณณะ ตามลำดับ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี คำว่า โลโป ได้แก่ การมองไม่เห็น หรือ การทำการสวดไม่ได้ คำว่า อาคโม ได้แก่ การเกิดขึ้นของอักษรที่ยังไม่มี(มาก่อน) ส่วน ท่านอปเรอาจารย์ย่อมกล่าวถึงวิการไว้อย่างนี้ว่า

อญฺญสฺส อญฺญถาภาโว สญฺโญคสฺส จ เอกตา.
สญฺโญคภาโว เจกสฺส วิกาโรติ ปวุจฺจติ
รสฺสภาโว จ ทีฆสฺส อโถ รสฺสสฺส ทีฆตา.
สญฺโญคภาโว เจกสฺส สญฺโญคสฺส จ เอกตา.
พฺยญฺชนานํ สรตฺตญฺจ อญฺญพฺยญฺชนตาปิ จ.
สรสฺส จญฺญสฺสรตา วุจฺจเต วิปรีตตา”ติ[๔๕]

ความเป็นอย่างอื่นของสระและพยัญชนะอื่น ความเป็นอักษรตัวเดียวของสังโยค และความเป็นสังโยคของอักษรตัวเดียว ได้ชื่อว่า วิการะ ความเป็นรัสสะของทีฆะ ความเป็นทีฆะของรัสสะ ความเป็นสังโยคของอักษรตัวเดียว ความเป็นอักษรตัวเดียวของสังโยค ความเป็นสระของพยัญชนะ ความเป็นพยัญชนะอื่นและความเป็นสระอื่นของสระ ได้ชื่อว่า วิปริต

---

[๔๕] นีติสุตฺต. อธิบายสูตรที่ ๘๕๙

อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า วิการ ได้แก่ การกระทำวัณณะอันเป็นปกติ ให้เป็นวัณณะอย่างอื่น เหมือนคำว่า นิยโก และ ภจฺโจ สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ว่า

ยถา จิตสฺส วณฺณสฺส อญฺญวณฺณปวตฺตนํ
วณฺณวิกาโรติ วิญฺเญโย นิโยโกติ ภจฺโจติ เจติ.

การเปลี่ยนอักษร ตามที่ตั้งอยู่เดิม ให้เป็นอักษรอื่น พึงทราบว่า วัณณวิการ ตัวอย่าง เช่น นิโยโก และ ภจฺโจ

การสลับตำแหน่งอักษร จากที่เคยตั้งอยู่ ไว้ในตำแหน่งใหม่ ด้วยอำนาจการสลับอักษรตัวหน้าไว้หลัง อักษรตัวหลังไว้หน้า ชื่อว่า วัณณวิปริยาย เหมือนตัวอย่าง เช่น สีโห สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นคาถาสังคหะไว้ว่า

วณฺณานํ จิตฏฺฐานโต อญฺญตฺถ ตุ ปวตฺตนํ
วณฺณวิปริยาโยติ วิญฺเญยฺโย สีโห หึสติ ยถาติ.

การสลับตำแหน่งอักษร จากที่เคยตั้งอยู่ไว้ในตำแหน่งใหม่ พึงทราบว่า วัณณวิปริยาย ตัวอย่าง เช่น สีโห หึสติ

เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า หีโส ท่านก็กล่าวเสียว่า สีโห เพราะทำอักษรสลับหน้าหลังกัน

๔๐๕:๓๖๕. สูตรนี้ว่า **อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี** (พฤทธิ์สระ อ, อิ วัณณะและ อุ วัณณะเป็น อา, เอ และ โอ [ตามลำดับ]ได้บ้าง [ตามนัยนี้ จ ศัพท์ทำหน้าที่รวบรวมการไม่พฤทธิ์ จึงประกอบไว้หลัง วุทฺธี ศัพท์]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายสว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ, เตสุ วุทฺธิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำวุทธิสระทั้งหลาย ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วุทฺธาทิ ฯเปฯ เณ จ, เตสุ วุทฺธิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การทำวุทธิย่อมมีโดยความไม่แน่นอนหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าการทำวุทธิสระทั้งหลาย ย่อมไม่มีโดยไม่แน่นอน แต่การทำวุทธิออักษร อิวัณณะ และอุวัณณะเท่านั้น ย่อมมีโดยแน่นอน จึงกล่าวสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี

สูตรนี้ มี ๔ บท คำว่า อยุวณฺณานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ คำว่า อาโย แสดงวิเสสนะ คำว่า วุทฺธี แสดงการิยะ สูตรนี้เป็นปริภาสาสูตร ขยายความว่า การทำวุทธิสระเหล่านี้ คือ อา เอ และโอ แห่งออักษร อิวัณณะ และอุวัณณะ เหล่านั้น ย่อมมีตามลำดับ

อิ จ อุ จ ยุ (อิ และ อุ ชื่อว่า ยุ) ยุ เอว วณฺณา ยุวณฺณา (วัณณะคือยุ จึงชื่อว่า ยุวัณณะ) อ จ ยุวณฺณา จ อยุวณฺณา (อ และยุวัณณะ ชื่อว่า อยุวัณณะ). อา จ เอ จ โอ จ อาโย (อา, เอ และ โอ ชื่อว่า อายะ) ลบสระ ลงยอักษรเป็นอาคม

อนึ่ง การกล่าวกำหนดฐานะ[แห่งวุทธิ]ว่า สระ อ, สระ อิ วัณณะ และสระ อุ วัณณะ ในสูตรนี้ มีประโยชน์เพื่อห้ามความสงสัยในการทำวุทธิ อา, เอ และ โอ อันเป็นส่วนหนึ่งของสระทั้งหลายมี ภารทฺวาโช, เวสามิตฺโต, โคตโม เป็นต้น อันเป็นปกติ

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นสังคหคาถาว่า)

ยถา หิ กตวุทฺธีนำ, ปุน วุทฺธิ น โหติห,
ตถา สภาววุทฺธีนำ, อาโยนำ ปุน วุทฺธิ น.[๔๖]

โดยแท้จริงแล้ว การพฤทธิ์สระที่พฤทธิ์แล้วย่อมไม่มีอีก ในคัมภีร์ไวยากรณ์นี้ ฉันใด การพฤทธิ์ อา, เอ และ โอ ที่พฤทธิ์แล้ว ตามสภาพย่อมไม่มีอีก ฉันนั้น

เนื้อความ อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังเทียว

จศัพท์ ย่อมมี เพื่อการประมวณเอาวุทธิศัพท์ คือย่อมประมวลวุทธิคืออาอักษร เออักษร และโออักษร และอวุทธิคือ ออักษร อิอักษร และอุอักษร

ในคัมภีร์สุตตนิทเทส ท่านกล่าวแล้วว่า ปาฐะว่า อาอีอูวุทฺธิ จ นี้เป็นปาฐะที่ถูกต้องแล้วกล่าวว่า ย่อมประมวลเอาความเป็นวุทธิแห่งอาอักษร อีอักษร และอูอักษร อันเป็นปกติ

ในคำนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ไม่ต้องทำวุทธิอาอักษร เออักษร และโออักษรเท่านั้น อันเป็นการทำให้พิเศษแห่งอาอักษร อิวัณณะและอุวัณณะ โดยที่แท้แล ย่อมประมวลเอาความเป็นวุทธิว่า แม้อาอักษร อีอักษร และอูอักษร ตามปกติ ชื่อว่าวุทธิ

ก็ในคัมภีร์กัจจายนะบางฉบับ กล่าวว่า ที่ชื่อว่า อวุทฺธิ ได้แก่ อ อิ และอุ ในบางแห่งว่า อา อี อู เท่านั้น ชื่อว่า วุทธิ แม้ในคัมภีร์นยาสะ มีปาฐะว่า อ-อิ-อุ ไม่ชื่อว่า วุทธิ นักศึกษาทั้งหลายพึงตรวจสอบ แล้วพึงเชื่อข้อที่ถูกที่สุด

จบการพรรณนาตัทธิตกัณฑ์ที่ ๘ ในนามกัป แห่งคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

[๔๖] รู. อธิบายสูตรที่ ๓๖๕

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

๖.๑ อาขฺยาตกปฺป ปฐมกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๑

(ก-ข) ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงนามศัพท์ อันมีสิวิภัตติเป็นที่สุด ด้วยนามปกรณ์ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เมื่อจะแสดงอาขยาตบทอันมีติวิภัตติเป็นต้น เป็นที่สุด ซึ่งทั่วไปโดยความมีที่อาศัยเสมอกันกับนามบทเหล่านั้น หรือโดยความเป็นวิสยะและวิสยี (อันเป็นที่ประชุมกันของการกะเหล่านั้น ?) เพื่อจะแสดงการส่งเสริมความลึกซึ้งแห่งปกรณ์ ด้วยการนอบน้อมพระศาสดาเป็นอันดับแรก จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อาขฺยาตสาครำ**

ในคาถาทั้งสองเหล่านั้น มีโยชนาดังนี้ :- ชื่อว่า ธีรา คือ กวีทั้งหลายผู้มีปัญญา บทว่า อถ คือ ในลำดับต่อจากตัทธิตกัณฑ์ บทว่า อชฺชตนีตรงฺคำ คือ อันมีคลื่นกล่าวคือวิภัตติ ๘ หมวดมีอัชชตนีวิภัตติเป็นต้น คำว่า ธาตุชฺชลำ คือ อันมีน้ำ กล่าวคือธาตุ คำว่า วิกรณาคมกาลมินำ คือ อันมีปลา กล่าวคือวิกรณปัจจัยอาคมและกาล คำว่า โลปานุพนฺธริยำ คือ อันมีเปือกตมกล่าวคืออนุพันธ์ที่ต้องลบ คำว่า อตฺถวิภาคตีรำ คือ มีฝั่งกล่าวคือการจำแนกเนื้อความ คำว่า อาขฺยาตสาครำ คือ ทะเลกล่าวคือกิริยาอาขยาต ชาวเรือผู้มีปัญญากว้างขวาง ย่อมข้าม (ทะเล) ด้วยนาวาคือปัญญาอันกว้างขวาง คือด้วยนาวาขนาดใหญ่กล่าวคือปัญญา ข้าพจ้าขอนอบน้อม พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า อนนฺตโคจรำ คือ ผู้ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณ คำว่า สุโคจรำ คือ ผู้ทรงมีโคจรอันดีงาม สาธุชนทั้งหลาย ขอท่านโปรดสดับฟัง คือกำหนดใคร่ครวญ โดยทำนองแห่งโสตทวาร ซึ่งไวยากรณ์ส่วนอาขยาตนี้อันแวดล้อมด้วยเครื่องปรุงแต่งอย่างวิจิตร คือแวดล้อมด้วยกิริยาอันวิจิตรอย่างยิ่งอันไพบูลย์ คือกว้างขวาง จากสำนักของเราผู้กล่าวอยู่

(ค) เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลาย ได้ทราบการแสดงความหมายแห่งอถศัพท์ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อธิกาเร มงฺคเล เจว

ในคาถานั้น คำว่า อถสทฺโท ได้แก่ จักกล่าว อถศัพท์ ย่อมเป็นไปใน อธิการ (หน้าที่) ฯลฯ อปาทาน (หลีกไป) ท่านอาจารย์ ย่อมกล่าวว่า คาถาเหล่านี้ บัณฑิตทั้งหลายรจนาขึ้นในภายหลัง เพราะความเป็นคาถาที่ท่านไม่พรรณนาความไว้ในคัมภีร์นยาสะและคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

ในเรื่องนั้น บทที่กล่าวกิริยา ชื่อว่า อาขฺยาต หมายถึง บทกริยา และอาขยาตนั้น ได้แก่ บทที่มีกิริยาเป็นเครื่องสังเกต ซึ่งแสดงกาล การก บุรุษ และกิริยา

ในประโยคนั้น อดีตกาลเป็นต้น ชื่อว่า กาล กรรมการก กัตตุการก หรือภาวการก ชื่อว่า การก ปฐมบุรุษ มัชฌิมบุรุษ หรืออุตตมบุรุษ ชื่อว่า บุรุษ เนื้อความของธาตุมี ‘ไป’ และ ‘หุง’ เป็นต้น ชื่อว่า กิริยา บทที่มีกิริยาเป็นเครื่องสังเกต ไม่มีลิงค์ (ทั้งสาม) ชื่อว่า กฺริยาลกฺขณ

สมจริงดังคำกล่าว [ในคัมภีร์มหานิรุตติ] ว่า

“ยํ ติกาลํ ติปุริสํ, กฺริยาวาจิ ติการกํ.
อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ, ตทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี”ติ.[๔๗]

บทใดมีกาล ๓ อย่าง มีบุรุษ ๓ บุรุษ แสดงกิริยา มี ๓ การก ไม่มีลิงค์ ๓ มี ๒ พจน์ บทนั้นเรียกว่า อาขยาต

คำว่า อติลิงฺคํ (ไม่มีลิงค์ ๓) หมายความว่า เว้นจากลิงค์ทั้ง ๓ จริงอยู่ใน อ อักษร ในคำว่าอติลิงคํ นี้ มีความหมายว่า “เว้น”

๔๐๖:๔๒๙. ท่านอาจารย์ เพื่อจะแสดงว่า ในปกรณ์นี้ มีสัญญา (ชื่อ) ๒ อย่าง คือ ธาตุสัญญา และวิภัตติสัญญา บรรดาสัญญาทั้ง ๒ อย่างนั้น ท่านกล่าววิภัตติสัญญาไว้ก่อน เพราะความที่วิภัตติสัญญามีมากกว่า แม้ในวิภัตติสัญญานั้น ท่านกล่าวสามัญญวิภัตติสัญญาไว้ก่อน เพราะความที่สามัญญวิภัตติสัญญามีมากกว่า แม้ในสามัญญวิภัตติสัญญานั้น ท่านกล่าวปรสฺสปทสัญญาไว้ก่อน เพื่อเป็นช่องทางเข้าสู่เนื้อความ จึงกล่าวสูตรว่า **อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิ** (ลำดับต่อแต่นี้ไป ให้วิภัตติ ๖ วิภัตติแรก ชื่อว่า ปรัสสบท)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ เป็นแดนเกิด มีสูตรนั้นเป็นเหตุ ออกมาจากสูตรนั้น ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวบทว่า กตฺตริ และบทว่า ปรสฺสปทำ ในสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ โดยความเป็นวิสยะ และวิสยี เมื่อมีคำถามว่า ปรสฺสปททั้งหลาย อันเป็นวิสยี ในสูตรนั้น มีจำนวนเท่าไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บททั้งหลาย ๖ ตัว เบื้องหน้าแห่งวิภัตติทั้งหลายทั้งปวง ชื่อว่า ปรสฺสปท จึงกล่าวสูตรว่า อถ ปุพฺพานิ ฯเปฯ ปทานิ

---

[๔๗] รู. หน้า....

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลำดับนั้น คือลำดับต่อจากตัทธิตกัณฑ์โดยไม่มีระหว่าง วิภัตติ ๖ ตัวทั้งหลายข้างหน้าเหล่าใด ๆ แห่งวิภัตติทั้งหลาย อันจะกล่าวต่อไป วิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ชื่อว่า ปรสฺสบท

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า อถ แสดงอนันตรัตถะ คำว่า ปุพฺพานิ แสดงวิเสสนะ คำว่า วิภตฺตีนำ แสดงนิทธารณฉัฏฐีสัญญี คำว่า ฉ แสดงสัญญี คำว่า ปรสฺสปทานิ แสดงสัญญา ฯเปฯ เป็นสัญญาสูตร

ขยายความว่า บท ๖ บทใด ๆ ที่อยู่เบื้องต้นของวิภัตติที่มี ๘ หมวดมีวัตตมานาวิภัตติเป็นต้นทั้งปวง ซึ่งกล่าวไว้ต่อแต่นี้ คือ ต่อจากตัทธิตกัณฑ์ บทเหล่านั้นมีชื่อว่า ปรัสสบท

บทที่เป็นไป เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ชื่อว่า ปรัสสบท เป็นอลุตตสมาส ชื่อว่า ปรัสสบท เพราะแสดงกัตตุการกะ อันเป็นความหมายอื่นจากกัมมการกะ

ถามว่า ปรัสสปทสัญญาวิภัตติทั้งปวงพึงมีอย่างไร เพราะความที่ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งการกำหนดจำนวนว่า ๖

ตอบว่า เพราะความที่กล่าวแล้วด้วยอำนาจการลบ ฉ อักษรตัวหนึ่ง อันเป็นตัววิจฉาศัพท์ว่า ฉฉ

คำว่า ตำ ยถา (วิภัตติเหล่านั้นคืออะไร) เป็นสรูปปุจฉา คำว่า ติ อินฺติ สิ ถ มิ ม เป็นสรูปวิสัชนา

ในสรูปวิสัชนานี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า ติ อนฺติ สิ ถ มิ มาติ พึงเห็นการลบติศัพท์ที่แสดวอรรถว่าเป็นต้น เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความเป็นปรัสสบทแห่งวิภัตติ ๔๘ ตัว เป็นอันสำเร็จได้ อีกนัยหนึ่ง พึงเห็นว่า ท่านอาจารย์กล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งอุปลักขณนัย (นัยที่กล่าวไว้พอเป็นตัวอย่าง แต่ถือเอาสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด)

มีวิสยปุจฉาว่า บทว่า ปรสฺสปทมิจฺจเนน ตัดบทเป็น ปรสฺสปทำ อิติ อเนน สญฺญากรเณน กฺวตฺโถ ตัดบทเป็น โก อตฺโถ มีความหมายว่า มีประโยชน์อะไร ด้วยการตั้งชื่อนี้ว่า ปรสฺสปทำ อีกนัยหนึ่ง ประโยชน์ ย่อมมี ในการแสดงสูตรไหน ?

มีวิสยวิสัชนาว่า ประโยชน์ย่อมมีในการแสดงสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ

๔๐๗:๔๓๙. สูตรนี้ว่า **ปรานฺยตฺตโนปทานิ** (๖ วิภัตติเบื้องหลังชื่อว่า อัตตโนบท) ออกมาจากสูตรก่อน การออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญีและสัญญา ขยายความว่า บททั้งหลายจำนวน ๖ บท เบื้องหลังเหล่าใด ๆ แห่งวิภัตติทั้งหลายทั้งปวง มีอยู่ บททั้งหลาย ๖ บทเหล่านั้น ๆ ชื่อว่า อัตตโนบท บททั้งหลาย ที่เป็นไปเพื่อ ประโยชน์ของตน ชื่อว่า อัตตโนบท ชื่อว่า อัตตโนบท เพราะแสดงกัมมการกะ กล่าวคือตัวเอง

โจทนานัย พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

คำว่า ตํ ยถา (วิภัตติเหล่านั้นคืออะไร) เป็นสรูปปุจฉา คำว่า เต อนฺเต เส เวฺห เอ เมฺห เป็นสรูปวิสัชนา

คำว่า เตน กฺวตฺโถ เป็นวิสยปุจฉา คำว่า อตฺตโนปทานิ ฯเปฯ ตฺตํ เป็นวิสยวิสัชนา

๔๐๘:๔๓๐. สูตรนี้ว่า **เทฺว เทฺว ฯเปฯ สา** (แต่ละ ๒ วิภัตติของปรัสสบทและอัตตโนบทชื่อว่า ปฐมบุรุษ, มัธยมบุรุษ และอุตมบุรุษ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปธโม, ตุเมฺห มชฺฌิโม, อเมฺห อุตฺตโม คือท่านอาจารย์ กล่าวถึงบุรุษทั้งหลาย ๓ ในสูตรทั้งหลาย ๓ เหล่านี้ เมื่อมีคำถามว่า บุรุษเหล่านั้นมีจำนวนเท่าไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แต่ละ ๒ วิภัตติของปรัสสบทและอัตตโนบทชื่อว่า ปฐมบุรุษ, มัธยมบุรุษ และอุตมบุรุษ จึงกล่าวสูตรว่า เทฺว เทฺว ฯเปฯ ปุริสา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า เทฺว และ เทฺว แสดงสัญญี คำว่า ปธมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา แสดงสัญญา สูตรนี้เป็นสัญญาสูตร ขยายความว่า บททั้งหลาย ๒ บท และ ๒ บท ของวิภัตติทั้งหมด ๘ หมวด ฝ่ายปรัสสบทและฝ่ายอัตตโนบท ชื่อ ปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ

คำว่า ตํ ยถา (บุรุษเหล่านั้น คืออะไร) เป็นสรูปปุจฉา (สำหรับปรัสสบท) คำว่า ติ อนฺติ เป็นปฐมบุรุษ สิ ถ เป็นมัธยมบุรุษ มิ ม เป็นอุตตมบุรุษ สำหรับอัตตโนบท คำว่า เต อนฺเต เป็นปฐมบุรุษ เส เวฺห เป็นมัธยมบุรุษ เอ เมฺห เป็นอุตตมบุรุษ เป็นสรูปวิสัชนา

๔๐๙:๔๔๑. สูตรนี้ว่า **สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส** (ครั้นเมื่อการกล่าวพร้อมกันของบุรุษทั้งหลาย ทั้งปวง อันท่านพึงกระทำ บุรุษอันเป็นเบื้องหลัง อันท่านพึงให้ประกอบ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม, ตุเมฺห มชฺฌิโม, อเมฺห อุตฺตโม ออกมาอย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการเกิดขึ้นแห่งปฐมบุรุษในนามโยคะ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม การเกิดขึ้นแห่งมัธยมบุรุษในตุมหโยคะ ด้วยสูตรว่า ตุเมฺห มชฺฌิโม การเกิดขึ้นแห่ง

อุตตมบุรุษในอมฺหโยคะ ด้วยสูตรว่า อเมฺห อุตฺตโม เมื่อมีคำถามว่า จริงอยู่ เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ครั้นเมื่อการกล่าวพร้อมกัน ในการประกอบนามโยคะกับตุมฺหโยคะ นามโยคะกับอมฺหโยคะ ตุมหโยคะกับอัมหโยคะ และนามโยคะกับตุมฺหโยคะกับอมฺหโยคะ บุรุษทั้งหลายเหล่านั้นพึงมีอย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า

บรรดาการประกอบทั้งหลายทั้งปวง คือ ในการประกอบนามโยคะกับตุมฺหโยคะ หรือ นามโยคะกับอมฺหโยคะ หรือ ตุมหโยคะกับอัมหโยคะ หรือ นามโยคะกับตุมฺหโยคะกับอมฺหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคือมัธยมบุรุษ อันท่านย่อมถือเอา ในการประกอบนามโยคะกับตุมฺหโยคะ หรือว่า ในการประกอบนามโยคะกับอมฺหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคืออุตตมบุรุษ อันท่านย่อมถือเอา หรือว่า ในการประกอบตุมฺหโยคะกับอมฺหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคืออุตตมบุรุษ อันท่านย่อมถือเอา หรือว่าในการประกอบนามโยคะกับตุมฺหโยคะกับอมฺหโยคะ บุรุษอื่น กล่าวคืออุตตมบุรุษ อันท่านย่อมถือเอา ในเมื่อการกล่าวพร้อมกัน จึงกล่าวสูตรว่า สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า บุรุษอื่น อันท่านพึงถือเอา ในการมีที่อาศัยเสมอกันแห่งบุรุษทั้งหลายทั้งปวง

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี ภาวสัตตมี ตัพพิเสสนะ และกัมมัตถะ สูตรนี้เป็นปริภาสาสูตร ขยายความว่า ครั้นเมื่อการกล่าวพร้อมกันของบุรุษทั้งหลาย ๓ อย่าง คือ ปฐมบุรุษกับมัธยมบุรุษ ปฐมบุรุษกับอุตตมบุรุษ มัธยมบุรุษกับอุตตมบุรุษ ทั้งปวง อันท่านพึงกระทำบุรุษอันเป็นเบื้องหลัง อันท่านพึงให้ประกอบ ในการกล่าวในกาลเดียวกัน และกล่าวกิริยาเสมอกัน

ถามว่า หากว่าพึงถือเอาอย่างไร ?

ตอบว่า พึงถือเอาปโรปุริส กล่าวคือ ถ อักษรและ ม อักษร รวม ๔ วาระ คือ :-

(๑) ในเมื่อจะกล่าวว่า โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ (เขาก็หุง ท่านก็หุง) นี้ ให้กระจายรูปว่า ตุเมฺห ปจถ (ท่านทั้งหลาย ย่อมหุง)

(๒) ในเมื่อจะกล่าวว่า โส จ ปจติ, อหญฺจ ปจามิ (เขาก็หุง ข้าพเจ้าก็หุง) นี้ ให้กระจายรูปว่า มยํ ปจาม (เขาและข้าพเจ้าย่อมหุง)

(๓) ในเมื่อจะกล่าวว่า ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ (ท่านก็หุง ข้าพเจ้าก็หุง) นี้ ให้กระจายรูปว่า มยํ ปจาม (เขาและข้าพเจ้าย่อมหุง)

(๔) ในเมื่อจะกล่าวว่า โส จ ปจติ, ตวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ (เขาก็หุง ท่านก็หุง ข้าพเจ้าก็หุง) นี้ ให้กระจายรูปว่า มยํ ปจาม (เขาและข้าพเจ้าย่อมหุง)

ก็ในการกล่าวว่า โส จ ปจติ, ตวญฺจ ปจิสฺสสิ, อหํ ปจึ (เขาย่อมหุง ท่านจักหุง และเราหุงแล้ว เป็นต้น ย่อมไม่เป็นปโรปุริส เพราะความที่กิริยาบทนั้นมีกาลต่างกัน อันท่านย่อมกล่าว ชื่อว่า อภิธาน (การกล่าว) การกล่าวพร้อมกัน ชื่อว่า เอกาภิธาน ในการกล่าวพร้อมกันนั้นมีความหมายว่า ในการกล่าวพร้อมกัน คำว่า ปโร ปุริโส ได้แก่ บุรุษอื่นกล่าว คือ ถ อักษร และ ม อักษร

ถามว่า ปโยคะ (การประกอบ) เหล่านี้ ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรก่อน ๆ มิใช่หรือ

ตอบว่า ปโยคะเหล่านั้น ในการกล่าวต่างๆ กัน ในกาลต่างๆ กัน ของบุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรก่อน ๆ แต่ว่า ปโยคะเหล่านั้น ในการกล่าวพร้อมกัน ในกาลเดียวกัน ของบุรุษทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายของปโรปุริส มีอาทิว่า ตุเมฺห ปจถ, มยํ ปจาม (ท่านย่อมสวด เราย่อมสวด) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ตตฺถ ตุเมฺห ปจถ (ท่านย่อมสวด) นี้ ตั้งปจธาตุ มีตุมฺหเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเต ตั้งคำนี้ว่า ปจ วิยตฺติยํ วาจายํ (ปจ เป็นไปในอรรถว่ากล่าวชัดเจน ชื่อว่า ธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทโย ธาตโว แยกปฐธาตุ ลบ อ อักษรเป็นสระที่สุดธาตุด้วยสูตรว่า ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมาก มีวัตตมานาวิภัตติเป็นต้นที่ลงในฐานะของธาตุ เพราะปริภาสาว่า วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺติ (ความเป็นไปของศัพท์ย่อมมีได้ตามลำดับความต้องการของผู้กล่าว) เมื่อปรารถนาเพื่อจะกล่าววัตตมานาวิภัตติ ตั้งวิภัตติทั้งหลายมีติวิภัตติเป็นต้น ชื่อว่า วัตตมานา ด้วยสูตรว่า ติ อนฺติ ฯเปฯ เอ เมฺห เพราะอาศัยสูตรว่า กาเล ลงวัตตมานาวิภัตติทั้งหลายในปัจจุบันกาล คือในกิริยาที่เป็นปัจจุบันด้วยสูตรว่า วตฺตมานา ฯเปฯ ปฺปนฺเน เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนด้วยอำนาจฐานะแห่งวิภัตตินั้น ลงวัตตมานาวิภัตติทั้งหลายหลังธาตุโดยปริภาสาว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนด้วยอำนาจแห่งปรัสสบทหรืออัตตโนบท แห่งวิภัตติแม้เหล่านั้น เพราะปริภาสาว่า ความเป็นไป ฯลฯ ความต้องการของผู้กล่าว ตั้งวิภัตตินั้นเป็นปรัสสบท ด้วยสูตรว่า อถ ปุพฺพานิ ฯเปฯ ปทานิ ลงปรัสสบททั้งหลาย ในกัตตุการกะด้วยสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ เมื่อมีความเกี่ยวข้องกับความไม่แน่นอนของวิภัตติเหล่านั้นด้วยอำนาจแห่งปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ หรืออุตตมบุรุษ เพราะปริภาสาว่า ความเป็นไป ฯลฯ ความต้องการของผู้กล่าว ตั้งวิภัตติเหล่านั้น เป็นมัธยมบุรุษ ด้วยสูตรว่า เทฺว เทฺว ฯเปฯ ปุริสา ทำปริภาสาว่า สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส เมื่อมีความเกี่ยวข้องกับความไม่

แน่นอนของวิภัตติเหล่านั้น ด้วยอำนาจแห่งเอกวจนะหรือพหุวจนะ ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของนามศัพท์หลายสิ่ง ตามกฎทั่วไปว่า พหุมฺหิ วตฺตพฺเพ พหุวจนำ (เมื่อควรกล่าวหลายสิ่ง ให้ลงวิภัตติฝ่ายพหูพจน์) ลง ถ วิภัตติ มัธยมบุรุษพหุวจนะ ในเพราะ ถ วิภัตติ ลง อ ปัจจัย หลังธาตุด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ นำพยัญชนะประกอบสระหลัง เมื่อสำเร็จรูปเป็น ปฐถ

ตั้ง ตุมฺเห นั้น ชื่อกัตตุ เพราะความที่ตุมหโยคะ ที่แสดงกัตตุกล่าวคือความสำเร็จ เป็นการมองหากิริยาอาขยาตที่แสดงกัตตุว่า ปฐถ ด้วยสูตรว่า โย กโรติ ส กตฺตา ลง ปฐมพหุวจนะโยวิภัตติ ในอรรถว่าลิงค์ ในอรรถ กัตตุ ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เพราะความไม่เป็นไปแห่งลิงค์ แห่งอรรถว่ากัตตุนั้น อาเทสโยวิภัตติ ที่ลงหลังตุมหศัพท์ อันเป็นอการันต์ เป็นเออักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพนาม ฯเปฯ โม เมื่อลบสระหน้า และทำปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว เป็นอันสำเร็จปฐมวาระว่า ตุเมฺห ปฐถ

อนึ่ง ในปโรปุริสนี้ หมวด ๒ แห่งโยคะ(นามโยคะกับตุมหโยคะ)ว่า โส จ โส จ ตฺวญฺจ จัดเข้าในอรรถนี้ว่า ตุมฺเห แม้หมวด ๒ แห่งบุรุษว่า ติ + สิ ก็ไม่ควรประกอบ เพราะความเป็นกิริยาศัพท์กล่าวกาลเดียวกัน แต่บุรุษอื่นกล่าวคือ ถ อักษร ย่อมแสดงหมวด ๒ แห่งบุรุษนั้นนั่นแหละ แม้ในวาระที่เหลือ ก็ควรประกอบปโรปุริสเหมือนอย่างนี้

ก็ในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวไว้แล้วว่า

ท่านแสดงวาระ ๕ อย่าง คือ

ติ + สิ = ถ, ติ + มิ = ม,
สิ + มิ = ม, ติ + สิ + มิ = ม,
ติ + อนฺติ + สิ + ถ + มิ = ม

อนึ่ง ในคัมภีร์สัททนีตินี้ ท่านกล่าวแล้วว่า

ท่านแสดงวาระ ๕ อย่าง คือ :-

ติ + สิ = ถ, ติ + มิ = ม
สิ + มิ + ม = ม, ติ + สิ + มิ + ม = ม,
อนฺติ + สิ + ถ = ถ, อนฺติ + มิ + ม = ม,
ถ + มิ + ม = ม, อนฺติ + ถ + มิ + ม = ม,
ติ + อนฺติ + สิ + ถ = ถ, ติ + อนฺติ + มิ + ม = ม,
สิ + ถ + มิ + ม = ม, ติ + อนฺติ + สิ + ถ + มิ + ม = ม,
แม้ในวาระที่เหลือ ก็นัยนี้

ในปโรปุริสนี้ พระพุทธัปปิยเถระ ผู้แต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ อาศัยคัมภีร์จันทพยากรณ์ พระเถระผู้แต่งคัมภีร์นยาสะ อาศัยคัมภีร์กลาป ท่านพระอัคควังสเถระ ผู้แต่งคัมภีร์สัททนีติ อาศัยพระบาลี

๔๑๐:๔๓๒. สูตรทั้ง ๓ เหล่านี้ว่า **นามมฺหิ ฯเปฯ ปฐโม (**เมื่อคำนามมีความหมายเสมอกันกับกริยา ปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงปฐมบุรุษ**), ตุเมฺห มชฺฌิโม (**เมื่อ ตุมฺห ศัพท์มีความหมายเสมอกันกับกริยา ปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงมัธยมบุรุษ**), อเมฺห อุตฺตโม** (เมื่อ อมฺห ศัพท์มีความหมายเสมอกันกับกริยาปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงอุตมบุรุษ)ออกมาจากสูตรก่อนนั่นเอง ท่านอาจารย์กล่าวถึงปุริสสัญญาทั้ง ๓ ด้วยสูตรว่า เทฺว เทฺว ฯเปฯ ปุริสา เมื่อมีคำถามว่า ปฐมบุรุษย่อมมี ฯลฯ อุตตมบุรุษย่อมมีที่ไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อคำนามปรากฏอยู่ ปฐมบุรุษย่อมมี เมื่อตุมฺหศัพท์ปรากฏอยู่ มัธยมบุรุษย่อมมี เมื่ออมฺหศัพท์ปรากฏอยู่ อุตตมบุรุษย่อมมี จึงกล่าวสูตรทั้งหลายว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปฐโม ตุเมฺห มชฺฌิโม และ อเมฺห อุตฺตโม

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี ตัพพิเสสนะ สมุจจยะ ตัพพิเสสนะ และวิสยี

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อนามที่แสดงความให้สำเร็จ กล่าวคือการมีที่อาศัยเสมอกัน อันท่านแม้ประกอบอยู่หลังธาตุทั้งปวง ปฐมบุรุษย่อมมี ความหมายและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อนึ่ง ในสูตรนี้ เมื่อคำว่า นามมฺหิ แม้อันท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจสามัญ เพราะความท่านอาจารย์จักกล่าวว่า ตุเมฺห มชฺฌิโม, อเมฺห อุตฺตโม พึงทราบว่า เว้นบุรุษทั้งสอง (มัธยม และอุตตมะ)เหล่านั้น แล้วถือเอาเฉพาะที่กล่าวการกะ ในคำว่า ตุลฺยาธิกรเณ นี้ ถามว่า ความเป็นตุลยาธิกรณะ (มีความหมายเสมอกัน) ของนามและอาขยาต ย่อมมีได้อย่างไร ? ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลย :- นามโยคะกล่าวคือการกล่าวการกะ ทำเหตุให้เป็นไปแต่ละอย่าง ในบรรดาเหตุแห่งความเป็นไปของศัพท์ ๕ ประการ ย่อมกล่าว ย่อมแสดง คือย่อมประกาศการกะ กล่าวคือความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จอันมีเหตุเป็นที่สุด แม้บทอาขยาตทำเหตุแห่งความเป็นไปของกิริยา ย่อมกล่าว ย่อมแสดง คือย่อมประกาศการกะนั้นนั่นเอง กล่าวคือความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จอันมีเหตุเป็นที่สุด เพราะกล่าว แสดง คือประกาศการกะ กล่าวคือความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จอย่างหนึ่ง ของนามและอาขยาตทั้งสอง ความเป็นตุลายาธิกรณะของนามและอาขยาตเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โส คจฺฉติ (เขา ไปอยู่) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โส คจฺฉติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้ง คมุ– สปฺป ธาตุ เป็นไป ในการไป, การถึง มีตสัพพนามเป็นบทหน้าเป็นธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทโย ธาตโว แยก ม อักษร ออกจาก อุ อักษร ลบสระที่สุดแห่งธาตุด้วยสูตรว่า ธาตุสนฺสนฺโต โลโปเนกสฺสรสฺส ตั้งชื่อวัตตมานา และชื่อปฐมบุรุษ ทำให้เป็นวัตตมานาวิภัตติปรัสสบทปฐมบุรุษ ด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตตินั้น ทำตามกฎทั่วไปว่า ในเมื่อต้องการกล่าวความหมายของกิริยาศัพท์เป็นสิ่งเดียว ตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจนํ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ) แล้วลงติวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ ในเพราะติวิภัตติลงอปัจจัยหลังธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ อาเทส ม อักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสุ นำพยัญชนะประกอบสระหลัง สำเร็จรูปว่า คจฺฉติ เพราะความที่นามบทแสดงกัตตุกล่าวคือความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ มองหากิริยาบทที่เป็นอาขยาตบทกัตตุวาจกว่า คจฺฉติ ตั้งตสัพพนามนั้น ชื่อกัตตา ด้วยสูตรว่า โย กโรติ ส กตฺตา และเพราะความที่กัตตานั้นไม่ล่วงเลยลิงคัตถะ ลงสิปฐมาวิภัตติในอรรถว่าลิงค์ ที่กล่าวอรรถกัตตาด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา ในเพราะสิวิภัตติ อาเทส ต อักษรเป็น ส อักษร ด้วยสูตรว่า เอตเตสนฺโต หลัง อ การันต์ปุงลิงค์ อาเทสสิวิภัตติเป็น โออักษร ด้วยสูตรว่า โส เมื่อลบสระหน้า และนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว เป็นอันสำเร็จรูปว่า โส คจฺฉติ

ในอุทาหรณ์ว่า โส คจฺฉติ นี้ คำว่า โส เป็นนามโยคะ และเป็นกัตตุวาจกกล่าวคือความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ ในคำว่า คจฺฉติ นี้ แม้ติวิภัตติกล่าวคือวิภัตติฝ่ายปรัสสบทกล่าวกัตตุการกเท่านั้น กล่าวคือความ สามารถทำกิริยาให้สำเร็จ เพราะความที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้แล้วว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ เพราะเหตุนั้นความที่นามและอาขยาตเหล่านั้น มีความหมายเสมอกันย่อมมีได้ ในอุทาหรณ์ว่า เต คจฺฉนฺติ (เขาทั้งหลาย ไปอยู่) นี้ มีเพียงการลงพหุวจนะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า คจฺฉติ, คจฺฉนฺติ (ย่อมไป) มีการประกอบรูปศัพท์เช่นนั้น เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการไม่ประกอบนามโยคะ (แม้เมื่อนามโยคะไม่ปรากฏ)

อุทาหรณ์ว่า เตน หญฺญเส ตฺวำ (เธอ อันเทวทัตนั้น ย่อมฆ่า) ก็อุทาหรณ์นั้น

เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมาก เพราะความที่การตั้งชื่อว่า ธาตุที่ได้แล้วว่า หน ธาตุ หีสาคตีสุ เป็นไปในการเบียดเบียนและไปเป็นต้น ไม่มีความหมายเสมอกันกับ

นามโยคะ ตั้งติเป็นต้น ชื่อวิภัตติ และตั้งชื่อว่า อัตตโนบท ลงอัตตโนบทด้วยสูตรว่า อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ ตั้งชื่อว่า ปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ เมื่อสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม ตามไปอยู่ ตั้งเป็นมัธยมบุรุษ ด้วยสูตรว่า ตุเมฺห มชฺฌิโม เพราะปริภาษาว่า เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ ลงเสวิภัตติเอกวจนะในเพราะเสวิภัตติ ลงยปัจจัยหลังธาตุ ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย เพราะอาศัยยปัจจัยนั้นนั่นเอง อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุพร้อมยปัจจัยเป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ ธาตฺวนฺตสฺส ทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๑๑:๔๓๖. สูตรนี้ว่า **ตุเมฺห มชฺฌิโม** (เมื่อ ตุมฺห ศัพท์มีความหมายเสมอกันกับกริยา ปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงมัธยมบุรุษ) นัยแห่งการออกมาอันเรากล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท ภาวสัตตมี และวิสยี สุตตวัณณนาทั้งหลายมีปทัตถะเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตฺวํ ยาสิ (ท่าน ย่อมไป) ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ตฺวํ ยาสิ นี้ ตั้งยาธาตุอันมีตุมฺหศัพท์เป็นบทหน้า ตั้งตุมหศัพท์อันกล่าวถึงความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ ชื่อกัตตุ และลงวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงให้สำเร็จรูปว่า ตฺวํ เพราะความไม่มีอเนกสระของศัพท์ที่ตั้งเป็นธาตุอันได้แล้วว่า ยาธาตุ เป็นไปในความถึง, บรรลุ ไม่ต้องลบที่สุดธาตุ ตั้งชื่อวิภัตติเป็นต้น ตั้งชื่อว่า ปรัสสบทเป็นต้น ตั้งชื่อมัธยมบุรุษ เมื่อลงสิมัธยมบุรุษเอกวจนะ พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า ตุเมฺห ยาถ (ท่านทั้งหลายย่อมไป) มีเพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า ตยา ปจฺจเต โอทโน (ข้าวอันท่านย่อมหุง) นี้ ตั้งปจธาตุอันมีตุมฺหศัพท์เป็นบทหน้า ตั้งชื่อว่า ธาตุ ลบธาตวันตสระ เพราะความไม่มีตุมฺหโยคะ จึงไม่ต้องตั้งเป็นมัธยมบุรุษ ด้วยสูตรนี้ เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมาก ตั้งชื่อว่า วัตตมานา ตั้งชื่อว่า วัตตมานาวิภัตติเป็นต้น และตั้งชื่อว่า อัตตโนบท ลงอัตตโนบทด้วยสูตรว่า อตฺตโนปทานิ ฯเปฯ กมฺมนิ ตั้งชื่อปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ เพราะความที่อตฺตโนบทเป็นบทมองหากัมมะ ลงเตวิภัตติปฐมบุรุษเอกวจนะในอรรถแห่งกัมมะ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม ในเพราะเตวิภัตติ หลังปจธาตุ ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ทำอาเทสยปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ

สธาตฺวนฺตสฺส ทำสทิสพยัญชนเทฺวภาวะ สำเร็จรูปเป็น ปจฺจเต เพราะความที่นามบทกล่าวการกระทำ กล่าวคือความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ เป็นนามบทที่มองหากิริยาอาขยาตที่เป็นกัมมวาจกว่า ปจฺจเต ตั้งนามบทนั้นเป็นวุตตกัมมะ และเพราะความที่อรรถแห่งวุตตกัมม ไม่ล่วงเลยอรรถแห่งลิงค์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะในอรรถว่าลิงค์ อันประกอบด้วยอรรถว่าวุตตกัมม ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็น เออักษรเป็นต้นแล้ว เป็นอันสำเร็จรูปเป็น ปจฺจเต โอทโน

๔๑๒:๔๓๗. สูตรนี้ว่า **อเมฺห อุตฺตโม** (เมื่อ อมฺห ศัพท์มีความหมายเสมอกันกับกริยาปรากฏอยู่ก็ตาม ไม่ปรากฏอยู่ก็ตาม ให้ลงอุตตมบุรุษ) นัยแห่งการออกมาอันเรากล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท วิสยะ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อหำ ยชามิ (เรา ย่อมบูชา) ก็ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า อหำ ยชามิ (เรา ย่อมบูชา) ยช ธาตุในความหมายว่า การบวงสรวงเทพเจ้า, ทำการรวบรวม และให้มีอมฺหศัพท์เป็นบทหน้า เป็นธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทโย ธาตโว ลบธาตวันตสระ ตั้งชื่อวัตตมานเป็นต้น ตั้งชื่อว่า ปรัสสบท และชื่อปฐมบุรุษ มัธยม และอุตตมบุรุษ ลงเสวิภัตติเอกวจนะอุตตมบุรุษ หลังธาตุด้วยสูตรนี้ ในเพราะมิวิภัตติ หลังธาตุลงอปัจจัย ทำทีฆะออักษรเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า อกาโร ทีฆำ ฯเปฯ เมสุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว (สำเร็จรูปเป็นยชามิ) ตั้งอมฺหศัพท์ชื่อกัตตา โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่อรรถแห่งกัตตาไม่ล่วงเลยอรรถแห่งลิงค์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะในอรรถว่าลิงค์ อันประกอบด้วยอรรถว่ากัตตา ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เมื่อทำอาเทสอมฺหศัพท์พร้อมวิภัตติเป็นอหำ ด้วยสูตรว่า ตฺวมหำ สิมฺหิ จ สำเร็จรูปเป็น อหำ ยชามิ ในอุทาหรณ์นอกนี้พียงเป็นพหุวจนะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งความไม่ปรากฏอยู่แห่งอมฺหโยคะ

อุทาหรณ์ว่า มยา อิชฺชเต พุทฺโธ (พระพุทธเจ้าอันเราย่อมบูชา) มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ตั้งยชธาตุอันมีอมฺหศัพท์เป็นบทหน้า ตั้งชื่อว่าธาตุเป็นต้น เพราะความไม่มีแห่งอมฺหโยคะ จึงไม่ต้องตั้งเป็นอุตตมบุรุษด้วยสูตรนี้ ตั้งชื่อว่า วัตตมานาวิภัตติเป็นต้น และตั้งชื่อว่า อัตตโนบทเป็นต้น ตั้งชื่อว่า ปฐมบุรุษ ลงเตวิภัตติ ปฐมบุรุษเอกวจนะ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม ใน

เพราะ เตวิภัตติ หลังธาตุ ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย เมื่อสูตรว่า ยมฺหิ ทาธามาธาหาปามหมถาทีนมี ตามไปอยู่ ทำอาเทสยอักษรอันเป็นอักษรเบื้องต้นของ ยชธาตุ เป็นอิ ด้วยสูตรว่า ยชสฺสาทิสฺสิ เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ทำอาเทส ยปัจจัยพร้อมที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส ทำสทิสเทฺวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว (สำเร็จรูปเป็น อิชฺชเต)

หลังอมฺหศัพท์ ลงนาตติยาวิภัตติ ทำอาเทสอมฺหศัพท์พร้อมนาวิภัตติ เป็นมยา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ ฯเปฯ ยา เพราะความที่นาม (พุทฺธ) ศัพท์ เป็นศัพท์มองหากิริยาอาขยาต กัมมวาจก จึงตั้งนาม (พุทฺธ)ศัพท์นั้น เป็น วุตฺตกัมมสัญญา และเพราะความที่อรรถแห่ง วุตฺตกัมมไม่ล่วงเลยอรรถแห่งลิงค์ ลงสิปฐมาวิภัตติเอกวจนะในอรรถว่าลิงค์ อันประกอบ ด้วยอรรถว่าวุตฺตกัมม ด้วยสูตรว่า ลิงฺคตฺเถ ปฐมา เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษร เป็นต้นแล้ว เป็นอันสำเร็จรูปเป็น มยา อิชฺชเต พุทฺโธ

๔๑๓:๔๒๖. สูตรนี้ว่า **กาเล** (เมื่อกิริยา[ปรากฏอยู่] ให้ลงวิภัตติ) ออกมาจาก วิภัตติการกสูตรทั้งหลาย ๘ สูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน, อาณตฺยาสิฏฺเฐ ฯเปฯ ปญฺจมี, อนุมติ ฯเปฯ สตฺตมี, อปจฺจกฺเข ฯเปฯ ตีเต, หิยฺโยปภุติ ฯเปฯ ตนี, สมีเปชฺชตนี, อนาคเต ภวิสฺสนฺตี, กิริยาติปนฺเน ฯเปฯ ปตฺติ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงอำนาจทั้งหลาย ๘ มีปัจจุบันเป็นต้น ด้วยวิภัตติการกสูตร ๘ สูตร มีสูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน ติ เป็นต้น เมื่อมีคำถามว่า อรรถว่าอำนาจเหล่านั้น คืออะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อำนาจทั้ง ๘ เหล่านั้น คือกาล (กิริยา) จึงกล่าวสูตรว่า กาเล

บรรดาสูตรทั้ง ๔ มีสัญญาสูตรเป็นต้น สูตรนี้เป็นอธิการสูตร กรณํ กาโร (กาละ คือ การกระทำ) กาโรเยว กาโล (กาโร นั้นแหละ เป็น กาโล) อาเทส รอักษร เป็น ลอักษร

๔๑๔:๔๒๘. สูตรนี้ว่า **วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน** (เมื่อปรากฏปัจจุบันกาล ลงวัตตมานาวิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า วตฺตมานา ฯเปฯ เอ เมฺห คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง วัตตมานาวิภัตติ ด้วยสูตรว่า วตฺตมานา ติ อนฺติ ฯเปฯ เอ เมฺห เมื่อมีคำถามว่า วัตตมานา วิภัตติย่อมลงในอรรถอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า วิภัตติทั้งหลายมีติเป็นต้น ย่อมลง ในกาลที่เป็นปัจจุบัน คือในกิริยาที่เป็นปัจจุบัน จึงกล่าวสูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และวิสยะ ขยายความว่า วัตตมานิวิภัตติทั้งหลาย ย่อมลงในกิริยาอันประกอบด้วยปัจจุบันกาล ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงวิภัตติในกิริยาปัจจุบันกาล เพราะความไม่มีแห่งการลงวิภัตติในกาล

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

กฺริยาย คมฺยมานาย วิภตฺตีนำ วิธานโต
ธาตูเหว ภวนฺตีติ สิทฺธำ ตฺยาทิวิภตฺติโย.[๔๘]

(เนื้อความนี้) ว่า ลง วิภัตติมี ติ เป็นต้นหลังธาตุนั่นเทียว ย่อมเป็นที่รู้กันได้ เพราะลงวิภัตติเมื่อกิริยาปรากฏอยู่

ในคาถานั้น มีความหมายว่า บทว่า **กฺริยาย** กิริยา อันเป็นอรรถของธาตุ บทว่า **คมฺยมานาย** อันท่านรู้อยู่ วิภัตติทั้งหลายมีติวิภัตติเป็นต้น ย่อมลงหลังจากธาตุนั่นเอง เพราะการลงติวิภัตติเป็นต้น เนื้อความนี้เป็นอันสำเร็จแล้วด้วยประการฉะนี้

กาล (กิริยา) ทั้งหลาย ย่อมเป็นไป เพราะเหตุนั้น กาลเหล่านั้น ชื่อว่า วตฺตมานา ได้แก่ กิริยากล่าวคือกาล กาลอันกำลังเป็นไปอยู่ของวิภัตติเหล่านั้น เหตุนั้น วิภัตติเหล่านั้น ชื่อว่า วัตตมานา ได้แก่วิภัตติทั้งหลายมีติเป็นต้น กิริยาที่อาศัยเหตุนั้น ๆ เกิดขึ้น ชื่อว่า ปัจจุปปันนะ คือ สภาพที่ปรากฏอยู่ เพราะอะไร สูตรนี้ อันท่านอาจารย์ ทำวิสยะไว้เป็นเบื้องหน้า เหมือนปัญจมีวิภัตติเป็นต้น ลงในการสั่งและความปรารถนา ในกาลที่ระบุไม่ได้ จึงไม่กล่าวแล้ว ที่ไม่กล่าวไว้ เพื่อประโยชน์แก่การแบ่งสูตร เพราะเหตุนั้น วัตตมานาวิภัตติ ย่อมลงในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง

ที่ลงในอดีต (ใกล้ปัจจุบัน) เช่น กุโต น ตฺวำ ภิกฺขุ อาคจฺฉสิ (ดูก่อนภิกษุ เธอย่อมมา แต่ที่ไหนหนอ), นาหำ กโรมิ (เราย่อมไม่ทำ), อยำ ตทา น ภวติ (ผู้นี้ ย่อมมีในกาลนั้น)

ที่ลงในอนาคต (ใกล้ปัจจุบัน) เช่น ปุเร อธมฺโม ทิพฺพติ (ก่อนที่อธรรม จะรุ่งเรือง), ปุรา วสฺสติ (ก่อนที่ฝนจะตก), นิรยำ นูน คจฺฉามิ (ข้าพเจ้า จักต้องไปสู่นรกแน่นอน), ธุวำ พุทฺโธ ภวามหำ (เรา จักได้เป็นพระพุทธเจ้า อย่างแน่นอน), กทา คจฺฉติ (จักไปเมื่อไร)

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

โย สาธยิตุมารทฺโธ น จ นิฏฺฐมุปาคโต
วตฺตมาโนติ โส วุตฺโต โสว วิปฺปกโตติ จ.[๔๙]

กิริยาใดได้รับการเริ่มกระทำเพื่อให้สำเร็จ และยังไม่ถึงการสิ้นสุด กิริยานั้นเรียกว่า วัตตมานะ (กิริยาที่กำลังเป็นไปอยู่)

---

[๔๘] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๒๘

[๔๙] เภทจินฺตา. คาถาที่ ๓๔๑

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาฏลิปุตฺตํ คจฺฉติ (ข้าพเจ้า ย่อมไปเมืองปาฏลีบุตร), สาวตฺถิยํ ปวิสติ (เขาเข้าไปสู่พระนครสาวัตถี) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉติ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว อุทาหรณ์ว่า ปวิสติ วิสธาตุในความหมายว่า “เข้าไป” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า เมื่อลบธาตฺวันตสระ ลงติวิภัตติ ลง อ ปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๑๕:๔๕๑. สูตรนี้ว่า **อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมี** (ลงปัญจมีวิภัตติในการสั่งและความปรารถนา ในกาลที่ระบุไม่ได้) ออกมาจากสูตรว่า ปญฺจมี ตุ อนฺตุ ฯเปฯ อา มเส การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยะ ตัพพิเสสนะ และวิสยี ขยายความว่า ลงปัญจมีวิภัตติในการสั่งและความปรารถนาในกาลที่ระบุไม่ได้ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์สัทสารัตถชาลินีว่า

วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน ภวิสฺสนฺติ อนาคเต
ปญฺจมี สตฺตมี ตีสุ อตีเต โหนฺติ เสสกา.[๕๐]

วัตตมานาวิภัตติลงในปัจจุบันนกาล ภวิสสนฺติวิภัตติลงในอนาคตกาล ปัญจมีวิภัตติ สัตตมีวิภัตติ ลงได้ในกาลทั้ง ๓ วิภัตติที่เหลือ ย่อมลงในอดีตกาล

การออกคำสั่ง ชื่อว่า อาณัตติ อรรถว่า อาณัตตินั่นแหละ ชื่อว่า อาณตฺยตฺถ ความปรารถนา ชื่อว่า อาสีส อรรถว่าอาสีสนั่นแหละ ชื่อว่า อาสิฏฺฐะ ลบสอักษรออกตัวหนึ่ง ด้วยนิปาตนสูตร อาเทสตฺถอักษร เป็น ฏฺฐอักษร อรรถว่าบังคับด้วย อรรถว่าความปรารถนาด้วย ชื่อว่า อาณัตยาสิฏฺฐะ ในอรรถว่าบังคับและอรรถว่าปรารถนา กาลที่กล่าวในที่ใกล้ ชื่อว่า อนุตตกาล ความหมายคือ ปัจจุบันกาล หรือวิเคราะห์ว่า มิใช่กาลที่ระบุได้ ชื่อว่า อนุตตกาล ความหมายคือ โดยไม่บ่งถึงกาลเวลา

ก็ในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า การออกคำสั่ง ได้แก่ อาณัตติ คำว่า อาสีสตฺโถ ได้แก่ ความต้องการ คำว่า อนุตฺตกาเล ได้แก่ เวลากล่าวในที่ใกล้ จริงอยู่ อนุศัพท์ แสดงอรรถว่าใกล้ ขยายความว่า เมื่ออรรถว่าการออกคำสั่ง และอรรถว่าปรารถนา อันท่านรู้อยู่ ลงปัญจมีวิภัตติในปัจจุบันกาล

---

[๕๐] ชาลินี. คาถาที่ ๔๖๘

นักศึกษา พึงเห็นว่า ในความหมายนี้ เมื่อความเป็นปัจจุบัน แม้มีอยู่แก่การออกคำสั่งเป็นต้น ท่านอาจารย์ทำอาณตฺติศัพท์ไว้อีก เพราะความที่ปัญจมีวิภัตติมีความเป็นพิเศษโดยคุณมีการออกคำสั่งเป็นต้น

หรือว่า กาลที่ระบุได้ของอรรถใดมีอยู่ เหตุนั้น อรรถนั้น ชื่อว่า อุตฺตกาล กาลที่ระบุไม่ได้ เหตุนั้น ชื่อว่า อนุตฺตกาล ในกาลที่ระบุไม่ได้นั้น ขยายความว่า เมื่อความเป็นอนุตฺตกาลมีอยู่อย่างนี้ ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถว่าการออกคำสั่ง และในอรรถว่าปรารถนา มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ไม่บ่งถึงกาลเวลา ลงปัญจมีวิภัตติในการออกคำสั่ง และในอรรถว่าปรารถนา ส่วนในสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะว่า บัณฑิตพึงรู้วินิจฉัยด้วยสามารถแห่งมติแรก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กโรตุ (เขาจงกระทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กโรตุ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลบธาตุวันตสระ ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถว่าการออกคำสั่งที่ไม่ระบุกาล เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแห่งวิภัตตินั้น ตั้งชื่อว่าปรัสสบท ด้วยสูตรว่า อถ ปุพฺพานิ ฯเปฯ ปทานิ ให้ปรัสสบทลงในกัตตุ ด้วยสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตฺตมบุรุษ ด้วยสูตรว่า เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา ตั้งเป็นปฐมบุรุษ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปจฺโม เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตามกฎทั่วไปว่า เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจนำ (เมื่อควรกล่าวสิ่งเดียว ให้ลงวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ) ลงตุวิภัตติเอกวจนะ ในเพราะตุวิภัตติ หลังกรธาตุ ลงโอปัจจัยด้วยสูตรว่า ตนาทิโต โอยิรา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โหตุ (จงมี, จงเป็น) นี้ ในอรรถแห่ง หู หรือ ภู ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น” ลงตุวิภัตติในอรรถว่าปรารถนา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ในเพราะตุวิภัตติ หลังธาตุ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ เมื่อสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต ตามไปอยู่ ทำปริภาสาสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี เพราะ อ อักษรเป็นปัจจัยหนปลาย ทำวุทธิอุอักษรเป็นโอ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ลบออักษรเป็นปัจจัยด้วยสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในสูตรนี้ แม้มีกาลศัพท์เป็นอธิการตามมา ด้วยกาลศัพท์ที่ท่านทำไว้อีก (เพื่อให้รู้ว่า) ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถว่านิมันตนะ (การเชื้อเชิญ) อัชเฌสนะ (การขอร้อง) อนุมติ (การอนุญาต) ปัตถนา (ปรารถนา) และปัตตกาล (เวลาอันมาถึง) เป็นต้น

นิมนฺตเน ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถว่าการเชื้อเชิญ เช่น อธิวาเสตุ (โปรดรับ)

อชฺเฌสเน ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถว่าการขอร้อง เช่น เทเสตุ ธมฺมํ (โปรดแสดงธรรม)

อนุมติยํ ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถว่าการอนุญาต ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ (วาสวะ [พระองค์ทรงปรารถนาสิ่งใดไว้ในพระทัย] ก็โปรดถามปัญหานั้นกับอาตมภาพเถิด)

ปตฺถนายํ ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถว่าปรารถนา เช่น ททาหิ คามวรานิ (ขอท่านจงให้หมู่บ้านที่ดี)

ปตฺตกาเล ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถว่าเวลาอันมาถึง เช่น กฏฺ กโรตุ (ท่านจงทอเสื่อ)

๔๑๖:๔๕๔. สูตรนี้ว่า **อนุมติปริกปฺปเถสุ สตฺตมี** (ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอนุมติ (อนุญาต) และปริกัป (คาดคะเน) ในกาลที่ระบุมิได้) ออกมาจากสูตรว่า สตฺตมี ฯเปฯ เอยฺยาเมฺห การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอนุมติ (อนุญาต) และปริกัป (คาดคะเน) ในกาลที่ระบุมิได้ อรรถว่าอนุญาตด้วย อรรถว่าคาดคะเน ด้วย ชื่อว่า อนุมติปริกปฺปตฺถ ท่านกล่าวคำว่า อนุมติปริกปฺปตฺถ ไว้ด้วยอำนาจแห่งการลบอตฺถศัพท์ออกตัวหนึ่ง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตฺวํ คจฺเฉยฺยาสิ (ท่านพึงไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺเฉยฺยาสิ ในอรรถแห่งศัพท์ มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ ตั้งชื่อสัตตมีวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺตมี ฯเปฯ เมฺห เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงสัตตมีวิภัตติด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตั้งวิภัตติทั้งหลาย ๖ ตัว ชื่อว่าปรัสสบท ให้ปรัสสบทลงในกัตตุด้วยสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตั้งเอยฺยาสิวิภัตติเป็นต้น ชื่อว่ามัธยมบุรุษด้วยสูตรว่า เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา ตั้งเอยฺยาสิวิภัตติเป็นต้น เพราะอาศัยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปฐโม ลงเอยฺยาสิวิภัตติมัธยมบุรุษเอกวจนะ (ตั้งเอยฺยาสิวิภัตติเป็นตุมฺหโยคะ) ด้วยสูตรว่า ตุเมฺห มชฺฌิโม อาเทสที่สุดธาตุเป็นจฺฉ ด้วยสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ พฺพาสุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กิมหำ กเรยฺยามิ (เรา พึงทำอะไร) ในอรรถแห่ง กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีเพียงการลงเอยฺยามิวิภัตติอุตฺตมบุรุษ ด้วยสูตรว่า อนุ ฯเปฯ ริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ด้วยอตฺถศัพท์ ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถมีอาทิว่า วิธี (แนะนำวิธี) นิมนฺตน (การเชื้อเชิญ)

วิธีมฺหิ ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถว่าแนะนำวิธี เช่น คามํ คจฺเฉยฺย (บุรุษควรไปสู่หมู่บ้าน), ภตฺตํ ปจฺเจยฺย (ควรหุงข้าว)

นิมนฺตเน ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถว่าการเชื้อเชิญ เช่น อิธ ภวํ ภุญฺเชยฺย (ท่านนิมนต์ฉันในที่นี้)

๔๑๗:๔๖๐. สูตรนี้ว่า **อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต** (ลงปโรกขาวิภัตติ ในกิริยาที่ล่วงแล้วซึ่งไม่ประจักษ์) ออกมาจากสูตรว่า ปโรกฺขา อ อุ เอ ตฺถ อํ มฺห ตฺถ เร โตฺถ โวฺห อึ เมฺห การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยตัพพิเสสนะ วิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงปโรกขาวิภัตติ ในกิริยาที่ล่วงแล้วซึ่งไม่ประจักษ์ คือไม่ได้อยู่เฉพาะหน้า ประจักษ์แก่ตา ชื่อว่า ปจฺจกฺข ได้แก่กิริยาที่เป็นปัจจุบันกาล ไม่ประจักษ์แก่ตา ชื่อว่า อปจฺจกฺข ได้แก่ กิริยาที่เป็นอดีต กิริยาที่ล่วงพ้นไปแล้ว ชื่อว่า อดีต ความหมายคือ เกิดขึ้นแล้วผ่านไป

ภายนอกแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า ปโรกขะ ได้กาล(กิริยา) ชื่อว่า ปโรกฺขา เพราะอรรถว่า มีในกิริยาที่พ้นจากอินทรีย์นั้นได้แก่วิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาห (กล่าวแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาห ในอรรถแห่ง พฺรู ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ” มีชื่ออันได้แล้วนี้ เมื่อมีความเป็นไปแห่งปัจจัยจำนวนมาก ทำตามกฎทั่วไปว่า การประกอบรูปศัพท์มีลำดับตามต้องการของผู้พูด ในความปรารถนาจะกล่าวถึงกิริยาที่ล่วงแล้วซึ่งไม่ประจักษ์ ตั้งวิภัตติทั้งหลายมี อ อักษรเป็นต้น ชื่อว่าปโรกขา ด้วยสูตรว่า ปโรกฺขา อ อุ เอ ตฺถ อํ มฺห ตฺถ เร โตฺถ โวฺห อึ เมฺห เพราะอาศัยสูตรว่า กาเล ลงปโรกขาวิภัตติด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ แม้แห่งวิภัตตินั้น ตั้งชื่อว่าปรัสสบท ให้ปรัสสบทลงในกัตตุ ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ด้วยสูตรว่า เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา เมื่อเกิดความสงสัย ฯลฯ ลงอวิภัตติปฐมบุรุษเอกวจนะ ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ ปฐโม ทำอาเทสพฺรูธาตุทั้งตัวนั่นแหละ เป็นอาห ด้วยสูตรว่า พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายํ ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลัง แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงเป็นพหุวจนะเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

๔๑๘:๔๕๖. สูตรนี้ว่า **หิยฺโยปภุติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนี** (ลงหิยยัตตนี ในอดีตกิริยานับแต่วานนี้ไป ทั้งที่ประจักษ์ และมิได้ประจักษ์) ออกมาจากสูตรว่า หิยฺยตนี อา อู โอ ตฺถ อำ มฺห ตฺถ ตฺถุ เส วฺหำ อึ มฺหเส การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยตัพพิเสสนะ วิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงหิยยัตตนีในอดีตกิริยานับแต่วานนี้ไป ทั้งที่ประจักษ์ และมิได้ประจักษ์ มีในวันวาน ชื่อว่า หิยตฺตนี ได้แก่ วิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โส อคมา (เขา ได้ไปแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคมา ในอรรถแห่งศัพท์ มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ ตั้งวิภัตติทั้งหลายมีอาเป็นต้น ชื่อว่า หิยยัตตนี ด้วยสูตรว่า หิยฺยตนี อา อู โอ ตฺถ อำ มฺห ตฺถ ตฺถุ เส วฺหำ อึ มฺหเส ลงหิยยัตตนีวิภัตติด้วยสูตรว่า หิยฺโย ฯเปฯ หิยฺยตนี ตั้งชื่อว่าปรัสสบทเป็นต้น ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ลงอาวิภัตติปฐมบุรุษเอกวจนะ เมื่อสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ ฯเปฯ คมา จ กำลังตามไป ลง อ อักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ ปตฺตีสุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงเป็นพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๑๙:๔๖๙. สูตรนี้ว่า **สมีเปชฺชตนี** (อัชชตนีวิภัตติ ย่อมลง ในกิริยา ที่ล่วงแล้วอันใกล้ อันประจักษ์ ก็ดี อันไม่ประจักษ์ ก็ดี) ออกมาจากสูตรว่า อชฺชตนี อี อุำ โอ ตฺถ อึ มฺหา อา อู เส วฺหำ อำ เมฺห การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงอัชชตนีวิภัตติในอดีตกาลอันใกล้ คือ อดีตกิริยาที่ผ่านมาตั้งแต่วันนี้ไปทั้งที่ประจักษ์ และมิได้ประจักษ์ มีในวันนี้ ชื่อว่า อัชชตนี ได้แก่ วิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โส มคฺคำ อคมี (เขา ไปแล้วสู่หนทาง) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคมี ในอรรถแห่งศัพท์ มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ ในความปรารถนาของผู้กล่าว ตั้งวิภัตติทั้งหลายมีอีเป็นต้น ชื่อว่า อัชชตนี ด้วยสูตรว่า อชฺชตนี อี อุำ โอ ตฺถ อึ มฺหา อา อู เส วฺหำ อำ เมฺห ลงอัชชตนีวิภัตติด้วยสูตรนี้ ตั้งชื่อว่าปรัสสบท และให้ปรัสสบทลงในกัตตุ ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ลงอีวิภัตติปฐมบุรุษเอกวจนะ เพราะอาศัยสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ คมา จ ลงออักษรเป็นอาคมต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ สุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงอุำวิภัตติ

พหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๒๐:๔๗๑. สูตรนี้ว่า **มาโยเค สพฺพกาเล จ** (ลงหิยยัตตนีวิภัตติและอัชชตนีวิภัตติ และวิภัตติหมวดอื่นในการประกอบกับ มา ศัพท์ในทุกกาล) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า หิยฺโยปภฺติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตนี, สมีเปชฺชตนี คือท่านอาจารย์ ย่อมจัดหิยยัตตนีวิภัตติ และอัชชตนีวิภัตติทั้งหลาย ไว้ในอรรถว่าอดีต ด้วยสูตรทั้งหลายว่า หิยฺโย ฯฌปฯ ตนี, สมีเปชฺชตนี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มา คมา มา คมี ลงวิภัตติเหล่านั้น แม้ในกาลทั้งปวง พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มา คมา มา คมี ย่อมลงหิยยัตตนีวิภัตติ และอัชชตนีวิภัตติ ในกาลทั้งปวงได้ จึงกล่าวสูตรว่า มาโยเค ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี วิสยี และสมุจจยะ ขยายความว่า ในกาลใดมีการประกอบ มา ศัพท์ ในกาลนั้น ให้ลงหิยยัตตนีวิภัตติ และอัชชตนีวิภัตติ แม้ในกาลทั้งปวง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มา คมา (เขาอย่าไป), มา วจา (อย่าพูดแล้ว), มา คมี (เขาอย่าไป), มา วจี (อย่าพูดแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น มีเพียงการลงหิยยัตตนีวิภัตติ และอัชชตนีวิภัตติ ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า มา คจฺฉาหิ (เจ้า จงอย่าไป) เป็นผลของจศัพท์ อุทาหรณ์แม้นั้น มีเพียงการลงปัญจมีวิภัตติ ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๒๑:๔๗๓. สูตรนี้ว่า **อนาคเต ภวิสฺสนฺตี** (ลงภวิสสันติวิภัตติในกิริยาที่เป็นอนาคต) ออกมาจากสูตรว่า ภวิสฺสนฺตี ฯเปฯ สฺสํ สฺสาเมฺห

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงภวิสสันติวิภัตติในกิริยาที่เป็นอนาคต กิริยาที่ยังมาไม่ถึง ชื่อว่า อนาคต ได้แก่กาลมีในอนาคต ชื่อว่า อนาคตา ได้แก่วิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า โส คจฺฉิสฺสติ (เขา จักไป), เต คจฺฉิสฺสนฺติ (เขาทั้งหลาย จักไป) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉิสฺสติ ในอรรถแห่งศัพท์ มีชื่อว่าธาตุ อันได้แล้วว่า คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) เป็นต้นนี้ ตั้งชื่อว่าภวิสสันติ ด้วยสูตรว่า ภวิสฺสนฺติ สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสิถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสเวฺห สฺสํ สฺสาเมฺห ลงภวิสสันติวิภัตติ ในอรรถว่าอนาคต ด้วยสูตรนี้ ตั้งชื่อว่าปรัสสบท และให้ปรัสสบทลงในกัตตุ ตั้งชื่อว่าปฐมบุรุษ มัธยมบุรุษ และอุตตมบุรุษ

ลงสฺสติวิภัตติปฐมบุรุษ เอกวจนะ อาเทสที่สุดธาตุเป็นจฺฉ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่ภวิสสันติวิภัตติเป็นอสัพพธาตุกธาตุ ลง อิ เป็นอักษรอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้มีเพียงเป็นพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กริสฺสติ, กริสฺสนฺติ (จักกระทำ) (นี้) มีเพียงสักว่าธาตุเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

๔๒๒:๔๗๕. สูตรนี้ว่า **กิริยาติปฺปนฺเนตีเต กาลาติปตฺติ** (ลงกาลาติปัตติวิภัตติในอดีตกิริยา อันเป็นการผ่านพ้นไปแห่งกิริยา) ออกมาจากสูตรว่า กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ สฺเส สฺสถ สฺสึ สฺสามฺหา สฺสถ สฺสิสุ สฺสเส สฺสเวฺห สฺสึ สฺสามฺหเส การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว ขยายความว่า ลงกาลาติปัตติวิภัตติในอดีตกิริยา อันเป็นการผ่านพ้นไปแห่งกิริยา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยตัพพิเสสนะ วิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงกาลาติปัตติวิภัตติในอดีตกิริยา อันสักว่าเป็นการผ่านพ้นไปแห่งกิริยา การผ่านพ้นไป ชื่อว่า อติปนฺน มีความหมายว่า การลงเลยผ่านพ้นไป การผ่านพ้นไปแห่งกิริยา ชื่อว่า กริยาติปันนะ ได้แก่ ปัจจุบันนกาล กาลที่ล่วงเลยเป็นไป ชื่อว่า อตีต การกระทำ ชื่อว่า การะ การะนั่นเอง เป็นกาล อาเทส ร อักษรเป็น ล อักษร การผ่านพ้นไป ชื่อว่า อติปตฺติ หรือว่า การล่วงพ้นผ่านไป ชื่อว่า อติปตฺติ การล่วงพ้นไปแห่งกาล ชื่อว่า กาลาติปตฺติ มีอยู่ในกาลติปัตติ ชื่อว่า กาลาติปตฺติ ได้แก่ วิภัตติ ก็คำว่า กาลาติปตฺติ นั้น นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบว่า การล่วงเลยไป ไม่เกิดขึ้นแห่งกิริยา เพราะเว้นจากความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ

อนึ่งในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า กิริยาติปนฺน ได้แก่ ความไม่มีแห่งกิริยาว่าได้ และไปในอุทาหรณ์ว่า อลภิสฺสา. อคจฺฉิสฺสา หากมีคำถามว่า ความไม่มีแก่งกิริยาว่าได้เป็นต้นนั้น พึงได้โวหารว่าอดีตได้อย่างไร ? ตอบว่า ความไม่มีแห่งกิริยาเหล่านั้น ย่อมได้โวหารว่าอดีต เพราะความที่กิริยาว่าได้ และไปทั้งหลาย สัมพันธ์กับกัตตา เป็นอันได้โวหารว่าอดีต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อลภิสฺสา (จักได้แล้ว), อคจฺฉิสฺสา (จักไปแล้ว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อลภิสฺสา หลังลภธาตุ ลงสฺสากาลาติปัตติวิภัตติ ในเพราะการลงอิอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ และเมื่อลงอิอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า อการาคโม หิยฺยตนีอชฺชตนีกาลาติปตฺตีสุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการอาเทสที่สุดธาตุ เป็นจฺฉเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ มีเพียงการลงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๒๓:๔๒๖. สูตรนี้ว่า **วตฺตมานา ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เต อนฺเต เส เวฺห เอ เมฺห** (ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม; เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ มฺเห ชื่อว่า วัตตมานาวิภัตติ) ออกมาจากวิธีการกสูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยปฐมสัญญา และ ฉัฏฐีสัญญี คือ เมื่อตั้งบทว่า ติ อนฺติ ฯเปฯ เอ เมฺห แล้ว ลงฉัฏฐีวิภัตติ ลบฉัฏฐีวัตตินั้น ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า สพฺพาสมาวุโส ฯเปฯ ทีหิ จ

คำว่า เตน กฺวตฺโถ เป็นวิสยปุจฉา

คำว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน เป็นวิสยวิสัชนา

๔๒๔:๔๕๐. สูตรนี้ว่า **ปญฺจมี ตุ อนฺตุ ฯเปฯ อามเส** (ตุ อนฺตุ, หิ ถ, มิ ม; ตำ อนฺตำ, สฺสุ วฺโห, เอ อามเส ชื่อว่า ปัญจมี) ออกมาจากวิธีการกสูตรว่า อาณตฺยาสิฏฺเฐ ฯเปฯ มี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

๔๒๕:๔๕๓. สูตรนี้ว่า **สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุ ฯเปฯ เอยฺยาเมฺห** (เอยฺย เอยฺยุ, เอยฺยาสิ เอยฺยถ, เอยฺยามิ เอยฺยาม; เอถ เอรำ, เอโถ เอยฺยาวฺโห, เอยฺยำ เอยฺยามฺเห ชื่อว่า สัตตมี) ออกมาจากสูตรว่า อนุมติ ฯเปฯ สตฺตมี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว คำที่เหลือ มีนัยที่ควรแนะนำ

๔๒๖:๔๕๙. สูตรนี้ว่า **ปโรกฺขา อ อุ เอ ตฺถ อำ มฺห ตฺถ เร โตฺถ โวฺห อึ เมฺห** (อ อุ, เอ ตฺถ, อำ มฺห; ตฺถ เร, ตฺโถ วฺโห, อึ มฺเห ชื่อว่า ปโรกขา) ออกมาจากสูตรว่า อปจฺจกฺเข ฯเปฯ ตีเต การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๒๗:๔๕๕. สูตรนี้ว่า **หิยฺยตนี อา อู โอ ตฺถ อำ มฺห ตฺถ ตฺถุ เส วฺหำ อึ มฺหเส** (ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถ อนุมติ (อนุญาต) และปริกัป (คาดคะเน) ในกาลที่ระบุมิได้) ออกมาจากสูตรว่า หิยฺโยปภุติ ฯเปฯ หิยฺยตนี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๒๘:๔๖๘.อชฺชตนี อี อุำ โอ ตฺถ อึ มฺหา อา อู เส วฺหำ อำ เมฺห (อี อุำ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา; อา อู, เส วฺหำ, อำ มฺเห ชื่อว่า อัชชตนี) ออกมาจากสูตรว่า สมีเปชฺชตนี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๒๙:๔๗๒. สูตรนี้ว่า **ภวิสฺสนฺติ สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสเวฺห สฺสํ สฺสาเมฺห** (สฺสติ สฺสนฺติ, สฺสสิ สฺสถ, สฺสามิ สฺสาม; สฺสเต สฺสนฺเต, สฺสเส สฺสวฺเห, สฺสํ สฺสามฺเห ชื่อว่า ภวิสสันตี) ออกมาจากสูตรว่า อนาคเต ภวิสฺสนฺตี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๐:๔๗๔. สูตรนี้ว่า **กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสุ สฺเส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา สฺสถ สฺสิสุ สฺสเส สฺสเวฺห สฺสึ สฺสามฺหเส** (สฺสา สฺสุ, สฺเส สฺสถ, สฺสํ สฺสามฺหา; สฺสถ สฺสิสุ, สฺสเส สฺสวฺเห, สฺสึ สฺสามฺหเส ชื่อว่า กาลาติปัตติ) ออกมาจากสูตรว่า กิริยาติปนฺปนฺเน ฯเปฯ ปตฺตี การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๑:๔๒๘. สูตรนี้ว่า **หิยฺยตฺตนี ฯเปฯ สพฺพธาตุกํ** (หิยยัตตนีวิภัตติ สัตตมีวิภัตติ ปัญจมีวิภัตติ และวัตตมานาวิภัตติ ชื่อว่า สรรพธาตุกวิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ๔ สูตรเหล่านี้ว่า หิยฺยตนี ฯเปฯ อึ มฺหเส, สตฺตมี ฯเปฯ เอยฺยาเมฺห, ปญฺจมี ฯเปฯ อามเส, วตฺตมานา ฯเปฯ เมฺห คือ ท่านอาจารย์ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ อา อู ว่า หิยยัตตนี ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ เอยฺย ว่า สัตตมี ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ ตุ อนฺตุ ว่า ปัญจมี ตั้งชื่อบททั้งหลาย ๑๒ บท เหล่านี้ คือ ติ อนฺติ ว่า วัตตมานา ด้วยสูตรทั้งหลาย ๔ สูตร เหล่านี้ เมื่อมีคำถามว่า ท่านอาจารย์ต้องตั้งชื่อวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ทำไมจึงไม่ตั้งชื่อทั้งหลายอย่างอื่น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่าท่านอาจารย์ไม่ใช่ตั้งเฉพาะชื่อเหล่านั้น ของวิภัตติเหล่านั้นเท่านั้น โดยที่แท้แล ท่านยังตั้งชื่อวิภัตติเหล่านั้นว่า สัพพธาตุกวิภัตติ (อีกด้วย) จึงกล่าวสูตรว่า หิยฺยตฺตนี ฯปฯ สพฺพธาตุกํ ท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า สพฺพธาตุกา (แต่) ท่านก็กล่าวว่า สพฺพธาตุกํ ด้วยอำนาจแห่งลิงควิปัลลาส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญี และสัญญา แม้ชื่อว่า อสัพพธาตุกวิภัตติ ก็เป็นอันสำเร็จแล้ว โดยนัยตรงกันข้าม ด้วยสูตรที่ตั้งชื่อสัพพสัญญาตุกวิภัตตินั่นเอง เหมือนชื่อว่า อวัคค ก็เป็นอันสำเร็จแล้ว ด้วยสูตรที่ตั้งชื่อวัคค ว่า วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคมา อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๑ ในอาขยาตกัป ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๖.๒ อาขฺยาตกปฺป ทุติยกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๒

๔๓๒:๓๖๒. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงสามัญญสัญญาสูตร สัพพธาตุกสูตร และอสัพพธาตุกสูตรโดยลำดับแห่งวิธีการกสูตร ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความแน่นอนแห่งฐานะของวิภัตติและปัจจัยมีวัตตมานาวิภัตติเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า **ธาตุ ฯเปฯ ปจฺจยา** (ลงปัจจัยทั้งหลายหลังธาตุ และนามศัพท์ทั้งหลาย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย, ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ คือ กล่าวไว้แล้วโดยไม่แน่นอนแห่งฐานะด้วยสูตรทั้งหลายว่า ตโต จ วิภตฺติโย, ธาตุยา กมฺมา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำแย้งว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น แม้เนื้อความว่า ปัจจัยทั้งหลาย แม้ในก่อน ย่อมลง หลังนามศัพท์และธาตุทั้งหลาย ก็พึงมีได้หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลงหลังนามศัพท์และธาตุได้ จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อวธิ ตัพพิเสสนะ และวิสยะ ก็ นามวิภัตติมีสิวิภัตติเป็นต้น อาขยาตวิภัตติมีติวิภัตติเป็นต้น ท่านนับสงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกันด้วยปจฺจยศัพท์ ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กโรติ (ย่อมทำ), คจฺฉติ (ย่อมไป) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กโรติ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) อันมีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วเป็นต้นนี้ ในความต้องการของผู้พูด ตั้ง(ติวิภัตติ)ชื่อว่าวัตตมานา เพราะอาศัยสูตรว่า กาเล ลงวัตตมานาวิภัตติ ด้วยสูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน ด้วยอำนาจแห่งฐานะของวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ลงวัตตมานาวิภัตติกล่าวคือปัจจัยหลังธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน แม้แห่งวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ในความต้องการของผู้พูด ลงติวิภัตติเอกวจนะ เมื่อลงโอปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตนาทิโต โอยิรา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า กาเรติ (ย่อมให้ทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) ในอรรถว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง สามารถทำ บุคคลอื่น ย่อมกล่าวกระตุ้นเตือนบุคคลนั้น อย่างนี้ว่า “ท่าน จงทำ ท่าน จงทำ” อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำ ให้ทำ ลงเณปัจจัยด้วยสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ เหตฺวตฺเถ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน ด้วยอำนาจแห่งฐานะของปัจจัยนั้น ลงเณปัจจัยหลังกรธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า การิตานำ โณ โลปำ ทำวุทธิออักษรที่กอักษร ด้วยสูตรว่า

อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังศัพท์ว่าที่สุดธาตุและปัจจัย ลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุปจฺจเยหิ วิภตฺตโย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตติเหล่านั้น ตั้งติวิภัตติเป็นต้น ชื่อว่าวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงติวิภัตติด้วยสูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปพฺพตายติ (ย่อมประพฤติดังภูเขา) นี้ ตั้งปพฺพตนามศัพท์ในอรรถว่า ปพฺพตมิวตฺตานมาจรติ (พระสงฆ์ปฏิบัติตนดังภูเขา) ลงอายปัจจัย ด้วยสูตรว่า อาย ฯเปฯ ทาจาเร เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแห่งอายปัจจัยนั้น เบื้องหลังนามศัพท์ ลงอายปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง ลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ โย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน แม้แห่งวิภัตติเหล่านั้น เมื่อลงติวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

๔๓๓:๕๒๘. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการกำหนดฐานะแห่งปัจจัยทั้งหลายด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะลงปัจจัยหลังธาตุ และนามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า **ติช ฯเปฯ วา** (ลง ข, ฉ และ ส เป็นปัจจัยหลังติช, คุป, กิต และ มาน ธาตุ ตามสมควร) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมกำหนดฐานะด้วยสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่าไหน ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายเหล่าไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลง ข, ฉ และ ส อันเป็นปัจจัยหลัง ติช, คุป, กิต และ มาน ธาตุ ในอรรถว่ากัตตุวาจก จึงกล่าวสูตรว่า ติช ฯเปฯ ขฉสา วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี และววัตถิตวิภาสา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติติกฺขติ (ย่อมอดทน, ย่อมทนทาน) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ติติกฺขติ ในอรรถแห่งธาตุ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งใน ติช=เตชเน (ในความร้อน) ติช=นิสาน พนฺธน ขมาสุ (ในการลับทำให้คม ผูก และอดทน) มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้ว ทำปริภาสาสูตรก่อน ลงขปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะพยัญชนะข้างหน้าธาตุด้วยสูตรว่า กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานำ เทฺวภาโว เมื่อสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ สุ จ ตามไปอยู่ในเพราะขปัจจัย ทำอาเทสที่สุดธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังติติกฺขศัพท์ ลงวิภัตติหลังธาตุปัจจยันตศัพท์ ด้วยสูตรว่า

ธาตุปจฺจเยหิ ฯเปฯ โย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอน แม้แห่งวิภัตตินั้น เมื่อติวัตตมานาวิภัตติ ฝ่ายปรัสสบทแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชิคุจฺฉติ (ย่อมรังเกียจ) นี้ ในอรรถแห่งคุป = โคปเน (ในความหมายว่าคุ้มครอง) คุป ชิคุจฺฉายํ (ในความหมายว่าติเตียน) นี้ ลงฉปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะโดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่ออัพภาส ด้วยสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส เพราะอาศัยสูตรนั้น ทำอาเทสสระที่สุดแห่งอัพภาสเป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นแหละ ทำอาเทสอัพภาสเป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค ในเพราะฉปัจจัย ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ อักษรด้วยสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปจฺจเยสุ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังชิคุจฺฉศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ติกิจฺฉติ (ย่อมเยียวยา, ย่อมรักษาโรค) นี้ ในอรรถแห่ง กิต โรคาปนยเน (กิต ธาตุในความหมายว่า รักษาโรค) นี้ ลงฉปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวอักษรต้นธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่ออัพภาส เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส ตามไปอยู่ ทำอาเทสกอักษรแห่งกิตธาตุเป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า มานกิตานํ วตตฺตํ วา ทำอาเทสธาตวันตะเป็น จ อักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ หลังธาตุปัจจยันตะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วีมํสติ (ย่อมพิจารณา) นี้ ในอรรถแห่งมาน วีสํสายํ (มานธาตุในความหมายว่าพิจารณา)นี้ ลงสปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวอักษรต้นธาตุ ตั้งชื่ออัพภาส อาเทสสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็นอีอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสมอักษรที่อยู่ในอัพภาส เป็นวอักษร ด้วยสูตรว่า มาน ฯเปฯ ตฺตํ วา เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส ตามไป ทำอาเทสมานธาตุที่อยู่หลังอัพภาสเป็นมํ ด้วยสูตรว่า ตโต ฯเปฯ เสสุ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ หลังวีมํสศัพท์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เตชติ (ย่อมลับให้คม, ย่อมส่องแสง) ในอรรถแห่ง ติช เตชเน (ในความร้อน) นี้ ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ ลงขปัจจัย เมื่อลงติวิภัตติแล้ว ลง อ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ เพราะอาศัยสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ทำวุทธิสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงธาตุเท่านั้นที่แตกต่างกัน

ในอุทาหรณ์ว่า มาเนติ (ย่อมบูชา, ย่อมนับถือ) นี้ ในอรรถแห่ง มาน วีสํสายํ (มานธาตุ ในความหมายว่าพิจารณา) นี้ เพราะวาศัพท์ไม่ต้องลงสปัจจัยด้วยสูตรนี้ ลง เณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ธาตูหิ เณณย ฯเปฯ เหตฺวตฺเถ ลบณอนุพันธ์ และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ หลังธาตุปัจจยันตะ ด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ วิภตฺติโย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านผู้รจนา ย่อมนำอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เตชติ (ย่อมลับให้คม, ย่อมส่องแสง), โคเปติ (ย่อมคุ้มครอง), มาเนติ (ย่อมบูชา, ย่อมนับถือ) มาไว้ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า โคเปติ, มาเนติ ลงออักษรเป็นปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ อาเทสออักษรนั้น เป็นเอ ด้วยสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร แล้วกล่าวรูปสำเร็จไว้

๔๓๔:๕๓๔. สูตรนี้ว่า **ภุชฆสหรสุปาทีหิ** (ลง ข, ฉ และ ส ปัจจัยหลัง ภุช, ฆส, หร, สุ และ ปา ธาตุเป็นต้นในอรรถของ ตุ ปัจจัยและ อิจฺฉา ศัพท์ (ปรารถนาเพื่อ) ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ติช ฯเปฯ สา วา คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลง ข ฉ และ ส ปัจจัยหลัง ติช คุป กิต และมานธาตุ ด้วยสูตรว่า ติช ฯเปฯ สา วา เมื่อมีคำถามว่า ต้องปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้นหรือที่ลงหลังติช ฯเปฯ มานธาตุ เหล่านั้นเท่านั้น ลงปัจจัยเหล่านั้นหลังธาตุอื่นจากนามธาตุ ได้หรือไม่ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้หลังจากธาตุทั้งหลายมี ภุช-ฆส-หร-สุป ธาตุเหล่าอื่น ย่อมลงปัจจัยเหล่านั้น ในอรรถของ ตุ ปัจจัย และ อิจฺฉา ศัพท์ (ปรารถนาเพื่อ) ได้ จึงกล่าวสูตรว่า ภุชฆ ฯเปฯ ตุมิจฺฉตฺเถสุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี และสมุจจยะ ส่วนในคัมภีร์นยาสะไม่มีจศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุภุกฺขติ (ย่อมปรารถนาเพื่อบริโภค) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุภุกฺขติ ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุ ในความหมายว่า รักษา และบริโภค) นี้ ในอรรถว่า โภตฺตุมิจฺฉติ (ย่อมปรารถนาเพื่อบริโภค) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงขปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวอักษรต้นธาตุ ตั้งอักษรนั้นชื่อว่าอัพภาสะ เมื่ออัพภาสสัญญาสูตรนั้น ตามไปอยู่ ทำอาเทสภอักษร อักขระตัวที่ ๔ เป็นพอักษร อักขระตัวที่ ๓ ด้วยสูตรว่า ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา ทำอาเทสธาตวันตะ เป็นก อักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้วหลังพุภุกขศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชิฆฺฉติ (ย่อมปรารถนาเพื่อบริโภค, ย่อมหิว) ในอรรถแห่ง ฆส อทเน (ฆส ธาตุในความหมายว่า “กิน”) ในอรรถว่า ฆสิตุมิจฺฉติ (ย่อมปรารถนาเพื่อกิน) ลงฉปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะอักษรต้นธาตุ ตั้งอักษรต้นธาตุที่ทำเทฺวภาวะนั้นชื่อว่าอัพภาส ทำอาเทส ก วรรคที่อยู่ในอัพภาสเป็น จ วรรค ด้วยสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค ทำอาเทส ฌ อักษร อักขระตัวที่ ๔ เป็น ช อักษร อักขระตัวที่ ๓ ด้วยสูตรว่า ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา ทำอาเทสสระที่สุดแห่งอัพภาสเป็นอิ ด้วยสูตรว่า อนฺตสฺสิวณฺณาคาโร วา ทำอาเทสธาตวันตะ เป็น จ อักษร ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ สุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว หลังชิฆฺจฺฉศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชิคีสติ (ย่อมปรารถนานำ[ภิกษา]ไป) ในอรรถแห่ง หร หรเณ (หร ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) ในอรรถว่า หรตุมิจฺฉติ (ปรารถนาเพื่อนำไป) ลงสปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสหรธาตุทั้งตัวเป็น คี ด้วยสูตรว่า หรสฺส คี เส เพราะการอาเทสธาตุโดยฐานูปจาร เพราะโดยโวหารด้วยธาตุศัพท์ ทำเทฺวภาวะโดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งชื่อว่าอัพภาสะ ทำอาเทสเป็น จ วรรค โดยนัยที่กล่าวแล้ว หลังชิคีสศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สุสฺสูสติ (ย่อมปรารถนาเพื่อฟัง) ในอรรถแห่ง สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) ในอรรถว่า โสตุมิจฺฉติ (ย่อมปรารถนาเพื่อฟัง) ลงสปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะอักษรต้นธาตุ ทำเทฺวภาวะ ส อักษร ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน เมื่อทำทีฆะ อุ อักษรเป็น อู อักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ ฯเปฯ จ หลังสุสฺสูสศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปิวาสติ (ย่อมปรารถนาเพื่อดื่ม) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) นี้ ในอรรถว่า ปาตุมิจฺฉติ (ย่อมปรารถนาเพื่อดื่ม) ลงสปัจจัยด้วยสูตรนี้ เทฺวภาวะอักษรต้นธาตุ ตั้งอักษรที่เป็นเทฺวภาวะนั้น ชื่อว่าอัพภาสวะ เมื่อสูตรตั้งชื่ออัพภาสะตามไป ทำอาเทสสระที่สุดอัพภาสะ เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า อนฺตสฺสิวณฺณาคาโร วา เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส ตามไป ทำอาเทสปาธาตุ อันอยู่หลังอัพภาส เป็นวา ด้วยสูตรว่า ตโต ปามานานํ วามเสสุ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภตฺตุ (เพื่อจะบริโภค) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺพวธาเนสุ (ภุช ธาตุ ในความหมายว่า รักษา และบริโภค) นี้ ไม่ต้องลง

ขปัจจัยด้วยวาศัพท์ ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ สมาน ฯเปฯ ตุ วา เพราะอาศัยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ทำวุทธิด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโธ จ ตามไปอยู่ ลบที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะตุปัจจัยด้วยสูตรว่า ภุชาทีนมนฺโต ฯเปฯ เต เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภุญฺชติ มีการประกอบรูปศัพท์อย่างไร ? ก็สำหรับอุทาหรณ์นั้น ลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว แห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อสูตรว่า ภูวาทิโต อ ตามไป ลงอปัจจัยและนิคคหิตเป็นอาคมต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจ เมื่อทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตํ วา วคฺเค แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๓๕:๕๓๖. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลงปัจจัยหลังธาตุ ตามสมควรแก่ปริภาสาสูตรว่า ธาตุ ลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำการลงปัจจัย แม้หลังนามศัพท์ ตามสมควรแก่อุทาหรณ์นั้น จึงกล่าวสูตรว่า **อาย นามโต ฯเปฯ จาเร** (ลง อายปัจจัยหลังบทนามซึ่งเป็นคำเปรียบของกัตตาในความหมายว่า ประพฤติ) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปัจจัย หลังนามศัพท์ทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า หลังนามศัพท์ทั้งหลายเหล่าไหน จึงลงปัจจัยทั้งหลายเหล่าไหน ในอรรถอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังปพฺพตศัพท์เป็นต้น ซึ่งเป็นคำเปรียบของกัตตา ลงอายปัจจัย ในความหมายว่า ประพฤติ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยวิสยี อวธิ ตัพพิเสสนะ และวิสยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปพฺพตายติ (พระสงฆ์ย่อมประพฤติ [หนักแน่น] ดั่งภูเขา) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปพฺพตายติ หลังปพฺพตนามศัพท์ ลงอายปัจจัย ในอรรถว่า ปพฺพตมิว อตฺตานํ อาจรติ (พระสงฆ์ ย่อมประพฤติตน ดั่งขุนเขา) ลงอายปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง หลังธาตุปัจจยันตศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

๔๓๖:๕๓๗. สูตรนี้ว่า **อียูปมานา จ** (ลง อียู ปัจจัยหลังนามศัพท์ซึ่งเป็นคำอุปมา ในความหมายว่า ประพฤติ) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อาย นามโต ฯเปฯ จาเร คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงอายปัจจัย หลังนามศัพท์ ซึ่งเป็นคำเปรียบของกัตตา ในอาจารัตถะ

(ความหมายว่าประพฤติ) ด้วยสูตรว่า อาย นามโต ฯเปฯ จาเร เมื่อมีคำถามว่า ลงปัจจัยอะไรหลังนามศัพท์ ซึ่งเป็นคำเปรียบของกัมมะ ในความหมายว่าประพฤติ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ลงอียปัจจัย หลังนามศัพท์ ซึ่งเป็นคำเปรียบของกัมมะ ในความหมายว่าประพฤติ จึงกล่าวสูตรว่า อียูปมานา จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยี อวธิ และอนุกัฑฒนะ เป็นอันสำเร็จความว่า เมื่ออุปมานศัพท์ แม้ตามมา(ปรากฏในสูตรนี้) ท่านอาจารย์ ได้ทำอุปมานศัพท์ไว้อีก เพื่อต้องการห้ามคำเปรียบของกัตตา ด้วยอุปมานศัพท์นั้น จึงเป็นการเปรียบของกัมมะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ฉตฺตียติ (ย่อมประพฤติดั่งร่ม) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ฉตฺตียติ หลังฉตฺตนามศัพท์ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอียปัจจัย ในอรรถว่า อฉตฺตํ ฉตฺตมิว อาจรติ (ย่อมทำให้สิ่งที่ไม่ใช่ร่ม เป็นดั่งร่ม [บังฝนหรือแดด]) ลงอียปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว หลังฉตฺตียศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกีศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๗:๕๓๘. สูตรนี้ว่า **นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ** (ลง อีย ปัจจัยหลังนามศัพท์ในอรรถว่า ปรารถนาเพื่อตน) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อียูปมานา จ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงอียปัจจัย หลังนามศัพท์ ในความหมายว่าประพฤติ ด้วยสูตรว่า อียูปมานา จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น หลังนามศัพท์ ลงปัจจัยอะไร ในความหมายว่าปรารถนาเพื่อตน ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า หลังนามศัพท์ ลงปัจจัยอะไร ในความหมายว่าปรารถนา เพื่อตน จึงกล่าวสูตรว่า นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปตฺตียติ (ย่อมปรารถนาบาตร) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปตฺตียติ หลังปตฺตนามศัพท์ ในอรรถว่า อตฺตโน ปตฺตมิจฺฉติ (ย่อมปรารถนาบาตร เพื่อตน) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอียปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว หลังปตฺตียศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๘:๕๔๐. สูตรนี้ว่า **ธาตูหิ ฯเปฯ ตฺวตฺเถ** (ลง เณ, ณย, ณาเป และ ณาปย ปัจจัย หลังธาตุในอรรถเหตุ และตั้งชื่อเป็นการิตปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ติชคุปกิต ฯเปฯ สา วา, ภุชฆส ฯเปฯ จฺฉตฺเถสุ คือ หลัง ติช คุป กิต และมานธาตุทั้งหลาย อันเป็น ธาตุปัจจยันตะ และหลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า ภุช ฆา หร และสุป ท่านอาจารย์ย่อมลง ข ฉ และสปัจจัย ซึ่งแสดงอรรถของธาตุ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ติชคุป ฯเปฯ สา วา, ภุชฆส ฯเปฯ ตุมิจฺฉตฺเถสุ เมื่อมีการถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น บรรดารูปอุทาหรณ์ ของธาตุปัจจยันตนัยทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยติ รูปอุทาหรณ์ ว่า กาเรติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า บรรดารูปอุทาหรณ์ของ ธาตุปัจจยันตนัยทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยติ รูปอุทาหรณ์ ทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงเณ-ณย-ณาเป-ณาปยปัจจัยทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า กรธาตุ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี สัญญา และวิสยะ อนึ่งในสูตรนี้ เมื่อท่าน อาจารย์ควรจะกล่าวว่า เณณยณาเปณาปยา ท่านทำรัสสะแล้วกล่าวว่า เณณยณาเปณาปย และเมื่อท่านควรจะกล่าว่า การิตา ด้วยอำนาจแห่งอิตถีลิงค์ ท่านก็กล่าวเสียว่า การิตานิ ด้วยอำนาจนปุงสกลิงค์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาเรติ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) ตั้งชื่อธาตุ และลบธาตวันตสระ ในความหมายว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง สามารถทำ บุคคลอื่น ย่อมกล่าวกระตุ้นเตือนบุคคลนั้น อย่างนี้ว่า “ท่าน จงทำ” อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำให้ทำ ลงเณปัจจัย และตั้งเณปัจจัยชื่อว่าการิตะด้วยสูตรนี้ ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า การิตานำ โณ โลปำ ทำวุทธิสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต หลังธาตุปัจจยันตศัพท์ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว พึงทราบ รูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง มีเพียง สักว่าปัจจัยเท่านั้นที่แตกต่างกัน

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกีศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ปาฐะว่า ด้วยอตฺถศัพท์ ลงอลปัจจัย ปาฐะนั้นไม่ใช่ของเก่า (แต่) ท่านนำมาจาก คัมภีร์พฺยาขฺยานฎีกา แล้วกล่าวว่า ท่านพระมหากัจจายนเถระ ตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ (โดยมีรูปอุทาหรณ์ว่า โชตลติ [ย่อมให้รุ่งโรจน์]) รูปอุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๓๙:๕๓๙. สูตรนี้ว่า **ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จ** (เมื่อมีรูปของธาตุ ลง ณย ปัจจัย หลังนามศัพท์ และตั้งชื่อว่าการิตปัจจัย) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อาย นาม โต ฯเปฯ ทาจาเร, อียูปมานา จ, นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ คือ ท่านอาจารย์ย่อมลงอายและอียปัจจัย หลังธาตุปัจจยันตะและนามศัพท์ ในอรรถว่าประพฤติ และในอรรถว่าปรารถนาเพื่อตน ด้วยสูตรทั้งหลายว่า อาย ฯเปฯ เร, อียูปมานา จ, นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อติหตฺถยติ, อุปวีณยติ, ทหฺหยติ และ วิสุทฺธยติ ย่อมสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า หตฺถยติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อรูปของธาตุ คือสภาวะของธาตุ อันนักศึกษาทั้งหลายให้สำเร็จอยู่ ลงณยปัจจัย หลังนามศัพท์คือ หตฺถี อุปวีณ ทหฺห และวิสุทฺธศัพท์ในอรรถทั้งหลายว่า อติกฺกมติ, อุปคายติ, กโรติ และ โหติ จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ภาวสัตตมี อวธิ วิสยะ และอนุกัฑฒนะ สูตรนี้ เป็น วิธฺยงฺคปริภาสาสูตร (ปริภาสาสูตรที่มีวิธีเป็นองค์ คือสูตรว่า ปุพฺพมโธ ฯเปฯ ชเย) รูปคือสภาวะแห่งธาตุ ชื่อว่า ธาตุรูปในธาตุรูปนั้น ก็ในคำว่า ธาตุสภาเว นี้ ความว่า ที่ชื่อว่า ธาตุสภาวะ ได้แก่ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปจติ ปัจจัยทั้งหลายที่เป็นไป หลังธาตุทั้งหลาย ย่อมเป็นไปในกิริยา และแม้ในสาธนะฉันใด แม้ปัจจัยทั้งหลายที่เป็นไป หลังนามศัพท์ทั้งหลายมี หตฺถีศัพท์เป็นต้น ย่อมเป็นไปในกิริยา และแม้ในสาธนะ อันเป็นความหมายของธาตุ ฉันนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ธาตุรูป

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อติหตฺถยติ บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อติหตฺยติ หลังหตฺถีศัพท์ ในอรรถว่า หตฺถินา อติกฺกมติ (ย่อมข้ามด้วยช้าง) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงณยปัจจัย และตั้งณยปัจจัยชื่อว่าการิตะด้วยสูตรนี้ ลบ ณ อักษร เป็นอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า การิตานำ โณ โลปำ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นเช่นกับอุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

วทันตยาจารย์ ย่อมกล่าวว่า มีปาฐะว่า ย่อมลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คืออาร และอาล ด้วย จ ศัพท์ นี่ไม่ใช่ของเก่า เป็นปาฐะอันท่านกล่าวไว้แล้วในคัมภีร์พฺยาขฺยานฏีกา ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งอาร และอาลปัจจัย ที่แสดงอรรถของตน และใส่อุทาหรณ์ของกีศัพท์ ไว้ในสูตรนี้

๔๔๐:๔๔๕. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นลงติวิภัตติเป็นต้น หลังธาตุปัจจยันตะ คือ ช ปัจจัยเป็นต้น และการิตปัจจัยทั้งหลาย คือธาตุปัจจยันตะทั้งมีอย่างนี้คือ ตติกฺข ปพฺพตาย และกาเร การาเป การน การาปย ที่แสดงกิริยาการกะด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ หลังธาตุทั้งหลายลงติวิภัตติเป็นต้นก่อน เพื่อลง ย ปัจจัยอันเป็นสกัตถะ อันทั่วไปแก่คณธาตุทั้งปวงในภายหลัง จึงตั้งสูตรว่า **ภาวกมฺเมสุ โย** (ลง ย ปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายในภาวการกและกรรมการก) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ นิ คือ ติ อารทฺธ.

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ นิ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นไปแห่งอัตตโนบททั้งหลาย ในภาววาจกและกัมมวาจกไว้แล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ธียเต, พุชฺฌเต ในภาววาจกและกัมมวาจก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลง ย ปัจจัยในอรรถของตน ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ธียเต, พุชฺฌเต จึงกล่าวสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง ลงยปัจจัยในภาววาจกและกัมมวาจกอันเป็นอำนาจของอัตตโนบท

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ธียเต (อันเขา ดำรงอยู่) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ธียเต ในอรรถแห่ง ธา คตินิวตฺติมฺหิ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ ในความหมายว่า การยืน ลงเตวิภัตติ อัตตโนบทปฐมบุรุษเอกวจนะ ในอรรถว่าภาว (ภาววาจก) ด้วยสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ นิ เมื่อทำ อาเทสธาตวันตสระ (อาอักษรที่สุดธาตุ) เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ทาธามาธาหาปา ฯเปฯ มิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฺฌเต (ธรรม อันเขา รู้อยู่) ในอรรถแห่ง พุธ โพธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้”), พุธ ญาเณ (พุธธาตุในความหมายว่า “รู้”), พุธ อวคมเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”) ธาตุใดธาตุหนึ่งใน ๓ ธาตุ อันมีชื่อว่าธาตุอันได้แล้ว ลงเตวัตตมานาวิภัตติ ในกัมมวาจก ด้วยสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ นิ เมื่อสูตรว่า ธาตูหิ เณณย ฯเปฯ เหตฺวตฺเถ ตามไปอยู่ ลง ย ปัจจัยในภาววาจกด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ เหตฺวตฺเถ ตามไป โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลง ย ปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัย ย ปัจจัยนี้นั่นแหละ ทำอาเทสธาตวันตธาตุ พร้อม ย ปัจจัยเป็น จ วรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ สฺส เมื่อสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน ตามไป ทำอสทิสเทฺวภาวะด้วยสูตรว่า วคฺเค โฆสาโฆสานำ ฯเปฯ มา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจฺจเต (ข้าว อันเขา ย่อมหุงข้าว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลพฺภเต (ทรัพย์ อันเขา ย่อมได้) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ลงเตวิภัตติในกัมมวาจก ลง ย ปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัย ย ปัจจัยนี้นั่นแหละ ทำอาเทส ย อักษรเป็น ภ อักษร เช่นกับอักษรตัวหน้า ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ ทำอาเทส ภ อักษรตัวหน้า เป็น พ อักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า กฺวจิ ธาตุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรียเต (กรรม อันเขา กระทำอยู่, ย่อมถูกทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า กระทำ) นี้ ลงยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ปุพฺพรูปญฺจ ตสฺส ฯเปฯ สฺส เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ในเพราะยปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิวณฺณาคโม วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิชฺชเต (พระพุทธเจ้า อันเรา ย่อมบูชา) ในอรรถแห่ง ยช เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า “การบวงสรวงเทพเจ้า, ทำการรวบรวม และให้”) นี้ ลงเตวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลง ย ปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี ทำอาเทส ย อักษร อันเป็นอักษรตัวหน้าของธาตุ เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ยชสฺสาทิสฺสิ ทำอาเทส ย ปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ วรรค ทำเทฺวภาวะโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุจฺจเต (คำ อันเขา ย่อมกล่าว) ในอรรถแห่ง อุจ วิยตฺติยำ วาจายำ (วจ ธาตุในความหมายว่า พูดให้ปรากฏ) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๔๑:๔๔๗. สูตรนี้ว่า **ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตำ สธาตฺวนฺตสฺส** (อาเทส ย ปัจจัยกับพยัญชนะที่สุดธาตุนั้น เป็น จ วรรค, ย อักษร หรือ ว อักษรตามอุทาหรณ์) สูตรนี้ว่าออกมาจากสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลง ย ปัจจัยในภาววาจกและกัมมวาจกด้วยสูตรนี้ว่า ภาว ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุชฺฌเต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุชฺฌเต ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส ย ปัจจัยกับที่สุดธาตุเป็น จ วรรค ย อักษรและ ว อักษร จึงกล่าวสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ นฺตสฺส

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และตัพพิเสสนะ เมื่อ ย ศัพท์แม้จะติดตามมา คำว่า ตสฺส ท่านกล่าวไว้และเพื่อให้รู้ว่า ย ปัจจัยที่ท่านทำไว้แล้วนั่นเทียว ด้วยสูตรนี้ว่า ภาวกมฺเมสุ โย ย่อมอาเทสเป็น จ วรรคเป็นต้นด้วยสูตรนี้ ไม่ใช่ด้วยสูตรอื่น วา ศัพท์ จากสูตรว่า อิวณฺณาคโม วา ตามไปโดยสีหคติกนัย ด้วย วา ศัพท์นั้นย่อมอาเทสธาตวันตทั้งหลายที่เป็น จ วรรค ต วรรค เป็น จ วรรค และยังอาเทสยปัจจัยพร้อม ธาตวันตทั้งหลายที่เป็น ร อักษรและ ว อักษรเป็น ย อักษรและ ว อักษร

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

จวคฺโค จตวคฺคานํ, ธาตฺวนฺตานํ ยวตฺตนํ.
รวานญฺจ สยปฺปจฺจ- ยานํ โหติ ยถากฺกมนฺติ.[๕๑]

(เพราะเหตุนั้น) จึงอาเทสพยัญชนะ จ วรรค, ต วรรค อันเป็นที่สุดของธาตุเป็น จ วรรค และอาเทส ร และ ว ซึ่งมี ย ปัจจัยตามมาเป็น ย และ ว ตามลำดับ ดังนี้แล

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วุจฺจเต (วาจา อันเขา กล่าวอยู่) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุจฺจเต ในอรรถแห่ง อุจ พฺยตฺติยํ (อุจ ธาตุ ในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และ ย ปัจจัยแล้ว อาเทส ย ปัจจัยกับที่สุดธาตุ เป็น จ วรรค ทำอสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ ลง ว อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรมีอาทิว่า เตสุ วุทฺธิ (แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ)

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อุจฺจติ นี้ ความไม่มีแห่งวอักษรเป็นอาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า มชฺชเต (กระจก อันเขา ขัดสีอยู่) นี้ ในอรรถแห่ง มช สํสุทฺธิมฺหิ (มช ธาตุ ในความหมายว่า “ชำระ”) มช ปริมชฺชเน (มช ธาตุ ในความหมายว่า “ชำระ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฺฌเต (ธรรม อันเขา รู้อยู่) มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า ยุชฺชเต (อันเขา ย่อมประกอบ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุ ในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุชฺฌเต (อันเขา ย่อมโกรธ) ในอรรถแห่งกุธ โกเป (กุธ ธาตุ ในความหมายว่า “โกรธ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

---

[๕๑] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๔๗

อุทาหรณ์ว่า อุชฺฌเต (อันเขา ย่อมสลัดทิ้ง) ในอรรถแห่ง อุธ วิสฺสคฺเค (อุธ ธาตุ ในความหมายว่า “สละทิ้ง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หญฺญเต (สัตว์ อันเขา ฆ่าอยู่) ในอรรถแห่ง หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุ ในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ เมื่อลง เต วัตตมานาวิภัตติ และ ย ปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทส ย ปัจจัยพร้อมธาตวันตะ เป็น จ วรรค และทำเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กยฺยเต (กรรม อันเขา กระทำอยู่) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุ ในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทส ยปัจจัย พร้อมธาตวันตะ เป็นยอักษร และเมื่อทำเทฺวภาวะ ในเพราะยอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิพฺพเต (อันเขา เล่นอยู่) ในอรรถแห่ง ทิวุ กีฬาวิชิคิสาพฺยวหาร ชุติถุติกนฺติสตฺติคตีสุ (ทิวุ ธาตุในความหมายว่า “เล่น, เอาชนะ, ค้าขาย, รุ่งเรือง, สรรเสริญ, รัก และไป”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทสยปัจจัย พร้อม ธาตวันตะ เป็นวอักษร และทำเทฺวภาวะวอักษรแล้ว ทำเทสวอักษร ๒ ตัว (วฺว) เป็น พฺพ ด้วยสูตรว่า โพ วสฺส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๔๒:๔๔๘. สูตรนี้ว่า **อิวณฺณาคโม วา** (ลง อิ วัณณะเป็นอาคมหลังธาตุ ทั้งหลายในภาวการกและกรรมการกนั้น ในเพราะ ย ปัจจัยตามอุทาหรณ์) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย คือ ท่านอาจารย์ ทำ(ลง) ย ปัจจัยในภาววาจกและ กัมมวาจกแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กรียติ, คจฺฉียติ เมื่อลง ย ปัจจัยหลังธาตุแล้ว รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงสำเร็จ ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จ เพราะเมื่อท่านลง ย ปัจจัยในภาววาจกและกัมมวาจกแล้ว ในเพราะ ย ปัจจัยนั้นจึงลง อิอักษร หรืออีอักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า อิวณฺณาคโม วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กริยฺยเต (สิ่งนั้น อันบุคคลทำอยู่) บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กริยฺยเต หลังกรธาตุ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ เหตฺวตฺเถ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอิวัณณเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้เมื่อทำเทฺวภาวะยอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กรียติ (สิ่งนั้น อันบุคคลทำอยู่) นี้ เพราะอาศัยสูตรมีอาทิว่า กฺวจิ ธาตุ เมื่อทำอาเทส อัตตโนบท เป็นปรัสสบทด้วยสูตรว่า อตฺตโนปทานิ ฯเปฯ ตฺตํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คจฺฉียเต (อันเขาย่อมไป) นี้ มีเพียงการอาเทสที่สุดธาตุเป็น จฺฉ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า กยฺยเต (กรรม อันเขา กระทำอยู่) ในอุทาหรณ์นั้น หลังกรธาตุ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว ทำอาเทสยปัจจัยพร้อมที่สุดธาตุเป็นยอักษร ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ สฺส เมื่อทำอสทิสเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คมียฺยเต มาแล้วด้วยการลงอีอักษรเป็นอาคม

๔๔๓:๔๔๙. สูตรนี้ว่า **ปุพฺพรูปญฺจ** (ยปัจจัยหลังธาตุ ย่อมถึงความเป็นพยัญชนะที่มีรูปเหมือนพยัญชนะข้างหน้าได้บ้าง) สูตรนี้ออกมาจากสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ สฺเส คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทส ย ปัจจัยกับที่สุดธาตุเป็น จ วรรคและ ต วรรค เป็น จ วรรค ย อักษรและ ว อักษร ด้วยสูตรว่า ตสฺส ฯเปฯ ธาตฺวนฺตสฺส เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในคัมภีร์สันสกฤต แม้ในอุทาหรณ์ว่า สกฺกเต วุฑฺฒเต, ทมฺมิเต, ลพฺภเต, ผลฺลเต ทิสฺสเต หลังธาตุทั้งหลาย มีสกธาตุเป็นต้น พึงมีแม้การอาเทส ย ปัจจัยพร้อมกับที่สุดธาตุ เป็น จ วรรคเป็นต้น เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในคัมภีร์สันสกฤต รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า สกฺกเต, วุฑฺฒเต, ทมฺมเต, ลพฺภเต, ผลฺลเต, ทิสฺสเต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทส ย ปัจจัย ซึ่งลงหลังธาตุทั้งหลายอันมี กวรรค ฏวรรค ปวรรค ล อักษรและ ส อักษร ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สกฺกเต วุฑฺฒเต, ทมฺมิเต, ลพฺภเต, ผลฺลเต ทิสฺสเต เป็นปุพพรูปคือรูปเช่นกับอักษรตัวหน้า ได้แก่ สภาพเช่นกับอักษรตัวหน้า จึงกล่าวสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และอนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วุฑฺฒเต ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุฑฺฒเต หลังวฑฺฒธาตุ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เพราะอาศัยสูตร

ติดกันไม่มีระหว่าง ทำปุพพรูป คือ ฒ อักษรมีรูปเช่นกับ ฌ อักษรตัวหน้าอันเป็นตัวที่สุดธาตุด้วยสูตรนี้ ทำอาเทส อ อักษรที่ ว อักษร อันเป็นสระต้นธาตุเป็น อุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิธาตุ ลบฑอักษร อันเป็นอักษรตัวหน้า ฒ อักษร ด้วยสูตรว่ากฺวจิธาตุ นั้น เมื่อสูตรว่า หจตุตฺถานมนฺตานำ โท เธ กำลังตามไป ทำอาเทสฒอักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๔ เป็น ฑอักษร อันเป็นอักษรตัวที่ ๓ ด้วยสูตรว่า โฑ ฒกาเร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ผลฺลเต (ถูกทำลาย, การเกิด) ในอรรถแห่ง ผล นิปฺผตฺติมฺหิ (ผล ธาตุในความหมายว่า “สำเร็จ”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว ทำอาเทส ย ปัจจัยนั้นเป็น ล อักษร กล่าวคือปุพพรูป เร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทมฺมเต (ม้า ถูกฝึกอยู่, การฝึก) ในอรรถแห่ง ทมุ ทมเน (ทมุ ธาตุในความหมายว่า “ฝึกฝน”) นี้ เมื่อทำอาเทส ย ปัจจัยเป็น ม อักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลพฺภเต (ทรัพย์ อันเขา ย่อมได้) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ทำอาเทส ย อักษรเป็น ภ อักษร ทำอาเทส ภ อักษร เป็น พ อักษร ด้วยสูตรว่า โพ ภสฺส เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สกฺกเต (อันท่านย่อมสามารถ) ในอรรถแห่ง สก ปูชายำ (สก ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) สก สามตฺเถ (สก ธาตุในความหมายว่า “สามารถ”) นี้ ทำอาเทส ย ปัจจัยเป็น ก อักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิสฺสเต (รูปอันเขา ย่อมเห็น) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ทำอาเทส ย ปัจจัยเป็น ส อักษรโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๔๔:๕๑๑. สูตรนี้ว่า **ยถา กตฺตริ จ** (อาเทส ย ปัจจัยกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ วรรค, ย อักษร, ว อักษร และพยัญชนะซึ่งมีรูปเหมือนพยัญชนะข้างหน้าในกัตตุวาจกเช่นเดียวกัน) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ นฺตสฺส, ปุพฺพรูปญฺจ คือ ในขอบเขตของภาววาจกและกัมมวาจกทั้งหลาย ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสยปัจจัย

หลังธาตุทั้งหลายอันมีจวรรค ตวรรค รอักษร และวอักษรเป็นที่สุด เป็นจวรรค ยอักษร และวอักษร ด้วยสูตรว่า ตสฺส ฯเปฯ ธาตฺวนฺตสฺส และทำอาเทสยปัจจัย หลังธาตุที่มี กวรรค ฏวรรค ปวรรค รอักษร ลอักษร และสอักษร เป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า พุชฺฌติ อันเป็นขอบเขตของกัตตุวาจก การอาเทสยปัจจัย พร้อมที่สุดธาตุ และความเป็นปุพพรูปในขอบเขตแห่งธาตุ มีอาทิว่า สกฺกติ, สมฺมติ, ตุสฺสติ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า

ในตัวอย่างทั้งหลาย อันเป็นขอบเขตของกัตตุวาจก ความที่ยปัจจัย หลังธาตุที่มี ต วรรค จ วรรค ร อักษร และวอักษรเป็นที่สุด พร้อมที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ย อักษร และวอักษร และในตัวอย่างทั้งหลาย อันเป็นขอบเขตของกัตตุวาจก ความที่ ย ปัจจัย แม้หลังธาตุทั้งหลาย อันมีกวรรค ฏวรรค ปวรรค ร อักษร ล อักษร และ ส อักษรเป็นที่สุด เป็นปุพพรูป ย่อมมีได้ จึงกล่าวสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอุปมาโชตกะ อธิกรณสัตตมี และอนุกัฑฒนะ จ วรรค ย อักษร และปุพฺพรูปศัพท์ ย่อมตามไปความหมาย และรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุชฺฌติ (ย่อมตรัสรู้) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุชฺฌติ ในอรรถแห่ง พุธ โพธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษเอกวจนะ ในเพราะติวิภัตติ หลังพุธธาตุ ลง ยปัจจัยในกัตตุวาจกด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย เมื่อสูตรว่า ตสฺส จ วคฺค ฯเปฯ สฺส เป็นไปอยู่ ทำอาเทส ย ปัจจัยกับที่สุดธาตุเป็น จ วรรคด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน ตามไปทำพยัญชนะอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ ปฐมา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิชฺฌติ (ย่อมยิง, ย่อมแทง) ในอรรถแห่ง วิธ วิภาเค (วิธ ธาตุในความหมายว่า “จำแนก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มญฺญติ (ย่อมสำคัญ) ในอรรถแห่ง มน ญาเณ (มน ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิพฺพติ (ย่อมเย็บ) ในอรรถแห่ง สิวุ ตนฺตสนฺตาเน (สิวุ ธาตุในความหมายว่า “ทอเส้นด้าย”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ และลง ย ปัจจัยในกัตตุวาจก ทำอาเทส ย อักษรแห่ง ย ปัจจัยนั้นพร้อมที่สุดธาตุ เป็น ว อักษร ด้วยสูตรนี้ทำ ว อักษรเป็นเทฺวภาวะ เมื่อทำอาเทส วอักษรทั้ง ๒ ตัว เป็น พ อักษร ๒ ตัว ด้วยสูตรว่า โพ วสฺส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า สมฺมติ, สมฺมนฺติ (ย่อมแต่งตั้ง), กุพฺพติ, กุพฺพนฺติ (ย่อมทำ), ตุสฺสติ, ตุสฺสนฺติ (ย่อมยินดี) แห่งปุพพรูป และอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น มาแล้วในคัมภีร์กัจจายนะ บรรดาอุทาหรณ์ของการทำปุพพรูปเหล่านั้น มีเพียงการทำอาเทส ย ปัจจัยที่ลงในกัตตุวาจกเป็นปุพพรูปเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ ครั้นทำ ย ปัจจัยอันมีอรรถของตน อันเป็นขอบเขตของภาววาจก และกัมมวาจกอันทั่วไปแก่คณะธาตุทั้งหมดด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำ (แสดง) ปัจจัยทั้งหลาย อันมีอรรถของตน อันเป็นขอบเขตของกัตตุวาจกที่ทั่วไปเป็นพิเศษ จึงเริ่มทำ(แสดง)สูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ภูวาทิโต อ

สูตรทั้งหลายเหล่านี้ เป็นการกแห่งวิกรณปัจจัย ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา ท่านอาจารย์กล่าวถึงการลงปัจจัยทั้งหลายหลังธาตุทั้งหลายด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่าไหน ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายเหล่าไหน ในอรรถไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า วิกรณปัจจัยทั้งหลายมี อ อักษรเป็นต้น ย่อมลงหลังคณะธาตุทั้งหลาย ๘ คณะ มีภูวาทิคณะเป็นต้น จึงกล่าววิกรณวิธีปัจจัยสูตรทั้งหลาย ๘ สูตร มีอาทิว่า ภูวาทิโต อ

๔๔๕:๔๓๓. สูตรนี้ว่า **ภูวาทิโต อ** (ลง อ ปัจจัยหลังธาตุภูวาทิคณะ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ภูธาตุด้วย วาธาตุด้วย ชื่อว่า ภูวา ภูวา เป็นต้น คือปการะ ของธาตุเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า ภูวาทิ ด้วยอำนาจแห่งอกัมมกธาตุและสกัมมกธาตุ ภูธาตุ เป็นอกัมมกธาตุ วาธาตุ เป็นสกัมมกธาตุ

อุทาหรณ์ว่า ภวติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังภูธาตุ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ลง อ ปัจจัยในกัตตุวาจก ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อส์โยคนิตสฺส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิสระที่สุดธาตุ (อุ เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อทำอาเทส โอ อักษรเป็น อว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจติ (ย่อมหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชยติ (ย่อมชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ ในเพราะวิวัตตมานาวิภัตติ เมื่อลง อ ปัจจัยแล้ว ทำวุทธิ (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ

จ เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว สเร เมื่อทำอาเทส(เออักษร) เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๔๖:๕๐๙. รุธาทิโต นิคฺคหีต ปุพฺพญฺจ (ลง อ วิกรณปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ หลังธาตุรุธาทิคณะ และลงนิคคหิตเป็นอาคมหน้า อ ปัจจัยนั้น ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย อวธิ วิสยี และสมุจจยะ และในสูตรนี้ เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า นิคฺคหีตํ ปุพฺพํ กลับกล่าวว่า นิคฺคหีต ปุพฺพ์ ด้วยอำนาจแห่งการลบนิคคหิตในบทว่า ปุพฺพ์ นี้ เป็นปฐมาวิภัตติลงในอรรถสัตตมีวิภัตติ มีความหมายว่า หลังรุธาทิคณธาตุ ลงอปัจจัย และลงนิคคหิตเป็นอาคมต้นธาตุในกัตตุวาจก

อุทาหรณ์ว่า รุนฺธติ (ย่อมปิดกั้น) ในอรรถแห่ง รุธ อาวธารเณ (รุธิ ธาตุในความหมายว่า “ปิดกั้น”) นี้ ลงติวิภัตติในกัตตุวาจก เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ยถา กตฺตริ จ และ ภูวาทิโต อ ลงอปัจจัยและลงนิคคหิตต้นธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉินฺทติ (ย่อมตัด) ในอรรถแห่ง ฉิทิ ทฺวิธากรเณ (ฉิทิ ธาตุในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ อ อักษรเป็นปัจจัยนิคคหิตเป็นอาคม และความเป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ลงอิปัจจัย อีปัจจัย และโอปัจจัย ด้วย จ ศัพท์ (จศัพท์ใน) สูตรว่า นิคฺคหีตปุพฺพญฺจ นี้ ท่านไม่ได้พรรณนาไว้ในคัมภีร์นยาสะ เพราะเป็นสูตรที่ไม่มีในคัมภีร์กัจจายนะฉบับเก่า (แต่) ท่านใส่นัยอันมาแล้ว ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในคัมภีร์นั้นอุทาหรณ์ว่า รุนฺธิติ ในอรรถแห่งรุธ อาวธารเณ (รุธิ ธาตุในความหมายว่า“ปิดกั้น”)นี้ มีเพียงการลงนิคคหิตต้นธาตุ อิอักษรเป็นปัจจัยเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง แม้ในอุทาหรณ์ที่เหลือ ก็มีเพียงการลงนิคคหิตต้นธาตุ อีอักษรเป็นปัจจัย หรือก็มีเพียงการลงนิคคหิตต้นธาตุ เออักษรเป็นปัจจัย หรือ ก็มีเพียงการลงนิคคหิตต้นธาตุ โออักษรเป็นปัจจัยเท่านั้น คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล

๔๔๗:๕๑๐. สูตรนี้ว่า **ทิวาทิโต โย** (ลง ย วิกรณปัจจัยหลังธาตุทิวาทิคณะ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทิพฺพติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทิพฺพติ ในอรรถแห่ง ทิวุ กีฬาวิชิคิสาพฺยวหารชุติถุติกนฺติสตฺติคตีสุ (ทิวุ ธาตุในความหมายว่า “เล่น, เอาชนะ, ค้าขาย, รุ่งเรือง, สรรเสริญ, รัก และไป”) นี้ เมื่อลงติวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ตามไปอยู่ ลง ย ปัจจัยในกัตตุวาจกด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ภาว ฯเปฯ โย, ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ สธาตฺวนฺตสฺส และ ปุพฺพรูปญฺจ ตามไปอยู่ ทำอาเทส ย ปัจจัยพร้อมกับที่สุดธาตุเป็น ว อักษรด้วยสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ และทำ ว อักษรเป็นเทฺวภาวะแล้ว ทำอาเทสวอักษร ๒ ตัวเป็น พ อักษร ๒ ตัว ด้วยสูตรว่า โพ วสฺส แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิพฺพติ (ย่อมเย็บ) ในอรรถแห่ง สิวุ ตนฺตสนฺตาเน (สิวุ ธาตุในความหมายว่า “ทอเส้นด้าย”) นี้ ลง ย ปัจจัยด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทส ย ปัจจัยพร้อมกับที่สุดธาตุเป็น ว อักษร ด้วยสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ และทำวอักษรเป็นเทฺวภาวะแล้ว ทำอาเทส ว อักษร ๒ ตัวเป็น พ อักษร ๒ ตัว โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยุชฺฌติ (ย่อมต่อสู้) ในอรรถแห่ง ยุธ สมฺปหาเร (ยุธ ธาตุ ในความหมายว่า “ต่อสู้”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และเมื่อลงยปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทสยปัจจัยพร้อมกับที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ แล้ว เมื่อทำอสทิสเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฺฌติ (ย่อมรู้, ย่อมตรัสรู้) ในอรรถแห่ง พุธ โพธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้ ทำอาเทส ย ปัจจัยพร้อมกับที่สุดธาตุเป็น จ วรรค เมื่อทำอสทิสเทฺวภาวะโดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๔๘:๕๑๒. สูตรนี้ว่า **สฺวาทิโต ณุ ณา อุณา จ** (ลง ณุ, ณา และ อุณา วิกรณปัจจัยหลังธาตุสวาทิคณะ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สฺวาทิโต แสดงอวธิ คำว่า ณุ แสดงวิสยี คำว่า ณา แสดงวิสยี คำว่า อุณา แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สุโณติ (ย่อมฟัง) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุโณติ ในอรรถแห่ง สุ อภิสเว (สุ ธาตุในความหมายว่า “เปล่ง”) สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตร

ว่า ยถา กตฺตริ ลงณุปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต เมื่อทำวุทธิสระที่สุดแห่ง ณุ ปัจจัย (อุ เป็น โอ) ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า อณฺเณสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุณาติ (ย่อมฟัง) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงณาปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สวุโณติ (ย่อมสำรวม) ในอรรถว่า สปุพฺพ วุ สวรเณ (วุ ธาตุในความหมายว่า “สำรวม” ลง ส อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ลงณุปัจจัย เมื่อทำวุทธิโดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สวุณาติ (ย่อมสำรวม) มีเพียงการลงณาปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อาวุโณติ (ย่อมรักษา) และ อาวุณาติ มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปาปุณาติ (ย่อมถึง) ในอรรถแห่ง ปปุพฺพสฺส อาป ปาปุณเน (อาป ธาตุในความหมายว่า “บรรลุ” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า) เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว เมื่อลงอุณาปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในอรรถแห่ง อป ปาปุณเน (อป ธาตุในความหมายว่า “บรรลุ”) ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งการทีฆะ อ อักษร ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ

๔๔๙:๕๑๓. สูตรนี้ว่า **กิยาทิโต นา** (ลง นา วิกรณปัจจัยหลังธาตุกิยาทิคณะในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กิณาติ (ย่อมซื้อ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กิณาติ ในอรรถแห่ง กี ทพฺพวินิมเย (กี ธาตุในความหมายว่า “แลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของ, ซื้อขาย”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ เมื่อลงนาปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว เพราะนาปัจจัยหนปลาย ทำความเป็นรัสสะสระอันเป็นส่วนของกีธาตุ และอาเทส น อักษรของนาปัจจัยเป็น ณ อักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า กฺวจิ ธาตุ (พึงทราบรูปสำเร็จ)

อุทาหรณ์ว่า ชินาติ (ย่อมชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธุนาติ (ย่อมกำจัด) ในอรรถแห่ง ธู กมฺปเน (ธู ธาตุในความหมายว่า “หวั่นไหว”) ทำรัสสะ (อู เป็นอุ)

อุทาหรณ์ว่า มุนาติ (ย่อมมัด) ในอรรถแห่ง มู พนฺธเน (มู ธาตุในความหมายว่า “ผูกพัน”) ทำรัสสะ (อู เป็นอุ)

อุทาหรณ์ว่า ลุนาติ (ย่อมเกี่ยว) ในอรรถแห่ง ลู เฉทเน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) ทำรัสสะ (อู เป็นอุ)

อุทาหรณ์ว่า ปุนาติ (ย่อมหมดจด) ในอรรถแห่ง ปู ปวเน (ปู ธาตุในความหมายว่า “สะอาด”) ทำรัสสะ (อู เป็นอุ)

๔๕๐:๕๑๗. สูตรนี้ว่า **คหาทิโต ปฺปณฺหา** (ลง ปฺป และ ณฺหา วิกรณปัจจัยหลัง คห ธาตุเป็นต้น ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เฆปฺปติ (ย่อมถือเอา) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เฆปฺปติ หลังคหธาตุ ลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา ฯเปฯ จ ตามไปอยู่ ลงปฺปปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ในเพราะปฺปปัจจัย เมื่อทำอาเทสคหธาตุเป็นเฆอักษร ด้วยสูตรว่า คหสฺส เฆ ปฺเป แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คณฺหาติ (ย่อมถือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลง ณฺหาปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า คหสฺส เฆ ปฺเป ตามไปอยู่ เมื่อทำการลบหอักษร ด้วยสูตรว่า หโลโป ณฺหามฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๕๑:๕๒๐. สูตรนี้ว่า **ตนาทิโต โอยิรา** (ลง โอ และ ยิร วิกรณปัจจัยหลัง ธาตุตนาทิคณะ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตโนติ (ย่อมแผ่ไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตโนติ ในอรรถแห่ง ตนุ วิตฺถาเร (ตนุ ธาตุในความหมายว่า “แผ่ออก”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา ฯเปฯ จ ตามไปอยู่ เมื่อลงโอปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ตโนหิ (จงแผ่ไป) นี้ มีเพียงการลงปัญจมีวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า กโรติ (ย่อมกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า กยิรติ (ย่อมกระทำ) นี้ มีเพียงการลงยิรปัจจัย และการลบ ร อักษรที่สุดธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า กยิราหิ (จงกระทำ) นี้ มีเพียงการทำทีฆะ ในเพราะหิวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๕๒:๕๒๕. สูตรนี้ว่า **จุราทิโต เณณยา** (ลง เณ และ ณย ปัจจัยหลังธาตุจุราทิคณะ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเบื้องหลังที่ลงในกัตตุวาจก, ภาววาจก และกรรมวาจก และชื่อว่า การิตปัจจัย)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี เณ และณยปัจจัย (ในสูตนี้)นี้ ย่อมเป็นไปในขอบเขตของสุทธ กัตตุวาจก เพราะความเป็นปัจจัยที่แสดงอรรถของตนเอง และในสูตรนี้ การตั้งชื่อ เณ และณยปัจจัยว่าการิตะ ย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่การลบ ณ อักษรเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โจเรติ (ย่อมขโมย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โจเรติ ในอรรถแห่ง จุร เถยฺเย (จุร ธาตุในความหมายว่า “ลักขโมย”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว ลงเณปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำวุทธิ และลบ ณ อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โจรยติ (ย่อมขโมย) ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจแห่งณยปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า จินฺเตติ (ย่อมคิด) ในอรรถแห่ง จินฺต จินฺตายํ (จินฺต ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะความเป็นธาตุที่มีพยัญชนะสังโยค อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่ง ณย ปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า มนฺเตติ (ย่อมปรึกษา) ในอรรถแห่ง มนฺต คุตฺตภาสเน (มนฺต ธาตุในความหมายว่า “ปรึกษา” [กล่าวลับๆ]) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งณยปัจจัย

๔๕๓:๔๔๔. ท่านอาจารย์ ครั้นทำ ย ปัจจัยอันเป็นปัจจัยแสดงอรรถของตนเอง ในขอบเขตของภาววาจกและกัมมวาจก และวิกรณปัจจัยทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยแสดงอรรถของตนเอง ในขอบเขตของกัตตุวาจก ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะกำหนดแสดงขอบเขตอัตตโนบทในที่มีขอบเขตแล้วทำอัตตโนบทไว้ จึงกล่าวสูตรว่า **อตฺตโน ฯเปฯ กมฺมนิ** (ลงอัตตโนบทในภาวการก, กรรมการก และในการกอื่น)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ปรานฺยตฺตโนปทานิ ย่อมทำอัตตโนบท อันมีขอบเขตด้วยสูตรนี้ว่า ปรานฺยตฺตโนปทานิ เมื่อมีคำถามว่า อัตตโนบททั้งหลาย อันมีขอบเขตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในอรรถไหน อันเป็นขอบเขต ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า อัตตโนบททั้งหลายอันมีขอบเขตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในภาววาจกและกัมมวาจกอันเป็นขอบเขต จึงกล่าวสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ กมฺมนิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยวิสยี วิสยะ สัมปิณฑนะ และวิสยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุจฺจเต (อันเขาย่อมกล่าว) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อุจฺจเต ในอรรถแห่ง อุจ วิยตฺติยำ วาจายำ (อุจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติในกัมมวาจก เมื่อลง ย ปัจจัยด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ทำอาเทส ย ปัจจัยกับที่สุดธาตุเป็น จ วรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ นฺตสฺส เมื่อทำสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อุจฺจนฺเต (อันเขาย่อมกล่าว) นี้ เป็นเพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ลพฺภเต (อันเขาย่อมได้) นี้ ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลง ย ปัจจัย เมื่อสูตรว่า ตสฺส ฯเปฯ ธาติวนฺตสฺส ตามไปอยู่ ทำ ย อักษรเป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ ทำอาเทส ภ อักษรตัวหน้าเป็น พ อักษรด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้มีเพียงการลงวิภัตติฝ่ายพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า มชฺชเต (ย่อมขัด) นี้ ในอรรถแห่ง มช อามสเน (มช ธาตุในความหมายว่า “จับต้อง”) มช สำสุทฺธิมฺหิ (ธาตุในความหมายว่า “ชำระ”) พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ยุชฺฌเต (ย่อมต่อสู้) นี้ ในอรรถแห่ง ยุธ สมฺปหาเร (ยุธ ธาตุในความหมายว่า “ต่อสู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๕๔:๔๔๐. สูตรนี้ว่า **กตฺตริ จ** (ลงอัตตโนบทหลังธาตุในอรรถกัตตาได้บ้าง) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงความเป็นไป ในภาววาจก และกัมมวาจก ของอัตตโนบททั้งหลาย ด้วยสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ กมฺมนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มญฺญเต ในขอบเขตของกัตตุวาจก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มญฺญเต ย่อมลงอัตตโนบท แม้ในขอบเขตของกัตตุวาจกได้ จึงกล่าวสูตรว่า กตฺตริ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และอนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มญฺญเต บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มญฺญเต (อันเขาย่อมรู้) ในอรรถแห่ง มน ญาเณ (มน ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงเตวัตตมานาวิภัตติ ในกัตตุวาจก ด้วยสูตรนี้ ลงยปัจจัยด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย ทำอาเทส ย ปัจจัยกับที่สุดธาตุเป็น จ วรรค ด้วยสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ เมื่อทำสทิสเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรจเต (ย่อมชอบใจ) ในอรรถแห่ง รุจ ทิตฺติมฺหิ (รุจ ธาตุในความหมายว่า “รุ่งเรือง”) รุจ โรจเน (รุจ ธาตุในความหมายว่า “การบอก”) นี้ ลงอวิกรณปัจจัย เมื่อสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ตามไป ทำวุทธิด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า โสจเต (ย่อมเหือดแห้ง) ในอรรถแห่ง สุจ โสเก (สุจ ธาตุในความหมายว่า “เหือดแห้ง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุชฺฌเต (ย่อมรู้) ในอรรถแห่ง พุธ ญาเณ (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลง เตวัตตมานาวิภัตติ ในกัตตุวาจก ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย เมื่อทำอาเทส ย อักษรพร้อมที่สุดธาตุเป็น จ วรรค ด้วยสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ และเมื่อทำอสทิสเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชายเต (ย่อมเกิด) ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”) ชนี ปาตุภาเว (ชนี ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติ ในกัตตุวาจก เมื่อลง ย ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย แล้ว เมื่อลบที่สุดธาตุ และทำทีฆะสระอันเป็นส่วนของ ช อักษร ด้วยสูตรเป็นต้นว่า กฺวจิ ธาตุ

๔๕๕:๕๓๐. สูตรนี้ว่า **ธาตุปจฺจเยหิ วิภตฺติโย** (ลงวิภัตติหลังปัจจัยที่แสดงในอรรถของธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงปัจจัย

ทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลาย และหลังนามศัพท์ทั้งหลาย ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น หลังธาตุทั้งหลายที่มีขปัจจัยเป็นต้น และที่มีการิตปัจจัยเป็นที่สุด พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า หลังธาตุทั้งหลายที่มี ข ปัจจัยเป็นต้น และที่มีการิตปัจจัยเป็นที่สุด คือหลังธาตุปัจจยันตะ ได้แก่ แม้หลังธาตุปัจจยันตะทั้งหลายมี ติติกฺข ฯเปฯ พุภุกฺข ฯเปฯ กาเร-การย-การาเป-การาปย เป็นต้น ลงวิภัตติทั้งหลายมีติวิภัตติเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ โย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี นักศึกษา พึงเห็นว่าแม้การตั้งชื่อว่าธาตุปัจจยันตะ โดยตรงด้วยการลงวิภัตติ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้า กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นเทียว

๔๕๖:๔๒๐. สูตรนี้ว่า **กตฺตริ ปรสฺสปทำ** (เมื่อควรกล่าวกัตตุการก ให้ลงปรัสสบทหลังธาตุ) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า อถ ปุพฺพานิ ฯเปฯ ปทานิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำปรัสสบท ให้เป็นสูตรมีขอบเขต ด้วยสูตรนี้ว่า อถ ปุพฺพานิ ฯเปฯ ปทานิ เมื่อมีคำถามว่าปรัสสบททั้งหลาย เหล่านั้น อันเป็นสูตรมีขอบเขต ย่อมเป็นไป ในอรรถไหนอันเป็นขอบเขต ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ปรัสสบททั้งหลายเหล่านั้น อันเป็นสูตรมีขอบเขต ย่อมเป็นไปในอรรถกัตตุวาจกอันเป็นขอบเขต จึงกล่าวสูตรว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กโรติ (ย่อมกระทำ) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กโรติ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ หลังธาตุ เมื่อลง โอ ปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจติ (ย่อมหุง)ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ เมื่อลงติวัตตมานา วิภัตติ ด้วยสูตรนี้ และลงอปัจจัยด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปฐติ (ย่อมสวด) ในอรรถแห่ง ปฐ พฺยตฺติยำ (ปฐ ธาตุ ในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉติ (ย่อมไป)ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ มีเพียงการอาเทสที่สุดธาตุเป็นจฺฉ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๕๗:๔๒๔. สูตรนี้ว่า **ภูวาทโย ธาตโว** (ภู ธาตุเป็นต้นชื่อว่า ธาตุ) สูตรนี้ว่า ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงปัจจัย หลังธาตุ ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า ธาตุเหล่านั้น เป็นธาตุเหล่าไหน ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ศัพท์ทั้งหลายมีภู และวา ชื่อว่า ธาตุ อนึ่ง ในสูตรนี้ ว อักษรเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งปทสนธิ หรือว่า อว ภู ด้วย วา ด้วย ชื่อว่า ภูวา ภูวา เหล่านั้น เป็นต้น คือ ปการะ ของธาตุเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า ภูวาทิ.

สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถา ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

> พึงทราบว่า ว อักษรในคำว่า ภูวาทิ นี้เกิดแต่อาคมสนธิ อีกนัยหนึ่ง หมู่ศัพท์ที่มี ภู และ วา เป็นศัพท์เหมือนกันโดยเนื้อความที่มีกรรมและไม่มีกรรม ชื่อว่า ธาตุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภวติ, ภวนฺติ (ย่อมมี,ย่อมเป็น) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภวติ ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ในเพราะติวัตตมานาวิภัตติ ลงอปัจจัย เมื่อทำวุทธิ และอาเทสแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ เพียงเป็นพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปจติ (ย่อมสวด) อันข้าพเจ้า กล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า จินฺตยติ (ย่อมคิด) ในอรรถแห่ง จินฺต จินฺตายํ (จินฺต ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ เมื่อลบ ณ อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า โหติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) ในอรรถแห่ง หู สตฺตายํ (หู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลง ติวัตตมานาวิภัตติและลง อ ปัจจัย เมื่อทำวุทธิด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อลบ อ อักษรด้วยสูตว่า กฺวจิ ธาตุเป็นต้น หรือ ด้วยสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งพหุวจนะ

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๒ ในอาขยาตกัปป์ ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๖.๓ อาขฺยาตกปฺป ตติยกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๓

๔๕๘:๔๖๑. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำการลงปัจจัยทั้งหลาย หลังธาตุและนามศัพท์ทั้งหลาย โดยสมควรแก่สูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา ด้วยประการฉะนี้ (บัดนี้) เพื่อทำการลงปัจจัยให้พิเศษบางอย่าง แม้แห่งธาตุทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า **กฺวจาทิ ฯเปฯ ภาโว** (ให้ซ้อนอักษรต้นซึ่งมีสระตัวเดียวตามอุทาหรณ์) สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา, ธาตุปจฺจเยหิ ฯเปฯ โย คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงปัจจัยทั้งหลาย หลังธาตุและนามศัพท์ ด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา และยังกล่าวถึงการลงวิภัตติทั้งหลาย หลังธาตุปัจจยันตะทั้งหลาย ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุปจฺจเยหิ ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติกฺขติ, คุจฺฉติ และ กิจฺฉติ พึงมีได้ (แต่) รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติติกฺขติ, ชิคุจฺฉติ และ ติกิจฺฉติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติติกฺขติ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการทำเทฺวภาวะอักษรต้นซึ่งมีสระตัวเดียว จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ ภาโว

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย กฺวจัตถะ สัมพันธฉัฏฐีการี ตัพพิเสสนะ และการิยะ ขยายความว่า ทำเทฺวภาวะ อักษรต้นซึ่งมีสระตัวเดียว ก็ในสูตรนี้ การกระทำสองครั้งแห่งอักษรตัวต้นแห่งสระตัวเดียว อันท่านกล่าวแล้วโดยความเป็นการี และการิยะ ชื่อเทฺวภาวะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติติกฺขติ (ย่อมอดทน), ชิคุจฺฉติ (ย่อมรังเกียจ), ติกิจฺฉติ (ย่อมเยียวยา, ย่อมรักษาโรค), วีมํสติ (ย่อมพิจารณา), พุภุกฺขติ (ย่อมต้องการเพื่อจะกิน) และ ปิวาสติ (ย่อมต้องการเพื่อจะดื่ม) มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า ททฺทหฺหติ (ย่อมกระทำให้มั่น, ย่อมรุ่งเรือง) ในอรรถแห่ง ทหฺห ทิตฺติมฺหิ (ทหฺห ธาตุในความหมายว่า “รุ่งเรือง”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และลงออักษรเป็นปัจจัย ทำเทฺวภาวะทอักษร อันเป็นตัวต้น ด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะทอักษรตัวหลัง ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน

อุทาหรณ์ว่า ททาติ (ย่อมให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว เมื่อทำเทฺวภาวะทาธาตุ ตั้งทาอักษรตัวต้น ชื่อว่าอัพภาส เมื่อทำรัสสะสระที่สุดแห่งอัพภาส ด้วยสูตรว่า รสฺโส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชหาติ (ย่อมละ) ในอรรถแห่ง หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ เมื่อลงติ วัตตมานาวิภัตติแล้ว ทำเทฺวภาวะด้วยสูตรนี้ รัสสะสระที่สุดแห่งอัพภาส อาเทส ห อักษรเป็น ช อักษรด้วยสูตรว่า หสฺส โช

อุทาหรณ์ว่า จงฺกมติ (ย่อมจงกรม) ในอรรถแห่ง กมุ ปทวิกฺเขเป (กมุ ธาตุในความหมายว่า “ย่างเท้า”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยแล้ว ทำเทฺวภาวะด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสอัพภาสะเป็น จ วรรคด้วยสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค เมื่อลงนิคคหิตเป็นอาคมที่สุดแห่งอัพภาส ด้วยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ เมื่อทำอาเทสนิคคหิตนั้น เป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า กมฺปติ (ย่อมหวั่นไหว) อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อนึ่ง ในสูตรนี้ กฺวจิศัพท์ ย่อมแสดงนิจจวิธี และอนิจจวิธี เพราะเหตุนั้น ในตัวอย่างมีอาทิว่า ติติกฺขติ, ชิคุจฺฉติ และ วีมํสติ ในเพราะ ข ฉ และสปัจจัยทั้งหลาย และในเพราะปโรกขาวิภัตติ ในอุทาหรณ์ว่า พภูว, พภูวุ (เป็นแล้ว) ต้องทำเทฺวภาวะธาตุทั้งหลายอย่างแน่นอน (เป็นนิจจวิธี) ในเพราะ อ ปัจจัยหนปลาย แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ชุโหติ (ย่อมบูชา) ย่อมทำเทฺวภาวธาตุได้บ้าง แม้ในเพราะกิจจปัจจัยเป็นต้น คือแม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ชุหิตพฺพํ (อันเขาพึงบูชา), ปชหิตพฺพํ (อันเขาพึงละ) และในเพราะกิตกปัจจัย ในตัวอย่างทั้งหลายมีอาทิว่า ชุหิตฺวา (บูชาแล้ว), ชหิตฺวา (ละแล้ว), ชหิตุํ (เพื่อละ) และ ปิทหิตฺวา (ปกปิดแล้ว) ย่อมทำเทฺวภาวะได้บ้าง (เป็นอนิจจวิธี) ด้วยอปิศัพท์ แม้ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จงฺกมติ (ย่อมจงกรม) ย่อมทำได้บ้าง

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถา ไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

ขฉเสสุ ปโรกฺขายํ เทฺวภาโว สพฺพธาตุนํ
อปจฺจเย ชุโหตฺยาทิสฺ- สปิ กิจฺจาทิเก กฺวจิ.[๕๒]

เพราะเหตุนั้น จึงซ้อนธาตุทั้งปวงในเพราะปโรกขาวิภัตติ, ข, ฉ และ ส ปัจจัย และซ้อนธาตุชุโหตยาทิคณะเป็นต้น ในเพราะ อ ปัจจัยและกิจจปัจจัยเป็นต้นในบางแห่ง”

๔๕๙:๔๖๒. สูตรนี้ว่า **ปุพฺโพพฺภาโส** (พยางค์แรกชื่อว่า อัพภาส) ออกมาจากสูตรก่อนหน้า ท่านอาจารย์กล่าวถึงเทฺวภาวะอักษรตัวต้นที่มีสระตัวเดียว ด้วยสูตรนี้ว่า กฺวจาทิ

[๕๒] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๖๑

ฯเปฯ ภาโว เมื่อมีคำถามว่า บัณฑิตพึงตั้งชื่อไหน แห่งเทฺวภาวะนั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บัณฑิตพึงตั้งชื่ออัพภาสอักษรตัวหน้าในเทฺวภาวะ จึงกล่าวสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญี และสัญญา อักษรที่พึงกล่าวทำให้เกิน เหตุนั้น อักษรนั้น ชื่อว่า อัพภาส

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทธาติ (ย่อมทรงไว้) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทธาติ ในอรรถแห่ง ธา ธารเณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้น ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ เทฺวภาโว เพราะอาศัยการทำเทฺวภาวะนั้น ตั้งชื่อว่า อัพภาส ด้วยสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส เพราะอาศัยการตั้งชื่อว่าอัพภาสะนั้น ทำรัสสะสระที่สุดแห่งอัพภาสด้วยสูตรว่า รสฺโส เพราะอาศัยการทำรัสสะนี้นั่นเทียว เมื่อทำอาเทส ธ อักษร เป็น ท อักษร ด้วยสูตรว่า ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา แล้วพึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ททาติ (ย่อมให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลง ติวัตตมานาวิภัตติ เมื่อทำเทฺวภาวะและทำรัสสะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พภูว (เป็นแล้ว) ในอรรถแห่ง หู, ภู สตฺตายำ (หู ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ เมื่อลงอปโรกขาวิภัตติ ปฐมปุรุษ เอกวจนะ ทำเทฺวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งเทฺวภาวะนั้น ชื่อว่าอัพภาส อาศัยการตั้งชื่อว่าอัพภาสนั้น ทำอาเทสอุอักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาส เป็น อ อักษร ด้วยสูตรว่า อนฺตสฺสิ ฯเปฯ วา ทำอาเทสภอักษรที่อยู่ในอัพภาส เป็นพอักษร ด้วยสูตรว่า ทุติยจตุตฺถานำ ฯเปฯ ตติยา ทำอาเทสภูธาตุเป็นภูว ด้วยสูตรว่า พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายำ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๖๐:๕๐๖. สูตรนี้ว่า **รสฺโส** (รัสสะ[สระ]ที่อยู่ในอัพภาส) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ปุพฺโพพฺภาโส, ทุติย ฯเปฯ ตติยา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทธาติ (ย่อมทรงไว้) ท่านทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้นอันเป็นอักษรตัวหน้า แล้วทำอาเทส ธ อักษร เป็น ท อักษร ด้วยสูตรว่า ทุติย ฯเปฯ ตติยา เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทธาติ ย่อมสำเร็จได้ จึงกล่าวสูตรว่า รสฺโส

อุทาหรณ์ทั้งหลาย มีนัยที่กล่าวแล้ว

๔๖๑:๔๖๔. สูตรนี้ว่า **ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา** (อาเทสอักษรตัวที่ ๒ และที่ ๔ เป็นอักษรตัวแรกและที่ ๓) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ เทฺวภาโว, ปุพฺโพพฺภาโส, อนฺตสฺสิ ฯเปฯ วา คือท่านอาจารย์ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จิจฺเฉท ทำเทฺวภาวะ ฉิทธาตุ ตั้งอักษรที่ทำเทฺวภาวะนั้นชื่อว่าอัพภาส และทำอาเทสสระที่สุดของอัพภาสเป็นอิอักษรแล้ว เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ว่า จิจฺเฉท พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า บรรดารูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จิจฺเฉท รูปอุทาหรณ์นั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสฉอักษร อันเป็นอักษรอัพภาส เป็นจอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ทุติย ฯเปฯ ตติยา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จิจฺเฉท (ตัดแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จิจฺเฉท ในอรรถแห่ง ฉิท เทฺวธากรเณ (ฉิท ธาตุในความหมายว่า “แบ่งเป็นสองส่วน”) นี้ ลงอปโรกขาวิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทำเทฺวภาวะ ตั้งชื่อว่าอัพภาส อาเทสสระที่สุดแห่งอัพภาสเป็นอิอักษร เพราะอาศัยสูตรว่า อส์โยคนฺต ฯเปฯ เต ทำวุทธิด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ทำอาเทส ฉ อักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๒ เป็น จ อักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๑ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน ตามไป เมื่อทำอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ ปฐมา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเทียว

๔๖๒:๔๖๗. สูตรนี้ว่า **กวคฺคสฺส จวคฺโค** (อาเทส ก วรรคในอัพภาสเป็น จ วรรค) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ ภาโว. ปุพฺโพพฺภาโส ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จิกิจฺฉติ เมื่อท่านอาจารย์ ลง ฉ ปัจจัยหลังกิตธาตุแล้ว ทำเทฺวภาวอักษรตัวหน้า ตั้งอักษรที่เทฺวภาวะมานั้นชื่อว่าอัพภาส ในเพราะ ฉ ปัจจัย อาเทสอักษรเป็น จ อักษร เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า จิกิจฺฉติ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ว่า จิกิจฺฉติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อตั้งรูปคำว่า กิกิจฺฉ แล้ว ทำอาเทส ก วรรคเป็น จ วรรค จึงกล่าวสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จิกิจฺฉติ (ย่อมเยียวยา), ชิคุจฺฉติ (ย่อมรังเกียจ) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จิกิจฺฉติ ในอรรถแห่ง กิต โรคาปนยเน (กิต ธาตุในความหมายว่า รักษาโรค) นี้ เมื่อลง ฉ ปัจจัย และทำเทฺวภาวะแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดอัพภาสเป็น อิ ทำอาเทส ก วรรคเป็น จ วรรคด้วยสูตรนี้ ทำอาเทส ต อักษรที่สุดธาตุเป็น จ อักษร

อุทาหรณ์ว่า ชิคุจฺฉติ (ย่อมรังเกียจ) ในอรรถแห่ง คุป โคเป (คุป ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง”) นี้ เมื่อลง ฉ ปัจจัยและทำเทฺวภาวะแล้ว ทำอาเทสอุอักษรที่สุดแห่งอัพภาสเป็นอิ ทำอาเทส ก วรรคเป็น จ วรรค

อุทาหรณ์ว่า ชิฆจฺฉติ (ย่อมปรารถนาจะบริโภค) ในอรรถแห่ง ฆส อทเน (ฆส ธาตุในความหมายว่า “กิน”) นี้ เมื่อลง ฉ ปัจจัย ทำเทฺวภาวะแล้ว และตั้งชื่อว่าอัพภาส ทำอาเทสสระที่สุดแห่งอัพภาสเป็น อิ ทำ อาเทส ก วรรคเป็น จ วรรค ก็นักศึกษาควรลงติวัตตมานาวิภัตติภายหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า ชงฺคมติ (ย่อมเที่ยวไป) ในอรรถแห่ง คมุ-สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยก่อน เพราะความเป็นธาตุหมวดภูวาทิคณะ เมื่อทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้น และตั้งชื่ออัพภาส ทำอาเทส ก วรรคเป็น จ วรรคด้วยสูตรนี้ ที่สุดแห่งอักษรอัพภาส ลงนิคคหิตเป็นอาคมด้วยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ ทำความที่แห่งนิคคหิตเป็นวัคคันตะ (ทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ)

๔๖๓:๕๓๒. สูตรนี้ว่า **มานกิตานำ ฯเปฯ วา** (อาเทสอัพภาสของ มาน ธาตุ และ กิต ธาตุเป็น ว และ ต [ตามลำดับ] ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ เทฺวภาโว, ปุพฺโพพฺภาโส เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จว่า วีมำส ในอุทาหรณ์ว่า วีมำสติ พึงมีได้อย่างไร ในเมื่อท่านอาจารย์ลง ส ปัจจัยหลังมานธาตุ ทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้น และตั้งชื่ออัพภาส แล้วทำอาเทสสระที่สุดอัพภาสเป็น อี อักษร และรูปสำเร็จว่า ติกิจฺฉ วีมำส ในอุทาหรณ์ว่า ติกิจฺฉติ พึงมีได้อย่างไร ในเมื่อท่านอาจารย์ ลง อ ปัจจัยหลังกิตธาตุ ทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้น ในเพราะ ฉ ปัจจัย ทำอาเทส ต อักษรเป็น จ อักษร ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ว่า วีมำสติ และติกิจฺฉติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส ม อักษร อันเป็นอัพภาสเป็น ว (และ) ทำอาเทส ก อักษรอันเป็นอัพภาส เป็น ต อักษร จึงกล่าวสูตรว่า มานกิตานำ วตฺตฺตำ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

หลังธาตุปัจจัยทั้งหลาย นักศึกษาควรลงติวัตตมานาวิภัตติเป็นต้น ในภายหลัง เพราะความที่ศัพท์เหล่านี้ เป็นธาตุปัจจยันตะ

๔๖๔:๕๐๔. สูตรนี้ว่า **หสฺส โช** (อาเทส ห อักษรที่เป็นไปในอัพภาสเป็น ช) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ เทฺวภาโว, ปุพฺโพพฺภาโส เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ชหาติ, ชุหฺวติ, ชุโหติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ในเมื่อ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชหาติ, ชุหฺวติ, ชุโหติ ท่านอาจารย์ ลงอปัจจัย และทำเทฺวภาวะหุ ธาตุ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส ห อักษร อันเป็นอักษรอัพภาสเป็น ช อักษร จึงกล่าวสูตรว่า หสฺส โช

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชหาติ (ย่อมละ) บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชหาติ ในอรรถแห่ง หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “ละทิ้ง”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ลงอปัจจัย ทำเทฺวภาวะ ตั้งชื่ออัพภาส อาเทส ห อักษรอัพภาสเป็น ช อักษรด้วยสูตรนี้ ทำรัสสะสระที่สุดแห่งอัพภาสด้วยสูตรว่า รสฺโส

อุทาหรณ์ว่า ชุหฺวติ (ย่อมบูชา) ในอรรถแห่ง หุ ทานาทนหพฺยปเทเนสุ (หุ ธาตุในความหมายว่า ให้, บริโภค, บวงสรวง) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ลง อ ปัจจัย ทำเทฺวภาวะ ตั้งชื่ออัพภาส เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส ตามไป ทำอาเทส ห อักษรอัพภาสเป็น ช ด้วยสูตรนี้ ตั้งอุวัณณะที่สุดธาตุ ชื่อ ล เมื่อสูตรว่า ฌลนมิ ฯเปฯ วา ตามไป ทำอาเทส ล อักษร เป็น ว อักษร ด้วยสูตรว่า ยวการา จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชุโหติ (ย่อมบูชา) นี้ เมื่อสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ตามไป ทำวุทฺธิอุอักษร เป็นโอ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ลบอปัจจัย ด้วยสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร

อุทาหรณ์ว่า ชหาร (นำไปแล้ว) ในอรรถแห่ง หร หรเณ (หร ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ ลงอปโรกขาวิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้น ตั้งชื่อว่าอัพภาส เมื่อสูตรว่า ปุพฺโพพฺภาโส ตามไป ทำอาเทส ห อักษรอัพภาสเป็น ช อักษร ทำรัสสะสระที่สุดแห่งอัพภาส ด้วยสูตรว่า รสฺโส ทำทีฆะสระที่สุดธาตุ ด้วย กฺวจิ ธาตุ สูตร

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า วุทธิ อ อักษร

๔๖๕:๔๖๓. สูตรนี้ว่า **อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา** (อาเทสสระสุดหลังของอัพภาสเป็น อิ วัณณะหรือ อ อักษรตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ติช ฯเปฯ เสสุ ในศัพท์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชิคุจฺฉ-ปิวาส-วีมึส-ชิฆจฺฉ และ พภูว หลังคุปธาตุ ลงฉปัจจัย หลังปาธาตุ และหลังมานธาตุ ลงสปัจจัย หรือ หลังฆสธาตุ ลงฉปัจจัย หลังภูธาตุ ลง

อปโรกขาวิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทำเทฺวภาวะ อักษรตัวหน้าธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ ภาโว ตั้งชื่อว่าอัพภาสในเพราะ ส ปัจจัย ทำอาเทส ปาธาตุเป็นวาอักษร อาเทส มานธาตุเป็น มำ และทำอาเทสภูธาตุ เป็นภูว เมื่อมีคำถามว่า รูปคำศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้นพึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือทำอาเทสอุอักษร อันเป็นอัพภาสของคุปธาตุ อาอันเป็นอัพภาสของปาธาตุ เป็นอิอักษร จึงกล่าวสูตรว่า อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในหนหลังเทียว

อุทาหรณ์ว่า พุภุกฺขติ (ต้องการจะบริโภค) เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ อุทาหรณ์นั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในสูตรนี้ วาศัพท์ มีอรรถว่าววัตถิตวิภาสา เพราะเหตุนั้น บรรดา ข ฉ ส ปัจจัยทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ว่า ชิฆฺฉติ นี้ ทำอาเทส อ อักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาสะเป็น อิ อักษร และในอุทาหรณ์ว่า ชิคุจฺฉติ นี้ ทำอาเทส อ อักษรอันเป็นสระ อุ อักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาสะเป็นอิอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า ปิวาสติ (ย่อมปรารถนาจะดื่ม), วีมำสติ (ย่อมไตร่ตรอง, พิจารณา) นี้ ทำอาเทส อ อักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาสะเป็นอิอักษร และอีอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า พภูว (เป็นแล้ว) นี้ ทำอาเทสอูอักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งอัพภาสะ เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้

สำหรับสระที่สุดแห่งธาตุตัวอื่น ไม่ต้องทำ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ ในปทรูปสิทธิว่า

ขฉเสสุ ปโรกฺขายำ เทฺวภาโว สพฺพธาตุนำ
อปจฺจเย ชุโหตฺยาทิสฺ- สปิ กิจฺจาทิเก กฺวจิ.[๕๓]
(เพราะเหตุนั้น) จึงซ้อนธาตุทั้งปวงในเพราะปโรกขา
วิภัตติ, ข, ฉ และ ส ปัจจัย และซ้อนธาตุชุโหตยาทิคณะเป็นต้น
ในเพราะ อ ปัจจัยและกิจจปัจจัยเป็นต้นในบางแห่ง

ในคาถานั้น มีความหมายดังต่อไปนี้ :- ในเพราะ ข ฉ ส ปัจจัยทั้งหลาย ทำอาเทส อุ อักษรแห่งคุปธาตุ ที่ประกอบกับคุปธาตุ และ อ อักษรเป็น อิ อักษร

ในอุทาหรณ์ว่า ปิวาสติ (ย่อมปรารถนาจะดื่ม), วีมำสติ (ย่อมไตร่ตรอง, พิจารณา) นี้ อาเทส อ อักษร กล่าวคือ อ อักขระนั้นเป็น อี อักษร

---

[๕๓] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๖๑

ในเพราะปโรกขา คือ ในเพราะปโรกขาวิภัตติ ในอุทาหรณ์ว่า พภูว (เป็นแล้ว) นี้ ทำอาเทสอูอักษร แห่งภู คือภูศัพท์ อันเป็นตัวอัพภาส เป็นออักษร ขยายความว่า การอาเทสเหล่านี้ไม่มี คือย่อมไม่มีแก่ธาตุตัวอื่น

๔๖๖:๔๘๙. สูตรนี้ว่า **นิคฺคหีตญฺจ** (ลงนิคคหิตเป็นอาคมในที่สุดของอัพภาส ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า กฺวจา ฯเปฯ ภาโว, ปุพฺโพพฺภาโส ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า จงฺกมติ ในอรรถแห่ง กมุ ปทวิกฺเขเป (กมุ ธาตุในความหมายว่า “ย่างเท้า”) นี้ เมื่อท่านลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยแล้ว ทำเทฺวภาวะ ตั้งชื่อว่าอัพภาส เมื่อทำ พยัญชนอัพภาสเป็น จ วรรคแล้ว เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ว่า จงฺกมติ พึงสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะการลงนิคคหิตเป็นอาคม ที่สุดแห่งอัพภาส จึงกล่าวสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ

อุทาหรณ์ว่า จญฺจลติ (ย่อมสั่นคลอน) ในอรรถแห่ง จล กมฺปเน (จล ธาตุใน ความหมายว่า “สั่นไหว”) นี้ และอุทาหรณ์ว่า ชงฺคมติ ในอรรถแห่ง คมุ-สปฺป คตีมฺหิ นี้ มีเพียงสักว่าธาตุเท่านั้น ที่ต่างกัน

๔๖๗:๕๓๓. สูตรนี้ว่า **ตโต ฯเปฯ วามํเสสุ** (อาเทส ปา ธาตุและ มาน ธาตุหลัง อัพภาสนั้นเป็น วา และ มํ ในเพราะ ส ปัจจัย[ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ เทฺวภาโว, ปุพฺโพพฺภาโส, อนฺตสฺสิ ฯเปฯ กาโร วา ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า ปิวาสติ, วีมํสติ เมื่อท่านอาจารย์ทำเทฺวภาวะอักษรตัวหน้า ตั้งอักษรนั้นชื่อว่า อัพภาส ทำอาเทสสระที่สุดแห่งอักษรอัพภาส เป็นอิอักษร เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ ทั้งหลายว่า ปิวาสติ, วีมํสติ พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะหลังอัพภาส ทำอาเทสปาธาตุ เป็นวา อาเทสมานธาตุ เป็น มํ จึงกล่าวสูตรว่า ตโต ฯเฯ มํเสสุ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ การี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวแล้ว

๔๖๘:๔๙๒. สูตรทั้งหลายมีอาทิว่า **ฐา ติฏฺโฐ** (อาเทส ฐา เป็น ติฏฺฐ ได้บ้าง) ปา ปิโว (อาเทส ปา ธาตุเป็น ปิพ ได้บ้าง), ญาสฺส ฯเปฯ นา (อาเทส ญา ธาตุเป็น ชา, ชํ หรือ นา

ตามอุทาหรณ์), ทิสสฺส ฯเปฯ กฺขา วา (อาเทส ทิส ธาตุเป็น ปสฺส, ทิสฺส หรือ ทกฺข ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ ภาโว ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่งการทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้น อันมีสระอย่างเดียวกัน ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติติกฺขาติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการทำเทฺวภาวะอักษรตัวต้น อันมีสระอย่างเดียวกัน ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติฏฺฐติ, ปิวติ, ปสฺสติ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่ารูปอุทาหรณ์ทั้งหลายนั้นๆ ย่อมสำเร็จได้ด้วยการอาเทสทั้งหลายเหล่านั้นๆ ในตัวอย่างทั้งหลายเหล่านั้นๆ จึงกล่าวสูตรว่า ฐา ติฏฺโฐ, ปา ปิโว, ฌาสฺส ชาชนา, ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา

สูตรว่า ฐา ติฏฺโฐ นี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า ติฏฺฐติ (ย่อมยืน) ในอรรถแห่ง ฐา คตินิวตฺติมฺหิ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ เมื่อสูตรว่า อนฺตสฺสิ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทสฐาธาตุ เป็นติฏฺฐ ด้วยสูตรนี้

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวถึงการลบ อ อักษร ด้วยสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร

อุทาหรณ์ว่า ติฏฺฐตุ (จงยืน) ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งปัญจมีวิภัตติ ปรัสสบทปฐมบุรุษ เอกวจนะ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ท่านกล่าวแล้ว ด้วยอำนาจสัตตมีวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ฐาติ (ย่อมยืน) เป็นอุทาหรณ์ของกึศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๖๙:๔๙๔. สูตรนี้ว่า **ปา ปิโว** (อาเทส ปา ธาตุเป็น ปิพ ได้บ้าง) นี้

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า ปิวติ (ย่อมดื่ม) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ เมื่อสูตรว่า อนฺตสฺสิ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทสปาธาตุเป็นปิว ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๗๐:๕๑๔. สูตรนี้ว่า **ฌาสฺส ชาชนา** (อาเทส ฌา ธาตุเป็น ชา, ชำ หรือ นา ตามอุทาหรณ์)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า ชานาติ (ย่อมรู้) ในอรรถแห่ง ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ เมื่อสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ตามไปในเพราะวิภัตติ ลงนาปัจจัย ด้วยสูตรว่า กิยาทิโต นา เมื่อสูตรว่า อนฺตสฺสิ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทส ญา ธาตุเป็นชา ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ชาเนยฺย (พึงรู้) นี้ มีเพียงการลงเอยฺยวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ชานิยา (พึงรู้) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงเอยฺยวิภัตติ และนาปัจจัยแล้ว เมื่อสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสเอยฺยวิภัตติ เป็นอิยา ด้วยสูตรว่า เอยฺยสฺส ฯเปฯ ญา อาเทส ญา เป็น ชา ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้าเป็นต้น

ในอุทาหรณ์ว่า ชญฺญา (พึงรู้) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงเอยฺยวิภัตติ และนาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสเอยฺยวิภัตติ เป็นญา อาเทส ญ ธาตุ เป็น ช ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา และสูตรว่า เอยฺยสฺส ฯเปฯ ญา ตามไป ลบนาปัจจัย ด้วยสูตรว่า นาสฺส โลโป ยการตฺตำ เมื่อทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า นายติ (พึงรู้) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ลงนาปัจจัย ทำอาเทสญธาตุ เป็นนา เมื่อทำอาเทสนาปัจจัย เป็นยอักษร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๗๑:๔๘๓. สูตรนี้ว่า **ทิสสฺส ฯเปฯ ทกฺขา วา** (อาเทส ทิส ธาตุเป็น ปสฺส, ทิสฺส หรือ ทกฺข ตามอุทาหรณ์)

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ทิสสฺส แสดงการี คำว่า ปสฺสทิสฺสทกฺขา แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงววัตถิตวิภาสา

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปสฺสติ, ทิสฺสติ, ทกฺขติ เมื่อลงวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เมื่อทำอาเทสทิสธาตุ เป็นปสฺส-ทิสฺส-ทกฺขา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อทฺทกฺข (ได้เห็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า เห็น) นี้ ลงอาหิยยัตตนีวิภัตติ หรือลง อาอัชชตนีวิภัตติ ทำอาเทสทิสธาตุนี้ เป็นทกฺข ด้วยสูตรนี้ เมื่อกฺวจิธาตุสูตรตามไป ลง อ อักษรเป็นอาคมต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ สุ ทำเทฺวภาวะ ท อักษร ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน ในเพราะ

อ ปัจจัย ลบสระหน้า เมื่อกำลังจะดำเนินการทำความเป็นปกติด้วยสูตรนั้นนั่นแหละ ทำรัสสะอา อักษรเป็น อ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมฺหิ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ เพราะปกติศัพท์ในสูตรว่า สรโลโปมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกตินั้นขัดขวางไว้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า อทฺทส (ได้เห็นแล้ว) ก็สำหรับอุทาหรณ์นั้น หลังทิสธาตุลงอาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ลง อ อักษรเป็นอาคมต้นธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทส อิ อักษรต้นธาตุเป็น อ อักษร ด้วยสูตรมีอาทิว่า กฺวจิ ธาตุ ทำเทฺวภาวะ ท อักษร เมื่อทำรัสสะอาวิภัตติ เป็น อ อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวว่า การอาเทสทิสธาตุ เป็นทิสฺส ย่อมมีเฉพาะในกัมมวาจกเท่านั้น (และ) กล่าวถึงการลบ ย ปัจจัย ในอุทาหรณ์ว่า ทิสฺสติ (ย่อมเป็น, ย่อมปรากฏ)

๔๗๒:๕๓๑. สูตรนี้ว่า **พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯสุ จ** (อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ ในเพราะ ฉ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ติช ฯเปฯ สา วา, ภุช ฯเปฯ ตฺเถสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อท่านอาจารย์ลง ฉ ปัจจัยหลังติชธาตุ ฯลฯ และฆสธาตุทั้งหลายในอุทาหรณ์ว่า ชิคุจฺฉติ, ชิฆจฺฉติ รูปคำศัพท์ที่กล่าวว่า ชิคุจฺฉ-ชิฆจฺฉ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำศัพท์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อท่านอาจารย์ลง ฉ ปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ อักษร จึงกล่าวสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ สุ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยการี การิยะ นิมิตตสัตตมี และอวธารณะ ในสูตรนี้ท่านอาจารย์ ย่อมห้ามวา ศัพท์ด้วย จ ศัพท์ และในสูตรนี้ท่านได้รวบรวมเอาการลง ฉ ปัจจัย ในตุมิจฺฉตฺถ(อรรถว่าปรารถนาเพื่อ) ด้วยพหุวจนศัพท์ อีกนัยหนึ่ง ด้วยพหุวจนะว่า ฉปจฺจเยสุ ท่านย่อมสงเคราะห์เอา ฉ ปัจจัย อันเป็นตัวอาเทสในตัวอย่างทั้งหลาย มีอาทิว่า ลจฺฉติ ก็ในคำว่า ลจฺฉติ นั้น หลังลภธาตุ ลงสฺสติวิภัตติ ทำอาเทสสฺสอักษรเป็น ฉ อักษรด้วยกฺวจิธาตุสูตรนี้ และทำอาเทสที่พยัญชนะสุดธาตุเป็นฉ ด้วยพหุวจนะว่า ฉปจฺจเยสุ ในสูตรนี้

ในอุทาหรณ์เดิม (ชิคุจฺฉติ, ติกิจฺฉติ, ชิฆจฺฉติ) นักศึกษาพึงลงวิภัตติทั้งหลายในภายหลัง เพราะความที่ (ชิคุจฺฉ ติกิจฺฉ และชิคจฺฉ) ศัพท์เหล่านั้น เป็นธาตุปัจจยันตศัพท์

๔๗๓:๕๒๙. สูตรนี้ว่า **โก เข จ** (อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ก ในเพราะ ข ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ติช ฯเปฯ วา นั่นเอง

การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๔๗๔:๕๓๕. สูตรนี้ว่า **หรสฺส ตี เส** (อาเทส หร ธาตุเป็น คี ในเพราะ ส ปัจจัย) ออกมาจากสูตรตามที่กล่าวไว้แล้วนั่นแหละ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อท่านอาจารย์ลง ส ปัจจัย หลังหรธาตุ ด้วยสูตรว่า ติช ฯเปฯ วา ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ชิคีสติ แล้ว รูปคำศัพท์ว่า ชิคีส พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำศัพท์ว่า ชิตีส นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะ ส ปัจจัยหนปลาย ทำอาเทสหรธาตุเป็นคี จึงกล่าวสูตรว่า หรสฺส คี เส

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ ปรากฏแล้ว

๔๗๕:๔๖๕. สูตรนี้ว่า **พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายํ** (อาเทส พฺรู ธาตุและ ภู ธาตุ เป็น อาห และ ภูว ใน ปโรกขาวิภัตติ[ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรว่า อปจฺจกฺเข ฯเปฯ เต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงปโรกขาวิภัตติ หลังพฺรู ภู ธาตุทั้งหลาย ด้วยสูตรว่า อปจฺจกฺเข ฯเปฯ เต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า อาห, พภูว พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ ในเพราะปโรกขาวิภัตติ ทำอาเทสพฺ รู ภู ธาตุทั้งหลาย เป็นอาห และภูว จึงกล่าวสูตรว่า พฺรู ฯเปฯ ยํ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ของกีศัพท์ว่า อพฺรวุ (ได้กล่าวแล้ว) ในอุทาหรณ์ว่า อพฺรวุ นั้น หลังพฺรูธาตุ ลงอุวิภัตติ เพราะอุวิภัตติไม่ใช่วิภัตติหมวดปโรกขา จึงไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ ลง อ อักษรเป็นอาคมหน้าธาตุ เมื่อสูตรว่า อสฺโยคนฺต ฯเปฯ เต ตามไป ทำวุทธิ (อู เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ทำอาเทส โอ อักษรเป็น อว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๗๖:๔๔๒. สูตรนี้ว่า **คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สุ** (พยัญชนะที่สุดของ คมุ ธาตุย่อม เป็น จฺฉ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวงตามอุทาหรณ์) ออกมาจากวิธีสูตรซึ่งเป็น วิภัตติการกะทั้งหลาย คือ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉนฺโต หลังคมุธาตุ ย่อมลง วิภัตติและปัจจัยทั้งปวง ด้วยวิภัตติการกสูตรทั้งหลายทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความ เป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉนฺโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะในเมื่อท่านอาจารย์ลง วิภัตติและปัจจัยทั้งหลาย หลังคมุธาตุแล้ว ทำอาเทส ม อักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺฉอักษร จึงกล่าวสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สุ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า คมิสส แสดงการี คำว่า อนฺโต แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า จฺโฉ แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงววัตถิตวิภาสา คำว่า สพฺพาสุ แสดงนิมิตตสัตตมี เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า คมุสฺส ก็กล่าวว่า คมิสฺส ด้วยอำนาจแห่งการแสดง อิการันตธาตุ และด้วยสพฺพศัพท์ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์เอามานปัจจัย อนฺตปัจจัย อปัจจัย ยปัจจัย และการิตปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉมาโน (ไปอยู่) หลังคมุธาตุ ลงมานปัจจัย ด้วยสูตรว่า วตฺตมาเน มานนฺตา ลงอปัจจัยด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺฉ ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉนฺโต (ไปอยู่) มีเพียงการลงอนฺตปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คเมติ (ย่อมไป) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น หลังคมุธาตุ ลงติวิภัตติ ลง อ ปัจจัย เมื่อทำอาเทส อ ปัจจัยเป็น เอ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉตุ, คเมตุ (จงไป) มีเพียงการลงปัญจมีวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คจฺเฉยฺย (พึงไป), คจฺเฉยฺยุ (พึงไป) มีเพียงการลงสัตตมีวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คเมยฺย (พึงไป) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า อคจฺฉา (ได้ไปแล้ว) หลังคมุธาตุ ลงอาหิยัตตนีวิภัตติ ลง อ อักษรอาคม ต้นธาตุ ทำอาเทส พ ยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺฉ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า อคมา (ได้ไปแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า อคจฺฉิ (ได้ไปแล้ว) มีเพียงการลงอีอัชชตนีวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อคมี (ได้ไปแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉิสฺสติ (จักไป) หลังคมุธาตุ ลงสฺสติภวิสสันติวิภัตติ ลงอิอักษร เป็นอาคม ทำอาเทส พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺฉ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า คมิสฺสติ (จักไป) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ว่า อคจฺฉิสฺสา (จักได้ไปแล้ว) สฺสากาลาติปัตติวิภัตติ ลงออักษรเป็น อาคมต้นธาตุ และลงอิอักษรเป็นอาคมหน้าวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า อคมิสฺสา (จักได้ไปแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า อิจฺฉติ (ย่อมปรารถนา) อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในสูตรนี้ วาศัพท์ มีอรรถว่าววัตถิตวิภาสา เพราะเหตุนั้น วาศัพท์นั้น ย่อมแสดง นิจจวิธี ในกัตตุวาจก ในเพราะมาน และอนฺตปัจจัย

ย่อมแสดงอนิจจวิธี ในวิภัตติและปัจจัยทั้งหลายเหล่าอื่นจากมาน และอนฺตปัจจัย ทั้งหลาย และอื่นจากปโรกขาวิภัตติ

ย่อมแสดงอสันตวิธี อันไม่มี ในปโรกขาวิภัตติ

สมดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

วิธึ นิจฺจญฺจ วาสทฺโท มานนฺเตสุ ตุ กตฺตริ
ทีเปตานิจฺจมญฺญตฺถ ปโรกฺขาย'มสนฺตกํ.

(เพราะเหตุนั้น) วา ศัพท์นี้ย่อมแสดงวิธีที่แน่นอน ในเพราะ มาน, อนฺต ปัจจัยในกัตตุวาจก ย่อมแสดงวิธีอันไม่แน่นอน ในเพราะวิภัตติและปัจจัยเหล่าอื่น และย่อมแสดงวิธีที่ไม่มีปรากฏอยู่ [ในสูตรนี้] ในเพราะปโรกขาวิภัตติ

๔๗๗:๔๗๙. สูตรนี้ว่า **วจสฺส ฯเปฯ โอ** (อาเทส อ อักษรของ วจ ธาตุเป็น โอ ในเพราะอัชชตนีวิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า สมีเปชฺชตนี ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อโวจ, อโวจุ หลังวจธาตุ ท่านอาจารย์ย่อมลงอัชชตนีวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สมีเปชฺชตนี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อโวจ, อโวจุ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะอัชชตนีวิภัตติ ที่สุดของวจธาตุ ย่อมถึงความเป็นโอ จึงกล่าวสูตรว่า วจสฺสชฺชตนีมฺหิ ฯเปฯ โอ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย อวยวาเปกขฉัฏฐี นิมิตตสัตตมี การี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า อโวจ (ได้กล่าวแล้ว) ในอรรถแห่ง วจ พฺยตฺติยำ วาจายำ (วจ ธาตุ ในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ ลงอาอัชชตนีวิภัตติ อตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทำอาเทส อ อักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของธาตุ เป็นโออักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อกฺวจิ ธาตุสูตรตามไป ลงออักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ ปตฺตีสุ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป ฯเปฯ ปกติ เมื่อกำลังจะดำเนินการความเป็นปกติสระหลัง ทำรัสสะอาอักษรเป็น อ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมฺหิ ฺณฺตฺตราทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ เพราะปกติศัพท์ในสูตรว่า สรโลโปมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ นั้น ขัดขวางความเป็นปกติไว้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีการลงพหุวจนะ และความเป็นรัสสะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า อวจ, อวจุ (ได้กล่าว) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นแหละ ลงหิยยัตตนีวิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกวจนะ และพหุวจนะ เพราะความไม่มีแห่งอัชชตนีวิภัตติ จึงไม่ต้องทำอาเทสด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการทำความเป็นปกติ ทำรัสสะอาอักษร เป็นอ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมฺหิ ฺณฺตฺตราทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ เพราะปกติศัพท์ในสูตรว่า สรโลโปมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ นั้น ขัดขวางความเป็นปกติไว้แล้ว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๗๘:๔๓๘. สูตรนี้ว่า **อกาโร ทีฆำ ฯเปฯ สุ** (อ อักษรย่อมถึงความเป็นทีฆะ ในเพราะ หิ, มิ และ ม วิภัตติ) ออกมาจากสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วเทม และ โหติ ท่านอาจารย์ย่อมทำการลบ อ ปัจจัยและการอาเทส อ ปัจจัยเป็น เอ ด้วยสูตรว่า โลปญฺเจตฺต ฯเปฯ โร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ รูปแห่งธาตุทั้งหลายอันมี อ ปัจจัยเป็นที่สุดมีอาทิว่า คจฺฉาหิ, คจฺฉ, คจฺฉามิ, คจฺฉาม พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปแห่งธาตุทั้งหลายอันมี อ ปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า คจฺฉามิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำทีฆะ อ อักษรอันเป็นปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า อกาโร ฯเปฯ เมสุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงโดยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉาหิ (จงไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉาหิ ในอรรถแห่ง คมุ-สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้

ลงหิปัญจมีวิภัตติ มัธยมบุรุษ เอกวจนะ ลง อ ปัจจัยด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ ทำอาเทสที่สุดธาตุเป็นจฺฉอักษร ด้วยสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สุ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉามิ, คจฺฉาม (ย่อมไป) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นแหละ เมื่อลงวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท อุตตมบุรุษ ทั้ง เอกวจนะ และพหุวจนะ ลงอปัจจัย อาเทสที่สุดธาตุ เป็นจฺฉ และทำทีฆะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในอุทาหรณ์ว่า คจฺฉาเมฺห (ย่อมไป) นี้ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นแหละ ลงเมฺหวัตตมานาวิภัตติ อัตตโนบท อุตตมบุรุษ พหุวจนะ และลง อ ปัจจัย เมื่อทำอาเทสที่สุดธาตุเป็น จฺฉ อักษรแล้ว ในเพราะเมฺหวิภัตติ เมื่อทำทีฆะ ด้วยสูตรนี้แล้ว เพราะการได้ ม อักษร พึงทราบรูปสำเร็จ

คำมีประมาณเท่านี้ว่า อกาโร ทีฆ หิมิเมสุ ในคำว่า ด้วยมิการศัพท์ ในเพราะหิวิภัตติ อ อักษร ไม่ต้องถึงความเป็นทีฆะได้บ้างนี้ อันท่านกล่าวไว้แล้วนั่นเทียว เพราะความที่ ม อักษรแม้ทั้งสามในบรรดามีอักษร ม อักษร เมฺหอักษร เป็นอักษรที่เสมอกันในการฟัง เมื่อความหมายที่ท่านต้องการ แม้สำเร็จแล้ว ม อักษรเป็นตัวที่เกินมา เพราะความที่ท่านถือเอา มิ อักษร แล้วกล่าวว่า หิมิเมสุ ก็คำที่เกินมา ย่อมให้รู้เนื้อความอื่น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า มิการคฺคหเณน

อุทาหรณ์ว่า คจฺฉหิ (จงไป) เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์ว่า คจฺฉหิ นั้น ลบสระที่สุดธาตุ แห่งคมุธาตุ เมื่อลงหิวิภัตติและอปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นจฺฉอักษร เพราะมิการศัพท์ ขัดขวางความเป็นทีฆะแห่งออักษร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๗๙:๔๕๒. สูตรนี้ว่า **หิ โลปฺ วา** (หิ วิภัตติหลัง อ อักษรย่อมถึงการลบได้บ้าง) ออกมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นทีฆะแห่ง อ อักษร เป็นปัจจัย ด้วยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉาหิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อท่านอาจารย์ลงหิวิภัตติ อ อักษรเป็นปัจจัย และอาเทสที่สุดธาตุเป็น จฺฉ แล้วลบหิอักษรหลัง อ อักษรเป็นปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า หิโลปฺ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิ การิยะ และวิกัปปนะ ความหมายและรูปวิเคราะห์พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉ (จงไป) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉ หลังคมุธาตุ เมื่อลงหิวิภัตติและ อ อักษรเป็นปัจจัยแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จฺฉ อักษร หลัง อ อักษรเป็นปัจจัย ลบหิวิภัตติ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

ในอุทาหรณ์ว่า คม (จงไป) นี้ มีเพียงการไม่อาเทสที่พยัญชนะสุดธาตุเป็น จฺฉ เท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คเมหิ (จงไป) เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น มีเพียงการอาเทสออักษรเป็นปัจจัยนั้น เป็นเออักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า คมย (จงไป) ลบสระที่สุดของคมุธาตุ ลงณยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ ตฺเถ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ขัดขวางการทำวุทธิ ด้วยวาศัพท์ ในสูตรว่า ฆฏาทีนำ วา เพราะความที่คมุธาตุ เป็นธาตุในหมวดฆฏาทิคณะ เมื่อลบณอนุพันธ์ และนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว ลงวิภัตติด้วยสูตรว่า ธาตุปจฺจเยหิ วิภตฺติโย เพราะความที่คมยศัพท์ เป็นธาตุปัจจยันตะ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตตินั้น ลงหิปัญจมีวิภัตติ มัชฌิมบุรุษ เอกวจนะโดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบหิวิภัตตินั้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น ทำทีฆะด้วยสูตรว่า อกาโร ฯเปฯ เมสุ และไม่ลบหิวิภัตติ เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า คจฺฉติ, คมยติ (ย่อมไป) อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๘๐:๔๙๐. สูตรนี้ว่า **โหติสฺสเร ฯเปฯ สสฺส จ** (อ อักษรย่อมถึงความเป็นทีฆะในเพราะ หิ, มิ และ ม วิภัตติ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยวการา จ, อญฺเญสุ จ คือ ในรูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชุหฺวติ ท่านอาจารย์ทำอาเทสอุอักษร อันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของหุธาตุ เป็นวอักษร ด้วยสูตรว่า ยวการา จ แม้ในรูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชุหฺวติ, ชุโหติ ท่านทำวุทธิอุอักษร อันเป็นส่วนประกอบ(ย่อย)ของหุธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันสำเร็จจากหุธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า ชุโหติ เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากหุธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า

เหหิติ, เหหินฺติ, เหติ โหนฺติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำความเป็น เอห โอห และเอ แห่งสระอันเป็นส่วนหนึ่งของหุธาตุ ในเพราะภวิสสันติวิภัตติ และลบสฺสวิภัตติได้บ้าง ในรูปอันสำเร็จจากหุธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า เหหิติ จึงกล่าวสูตรว่า โหติสฺสเร ฯเปฯ สฺสสฺส จ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า โหติสฺสเร แสดงการี คำว่า เอโหเห แสดงการิย คำว่า ภวิสฺสนฺติมฺหิ แสดงนิมิตตสัตตมี คำว่า ติ สฺสสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร คำว่า โหติสฺส ธาตุสฺส สโร ได้แก่ อูอักษร อันเป็นส่วนประกอบ (ย่อย) ของหุธาตุ สระของหุธาตุ ชื่อว่า โหติสฺสร ติอักษร เป็นการแสดงถึงธาตุ เอห ด้วย โอห ด้วย เอ ด้วย ชื่อว่า เอโหเห ในเอโหเหนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ๔ ตัวมี เหหิติ (จักมี, จักเป็น) เป็นต้น ก็บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เหหิติ ในอรรถแห่งศัพท์ที่มีชื่อว่าธาตุอันได้แล้วว่า หู-ภู สตฺตายํ (หู ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) ลง สฺสติภวิสสันตีวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เมื่อสูตรว่า หิโลปิ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสธาตุวันตสระ เป็นเอห และลบสฺส อันเป็นส่วนของวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม ฯเปฯ กมฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ เพียงเป็นพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายแม้ทั้งสอง (โหหิติ, โหหินฺติ จักมี, จักเป็น) นอกนี้ มีเพียงการอาเทสธาตุวันตสระ เป็นโอเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ส่วนในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เหติ, เหนฺติ (จักมี, จักเป็น) ทำอาเทสธาตุวันตสระ เป็นเออักษร (และ) ความมีอิอักษรเป็นอาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกีศัพท์ มีอาทิว่า ภวิสฺสติ (จักมี, จักเป็น) ก็บรรดาอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เหหิติ ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) ลงสฺสติวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะไม่มีความเป็นหูธาตุ ไม่ต้องทำอาเทสวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม เมื่อสูตรว่า อสฺ ฯเปฯ การิเต ตสมไปอยู่ ทำวุทธิธาตุวันตสระ เป็นโอ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อทำอาเทสโออักษรเป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า โหติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) ในอรรถแห่ง หู-ภู สตฺตายํ (หู ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ

ลงอปัจจัยด้วยสูตรว่า ภูวา ฯเปฯ อ ทำวุทธิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบออักษรที่เป็นปัจจัย ด้วยสูตรว่า โลปญฺเจ ฯเปฯ โร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๘๑:๕๒๔. สูตรนี้ว่า **กรสฺส สปจฺจยสฺส กาโห** (อาเทส กร ธาตุกับ [สฺส] วิภัตติเป็น กาห ในเพราะภวิสสันตีวิภัตติได้บ้าง และลบ สฺส) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนีมฺหิ, กรสฺสกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำรูปสำเร็จอันเกิดจากกรธาตุ เพราะทำอาเทสการธาตุเป็นกา ด้วยสูตรว่า กรสฺส ฯเปฯ มฺหิ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกาสิ, อกาสุ หรือเพราะทำอาเทสออักษรอันเป็นส่วนของกอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า กรสฺสากาโร จ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กุรุเต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า กาหติ, กาหนฺติ พึงสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสกรธาตุพร้อมสฺสปัจจัย เป็นกาห ในเพราะภวิสสันติวิภัตติ และเพราะลบสฺสอักษรทั้งสองตัว ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาหติ, กาหนฺติ จึงกล่าวสูตรว่า กรสฺส สปจฺจยสฺส กาโห

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า กรสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า สปจฺจยสฺส แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า กาโห แสดงการิยะ ขยายความว่า บทว่า สปจฺจยสฺส ได้แก่ กรธาตุอันประกอบด้วยปัจจัยกล่าวคือภวิสฺสนฺติวิภัตติ ความหมายนี้ นักศึกษาทั้งหลาย พึงเห็นได้ ด้วยอำนาจแห่งวจนัตถะว่า ปจฺจเยน สห วตฺตตีติ (ย่อมเป็นไปพร้อมกับปัจจัย) อีกนัยหนึ่ง บทว่า สปจฺจยสฺส ได้แก่ กรธาตุ อันประกอบด้วยปัจจัยกล่าวคือภวิสฺสนฺติวิภัตติตามที่กล่าวแล้ว ความหมายนี้ นักศึกษาทั้งหลาย พึงเห็นได้ ด้วยอำนาจแห่งวจนัตถะว่า โส ยถา วุตฺตภวิสฺสนฺติสงฺขา-โต ปจฺจโย ยสฺสาติ (ปัจจัยนั้น กล่าวคือภวิสสันติวิภัตติตามที่กล่าวแล้ว ของวิภัตติใด) อีกนัยหนึ่ง ธาตุพร้อมปัจจัยที่ประกอบด้วย ส อักษร กล่าวคือภวิสสันติวิภัตติ และความหมายนี้ นักศึกษาทั้งหลายพึงเห็นได้ด้วยอำนาจแห่งวจนัตถะว่า ส อิติ ปจฺจโย อสฺสาติ (ปัจจัย ว่า ส ของวิภัตตินั้น) ในเพราะภวิสสันติวิภัตติ ย่อมมีการอาเทสกรธาตุพร้อมปัจจัย เป็นกาห และย่อมลบ ส อักษรทั้งสองตัว กล่าวคือภวิสสันติวิภัตติอย่างแน่นอน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาหติ (จักกระทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า กาหติ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) ลง

สฺสติภวิสสันติวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า หิโลปํ วา, โหติสฺสเรโห ฯเปฯ สฺส จ ตามไป ทำอาเทสกรธาตุ อันประกอบด้วยสฺสปัจจัย เป็นกาห ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบปัจจัยคือสฺสอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กาหิติ (จักกระทำ) เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กาหสิ, กาหถ (จักกระทำ) ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั่นเอง มีเพียงการลงภวิสสันติวิภัตติ มัธยมบุรุษ เอกวจนะและพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า กาหามิ, กาหาม ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั่นเอง ลงภวิสสันติวิภัตติ อุตตมบุรุษ เอกวจนะและพหุวจนะ เมื่อทำอาเทสกรธาตุเป็นกาหและลบสฺสอักษรแล้ว (และ)เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า อกาโร ฯเปฯ สุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกึศัพท์ว่า กริสฺสติ, กริสฺสนฺติ (จักกระทำ) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

เมื่อประโยชน์แห่งความต้องการสำเร็จแล้ว ด้วยคำมีประมาณเท่านั้นว่า การอาเทสกรธาตุเป็นกาห เพราะการตามมาของภวิสฺสนฺติศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง สปจฺจยศัพท์ เป็นศัพท์ที่เกินมา เพราะความที่สปจฺจยศัพท์อันท่านกล่าวแล้ว เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์ จึงกล่าวแล้วว่า สปจฺจยคฺคหเณน

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วกฺขามิ (จักกล่าว) เป็นผลของสปจฺจยศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า วกฺขามิ, วกฺขาม (จักกล่าว) นี้ หลังวจธาตุ ลงสฺสามิและสฺสามวิภัตติ ทำอาเทสวิภัตติทั้งสองเหล่านั้น เป็นขามิ และขาม ด้วยสปจฺจยศัพท์ เมื่อสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ สุ จ ตามไป ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น กอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วจฺฉามิ, วจฺฉาม (จักอยู่) นี้ หลังวสธาตุ ลงสฺสามิ และสฺสามวิภัตติทั้งหลาย เป็นฉามิ และฉาม ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ สุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๓ ในอาขยาตกัปป์ ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๖.๔ อาขฺยาตกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๔

๔๘๒:๕๐๘. สูตรนี้ว่า **ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุ** (อาเทสสระที่สุดของ ทา ธาตุเป็น อำ ในเพราะ มิ และ ม วิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ทาธาตุสฺส ทชฺชำ, ยมฺหิ ทาธ ฯเปฯ มิ คือในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทชฺชามิ, ทชฺชาม ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปคำที่สำเร็จมาจากทาธาตุว่า ทชฺชามิ, ทชฺชาม เพราะทำอาเทสทาธาตุ เป็นทชฺช ด้วยสูตรว่า ทาธาตุสฺส ทชฺชำ และในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทียติ ย่อมทำรูปคำที่สำเร็จมาจากทาธาตุว่า ทียติ เพราะทำอาเทสสระที่สุดธาตุ เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ทาธา ฯเปฯ มี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่สำเร็จมาจากทาธาตุ ในรูปอุทาหรณ์ว่า ทมฺมิ, ทมฺม พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปคำทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสออักษร อันเป็นส่วนประกอบ (ย่อย) ของธาตุ เป็น อำ ในเพราะวิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือมิ และ ม หนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทมฺมิ, ทมฺม จึงกล่าวสูตรว่า ทาทนฺตสฺสำ มิเมสุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทมฺมิ, ทมฺม (ย่อมให้) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ทมฺมิ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงมิและมวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท อุตตมบุรุษทั้งเอกวจนะ และพหุวจนะ ทำอาเทสอาอักษรอันเป็นส่วนประกอบของธาตุ เป็นอำ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตำ ตามไปอยู่ ทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๘๓:๕๒๗. สูตรนี้ว่า **อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต** (พฤทธิ์[สระของธาตุ]ซึ่งมิได้มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุดในเพราะการิตปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำความที่ออักษร และอุวัณณะ เป็นวุทธิ ด้วยสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี เมื่อมีคำถามว่า ความเป็นวุทธิ ย่อมมีแก่ธาตุทั้งหลายเหล่าไหน ? ในเพราะปัจจัยชนิดไหนอยู่หนปลาย ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ความเป็นวุทธิ ย่อมมีแก่ธาตุทั้งหลาย ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยค ในเพราะการิตปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และภาวสัตตมี ขยายความว่า ในบทว่า อสฺโยคนฺโต นี้ ได้แก่ อื่นจากสระที่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด จริงอยู่ ในสูตรนี้ ออักษร มีความหมายว่า อื่น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ (ย่อมให้ทำ) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ก็ในอุทาหรณ์ว่า กาเรติ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในความหมายว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง สามารถทำ บุคคลอื่นย่อมกล่าวกระตุ้นเตือนบุคคลนั้น อย่างนี้ว่า “ท่าน จงทำ” อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำให้ทำ ลงเณปัจจัย และตั้งเณปัจจัยชื่อว่าการิตะด้วยสูตร ธาตูหิ ฯเปฯ ตฺวตฺเถ เมื่อลบณอักษรเป็น อนุพันธ์แล้ว ทำปริภาสาด้วยสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจา ฯเปฯ ทฺธี หลังกรธาตุลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุปจฺจเยหิ ฯเปฯ โย เพราะความที่คำว่ากาเร นี้เป็นธาตุปัจจยันตะ เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตตินั้น เมื่อลงวัตตมานาวิภัตติ ปรสฺสปท ปฐมบุรุษ เอกวจนะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

บทว่า จินฺตยติ เป็นอุทาหรณ์ของกึศัพท์ ในบรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จินฺตยติ (ย่อมคิด) ในอรรถแห่ง จินฺต จินฺตายํ (จินฺต ธาตุในความหมายว่า “คิด”) เมื่อลงวัตตมานาวิภัตติ ปรสฺสปท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ตามไป ลงณยปัจจัยในอรรถของตนเอง ด้วยสูตรว่า จุราทิโต เณณยา ตั้งให้เหมือนการิตปัจจัย ด้วยสูตรว่า การิตํ ฯเปฯ พนฺโธ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว ไม่ต้องทำวุทธิด้วยสูตรนี้ เพราะความที่จินฺตธาตุ เป็นธาตุมีพยัญชนะสังโยค เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า มนฺตยติ ในอรรถแห่ง มนฺต คุตฺตภาสเน (มนฺต ธาตุในความหมายว่า “ปรึกษา” [กล่าวลับๆ]) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๘๔:๕๔๒. สูตรนี้ว่า **ฆฏาทีนํ วา** (พฤทธิ์[สระของ]ธาตุฆฏาทิคณะซึ่งมิได้มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด ในเพราะการิตปัจจัยตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต คือท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า กาเรติ เพราะทำวุทธิออักษร อิวัณณะและอุวัณณะ ด้วยสูตรว่า อสํ ฯเปฯ การิเต ในเพราะการิตปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า กาเรติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำมีอาทิว่า ฆาเฏติ ในเพราะการิตปัจจัยพึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อ

จะแสดงว่า ในเพราะการิตปัจจัย ย่อมมีการทำวุทธิฆฏาทิคณะธาตุ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ฆฏาทีนำ วา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี และวิกัปปนัตถะ อาทิศัพท์ในสูตรนี้มีอรรถว่าปการัตถะ (ฉะนั้น) สำหรับธาตุที่ไม่มีสังโยคเป็นที่สุด ย่อมทำวุทธิได้บ้าง คณธาตุนั้น ได้แก่ ฆฏาทิคณะธาตุ ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า คณะธาตุนี้ ได้แก่ อาคติคณธาตุ (กลุ่มธาตุที่มีวิธีการทางไวยากรณ์เหมือนกัน) ความหมายของคำว่าอาคติคณะนั้นดังนี้ ธาตุคณะนี้ ชื่อว่า อาคติคณะ ขยายความว่า เป็นคณะที่เกินมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ฆาเฏติ (ย่อมให้สืบต่อ, ย่อมให้พยายาม) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ฆาเฏติ ในอรรถแห่ง ฆฏ เจตายำ (ฆฏ ธาตุในความหมายว่า “คิด รู้ จงใจ”) นี้ ในอรรถว่า กาเรติ บุคคลผู้ใช้บุคคลผู้สามารถทำให้ทำนี้ลงเณปัจจัยเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำวุทธิด้วยสูตรนี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะความที่กาเรศัพท์นี้ เป็นธาตุปัจจยันตศัพท์ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๔๘๕:๔๓๔. สูตรนี้ว่า **อญฺเณสุ จ** (ให้พฤทธิ์ธาตุซึ่งไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่หลัง และ [ให้พฤทธิ์]ปัจจัยอื่น ในเพราะปัจจัยอื่น[จากการิตปัจจัย]ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า อสโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า กาเรติ เพราะทำวุทธิ ออักษร อิวัณณะและอุวัณณะ ด้วยสูตรว่า อสำ ฯเปฯ การิเต ในเพราะการิตปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า กาเรติ เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้นรูปคำทั้งหลายอันมีปัจจัยตัวอื่นเป็นที่สุด ในคำมีอาทิว่า ชยติ, โหติ, ภวติ พึงสำเร็จรูป ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะทำวุทธิออักษร อิวัณณะและอุวัณณะ อันมีปัจจัยตัวอื่นเป็นที่สุดในรูปคำทั้งหลายมีอาทิว่า ชยติ, โหติ, ภวติ จึงกล่าวสูตรว่า อญฺเณสุ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และสมุจจยะ คำว่า อญฺเณสุ ได้แก่ในปัจจัยทั้งหลายเหล่าอื่น จากการิตปัจจัยเหล่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภวติ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว วาศัพท์ที่ตามมาจากสูตรว่า ฆฏาทีนำ วา มีอรรถว่า ววัตถิตวิภาสา เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

(เพราะ วา ศัพท์นั้น)

อิวณฺณุวณฺณนฺตานญฺจ ลหูปนฺตาน ธาตุนำ
อิวณฺณุวณฺณานเมว วุทฺธิ โหติ ปรสฺส น.
ยุวณฺณานมปิ ยณุณา- นนิฏฺฐาทีสุ วุทฺธิ น
ตุทาทิสฺสาวิกรเณ น เฉตฺวาทีสุ วา สิยาติ.[๕๔]

ให้พฤทธิ์ อิ วัณณะและ อุ วัณณะของธาตุที่มี อิ วัณณะ และ อุ วัณณะอยู่หลัง และของธาตุที่มีลหุอยู่ใกล้กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เท่านั้น ไม่ให้พฤทธิ์สระอื่น

ไม่ต้องพฤทธิ์ อิ วัณณะและ อุ วัณณะ ในเพราะ ย, ณุ, ณา, นา และ นิฏฐ ปัจจัย เป็นต้นไม่ต้องพฤทธิ์ ตุท ธาตุ เป็นต้น ในเพราะ อ วิกรณปัจจัย พึงพฤทธิ์ในตัวอย่างว่า เฉตฺวา เป็นต้น ได้บ้าง

ในคาถานั้น มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

สำหรับธาตุทั้งหลายที่เป็นไปโดยมีลหุอยู่ใกล้พยัญชนะ และสำหรับธาตุทั้งหลายที่มีอิวัณณะและอุวัณณะเป็นที่สุด ย่อมทำวุทธิอิ วัณณะ และอุวัณณะได้ บทว่า **ปรสฺส น** มีความหมายว่า ออักษรอย่างอื่น ไม่ต้องทำวุทธิ อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ปรสฺส น** มีความหมายว่า ไม่ต้องทำวุทธิอิวัณณะและอุวัณณะทั้งหลายแห่งธาตุอื่น จากธาตุที่กล่าวอย่างนี้

จริงอยู่ ด้วยบทว่า **อิวณฺณุวณฺณนฺตานำ** ท่านย่อมแสดงว่า สำหรับธาตุที่เป็นอการันต์ ไม่ต้องทำวุทธิด้วยสูตรนี้ ด้วยบทว่า **ลหูปนฺตานำ** ท่านย่อมแสดงว่า ไม่ต้องทำวุทธิ อิวัณณะและอุวัณณะ อันเป็นที่สุดแห่งธาตุทั้งหลาย ที่มีทฆะสระอยู่ต้นธาตุ เช่น บทมีอาทิว่า ชีวติ, ปูรติ

บทว่า **ยุวณฺณานำ** ได้แก่ แม้อิวัณณะและอุวัณณะทั้งหลาย ในเพราะยณุณาปัจจัย คือ ในเพราะยปัจจัยและณุณาปัจจัย บทว่า **นนิฏฺฐาทีสุ** ได้แก่ ตปัจจัย ตวนฺตุปัจจัย และตาวีปัจจัยด้วย**อาทิ**ศัพท์ ท่านย่อมสงเคราะห์เอาตุนปัจจัย มานปัจจัย และอนฺตปัจจัยเป็นต้น ในรูปสำเร็จว่า ตุทติ, ตุทนฺติ (ย่อมแทง) ไม่ต้องทำวุทธิตุนาทิคณะธาตุ ในเพราะวิกรณปัจจัย

[๕๔] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๓๔, รูปเภท. คาถาที่ ๔๑-๒

หนปลาย แต่ในรูปคำที่มีตุนาทิปัจจัยเป็นที่สุดมีอาทิว่า เฉตฺวา พึงทำวุทธิได้บ้าง เช่นคำว่า เฉตฺวา หรือ ฉิตฺวา (ตัดแล้ว) และ เภตฺวา หรือ ภิตฺวา (ผ่าแล้ว)

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อภิสุโณติ (ย่อมรับคำ), สวุโณติ (ย่อมสำรวม) เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอรรถแห่ง สุธาตุ ในความหมายว่า “ฟัง” ลงอภิ อุปสรรคเป็นบทหน้า วุธาตุ ในความหมายว่า “สำรวม” ลงอภิ อุปสรรคเป็นบทหน้านี้ ลงณุปัจจัย เมื่อทำวุทธิอุอักษร อันเป็นสระที่สุดของณุปัจจัย เป็นโออักษร ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่งในสังคหคาถานี้ ด้วยบาทคาถาว่า **อิวณฺณุวณฺณนฺตานญฺจ** นี้ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชยติ (ย่อมชนะ), ภวติ, โหติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) การถือเอาอิวัณณะและอุวัณณะอันเป็นส่วนของ ชิธาตุ ภูธาตุ และหูธาตุ ด้วยบทว่า ลหูปนฺตานำ ท่านย่อมแสดงเหมือนการถือเอาการทำวุทธิแห่งบทสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า โมทติ (ย่อมบันเทิง), โจเทติ (ย่อมกระตุ้นเตือน) (และ) ย่อมแสดงเหมือนว่าการไม่ถือเอาการทำวุทธิธาตุที่เป็นทีฆะซึ่งมีพยัญชนะอยู่ใกล้ เช่นในบทสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชีวติ (ย่อมอยู่), ปูรติ (ย่อมเต็ม)

๔๘๖:๕๔๓. สูตรนี้ว่า **คุหทุสานำ ทีฆำ** (สระของ คุห และ ทุส ธาตุย่อมถึงความเป็นทีฆะในเพราะการิตปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า อส์โยคนฺตสิส ฯเปฯ เต คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำความเป็นวุทธิแห่งอักษร อิวัณณะ และอุวัณณะ อันเป็นส่วนประกอบของธาตุที่ไม่มีสังโยคเป็นที่สุดในเพราะการิตปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า คูหยติ, ทูสยติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีการิตปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่งการทำทีฆะ เพราะปฏิเสธการทำวุทธิ จึงกล่าวสูตรว่า คุหทุสานำ ทีฆำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐีการี และการิยะ

ในอุทาหรณ์ว่า คูหยติ (ย่อมให้ปกปิด) ในอรรถแห่ง คุห สำวรเณ (คุห ธาตุในความหมายว่า “ปกปิด”) นี้ ลงณปัจจัยด้วยสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ ตฺเถ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ห้ามการทำวุทธินั้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำทีฆะอันเป็นส่วนประกอบของคุหธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อ

ลบณอนุพันธ์แล้ว ลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุปจฺจเยหิ วิภตฺติโย เพราะความที่คำศัพท์ว่า คูหย นี้ เป็นธาตุปัจจัย เมื่อเกิดความสงสัยในความไม่แน่นอนแม้แห่งวิภัตตินั้น เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๘๗:๔๗๘. สูตรนี้ว่า **วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย** (อาเทส ว ของ วจ, วส และ วห ธาตุเป็นต้นเป็น อุ อักษรในเพราะ ย ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายเหล่านี้ว่า วจสฺสชฺชตนีมฺหิ มกาโร โอ, วจ วาวุ, วสโต อุตฺถ, วส วา วุ, หนฺเตหิ โห หสฺส โฆ วา อทหนหานำ คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำความเป็นโออักษรของส่วนประกอบของวจธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า อโวจ เป็นต้น ด้วยสูตรว่า วจสฺสชฺชตนีมฺหิ ฯเปฯ โอ

ย่อมทำความเป็น อุ อักษรแห่ง ว อักษร ลบพยัญชนะที่สุดธาตุและทำเทฺวภาว ต อักษร ในเพราะ ต ปัจจัยหนปลาย ในรูปสำเร็จมีอาทิว่า อุตฺตำ ที่ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยสูตรว่า วจ วา วุ

ย่อมทำอาเทส ต ปัจจัยที่อยู่หลังวสธาตุ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น อุตฺถ ในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า วุตฺโถ ด้วยสูตรว่า วสโต อุตฺถ

ย่อมทำรูปคำอันสำเร็จจาก วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ เพราะทำอาเทส ว อักษร เป็นอุอักษร แล้วลง ว อักษรเป็นอาคม หรือทำอาเทส อ อักษรอันเป็นส่วนประกอบของ ว อักษรเป็น อุ ในรูปสำเร็จมีอาทิว่า อุสิโต, วุสิโต ด้วยสูตรว่า วส วา วุ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปคำ ที่สำเร็จจาก วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ ซึ่งมีรูปอุทาหรณ์มีอาทิว่า วุจฺจติ วุสฺสติ วุยฺหติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปคำที่สำเร็จจาก วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทส อ อักษรอันเป็นส่วนประกอบของวจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุเหล่านั้น ในเพราะ ย ปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ว่า วุจฺจเต, วุสฺสติ, วุยฺหติ จึงกล่าวสูตรว่า วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐี การิยะ สัมพันธฉัฏฐี และนิมิตตสัตตมี

ในอุทาหรณ์ว่า อุจฺจเต (อันเขาย่อมกล่าว) นี้ ในอรรถแห่ง วจ วิยตฺติยำ วาจายำ (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) วจ ภาสเน (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูด) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติ อัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลง ย ปัจจัย

ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ทำอาเทส ว อักษรต้นธาตุเป็น อุ อักษร ด้วยสูตรนี้ หรือ ทำอาเทส อ อักษรอันเป็นส่วนประกอบของ ว อักษรเป็น อุ อักษร เมื่อสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ตามไปอยู่ทำอาเทส ย ปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ วรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺคย ฯเปฯ นฺตสฺส ทำอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุจฺจติ (อันเขาย่อมกล่าว) นี้ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลง เตวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่ออาเทสเตวิภัตติ เป็นติอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุสฺสติ (อันเขาย่อมอยู่) ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัย”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติ อัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ และ ย ปัจจัย แล้ว ทำอาเทส ย ปัจจัยเป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ ทำอาเทส ว อักษรตัวหน้าของธาตุเป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ลง วิ อักษรเป็นอาคมด้วยเตสุวุทฺธิ สูตร เมื่ออาเทสเตวิภัตติเป็นติอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุยฺหติ (ย่อมลอยไป, ย่อมถูกน้ำพัดไป) ในอรรถแห่ง วห ปาปุเณ (วห ธาตุในความหมายว่า “ให้ถึง, นำไป”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และ ย ปัจจัย แล้ว ทำสลับ ย อักษร ในฐานะ ห อักษร และ ห อักษร ในฐานะ ย อักษร ด้วยอำนาจแห่งการสลับเสียงกัน ด้วยสูตรว่า หวิปริยโย โล วา นำพยัญชนะประกอบสระหลัง เมื่ออาเทสเตวิภัตติเป็นติอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วุหฺหติ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้ว เมื่อทำ อาเทส ย ปัจจัย เป็น ล อักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๘๘:๔๘๑. สูตรนี้ว่า **หวิปริยาโย โล วา** (การสลับเสียง ห ย่อมมีในเพราะ ย ปัจจัย และอาเทส ย เป็น ล ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า วจวสวหาทีนมุกาโร วสฺส เย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสวอักษร แห่งธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ เป็นอุอักษร ในเพราะยปัจจัย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วุยฺหติ, วุหฺหติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ(แห่งธาตุทั้งหลาย)มีอาทิว่า วจธาตุ วสธาตุ และวหธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า วุยฺหติ, วุหฺหติ พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำสลับยอักษร ในฐานะหอักษร และหอักษร ในฐานะยอักษร ด้วยอำนาจแห่งการสลับเสียงกัน ของพยัญชนะที่สุดธาตุ และยปัจจัย ในเพราะยปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า หวิปริยาโย โล วา

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า หวิปริยาโย แสดงการิยะ คำว่า โล แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า ในเพราะ ย ปัจจัยหนปลาย ย่อมมีการสลับเสียงด้วยอำนาจแห่งการสลับเสียง ย อักษรไว้หน้า ห อักษร หรืออาเทส ย อักษรเป็น ล อักษร เมื่อท่านกล่าวว่า ล โดยสามัญ ย่อมทราบว่า แห่ง ห อักษรนั่นเอง (เป็นการสลับเสียง ล อักษรไว้หน้า ห อักษรนั่นเอง)

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ในหนหลังนั่นแหละ

๔๘๙:๕๑๙. สูตรนี้ว่า **คหสฺส เฆ ปฺเป** (อาเทส คห ธาตุเป็น เฆ ในเพราะ ปฺป วิกรณปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า หโลโป ณฺหามฺหิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จแห่งคหธาตุว่า คณฺหาติ เพราะทำการลบ ห อักษร อันเป็นอักษรที่สุดธาตุ ในเพราะณฺหาปัจจัย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คณฺหาติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งคหธาตุว่า เฆปฺปติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จนั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสคหธาตุทั้งตัวนั่นแหละเป็นเฆ ในเพราะปฺป ปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า คหสฺส เฆ ปฺเป

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า เฆปฺปติ (ย่อมถือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ และปฺปปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสคหธาตุ เป็นเฆ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๔๙๐:๕๑๘. สูตรนี้ว่า **หโลโป ณฺหามฺหิ** (ลบ ห ของ คห ธาตุในเพราะ ณฺหา ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า คหาทิโต ปฺปณฺหา คือ ท่านอาจารย์ ลงณฺหาปัจจัย หลังคหธาตุด้วยสูตรว่า คหาทิโต ปฺปณฺหา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ว่า คณฺหาติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์นั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะลบหอักษร ในเพราะณฺหาปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า หโลโป ณฺหามฺหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๙๑:๕๒๓. สูตรนี้ว่า **กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหิ** (อาเทส กร ธาตุเป็น กาส ในเพราะอัชชตนีวิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อุตฺตโมกาโร, กรสฺสกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จแห่งกรธาตุ ว่า กุรุเต เพราะทำอาเทสออักษรที่กอักษร อันเป็นส่วนประกอบของกรธาตุ เป็นอุอักษร และทำอาเทสออักษรที่รอักษรเป็นอุ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า อุตฺตโมกาโร, กรสฺสกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จของกรธาตุ มีอาทิว่า อกาสิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จของกรธาตุ มีอาทิว่า อกาสิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสกรธาตุ เป็นกาส ในเพราะอัชชตนีวิภัตติ จึงกล่าวสูตรว่า กรสฺส ฯเปฯ มฺหิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกาสิ, อกาสุ (ได้ทำแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อกาสิ หลังกรธาตุ เมื่อสูตรว่า กาเล, อปจฺจกฺเข ฯเปฯ เต, หิยฺโย ฯเปฯ หิยฺยตนี ตามไปอยู่ ลงอีอัชชตนีวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า สมีเปชฺชตนี เมื่อสูตรว่า หวิปริยาโย โล วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสกรธาตุ เป็นกาส ด้วยสูตรนี้ ทำรัสสะอีอักษร เป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นแหละ ลงออักษรเป็นอาคมต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ ปตฺตีสุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า กรสฺส กาสมชฺชตนิมฺหิ เมื่อจะแสดงผลแห่งวาศัพท์นั้น เพราะความที่บทว่า กาสตฺตำ อันท่านอาจารย์กล่าวแล้วโดยการแสดงภาวะ จึงกล่าวว่า กาสตฺตำ โดยการแสดงภาวะ บรรดาอุทาหรณ์ของการแสดงภาวะนั้น อุทาหรณ์ว่า อโหสิ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) ในอรรถแห่ง หู, ภู สตฺตายำ (หู, ภู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลงอีอัชชตนีวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ลงสอักษรเป็นอาคม และทำวุทธิ ด้วยกาสตฺตศัพท์ ความเป็นรัสสะ แห่งอีอักษร ย่อมมี

ในอุทาหรณ์ว่า อทาสิ (ได้ให้แล้ว) นี้ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงอีอัชชตนีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสอักษรเป็นอาคม และลงออักษรเป็นอาคมแล้ว ความเป็นรัสสะ แห่งอีอักษร ย่อมมี

๔๙๒:๔๙๙. สูตรนี้ว่า **อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป จ** (อาเทส มิ และ ม วิภัตติหลัง อส ธาตุเป็น มฺหิ และ มฺหา [ตามลำดับ]ได้บ้าง และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า อสพฺพธาตุเก ภู คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จแห่งอสธาตุว่า ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ เพราะทำอาเทสอสธาตุเป็นภู ในเพราะอสัพพธาตุ กวิภัตติ ด้วยสูตรว่า อสพฺพธาตุเก ภู ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภวิสฺสติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากอสัพพธาตุกธาตุว่า อมฺหิ อมฺห พึงสำเร็จได้อย่างไร ? คือท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงมิและมวิภัตติหลังอสธาตุ เพราะทำอาเทสวิภัตติเหล่านั้นเป็นมฺหิ และมฺหา และเพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อมฺหิ, อมฺห จึงกล่าวสูตรว่า อสสฺมา ฯเปฯ โลโป จ

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วยอวธิ สัมพันธฉัฏฐี การี การิยะ และสัมปิณฑนะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อมฺหิ, อมฺห (ย่อมมี, ย่อมเป็น) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อมฺหิ, อมฺห หลังอสธาตุ ลงมิและมวิภัตติ เมื่อสูตรว่า หวิปริยา ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสมิวิภัตติเป็นมฺหิ และอาเทสมวิภัตติ เป็นมฺห ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๙๓:๔๙๘. สูตรนี้ว่า **ถสฺส ตฺถตฺตํ** (อาเทส ถ วิภัตติหลัง อส ธาตุเป็น ตฺถ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อสสฺมา ฯเปฯ โป จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจาก อสธาตุว่า อมฺหิ อมฺห เพราะทำอาเทสมิอักษร เป็นมหฺ มอักษร เป็นมฺห ด้วยสูตรว่า อสสฺมา ฯเปฯ โป จ และลบที่สุดธาตุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ อันสำเร็จจากอสธาตุว่า อตฺถ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ อันสำเร็จจากอสธาตุว่า อตฺถ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสถวิภัตติ หลังอสธาตุ เป็นตฺถ จึงกล่าวสูตรว่า ถสฺส ตฺถตฺตํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

รูปอุทาหรณ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๙๔:๔๙๕. สูตรนี้ว่า **ติสฺส ตฺถิตฺตํ** (อาเทส ติ วิภัตติหลัง อส ธาตุเป็น ตฺถิ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ) นัยแห่งการออกมาจากสูตร พึงรู้ได้โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๔๙๕:๕๐๐. สูตรนี้ว่า **ตุสฺส ตฺถุตฺตํ** (อาเทส ตุ วิภัตติ[ของปัญจมี]หลัง อส ธาตุเป็น ตฺถุ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ) แม้นัยแห่งการออกมาจากสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๔๙๖:๔๙๗. สูตรนี้ว่า **สิมฺหิ จ** (ลบพยัญชนะที่สุดของ อส ธาตุ ในเพราะสิวิภัตติ) แม้นัยแห่งการออกมาจากสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

แม้อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายนั่นเทียว

๔๙๗:๔๗๗. สูตรนี้ว่า **ลภสฺมา อีอึนํ ตฺถตฺถํ** (อาเทส อี และ อึ วิภัตติหลัง ลภธาตุ เป็น ตฺถ และ ตฺถํ [ตามลำดับ] และลบ[พยัญชนะ]ที่สุดธาตุได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ คือ ท่านอาจารย์ ทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันสำเร็จจากลภธาตุว่า ลพฺภเต ลพฺภนฺเต เพราะทำ ย ปัจจัยเป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายอันสำเร็จจากลภธาตุว่า อลตฺถ, อลตฺถํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสอีวิภัตติ และอึวิภัตติ ซึ่งลงหลังลภธาตุ เป็นตฺถ และตฺถํ และเพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า ลภสฺมา ฯเปฯ ตฺถํ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ ฉัฏฐีการี และการิยะ

ความหมาย และอุทาหรณ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๙๘:๔๘๐. สูตรนี้ว่า **กุธสฺมา ที จฺฉิ** (อาเทส อี วิภัตติหลัง กุส ธาตุเป็น จฺฉิ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ลภสฺมา ฯเปฯ ตฺถตฺถํ คือ ท่านอาจารย์ทำรูปสำเร็จ เพราะอาเทสอีวิภัตติ เป็นตฺถ ด้วยสูตรว่า ลภสฺมา ฯเปฯ ตฺถตฺถํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จ อันมีอีวิภัตติเป็นที่สุดว่า อกฺโกจฺฉิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จอันมีอีวิภัตติเป็นที่สุดในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกฺโกจฺฉิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสอีวิภัตติ ที่ลงหลังกุธธาตุ เป็นจฺฉิ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า กุธสฺมา ที จฺฉิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ ฉัฏฐีการี และการิยะ
ความหมาย และอุทาหรณ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๔๙๙:๔๘๐. สูตรนี้ว่า **ทาธาตุสฺส ทชฺชํ** (อาเทส ทา ธาตุเป็น ทชฺช ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุ คือท่านอาจารย์ย่อมทำรูปอุทาหรณ์อันสำเร็จจาก ทาธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทมฺมิ, ทมฺม เพราะทำอาเทสสระที่สุดของทาธาตุ เป็นอ ในเพราะมิและมวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายอันสำเร็จจากทาธาตุ ทชฺชามิ, ทชฺเชยฺย, ททามิ, ทเทยฺย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จที่สำเร็จจากทาธาตุ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทชฺชามิ, ทชฺเชยฺย ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสทาธาตุ เป็นทชฺช จึงกล่าวสูตรว่า ทาธาตุสฺส ทชฺชํ

ในอุทาหรณ์ว่า ทชฺชามิ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงมิวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เมื่อสูตรว่า หวิปริยาโย โล วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสทาธาตุ เป็นทชฺช ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า อกาโร ทีฆ ฯเปฯ เมสุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ทชฺเชยฺย (พึงให้) ลงเอยฺยวิภัตติ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็น ปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ททามิ (ย่อมให้), ทเทยฺย (พึงให้) เป็นผลของวาศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์ เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ททามิ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงมิวิภัตติ ทำเทฺวภาวะอักษรต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิวณฺณาน ฯเปฯ โว จ ตั้งอักษรที่ ทำเทฺวภาวะนั้นชื่อว่า อัพภาส เพราะอาศัยอัพภาสนั้นนั่นเอง เมื่อทำรัสสะสระที่สุดแห่ง อัพภาส ด้วยสูตรว่า รสฺโส แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงเอยฺยวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๐๐:๔๘๖. สูตรนี้ว่า **วทสฺส วชฺชํ** (อาเทส วท ธาตุเป็น วชฺช ได้บ้าง) ออกมาจาก สูตรว่า วจ วา วุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ อันสำเร็จมาจากวจธาตุ ในอุทาหรณ์ มีอาทิว่า อุจฺจติ, วุจฺจติ เพราะทำอาเทสสระเบื้องต้นของธาตุ เป็นอุอักษร เมื่อมีคำถาม ว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์อันสำเร็จจากวทธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า วชฺชามิ,

วชฺเชยฺย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จจากวทธาตุเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วชฺชามิ, วชฺเชยฺย ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสวทธาตุทั้งตัวนั่นเทียว เป็นวชฺช จึงกล่าวสูตรว่า วทสฺส วชฺชำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วชฺชามิ (ย่อมกล่าว), วชฺเชยฺย (พึงกล่าว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า วชฺชามิ ในอรรถแห่ง วท วิยตฺติยำ วาจายำ (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงมิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ตามไปอยู่ ลง อ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ ลบอปัจจัยนั้น ด้วยสูตรว่า โลปญฺจ ฯเปฯ โร เมื่อสูตรว่า หวิปริ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสวทธาตุทั้งตัว เป็นวชฺช ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า ทีฆำ ฯเปฯ สุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วชฺเชยฺย (พึงกล่าว) นี้ ลงเอยฺยวิภัตติ ลงอปัจจัย เมื่อลบออักษรแล้ว และเมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๐๑:๔๔๓. สูตรนี้ว่า **คมิสฺส ฆมฺมำ** (อาเทส คมุ ธาตุเป็น ฆมฺม ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สุ คือท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของคมุธาตุ เพราะทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นจฺฉ ในเพราะปัจจัยและวิภัตติทั้งหลายทั้งปวง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า คจฺฉติ ด้วยสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สพฺพาสุ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของคมุธาตุ ในอุทาหรณ์ว่า ฆมฺมตุ, ฆมฺมาหิ, ฆมฺมามิ (จงไป) พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของคมุธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ฆมฺมตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสคมุธาตุ เป็นฆมฺม จึงกล่าวสูตรว่า คมิสฺส ฆมฺมำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

แม้รูปอุทาหรณ์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉติ (ย่อมไป) เป็นอุทาหรณ์ของกึศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๐๒:๔๙๓. สูตรนี้ว่า **ยมฺหิ ทาธามาธาหาปามหมถาทีนมี** (อาเทส[สระหลังของ] ทา, ธา, มา, ฐา, หา, ปา, มห และ มถ ธาตุเป็นต้น เป็น อี ในเพราะ ย ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ทาธาตุสฺส ทชฺชุ, ธา ติฏฺโฐ, ปา ปิโว, หสฺส โช และออกมาจากอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ธาติ, เมติ, มหติ, มนฺติ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปอุทาหรณ์ทั้งหลายอันเป็นรูปสำเร็จของทาธาตุ ธาธาตุ ปาธาตุ และหาธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ทชฺชามิ, ทชฺชาม, ติฏฺฐติ, ติฏฺฐนฺติ, ปิวติ, ปิวนฺติ และธาติ, ธนฺติ, ชหาติ ชหนฺติ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ทาธาตุสฺส ทชฺชุ, ธา ติฏฺโฐ, ปา ปิโว, หสฺส โช และรูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จ ของมาธาตุ ธาธาตุ และมถธาตุ เหล่าอื่น ย่อมมีได้ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จ ของธาตุตามที่กล่าวแล้วมีอาทิว่า ทียติ, ธียติ, มียติ, ฐียติ, หียติ, ปียติ, มหียติ, มถียติ พึงสำเร็จ ในเพราะยปัจจัยได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสส่วยประกอบของธาตุตามที่กล่าวแล้ว เป็นอีอักษร แม้ในเพราะยปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี

ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทียติ (ทาน อันชน ย่อมถวาย) ก็ บรรดาอุทาหรณ์หล่านั้น ในอุทาหรณ์ว่า ทียติ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติ อตฺตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ เมื่อลงยปัจจัยด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ทำอาเทส อาอักษรอันเป็นส่วนประกอบของธาตุ เป็นอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า กฺวจิ ฯเปฯ คมา จ ตามไป เมื่อทำอาเทสอัตตโนบท เป็นปรัสสบท ด้วยสูตรว่า อตฺตโน ปทานิ ฯเปฯ ตฺตํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธียติ (ธรรม อันภิกษุ ย่อมทรงไว้) ในอรรถแห่ง ธา ธารเณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มียติ (ข้าวเปลือก อันชน ย่อมตวง) ในอรรถแห่ง มา มาเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฐียติ (อันเขา ดำรงอยู่) ในอรรถแห่ง ฐา สมฺปฏิจฺฉนสทฺเทสุ ((ฐา ธาตุในความหมายว่า “ปะปนกัน”) ฐา คตินิวตฺติมฺหิ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หียติ (กรรม อันชน ย่อมละ) ในอรรถแห่ง หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปียติ (น้ำ อันเขา ย่อมดื่ม) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) ปา รกฺขเณ (ปา ธาตุในความหมายว่า “รักษา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มหียติ (พระพุทธเจ้า อันชน ย่อมบูชา) ในอรรถแห่ง มห ปูชายํ (มห ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มถียติ (ข้าศึกอันพระราชาย่อมย่ำยี) ในอรรถแห่ง มถ วิโลฬเน (มถ ธาตุในความหมายว่า “กวน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๐๓:๔๘๕. สูตรนี้ว่า **ยชสฺสาทิสฺสิ** (อาเทสพยัญชนะต้นของ ยช ธาตุเป็น อิ ในเพราะ ย ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสธาตวันตะเป็นอีอักษร ในเพราะยปัจจัยหนปลาย ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี เมื่อมีคำถามว่า ในเพราะยปัจจัยหนปลาย ต้องอาเทสธาตะวันตะเท่านั้นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะยปัจจัยหนปลาย ไม่จำต้องอาเทสธาตวันตะเสมอไป จะอาเทสอักษรต้นธาตุได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ยชสฺสาทิสฺสิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ยชสฺส แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า อาทิสฺส แสดงการี คำว่า อิ แสดงการิยะ สูตรนี้ เป็นวิธีสูตร ขยายความว่า ในเพราะยปัจจัยหนปลาย อาเทสยอักษร อันเป็นอักษรตัวหน้าของธาตุนี้คือ ยช เป็นอิอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า อิชฺชเต (พระพุทธเจ้า อันเรา ย่อมบูชา) ในอรรถแห่งศัพท์มีชื่อว่าธาตุเป็นต้นอันได้แล้วว่า ยช เทวปูชาสงฺคหกรณทานธมฺเมสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า “การบวงสรวงเทพเจ้า, ทำการรวบรวม และให้”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติ อัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสยอักษรเป็น อิ อักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ตามไปอยู่ ทำอาเทสยอักษร พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น จ วรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส ฯเปฯ สธาตฺวนฺตสฺส เมื่อทำอสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๐๔:๔๗๐. สูตรนี้ว่า **สพฺพโต อุํ อีสุ** (อาเทส อุํ วิภัตติหลังธาตุทั้งปวงเป็น อีสุ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี, ยชสฺสาทิสฺสิ คือ ท่านอาจารย์ ทำอาเทสที่สุดธาตุ และพยัญชนะตัวหน้าของธาตุ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี,

ยชสฺสาทิสฺสิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อุปสงฺกมึสุ เป็นต้น พึงสำเร็จได้แม้ด้วยการอาเทสปัจจัยได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุปสงฺกมึสุ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพโต อุ อึสุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การี และการิยะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า อุปสงฺกมึสุ (เข้าไปหาแล้ว) ในอรรถแห่ง กมุ ปทวิกฺเขเป (กมุ ธาตุ ในความหมายว่า “ย่างเท้า”) ลงอุปอุปสัค และสอุปสัคเป็นบทหน้านี้ ลงอุอัชชตนีวิภัตติ เมื่อทำอาเทสอุวิภัตตินั้นเป็นอึสุ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า นิสีทึสุ (นั่งแล้ว) ในอรรถแห่ง สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ (สท ธาตุ ในความหมายว่า “แผ่ไป และสุดสิ้นการเดิน [คือ นั่ง]”) ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้านี้ ลง อุอัชชตนีวิภัตติ ทำอาเทส สท เป็นสีท ด้วยสูตรว่า สทสฺส สีทตฺตํ เมื่อทำอาเทสอุวิภัตติ เป็นอึสุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๐๕:๔๘๒. สูตรนี้ว่า **ชร ฯเปฯ มิยฺยา วา** (อาเทส ชร และ มร ธาตุเป็น ชีร หรือ ชียฺย และ มียฺย [ตามลำดับ]ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี, ยชสฺสาทิสฺสิ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการอาเทสธาตะวันตะแห่งธาตุทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตร ทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า ชีรติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยการอาเทสธาตุทั้งตัว จึงกล่าวสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การี การิยะ และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชีรติ (ย่อมแก่) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ ว่า ชีรติ ในอรรถแห่ง ชร วโยหานิมฺหิ (ชร ธาตุในความหมายว่า “เสื่อมวัย”) นี้ ลง ติวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะเมื่อทำอาเทสชรธาตุ เป็นชีร ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ เพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า มิยฺยติ (ย่อมตาย) ในอรรถว่า มร ปาณจาเค (มร ธาตุใน ความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ มีเพียงการอาเทสมรธาตุ เป็นมิยฺย เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์นอกนี้ เพียงพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๐๖:๔๙๖. สูตรนี้ว่า **สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ** (ลบสระต้นของ อส ธาตุ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวงนั่นเทียว ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี, ยชสฺสาทิสฺสิ, ชร ฯเปฯ วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสอักษรที่สุดธาตุ และธาตุทั้งตัว ด้วยสูตรทั้งหลายตามที่กล่าวมาแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สิยา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สิยา ย่อมสำเร็จได้ แม้ด้วยการลบอักษรต้นธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย อาธารสัตตมี การี การิยะ และอาเทสนิวัตตนะ

ในอุทาหรณ์ว่า สิยา (พึงมี) นี้ ในอรรถแห่ง อส ภุวิ (อส ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น”) นี้ ลงเอยฺยสัตตมีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลบอักษรตัวต้นของธาตุ ด้วยสูตรนี้ทำอาเทสเอยฺยวิภัตติ เป็นอิยา ด้วย กฺวจิ ธาตุสูตร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สนฺติ (มีอยู่) นี้ ในอรรถแห่งอสธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลบอักษรตัวต้นของธาตุแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์ว่า สนฺเต (มีอยู่) นี้ มีเพียงการลง อนฺเตวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า สมาโน (มีอยู่) นี้ ในอรรถแห่งอสธาตุนั้นนั่นเอง ลงมานปัจจัย เมื่อลบอักษรตัวต้นของธาตุแล้ว เมื่อลงอปัจจัย เพราะความที่มานปัจจัยมีคติเหมือนวิภัตติอาขยาต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อสิ (ย่อมเป็น) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งอสธาตุนั้นนั่นเอง ลงสิวัตตมานาวิภัตติแล้ว ไม่ต้องอักษรตัวต้นของธาตุ ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อสสฺมา ฯเปฯ โป จ ตามไปอยู่ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า สิมฺหิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๐๗:๕๐๑. สูตรนี้ว่า **อสพฺพธาตุเก ภู** (อาเทส อส ธาตุเป็น ภู ในเพราะอสัพพธาตุกวิภัตติได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ คือ ท่านอาจารย์ย่อมลบอักษรตัวต้นของธาตุ ด้วยสูตรว่า สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ เมื่อมีคำถามว่า

เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันเป็นรูปสำเร็จของภูธาตุว่า ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสอสธาตุทั้งตัวเลยทีเดียว เป็นภู จึงกล่าวสูตรว่า อสพฺพธาตุเก ภู

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อาธารสัตตมี และวิสยี

ในอุทาหรณ์ว่า ภวิสฺสติ (จักเป็น) นี้ ในอรรถแห่ง อส ภุวิ (อส ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น”) นี้ ลง สฺสติภวิสสันติวิภัตติแล้ว ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ เมื่อสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ อาเทสอสธาตุทั้งหมดเป็นภู ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อสำ ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิธาตวันตะ (อู เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ทำอาเทส โอ อักษร เป็น อว ด้วยสูตรว่า โอ ฯเปฯ เร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า (อาสุ) ได้เป็นแล้ว เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งอสธาตุนั้นนั่นเอง ลงอุอัชชตนีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำอาเทสด้วยวาศัพท์ เมื่อทำทีฆะออักษรเป็นอาอักษร ด้วยกฺวจิ ธาตุสูตร

๕๐๘:๕๑๕. สูตรนี้ว่า **เอยฺยสฺส ณ ฯเปฯ ณา** (อาเทส เอยฺย วิภัตติหลัง ณา ธาตุเป็น อิยา หรือ ณาได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมถือความเป็นเออักษร และลบเอยฺย แห่งวิภัตติเหล่านี้คือ เอยฺย เอยฺยุ ด้วยกฺวจิธาตุสูตร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ชานิยา, ชญฺญา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชานิยา, ชญฺญา ย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทสเอยฺยวิภัตติ เป็นอิยา และเป็นณา จึงกล่าวสูตรว่า เอยฺยสฺส ฯเปฯ ณา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี อวธิ และการิยะ

ในอุทาหรณ์ว่า ชานิยา (พึงรู้) นี้ ในอรรถแห่ง ณา อวโพธเน (ณา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงเอยฺยวิภัตติ ลงนาปัจจัยด้วยสูตรว่า กิยาทิโต นา เมื่อสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา ตามไป ทำอาเทสเอยฺยวิภัตติเป็นอิยา ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสณาธาตุ เป็นชา ด้วยสูตรว่า ณาสฺส ฯเปฯ นา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ชญฺญา (พึงรู้) นี้ ในอรรถแห่ง ณาธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงเอยฺยวิภัตติและนาปัจจัยแล้ว ทำอาเทสเอยฺยวิภัตติ เป็นณา ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสณาธาตุ

เป็นชฺ ด้วยสูตรว่า ณาสฺส ฯเปฯ นา เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นเอง ลบนาปัจจัย ด้วยสูตรว่า นาสฺส ฯเปฯ การตฺตํ ทำอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตํ ฯเปฯ วคฺเค เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชาเนยฺย (พึงรู้) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น มีความไม่ต้องทำอาเทส ด้วยวาศัพท์ เป็นข้อแตกต่าง

๕๐๙:๕๑๖. สูตรนี้ว่า **นาสสฺส โลโป ยการตฺตํ** (ลบ นา วิกรณปัจจัยหรืออาเทส นา วิกรณปัจจัยหลัง ณา ธาตุเป็น ย อักษรได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า กิยาทิโต นา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงนาปัจจัย หลังหมู่ธาตุมีกีธาตุเป็นต้น ด้วยสูตรว่า กิยา ฯเปฯ นา ถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชณฺณา, นายติ พึงสำเร็จได้ อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชณฺณา, นายติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบนาปัจจัย หรือทำอาเทสนาปัจจัยเป็นยอักษร จึงกล่าวสูตรว่า นาสฺส ฯเปฯ รตฺตํ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า ชณฺณา (ใคร พึงรู้) ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า นายติ (ใคร ย่อมรู้) ในอรรถแห่ง ณา อวโพธเน (ณา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และลงนาปัจจัย เมื่อสูตรว่า ชรมรานํ ชีรชิยฺยมิยฺยา วา, เอยฺยสฺส ณ ฯเปฯ ณา ตามไปอยู่ ทำอาเทสยาปัจจัย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำความที่ณาธาตุ เป็นนาแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

วาศัพท์ที่ตามมาในสูตรนี้ มีอรรถว่า ววัตถิตวิภาสา

สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้เป็นสังคหคาถาในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

(เพราะเหตุนั้น)

ณามฺหิ นิจฺจณฺจ นาโลโป วิภาสาชฺชตนาทิสุ
อณฺณตฺถ น จ โหตายํ นาโต ติมฺหิ ยการตา.[๕๕]

จึงมีการลบ นา วิกรณปัจจัยในเพราะ ณา [ที่อาเทสมาจาก เอยฺย วิภัตติ]แน่นอน [มีการลบ นา ปัจจัย ในเพราะอัชชตนีวิภัตติเป็นต้นได้บ้าง

[๕๕] รู. อธิบายสูตรที่ ๕๑๕

(ในคาถานั้น) มีเนื้อความดังต่อไปนี้ :- ในเพราะณาธาตุ หนปลาย ลบนาวิภัตติแน่นอน

ในเพราะอัชชตนีวิภัตติเป็นต้น ลบนาวิภัตติได้บ้าง

ในเพราะวิภัตติเหล่าอื่นมีวัตตมานาวิภัตติเป็นต้น ไม่ต้องลบนาปัจจัย

ในตัวอย่างทั้งหลายมีอาทิว่า นายติ นี้ ในเพราะติวัตตมานาวิภัตติ อาเทสนาปัจจัย ที่อยู่หลังนาอักษร อันเป็นตัวอาเทส (อาเทส ณา เป็น นา) เป็น ย อักษร

๕๑๐:๔๘๗. สูตรนี้ว่า **โลปญฺเจตฺตมกาโร** (อ อักษรย่อมถึงความเป็น เอ และย่อมถึงการลบตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ภูวาทิโต อ ท่านอาจารย์ ย่อมลงอปัจจัยหลังภูวาทิคณธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งภูวาทิคณธาตุมีอาทิว่า วฺเชมิ, วเทมิ, วฺชามิ, วทามิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งภูวาทิคณธาตุมีอาทิว่า วฺเชมิ ฯเปฯ วฺชามิ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการลบอปัจจัย หรือด้วยอำนาจแห่งการอาเทสอปัจจัยเป็นเอ จึงกล่าวสูตรว่า โลปญฺเจ ฯเปฯ มกาโร

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยการิยะ สัมปิณฑนะ การิยะ และการี

อุทาหรณ์ว่า วฺเชมิ (ย่อมกล่าว) ในอรรถแห่ง วท วิยตฺติยำ วาจายำ (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงมิวตฺตมานาวิภัตติ และอปัจจัย เมื่อสูตรว่า หวิปริ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสวทธาตุ เป็นวฺช ด้วยสูตรว่า วทสฺส วฺชำ เมื่อสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา ตามไป ทำอาเทส อ ปัจจัยเป็น เอ อักษร เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า วเทมิ (ย่อมกล่าว) นี้ มีเพียงการลงมิวัตตมานาวิภัตติเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า วฺชามิ (ย่อมกล่าว) นี้ ลบอปัจจัย แล้วทำทีฆะออักษรเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า อกาโร ฯเปฯ สุ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า วทามิ (ย่อมกล่าว) เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น มีเพียงการไม่ลบอปัจจัย ด้วยวาศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

วาศัพท์ที่ตามมาแม้ในสูตรนี้ มีอรรถว่าววัตถิตวิภาสา

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

หูวาทิโต ชุโหตฺยาทิ- โต จ อปจฺจโย ปโร
โลปมาปชฺชเต นาญฺโญ วฺวตฺถิตวิภาสโตติ.[๕๖]

อ วิกรณปัจจัยที่อยู่หลังธาตุภูวาทิคณะ และ
ธาตุชุโหตยาทิคณะ ย่อมถึงการลบ อวิกรณปัจจัยอื่น
ย่อมไม่ถึงการลบเพราะ [วา ศัพท์] เป็นววัตถิตวิภาสา

ในคาถานั้น มีเนื้อความดังนี้ :- บาทคาถาว่า **วฺวตฺถิตวิภาสโต** เพราะความที่วา ศัพท์ที่ตามมาเป็น ววัตถิตวิภาสา อ ปัจจัยที่ลงหลังภูธาตุเป็นต้น หลังชุหาทิคณะ และหลังจาก สวุทธิกอาเทส ย่อมถึงการลบ อ อักษรตัวอื่น ที่เป็นวิกรณปัจจัย อันเป็นส่วนหนึ่งของ ณ อักษร ซึ่งเป็นไปในจุราทิคณิธาตุ และ อ อักษรที่เป็นไปในรุธาทิคณิธาตุ ย่อมไม่ถึงการลบ

๕๑๑:๕๒๑. สูตรนี้ว่า **อุตฺตโมกาโร** (โอ อักษร[หลังธาตุตนาทิคณะ] ย่อมถึงความเป็น อุ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า ตนาทิโต ฯเปฯ รา คือ ท่านอาจารย์ย่อมลงโอปัจจัยและยิรปัจจัยในตนาทิคณธาตุ ด้วยสูตรว่า ตนาทิ ฯเปฯ รา เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายของธาตุใน ตนาทิคณะเช่น กุรุเต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่ากุรุเต ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงโอปัจจัยหลังกรธาตุ และทำอาเทสโอปัจจัยนั้นเป็นอุ จึงกล่าวสูตรว่า อุตฺตโมกาโร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และการี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ในอุทาหรณ์นี้ว่า กุรุเต (ย่อมกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงเตวัตตมานาวิภัตติ เมื่อสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ตามไปลงโออักษรเป็นปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตนาทิโต โอยิรา เมื่อสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา ตามไปทำอาเทสโออักษร เป็นอุอักษรด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ชรมรา ฯเปฯ วา เพราะอาศัยสูตรที่ตามมานี้นั่นเอง ทำอาเทส อ อักษร อันเป็นส่วนต้นธาตุเป็นอุอักษรด้วยสูตรว่า กรสฺสกาโร จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กโรติ (ย่อมกระทำ) เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

---

[๕๖] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๘๗

อุทาหรณ์ว่า โหติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๑๒:๕๒๒. สูตรนี้ว่า **กรสฺสกโร จ** (อ อักษรของ กร ธาตุย่อมถึงความเป็น อุ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำความที่โอปัจจัยหลังกรธาตุ เป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า อุตฺตโมกาโร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายที่เกิดจากกรธาตุว่า กุรุเต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุรุเต อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส อ อักษรอันเป็นสระตัวหน้าของกรธาตุเป็น อุ อักษร จึงกล่าวสูตรว่า กรสฺสกาโร จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐี การี และอนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์ว่า กุรุเต (ย่อมกระทำ) อุทาหรณ์นั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว

อุทาหรณ์ว่า กโรติ (ย่อมกระทำ) เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ แม้อุทาหรณ์นั้นข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั่นแหละ

อุทาหรณ์ว่า กุพฺพนฺติ (ย่อมกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงอนฺติวัตตมานาวิภัตติ และลงโอปัจจัย ทำความที่โออักษร เป็นอุด้วยสูตรว่า อุตฺตโมกาโร เมื่อสูตรว่า ชรมรานำ ฯเปฯ วา และ อุตฺตโมกาโร ตามไปอยู่ลบรอักษรที่สุดธาตุด้วย กฺวจิ ธาตุสูตร ทำอาเทสอุอักษร เป็น ว อักษร ด้วยสูตรว่า ยวการาจ ทำวสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ ธาเน ทำอาเทส วฺว อักษร เป็น พฺพ อักษรด้วยสูตรว่า โพ วสฺส เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กยิรติ (ย่อมกระทำ) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งกร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ลงติวัตตมานาวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้วลงยิรปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตนา ฯเปฯ ยิรา เพราะวาศัพท์ห้ามไว้จึงไม่ต้องอาเทส อ อักษรเป็น อุ อักษร เมื่อลบ ร อักษรที่สุดธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สรติ (ย่อมระลึก) เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง สร จินฺตายำ (สร ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ และลง อ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ เพราะความไม่มีแห่งกรธาตุ จึงไม่ต้องทำอาเทส อ อักษรเป็น อุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มรติ (ย่อมตาย) ในอรรถแห่ง มร ปาณจาเค (มร ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๑๓:๔๓๕. สูตรนี้ว่า **โอ อว สเร** (อาเทส โอ [ซึ่งเป็นที่สุด]ของธาตุเป็น อว ในเพราะสระหลัง) ออกมาจากสูตรว่า อณฺเณสุ จ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการทำวุทธิอุวัณณะในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า จวติ, ภวติ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า จวติ, ภวติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จวติ, ภวติ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสโอที่สุดธาตุ ที่ทำวุทธิมา เป็นอว ในเพราะสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า โอ อว สเร

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ว่า จวติ (ย่อมเคลื่อน, ย่อมตาย) ในอรรถแห่ง จุ จวเน (จุ ธาตุในความหมายว่า “เคลื่อน”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยแล้ว ทำวุทธิสระที่สุดธาตุ (อุ เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เพราะสระหลัง ทำอาเทสโออักษรเป็นอว เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภวติ (ย่อมมี, ย่อมเป็น) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๑๔:๔๙๑. สูตรนี้ว่า **เอ อย** (อาเทส เอ ของธาตุเป็น อย ในเพราะสระหลัง) ออกมาจากสูตรว่า อณฺเณสุ จ นั่นเอง คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความเป็นวุทธิแห่งอิวัณณะในอุทาหรณ์มีอาทิว่า นยติ, ชยติ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า นยติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า นยติ, ชยติ รูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสเออักษรอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ อันเป็นวุทธิ เป็นอย จึงกล่าวสูตรว่า เอ อย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า นยติ (ย่อมนำไป) ในอรรถแห่ง นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสเออักษร เป็นอย เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชยติ (ย่อมชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๑๕:๕๔๑. สูตรนี้ว่า **เต อาวายา การิเต** (อาเทส โอ และ เอ เหล่านั้นเป็น อาว และ อาย ในเพราะการิตปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งสองก่อนหน้า คือ ในประโยคกัตตุวาจก ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสโออักษร เป็นอว และเออักษร เป็นอย ด้วยสูตรทั้งสองก่อนหน้า เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในการิตปัจจัย รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ลาเวติ, นาเยติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในการิตปัจจัย รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทสโอเป็นอาว และเอเป็นอาย จึงกล่าวสูตรว่า เต อาวายา การิเต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ว่า ลาเวติ (ย่อมให้เกี่ยว) ในอรรถแห่ง ลู เฉทเน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ ในอรรถว่า บุคคลใดก็ตามย่อมตัด บุคคลอื่นย่อมใช้บุคคลนั้น ลงเณปัจจัย และตั้งชื่อเณปัจจัยว่าการิตะ ด้วยสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ ตฺเถ เมื่อลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสโออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรนี้ ในเพราะณอักษร ทำรัสสะที่สุดธาตุ ด้วย กฺวจิ ธาตุสูตร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงวิภัตติ ด้วยสูตรว่า ธาตุปจฺจเยหิ วิภตฺติโย เพราะความที่ลาวศัพท์ เป็นธาตุปัจจยันตะ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นาเยติ (ย่อมให้นำไป) ในอรรถแห่ง นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำอาเทสเออักษร เป็นอายเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า คายติ, คายนฺติ (ย่อมขับร้อง) ในอรรถแห่ง เค สทฺเท (เค ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทสเออักษร อันเป็นธาตวันตะเป็นอาย ในสุทธกัตตุวาจก ด้วยอายโยควิภาคะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงวิภัตติฝ่ายพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๑๖:๔๖๖. สูตรนี้ว่า **อิการาคโม ฯเปฯ มฺหิ** (ลง อิ อักษรเป็นอาคมหลังธาตุ ในเพราะวิภัตติที่มิใช่สรรพธาตุกวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า หิยฺยตนิ ฯเปฯ ธาตุกฺ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงชื่อสัพพธาตุกวิภัตติ และชื่ออสัพพธาตุกวิภัตติ โดยนัย

ตรงข้ามกันว่า หิยฺยตนิ ฯเปฯ ธาตุกฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งอสัพพธาตุกะทั้งหลายมีอาทิว่า คมิสฺสติ, กริสฺสติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งอสัพพธาตุกะทั้งหลายมีอาทิว่า คมิสฺสติ ย่อมสำเร็จได้เพราะลงอิอักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า อิการา ฯเปฯ มฺหิ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คมิสฺสติ (จักไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คมิสฺสติ ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ ลงสฺสติวิภัตติ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉติ (ย่อมไป) เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ แม้อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๑๗:๔๘๘. สูตรนี้ว่า **กฺวจิ ธาตุ ฯเปฯ คมา จ** (การทีฆะ, การทำวิปรีตะ, การอาเทศ, การลบ และการลงอาคมย่อมมีแก่ธาตุ, วิภัตติ, ปัจจัย และอื่น ๆ ในบางแห่ง) ออกมาจากวิธีสูตรทั้งปวง คือ เมื่อมีคำถามว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายสำเร็จแล้วบ้าง ยังไม่สำเร็จบ้างด้วยวิภัตติทั้งหลายทั้งปวงมีอยู่ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อันท่านพึงให้สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายที่สำเร็จแล้ว แม้ที่ยังไม่สำเร็จบ้างด้วยวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ๆ รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัยในบางอุทาหรณ์ ย่อมสำเร็จด้วยสูตรนี้เทียว ในบางอุทาหรณ์ จึงกล่าวสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ ฯเปฯ คมา จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย กฺวจัตถะ สัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และสัมปิณฑนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชายติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชายติ ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว ในเพราะติวิภัตติ ลงอปัจจัย เมื่อสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิสระที่สุดธาตุ (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร ตามไปอยู่ ทำอาเทสเออักษรเป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย เพราะความที่การอาเทสเป็นวิธีที่ควรกล่าวด้วยธาตุศัพท์ด้วยอำนาจแห่งฐานูปจารนัย เมื่อทำทีฆะสระตัวต้นของธาตุ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กเรยฺย (พึงทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงเอยฺยสัตตมีวิภัตติ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชานิยา (พึงรู้) ในอรรถแห่ง ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงเอยฺยวิภัตติ เมื่อสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ตามไปอยู่ ลงนาปัจจัยด้วยสูตรว่า กิยาทิโต นา ทำอาเทสเอยฺยวิภัตติเป็น อิยา ด้วยสูตรนี้ อาเทสญาธาตุ เป็นชา ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังวิภัตติ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัย

อุทาหรณ์ว่า สิยา (พึงมี) ในอรรถแห่ง อส ภุวิ (อส ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น”) นี้ ลงเอยฺยสัตตมีวิภัตติ เมื่อสูตรว่า ชรมรา ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ลบอักษรตัวต้นของธาตุ ด้วยสูตรว่า สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ ทำอาเทสเอยฺยวิภัตติ เป็นอิยา ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กเร (พึงทำ) ยังธาตุรูปว่า กโรติ ของกรธาตุ มีกุมฺภศัพท์เป็นศัพท์เคียง ให้สำเร็จ หลังกุมฺภศัพท์ ลงทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถว่า กุมฺภํ กโรติ (ย่อมทำหม้อ) นี้ เมื่อลงณปัจจัยด้วยสูตรว่า ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ ตั้งชื่อตัปปุริสสมาส และตั้งเป็นตัปปุริสสมาสด้วยสูตรว่า อมาทโย ปรเทภิ ตั้งเป็นยุตตัตถสมาสสัญญา และเป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานํ ส ฯเปฯ ตฺโถ ลบวิภัตติหลังกุมฺภ ด้วยสูตรว่า เตสํ วิภตฺติ ฯเปฯ จ ลบโอปัจจัยและติวิภัตติ ด้วยเตสํศัพท์ ทำปกติสระหลัง กุมฺภการ ให้เป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ ฯเปฯ สฺส เพราะความเป็นบทที่มีเนื้อความประกอบกัน ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิ ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์สมาส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ลงเอยฺยสัตตมีวิภัตติ ทำอาเทส เอยฺยวิภัตตินั้น เป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คจฺเฉ (พึงไป) ในอรรถแห่งคมุศัพท์ ลงเอยฺยวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทส เอยฺยวิภัตตินั้น เป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดแห่งคมุธาตุเป็นจฺฉ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชานิยา (พึงรู้) ลงเอยฺยวิภัตติ ทำอาเทส เอยฺยวิภัตตินั้น เป็นอิยา ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทส ญาธาตุ เป็นชา เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นี้ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัย

อุทาหรณ์ว่า วกฺเขฏ (ย่อมกล่าว) ในอรรถแห่ง วจ วิยตฺติยำ วาจายำ (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) วจ ภาสเน (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูด) นี้ ลง ถวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท มัธยมบุรุษ พหุวจนะ เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นกฺข ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทกฺเขฏ (ย่อมแสดง) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ลง ถ วิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นกฺข และทำอาเทสอิอักษรที่ทอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิจฺฉถ (ย่อมเห็น) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ลง ถ วิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกฺข ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคจฺฉิ (ได้ไปแล้ว) ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า ไป) นี้ ลงอีอัชชตนีวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺฉ และทำรัสสะอีอักษรเป็นอิอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงออักษรเป็นอาคมหน้าธาตุ ด้วยสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ สุ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคจฺฉุ (ได้ไปแล้ว) มีเพียงลงวิภัตติฝ่ายพหุวจนะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อโหสิ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) ในอรรถแห่ง หู สตฺตายำ (หู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) นี้ ลงอีอัชชตนีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสอีวิภัตตินั้นเป็นสิ ด้วยสูตรนี้ ลงออักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อเหสุ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) ลงอุวิภัตติพหุวจนะ ทำอาเทสอุวิภัตตินั้นเป็นสุ เมื่อทำ อาเทส อู อักษร อันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นเออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

เมื่อสูตรใดไม่ยังรูปคำให้สำเร็จ โดยนัยนี้ รูปคำนั้นๆ ย่อมสำเร็จด้วยสูตรนี้

(บรรดาวิธีเหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ[๕๗] ดังนี้)

นามฺหิ รสฺโส กิยาทีนำ สโยเค จญฺญธาตุนำ
อายูนำ วา วิภตฺตีนำ มฺหาสฺสานฺตสฺส จ รสฺสตา.

[๕๗] รู. อธิบายสูตรที่ ๔๘๘

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรุปประเด็นไว้ดังนี้)

รัสสะ [สระของ]ธาตุกิยาทิคณะ ในเพราะ นา ปัจจัย, รัสสะธาตุอื่นๆ ในเพราะพยัญชนะสังโยค[หลังธาตุ], รัสสะ อา, อี และ อู วิภัตติได้บ้าง และรัสสะสระที่สุดของ มฺหา และ สฺสา วิภัตติ

ในคาถานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ในเพราะนาปัจจัยหนปลาย รัสสะสระที่สุดของธาตุเหล่านี้คือ กี เป็น กิ เช่น กิณาติ (ย่อมซื้อ) ลู เป็น ลุ เช่น ลุนาติ (ย่อมเกี่ยว) มู เป็น มุ เช่น มุนาติ (ย่อมพัน) ธู เป็น ธุ เช่น ธุนาติ (ย่อมหวั่นไหว)

๒. ในเพราะพยัญชนะสังโยค คือ สฺส ของสฺสติวิภัตติ รัสสะสระที่สุดของธาตุทั้งหลายเหล่าอื่นจากธาตุเหล่านี้คือ กีธาตุ ลูธาตุ มูธาตุ และธูธาตุ คือ รัสสะสระที่สุดของธาตุเหล่านี้ได้บ้าง เช่น ทา เป็น ท สำเร็จรูปเป็น ทสฺสติ (จักให้) ธา เป็น ธ สำเร็จรูปเป็น ธสฺสติ (จักดำรง)

๓. รัสสะ อา อี และอู วิภัตติได้บ้าง เช่น อวจ, อวจา (ได้กล่าวแล้ว) อภวิ, อภวี (ได้เป็นแล้ว) อวจุ, อวจู (ได้กล่าวแล้ว)

๔. รัสสะ อา ของ มฺหา และ สฺสาวิภัตติ เป็น อ ได้บ้าง เช่น เช่น อภวมฺห, อภวมฺหา (ได้เป็นแล้ว) อภวิมฺห, อภวิมฺหา (ได้เป็นแล้ว), อภวิสฺส สำเร็จรูปเป็น อภวิสฺสา (ได้เป็นแล้ว)

ในคำว่า กิณาติ นี้ ทำอาเทส น อักษรเป็น ณ อักษร

คมิโต จฺฉสฺส ญฺโฉ วาสฺส คมิสฺสชฺชตนิมฺหิ คา
อุ จาคโม วา ตฺถมฺเหสุ ธาตูนํ ยมฺหิ ทีฆตา.

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรุปประเด็นไว้ดังนี้)

อาเทส จฺฉ หลัง คมุ ธาตุ นั้น เป็น ญฺฉ ได้บ้าง, อาเทส คมุ ธาตุเป็น คา ในเพราะอัชชัตตนีวิภัตติได้บ้าง, ลง อุ อาคม ในเพราะ ตฺถ และ มฺห วิภัตติได้บ้าง และทีฆะ [สระของ]ธาตุ ในเพราะ ย ปัจจัยได้บ้าง

ในคาถานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. อาเทส จฺฉ หลัง คมุธาตุ เป็น ญฺฉ ได้บ้าง เช่น อคญฺฉิ, อคญฺฉุ (ได้ไปแล้ว)

๒. ในเพราะอัชชัตตนีวิภัตติ อาเทสคมุธาตุ เป็น คา ได้บ้าง เช่น อชฺฌคา อชฺฌคู (ได้ถึงแล้ว)

๓. ในเพราะ ตฺถ และ มฺห วิภัตติ ลง อุ อาคม ได้บ้าง เช่น อวจุตฺถ, อวจุมฺห (ได้กล่าวแล้ว)

๔. ในเพราะ ย ปัจจัย ทีฆะสระของธาตุ ได้บ้าง เช่น สูยติ (อันเขา ย่อมฟัง), ชียติ (อันเขา ย่อมชนะ)

เอยฺเยยฺยาเสยฺยาเมตฺตญฺจ วา สฺเสสฺเสตฺตญฺจ ปาปุเณ
โอการา อตฺตมิตฺตญฺจ อาตฺถา ปปฺโปนฺติ วา ตฺถเถ.

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรุปประเด็นไว้ดังนี้)

เอยฺย, เอยฺยาสิ และ เอยฺยามิ วิภัตติย่อมถึงความเป็น เอ ได้บ้าง, เอ ของ สฺเส วิภัตติพึงถึงความเป็น อ, โอ อักษร [คือ โอ วิภัตติของอัชชตนีและหิยยัตตนี]ย่อมถึงความเป็น อ และความเป็น อิ, อา วิภัตติและ ตฺถ วิภัตติ ย่อมถึงความเป็น ตฺถ และ ถ [ตามลำดับ] ได้บ้าง

ในคาถานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๕ อย่าง คือ

๑. อาเทสเอยฺยวิภัตติ เป็น เอ ได้บ้าง เช่น โส ทานิ กึ นุ โข ภเว, อาเทสเอยฺยาสิ วิภัตติ เป็น เอ ได้บ้าง เช่น ยทิ ตฺวํ ภเว และ อาเทสเอยฺยามิวิภัตติ เป็น เอ ได้บ้าง เช่น อหํ สุขี ภเว, สุทฺโธ ภเว

๒. อาเทสเอ ของ สฺเสกาลาติปัตติวิภัตติ เป็น อ ได้บ้าง เช่น ตฺวํ อภวิสฺส, ตฺวํ ภวิสฺส (ท่าน ได้เป็นแล้ว)

๓. อาเทสโอของหิยยัตตนีวิภัตติ เป็น อ ได้บ้าง เช่น มาโวจ ผรุสํ กิญฺจิ และ อาเทสโอ วิภัตติของอัชชตนี เป็น อิ ได้บ้าง เช่น มา ตฺวํ ภายิ มหาราชา (ดูก่อนมหาบพิตร ขอพระองค์ อย่างทรงหวาดหวั่นเลย)

๔. อาเทส อาวิภัตติ ของหิยยัตตนีและอัชชตนี อัตตโน ปฐมบุรุษ เป็น ตฺถ ได้บ้าง เช่น โส อภวิตฺถ

๕. อาเทส ตฺถวิภัตติ ของหิยยัตตนีและอัชชตนี พร้อมทั้งสังโยค เป็น ถ ได้บ้าง เช่น อนุภูยถา

ตถา พฺรูโต ติอนฺตีนํ ออุ วาห จ ธาตุยา
ปโรกฺขาย วิภตฺติมฺหิ อนพฺภาสสฺส ทีฆตา.

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรุปประเด็นไว้ดังนี้)

นอกจากนั้น อาเทส ติ วิภัตติและ อนฺติ วิภัตติหลัง พฺรู ธาตุเป็น อ หรือ อุ, อาเทส [พฺรู] ธาตุเป็น อาห ได้บ้าง และทีฆะสระที่มิใช่อัพภาสในเพราะปโรกขาวิภัตติ

ในคาถานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. อาเทสติวิภัตติ หลัง พฺรู ธาตุเป็น อ เช่น อาห

๒. อาเทสอนฺติวิภัตติ หลัง พฺรู ธาตุเป็น อ เช่น อาหุ

๓. อาเทสพฺรู ธาตุเป็น อาห เช่น อาห, อาหุ

๔. ในเพราะปโรกขาวิภัตติ ทีฆะสระที่มิใช่อัพภาส คือสระของธาตุนั้นเอง เช่น ชคาม, ชคามุ

สโยคนฺโต อกาเรตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจยาทิ ตุ
โลปมาปชฺชเต นิจฺจ- เมกาโรการาโต ปโรติ.

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรุปประเด็นไว้ดังนี้)

ส่วนในเรื่องของธาตุนี้ อ อักษรซึ่งมีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุดซึ่งอยู่ต้นวิภัตติหรือ ปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังจาก เอ อักษร และ โอ อักษรย่อมถึงการลบแน่นอน

ในคาถานี้ คือ ในอธิการสูตรนี้ ในตัวอย่างมีอาทิว่า ปาเลนฺติ, กโรนฺติ, ปาเลนฺโต, กโรนฺโต, ทสฺเสนฺตา, ทสฺเสนฺโต ออักษรที่มีสังโยค หลังเออักษร และโออักษร อันเป็นวิภัตติ และปัจจัยเป็นต้น คืออนฺติอาขยาตวิภัตติ และอนฺตปัจจัยเป็นต้น ย่อมถึงการลบอย่างแน่นอน ไม่ใช่เออักษร และโออักษร

ยิรโต อาตฺตเมยฺยสฺส เอถาทิสฺเสยฺยุมาทิสุ
เอยฺยสทฺทสฺส โลโป จ “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา.[๕๘]

(ท่านพระคันธสาราภิวังสเถระแปลและสรุปประเด็นไว้ดังนี้)

อาเทส เอยฺย วิภัตติและอักษรตัวต้นของ เอถ วิภัตติ [คือ เอ ของ เอถ หลัง ยิร วิกรณปัจจัยเป็น อา [เช่น กยิรา, กยิราถ] และลบ เอยฺย ศัพท์ในวิภัตติมี เอยฺยุ เป็นต้นด้วยสูตร เป็นต้นว่า กฺวจิ ธาตุ [เช่น กยิรุ, กยิราสิ]

---

[๕๘] รู. อธิบายสูตรที่ ๕๒๒

ในคาถานี้ ท่านแสดงข้อกำหนดไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. อาเทสเอยฺยวิภัตติ หลังยิรปัจจัย เป็นอาอักษร เช่น โส กยิรา (พึงทำ)

๒. อาเทสเอของเอถวิภัตติ อัตตโนบท เอกวจนะเป็นต้น เป็น อา เช่น กยิราถ ธีโร (นักปราชญ์พึงทำ)

๓. ลบเอยฺย ของเอยฺยุ๋วิภัตติเป็นต้น ได้บ้าง เช่น กยิรุ๋ (พึงทำ)

บทว่า **เอยฺยามิอาทีสุ** ความว่า ลบเอยฺยศัพท์ ในสัตตมีวิภัตติทั้งหลายมีอาทิว่า เอยฺยาสิ, เอยฺยาถ, เอยฺยามิ, เอยฺยาม ได้บ้าง ด้วยสูตรเป็นต้นว่า กฺวจิ ธาตุ มีอุทาหรณ์ตามลำดับดังนี้

เอยฺยาสิ เป็น อาสิ เช่น ตฺวํ กยิราสิ (ท่านพึงทำ)

เอยฺยาถ เป็น อาถ เช่น ตุเมฺห กยิราถ (ท่านทั้งหลายพึงทำ)

เอยฺยามิ เป็น อามิ เช่น อหํ กยิรามิ (เราพึงทำ)

เอยฺยาม เป็น อาม เช่น มยํ กยิราม (เราทั้งหลาย พึงทำ)

ในอุทาหรณ์ว่า อโหสิ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) นี้ หู ธาตุ อัชชตนีวิภัตติ อาเทส อี เป็นสิ ด้วยสูตรนี้ ทำ วุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ

ในอุทาหรณ์ว่า อเหสุ๋ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) นี้ อาเทสอุ๋วิภัตติ เป็นสุ๋ อาเทส อูสระที่สุดของหูธาตุ เป็นเออักษร

ในอุทาหรณ์ว่า เต อกํสุ (เขาเหล่านั้นได้ทำแล้ว) นี้ กรธาตุ อุ๋วิภัตติ อาเทส อุ๋ เป็นอํสุ ด้วยสูตรนี้ อาเทส กรธาตุ เป็นกอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า วิหํสุ (อยู่แล้ว) นี้ หรธาตุ ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า อาเทส อุ๋วิภัตติ เป็นอํสุ อาเทสหรเป็น ห

ในอุทาหรณ์ว่า กสฺสํ (จักได้ทำ) นี้ หลังกรธาตุ ลงสฺสกาลาติปัตติวิภัตติ อาเทส กรธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า วิสฺสามิสฺสํ (จักอยู่) นี้ หลังหรธาตุ ลงสฺสวิภัตติ ลง ป อุปสรรค เป็นบทหน้า อาเทสหรธาตุ เป็นสฺสาม ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการาคโม ฯเปฯ มฺหิ

ในอุทาหรณ์ว่า ทกฺขิติ (จักเห็น) หลังทิสธาตุ ลงสฺสติวิภัตติ อาเทสทิสธาตุ เป็น ทกฺข ด้วยสูตรว่า ทิสสฺส ฯเปฯ ทกฺขา วา ในเพราะอสพฺพธาตุกวิภัตติ ลงอิอักษรเป็น อาคม ลบสฺสอักษร ของสฺสติวิภัตติ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ทกฺขสิ นี้ ลบสฺสอักษร มีความหมายว่า ทกฺขิสฺสสิ (ท่านจักเห็น)

ในอุทาหรณ์ว่า วิภชิ นี้ มีความหมาย วิภชิสฺสติ (เขาจักแบ่งแล้ว)

ในอุทาหรณ์ว่า วิกาสิ นี้ มีความหมาย วิกสิสฺสติ (ดอกไม้ จักแย้มบาน)

ในอุทาหรณ์ว่า นิสีเทติ (ย่อมให้นั่ง) ในอรรถแห่ง สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป และสุดสิ้นการเดิน [คือ นั่ง]”) ลงนิอุปสัคเป็นหน้านี้ ลงเณปัจจัย และติวัตตมานาวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสทธาตุ เป็นสีท ด้วยสูตรว่า สทสฺส สีทตฺตำ ทำรัสสะ อี อักษรที่สีท เป็น อิ อักษร ด้วยสูตรนี้ สำเร็จรูปเป็น นิสีทาเปติ ได้บ้าง

ในอุทาหรณ์ว่า จิรรตฺตาย รุจฺจติ (เขาจักร้องไห้ตลอดกาลยาวนาน) นี้ ในอรรถแห่ง รุจิธาตุ อสฺสุวิโมจเน (รุท ธาตุในความหมายว่า “หลั่งน้ำตา”) นี้ ลงสฺสติภวิสฺสนฺติวิภัตติ อาเทสสฺสอักษรของสฺสติวิภัตติ เป็นฉ ด้วยสูตรนี้ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ สุ

ในอุทาหรณ์ว่า อกฺโกสติ (ย่อมด่า) ในอรรถแห่ง กุสธาตุ อกฺโกเส (กุส ธาตุในความหมายว่า “บริภาษ”) ลงอาอุปสัคเป็นหน้านี้ ลงติวัตตมานาวิภัตติ ทำรัสสะอาอักษร เป็นออักษร เทฺวภาวกอักษร แล้วทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปาเวกฺขิ อนฺเต ปุรำ รมฺมำ (ได้เสด็จเข้าไปแล้ว สู่ภายในพระราชวังอันน่ารื่นรมย์) นี้ วิสธาตุ ลงปอุปสัคเป็นบทหน้า อีอัชชตนีวิภัตติ อาเทส วิสธาตุ เป็นเวกฺข (และ) ทำทีฆะสระที่สุดของอุปสัค ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อหุว (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) หูธาตุ อาหิยัตตนีวิภัตติ อาเทสอูกอักษรที่สุดธาตุ เป็นอุว ด้วยสูตรนี้ ลงออักษรเป็นอาคม เหมือนนัยก่อนเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า อหุ (ได้มีแล้ว, ได้เป็นแล้ว) หูธาตุ อีอัชชตนีวิภัตติ ลบอีอัชชตนีวิภัตติ ด้วยสูตรนี้ ลงออักษรเป็นอาคม เหมือนนัยก่อนเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า สณฺฐหติ (ย่อมดำรงอยู่) ธาธาตุ ลงสำอุปสัคเป็นหน้า ลงติวัตตมานาวิภัตติ ในเพราะติวิภัตติ ลงหอักษร เป็นอาคม แล้วรัสสะสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตำ ฯเปฯ คฺเค

ในอุทาหรณ์ว่า ปติฏฺฐหติ นี้ ฐาธาตุ ลงปอุปสัคเป็นบทหน้า ในเพราะติวิภัตติ ลงหอักษร เป็นอาคม แล้วรัสสะสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า โภกฺขติ (จักบริโภค) ในอรรถแห่งภุชธาตุ สฺสติภวิสฺสนฺติวิภัตติ อาเทสสฺสอักษร ของสฺสติวิภัตติเป็น ข ด้วยสูตรนี้ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ แม้สระตัวหน้าของธาตุจะมีพยัญชนะสังโยคอยู่ ให้ทำวุทธิ (อุ เป็น โอ) ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อสกฺขี (ได้อาจแล้ว) ในอรรถแห่ง สก สามตฺเถ (สก ธาตุในความหมายว่า “สามารถ”) นี้ ลงอีอัชชตนีวิภัตติ ลงขอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ ยังมีอุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อสกฺขิ, สกฺขิ, สกฺขึสุ, สกฺขิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติ, อสกฺขิสฺสํ, อสกฺขิสฺสํสุ

ในอุทาหรณ์ว่า เญยฺยติ (ย่อมรู้) ในอรรถแห่ง ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) ลงติวัตตมานาวิภัตติ ลงยปัจจัย อาเทสอาอักษรแห่งญาธาตุเป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ชายติ (ย่อมเกิด) ชนธาตุ ติวัตตมานาวิภัตติ ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย อาเทส พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอาอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า วิหเรมุ (พึงอยู่) หรธาตุ ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า เอยฺยามวิภัตติ อาเทสเอยฺยามวิภัตติ เป็นเอมุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ชาเนมุ (พึงรู้) ในอรรถแห่ง ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “รู้”) ลงเอยฺยามวิภัตติ นาปัจจัย อาเทสญาธาตุ เป็นชา ด้วยสูตรว่า ญาสฺส ชาชนา อาเทสเอยฺยามวิภัตติ เป็นเอมุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ทกฺเขมุ (พึงเห็น) ทิสธาตุ เอยฺยามวิภัตติ เมื่ออาเทสทิสธาตุเป็นทกฺข ด้วยสูตรว่า ทิส ฯเปฯ วา อาเทสเอยฺยามวิภัตติ เป็นเอมุ ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า ปญฺญายิหิติ (จักรู้) ญาธาตุ ลงปอุปสัคเป็นบทหน้า เมื่อลงสฺสติวิภัตติ ยปัจจัย อิอักษรเป็นอาคม อาเทสสฺสอักษร ของสฺสติวิภัตติ เป็นหิอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า มินาติ (ย่อมนับ, ย่อมตวง) นี้ มาธาตุ ในความหมายว่า “นับจำนวน” เมื่อลงติวัตตานาวิภัตติ และนาปัจจัยแล้ว อาเทสอาสระที่สุดธาตุ เป็นอิอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์ว่า อคฺคเหสิ (ได้ถือเอาแล้ว) คหธาตุ ในความหมายว่า “ถือเอา” ลงอีอัชชตีวิภัตติ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า อิการา ฯเปฯ มฺหิ อาเทสอิอาคมนั้นเป็นเออักษร และลงสอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ทำอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺว ฯเปฯ เน

อุทาหรณ์ว่า อกา (ได้ทำแล้ว) ในคำว่า อกา โลกหิตํ พหุ นี้ กรธาตุ ลงอาหิยยัตตนีวิภัตติ อาเทสกรธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงออักษรเป็นอาคม มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า อธิคา ที่ตัดบทเป็น วนํ อธิคา ในคำว่า โส วนมชฺฌคา คมุธาตุ ลงอาหิยัตตนีวิภัตติ อาเทส คมุธาตุเป็นคอักษร ด้วยสูตรนี้ ในอุทาหรณ์ว่า เต อชฺฌคู นี้ มีเพียงการลงอูหิยยัตตนีวิภัตติเท่านั้นเป็นข้อแตกต่าง แม้ในอุทาหรณ์ว่า อาคู ในคำว่า โสปาคสมิตึ กมฺพลสฺสตรา อาคู มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

ในอุทาหรณ์ว่า เฉจฺฉติ เฉจฺฉสิ (จักตัด) นี้ ในอรรถแห่ง ฉิท เฉทเน (ฉิท ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ ลงสฺสติวิภัตติ อาเทสฉิทธาตุ พร้อมสฺสอักษรของสฺสติวิภัตติเป็น เฉจฺฉ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า สนฺธาวิสฺสํ (ได้เทียวไปแล้ว) ในคำว่า อหํ สนฺธาวิสฺสํ นี้ ธาธาตุ ลงสํอุปสัคเป็นบทหน้า ลงอีอัชชตนีวิภัตติปรัสสบท อุตตมบุรุษ อาเทสอีวิภัตติ เป็นอา ลงวอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ อาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า อปจฺจิสฺสํ (เราไหม้แล้วในนรก) ในคำว่า นิรยมฺหิ อปจฺจิสฺสํ นี้ ในเพราะอิอักษร ลบออักษร

ในอุทาหรณ์ว่า อุปวสิสฺสํ (เข้าจำอุโบสถแล้ว) ในคำว่า อุโปสถํ อุปวสิสฺสํ นี้ ลบสสระหลัง ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ท่านอาจารย์กล่าวว่า ลงกาลาติปัตติวิภัตติในอรรถว่าอดีต

อุทาหรณ์ว่า อชฺฌคา (ได้บรรลุแล้ว) ในคำว่า อหํ ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา นี้ คมุธาตุ ลงอธิอุปสัคเป็นหน้า อาเทสอีอัชชตนีวิภัตติ ปรัสสบท อุตตมบุรุษ เอกวจนะ หรือ อีอัชชตนีวิภัตติ อัตตโนบท อุตตมบุรุษ เอกวจนะ เป็นอาอักษร และอาเทสคมุธาตุเป็นค ด้วยสูตรนี้

๕๑๘:๔๔๖. สูตรนี้ว่า **อตฺตโน ฯเปฯ ตฺตํ** (อัตตโนบทย่อมถึงความเป็นปรัสสบทในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า อตฺตโนปทานิ ฯเปฯ กมฺมนิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงวิภัตติฝ่ายอัตตโนบทในภาววาจก และในกัมมวาจก ด้วยสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ กมฺมนิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีอัตตโนบทเป็นที่สุด มีอาทิว่า วุจฺจติ, ลพฺภติ, ปจฺจติ, กริยติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีอัตตโนบทเป็นที่สุด มีอาทิว่า วุจฺจติ ฯเปฯ กริยติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสอัตตโนบท เป็นปรัสสบท จึงกล่าวสูตรว่า อตฺตโน ฯเปฯ ทตฺตํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ ในสูตรนี้ ยถาสงฺขยํศัพท์ อันท่านอาจารย์พึงปรารถนา ด้วยอำนาจแห่งลำดับแห่งเนื้อความ จริงอยู่ ยถาสงฺขยํศัพท์ มี ๒ อย่าง โดยอรรถ และโดยศัพท์ โดยเนื้อความ เช่นสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค โดยศัพท์ เช่นสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา

อุทาหรณ์ว่า วุจฺจติ (อันท่าน ย่อมกล่าว) ในอรรถแห่ง วจ วิยตฺติยํ วาจายํ (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และลงยปัจจัยแล้ว

ทำอาเทสยปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า จวคฺค ฯเปฯ สธาตฺวนฺตสฺส ทำสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ เมื่ออาเทสอัตตโนบท เป็นปรัสสบท ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลพฺภติ (อันท่านย่อมได้) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และลงยปัจจัยแล้ว เมื่อทำยปัจจัยเป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ปุพฺพรูปญฺจ แล้ว ทำอาเทส ภ อักษรเป็น พ อักษร ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ครั้นทำอาเทสเตวิภัตติอัตตโนบท เป็นติปรัสสบทแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจฺจติ (อันเขา ย่อมหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ เมื่อลงเตวัตตมานาวิภัตติ และลงยปัจจัยแล้ว ทำอาเทสยปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า จวคฺค ฯเปฯ สธาตฺวนฺตสฺส ทำสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ เมื่ออาเทสอัตตโนบท เป็นปรัสสบท ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กรียเต (กรรม อันเขา ย่อมทำ) เป็นผลของกฺวจิศัพท์ อุทาหรณ์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๑๙:๔๕๗. สูตรนี้ว่า **อการาคโม ฯเปฯ สุ** (ลง อ อักษรเป็นอาคมหน้าธาตุในเพราะหิยยัตตนีวิภัตติ อัชชตนีวิภัตติ หรือกาลาติปัตติวิภัตติ ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า หิยฺโยปภฺติ ฯเปฯ นี, สมีเปชฺชตนี, กริยา ฯเปฯ กาลาติปตฺติ คือในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคมา, อคมี, อคมิสฺสา หลังคมุธาตุ ท่านอาจารย์ลง อาหิยัตตนีวิภัตติ อีอัชชตนีวิภัตติ และสฺสาภวิสสันติวิภัตติ ด้วยสูตรทั้งหลายตามลำดับว่า หิยฺโยปภฺติ ฯเปฯ ตนี, สมีเปชฺชตนี, กิริยา ฯเปฯ ปตฺติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อคมา, อคมี, อคมิสฺสา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคมา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงออักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า อการาคโม ฯเปฯ สุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อคมา, อคมี, (ได้ไปแล้ว) อคมิสฺสา (จักได้ไปแล้ว) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ที่เป็นผลของกฺวจิศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๒๐:๕๐๒. สูตรนี้ว่า **พฺรูโต อี ติมฺหิ** (ลง อี อาคมหลัง พฺรู ธาตุในเพราะ ติ วิภัตติในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า พฺรูภูนมาห ฯเปฯ กฺขายํ คือ ในอุทาหรณ์ว่า อาห, อาหุ ในเพราะปโรกขาวิภัตติ ท่านอาจารย์ทำอาเทสพฺรูธาตุเป็นอาห ด้วยสูตรว่า พฺรูภู ฯเปฯ กฺขายํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้นในเพราะติวัตตมานาวิภัตติ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า พฺรวีติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พฺรวีติ ในเพราะติวิภัตติ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะลงอีอักษรอาคม จึงกล่าวสูตรว่า พฺรูโต ฯเปฯ มฺหิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พฺรวีติ (ย่อมกล่าว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พฺรวีติ ในอรรถแห่ง พฺรู วิยตฺติยํ วาจายํ (พฺรู ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ หลังพฺรูธาตุ ลงติวัตตมานาวิภัตติ หลังพฺรูธาตุ ลงอีอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระที่สุดธาตุ (อู เป็น โอ) ทำอาเทสโออักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๒๑:๔๒๕. สูตรนี้ว่า **ธาตฺวสฺสนฺโต โลโปเนกสฺรสฺส** (ลบสระที่สุดของธาตุซึ่งมีสระหลายตัว ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี คือ ในเพราะยปัจจัย ท่านอาจารย์ ย่อมอาเทสที่สุดแห่งธาตุ ที่มีสระเดียวก็ตาม มากกว่าหนึ่งสระก็ตาม เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น สำหรับธาตุที่มีมากกว่า ๑ สระ เช่น คจฺฉติ ปจฺจติ พึงมีการอาเทสอะไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า สำหรับธาตุที่มีมากกว่าหนึ่งสระ เช่น คจฺฉติ ปจฺจติ ต้องทำการลบอเนกสระเท่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า ธาตฺวสฺสนฺโต ฯเปฯ สฺส

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐี การี การิยะ และตัพพิเสสนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉติ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉติ (ย่อมไป) ในอรรถแห่ง คมุ-สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลบธาตวันตสระด้วยสูตรนี้ เมื่อลง ติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยแล้ว อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นจฺฉ ด้วยสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สพฺพาสุ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สรติ (ย่อมระลึกได้) ในอรรถแห่ง สร จินฺตายํ (สร ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มรติ (ย่อมตาย) ในอรรถแห่ง มร ปาณจาเค (มร ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาติ (ย่อมดื่ม) เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาติ ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) และ ปา รกฺขเณ (ปา ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง”) นี้ ไม่ต้องลบสระที่สุดธาตุด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ปาธาตุนั้น มิได้เป็นอเนกสระธาตุ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยาติ ในอรรถแห่ง ยา คติปาปุเณสุ (ยา ธาตุในความหมายว่า “ไป และบรรลุถึง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาติ (ย่อมไป, ย่อมฟุ้งไป) ในอรรถแห่ง วา คติคนฺธเนสุ (วา ธาตุในความหมายว่า “ไป และดม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า มหียติ (อันเขาย่อมบูชา), มถียติ (ข้าศึก อันเขาย่อมย่ำยี) เป็นผลของกฺวจิศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มหียติ ในอรรถแห่ง มห ปูชายํ (มห ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ ไม่ต้องลบธาตวันตสระ ด้วยกฺวจิศัพท์ เมื่อลง เตวัตตมานาวิภัตติ และยปัจจัยแล้วเมื่อทำอาเทสสระที่สุดธาตุเป็น อี ด้วยสูตรว่า ยมฺหิ ฯเปฯ มี แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มถียติ (ข้าศึก อันเขาย่อมย่ำยี) ในอรรถแห่ง มถ วิโลฬเน (มถ ธาตุในความหมายว่า “กวน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๒๒:๔๗๖. สูตรนี้ว่า **อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วา** (อาเทสพยัญชนะที่สุดของ อิสุ และ ยมุ ธาตุ เป็น จฺฉ ตามอุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สุ คือ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวง หนปลาย ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทส พยัญชนะที่สุดของคมุธาตุ เป็น จฺฉ ด้วยสูตรว่า คมิสฺสนฺโต ฯเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อิจฺฉติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส แม้พยัญชนะที่สุดแห่งอิสุธาตุ เป็นจฺฉ ได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐี การี การิยะ และวิกัปปนตถะ

อุทาหรณ์ว่า อิจฺฉติ (ย่อมปรารถนา, ย่อมต้องการ) ในอรรถแห่ง อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ (อิสุ ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และ

อปัจจัยแล้ว อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺฉ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิยจฺฉติ (ย่อมงดเว้น) ในอรรถแห่ง ยมุ อุปรเม (ยมุ ธาตุในความหมายว่า “งดเว้น” ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอสติ (ย่อมแสวงหา), นิยมติ (ย่อมงดเว้น) เป็นผลของวาศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เอสติ ในอรรถแห่ง อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ (อิสุ ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) นี้ เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติ และอปัจจัยโดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๒๓:๕๒๖. สูตรนี้ว่า **การิตานำ โณ โลปำ** (ณ อนุพันธ์ของการิตปัจจัยย่อมถึงการลบ) ออกมาจากสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ ตฺเถ คือ หลังธาตุทั้งหลาย ท่านอาจารย์ย่อมลงการิตปัจจัยทั้งหลาย มีเณ ณยปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ ตฺเถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายว่า กาเรติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบณอักษร(อนุพันธ์) แห่งการิตปัจจัยทั้งหลายมีเณณยปัจจัยเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า การิตานำ ฯเปฯ โลปำ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อวยวาเปกขฉัฏฐี การี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาเรติ (ย่อมให้ทำ, ใช้ให้ทำ) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในหนหลังนั่นเทียว

ในคาถามีอาทิว่า สาสนตฺถำ สมุทฺทิฏฺฐำ นี้ มีเนื้อความดังนี้ :-

อาขยาตกัณฑ์ อันข้าพเจ้าแสดงไว้แล้ว โดยย่อ คือโดยสังเขป คือแสดงไว้แล้วโดยชอบ เพื่อประโยชน์แก่ศาสนาอันประเสริฐ คือ เพื่อปริยัติศาสนา หรือ คือ เพื่อปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธศาสนา บัณฑิตทั้งหลาย ผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาอันละเอียด โปรดใคร่ครวญ โดยวิจารณา ด้วยกำลังแห่งปัญญาของตน โดยพิเศษแห่งความรู้ของตน เทอญ

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๔ ในอาขยาตกัปป์ ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

๗.๑ กิพฺพิธานกปฺป ปฐมกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๑

(ก) พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาขยาตกัปอันประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๓ ให้จบลงด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อเริ่มต้นทำกิตกัป อันประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๗ เพื่อจะแสดงปณามปุพพกะอันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จตามมติของตน และประโยชน์ที่ต้องกล่าวถึงชื่อ จึงกล่าว ๔ คาถา มีอาทิว่า พุทฺธํ ญาณสมุทฺทํ สพฺพญฺญุ

บรรดาคาถาทั้ง ๔ นั้น คาถาที่ ๑ มีโยชนาดังนี้ ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพระญาณดั่งมหาสมุทร คือมีมหาสมุทรกล่าวคือพระญาณ ผู้ตรัสรู้เญยยธรรมทั้งปวง คือทรงรู้ความสิ้นไปแห่งเหตุของสัตว์โลก เป็นเบื้องต้นก่อน แล้วจักกล่าว กิตกัป พร้อมสาธนะ คืออันเป็นประโยชน์แก่สาธนะ

(ข-ฆ) พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงชื่อกัณฑ์ อันมีพุทธปณามเป็นเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงประโยชน์ของการกล่าวชื่อ จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า สาธนมูลํ หิ

ในคาถาเหล่านั้น เพราะ คือเพราะเหตุใด บัณฑิตทั้งหลาย ผู้มีความรู้แกล้วกล้าในอรรถ ผู้ยินดีในความถูกต้องของพระศาสนาของพระชินเจ้า ย่อมกล่าว คือย่อมแสดงอุทาหรณ์ อันเป็นเหตุของสาธนะ และย่อมกล่าวคือ ย่อมแสดงความหมาย อันเป็นเหตุของอุทาหรณ์ บุคคลผู้มีดบอด วิกลจากบัณฑิตผู้แสดง ฉิบหายแล้วฉันใด (และ) เปรียงน้ำผึ้ง และน้ำมันทั้งหลาย เว้นจากภาชนะ ฉิบหายแล้วฉันใด ความหมายที่วิกลจากอุทาหรณ์ ฉิบหายแล้ว ฉันนั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจักกล่าวกิตกัป อันประกอบด้วยสาธนะ ที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ศิษย์ เพื่อจะรักษาไว้อย่างดี ซึ่งอรรถแห่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้า อันกุลบุตรได้โดยยาก

๕๒๔:๕๖๑. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นแสดงประโยชน์ที่พึงกล่าวถึงชื่อ อันมีการนอบน้อมพระพุทธเจ้าเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เมื่อจะแสดงคัมภีร์กิตตามที่ตนปฏิญญาไว้ จึงกล่าวสูตรว่า **ธาตุยา ฯเปฯ โณ** (เมื่อมีกรรมอยู่หน้า ลง ณ ปัจจัยหลังธาตุ)

ถามว่า สูตรนี้ มีอะไรเป็นแดนเกิด มีอะไรเป็นเหตุ ออกจากสูตรไหน ?

ตอบว่า สูตรนี้ มีสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา เป็นแดนเกิด เป็นเหตุ และออกมาจากสูตรนั้น

ถามว่า ออกมาอย่างไร ?

ตอบว่า ท่านอาจารย์ กล่าวถึงการลงปัจจัยหลังธาตุ และลงวิภัตติหลังนามศัพท์ด้วยสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่าบรรดาการลงปัจจัยและวิภัตติเหล่านั้น ปัจจัยทั้งหลาย เหล่าไหน ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย เหล่าไหน ในอรรถอะไร ? คือ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า

เมื่อกัมมบทข้างหน้ามีอยู่ ลงณปัจจัย หลังธาตุ ในอรรถว่ากัตตุ(สาธนะ) จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อกัมมบทข้างหน้ามีอยู่ ลงณปัจจัยหลังธาตุ

บทว่า ธาตุยา เป็นบทหนึ่ง บทว่า กมฺมาทิมฺหิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โณ เป็นบทหนึ่ง สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ นิมิตตสัตตมี และวิสยี สูตรนี้เป็นวิธีสูตร ปทัตถะ (ความหมายของบท) พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สิ่งที่ทรงความหมายไว้ ชื่อว่า ธาตุ หลังธาตุนั้น กัมมบทนั่นแหละเป็นเบื้องหน้า ชื่อว่า กมฺมาทิ เมื่อกัมมบทอยู่เบื้องหน้านั้น ณปัจจัย มีอยู่แก่ปัจจัยนั้น เหตุนั้น ปัจจัยนั้น ชื่อว่า ณ แก่ปัจจัยนั้น ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านอาจารย์ จึงกล่าวสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ ท่านควรจะต้องกล่าวว่า ธาตุยา โณ (ลงณปัจจัยหลังธาตุ) ตอบว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น พึงลงณปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวสูตรไว้อย่างนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กมฺมกาโร (ผู้ทำการงาน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กมฺมกาโร มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- กมฺมศัพท์เป็นบทใกล้หลังกมฺมศัพท์นั้น ลงอุทิตยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) เมื่อชื่อว่าธาตุ และลบสระที่สุดธาตุแล้ว เมื่อลงติวัตตมานาวิภัตติหลังกรธาตุ และโอปัจจัย นำรอักษรประกอบกับโออักษร ในอรรถ (วจนัตถะ) ว่า กมฺมำ กโรตีติ (ย่อมทำการงาน) นี้ เมื่อสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ปจฺจยา ตามไปอยู่ เมื่อมีกัมมบทเป็นบทหน้า หลังกรธาตุ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้ง ณ ปัจจัยชื่อว่า กิตฺปัจจัย ด้วยสูตรว่า อญฺเญ กิตฺ ให้กิตฺปัจจัยลงในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรว่า กตฺตริ กิตฺ ทำปริภาสา (ให้ณปัจจัยลง) ในอรรถแห่งกาลทั้ง ๓ ด้วยสูตรว่า ณาทโย ฯเปฯ กา ลบโอปัจจัยและวิภัตติทั้งหลายด้วยเตสำศัพท์ ในสูตรว่า เตสำ ฯเปฯ จ เมื่อแสดงณปัจจัยเป็นการิตะ ลบณอนุพันธ์ และ

ทำวุทธิแล้ว นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ ทำอาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร และนำพยัญชนะประกอบสระหลัง ในอรรถ (วจนัตถะ) ว่า กมฺมํ กโรตีติ (ย่อมทำการงาน) ตั้งชื่อว่าอมาทิตัปปุริสสมาส และตั้งเป็นทุติยาตัปปุริสสมาส ตั้งชื่อว่ายุตตัตถสมาส และเป็นยุตตัตถสมาส ด้วยสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ ลบวิภัตติด้วยสูตรว่า เตสำ วิภตฺติโย ฯเปฯ จ เมื่อทำความเป็นปกติด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส ฯเปฯ สฺส ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิปฐมาวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ แม้อุทาหรณ์ว่า กุมฺภกาโร ก็นัยนี้นั่นเอง

ในอุทาหรณ์ว่า ปตฺตคฺหาโห (ผู้ถือบาตร) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า ถือเอา) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จอุทาหรณ์นี้ ต่างกันเพียงธาตุเท่านั้น ทำคอักษรเป็นเทฺวภาวะ

ในอุทาหรณ์ว่า ตนฺตวาโย (ผู้ที่ทอเส้นด้าย [ช่างหูก]) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- เวธาตุ มีตนฺตศัพท์ เป็นบทใกล้ ในอรรถแห่ง เว ตนฺตวาโย (เว ธาตุในความหมายว่า “สืบต่อของเส้นด้าย”) นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โอ อว สเร, เอ อย เมื่อทำอาเทสเออักษร อันเป็นส่วนของเวธาตุ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิเต เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ธญฺญมาโย (ผู้นับถือธรรม) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง มา ปริมาณเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับจำนวน”) มีธญฺญศัพท์เป็นบทใกล้นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ณมฺหิ รนฺชสฺส ฯเปฯ กรเณสุ เมื่อทำอาเทสอาอักษรอันเป็นสระที่สุดของธาตุ ด้วยสูตรว่า อาการนฺตานมาโย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ธมฺมกาโม (บุรุษผู้ปรารถนาธรรม) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง กมุ อิจฺฉากนฺตีสุ (กมุ ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) มีธมฺมศัพท์เป็นบทใกล้นี้ ในอรรถ(วจนัตถะ) ว่า ธมฺมำ กามยตีติ (ย่อมปรารถนาธรรม) นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ธมฺมจาโร (ผู้ปฏิบัติธรรม) ในอรรถแห่ง จร คติภกฺขเนสุ (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโภค”) มีธมฺมศัพท์เป็นบทใกล้นี้ ในอรรถ (วจนัตถะ) ว่า ธมฺมำ จรตีติ (ย่อมปฏิบัติธรรม) นี้ เมื่อลงณปัจจัยและทำวุทธิเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๒๕:๕๖๕. สูตรนี้ว่า **สญฺญายมนุ** (เมื่อปรากฏชื่อ [อสาธารณนาม] ให้ลง อ ปัจจัย หลังธาตุที่มีกรรมอยู่หน้า และลง นุ [อาคมหลังอุปบทนั้น]) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงการสำเร็จรูปว่า กมฺมกาโร เพราะลงณปัจจัย หลังธาตุที่มีกมฺมศัพท์เป็นบทใกล้ ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า กมฺมกาโร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งศัพท์ที่เป็นชื่อ มีอาทิว่า อรินฺทโม อันมีกมฺมการกะเป็นบทใกล้ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งศัพท์ที่เป็นชื่อ มีอาทิว่า อรินฺทโม ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอปัจจัยและนุอักษรเป็นอาคม หลังธาตุทั้งหลาย ที่กล่าวถึงชื่อ ซึ่งมีกัมมบท เป็นบทใกล้ จึงกล่าวสูตรว่า สญฺญายมนุ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อชื่อ อันท่านรู้อยู่ ด้วยธาตุ ในที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ ลงออักษรเป็นปัจจัย และลงนุอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งอุปบท (บทใกล้)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี วิสยี และอาคมวิสยี ขยายความว่า เพราะธาตุศัพท์ และกมฺมาทิศัพท์ตามมา(ปรากฏในสูตรนี้) แท้จริง เมื่อมีกัมมบท อยู่หน้าชื่อแห่งธาตุ อันท่านรู้อยู่ ลงอปัจจัย และลงนุอักษรเป็นอาคมในที่สุดแห่งอุปบท

ชื่อว่า สญฺญา เพราะวจนัตถะว่า เป็นเหตุแห่งการรู้ความหมายของสัตว์โลก คำนี้เป็นชื่อของสัททบัญญัติที่ยกขึ้น ในทัพพะทั้งหลายเหล่านั้น ๆ เมื่อชื่อนั้น นักศึกษาพึงทราบอยู่ ลง นุ อักษรเป็นอาคมในที่สุดของอุปบทเท่านั้น เพราะมีคำกล่าวว่า ปทนฺเต (ในที่สุดบท) ในสูตรว่า นุ นิคฺคหีตๆ ปทนฺเต (อาเทส นุ อาคมที่อยู่หลังอุปบทเป็นนิคคหิต)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อรินฺทโม (ผู้ข่มศัตรู) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อรินฺทโม มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- หลังอริศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ อำถึงความเป็นนิคคหิต (อาเทสอำเป็นนิคคหิต) ด้วยสูตรว่า อโม ฯเปฯ หิ ในอรรถแห่ง ทมุ ทมเน (ทมุ ธาตุในความหมายว่า “ข่ม”) นี้ ในวจนัตถะ (อรรถ) ว่า อรึ ทมยตีติ (ย่อมย่ำยีซึ่งข้าศึก) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลง อ ปัจจัยด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ อาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษร นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ในอรรถว่า อรึ ทโม ตั้งเป็นตัปปุริสสมาส และตั้งชื่อว่าตัปปุริสสมาส ตั้งเป็นยุตตัตถสมาส และตั้งชื่อว่ายุตตัตถสมาส ลบวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เตสำ วิภตฺติโย ฯเปฯ จ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส สรนฺตสฺส ลงนุอาคมในที่สุดแห่งอุปบท ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสนุอักษรเป็นอาคมนั้นเป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า

นุ นิคฺคหีตํ ปทนฺเต เพราะอาศัยสูตรว่า อ ๎ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตํ ทำอาเทสนิคคหิต เป็นอักษรที่สุดวรรค ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตํ วา วคฺเค ลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เวสฺสนฺตโร (ผู้ข้ามตรอกพ่อค้า) มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง ตร ตรเณ (ตร ธาตุในความหมายว่า “ข้าม”) อันมีเวสฺสศัพท์เป็นบทใกล้นี้ หลังเวสฺสศัพท์ ลงอ ๎ ทุติยาวิภัตติ ในวจนัตถะ (อรรถ) ว่า เวสฺสํ ตรตีติ (ย่อมข้ามตรอกพ่อค้า) ลงอปัจจัยด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ตั้งเป็นตัปปุริสสมาสเป็นต้น เมื่อลบวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เตสํ ฯเปฯ จ เมื่อทำความเป็นปกติ ด้วยสูตรว่า ปกติ จสฺส ฯเปฯ สฺส ลงนุอาคมในที่สุดแห่งอุปบท เมื่อทำอาเทสนุอักษร เป็นนิคคหิต แล้วอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นอีกครั้งแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ตณฺหงฺกโร (ผู้ทำลายตัณหา) นี้ ทำตณฺหาศัพท์เป็นบทใกล้ เพราะความที่ตณฺหาศัพท์ เป็นอาการันต์อิตถีลิงค์ หลังตณฺหาศัพท์นั้น ลงอ ๎ ทุติยาวิภัตติ เมื่อลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า“กระทำ”)นี้ ในวจนัตถะ(อรรถ)ว่า ตณฺหํ กโรติ วินาเสตีติ (ย่อมทำลายตัณหา) เมื่อลงอปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ตั้งเป็นตัปปุริสสมาส และตั้งเป็นยุตตัตถสมาสแล้ว ลบวิภัตติ เมื่อทำความเป็นปกติว่า ตณฺหากร ทำรัสสะอาอักษรอันเป็นสระที่สุดของตณฺหาศัพท์ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมฺหฺยณฺฑฺตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ ลงนุอักษรเป็นอาคม ในที่สุดแห่งอุปบทด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสนุอักษรอาคมนั้นเป็นนิคคหิต และอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ แล้วเพราะความที่เป็นสมาส เมื่อตั้งเป็นนามแล้วลงสิวิภัตติเป็นต้นอีกครั้งแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า เมธงฺกโร (ผู้สร้างปัญญา) นี้ ก็นัยนี้นั่นเอง อุทาหรณ์มีอาทิว่า สรณงฺกโร (ผู้เป็นที่พึ่ง), ทีปงฺกโร (ผู้กระทำประทีป, ผู้ชี้ทางสว่างให้ผู้อื่น) มีการประกอบรูปศัพท์เหมือน อรินฺทมศัพท์

อนึ่ง ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อรินฺทโม นี้ นักศึกษา สร้างรูปสำเร็จแห่งกิต ให้สำเร็จแล้ว จึงลงนุอักษรเป็นอาคมอีก เมื่อทำอาเทสนุอักษรอาคมนั้นเป็นนิคคหิต แล้วทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ตั้งเป็นนามอีกครั้ง เพราะความเป็นสมาส (แล้ว) พึงลงสิวิภัตติเป็นต้น

ท่านอาจารย์ กล่าวแล้วว่า

สมาสตฺตา วิภตฺตีนํ โลเปโวปปเท กเต
นฺวาคโม ตญฺญุนา รูป- สิทฺธิยํ สมุทาหโฏ.[๕๙]

ในคัมภีร์รูปสิทธิแสดงว่า ลง นุ อาคม [ในตัวอย่างเป็นต้นว่า ทีปงฺกโร] เมื่อลบวิภัตติในบทหน้า หลังจากเข้าเป็นสมาสแล้ว

๕๒๖:๕๖๗. สูตรนี้ว่า **ปุเร ททา จ อึ** (เมื่อ ปุร ศัพท์อยู่ข้างหน้า ให้ลง อ ปัจจัย หลัง ทท ธาตุและอาเทส [อ ของ ปุร ศัพท์]เป็น อึ) ออกมาจากสูตรว่า สญฺญายมนุ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อรินฺทโม เพราะเมื่อชื่ออันบุคคลรู้อยู่ ลงอปัจจัย และนุอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สญฺญายมนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อชื่ออันบุคคลรู้อยู่ รูปสำเร็จว่า ปุรินฺทโท พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ปุรินฺทโท ย่อมมีได้ เพราะเมื่อชื่ออันบุคคลรู้อยู่ ลงอักษรเป็นปัจจัย หลังธาตุนี้ คือ ททธาตุ อันมีปุรศัพท์เป็นบทใกล้ และทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุรศัพท์ เป็นอึ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ปุเร ททา จ อึ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงอปัจจัยหลังธาตุนี้คือ ทท ทาเน (ทท ธาตุในความหมายว่า “ให้”) อันมีปุรศัพท์เป็นบทใกล้ และทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุรศัพท์ เป็นอึ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี อวธิ สัมปิณฑนะ และการิยะ ขยายความว่า เพราะธาตุศัพท์ อาทิศัพท์ และอการศัพท์ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) เมื่อมีปุรศัพท์เป็นบทหน้า ลงอปัจจัยหลังธาตุนี้คือ ทท (การให้) และทำอาเทสสระที่สุดแห่งปุรศัพท์ เป็นอึ

อุทาหรณ์ว่า ปุรินฺทโท (ผู้ให้ทานในกาลก่อน) ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง ทท ทาเน (ทท ธาตุในความหมายว่า “ให้”) มีปุรศัพท์เป็นบทใกล้ ในวจนัตถะว่า ปุเร ทานํ อททีติ (บุคคล ผู้เคยได้ให้ทานในกาลก่อน) เพราะต้องมองหาอดีตกาล ด้วยอำนาจแห่งความหมายของปุร (กาลก่อน) ซึ่งเป็นบทใกล้ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอปัจจัยด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว แสดงวจนัตถะว่า ปุเร ทานํ อททีติ (บุคคล ผู้เคยได้ให้ทานในกาลก่อน) อีกครั้ง ตั้งเป็นตัปปุริสสมาส และตั้งเป็นยุตตัตถสมาสแล้ว ลบวิภัตติเมื่อทำความเป็นปกติแล้ว ทำอาเทส อ อักษร อันเป็นสระที่สุดแห่งปุรศัพท์ เป็นอึ และทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ เมื่อตั้งเป็นนามแล้วลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

---

[๕๙] เภทจินฺตา คาถาที่ ๓๖๑

๕๒๗:๕๖๘. สูตรนี้ว่า **สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา** (ลง อ, ณฺวุ, ตุ และ อาวี ปัจจัย หลังธาตุทั้งปวงที่มีกรรมอยู่หน้าได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, สญฺญายมนุ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า กมฺมกาโร, อรินฺทโม เพราะลง ณปัจจัย และอปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า กรธาตุ ทมุธาตุ อันมีกัมมบท เป็นบทใกล้ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, สญฺญายมนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายซึ่งมีกัมมบทเป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ เช่น ตกฺกโร, วินโย, รถกาโร, อนฺนทายโก, ตกฺกตฺตา, ภยทสฺสาวี พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงออักษรเป็นปัจจัย ณฺวุปัจจัย ตุปัจจัย และอาวีปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งปวง ทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา

อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า หลังอวัณณันตะธาตุ และอิวัณณันตธาตุ ทั้งปวง ที่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ออักษรเป็นปัจจัย ณฺวุปัจจัย ตุปัจจัย และอาวีปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่มีกัมมบท เป็นบทใกล้ และไม่มีกัมมบท เป็นบทใกล้

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี และวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า เพราะธาตุศัพท์ กมฺมาทิศัพท์ และอการศัพท์ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) และเพราะวาศัพท์เป็นวิกัปปนะ (ฉะนั้น) ในเพราะมีหรือไม่มีกัมมบท(ก็ตาม) หลังธาตุทั้งปวง ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ออักษรเป็นปัจจัย ณฺวุปัจจัย ตุปัจจัย และอาวีปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตกฺกโร (ผู้กระทำสิ่งนั้น[การขโมย]) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตกฺกโร มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) มี ต ศัพท์เป็นบทใกล้นี้ หลัง ต ศัพท์ลงอำทุติยาวิภัตติ ในวจนัตถะว่า ตำ กโรตีติ (ย่อมกระทำสิ่งนั้น[การขโมย]) เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, สญฺญายมนุ ลงออักษรเป็นปัจจัย นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว แสดงวจนัตถะอีกครั้งว่า ตำ กโรตีติ (ย่อมกระทำสิ่งนั้น[การขโมย]) ตั้งชื่อว่าตัปปุริสสมาสเป็นต้น เมื่อลบวิภัตติ และทำความเป็นปกติแล้ว ทำ ก อักษรสทิสเทฺวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้อุทาหรณ์ว่า หิตกโร (ผู้กระทำประโยชน์)ก็นัยนี้แล มีเพียงการไม่ทำเทฺวภาวะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า วินโย (เครื่องสั่งสอน, สถานที่สั่งสอน) เป็นนีธาตุ ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า ในอรรถแห่ง นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี ปาปุเณ (นี ธาตุในความหมายว่า นำไป) นี้ ในวจนัตถะที่เป็นกรณสาธนะว่า วิเนติ เอเตนาติ (บุคคลย่อมสั่งสอน ด้วยสิ่งนี้) หรือ ในวจนัตถะที่เป็นอธิกรณสาธนะว่า วิเนติ ตสฺมินฺติ (บุคคลย่อมสั่งสอน ในสิ่งนี้) ลงอปัจจัย เมื่อสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำปริภาสาด้วยสูตรว่า อยุวณฺณานญฺจา ฯเปฯ ทฺธิ ทำวุทธิอีอักษร (อี เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว สเร ทำอาเทสเออักษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิสฺสโย (ที่อาศัย) ในอรรถแห่ง นิปุพฺพ สิ เสวายํ (สิ ธาตุในความหมายว่า “เสพ”) ลง นิ อุปสรรคเป็นบทหน้านี้ ในวจนัตถะที่มีอวุตตกัมมว่า นิสฺสายตนฺติ (บุคคลอาศัยแล้ว ซึ่งสิ่งนั้น) ลงอปัจจัย เมื่อทำวุทธิโดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำสทิสเทฺวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์บางฉบับ ย่อมปรากฏวจนัตถะ(รูปวิเคราะห์) ว่า นิสฺสาย นํ วสตีติ (บุคคลย่อมอยู่ เพราะอาศัยสิ่งนั้น) ก็รูปวิเคราะห์นั้น นักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นรูปวิเคราะห์ประเภทธาตวัตถวิเคราะห์

ก็อุทาหรณ์ว่า รถการโก (ช่างทำรถ) นี้ หลังรถศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า รถํ กโรตีติ (บุคคลย่อมทำรถ) ลงณฺวุปัจจัย ลบณอนุพันธ์ ทำวุทธิ (อ เป็น อา) ด้วยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ในอรรถว่า รถํ กโรติ (นี้) ตั้งเป็นตัปปุริสสมาสเป็นต้น เมื่อลบวิภัตติและทำความเป็นปกติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อนฺนทายโก (ผู้ถวาย[ให้]อาหาร) หลังอนฺนศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่า อนฺนํ ททาตีติ ลงณฺวุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ณมฺหิรนฺชสฺส ฯเปฯ สุ ทำอาเทสอาอักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งทาธาตุเป็น อาย ด้วยสูตรว่า อาการนฺตานมาโย ทำอาเทสณฺวุปัจจัย เป็นอก ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ เมื่อตั้งเป็นสมาสเป็นเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วินายโก (ผู้นำชาวโลกไป, ผู้นำสัตว์ทั้งหลายไป) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี ปาปุเณ (นี ธาตุในความหมายว่า นำไป) ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้านี้ ในวจนัตถะว่า วิเนตีติ(บุคคลย่อมนำไป) เมื่อลงณฺวุปัจจัย ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โอ อว สเร, เอ อย เมื่อทำอาเทสเออักษรเป็นอาย ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิเต และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เมื่อตั้งเป็นสมาสเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การโก (ผู้กระทำ, ช่าง), ทายโก (ผู้ให้) นายโก (ผู้นำ) เป็นอุทาหรณ์ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า ตกฺกตฺตา (ผู้กระทำงานนั้น) เป็นอุทาหรณ์ที่มีตศัพท์เป็นบทใกล้หลังตศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า ตำ กโรตีติ (บุคคล ย่อมทำงานนั้น) ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า นมกรานมนฺตานำ ฯเปฯ ตมฺหิ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ต อักษร ด้วยสูตรว่า กรสฺส จ ฯเปฯ ตุสฺมึ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ เมื่อตั้งเป็นสมาสเป็นต้นแล้ว ทำอาเทสอุอักษร(ของตุปัจจัย) เป็นอาอักษร และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุปิตาทีน ฯเปฯ จ เมื่อทำเทฺวภาวะกอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทาตา (ผู้ให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัย ลงสิวิภัตติเป็นต้น อาเทสอุอักษร(ของตุปัจจัย) เป็นอาอักษร และลบสิวิภัตติด้วยสูตรว่า สตฺถุปิตาเป็นต้น ไม่ต้องตั้งอุทาหรณ์นี้เป็นสมาส เพราะความที่อุทารณ์นี้เป็นอุทาหรณ์ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้(หน้า)

อุทาหรณ์ว่า กตฺตา (ผู้กระทำ) เป็นอุทาหรณ์ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สริตา (ผู้ระลึกได้) ในอรรถแห่ง สร จินฺตายำ (สร ธาตุในความหมายว่า “คิด”) เมื่อลงตุปัจจัยด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม เพราะความที่เป็นอสัพพธาตุกธาตุ ด้วยสูตรว่า อิการาคโม ฯเปฯ กมฺหิ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ทำอาเทสอุอักษร (ของตุปัจจัย) เป็นอาอักษร และลบสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภยทสฺสาวี (ผู้เห็นภัย) เป็นอุทาหรณ์ที่มีภยศัพท์เป็นบทใกล้ หลังภยศัพท์ ลงอำทุติยาวิภัตติเอกวจนะ ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น” ในวจนัตถะว่า ภยำ

ปสฺสตีติ (บุคคลย่อมเห็นภัย) ลงอาวีปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสทิสธาตุเป็นทส ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ทำเทฺวภาวสอักษร ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ ย่อมสงเคราะห์เอาอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทินกโร (ผู้กระทำวัน, พระอาทิตย์), ทิวา กโร (ผู้กระทำวัน, พระอาทิตย์), ภากโร (ผู้ทำแสงสว่าง), สุจฺเฉตา (ผู้ตัดด้วยดี), เฉตาวี (ผู้ตัด) เข้าไว้ด้วยอาทิศัพท์ ในวุตติ

๕๒๘:๕๗๗. สูตรนี้ว่า **วิสรุชปทาทิโต ณ** (ลง ณ ปัจจัยหลัง วิส, รุช และ ปท ธาตุ เป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า กมฺมกาโร เพราะลงณปัจจัย หลังธาตุที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ ด้วยสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปเวโส ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงณปัจจัย แม้หลังธาตุทั้งหลายมี วิสธาตุ ที่ลง **อทิ**อุปสัคเป็นบทหน้า ซึ่งไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ เช่นในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปเวโส จึงกล่าวสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงณปัจจัยหลังธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ มีวิสธาตุ ฯลฯ ปทธาตุเป็นต้น

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า ณปัจจัย ย่อมลง หลังธาตุทั้งหลาย มีวิสธาตุ รุชธาตุ และปทธาตุเป็นต้น

มีรูปวิเคราะห์ว่า วิโส จ รุโช จ ปโท จ วิสรุชปทา. วิสรุชปทา อาที ยสฺสาติ วิสรุชปทาทิ วิสธาตุ ด้วย รุชธาตุ ด้วย ปทธาตุ ด้วย ชื่อว่า วิสรุชปท วิสรุชปทธาตุ เป็นต้น ของธาตุใดมีอยู่ เหตุนั้น ธาตุนั้น ชื่อว่า มีวิสรุชปทธาตุเป็นต้น หลังวิสรุชปทธาตุเป็นต้นนั้น ก็สูตรนี้ ท่านกล่าวสูตรนี้ แยกออกต่างหาก จากสูตรก่อนว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ เพื่อการลงณปัจจัย หลังวิส รุชธาตุเป็นต้น ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปเวโส (ผู้เข้าไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปเวโส มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง ปปุพฺพ วิส ปเวสเน (วิส ธาตุในความหมายว่า “เข้าไป” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า ปวิสตีติ (บุคคล

ย่อมเข้าไป) ลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ ตั้งณปัจจัยเป็นเหมือนการิตปัจจัย เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว ทำวุทธิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรโค (สิ่งเสียดแทง, ความเจ็บป่วย, โรค) ในอรรถแห่ง รุช โรเค (รุช ธาตุในความหมายว่า “เสียดแทง”) นี้ ในวจนัตถะว่า รุชฺชตีติ (ย่อมเสียดแทง) ลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า นมกรานมนฺตานำ ฯเปฯ มฺหิ ทำอาเทสชอักษร เป็นคอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานำ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปฺปาโท (ผู้เกิดขึ้น) ปทธาตุ ลงอุอุปสัคเป็นบทหน้า ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ และทำวุทธิแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น ทำเทฺวภาวะปอักษร

อุทาหรณ์ว่า ผสฺโส (การกระทบ, ผัสสะ) ในอรรถแห่ง ผุส สมฺผุสเน (ผุส ธาตุในความหมายว่า “กระทบ”) นี้ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะมีพยัญชนะสังโยค เมื่อทำอาเทส ผุส ธาตุเป็น ผสฺส ด้วยสูตรเป็นต้นว่า กฺวจิ ธาตุ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ท่านไม่ทำวุทธิ ด้วยการใส่ผุสธาตุนั้นเข้าในฆฏาทิคณะ ทำอาเทสอุอักษรของผุสธาตุเป็นออักษรแล้ว กล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการทำเทฺวภาวะ**ส**อักษร

อุทาหรณ์ว่า โอโก (ผู้พูด) ในอรรถแห่ง อุจ วิยตฺติยำ วาจายำ (อุจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงณปัจจัย เมื่อลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เมื่อทำอาเทส จอักษร เป็นกอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาโว (ผู้เกิด, ผู้เป็นอยู่) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายำ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ เมื่อลงณปัจจัย และทำวุทธิ (อู เป็น โอ)แล้ว เมื่อทำอาเทส โอ อักษรเป็น อว แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อโย (การไป) ในอรรถแห่ง อย คติมฺหิ (อย ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อลบ ณ อนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมฺโพโธ (ผู้มีปัญญาตรัสรู้ชอบ) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ พุธ โพธเน, พุธ อวคมเน, พุธ ญาเณ (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”) ลงสำอุปสัคเป็นบทหน้านี้ เมื่อลงณปัจจัย และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิหาโร (สถานที่อยู่, วัด, วิหาร) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ หร หรเณ (หร ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้านี้ เมื่อลงณปัจจัย และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อ อักษรที่เป็นปัจจัย ซึ่งท่านกระทำไว้แล้ว ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ณวุตฺวาวี วา และ ณ อักษรที่เป็นปัจจัย ซึ่งท่านกระทำไว้แล้ว ด้วยสูตรนี้ ย่อมเป็นไปในปุงลิงค์

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์กัจจายนสาระว่า

กิตกาภิเธยฺยลิงฺคา อิยุวณฺณา วราทิโช
อปจฺจโย โณ ทุติโย อิปจฺจโย ปุเม สิยุนฺติ.[๖๐]

กิตก์ปัจจัยคล้อยตามลิงค์ของเนื้อความที่กล่าวถึง, อ ปัจจัย ที่ลงหลัง อิ วัณณันตธาตุ, อุ วัณณันตธาตุ และ วร ธาตุ เป็นต้น, ณ ปัจจัยที่ ๒ [คือ ณ ปัจจัยที่ลงด้วยสูตรว่า วิส-รุช-ปทาทิโต ณ] และ อิ ปัจจัย พึงมีในปุงลิงค์

ในคาถานี้ มีอรรถาธิบายว่า กิตกา คือกิตปัจจัยทั้งหลาย ตามลิงค์ที่ควรกล่าวถึง คือตามลิงค์ที่พึงกล่าว อปัจจัย เป็นไปแล้วหลังอิวัณณะ และอุวัณณะ คือหลังอิวัณณันตธาตุ และอุวัณณันตธาตุ และอปัจจัยตัวที่ ๒ ซึ่งลงหลังวรธาตุเป็นต้น คือเป็นไปหลังอวัณณันตธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ วรธาตุ และณปัจจัยเป็นไปด้วยสูตรว่าที่ลงด้วยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ และอิปัจจัย พึงมีใช้ในปุงลิงค์

๕๒๙:๕๘๐. สูตรนี้ว่า **ภาเว จ** (ลง ณ ปัจจัยในภาวสาธนะ) ออกมาจากสูตรก่อน นัยแห่งการออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ณปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย แม้ในภาวสาธนะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารสัตตมี และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า ณปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง เพราะณศัพท์จากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะไม่มีข้อกำหนด และเพราะธาตุศัพท์เป็นอธิการตามมา

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ปาโก (การหุง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาโก ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า หุง) นี้ ในวจนัตถะว่า ปจฺจเต ปจนนฺติ วา (อันเขาย่อมหุง หรือ การหุง) เมื่อลงณปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบ ณ อนุพันธ์

---

[๖๐] กจฺจายนสาร คาถาที่ ๔๕

และทำวุทธิแล้ว ทำอาเทส จ อักษรเป็น ก อักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานำ ลงสิวิภัตติ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า จาโค (การบริจาค) ในอรรถแห่ง จช หานิมฺหิ (จช ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ มีเพียงการอาเทสชอักษร เป็นคอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ยาโค (การบวงสรวง) ในอรรถแห่ง ยช เทวปูชาสงฺคหกรณทานธมฺเมสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า “บวงสรวงเทพเจ้า, รวบรวม, ให้. ทรงไว้ ”) นี้

อุทาหรณ์ว่า โยโค (การประกอบ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) วิธีสร้างรูปสำเร็จที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า ภาโค (การแบ่ง) ในอรรถแห่ง ภช เสวายำ (ภช ธาตุในความหมายว่า “ซ่องเสพ”) ภช ปุถกฺกรเณ (ภช ธาตุในความหมายว่า “แยกไว้ต่างหาก”) วิธีการที่เหลือก็เหมือนกัน

อุทาหรณ์ว่า ปริทาโห (การเผา) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ ทห ภสฺมีกรเณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) ลงปริอุปสัคเป็นบทหน้า วิธีการที่เหลือก็เหมือนกัน

๕๓๐:๕๘๔. สูตรนี้ว่า **กฺวิ จ** (ลง กฺวิ ปัจจัยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา คือ รูปสำเร็จทั้งหลาย ทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ หรือไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ มีอาทิว่า ตกฺกโร,วินโย อันท่านอาจารย์ ให้สำเร็จแล้ว เพราะลงอักษรเป็นปัจจัย ณฺวุปัจจัย ตุปัจจัย และอาวีปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีกัมมบทเป็นบทใกล้ หรือไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ ด้วยสูตรนี้ว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สมฺภู พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงกฺวิปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ หรือไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ จึงกล่าวสูตรว่า กฺวิ จ สัมพันธวัณณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และสัมปิณฑนะ ขยายความว่า ธาตุศัพท์ จากสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ ย่อมตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะเหตุนั้น กฺวิปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งปวงทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า สมฺภู (ผู้เกิดขึ้น) ในอรรถแห่ง สำปุพฺโพ ภู สตฺตายำ (ภู ธาตุ ย่อมเป็นไป ในความหมายว่า มี, เป็น) ลงสำอุปสัคเป็นบทหน้า ในวจนัตถะว่า สมฺภวตีติ (ย่อมเป็น)

เพราะอาศัยสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ ลงกฺวิปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบกฺวิปัจจัย ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ ปิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิภู (ผู้ปกครอง) ก็เหมือนอย่างนั้น

ก็อุทาหรณ์ว่า ภุชโค (ผู้ไปด้วยขนด, งู) ในอรรถแห่ง ภุชสทฺทูปปท คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุ และ สปฺป ธาตุ ในความหมายว่า “ไป” มีภุชศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ภุเชน คจฺฉตีติ (ย่อมไปด้วยขนด) ลงกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตฺวนฺตสฺส ฯเปฯ กฺวิมฺหิ และลบกฺวิปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงฺโข (ผู้ขุด, หอยสังข์) ในอรรถแห่ง สํปุพฺพ ขนุ อวธารเณ (ขนุ ธาตุ ในความหมายว่า “ขุด” ลง สํ อุปสัคเป็นบทหน้า) ในวจนัตถะว่า สุฏฺฐุ ขนตีติ (ย่อมขุดด้วยดี) ลงกฺวิปัจจัย เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ลบกฺวิปัจจัย และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๑:๕๘๙. สูตรนี้ว่า **ธราทีหิ รมฺโม** (ลง รมฺม ปัจจัยหลัง ธร ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า ปสโว เพราะลงณปัจจัย หลังธาตุ ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ ด้วยสูตรนี้ว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ เช่น ธมฺโม พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงรมฺมปัจจัย หลังธาตุที่ไม่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ เช่นในตัวอย่างมีอาทิว่า ธมฺโม จึงกล่าวสูตรว่า ธราทีหิ รมฺโม อีกนัยหนึ่ง สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา สัมพันธวรรณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ธมฺโม (ธรรม) ในอรรถแห่ง ธร ธรเณ (ธร ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ ในวจนัตถะว่า ธรติ เตนาติ (สภาวะ ย่อมทรงไว้) ลงรมฺมปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบธาตุวันตะ อัน ร อักษรเป็นขอบเขต ด้วยสูตรว่า รมฺหิ ฯเปฯ โน แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กมฺมํ (กรรม. การงาน) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กริยฺยตีติ (การงาน อันเขาย่อมทำ ลงรมฺมปัจจัย เมื่อลบธาตุวันตะ มี ร อักษรเป็นขอบเขต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๒:๕๙๐. สูตรนี้ว่า **ตสฺสีลาทีสุ ณีตฺวาวี จ** (ลง ณี, ตุ และ อาวี ปัจจัยในอรรถตัสสีละเป็นต้น และอรรถอื่น [ในกัตตุสาธนะ]) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า กุมฺภกาโร เพราะลงณปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ที่มีกัมมบทเป็นบทใกล้ เช่น ปิยปสฺสี พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิว่า ปิยปสฺสี ซึ่งมีกัมมบทเป็นบทใกล้ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงณีปัจจัย ตุปัจจัย และอาวีปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายมี สสธาตุ ลงปอุปสัคเป็นบทหน้า จึงกล่าวสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ณีปัจจัย ตุปัจจัย และอาวีปัจจัย ย่อมลงในอรรถว่า ตัสสีล ตัทธัมม และตัสสาธุการี

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ วิสยี และสัมปิณฑนะ ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ณีปัจจัย ตุปัจจัย และอาวีปัจจัย ย่อมลงในอรรถทั้งหลาย มีอรรถว่าตัสสีลเป็นต้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิยปสฺสี (บุคคล ผู้สรรเสริญบุคคลผู้เป็นที่รักเป็นปกติ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปิยปสฺสี ในอรรถแห่ง ปิยสทฺทูปปทปปุพฺพ สสฺ ปสฺสเน (สสฺ ธาตุในความหมายว่า “สรรเสริญ” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า

ปิยํ ปสฺสิตุ์ สีลํ ยสฺสาติ (การสรรเสริญบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นปกติของพระราชาใด)
ปิยปสฺสนสีโลติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้สรรเสริญผู้เป็นที่รักเป็นปกติ)
ปิยปสฺสนธมฺโมติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้สรรเสริญผู้เป็นที่รักเป็นขนบธรรมเนียม)
ปิยปสฺสเน สาธุการีติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้ตั้งใจทำการสรรเสริญบุคคลผู้เป็นที่รัก)

ลงณีปัจจัยด้วยสูตรนี้ ตั้งณีปัจจัยชื่อการิตะ เมื่อลบณอนุพันธ์ ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะมีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พฺรหฺมจารี (บุคคลผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง พฺรหฺมสทฺทูปปท จร จรเณ (จร ธาตุในความหมายว่า “ประพฤติ” มีพฺรหฺมศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำ วุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปสยฺหปวตฺตา (พระราชา ผู้ใช้อำนาจข่มเป็นปกติ, ผู้พูดใช้อำนาจ) ในอรรถแห่ง ปสยฺหสทฺทูปปทปุพฺพ วตฺ วตฺตเน (วตฺ ธาตุในความหมายว่า “หมุนไป” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า มีปสยฺหศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า

ปสยฺห ปวตฺติตุ์ สีลํ ยสฺสาติ วา (การดำเนินไปด้วยการข่มเป็นปกติของบุคคลใด)
ปสยฺห ปวตฺตนสีโล วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้มีปกติดำเนินไปด้วยการข่ม)
ปสยฺห ปวตฺตนธมฺโม วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้ดำเนินไปด้วยการข่มเป็นขนบธรรมเนียม)
ปสยฺห ปวตฺตเน สาธุการีติ วา (อีกนัยหนึ่ง ผู้ตั้งใจทำการข่มขู่)

เมื่อลงตุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ทำอาเทสสระที่สุดของตุปัจจัย เป็นอาอักษร และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุปิตา ฯเปฯ โลโป จ เมื่อนำพยัญชนะประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อีกนัยหนึ่ง เป็นวจธาตุ ในความหมายว่า “สรรเสริญ” ลง ป อุปสรรคเป็นบทหน้า มีปสยฺหศัพท์เป็นบทใกล้ ให้ลบที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ เพราะความที่ วจ ปสัสเน นี้เป็นธาตุในกลุ่มภุชาทิคณะ

อุทาหรณ์ว่า ภยทสฺสาวี (สมณ ผู้มีปกติเห็นภัย) ในอรรถแห่ง ภยสทฺทูปปท ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น” มีภยศัพท์เป็นบทใกล้) ในวจนัตถะตามที่กล่าวแล้ว เมื่อลงอาวีปัจจัย เมื่ออาเทสทิสธาตุ เป็นทสฺส ด้วยสูตรมีอาทิว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๓:๕๙๑. สูตรนี้ว่า **สทฺทกุธจลมณฺฑตฺถรุจาทีหิ ยุ** (ลง ยุ ปัจจัยหลังธาตุที่มีอรรถว่า เปล่งเสียง, โกรธ, สั่นไหว และประดับ และธาตุรุจาทิคณะ ในอรรถตัสสีละเป็นต้น [ในกัตตุสาธนะ]) ออกมาจากสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ วี จ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า ปิยปสฺสี เพราะลงณีปัจจัย ตุปัจจัย และ อาวี ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ วี จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า โฆสโน ในอรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงยุปัจจัย ในอรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น แม้ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โฆสโน จึงกล่าวสูตรว่า สทฺทกุธ ฯเปฯ ยุ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิและวิสยี ความหมายและรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โฆสโน (บุรุษผู้ป่าวประกาศ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โฆสโน ในอรรถแห่ง ฆุส สทฺเท (ฆุส ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”)

ในวจนัตถะทั้งหลายมีวจนัตถะว่า ฆฺสนสีโลติ (ผู้มีปกติป่าวประกาศ) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงยุปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อทำอาเทสยุปัจจัย เป็นอน ด้วยสูตรว่า อนกา ยุณฺวูนำ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาสโน (บุรุษผู้กล่าวเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง ภาส พฺยตฺติยำ วาจายำ (ภาส ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงยุปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โกธโน (บุรุษผู้มักโกรธ) ในอรรถแห่ง กุธ โกเป (กุธ ธาตุในความหมายว่า “โกรธ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรสโน (บุรุษผู้มักขุ่นเคือง) ในอรรถแห่ง รุส โรสเน (รุส ธาตุในความหมายว่า “โกรธเคือง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กมฺปโน (บุรุษผู้หวั่นไหวเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง กปิ จลเน (จล ธาตุในความหมายว่า “สั่นไหว”)นี้ เมื่อลงยุปัจจัยแล้ว เมื่อสูตรว่า พฺยญฺชเน จ ตามไปอยู่ลงนิคคหิตอาคม ที่ตอักษร ด้วยสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ เมื่อทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มณฺฑโน (บุรุษผู้ประดับเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง มฑิ ภูสายำ (มฑิ ธาตุในความหมายว่า “ประดับ”) นี้ เมื่อลงยุปัจจัย นิคคหิตอาคม และทำอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิภูสโน (บุรุษผู้ตกแต่งเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ภูส อลงฺกาเร (ภูส ธาตุในความหมายว่า “ตกแต่” ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรจโน (บุรุษผู้รุ่งเรืองเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง รุจ ทิตฺติมฺหิ (รุจ ธาตุในความหมายว่า “รุ่งเรือง”) นี้ ลงยุปัจจัยแล้ว เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โชตโน (บุรุษผู้รุ่งโรจน์เป็นปกติ) ในอรรถแห่ง ชุต โชตเน (ชุต ธาตุในความหมายว่า “รุ่งเรือง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุฑฺฒโน (บุรุษผู้เจริญเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง วฑฺฒ วฑฺฒเน (วฑฺฒ ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๔:๕๙๒. สูตรนี้ว่า **ปาราทิคมิมฺหา รู** (ลง รู ปัจจัยหลัง คมุ ธาตุที่อยู่หลัง ปาร เป็นต้น ในอรรถตัสสีละ เป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ วี จ การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า รูปัจจัย ย่อมลงหลังจากคมุธาตุ มีปารศัพท์เป็นบทหน้านี้ ในอรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ปาร ศัพท์เป็นต้นมีอยู่แก่ศัพท์ใด ศัพท์นั้นชื่อว่า ปาราทิ (ศัพท์มี ปาร เป็นต้น), ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า อนฺตคู, เวทคู (นี้) มีอนฺตศัพท์ และเวทศัพท์เป็นบทหน้า คมุ ธาตุหลัง ปาร ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่า ปาราทิคมิ หลังคมุธาตุที่อยู่หลังปารศัพท์เป็นต้นนั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภวปารคู (ผู้ถึงฝั่งแห่งภพเป็นปกติ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภวปารคู ในอรรถแห่ง ภวปารสทฺทูปปท คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีภวปารศัพท์เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะมีอาทิว่า ภวปารํ คนฺตุ สีลํ ยสฺสาติ (การไปสู่ฝั่งแห่งภพมีอยู่แก่บุคคลใดเป็นปกติ) เพาะอาศัยสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ วี จ ลงรูปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบรอนุพันธ์ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุด้วยสูตรว่า รมฺหิ รนฺโต ฯเปฯ โน ลงสิวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เสสโต ฯเปฯ หิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อนฺตคู (ผู้ไปสู่ที่สุดเป็นปกติ, พระอรหันต์), เวทคู (ผู้ถึงความยินดีเป็นปกติ) มีนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า ปารงฺคโต ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่งปารสทฺทูปปทคมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีปารศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ปารํ คจฺฉตีติ เมื่อคมุธาตุ มีปราศัพท์เป็นบทเคียงแม้มีอยู่ ไม่ต้องลงรูปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งอรรถว่าตสฺสีลเป็นต้น เพราะอาศัยคำว่า ภาวกมฺเมสุ ลงตปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรว่า พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ฏฺโฐ จ, ชนาทีน ฯเปฯ ติมฺหิ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วยสูตรว่า คมขนหนรมาทีนมนฺโต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อนุคามี (ผู้มีการติดตามเป็นปกติ) เมื่ออรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น แม้มีอยู่แก่คมุธาตุนั้นนั่นแหละ ที่ลงอนุอุปสัคเป็นบทหน้า ไม่ต้องลงรูปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีคมุธาตุอยู่หลังปราศัพท์เป็นต้น ลงณีปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ วี จ เมื่อลบณอนุพันธ์ ทำวุทธิ และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๕:๕๙๓. สูตรนี้ว่า **ภิกฺขาทิโต จ** (ลง รู ปัจจัยหลังธาตุภิกขาทิคณะในอรรถตัสสีละเป็นต้น [ในกัตตุสาธนะ]) ออกมาจากสูตรว่า ปาราทิ ฯเปฯ รู การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และอนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขุ (ผู้ถึงฝั่งแห่งภพเป็นปกติ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุ ในอรรถแห่ง ภิกฺข ยาจเน (ภิกฺข ธาตุในความหมายว่า “ขอ”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภิกฺขนสีโลติ (ผู้ขอเป็นปกติ) เพราะอาศัยสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ รู ลงรูปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบ ร อนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า รมฺหิ ฯเปฯ โน รัสสะอูอักษรเป็นอุอักษร ด้วยกฺวจธาตุสูตร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิญฺญู (ผู้รู้แจ้งเป็นปกติ) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “รู้” ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๖:๕๙๔. สูตรนี้ว่า **หนตฺยาทีนำ ณุโก** (ลง ณุก ปัจจัยหลัง หน ธาตุเป็นต้นในอรรถตัสสีละ [ในกัตตุสาธนะ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตสฺสี ฯเปฯ วี จ, ภิกฺขาทิโต จ การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้ง่ายโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ณุกปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ หนธาตุ ในอรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อนึ่ง ในสูตรนี้ ฉัฏฐีวิภัตติ (หนตฺยาทีนำ) ย่อมเป็นไปในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ หรือสัมพันธ์ฉัฏฐีวิภัตติเข้ากับบทว่า อนฺเต (ในที่สุด) หนธาตุเป็นต้นของธาตุเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า หนตฺยาทโย หลัง หรือในที่สุดแห่งหนธาตุเป็นต้น และในคำว่า หนติ นี้ ท่านแสดงธาตุด้วยติอักษรเป็นที่สุด ตสฺสีลาทิศัพท์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาฆาตุโก (ผู้ฆ่าเป็นปกติ, ผู้มีปกติเบียดเบียน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาฆาตุโก ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า เบียดเบียน และไป ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า)นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ วี จ ลงณุกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้งณุกปัจจัยชื่อการิตะ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ณมฺหิ รนฺชสฺส ฯเปฯ เณสุ ทำอาเทสหนธาตุ เป็นฆาต ด้วยสูตรว่า หนสฺส ฆาโต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การุโก (ผู้มีปกติกระทำการงาน, ช่างศิลปะ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงณุกปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๗:๕๖๖. สูตรนี้ว่า **นุ นิคฺคหีตํ ปทนฺเต** (นุ อาคมที่อยู่หลังอุปบทย่อมถึงความเป็นนิคคหิต) ออกมาจากสูตรว่า สณฺฌายมนุ คือ เมื่อชื่อ อันท่านรู้อยู่ ท่านอาจารย์ย่อมลงออักษรเป็นปัจจัย และลงนุอักษรเป็นอาคมที่สุดแห่งบทใกล้ ด้วยสูตรว่า สณฺฌายมนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า อรินฺทโม ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า อรินฺทโม ย่อมมีได้ เพราะลงนุอักษรเป็นอาคมที่สุดบทใกล้ และทำอาเทสนุอักษรอาคมนั้น เป็นนิคคหิต แล้วอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ จึงกล่าวสูตรว่า นุ ฯเปฯ ปทนฺเต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และอาธารสัตตมี ขยายความว่า นุอักษรอยู่ที่สุดบทใกล้ ย่อมถึงการอาเทส เป็นนิคคหิต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อรินฺทโม (ผู้ข่มศัตรู) อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้นมีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

๕๓๘:๕๙๕. สูตรนี้ว่า **สำหนาณฺญาย วา โร โฆ** (ลง ร ปัจจัยหลัง หน ธาตุซึ่งมี สำ อยู่หน้าและหลังธาตุอื่น และ[อาเทส หน ธาตุ]เป็น ฆ) ออกมาจากปัจจยวิธีการกสูตรมีอาทิว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์กล่าวแล้วว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า กุมฺภกาโร (ช่างปั้นหม้อ) ย่อมสำเร็จได้ ด้วยการลงปัจจัยทั้งหลายมีณปัจจัยเป็นต้น อันเป็นวิธีในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สโฆ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า สโฆ เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงรปัจจัย และเพราะอาเทสหนธาตุ เป็นฆ จึงกล่าวสูตรว่า สำหนณฺญาย ฯเปฯ โฆ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า รปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุนี้ คือหนธาตุ หรือหลังธาตุตัวอื่น และอาเทสหนธาตุ เป็นฆอักษร

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สำหนา แสดงอวธิ คำว่า อณฺญาย แสดงอวธิ คำว่า วา แสดงสัมปิณฑนะ คำว่า โร แสดงวิสยี คำว่า โฆ แสดงการี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สโฆ (ผู้เข้าถึงกรรมที่พร้อมเพรียงกัน, สงฆ์) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สโฆ ในอรรถแห่ง สปุพฺพ หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป” ลง สํ อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สมคฺคํ กมฺมํ สมฺมูปคจฺฉตีติ (บุคคล ผู้ที่เข้าถึงกรรม โดยพร้อมเพรียงกัน) ลงรปัจจัย และทำอาเทสหนธาตุ เป็นฆ ด้วยสูตรนี้ ลบรอักษรที่เป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า รมฺหิ ฯเปฯ โน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็อุทาหรณ์ว่า ปริกฺขา (คูเมือง) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ ขนุ อวทารเณ (ขนุ ธาตุในความหมายว่า “ขุด” ลงปริอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สมนฺตโต นครสฺส พาหิเร ขณฺฑตีติ (พื้นที่ อันชนขุดไว้ในภายนอกแห่งพระนครโดยรอบ) ลงรปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบที่สุดธาตุและรอนุพันธ์แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงอาปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต ฯเปฯ โย เมื่อลงสิวิภัตติ และลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อนฺตโก (ผู้กระทำที่สุด, มัจจุราช) ในอรรถแห่ง อนฺตสทฺทูป ปท กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีอนฺตศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ ในอวจนัตถะว่า อนฺตํ กโรตีติ (ยุคคล ย่อมกระทำที่สุด) ลงรปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบรอักษรที่เป็นอนุพันธ์เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกึศัพท์ว่า อุปฆาโต (การเบียดเบียน) ก็อุทาหรณ์นั้น มี่ต้องลงรปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะความที่แห่งธาตุ คือ หนธาตุ ลง ม อุปสัคเป็นบทหน้านี้ ไม่ได้ลงสอุปสัคเป็นบทหน้า ในวจนัตถะว่า อุปหนนํ (การเบียดเบียน, การเข้าไปทำลาย) เพราะอาศัยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ ลงณปัจจัยในภาวสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภาเว จ ตั้งณปัจจัยชื่อการิตะ เมื่อลงณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๓๙:๕๕๘. สูตรนี้ว่า **รมฺหิ รนฺโต ราทิ โน** (พยัญชนะที่สุดธาตุและ ร อนุพันธ์ ซึ่งอยู่ต้นปัจจัยย่อมไม่ปรากฏรูป ในเพราะปัจจัยซึ่งมี ร เป็นอนุพันธ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นปัจจยวิธีการกที่ประกอบด้วย ร อักษรเป็นอนุพันธ์ และอันเป็นอาเทสวิธีการกที่ประกอบด้วย ร อักษรเป็นอนุพันธ์ ทุกสูตร คือท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจัยทั้งหลายอันมี ร อักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ปาราทิ ฯเปฯ รู ในอุทาหรณ์

ทั้งหลายมีอาทิว่า ปารคู (และ) ย่อมทำอาเทส(ธาตุ)ทั้งหลายอันมี ร อักษรเป็นอนุพันธ์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ทิฏฺโฐ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ฏฺโฐ จ เมื่อคำถามว่า ก็เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ปารคู เหล่านั้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะปัจจัยที่มีอูอักษรเป็นต้นที่ประกอบกับรอักษรเป็นอนุพันธ์หนปลาย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุที่มี ร อักษรเป็นขอบเขต และลบ ร อักษรที่เป็นอนุพันธ์ ในเพราะการอาเทสที่ประกอบกับ ร อักษรเป็นอนุพันธ์หนปลาย ลบ ร อักษรอันเป็นขอบเขต ของพยัญชนะที่สุดธาตุทั้งหลาย อันมี ร อักษรเป็นของเขต รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ จึงกล่าวสูตรว่า รมฺหิ รนฺโต ฯเปฯ โน

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี การี ตัพพิเสสนะ และการิยะ ขยายความว่า ในเพราะ ร อักษร คือปัจจัยที่มี ร อักษรเป็นอนุพันธ์ ลบธาตะวันตะอันมี ร อักษรเป็นขอบเขต ลบ ร อักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขตทั้งปวง

ในคำว่า รมฺหิ นี้ ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ไว้ว่า ร อักษรเป็นอนุพันธ์ของปัจจัยทั้งหลายมีปัจจัยที่มีอูอักษรเป็นต้น และอาเทสทั้งหลายมีอาเทสเป็นริฏฐเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ปัจจัยและอาเทสเหล่านั้น ชื่อว่า โร ในเพราะปัจจัยที่มี ร อักษรเป็นอนุพันธ์หนปลายนั้น ร อักษรในคำว่า รนฺโต เป็นอักษรที่เกิดจากสนธิวิธี ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า อนฺโต แปลว่า ที่สุด ในคำว่า ราทิ นี้ ท่านแสดงรูปวิเคราะไว้ว่า ร อักษร เป็นต้น คทิเป็นขอบเขตของธาตุทั้งหลายเหล่าใด เหตุนั้นธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ราที คำว่า ราที นี้ เป็นพหุพพีหิสมาสประเภทตัคคุณสังวิญญาณ (หมายเอาพยัญชนะทั้งของที่สุดธาตุและพยัญชนะที่เป็นอนุพันธ์) สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

รมาโท อาทิสทฺโท ตุ มริยาทตฺถวาจโก
ตคฺคุโณติ จ โส เถยฺโย โรปิ เตเนว ลุปฺปเต.

อนึ่ง อาทิศัพท์ มีคำว่า รมาทินั้น เป็นศัพท์ความหมายว่าเขตแดน และคำว่าราทินั้นเป็นตัคคุณสังวิญญาณพหุพพีหิสมาส เพราะเหตุนั่นเอง แม้ ร อักษรที่เป็นอนุพันธ์ ก็ย่อมถูกลบไปด้วย

ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านวิเคราะห์ศัพท์ไว้ โดยมีเอกวจนะเป็นที่สุด ด้วยอำนาจอุปลักขณนัย (นัยที่กล่าวไว้พอเป็นตัวอย่าง แต่ถือเอาสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด) ว่า รกาโร เอตสฺส อตฺถีติ โร (ร อักษร มีอยู่แก่ปัจจัยนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า โร ร อักษรนั้น เป็นขอบเขตของธาตุใด เหตุนั้น ธาตุนั้นจึงชื่อว่า ราทิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อนฺตโก (ผู้กระทำที่สุด, มัจจุราช), ปารคู (ผู้ถึงฝั่ง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อนฺตโก หลังกรธาตุ อันมีอนฺตศัพท์เป็นบทใกล้ ลงรปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมี ร อักษรเป็นขอบเขต และ ร อักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (ร อักษรที่สุดธาตุ และ ร อักษรเป็นอนุพันธ์) ด้วยสูตรนี้ แล้วนำ ก อักษร มาประกอบกับ อ อักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปารคู หลังคมุธาตุ อันมีปารศัพท์เป็นบทใกล้ ลงรูปัจจัย ในเพราะอูอักษรมี ร อักษรเป็นอนุพันธ์เป็นปัจจัยหนปลาย เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมี ร อักษรเป็นขอบเขต และ ร อักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (ม ของ คมุ + ร ของ รู) ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สตฺถา (ผู้สั่งสอน) ในอรรถแห่ง สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ (สาส ธาตุในความหมายว่า “พร่ำสอน”) นี้ ในวจนัตถะว่า สาสตีติ (บุคคล ย่อมพร่ำสอน) หลังสาสธาตุ ลงรตฺถุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สาสาทีหิ รตฺถุ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีสอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (ส ของสาส + ร ของรตฺถุ) เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง แล้วลงสิวิภัตติ เมื่อทำอาเทสอุอักษร เป็นอาอักษร และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุปิตาทีน ฯเปฯ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิฏฺโฐ (อันบุคคลเห็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ทำอาเทสตปัจจัยเป็นริฏฺฐ ด้วยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ ทำรอักษรเป็นอนุพันธ์เป็นขอบเขต และพยัญชนะที่สุดธาตุ อันเป็นขอบเขต ให้เป็นริฏฺฐอาเทส ด้วยสูตรนี้ แล้วลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีสอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นขอบเขต (ส ของทิส + ร ของริฏฺฐอาเทส) ลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๐:๕๔๕. ท่านพระมหากัจจยนเถระ ครั้นแสดงกิตปัจจัย ตามสมควรแก่ปริภาสาสูตรว่า กตฺตริ กิตฺ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงกิจจปัจจัย ตามสมควรแก่ปริภาสาสูตรว่า อญฺเญ กิตฺ จึงกล่าวสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า **ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา** (ลง ตพฺพ และ อนีย ปัจจัยหลังธาตุในภาววาจกและกรรมวาจก), **โณฺย จ** (ลง ณฺย ปัจจัย และปัจจัยอื่นในภาววาจกและกรรมวาจก), **กรมฺหา ริจฺจ** (ลง ริจฺจ ปัจจัยหลัง กร ธาตุ

ในภาวสาธนะและกรรมสาธนะอีกด้วย), **กรโต ริริยา** (เมื่ออิตถีลิงค์ หรือลิงค์ที่มิใช่อิตถีลิงค์ปรากฏอยู่ ลง ริริย ปัจจัยหลัง กร ธาตุ)

นัยแห่งการออกมาของสูตรเหล่านี้ พึงรู้ได้ง่าย ด้วยอนุสนธินี้นั่นเทียว

สูตรว่า ภาว ฯเปฯ นียา นี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารสัตตมี และวิสยี ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตพฺพปัจจัย และอนียปัจจัย ย่อมลงในอรรถทั้งหลายเหล่านี้ คือ ภาววาจก และกัมมวาจก

ภาวะด้วย กัมมด้วย ชื่อว่า ภาวกมฺม ในภาวะและกัมมนั้น และท่านกล่าวถึงธรรมและกรรม ในความไม่มี (วุตฺตญฺจ ธมฺมกมฺมํ อนตฺถิยนฺติ) ตพฺพปัจจัยด้วย อนียปัจจัยด้วย ชื่อว่า ตพฺพานียา

อุทาหรณ์ว่า ภวิตพฺพํ (พึงเป็น) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภวนํ (ความเป็น) ลงตพฺพปัจจัย ในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร เพราะอาศัยสูตรว่า อสโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ทำวุทธิ (อู เป็น โอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ทำอาเทสโออักษร เป็นอวด้วยสูตรว่า โอ อว สเร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า ตทฺธิตสมาส ฯเปฯ จ เพราะความเป็นศัพท์มีกิจจปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โยนํ นิ นปุสเกหิ, อโต นิจฺจํ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นอำด้วยสูตรว่า สึ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า ภวนียํ (พึงเป็น) นี้ มีเพียงการลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อาสิตพฺพํ (อันท่านพึงพักอยู่) ในอรรถแห่ง อาส อุปเวสเน (อาส ธาตุในความหมายว่า “เข้าใกล้, พักอยู่”) เมื่อลงตพฺพปัจจัยแล้ว ลงอิอักษรเป็นอาคม

อุทาหรณ์ว่า อาสนียํ (อันบุคคลพึงพักอยู่) นี้ มีเพียงการลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปชฺชิตพฺพํ (อันเขาพึงถึง) ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตพฺพปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลงยปัจจัย เพื่อการสำเร็จรูปในภาววาจก ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ทำอาเทสยปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า ตสฺส จวคฺค ฯเปฯ สฺส ทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้ในอุทาหรณ์ว่า ปชฺชนียํ (อันเขาพึงถึง) นี้ ก็นัยนี้แหละ มีเพียงการลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปจิตพฺพํ (อันเทวทัตพึงหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ปจฺจนียํ (อันเทวทัตพึงหุง) ลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า กตฺตพฺพํ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตพฺพปัจจัย เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า นมกรานมนฺตานำ ฯเปฯ มฺหิ, กรสฺส จ ตตฺตำ ตุสฺมึ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น ต อักษร ด้วยสูตรว่า ตุตุนตพฺเพสุ วา ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า กรณียํ ในอรรถแห่ง กร กรเณ นั้นนั่นแหละ เมื่อลงอนียปัจจัยแล้ว ทำอาเทส น อักษร เป็น ณ ด้วยสูตรว่า รหาทิโต ณ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า คนฺตพฺพำ คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตพฺพปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า คมขนหนาทีนำ ตุตพฺพาทีสุ น แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมนียำ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงอนียปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์มีอาทิว่า วชิตพฺพำ, วชนียำ, รมิตพฺพำ และ รมณียำ ย่อมไม่ปรากฏในคัมภีร์นยาสะเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า วชิตพฺพำ (การถึงก่อน) ในอรรถแห่ง วช คติมฺหิ (วช ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตพฺพปัจจัย และลงอิอักษรเป็นอาคม อุทาหรณ์นอกนี้ ลงอนียปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า รมิตพฺพำ (อันบุคคลพึงยินดี) ในอรรถแห่ง รมุ กีฬายำ, รมุ รมเณ วา (รมุ ธาตุในความหมายว่า “เล่นเพลิดเพลิน” หรือ รมุ ธาตุในความหมายว่า “ยินดี”) นี้ เพียงทำอาเทสนอักษร เป็นณอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในเรื่องตพฺพและอนียปัจจัยนี้ ท่านอาจารย์กล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

ภวิตพฺพปทำ นิจฺจำ สพฺพญฺญุวรสาสเน
ปฐเมกวโจ ภาว วาจกญฺจ นปุสเก.[๖๑]

---

[๖๑] นีติปท. หน้า ๔๒๓

ผู้มีปัญญาพึงแสดงว่า บทว่า ภวิตพฺพํ ประกอบด้วยปฐมา
วิภัตติ เอกพจน์ และเป็นนปุงสกลิงค์ภาววาจกแน่นอน ในศาสนา
อันประเสริฐของพระสัพพัญญู บัณฑิตพึงประกอบกับบท [อนภิหิต
กัตตา] ที่มีตติยาวิภัตติอยู่หลัง และศัพท์ว่า เอวํ เป็นต้น”

คาถานี้ มีความหมายว่า บทว่า ภวิตพฺพํ คือ บทว่า ภวิตพฺพํ ในศาสนาอันประเสริฐของพระสัพพัญญู เป็นปฐมาวิภัตติเอกวจนะ คือ เป็นบทประกอบด้วยปฐมาวิภัตติเอกวจนะ และเป็นภาววาจกอย่างแน่นอน และย่อมมีในนปุงสกะ คือในนปุงสกลิงงค์

อกมฺมเกหิ ธาตูหิ ภาเว กิจฺจา ภวนฺติ เต
สกมฺมเกหิ กมฺมตฺเถ อรหสกฺกตฺถทีปกา.[๖๒]

(ในบรรดาอรรถที่เป็นภาวสาธนะและกรรมสาธนะนั้น)

ลงกิจจปัจจัยเหล่านั้นหลังอกรรมกธาตุในภาววาจก
ลงกิจจปัจจัยหลังสกรรมกธาตุในกรรมวาจก
กิจจปัจจัยแสดงความหมายว่า สมควร และสามารถ

ในคาถานี้ ประกอบความว่า กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่เป็นไป อกัมมธาตุทั้งหลาย ย่อมลงในภาววาจก กิจจะทั้งหลาย คือ กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่เป็นไป สกัมมธาตุทั้งหลาย ย่อมลงในกัมมมวาจก (และ) กิจจปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ยังเป็นปัจจัยที่แสดงความหมายของอรห (สมควร, เหมาะสม) และความสามารถ

ในภาววาจก มีอุทาหรณ์ เช่น ภวิตพฺพํ มีความหมายว่า อันเขาสมควรเพื่อเป็นอยู่ สามารถเพื่อเป็นอยู่

ในกัมมวาจก ในปุงลิงค์ มีอุทาหรณ์ เช่น อภิภวิตพฺโพ มีความหมายว่า ความโกรธอันบันทิตพึงสามารถเอาชนะได้

ในอิตถีลิงค์ มีอุทาหรณ์ เช่น อภิภวิตพฺพา, อภิภวิตุํ อรหา, อภิภวิตุํ สกฺกุเณยฺยา มีความหมายว่า ตัณหาอันบุคคลควรเอาชนะ

ในนปุงสกลิงค์ มีอุทาหรณ์ เช่น อภิภวิตพฺพํ, อภิภวิตุํ อรหํ, อภิภวิตุํ สกฺกุเณยฺยํ มีความหมายว่า ความทุกข์อันบุคคลพึงเอาชนะ

กิจฺจา ธาตูหฺยกมฺเมหิ ภาเวเยว นปุสเก
ตทนฺตา ปายโต กมฺเม สกมฺเมหิ ติลิงฺคิกา.[๖๓]

---

๖๒ นีติปท. หน้า ๔๒๓

๖๓ นีติปท. หน้า ๔๒๓

(ในบรรดาอรรถที่เป็นภาวสาธนะและกรรมสาธนะนั้น)

กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่ลงหลังอกัมมธาตุทั้งหลาย
ในภาววาจก เป็นนปุงสกลิงค์เท่านั้น กิจจปัจจัยที่ลงหลัง
สกัมมธาตุทั้งหลาย โดยมาก เป็นกัมมวาจก และเป็นได้สามลิงค์

คาถานี้ มีความหมายว่า กิจจปัจจัยทั้งหลาย ที่ลงหลังอกัมมธาตุทั้งหลาย ย่อมใช้ในภาววาจกเท่านั้น และเป็นไปในนปุงสกลิงค์เท่านั้น สกัมมธาตุอื่นจากอกัมมธาตุ ที่มีกิจจปัจจัยเป็นที่สุด โดยมาก คือโดยส่วนมาก ย่อมใช้ในกัมมวาจก ทั้งยังเป็นได้ทั้งสามลิงค์

๕๔๑:๕๕๒. สูตรนี้ว่า **โณฺย จ** (ลง ณฺย ปัจจัยและปัจจัยอื่นในภาววาจกและกรรมวาจก)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และสมุจจยะ ขยายความว่า ภาว-กมฺมศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ฉะนั้น หลังธาตุทั้งหลายทั้งปวง ลงณฺยปัจจัยในภาววาจกและกัมมวาจก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การิยํ (ท่านต้องกระทำกิจ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า การิยํ ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ในวจนัตถะว่า กาตพฺพนฺติ (กิจอันท่านต้องทำ) ลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้งณฺยชื่อการิตะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบณอักษรที่เป็นอนุพันธ์ ทำวุทธิลงอิอักษรเป็นอาคม ลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เจยฺยํ (ทรัพย์ อันเขาพึงสั่งสม) ในอรรถแห่ง จิ จเย (จิ ธาตุในความหมายว่า “สั่งสม”) นี้ ในวจนัตถะว่า เจตพฺพนฺติ (สิ่งที่บุคคลพึงสั่งสม) ลงณฺยปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อตั้งณฺยชื่อการิตะ ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำยอักษรสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนยฺยํ (วัตถุอันบุคคลพึงนำไป, สัตว์ อันท่านพึงนำออกจากทุกข์ = พึงสั่งสอน) ในอรรถแห่ง นี ปาปุเณ (นี ธาตุในความหมายว่า นำไป), นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า“นำไป”)นี้ ในวจนัตถะว่า เนตพฺพนฺติ (อันบุคคลพึงนำไป, นำออกจากทุกข์ = พึงสั่งสอน) เมื่อลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว ตั้งณฺยชื่อการิตะ เมื่อลบณอนุพันธ์ ทำวุทธิ และทำยอักษรสทิสเทฺวภาวะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ญาเตยฺยํ, ทิฏฺเฐยฺยํ, ปตฺเตยฺยํ เป็นผลของจศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ญาเตยฺยํ (อันบุคคลพึงทราบ/เข้าใจ) ในอรรถแห่ง ญา

อวโพธเน (ณา ธาตุในความหมายว่า “เข้าใจ”) ในวจนัตถะว่า ญาตพฺพนฺติ (อันบุคคลพึงทราบ/เข้าใจ) เมื่อลงเตยฺยปัจจัย ด้วยจศัพท์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิฏฺเฐยฺยํ (วัตถุอันเขาพึงเห็น) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปสฺสิตพฺพนฺติ (วัตถุอันเขาพึงเห็น) ลงเตยฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสตอักษรแห่งเตยฺยปัจจัย เป็น ริฏฺฐ ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีรอักษรเป็นขอบเขต และลบรอักษรอันเป็นขอบเขตแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปตฺเตยฺยํ (อันบุคคลพึงบรรลุ) ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปตฺตพฺพนฺติ (อันบุคคลพึงบรรลุ) ลงเตยฺยปัจจัย ด้วยจศัพท์ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภุชาทีน ฯเปฯ ทฺวิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๒:๕๕๗. สูตรนี้ว่า **กรมฺหา ริจฺจ** (ลง ริจฺจ ปัจจัยหลัง กร ธาตุในภาวสาธนะและกรรมสาธนะอีกด้วย).

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ภาวกมฺมศัพท์ ปรากฏในสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า กิจฺจํ (หน้าที่) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กรณียนฺติ (สิ่งที่ต้องทำ) เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา ลงริจฺจปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีรอักษรเป็นขอบเขต และรอักษรอันเป็นขอบเขต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๓:๕๕๕. สูตรนี้ว่า **ภูโตพฺพ** (อาเทส ณฺย ปัจจัยหลัง ภู ธาตุกับสระที่สุดธาตุเป็น อพฺพ) ออกมาจากสูตรว่า โณฺย จ คือ ท่านอาจารย์ รูปสำเร็จ อันมีณฺยปัจจัยเป็นที่สุด แห่งคำมีอาทิว่าการิย เพราะลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณฺย จ เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีณฺยปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ภพฺโพ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิว่า ภพฺโพ ย่อมมีได้เพราะหลังภูธาตุลงณฺยปัจจัย (และ) เพราะทำอาเทสณฺยปัจจัยพร้อมกับอูอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นอพฺพ ในรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ภพฺโพ จึงกล่าวสูตรว่า ภูโตพฺพ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการิยะ ขยายความว่า ภาวกมฺมศัพท์ตามมาโดยมัณฑูกคตินัย ด้วยอำนาจแห่งศัพท์มีฉัฏฐีวิภัตติเป็นที่สุด และอนฺตศัพท์ ตามมา

ด้วยอำนาจแห่งศัพท์มีตติยาวิภัตติเป็นที่สุด เพราะเหตุนั้น การอาเทสณฺยปัจจัย พร้อมกับอูอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นอพฺพ ย่อมมีได้ ในวิสัยแห่งภาววาจกและกัมมวาจก

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภวิตพฺโพ ภพฺโพ (บุคคล ผู้ควรตรัสรู้ธรรมได้) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภพฺโพ ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภวิตพฺโพติ (บุคคล ผู้ควรตรัสรู้ธรรมได้) ลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณฺย จ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทสยปัจจัยนั้น พร้อมด้วยอูอักษร อันเป็นส่วนของภูธาตุ เป็นอพฺพ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ (ในอิตถีลิงค์)ว่า ภพฺพา นี้ ลงอาอิตถีโชตกปัจจัย (และ) ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ ในนปุงสกลิงค์ว่า ภพฺพํ นี้ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติเป็น อํ ด้วยสูตรว่า สึ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๔๔:๕๕๖. สูตรนี้ว่า **วทมท ฯเปฯ คาโร วา** (อาเทส ณฺย ปัจจัยหลัง วท, มท, คมุ, ยุช, ครห ธาตุ และธาตุ อา การันต์เป็นต้นกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ชฺช, มฺม, คฺค, ยฺห และ เอยฺย ตามอุทาหรณ์ และอาเทส [คร ของ ครห ธาตุ]เป็น คาร) ออกมาจากสูตรว่า ภูโตพฺพ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสณฺยปัจจัยที่ลงหลังภูธาตุ พร้อมอูอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นอพฺพ ด้วยสูตรว่า ภูโตพฺพ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีณฺยปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า วชฺชํ, มชฺชํ, คมฺมํ, โยคฺคํ, คารยฺหํ, เทยฺยํ เปยฺยํ, เหยฺยํ, เมยฺยํ และ เณยฺยํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีณฺยปัจจัยเป็นที่สุด ทั้งหลายมีอาทิว่า วชฺชํ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสณฺยปัจจัยที่ลงหลังวทธาตุ มทธาตุ คมุธาตุ ยุชธาตุ และครหธาตุนั้น กับพยัญชนะที่สุดธาตุ คือ ทอักษร มอักษร ชอักษร และหอักษร เป็นชฺช มฺม คฺค และยฺห ตามลำดับ และอาเทส ครแห่งครหธาตุ เป็นคาร และอาเทสณฺยปัจจัย กับอาอักษร อันเป็นส่วนของทาธาตุ เป็นเอยฺย ในอุทาหรณ์ว่า เทยฺยํ จึงกล่าวสูตรว่า วทมท ฯเปฯ คาโร วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ การี และวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า ภาวกมฺมศัพท์ ย่อมตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) เพราะเหตุนั้น ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะทั้งหลาย อาเทสณฺยปัจจัยที่ลงหลังวทธาตุ มทธาตุ คมุธาตุ ยุชธาตุ และครหธาตุ และหลังอาการันตธาตุทั้งหลาย กับพยัญชนะที่สุดธาตุทั้งหลาย คือ ทอักษร มอักษร ชอักษร และหอักษร เป็นชฺช มฺม คฺค และยฺห และอาเทสครแห่งครหธาตุ เป็นคาร และอาเทส

ณฺยปัจจัย กับอาอักษร อันเป็นส่วนของทาธาตุ เป็นเอยฺย ในอุทาหรณ์ว่า เทยฺยํ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วชฺชํ (สิ่งที่บุคคลพึงกล่าวขึ้น คือ โทษ) ก็สำหรับอุทาหรณ์ว่า วชฺชํ นั้น ในอรรถแห่ง วท วิยตฺติยํ วาจายํ (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ในวจนัตถะว่า วตฺตพฺพนฺติ (ถ้อยคำที่บุคคลพึงกล่าว) เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ลงณฺยปัจจัยด้วยสูตรว่า โณฺย จ เมื่อลบณอนุพันธ์ เพราะอาศัยสูตรทั้งสองนั้นนั่นเอง อาเทสณฺยปัจจัยซึ่งลงหลังวทธาตุ พร้อมกับทอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นชฺชอักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมฺมํ (อันเขาพึงไป, สถานที่อันบุคคลพึงไป) ในอรรถแห่ง คมุ สปฺปคติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ทำอาเทสณฺยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นมฺม

อุทาหรณ์ว่า โยคฺคํ (สิ่งที่ถูกประกอบ คือ ยานพาหนะ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ ทำอาเทสณฺยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นคฺค

อุทาหรณ์ว่า คารยฺหํ (โทษ อันเขาพึงติเตียน) ในอรรถแห่ง ครห นินฺทายํ (ครห ธาตุในความหมายว่า “ติเตียน”) นี้ ทำอาเทสณฺยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นยฺห และอาเทสคร อันเป็นส่วนของครหธาตุ เป็นคาร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เทยฺยํ (สิ่งที่พึงให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่า ทาตพฺพนฺติ (วัตถุ อันเขาพึงให้) ลงณฺยปัจจัย เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว อาเทสณฺยปัจจัย กับอาอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นเอยฺย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เปยฺยํ (สิ่งที่บุคคลพึงดื่ม) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”)

อุทาหรณ์ว่า เหยฺยํ (สิ่งที่บุคคลพึงละ) ในอรรถแห่ง หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “สละ”)

อุทาหรณ์ว่า เมยฺยํ (สิ่งที่นับได้, คำนวณได้) ในอรรถแห่ง มา มาเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับ”)

อุทาหรณ์ว่า เญยฺยํ ((อันบุคคลพึงทราบ/เข้าใจ) ในอรรถแห่ง ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “เข้าใจ”) คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านรวบรวมเอาธาตุที่มี ท, ม, ช และ ห เป็นที่สุดอื่น ๆ ก็ถือเอาด้วย อาทิ ศัพท์ มีอุทาหรณ์ เช่น คชฺชํ, ปชฺชํ, ขชฺชํ, ทมฺโม, โภคฺคํ, คยฺหํ

บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คชฺชํ (สิ่งที่ถูกกล่าว หรือว่าพึงถูกกล่าว, ร้อยแก้ว) ในอรรถแห่ง คท วิยตฺติยํ วาจายํ (คท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) ลงณฺยปัจจัย ลบณอนุพันธ์ อาเทสณฺยปัจจัย พร้อมกับทอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นชฺชอักษร

อุทาหรณ์ว่า ปชฺชํ (คาถาที่ควรแก่บท, คาถาที่เกื้อกูลแก่บท) ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) ลงณฺยปัจจัย และอาเทส เป็นชฺชเป็นต้น มีความหมายว่า คาถา

อุทาหรณ์ว่า ขชฺชํ (สิ่งที่ถูกเคี้ยวกิน, ของขบเคี้ยว) ในอรรถแห่ง ขาท ภกฺขเณ (ขาท ธาตุในความหมายว่า “ขบเคี้ยว”) ลงณฺยปัจจัย อาเทสเป็นชฺชอักษร รัสสะ อา อักษร เป็น อ อักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ทมฺโม (บุคคลผู้ฝึกได้) ในอรรถแห่ง ทมุ ทมเน (ทมุ ธาตุในความหมายว่า “ฝึกฝน”) อาเทส ณฺยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น มฺม

อุทาหรณ์ว่า โภคฺคํ ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) อาเทสณฺยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นคฺค

อุทาหรณ์ว่า คยฺหนํ (สิ่งที่ควรถือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า ถือเอา) อาเทสณฺยปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นยฺห

ในธาตุที่มีอาอักษรเป็นที่สุด อุทาหรณ์เช่น สงฺเขยฺยยฺ (อันบุคคลพึงนับ) ในอรรถแห่ง สมฺปุพฺพ ขฺยา ปกถเน (ขฺยา ธาตุในความหมายว่า “กล่าว” ลงสมฺอุปสัคเป็นบทหน้า) ลงณฺยปัจจัย อาเทสณฺยปัจจัย กับอาอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นเอยฺย

ก็ ในสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า ลงอนียปัจจัยในกัตตุสาธนะ ในอุทาหรณ์ว่า นิยฺยานิยา (ผู้ออก) ด้วย ตพฺพานียาติ โยควิภาคะ ลงอนียปัจจัย ในกรณสาธนะ ในอุทาหรณ์ว่า นหานิยํ (ผงที่เป็นเครื่องอาบ)

ก็ท่านอาจารย์กล่าวถึง การลงริจฺจปัจจัย หลังตรธาตุ และหลังอิธาตุ ที่ลง ปฏิ อุปสัคเป็นบทหน้า ด้วยริจฺจาติ โยควิภาค อุทาหรณ์ เช่น ภจฺโจ (ผู้อันบุคคลพึงเลี้ยงดู) ปฏิจฺโจ (สภาพที่พึงถึงเฉพาะหน้า)

๕๔๕:๕๔๘. สูตรนี้ว่า **เต กิจฺจา** (ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า กิจจปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ซึ่งเป็นวิธีลงปัจจัย ในการแสดงอรรถภาวะและอรรถกัมม มีสูตรเป็นอาทิว่า ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจัยทั้งหลายมีตพฺพปัจจัยเป็นต้น ในอรรถแห่งภาวะและกัมม คือ ในภาววาจก และกัมมวาจก แม้เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยเหล่านั้นชื่ออะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น เป็นปัจจัยชื่อว่ากิจจปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า เต กิจฺจา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญี และสัญญา

๕๔๖:๕๖๒. สูตรนี้ว่า **อญฺเญ กิตฺ** (ปัจจัยเหล่าอื่น[จากกิจจปัจจัย]ชื่อว่ากิตปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า เต กิจฺจา การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัญญี และสัญญา

๕๔๗:๕๙๖. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นตั้งชื่อกิจจปัจจัย และชื่อกิตปัจจัยด้วยสูตรทั้งสอง คือ เต กิจฺจา, อญฺเญ กิตฺ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะลงปัจจัยเหล่านั้น ในภาวสาธนะ กัมมสาธนะ กัตตุสาธนะ กรณสาธนะ และอธิกรณสาธนะ จึงกล่าวสูตรทั้งหลายว่า **นนฺทาหีหิ ยุ** (ลง ยุ ปัจจัยหลัง นนฺท ธาตุ เป็นต้นในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ), **กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ** (ลง ยุ ปัจจัยหลังธาตุในกัตตุสาธนะ, กรณสาธนะ, อธิกรณสาธนะ และสาธนะอื่น ๆ)

สูตรทั้งสอง ออกมาจากสูตรว่า สทฺทกุธ ฯเปฯ ยุ ด้วยคำนี้ คือท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จ อันมียุปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า โฆสโน ในอรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น ด้วยสูตรว่า สทฺท ฯเปฯ ยุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นนฺทนํ, รโชหรณํ, กรณํ, ฐานํ มีอรรถเป็นภาวสาธนะ กัมม สาธนะ กัตตุสาธนะ และกรณสาธนะ อันมียุปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่ารูปอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า นนฺทนํ ฯลฯ ฐานํ อันมียุปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้แม้ด้วยอำนาจแห่งภาว สาธนะ กัมมสาธนะ กัตตุสาธนะ กรณสาธนะ และอธิกรณสาธนะ จึงกล่าวสูตรทั้งหลายว่า นนฺทา ฯเปฯ ยุ, กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ

สูตรว่า นนฺททีหิ ยุ นี้ มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า นนฺทนํ (ความเพลิดเพลิน, อันชน พึงเพลิดเพลิน) ในอรรถแห่ง นนฺท นนฺทเน (นนฺท ธาตุในความหมายว่า “เพลิดเพลิน”) หรือว่า นนฺท สมิทฺธิมฺหิ

(นนฺท ธาตุในความหมายว่า “สำเร็จ”) นี้ ในวจนัตถะว่า นนฺทียเต นนฺทิตพฺพนฺติ วา (อันเขาย่อมเพลิดเพลิน หรือ อันพึงเพลิดเพลิน) เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ฯเปฯ ยา ลงยุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทส ยุ ปัจจัยเป็น อน ด้วยสูตรว่า อนกา ยุณวูนำ เป็นต้น แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คหณำ (การถือเอา) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ เมื่อลงยุปัจจัยเป็นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จรณำ (ความประพฤติ) ในอรรถแห่ง จร จรเณ (จร ธาตุในความหมายว่า “ประพฤติ”) นี้ เมื่อลงยุปัจจัยเป็นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ เหล่านี้ มีเพียงการอาเทสนอักษรที่เป็นทันตชอักขระ เป็นณอักษรมุทธชอักขระเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๔๘:๕๙๗. สูตรนี้ว่า **กตฺตุกรณปเทเสสุ จ** (ลง ยุ ปัจจัยหลังธาตุในกัตตุสาธนะ, กรณสาธนะ, อธิกรณสาธนะ และสาธนะอื่นๆ)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย วิสยะ และสมุจจยะ อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านเรียกอธิกรณการกะว่า ปเทสะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รโชหรณำ (สิ่งที่ล้างฝุ่นธุลี, น้ำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รโชหรณำ ในอรรถแห่ง รชสทฺทูปปท หร หรเณ (หร ธาตุในความหมายว่า “นำไป” มีรชศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า รชำ หรตีติ (สิ่งใด ย่อมนำฝุ่นธุลีออกไป) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อลงยุปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสยุปัจจัยนั้นเป็นอน เมื่อทำเป็นสมาสเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำความเป็นปกติ แยก รช ศัพท์ออก ทำอาเทส อ อักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งรชศัพท์ เป็นโออักษร ด้วยสูตรว่า เอเตสโมโลเป เมื่อลง สิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรณำ (เครื่องมือ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฐานำ (ที่ยืน, ที่ตั้ง) ในอรรถแห่ง ฐา คตินิวตฺติมฺหิ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ ความเป็นณอักษร แห่งนอักษร (อาเทส น เป็น ณ) ย่อมมีโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในอุทาหรณ์ทั้งสองว่า หรณำ, และ กรณำ

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านผู้แต่งย่อมรวบรวมเอาสัมปทานสาธนะ และอปทานสาธนะ เข้าไว้ ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ จริงอย่างนั้น พระโบราณาจารย์กล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ว่า

กตฺตุกรณาโท จกาโร นุตฺตสมุจฺจโย มโต
สมฺปทานมปาทานํ ตฺยาทิเตเนว สิชฺฌตีติ.

จศัพท์ ในสูตรว่า กตฺตุกรณปเทเสสุ เป็นอนุตตสมุจจยะ (ดังนั้น) สัมปทนาสาธนะ และอปทานสาธนะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยจศัพท์นั้นนั่นเอง

๕๔๙:๕๕๐. สูตรนี้ว่า **รหาทิโต ณ** (อาเทส น หลัง ร หรือ ห เป็นต้นเป็น ณ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา, อนกา ยุณฺวูนํ คือ ท่านอาจารย์ย่อมลงอนียปัจจัยหลังธาตุทั้งหลาย ในอรรถแห่งภาวะและอรรถแห่งกัมม ด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ นียา และท่านทำอาเทสยุปัจจัย เป็นอน ด้วยสูตรว่า อนกา ยณฺวูนํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย(แห่งธาตุ)ที่มีรอักษร และหอักษรเป็นที่สุด อันประกอบด้วยณอักษรที่เป็นมุทธชะมีอาทิว่า กรณียํ, หรณํ, คหณํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น (แห่งธาตุ) ที่มีรอักษร และหอักษรเป็นที่สุด อันประกอบด้วยณอักษรที่เป็นมุทธชะ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำความที่แห่งทันตชนอักษร เป็นมุทธชณอักษร จึงกล่าวสูตรว่า รหาทิโต ณ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และการิยะ ในคัมภีร์กัจจายนะ ท่านกล่าวว่า อนาเทสสฺส คำนั้น ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งปัจจาสันนนัย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการิยะ ท่านกล่าวไว้ในวุตติ (คัมภีร์กัจจายนะ) ว่า อนาเทสสฺส (น อักษร ที่เป็นอาเทสของยุปัจจัย [ยุ = อน]) คำนั้นท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งปัจจาสันนนัย[๖๔]

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า

รหาทิโต ปรสฺเสตฺถ นการสฺส อสมฺภาวา
อนานียาทินสฺเสว สามตฺถยายํ ณการตาติ.[๖๕]

---

[๖๔] ปัจจาสันนนัย คือวิธีกล่าวถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ ๆ โดยหมายถึงสิ่งที่อยู่ใกล้และไกล เช่น กาเก วารย มจฺฉมฺหา จงไล่กา จากปลา ในตัวอย่างนี้ นอกจากไล่กา แล้วยังหมายถึงการไล่นกชนิดอื่น ๆ ด้วย กล่าวกันว่า กา (น้ำ) เป็นสัตว์ที่อยู่ใกล้ปลามาก ส่วนเหยี่ยวเป็นนกที่อยู่ไกลปลา ในตัวอย่างนี้ บทว่า กาเก จึงเป็นปัจจาสันนนัย

[๖๕] รู. อธิบายสูตรที่ ๕๕๐

ในสูตรนี้ การอาเทส น ของ อน และ อนีย เป็นต้นนี้นั่นเทียว เป็น ณ อักษรย่อมมีได้ด้วยความสามารถ [ที่ไม่เป็นโดยประการอื่น] เพราะความไม่ปรากฏของ น อักษร ที่อยู่เบื้องหลัง ร และ ห เป็นต้น

ในคาถานี้ ขยายความว่า ในสูตรนี้ ความเป็น ณ อักษรนี้อันเป็นมุทธชะ คือ ความเป็น ณ อักษรอาเทส แห่ง น อักษรทันตชะเท่านั้น อันเป็นอนียปัจจัย อันมิใช่อนียปัจจัยเป็นต้นเท่านั้น โดยความสามารถ เพราะไม่มีนอักษรตัวอื่น อยู่หลังรหธาตุเป็นต้น

พระพุทธัปปิยเถระกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า พระมหากัจจายนเถระ ย่อมรวบรวมเอาการอาเทส น อักษรเป็น ณ เป็นต้นว่า รมณีโย, ปาปุณีโย, โสภณ̣ ̣, อาลม̣พณ̣ ̣, อรม̣มณ̣ ̣, ญาณ̣ ปมาณ̣ ̣, ตาณ̣ ̣ ด้วยอาทิศัพท์ ในสูตรนี้

ก็เพราะเหตุนั้นนั่นเทียว วทันตยาจารย์ ย่อมกล่าวสังคหคาถาว่า

รหาโท อาทิสท̣เทน ภวฺ ญาทิปริค̣คโห
โสภณารม̣มณ̣ ̣ ญาณ̣ ̣ ต̣ยาทโย ปรทีปเยติ

ด้วยอาทิศัพท์ ในรหาทิสูตร รวบรวมเอาญาธาตุเป็นต้น แสดงอุทาหรณ์มีอาทิว่า โสภณ̣ ̣ อารม̣มณ̣ ̣ และญาณ̣ ̣

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๑ ในกิพพิธานกัป ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๗.๒ กิพฺพิธานกปฺป ทุติยกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๒

๕๕๐:๕๔๙. สูตรนี้ว่า **ณาทโย เตกาลิกา** (ปัจจัยมี ณ เป็นต้นเป็นปัจจัยที่ลงในสามกาล) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นปัจจยวิธีการกะมีณปัจจัยเป็นต้นว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, นนฺทา ฯเปฯ ยุ, กตฺตุกรณ ฯเปฯ สุ จ ท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจัยทั้งหลายอันมีณปัจจัยเป็นต้น และมียุปัจจัยเป็นที่สุด ด้วยสูตรทั้งหลายอันเป็นปัจจยการกะวิธีของณปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, นนฺทา ฯเปฯ ยุ, กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ เมื่อมีคำถามว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมประกอบกับกาล ๓ หรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมประกอบด้วยกาล ๓ จึงกล่าวสูตรว่า ณาทโย ฯเปฯ กา

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า ณาทโย แสดงกัมมัตถะ และ คำว่า เตกาลิกา แสดงกัมมัตถะ สูตรนี้เป็นวิธยังคปริภาสาสูตร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุมฺภกาโร (ช่างปั้นหม้อ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุมฺภกาโร ในวจนัตถะว่า ภุมฺภํ กโรติ, อกาสิ, กริสฺสตีติ (บุคคลย่อมทำ, ได้ทำแล้ว, หรือจักกระทำหม้อ) หลังกรธาตุ ลงณปัจจัยในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ

อุทาหรณ์ว่า กรณํ ในวจนัตถะว่า กโรติ, อกาสิ, กริสฺสติ เตนาติ (บุคคลย่อมทำ, ได้ทำแล้ว, หรือจักกระทำด้วยสิ่งนั้น) ลงณปัจจัยในกรณสาธนะ คำใดที่ควรกล่าวในอุทาหรณ์นี้ คำนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในหนหลังนั่นเทียว

๕๕๑:๕๙๘. สูตรนี้ว่า **สญฺญายํ ทาธาโต อิ** (เมื่อชื่อปรากฏอยู่ ให้ลง อิ ปัจจัยหลัง ทา ธาตุและ ธา ธาตุในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ) ออกมาจากสูตรว่า สญฺญายมนุ คือ ย่อมทำรูปสำเร็จที่กล่าวถึงชื่อว่า อรินฺทโม เพราะลงอปัจจัย และนุอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า สญฺญายมนุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายที่กล่าวถึงชื่อมีอาทิว่า อาทิ และ อุทธิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ที่กล่าวถึงชื่อมีอาทิว่า อาทิ และ อุทธิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอิปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า สญฺญา ฯเปฯ อิ

สูตรนี้มี ๒ บท เนื้อความ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาทิ (การถือเอา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาทิ ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ ทา อาทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) ในวจนัตถะว่า อาทียตีติ (อันเขาย่อมถือเอา) ลงอิปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุทธิ (ทะเล) ในอรรถแห่ง อุทกสทฺทูปปท ธา ธารเณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้ มีอุทกศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า อุทกํ ทธาตีติ (สิ่งที่ทรงน้ำไว้) ลงอิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสระหน้าและทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ทำอาเทสอุทกศัพท์ เป็นอุท ด้วยสูตรว่า กฺจิ ธาตุเป็นต้น เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มโหทธิ (มหาสมุทร) ในอรรถแห่งธาธาตุนั้นนั่นแหละ มีมโหทกศัพท์เป็นบทใกล้ ในวจนัตถะว่า มโหทกานิ ทธาตีติ (ย่อมทรงไว้ซึ่งน้ำจำนวนมาก) ลงอิปัจจัยด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรของมโหทกศัพท์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาลธิ (หาง) ในวจนัตถะว่า วาลานิ ทธาติ ตสฺมินฺติ (ย่อมทรงไว้ซึ่งขนในที่นั้น) เมื่อลงอิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สนฺธิ (บทที่ถูกเชื่อมเข้าด้วยกัน) ในอรรถแห่ง ธาธาตุ นั้นนั่นแหละลง สอุปสัคเป็นบทหน้า ในวจนัตถะว่า สมฺมา ธียตีติ (บทอันท่านเชื่อต่อเข้าด้วยกันอย่างสนิท) เมื่อลงอิปัจจัยด้วยสูตรนี้เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๕๒:๖๐๙. สูตรนี้ว่า **ติ กิตฺ จาสิฏฺเจ** (เมื่อปรากฏชื่อและรู้ความปรารถนา ให้ลง ติ ปัจจัยและกิตกปัจจัยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า สญฺญายํ ฯเปฯ อิ คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำรูปสำเร็จที่กล่าวถึงชื่อมีอุทธิ เป็นต้น เพราะลงอิปัจจัย ด้วยสูตรว่า สญฺญายํ ฯเปฯ อิ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งธาตุที่กล่าวถึงชื่อ มีอาทิว่า ชินพุทธิ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งธาตุที่กล่าวถึงชื่อ มีอาทิว่า ชินพุทธิ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงติปัจจัยในอาสิฏฐะ และตั้งติปัจจัยชื่อว่ากิตฺปัจจัย และลงมานปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า ติ กิตฺ จาสิฏฺเจ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ติ แสดงวิสยี คำว่า กิตฺ แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ คำว่า อาสิฏฺเจ แสดงวิสยาธาระ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชินพุทฺธิ (ผู้ที่พระชินเจ้าโปรดรู้จัก) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชินพุทฺธิ ในอรรถแห่ง ชินสทฺทูปปท พุธ โพธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้” มีชินศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ชิโน ชนํ พุชฺฌตูติ (ขอให้พระชินเจ้าจงรู้ซึ่งชนนี้) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงติปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สาสทิส ฯเปฯ ฏฺโธ จ ทำอาเทสตอักษร (ตปัจจัย) ที่อยู่หลังธอักษร เป็นธ ด้วยสูตรว่า ธฒฺภเหหิ ธฒา จ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า หจ ฯเปฯ โท เธ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธนภูติ (ผู้จงมีทรัพย์) ในอรรถแห่ง ธนสทฺทูปปท ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น” มีธนศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ธนมสฺส ภวตูติ (ขอทรัพย์จงมีแก่ผู้นี้) เมื่อลงติปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภูโต (ผู้จงเจริญ) ในวจนัตถะว่า ภวตูติ (เขาจงเจริญ) เมื่อตั้งตอักษร (ตปัจจัย) ชื่อกิตปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาโว (จงเป็น) หลังภูธาตุ ในวจนัตถะนั้นนั่นเอง เมื่อลงณปัจจัย กล่าวคือกิตปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อตั้งณชื่อการิตะ ลยณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โอ ฯเปฯ เร, เอ อย เมื่ออาเทส โออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เต อาวายา ฯเปฯ เต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธมฺมทินฺโน (ผู้ที่ธรรมจงประทาน) ในอรรถแห่ง ธมฺมสทฺทูปปท ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้” มีธมฺมศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ธมฺโม ชนํ ททาตูติ (ขอธรรมจงประทานชนนี้) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ อาเทสตปัจจัย เป็นอินฺน ด้วยสูตรว่า ภิทาทิโต ฯเปฯ วา ส่วนในคัมภีร์นยาส กล่าวว่า ลงอินปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า วฑฺฒมาโน (ผู้จงเจริญ) ในอรรถแห่ง วฑฺฒ วฑฺฒเน (วฑฺฒ ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ ในวจนัตถะว่า วฑฺฒตูติ (ขอชนจงเจริญยิ่ง) เมื่อลงมานปัจจัย กล่าวคือกิตปัจจัยด้วยสูตรนี้ ลงอปัจจัย หลังธาตุ ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ

๕๕๓:๕๙๙. สูตรนี้ว่า **อิตฺถิยมติยโว วา** (ลง อ, ติ และ ยุ ปัจจัยหลังธาตุในอิตถีลิงค์ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา, สทฺทกุธ ฯเปฯ ยุ, ติ กิตฺ จาสิฏฺเจ, นนฺทาทีหิ ยุ, กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงอปัจจัย หลังธาตุ

ทั้งหลาย อันมีกัมมบท หรือไม่มีกัมมบท เป็นบทหน้า ในอุทารหณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ธมฺมธโร, วินโย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา

ท่านอาจารย์ ย่อมลงยุปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย มีฆสธาตุเป็นต้น อันมีอรรถของ สทฺทธาตุ กุธาตุ ฯลฯ มณฺฑธาตุ ในอรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น ด้วยสูตรว่า สทฺทกุธ ฯเปฯ ยุ

ท่านอาจารย์ลงกิตฺปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย มีพุธธาตุเป็นต้น ในอาสิฏฐะ (ความปรารถนา) ด้วยสูตรว่า ติ กิตฺ จาสิฏฺเฐ

ท่านอาจารย์ลงยุปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย มีนนฺทธาตุเป็นต้น ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ ด้วยสูตรว่า นนฺทา ฯเปฯ ยุ

และท่านอาจารย์ยังลงยุปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า หรธาตุ ในกัตตุสาธนะ กรณสาธนะ และอธิกรณสาธนะ ด้วยสูตรว่า กตฺตุกรณ ฯเปฯ จ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ในอิตถีลิงค์ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีชรา เป็นต้น อันมีอปัจจัยเป็นที่สุด รูปสำเร็จทั้งหลาย มีสติ และมติ เป็นต้น อันมีติปัจจัยเป็นที่สุด และรูปสำเร็จทั้งหลาย มีเจตนา และเวทนา เป็นต้น อันมียุปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีชรา เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอปัจจัย หลังธาตุ ในอิตถีลิงค์ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีสติ และมติ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงติปัจจัย หลังธาตุ ในอิตถีลิงค์ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีเจตนา และเวทนา เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงยุปัจจัย หลังธาตุ ในอิตถีลิงค์ จึงกล่าวสูตรว่า อิตฺถิยํ ฯเปฯ วา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี วิสยี และวิกัปปนัตถะ ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชรา (ความเสื่อมโทรม, ชรา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชรา ในอรรถแห่ง ชร วโยหานิมฺหิ (ชร ธาตุในความหมายว่า “เสื่อมวัย”) นี้ ในวจนัตถะว่า ชรตีติ วา ชรณํ วา (ย่อมเสื่อมโทรม หรือความแก่) ลงอปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงอาปัจจัย หลังออักษร เป็นที่สุด ในอิตถีลิงค์ ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โย เพราะความเป็นศัพท์มีอปัจจัยเป็นที่สุด ในอิตถีลิงค์ หลังชราศัพท์นั้น ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า มติ (ความรู้, ปัญญา) ในอรรถแห่ง มน ญาเณ (มน ธาตุในความหมายว่า“รู้”) ในวจนัตถะว่า มนตีติ (บุคคล ย่อมรู้) ลงติปัจจัย ลบนอักษร ด้วยสูตรว่า คมขน เป็นต้น ลบสิวิภัตติ

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า ในอรรถแห่ง มา ปริมาเณ (มา ธาตุในความหมายว่า “นับจำนวน”) นี้ ทำรัสสะสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า เจตนา (ความจงใจ) ในอรรถแห่ง จิติ จินฺตายํ (จิติ ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ ในวจนัตถะว่า เจตยตีติ (ธรรมชาติใดย่อมจงใจ) ลงยุปัจจัยด้วยสูตรนี้ อาเทส ยุ ปัจจัยเป็น อน ด้วยสูตรว่า อนกา ยุณฺวูนํ ทำวุทธิ (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ ลงอาปัจจัย เพราะความเป็นศัพท์มีอปัจจัยเป็นที่สุด ในอิตถีลิงค์ ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า เวทนา (สภาวะเสวย, การเสวยรสของอารมณ์) ในอรรถแห่ง วิท สตฺตายํ (วิท ธาตุในความหมายว่า “มี, เป็น”), วิท ภาเค (วิท ธาตุในความหมายว่า “จำแนก”), วิท ญาเณ (วิท ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”), วิท วินฺทเน (วิท ธาตุ ในความหมายว่า “เสวย, ประสบ, ได้”) นี้ เมื่ออาเทสยุปัจจัย เป็นอนแล้ว ลงอาปัจจัย เพราะความเป็นศัพท์อิตถีลิงค์ และลบสิวิภัตติ

๕๕๔:๖๐๑. สูตรนี้ว่า **กรโต ริริย** (เมื่ออิตถีลิงค์ หรือลิงค์ที่มิใช่อิตถีลิงค์ปรากฏอยู่ ลง ริริย ปัจจัยหลัง กร ธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า กรมฺหา ริจฺจ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จของกรธาตุ เพราะลงริจฺจปัจจัย หลังกรธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กิจฺจํ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า กิริยา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? คือ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า กิริยา อันสำเร็จจากกรธาตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงริริยปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า กรโต ฯเปฯ ย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า บทว่า อิตฺถิยํ วา ย่อมตามไป เพราะเหตุนั้น เมื่ออิตถีลิงค์ หรือมิใช่อิตถีลิงค์ อันท่านรู้อยู่ ลงริริยปัจจัย หลังกรธาตุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กิริยา (อากัปกิริยาที่ควรกระทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กิริยา ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ลงริริยปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลบรอักษรที่สุดธาตุ อันเป็นขอบเขต และรอักษรอันเป็นตัวขอบเขตแล้ว ลงอาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ อาปจฺจโย เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กิริยํ นี้ มีเพียงการอาเทสสิวิภัตติ เป็นอํ ด้วยสูตรว่า สึ เพราะความเป็นศัพท์นปุงสกลิงค์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๕๕:๖๑๒. สูตรนี้ว่า **อตีเต ตตวนฺตุตาวี** (ลง ต, ตวนฺตุ และ ตาวี ปัจจัยในอดีตกาล) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นวิธีของเตกาลกปัจจัยทั้งปวงว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, นนฺทาทีหิ ยุ, กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า กุมฺภกาโร ฯเปฯ นนฺทนํ, กรณ์ อันมีเตกาลกปัจจัยเป็นที่สุด ด้วยสูตรทั้งหลาย อันเป็นวิธีของเตกาลกปัจจัยว่า ธาตุยา ฯเปฯ ยุ, กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอุทาหรณ์ทั้งหลาย อันมีอตีตกาลิกปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า หุโต, หุตฺวา หุตาวี พึงสำเร็จรูปได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า หุโต ฯลฯ หุตาวี เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอตีตกาลิกปัจจัย และเพราะลงตปัจจัย ตวนฺตุปัจจัย และตาวีปัจจัย ในความหมายว่า “อดีต” จึงกล่าวสูตรว่า อตีเต ตตวนฺตุตาวี

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี สัมพันธวัณณนาเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หุโต (ผู้บูชา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า หุโต ในอรรถแห่ง หู สตฺตายํ (หู ธาตุในความหมายว่า มี, เป็น) หุ ทานาทนพฺยปทาเนสุ (หุ ธาตุในความหมายว่า ให้, บริโภค, บวงสรวง) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า อโต เนน เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หุตวา (ผู้บูชา) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตวนฺตุปัจจัยด้วยสูตรนี้ และตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ เส, นฺตุสฺส นฺโต ทำอาเทสนฺตุปัจจัยทั้งตัว พร้อมวิภัตติ เป็นอา ด้วยสูตรว่า อา สิมฺหิ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หุตาวี (ผู้บูชา) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตาวีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ และตั้งเป็นนาม เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุสิโต (อยู่อาศัยแล้ว, ผู้ประพฤติแล้ว) ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัยอยู่”) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเฯ ฏฺโฐ จ ทำอาเทสวอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า วจ วา วุ เพราะอาศัยสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ สุ จ ลงวอักษรเป็นอาคมที่สระตัวต้น ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

ก็อุทาหรณ์ว่า ภุตฺตาวี (ผู้บริโภคแล้ว) นี้ ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงตาวีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ฏฺโฐ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภุชาทีน ฯเปฯ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๕๖:๖๒๒. สูตรนี้ว่า **ภาวกมฺเมสุ ต** (เมื่อปรากฏอดีตกาล ลง ต ปัจจัยหลังธาตุในภาววาจกและกรรมวาจก) ออกมาจากสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วี คือท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จ อันมีตปัจจัย ตวนฺตุปัจจัย และตาวีปัจจัยเป็นที่สุด ในกัตตุสาธนะ ในอรรถว่าอดีต ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หุโต ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วี เมื่อมีคำถามว่าเมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า คีตํ คือรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยในอรรถแห่งกัมมสาธนะ ในอรรถว่าอดีต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า คีตํ ย่อมสำเร็จได้ ด้วยอำนาจแห่งการลงตปัจจัยเป็นที่สุด ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ในอรรถว่าอดีต จึงกล่าวสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ลงตปัจจัยในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ หลังธาตุทั้งหลาย อันเป็นในไปกิริยาที่เป็นอดีต

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คีตํ (การขับร้อง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คีตํ ในอรรถแห่ง เค สทฺเท (เค ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ ในวจนัตถะว่า อคายิตฺถาติ (ได้ขับร้องแล้ว) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสเคศัพท์เป็นคี ด้วยสูตรว่า สพฺพตฺถ เค คี ลงสิวิภัตติแล้ว เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า โยนำนิ ฯเปฯ เกหิ, อโต นิจฺจ์ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นอ์ ด้วยสูตรว่า สึ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นจฺจ์, นฏฺฏ์ (การฟ้อน) ในอรรถแห่งการซัดส่ายกายไปต่าง ๆ อันมีชื่อว่าธาตุอันได้แล้ว ซึ่งเป็นธาตุตัวใด ตัวหนึ่งระหว่างธาตุทั้งสองว่า นต นติมฺหิ (นต ธาตุในความหมายว่า “ร่ายรำ”), นต คตฺตวินาเม (นต ธาตุในความหมายว่า “น้อมกาย”) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสตปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺจ และ ฏฺฏ ด้วยสูตรว่า ปจฺจยาทนิ ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หสิตํ (การหัวเราะ) ในอรรถแห่ง หส หสเน (หส ธาตุในความหมายว่า “หัวเราะ”) นี้ ในวจนัตถะว่า หสนำ (การหัวเราะ) ลงตปัจจัยด้วยสูตรนี้ และลงอิอักษรเป็นอาคม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาสิตํ (พระสูตรอันบุคคลกล่าวแล้ว) ในอรรถแห่ง ภาส วิยตฺติยํ วาจายํ (ภาส ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงตปัจจัยด้วยสูตรนี้ และลงอิอักษรเป็นอาคม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เทสิตํ (พระสูตรอันบุคคลแสดงแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิสี อุจฺจารเณ (ทิสี ธาตุในความหมายว่า “แสดง”) นี้ ลงตปัจจัยด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า อสฺโย ฯเปฯ เต ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในสูตรนี้ ในภาวสาธนะ ศัพท์ที่มีตปัจจัยเป็นที่สุด เป็นนปุงสกลิงค์ ในกัมมสาธนะ ศัพท์ที่มีตปัจจัยเป็นที่สุด เป็นได้ ๓ ลิงค์

๕๕๗:๖๐๖. สูตรนี้ว่า **พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ** (เมื่ออรรถของ พุธ ธาตุและ คมุ ธาตุเป็นต้นปรากฏอยู่ ให้ลง ต ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) ออกมาจากสูตรทั้งสองข้างต้น คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีอตีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า หุโต เพราะลงตปัจจัย ตวนฺตุปัจจัย และตาวีปัจจัย ในกัตตุสาธนะ อันมีอรรถว่าอดีต ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วี และ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย มีอสทิว่า คีตํ อันมีตปัจจัยเป็นยที่สุด ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ในอดีต ด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันเป็นไปใน ๓ กาล มีอาทิว่า พุทฺโธ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด ในกัตตุสาธนะ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันเป็นไปใน ๓ กาล มีอาทิว่า พุทฺโธ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัย ในกัตตุสาธนะ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ ภาวสัตตมี และวิสยี ขยายความว่า เมื่ออรรถแห่งธาตุนั้น อันท่านรู้อยู่ ลงตปัจจัย หลังพุธธาตุ และคมุธาตุ ในกาลทั้งปวง

อนึ่งในสูตรนี้ นักศึกษาควรทราบว่า เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า พุธคมาทีหิ ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะลบหิวิภัตติ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า สพฺพาส ฯเปฯ ทีหิ จ ก็บทว่า อตฺเถ ได้แก่ ในอรรถแห่งธาตุทั้งหลาย ท่านอาจารย์กล่าวว่า กตฺตริ ไว้อีกครั้ง เพื่อห้ามอรรถแห่งภาวะ และอรรถแห่งกัมม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุทฺโธ (พระผู้มีพระภาค) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุทฺโธ ในอรรถแห่ง พุธ โพธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”), พุธ อวคมเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้”), พุธ ญาเณ (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”) นี้ ในวจนัตถะว่า สพฺเพ สงฺขตาสงฺขเต ธมฺเม พุชฺฌติ, อพุชฺฌิ, พุชฺฌิสฺสตีติ (พระผู้มีพระภาค

พระองค์ใด ย่อมตรัสรู้, ตรัสรู้แล้ว, จักตรัสรู้ธรรมทั้งปวงอันมี [ประเภทแห่ง]สังขตธรรม, อสังขตธรรม) เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโฐ จ อาเทสตอักษร เป็นธอักษร ด้วยสูตรว่า ธฒภเหหิ ธฒา จ ทำอาเทสธอักษร เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า หจตุตฺถาน ฯเปฯ เธ นำพยัญชนะสู่สระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สรณงฺคโต (ผู้ถึงสรณะ, ผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ) ในอรรถแห่ง คมุธาตุ มีสรณศัพท์เป็นบทใกล้ หลังสรณศัพท์ ลงอุทฺติยาวิภัตติเอกวจนะในวจนัตถะว่า สรณำ คจฺฉติ, อคจฺฉิ, คจฺฉิสฺสตี (ผู้ถึงสรณะอยู่, ถึงสรณะแล้ว, หรือว่าจักถึงสรณะ) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบอปัจจัยและวิภัตติทั้งหลายด้วยเตสำศัพท์ ลบธาตวันตะ ด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ นฺโต และทำความเป็นปกติโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในหนหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว แสดงวจนัตถะว่า สรณำ คจฺฉตีติ อีกครั้ง ทำเป็นตัปปุริสสมาสเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลบวิภัตติและทำความเป็นปกติแล้ว ตั้งเป็นนามเพราะเป็นศัพท์สมาส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว เมื่อทำอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ญาโต (ผู้รู้) ในอรรถแห่ง ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้ ลงตปัจจัย เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุเปโต (ผู้เข้าถึง) ในอรรถแห่ง อุปปุพฺพ อิธาตุ คติมฺหิ (อิ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย ๒ (ญาโต และ อุเปโต) เหล่านี้ มีอรรถว่า “รู้” และอรรถว่า “ไป” (ตามลำดับ)

๕๕๘:๖๐๒. สูตรนี้ว่า **ชิโต อิน สพฺพตฺถ** (ลง อิน ปัจจัยหลัง ชิ ธาตุในกาลทั้งปวงในกัตตุสาธนะ) ออกมาจากสูตรว่า พุธคมา ฯเปฯ ตฺตริ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม ในอุทาหรณ์ว่า พุทฺโธ เป็นต้น ด้วยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ ริ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชิโน พึงสำเร็จได้อย่างไร ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ชิโน ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม จึงกล่าวสูตรว่า ชิโต ฯเปฯ ตฺถ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี และวิสยะ ขยายความว่า หลังชิธาตุ ลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งสาม

อุทาหรณ์ว่า ชิโน (พระชินเจ้า) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ ในวจนัตถะว่า ชินาติ, อชินิ, ชินิสฺสตีติ (พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ย่อมชนะ ชนะแล้ว จักชนะ) ลงอินปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๕๙:๖๐๓. สูตรนี้ว่า **สุปโต จ** (ลง อิน ปัจจัยหลัง สุป ธาตุ) ออกมาจากสูตรว่า ชิโต ฯเปฯ ตฺถ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า ชิโน เพราะลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งปวง ด้วยสูตรว่า ชิโต อิน สพฺพตฺถ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สุปิโน, สุปินำ ในกัตตุสาธะ และในภาวสาธนะ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า สุปิโน, สุปินำ ย่อมสำเร็จได้เพราะลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธะ และในภาวสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า สุปโต จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า หลังธาตุ นี้ คือ สุปธาตุ ลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธะ และในภาวสาธนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สุปิโน (ผู้หลับอยู่) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุปิโน ในอรรถแห่ง สุป สเย (สุป ธาตุในความหมายว่า “หลับ”) นี้ ในวจนัตถะว่า สุปตีติ (ย่อมหลับ) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอินปัจจัย ในกัตตุสาธนะ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุปินำ (การหลับ) ในอรรถแห่ง สุป ธาตุนั้นนั่นเทียว ลงอินปัจจัย ในภาวสาธนะ ลบสิวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นอำ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๖๐:๖๐๔. สูตรนี้ว่า **อีสำทุสูหิ ข** (ลง ข ปัจจัยหลังธาตุซึ่งมี อีสำ, ทุ และ สุ อยู่หน้า) ออกมาจากสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จ มีอาทิว่า กมฺมกาโร เพราะลงณปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีกัมมบท เป็นบทใกล้ ด้วยสูตรว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อีสสฺสโย อันมีอีสำ ทุ และสุ เป็นบทหน้า พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า

รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อีสสฺสโย อันมีอีส ทุ และสุ เป็นบทหน้า พึงสำเร็จได้ เพราะลงขปัจจัย ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า เมื่ออรรถว่าเล็กน้อย อันท่านรู้อยู่ หลังธาตุทั้งหลาย อันมีบทเหล่านี้ คือ อีสํ ทุ สุ เป็นบทใกล้ ลงขปัจจัย ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีสสฺสโย (อันท่านนอนน้อย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อีสสฺสโย ในอรรถแห่ง สี ธาตุ ในความหมายว่า “นอน” มีอีสํศัพท์เป็นบทใกล้ เพราะอาศัยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ ริ ลง ข ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบขอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เพราะอาศัยสูตรว่า อสโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ทำวุทธิสระอันเป็นส่วนของธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โล ฯเปฯ เร ทำอาเทสเออักษร เป็น อย ด้วยสูตรว่า เอ อย ทำเทฺวภาวะสอักษร ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทุสฺสโย (อันท่านนอนลำบาก) พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีสสฺสโย เป็นภาวสาธนะ แม้ในภาวสาธนะ เป็นปุงลิงค์ได้ในที่บางแห่ง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีสกฺกรํ (กรรมอันท่านกระทำนิดหน่อย) เป็นกัมมสาธนะ

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทุพฺภโร (ผู้มักมาก), ทุกฺกรํ (ประโยชน์อันท่านกระทำได้ยาก), สุกรํ (บาปอันคนพาลกระทำได้ง่าย), ทุทฺทโส (ธรรมอันบุคคลเห็นได้ยาก), สุทสฺสํ (โทษของผู้อื่นอันบุคคลเห็นได้ง่าย), ทุรนุโพโธ (ธรรมอันบุคคลรู้ได้ยาก), สุโพโธ (กรรมอันบุคคลรู้ได้ง่าย) มาแล้วด้วยอำนาจแห่งกัมมสาธนะ

ในสูตรนี้ ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า เพราะอาศัยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ กตฺตริ

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฏีกา ท่านกล่าวแล้วว่า บทว่า อิตฺถิยํ วา จากสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ วา และบทว่า กตฺตริ จากสูตรว่า พุธ ฯเปฯ ริ ตามไป

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิอัฏฐกถา ท่านกล่าวว่า ปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลงในภาวสาธนะและในกัมม สาธนะเท่านั้น โดยข้อกำหนดว่า ปัจจัยทั้งหลาย เหล่านี้ คือ กิจฺจปัจจัย กฺตปัจจัย และ กฺขตฺถปัจจัย ย่อมลงในอรรถ (สาธนะ) ทั้งหลาย คือ ภาวะ และกัมม

ส่วนในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา ท่านกล่าวสูตรว่า อีสทุสุโต โข ภาวกมฺเมสุ (ขปัจจัย ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลาย อันมี อีส ทุ และสุ เป็นบทหน้า ในภาวสาธนะและกรรมสาธนะทั้งหลาย) เกี่ยวกับเรื่องนั้น บัณฑิตทั้งหลาย ควรพิจารณาให้ดี

๕๖๑:๖๓๖. สูตรนี้ว่า **อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ วา** (เมื่อมีธาตุที่มีอรรถปรารถนามีกัตตาเดียวกัน ให้ลง ตเว และ ตุ ปัจจัยหลังธาตุได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ภุชฆส ฯเปฯ ตุมิจฺฉตฺเถสุ คือ เมื่อความปรารถนาเพื่อ อันท่านรู้อยู่ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า พุภุกฺขติ เป็นต้น เพราะลง ข ปัจจัย ฉ ปัจจัย และสปัจจัยหลังธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ ภุชธาตุ ฆสธาตุ หรธาตุ และสปธาตุ ด้วยสูตรว่า ภุชฆส ฯเปฯ ตฺเถสุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีอรรถว่าปรารถนาเพื่อ มีอาทิว่า กาตเว, กาตุ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่ออรรถว่าปรารถนาเพื่อ อันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า กาตเว, กาตุ ย่อมสำเร็จได้เพราะลงตเวปัจจัย และตุปัจจัย หลังธาตุทั้งปวงทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตเวตุ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี ตัพพิเสสนะ วิสยี และวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า เมื่ออรรถว่าปรารถนา อันท่านรู้อยู่ ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตเว ตุ ย่อมลงหลังธาตุทั้งปวงทั้งหลาย อันมีกัตตาเดียวกัน ในกัตตุสาธนะ ในกาลทั้งปวง ได้บ้าง

ความปรารถนาเป็นอรรถของธาตุเหล่าใด ธาตุเหล่านั้นชื่อว่า อิจฉัตถะ (ธาตุมีอรรถปรารถนา) ในธาตุมีอรรถปรารถนาเหล่านั้น บทว่า เยสำ ธาตุทั้งหลายมีกรธาตุและอิสุธาตุเป็นต้น กัตตาเสมอกัน ของธาตุเหล่าใด ธาตุเหล่านั้นชื่อว่า สมานกตฺตุกา (ธาตุมีกัตตาเสมอกัน) กัตตาใดย่อมทำ กัตตานั้นนั่นแหละ ย่อมปรารถนา ในธาตุเหล่าใด ธาตุเหล่านั้นชื่อว่า สมานกตฺตุกา

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุญฺญานิ กาตเว (เขาย่อมปรารถนาเพื่อกระทำบุญ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาตเว ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กาตุมิจฺฉตีติ (ย่อมปรารถนา เพื่อทำ) อาศัยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, พุธคมา ฯเปฯ ริ ลงตเวปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ปุรสมูปปรีหิ ฯเปฯ เยสุ จ ทำอาเทสกรธาตุ เป็นกา ด้วยสูตรว่า ตเวตุนาทีสุ กา ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ ทีสุ จ ลงจตุตถีวิภัตติ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ตโต จ

ฯเปฯ โย เมื่อลงวิภัตติ ด้วยอาทิศัพท์ ในสูตรว่า สพฺพาส ฯเปฯ หิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็อุทาหรณ์นอกนี้ ในอรรถแห่ง สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ ในวจนัตถะว่า โสตุ์ อิจฺฉตีติ (ย่อมปรารถนา เพื่อฟัง) ลงตุ์ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงวิภัตติ และลบวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๖๒:๖๓๘. สูตรนี้ว่า **อรหสกฺกาทีสุ จ** (เมื่อปรากฏอรรถว่า สมควร และสามารถเป็นต้น และอรรถอื่นๆ ให้ลง ตุ์ ปัจจัยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรก่อน การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย ภาวสัตตมี และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า ลงตุ์ปัจจัยหลังธาตุทั้งปวงทั้งหลาย ในอรรถว่าสมควร, สามารถ, น้อย, เหมาะสม และ ตามควร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โก ตำ นินฺทิตุมาหรติ (ใครเล่าจะสมควรเพื่อนินทาบุคคลนั้น), สกฺกา เชตุ์ ธเนน วา (ใครๆ ไม่อาจชนะความตายด้วยทรัพย์) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า นินฺทิตุ์ ในอรรถแห่ง นินฺท ครหายำ (นินฺท ธาตุในความหมายว่า “ติเตียน”) นี้ ในวจนัตถะว่า นินฺทิตุ์ อรหตีติ (ใครเหมาะที่จะติเตียนบุคคลนั้น) เพราะอาศัยสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ์ วา ลงตุ์ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร ลบจตุตถีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า เชตุ์ (อาจชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ ในวจนัตถะว่าเชตุ์ สกฺกาติ (ย่อมสามารถเพื่อชนะ) ลงตุ์ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ปาฐะที่เหลือมีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๕๖๓:๖๓๙. สูตรนี้ว่า **ปตฺตวจเน อลมตฺเถสุ จ** (ในบรรดาอรรถของ อลำ ศัพท์ [เมื่อ อลำ ศัพท์]กล่าวอรรถว่า สมควร ให้ลง ตุ์ ปัจจัยหลังธาตุ) ออกมาจากสูตรก่อน การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย ภาวสัตตมี นิทธารณะ และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า ลงตุ์ปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง ในศัพท์เครื่องกล่าวซึ่งความสมควร ในอรรถของอลำศัพท์

อนึ่ง ในสูตรนี้ ด้วยคำว่า ปตฺตวจเน นี้ ท่านอาจารย์ ย่อมปฏิเสธ บรรดาอรรถทั้งหลายของอลำศัพท์ อรรถว่า ประดับ, สมควร และห้าม และในสูตรนี้ คำว่า ปตฺตตฺโถ มีความหมายว่า อรรถว่าสามารถ อรรถว่าสมควร อรรถว่าเหมาะสม

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อลเมว ทาตุ๎ (สมควรให้ทานนั่นเทียว), อลๆ ปุญฺญานิ กาตุ๎ (สมควรทำบุญนั่นเทียว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทาตุ๎ ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่าทานานิ ทาตุ๎ อลๆ สมตฺถๆ อนุจฺฉวิกๆ อนุรูปนฺติ (สามารถเพื่อให้ทาน, สมควรเพื่อให้ทาน, เหมาะสมเพื่อให้ทาน) เมื่อสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ๎ วา ตามไปอยู่ ลงตุ๎ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงจตุตถีวิภัตติ และลบจตุตถีวิภัตติ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อลเมว กาตุ๎ (สมควรทำนั่นเทียว) นี้ มีเพียงการอาเทสกรธาตุเป็นกา โดยนัยที่กล่าวแล้วเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๖๔:๖๔๐. สูตรนี้ว่า **ปุพฺพกาเล ฯเปฯ ตฺวา วา** (เมื่อมีกัตตาเสมอกัน ให้ลง ตุน, ตฺวาน และ ตฺวา ปัจจัยหลังธาตุที่เป็นไปในกริยาข้างหน้า) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ๎ วา, อรห ฯเปฯ สุ จ, ปตฺต วจเน ฯเปฯ สู จ คือ เมื่ออรรถว่าปรารถนาอันท่านรู้อยู่ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า ปุญฺญานิ กาตเว, กาตุ๎ เพราะลงตเว และตุ๎ปัจจัย ในประโยคทีมีกัตตาตัวเดียวกัน มีอาทิว่า ปุญฺญานิ กาตเว ด้วยสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ๎ วา

กล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า นินฺทิตุ๎ อรหติ เพราะลงตุ๎ปัจจัย ในเมื่ออรรถว่าสมควร และอรรถว่าสามารถ ในประโยค อันมีกัตตาเดียวกัน อันท่านรู้อยู่ ด้วยสูตรว่า อรห ฯเปฯ จ

และกล่าวถึงรูปสำเร็จมีอาทิว่า อลๆ ปุญฺญานิ กาตุ๎ ในเมื่ออรรถว่าสมควรในบรรดาอรรถของอลๆศัพท์ อันท่านรู้อยู่ ลงตุ๎ปัจจัยด้วยสูตรว่า ปตฺต ฯเปฯ สุ จ

เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อกิริยาหน้า และกิริยาหลัง (กิริยาคุมพากย์) อันมีกัตตาเดียวกัน อันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า กาตุน กมฺมๆ คจฺฉติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า เมื่อปุพพกาลกิริยา และอปรกาลกิริยาในประโยคที่มีกัตตาเดียวกัน อันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตุนปัจจัย ตฺวานปัจจัย และตฺวาปัจจัย หลังธาตุทั้งปวงได้บ้าง จึงกล่าวสูตรว่า ปุพฺพ ฯเปฯ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยวิสยะ นิทธารณะ วิสยี และวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า บรรดาธาตุทั้งหลายที่มีกัตตาเดียวกัน ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ตุนปัจจัย ตฺวานปัจจัย และตฺวาปัจจัย หลังธาตุอันเป็นกิริยาตัวต้น

อนึ่ง ด้วยวาศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมวิกัป(แสดงความไม่แน่นอน)ว่า ลงตุนปัจจัยได้ในที่บางแห่งเท่านั้น

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาตุน กมฺมํ คจฺฉติ (เขาทำงานเสร็จแล้ว จึงไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาตุน ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในความหมายว่า กาตุน คจฺฉตีติ (เขาทำงานเสร็จแล้ว จึงไป) ลงตุนปัจจัยด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสกรธาตุ เป็นกา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตทฺธิต ฯเปฯ ทีสุ จ ลงวิภัตติ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ว่า ตโต จ วิภตฺติโย ลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ผู้ใดย่อมทำ ผู้นั้นนั่นแหละ ย่อมไป ในประโยคทั้งสองนี้ ความที่ประโยคทั้งสองเป็นประโยคมีกัตตาแต่ละตัว [ในคัมภีร์นยาสะท่านผู้แต่งกล่าวไว้ว่า โย กโรติ, โสว คจฺฉติ, อยเมตฺถ สมานกตฺตุกตา ผู้ใดย่อมทำ ผู้นั้นนั่นแหละย่อมไป ในประโยคทั้งสองนี้เป็นประโยคที่มีกัตตาตัวเดียวกัน]

ในอุทาหรณ์ว่า อกาตุน นี้ มีเพียงการปฏิเสธเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า สุตฺวาน (ฟังแล้ว) ในอรรถแห่ง สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชิตฺวาน (ชนะแล้ว) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ คำที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๖๕:๖๔๖. สูตรนี้ว่า **วตฺตมาเน มานนฺตา** (เมื่อปรากฏปัจจุบันกาล ลง มาน และ อนฺต ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ปุพฺพกาเล ฯเปฯ วา คือ เมื่อกิริยาหน้า และกิริยาหลัง (กิริยาคุมพากย์) ทั้งหลาย อันมีกัตตาเดียวกันอันท่านรู้อยู่ บรรดาธาตุที่มีกัตตาเดียวกัน เมื่อกิริยาตัวหน้าอันท่านรู้อยู่ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จ มีอาทิว่า กาตุน คจฺฉติ เพราะลง ตุนปัจจัย ตฺวานปัจจัย และตฺวาปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง ด้วยสูตรว่า ปุพฺพกาเล ฯเปฯ ตฺวา วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น เมื่อกิริยาอันเป็นปัจจุบันอันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า คจฺฉมาโน, คจฺฉนฺโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เมื่อกิริยาอันเป็นปัจจุบัน อันท่านรู้อยู่ รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า คจฺฉมาโน, คจฺฉนฺโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงมานปัจจัย และอนฺตปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง จึงกล่าวสูตรว่า วตฺตมาเน มานนฺตา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า เมื่อกิริยาอันเป็นปัจจุบัน อันท่านรู้อยู่ ลงมานปัจจัย และอนฺตปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คจฺฉมาโน, คจฺฉนฺโต (ไปอยู่) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คจฺฉมาโน ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดแล้ว ในความหมายว่า คจฺฉมาโน ลงมานปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ในเพราะมานปัจจัย ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบ สระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า คจฺฉนฺโต (ไปอยู่) นี้ มีเพียงการลงอนฺตปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ลงวิกรณปัจจัย ในการสร้างรูปคำ ในเพราะมานและ อนฺตปัจจัย ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ เพราะท่านกล่าวถึงเหตุไว้ว่า มานและอันตปัจจัย เป็นเช่น กับปรัสสบทและอัตตโนบท ด้วยอำนาจของการตั้งชื่อตามคัมภีร์อื่น

แต่ในคัมภีร์นยาสะ ท่านไม่ทำไว้

๕๖๖:๕๗๔. สูตรนี้ว่า **สาสาทีหิ รตฺถุ** (ลง รตฺถุ ปัจจัยหลัง สาส ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า สพฺพธาตูหิ ปจฺจยการเกหิ ณาทโย เตกาลิกา คือ ท่านอาจารย์ ลงปัจจัยทั้งหลายมีณปัจจัยเป็นต้น หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งปวง อันเป็นปัจจัยการสูตร มีอาทิ ว่า ณาทโย ฯเปฯ ลิกา เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่าง กัน มีอาทิว่า สตฺถา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย เหล่านั้น อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่างกัน มีอาทิว่า สตฺถา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงรตฺถุ ปัจจัย หลังสาสธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า สาสาทีหิ รตฺถุ

แม้คำนี้ อันบัณฑิตพึงกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ธาตุลิงฺเคหิ ฯเปฯ ยา คำนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิและวิสยี ขยายความว่า ลงรตฺถุปัจจัย หลังธาตุ ทั้งหลายเหล่านี้ คือ สาสธาตุ

อุทาหรณ์ว่า สตฺถา (พระศาสดา) ก็อุทาหรณ์นั้น มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ (สาส ธาตุในความหมายว่า “พร่ำสอน”) นี้ ในวจนัตถะว่า สเทวเก โลเก สาสตีติ (ผู้ใด ย่อมสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก) ลงรตฺถุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุอันมี ร อักษรเป็นขอบเขต และ ร อักษรอันเป็นตัวขอบเขต โดยนัย

ที่กล่าวแล้ว ลงสิวิภัตติ ในเพราะ อ อักษรอันเป็นส่วนของปัจจัยที่มี ร อักษรเป็นอนุพันธ์ อยู่หนปลาย ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว ทำอาเทส อุ อักษร อันเป็นสระที่สุดของสตฺถุศัพท์เป็น อา อักษร และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุ ฯเปฯ โลโป จ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๖๗:๕๗๕. สูตรนี้ว่า **ปาทิโต ริตุ** (ลง ริตุ ปัจจัยหลัง ปา ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ตามที่กล่าวมาแล้ว การตั้งเหตุแห่งการถาม มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่างกัน มีอาทิว่า ปิตา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น อันประกอบด้วยธาตุที่แตกต่างกัน ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงริตุปัจจัยหลังปาธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า ปาทิโต ริตุ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๖๘:๕๗๖. แม้สูตรนี้ว่า **มานาทีหิ ราตุ** (ลง ราตุ ปัจจัยหลังธาตุมานาทิคณะ) บัณฑิต ก็พึงกล่าวตามสมควรแก่อุทาหรณ์ อย่างนั้นนั่นเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า ริตุศัพท์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะเหตุนั้น หลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ มานธาตุ ลงราตุปัจจัย และริตุปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มาตา (มารดา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มาตา ในอรรถแห่ง มาน มานเน (มาน ธาตุในความหมายว่า “นับถือ, ยกย่อง”) นี้ ในวจนัตถะว่า ธมฺเมน ปุตฺตํ มาเนตีติ (หญิงใด ย่อมยกย่องซึ่งบุตรโดยธรรม) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงราตุปัจจัย เมื่อลบรอักษรเป็นอนุพันธ์เป็นต้น อาเทสสระที่สุดของมาตุ เป็นอาอักษร และลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาตา (พี่ชาย/น้องชาย) ในอรรถแห่ง ภาส ภาสเน (ภาส ธาตุในความหมายว่า “กล่าว”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปุพฺเพ ภาสตีติ (ผู้ใด ย่อมเจรจาได้ก่อน) เมื่อลงราตุปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธีตา (บุตรตรี, ลูกสาว) ในอรรถแห่ง ธา ธารเณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ ในวจนัตถะว่า มาตาหิตูหิ ธรียตีติ (ผู้ใด อันมารดาและบิดาย่อมหวงแหน)

ลงริตุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะ อิอักษรเป็น อี อักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๖๙:๖๑๐. สูตรนี้ว่า **อาคมา ตุโก** (ลง ตุก ปัจจัยหลัง คมุ ธาตุซึ่งมี อา อุปสรรค เป็นบทหน้า) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาสาทีหิ รตฺถุ, ปาติโต ริตุ, มานาทีหิ ราตุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า สตฺถุ เพราะลงรตฺถุปัจจัย หลังสาสธาตุ ด้วยสูตรว่า สาสา ฯเปฯ ตฺถุ ปิตุ เพราะลงริตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปาติ ฯเปฯ ตุ มาตา และ ธีตา เพราะลงราตุปัจจัย และริตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า มานาทีหิ ราตุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปอันสำเร็จมีอาทิว่า อาคนฺตุโก ซึ่งสำเร็จจาก คมุธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า อาคนฺตุโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตุกปัจจัย หลังคมุธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า จึงกล่าวสูตรว่า อาคมา ตุโก

หรือจะกล่าวว่า สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ธาตุ ฯเปฯ ยา ก็ได้

สูตรนี้มี ๒ บท ขยายความว่า เมื่ออาเป็นบทหน้ามีอยู่ ลงตุกปัจจัย หลังธาตุนี้ คือ คมุธาตุ คำว่า อาคม มีรูปวิเคราะห์ว่า อาปุพฺโพ คโม อาคโม (อาคมะ คือ คมุ ธาตุซึ่งมี อา เป็นบทหน้า) หน้าธาตุนี้ คือ คมุธาตุ ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้านั้น

อุทาหรณ์ว่า อาคนฺตุโก ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ สปฺป ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า อาคจฺฉตีติ (ผู้ใด ย่อมมา) ลงตุกปัจจัย แม้ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น น อักษร ด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ ทีสุ น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๐:๖๑๑. สูตรนี้ว่า **ภพฺเพ อิก** (ลง อิก ปัจจัยหลัง คมุ ธาตุในอรรถว่า สมควร) ออกมาจากสูตรติดกันไม่มีระหว่าง คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า อาคนฺตุโก เพราะลงอิกปัจจัย หลังคมุธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า ด้วยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จจากคมุธาตุ มีอาทิว่า คมิโก พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จว่า คมิโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอิกปัจจัย หลังคมุธาตุที่แสดงอรรถว่าสมควร จึงกล่าวสูตรว่า ภพฺเพ อิก

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า เมื่ออรรถว่าสมควร อันท่านรู้อยู่ ลงอิกปัจจัย หลังคมุธาตุ

อุทาหรณ์ว่า คมิโก (ผู้ที่สมควรไป) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ สปฺป ธาตุในอรรถว่า สมควร) นี้ ในวจนัตถะว่า คมิตุ ภพฺโพติ (ผู้ใด เป็นผู้สมควรเพื่อจะไป) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงอิกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๒ ในกิพพิธานกัป ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๗.๓ กิพฺพิธานกปฺป ตติยกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๓

๕๗๑:๖๒๔. สูตรนี้ว่า **ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ** (ปัจจัยทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จย่อมสำเร็จได้ด้วยนิปาตนสูตร) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย ทั้งที่เป็นสัญญาวิธานสูตร และวิธีวิธานสูตรทั้งหลาย ทั้งปวง คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำสัญญาวิธาน และวิธีวิธานทั้งหลาย ด้วยสูตรทั้งหลายที่เป็นสัญญาวิธานสูตร และวิธีวิธานสูตรทั้งหลาย ทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า ศัพท์ทั้งหลายทั้งที่สำเร็จแล้ว และยังไม่สำเร็จ ด้วยสัญญาวิธานสูตร และวิธีวิธานสูตรทั้งหลายเหล่านั้น อันนักศึกษาพึงให้สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ก็ศัพท์ทั้งหลาย ที่ยังไม่สำเร็จ ด้วยสัญญาวิธานสูตร และวิธีวิธานสูตรทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิปาตน[๖๖]สูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า ปจฺจยา ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ

สูตรนี้ มี ๔ บท แสดงด้วยตัพพิเสสนะ การี กรณะ และการิยะ ขยายความว่า การแสดงกิริยา คือ ศัพท์ทั้งหลายเหล่าใด พร้อมด้วยปัจจัย ถึงความสำเร็จแล้ว หรือยังไม่ถึงความสำเร็จ ด้วยสังขยา นาม สมาส ตัทธิต อาขยาต และกิต ศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น เห็น มองหา คือแสดงด้วยความสำเร็จ ย่อมสำเร็จได้โดยชื่อทั้งหลาย ของตนๆ

บรรดาศัพท์ที่ถึงความสำเร็จแล้ว หรือยังไม่ถึงความสำเร็จ ด้วยสังขยา นาม เป็นต้นเหล่านั้น :-

ในสังขยา การให้ศัพท์ที่สำเร็จแล้ว สำเร็จใหม่อีกครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัย เช่น คำว่า เอกาทส, พารส, พาวีส, โสฬส, สพายตนํ

ในนาม ศัพท์เหล่านี้ เป็นการทำศัพท์ที่ยังไม่สำเร็จ ให้สำเร็จได้พร้อมปัจจัย เช่น

คำว่า อชฺช ศัพท์ หลังอิมศัพท์ ในอรรถว่า อิมสฺมึ กาเล (ในบัดนี้) ลงชฺชปัจจัย ด้วยสูตรนี้ แล้ว อาเทสอิมศัพท์ เป็นออักษร

คำว่า อชฺชุ ศัพท์ มีเพียงการลงชฺชุปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

คำว่า อปรชฺช ศัพท์ มีเพียง อปรศัพท์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

คำว่า สชฺชุ หลังสมานศัพท์ ลงชฺชุปัจจัย และอาเทสสมานศัพท์ เป็นส

ในสมาส การทำศัพท์ที่สำเร็จแล้วด้วยสมาสวิธี ให้สำเร็จใหม่อีกครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัย เช่น

---

[๖๖] คำว่า นิปาตน สำเร็จรูปมาจาก นิ บทหน้า + ปต ธาตุ (ปตเน = ตกไป) + ณ ปัจจัย + ยุ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า นิปาเตตีติ นิปาตนํ (นิปาตนะ คือ วิธีที่ทำให้ตกไป, วิธีที่ทำให้สำเร็จ) คำนี้แปลตามศัพท์ว่า “ให้ตกไป” หมายถึง การยังวิธีที่ยังไม่สำเร็จให้สำเร็จโดยสะดวก หรือห้ามวิธีในสูตรที่กล่าวไว้แล้ว (ดูเพิ่มเติม ในคัมภีร์รูปสิทธิมัญชรี อธิบายสูตรที่ ๖๒๔)

คำว่า ภูมิคโม, อปายคโต, อิสฺสรกตํ, สลฺลวิทฺโธ, กถินทุสฺสํ, โจรภยํ, ราชปุตฺโต, ธญฺญราสิ

ในตัทธิต การทำศัพท์ที่สำเร็จแล้วด้วยตัทธิตวิธี ให้สำเร็จใหม่อีกครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจแห่งปัชชุนนคติกนัย เช่นคำว่า วาสิฏฺโฐ, ภารทฺวาโช ฯเปฯ กาเลยฺโย

ในอาขยาต การทำศัพท์นี้ ที่ยังไม่สำเร็จ ให้สำเร็จ เช่น

คำว่า อสฺส ในคำว่า เอวมสฺส วจนีโย นี้ หลังอสธาตุ ลงติวัตตมานาวิภัตติ แล้วอาเทสติวิภัตติ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นสฺส ด้วยสูตรนี้

และในคำว่า อสฺสุ นี้ หลังอสธาตุ ลงติวัตตมานาวิภัตติ แล้วอาเทสติวิภัตติ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นสฺสุ ด้วยสูตรนี้

ในกิต ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ อันท่านอาจารย์กล่าวแล้วด้วยอำนาจแห่งศัพท์ที่ยังไม่สำเร็จ ให้เป็นศัพท์ที่สำเร็จ เช่น

คำว่า วาทโกติ ปทสฺส วาโท การอาเทสวทธาตุ เป็น วาโท แห่งศัพท์ว่า วาทโก ด้วยสูตรนี้

คำว่า ฆาตโก หลังหนธาตุ ลงกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ แล้วอาเทสหนธาตุ เป็นฆาต

คำว่า นจฺจํ หลังนตธาตุ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต อาเทสตปัจจัย พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจฺจอักษร มีรูปเป็น นจฺจํ อาเทสอาเทสตปัจจัยพร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฏอักษร มีรูปเป็น นฏฺฏํ

นิปาตนสูตรทั้งหลาย มี(อุทาหรณ์ ที่กล่าวมา)อย่างนี้เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้

๕๗๒:๖๒๕. สูตรนี้ว่า **สาสทิสโต ฯเปฯ ฏฺโฐ จ** (อาเทส ต ปัจจัยและปัจจัยอื่นหลัง สาส ธาตุและ ทิส ธาตุเป็น ริฏฺฐ และอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า ปจฺจยา ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จว่า นจฺจํ นฏฺฏํ เพราะทำอาเทสตปัจจัยที่อยู่หลังนตธาตุ ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น จฺจ และฏฺฏ ด้วยสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺฐา ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า สิฏฺโฐ, ทิฏฺโฐ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า สิฏฺโฐ, ทิฏฺโฐ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตปัจจัยอันเป็นที่สุด ซึ่งอยู่หลังสาสธาตุ เป็นริฏฺฐ ได้ใน ภาวสาธนะและกัมมสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโฐ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ การี การิยะ และสมุจจยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสตปัจจัย ที่อยู่หลังธาตุเหล่านี้เป็นต้น คือ สาสธาตุ และทิสธาตุ เป็นริฏฐ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อนุสิฏฺโฐ (บุคคลนั้นอันเราสั่งสอนแล้ว), ทิฏฺฐํ (รูปอันเราเห็นแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อนุสิฏฺโฐ ในอรรถแห่ง อนุปุพฺพ สาส อนุสิฏฺจิมฺหิ (สาส ธาตุในความหมายว่า “พร่ำสอน” ลงอนุอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจัยในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต อาเทสตปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นริฏฐด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุอันมี ร อักษรเป็นขอบเขต และ ร อักษรอันเป็นตัวขอบเขต ด้วยสูตรว่า รมฺหิ ฯเปฯ โน ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทิฏฺฐํ ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ เมื่อลงตปัจจัยเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฏฺฐพฺพํ (พึงเห็น) เป็นผลของจศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฏฺฐพฺพํ ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ลงตพฺพปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ นียา อาเทสตอักษรของตพฺพปัจจัย เป็นรฏฐด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุและรอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฏฺฐุ (เพื่อเยี่ยม, เพื่อเห็น) ในอรรถแห่ง ทิสธาตุนั้นนั่นเทียว เมื่อสูตรว่า อิจฺฉตฺเถ ฯเปฯ วา ตามไปอยู่ ทำอาเทสตุปัจจัย เป็นรฏฺฐุ ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า อรหสกฺกาทีสุ จ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในอุทาหรณ์นี้ ลบวิภัตติ โดยนัยแห่งการสำเร็จรูป

๕๗๓:๖๒๖. สูตรนี้ว่า **สาทิ สนฺต ฯเปฯ ฏฺโฐ** (อาเทส ต ปัจจัยหลังธาตุที่มี ส เป็นที่สุด, ปุจฺฉ ธาตุ, ภนฺช ธาตุ และ หสฺ ธาตุเป็นต้นกับพยัญชนะที่อยู่หน้า [ต นั้น] เป็น ฏฺฐ) ออกมาจากสูตรว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ฏฺโฐ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จอันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า สิฏฺโฐ, ทิฏฺโฐ ด้วยสูตรว่า สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโฐ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ตุฏฺโฐ, ปุฏฺโฐ, ภฏฺโฐ, หฏฺโฐ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ตุฏฺโฐ ฯเปฯ หฏฺโฐ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้

คือ ตุสธาตุ ปุจฺฉธาตุ ภนฺชธาตุ หสธาตุ พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุข้างหน้า เป็นฏฺฐ จึงกล่าวสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ฏฺโฐ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สาทิ แสดงตัพพิเสสนะ คำว่า สนฺต ฯเปฯ ทีหิ แสดงอวธิ คำว่า ฏฺโฐ แสดงการิยะ ขยายความว่า อาเทสตปัจจัยหลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ สนฺตธาตุ ปุจฺฉธาตุ ภนฺชธาตุ หสธาตุ พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุข้างหน้า เป็นฏฺฐ ตศัพท์ ย่อมตามมาปรากฏในสูตรนี้

อาเทศที่เป็นไปกับพยัญชนะข้างหน้า ชื่อว่า สาทิ โยศัพท์ ในรูปวิเคราะห์ (นี้) หมายเอาอาเทส หรือหมายถึง ตปัจจัย ในคำว่า โย อาเทโส นี้ มีความหมายว่า ย่อมมีการอาเทสตปัจจัยกับพยัญชนะที่สุดธาตุ ข้างหน้าตปัจจัย เป็นฏฺฐ ในคำว่า สาทิ อาทิภูโต ตปจฺจโย นี้ มีความหมายว่า ตปัจจัยที่เป็นไปพร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุ ย่อมมีการอาเทสเป็นฏฺฐ ท่านกล่าวอธิบายว่า เมื่อความหมายอย่างนี้ มีอยู่ คำว่า สาทิ เป็นการี เพราะเหตุนั้น บทว่า สาทิ ท่านอาจารยย่อมกล่าวว่า เป็นตัพพิเสสนะ หรือการี สอักษรเป็นที่สุด ของธาตุใดมีอยู่ เหตุนั้น ธาตุนั้น ชื่อว่า สนฺต ธาตุทั้งหลาย มีตุสธาตุเป็นต้น สอักษรเป็นที่สุดด้วย ปุจฉธาตุด้วย ภนฺชธาตุด้วย หสด้วย ชื่อว่า สนฺต ฯลฯ หสา สนฺต ฯลฯ หส เป็นต้น ของธาตุเหล่าใด เหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ชื่อว่า สนฺต ฯลฯ ทโย

อนึ่งในสูตรนี้ เมื่อความที่แห่งหสธาตุเป็นธาตุมีสอักษรเป็นที่สุด มีอยู่ ท่านก็กล่าวคำนี้ไว้อีก เพื่อจะแสดงความที่การอาเทสตปัจจัยกับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฐ เป็นความไม่แน่นอน เพราะเหตุนั้น จึงไม่ต้องอาเทสเป็นฏฺฐ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วิทฺธสฺโต (ถูกทำลายแล้ว) อุตฺตรสฺโต (สะดุ้งแล้ว)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ตุฏฺโฐ (ยินดีแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ตุฏฺโฐ ในอรรถแห่ง ตุส ปีติมฺหิ (ตุส ธาตุในความหมายว่า “ยินดี”) นี้ ลงตปัจจัยด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทสตปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฐ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฑฏฺโฐ (ถูกงูกัดแล้ว) ในอรรถแห่ง ทส ทสเน (ทส ธาตุในความหมายว่า “กัดต่อย”) นี้ ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสตปัจจัยกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นฏฺฐ ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อสูตรว่า นิคฺคหีตญฺจ, กฺวจิ โลปิ ตามไปอยู่ ทำอาเทสทอักษร เป็นฑอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุฏฺโฐ (ถูกถามแล้ว) ในอรรถแห่ง ปุจฺฉ ปุจฺฉเน (ปุจฺฉ ธาตุในความหมายว่า “ถาม”) นี้ ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสตปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฐ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภฏฺโฐ (หักแล้ว) ในอรรถแห่ง ภนฺช อวมทฺทเน (ภนฺช ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสตปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฐ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หฏฺโฐ (ยินดีแล้ว) ในอรรถแห่ง หสฺ หสเน (หสฺ ธาตุในความหมายว่า“ร่าเริง”) หสฺ ปีติมฺหิ (หสฺ ธาตุในความหมายว่า “ยินดี”) นี้ เมื่อทำตามวิธีที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ (ในอุทาหรณ์นี้) มีเพียงการลบนิคคหิต ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า ปหฏฺโฐ (แจ่มใสแล้ว) นี้ มีเพียงการลงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ยิฏฺโฐ (บูชาแล้ว) ในอรรถแห่ง ยช เทวปูชาสงฺคหกรณทานธมฺเมสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า บวงสรวงเทพเจ้า, กระทำการรวบรวม และให้) นี้ ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสตปัจจัย กับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฐ แล้ว ทำอาเทสยอักษรเป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเฐ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๔:๖๑๓. สูตรนี้ว่า **วสโต อุตฺถ** (อาเทส ต ปัจจัยหลัง วส ธาตุกับพยัญชนะที่อยู่หน้า ต ปัจจัยเป็น อุตฺถ) ออกมาจากสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ฏฺโฐ คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงรูปสำเร็จ มีอาทิว่า ตุฏฺโฐ เพราะทำอาเทส ต ปัจจัยที่อยู่หลังตน ฯลฯ หสธาตุทั้งหลาย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฐมุทธชอักขระ ด้วยสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ฏฺโฐ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จมีอาทิว่า วุตฺโถ มีตปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จมีอาทิว่า วุตฺโถ มีตปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทสตปัจจัยหลังวสธาตุ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอุตฺถ จึงกล่าวสูตรว่า วสโต อุตฺถ

อุทาหรณ์ว่า วุตฺโถ (ผู้อยู่อาศัย) ก็ อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัย”) นี้ เมื่อสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต ตามไปอยู่ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ กตฺตริ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง เมื่อทำอาเทสตปัจจัย พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอุตฺถ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๕:๖๑๔. สูตรนี้ว่า **วส วา วุ** (อาเทส ว ของ วจ เป็น อุ นั่นเทียว, พยัญชนะที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป และซ้อน ต) ออกมาจากสูตรก่อน คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึง รูปสำเร็จว่า วุตฺโถ เพราะทำอาเทสตปัจจัยหลังวสธาตุ พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นอุตฺถ ในอุทาหรณ์ว่า วุตฺโถ ด้วยสูตรก่อน เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่าวุสิตํ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด สำเร็จจากวสธาตุ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่าวุสิตํ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด สำเร็จจากวสธาตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสวอักษรของวสธาตุ เป็นอุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า วส วา วุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี วิกัปปนะ และการิยะ ขยายความว่า วอักษรตัวหลังเกิดจากสนธิ ตการศัพท์ วสธาตุศัพท์ ย่อมตามไป เพราะเหตุนั้น ในเพราะตปัจจัยหนปลายอาเทสวแห่งวสธาตุ เป็นอุออักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วุสิตํ (ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุสิตํ ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัย”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ, วสโต อุตฺถ ตามไป ทำอาเทสวอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคม ฯเปฯ โร ลงวอักษรเป็นอาคมข้างหน้า ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุฏฺโธ (อยู่แล้ว) ในอรรถแห่งวสธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทส ว อักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสตปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺธ ด้วยสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ฏฺโธ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุฏฺโธ (อยู่แล้ว) เป็นผลของวาศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุฏฺโธ หลัง วสธาตุ ลงตปัจจัย ทำอาเทสฏฺธปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺธ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสอักษรอันเป็นส่วนหนึ่งวอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๖:๖๐๗. สูตรนี้ว่า **ธฒภเหหิ ธฒา จ** (อาเทส ต ปัจจัยที่อยู่หลังธาตุที่มี ธ, ฒ; ภ และ ห เป็นที่สุดเป็น ธ หรือ ฒ [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ, สาทิ สนฺต ฯเปฯ ฏฺโธ, วสโต อุตฺถ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสตปัจจัย พร้อม

พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นริฏฺจ ด้วยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโจ จ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อนุสิฏฺโจ, ทิฏฺโจ อาเทสตปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฏฺฐ ด้วยสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ฏฺโจ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตุฏฺโจ และอาเทสตปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอุตฺถ ด้วยสูตรว่า วสโต อุตฺถ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า วุฏฺโจ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า พุทฺโธ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า พุทฺโธ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตปัจจัย หลังพุธธาตุเป็นต้น เป็นธและฒ จึงกล่าวสูตรว่า ธฒภเหหิ ธฒา จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ และนิวัตตนัตถะ ขยายความว่า ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมห้ามสาทิศัพท์ที่ตามมาจากสูตรว่า สาทิ ฯเปฯ ฏฺโจ ด้วยจศัพท์ ตศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะเหตุนั้น จึงมีการอาเทสตปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายอันมีพยัญชนะที่สุดอย่างนี้ คือ ธ ฒ ภ และ ห เป็น ธ ฒ ตามลำดับ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า พุทฺโธ (พระผู้มีพระภาค) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า พุทฺโธ ในอรรถแห่ง พุธ โพธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”), พุธ ญาเณ (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”), พุธ อวคมเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต ลงตปัจจัยด้วยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ กตฺตริ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโจ ทำอาเทสตปัจจัย เป็นธอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า หจตุตฺถาน ฯเปฯ โท เธ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุฑฺโฒ (ผู้เจริญแล้ว) ในอรรถแห่ง วฑฺฒ วฑฺฒเน (วฑฺฒ ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี ทำอาเทสตปัจจัย เป็นฒอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสออักษร ที่วอักษร เป็นอุอักษร และลบฑอักษรตัวหน้า (ตัวที่เป็นพยัญชนะสังโยค) ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เพราะอาศัยสูตรว่า หจตุ ฯเปฯ โท เธ ทำอาเทสฒอักษร เป็นฑอักษร ด้วยสูตรว่า โฑ ฒกาเร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลทฺธํ (บาตรและจีวร อันเราได้แล้ว) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ลงตปัจจัยในสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต (ทำอาเทสตปัจจัย เป็นธอักษร ด้วยสูตรนี้) อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ ซึ่งเป็นอักขระตัวที่ ๔ (ในปวรรค) เป็นฒอักษร (ซึ่งเป็นอักขระตัวที่ ๔ ในฏวรรค) ด้วยสูตรว่า หจตุตฺถาน ฯเปฯ เธ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฑฺฒ (ป่าถูกไฟไหม้) ในอรรถแห่ง ทห ภสฺมีกรเณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) ลงตปัจจัยในกัมมวาจก ทำอาเทสตปัจจัย เป็น ฒอักษร ด้วยสูตรนี้ เพราะอาศัยสูตรว่า หจตุ ฯเปฯ โท เธ เมื่อทำอาเทสฒอักษร เป็น ฑอักษร ด้วยสูตรว่า โฑ ฒกาเร เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๗:๖๒๘. สูตรนี้ว่า **ภนฺชโต คฺโค จ** (อาเทส ต ปัจจัยหลัง ภนฺช ธาตุกับพยัญชนะข้างหน้าเป็น คฺค) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโ จ, สาทิ สนฺต ฯเปฯ ฏฺโ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสตปัจจัย หลังสาสธาตุ เป็นริฏฺ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อนุสิฏฺโ และทำอาเทสตปัจจัย หลังสนฺต ปุจฺฉ ภนฺช และหสธาตุเป็นต้น พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นฏฺ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ตุฏฺโ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ภคฺโค พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ารูปสำเร็จเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตปัจจัย หลังภนฺชธาตุ พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นคฺค ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ภคฺโค จึงกล่าวสูตรว่า ภนฺชโต คฺโค จ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ และอนุกัฑฒนะ ขยายความว่า จศัพท์ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ใส่ไว้ เพื่อดึงสาทิศัพท์ในสูตรว่า สาทิ สนฺต ฯเปฯ ฏฺโ ไว้ (มีให้ตามในสูตรต่อไป) เพราะฉะนั้น หลังธาตุนี้ คือภนฺชธาตุ ย่อมมีการอาเทสตปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นคฺค

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภคฺโค (กิ่งไม้ อันเราหักแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภคฺโค ในอรรถแห่ง ภนฺช อวมทฺทเน (ภนฺช ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภณฺชิตพฺโพติ ลง ต ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เมื่อสูตรว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ฏฺโ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทส ต ปัจจัยพร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นคฺค เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๘:๕๖๐. สูตรนี้ว่า **ภุชาทีน ฯเปฯ ทฺวี จ** (พยัญชนะที่สุดของธาตุภุชาทิคณะย่อมไม่ปรากฏ และให้ซ้อน ต) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาสทิสโต ฯเปฯ ริฏฺโ จ สาทิ ฯเปฯ ฏฺโ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทส ตปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า สาสธาตุ ทิสธาตุ สนฺต ฯเปฯ หสธาตุ กับที่สุดธาตุ เป็นริฏฺ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อนุสิฏฺโ, ตุฏฺโ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุดหลัง

ภุชธาตุ มีอาทิว่า ภุตฺโต, ภุตฺตวา และ ภุตฺตาวี พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุดหลังภุชธาตุ มีอาทิว่า ภุตฺโต, ภุตฺตวา และ ภุตฺตาวี ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัยเป็นต้น หลังภุชธาตุ แล้วลบที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรนี้ว่า ภุชาทีน ฯเปฯ ทฺวิ จ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ภุชาทีนำ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อนฺโต แสดงการี คำว่า โน แสดงการิยะ คำว่า ทฺวิ แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ ขยายความว่า ตศัพท์ ย่อมตามมาปรากฏในสูตรนี้ เพราะฉะนั้น ลบพยัญชนะที่สุดธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ ภุชธาตุ และทำเทฺวภาวะ ต อักษรหน้า ต ปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภุตฺโต (ข้าวสุกอันบุคคลบริโภคแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภุตฺโต นี้ ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลง ตปัจจัย ตวนฺตุปัจจัย และตาวีปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ ตามไปอยู่ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สตฺโต (ผู้ข้องแล้ว, สัตว์) ในอรรถแห่ง สนฺช สงฺเค (สนฺช ธาตุในความหมายว่า “ข้องเกี่ยว”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รตฺโต (ยินดีแล้ว, ผู้กำหนัดแล้ว) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยุตฺโต (ผู้ประกอบความเพียรแล้ว) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จตฺโต (ข้าพเจ้า ผู้อันมารดาและบิดาทอดทิ้งแล้ว) ในอรรถแห่ง จช หานิมฺหิ (จช ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ เมื่อลงตปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิวิตฺโต (สงัดแล้ว) ในอรรถแห่ง วิจ วิเวจเน (วิจ ธาตุในความหมายว่า “สงัด” ลง วิ อุปสรรคเป็นบทหน้า) พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๗๙:๖๒๙. สูตรนี้ว่า **วจ วา วุ** (อาเทส ว ของ วจ เป็น อุ นั่นเทียว, พยัญชนะที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป และซ้อน ต) ออกมาจากสูตรว่า ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์กล่าวถึงรูปสำเร็จมีภุตฺโต เป็นต้น เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภุชา ฯเปฯ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัย

เป็นที่สุด มีอาทิว่า วุตฺโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า วุตฺโต ย่อมสำเร็จได้ อาเทสอักษร อันเป็นส่วนของวจธาตุ เป็นอุอักษร แล้วลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะตอักษร จึงกล่าวสูตรว่า วจ วา วุ

สูตรนี้มี ๓ บท ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะว่า ในบทว่า วุ นี้ ท่านทำเป็นสมาสว่า วสฺส อุ วุ (อุอักษร ของ วอักษร ชื่อว่า วุ

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิท่านกล่าวว่า สูตรนี้มี ๔ บท เพราะทำวากยะว่า ว อุ

ขยายความว่า ตศัพท์ อนฺตศัพท์ โนศัพท์ และทฺวิศัพท์ ย่อมตามมา เพราะเหตุนั้น จึงมีความหมายว่า ย่อมมีการอาเทสวอักษรแห่งธาตุ คือ วจธาตุ เป็นอุอักษร

อนึ่ง ในสูตรนี้ เมื่อท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า วสฺส ท่าน (กลับ) กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะลบสอักษร ด้วยสูตรว่า สพฺพา ฯเปฯ ทีหิ วาศัพท์ย่อมมี เพื่อประโยชน์แก่การห้าม เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีวิธีทั้งปวง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วุตฺตํ (พระดำรัสอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วุตฺตํ นี้ ในอรรถแห่ง วจ วิยตฺติยํ วาจายํ (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงตปัจจัย ในกัมมวาจก ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโฐ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทส วอักษร เป็นอุอักษร ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ เมื่อสูตรว่า กฺวจาทิ เป็นต้น ตามไป ลงวอักษรเป็นอาคมข้างหน้า ด้วยสูตรว่า เตสุ วุทฺธิ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการไม่ลงวอักษรเป็นอาคมเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๘๐:๖๓๐. สูตรนี้ว่า **คุปาทีนญฺจ** (พยัญชนะที่สุดของธาตุคุปาทิคณะย่อมไม่ปรากฏรูป, และซ้อน ต) ออกมาจากสูตรว่า ภุชาทีน ฯเปฯ ทฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปที่สำเร็จจากภุชธาตุอันมีตปัจจัยเป็นที่สุด เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะตปัจจัย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภุตฺโต ด้วยสูตรว่า ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปที่สำเร็จจากคุปธาตุเป็นต้น อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า คุตฺโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปที่สำเร็จจากคุปธาตุเป็นต้น อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า คุตฺโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะตปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า คุปาทีนญฺจ

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า คุปาทีนำ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐีการี คำว่า จ แสดงอนุกัฑฒนะ จศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์แก่การดึงทฺวิศัพท์ไว้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คุตฺโต (คุ้มครองแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คุตฺโต ในอรรถแห่ง คุป โคปเน (คุป ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง”) นี้ ลงตปัจจัยในกัมมวาจก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโฐ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จิตฺโต (รู้แล้ว) อรรถแห่ง จิติ จินฺตายำ (จิติ ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต เมื่อตปัจจัยในกัตตุวาจก ด้วยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ ริ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลิตฺโต (ฉาบทาแล้ว) ในอรรถแห่ง ลิป อุปเสวเน (ลิป ธาตุในความหมายว่า “ฉาบทา”), ลิส สิเลเส (ลิป ธาตุในความหมายว่า “ไล้ทา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สำปุพฺพ สนฺตตฺโต (ร้อนดีแล้ว, ผู้ถูกความร้อนเผาผลาญแล้ว ลงสำอุปสัค เป็นบทหน้า) ในอรรถแห่ง ตป สนฺตาเป (ตป ธาตุในความหมาย “เผาผลาญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุตฺโต (กล่าวแล้ว) ในอรรถแห่ง อุจ วิยตฺติยำ วาจายำ (อุจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิตฺโต (รดแล้ว) ในอรรถแห่ง สิจ ปคฺฆรเณ (สิจ ธาตุในความหมายว่า “ไหลออก”), สิจ เสจเน (สิจ ธาตุในความหมายว่า “ไหล”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๑:๖๑๖. สูตรนี้ว่า **ตราทีหิ อิณฺโณ** (อาเทส ต ปัจจัยหลังธาตุตราทิคณะ เป็น อิณฺณ และพยัญชนะที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ นัยแห่งการถาม พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว รูปสำเร็จจากตรธาตุ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทสตปัจจัย หลังตรธาตุ เป็นอิณฺณำ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติณฺโณ จึงกล่าวสูตรว่า ตรา ฯเปฯ อิณฺโณ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการิยะ ขยายความว่า ตศัพท์ อนฺตศัพท์ และโนศัพท์ ย่อมตามมา(ในสูตรนี้) เพราะเหตุนั้น การอาเทสตปัจจัยหลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ตรธาตุ เป็นอิณฺณ และการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ย่อมมีได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติณฺโณ (ผู้ข้ามแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ติณฺโณ ในอรรถแห่ง ตร ตรเณ (ตร ธาตุในความหมายว่า “ข้าม”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต ลงตปัจจัยในกัตตุวาจก ด้วยสูตรว่า พุธ ฯเปฯ ริ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทสตปัจจัย เป็นอิณฺณ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุตฺติณฺโณ (ผู้ข้ามพ้นแล้ว) มีเพียงการลงอุอุปสัคเป็นบทหน้าเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สมฺปุณฺโณ (สมบูรณ์แล้ว) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ ปูร ปูรเณ (ปูร ธาตุในความหมายว่า “เต็ม” ลงสำอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวาจก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสตปัจจัยเป็นอิณฺณ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วยสูตรนี้ รัสสะสระตัวหน้าด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌฺตฺตรานำ เป็นต้น ลบสระหลังด้วยสูตรว่า วา ปโร อสรูปา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตุณฺโณ (เสียดแทงแล้ว) ในอรรถแห่ง ตุท พฺยถเน (ตุท ธาตุในความหมายว่า “ทิ่มแทง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการไม่ทำรัสสะเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ปริชิณฺโณ (ผู้ที่เสื่อมวัย, แก่หง่อมแล้ว) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ ชร วโยหานิมฺหิ (ชร ธาตุในความหมายว่า “เสื่อมวัย” ลงปริอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวาจก วิธีการที่เหลือก็เหมือนกัน

อุทาหรณ์ว่า อากิณฺโณ (ผู้เกลื่อนกล่นแล้ว) ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ กิร กิรเณ (กิร ธาตุในความหมายว่า “เรี่ยราย” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) เมื่อลงตปัจจัยในกัตตุวาจกเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๒:๖๓๑. สูตรนี้ว่า **ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา** (อาเทส ต ปัจจัยหลังธาตุภิทาทิคณะเป็น อินฺน, อนฺน และ อีณ ตามอุทาหรณ์ และพยัญชนะหลังธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ, สาทิ ฯเปฯ ทีหิ ฏฺโธ คำนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ และวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า ตศัพท์ อนฺตศัพท์ และโนศัพท์ ย่อมตามมา (ในสูตรนี้) เพราะเหตุนั้น ย่อมมีการอาเทสตปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายอย่างนี้คือ ภิทธาตุ เป็นอินฺน อนฺน และอีณ ได้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภินฺโน (ผู้ทำลายแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภินฺโน ในอรรถแห่ง ภิทิ วิทารเณ (ภิทิ ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโธ จ, สาทิ ฯเปฯ ฏฺโธ ทำอาเทสตปัจจัยเป็นอินฺน ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ลบสสระหน้า ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉินฺโน (ต้นไม้ถูกตัดแล้ว) ในอรรถแห่ง ฉิทิ ทฺวิธากรเณ (ฉิทิ ธาตุในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุจฺฉินฺโน (อันบุคคลถอนแล้ว) มีเพียงการลงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ทินฺโน (อันบุคคลให้แล้ว) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิสินฺโน (ผู้นั่งแล้ว) ในอรรถแห่ง สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป และสุดสิ้นการเดิน [คือ นั่ง]” ลงนิอุปสัคเป็นหน้า) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวาจก อาเทสตปัจจัยนั้น เป็นอินฺน ด้วยสูตรนี้ อาเทสสทธาตุทั้งตัวเป็นสีท ด้วยสูตรว่า สทสฺส สีทตฺตํ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ เพราะท่านบัญญัติเรียกว่าธาตุ โดยฐานูปจารนัยของธาตุอาเทส เมื่อลบสสระหน้าเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุจฺฉนฺโน (มุงบังดีแล้ว) ในอรรถแห่ง สุปุพฺพ ฉท อาวรเณ (ฉท ธาตุในความหมายว่า “ปิดกั้น” ลงสุอุปสัคเป็นบทหน้า) ลงตปัจจัยในกัมมวาจก อาเทสตปัจจัยนั้น เป็นอนฺน ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และลบสระหลัง เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขินฺโน (ผู้สะดุ้งกลัวแล้ว, ผู้เหนื่อยอ่อนแล้ว, ลำบากแล้ว) ในอรรถแห่ง ขิท อุตฺตาเส (ขิท ธาตุในความหมายว่า “สะดุ้งกลัว”) นี้ ลงตปัจจัย ทำอาเทสตปัจจัยเป็นอินฺน และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ลบสระหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รุนฺโน (ปิดกั้นแล้ว) ในอรรถแห่ง รุธ อาวธารเณ (รุธิ ธาตุในความหมายว่า “ปิดกั้น”) นี้ ลงตปัจจัยในกัมมวาจก เมื่อทำอาเทสตปัจจัยนั้น เป็นอนฺน และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหลัง โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขีณา (ชาติสิ้นแล้ว) ในอรรถแห่ง ขี ขเย (ขี ธาตุในความหมายว่า “สิ้นไป”) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวาจก เมื่อทำอาเทสตปัจจัยเป็นอีณ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ของกีศัพท์ว่า ภิตฺติ (ฝาเรือน) ในอรรถแห่ง ภิทิ วิทารเณ (ภิทิ ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ลงติปัจจัย ด้วยสูตรว่า มิทาทีหิ ฯเปฯ โย เมื่อตอักษรแม้มีอยู่ ด้วยวาศัพท์ ไม่ต้องทำอาเทส ด้วยสูตรนี้ อาเทสทอักษรเป็นตอักษร จศัพท์ในสูตรว่า โท ธสฺส จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๓:๖๑๗. สูตรนี้ว่า **สุส ฯเปฯ กฺขกฺกา จ** (อาเทส ต ปัจจัยซึ่งอยู่หลัง สุส, ปจ และ สก ธาตุและธาตุอื่นๆ เป็น กฺข และ กฺก และพยัญชนะที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺฐจ จ, ภุชาทีน ฯเปฯ ทฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำอาเทสตปัจจัยหลังสาสธาตุ เป็นริฏฺฐ อุทาหรณ์มีอาทิว่า สิฏฺโฐ ทิฏฺโฐ (และ) รูปคำทั้งหลาย อันสำเร็จจากสาสธาตุ ทิสธาตุ และภุชธาตุ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะตปัจจัย หลังภุชธาตุ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ภุตฺโต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากสุสธาตุ ปจธาตุ และสกธาตุ มีอาทิว่า สุกฺโข, ปกฺโก ซึ่งมีตปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า สุกฺโข, ปกฺโก ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตปัจจัย หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้คือ สุสธาตุ ปจธาตุ และ สกธาตุ เป็น กฺข และ กฺก เป็นต้น และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า สุสปจ ฯเปฯ จ

สัมพันธวัณณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า สุกฺโข (ต้นไม้แห้ง) ในอรรถแห่ง สุส โสเส (สุส ธาตุในความหมายว่า “แห้ง”) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวาจก เมื่อทำอาเทสตปัจจัย เป็นกฺข และลบพยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ปกฺกำ (ผลที่สุกงอมแล้ว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ เมื่อลงตปัจจัยในกัตตุวาจก โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสตปัจจัยเป็น กฺก และลบพยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สกฺโก (พึงเป็นผู้สามารถ) ในอรรถแห่ง สก สามตฺเถ (สก ธาตุในความหมายว่า “สามารถ”) นี้ ลงตปัจจัยในกัตตุวาจก ทำอาเทสตปัจจัยเป็น กฺก และลบ

พยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว ลงสิวิภัตติ

๕๘๔:๖๑๘. สูตรนี้ว่า **ปกฺกมาทีหิ นฺโต จ** (อาเทส ต ปัจจัยหลัง กมุ ธาตุที่มี ป อยู่หน้าเป็นต้น เป็น นฺต และอาเทส ติ เป็น นฺติ และพยัญชนะที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูป) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ วิธีนั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทสตปัจจัยหลังกมุ ธาตุที่มี ป อยู่หน้าเป็นต้น เป็น นฺต และลบพัญชนะที่สุกดธาตุ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ และสมุจจยะ วาศัพท์ อนฺตศัพท์ และโนศัพท์ ย่อมตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย และรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปกฺกนฺโต (ผู้ที่หลีกไปแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปกฺกนฺโต ในอรรถแห่ง กมุ ปทวิกฺเขเป (กมุ ธาตุในความหมายว่า “ย่างเท้า” ลงปอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า พุธคมา ฯเปฯ ริ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ย่อมตามไป อาเทสตปัจจัยเป็นนฺต และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิพฺภนฺโต (ผู้เวียนกลับแล้ว) ในอรรถแห่ง ภมุ อนวฏฺฐาเน (ภมุ ธาตุในความหมายว่า “หมุนไป”) นี้ เมื่อทำอาเทสตปัจจัยตามที่กล่าวแล้ว เป็นนฺต เป็นต้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน ตามไปอยู่ เมื่อทำอสทิสพยัญชนเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ ปฐมา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงฺกนฺโต (ย้ายออกแล้ว) มีเพียงการลงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ขนฺโต (ผู้ขุดแล้ว, ผู้อดทนแล้ว) ในอรรถแห่ง ขนุ อวทารเณ (ขนุ ธาตุในความหมายว่า “ขุด”), ขมุ สหเน (ขมุ ธาตุในความหมายว่า “อดทน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สนฺโต (ผู้สงบแล้ว) ในอรรถแห่ง สมุ อุปสเม (สมุ ธาตุในความหมายว่า “สงบ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทนฺโต (ทรมานแล้ว, ฝึกแล้ว) ในอรรถแห่ง ทมุ ทมเน (ทมุ ธาตุในความหมายว่า “ฝึก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กนฺติ เป็นผลของจศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กนฺติ (ความปรารถนา, ความใคร่) ในอรรถแห่ง กมุ ปทวิกฺเขเป (กมุ ธาตุ ในความหมายว่า “ย่างเท้า) เมื่อลงติปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โว วา เมื่อทำอาเทสติปัจจัย เป็นนฺติ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๘๕:๖๑๙. สูตรนี้ว่า **ชนาทีนมา ติมฺหิ จ** (อาเทสพยัญชนะที่สุดของธาตุชนาทิคณะเป็น อา ในเพราะ ต และ ติ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นปัจจยวิธีการก มีอาทิว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโฐ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำการอาเทสปัจจัยทั้งหลาย ด้วยวิธีการกสูตรทั้งหลาย มีอาทิว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า ชาโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสบางส่วนของธาตุ เป็นอา ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า ชาโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสบางส่วนของธาตุ เป็นอา ในเพราะตปัจจัย และติปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า ชนาทีน ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวฉัฏฐี การิยะ นิมิตตสัตตมี และอนุกัฑฒนะ วาศัพท์ และอนฺตศัพท์ ย่อมตามไป ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชาโต (ผู้เกิดแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชาโต ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”), ชนี ปาตุภาเว (ชนี ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) ใน วจนัตถะว่า อชนีติ (ได้เกิดแล้ว) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอา ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง เมื่อลบสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชาติ (การเกิด, ชาติ) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว เมื่อลงติปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โว วา ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอา ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ชนิตฺวา (เกิดแล้ว) เป็นผลของติการศัพท์ (ติปัจจัย) บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ชนิตฺวา ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตฺวาปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปุพฺพกาเลก ฯเปฯ วา ด้วยติการศัพท์ ไม่ต้องทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ

เป็นอา ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตา (ผู้ให้เกิด) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว เมื่อสูตรว่า สญฺญายมนุ ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วี วา ลงอิอักษรเป็นอาคม เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสระที่สุดแห่งตุปัจจัย เป็นอาอักษร และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุ ฯเปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตุ (เพื่อเกิด) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว เมื่อสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ วา ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า อรห ฯเปฯ ทีสุ จ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม และลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตพฺพ (พึงเกิด) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว เมื่อลงตพฺพปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๖:๖๐๐. สูตรนี้ว่า **คมขน ฯเปฯ มนฺโต** (พยัญชนะที่สุดของ คมุ, ขนุ, หน และ รมุ ธาตุเป็นต้นย่อมไม่ปรากฏรูปในเพราะ ต ปัจจัยและ ติ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า ชนาทีนมา ติมฺหิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นอา ในเพราะตปัจจัย และติปัจจัย ด้วยสูตรว่า ชนาทีน ฯเปฯ จ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีตปัจจัย และติปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า คโต และ คติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า คโต และ คติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะตปัจจัย และในเพราะติปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า คมขน ฯเปฯ มนฺโต

สัมพันธวัณณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท คำว่า คมขนหนมาทีนำ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อนฺโต แสดงการิยะ วาศัพท์ และโนศัพท์ ย่อมตามไป อนฺตศัพท์ในสูตรนี้ ย่อมดึงโนศัพท์ไว้ โดยความเป็นการี ความหมาย และรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สุคโต (พระพุทธเจ้า, ผู้เสด็จไปดีแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สุคโต ในอรรถแห่ง สุปุพฺพ คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ สปฺป ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงสุอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สุนฺทรำ คจฺฉตีติ (ผู้เสด็จไปดีแล้ว) เพราะอาศัยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต ลงตปัจจัยในกัตตุ ด้วยสูตรว่า พุธคมา ฯเปฯ

กตฺตริ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ, ภิทาทิโต ฯเปฯ วา ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า สุคติ (การไปดี, สุคติภูมิ) นี้ มีเพียงการลงติปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ วา นี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ขโต (บ่อน้ำอันบุคคลขุดแล้ว) ในอรรถแห่ง ขนุ อวทารเณ (ขนุ ธาตุในความหมายว่า “ขุด”) เมื่อลงตปัจจัยในกมฺมวาจก ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปหตๆ (เบียดเบียนแล้ว) ในอรรถแห่ง อุปปุพฺพ หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป” ลง อุป อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รโต (ยินดีแล้ว) ในอรรถแห่ง รมุ กีฬายๆ (รมุ ธาตุในความหมายว่า “เล่นเพลิดเพลิน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รติ (ความยินดี) มีเพียงการลงติปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า มโต (รู้แล้ว, ตายแล้ว) ในอรรถแห่ง มน ญาเณ (มน ธาตุในความหมายว่า รู้), มร ปาณจาเค (มร ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มติ (ความรู้, ปัญญา) มีเพียงการลงติปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รมโต (ผู้ยินดี), รมติ (ย่อมยินดี) เป็นผลของวาศัพท์ ก็ในอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รมโต ในอรรถแห่ง แห่งธาตุนี้ คือ รมุ ลงอนฺตปัจจัย ด้วยสูตรว่า วตฺตมาเน มานนนฺตา หลังรมนฺตศัพท์ ลงสวิภัตติ เมื่อสูตรว่า คจฺฉนฺตาทีนำ ฯเปฯ อำ ตามไป ทำนฺตปัจจัย ให้เหมือนนฺตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า เสเส ฯเปฯ นฺตุว เมื่อสูตรว่า อมฺหสฺส ฯเปฯ สฺส เส, นฺตุสฺส นฺโต, นฺตสฺส เส วา ตามไป อาเทสนฺตุปัจจัย พร้อมสวิภัตติ เป็นโต ด้วยสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ เมื่อตอักษรแม้มีอยู่ ไม่ต้องลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยวาศัพท์ ในสูตรนี้ เมื่อลบสสระเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รมติ (ย่อมยินดี) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงติวัตตมานาวิภัตติ ปรัสสบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ด้วยสูตรว่า วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน เมื่อติอักษรแม้มีอยู่ ไม่ต้องลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยวาศัพท์ ในสูตรนี้ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๘๗:๖๓๒. สูตรนี้ว่า **รกาโร จ** (ร อักษรซึ่งเป็นที่สุดธาตุย่อมไม่ปรากฏรูปในเพราะ ต ปัจจัยและ ติ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า คมขน ฯเปฯ มนฺโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะตปัจจัยและติปัจจัย ด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ มนฺโต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด และมีติปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ปกโต, ปกติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด และมีติปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ปกโต, ปกติ เหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า รกาโร จ

สัมพันธวัณณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และอนุกัฑฒนะ วา วาศัพท์ โนศัพท์ และ อนฺตศัพท์ ย่อมตามมา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปกโต (เบียดเบียนแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปกโต ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงต ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ชนาทีน ฯเปฯ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปกติ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว เมื่อลงติปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า วิสโต (ผู้ระลึกไม่ได้), วิสติ (การระลึกไม่ได้) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ สร คติจินฺตายํ (สร ธาตุในความหมายว่า “ไป และคิด” ลงวิ อุปสัค เป็นบทหน้า) พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๕๘๘:๖๒๐. สูตรนี้ว่า **ธาปานมิอี จ** (อาเทส อา ซึ่งเป็นที่สุดของ ฐา ธาตุและ ปา ธาตุ เป็น อิ และ อี [ตามลำดับ] ในเพราะ ต ปัจจัย, ติ ปัจจัย และปัจจัยอื่นๆ) ออกมาจากสูตรว่า ฐา ติฏฺโฐ, ปา ปิโว คือ ท่านอาจารย์ ทำอาเทสฐาธาตุ เป็นติฏฺ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ติฏฺฐติ ด้วยสูตรว่า ฐา ติฏฺโฐ (และ) ย่อมทำอาเทสปาธาคุ เป็นปิว ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปิวติ ด้วยสูตรว่า ปา ปิโว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลายอันสำเร็จจากฐาธาตุ มีอาทิว่า ฐิโต, ฐิติ และ รูปทั้งหลายอันสำเร็จจากปาธาตุ มีอาทิว่า ปิโต, ปีติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า

รูปทั้งหลายอันสำเร็จจากธาธาตุ มีอาทิว่า จิโต, จิติ และ รูปทั้งหลายอันสำเร็จจากปาธาตุ มีอาทิว่า ปีโต, ปีติ พึงสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสอาอักษร อันเป็นส่วนย่อยของธาธาตุ เป็นอิอักษร และทำอาเทสอาอักษร อันเป็นส่วนย่อยของปาธาตุ เป็นอี ในเพราะตปัจจัย และติปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า ธาปานมิอี จ

สัมพันธวัณณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย สัมพันธฉัฏฐี การี และ สมุจจยะ วาศัพท์ อนฺตศัพท์ และติศัพท์ ย่อมตามมา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า จิโต (ยืนแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า จิโต ในอรรถแห่ง ธา คตินิวตฺติมฺหิ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ, ภุชาที ฯเปฯ ชนา ฯเปฯ ติมฺหิ จ ตามไปอยู่ อาเทสสระที่สุดธาตุเป็นอิ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปีโต (ผู้ดื่มแล้ว) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) นี้ ลงตปัจจัย เมื่อทำอาเทสสระที่สุดธาตุ เป็นอีแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปีติ (การดื่ม) มีเพียงการลงติปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมอุทาหรณ์ว่า ปิตฺวา (ดื่มแล้ว) หิตฺวา (ละแล้ว) เข้าไว้ด้วยจศัพท์

๕๘๙:๖๒๑. สูตรนี้ว่า **หนฺเตหิ ฯเปฯ อทหนหานำ** (อาเทส ต ปัจจัยและ ติ ปัจจัย หลังธาตุที่มี ห เป็นที่สุดเป็น ห และอาเทส ห หลังธาตุที่มิใช่ ทห ธาตุและ นห ธาตุเป็น ล ได้บ้าง) ออกมาจากอาเทสวิธีการกสูตรทั้งหลาย แห่งตปัจจัยและติปัจจัย และจากธาตวาเทสการกสูตรทั้งหลาย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสตปัจจัย เป็นริฏฺธ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโธ จ และทำอาเทสส่วนที่สุดธาตุทั้งหลายเหล่านั้นๆ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ชนาทีน ฯเปฯ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย ของธาตุที่มีหอักษรและรอักษรเป็นที่สุด อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อารูโฬฺห พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายของธาตุที่มีหอักษรและรอักษรเป็นที่สุด อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อารุโฬฺห ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตปัจจัยที่ลงหลังธาตุที่มีหอักษรเป็นที่สุด เป็น ห อักษร แล้วทำอาเทสหอักษรที่สุดธาตุ เป็นฬอักษร จึงกล่าวสูตรว่า หนฺเตหิ ฯเปฯ นฺหานำ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า อาเทสตปัจจัยที่ลงหลังธาตุที่มีหอักษรเป็นที่สุด เป็นหอักษร และอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นลได้ เว้นธาตุที่ไม่ใช่ทหธาตุ และนหธาตุ

สูตรนี้มี ๖ บท คำว่า หนฺเตหิ แสดงอวธิ คำว่า โห แสดงการิยะ คำว่า หสฺส แสดงการี คำว่า โล แสดงการิยะ คำว่า วา แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า อทหนหาน แสดงกัมมัตถะ ขยายความว่า ไม่ใช่ทหและนหธาตุ ชื่อว่า อทหนห เว้นซึ่งทหและนหธาตุ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อารูโฬฺห (ผู้ขึ้นแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อารูโฬฺห ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ รุห ชนเน (รุห ธาตุในความหมายว่า “เกิดขึ้น” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วี เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ ทำอาเทสตปัจจัย เป็นหอักษร และอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นพอักษร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ หรือมีรูปสำเร็จว่า รุโฬฺห ไม่มีความแตกต่างของ ล และ ฬ [ในสูตรเป็น ล แต่หมายรวมถึง ฬ ด้วย]

อุทาหรณ์ว่า คาโฬฺห (กวนแล้ว) ในอรรถแห่ง คาหุ วิโลฬเน (คาหุ ธาตุในความหมายว่า “กวน”)

ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) และกล่าวว่า ทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เกี่ยวกับเรื่องนั้น ควรพิจารณาให้ดี

อุทาหรณ์ว่า พาโฬฺห (ผู้เจริญแล้ว, [แปลอีกอย่างหนึ่งว่า ผู้รุนแรง]) ในอรรถแห่ง พห วุทฺธิมฺหิ (พห ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ ทำทีฆะ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า มูโฬฺห (ผู้หลงลืมแล้ว, ผู้หลงงมงาย) ในอรรถแห่ง มุห เวจิตฺเต (มุห ธาตุในความหมายว่า “หลงลืม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฑฺโฒ, สนฺนทฺโธ เป็นอุทาหรณ์ ของกึศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฑฺโฒ (ไหม้แล้ว) ในอรรถแห่ง ทห ภสฺมีกรเณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต

อนึ่ง ในที่นี้ เมื่อตปัจจัย หลังธาตุที่มีอักษรเป็นที่สุด แม้มีอยู่ ไม่ต้องทำอาเทสในตัวอย่างนี้ เพราะไม่มีแห่งธาตุอื่นจากทหธาตุ และนหธาตุ เพราะอาศัยสูตรว่า สาส

ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ ทำอาเทสตอักษร เป็นฒอักษร ด้วยสูตรว่า ธฒ ฯเปฯ ธฒา จ เพราะอาศัยสูตรว่า หจตุตฺถาน ฯเปฯ เธ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น ฑ อักษร ด้วยสูตรว่า โฑ ฒกาเร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สนฺนทฺโธ (เหน็บอาวุธแล้ว, ผูกสอดดีแล้ว) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ นห พนฺธเน (นห ธาตุในความหมายว่า “ผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๓ ในกิพพิธานกัปป์ ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๗.๔ กิพฺพิธานกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๔

๕๙๐:๕๗๙. สูตรนี้ว่า **ณมฺหิ รสฺชสฺส โช ภาวกรเณสุ** (อาเทส [นฺช ของ] รนฺช เป็น ช ในเพราะปัจจัยที่มี ณ เป็นอนุพันธ์ในภาวสาธนะและกรณสาธนะ) ออกมาจากสูตรว่า นิคฺคหีต ฯเปฯ โน คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า รงฺโค เพราะทำอาเทสนิคคหิตเป็นอักษร ในเพราะณปัจจัย ที่ลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ อยู่หนปลาย เพราะทำอาเทสชอักษร เป็นคอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานำ และเพราะทำอาเทสนิคคหิต เป็นพยัญชนะที่สุดของกวรรค ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีราโคเป็นต้น ในเพราะณปัจจัย ที่ลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ อยู่หนปลาย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีราโคเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส นฺชอักษร พร้อมทั้งพยัญชนะสังโยค อันเป็นพยัญชนะที่สุดของรนฺชธาตุ ในเพราะณปัจจัย ลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ อยู่หนปลาย และเพราะอาเทสชอักษร เป็นคอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมอาเทส นฺช อักษรพร้อมพยัญชนะสังโยค อันเป็นพยัญชนะที่สุดของธาตุนี้ คือ รนฺชธาตุ เป็นชอักษร ในเพราะปัจจัยที่มี ณ อักษรเป็นอนุพันธ์หนปลาย ซึ่งลงในภาวสาธนะและกรณสาธนะ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี อวยวาเปกขฉัฏฐีการี การิยะ และวิสยาธาระ ความหมายด้วย รูปวิเคราะห์ด้วย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ราโค (สภาวธรรม เป็นเหตุกำหนัด, ความกำหนัด) ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ ในวจนัตถะว่า รนฺช เต อเนนาติ (บุคคลย่อมกำหนัดด้วยสภาวะนี้) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ ในวจนัตถะว่า รนฺชนำ (ความกำหนัด) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ ตั้งณปัจจัยนั้นเป็น**การิต** ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำอาเทสนฺชพร้อมสังโยค เป็นชอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต เพราะอาศัยสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ ตมฺหิ อาเทส ช อักษรเป็น ค อักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานำ หรือด้วยสูตรว่า สจชานำ กคา ณานุพนฺเธ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รงฺโค (น้ำย้อม) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ในวจนัตถะว่า รญฺชตีติ (ย่อมย้อม) ลง ณ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ เมื่อลบ ณ อักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ไม่ต้องทำวิธีที่กล่าวแล้ว ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีแห่งภาวสาธนะและกรณสาธนะ ทำอาเทสนอักษร เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า นิคฺคหี ฯเปฯ โน ทำอาเทส ช อักษรเป็น ค อักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๙๑:๕๔๔. สูตรนี้ว่า **หนสฺส ฆาโต** (อาเทส หน ธาตุเป็น ฆาต ในเพราะ ณ อนุพันธ์) ออกมาจากสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ กรเณสุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสนช ของรนฺชธาตุ เป็นช ในเพราะณปัจจัยหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ราโค ด้วยสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีณปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อุปฆาโต พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีณปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อุปฆาโต ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสหนธาตุ เป็นฆาต ในเพราะณปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า หนสฺส ฆาโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะณปัจจัยหนปลาย อาเทสธาตุนี้ คือ หนธาตุ ทั้งตัวทีเดียว เป็นฆาต

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี และการิยะ ณศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ความหมายและรูปวิเคราะห์ของศัพท์เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว อนึ่งในสูตรนี้ คำว่า ณมฺหิ เป็นการถือเอา แม้ณอักษรของณวุปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า อุปฆาโต (อันตราย), โคฆาตโก (ผู้ฆ่าโค) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อุปฆาโต ในอรรถแห่ง อุปปุพฺพ หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป” ลง อุป อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า อุปหญฺญตีติ (ย่อมเดือดร้อน) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง อาเทสหนธาตุ เป็นฆาต ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ส่วนอุทาหรณ์นอกนี้ ในอรรถแห่งหนธาตุนั้นนั่นเทียว ลงณวุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วี วา เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว อาเทสหนธาตุเป็นฆาต ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสณวุปัจจัย เป็นอก ด้วยสูตรว่า อนกา ยุ ฯเปฯ นํ แล้วเมื่อลบสระหน้า ทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๙๒:๕๐๓. สูตรนี้ว่า **วโธ วา สพฺพตฺถ** (อาเทส หน ธาตุเป็น วธ ในเพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวงได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ นัยแห่งการออกมานั้น พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย การิยะ วิกัปปนะ และอาธารสัตตมี หนศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า วโธ (ผู้ฆ่า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วโธในอรรถแห่ง หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) เมื่อลบณอนุพันธ์ ในกัตตุสาธนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่างอาเทสหนธาตุเป็นวธ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการลงณวุปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อวธิ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงอีอัชชตนีวิภัตติ แม้ในเพราะอัชชตนีวิภัตติ อาเทสหนธาตุ เป็นวธได้ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ว่า วโธ วา สพฺพตฺถรัสสะอีวิภัตติเป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า อหนิ ไม่มีการอาเทสหนธาตุ เป็นวธ เพราะความที่วาศัพท์ห้ามไว้รัสสะอักษรเป็นอิอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว

๕๙๓:๕๖๔. สูตรนี้ว่า **อาการนฺตานมาโย** (อาเทสสระที่สุดของธาตุ อา การันต์เป็น อาย ในเพราะปัจจัยซึ่งมี ณ เป็นอนุพันธ์) ออกมาจากสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ คือท่านอาจารย์ อาเทสนฺชอักษรพร้อมพยัญชนะสังโยค อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นชอักษรในเพราะณปัจจัยหนปลาย ด้วยสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ทายโก อันมีณอักษรเป็นปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า ทายโก อันมีณปัจจัยเป็นที่สุด ย่อมสำเร็จได้ เพราะอาเทสอาอักษร อันเป็นสระที่สุด แห่งทาธาตุเป็นอาย และเพราะทำอาเทสณวุปัจจัยเป็นอก จึงกล่าวสูตรว่า อาการนฺตานมาโย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะณปัจจัยหนปลาย อาเทสอาอักษร อันเป็นสระที่สุด แห่งธาตุทั้งหลายอันมีอาอักษรเป็นที่สุด เป็นอาย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวยาเปกขฉัฏฐี และการิยะ ณศัพท์ตามมาในสูตรนี้ด้วยอำนาจมัณฑูกคติกนัย การถือเอา อ อักษรแห่งการอาเทสเป็น อก ของณวุปัจจัย

ด้วย ณ ศัพท์ ความหมาย และรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทายโก (ผู้ให้) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทายโก ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในวจนัตถะว่า ททาตีติ (ย่อมให้) ลงณฺวุปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ ทำอาเทสสระที่สุดธาตุเป็นอายด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอักษรแล้ว ทำอาเทสณฺวุปัจจัย เป็นอก แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทานทายี (ผู้ให้ทานเป็นปกติ) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว อันมีทานศัพท์เป็นบทใกล้ ลงณีปัจจัยในอรรถแห่งตัสฺสีล ตั้งณีเป็นเหมือนการิตะ เมื่อลบณอักษรแล้ว และทำอาเทสสระที่สุดธาตุ เป็นอาย แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มชฺชทายี (ผู้ให้น้ำเมาเป็นปกติ) นครยายี (ผู้มีการไปสู่นครเป็นปกติ) มีเพียงบทใกล้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๕๙๔:๕๘๒. สูตรนี้ว่า **ปุรสมุปปรีหิ ฯเปฯ ตปจฺจเยสุ จ** (อาเทส กร ธาตุหลัง ปุร, สํ, อุป และ ปริ เป็น ข หรือ ขร ในเพราะ ต ปัจจัยและปัจจัยอื่นๆ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า รกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ปกโต, ปกติ ด้วยสูตรว่า รกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีตปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ปุรกฺขโต และรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีณปัจจัยเป็นที่สุด ในอุทาหรณ์ว่า ปริกฺขาโร พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยเป็นที่สุด เช่น ปุรกฺขโต และมีณปัจจัยเป็นที่สุด เช่น ปริกฺขาโร ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำ อาเทสกรธาตุเป็นข และ ขร จึงกล่าวสูตรว่า ปุร ฯเปฯ ตปจฺจเยสุ จ

สัมพันธวัณณนา พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๖ บท แสดงด้วย อวธิ สัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ วิกัปปนะ นิมิตตสัตตมี และอนุกัฑฒนะ ณศัพท์ ตามมาในสูตรนี้ จศัพท์ ย่อมดึง ต ศัพท์ไว้ ความหมายพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปุรกฺขโต (ตั้งไว้ในเบื้องหน้า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปุรกฺขโต ในอรรถแห่ง ปุรสทฺทูปปท กร กรเณ (กร ธาตุในความ

หมายว่า “กระทำ” มีปุรศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต เพราะอาศัยสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ ในเพราะตปัจจัยหนปลาย ทำอาเทส กรธาตุ เป็นข ด้วยสูตรนี้ ทำอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค โฆสาโฆสานำ ฯเปฯ มา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงฺขโต (ปรุงแต่งแล้ว) ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั่นเอง ลงสำอุปสัคเป็นบทหน้า ในวจนัตถะว่า ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กโตติ (สิ่งปัจจัยทั้งหลายประชุมกันกระทำขึ้นแล้ว) เมื่อลงตปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปกฺขโต (จัดแจงแล้ว) มีวิธีเหมือนสงฺขโตนั่นแหละ

อุทาหรณ์ว่า ปริกฺขาโร (บริขาร) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงปริอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ เมื่อลบณอนุพันธ์เป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสกรธาตุเป็น ขร ด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงฺขาโร (สังขาร) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงสำอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปกาโร (การเกื้อกูล, อุปการะ, อุปการคุณ) ในอรรถแห่ง อุปปุพฺพ กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงณปัจจัยแล้ว ไม่ต้องทำอาเทส เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เมื่อลบ ณ อนุพันธ์แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๙๕:๖๓๗. สูตรนี้ว่า **ตเวตุนาทีสุ กา** (อาเทส กร ธาตุเป็น กา ในเพราะ ตเว ปัจจัย และ ตุน ปัจจัยเป็นต้นได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า รกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ อันมีตปัจจัย และติปัจจัยเป็นที่สุด ด้วยสูตรนี้ว่า รกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากกรธาตุ มีอาทิว่า กาตเว, กาตุ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายในอุทาหรณ์มีอาทิว่า กาตเว, กาตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสกรธาตุเป็นกา ในเพราะ ตเว และ ตุ ปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ตเวตุนาทีสุ กา

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และการิยะ กรธาตุศัพท์ และวาศัพท์ตามมา ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กาตเว (เพื่อทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กาตุ (เพื่อทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กตฺตุมิจฺฉตีติ (ย่อมปรารถนาเพื่อทำ) ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ วา เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสกรธาตุทั้งตัวทีเดียว เป็นกา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านไม่กล่าวถึงการประกอบวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า กตฺตุ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงตุปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อต้องทำอาเทส ด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เมื่อสูตรว่า นมกรานมนฺตานำ ฯเปฯ มฺหิ, กรสฺส ฯเปฯ สฺมึ ตามไปอยู่ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า ตุตุนตพฺเพสุ วา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กาตุน มีเพียงการลงตุนปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์ว่า กตฺตุน นั้น ลงตุนปัจจัย ไม่ต้องทำตามวิธีที่กล่าวแล้ว เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า ตุตุนตพฺเพสุ วา นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๕๙๖:๕๕๑. สูตรนี้ว่า **คมขนหนาทีนำ ตุตพฺพาทีสุ น** (อาเทสพยัญชนะที่สุดของ คมฺ, ขนุ และ หน ธาตุเป็นต้นเป็น น ในเพราะ ตุ, ตพฺพ ปัจจัยเป็นต้นได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า คมขนหนรมาทีนมนฺโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปทั้งหลายอันสำเร็จจาก คมธาตุ ขนธาตุ หนธาตุ และรมุธาตุ มีอาทิว่า สุคโต, สุคติ ได้ เพราะลบนอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะตปัจจัยและติปัจจัย ด้วยสูตรว่า คม ฯเปฯ มนฺโต ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สุคโต, สุคติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า คนฺตุ, ขนฺตุ อันสำเร็จจากคมธาตุ และขนธาตุ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันสำเร็จจากคมธาตุ และขนธาตุ มีอาทิว่า คนฺตุ, ขนฺตุ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส ม อักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น น อักษร หรืออาเทส น อักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น น อักษรอีกครั้ง ในเพราะตุปัจจัย และตพฺพปัจจัยเป็นต้น จึงกล่าวสูตรว่า คม ฯเปฯ ตุตพฺพาทีสุ น

วิธีนี้ เป็นการปฏิเสธการลบ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อันตาเปกขฉัฏฐี การิยะ และนิมิตตสัตตมี วาศัพท์ตามมาปรากฏในสูตรนี้ คำที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คนฺตุ (ปรารถนาเพื่อไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คนฺตุ ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ วา เมื่อสูตรว่า ปุรสมุป ฯเปฯ ตปจฺจเยสุ จ ตามไป เมื่ออาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น น แล้ว เพราะปฏิเสธการลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วยสูตรนี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมิตุ (ปรารถนาจะไป) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้นในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตุปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นน เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คนฺตพฺพ (อันเขาพึงไป) มีเพียงการลงตพฺพปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า ขนฺตุ (ปรารถนาจะขุด) ในอรรถแห่ง ขมุ สหเน (ขมุ ธาตุในความหมายว่า “อดทน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ เป็นการสำเร็จรูปของธาตุนั้นนั่นแหละ

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านรวบรวมเอา ตเวปัจจัย ตุนปัจจัย ตฺวานปัจจัย และตฺวาปัจจัย เป็นต้น ด้วยอาทิศัพท์ อุทาหรณ์ เช่น คนฺตเว (เขาย่อมต้องการไป), คนฺตุน (ไปแล้ว), คนฺตฺวา (ไปแล้ว)

๕๙๗:๖๔๑. สูตรนี้ว่า **สพฺเพหิ ตุนาทีนำ โย** (อาเทส ตุน ปัจจัยเป็นต้นหลังธาตุทั้งปวงเป็น ย ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า ปุพฺพกาเล ฯเปฯ ตฺวา วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาทิปัจจัยเป็นต้น มีอาทิว่า กตฺวา กาตุน ในเพราะตุนปัจจัย ตฺวานปัจจัย และตฺวาปัจจัย ในกิริยาตัวหน้า แห่งกิริยาทั้งหลาย อันมีกัตตาเดียวกัน ด้วยสูตรว่า ปุพฺพกาเล ฯเปฯ วา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีตุนาทิปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อภิวาทิย พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาทิปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า อภิวาทิย ย่อมสำเร็จได้เพราะทำอาเทสตุนาทิปัจจัย เป็นยอักษร จึงกล่าวสูตรว่า สพฺเพหิ ตุนาทีนำ โย

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทสตุนาทิปัจจัยทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปสัคและไม่มีอุปสัค(เป็นบทหน้า) ทั้งปวง เป็นยอักษร ได้บ้าง

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ สัมพันธฉัฏฐีการี และการิยะ วาศัพท์ย่อมตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย และรูปวิเคราะห์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อภิวนฺทิย (ถวายอภิวาทแล้ว) ในอรรถแห่ง อภิปุพฺพ วนฺท อภิวนฺทเน (วนฺท ธาตุในความหมายว่า “น้อมไหว้” ลง อภิ อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในอรรถว่า อภิวนฺทิตฺวาติ (กราบไหว้แล้ว) ลงตฺวาปัจจัย เมื่อสูตรว่า ปุรสมุปปรีหิ ฯเปฯ ตปจฺจเยสุ จ ตามไป ทำอาเทสตฺวาปัจจัย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สพฺพาส ฯเปฯ หิ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า โอหาย (ละแล้ว) ในอรรถแห่ง อวปุพฺพ หา จาเค (หา ธาตุในความหมายว่า “สละ” ลงอวอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงตฺวาปัจจัย ทำอาเทสตฺวาปัจจัย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสอวศัพท์ เป็น โออักษร ด้วยสูตรว่า โอ อวสฺส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ในอุทาหรณ์นั้น เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปสฺสิย (เห็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ทิส เปกฺขเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เห็น”) นี้ ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสทิสธาตุ เป็นปสฺส ด้วยสูตรว่า ทิสสฺส ฯเปฯ ทกฺขา วา ทำอาเทส ตฺวาปัจจัย เป็นยอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า อุทฺทิสฺส (แสดงแล้ว, เจาะจงแล้ว) อุปุพฺพ ทิส อุจฺจารเณ (ทิส ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง” ลงอุอุปสัค เป็นบทหน้า), หรือ อุปุพฺพ ทิส อติสชฺชเน (ทิส ธาตุในความหมายว่า “จัดแจง” ลงอุอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยวิกรณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย ทำยปัจจัย เป็นปุพพรูป ด้วยสูตรว่า ยถา กตฺตริ จ ทำเป็นสอักษร เหมือนกับสอักษรตัวหน้า (ปัจจัย) อันเป็นธาตุ (พยัญชนะที่สุดธาตุ) นำ ส อักษรตัวหน้ามาสู่ ส อักษรตัวหลัง อาเทสตฺวาปัจจัย เป็นยอักษรด้วยสูตรนี้ ทำ ท อักษรเป็นเทฺวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า อาทาย (ถือเอาแล้ว) เป็นอาอุปสัคบทหน้า ทาธาตุ และตฺวาปัจจัย อาเทสตฺวาปัจจัยเป็น ย อักษร ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติโดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงยวิกรณปัจจัยด้วยสูตรว่า ทิวาทิโต โย ลงอิอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว อาเทสสระที่สุดธาตุ เป็นอิอักษรด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลงสิวิภัตติ และลบสิวิภัตติ

๕๙๘:๖๔๓. สูตรนี้ว่า **จนนฺเตหิ รจฺจ์** (อาเทส ตุน ปัจจัยเป็นต้นหลังธาตุที่มี จ และ น เป็นที่สุดเป็น รจฺจ ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า สพฺเพหิ ฯเปฯ โย คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำอาเทสตุนาทิปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปสัคและไม่มีอุปสัค (เป็นบทหน้า) ทั้งปวง เป็นยอักษร ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อภิวนฺทิย ด้วยสูตรว่า สพฺเพหิ ตุนาทีนํ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งธาตุทั้งหลาย อันมีตุนาทิปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า วิวิจฺจ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า วิวิจฺจ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตุนาทิปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีจอักษรและนอักษรเป็นที่สุด เป็นรจฺจ จึงกล่าวสูตรว่า จนนฺเตหิ รจฺจ์

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และการิยะ วาศัพท์ และตุนศัพท์ ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า วิวิจฺจ (สงัดแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า วิวิจฺจ ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ วิจ วิเวจเน (วิจ ธาตุในความหมายว่า “สงัด” นี้ ลง วิ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ปุรสมุปปรีหิ ฯเปฯ สุ จ, สพฺเพหิ ตุนาทีนํ โย ตามไปอยู่ อาเทส ตฺวาปัจจัย เป็นรจฺจ ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุอันมี ร อักษรเป็นขอบเขต และ ร อักษรเป็นอนุพันธ์ อันเป็นตัวขอบเขต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อาหจฺจ (จรดถึงแล้ว, เข้าถึงแล้ว) ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อาหจฺจ (จรดถึงแล้ว, เข้าถึงแล้ว) มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่างอุทาหรณ์ของกึศัพท์ทั้งหลาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๕๙๙:๖๔๔. สูตรนี้ว่า **ทิสา สฺวานสฺวานฺตโลโป จ** (อาเทส ตุน ปัจจัยเป็นต้น เป็น สฺวาน, สฺวา ได้บ้าง, และลบสระที่สุดธาตุด้วย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺเพหิ ฯเปฯ โย, จนนฺเตหิ รจฺจ์ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสตุนาทิปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีอุปสัคและไม่มีอุปสัค(เป็นบทหน้า) ทั้งปวง เป็นยอักษร ในอุทาหรณ์ว่า อภิวนฺทิย ด้วยสูตรว่า สพฺเพหิ ฯเปฯ โย (และ) ทำอาเทสตุนาทิปัจจัย เป็นรจฺจ ด้วยสูตรว่า จนนฺเตหิ รจฺจ์ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาทิปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ทิสฺวาน, ทิสฺวา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตุนาทิปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า ทิสฺวาน, ทิสฺวา ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสตุนาทิปัจจัย หลังทิสธาตุ เป็นสฺวาน และสฺวา จึงกล่าวสูตรว่า ทิสา สฺวาน ฯเปฯ โลโป จ

สูตรนี้มี ๔ บท คำว่า ทิสา แสดงอวธิ คำว่า สฺวานสฺวา แสดงการิยะ คำว่า อนฺตโลโป แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทิสฺวาน (เห็นแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทิสฺวาน, ทิสฺวา หลังทิสธาตุ ลงตฺวาปัจจัย เมื่อสูตรว่า สพฺเพหิ ฯเปฯ โย ตามไปอยู่ อาเทส ตฺวานปัจจัย เป็นสฺวาน (และ) ตฺวาปัจจัย เป็น สฺวา ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

๖๐๐:๖๔๕. สูตรนี้ว่า **มหทเภหิ มฺมยฺหชฺชพฺภทฺธา จ** (อาเทสตุนาทิปัจจัย หลังธาตุที่มี ม, ห, ท และ ธ เป็นที่สุดเป็น มฺม, ยฺห, ชฺช, พฺภ และ ทฺธา ได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺเพหิ ฯเปฯ โย, จนนฺเตหิ รจฺจ์, ทิสา ฯเปฯ โป จ การออกมาของสูตรนั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การิยะ และสัมปิณฑนะ วาศัพท์ และตุนศัพท์ ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้) ความหมาย พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาคมฺม (มาแล้ว, อาศัยแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาคมฺม ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ คมุ คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ปุรสมุปปรีหิ ฯเปฯ สุ จ, สพฺเพหิ ฯเปฯ โย, จนนฺเตหิ รจฺจ์, ทิสา ฯเปฯ โป จ ตามไปอยู่ ทำอาเทส ตฺวาปัจจัย เป็น มฺม และลบพยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า โอกมฺม (หยั่งลงแล้ว) ในอรรถแห่ง อวปุพฺพ กมุ ปทวิกฺเขเป (กมุ ธาตุในความหมายว่า “ย่างเท้า” ลงอวอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์ว่า ปคฺคยฺห (ยกย่องแล้ว) ในอรรถ แห่ง ปปุพฺพ คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา” ลงปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปคฺคณฺหิตฺวา (ยกย่องแล้ว) เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถ แห่ง ปปุพฺพ คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา” ลงปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลง ณฺหาวิกรณปัจจัย ด้วยสูตรว่า คหาทิโต ปฺป ณฺหา เมื่อสูตรว่า คหสฺส ฆร เณ วา ตามไปอยู่ ลบหอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ ลงอิอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง ทำ คอักษรเป็นเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบ สระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปฺปชฺช (เกิดขึ้นแล้ว) ในอรรถแห่งอุปุพฺพ ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุใน ความหมายว่า “ไป” ลงอุอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตฺวาปัจจัย อาเทส ตฺวาปัจจัย เป็นชฺช และลบพยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว ด้วยสูตรนี้ และทำอักษรเป็นเทฺวภาวะแล้ว ครั้นนำ พยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ (ว่า อุปฺปชฺชิตฺวา) นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถ แห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตฺวาปัจจัย ลงนอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ทธนฺตโต โย กฺวจิ นำ ท อักษรเข้าประกอบกับ ย อักษร (ทฺย) ด้วยสูตรว่า นเย ฯเปฯ ตฺเต ทำอาเทสทอักษร อันมียอักษรอยู่หลัง (ทฺย) เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตๆ ฯเปฯ รตฺตๆ ทำเทฺวภาวะ ชอักษร ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไป ประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อารพฺภ (ปรารภแล้ว) ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ รภ อารเภ (รภ ธาตุ ในความหมายว่า “ปรารภ” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทส ตฺวาปัจจัย เป็นพฺภ และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อารทฺธา (ปรารภแล้ว) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตฺวาปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทส ตฺวาปัจจัย เป็นทฺธา และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้

เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๐๑:๓๓๔. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำสมาสด้วยสูตรมีอาทิว่า นามานำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ ตัทธิต ด้วยสูตรมีอาทิว่า วา ณปจฺเจ (และ) กิตก์ ด้วยสูตรมีอาทิว่า ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ ด้วยประการฉะนี้แล้ว (ถามว่า) ทำคำสมาสเป็นต้น (ให้เป็นนามศัพท์) ด้วยสูตรทั้งหลายเหล่าไหน ? ท่านอาจารย์ เพื่อจะทำสูตรอันเป็นวิธีแห่งนาม ในเมื่อยังดำเนินการไม่ได้ ด้วยการลงวิภัตติ เพราะความที่ศัพท์เหล่านั้น ยังไม่เป็นนามศัพท์ ด้วยอำนาจแห่งการเว้นจากความหมายของตัวเอง และด้วยอำนาจแห่งความเป็นศัพท์ที่มีปัจจัยเป็นที่สุด จึงกล่าวสูตรว่า **ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำ วาตเวตุนาทีสุ จ** (ตัทธิต สมาส กิตก์ และบทอื่น ๆ อันมีบทที่มิใช่ ตเว และ ตุน เป็นต้นเป็นที่สุด พึงทราบเหมือนนาม)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลาย อันเป็นการตั้งชื่อสมาส ตัทธิต และกิตก์ มีอาทิว่า นามานำ ฯเปฯ ยุตฺตตฺโถ, วา ณปจฺเจ, ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ ท่านอาจารย์ ย่อมทำการตั้งชื่อสมาสเป็นต้น ด้วยสูตรทั้งหลาย ที่ใช้ทำการตั้งชื่อสมาสตัทธิต และกิตก์ ด้วยสูตรมีอาทิว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ วา ณปจฺเจ, ธาตุยา ฯเปฯ โณ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ความหมายของนามกล่าวคือความหมายของลิงค์ ของศัพท์ทั้งหลายที่เว้นความหมายของตนเอง และที่มีปัจจัยเป็นที่สุด พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษา พึงเห็นสมาสศัพท์ ตัทธิตศัพท์ กิตก์ศัพท์ทั้งหลาย ที่เว้นความหมายของตนเอง และที่มีปัจจัยเป็นที่สุด เป็นเหมือนนามศัพท์ จึงกล่าวสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า ตทฺธิต ฯเปฯ กิตกา แสดงพฺยปเทสการี คำว่า นามำ แสดงพฺยปเทสการิยะ คำว่า อิว แสดงอุปมาโชตกะ คำว่า อตเวตุนาทีสุ แสดงนิมิตตสัตตมี หรือ กัมมัตถสัตตมี คำว่า จ แสดงสมุจจยะ

ขยายความว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ นักศึกษา พึงเห็นศัพท์ที่เป็นตัทธิต สมาส และกิตก์ ว่าเหมือนนาม เว้นปัจจัยทั้งหลาย มีตเวและตุนปัจจัยเป็นต้น ในบรรดาตเวตุนปัจจัยเป็นต้น

ก็ คำว่า อตเวตุนาทีสุ ในสูตรนี้ นักศึกษา พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ เพราะความที่ศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นนามศัพท์โดยส่วนเดียว (โดยแน่นอน)

อนึ่ง ด้วยจศัพท์ในสูตรนี้ ท่านรวบรวมเอาศัพท์ทั้งหลายที่มีตเวตุนปัจจัยเป็นต้นเป็นที่สุด มีกิจจปัจจัยเป็นที่สุด มีอาปัจจัยเป็นต้น อันเป็นอิตถิโชตกปัจจัยเป็นที่สุด

อุทาหรณ์ของตัทธิต เช่น วาสิฏฺโฐ
อุทาหรณ์ของสมาส เช่น ปตฺตธมฺโม
อุทาหรณ์ของกิต เช่น กุมฺภกาโร
อุทาหรณ์ของอิตถีโชตกปัจจัย เช่น กญฺญา

๖๐๒:๖. สูตรนี้ว่า **ทุมฺหิ ครุ** (ในเพราะกลุ่มอักษรสองตัว รัสสะอักษรหน้า ชื่อว่า ครุ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน, ณฺยตฺตตา ภาเว ตุ, มิทาทีหิ ตฺติติโย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำเทฺวภาวะ หน้าอักษรตัวหลัง ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน ย่อมลง ตฺต ตฺตนปัจจัย ด้วยสูตรว่า ณฺยตฺตตา ฯเปฯ ตุ และ ย่อมลงตฺติปัจจัย ด้วยสูตรว่า มิทาทีหิ ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น อักษรเบื้องหน้า พึงเห็นเหมือนอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อักษรใด เป็นอักษรเบื้องต้น อันมีครุอักษรอยู่หนปลาย อักษรข้างหน้านั้น พึงเห็นเป็นเหมือนครุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ทุมฺหิ ครุ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และพฺยปเทสการิยะ สูตรนี้เป็นวิธีสูตร วทันตยาจารย์ ย่อมกล่าวว่า เป็นปริภาสาสูตรบ้าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิตฺวา (ผ่าแล้ว, ทำลายแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภิตฺวา ในอรรถแห่ง ภิทิ วิทารเณ (ภิทิ ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ลงตฺวาปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปุพฺพกาเล ฯเปฯ ตฺวา วา ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ มนฺโต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉิตฺวา (ตัดแล้ว) ในอรรถแห่ง ฉิทิ ทฺวิธากรเณ (ฉิทิ ธาตุในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทตฺวา (ให้แล้ว) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ มีเพียงการรัสสะสระที่สุดธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๐๓:๗. สูตรนี้ว่า **ทีโฆ จ** (สระเสียงยาว ชื่อว่า ครุ) ออกมาจากสูตรก่อน คือ ท่านอาจารย์ ทำอักษรตัวหน้า ให้เป็นครุภาวะ ในเพราะกลุ่มอักษรสองตัว ด้วยสูตรว่า ทุมฺหิ ครุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น นักศึกษา พึงเห็นทีฆะสระ เหมือนอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษา พึงเห็นทีฆะสระ เหมือนครุอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ทีโฆ จ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยพฺยปเทสการิยะ และอนุกัฑฒนะ ท่านอาจารย์ย่อมดึงอิวศัพท์ อันเป็น พฺยปเทสโชตกะไว้ ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อาหาโร (อาหาร) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อาหาโร นี้ เป็นกิตันตสมาส ในอุทาหรณ์นั้น แสดงอาอักษรล้วน ๆ อาอักษร และโออักษรที่เนื่องด้วยพยัญชนะ ว่าเป็นครุ (ทีฆครุ) ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า นที เป็นอีการันต์ในอิตถีลิงค์ แสดงอีอักษร อันเป็นสระที่สุดของนทีศัพท์นั้นเป็นครุ ด้วยสูตรนี้ และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วธู เป็นอูการันต์ในอิตถีลิงค์ แสดงอูอักษร อันเป็นสระที่สุดของวธูศัพท์นั้นเป็นครุ ด้วยสูตรนี้ และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า เต เป็นสัพพนามบท มีปฐมาวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด แสดงเออักษร อันเป็นสระที่สุดของเต นั้นเป็นครุ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า ธมฺมา เป็นกิตก์บท อันมีปฐมาวิภัตติพหุวจนะเป็นที่สุด แสดงอาอักษร อันเป็นสระที่สุดของธมฺมา นั้นเป็นครุ ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า โอปนยิโก เป็นบทตัทธิต ก็ในบทว่า โอปนยิโก นั้น แสดงสุทธิโออักษร และโออักษร ที่เนื่องกับพยัญชนะ เป็นครุ

๖๐๔:๖๘๔. สูตรนี้ว่า **อกฺขเรหิ การ** (ลง การ ปัจจัยหลังอักขระ) ออกมาจากปัจจยวิธีการกสูตรทั้งหลาย ทั้งปวง คือ ท่านอาจารย์ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้นๆ หลังธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยปัจจัยวิธีการกสูตรทั้งหลายทั้งปวงแล้ว ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ๆ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอักษรเป็นต้น พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอักษรเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงการปัจจัยหลังปฏิปาทิกศัพท์ทั้งหลาย ที่แสดงความหมายว่าอักษร จึงกล่าวสูตรว่า อกฺขเรหิ การ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อกาโร (ออักษร) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อกาโร นี้ หลัง ปฏิปาทิกศัพท์ทั้งหลาย ที่แสดงความหมายว่าอักษร คือ อ ลงการปัจจัยด้วยสูตรนี้ หลังอการนั้น ลงสิวิภัตติเป็นต้น และอาเทสสิวิภัตติ เป็น โออักษร วิธีการที่เหลือพึงทราบได้โดยง่ายเทียว

๖๐๕:๕๔๗. สูตรนี้ว่า **ยถาคมมิกาโร** (ลง อิ อักษรหลังธาตุตามสมควรแก่อุทาหรณ์ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา, โณฺย จ, ภาวกมฺเมสุ ต, ปุพฺพกาเล ฯเปฯ ตฺวา วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตพฺพปัจจัย และอนียปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ กรธาตุ ด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ นียา ย่อมลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณฺย จ ย่อมลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต ย่อมลงตฺวาปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า ปุพฺพกาเล ฯเปฯ ตฺวา วา เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น อันมีปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงอิอักษรเป็นอาคม ตามสมควรแก่อุทาหรณ์ จึงกล่าวสูตรว่า ยถาคมมิกาโร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยกิริยาวิเสสนะ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การิยํ, ภวิตพฺพํ, ชนิตพฺพํ, วิทิตพฺพํ, กริตฺวา อิจฺฉิตํ, หริตฺวา, ปิตฺวา, ปจิตฺวา อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียวในหนหลัง

๖๐๖:๖๔๒. สูตรนี้ว่า **ทธนฺตโต โย กฺวจิ** (ลง ย อาคมหลังธาตุที่มี ท และ ธ เป็นที่สุดในเพราะ ตุน ปัจจัยเป็นต้นในบางแห่งตามสมควรแก่อุทาหรณ์) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ปุพฺพ ฯเปฯ ตฺวา วา, ภาว ฯเปฯ นียา คือ ท่านอาจารย์ย่อมลงตุนาทิปัจจัยทั้งหลาย หลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้คือ วทธาตุ พุธธาตุ ด้วยสูตรว่า ปุพฺพกาเล ฯเปฯ ตฺวา วา, ภาว ฯเปฯ ยา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า อุปฺปชฺชิตฺวา, พุชฺฌิตฺวา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า อุปฺปชฺชิตฺวา, พุชฺฌิตฺวา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตุนาทิปัจจัย และเพราะลงยอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า ทธนฺตโต โย กฺวจิ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี และกฺวจัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อุปฺปชฺชิตฺวา, พุชฺฌิตฺวา อุทาหรณ์ทั้งหลาย เหล่านั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

บทว่า อุปฺปาเทตฺวา เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๔ ในกิพพิธานกัปป์ ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๗.๕ กิพฺพิธานกปฺป ปญฺจมกณฺฑ

พรรณนากัณฑ์ที่ ๕

๖๐๗:๕๗๘. สูตรนี้ว่า **นิคฺคหีต สฺโยคาทิ โน** (อาเทส น ที่อยู่ต้นของพยัญชนะสังโยคเป็นนิคคหิต) ออกมาจากสูตรว่า ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสุ คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำอาเทสนฺชอักษรพร้อมสังโยค เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ สุ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีณปัจจัย เป็นที่สุด มีอาทิว่า รงฺโค, ภงฺโค พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จอันมีณปัจจัย เป็นที่สุด มีอาทิว่า รงฺโค, ภงฺโค ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสนอักษรอันเป็นตัวต้นในสังโยค เป็นนิคคหิต จึงกล่าวสูตรว่า นิคฺคหีต สฺโยคาทิ โน

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการิยะ ตัพพิเสสนะ และการี พยัญชนะตัวหน้าในสังโยคชื่อว่า สังโยคาทิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า รงฺโค (ชนผู้กำหนัด) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า รงฺโค ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ ในวจนัตถะว่า รญฺชตีติ (บุคคลย่อมกำหนัด) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำอาเทสนอักษรอันเป็นตัวพยัญชนะสังโยคข้างหน้า เป็นนิคหิต ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ ตมฺหิ ตามไปอยู่ ทำอาเทสชอักษรเป็นคอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานำ หรือด้วยสูตรว่า สจชานำ กคา ณานุพนฺเธ ทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภงฺโค (การหัก, การทำลาย) ในอรรถแห่ง ภนฺช อวมทฺทเน (ภนฺช ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภญฺชนำ เมื่อสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ ตามไปอยู่ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เมื่อลบ ณ อักษรเป็นอนุพันธ์เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๐๘:๖๒๓. สูตรนี้ว่า **สพฺพตฺถ เค คี** (อาเทส เค ธาตุเป็น คี ในเพราะ ต ปัจจัย และ ติ ปัจจัยทั้งหมด) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาว ฯเปฯ ต, มิทา ฯเปฯ ตฺติติโย คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยและติปัจจัยเป็นที่สุด ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คีตำ, คีติ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า ภาว ฯเปฯ ต, มิทาทีหิ ฯเปฯ โย เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ย่อมทำรูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยและติปัจจัย

เป็นที่สุด มีอาทิว่า คีตํ, คีติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คีตํ, คีติ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสเคธาตุเป็นคี ในเพราะตปัจจัยและติปัจจัย จึงกล่าวสูตรว่า สพฺพตฺถ เค คี

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอธิกรณสัตตมี การี และการิยะ

อุทาหรณ์ว่า คีตํ (การขับร้อง) ในอรรถแห่ง เค สทฺเท (เค ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ ลงตปัจจัยด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต ในเพราะตปัจจัยหนปลาย อาเทสเคธาตุเป็นคีด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์กัจจายนะ และคัมภีร์นยาสะ ท่านย่อมยกอุทาหรณ์ว่า คีตํ เท่านั้น

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านนำมาแม้อุทาหรณ์ว่า คีติ (การขับร้อง, เพลงที่ถูกขับร้อง)

๖๐๙:๔๘๔. สูตรนี้ว่า **สทสฺส สีทตฺตํ** (อาเทส สท ธาตุเป็น สีท ในเพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวง ในบางแห่ง) ออกมาจากสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี และออกมาจากสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โม คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลง ต ปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี หลังสทธาตุ ที่ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้า ในอุทาหรณ์ว่า นิสินฺโน (และ) ลงติปัจจัย หลังสทธาตุ ที่ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า นามมฺหิ ฯเปฯ โมติ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีตปัจจัยและติปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า นิสินฺโน, นิสีทติ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในรูปอุทาหรณ์ว่า นิสินฺโน นี้ ย่อมสำเร็จรูปได้ เพราะหลังสทธาตุที่ลงนิอุปสัคเป็นบทหน้า ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ วี ทำอาเทสสทธาตุเป็นสีท ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสตปัจจัย เป็นอินฺน และลบพยัญชนะที่สุดธาตุ เพราะท่านเรียกโดยโวหารว่า “ธาตุ” แท้แห่งการอาเทสธาตุ (สท เป็นสีท) ไปแล้ว ด้วยสูตรว่า ภิทาทิโต ฯเปฯ วา แล้วทำรัสสะอีอักษร เป็นอิอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ เป็นต้น และในอุทาหรณ์ว่า นิสีทติ นี้ เมื่อลงติวิภัตติแล้ว ทำอาเทสสทธาตุ เป็นสีท ย่อมสำเร็จรูปได้ จึงกล่าวสูตรว่า สทสฺส สีตฺตำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการี และการิยะ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้ง่ายโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๖๑๐:๖๒๗. สูตรนี้ว่า **ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเฐ** (อาเทสสระของ ยช ธาตุเป็น อิ ในเพราะ ฏฺฐ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ภาว ฯเปฯ ต, สาทิ สนฺต ฯเปฯ ฏฺโฐ คือ ท่านอาจารย์

ลงตปัจจัยหลังยชธาตุ ด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต แล้วทำอาเทสตปัจจัย พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุข้างหน้า เป็น ฏฺ ด้วยสูตรว่า สาทิ สนฺต ฯเปฯ ฏฺโ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ยิฏฺโ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า ยิฏฺโ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ว่า ยิฏฺโ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัย หลังยชธาตุ แล้วทำอาเทสตปัจจัยพร้อมทั้งพยัญชนะที่สุดธาตุข้างหน้าเป็นฏฺ ทำอาเทส อ อักษรอันเป็นส่วนของธาตุ (อ ที่ ย) เป็นอิอักษร จึงกล่าวสูตรว่า ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐี การี การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย พึงรู้ได้ง่ายโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้วเทียว

บทว่า ยชนำ เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๑๑:๖๐๘. สูตรนี้ว่า **หจตุตฺถานมนฺตานำ โท เธ** (อาเทส ห และพยัญชนะที่ ๔ ซึ่งเป็นที่สุดธาตุเป็น ท ในเพราะ ธ) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี, ธฆภเหหิ ธฆา จ คือ ท่านอาจารย์ ลงตปัจจัย หลังนหธาตุ ที่ลงสำอุปสัคเป็นบทหน้า แล้วทำอาเทสตปัจจัย เป็นธอักษร ด้วยสูตรว่า ธฆภเหหิ ฯเปฯ จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สนฺนทฺโธ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า สนฺนทฺโธ ย่อมมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สนฺนทฺโธ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัยหลังนหธาตุ ที่ลงสำอุปสัคเป็นบทหน้า เมื่อทำอาเทสตปัจจัยเป็นธอักษรแล้ว ในเพราะธอักษรหนปลาย ทำอาเทสหอักษรและพยัญชนะวรรคตัวที่ ๔ เป็นทอักษร ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า หจตุตฺถานมนฺตานำ โท เธ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทส ห อักษรแห่งพยัญชนะที่สุดธาตุทั้งหลาย อันเป็นพยัญชนะตัวที่ ๔ ในวรรคเหล่านั้น ๆ เป็น ท อักษร

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี ตัพพิเสสนะ การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ว่า สนฺนทฺโธ (เหน็บอาวุธแล้ว, ผูกสอดดีแล้ว) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ นห พนฺธเน (นห ธาตุในความหมายว่า “ผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุทฺโธ (ผู้โกรธแล้ว) ในอรรถแห่ง กุธ โกเป (กุธ ธาตุในความหมายว่า “โกรธ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยุทฺโธ (ผู้ต่อสู้แล้ว) ในอรรถแห่ง ยุธ สมฺปหาเร (ยุธ ธาตุในความหมายว่า “ต่อสู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สิทฺโธ (ผู้สำเร็จแล้ว) ในอรรถแห่ง สิธ สิทฺธิมฺหิ (สิธ ธาตุในความหมายว่า “สำเร็จ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลทฺโธ (ได้แล้ว) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อารทฺโธ (ผู้ปรารภ) ในอรรถแห่ง อาปุพฺพ รภ อารเภ (รภ ธาตุในความหมายว่า “ปรารภ” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๒:๖๑๕. สูตรนี้ว่า **โฑ ฒกาเร** (อาเทส ห และอักษรที่ ๔ ของวรรคซึ่งเป็นที่สุดธาตุเป็น ฑ ในเพราะ ฒ อักษร) ออกมาจากสูตรว่า หจตุตฺถานมนฺตานำ โท เธ คือ ท่านอาจารย์ ทำอาเทสหอักษร และพยัญชนะตัวที่ ๔ (ของวรรคนั้น ๆ) อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นทอักษร ในเพราะธอักษรอันเป็นทันตชอักขระ หนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สนฺนทฺโธ, กุทฺโธ, ยุทฺโธ, สิทฺโธ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีฒอักษร อันเป็นมุทธชอักขระ มีอาทิว่า ทฑฺโฒ, วุฑฺโฒ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า ทฑฺโฒ ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสฒอักษรตัวหน้า เป็นฑอักษร ในเพราะฒอักษร อันเป็นมุทธชอักขระหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า โฑ ฒกาเร

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะฒอักษร อันเป็นมุทธชอักขระหนปลาย ย่อมมีการอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ คือหอักษรและอักษรตัวที่ ๔ (ของวรรคนั้นๆ) เป็นธอักษร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทฑฺโฒ (ไหม้แล้ว), วุฑฺโฒ (ผู้เจริญแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทฑฺโฒ (ไหม้แล้ว) ในอรรถแห่ง ทห ภสฺมีกรเณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) นี้ ลงตปัจจัยด้วยสูตรว่า ภาว ฯเปฯ ต อาเทสตปัจจัย เป็นฒอักษร ด้วยสูตรว่า ธฒภเหหิ ธฒา จ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่างทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นฑอักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วุฑฺโฒ (ผู้เจริญแล้ว) ในอรรถแห่ง วฑฺฒ วฑฺฒเน (วฑฺฒ ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อตีเต ฯเปฯ ตาวี ทำอาเทสตปัจจัย

เป็นฒอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสฒอักษร เป็นฑอักษร ลบฑอักษรตัวหน้า และทำอาเทสออักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของวอักษรเป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทาโห (ไหม้แล้ว) ในอรรถแห่ง ทห ภสฺมีกรเณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) นี้ เมื่อสูตรว่า วิส ฯเปฯ ณ ตามไปอยู่ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ และเมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ไม่ต้องทำอาเทส ด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีฒอักษร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๓:๕๘๓. สูตรนี้ว่า **คหสฺส หร เณ วา** (อาเทส คห ธาตุเป็น ฆร ในเพราะ ณ ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า คหสฺส เฆ ปฺเป, หโลโป ณฺหามฺหิ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จว่า เฆปฺปติ เพราะทำอาเทสคหธาตุเป็นเฆ ในเพราะปฺปปัจจัย หนปลาย ในอุทาหรณ์ว่า เฆปฺปติ ด้วยสูตรว่า คหสฺส เฆ ปฺเป ย่อมทำรูปสำเร็จว่า คณฺหาติ เพราะทำการลบหอักษร ในเพราะณฺหาปัจจัย หนปลายในอุทาหรณ์ว่า คณฺหาติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากคหธาตุ ว่า ฆรำ, ฆราณี พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปทั้งหลาย อันสำเร็จจากคหธาตุ ว่า ฆรำ, ฆราณี ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสคหธาตุ เป็นฆร จึงกล่าวสูตรว่า คหสฺส ฆร เณ วา

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ นิมิตตสัตตมี และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ฆรำ (เรือน), ฆราณิ (เรือนทั้งหลาย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ฆรำ ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ ในวจนัตถะว่า คยฺหตีติ (ย่อมถือเอา) เมื่อสูตรว่า ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณีฆิณฺ ตามไปอยู่ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า กมฺมนิ โณ เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทสคหธาตุเป็นฆร ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลัง ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ ลงโยพหุวจนะ เมื่อสูตรว่า โยนำ นิ ฯเปฯ สเกหิ ตามไปอยู่ อาเทสโยวิภัตตินั้น เป็นนิ ด้วยสูตรว่า อโต นิจฺจำ ทำอาเทสนอักษร ที่อยู่หลังรอักษร เป็นณอักษร ด้วยสูตรว่า รหาทิโต ณ ทำทีฆะรอักษร ด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆำ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

บทว่า คาโห เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งคหธาตุนั้น นั่นเทียว ลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำอาเทส (คห เป็น ฆร) เพราะ

วาศัพท์ในสูตรนี้ (ห้ามไว้) ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๔:๕๘๑. สูตรนี้ว่า **ทหสฺส โท ลํ** (ท ของ ทห ธาตุย่อมถึงความเป็น ห ในเพราะ ณ ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรว่า หจตุตฺถานมนฺตานำ โท เธ คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำอาเทส ห อักษรเป็น ท อักษร ในเพราะ ธ อักษรหนปลาย ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สนฺนทฺโธ ด้วยสูตรว่า หจตุตฺถาน ฯเปฯ เธ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จแห่งหการันตธาตุ มีอาทิว่า ปริหาโห พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งหการันตธาตุ มีอาทิว่า ปริหาโห ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทส ท อักษรเป็น ห อักษร ในเพราะ ณ ปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ทหสฺส โท ลำ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี คำว่า โท แสดงการี คำว่า ลำ แสดงการิยะ ณศัพท์ และวาศัพท์ ย่อมตามมาปรากฏสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า ปริหาโห (การเผา) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ ทห ภสฺมีกรเณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน” ลงปริอุปสัคเป็นบทหน้า) เมื่อสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ เณ ตามไปอยู่ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เมื่อลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสพยัญชนะตัวต้นธาตุเป็น ล อักษร ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๑๕:๕๘๖. สูตรนี้ว่า **ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ** (ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะ กฺวิ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า กฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงกฺวิปัจจัยหลังคมุธาต อันมีภุชศัพท์ เป็นบทใกล้ ในอุทาหรณ์ว่า ภุชโค ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า ภุชโค พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า ภุชโค นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะกฺวิปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า ธาตฺวนฺตสฺส ฯเปฯ กฺวิมฺหิ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า ธาตฺวนฺตสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า โลโป แสดงการิยะ คำว่า กฺวิมฺหิ แสดง นิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภุชโค (เรือน), ฆราณิ (เรือนทั้งหลาย) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภุชโค (ผู้ไปด้วยขนด, งู) ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีภุชศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ภุเชน คจฺฉตีติ (สัตว์ใด ย่อมเลื้อยไป) ลงกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ ลบพฺยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ลบกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิโลโป จ ตั้งเป็นนาม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

แม้อุทาหรณ์ว่า อุรโค (ผู้ไปด้วยอก, งู) ก็นัยนี้เหมือนกัน

๖๑๖:๕๘๗. สูตรนี้ว่า **วิทนฺเต อู** (ลง อู อาคมในที่สุดของ วิท ธาตุในเพราะกฺวิ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กฺวิ จ, กฺวิ โลโป จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงกฺวิปัจจัย หลังปทธาตุ ที่มีโลกศัพท์ เป็นบทใกล้ แล้งลบ กฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิโลโป จ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โลกวิทู เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จว่า โลกวิทู ซึ่งมีกฺวิปัจจัยเป็นที่สุด พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า โลกวิทู นั้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงกฺวิปัจจัย หลังปทธาตุ ที่มีโลกศัพท์ เป็นบทใกล้ แล้วลงอูอักษรเป็นอาคม ในที่สุดแห่งวิทศัพท์ ในเพราะกฺวิปัจจัยหนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า วิทนฺเต อู

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารสัตตมี และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า โลกวิทู (ผู้รู้แจ้งโลก) ในอรรถแห่ง โลกสทฺทูปปท วิท ญาเณ (วิท ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ” มีโลกศัพท์เป็นบทใกล้) ในวจนัตถะว่า โลกํ วิทตีติ (ผู้ใดย่อมรู้แจ้งโลก) ลงกฺวิปัจจัย ลงอูอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรนี้ ลบกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ โลโป จ ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๗:๖๓๓. สูตรนี้ว่า **นมกรานมนฺตานำ นิยุตฺตตมฺหิ** (ไม่ลบพยัญชนะที่สุดของธาตุที่มี น, ม, ก และ ร อักษรเป็นที่สุดในเพราะ ต ที่ประกอบกับ อิ อาคม) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า คมขน ฯเปฯ นฺโต, รกาโร จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลบนอักษร และมอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ มีอาทิว่า คมธาตุ ขนธาตุ หนธาตุ และรมุธาตุ ในเพราะตปัจจัย ด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ มนฺโต และย่อมลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีรอักษรเป็นที่สุด ในเพราะตปัจจัย และติปัจจัย ด้วยสูตรว่า รกาโร จ เมื่อมีคำถามว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมี น ม และรอักษร เป็นที่สุด มีอาทิว่า หนิตุ, คมิโต, รมิโต, สริโต

และ กริตฺวา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ไม่ต้องลบ พยัญชนะที่สุดธาตุ อันมีนอักษร มอักษร และรอักษร เป็นที่สุด ในเพราะตปัจจัย ที่ประกอบด้วย อิ อักษรเป็นอาคม จึงกล่าวสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ มฺหิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี ตัพพิเสสนะ ปฏิเสธ และนิมิตตสัตตมี

น ด้วย ม ด้วย ก ด้วย ร ด้วย ชื่อว่า นมกรา แห่งที่สุดเหล่านั้น ตปัจจัยนั้น ประกอบด้วยอิอักษร ชื่อว่า อิยุตฺตต ในเพราะตปัจจัยอันประกอบด้วยอิอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หนิตุ (ปรารถนาจะฆ่า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า หนิตุ ในอรรถแห่ง หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า หนิตุมิจฺฉตีติ (ย่อมปรารถนาเพื่อฆ่า) ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ สมาน ฯเปฯ ตุ วา ลงอิอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคม ฯเปฯ โร เมื่อกำลังจะดำเนินการลบนอักษร อันเป็พยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ มนฺโต ไม่ต้องลบที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คมิโต (ไปแล้ว) ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ ต ลงอิอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้วในเพราะตปัจจัย อันประกอบด้วยอิอักษรเป็นอาคม จึงปฏิเสธการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รมิโต (ยินดีแล้ว) ในอรรถแห่ง รมุ กีฬายํ (รมุ ธาตุในความหมายว่า “เล่นเพลิดเพลิน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สริโต (อันบุคคลระลึกได้แล้ว) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ สร คติจินฺตายํ (สร ธาตุในความหมายว่า “ไป และคิด”) ลงตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงอิอักษรเป็นอาคม เมื่อกำลังจะดำเนินการลบรอักษร ด้วยสูตรว่า รกาโร จ ไม่ต้องลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กริตฺวา ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตฺวาปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปุพฺพ ฯเปฯ ตฺวา วา ลงอิอักษรเป็นอาคม ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการลบรอักษร ด้วยสูตรว่า รกาโร จ ปฏิเสธการลบด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

คำว่า คโต และ สโต เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คโต (ไปแล้ว) หลังคมุธาตุ ลงตปัจจัย ด้วยสูตรว่า พุธคมา ฯเปฯ ริ ไม่ต้องปฏิเสธการลบด้วยสูตรนี้ เพราะความไม่มีตปัจจัย ที่ประกอบกับอิอักษรเป็นอาคม ลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ มนฺโต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สโต (ระลึกได้แล้ว) ในอรรถแห่ง สร จินฺตายํ (สร ธาตุในความหมายว่า “คิด”) นี้ ลง ต ปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า รกาโร จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๑๘:๕๗๑. สูตรนี้ว่า **น กคฺตฺ จชา ณฺวุมฺหิ** (จ และ ช ย่อมไม่ถึงความเป็น ก และ ค ในเพราะ ณฺวุ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กคา จชานํ, สจชานํ กคา ณานุพนฺเธ คือ ท่านอาจารย์ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปาโก และ โยโค ท่านอาจารย์ย่อมทำอาเทส จอักษรและชอักษร เป็นกอักษร และคอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานํ หรือวยสูตรว่า สจชานํ กคา ณานุพนฺเธ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จมีอาทิว่า ปาจโก และ ยาชโก พึงมีได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ในเพราะณฺวุปัจจัย หนปลาย ไม่ต้องทำอาเทสจอักษรและชอักษร เป็นกอักษรและคอักษรในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาจโก และ ยาชโก จึงกล่าวสูตรว่า น กคฺตฺ จชา ณฺวุมฺหิ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วย ปฏิเสธะ การิยะ การี และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาจโก (ผู้หุง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปาจโก (ผู้หุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปจตีติ (ผู้ใด ย่อมหุง) เมื่อสูตรว่า สณฺณายมนุ ตามไปอยู่ ลงณฺวุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา เมื่อลงณอนุพันธ์แล้วทำวุทธิ เมื่อสูตรว่า นม ฯเปฯ ตมฺหิ คามไปอยู่ เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสจอักษร เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า กคา จชานํ หรือ ด้วยสูตรว่า สจชานํ กคา ณานุพนฺเธ ปฏิเสธการทำอาเทสนั้นด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสณฺวุปัจจัยเป็นอก ด้วยสูตรว่า อนกา ยุณฺวูนํ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยาชโก (ผู้สังเวย, ผู้บูชา) ในอรรถแห่ง ยช เทวปูชาสงฺคหกรณทานธมฺเมสุ (ยช ธาตุในความหมายว่า บวงสรวงเทพเจ้า, กระทำการรวบรวม และให้) นี้ มีเพียงการไม่อาเทสชอักษร เป็นคอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๑๙:๕๗๓. สูตรนี้ว่า **กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมึ** (อาเทสพยัญชนะที่สุดของ กร ธาตุ และธาตุอื่น ๆ เป็น ต ในเพราะ ตุ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงตุปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย ทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทหน้า และไม่มีกัมมบทเป็นบทหน้า ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตฺตา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีตุปัจจัยเป็นที่สุดว่า กตฺตา พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จว่า กตฺตา ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงตปัจจัยหลังกรธาตุ ในเพราะตปัจจัยนั้น ทำอาเทสรอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดของกรธาตุนั้น เป็นตอักษร แล้วนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลัง จึงกล่าวสูตรว่า กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมึ

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธการีฉัฏฐี สมุจจยะ การิยะ และนิมิตตสัตตมี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กตฺตา และ กตฺตาโร (ผู้ทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กตฺตา หลังกรธาตุ ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา เมื่อสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ ตมฺหิ ตามไป เมื่อทำอาเทส ร อักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดของกรธาตุ เป็นตอักษร ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ ทำอาเทสอุอักษร เป็นอา และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุ ฯเปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ เมื่อลงโยวิภัตติแล้ว เมื่อสูตรว่า สตฺถุ ฯเปฯ โลโป จ ทำอาเทสอุอักษร อันเป็นสระที่สุดของกตฺตุ เป็นอาร ด้วยสูตรว่า อญฺเญสฺวารตฺตํ เพราะอาศัยสูตรนั้นนั่นเอง ทำอาเทสโยวิภัตติ หลังการอาเทสเป็นโออักษรด้วยสูตรว่า ตโต ฯเปฯ สุ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ท่านอาจารย์ ย่อมรวบรวมเอาอุทาหรณ์มีอาทิว่า วตฺตา เข้าไว้ ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้

๖๒๐:๕๔๙. สูตรนี้ว่า **ตุ̆ตุนตพฺเพสุ วา** (อาเทสพยัญชนะที่สุดของ กร ธาตุเป็น ต ในเพราะ ตุ̆, ตุน และ ตพฺพ ปัจจัยได้บ้าง) ออกมาจากสูตรก่อนหน้า การออกมานั้นพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยนิมิตตสัตตมี และวิกัปปนัตถะ

อุทาหรณ์ว่า กตฺตุ̆ (ปรารถนาเพื่อทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงตุ̆ปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิจฺฉตฺเถสุ ฯเปฯ ตุ̆ วา ทำอาเทสรอักษร อันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นตอักษร เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่งกรธาตุนั้นนั่นเทียว ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรนั้นนั่นแหละ ไม่ต้องทำตามวิธีดังกล่าว เพราะวาศัพท์ในสูตรนี้ห้ามไว้ เมื่อสูตรว่า ปุรสมุปปรีหิ ฯเปฯ สุ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทสกรธาตุทั้งตัวทีเดียว เป็นกา ด้วยสูตรว่า ตเวตุนาทีสุ กา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กาตุน มีเพียงการลงตุนปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์ อุทาหรณ์นั้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๒๑:๕๕๓. สูตรนี้ว่า **การิตํ วิย ณานุพนฺโธ** (ให้ปัจจัยที่มี ณ เป็นอนุพันธ์เป็นเหมือนการิตปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ธาตุยา ฯเปฯ โณ, ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ วี จ, วิส ฯเปฯ ณ, สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงปัจจัยทั้งหลาย ที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ หลังธาตุทั้งหลาย ที่มีกัมมบทเป็นบทหน้า เหล่านั้นทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า พึงเห็นชื่ออะไร ของปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าพึงเห็นชื่อเหมือนชื่อการิตะ ของปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น จึงกล่าวสูตรว่า การิตํ วิย ณานุพนฺโธ

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า การิตํ แสดงอติเทส คำว่า วิย แสดงอติเทสโชตกะ คำว่า ณานุพนฺโธ แสดงอติเทสการี บรรดาอติเสสสูตร ๖ อย่างนั้น สูตรนี้ เป็นการิยาติเทสสูตร

อุทาหรณ์ว่า ทาโห (ความเร่าร้อน) ในอรรถแห่ง ทห ภสฺมีกรเณ (ทห ธาตุในความหมายว่า “ทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) นี้ ในวจนัตถะว่า ทหนฺติ เพราะอาศัยสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ เมื่อลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่างตั้งณปัจจัยเป็นการิตะด้วยสูตรนี้ เมื่อลบอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว

อุทาหรณ์ว่า เทโห (ร่างกาย) ในอรรถแห่ง ทิห สญฺจเย (ทิห ธาตุในความหมายว่า “สั่งสม, รวบรวม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาโห (ม้า, เกวียน) ในอรรถแห่ง วห ปาปุเณ (วห ธาตุในความหมายว่า “ให้ถึง, นำไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีปาฐะว่า พาโห บ้าง ในอรรถแห่ง พห วุทฺธิมฺหิ (พห ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาโร (ครั้ง, วาระ) ในอรรถแห่ง วร อิจฺฉายํ (วร ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ปาฐะว่า จาโร (เที่ยวไป) บ้าง ในอรรถแห่ง จร คติภกฺขเณสุ (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโภค”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปริกฺขาโร (บริขาร) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงปริอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งณปัจจัย ชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์ ทำอาเทสกรธาตุ เป็นขร ด้วยสูตรว่า ปุรสมุป ฯเปฯ ตปจฺจเยสุ จ เมื่อทำวุทธิสระต้นธาตุ เพราะแม้ธาตุอาเทส ท่านก็พึงเรียกโดยโวหารว่าธาตุนั่นเอง เมื่อสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ธาเน ตามไปอยู่ ทำอสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค โฆสาโฆสานำ ฯเปฯ ปธมา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทายโก (ผู้ให้, ทายก) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อสูตรว่า สณฺณายมนุ ตามไปอยู่ เมื่อลงณฺวุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา ตั้งณฺวุปัจจัย ชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว เมื่อสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ กรเณสุ ตามไปอยู่ ทำอาเททสระที่สุดธาตุ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาการนฺตานมาโย ทำอาเทสณฺวุปัจจัยเป็นอก ด้วยสูตรว่า อนกา ยุณฺวูนำ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นายโก (ผู้นำ) ในอรรถแห่ง นี ปาปุเณ (นี ธาตุในความหมายว่า นำไป) นี้ เมื่อลงณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ตั้งณปัจจัยชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ทำอาเทสเออักษร เป็นอาย ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิเต ทำอาเทสณฺวุปัจจัย เป็นอกแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลาวโก (ผู้เก็บเกี่ยว) ในอรรถแห่ง ลู เฉทเน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ มีเพียงการอาเทส เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิเต เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ภาวโก (ผู้เป็นอยู่) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายำ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การี (ผู้มีปกติทำ, ท่านเป็นบุคคลผู้เหมาะแก่การทำงานของข้าพเจ้าอย่างแน่นอน) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงณีปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตสฺสีลาทีสุ ฯเปฯ จ ตั้งณีปัจจัยชื่อการิตะด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฆาตี (ผู้มีปรกติฆ่า) ในอรรถแห่ง หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ เมื่อลงณีปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ณมฺหิ

ฯเปฯ กรเณสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทสหนธาตุ เป็นฆาต ด้วยสูตรว่า หนสฺส ฆาโต แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทายี (ผู้มีปกติให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงณีปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ กรเณสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทสอาอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาการนฺตานมาโย แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปกฺขโร (สิ่งที่บุคคลเริ่มกระทำ, ลิ่มที่ยึดเพลารถ) เป็นอุทาหรณ์ของกีศัพท์ ก็อุทาหรณ์นั้น ในอรรถแห่ง อุปปุพฺพ กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” ลงอุปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ ไม่ต้องตั้งชื่อการิตะ ด้วยสูตรนี้ เพราะวาศัพท์ห้ามไว้ ลบณอนุพันธ์ ด้วสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ทำอาเทสกรธาตุ เป็นขร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะไม่มีความเป็นการิตะ ทำอสทิสเทฺวภาวะหน้าธาตุ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒๒:๕๗๐. สูตรนี้ว่า **อนกา ยุณฺวูนํ** (อาเทส ยุ ปัจจัยและ ณฺวุ ปัจจัยเป็น อน และ อก [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา, นนฺทาทีหิ ยุ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลง ณฺวุปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายทั้งที่มีกัมมบทเป็นบทหน้า และไม่มีกัมมบทเป็นบทหน้า ทั้งปวง ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา (และ) ย่อมลงยุปัจจัยในภาวสาธนะ กัตตุสาธนะ และกรณสาธนะ ด้วยสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า นนฺทาทีหิ ยุ เมื่อมีคำถามว่าว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า การโก, นนฺทนํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จในอุทาหรณ์ว่า การโก เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสณฺวุปัจจัยเป็นอก (และ) รูปสำเร็จในอุทาหรณ์ว่า นนฺทนํ เป็นต้น ย่อมสำเร็จได้ เพราะทำอาเทสยุปัจจัย เป็นอน จึงกล่าวสูตรว่า อนกา ยุณฺวูนํ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และการี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลังแล้วนั่นเทียว

๖๒๓:๕๕๔. สูตรนี้ว่า **กคา จชานํ** (อาเทส จ และ ช ซึ่งเป็นที่สุดธาตุเป็น ก และ ค ในเพราะ ณ อนุพันธ์[ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วิสรุชปทาทิโต ณ, ภาเว จ

คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงณปัจจัย หลังปจธาตุ ยุชธาตุ และรนฺชธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย มีอาทิว่า ปาโก, โยโค และ ราโค ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ, ภาเว จ (และ) ลงณปัจจัย หลังธาตุทั้งหลาย อันมีจอักษร และชอักษรเป็นที่สุด ด้วยสูตรทั้งหลายว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ, ภาเว จ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย มีอาทิว่า ปาโก, โยโค และ ราโค พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย ย่อมสำเร็จได้ เพราะการลงณปัจจัย หลังปจธาตุ ยุชธาตุ และรนฺชธาตุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปาโก, โยโค และ ราโค (และ) เพราะทำอาเทสจอักษร และชอักษร ของธาตุทั้งหลาย อันมีจอักษรและมีชอักษรเป็นที่สุด เป็นกอักษร และคอักษร จึงกล่าวสูตรว่า กคา จชานำ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยการิยะ และการี

อุทาหรณ์ทั้งหลาย อันข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลังแล้วนั่นเทียว

จบการพรรณนากัณฑ์ที่ ๕ ในกิพพิธานกัป ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

๘. อุณาทิกณฺฑ

กิพฺพิธานกปฺเป อุณาทิกปฺปฉฏฺฐกณฺฑ

๖๒๔:๕๖๓. ท่านพระมหากัจจยนเถระ ครั้นแสดงกิตกัป อันประกอบด้วยกิตปัจจัย และกิจจปัจจัย ซึ่งประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๗ ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงอุณาทิกัป อันประกอบด้วยปัจจัยมีอุณ เป็นต้น อยู่ในลำดับติดกันมีระหว่างซึ่งประกอบด้วยสาธนะทั้ง ๗ จึงกล่าวสูตรว่า **กตฺตริ กิตฺ** (ลงกิตกปัจจัยในกัตตุการก)

คำว่า อุณาทิกปฺปี นี้ ณอักษร อันเป็นอนุพันธ์ของอุอักษร ชื่อว่า อุณ อุณปัจจัยนั้นเป็นขอบเขต คือเป็นมริยาทะ ด้วยอำนาจแห่งการลบบทท่ามกลางของปัจจัยทั้งหลายเหล่าใด เหตุนั้น ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า อุณาทิ ปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น คืออะไร ? ได้แก่ ปัจจัยทั้งหลายมีปัจจัยที่ประกอบด้วยณุปัจจัยเป็นต้น ที่ท่านอาจารย์จัดไว้ในอุณาทิกัปนี้ อีกประการหนึ่งคำว่า อุณาทิ นี้เป็นชื่อของ ณุ ปัจจัยเป็นต้น อันเป็นชื่อไวยากรณ์สันสกฤตอื่น สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิฏีกาว่า คำว่า อุณาทิ นี้เป็นชื่อของ ณุ ปัจจัยเป็นต้นด้วยอำนาจของชื่อในไวยากรณ์สันสกฤตอื่น[๖๗]

สูตรนี้ว่า กตฺตริ กิตฺ ออกมาจากสูตรว่า อณฺเณ กิตฺ คือ ท่านอาจารย์ ตั้งชื่อปัจจัยทั้งหลายเหล่าอื่น จากกิจฺจปัจจัย ชื่อ กิตปัจจัย ด้วยสูตรว่า อณฺเณ กิตฺ เมื่อมีคำถามว่า กิตฺปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมลงในอรรถไหน ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่ากิตฺปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมลงในอรรถกัตตุ จึงกล่าววิธยังคปริภาสาสูตรว่า กตฺตริ กิตฺ

ถามว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กิตฺปัจจัยย่อมลงในกัตตุสาธนะ(กัตตุการกะ)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า การุ (นายช่าง) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อลงณุปัจจัยด้วยสูตรว่า กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย ตั้งณุปัจจัยชื่อกิตฺปัจจัย ด้วยสูตรว่า อณฺเณ กิตฺ ให้กิติปจจัยลงในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ตั้งณุปัจจัยชื่อการิตะ ลบณอักษรเป็นอุพันธ์ เมื่อทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การุโก (นายช่าง) หลังกรธาตุ ในวจนัตถะว่า กรณสีโล (การทำการเป็นปกติ) เมื่อสูตรว่า ตสฺสีลา ฯเปฯ วี จ ตามไปอยู่ เมื่อลงณุกปัจจัย ด้วยสูตรว่า

---

67 รู. ฎี. ๖๘๔ สุตฺตวัณณนา.

หนตฺยา ฯเปฯ ณุโก เมื่อทำวุทธิ ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ลงสิวิภัตติ อาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า การโก (นายช่าง) หลังกรธาตุ เมื่อสูตรว่า สณฺณายมนุ ตามไปอยู่ เมื่อลงณฺวุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา ตั้งณฺวุปัจจัย ชื่อการิตะ ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำวุทธิ และอาเทสณฺวุปัจจัยเป็นอก เมื่ออาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาจโก (ผู้หุง, พ่อครัว) มีเพียงอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า กตฺตา (ผู้ทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ เมื่อสูตรว่า สณฺณายมนุ ตามไปอยู่ ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา เมื่อสูตรว่า นมกรานมนฺตานำ นิยุตฺตตมฺหิ ตามไปอยู่ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า กรสฺส จ ฯเปฯ ตุสฺมึ ลงสิวิภัตติ ทำอาเทสอุอักษรอันเป็นสระที่สุดแห่งกตฺตุศัพท์ เป็นอา และลบสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุ ฯเปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตา (ผู้ให้เกิด) ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”), ชนี ปาตุภาเว (ชนี ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงอิอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจิตา (ผู้หุง, พ่อครัว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนตา (ผู้นำไป) ในอรรถแห่ง นี ปาปุเณ (นี ธาตุในความหมายว่า นำไป), นี นเย (นี ธาตุในความหมายว่า “นำไป”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัยแล้ว เมื่อสูตรว่า อสฺโย ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ เมื่อทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒๕:๖๐๕. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำปริภาสาสูตรในความเป็นกัตตุสาธนะ แห่งอุณาทิปัจจัยทั้งหลายด้วยประการอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำปริภาสาสูตรในความเป็นภาวสาธนะและกัมมสาธนะ แห่งกิจฺจตฺถปัจจัย กฺตตฺถปัจจัย และ กฺขตฺถปัจจัยทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า **ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตกฺขตฺถา** (ลงปัจจัยที่มีอรรถของกิจจปัจจัย, กฺต ปัจจัยและ ข ปัจจัยในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า กตฺตริ กิตฺ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมปริภาสา ในความเป็นกัตตุสาธนะ แห่งปัจจัยทั้งหลายที่แสดงกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรว่า กตฺตริ กิตฺ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น อะไรเป็น ปริภาสาในความเป็นภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ แห่งปัจจัยทั้งหลาย ที่มีอรรถของกิจจปัจจัย, กฺตปัจจัย และ ขปัจจัย ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงปริภาสาในความเป็นภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ แห่งปัจจัยทั้งหลาย ที่มีอรรถของกิจจปัจจัย, อรรถของกฺตปัจจัย และ อรรถของขปัจจัย จึงกล่าววิธยังคปริภาสาสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตกฺขตฺถา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ปัจจัยทั้งหลาย ที่มีอรรถของกิจจปัจจัย มีอรรถของกฺตปัจจัย และ มีอรรถของขปัจจัย ย่อมลงในอรรถเหล่านี้ คือ ภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยี และวิสยะ

ในสูตรนี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า กิจฺจปัจจัยด้วย กฺตปัจจัยด้วย ขปัจจัยด้วย ชื่อว่า กิจฺจกฺตกฺข อรรถคือความหมายของกิจฺจกฺตและกฺขปัจจัยทั้งหลายของปัจจัยเหล่าใด ปัจจัยเหล่านั้น ชื่อว่า กิจฺจกฺตกฺขตฺถ เมื่อท่านอาจารย์ควรกล่าวว่า กิจฺจตฺถกฺตตฺถขตฺถา ท่านลบอตฺถศัพท์เหลือไว้เพียงศัพท์เดียว แล้วกล่าวไว้อย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งสรูปเปกเสสนัย

อนึ่ง ในคำว่า กิจฺจกฺตขตฺถา (ปัจจัยที่มีอรรถของกิจจปัจจัย, กฺต ปัจจัย และ ข ปัจจัย) อรรถของกิจจปัจจัยคือ อรรถว่า เปสนะ อติสัคคะ และปัตตกาละ สมจริง ดังสูตรที่ท่านกล่าวไว้ว่า เปสาติสคฺคปตฺตกาเลสุ กิจฺจา

อรรถของ กฺต ปัจจัย คือ อรรถของ ภี ธาตุ (ภยน = กลัว) มน ธาตุ (มนน = รู้) พุธ ธาตุ (พุชฺฌน = ตื่น) และ ปูช (ปูชน = ปูชา) เป็นต้นที่ลง กฺต ปัจจัย สมจริงดังสูตรที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภฺยาที ฯเปฯ จ กฺโต

อรรถของ ข ปัจจัย คือ อรรถของ ข ปัจจัยที่ลงหลังธาตุ ซึ่งมี อีสฺ, ทุ และ สุ อยู่หน้า สมจริงดังสูตรที่ท่านกล่าวไว้ว่า อีสทุสูหิ ข

คำว่า กฺต (ที่ลงด้วยสูตรว่า ภฺยาที ฯเปฯ จ กฺโต) ก็คือ ตปัจจัย ที่มีกอักษรเป็นอนุพันธ์

อุทาหรณ์ว่า อุปสมฺปาเทตพฺพํ (พึงให้อุปสมบท) ในอรรถแห่ง อุป สํ ปุพฺพ ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลง อุป สํ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ลงตพฺพปัจจัย ด้วยสูตรว่า เปสาติ ฯเปฯ กิจฺจา เพราะอาศัยตพฺพปัจจัยนั้น ลงตพฺพปัจจัยในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลงเณวิกรณปัจจัย ด้วยสูตรว่า จุราทิโต ฯเปฯ ยา ตั้งเณปัจจัยเป็นเหมือน

การิตปัจจัย ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้วตั้งเป็นนาม ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า ตทฺธิต ฯเปฯ จ เพราะความที่ศัพท์เหล่านั้นมีกิจฺจปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยิตพฺพำ (อันท่านพึงนอน) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ธาตุในความหมายว่า “นอน”) นี้ ลงตพฺพปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร เมื่อสูตรว่า อสำ ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิสระอีอันเป็นส่วนของธาตุ (อี เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว สเร ทำอาเทส อักษร เป็น อย ด้วยสูตรว่า เอ อย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กตฺตพฺพำ (กรรมอันท่าน พึงทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”)นี้ ลงตพฺพปัจจัยโดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจัยลงในกมฺมสาธนะด้วยสูตรนี้ เมื่อกำลังจะดำเนิน การลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ หรือ ชนาทีน ฯเปฯ ติมฺหิ จ เมื่อสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ ตมฺหิ, กรสฺส ฯเปฯ ตุสฺมึ ตามไปอยู่ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นต ด้วยสูตรว่า ตุตุนตพฺเพสุ วา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภตฺตพฺโพ (ข้าวอันท่านพึงบริโภค) ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”)นี้ ลงตพฺพปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจัยลงในกมฺมสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ ตามไปอยู่ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะด้วยสูตรว่า ภุชาทีน ฯเปฯ ทฺวิ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภตฺตพฺพำ (โภชนะอันท่านพึงบริโภค) ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงตพฺพปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจัยลงในกมฺมสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ ตามไปอยู่ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะด้วยสูตรว่า ภุชาทีน ฯเปฯ ทฺวิ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อสิตพฺพํ (โภชนะอันท่านพึงบริโภค) ในอรรถแห่ง อส โภชเน (อส ธาตุในความหมายว่า “บริโภค”) นี้ ลงตพฺพปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้ตพฺพปัจจัยลงในกมฺมสาธนะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อสิตํ (อันท่านบริโภคแล้ว) ในอรรถแห่ง อส โภชเน (อส ธาตุในความหมายว่า “บริโภค”) นี้ ลงกฺตปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภฺยาทีหิ ฯเปฯ กฺโต ให้กฺตปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลงอิอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยิตํ (การนอน) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ธาตุในความหมายว่า “นอน”) นี้ ลงกฺตปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ให้กฺตปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ เมื่อสูตรว่า อสํ ฯเปฯ เต ทาวุทธิ (อี เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร ตามไปอยู่ ทำอาเทสเออักษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจิตํ (ข้าวอันท่านหุงแล้ว) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อุทาหรณ์ว่า กิญฺจิสฺสโย (อันท่านนอนนิดหน่อย) ในอรรถแห่ง กิญฺจสทฺทูปปท สี สเย (สี ธาตุในความหมายว่า “นอน” มีกิญฺจิศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ เมื่อสูตรว่า สญฺญายมนุ ตามไปอยู่ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ณฺวุ ฯเปฯ วา เพราะอาศัยความเป็นขปัจจัย เพราะความมีอรรถว่า อีส (นิดหน่อย) ให้อปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ทำวุทธิสระที่สุดของธาตุ (อี เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ทำอาเทส เออักษร เป็นอย ทำเทวภาวสอักษรข้างหน้าธาตุ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อีสสฺสโย (อันท่านนอนเล็กน้อย) ในอรรถแห่ง อีสสทฺทูปปท สี สเย (สี ธาตุในความหมายว่า “นอน” มีอีสศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ ลงขปัจจัย ด้วยสูตรว่า อีสทฺทูสูหิ ข ให้ขปัจจัยลงในภาวสาธนะ ด้วยสูตรนี้ ลบขอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อทำวุทธิ และลงสิวิภัตติเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลาย นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๒๖:๖๓๔. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำรูปสำเร็จมีอาทิว่า อสิตๆ ด้วยอำนาจแห่งกฺตปัจจัย อันมี ก อักษรเป็นอนุพันธ์ ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทำรูปสำเร็จมีอาทิว่า ทานๆ ทินฺโน ด้วยอำนาจแห่งกฺต ปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ แม้ในกัตตุสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า **กมฺมนิ ทุติยายๆ กฺโต** (เมื่อปรากฏทุติยาวิภัตติในอรรถกรรม ให้ลง กฺต ปัจจัยในกัตตุวาจก)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรว่า ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปสำเร็จว่า อสิตๆ ด้วยอำนาจแห่งกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จอันมีกฺตปัจจัย ซึ่งมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ เป็นที่สุด มีอาทิว่า ทานๆ ทินฺโน ในกัตตุสาธนะ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายอันมีบทกัมมเป็นบทใกล้ มีอาทิว่า ทานๆ ทินฺโน ย่อมสำเร็จได้ ด้วยกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ แม้ในกัตตุสาธนะ จึงกล่าวสูตรว่า กมฺมนิ ฯเปฯ ยๆ กฺโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า เมื่อทุติยาวิภัตติ มีอยู่ในกัมมการกะ ลงกฺตปัจจัยในกัตตุสาธนะ

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอาธารสัตตมี ภาวลักขณะ และวิสยี กตฺตริศัพท์ตามมา (ปรากฏในสูตรนี้)ด้วยอำนาจแห่งมัณฑูกคตินัย ท่านอาจารย์กล่าวแล้วว่า กมฺมนิ ทุติยายๆ เพราะความที่แม้วิภัตติทั้งหลายเหล่าอื่น เป็นไปแล้วในกัมม เพราะท่านอาจารย์ไม่ปรารถนาวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น ในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ทานๆ ทินฺโน (ให้แล้วซึ่งทาน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ทินฺโน ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อทุติยาวิภัตติ มีอยู่ในกัมม เมื่อสูตรว่า กตฺตริ กิตฺ ตามไปอยู่ ลงกฺตปัจจัยอันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ตามไปอยู่ ทำอาเทสตปัจจัย เป็นอินฺน ด้วยสูตรว่า ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา ลบอาอักษร อันเป็นสระที่สุดธาตุ และทำอิอักษร (อิ ของอินฺน) เป็นปกติภาพ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รกฺขิโต (รักษาแล้ว) ในอรรถแห่ง รกฺข ปาลเน (รกฺข ธาตุในความหมายว่า “รักษา”) นี้ ลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็น

อนุพันธ์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภุตฺโต (ผู้บริโภคอาหารแล้ว) ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโธ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะด้วยสูตรว่า ภุช ฯเปฯ ทฺวิ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุปาสิโต (บำรุงแล้ว) ในอรรถแห่ง อุปปุพฺพ อาส อุปเวสเน (อาส ธาตุในความหมายว่า “เข้าใกล้, พักอยู่” ลงอุปอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ และลงอิอักษรเป็นอาคม เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในอุทาหรณ์นี้ ในคัมภีร์บางฉบับ ย่อมปรากฏสุตตปาฐะ ด้วยอำนาจแห่งกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต และ กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต ก็แล ในคัมภีร์บางฉบับ ปรากฏด้วยอำนาจแห่งตฺตอักษรเป็นสังโยคว่า ตฺโต

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ว่า ในวิธีแห่งอุทาหรณ์ว่า ทานํ ทินฺโน ลบออักษรของกฺตปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

แม้ในคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์ปทรูปสิทธินั้น ย่อมปรากฏปาฐะว่า ในวิสัยแห่งภาวสาธนะและกัมมสาธนะ กิจฺจปัจจัยทั้งหลายด้วย กฺตปัจจัยด้วย ขปัจจัยด้วย ชื่อว่ากิจฺจกฺตกฺขา (ในกรณีนี้) นักศึกษาต้องไตร่ตรองพิจารณา แล้วจึงเชื่อมติที่ถูกต้องกว่า

๖๒๗:๖๕๒. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยปัจจยวิธานที่ติดกันไม่มีระหว่าง ในสาธนะทั้ง ๓ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยปัจจยวิธานที่ติดกันไม่มีระหว่าง แม้ในสาธนะทั้งปวง จึงกล่าวสูตรว่า **ฆฺยาทีหิ ฯเปฯ โต วา** (ลง มนฺ ปัจจัยหลังธาตุมี ขี เป็นต้น และ อาเทส ม [ของ มนฺ ปัจจัย] เป็น ต ได้บ้าง)

สูตรนี้ ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า กมฺมนิ ฯเปฯ ยํ กฺโต และ ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำรูปคำให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง ตามสมควรแก่อุทาหรณ์ ในสาธนะทั้งหลาย ๓ ด้วยสูตรทั้งหลายว่า กมฺมนิ ฯเปฯ ยํ กฺโต

และ ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต เมื่อมีคำถามว่า ท่านอาจารย์ ต้องทำให้สำเร็จรูปอีกครั้งด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง ในสาธนะทั้งหลาย ๓ เหล่านั้น (และ) ต้องทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง ในสาธนะทั้งหลายเหล่าอื่นหรือ ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า พึงให้นิปผันนบทสำเร็จอีกครั้งหนึ่ง ด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง แม้ในสาธนะทั้งหลายเหล่าอื่น จึงกล่าวสูตรว่า ขฺยาทีหิ ฯเปฯ โต วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่าหลังธาตุทั้งหลายมีขีธาตุเป็นต้น ลงมนฺปัจจัย และอาเทสมอักษร ของมนฺปัจจัย เป็นตอักษร

สูตรนี้มี ๖ บท แสดงด้วยอวธิ วิสยี สัมพันธฏฐีการี สัมปิณฑนะ การิยะ และววัตถิตวิภาสา คำว่า มนฺ หมายความว่า การทำนอักษรเป็นอนุพันธ์ ไว้ภายหลัง เพื่อความเป็นวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ

อุทาหรณ์ว่า เขโม (แดนเกษม) ในอรรถแห่ง ขี ขเย (ขี ธาตุในความหมายว่า “สิ้นไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ขียนฺติ เอตฺถ อุปทฺทวูปสคฺคาทโยติ (อุปัทวะและอุปสรรคเป็นต้น ย่อมสิ้นไป ในธรรมนี้) ลงมนฺปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์เบื้องหลังด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เภโม (สิ่งที่น่ากลัว) ในอรรถแห่ง ภี ภเย (ภี ธาตุในความหมายว่า “กลัว”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โสโม (พระจันทร์) ในอรรถแห่ง สุ อภิสเว (สุ ธาตุในความหมายว่า “เปล่ง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรโม (ขน) ในอรรถแห่ง รุ คติมฺหิ (รุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โหโม (เครื่องบวงสรวง) ธาตุปาฐะว่า หุ ทานาทนพฺยปทาเนสุ (หุ ธาตุในความหมายว่า ให้, บริโภค, บวงสรวง) ในคำว่า โหโม นั้น หุธาตุ มีความหมายว่า ทาเน = ให้, อทเน ภกฺขเน = บริโภค, หพฺยสฺส อคฺคิมฺหิ = ในไฟเพื่อการบวงสรวง คือให้สิ่งของมีเนยใสเป็นต้นแก่ไฟ อันบุคคลพึงบวงสรวง

อุทาหรณ์ว่า วาโม (สิ่งที่สวยงาม) ในอรรถแห่ง วา คติคนฺธเนสุ (วา ธาตุในความหมายว่า “ไป และมีกลิ่น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธูโม (ควัน) ในอรรถแห่ง ธู กมฺปเน (ธู ธาตุในความหมายว่า “หวั่นไหว”) พึงทราบรูปสำเร็จ ทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า เหโม (ทองคำ) ในอรรถแห่ง หิ คติมฺหิ (หิ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โลโม (ขน) ในอรรถแห่ง ลู เฉทเน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เปโม (ความรัก) ในอรรถแห่ง ปี ตปฺปนกนฺตีสุ (ปี ธาตุในความหมายว่า “ชอบใจ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อตฺตา (ตัวตน, ผู้บริโภค) ในอรรถแห่ง อท ภกฺขเน (ผู้บริโภค) นี้ ลงมนฺปัจจัย ลบนอักษรเป็นอนุพันธ์ อาเทสมอักษร เป็นตอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสทอักษร (ที่สุดธาตุ) เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า โต ทสฺส ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๒๘:๖๕๓. สูตรนี้ว่า **สมาทีหิ ถมา** (ลง ถ ปัจจัยและ ม ปัจจัยหลัง สม ธาตุ เป็นต้นได้บ้าง) นัยแห่งการออกมาเหมือนสูตรก่อน

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังสมุธาตุ เป็นต้น ลงถปัจจัยและมปัจจัย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า สมโถ (ผู้สงบ) ในอรรถแห่ง สมุ อุปสเม (สมุ ธาตุในความหมายว่า “สงบ”) นี้ เพราะกฺวจิศัพท์จากสูตรว่า กฺวจิ ธาตู เป็นต้น ตามมา ไม่ต้องลบสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตุสฺสนฺโต ฯเปฯ สฺส ลง ถ ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทมโถ (การฝึก) ในอรรถแห่ง ทมุ ทมเน (ทมุ ธาตุในความหมายว่า “ฝึก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทรโถ (ความเร่าร้อน) ในอรรถแห่ง ทร ทาเห (ทร ธาตุในความหมายว่า “เผา”), ทร วิทารเณ (ทร ธาตุในควาหมายว่า “ทำลาย”) นี้ เมื่อลงถปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า รโถ (รถ) ในอรรถแห่ง รห อุปาทาเน (รห ธาตุในความหมาย

ว่า “ยึดถือ”) นี้ เมื่อลง ถ ปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว ลบหพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ทุโม (ต้นไม้) ในอรรถแห่ง ทุ คติมฺหิ (ทุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”), ทุ วุฑฺฒิมฺหิ (ทุ ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอรรถแห่ง หิ คติมฺหิ (หิ ธาตุในความหมายว่า “ไป”). สิ พนฺธเน (สิ ธาตุในความหมายว่า “ผูก”). ภี ภเย (ภี ธาตุในความหมายว่า “กลัว”). ทา อวขณฺฑเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ตัด”). ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”). ยา คติปาปุเณ (ยา ธาตุในความหมายว่า “ไป และบรรลุถึง”). สา สามตฺเถ (สา ธาตุในความหมายว่า “สามารถ”). ฐา คตินิวตฺติมฺหิ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการไป, ยืน”). ภส ภสฺมีกรเณ (ภส ธาตุในความหมายว่า “กระทำให้เป็นเถ้าถ่าน”) เหล่านี้ ลงถปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จทั้งหลาย

ในอุทาหรณ์ว่า สีมา (เขต, สีมา) นี้ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ กล่าวถึงความเป็นทีฆะ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

ก็ในอุทาหรณ์ว่า ภสฺมา (สิ่งที่ถูกกระทำให้เป็นเถ้าถ่าน, ขี้เถ้า) นี้ อาเทสสิวิภัตติเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สฺยา จ เพราะความเป็นศัพท์กลุ่มสฺยาทิคณะ

๖๒๙:๕๖๙. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำนิปผันนบทให้สำเร็จรูปอีกครั้งหนึ่งด้วยปัจจัยที่ติดกันไม่มีระหว่าง ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำนิปผันนบทให้สำเร็จรูปอีกครั้งหนึ่ง แม้ด้วยการอาเทสติดกันไม่มีระหว่าง จึงกล่าวอาเทสวิธีสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า **คหสฺสุปฏฺฐสฺเส วา** (อาเทสอุปธาของ คห ธาตุเป็น เอ ได้บ้าง)

สูตรนี้ ออกมาจากปัจจยันตรวิธีการกสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า กมฺมนิ ฯเปฯ ยํ กฺโต, ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต, ขฺยาทีหิ ฯเปฯ จ โต วา และ สมาทีหิ ถมา คือ ท่านอาจารย์ย่อมทำให้สำเร็จรูปอีกครั้งหนึ่ง โดยปัจจยันตรวิธี ด้วยปัจจยันตรการกสูตรทั้งหลายมีอาทิว่า กมฺมนิ ฯเปฯ ยํ กฺโต, ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต, ขฺยาทีหิ ฯเปฯ จ โต วา และ สมาทีหิ ถมา เมื่อคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ท่านอาจารย์ต้องให้นิปผันนบทสำเร็จใหม่ด้วยปัจจยันตรวิธีเท่านั้น ไม่ต้องทำด้วยวิธีอื่นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่าต้องให้นิปผันนบทสำเร็จใหม่ แม้ด้วยปัจจยันตรวิธี จึงกล่าวอาเทสวิธีสูตรทั้งหลาย แม้ทั้งปวงมีอาทิว่า คหสฺสุปฏฺฐสฺเส วา

นัยแห่งการออกมานี้ใช้ได้ทั่วไปกับอาเทสวิธีสูตรทั้งหมด อนึ่ง สูตรนี้ว่า คหสฺสุปฏฺฐสฺเสวา ออกมาจากสูตรว่า ปรสมญฺญา ปโยเค เพราะความที่แม้ชื่อของอุปฏฺฐ (อักษรที่อยู่หน้าอักษรตัวสุดหลัง) เป็นวิธีของคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ ด้วยสูตรว่า ปรสมญฺญา ปโยเค

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า การอาเทส อุปฏฺฐ (อักษรตัวแรก) ของธาตุนี้ คือ คหธาตุ เป็น เออักษร ได้บ้าง

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐี การี การิยะ และวิกัปปนะ

อุทาหรณ์ว่า เคหำ (เรือน) ในอรรถแห่ง คห อุปาทาเน (คห ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สญฺญายมนุ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา ทำอาเทสอักษรตัวหน้า จากอักษรตัวหลัง เป็นเออักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ เป็นผลของวาศัพท์

๖๓๐:๖๕๔. สูตรนี้ว่า **มสุสฺส สุสฺส จฺฉรจฺเฉรา** (อาเทส สุ ของ มสุ ธาตุเป็น จฺฉร หรือ จฺเฉร) มีนัยแห่งการออกมาจากสูตร อันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทสสุอักษร ของธาตุนี้ คือ มสุ เป็น จฺฉร และจฺเฉรา

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐี การี และ การิยะ

อุทาหรณ์ว่า มจฺฉโร (ความตระหนี่) หลังจากมสุศัพท์ ลงสิวิภัตติ อาเทสสุอักษร เป็นจฺฉร ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงการอาเทสสุอักษร เป็นจฺเฉรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่างนัยนี้ เป็นอนิปผันนปาฏิปทิกะ (นามศัพท์ที่มิได้สำเร็จมาจากสมาส ตัทธิต หรือกิตก์)

จริงอยู่ ปาฏิปทิกะมี ๒ ประการ คือ

(๑) นิปผันนปาฏิปทิกะ = นิปผันนปาฏิปทิกะ ที่สำเร็จแล้วด้วยปัจจัย เช่น การก (ผู้กระทำ) เป็นต้น

(๒) อนิปผันนปาฏิปทิกะ = อนิปผันนปาฏิปทิกะ เช่น ฆฏ (หม้อ), ปฏ (ผ้า) เป็นต้น)

ในมติแห่งนิปผันนปาฏิปทิกะ มีการประกอบรูปศัพท์ดังต่อไปนี้ :- ในอรรถแห่ง มสุ มจฺเฉเร (มสุ ธาตุในความหมายว่า ตระหนี่) นี้ ไม่ต้องลบสระที่สุดธาตุ ด้วยกฺวจิศัพท์ในสูตรนี้ว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงกฺวิปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทสสุ อันเป็นส่วนของ

มสุธาตุ เป็นจฺฉร จฺเฉร ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๓๑:๖๕๕. สูตรนี้ว่า **อาปุพฺพจรสฺส จ** (อาเทส จร ธาตุที่มี อา อุปสรรคเป็นบทหน้าเป็น จฺฉร, จฺเฉรา และรูปอื่น) ออกมาจากสูตรว่า มีนัยแห่งการออกมาจากสูตรอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทสธาตุนี้ คือ จรธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า เป็นจฺฉริย และจฺเฉร และทำรัสสะอาอักษรที่อาอุปสัค ซึ่งเป็นบทหน้า

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี และสมุจจยะ จฺฉร และ จฺเฉรศัพท์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ย่อมรวบรวมเอาการอาเทสสุอักษรของมสุ เป็นจฺฉริย ด้วยจศัพท์ (ในสูตรนี้)

อุทาหรณ์ว่า อจฺฉริยํ (ความอัศจรรย์) ในอรรถแห่ง จร คติภกฺขเณสุ (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโภค” ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ วนวจนัตถะว่า อาภุโส จริตนฺติ (ความเป็นไปอย่างยิ่ง) เมื่อลงกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ แล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการที่สุดธาตุ ในเพราะกฺวิปัจจัย เมื่อวาศัพท์ ตามมาจากสูตรนี้ว่า คหสฺสุ ฯเปฯ วา ไม่ต้องลบที่สุดธาตุ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ทำอาเทสจรธาตุ เป็นจฺฉร และจฺเฉร และทำรัสสะอาอักษรที่อาอุปสัค ซึ่งเป็นบทหน้า เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ทำอาเทสสุอักษร ของมสุ เป็นจฺฉริย ด้วยจศัพท์ (ในสูตรนี้) ได้รูปว่า มจฺฉริยํ (ความตระหนี่)

๖๓๒:๖๕๖. สูตรนี้ว่า **อลกลสเลหิ ลยา** (ลง ล ปัจจัยและ ย ปัจจัยหลัง อล, กล และ สล ธาตุ) มีนัยแห่งการออกมาเหมือนกับการออกมาของสูตรว่า กมฺมนิ ทุติยายกฺโต

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังอลธาตุ กลธาตุ และสลธาตุทั้งหลาย ย่อมลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ลปัจจัย และยปัจจัย

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า อลฺลํ (สิ่งที่เปียกชื้น) ในอรรถแห่ง อล ปริสมฺปตฺติมฺหิ (อล ธาตุ ในความหมายว่า “สามารถ”) นี้ ลงลปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ ในอรรถแห่ง กล สงฺขฺยาเน (กล ธาตุในความหมายว่า “นับ”), สล-หุล ปท คติมฺหิ (สล ธาตุ, หุล ธาตุ และ ปท ธาตุ ในความหมายว่า “ไป”) นี้ รูปสำเร็จทั้งหลายที่เหลือ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๓๓:๖๕๗. สูตรนี้ว่า **ยาณลาณา** (ลง ยาณ ปัจจัยและ ลาณ ปัจจัยหลัง กล ธาตุ และ สล ธาตุ) มีนัยแห่งการออกมาเหมือนกับที่กล่าวไว้แล้วเทียว

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า หลังจากธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ กลธาตุ และสลธาตุ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ยาณปัจจัย และลาณปัจจัย

สูตรนี้มีบทเดียวแสดงด้วยวิสยี ขยายความว่า หลังกลธาตุ และสลธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ยาณปัจจัย และลาณปัจจัย

ท่านอาจารย์พึงยกขึ้นเฉพาะกลธาตุ และสลธาตุทั้งหลายเท่านั้น ด้วยคำว่า เตหิ นี้ เพราะไม่มีอุทาหรณ์ของอลธาตุ (ในสูตรนี้)

อุทาหรณ์ว่า กลฺยาณํ (ความดี. ความงาม) ในอรรถแห่ง กล สงฺขฺยาเน (กล ธาตุ ในความหมายว่า “นับ”) นี้ ลงยาณปัจจัย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปฏิกลฺลาณํ (สิ่งที่ดีงาม), ปฏิสลฺลาณํ (การหลีกเร้น, ที่หลีกเร้น) มีเพียงการลงลาณปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๓๔:๖๕๘. สูตรนี้ว่า **มถิสฺส ถสฺส โล จ** (อาเทส ถ ของ มถ ธาตุเป็น ล และ ลง ล ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า มีนัยแห่งการออกมาเหมือนกับการออกมาของสูตรว่า คหสฺสุปฏฺฐสฺเส วา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ย่อมมีการอาเทส ถ อักษรของธาตุนี้ คือ มถธาตุ เป็นลอักษร

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวยวาเปกขฉัฏฐี อวยวฉัฏฐีการี การิยะ และสมุจจยะ

อุทาหรณ์ว่า มลฺโล (นักมวยปล้ำ) ในอรรถแห่ง มถ วิโลฬเน (มถ ธาตุในความหมายว่า “กวน”) นี้ เพราะอาศัยสูตรว่า สณฺฌายมนุ ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า สพฺพโต ฯเปฯ วา ทำอาเทสถอักษร เป็นลอักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ ธาเน ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า มลฺลโก (นักมวยปล้ำ) ลงลกปัจจัย ด้วยจศัพท์

๖๓๕:๕๕๙. สูตรนี้ว่า **เปสาติ ฯเปฯ กิจฺจา** (ลงกิจจปัจจัยในอรรถว่า ใช้ให้กระทำ, อนุญาต และบอกเวลาที่มาถึง) ออกมาจากสูตรว่า เต กิจฺจา คือ ท่านอาจารย์ กล่าวถึงกิจฺจสัญญา ของตพฺพปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้ว่า เต กิจฺจา เมื่อมีคำถามว่า กิจฺจปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีในอรรถอะไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า กิจฺจปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีในอรรถว่า เปสัตถะ (อรรถว่าใช้ให้กระทำ) อติสัคคัตถะ (อรรถว่าอนุญาต) และปัตตกาลัตถะ (อรรถว่าบอกเวลาที่มาถึง) จึงกล่าวสูตรว่า เปสาติ ฯเปฯ กิจฺจา

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า กิจฺจปัจจัยทั้งหลาย ย่อมลงในอรรถว่า เปสัตถะ (อรรถว่าใช้ให้กระทำ) อติสัคคัตถะ (อรรถว่าอนุญาต) และปัตตกาลัตถะ (อรรถว่าบอกเวลาที่มาถึง)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี

อนึ่ง ในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า เปสนะ (การใช้ให้กระทำ) หมายถึง การขอร้องผู้ที่ควรใช้ว่า “ท่าน ช่วยทำสิ่งนี้หน่อย”

ที่ชื่อว่า อติสัคคะ (การอนุญาต) หมายถึง การแนะนำแก่บุคคลผู้ถามว่า “ข้าพเจ้าควรทำสิ่งนี้อย่างไร” หรือ การแนะนำด้วยวิธีการแสดงข้อปฏิบัติดังนี้ว่า “ภิกษุผู้ซึ่งเป็นอุปสัมบัน ไม่ควรจงใจ ฆ่าสัตว์”

ที่ชื่อว่า ปัตตกาละ หมายถึง การบอกเวลาในการทำกิจทั้งปวง

ลำดับแรก การลงกิจฺจปัจจัยในอรรถว่า ใช้ให้กระทำ เช่น ในความหมายว่า กริยตุ ภวตา กมฺมํ (การงานอันท่านจงกระทำ) ตั้งตพฺพปัจจัยเป็นต้น ชื่อ กิจฺจปัจจัย ด้วยสูตรว่า เต กิจฺจา ลงตพฺพปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ ตมฺหิ ตามไปอยู่ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นต ด้วยสูตรว่า ตุตุนตพฺเพสุ วา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรณียํ (กิจ อันท่าน พึงกระทำ) หลังกรธาตุ ลงอนียปัจจัย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทสนอักษร เบื้องหลังรอักษร เป็นณอักษร ด้วยสูตรว่า รหาทิโต ณ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอรรถว่า อนุญฺาต ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ในความหมายว่า ภุญฺชิยตุ ภวตา (อาหารนี้อันท่านบริโภคได้) ลงตพฺพปัจจัย ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ จ ตามไปอยู่ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในการบอกเวลา อุทาหรณ์ว่า อชฺฌยิตพฺพํ (สิ่งที่ควรสวด, [ถึงเวลาที่] ท่านพึงสาธยาย) ในอรรถแห่ง อธิปุพฺพ อิ อชฺฌายเน (อิ ธาตุในความหมายว่า “สาธยาย” ลงอธิ อุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในความหมายว่า อธียตุ ภวตา ([เวลานี้]ที่ท่านจงสาธยาย) ลงตพฺพปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร เมื่อสูตรว่า อสฺ ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิ อิอักษร (อิ เป็น เอ) ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร ตามไปอยู่ ทำอาเทสเออักษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย ทำอาเทสอธิศัพท์เป็นอชฺฌ ด้วยสูตรว่า อชฺโฌ อธิ ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อชฺฌนียํ (สิ่งที่ควรสวด, [ถึงเวลาที่] ท่านพึงสาธยาย) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงอนียปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๓๖:๖๕๙. สูตรนี้ว่า **อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จ** (เมื่ออรรถว่า แน่นอน และติดหนี้ปรากฏอยู่ ให้ลง ณี ปัจจัยและกิจจปัจจัย) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า ตสฺสีลา ฯเปฯ วี จ และ เปสาติ ฯเปฯ กิจฺจา คือ ท่านอาจารย์ ลงณีปัจจัย ในอรรถแห่งตสฺสีลเป็นต้น ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ปิยปสฺสี ด้วยสูตรว่า ตสฺสีลา ฯเปฯ วี จ และ ย่อมลงกิจฺจปัจจัยทั้งหลาย ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า อุปสมฺปาเทตพฺพํ ด้วยสูตรว่า เปสาติ ฯเปฯ กิจฺจา เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีกิตฺปัจจัย และกิจฺจปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า การี, หารี, ทายี, ธารี, ธารยิตพฺพํ และ การิยํ พึงสำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลาย อันมีกิตฺปัจจัย และกิจฺจปัจจัยเป็นที่สุด มีอาทิว่า การี ฯเปฯ ธารยิตพฺพํ และ การิยํ ย่อมสำเร็จได้ เพราะลงณีปัจจัย กล่าวคือ

กิตปัจจัย และลงกิจฺจปัจจัย ใน อวสฺสตฺถ (อรรถว่าแน่นอน) และ อวมิณตฺถ (อรรถว่าเป็นหนี้) จึงกล่าวสูตรว่า อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลงณีปัจจัย และกิจฺจปัจจัย ใน อวสฺสตฺถ (อรรถว่าแน่นอน) และ อวมิณตฺถ (อรรถว่าเป็นหนี้)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ วิสยี และอนุกัฑฒนะ

อุทาหรณ์ว่า การี (ผู้กระทำอย่างแน่นอน) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในความหมายว่า อวสฺสํ เม กมฺมํ กตฺตุ ยุตฺโต (ท่านเป็นบุคคลผู้เหมาะแก่การทำงานของข้าพเจ้าอย่างแน่นอน) เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงณีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ตั้งณีปัจจัย ชื่อการิตะ เมื่อลณอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ตั้งเป็นนาม เพราะความเป็นศัพท์ที่มีกิตปัจจัยเป็นที่สุด เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทายี (ท่านต้องใช้หนี้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ในความหมายว่า อย่างแน่นอน ลงณีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว เมื่อสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ กรเณสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทสสระที่สุดธาตุเป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาการนฺตานมาโย แล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธารี (ท่านติดหนี้เรา) ในอรรถแห่ง ธร ธรเณ (ธร ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ เมื่อลงณีปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กตฺตพฺพํ และ ทาตพฺพํ มีนัยแห่งคำที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า ธารยิตพฺพํ (ท่านติดหนี้เรา) ในอรรถแห่ง ธร ธรเณ (ธร ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ เพราะอาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลงตพฺพปัจจัยในความหมายว่าแน่นอน ด้วยสูตรนี้ ลงยปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาวกมฺเมสุ โย ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร เมื่อสูตรว่า อสฺโยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์นอกนี้ อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเทียว

อุทาหรณ์ว่า การิยํ (ท่าน ต้องทำวัตรอย่างแน่นอน) ลงณฺยปัจจัย เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำ วุทธิแล้ว ลงอิอักษรเป็นอาคม โดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้น

นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เกยฺยํ (ท่านต้องซื้อผ้า) ในอรรถแห่ง กี ทพฺพวินิมเย (กี ธาตุในความหมายว่า “แลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของ, ซื้อขาย”) นี้ เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำยอักษรเป็นอสทิสพยัญชนะเทฺวภาวะแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๓๗: -. สูตรนี้ว่า **อรหสกฺกาทีหิ ตุ** (ในที่ประกอบด้วย อรห และ สกฺก เป็นต้น ลง ตุ ปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง) ออกมาจากสูตรว่า อรหสกฺกาทีสุ จ คือ ท่านอาจารย์ลง ตุปัจจัย ในเมื่อประกอบอรรถว่า อรห (สมควร) สกฺก (สามารถ) ภพฺพ (เหมาะควร) อนุจฺฉวิก (เหมาะสม) และ อนุรูป (ตามควร) ด้วยสูตรว่า อรหสกฺกาทีสุ จ เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำด้วยวิธีนั้น ไม่ต้องทำรูปสำเร็จอีกครั้งด้วยวิธีอื่นหรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จพึงทำอีกครั้ง แม้ด้วยวิธีอื่น จึงกล่าวสูตรว่า อรห ฯเปฯ ตุ เหมือนเมื่ออุทาหรณ์ แม้สำเร็จแล้ว ด้วยสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ ก็ยังให้สำเร็จรูปใหม่อีกครั้งด้วยสูตรว่า วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปฺปชฺชนฺเต

อุทาหรณ์ว่า วตฺตุ (ท่าน เป็นผู้สมควรเพื่อกล่าว) ในอรรถแห่ง วท วิยตฺติยํ วาจายํ (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ลงตุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสทอักษรเป็นตอักษร ด้วยจศัพท์ในสูตรว่า โท ธสฺส จ หรือด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กตฺตุ (สามารถกระทำ) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตุปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า นมกราน ฯเปฯ ตมฺหิ, กรสฺส จ ฯเปฯ สฺมึ เมื่อทำอาเทส พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า ตุตุน ฯเปฯ สุ วา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า หนฺตุ (ท่าน สามารถเพื่อฆ่า) ในอรรถแห่ง หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัยแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ, ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ, ชนาทีนมา ติมฺหิ จ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมขนหนรมาทีนมนฺโต เพราะอาศัยสูตรว่า ตเว ฯเปฯ กา เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า คมขนหนาทีนำ ตุตพฺพาทีสุ น แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เชตุ (ท่าน สามารถเพื่อชนะ) ในอรรถแห่ง ชิ ชเย (ชิ ธาตุในความหมายว่า “ชนะ”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัยด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต ตามไปอยู่ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนิตุ (ท่าน ควรเพื่อปรากฏ) ในอรรถแห่ง ชนี ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ” นี้ เมื่อลงตุปัจจัยแล้ว ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ กาโร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภวิตุ (ท่าน ควรเพื่อเป็นอยู่) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทาตุ (ท่าน ควรเพื่อให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ เมื่อลงตุปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า คนฺตุ (ท่าน ควรเพื่อไป) ในอรรถแห่ง คมุ สปฺป คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ เมื่อจะดำเนินการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า คมขนหนรมาทีนมนฺโต เพราะอาศัยสูตรว่า ตเวตุนาทีสุ กา ทำอาเทสมอักษรพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า คมขน ฯเปฯ ทีสุ น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๓๘:๖๖๘. สูตรนี้ว่า **วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปฺปชฺชนฺติ** (ศัพท์ว่า ปพฺพชฺชา เป็นต้นย่อมสำเร็จด้วย วช ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺฐา ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ คือ ท่านอาจารย์ วิธีสำเร็จรูป ของธาตุทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จรูปตามที่กล่าวแล้วในกิพพิธานกัป ด้วยสูตรว่า ปจฺจยา ฯเปฯ สิชฺฌนฺติ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น วิธีที่ให้สำเร็จใหม่อีกครั้งแห่งศัพท์มีปพฺพชฺชาเป็นต้นทั้งหลายที่ยังไม่สำเร็จ นักศึกษาต้องทำอย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า ศัพท์มีปพฺพชฺชาเป็นต้นทั้งหลาย ที่ยังไม่สำเร็จย่อมสำเร็จได้ พร้อมธาตุอุปสัคและปัจจัยทั้งหลาย จึงกล่าวสูตรว่า วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปฺปชฺชนฺเต

สูตรนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อให้รู้ว่า ศัพท์ทั้งหลายมีปพฺพชฺชาศัพท์เป็นต้น พร้อมธาตุอุปสัคและปัจจัยทั้งหลายมีวชธาตุเป็นต้น ย่อมสำเร็จได้

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การี และการิยะ ขยายความว่า อาทิศัพท์ เป็นปการัตถะ อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่าใด ยังไม่สำเร็จด้วยวิธีทั้งหลายมีปัจจยวิธีเป็นต้น อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้ด้วยสูตรนี้นั่นเทียว

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปพฺพชฺชา (การถึงก่อน, การออกบวช) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปพฺพชฺชา ในอรรถแห่ง ปปุพฺพ วช คติมฺหิ (วช ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลง ป อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สรณาคมนโต ปฐมเมว วชิตพฺพนฺติ (อันกุลบุตร พึงเข้าถึงก่อนนั่นเทียว โดยการถึงสรณคมน์) เมื่อสูตรว่า ภาว ฯเปฯ นียา ตามไปอยู่ เมื่อลงณฺยปัจจัยด้วยสูตรว่า โณฺย จ ตั้งณฺยปัจจัยเหมือนการิตปัจจัย เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ทำวอักษรเป็นเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน อาเทสวฺอักษรเป็นพฺพอักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ ทำอาเทสชอักษรที่อยู่หน้า ย (ณฺย) อันเป็นปัจจัย เป็นชอักษร และทำชอักษรเป็นเทฺวภาวะ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ย่อมมีรูปสำเร็จว่า ปพฺพชฺชำ

แม้เมื่อมีรูปสำเร็จอย่างนี้แล้ว ท่านอาจารย์ ปฏิเสธวิธีสร้างรูปคำนั้นด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ท่านกล่าววิธีสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รูปสำเร็จนั้น สำเร็จใหม่อีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร จึงทำอาเทสปวชศัพท์พร้อมอุปสัค เป็น ปพฺพชฺชา ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต ฯเปฯ โย ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ด้วยความประสงค์ (เจตนาของสูตร) นี้เท่านั้น ในคัมภีร์นยาสะ ท่านจึงกล่าวว่า เมื่อกำลังจะดำเนินการสำเร็จรูปว่า ปพฺพชฺชา เพราะทำอาเทส ฯลฯ เป็นพฺพ .... ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ ทำให้สำเร็จรูปว่า ปพฺพชฺชา ด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า เอชฺชา (ความหวั่นไหว) ในอรรถแห่ง อิช กมฺมปเน (อิช ธาตุในความหมายว่า “สั่นไหว”) นี้ ลงณฺยปัจจัย ในภาวสาธนะ เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทสชฺยอักษร เป็นชอักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ท่านปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่ท่านกล่าววิธีสูตรนี้ไว้ เพื่อให้รูปสำเร็จนั้น สำเร็จใหม่อีกครั้ง ทำอาเทสอิชฺยศัพท์ เป็นเอชฺช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอา ปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมชฺชา (การประชุมกัน) ในอรรถแห่ง สปุพฺพ อช คติมฺหิ (อช ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลง สํ อุปสรรคเป็นบทหน้า) หรือ สปุพฺพ อณฺชุ พฺยตฺติคตีสุ (อณฺชุ ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ และไป” ลง สํ อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงณฺยปัจจัย ในภาวสาธนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการสำเร็จรูปว่า สมชฺชา โดยนัยที่กล่าวแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ทำอาเทสอชฺยศัพท์ หรือ อณฺชฺยศัพท์

เป็นอชฺช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น ทำอาเทสนิคคหิต เป็นมอักษร ด้วยสูตรว่า มทา สเร เมื่อลงอาปัจจัย และลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิสชฺชา (การนั่ง) ในอรรถแห่ง นิปุพฺพ สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ซ่าน และที่สุดของการไป” ลง นิ อุปสรรคเป็นบทหน้า) ในวจนัตถะว่า นิสีทนํ (การนั่ง) เมื่อลงณฺยปัจจัยแล้ว ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทสฺยอักษร เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตํ ต ฯเปฯ รตฺตํ และทำชอักษรเป็นเทฺวภาวะ แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสนิสทฺยศัพท์ เป็นนิสชฺช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัย และลง อา ปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิชฺชา (ความรู้) ในอรรถแห่ง วิท ฌาเณ (วิท ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ ลงณฺยปัจจัยแล้ว เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทสทฺยอักษร เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตํ ต ฯเปฯ รตฺตํ และทำชอักษรเป็นเทฺวภาวะ แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสวิทฺยศัพท์ เป็นวิชฺช ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิสชฺชา (การสละออก) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ สช วิสคฺเค (สช ธาตุในความหมายว่า “สละ”) หรือ สนฺช สงฺเค (สนฺช ธาตุในความหมายว่า “ติดข้อง”) นี้ เมื่อลงณฺยปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทสชฺยอักษร เป็นชอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว แม้เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ทำอาเทสสชฺยศัพท์ เป็นสชฺชอักษร เป็นต้น ด้วยสูตรนี้เท่านั้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปชฺชา (การนอน) ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า วชฺฌา (การฆ่า) ในอรรถแห่ง หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ ลงณฺยปัจจัย ในภาวสาธนะ เมื่อสูตรว่า หนสฺส ฆาโต ตามไปอยู่ ทำอาเทสหนธาตุ เป็นวธ ด้วยสูตรว่า วโธ วา สพฺพตฺถ เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทสฺยอักษร เป็นฌอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว แม้เมื่อสำเร็จเป็น วชฺฌา แล้ว ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้

โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสธฺยอักษร เป็นชฺฌอักษรเป็นต้นด้วยสูตรนี้เท่านั้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ อุทาหรณ์ว่า อิจฺฉา (ความปรารถนา) ในอรรถแห่ง อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ (อิสุ ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่”) นี้ ในวจนัตถะว่า เอสนํ (ความต้องการ) เมื่อลงณฺยปัจจัย ทำอาเทสสฺยอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุกับยอักษรของณฺยปัจจัย เป็นจฺฉอักษร ด้วยสูตรสูตรว่า อิสุ ฯเปฯ จฺโฉ วา แม้เมื่อสำเร็จรูปเป็น อิจฺฉา ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺยอักษร เป็นจฺฉ ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรว่า อิตฺถิ ฯเปฯ โย แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า อติจฺฉา (ปรารถนามาก) มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สชฺชา (การจัดแจง) ในอรรถแห่ง สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ (สท ธาตุในความหมายว่า “แผ่ซ่าน และที่สุดของการไป”) ในวจนัตถะว่า วิสรณํ (การจัดแจง) เมื่อลงณฺยปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ นำทอักษรประเข้ากับยอักษร(ทฺย) ทำอาเทสทฺยอักษร เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า ยว ฯเปฯ ชการตฺตํ ทำชสทิสเทฺวภาวะ เมื่อสำเร็จรูปว่า สชฺชา ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสทฺยอักษร เป็นชอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวถึงการอาเทสสทธาตุ พร้อมด้วยปัจจัย เป็นสชฺช

อุทาหรณ์ว่า อภิจฺฉา (ความต้องการมาก) ในอรรถแห่ง อภิปุพฺพ อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ (อิสุ ธาตุในความหมายว่า “ปรารถนา และรักใคร่” ลงอภิอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงณฺยปัจจัย ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ นำสอักษรมาประกอบกับยอักษร (สฺย) ทำอาเทสสฺยอักษร เป็นจฺฉอักษร ด้วยการศัพท์ เมื่อสำเร็จรูปว่า อิจฺฉา ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสสฺยอักษร เป็นจฺฉอักษรเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ส่วนในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสอิสุธาตุกับณฺยปัจจัย เป็นอิจฺฉา

อุทาหรณ์ว่า เสยฺโย (การนอน) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ธาตุในความหมายว่า “นอน”) นี้ เมื่อลงณฺยปัจจัย ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ทำเทฺวภาวะยอักษรหน้ายปัจจัย เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นี้ต้องลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้เท่านั้น แต่ว่า ในอุทาหรณ์ทั้งหลายก่อนหน้านี้ ลงณฺยปัจจัยในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ด้วยสูตรว่า โณฺย จ

อุทาหรณ์ว่า สทฺธา (ความเชื่อ) ในอรรถแห่ง สทฺปุพฺพ ธา ธารเณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้” ลงสอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สมฺมา จิตฺตํ นิเธติ

เอตายาติ (บุคคลย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบด้วยธรรมชาตินี้) ลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิย ฯเปฯ โว วา ทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ เมื่อสำเร็จรูปว่า สนฺธา ทำอาเทสนอักษร เป็นทอักษร ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจแห่งกฺวิปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า จริยา (ความประพฤติ) ในอรรถแห่ง จร จรเณ (จร ธาตุในความหมายว่า “ประพฤติ”) หรือ จร คติภกฺขเนสุ (จร ธาตุในความหมายว่า ไป และบริโภค) นี้ ในวจนัตถะว่า จรณํ (ความประพฤติ) เมื่อลงณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณฺย จ เมื่อลงอิอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการทำวุทธิ ปฏิเสธด้วยสูตรนี้ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า กิริยํ แม้นี้ ก็นัยนี้นั่นเอง

อุทาหรณ์ว่า รุจฺฉา (การเสียดแทง, ความเจ็บป่วย) ในอรรถแห่ง รุช โรเค (รุช ธาตุในความหมายว่า “เสียดแทง”) นี้ ลงฉปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทสชอักษร พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ เยสุ จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจฺฉา (การไป) ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปทนํ (การไป) เมื่อลงณฺยปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อกำลังจะดำเนินการอาเทสทฺยอักษร เป็นชอักษร ปฏิเสธการสร้างรูปสำเร็จนั้น ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสทฺยอักษร เป็นฉอักษร ด้วยสูตรนี้เท่านั้น ทำจอักษรเป็นอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ ปฐมา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวถึงการอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุพร้อมปัจจัย เป็นจฺฉ

อุทาหรณ์ว่า ริจฺฉา (ความสิ้นไป) ในอรรถแห่ง ริจ ปคฺฆรเณ (ริจ ธาตุในความหมายว่า “ไหลออก”) ในวจนัตถะว่า ริจนํ (การหมดไป) ลงฉปัจจัย ด้วยสูตรนี้ นำจอักษรเข้าประกอบกับฉอักษร เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้น พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จิกิจฺฉา (การเยียวยา) ในอรรถแห่ง กิต โรคาปนยเน (กิต ธาตุในความหมายว่า รักษาโรค) นี้ ในวจนัตถะว่า ติกิจฺฉนํ (การรักษา) ลงฉปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะอักษรต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิ ฯเปฯ โว ตั้งอักษรเทฺวภาวะนั้น ชื่ออัพภาส เพราะอาศัยการตั้งชื่ออัพภาสนั้นนั่นเอง ทำอาเทสกวรรค เป็นจวรรค ด้วยสูตรว่า กวคฺคสฺส จวคฺโค ทำอาเทสตอักษร พยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุจฺฉา (การคู้) ในอรรถแห่ง กุจ สงฺโกจเน (กุจ ธาตุในความหมายว่า “คู้เข้า”) นี้ ในวจนัตถะว่า สงฺโกจนํ (การหด) ลงฉปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มจฺฉา (ความมัวเมา) ในอรรถแห่ง มท อุมฺมาเท (มท ธาตุในความหมายว่า “มึนเมา”) ลงฉปัจจัยด้วยสูตรนี้ ในเพราะฉปัจจัยหนปลาย เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษรเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลจฺฉา (การได้รับ) ในอรรถแห่ง ลภ ลาเภ (ลภ ธาตุในความหมายว่า “ได้รับ”) นี้ ลงฉปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชนนฺตสฺส ฯเปฯ เยสุ จ ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า รจฺฉา (ถนน) ในอรรถแห่ง รท วิเลขเน (รท ธาตุในความหมายว่า “ขีดเขียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ติรจฺฉา (การไปในแนวนอน, สัตว์ดิรัจฉาน) ในอรรถแห่ง ตร อโธคติมฺหิ (ตร ธาตุในความหมายว่า “ไปแนวขวาง) ลงฉปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ ปาฐะแม้ว่า ติรจฺฉานา ก็มี ในปาฐะนั้น ลงอานปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า อชฺชา (การหยุด) ในอรรถแห่ง อช คติภกฺขเน (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโภค”) หรือ อช วยคติมฺหิ (อช ธาตุในความหมายว่า “ผ่านวัย”) หรือ อช วิสรเณ (อช ธาตุในความหมายว่า “แผ่ซ่าน”) นี้ เมื่อลงฉปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ติติกฺขา (ความอดทน) ในอรรถแห่ง ติช เตชเน (ติช ธาตุในความหมายว่า “อดทน”) หรือ ติช นิสานพนฺธเนสุ (ติช ธาตุใช้ในความหมายว่า “ลับทำให้คม และผูกมัด”) นี้ ในวจนัตถะว่า เตชนํ (ความอดกลั้น) ลงขปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำเทฺวภาวะอักษรต้นธาตุ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า โก เข จ เมื่อลงอาปัจจัย และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สาคจฺฉา (การเดินทางร่วมกัน) ในอรรถแห่ง สอาปุพฺพ คมุ-สปฺป คติมฺหิ (คมุ สปฺป ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงสํและอาอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า สมาคมนํ (การไปพร้อมกัน) ลงฉปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลบนิคคหิต ด้วยสูตรว่า กฺวจิ โลปํ ลบสรหน้า ด้วยสูตรว่า สรา ฯเปฯ โลปํ เมื่อลงอาปัจจัยเป็นต้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โทภจฺฉา (ผู้ที่เวียนกลับ) ในอรรถแห่ง ทุปุพฺพ ภมุ อนวฏฺฐาเน (ภมุ ธาตุในความหมายว่า “หมุนไป” ลงทุอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า ทุฏฺฐุ ภกฺขนํ (การหมุนไปไม่ดี) ลงฉปัจจัย เมื่อทำอาเทสสระที่สุดแห่งทุอุปสัค เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทุรุจฺฉา (ความเกรี้ยวกราดที่ชั่วช้า) ในอรรถแห่ง ทุปุพฺพ รุส โรสเน (รุส ธาตุในความหมายว่า “ความโกรธ” ลงทุอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงฉปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุจฺฉา (การถาม) ในอรรถแห่ง ปุจฺฉ ปุจฺฉเน (ปุจฺฉ ธาตุในความหมายว่า “ถาม”) นี้ ลง ฉปัจจัย เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มุจฺฉา (ความหลง) ในอรรถแห่ง มุห เวจิตฺเต (มุห ธาตุในความหมายว่า “หลงลืม”) หรือ มุห มุญฺฉายํ (การหลงลืม) นี้ ในวจนัตถะว่า มุยฺหนนํ (การหลงลืม) เมื่อลงฉปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วจฺฉา (การอยู่) ในอรรถแห่ง วส นิวาเส (วส ธาตุในความหมายว่า “อาศัย”) หรือ วส อจฺฉาทเน (วส ธาตุเป็นไปในความหมายว่า “ปกปิด”) นี้ เมื่อลงฉปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กจฺฉา (สายรัดเอว) ในอรรถแห่ง กจ ทิตฺติมฺหิ (กจ ธาตุในความหมายว่า “ส่องแสง”) นี้ เมื่อลงฉปัจจัย ลงอาปัจจัย และลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สากจฺฉา (การสนทนา) ในอรรถแห่ง สหปุพฺพ กถ กถเน (กถ ธาตุในความหมายว่า “พูด” ลง สํ อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ลงฉปัจจัย อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ ทำอาเทสสหศัพท์ เป็นสา ด้วยสูตรนี้เท่านั้น

อุทาหรณ์ว่า ตุจฺฉา (การเสียดแทง) ในอรรถแห่ง ตุท พฺยถเน (ตุท ธาตุในความหมายว่า “ทิ่มแทง”) นี้ ลงฉปัจจัย เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วิจฺฉา (การเข้าไป) ในอรรถแห่ง วิส ปเวสเน (วิส ธาตุในความหมายว่า “เข้าไป”) นี้ ลงฉปัจจัย เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ปิจฺฉิลฺลา (การบด) ในอรรถแห่ง ปิส สญฺจุณฺณเน (ปิส ธาตุในความหมายว่า “บด, ทำลาย”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปิสนํ (การป่น) ลงฉิลฺลปัจจัย เมื่อทำอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นจอักษร ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า มจฺจุ (ความตาย) ในอรรถแห่ง มุส ปาณจาเค (มุส ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต, ตาย”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปาณํ จชตีติ (ย่อมสละชีวิต) ลงตฺยุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ อาเทสอุอักษร อันเป็นส่วนของมอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสตอักษรที่มียอักษรอยู่หลัง เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยว ฯเปฯ การตฺตํ ทำจอักษรเป็นสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ ธาเน เมื่อลงสิวิภัตติ และลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในปาฐะว่า มฏฺฏุ มีเพียงการทำอาเทสจฺจอักษร เป็นฏฺฏอักษร ด้วยการแบ่งสูตรว่า ฏฺโฏ จฺจสฺส เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สจฺจํ (ความจริง) ในอรรถแห่ง สต สาตจฺเจ (สต ธาตุในความหมายว่า “ต่อเนื่อง”) นี้ เมื่อลงตฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทสตฺอักษรอันมียอยู่หลัง เป็นจอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำเทฺวภาวะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นอํ ด้วยสูตรว่า สึ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อุทฺธจฺจํ (ความฟุ้งซ่าน) ในอรรถแห่ง อุปุพฺพ ธู กมฺปเน (ธู ธาตุในความหมายว่า “หวั่นไหว” ลงอุอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงตฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว ทำอาเทสอูอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรนี้เท่านั้น เมื่อทำทอักษรเป็นอสทิสเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ มา ทำอาเทสตอักษรที่มียอักษรอยู่หลัง เป็นจอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำจอักษรเป็นเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปร ฯเปฯ เน เมื่อลงสิวิภัตติ และเมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นอํ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นจฺจํ (การฟ้อนรำ) ในอรรถแห่ง นต นติมฺหิ (นต ธาตุในความหมายว่า “ร่ายรำ”), นต คตฺตวินาเม (นต ธาตุในความหมายว่า “น้อมกาย”) นี้ ลงตฺยปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสตอักษรที่มียอักษรอยู่หลัง เป็นจอักษร โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำจอักษรเป็นเทฺวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า นิจฺจํ (ความเที่ยงแท้แน่นอน) ในอรรถแห่ง นิติ นิจฺเจ (นิติ ธาตุในความหมายว่า “เที่ยงแท้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตจฺฉ (ความจริง) ในอรรถแห่ง ตถ สาตจฺเฉ (ตถ ธาตุในความหมายว่า “แท้จริง”) นี้ เมื่อลงฉปัจจัยเป็นต้น ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในคัมภีร์นยาสะ อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุกฺกุจฺวิภจฺฉา ท่านกล่าวว่า เป็นผลของอาทิศัพท์ บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุกฺกุจฺจํ (ความฟุ้งซ่าน) ใน

อรรถแห่ง กุปุพฺพ กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีกุเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า กุจฺฉิตํ ตํ กตํ (การกระทำที่น่ารังเกียจ) นี้ เมื่อลงณฺยปัจจัย ด้วยอาทิศัพท์ (ในสูตรนี้) ทำอาเทสกุอักษร พร้อมปัจจัย เป็นกุกฺกุจฺจแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วิภจฺฉา (การจำแนก) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ภช เสวายํ (ภช ธาตุในความหมายว่า “ส้องเสพ” ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า) เมื่อลงฉปัจจัย ด้วยอาทิศัพท์ เมื่อทำอาเทสภชธาตุพร้อมปัจจัย เป็นภจฺฉ ลงอาปัจจัย ลบสิวิภัตติ

ก็ด้วยสูตรนี้ บางอุทาหรณ์ นักศึกษาพึงทำด้วยอาเทสวิธี บางอุทาหรณ์พึงทำด้วยโลปวิธี บางอุทาหรณ์ พึงทำด้วยอาคมวิธี บางอุทาหรณ์พึงทำด้วยการปฏิเสธ บางอุทาหรณ์พึงทำด้วยอำนาจแห่งลิงค์

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่า ศัพท์มี ปพฺพชฺชา เป็นต้น ย่อมสำเร็จด้วยธาตุว่า วช เป็นต้นอย่างนี้ ด้วยวิธีทั้งหลายมีการลงปัจจัย, การอาเทศ, การลบ, การลงอาคม, การห้าม, การเปลี่ยนลิงค์ เป็นต้น ตามสมควรแก่อุทาหรณ์

๖๓๙:๕๘๕. สูตรนี้ว่า **กฺวิ โลโป จ** (ให้ลบ กฺวิ ปัจจัย) ออกมาจากสูตรว่า กฺวิ จ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมลงกฺวิปัจจัยหลังธาตุทั้งปวง ในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรนี้ว่า กฺวิ จ เมื่อมีคำถามว่า ต้องทำวิธีแห่งกฺวิปัจจัยนั้น หรือ ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า พึงทำโลกวิธี แห่งกฺวิปัจจัยนั้น ที่แสดงความหมายว่ากัตตุสาธนะเป็นต้น และพึงทำรูปสำเร็จได้ตามสมควร จึงกล่าวสูตรว่า กฺวิ โลโป จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ลบกฺวิปัจจัย และให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสเป็นต้น ในอุทาหรณ์ทั้งหลายได้บ้าง

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยการี การิยะ และอนุกัฑฒนะ (แต่) ในคัมภีร์นยาสะท่านกล่าวว่า มี ๒ บท

อุทาหรณ์ว่า วิภู (ผู้ปกครอง) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น” ลงวิอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงกฺวิปัจจัยแล้ว ลบกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลงสิวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายอีก ๒ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สนฺธู (ผู้สั่นไหว) ในอรรถแห่ง สปุพฺพ ธู กมฺปเน (ธู ธาตุในความหมายว่า “หวั่นไหว” ลงสอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ทำความเป็นรัสสะ และทำอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะ ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วิภา (รัศมี) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ภา ทิตฺติมฺหิ (ภา ธาตุในความหมายว่า “รุ่งเรือง” ลงวิอุปสัค เป็นบทหน้า) พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายอีก ๔ อุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงอุปสัคเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สภา (ที่ประชุม) ภาธาตุ มีสหศัพท์ เป็นบทใกล้ ในวจนัตถะว่า สห ภาสนฺติ เอตฺถาติ (คนทั้งหลาย ย่อมรวมกันในสถานที่นี้) ลงกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตฺวนฺต ฯเปฯ มฺหิ อาเทสสหศัพท์ เป็นส ย่อมสำเร็จรูป ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลบสิวิภัตติ เมื่อท่านอาจารย์ ควรจะกล่าวว่า สหภา ท่านก็กล่าวไว้อย่างนี้ เมื่อใดทำวิเคราะห์ศัพท์ว่า สมาคตา ภาสนฺติ เอตฺถาติปิ สภา (คนทั้งหลายมาพร้อมกันแล้ว ย่อมพูด ในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ที่นี้ ชื่อว่า สภา) เมื่อนั้น ท่านกล่าวแล้วด้วยอุปสัค คือ สํ

อุทาหรณ์ว่า ภุชโค (ผู้ไปด้วยขนด, งู) ในอรรถแห่ง ภุชสทฺทูปปท คมุ คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีภุชศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า เชน กุฏิเลน คจฺฉตีติ (สัตว์ใดไปคด) ลงกฺวิปัจจัย เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ทำวุทธิ และลบกฺวิปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตุรงฺโค (สัตว์ไปเร็ว, ม้า) ในอรรถแห่ง ตุรสทฺทูปปท คมุ คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป” มีตุรศัพท์เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า ตุริตตุริโต คจฺฉตีติ (สัตว์ใด ย่อมไปเร็ว) เมื่อลงกฺวิปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และลบกฺวิปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สงฺโข (ผู้ขุด, หอยสังข์) ในอรรถแห่ง สปุพฺพ ขนุ อวทารเณ (ขนุ ธาตุในความหมายว่า “ขุด” ลง สํ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิโย (การงดเว้น) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ยมุ อุปยเม (ยมุ ธาตุในความหมายว่า “งดเว้น” ลงวิอุปสัคเป็นหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า วิยมตีติ (ย่อมงดเว้น) เมื่อลงกฺวิปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุโม (ผู้รู้ดี) ในอรรถแห่ง สุปุพฺพ มน ญาเณ (มน ธาตุในความหมายว่า “รู้” ลง สุ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปริโต (ผู้แผ่ไปโดยรอบ) ในอรรถแห่ง ปริปุพฺพ ตนุ วิตฺถาเร (ตนุ ธาตุ ในความหมายว่า “แผ่ออก” ลง ปริ อุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๔๐: -. สูตรนี้ว่า **สจชานำ กคา ณานุพนฺเธ** (ในเพราะณอนุพันธ์ หนปลาย อาเทส จ และ ช [ซึ่งเป็นพยัญชนะที่สุดของธาตุ]เป็น ก หรือ ค) ออกมาจากสูตรว่า กคา จ ชานำ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสจอักษรหรือชอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นกอักษร หรือคอักษร ในเพราะปัจจัยที่มีณอนุพันธ์หนปลาย ด้วยสูตรว่า กคา จชานำ ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า โอโก เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การทำรูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้น ให้สำเร็จอีกครั้งด้วยอุณาทิสูตร พึงทำได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า การทำรูปสำเร็จทั้งหลายเหล่านั้นให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสจอักษรหรือชอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดแห่งธาตุทั้งหลาย เป็นกอักษร หรือคอักษร ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพันธ์ หนปลาย จึงกล่าวสูตรว่า สจชานำ กคา ณานุพนฺเธ

จริงอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า ปพฺพชฺชา นี้ หลังวชธาตุ ที่ลงปอุปสัค เป็นบทหน้า ลงณฺยปัจจัย ลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิ ทำอาเทส ย อักษรเป็น ช อักษร ด้วย จ ศัพท์ ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ ทำเทฺวภาวะ ทำอาเทส วฺว เป็น พฺพ เมื่อสำเร็จรูปแล้ว ท่านอาจารย์ทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสอุปสัคพร้อมกับธาตุ เป็นปพฺพชฺช ด้วยอุณาทิสูตร เมื่อเป็นอย่างนั้น แม้ในสูตรนี้ นักศึกษาพึงทำอาเทสธาตุทั้งหลาย พร้อม จหรือช เป็นก หรือ ค จริงอยู่ เมื่อท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ ความแตกต่างกันแห่งสูตรทั้งสอง เป็นอันปรากฏ อนึ่ง ในคัมภีร์นยาสะเป็นต้น ย่อมมีการอาเทสธาตุทั้งหลาย ที่มีจหรือช คือมีจหรือชเป็นที่สุด เป็นก หรือ ค เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น ย่อมไม่ปรากฏความแตกต่างสักนิด แห่งสูตรทั้งหลาย (ในกิพพิธาน และ ในอุณาทิ) เหล่านั้น ในเรื่องนี้ขอให้นักศึกษา พึงใคร่ครวญเป็นพิเศษ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า ในเพราะปัจจัยที่มีณอักษรเป็นอนุพนธ์ หนปลาย อาเทสจอักษร หรือชอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดของธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ อุจ ปจ และ จช เป็น ก หรือ ค คือ โอก ปาก หรือ จาค

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และนิมิตตสัตตมี ความหมายพึงรู้ได้โดยง่ายเทียว มีรูปวิเคราะห์ว่า ธาตุทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเป็นไป พร้อมกับจอักษร

หรือชอักษรทั้งหลาย เหตุนั้น ธาตุทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า สจช ได้แก่ อุจธาตุ ปจธาตุ หรือ จชธาตุ การอาเทสทั้งหลายเหล่าใด ย่อมเป็นไป พร้อมกับกอักษร หรือคอักษรทั้งหลาย เหตุนั้น การอาเทสเหล่านั้น ชื่อว่า สกค ท่านอาจารย์ กล่าวว่า กคา เพราะลบสอักษร

ด้วยการอธิบายนั้น ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงว่า แม้เมื่อมีรูปสำเร็จ ด้วยกิตสูตร (สูตรในกิพพิธาน) ว่า โอโก แล้ว นักศึกษาก็ควรทำอาเทสอุจธาตุ อันมีจอักษร (เป็นที่สุด) เป็นธาตุ ด้วยอำนาจแห่งธาตุที่มีกอักษร(เป็นที่สุด) ในเพราะปัจจัยที่มีณเป็นอนุพันธ์หนปลาย ด้วยสูตรนี้ เหมือนการอาเทสเป็นเอชา ด้วยนิปผาทนสูตร (นิปาตนสูตร หรืออุณาทิสูตร [สูตรในอุณาทิ] อีกครั้ง ในเมื่อมีรูปสำเร็จว่า เอชา เพราะสำหรับอุทาหรณ์ว่า เอชา (ความหวั่นไหว) นี้ ในอรรถแห่ง อิช กมฺมปเน (อิช ธาตุในความหมายว่า “สั่นไหว”) นี้ ในวจนัตถะว่า อิชนํ (การหวั่นไหว) ลงณฺยปัจจัย ทำอาเทสชฺยอักษร เป็นชอักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรนี้ว่า โท ธสฺส จ ทำวุทธิ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า โอโก (ผู้พูด) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า โอโก ในอรรถแห่ง อุจ วิยตฺติยํ วาจายํ (อุจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ในวจนัตถะว่า อุจตีติ (บุคคลย่อมกล่าว) ลงณปัจจัยในกัตตุสาธนะ ด้วยสูตรว่า วิสรุช ฯเปฯ ณ หรือ ในวจนัจถะว่า อุจฺจนํ (การกล่าว) ลงณปัจจัย ในภาวสาธนะ ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทสอุจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ อุก พร้อมกอักษร ด้วยอุณาทิสูตรนี้ ทำวุทธิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปาโก (การหุง) ในอรรถแห่ง ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปจนํ (การหุง) ลงณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภาเว จ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว ทำอาเทสปจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ ปก พร้อมกอักษร ด้วยอุณาทิสูตรนี้ เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โสโก (ความเศร้าโศก) ในอรรถแห่ง สิจ ปคฺฆรเณ (สิจ ธาตุในความหมายว่า “ไหลออก”) นี้ ทำอาเทสสิจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ สิก พร้อมกอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิเวโก (ความสงัด) ในอรรถแห่ง วิจ วิเวจเน (วิจ ธาตุในความหมายว่า “สงัด” ลง วิอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ ทำอาเทสวิจธาตุ พร้อมจอักษร เป็นธาตุ คือ วิก พร้อมกอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จาโค (การสละ) ในอรรถแห่ง จช หานิมฺหิ (จช ธาตุในความหมายว่า “สละ”) นี้ ทำอาเทสจชธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ จค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โยโค (การประกอบ) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ ทำอาเทสยุชธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ยุค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภโค (การบริโภค) ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ทำอาเทสภุชธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ภุค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โรโค (ความเจ็บป่วย) ในอรรถแห่ง รุช โรเค (รุช ธาตุในความหมายว่า “เสียดแทง”) นี้ ทำอาเทสรุชธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ รุค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ราโค (ความกำหนัด) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ เมื่อลงณปัจจัยแล้ว เมื่อทำอาเทสนฺชอักษร พร้อมสังโยค เป็นชอักษร ด้วยสูตรว่า รนฺชสฺส ฯเปฯ สุ เมื่อทำอาเทส ธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ รค พร้อมคอักษร เมื่อทำวุทธิเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาโค (การจำแนก) ในอรรถแห่ง ภช เสวายํ (ภช ธาตุในความหมายว่า “ส้องเสพ”) นี้เมื่อทำอาเทส ธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ภค พร้อมคอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภงฺโค (การหัก) ในอรรถแห่ง ภนฺช อวมทฺทเน (ภนฺช ธาตุในความหมายว่า “ทำลาย”) นี้ ทำอาเทสนอักษร อันเป็นสังโยคเบื้องหน้า เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า นิคฺคหีต ฯเปฯ โน เมื่อทำอาเทส ธาตุ พร้อมชอักษร เป็นธาตุ คือ ภค พร้อมคอักษรแล้ว ทำคที่นิคค เป็นวัคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า รงฺโค (ความกำหนัด) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ อาเทสนอักษร เป็นนิคคหิต และอาเทสรนฺช เป็นรงฺค มีรูปสำเร็จว่า รงฺโค

อุทาหรณ์ว่า สงฺโค (ความเกี่ยวข้อง) ในอรรถแห่ง สนฺช สงฺเค (สนฺช ธาตุในความหมายว่า “ติดข้อง”) นี้ อาเทสสนฺช เป็นสค และทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ

นัยอันมาแล้วในคัมภีร์นยาสะ ปรากฏชัดเจนแล้ว

๖๔๑:๕๗๒. สูตรนี้ว่า **นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จ** (อาเทส ยุ และ ณฺวุ ปัจจัยหลังธาตุนุทาทิคณะและธาตุที่ประกอบกับการิตปัจจัยเป็น อน, อานน; อก และ อานนก [ตามลำดับ]) ออกมาจากสูตรทั้งหลายว่า วชาทีหิ ฯเปฯ นฺเต, สจชานำ กคา ฯเปฯ นฺเธ คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำอาเทสปัจจัยพร้อมธาตุ ให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตรว่า วชาทีหิ ฯเปฯ นฺเต และย่อมทำให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอำนาจแห่งการอาเทสธาตุ ด้วยอุณาทิสูตรว่า สจชานำ ฯเปฯ นฺเธ เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น การให้สำเร็จรูปอีกครั้งด้วยอำนาจแห่งการอาเทสแม้ปัจจัยทั้งหลาย อันนักศึกษา พึงให้สำเร็จได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษาทั้งหลายพึงทำให้สำเร็จได้ แม้เพราะทำอาเทสยุและณฺวุปัจจัยเบื้องหลังธาตุทั้งหลายมีนุทธาตุเป็นต้น และหลังธาตุปัจจยันตะทั้งหลายพร้อมการิตปัจจัย เป็นอน อานน อก อานนก จึงกล่าวสูตรว่า นุทาทีหิ ฯเปฯ จ

ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? คือ ท่านกล่าวสูตรนี้ไว้ เพื่อประโยชน์ให้รู้ว่า นักศึกษาทั้งหลาย พึงทำให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร แม้เพราะทำอาเทสยุและณฺวุปัจจัยเบื้องหลังธาตุทั้งหลายมีนุทธาตุเป็นต้น และหลังธาตุปัจจยันตะทั้งหลายพร้อมการิตปัจจัย เป็นอน อานน อก อานนกได้

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ สัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ อวธิ และสมุจจยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสยุปัจจัย และณฺวุปัจจัยเบื้องหลังธาตุทั้งหลายมีนุทธาตุเป็นต้น และหลังธาตุปัจจยันตะทั้งหลายพร้อมการิตปัจจัย เป็นอน อานน อก อานนกได้ จริงอยู่ในเรื่องนี้ ท่านกล่าวเป็นสังคหคาถาว่า

สการิเตหิ ยุณฺวูนำ การิยสฺส วิธานโต
กิตกิจฺจกสมฺภโ ธาตุปจฺจเยหิปิ เวทิโยติ

พึงทราบว่า ความปรากฏของกิจจปัจจัยและกิตกปัจจัย ย่อมมีหลังปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ เพราะมีกฎ [แสดง] การอาเทส ยุ และ ณฺวุ ปัจจัยหลังธาตุที่ประกอบกับการิตปัจจัย

คาถานั้นมีเนื้อความดังนี้ :- นักศึกษา พึงทราบความปรากฏของกิจฺจปัจจัยและกิตกปัจจัย มีหลังปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ (วิกรณปัจจัย) เป็นที่สุด และปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ (วิกรณปัจจัย) เป็นที่สุด อันประกอบด้วยการิตปัจจัย คือ ผนฺทาป เพราะเป็นวิธีแห่งการิยะอันเป็นอาเทส ยุปัจจัย และ ณฺวุปัจจัย หลังปัจจัยที่แสดงความหมายของธาตุ (วิกรณปัจจัย) เป็นที่สุด อันมีการิตปัจจัยทั้งหลาย คือประกอบด้วยการิตปัจจัย คือ ผนฺทาป เป็น อน อานน อก และ อานนก

คำว่า กตฺตริ ในคัมภีร์กัจจายนะ มองหาณฺวุปัจจัย ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ในกัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ ภาวสาธนะ และกรณสาธนะ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปนูทโน (ผู้บรรเทา) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปนูทโน ในอรรถแห่ง ปปุพฺพ นุท เขเป (นุท ธาตุในความหมายว่า “ซัดไป” ลง ป อุปสรรค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า ปนูทตีติ (บรรเทาอยู่) เมื่อสูตรว่า นนฺทา ฯเปฯ ยุ ตามไปอยู่ ลงยุปัจจัย ด้วยสูตรว่า กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ ทำอาเทส ยุ ปัจจัยเป็นอน ด้วยสูตรนี้ ทำทีฆะสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สูทโน (สภาพที่ไหลออก) ในอรรถแห่ง สูท ปคฺฆรเณ (สูท ธาตุ ในความหมายว่า “ไหลออก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชนโน (ผู้เกิด) ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”), ชนี ปาตุภาเว (ชนี ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สวโณ (ผู้ฟัง) ในอรรถแห่ง สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ฟัง”) นี้ เมื่อลงยุปัจจัยเป็นต้นแล้ว ทำวุทธิสุอักษรแห่งสุธาตุ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ทำอาเทส โออักษร เป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลวโน (ผู้เกี่ยว, ผู้ตัด) ในอรรถแห่ง ลู เฉทเน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ ลงยุปัจจัย ทำวุทธิ ทำอาเทส ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า หวโน (ผู้บูชา) ในอรรถแห่ง หุ ทานาทนพฺยปทาเนสุ (หุ ธาตุ ในความหมายว่า “ให้, บริโภค, บวงสรวง”) นี้ เมื่อลงยุปัจจัย ทำวุทธิ และทำอาเทส เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปวโน (ผู้กรอง, ชำระ) ในอรรถแห่ง ปุ ปวเน (ปุ ธาตุในความหมายว่า “ชำระให้สะอาด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภวโน (ผู้เกิด) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ญาโณ (ผู้รู้) ในอรรถแห่ง ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ (ในอุทาหรณ์นี้) ทำอาเทสนอักษร เป็น ณอักษร ด้วยสูตรว่า รหาทิโต ณ

อุทาหรณ์ว่า อสโน (ผู้บริโภค) ในอรรถแห่ง อส โภชเน (อส ธาตุในความหมายว่า “บริโภค”) หรือ อสุ เขปเน (อสุ ธาตุในความหมายว่า “ซัดไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในปาฐะว่า อาสโน (ผู้ใช้สอย) ในอรรถแห่ง อาส อุปเวสเน (อาส ธาตุในความหมายว่า “เข้าใกล้, พักอยู่”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมโณ (ผู้สงบ) ทำอาเทสนอักษร เป็นณอักษร

ในอุทาหรณ์ว่า ปนูทนำ นี้ ลงยุปัจจัยในภาวสาธนะ ด้วยสูตรว่า นนฺทาทีหิ ยุ เป็น นปุงสกลิงค์เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สญฺชานนำ (การกำหนด) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ ญา อวโพธเน (ญา ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้” ลงสำอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงยุปัจจัย อาเทสยุปัจจัย เป็น อานน ด้วยสูตรนี้ อาเทสญาธาตุเป็นชา ด้วยสูตรว่า ญาสฺส ชาชนา อาเทสนิคคหิต เป็น วัคคันตะ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า กานนำ (การทำเสียง) ในอรรถแห่ง กุ อพฺยตฺตสทฺเท (กุ ธาตุในความหมายว่า “ออกเสียง”), กุ กุจฺฉายำ (กุ ธาตุในความหมายว่า “ตำหนิ”), กุ หีสายำ (กุ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน”), กุ อจฺฉาทเน (กุ ธาตุในความหมายว่า “ปกปิด”) หรือ กุ ปูรณคนฺเธสุ (กุ ธาตุในความหมายว่า “เต็ม, ดมกลิ่น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ผนฺทาปนำ (การให้หวั่นไหว) ในอรรถแห่ง ผนฺท จลเน (ผนฺท ธาตุ มีความหมายว่า “หวั่นไหว”) นี้ เมื่อลงณาเปปัจจัย ในเหตวัตถะ และตั้งชื่อการิตะ ด้วยสูตรว่า ธาตูหิ ฯเปฯ เหตฺวตฺเถ เมื่อลบณอนุพันธ์แล้ว หลังธาตุปัจจยันตะ ลงยุปัจจัย ในภาวสาธนะ เมื่อทำอาเทสยุปัจจัยเป็นอน ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เจตาปนำ (การให้เกิดความอุตสาหะ) ในอรรถแห่ง จิติ เจตายำ (จิติ ธาตุ ในความหมายว่า “ตั้งใจ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงความเป็นวุทธิเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อาณาปนำ (ผู้สั่ง, ผู้ใช้ให้กระทำ) ในอรรถแห่ง อาณ เปสเน (อาณ ธาตุ ในความหมายว่า “บังคับ, ใช้) พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์ว่า ปนูทนำ นี้ มีเพียงการลงยุปัจจัย ด้วยสูตรว่า กตฺตุ ฯเปฯ สุ จ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปนูทโก มีการลงณฺวุปัจจัย อาเทส ณฺวุปัจจัย เป็นอก อานนก เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว สเร และทำอาเทสโออักษรเป็น อว ด้วยสูตรว่า เต ฯเปฯ เต เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สญฺชานนโก (ผู้ยังให้รู้) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ ญา อวโพธเน (ญา ธาตุ ในความหมายว่า “ให้รู้” ลงสำอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงณาเปปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ หลังญาเปนั้นลงณฺวุปัจจัย ทำอาเทสณวุปัจจัยนั้น เป็นอานนก

ด้วยสูตรนี้ ลงการิตปัจจัยด้วยสูตรว่า กฺงจิ ธาตุ เป็นต้น ทำอาเทส ณาธาตุ เป็นชา ด้วยสูตรว่า ณาสฺส ฯเปฯ นา ทธิ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๔๒:๕๘๘. สูตรนี้ว่า **อิยตมกีเอสานมนฺตสฺโร ทีฆํ กฺวจิ ทุสสฺส คุณ์ โท รํ สกฺขี จ** (สระหลังของ อิม, ย, ต, อมฺห, กึ, เอต, สมาน และศัพท์อื่น ซึ่งขยาย ทิส ธาตุ ย่อมถึงความเป็นทีฆะ, อาเทส[สฺ อันเป็นพยัญชนะที่สุดของ ทุส ธาตุ]เป็น ส, กฺข และ อี และ ท [ของ ทุส ธาตุ] ย่อมถึงความเป็น ร ในบางแห่ง) ออกมาจากวิธีการกสูตรว่า วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปฺปชฺชนฺเต คือ ท่านอาจารย์ ย่อมทำปพฺพชฺชาศัพท์เป็นต้น ให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร อันเป็นวิธีการกสูตรมีอาทิว่า วชาทีหิ ฯเปฯ นฺเต เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จที่เป็นกิตันตสมาสทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิโส, ยาทิโส, ตาทิโส, มาทิโส, กีทิโส, เอทิโส และ สาทิโส อันท่านพึงให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตรได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จแห่งกิตันตสมาสทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิโส รูปสำเร็จแห่งกิตันตสมาสทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะบรรดาสัพพนามทั้งหลายเหล่านี้ คือ อิม ย ต อมฺห-กึ เอต และ สมาน ทำอาเทสอิมศัพท์ เป็นอิอักษร ทำอาเทสอมฺหศัพท์ เป็นมอักษร ทำอาเทสเอตศัพท์ เป็นเออักษร ทำอาเทสสมานศัพท์ เป็นสอักษร ทำทีฆะสระที่อาเทสมา ทำอาเทสอุอักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของทุสธาตุ เป็นอิอักษร กล่าวคือการคูณ ทำอาเทสทอักษรอันเป็นพยัญชนะต้นธาตุ เป็นรอักษร ทำอาเทสสอักษรอันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นสอักษร เป็นกฺขอักษร และเป็นอีอักษร เพื่อห้ามการลบที่สุดธาตุ ในเพราะกฺวิปัจจัยหนปลาย ด้วยสูตรนี้ จึงกล่าวสูตรว่า อิยตมกีเอสาน ฯเปฯ สกฺขี จ

สูตรนี้มี ๑๑ บท คำว่า อย ฯเปฯ เอสานํ แสดงอันตาเปกขฉัฏฐี คำว่า อนฺตสฺส โร แสดงการี คำว่า ทีฆ์ แสดงการิยะ คำว่า สกฺขี แสดงการิยะ คำว่า จ แสดงวิกัปปนัตถะ คำว่า ส แสดงการี คำว่า กฺขี แสดงการิยะ ปทัตถวัณณนาเป็นต้น พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

อนึ่ง ด้วยคำว่า คุณ์ ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมกล่าวถึงความเป็นอิอักษรแห่งอุอักษร ในสูตร (นี้) ท่านย่อมรวบรวมเอา อิมศัพท์ด้วยอิอักษร อมฺหศัพท์ด้วยมอักษร เอตศัพท์ด้วยเออักษร (และ)สมานศัพท์ ด้วยสอักษร

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิโส ([บุรุษ]ผู้เห็นปานฉะนี้, [บุรุษ]ผู้เช่นนี้) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อีทิโส ในอรรถแห่ง อิมสทฺทูปปท ทุส เปกฺขเน (ทุส ธาตุ

ในความหมายว่า “มองดู” มีอิมศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ ไม่ลบสระที่สุดธาตุ เพราะการตามมาของกฺวจิศัพท์ ในสูตรว่า ธาตุสฺสนฺโต ฯเปฯ สฺส ในวจนัตถะว่า อิมมิว นำ ปสฺสตีติ (ชน ย่อมเห็นบุคคลนั้น เหมือนบุคคลนี้) ลงกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ เมื่อกำลังจะดำเนินการลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ในเพราะกฺวิปัจจัยหนปลาย เพราะการลบที่สุดธาตุอันท่านห้ามไว้แล้ว ทำอาเทสสอักษร ของทุสธาตุ อันเป็นอักษรที่สุดธาตุ เป็นสอักษรอีกครั้ง ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิโลโป จ ทำความเป็นอิอักษรกล่าวคือการคูณอุอักษร อันเป็นส่วนหนึ่งของทุสธาตุ ทำอาเทสอิมศัพท์ เป็นอิอักษร และทำทีฆะ ด้วยสูตรนี้เท่านั้น ตั้งเป็นนาม ลงสิวิภัตติเป็นต้น เมื่อทำอาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ในคัมภีร์นยาสะ ท่านกล่าวว่า ทำทีฆะอิอักษร และลบมอักษร ด้วยสูตรนี้

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่า ยาทิโส (ผู้เห็นปานใด), ตาทิโส (ผู้เห็นปานนั้น, ผู้เช่นนั้น) เป็นต้น มีเพียงความเป็นทีฆะของยอักษรและตอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ว่า มาทิโส (ผู้เห็นเช่นเรา) นี้ มีเพียงการอาเทสอมฺหศัพท์ เป็นมอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ก็ในอุทาหรณ์ว่า เอทิโส (ผู้เห็นปานนี้) นี้ ทำอาเทสเอตศัพท์ เป็นเออักษรด้วยสูตรนี้ มีเพียงการทำทีฆะอีกครั้ง ด้วยอำนาจปัชชุนนคติกนัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีริโส (ผู้เห็นปานนี้), ยาริโส (ผู้เห็นปานใด) ตาริโส (ผู้เห็นปานนั้น), มาริโส (ผู้เช่นเรา), กีริโส (ผู้เช่นใด), เอริโส (ผู้เช่นนี้) และ สาริโส (ผู้เช่นเดียวกัน) มีเพียงการอาเทสทอักษร เป็น ร อักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิกฺโข (ผู้เห็นปานฉะนี้), ยาทิกฺโข (ผู้เห็นปานใด), ตาทิกฺโข (ผู้เห็นปานนั้น), มาทิกฺโข (ผู้เช่นเรา), เอทิกฺโข (ผู้เช่นนี้) และ สาทิกฺโข (ผู้เช่นเดียวกัน) มีเพียงการทำอาเทสสอักษร เป็น กฺข เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีที (ผู้เห็นปานนี้), ยาที (ผู้เห็นปานใด), ตาที (ผู้เห็นปานนั้น), มาที (ผู้เช่นเรา), กีที (ผู้เช่นไร), เอที (ผู้เช่นนี้) และ สาที (ผู้เช่นเดียวกัน) มีเพียงการทำอาเทสสอักษร เป็นอีอักษร และลบสิวิภัตติเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในคำว่า จสทฺทคฺคหเณน เตสเมว อิ-ย-ต-ม-กึ-เอต-สมานอิจฺเจเตสำ สทฺทานำ อนฺโต สโร กฺวจิ ทีฆตฺตมาหุ (สระที่สุดแห่งศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ อิ ย ต ม กิ เอต และ สมาน เหล่านั้นเท่านั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ย่อมถึงความเป็นทีฆะได้บ้าง ด้วยจศัพท์) นี้

มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ :- จริงอยู่ ท่านอาจารย์ไม่กล่าวสูตรนี้ไว้อย่างนี้ว่า สระที่สุดแห่งอิ ย ต ม กึ เอ และส ย่อมถึงความเป็นทีฆะได้บ้าง และอาเทสทอักษร ของทุสธาตุเป็น น ส กฺข และอี กฺวจิศัพท์ ย่อมมองหาการอาเทสบทหลัง เพราะความที่ท่านอาจารย์กล่าวสูตรไว้ว่า อิต ฯเปฯ ส กฺขี จ ฉะนั้น ด้วยจศัพท์ (ในสูตรนี้) จึงปฏิเสธการอาเทสบทหน้า

ถามว่า คำว่า วิกปฺเปติ มีประโยชน์อะไร ? ตอบว่า ย่อมปฏิเสธความไม่เป็นทีฆะในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อีทิกฺโข, ยาทิกฺโข, ตาทิกฺโข, มาทิกฺโข, กีทิกฺโข, เอทิกฺโข, สาทิกฺโข และปฏิเสธความเป็นทีฆะในอุทาหรณ์มีอาทิว่า สทิโส, สริโส, สทิกฺโข, สริกฺโข (หมายความว่า ทำทีฆะได้บ้าง)

แม้ในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา ท่านย่อมตั้งสูตร โดยมีคำว่า กฺวจิ ทุสสฺส (เหมือนกัน) ท่านอาจารย์ทั้งหลาย อาศัยเนื้อความนี้นั่นเองจึงกล่าว สังคหคาถาว่า

อิยตมาทิสุตฺตนฺเต เอการาทิคุณํ กเร
เอการาทีนํ วุทฺธาทิ คติตตฺตา หิตญฺญุนาติ

ในสูตรว่าอิยมกิเป็นต้น นักศึกษา พึงทำการคูณเป็นเออักษรเป็นต้น เพราะความเป็นเออักษร เป็นอันท่านผู้รู้ประโยชน์ ยึดเอาด้วยวุทธิวิธีเป็นต้น

ก็ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวสูตรไว้ว่า อิยตมกึเอสานมนฺตสฺสโร ทีฆํ กฺวจิ ทิสสฺส คุณํ โท รํ สกฺขี จ (สระหลังของ อิม, ย, ต, อมฺห, กึ, เอต, สมาน และศัพท์อื่นซึ่งขยาย ทิส ธาตุย่อมถึงความเป็นทีฆะ, อาเทส[สฺ อันเป็นพยัญชนะที่สุดของ ทิส ธาตุ] เป็น ส, กฺข และ อี และ ท [ของ ทิส ธาตุ]ย่อมถึงความเป็น ร ในบางแห่ง) ในสูตรนั้น คำว่า คุณํ เปลี่ยนวิภัตติด้วยอำนาจแห่งฉัฏฐีวิภัตติว่า คุณภูตานํ สระที่สุดของสรรพนามเหล่านี้คือ อิม, ย, ต, อมฺห, กึ, เอต และ สมาน ซึ่งเป็นคุณศัพท์ของ ทิส ธาตุ โดยความเป็นบทใกล้ที่เป็นบทอุปมานะ ย่อมถึงความเป็นทีฆะในบางแห่ง อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุว่า ทิส นี้ เป็นรูปเหล่านี้ คือ ส, กฺข และ อี ท อักษรของ ทิส ธาตุ ย่อมถึงความเป็น ร อักษร เมื่อทำการอาเทสพยัญชนะที่สุดของธาตุเป็น ส ศัพท์ในเพราะ กฺวิ ปัจจัย แล้วกระทำการลบ กฺวิ ปัจจัยเป็นต้นแล้ว เมื่ออาเทส อิม ศัพท์เป็น อิ อักษรด้วยนิปาตนศัพท์ว่า อิ แล้วกระทำทีฆะ [อิ อักษร]นั้นด้วยสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ (อุปบท = บทใกล้ประกอบทุติยาวิภัตติ) เป็นอวุตตกัมมสาธนะ

๖๔๓:๖๓๕. สูตรนี้ว่า **ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต** (ลง กฺต ปัจจัยหลังธาตุภยาทิคณะ และ มน, พุธ, ปูช ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต คือ เมื่อมีการลงทุติยาวิภัตติในกัมม ด้วยสูตรว่า กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต อยู่แล้ว (แต่) ท่านอาจารย์ ลงกฺตปัจจัยอันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ ในกัตตุสาธนะ เพื่อให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น แม้ในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ มีอาทิว่า ภีโต, สุตฺโต และ มิตฺโต ท่านอาจารย์พึงทำให้สำเร็จรูปอีกครั้งได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า นักศึกษาพึงทำให้สำเร็จรูปอีกครั้ง แม้ด้วยกฺตปัจจัย อันประกอบด้วยกอักษรเป็นอนุพันธ์ แม้ในภาวสาธนะ และกัมมสาธนะ มีอาทิว่า ภีโต, สุตฺโต และ มิตฺโต จึงกล่าวสูตรว่า ภฺยาทีหิ ฯเปฯ จ กฺโต

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยอวธิ ๒ บท สมุจจยะ และวิสยี ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายมีภีธาตุ เป็นต้น และหลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า มิท พุธ และปูช ลงกฺตปัจจัยอันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภีโต (กลัวแล้ว) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ภีโต ในอรรถแห่ง ภี ภเย (ภี ธาตุในความหมายว่า “กลัว”) นี้ ลงกฺตปัจจัยอันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ในกัมมสาธนะ ด้วยสูตรนี้ เพราะความที่แห่งสูตร อันท่านกล่าวว่า ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตกฺขตฺถา ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุตฺโต (นอนแล้ว) ในอรรถแห่ง สุป สเย (สุป ธาตุในความหมายว่า “หลับ”) นี้ ลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ริฏฺโฐ จ ตามไปอยู่ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มิตฺโต (รักใคร่แล้ว) ในอรรถแห่ง มิท สิเนเห (มิท ธาตุในความหมายว่า “เสน่หา”) นี้ เมื่อลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมฺมโต (นับถือแล้ว) ในอรรถแห่ง มา มานเน (มา ธาตุในความหมายว่า “นับ”) นี้ เมื่อลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า สงฺกปฺปิโต (ดำริด้วยดีแล้ว, อันบุคคลตั้งใจแล้ว) ในอรรถแห่ง สมฺปุพฺพ กปฺป ตกฺกเน (กปฺป ธาตุในความหมายว่า “นึกคิด”) นี้ ลงกฺตปัจจัย อันมี

กอักษรเป็นอนุพันธ์ ลงอิอักษรเป็นอาคมด้วยสูตรว่า ยถาคม ฯเปฯ โร เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า สมฺปาทิโต (ให้ถึงแล้ว) ในอรรถแห่ง สปุพฺพ คมุ คติมฺหิ (คมุ ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงสอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ เมื่อลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์ ทีฆะสระต้นธาตุเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้นเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อวธาริโต (ทรงไว้แล้ว) ในอรรถแห่ง อวปุพฺพ ธร ธรเณ (ธร ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พุทฺโธ (รู้แล้ว) ในอรรถแห่ง พุธ ญาเณ (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้, เข้าใจ”), พุธ โพธเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “ให้รู้”), พุธ อวคมเน (พุธ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เมื่อลงกฺตปัจจัย อันมีกอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโฐ จ ทำอาเทสตปัจจัย เป็น ธ ด้วยสูตรว่า ธฆฆเหหิ ธฆา จ ทำอาเทสธพยัญชนะตัวที่ ๔ เป็นทอักษร ด้วยสูตรว่า หจตุตฺถานมนฺตานำ โท เธ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า อิโต (สาธยายแล้ว) ในอรรถแห่ง อิ อชฺฌายเน (อิ ธาตุในความหมายว่า “สาธยาย”), อิ คติมฺหิ (อิ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิทิโต (รู้แล้ว) ในอรรถแห่ง วิท ญาเณ (วิท ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตกฺกิโต (ตรึกแล้ว) ในอรรถแห่ง ตกฺก วิตกฺกเน (ตกฺก ธาตุในความหมายว่า “ตรึกตรอง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปูชิโต (บูชาแล้ว) ในอรรถแห่ง ปูช ปูชายำ (ปูช ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อปจายิโต (เคารพแล้ว) ในอรรถแห่ง อปปุพฺพ จย สนฺตานปูชเนสุ (จย ธาตุในความหมายว่า “สืบต่อ และบูชา” ลงอปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มานิโต (นับถือแล้ว) ในอรรถแห่ง มาน ปูชายำ (มาน ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อปจิโต (นอบน้อมแล้ว) ในอรรถแห่ง อปปุพฺพ จิ จเย (จิ ธาตุในความหมายว่า “สั่งสม” ลงอปอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วนฺทิโต (ไหว้แล้ว) ในอรรถแห่ง วนฺท อภิวนฺทเน (วนฺท ธาตุในความหมายว่า “น้อมไหว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สกฺการิโต (สักการะแล้ว) ในอรรถแห่ง สกฺการ ปูชายํ (สกฺการ ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๔๔:๖๖๑. สูตรนี้ว่า **เวปุ ฯเปฯ นิพฺพตฺเต** (ลง ถุ, ตฺติม และ ณิม ปัจจัยหลัง เวปุ, สี, ทว, วมุ, กร, ทา, ภู และ หุ ธาตุเป็นต้นในอรรถว่า เป็นไป) อันท่านอาจารย์ทำรูปสำเร็จให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร อันเป็นวิธีการกสูตรทั้งหลายตามที่กล่าวแล้ว เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า เวปถุ อันท่านอาจารย์ให้สำเร็จอีกครั้ง ได้อย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า รูปสำเร็จทั้งหลายมีอาทิว่า เวปถุ อันนักศึกษาพึงให้สำเร็จอีกครั้ง แม้ด้วยการลงถุปัจจัย ตฺติมปัจจัย และณิมปัจจัย ที่แสดงอรรถคือความสำเร็จ หลังเวปุธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า เวปุสิ ฯเปฯ ณิมา นิพฺพตฺเต

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วย อวธิ วิสยี และวิสยะ ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ เวปุธาตุ สีธาตุ ทวธาตุ วมุธาตุ กุธาตุ ทาธาตุ ภูธาตุ และ หุธาตุ ลงปัจจัยทั้งหลาย เหล่านี้คือ ถุปัจจัย ตฺติมปัจจัย และ ณิมปัจจัย ตามลำดับ

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า เวปถุ (โรคสั่น) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า เวปถุ ในอรรถแห่ง เวปุ กมฺปเน (เวปุ ธาตุในความหมายว่า “สั่นไหว”) นี้ ในวจนัตถะว่า เวเปน นิพฺพตฺตนฺติ (เรคเกิดจากความหนาวสั่น) ลงถุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ หลังเวปธาตุ ลงอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลงสิวิภัตติ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สยถุ (โรคบวม) ในอรรถแห่ง สี สเย (สี ธาตุในความหมายว่า “นอน”) นี้ ในวจนัตถะว่า สยเนน นิพฺพตฺตนฺติ (โรค บังเกิดแล้ว โดยอาการบวม) ลงถุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อสฺ ฯเปฯ ริเต ตามไปอยู่ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ลงอักษร เป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เพราะอาศัยสูตรว่า โอ อว สเร ทำอาเทสเออักษร เป็นอย ด้วยสูตรว่า เอ อย เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วมถุ (ของที่ถูกอาเจียน) ในอรรถแห่ง วมุ อุคฺคิรเณ (วมุ ธาตุในความหมายว่า “อาเจียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุตฺติมํ (ของเทียม, ของปลอม) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ลงตติมปัจจัย อาเทสกรธาตุ เป็นกุ ด้วยสูตรว่า กุวจิธาตุ เป็นต้น ลงสิวิภัตติเป็นต้น อาเทสสิวิภัตติ เป็นอํ

อุทาหรณ์ว่า ทตฺติมํ (วัตถุที่เกิด โดยการให้) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ ทารัสสะอาอักษรอันเป็นส่วนของทาธาตุ ด้วยสูตรว่า กุวจิ ธาตุ เป็นต้น ลงสิวิภัตติเป็นต้น อาเทสสิวิภัตติ เป็นอํ

อุทาหรณ์ว่า โภตฺติมํ (สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยความเป็น) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายํ (ภู ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อณฺเณสุ จ

อุทาหรณ์ว่า โอหาวิมํ (เครื่องบวงสรวง) ในอรรถแห่ง อวปุพฺพ หุ ทานาทนพฺยปทาเนสุ (หุ ธาตุในความหมายว่า “ให้, บริโภค, บวงสรวง”) นี้ ในวจนัตถะว่า อวหวเนน นิพฺพตฺตนฺติ (บุญ ที่เกิด โดยการบวงสรวงนั้น) ลงณิมปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอักษร เป็นอนุพันธ์แล้ว ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อสํ ฯเปฯ เต เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร และ เอ อย ตามไปอยู่ เมื่อทำอาเทส ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิเต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

วทันตยาจารย์ย่อมกล่าวว่า แท้จริง ปัจจัยทั้งหลาย ๓ ตัวเหล่านี้ ย่อมลงหลังจากธาตุทั้งหลายเหล่านั้น เหมือนในอุทาหรณ์ว่า อติฉตฺตยติ และกล่าวถึงสูตรนั้นไว้ เพราะความไม่มีลักษณะของโดยสภาวะ ด้วยสังคหคาถาว่า

ธาตฺวตฺถวาจเกนว ปจฺจเยน ปโยคโต
นามตฺตํ ปชหิตฺวาน ธาตุรูเปว ติฏฺฐเตติ[๖๘] วุตฺตํ.

ศัพท์นามบางศัพท์ ละทิ้งความเป็นนามศัพท์สามารถใช้แทนธาตุได้ เพราะประกอบกับปัจจัยที่แสดงอรรถของธาตุ

คำเป็นคาถานี้ บัณฑิต พึงใคร่ครวญ เป็นพิเศษ เพราะความเป็นคำอันท่านกล่าวแล้วว่า บาทคาถาว่า **ธาตฺวตฺถวาจเกน** ได้แก่ เพราะประกอบด้วยปัจจัยมีอายเป็นต้น อันเป็นไปในความหมายแห่งจรธาตุ ที่ลงอาอุปสัคเป็นบทหน้า ในความหมายว่า สโฆ ปพฺพตมิว อตฺตานํ อาจรตีติ (พระสงฆ์ย่อมประพฤติตน[หนักแน่น]ดั่งภูเขา) บทว่า **นามตฺตํ** ได้แก่ ปพฺพตศัพท์ คือ นามศัพท์มีปพฺพตศัพท์เป็นต้น ละความเป็นนามศัพท์ มีปพฺพตเป็นต้น คือ ความเป็นนามศัพท์มีปพฺพตศัพท์เป็นต้น และตั้งอยู่ในรูปของธาตุ คือในสภาวะของความเป็นธาตุเท่านั้น

---

[๖๘] เภทจินฺตา. คาถาที่ ๓๒๒

อนึ่ง ในสูตรนี้ ท่านกล่าวถึงความที่เวปุธาตุ เป็นธาตุโดยสภาวะเท่านั้น แต่มิได้กล่าวถึงความที่นามศัพท์เป็นธาตุ เพราะประกอบกับปัจจัย คือ(อายเป็นต้น) ท่านอาจารย์กล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อแสดงความเป็นไปแห่งปัจจัยหลังธาตุ แม้ในความหมายว่าเกิด เพราะความที่ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งการให้สำเร็จรูปอีกครั้งด้วยอุณาทิสูตร จึงไม่ต้องใคร่ครวญ

๖๔๕:๖๖๒. สูตรนี้ว่า **อกฺโกเส นมฺหานิ** (เมื่อมี น นิบาตเป็นบทอยู่ใกล้, ให้ลง อานิ ปัจจัยหลังธาตุในการแสดงการด่าว่า) ออกมาจากปัจจยวิธีการกสูตร ตามที่กล่าวมาแล้ว การออกมานั้น นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบโดยทำนอง(แห่งนัย)ตามที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยวิสยาธาระ ภาวสัตตมี และวิสยี ขยายความว่า เมื่อมี น นิปาตประกอบอยู่ด้วย ย่อมลงอานิปัจจัยหลังธาตุ ในอรรถว่าการด่า อันท่านรู้อยู่

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า อคมานิ (ไม่ควรไป, สถานที่อันเจ้าไม่ควรไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า อคมานิ ในอรรถแห่ง สำอาปุพฺพ คมุ-สปฺป คติมฺหิ (คมุ สปฺป ธาตุในความหมายว่า “ไป” มี น นิปาต เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า น คมิตพฺพำ เต ชมฺม เทสนฺติ (แน่ะคนถ่อย สถานที่ อันเจ้าไม่ควรไป) ลงอานิปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ ในอรรถว่า น คมานิ ตั้งชื่อว่า กัมมธารยสมาส และตั้งเป็นกัมมธารยสมาส ตั้งเป็นยุตตัตถสมาส ตั้งชื่อเป็นอุเภตัปปุริสสมาส ทำอาเทสนอักษร เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า อตฺตำ นสฺส ตปฺปุริเส เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อกรานิ (ไม่ควรทำ) มีเพียงธาตุเท่านั้น ที่เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ทั้งหลายของกีศัพท์ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๔๖:๔๑๙. สูตรนี้ว่า **เอกาทิโต สกิสฺส กฺขตฺตุำ** (ลง กฺขตฺตุำ ปัจจัยในความหมายของ สกึ หลัง เอกศัพท์เป็นต้น) นัยแห่งการออกมา พึงรู้ได้โดยง่าย ด้วยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การี และการิยะ ขยายความว่า หลังเอกศัพท์เป็นต้น อาเทสสกึศัพท์ เป็นกฺขตฺตุำ

อุทาหรณ์ว่า เอกกฺขตฺตุำ (ครั้งหนึ่ง, ครั้งเดียว) ในความหมายว่า เอกสฺส สกินฺติ (ครั้งเดียว, วาระเดียว) เมื่อสูตรว่า นามานำ ฯเปฯ ตฺโถ, อุเภ ฯเปฯ สา ตามไปอยู่ ตั้งชื่อ

ว่าอมาทิตัปปุริสสมาส และตั้งเป็นอมาทิตัปปุริสสมาส ตั้งเป็นยุตตัตถสมาส และตั้งชื่อว่ายุตตัตถสมาส ลบวิภัตติ ด้วยสูตรว่า เตสๆเปฯ จ ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติ เมื่อทำอาเทสสกึศัพท์ เป็น กฺขตฺตุ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๔๗:๖๖๓. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสธาตุและปัจจัย ด้วยวิธีการกสูตรทั้งหลาย ตามที่กล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้ บัดนี้ เพื่อจะทำปฏิปาทิกศัพท์เท่านั้นให้สำเร็จอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร จึงกล่าวสูตรว่า **สุนสฺสุนสฺโสณวานุวานูนุนขุณานา** (อาเทส อุน ของ สุน เป็น โอณ, วาน, อุวาน, อูน, อุนข, อุณ, อา หรือ อาน)

สูตรนี้มี ๓ บท คำว่า สุนสฺส แสดงอวยวาเปกขฉัฏฐี คำว่า อุนสฺส แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า โอณวานุวานูนุนขุณานา แสดงการิยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสอุน อันเป็นส่วนย่อยนี้ คือ สุน อันเป็นปฏิปาทิกศัพท์ เป็น โอณ วาน อุวาน อูน อุนข อุณ อาณ และอา

อุทาหรณ์ว่า โสโณ (ผู้ฟัง, สุนัข) หลังสุนศัพท์ เมื่อลงสิวิภัตติแล้ว อาเทสอุนอันเป็นส่วนย่อยปฏิปาทิกศัพท์ คือ สุน เป็นโอณ อาเทสสิวิภัตติ เป็นโออักษร

อุทาหรณ์ว่า สฺวาโน (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทสอุน แห่งสุน เป็น วาน

อุทาหรณ์ว่า สุวาโน (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทสอุน แห่งสุน เป็น อุวาน

อุทาหรณ์ว่า สูโน (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทสอุน แห่งสุน เป็น อูน

อุทาหรณ์ว่า สุนโข (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทสอุน แห่งสุน เป็น อุนข

อุทาหรณ์ว่า สุโร (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทสอุน แห่งสุน เป็น อุณา

อุทาหรณ์ว่า สาโณ (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทสอุน แห่งสุน เป็น อาณ

อุทาหรณ์ว่า สา (ผู้ฟัง, สุนัข) อาเทสอุน แห่งสุน เป็น อา อาเทสสิวิภัตติเป็นโออักษร

ก็ในอุทาหรณ์ว่า สา นี้ ลบสิวิภัตติ ในสูตรนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมใส่วากยะว่า สุณาตีติโสโณ ในคัมภีร์ กัจจายนปกรณ์ วากยะนั้น ไม่ถูกต้อง เพราะเหตุไร ? เพราะความที่ท่านทำอาเทสอุน อันเป็นที่สุด ปฏิปาทิกศัพท์เท่านั้น เป็นอุร ในเพราะสิวิภัตติหนปลายด้วยสูตรนี้

ส่วนในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา ท่านตั้งสูตรไว้แล้วว่า สุโณติสฺมา วา อุณาทโย[๖๙] (อีกนัยหนึ่ง ปัจจัยทั้งหลายมีโอณเป็นต้น ย่อมลงหลังสุธาตุ) แล้วทำไว้ด้วยอำนาจนิปผันนบทว่า สุณาตีติ โสโณ เพราะความที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย

๖๔๘:๖๖๔. พระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำอาเทสอุนอันเป็นส่วนของสุน ซึ่งเป็นปฏิปาทิกศัพท์ เป็นโอณเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว (บัดนี้) เพื่อจะทำอาเทสอย่างอื่น แห่งปฏิปาทิกศัพท์อย่างอื่น จึงกล่าวสูตรว่า **ตรุณสฺส สุสุ จ** (อาเทส ตรุณ เป็น สุสุ ได้บ้าง)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และอนิยมัตถะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสศัพท์อันเป็นส่วนของปาฏิปทิกศัพท์นี้ คือ ตรุณ เป็นสุสุ

อุทาหรณ์ว่า สุสุ เมื่อลงสิวิภัตติหลังตรุณศัพท์แล้ว ทำอาเทสเป็นสุสุ ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๔๙:๖๖๕. แม้สูตรนี้ว่า **ยุวสฺสุวสฺสุวุวานุนูนา** (อาเทส อุว ของ ยุว เป็น อุว, อุวาน, อุน หรือ อูน) ยังเป็นการอาเทสปาฏิปทิกศัพท์นั่นเอง

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวยาเปกขฉัฏฐี สัมพันธฉัฏฐี และการิยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสอุว ของ ยุว เป็น อุว, อุวาน, อุน หรือ อูน

อุทาหรณ์ทั้งหลายว่า ยุวา, ยุวาโน, ยุโน, ยูโน (พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว)

๖๕๐:๖๕๑. สูตรนี้ว่า **กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย** (เมื่อปรากฏปัจจุบันกาลและอดีตกาล ลง ณุ ปัจจัยเป็นต้นหลังธาตุ) ออกมาจากวิธีการกสูตรทั้งหลายทั้งปวง โดยนัยที่กล่าวแล้ว นัยแห่งการออกมานั้น พึงรู้ได้ง่ายโดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยภาวสัตตมี ตัพพิเสสนะ และวิสยี ขยายความว่า เมื่อปรากฏปัจจุบันกาลและอดีตกาล ลง ณุ ยุ และตุปัจจัย(หลังธาตุ)

อุทาหรณ์ว่า การุ (ทำอยู่, ผู้ทำแล้ว) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า อกาสิ กโรตีติ (ได้ทำแล้ว จะทำ) ลงณุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอนุพันธ์ และทำวุทธิเป็นต้นแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลบสิวิภัตติ

---

[๖๙] นีติสุตฺต. สูตรที่ ๑๒๘๖

อุทาหรณ์ว่า วายุ (พัดอยู่, ธรรมชาติที่พัดแล้ว) ในอรรถแห่ง วา คติคนฺธเนสุ (วา ธาตุในความหมายว่า “ไป และดม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ เมื่อลงยุปัจจัยแล้ว ลง สิวิภัตติเป็นต้น ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ภูตๆ (สิ่งที่กำลังเป็นอยู่, สิ่งที่เป็นแล้ว) ในอรรถแห่ง ภู สตฺตายๆ (ภู ธาตุ ในความหมายว่า “เป็น”) นี้ เมื่อลงตปัจจัยแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น อาเทสสิวิภัตติ เป็นอๆ

๖๕๑:๖๔๗. สูตรนี้ว่า **ภวิสฺสติ ฯเปฯ ณีฆิณฺ** (เมื่อปรากฏอนาคตกาล ลง ณี ปัจจัย และ ฆิณฺ ปัจจัยหลัง คมุ ธาตุเป็นต้น) ออกมาจากสูตรว่า ตสฺสีลา ฯเปฯ วี จ นัยแห่งการออกมานั้น พึงรู้ได้ง่ายโดยนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท ชยายความว่า ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ณี และ ฆิณฺ หลังธาตุทั้งหลายมีคมุธาตุเป็นต้น อนาคตกาล กาลศัพท์ ตามมาปรากฏในสูตรนี้

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า คามี (ผู้มีปกติจักไป) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า คามี ในอรรถแห่ง คมุ-สปฺป คติมฺหิ (คมุ สปฺป ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า อายตึ คมนๆ สีลๆ ยสฺสาติ (การไปในอนาคตของบุคคลใดมีอยู่เป็นปกติ) ลงณีปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์และทำวุทธิแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาชี (ผู้จักส้องเสพ) ในอรรถแห่ง ภช เสวายๆ (ภช ธาตุในความหมายว่า “ส้องเสพ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปสฺสาวี (ผู้จักไหลออก) ในอรรถแห่ง ปปุพฺพ สุ สวเน (สุ ธาตุในความหมายว่า“ฟัง” ลง ป อุปสัค เป็นบทหน้า) สุ อภิสเว (สุ ธาตุในความหมายว่า “เปล่ง” ลงปอุปสัค เป็นบทหน้า) สุ ปาณคพฺภวิโมจเน (สุ ธาตุในความหมายว่า “ให้กำเนิดบุตร” ลงปอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงณีปัจจัย เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์และทำวุทธิแล้ว เมื่อสูตรว่า โอ อว ฯเปฯ เร และ เอ อย ตามไปอยู่ อาเทสโออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิเต เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปฏฺฐายี (ผู้จักดำรงอยู่) ในอรรถแห่ง ปปุพฺพ ฐา คตินิวตฺติมฺหิ (ฐา ธาตุในความหมายว่า “ห้ามการเดิน, ยืน” ลงปอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า อายตึ ปฏฺฐานๆ สีลๆ ยสฺสาติ (การดำรงอยู่ของบุคคลใดย่อมมีเป็นปกติต่อไป) ลงฆิณฺ ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบฆอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลบณอักษรเป็น

อนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า เตสํ ฯเปฯ ปิ เมื่อสูตรว่า ณมฺหิ ฯเปฯ เณสุ ตามไปอยู่ ทำอาเทส อาอักษรเป็นอาย ด้วยสูตรว่า อากา ฯเปฯ โย เมื่อสูตว่า ปรเทฺว ฯเปฯ เน ตามไปอยู่ เมื่อทำอสทิสเทฺวภาวะ ของธอักษร ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ มา แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็แล ในอุทาหรณ์นี้ ท่านไม่ลงณีปัจจัยเท่านั้น ท่านกล่าวถึงวิธีของฆิณฺปัจจัย อีกครั้ง เพื่อให้รู้ถึงความที่ปัจจัยทั้งหลายเป็นธรรมชาติวิจิตร ในการให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร

๖๕๒:๖๔๘. สูตรนี้ว่า **กิริยายํ ณฺวุตโว** (เมื่อมีกริยาปรากฏอยู่ ให้ลง ณฺวุ ปัจจัย และ ตุ ปัจจัยหลังธาตุในอนาคตกาล) นัยแห่งออกมาของสูตรนี้ เป็นเช่นกับที่กล่าวไว้แล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารสัตตมี และวิสยี ขยายความว่า เพราะการตามมาของกาลศัพท์ เมื่อกิริยาในอนาคตกาล อันท่านรู้อยู่ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ณฺวุปัจจัย และตุปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า การโก (ผู้กำลังจะไปทำ) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า การโก ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กริสฺสํ วชตีติ (ผู้จักกระทำย่อมไป) เมื่อสูตรว่า กาเล ฯเปฯ ทโย, ภวิสฺสติ ฯเปฯ ฆิณ ตามไปอยู่ เมื่อลงณฺวุปัจจัยในการมองหากิริยาบทว่า วชติ ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำอาเทส เป็นอก และทำวุทธิแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ภุตฺตา (ผู้กำลังจะไปกิน) ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ในวจนัตถะว่า ภุญฺชิสฺสํ วชตีติ (จักกินย่อมไป) ลงตุปัจจัย เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ รฏฺโธ จ ตามไปอยู่ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุและทำเทฺวภาวะด้วยสูตรว่า ภุชา ฯเปฯ จ ทำอาเทสสระที่สุดแห่งภุตฺตุศัพท์ เป็นอาอักษร และลงสิวิภัตติ ด้วยสูตรว่า สตฺถุ ฯเปฯ โลโป จ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๕๓:๓๐๗. สูตรนี้ว่า **ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี** (ลงจตุตถีวิภัตติในศัพท์ที่แสดงกิริยา เมื่อรู้อนาคตกาลอยู่) ออกมาจากสูตรว่า สมฺปทาเน จตุตฺถี เมื่อมีรูปสำเร็จแล้ว ท่านอาจารย์กล่าวสูตรนี้ เพื่อให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอาธารสัตตมี และวิสยี ขยายความว่า เมื่ออนาคตกาลอันท่านรู้อยู่ ลงจตุตถีวิภัตติในศัพท์ที่แสดงกิริยา อนึ่งคำว่า ภาโว หมายถึงความหมายของธาตุ อันไม่เจือปนกับด้วยสุทธการกะทั้งหลาย

อุทาหรณ์ว่า ปากาย (ย่อมไปเพื่อหุง) ในอรรถแห่งธาตุทั้งสองนี้ ธาตุใดธาตุหนึ่งว่า ปจ ปาเก (ปจ ธาตุในความหมายว่า “หุง”) ปจ พฺยตฺติกรเณ (ทำให้ปรากฏ) ในวจนัตถะว่า ปากาย วชตีติ (ย่อมไปเพื่อหุง) ทำ อาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นกอักษร ด้วยสูตรว่า สจชานำ ฯเปฯ พนฺเธติ วา หรือ กคา ฯเปฯ นำ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว อาศัยสูตรติดกันไม่มีระหว่าง ลง ส จตุตถีวิภัตติเอกวจนะ ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า อโต เนน และ สฺมาสฺมึนำ วา ตามไป ทำอาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาย ฯเปฯ สฺส ตุ เมื่อลบสระหน้า และทำความเป็นปกติสระหลังเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โภคาย (ย่อมไปเพื่อบริโภค) ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ มีเพียงการทำอาเทสชอักษร เป็นตอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า นจฺจาย (ย่อมไปเพื่อการฟ้อนรำ) ในอรรถแห่งธาตุทั้งสามนี้ ธาตุใดธาตุหนึ่งว่า นฏ นติมฺหิ, นฏ คตฺตวิกฺเขเป, นฏ คตฺตวินาเม (นฏ ธาตุในความหมายว่า “น้อมกาย”) เมื่อสูตรว่า ภาว ฯเปฯ นียา ตามไป เมื่อลง ณฺยปัจจัย ด้วยสูตรว่า โณฺย จ ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์แล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ทำอาเทสตฺยอักษร เป็นจอักษร ด้วยสูตรว่า ยวตำ ฯเปฯ รตฺตำ ทำเทฺวภาวะ ลงสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อทำอาเทสสจตุตถีวิภัตติเอกวจนะนั้น เป็นอาย โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๕๔:๖๔๙. สูตรนี้ว่า **กมฺมนิ โณ** (เมื่อมีบทกัมมเป็นอุปบท ให้ลง ณ ปัจจัยหลังธาตุในอนาคตกาล) นัยแห่งการออกมา พึงทราบโดยทำนองแห่งนัยที่กล่าวแล้ว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย ภาวสัตตมี และวิสยี ขยายความว่า เมื่อมีบทกัมมเป็นอุปบท หลังธาตุ ลงณปัจจัย ในกิริยาที่เป็นอนาคตกาลซึ่งปรากฏอยู่

อุทาหรณ์ว่า นครกาโร (ผู้จักสร้างพระนครย่อมไป) ในอรรถแห่ง นครสทฺทูปปท กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ” มีนครศัพท์ เป็นบทใกล้) นี้ ในวจนัตถะว่า นครำ กริสฺสนฺติติ (ผู้ใดจักสร้างเมือง) เมื่อสูตรว่า กาเล วตฺตมานา ฯเปฯ ทโย และ ภวิสฺสติ ฯเปฯ ณีฆิณฺ ตามไปอยู่ เมื่อลง ณ ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบ ณ อักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลาโว (ผู้จักเกี่ยวข้าวสาลีย่อมไป) ในอรรถแห่ง ลู เฉทเน (ลู ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ เมื่อลงณปัจจัยแล้ว ทำวุทธิแล้ว เมื่อสูตรว่า โอ อว สเร และ เอ อย ตามไปอยู่ ทำอาเทสโออักษร เป็นอาว ด้วยสูตรว่า เต อาวายา การิเต ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาโป (ผู้จักหว่านพืชย่อมไป) ในอรรถแห่ง วป พีชสนฺตาเน (วป ธาตุในความหมายว่า “หว่านพืช”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทานทาโย (ผู้จักให้ทานย่อมไป) ในอรรถแห่ง ทา ทาเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สินฺธุปาโย (ผู้จักดื่มน้ำในแม่น้ำสินธุย่อมไป) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

ก็ ในอุทาหรณ์ทั้งสองส่วนสุดหลัง มีเพียงเมื่อสูตรว่า ณมฺหิ รนฺชสฺส ฯเปฯ สุ ตามไปอยู่ ทำอาเทส อา อักษร เป็นอาย ด้วยสูตรว่า อาการนฺตานมาโย เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๕๕:๖๕๐. สูตรนี้ว่า **เสเส สฺสนฺตุมานานา** (เมื่อมีกัมมเป็นบทใกล้ ให้ลง สฺสํ, นฺตุ, มาน และ อาน ปัจจัยหลังธาตุในอรรถที่ยังไม่เสร็จสิ้นในอนาคตกาล) นัยแห่งการออกมาของสูตร มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยวิสยะ และวิสยี ขยายความว่า ในอรรถนี้ คือ เสส หมายถึง เมื่อมีกัมมบทเป็นบทใกล้ ในอนาคตกาลที่ปรากฏอยู่ ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ สฺสํ นฺตุ มาน และ อาน อนึ่ง ในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า เสสัตถะ ได้แก่ ความหมายของกิริยาที่ยังไม่ได้ทำ ซึ่งยังมีเหลือ

อุทาหรณ์ว่า กริสฺสํ (ผู้จักกระทำการงาน[ที่เหลือ]ย่อมไป) ในอรรถแห่ง กร กรเณ (กร ธาตุในความหมายว่า “กระทำ”) นี้ ในวจนัตถะว่า กริสฺสนฺติ (จักกระทำการงาน[ที่เหลือ) เมื่อสูตรว่า กาเล วตฺตมานา ฯเปฯ ทโย, ภวิสฺสติ ฯเปฯ ฆิณฺ และ กมฺมนิ โณ ตามไปอยู่ ลงสฺสํปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถา ฯเปฯ โร เมื่อลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กโรนฺโต (ผู้จักทำการงาน ย่อมไป) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงนฺตุปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงโอวิกรณปัจจัย ด้วยสูตรว่า ตนาทิ ฯเปฯ รา ครั้นนำพยัญชนะ

ที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น เมื่อสูตรว่า ปญฺจาทีนมตฺถ์ และ นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ ตามไปอยู่ อาเทสอุอักษรที่นฺตุปัจจัย เป็นออักษร ด้วยสูตรว่า สิมฺหิ วา เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุรุมาโน (ผู้จักทำการงาน ย่อมไป) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเทียว ลงมานปัจจัย ลงโอปัจจัย ทำอาเทสโออักษรเป็นอุอักษร ด้วยสูตรว่า อุตฺตโมกาโร เพราะอาศัยการอาเทสนั้น ทำอาเทสออักษรเป็นอุ ด้วยสูตรว่า กรสฺสกาโร จ ครั้น นำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กราโน (ผู้จักทำการงาน ย่อมไป) เมื่อลงอานปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภุญฺชนฺโต (ผู้จักบริโภคอาหารย่อมไป) ในอรรถแห่ง ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ (ภุช ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง และบริโภค”) นี้ ลงนฺตุปัจจัย ลงนิคคหิตอาคมต้นธาตุ และลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า รุธาทิโต ฯเปฯ ปุพฺพญฺจ เมื่อทำความที่นิคคหิต เป็นวัคคันตะ เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้น เมื่อทำอาเทสนฺตุปัจจัย เป็นอแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภุญฺชาโน (ผู้จักบริโภคอาหารย่อมไป) มีเพียงการลงอานปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ในอุทาหรณ์มีอาทิว่าว่า ขาทิสฺสํ, ขาทนฺโต (ผู้จักเคี้ยวของเคี้ยวย่อมไป) มีเพียงการลงอปัจจัย ด้วยสูตรว่า ภูวาทิโต อ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า จริสฺสํ (ผู้จักเที่ยวไปสู่หนทาง ย่อมไป) ในอรรถแห่ง จร คติภกฺขเนสุ (จร ธาตุในความหมายว่า ไป และบริโภค) นี้ ในเพราะสฺสํปัจจัย ลงอิอักษรเป็นอาคม ลบสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า จรนฺโต (ผู้จักเที่ยวไปสู่หนทาง ย่อมไป) เป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วนั่นแหละ

ในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ภิกฺขิสฺสํ (ผู้จักเที่ยวขอภิกษา) ในอรรถแห่ง ภิกฺข ยาจเน (ภิกฺข ธาตุในความหมายว่า “ขอ”) นี้ มีเพียงธาตุเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๕๖:๖๖๖. สูตรนี้ว่า **ฉทาทีหิ ตตฺรณฺ** (ลง ต และ ตฺรณฺ ปัจจัยหลัง ฉท ธาตุเป็นต้น) อันท่านอาจารย์ กล่าวไว้แล้ว เพื่อให้สำเร็จรูปอีกครั้ง ด้วยอุณาทิสูตร (และ) กล่าวไว้

โดยการผูกติดบทหลังว่า ต ตฺรณฺ อนึ่ง ณ อักษรในสูตรนี้ ย่อมทำวุทธิได้ในบางอุทาหรณ์ ย่อมทำวุทธิไม่ได้ในบางอุทาหรณ์ เพราะธาตุนั้นอยู่ในฆฏาทิคณะ

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ ฉท-จิติ-สุ-นิ-วิท-ปท-ตนุ-ยต-อท-มท-ยุช-วตุ-มิท-มา-ปุ-กล-วร-เวปฺ-คุป และ ทา ลงปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ คือ ต ตฺรณฺ ได้ตามความเหมาะสม (คล้อยตามพุทธพจน์)

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ฉตฺตํ (ร่ม) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ฉตฺตํ ในอรรถแห่ง ฉท สวรเณ (ฉท ธาตุในความหมายว่า “ปิดกั้น”) นี้ ในวจนัตถะว่า อาตปั ฉาเทตีติ (สิ่งที่ปิดกั้นแดด) ลงตปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสทอักษร อันเป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็นตอักษร ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า โท ธสฺส จ หรือ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ ทำอาเทสสิวิภัตติ เป็น อำ ด้วยสูตรว่า สึ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉตฺรำ ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง เมื่อลงตฺรณปัจจัย มีเพียงการลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า การิตานำ ฯเปฯ โลปำ เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

ไม่ต้องทำวุทธิ เพราะเป็นธาตุอยู่ในฆฏาทิคณะ

อุทาหรณ์ว่า จิตฺตำ, จิตฺรำ (จิต, ธรรมชาติคิด) ในอรรถแห่ง จิติ จินฺตายำ (จิติ ธาตุในความหมายว่า “คิด”) ลบสระที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ธาตุสฺสนฺโต ฯเปฯ สฺส ลงตปัจจัยด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ ทำอาเทสสิวิภัตติ เป็น อำ ลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ที่ตฺรณปัจจัย โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลบทอักษรด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ ลงสิวิภัตติ และ ทำอาเทสสิวิภัตติ เป็น อำ

แต่ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้แล้วว่า คำว่า จิตฺตำ ได้แก่ จินฺตธาตุ ลงตปัจจัย อาเทส น อักษรอันเป็นพยัญชนะสังโยคเป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า นิคฺคหีต ฯเปฯ โน ทำเทฺวภาวะตอักษร ลบนิคคหิต ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชเน จ

อุทาหรณ์ว่า สุตฺตำ (พระสูตร) หลังสุธาตุ ลงตปัจจัย ในวจนัตถะว่า อตฺเถ อภิสวสีติ (ย่อมหลั่งประโยชน์ทั้งหลาย) ทำเทฺวภาวะ โดยนัยที่กล่าวแล้ว

ในอุทาหรณ์ว่า สุตฺรำ นี้ ลงตฺรณปัจจัย เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เนตฺตำ (นัยน์ตา) นีธาตุ ในความหมายว่านำไป หรือ ถึง, บรรลุ ลงตปัจจัย ทำเทฺวภาวะ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ในอุทาหรณ์นอกนี้ ลงตฺรณ

ปัจจัย เมื่อลบ ณ อักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า การิตานำ ฯเปฯ โลปำ แล้ว เมื่อทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ ริเต เพราะความที่ตฺรณฺปัจจัย เป็นปัจจัยที่มี ณ อักษร เป็นอนุพันธ์ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปวิตฺตำ (สิ่งที่สะอาด) ในอรรถแห่ง ปปุพฺพ วิท ปวิตฺเต (วิท ธาตุ ในความหมายว่า “เป็นมงคล” ลงปอุปสัค เป็นบทหน้า) นี้ ลงตปัจจัย ทำอาเทส ท อักษร เป็น ต อักษรโดยนัยที่กล่าวแล้ว ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

ในอุทาหรณ์นอกนี้ มีเพียงลงตฺรณฺปัจจัยเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อีกนัยหนึ่ง ในอรรถแห่ง ปุ ปวเน (ปุ ธาตุในความหมายว่า “ชำระให้สะอาด”) นี้ ลงตปัจจัย และตฺรณฺปัจจัย หลังปุธาตุ ลงอิอักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า ยถาคมมิกาโร ในมติแรกทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ ในมตินอกนี้ ทำวุทธิ ด้วยสูตรว่า อส์โยคนฺตสฺส ฯเปฯ เต เมื่อทำอาเทสโออักษรเป็นอว ด้วยสูตรว่า โอ อว สเร แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปตฺตำ (บาตร, ใบไม้) ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลงตปัจจัย เมื่ออาเทสทอักษร เป็นตอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตนฺตำ, ตนฺตฺรำ (เส้นด้าย) ในอรรถแห่ง ตนุ วิตฺถาเร (ตนุ ธาตุ ในความหมายว่า “แผ่ออก”) นี้ ลงตปัจจัย และตฺรณฺปัจจัย นำนอักษรสู่สระหลัง เมื่อลง สิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยตฺตำ, ยตฺรำ (ความเพียร) ในอรรถแห่ง ยต ยตเน (ยต ธาตุ ในความหมายว่า “พยายาม”) นี้ ในมติแรก นำพยัญชนะสู่สระหลัง ในมตินอกนี้ เมื่อลบตอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อตฺตำ (ผู้บริโภค) ในอรรถแห่ง อท ภกฺขเน (ผู้บริโภค) นี้ ทำอาเทส ทอักษร เป็นตอักษร ลงสิวิภัตติ อาเทสวเป็นอาอักษร ด้วยสูตรว่า สฺยา จ

อุทาหรณ์ว่า มตฺตำ (ความมัวเมา) ในอรรถแห่ง มท อุมฺมาเท (มท ธาตุใน ความหมายว่า “มึนเมา”) ทำอาเทสทอักษร เป็นตอักษร

อุทาหรณ์ว่า โยตฺตำ (เชือก) ในอรรถแห่ง ยุช โยเค (ยุช ธาตุในความหมายว่า “ประกอบ”) นี้ เมื่อลงตปัจจัย ลบชอักษร เพราะความเป็นภุชธาตุเป็นต้น ทำเทฺวภาวะ ตอักษร

อุทาหรณ์ว่า โยตฺรำ (เชือก) ลบตอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า วตฺตุ วตฺรุ (วัตรปฏิบัติ) ในอรรถแห่ง วตุ วตฺตเน (วตุ ธาตุในความหมายว่า “ปฏิบัติ”), วตุ อาวรณคตีสุ (วตุ ธาตุในความหมายว่า “ปิดกั้น, และไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มิตฺตุ, มิตฺรุ (มิตร, สหาย) ในอรรถแห่ง มิท สิเนเห (มิท ธาตุในความหมายว่า “เสน่หา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มตฺตา, มตฺตรุ (มาตรา) ในอรรถแห่ง มา ปริมาเณ (มา ธาตุในความหมายว่า “นับจำนวน”) ทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ปุตฺโต, ปุตฺโร (ลูกชาย) ปุ ธาตุ ธาตุในความหมายว่า “ชำระให้สะอาด”

อุทาหรณ์ว่า กลตฺตุ, กลตฺรุ (ภริยา) กล ธาตุในความหมายว่า “นับ”

อุทาหรณ์ว่า วรตฺตุ วรตฺรุ (เชือกหนัง) วร ธาตุในความหมายว่า “สำรวม” พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เวตฺตุ, เวตฺรุ (หวาย) เวปฺ ธาตุในความหมายว่า “สั่นไหว”

อุทาหรณ์ว่า คุตฺตุ, คุตฺรุ (การคุ้มครอง) คุป ธาตุในความหมายว่า “คุ้มครอง, ป้องกัน” ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะ ในอุทาหรณ์หลัง ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

ในอุทาหรณ์ว่า คตฺตุ, คตฺรุ (ร่างกาย) นี้ มีเพียงการอาเทสอุอักษร เป็นออักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ทาตฺตุ, ทาตฺรุ (เคียว) ในอรรถแห่ง ทา อวขณฺฑเน (ทา ธาตุในความหมายว่า “ตัดให้เป็นท่อน”) มีเพียงการลงตปัจจัย และทำเทฺวภาวะตอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๕๗:๖๖๗. สูตรนี้ว่า **วทาทีหิ ณิตฺโต คเณ** (เมื่อมีหมู่ปรากฏอยู่ ลง ณิตฺต ปัจจัย หลัง วท ธาตุเป็นต้น) นัยแห่งการออกมาของสูตร พึงรู้ได้โดยง่าย โดยทำนองที่กล่าวแล้วเทียว

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ วิวยี และวิสยะ

อุทาหรณ์ว่า วาทิตฺตุ (หมู่ของดนตรี) ในอรรถแห่ง วท พฺยตฺติยำ วาจายำ (วท ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) นี้ ในวจนัตถะว่า วทิตานำ คโณติ (หมู่ของดนตรี) ลงณิตฺตปัจจัย เมื่อลบณอักษรเป็นอนุพันธ์ และทำวุทธิแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จาริตฺตํ (จาริตตศีล, กองแห่งศีลอันเป็นข้อควรประพฤติ) ในอรรถแห่ง จร คติภกฺขเนสุ (จร ธาตุในความหมายว่า “ไป และบริโภค”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วาริตฺตํ (กองแห่งศีลอันเป็นข้อห้าม) ในอรรถแห่ง วร อาวรเณ (วร ธาตุในความหมายว่า “ปิดกั้น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๕๘:๖๖๘. สูตรนี้ว่า **มิทาทีหิ ตฺติติโย**.

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า เมตฺติ (ความเมตตา) มิท สิเนเห (มิท ธาตุในความหมายว่า “รักใคร่”) ลงตฺติปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น วุทธิ ด้วยสูตรว่า อญฺเญสุ จ

อุทาหรณ์ว่า ปตฺติ (ทหารราบ) ในอรรถแห่ง ปท คติมฺหิ (ปท ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รตฺติ (กลางคืน) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ ลงตฺติปัจจัย ลบนฺชพร้อมสังโยค โดยนัยที่กล่าวแล้ว

อุทาหรณ์ว่า ตนฺติ (พระบาลี) ในอรรถแห่ง ตนุ วิตฺถาเร (ตนุ ธาตุในความหมายว่า “แผ่ออก”) นี้ ลงติปัจจัย ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติ

๖๕๙:๖๖๙. สูตรนี้ว่า **อุสุรนฺชทำสานำ ทำสสฺส ทฑฺโฒ ฒธา จ** (ในบรรดา อุสุ, รนฺช และ ทำส ธาตุ อาเทส ทำส ธาตุเป็น ทฑฺฒ และลง ฒ และ ธ ปัจจัย[หลัง อุสุ และ รนฺช ธาตุ ตามลำดับ])

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วยนิทธารณฉัฏฐี นิทธารณียการี การิยะ วิสยี และสัมปิณฑนะ ขยายความว่า บรรดาธาตุทั้งหลายเหล่านี้ คือ อุสุ รนฺช และ ทำส อาเทส ทำสศัพท์ เป็นทฑฺฒ และลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ฒธ

อุทาหรณ์ว่า อุฑฺโฒ (ความเร่าร้อน) ในอรรถแห่ง อุสุ ทาเห (อุสุ ธาตุในความหมายว่า “เผา”) นี้ ลง ฒ ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น เมื่อสูตรว่า ปร ฯเปฯ ธาเน ตามไป ทำอสทิสเทฺวภาวะหน้า ฒ อักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๔ ด้วยสูตรว่า วคฺเค ฯเปฯ มา ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รฏฺฐํ (แคว้น,ประเทศ) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ ลงธปัจจัย ลบชอักษรพร้อมทั้งพยัญชนะสังโยค ทำอสทิสเทฺวภาวะหน้าธอักษรอันเป็นอักษรตัวที่ ๒ โดยนัยที่กล่าวแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ทฑฺโฒ (ผู้ถูกงูกัด) ในอรรถแห่ง ทำส ทำสเน (ทำส ธาตุในความหมายว่า “กัดต่อย”) นี้ ลง กฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ อาเทสทำส เป็นทฑฺฒ ด้วยสูตรนี้ ลบกฺวิปัจจัย ลงสิวิภัตติ

๖๖๐:๖๗๐. สูตรนี้ว่า **สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ** (อาเทส อู, อุ และ อส ของ สู, วุ และ อส ธาตุเป็น อต และลง ถ ปัจจัย)

สูตรนี้มี ๕ บท คำว่า สูวุสานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐี คำว่า อูอุอสานำ แสดงสัมพันธฉัฏฐีการี คำว่า อโต แสดงการิยะ คำว่า โถ แสดงวิสยี คำว่า จ แสดงสัมปิณฑนะ ขยายความว่า อาเทสอู อุ อส ของธาตุทั้งหลาย เหล่านี้ คือ สู วุ และ อส เป็นอต และลงถปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า สตฺถำ (ศาสตรา) ในอรรถแห่ง สู หึสายำ (สู ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน”) ลง ถ ปัจจัย และอาเทส อู อักษรเป็น อต ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า วตฺถำ (ผ้า) ในอรรถว่า วุ สำวรเณ (วุ ธาตุในความหมายว่า “สำรวม”) นี้ ลงถปัจจัย และ อาเทสอุอักษรเป็นอตฺ ด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ

๖๖๑:๖๗๑. สูตรนี้ว่า **รนฺชุทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ชทโลโป จ** (ลง ธ, ท, อิทฺท, ก และ อิร ปัจจัยหลัง รนฺช, อุทิ ธาตุเป็นต้น และลบ ช และ ท ในบางแห่ง)

สูตรนี้มี ๕ บท แสดงด้วยอวธิ วิวยี กฺวจัตถะ การิยะ และสัมปิณฑนะ ขยายความว่า ลงปัจจัยทั้งหลาย คือ ธ ท อิทฺท ก และอิร หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิว่า รนฺชุ และ ทา ลบช และทพยัญชนะที่สุดธาตุ ได้บ้าง ย่อมให้สำเร็จรูปอีกครั้ง

อุทาหรณ์ว่า รนฺธำ (รู, ช่อง) ในอรรถแห่ง รนฺช ราเค (รนฺช ธาตุในความหมายว่า “กำหนัด”) นี้ ลงธปัจจัย และลบนฺชอักษร ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว เมื่อลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า สมุทฺโท (สมุทร) ในอรรถแห่ง สำปุพฺพ อุทิ ปเวสนเกฬทนเขปเนสุ (อุทิ ธาตุในความหมายว่า “ไหล และเปียกชุ่ม” ลง สำ อุปสรรคเป็นบทหน้า) ลง ท ปัจจัย

ด้วยสูตรนี้ ครั้นนำพยัญชนะที่ควรนำไปประกอบสระหลังแล้ว ลงสิวิภัตติ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จนฺโท (ดวงจันทร์) ในอรรถแห่ง จทิ อิจฺฉากนฺตีสุ (จทิ ธาตุในความหมายว่า “ต้องการ และชอบใจ”) เมื่อลงมปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว เมื่อทำอาเทสทอักษรเป็นนอักษร ด้วยสูตรว่า วช ฯเปฯ ชฺชนฺเต แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มนฺโท (น้อย, คนมีปัญญาทึบ) ในอรรถแห่ง มทิ หาเส (มทิ ธาตุในความหมายว่า “ร่าเริง”) เมื่อทำอาเทสทอักษร เป็นนอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขุทฺโท (ผู้ยากไร้) ในอรรถแห่ง ขุทฺท ปิปาสายํ (ขุทฺท ธาตุในความหมายว่า “กระหาย”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ฉิทฺโท (รู, ช่อง) ในอรรถแห่ง ฉิทิ ทฺวิธากรเณ (ฉิทิ ธาตุในความหมายว่า “ผ่าเป็นสองส่วน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า รุทฺโท (รุทฺทเทพ, พระมเหศวร, คนดุร้าย) ในอรรถแห่ง รุทิ หึสายํ (รุทิ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง รุส โทเส (รุส ธาตุในความหมายว่า “โกรธเคือง”)

อุทาหรณ์ว่า ทลิทฺโท (คนยากไร้, ยาจก) ในอรรถแห่ง ทล ทุคฺคติมฺหิ (ทล ธาตุในความหมายว่า “ถึงความลำบาก”) นี้ ลงอิทฺทปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า สุกฺกํ (ขาว, แห้ง, น้ำอสุจิ) ในอรรถแห่ง สุส โสสเน (สุส ธาตุในความหมายว่า “เหี่ยวแห้ง”) นี้ ลงกปัจจัย อาเทสสอักษร เป็นกอักษร ด้วยนิปาตนสูตร

อุทาหรณ์ว่า โสโก (ความเศร้าโศก) ในอรรถแห่ง สุจ โสเก (สุจ ธาตุในความหมายว่า “เศร้าโศก”) ลงกปัจจัย ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ

อุทาหรณ์ว่า วกฺกํ (ม้าม) ในอรรถแห่ง วจ วิยตฺติยํ วาจายํ (วจ ธาตุในความหมายว่า “พูดให้ปรากฏ”) วจ ภาสเน (วจ ธาตุในความหมายว่า “กล่าว”) นี้ เมื่อลงกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ อาเทส จ อักษรเป็น ก อักษร ด้วยนิปาตนสูตร ลงสิวิภัตติ หรือเป็น วก อาทาเน (วก ธาตุในความหมายว่า “ถือเอา”)

อุทาหรณ์ว่า วชิรํ (เพชร, สายฟ้า) ในอรรถแห่ง วช คติมฺหิ (วช ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า วจติ อปฺปฏิหิตํ กตฺวา คจฺฉตีติ (สิ่งที่ไปโดยปราศจากการต้านทาน) ลงอิรปัจจัย ลงสิวิภัตติ

๖๖๒:๖๗๒. สูตรนี้ว่า **ปฏิโต หิสฺส เหรณฺหีรณฺ** (อาเทส หิ ธาตุที่อยู่หลัง ปฏิ เป็น เหรณฺ และ หีรณฺ)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ การี และการิยะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทส ธาตุ คือ หิ เบื้องหลังปฏิศัพท์ เป็นศัพท์เหล่านี้ คือ เหรณฺ และ หีรณฺ

อุทาหรณ์ว่า ปาฏิเหรำ (ปาฏิหาริย์) ในอรรถแห่ง ปฏิปุพฺพ หิ คติมฺหิ (หิ ธาตุในความหมายว่า “ไป” ลง ปฏิ อุปสรรคเป็นบทหน้า) นี้ ในวจนัตถะว่า ปฏิปกฺเข มทฺทิตฺวา คจฺฉติ ปวตฺตีติ (สิ่งที่กำหราบข้าศึกแล้วไป) ทำอาเทสหิธาตุที่อยู่เบื้องหลังปฏิศัพท์เป็นเหรณฺ ตั้งเป็นการิตะ เมื่อทำวุทธิแล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น อุทาหรณ์นอกนี้ พึงรู้ได้โดยง่ายเทียว

๖๖๓:๖๗๓. สูตรนี้ว่า **กฑฺยาทีหิ โก** (ลง ก ปัจจัยหลังธาตุมี กฑิ เป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า กฑิ ลงกปัจจัย และย่อมถึงการสำเร็จรูปอีกครั้ง

อุทาหรณ์ว่า กณฺโฑ (ลูกศร, ชื่อของจำนวนหนึ่ง, กัณฑ์, ตอน) ในอรรถแห่ง กฑิ เฉทเน (กฑิ ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ ลบสระที่สุดธาตุ ลงกปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลบกอักษรเป็นอนุพันธ์ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลงนิคคหิตเป็นอาคม ด้วยสูตรนั้นนั่นแหละ ทำอาเทสนิคคหิต เป็นวัคคันตะ ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ฆณฺโฑ (ระฆัง) ในอรรถแห่ง ฆฏิ ฆฏฺฏเน (ฆฏิ ธาตุในความหมายว่า “กระทบ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วณฺโฑ (ขั้ว,ก้าน) ในอรรถแห่งธาตุทั้งหลาย ๓ ธาตุใดธาตุหนึ่งคือ วฑิ อาวฏฺฏเน (วฏิ ธาตุในความหมายว่า “หมุนไป”), วฑิ วณฺฑตฺเถ (วฏิ ธาตุในอรรถว่า ขั้ว), วฏิ ธารณพนฺธนสงฺฆาเตสุ (วฏิ ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้, ผูกไว้ และรวบรวม) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรณฺโฑ (ผอบ, ขวด) ติ ในอรรถแห่ง กรฑิ ภาชนตฺเถ (กรฑิ ธาตุในความหมายว่า “รองรับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มณฺโฑ (การประดับ) ในอรรถแห่งธาตุทั้งหลาย ๒ ธาตุใดธาตุหนึ่ง คือ มฑิ มณฺฑนตฺเถ (มฑิ ธาตุในความหมายว่า “ประดับ”), มฑิ กุฏิลตฺเถ (มฑิ ธาตุในความหมายว่า “คด”) พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สณฺโฑ (หมู่ เช่น หมู่บัว, กอบัว) ในอรรถแห่ง สฑิ คุมฺพตฺเถ (สฑิ ธาตุในความหมายว่า “รวบรวมให้เป็นหมู่”)

อุทาหรณ์ว่า กุฏฺโฐ (โรคเรื้อน) ในอรรถแห่ง กุฏิ เฉทนตฺเถ (กุฏิ ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ มีเพียงการทำเทฺวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทฺว ฯเปฯ เน เท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

อุทาหรณ์ว่า ภณฺโฑ (สิ่งของ, สิ่งที่ทำให้ทะเลาะวิวาท) ในอรรถแห่ง ภฑิ ภณฺฑนตฺเถ (ภฑิ ธาตุในความหมายว่า “ด่าว่า”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปณฺฑโก (บัณเฑาะก์) ในอรรถแห่ง ปฑิ เวกลฺลตฺเถ (ปฑิ ธาตุในความหมายว่า “บกพร่องแห่งเพศ”) นี้ เพราะไม่ลบ ก ปัจจัย ลง อ อักษรเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า ทณฺโฑ (อาชญา) ในอรรถแห่ง ทฑิ อาณายํ (ทฑิ ธาตุในความหมายว่า “บัญชา, ใช้”), ทฑิ หึสายํ (ทฑิ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิตณฺโฑ (วิตัณฑวาท) ในอรรถแห่ง วิปุพฺพ ตฑิ จลนตฺเถ (ตฑิ ธาตุในความหมายว่า “สั่นไหว” ลงวิอุปสัคเป็นบทหน้า) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิสิณฺโฑ (ผู้ย่ำยี [ข้าศึก]) ในอรรถแห่ง อิสิฑิ วิมทฺทเน (อิสิฑิ ธาตุในความหมายว่า “เหยียบย่ำ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จณฺโฑ (ดุร้าย) ในอรรถแห่ง จฑิ อณฺฑตฺเถ (จฑิ ธาตุในความหมายว่า “โหดร้าย”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ลณฺโฑ (อุจจาระ, คู) ในอรรถแห่ง ลฑิ ชิคุจฺฉนตฺเถ (ลฑิ ธาตุในความหมายว่า “รังเกียจ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เมณฺโฑ (แพะ) ในอรรถแห่ง เมฑิ กุฏิลตฺเถ (เมฑิ ธาตุในความหมายว่า “โค้งงอ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เอรณฺโฑ (ต้นละหุ่ง) ในอรรถแห่ง เอรฑิ หึสายํ (เอรฑิ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขณฺโฑ (น้ำตาลก้อน) ในอรรถแห่ง ขฑิ เฉทเน (ขฑิ ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขนฺโท (ท่อน,ตอน) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ทำฑอักษร เป็น ทอักษร ด้วยสูตรนี้ มีเพียงการทำอาเทสนิคคหิต เป็นนอักษรเท่านั้น เป็นข้อแตกต่าง

๖๖๔:๖๗๔. สูตรนี้ว่า **ขาทามคมานำ ขนฺธนฺธคนฺธา** (อาเทส ขาท ธาตุ, อม ธาตุ และ คมุ ธาตุเป็น ขนฺธ และ คนฺธ [ตามลำดับ] และลง ก ปัจจัย)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี และการิยะ ขยายความว่า อาเทสธาตุเหล่านี้ คือ ขาท อม และคมุ เป็น ขนฺธ อนฺธ และคนฺธ และลงกปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า ขนฺโธ (ขันธ์) ในอรรถแห่ง ขาท ภกฺขเณ (ขาท ธาตุในความหมายว่า “ขบเคี้ยว”) นี้ เมื่อลงกฺวิปัจจัยแล้ว อาเทสขาทธาตุ เป็นขนฺธ ด้วยสูตรนี้ ลบกฺวิปัจจัย ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า อนฺโธ (ผู้บอด, คนตาบอดทั้งสองข้าง, มืด) ในอรรถแห่ง อม โรเค, อม คตฺยาทีสุ (อม ธาตุในความหมายว่า “เจ็บป่วย” (และ) อม ธาตุในความหมายว่า “ไปเป็นต้น”) นี้ อาเทสอมธาตุ เป็นอนฺธ โดยนัยที่กล่าวแล้ว ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า คนฺโธ ในอรรถแห่ง คมุ-สปฺป คติมฺหิ (คมุ สปฺป ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ลงกฺวิปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ จ อาเทสคมุธาตุ เป็นคนฺธ ด้วยสูตรนี้ ลบกฺวิปัจจัย ลงสิวิภัตติ ในอุทาหรณ์ทั้งหลายนอกนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจแห่งกปัจจัย

ส่วนในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวไว้ ด้วยอำนาจการลบกปัจจัยในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ขนฺโธ, อนฺโธ คนฺโธ (และ) ด้วยอำนาจการไม่ลบกปัจจัยในอุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ขนฺธโก, อนฺธโก, คนฺธโก

๖๖๕:๖๗๕. สูตรนี้ว่า **ปฏาทีหฺยลำ** (ลง อล ปัจจัยหลังธาตุหรือปาฏิปทิกศัพท์มี ปฏ เป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และวิสยี ขยายความว่า ลง อล ปัจจัยหลังธาตุหรือปาฏิปทิกศัพท์มี ปฏ เป็นต้นอย่างนี้ ในอรรถแห่งอลำ คือ ย่อมให้สำเร็จรูปอีกครั้ง อลำปัจจัยนี้ มีความหมายเท่ากับอลำศัพท์

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า ปฏลำ (แผ่นผ้า) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า ปฏลำ ในอรรถแห่ง ปฏ คติมฺหิ (ปฏ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปเฏ อลำ นิรตฺถกนฺติ (ไม่มีประโยชน์บนแผ่นผ้า) ลงอลปัจจัยด้วยสูตรนี้ ลงสิวิภัตติ อีกนัยหนึ่ง หลังปาฏิปทิกศัพท์นี้ คือ ปฏ ลงอลปัจจัย ในอรรถว่า ปฏกิจฺจกรเณ อลำ สมตฺโถ (สามารถใช้ในกิจกรรมของผ้าได้) ลงสิวิภัตติ

อนึ่ง ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ท่านกล่าวว่า ปเฏ อลำ สมตฺถนฺติ ปฏลำ (ชื่อว่า ปฏล เพราะวจนัตถะว่า สามารถในการถึง[ความเพิ่มพูน])

อุทาหรณ์ว่า กลลํ (เปือกตม, ตม) ในอรรถแห่ง กล-อล กลเล (กล ธาตุในความหมายว่า “นับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง หลังปฏิปาทิกบท คือ กล ลงอลปัจจัย ลงสิวิภัตติ

อุทาหรณ์ว่า กุสลํ (กุศล) ในอรรถแห่ง กุส เฉทนภูตทานธมฺเมสุ (กุส ธาตุในความหมายว่า “ตัด, เป็น, ให้ และทรงไว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กทลํ (ต้นกล้วย) ในอรรถแห่ง กท มเท (กท ธาตุในความหมายว่า “มึนเมา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภคนฺทลํ (โรคริดสีดวง) ในอรรถแห่ง ภคนฺท เสจเน (ภคนฺท ธาตุในความหมายว่า “ไหล”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เมขลํ (สายรัดเอว) ในอรรถแห่ง เมข กฏิวิจิตฺเต (เมข ธาตุในความหมายว่า “ประดับสะเอว”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วกฺกลํ (เปลือกไม้) ในอรรถแห่ง วกฺก รุกฺขตเจ (วกฺก ธาตุในความหมายว่า “เปลือกต้นไม้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ตกฺกล (ยางไม้) ในอรรถแห่ง ตกฺก รุกฺขสิเลเส (ตกฺก ธาตุในความหมายว่า “ยางของต้นไม้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปลฺลลํ (สระเล็ก, สระน้อย) ในอรรถแห่ง ปลฺล นินฺนฏฺฐาเน (ปลฺล ธาตุในความหมายว่า “ที่ลุ่ม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สทฺทลํ (หญ้าแพรก) ในอรรถแห่ง สทฺท หริเต (สทฺท ศัพท์ในความหมายว่า “เขียวขจี”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มุลาลํ (เง่าบัว, สายบัว, ก้านบัว) ในอรรถแห่ง มูล ปติฏฺฐายํ (มูล ศัพท์ในความหมายว่า “ความเป็นที่ตั้ง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ทำรัสสะ ด้วยสูตรว่า กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ

อุทาหรณ์ว่า พิลานำ (ที่อาศัย, รู) ในอรรถแห่ง พิล นิสฺสเย (พิล ศัพท์ในความหมายว่า “ที่อาศัย”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วิทาลํ (รอยประทับ) ในอรรถแห่ง วิท สตฺตายํ (วิท ธาตุในความหมายว่า “เป็น”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า จณฺฑาโล (คนจัณฑาล, คนดุร้าย) ในอรรถแห่ง จฑิ จณฺฑตฺเถ (จฑิ ธาตุในความหมายว่า “ดุร้าย”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ (ในอุทาหรณ์) นี้ ทำทีฆะ และลงนิคคหิตอาคมด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น แล้วอาเทสนิคคหิตเป็นวัคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า ปญฺจาโล (แคว้นชื่อปัญจาละ, ชาวเมืองปัญจาละ) หลังธาตุนี้ คือ ปจ ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป” หรือ หลังปฏิปาทิกบทนี้ คือ ปญฺจ สังขยาที่มีความหมายว่า ๕ ลงอลปัจจัย ในอรรถว่า ปญฺจนฺนำ ราชูนำ อลำ (แคว้นที่ควรแก่พระราชาทั้งห้า)

อุทาหรณ์ว่า วาลำ (น้ำ) ในอรรถแห่ง วา คติพนฺธเนสุ (วา ธาตุในความหมายว่า “ไป และผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า วสโล (คนถ่อย, คนชั่วช้า) ในอรรถแห่ง วส อจฺฉาทเน (วส ธาตุในความหมายว่า “ปกปิด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปจโล (คนโลเล) ในอรรถแห่ง ปจิ วิตฺถาเร (ปจิ ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มจโล (ขโมย) ในอรรถแห่ง มจ โจเร (มจ ธาตุในความหมายว่า “ลักขโมย”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มุสโล (สาก) ในอรรถแห่ง มุส เถยฺเย (มุส ธาตุในความหมายว่า “ลัก”), มุส ปาณจาเค (มุส ธาตุในความหมายว่า “สละชีวิต”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โคตฺถุโล (หมาจิ้งจอก, หมาป่า) ในอรรถแห่ง โคตฺถุ วำเส (โคตฺถุ ศัพท์ในความหมายว่า “วงศ์ตระกูล”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุถุโล (กว้าง, หนา) ในอรรถแห่ง ปุถุ วิตฺถาเร (ปุถุ ศัพท์ในความหมายว่า “แผ่ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พหุโล (มาก, จำนวนมาก) ในอรรถแห่ง พหุ สงฺขฺยายำ (พหุ ศัพท์ในความหมายว่า “นับจำนวน”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มงฺคลำ (มงคล) ในอรรถแห่ง มลฺค มงฺคลตฺเถ (มงฺค ธาตุในความหมายว่า “เป็นมงคล”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า พหลำ (หนา, สิ่งที่หนา) ในอรรถแห่ง พห วุทฺธิมฺหิ (พห ธาตุในความหมายว่า “เจริญ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กมฺพลำ (ผ้ากัมพล, ผ้าขนสัตว์) ในอรรถแห่ง กพิ สญฺจรเณ (กพิ ธาตุในความหมายว่า “เที่ยวไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สมฺพลำ (เสบียง) ในอรรถแห่ง สพิ มณฺฑเล (สพิ ธาตุในความหมายว่า “ประดับ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคฺคลำ (กลอนประตู) ในอรรถแห่ง อคฺค คติโกฏิลฺเล (อคฺค ธาตุในความหมายว่า “ไปคติ”) นี้ พึงทราบเป็นรูปสำเร็จ

๖๖๖:๖๗๖. สูตรนี้ว่า **ปุถุสฺส ปุถุปถาโม วา** (อาเทส ปุถ ธาตุเป็น ปุถุ หรือ ปถ และลง อม ปัจจัยได้บ้าง)

สูตรนี้มี ๔ บท แสดงด้วยสัมพันธฉัฏฐีการี การิยะ และวิกัปปนัตถะ ขยายความว่า ย่อมมีการอาเทสธาตุ นี้ คือ ปถุ เป็นปุถ และปถ และลงอมปัจจัยได้บ้าง

อุทาหรณ์ว่า ปุถวี (แผ่นดิน) ในอรรถแห่ง ปถุ วิตฺถาเร (ปุถ ธาตุในความหมายว่า “แผ่ไป”) นี้ ในวจนัตถะว่า ปตฺถฏา (สิ่งที่แผ่ไป) ลงกฺวิปัจจัย ทำอาเทสเป็น ปุถุ ด้วยสูตรนี้ ลงอีปัจจัยด้วยสูตรว่า นทาทิโต วา อี ทำอาเทสอุอักษร เป็นอว ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า โอ สเร จ ลงสิวิภัตติเป็นต้น ลบสิวิภัตติ

ก็ในอุทาหรณ์ว่า ปุถวี, ปถวี นี้ ทำอาเทสอุอักษรที่อยู่กับปอักษร เป็นออักษร นำเข้าประกอบกันเป็น ปถวี ลงสิวิภัตติ ลบสิวิภัตติ

ในอุทาหรณ์ว่า ปถโม นี้ หลังปุถธาตุ ลงอมปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสปุถธาตุ เป็นปถ ด้วยสูตรนี้นั่นเอง ทำอาเทสถอักษรตัวที่ ๒ เป็นธอักษรตัวที่ ๔ ด้วยจศัพท์ ในสูตรว่า โท ธสฺส จ แล้ว ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ปุถุชฺชโน (ปุถุชน) นี้ ไม่มีในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ และปุถศัพท์ ท่านก็กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งธาตุ ในสูตรนั้นนั่นเอง (ปุถสทฺโท จ ตตฺถ ธาตฺวเสเนว วุตฺโต.)

ส่วนในคัมภีร์กัจจายนะ และคัมภีร์สัททนีติ มีอุทาหรณ์ว่า ปุถุชฺชโน และปุถศัพท์ ท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอาจแห่งปาฏิปทิกะเท่านั้น

ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ปรากฏปาฐะว่า ปุถวี, ปถวี ด้วยอำนาจแห่งทันตชอักขระ ในปาฐะว่า ปถโม นี้ ปรากฏปาฐะ ด้วยอำนาจการอาเทสทุติยอักขรถอักษร อันเป็นทันตชอักษร เป็นจตุตถอักขรธอักษร อันเป็นทันตชอักษร

จริงอยู่ ในคัมภีร์สัททนีติ ย่อมแสดงไว้เหมือนอย่างนั้น แต่ในคัมภีร์กัจจายนปกรณ์บางฉบับ ปรากฏปาฐะ ด้วยอำนาจการอาเทสถอักษร อันเป็นทันตชอักขระ เป็นธอักษร อันเป็นมุทธชอักขระ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ควรพิจารณาให้ดี

๖๖๗:๖๗๗. สูตรนี้ว่า **สสฺวาทีหิ ตุทโว** (ลง ตุ ปัจจัยและ ทุ ปัจจัยหลัง สสุ ธาตุ เป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยกวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า สตฺตุ (ศัตรู) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า สตฺตุ ในอรรถแห่ง สสุ หึสายํ (สสุ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ ลงต

ปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อสูตรว่า สาส ฯเปฯ ฏฺโฐ จ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ และทำเทฺวภาวะด้วยสูตรว่า ภุชา ฯเปฯ ทฺวิ จ ลงสิวิภัตติเป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า ททฺทุ (โรคหิด,โรคกลาก) ในอรรถแห่ง ทท ทาเน (ทท ธาตุในความหมายว่า “ให้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อทฺทุ (เรือนจำ, คุก, โซ่ตรวน) ในอรรถแห่ง อท ภกฺขเน (อท ธาตุในความหมายว่า “บริโภค”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มทฺทุ (การย่ำยี, (คนมัวเมา) ในอรรถแห่ง มท อุมฺมาเท (มท ธาตุในความหมายว่า “มัวเมา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๖๘:๖๗๘. สูตรนี้ว่า **จฺยาทีหิ อีวโร** (ลง อีวร ปัจจัยหลัง จิ ธาตุเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี

อุทาหรณ์ว่า จีวรำ (จีวร, ผ้า) ในอรรถแห่ง จิ จเย (จิ ธาตุในความหมายว่า “สั่งสม”) นี้ เมื่อลงอีวรปัจจัย ด้วยสูตรนี้ แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปีวรำ (คนอ้วน, เต่า) ในอรรถแห่ง ปา ปาเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “ดื่ม”), ปา รกฺขเน (ปา ธาตุในความหมายว่า “รักษา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ธีวรำ (ชาวประมง) ในอรรถแห่ง ธร ธรเณ (ธา ธาตุในความหมายว่า “ทรงไว้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

๖๖๙:๖๗๙. สูตรนี้ว่า **มุนาทีหิ จิ** (ลง อิ ปัจจัยหลังธาตุมี มุน ธาตุเป็นต้นและหลังปาฏิปาทิกศัพท์)

สูตรนี้มี ๓ บท แสดงด้วยอวธิ สมุจจยะ และวิสยี

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มุนิ (พระมุนี) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า มุนิ ในอรรถแห่ง มุน ญาเณ (มุน ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ยติ (พระภิกษุ, นักบวช) ในอรรถแห่ง ยต ยตเน (ยต ธาตุในความหมายว่า “พยายาม”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อคฺคิ (ไฟ) ในอรรถแห่ง อคฺค คติโกฏิลฺเล (อคฺค ในความหมายว่า “ไปคด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปติ (เจ้านาย, สามี, เจ้าของ) ในอรรถแห่ง ปต คติมฺหิ (ปต ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กวิ (นักกวี, ผู้ผูกคำประพันธ์ขึ้นกล่าว) หลังปฏิปาทิกศัพท์นี้ คือ กว ลงอิปัจจัย อีกนัยหนึ่ง ผู้ใด ย่อมเปล่งเสียง คือกล่าว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กวิ ได้แก่ จิตฺตกถิก = ผู้กล่าวตามความคิด (ปฏิภาน)

อุทาหรณ์ว่า สุจิ (ความสะอาด, ผู้บริสุทธิ์) ในอรรถแห่ง สุจ โสจกมฺมนิ (สุจ ธาตุ ในความหมายว่า “กรรมอันบริสุทธิ์”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มหาลิ (เจ้ามหาลิ), ภทฺทาลิ (ภัททาลิเถระ) หลังปฏิปาทิกศัพท์ ลงอิปัจจัย ลบสิ อีกนัยหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า มหนฺตํ ลาตีติ มหาลิ (ผู้ใด ย่อมถือเอาคุณ อันใหญ่หลวง เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า มหาลิ) ภทฺทำ ลาตีติ ภทฺทาลิ (ผู้ใด ย่อมถือเอาคุณ คือความเจริญ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ภทฺทาลิ)

อุทาหรณ์ว่า มณิ (แก้วมณี) หลังปฏิปาทิกศัพท์ ลงอิปัจจัย อีกนัยหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า มนำ เนตีติ มณิ (สิ่งใด ย่อมไปซึ่งใจ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า มณิ) อาเทสนอักษร เป็น ณอักษร

๖๗๐:๖๘๐. สูตรนี้ว่า **วิทาทีหฺยูโร** (ลง อูร ปัจจัยหลัง วิท ธาตุเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วย อวธิ และวิสยี ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลาย มีอาทิ อย่างนี้ว่า วิทธาตุ และหลังปฏิปาทิกศัพท์ทั้งหลาย ลงอูรปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า วิทูโร (หมู่บ้านไกล, ภูเขาไกลยิ่ง) ในอรรถแห่ง วิท ลาเภ (วิท ธาตุ ในความหมายว่า “ได้รับ”) ในอรรถว่า วิทิตุ์ อลำ อยุตฺตำ อนาสนฺนตฺตาติ (ไม่สามารถ พบเห็นได้เพราะอยู่ไกล) ลงอูรปัจจัย

ส่วนอุทาหรณ์นี้ว่า วิทูเร ชาโต เวทูโร (สิ่งที่เกิดในภูเขาวิทูระ ชื่อว่า เวทูระ คือ แก้วมณี) อันท่านสาธกมาแสดง แม้ด้วยอำนาจแห่งปัจจัยในตัทธิต แต่ไม่ใช่แสดงด้วย อำนาจแห่งอุทาหรณ์ของสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า วลลูโร (เนื้อแห้ง, เนื้อตากแห้ง) ในอรรถแห่ง วลฺล ธารณพนฺธเนสุ (วลฺล ธาตุในความหมายว่า “รักษา และผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มสูโร (หนังสัตว์, ถั่วเหลือง) ในอรรถแห่ง มส อามสเน (มส ธาตุ ในความหมายว่า “ลูบคลำ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สินฺธูโร (ตะกั่วแดง, ครั่ง) ในอรรถแห่ง สิท สิงฺคาเร (สิท ธาตุใน ความหมายว่า “รักใคร่”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ลงนิคคหิตเป็นอาคม ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น และอาเทส นิคคหิตเป็นวัคคันตะ

อุทาหรณ์ว่า ทูโร (ไกล, ที่ไกล, สถานที่ไปได้ยาก) ในอรรถแห่ง ทุ คติมฺหิ (ทุ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ ในอรรถว่า คมิตุ อลํ อนาสนฺตตฺตาติ (สามารถไป เพราะอยู่ไกล) เมื่อลง อูรปัจจัยเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กูโร (ข้าวสุก) ในอรรถแห่ง กุ สทฺเท (กุ ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กปฺปูโร (การบูร) ในอรรถแห่ง กปุ หึสาตกฺกลคนฺเธสุ (กปุ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และกลิ่นการบูร”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ทำเทฺวภาวปอักษร

อุทาหรณ์ว่า มยูโร (นกยูง) หลังปฏิปาทิกศัพท์ คือ มย ลงอูรปัจจัย อีกนัยหนึ่ง ในอรรถว่า มหิยํ รวตีติ (สัตว์ที่ร้องบนพื้นดิน) ลงอูรปัจจัย เมื่อท่านควรจะกล่าวว่า มหิรูโร ท่านทำอาเทสเป็นมยูร ด้วยนิปาตนสูตร

อุทาหรณ์ว่า อุนฺทูโร (หนู) หลังอุนฺทปาฏิปทิกศัพท์ ลงอูรปัจจัย หรือ ในอรรถว่า อุทิ ปสวนเกฺลทเน (อุทิ ธาตุในความหมายว่า “ไหล และเปียกชุ่ม”) นี้ หลังอุทิธาตุ ลงอูรปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า ขชฺชูโร (ต้นเป้ง) ในอรรถแห่ง ขชฺช ภกฺขเน (ขชฺช ธาตุในความหมายว่า “บริโภค”) นี้ ในความหมายว่า ขาทิตุ อลนฺติ (สมควรเพื่อบริโภค) ลงอูรปัจจัย

อุทาหรณ์ว่า กูโร (ผู้หยาบคาย) ในอรรถแห่ง กุ สทฺเท (กุ ธาตุในความหมายว่า “เปล่งเสียง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กุรูโร (คนโหดร้าย) ในอรรถแห่ง กุร อกฺโกเส (กุร ธาตุในความหมายว่า “ด่า”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อนึ่ง ในอุทาหรณ์ทั้งสองนี้ (อุทาหรณ์แรก) ท่านพึงกล่าวถึงการลบอักษรเป็นต้น ด้วยนิปาตนสูตร

๖๗๑:๖๘๑. สูตรนี้ว่า **หนาทีหิ ณุนุตโว** (ลง ณุ, นุ และ ตุ ปัจจัยหลัง หน ธาตุเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายมีหนธาตุเป็นต้น ย่อมลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ณุปัจจัย นุปัจจัย และตุปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า หนุ (คาง) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า หนุ ในอรรถแห่ง หน หึสาคตีสุ (หน ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และไป”) นี้ เมื่อลงณุปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ชาณุ (เข่า, หัวเข่า) ในอรรถแห่ง ชน ชนเน (ชน ธาตุในความหมายว่า “เกิด”) ชนี ปาตุภาเว (ชนี ธาตุในความหมายว่า “ปรากฏ”) นี้ ในวจนัตถะว่า คมนํ ชนยติ อเนนาติ (สัตว์ย่อมยังการไปให้เกิด ด้วยอวัยวะนี้) เมื่อลงณุปัจจัยแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ภาณุ (ดวงอาทิตย์, แสง, รัศมี) ในอรรถแห่ง ภา ทิตฺติมฺหิ (ภา ธาตุในความหมายว่า “เปล่งแสง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เรณุ (ธุลี, ฝุ่น) ในอรรถแห่ง ริ คติมิหิ (ริ ธาตุในความหมายว่า “ไป”), ริ สนฺตาเน (ริ ธาตุในความหมายว่า “สืบต่อ”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ขาณุ (ตอ, ตอไม้) ในอรรถแห่ง ขนุ อวทารเณ (ขนุ ธาตุในความหมายว่า “ขุด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ ทำทีฆะสระต้นธาตุ ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น

อุทาหรณ์ว่า อณุ (ฝุ่นอณู) ในอรรถแห่ง อม โรเค (อม ธาตุในความหมายว่า “เจ็บป่วย”), อม คตฺยาทีสุ (อม ธาตุในความหมายว่า “ไป” เป็นต้น) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า เหตุ (เหตุ) ในอรรถแห่ง หิ คติมฺหิ (หิ ธาตุในความหมายว่า “ไป”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ วิธีมีโลปวิธีและอาเทสวิธีเป็นต้น มีนัยที่กล่าวแล้วเทียว

๖๗๒:๖๘๒. สูตรนี้ว่า **กุฏาทีหิ โจ** (ลง จ ปัจจัย หลัง กุฏ ธาตุเป็นต้น)

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า หลังธาตุทั้งหลายมีกุฏธาตุเป็นต้น ลงจปัจจัย

อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า กุฏฺโจ (โรคเรื้อน) ก็บรรดาอุทาหรณ์เหล่านั้น อุทาหรณ์ว่า กุฏฺโจ ในอรรถแห่ง กุฏ เฉทเน (กุฏ ธาตุในความหมายว่า “ตัด”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง ในอรรถแห่ง กุส เฉทนปูรณคนฺเธสุ (กุส ธาตุในความหมายว่า “ตัด, บริบูรณ์ และดมกลิ่น), กุส ภูตทานสญฺจเยสุ (กุส ธาตุในความหมายว่า “เป็น, ให้ และสั่งสม) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

คำใดที่ข้าพจ้าต้องกล่าวในสูตรนี้ คำนั้น มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเทียว

๖๗๓:๖๘๓. ท่านพระมหากัจจายนเถระ ครั้นทำมงคลสูตร ๒ อย่าง ในมงคลสูตร ๓ อย่างคือ

(๑) อาทิมงคลสูตร

(๒) มัชฌมงคลสูตร

(๓) อันตมงคลสูตร

เหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทำอันตมงคลสูตร จึงกล่าวสูตรว่า **มนุปูร ฯเปฯ นาสินา** (ลง อุสฺส, นุส และ อิส ปัจจัยหลังธาตุหรือปาฏิปทิกศัพท์มี มนุ, ปูร และ สุณ เป็นต้น) สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้เป็นสังคหคาถาว่า

อกฺขราปาทสุตฺตนฺตุ อาทิมงฺคลมุจฺจเต
ภูวาทิมงฺคลํ มชฺฌ มนฺวาทิ อนฺตมงฺคลนฺติ.

ส่วนว่า สูตรว่า อกฺขราปาทโย เอกจตฺตารีสํ ท่านเรียกว่าเป็นอาทิมงคลสูตร สูตรว่า ภูวาทโย ธาตโว ท่านเรียกว่า มัชฌมงคลสูตร สูตรว่า มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา ท่านเรียกว่า อันตมงคลสูตร

สูตรนี้ ออกมาจากวิธีการกสูตรทั้งหลายทั้งหลายในอุณาทิกัป ท่านอาจารย์ย่อมทำรูปสำเร็จอีกครั้งด้วยสูตรมีอุณปัจจัยเป็นต้น แห่งอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ด้วยวิธีการกสูตรทั้งหลายทั้งปวง เมื่อมีคำถามว่า เมื่อมีความเป็นอย่างนั้น อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มนุสฺโส อันท่านอาจารย์พึงให้สำเร็จได้ ด้วยสูตรมีอาทิว่าอุณปัจจัยอย่างไร ? ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า อุทาหรณ์ทั้งหลายมีอาทิว่า มนุสฺโส อันท่านอาจารย์ พึงให้สำเร็จได้ เพราะลงอุสฺส และนุส ปัจจัยหลังธาตุทั้งหลายมีอาทิว่า มนุธาตุ จึงกล่าวสูตรว่า มนุ ฯเปฯ นุสิสา

นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบนัยแห่งการออกมาของสูตรทั้งหลาย อันมีนัยแห่งการออกมาที่ยังมิได้กล่าวไว้ในหนหลัง โดยนัยนี้นั่นเทียว

สูตรนี้มี ๒ บท แสดงด้วยอวธิ และวิสยี ขยายความว่า ปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้คือ อุสฺส นุส และ อิสฺส ย่อมลงหลังธาตุทั้งหลายมีมนุและปูรเป็นต้น และหลังปาฏิปทิกศัพท์ คือ ย่อมให้สำเร็จใหม่อีกครั้งในภายหลัง

อุทาหรณ์ว่า มนุสฺโส (ผู้รู้) ในอรรถแห่ง มนุ โพธเน (มนุ ธาตุในความหมายว่า “รู้”) นี้ เมื่อลงอุสฺสปัจจัย ด้วยสูตรนี้แล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มานุโส (ผู้รู้) ลงนุสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุเป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า ปุริโส (บุรุษ, ผู้ให้, ผู้เต็ม) ในอรรถว่า ปูร ทานปูรเณ (ปูร ธาตุในความหมายว่า “ให้ และเต็ม”) นี้ ลงอิสปัจจัยด้วยสูตรนี้ เมื่อทำรัสสะอูอักษร เป็นอุอักษรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า โปโส (บุรุษ, ผู้ชาย) ในอรรถแห่งธาตุนั้นนั่นเอง ลงอิสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ เมื่อลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ด้วยนิปาตนสูตรแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุณิสา (สะใภ้) ในอรรถแห่ง สุณ หึสากุลสนฺตาเนสุ (สุณ ธาตุในความหมายว่า “เบียดเบียน และสืบทอดตระกูล”) นี้ ลงอิสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ลงอาปัจจัย ด้วยสูตรว่าอิตฺถิยมโต ฯเปฯ โย เมื่อลบสิวิภัตติแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า กรีสํ (อุจจาระ) ในอรรถแห่ง กุ กุจฺฉิเต (กุ ธาตุในความหมายว่า “ตำหนิ”) นี้ ลงอิสปัจจัย ด้วยสูตรนี้ ทำอาเทสอุอักษรอันเป็นสระที่สุดธาตุ เป็นออักษร ด้วยนิปาตนะสูตรนี้ เมื่อทำทีฆะอิอักษร เป็นอีอักษร ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้นแล้ว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สุรีโส (ดวงอาทิตย์) ในอรรถแห่งสุธาตุนั้นนั่นเทียว พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า อิลฺลิโส (ผู้หวั่นไหว) ในอรรถแห่ง อิล ทุพฺพเล (อิล ธาตุในความหมายว่า “อ่อนกำลัง”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า มหิโส (กระบือ) ในอรรถแห่ง มห ปูชายํ (มห ธาตุในความหมายว่า “บูชา”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

อุทาหรณ์ว่า สีสํ (ศีรษะ, หัว) ในอรรถแห่ง สิ พนฺธเน (สิ ธาตุในความหมายว่า “ผูก”) นี้ พึงทราบรูปสำเร็จ

จบการพรรณนาอุณาทิกัปป์กัณฑ์ที่ ๖ ในกิพพิธานกัปป์
ในคัมภีร์กัจจายนวัณณนา ด้วยประการฉะนี้

นิคมคาถา

ท่านพระวิชิตาวีเถระ รจนาคัมภีร์กัจจายนวัณณนา อันมีเนื้อความ ไม่ย่อและพิสดารเกินไป จบบริบูรณ์ ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ ในปีจูลศักราช ที่ ๙๘๘

มีภูเขา นามว่า อภัยคีรี ปรากฏชัด ในทิศานุทิศ เหมือนธงที่ยกขึ้นประดับในพระนคร นามว่า ปินยะ ประดับด้วยสถานที่ทั้งหลายอันเป็นแนวเขต แห่งถ้ำที่ชื่อว่านันทมูลเป็นต้น แวดล้อมด้วยแม่น้ำ ภูผา และบึงใหญ่ อันงดงาม

พระราชนัดดา พระองค์ใด ของพระราชาธิบดีแห่งพระนครหงสาวดี พระนามปรากฏโดยพพระนามว่า สูรุจจนะ

พระราชนัดดาพระองค์นั้น ได้สร้างอารามนั้น อันร่มรื่นประหนึ่งเทวสภา ในสถานที่นี้ พระเถระรูปใด อยู่ในอารามนี้นำประโยชน์มาแก่พระศาสนา

คัมภีร์กัจจานวัณณนานี้ อันพระเถระรูปนั้น ผู้มีนามว่ามหาวิชิตาวี รจนาไว้แล้ว

ขอพระสัทธรรม จงตั้งมั่น ขอพระเจ้าแผ่นดิน โปรดรักษาประเทศชาติ ขอฝนจงตกทั่วแผ่นดิน ขอปาณชาติทั้งหลายตั้งมั่นในพระธรรม ในกาลทุกเมื่อ

กัจจายนวัณณนา จบบริบูรณ์

กจฺจายนสุตฺต

สุตฺตงฺโก **สุตฺตกฺกโม** **ปิฏฺฐงฺโก**

๑. สนฺธิกณฺฑ

๑.๑ สนฺธิกปฺป ปฐมกณฺฑ

[๑* : ๑*] อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโตฯ

[๒ : ๒] อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาฬีสำฯ

[๓ : ๓] ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐฯ

[๔ : ๔] ลหุมตฺตา ตโย รสฺสาฯ

[๕ : ๕] อญฺเญ ทีฆาฯ

[๖ : ๘] เสสา พฺยญฺชนาฯ

[๗ : ๙] วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตาฯ

[๘ : ๑๐] อำ อิติ นิคฺคหีตำฯ

[๙ : ๑๑] ปรสมญฺญา ปโยเคฯ

[๑๐ : ๑๒] ปุพฺพมโธจิตมสฺสรำ สเรน วิโยชเยฯ

[๑๑ : ๑๔] นเย ปรำ ยุตฺเตฯ

อิติ สนฺธิกปฺเป ปฐโม กณฺโฑฯ

๑.๒ สนฺธิกปฺเป ทุติยกณฺฑ

[๑๒ : ๑๓] สรา สเร โลปำฯ

[๑๓ : ๑๕] วา ปโร อสรูปาฯ

[๑๔ : ๑๖] กฺวจาสวณฺณำ ลุตฺเตฯ

[๑๕ : ๑๗] ทีฆำฯ

[๑๖ : ๑๘] ปุพฺโพ จฯ

[๑๗ : ๑๙] ยเมทนฺตสฺสาเทโสฯ

---

๑ เลขแถวหน้าลำดับสูตรคัมภีร์กัจจายนะ : เลขแถวหลังตามลำดับสูตรคัมภีร์ปทรูปสิทธิ

[๑๘ : ๒๐] วโมทุทนฺตานำฯ

[๑๙ : ๒๒] สพฺโพ จ ติฯ

[๒๐ : ๒๗] โท ธสฺส จฯ

[๒๑ : ๒๒] อิวณฺโณ ยำ นวาฯ

[๒๒ : ๒๘] เอวาทิสฺส ริ ปุพฺโพ จ รสฺโสฯ

อิติ สนฺธิกปฺเป ทุติโย กณฺโฑฯ

๑.๓ สนฺธิกปฺป ตติยกณฺฑ

[๒๓ : ๓๖] สรา ปกติ พฺยญฺชเนฯ

[๒๔ : ๓๕] สเร กฺวจิฯ

[๒๕ : ๓๗] ทีฆำฯ

[๒๖ : ๓๘] รสฺสำฯ

[๒๗ : ๓๙] โลปญฺจ ตตฺรากาโรฯ

[๒๘ : ๔๐] ปร เทฺวภาโว ฐาเนฯ

[๒๙ : ๔๒] วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฐมาฯ

อิติ สนฺธิกปฺเป ตติโย กณฺโฑฯ

๑.๔ สนฺธิกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

[๓๐ : ๕๘] อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหิตำฯ

[๓๑ : ๔๙] วคฺคนฺตำ วา วคฺเคฯ

[๓๒ : ๕๐] เอเห ณำฯ

[๓๓ : ๕๑] ส เย จฯ

[๓๔ : ๕๒] มทา สเรฯ

[๓๕ : ๓๔] ย ว ม ท น ต ร ลา จาคมาฯ

[๓๖ : ๔๗] กฺวจิ โอ พฺยญฺชเนฯ

[๓๗ : ๕๗] นิคฺคหีตญฺจฯ

[๓๘ : ๕๓] กฺวจิ โลปำฯ

[๓๙ : ๕๔] พฺยญฺชเน จฯ

[๔๐ : ๕๕] ปโร วา สโรฯ

[๔๑ : ๕๖] พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโคฯ

อิติ สนฺธิกปฺเป จตุตฺโถ กณฺโฑฯ

๑.๕ สนฺธิกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

[๔๒ : ๓๒] โค สเร ปุถสฺสาคโม กฺวจิฯ

[๔๓ : ๓๓] ปาสฺส จนฺโต รสฺโสฯ

[๔๔ : ๒๔] อพฺโภ อภิฯ

[๔๕ : ๒๕] อชฺโฌ อธิฯ

[๔๖ : ๒๖] เต น วา อิวณฺเณฯ

[๔๗ : ๒๓] อติสฺส จนฺตสฺสฯ

[๔๘ : ๔๓] กฺวจิ ปฏิ ปติสฺสฯ

[๔๙ : ๔๔] ปุถสฺสุ พฺยญฺชเนฯ

[๕๐ : ๔๕] โอ อวสฺสฯ

[๕๑ : ๕๙] อนุปทิฏฺฐานำ วุตฺตโยคโตฯ

อิติ สนฺธิกปฺเป ปญฺจโม กณฺโฑฯ

สนฺธิสุตฺตำ นิฏฺฐิตำ

๒. นามกณฺฑ

๒.๑ นามกปฺเป ปฐมกณฺฑ

[๕๒ : ๖๐] ชินวจนยุตฺตำ หิฯ

[๕๓ : ๖๑] ลิงฺคญฺจ นิปฺปชฺชเตฯ

[๕๔ : ๖๒] ตโต จ วิภตฺติโยฯ

[๕๕ : ๖๓] สิ โย อำ โย นา หิ ส นำ สฺมา หิ สนำ สฺมึ สุฯ

[๕๖ : ๖๔] ตทนุปโรเธนฯ

[๕๗ : ๗๑] อาลปเน สิ คสญฺโญฯ

[๕๘ : ๒๙] อิวณฺณุวณฺณา ฌลาฯ

[๕๙ : ๑๘๒] เต อิตฺถิขฺยา โปฯ
[๖๐ : ๑๗๗] อา โฆฯ
[๖๑ : ๘๖] สาคโม เสฯ
[๖๒ : ๒๐๖] สสาเสฺวกวจเนสุ จฯ
[๖๓ : ๒๑๗] เอติมาสมิ ฯ
[๖๔ : ๒๑๖] ตสฺสา วาฯ
[๖๕ : ๒๑๕] ตโต สสฺส สฺสายฯ
[๖๖ : ๒๐๕] โฆ รสฺสำฯ
[๖๗ : ๒๒๙] โน จ ทฺวาทิโต นมฺหิฯ
[๖๘ : ๑๘๔] อมา ปโต สฺมึสฺมานำ วาฯ
[๖๙ : ๑๘๖] อาทิโต โอ จฯ
[๗๐ : ๓๐] ฌลานมิยุวา สเร วาฯ
[๗๑ : ๔๘๙] ยวการา จฯ
[๗๒ : ๑๘๕] ปสญฺญสฺส จฯ
[๗๓ : ๑๗๔] คาว เสฯ
[๗๔ : ๑๖๙] โยสุ จฯ
[๗๕ : ๑๗๐] อวมฺหิ จฯ
[๗๖ : ๑๗๑] อาวสฺสุ วาฯ
[๗๗ : ๑๗๕] ตโต นมำ ปติมฺหาลุตฺเต จ สมาเสฯ
[๗๘ : ๓๑] โอ สเร จฯ
[๗๙ : ๔๖] ตพฺพิปรีตูปปเท พฺยญฺชเน จฯ
[๘๐ : ๑๗๓] โคณ นมฺหิ วาฯ
[๘๑ : ๑๗๒] สุหินาสุ จฯ
[๘๒ : ๑๔๙] อโม นิคฺคหิตำ ฌลเปหิฯ
[๘๓ : ๖๗] สรโลโป มาเทสปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติฯ
[๘๔ : ๑๔๔] อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จฯ
[๘๕ : ๑๕๐] น สิสฺมิมนปุสกานิฯ
[๘๖ : ๒๒๗] อุภาทิโต นมินฺนำฯ
[๘๗ : ๒๓๑] อิณฺณมิณฺณนฺนำ ตีหิ สงฺขฺยาหิฯ

[๘๘ : ๑๔๗] โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆ์ฯ
[๘๙ : ๘๗] สุนฺหิสุ จฯ
[๙๐ : ๒๕๒] ปญฺจาทีนมตฺตฺฯ
[๙๑ : ๑๙๔] ปติสฺสินีมฺหิฯ
[๙๒ : ๑๐๐] นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จฯ
[๙๓ : ๑๐๖] สพฺพสฺส วา อำเสสุฯ
[๙๔ : ๑๐๕] สิมฺหิ วาฯ
[๙๕ : ๑๔๕] อคฺคิสฺสินิฯ
[๙๖ : ๑๔๘] โยสฺวกตรสฺโส โฆฯ
[๙๗ : ๑๕๖] เวโวสุ โล จฯ
[๙๘ : ๑๘๙] มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเรฯ
[๙๙ : ๘๑] สฺมาหิสฺมึนำ มฺหาภิมฺหิ วาฯ
[๑๐๐ : ๒๑๔] น ติเมหิ กตากาเรหิฯ
[๑๐๑ : ๘๐] สุหิสฺวกาโร เอฯ
[๑๐๒ : ๒๐๒] สพฺพนามานำ นำมฺหิ จฯ
[๑๐๓ : ๗๙] อโต เนนฯ
[๑๐๔ : ๖๖] โสฯ
[๑๐๕ : ๐] โส วาฯ
[๑๐๖ : ๓๐๒] ทีโฆเรหิฯ
[๑๐๗ : ๖๙] สพฺพโยนีนมาเอฯ
[๑๐๘ : ๙๐] สฺมาสฺมึนำ วาฯ
[๑๐๙ : ๒๙๕] อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุฯ
[๑๑๐ : ๒๐๑] ตโย เนว จ สพฺพนาเมหิฯ
[๑๑๑ : ๑๗๙] ฆโต นาทีนำฯ
[๑๑๒ : ๑๗๓] ปโต ยาฯ
[๑๑๓ : ๑๓๒] สขโต คสฺเส วาฯ
[๑๑๔ : ๑๗๘] ฆเต จฯ
[๑๑๕ : ๑๘๑] น อมฺมาทิโตฯ
[๑๑๖ : ๑๕๗] อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เว โวฯ

[๑๑๗ : ๑๒๔] ฌลโต สสฺส โน วาฯ

[๑๑๘ : ๑๔๖] ฆปโต จ โยนํ โลโปฯ

[๑๑๙ : ๑๑๕] ลโต โวกาโร จฯ

อิติ นามกปฺเป ปฐโม กณฺโฑฯ

๒.๒ นามกปฺป ทุติยกณฺฑ

[๑๒๐ : ๒๔๓] อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เสฯ

[๑๒๑ : ๒๓๓] มยํ โยมฺหิ ปฐเมฯ

[๑๒๒ : ๙๙] นฺตุสฺส นฺโตฯ

[๑๒๓ : ๑๐๓] นฺตสฺส เส วาฯ

[๑๒๔ : ๙๘] อา สิมฺหิฯ

[๑๒๕ : ๑๙๘] อํ นปุ๎สเกฯ

[๑๒๖ : ๑๐๑] อวณฺณา จ เคฯ

[๑๒๗ : ๑๐๒] โต ติตา สสฺมึนาสุฯ

[๑๒๘ : ๑๐๔] นมฺหิ ตํ วาฯ

[๑๒๙ : ๒๒๒] อิมสฺสิทมสีสุ นปุ๎สเกฯ

[๑๓๐ : ๒๒๕] อมุสฺสาทุ๎ฯ

[๑๓๑ : ๐] อิตฺถิปุมนปุ๎สกสงฺขฺยํฯ

[๑๓๒ : ๒๒๘] โยสุ ทฺวินฺนํ ทฺเว จฯ

[๑๓๓ : ๒๓๐] ติจตุนฺนํ ติสฺโส จตสฺโส ตโย จตฺตาโร ตีณิ จตฺตาริฯ

[๑๓๔ : ๒๕๑] ปญฺจาทีนมกาโรฯ

[๑๓๕ : ๑๑๘] ราชสฺส รญฺโญ ราชิโน เสฯ

[๑๓๖ : ๑๑๙] รญฺญํ นมฺหิ วาฯ

[๑๓๗ : ๑๑๖] นามฺหิ รญฺญา วาฯ

[๑๓๘ : ๑๒๑] สฺมึมฺหิ รญฺเญ ราชินิฯ

[๑๓๙ : ๒๔๕] ตุมฺหมฺหากํ ตยิ มยิฯ

[๑๔๐ : ๒๓๒] ตฺวมหํ สิมฺหิ จฯ

[๑๔๑ : ๒๔๑] ตว มม เสฯ

[๑๔๒ : ๒๔๒] ตุยฺหํ มยฺหญฺจฯ

[๑๔๓ : ๒๓๕] ตัมมัมหิฯ
[๑๔๔ : ๒๓๔] ตวัมมญจ น วาฯ
[๑๔๕ : ๒๓๘] นามหิ ตยา มยาฯ
[๑๔๖ : ๒๓๖] ตุมหสฺส ตุวัตวมมหิฯ
[๑๔๗ : ๒๔๖] ปทโต ทุติยาจตุตถีฉฏฺฐีสุ โว โนฯ
[๑๔๘ : ๒๔๗] เตเมกวจเนสุ จฯ
[๑๔๙ : ๒๔๘] น อมหิฯ
[๑๕๐ : ๒๔๙] วา ตติเย จฯ
[๑๕๑ : ๒๕๐] พหุวจเนสุ โว โนฯ
[๑๕๒ : ๑๓๖] ปุมนตสฺสา สิมหิฯ
[๑๕๓ : ๑๓๘] อมาลปเนกวจเนฯ
[๑๕๔ : ๐] สมาเส จ วิภาสาฯ
[๑๕๕ : ๑๓๗] โยสฺวาโนฯ
[๑๕๖ : ๑๔๒] อาเน สมึมหิ วาฯ
[๑๕๗ : ๑๔๐] หิวิภตฺติมหิ จฯ
[๑๕๘ : ๑๔๓] สุสฺมิมา วาฯ
[๑๕๙ : ๑๓๙] อุ นามหิ จฯ
[๑๖๐ : ๑๙๗] อกมมนตสฺส จฯ

อิติ นามกปฺเป ทุติโย กณฺโฑฯ

๒.๓ นามกปฺป ตติยกณฺฑ

[๑๖๑ : ๒๔๔] ตุมหมเหหิ นมากัมฯ
[๑๖๒ : ๒๓๗] วา ยฺวปฺปจฺโม ฯ
[๑๖๓ : ๒๔๐] สสฺสัมฯ
[๑๖๔ : ๒๐๐] สพฺพนามการเต ปจฺโม ฯ
[๑๖๕ : ๒๐๘] ทฺวนฺทฏฺฐา วาฯ
[๑๖๖ : ๒๐๙] นาญฺญัง สพฺพนามิกัมฯ
[๑๖๗ : ๒๑๐] พหุพฺพีหิมหิ จฯ
[๑๖๘ : ๒๐๓] สพฺพโต นัง สัสานัมฯ

[๑๖๙ : ๑๑๗] ราชสฺส ราชุ สุนฺหิสุ จฯ
[๑๗๐ : ๒๒๐] สพฺพสฺสิมสฺเส วาฯ
[๑๗๑ : ๒๑๙] อนิมิ นามฺหิ จฯ
[๑๗๒ : ๒๑๘] อนปุ๋สกสฺสายํ สิมฺหิฯ
[๑๗๓ : ๒๒๓] อมุสฺส โม สํฯ
[๑๗๔ : ๒๑๑] เอตเตสํ โตฯ
[๑๗๕ : ๒๑๒] ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถฯ
[๑๗๖ : ๒๑๓] สสฺมาสฺมึสฺสาสฺวตฺตํ ฯ
[๑๗๗ : ๒๒๑] อิมสทฺทสฺส จฯ
[๑๗๘ : ๒๒๔] สพฺพโต โกฯ
[๑๗๙ : ๒๐๔] ฆปโต สฺมึ สานํ สํสาฯ
[๑๘๐ : ๒๐๗] เนตาหิ สฺมิมายยาฯ
[๑๘๑ : ๙๕] มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอาฯ
[๑๘๒ : ๙๗] สสฺส โจฯ
[๑๘๓ : ๔๘] เอเตสโม โลเปฯ
[๑๘๔ : ๙๖] ส สเร วาคโมฯ
[๑๘๕ : ๑๑๒] สนฺตสทฺทสฺสา โส เภ โพ จนฺเตฯ
[๑๘๖ : ๑๐๗] สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสทฺโท อํฯ
[๑๘๗ : ๑๐๘] เสเสสุ นฺตุวฯ
[๑๘๘ : ๑๕๕] พฺรหฺมตฺต สข ราชาทิโต อมานํฯ
[๑๘๙ : ๑๑๓] สฺยา จฯ
[๑๙๐ : ๑๑๔] โยนมาโนฯ
[๑๙๑ : ๑๓๐] สขโต จาโย โนฯ
[๑๙๒ : ๑๓๕] สฺมิเมฯ
[๑๙๓ : ๑๒๒] พฺรหฺมโต คสฺส จฯ
[๑๙๔ : ๑๓๑] สขนฺตสฺสิ โนนานํเสสุฯ
[๑๙๕ : ๑๓๔] อาโร หิมฺหิ วาฯ
[๑๙๖ : ๑๓๓] สุนมฺสุ วาฯ
[๑๙๗ : ๑๒๕] พฺรหฺมโต ตุ สฺมึนิฯ

[๑๙๘ : ๑๒๓] อุตฺตํ สนาสุฯ
[๑๙๙ : ๑๕๘] สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จฯ
[๒๐๐ : ๑๙๖] อญฺเญสฺวารตฺตํฯ
[๒๐๑ : ๑๖๓] วา นํมฺหิฯ
[๒๐๒ : ๑๖๔] สตฺถุนตฺตญฺจฯ
[๒๐๓ : ๑๖๒] อุ สสฺมึ สโลโป จฯ
[๒๐๔ : ๑๖๗] สกมนฺธาตาทีนญฺจฯ
[๒๐๕ : ๑๖๐] ตโต โยนโม ตุฯ
[๒๐๖ : ๑๖๕] ตโต สฺมิมิฯ
[๒๐๗ : ๑๖๑] นา อาฯ
[๒๐๘ : ๑๖๖] อาโร รสฺสมิกาเรฯ
[๒๐๙ : ๑๖๘] ปิตาทีนมสิมฺหิฯ
[๒๑๐ : ๒๓๙] ตยาตยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํ วาฯ

อิติ นามกปฺเป ตติโย กณฺโฑฯ

๒.๔ นามกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

[๒๑๑ : ๑๒๖] อตฺตนฺโต หิสฺมิมนตฺตํฯ
[๒๑๒ : ๑๒๙] ตโต สฺมึ นิฯ
[๒๑๓ : ๑๒๗] สสฺส โนฯ
[๒๑๔ : ๑๒๘] สฺมา นาฯ
[๒๑๕ : ๑๔๑] ฌลโต จฯ
[๒๑๖ : ๑๘๐] ฆปโต สฺมึยํ วาฯ
[๒๑๗ : ๑๙๙] โยนํ นิ นปุสเกหิฯ
[๒๑๘ : ๑๙๖] อโต นิจฺจํฯ
[๒๑๙ : ๑๙๕] สึฯ
[๒๒๐ : ๗๔] เสสโต โลปํ คสิปิฯ
[๒๒๑ : ๒๘๒] สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จฯ
[๒๒๒ : ๓๒๗] ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุฯ
[๒๒๓ : ๑๘๘] อํ ยมีโต ปสญฺญโตฯ

[๒๒๔ : ๑๕๓] นำ ณโต กตรสฺสาฯ
[๒๒๕ : ๑๕๑] โยนำ โนฯ
[๒๒๖ : ๑๕๔] สฺมึนิฯ
[๒๒๗ : ๒๗๐] กิสฺส ก เว จฯ
[๒๒๘ : ๒๗๒] กุ หึหำสุ จฯ
[๒๒๙ : ๒๒๖] เสเสสุ จฯ
[๒๓๐ : ๒๖๒] ตฺรโตเถสุ จฯ
[๒๓๑ : ๒๖๓] สพฺพสฺเสตสฺสากาโร วาฯ
[๒๓๒ : ๒๖๗] ตฺเร นิจฺจำฯ
[๒๓๓ : ๒๖๔] เอ โตเถสุ จฯ
[๒๓๔ : ๒๖๕] อิมสฺสิ ถำทานิหโตเธสุ จฯ
[๒๓๕ : ๒๘๑] อ ธุนามฺหิ จฯ
[๒๓๖ : ๒๘๐] เอต รหิมฺหิฯ
[๒๓๗ : ๑๗๖] อิตฺถิยมโต อาปจฺจโยฯ
[๒๓๘ : ๑๘๗] นทาทิโต วา อีฯ
[๒๓๙ : ๑๙๐] ณว ณิก เณยฺย ณนฺตูหิฯ
[๒๔๐ : ๑๙๓] ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินีฯ
[๒๔๑ : ๑๙๑] นฺตุสฺส ตมีกาเรฯ
[๒๔๒ : ๑๙๒] ภวโต โภโตฯ
[๒๔๓ : ๑๑๐] โภ เค ตุฯ
[๒๔๔ : ๗๒] อการปิตาทฺยนฺตานมาฯ
[๒๔๕ : ๑๕๒] ณลปา รสฺสำฯ
[๒๔๖ : ๗๓] อากาโร วาฯ

อิติ นามกปฺเป จตุตฺโถ กณฺโฑฯ

๒.๕ นามกปฺป ปญฺจมกณฺฑ

[๒๔๗ : ๒๖๑] ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโยฯ
[๒๔๘ : ๒๖๐] กฺวจิ โต ปญฺจมฺยตฺเถฯ
[๒๔๙ : ๒๖๖] ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหิฯ

[๒๕๐ : ๒๖๘] สพฺพโต ธิฯ
[๒๕๑ : ๒๖๙] กึสฺมา โวฯ
[๒๕๒ : ๒๗๑] หึหำหิญฺจนำ
[๒๕๓ : ๒๗๓] ตมฺหา จฯ
[๒๕๔ : ๒๗๔] อิมสฺมา หธา จฯ
[๒๕๕ : ๒๗๕] ยโต หึฯ
[๒๕๖ : ๐] กาเลฯ
[๒๕๗ : ๒๗๖] กึสพฺพญฺเญกยกุหิ ทาทาจนำฯ
[๒๕๘ : ๒๗๘] ตมฺหา ทานิ จฯ
[๒๕๙ : ๒๗๙] อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จฯ
[๒๖๐ : ๒๗๗] สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วาฯ
[๒๖๑ : ๓๖๙] อวณฺโณ เย โลปญฺจฯ
[๒๖๒ : ๓๙๑] วุฑฺฒสฺส โช อิยิฏฺเฐสุฯ
[๒๖๓ : ๓๙๒] ปสตฺถสฺส โส จฯ
[๒๖๔ : ๓๙๓] อนฺติกสฺส เนโทฯ
[๒๖๕ : ๓๙๔] พาฬฺหสฺส สาโธฯ
[๒๖๖ : ๓๙๕] อปฺปสฺส กณฺฯ
[๒๖๗ : ๓๙๖] ยุวานญฺจฯ
[๒๖๘ : ๓๙๗] วนฺตุมนฺตุวีนญฺจ โลโปฯ
[๒๖๙ : ๔๑] ยวตำ ตลณทการานำ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตำฯ
[๒๗๐ : ๑๒๐] อมฺห ตุมฺห นฺตุ ราช พฺรหฺมตฺต สข สตฺถุ ปิตาทีหิ สฺมา นาวฯ

อิติ นามกปฺเป ปญฺจโม กณฺโฑฯ

นามสุตฺตำ นิฏฺฐิตำฯ

๓. การกกณฺฑ

[๒๗๑ : ๘๘] ยสฺมา ทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานำฯ
[๒๗๒ : ๓๐๙] ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จฯ
[๒๗๓ : ๓๑๐] รกฺขณตฺถานมิจฺฉิตำฯ

[๒๗๔ : ๓๑๑] เยน วา ทสฺสนํ

[๒๗๕ : ๓๑๒] ทูรนฺติกทฺธกาลนิมฺมานตฺวาโลปทิสา โยควิภตฺตารปฺปโยคสุทฺธปฺป
โมจนเหตุ

วิวิตฺตปฺปมาณปุพฺพโยคพนฺธนคุณวจน ปญฺหกถนโถกา กตฺตูสุ จฯ

[๒๗๖ : ๓๐๒] ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานนฺ ฯ

[๒๗๗ : ๓๐๓] สิลาฆหนุธาสปธารปิหกุธทุหิสฺโสสฺสูยราธิกฺขปจฺจาสุณอนุปติคิณปพฺพ-
กตฺตาโรจนตฺถตทตฺถตุมตฺถาลมตฺถมญฺญานาทรปฺปาณินิคตฺยตฺถกมฺมนิ-
อาสิสตฺถสมฺมุติภิยฺยสตฺตมฺยตฺเถสุ จฯ

[๒๗๘ : ๓๒๐] โยธาโร ตโมกาสนฺ ฯ

[๒๗๙ : ๒๙๒] เยน วา กยิรเต ตํ กรณนฺ ฯ

[๒๘๐ : ๒๘๕] ยํ กโรติ ตํ กมฺมนฺ ฯ

[๒๘๑ : ๒๙๔] โย กโรติ ส กตฺตาฯ

[๒๘๒ : ๒๙๕] โย กาเรติ ส เหตุฯ

[๒๘๓ : ๓๑๖] ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามีฯ

[๒๘๔ : ๒๘๓] ลิงฺคตฺเถ ปฐมาฯ

[๒๘๕ : ๗๐] อาลปเน จฯ

[๒๘๖ : ๒๙๑] กรเณ ตติยาฯ

[๒๘๗ : ๒๙๖] สหาทิโยเค จฯ

[๒๘๘ : ๒๙๓] กตฺตริ จฯ

[๒๘๙ : ๒๙๗] เหตฺวตฺเถ จฯ

[๒๙๐ : ๒๙๘] สตฺตมฺยตฺเถ จฯ

[๒๙๑ : ๒๙๙] เยนงฺควิกาโรฯ

[๒๙๒ : ๓๐๐] วิเสสเน จฯ

[๒๙๓ : ๓๐๑] สมฺปทาเน จตุตฺถีฯ

[๒๙๔ : ๓๐๕] นโมโยคาทีสฺวปิ จฯ

[๒๙๕ : ๓๐๗] อปาทาเน ปญฺจมีฯ

[๒๙๖ : ๓๑๔] การณตฺเถ จฯ

[๒๙๗ : ๒๘๔] กมฺมตฺเถ ทุติยาฯ

[๒๙๘ : ๒๘๗] กาลทฺธานมจฺจนฺตสโยเคฯ

[๒๙๙ : ๒๘๘] กมฺมปฺปวจนียยุตฺเตฯ
[๓๐๐ : ๒๘๖] คติพุทฺธิภุชปฐหรกรสยาทีนํ การิเต วาฯ
[๓๐๑ : ๓๑๕] สามิสฺมึ ฉฏฺฐี
[๓๐๒ : ๓๑๙] โอกาเส สตฺตมีฯ
[๓๐๓ : ๓๒๑] สามิสฺสราธิปติทายาทสกฺขีปฏิภูปสุตกุสเลหิ จฯ
[๓๐๔ : ๓๒๒] นิทฺธารเณ จฯ
[๓๐๕ : ๓๒๓] อนาทเร จฯ
[๓๐๖ : ๒๘๙] กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถฯ
[๓๐๗ : ๒๙๐] ตติยาสตฺตมีนญฺจฯ
[๓๐๘ : ๓๑๗] ฉฏฺฐี จฯ
[๓๐๙ : ๓๑๘] ทุติยาปญฺจมีนญฺจฯ
[๓๑๐ : ๓๒๔] กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสุ สตฺตมีฯ
[๓๑๑ : ๓๒๕] สมฺปทาเน จฯ
[๓๑๒ : ๓๒๖] ปญฺจมฺยตฺเถ จฯ
[๓๑๓ : ๓๒๗] กาลภาเวสุ จฯ
[๓๑๔ : ๓๒๘] อุปฐฺยาธิกิสฺสรวจเนฯ
[๓๑๕ : ๓๒๙] มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ ตติยา จฯ

อิติ นามกปฺเป การกกปฺโป ฉฏฺโฐ กณฺโฑฯ
การกสุตฺตํ นิฏฺฐิตํฯ

๔. สมาสกกณฺฑ

[๓๑๖ : ๓๓๑] นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถฯ
[๓๑๗ : ๓๓๒] เตสํ วิภตฺติโย โลปา จฯ
[๓๑๘ : ๓๓๓] ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสฯ
[๓๑๙ : ๓๓๐] อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโวฯ
[๓๒๐ : ๓๓๕] โส นปุ๎สกลิงฺโคฯ
[๓๒๑] ๓๔๙] ทิคุสฺเสกตฺตํฯ
[๓๒๒ : ๓๕๙] ตถา ทฺวนฺเท ปาณิ ตูริย โยคฺค เสนงฺค ขุทฺทชนฺตุก วิวิธ วิรุทฺธ

วิสภาคตฺถาทีนญฺจฯ

[๓๒๓ : ๓๖๐] วิภาสา รุกฺข ติณ ปสุ ธน ธญฺญ ชนปทาทีนญฺจฯ

[๓๒๔ : ๓๓๙] ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโยฯ

[๓๒๕ : ๓๔๘] สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุฯ

[๓๒๖ : ๓๔๑] อุเภ ตปฺปุริสาฯ

[๓๒๗ : ๓๕๑] อมาทโย ปรปเทภิฯ

[๓๒๘ : ๓๕๒] อญฺญปทตฺเถสุ พหุพฺพีหิฯ

[๓๒๙ : ๓๕๗] นามานํ สมุจฺจโย ทฺวนฺโทฯ

[๓๓๐ : ๓๔๐] มหตฺ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเทฯ

[๓๓๑ : ๓๕๓] อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจฯ

[๓๓๒ : ๓๔๓] กมฺมธารยสญฺเญ จฯ

[๓๓๓ : ๓๔๔] อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเสฯ

[๓๓๔ : ๓๔๕] สเร อนฺฯ

[๓๓๕ : ๓๔๖] กทฺ กุสฺสฯ

[๓๓๖ : ๓๔๗] กาปฺปตฺเถสุ จฯ

[๓๓๗ : ๓๕๐] กฺวจิ สมาสนฺต คตานมการนฺโตฯ

[๓๓๘ : ๓๕๖] นทิมฺหา จฯ

[๓๓๙ : ๓๕๘] ชายาย ตุทฺ ชานิ ปติมฺหิฯ

[๓๔๐ : ๓๕๕] ธนุมฺหา จฯ

[๓๔๑ : ๓๓๖] อวิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวาฯ

[๓๔๒ : ๓๓๗] สโร รสฺโส นปุสเกฯ

[๓๔๓ : ๓๓๘] อญฺญสฺมา โลโป จฯ

อิติ นามกปฺเป สมาสกปฺโป สตฺตโม กณฺโฑฯ

สมาสสุตฺถ์ นิฏฺฐิตฺฯ

๔. ตทฺธิตกณฺฑ

[๓๔๔ : ๓๖๑] วา ณปจฺเจฯ

[๓๔๕ : ๓๖๖] ณายน ณาน วจฺฉาทิโตฯ

[๓๔๖ : ๓๖๗] เณยฺโย กตฺติยาทีหิฯ
[๓๔๗ : ๓๖๘] อโต ณิ วาฯ
[๓๔๘ : ๓๗๑] ณโวปควาทีหิฯ
[๓๔๙ : ๓๗๒] เณร วิธวาทิโตฯ
[๓๕๐ : ๓๗๓] เยน วา สํสฏฺจรติ ตรติ จรติ วหติ ณิโกฯ
[๓๕๑ : ๓๗๔] ตมธีเต เตนกตาธิ สนฺนิธานนิโยค สิปฺป ภณฺฑ ชีวิกตฺเถสุ จฯ
[๓๕๒ : ๓๗๖] ณ ราคา ตสฺเสทมณฺณตฺเถสุ จฯ
[๓๕๓ : ๓๗๘] ชาตาทีนมิมิยา จฯ
[๓๕๔ : ๓๗๙] สมูหตฺเถ กณฺ ณาฯ
[๓๕๕ : ๓๘๐] คาม ชน พนฺธุ สหายาทีหิ ตาฯ
[๓๕๖ : ๓๘๑] ตทสฺส ฐานมิโย จฯ
[๓๕๗ : ๓๘๒] อุปมตฺถายิตตฺตำฯ
[๓๕๘ : ๓๘๓] ตนฺนิสฺสิตตฺเถ โลฯ
[๓๕๙ : ๓๘๔] อาลุ ตพฺพหุเลฯ
[๓๖๐ : ๓๘๗] ณฺย ตฺต ตา ภาเว ตุฯ
[๓๖๑ : ๓๘๘] ณ วิสมาทีหิฯ
[๓๖๒ : ๓๘๙] รมณียาทิโต กณฺ
[๓๖๓ : ๓๙๐] วิเสเส ตรตมิสิกิยิฏฺฐาฯ
[๓๖๔ : ๓๙๘] ตทสฺสตฺถีติ วี จฯ
[๓๖๕ : ๓๙๙] ตปาทิโต สีฯ
[๓๖๖ : ๔๐๐] ทณฺฑาทิโต อิก อีฯ
[๓๖๗ : ๔๐๑] มธฺวาทิโต โรฯ
[๓๖๘ : ๔๐๒] คุณาทิโต วนฺตุฯ
[๓๖๙ : ๔๐๓] สตฺยาทีหิ มนฺตุฯ
[๓๗๐ : ๔๐๕] สทฺธาทิโต ณฯ
[๓๗๑ : ๔๐๔] อายุสฺสุการาส มนฺตุมฺหิฯ
[๓๗๒ : ๓๘๕] ตปฺปกติวจเน มโยฯ
[๓๗๓ : ๔๐๖] สงฺขฺยาปูรเณ โมฯ
[๓๗๔ : ๔๐๘] ส ฉสฺส วาฯ

[๓๗๕ : ๔๑๒] เอกาทิโต ทสสฺสีฯ

[๓๗๖ : ๒๕๗] ทเส โส นิจฺจญฺจฯ

[๓๗๗ : -] อนฺเต นิคฺคหิตญฺจฯ

[๓๗๘ : ๔๑๔] ติ จฯ

[๓๗๙ : ๒๕๘] ล ทรานำฯ

[๓๘๐ : ๒๕๕] วีสติทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตุฯ

[๓๘๑ : ๒๕๔] เอกาทิโต ทสฺส ร สงฺขฺยาเนฯ

[๓๘๒ : ๒๕๙] อฏฺฐาทิโต จฯ

[๓๘๓ : ๓๕๓] ทฺเวกฏฺฐานมากาโร วาฯ

[๓๘๔ : ๔๐๗] จตุจฺเฉหิ ถธาฯ

[๓๘๕ : ๔๐๙] ทฺวิตีหิ ติโยฯ

[๓๘๖ : ๔๑๐] ติเย ทุตาปิ จฯ

[๓๘๗ : ๔๑๑] เตสมฑฺฒูปปเทน อฑฺฒุฑฺฒทิวฑฺฒทิยฑฺฒฑฺฒติยาฯ

[๓๘๘ : ๖๘] สรูปาน เมกเสสวสกึฯ

[๓๘๙ : ๔๑๓] คณเน ทสสฺส ทฺวิติจตุปญฺจฉสตฺตอฏฺฐนวกานำ วีติจตฺตารปญฺญาฉสตฺตาสนวา โยสุ โยนญฺจีสมาสัจิริตีตุติฯ

[๓๙๐ : ๒๕๖] จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิจสฺส จุโจปิ นวาฯ

[๓๙๑ : ๔๒๓] ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติฯ

[๓๙๒ : ๔๑๘] ทฺวาทิโต โกเนกตฺเถ จฯ

[๓๙๓ : ๔๑๕] ทสทสกำ สตำ ทสกานำ สตำ สหสฺสญฺจ โยมฺหิฯ

[๓๙๔ : ๔๑๖] ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจฯ

[๓๙๕ : ๔๑๗] สกนาเมหิฯ

[๓๙๖ : ๓๖๓] เตสำ โณ โลปำฯ

[๓๙๗ : ๔๒๐] วิภาเค ธา จฯ

[๓๙๘ : ๔๒๑] สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถาฯ

[๓๙๙ : ๔๒๒] กิมิเมหิ ถำฯ

[๔๐๐ : ๓๖๔] วุทฺธาทิสรสฺส วาส์โยคนฺตสฺส สเณ จฯ

[๔๐๑ : ๓๗๕] มายูนมาคโม ธาเนฯ

[๔๐๒ : ๓๗๗] อาตฺตญฺจฯ

[๔๐๓ : ๓๕๔] กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จฯ
[๔๐๔ : ๓๗๐] เตสุ วุทฺธิ โลปาคม วิการ วิปริตาเทสา จฯ
[๔๐๕ : ๓๖๕] อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธีฯ

อิติ นามกปฺเป ตทฺธิตกปฺโป อฏฺฐโม กณฺโฑฯ
ตทฺธิตสุตฺตำ นิฏฺฐิตำฯ

๖. อาขฺยาต

๖.๑ อาขฺยาตกปฺป ปฐมกณฺฑ

[๔๐๖ : ๔๒๙] อถ ปุพฺพานิ-วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิฯ
[๔๐๗ : ๔๓๙] ปราณุตฺตโนปทานิฯ
[๔๐๘ : ๔๓๐] ทฺเว ทฺเว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสาฯ
[๔๐๙ : ๔๔๑] สพฺเพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโสฯ
[๔๑๐ : ๔๓๒] นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปจฺโจมฯ
[๔๑๑ : ๔๓๖] ตุมฺเห มชฺฌิโมฯ
[๔๑๒ : ๔๓๗] อมฺเห อุตฺตโมฯ
[๔๑๓ : ๔๒๖] กาเลฯ
[๔๑๔ : ๔๒๘] วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเนฯ
[๔๑๕ : ๔๕๑] อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมีฯ
[๔๑๖ : ๔๕๔] อนุมติปริกปฺเปตฺเถสุ สตฺตมีฯ
[๔๑๗ : ๔๖๐] อปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเตฯ
[๔๑๘ : ๔๕๖] หิยฺโยปภุติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนีฯ
[๔๑๙ : ๔๖๙] สมีเปชฺชตนีฯ
[๔๒๐ : ๔๗๑] มาโยเค สพฺพกาเล จฯ
[๔๒๑ : ๔๗๓] อนาคเต ภวิสฺสนฺตีฯ
[๔๒๒ : ๔๗๕] กฺริยาติปนฺเนตีเต กาลาติปตฺติฯ
[๔๒๓ : ๔๒๖] วตฺตมานา ติ อนฺติ : สิ ถ : มิ ม : เต อนฺเต : เส วฺเห : เอ มฺเหฯ
[๔๒๔ : ๔๕๐] ปญฺจมี ตุ อนฺตุ : หิ ถ : มิ ม : ตำ อนฺตำ : สฺสุ วฺโห : เอ อามเสฯ
[๔๒๕ : ๔๕๓] สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุำ : เอยฺยาสิ เอยฺยาถ : เอยฺยามิ เอยฺยาม :

เอถ เอรํ : เอโถ เอยฺยาวฺโห : เอยฺยํ เอยฺยามฺเหฯ

[๔๒๖ : ๔๕๙] ปโรกฺขา อ อุ : เอ ตฺถ : อํ มฺห : ตฺถ เร : ตฺโถ วฺโห : อึ มฺเหฯ

[๔๒๗ : ๔๕๕] หิยฺยตฺตนี อา อู : โอ ตฺถ : อํ มฺหา : ตฺถ ตฺถุ : เสวฺหํ : อึ มฺหเสฯ

[๔๒๘ : ๔๖๘] อชฺชตนี อี อุ : โอ ตฺถ : อึ มฺหา : อา อู : เส วฺหํ : อํ มฺเหฯ

[๔๒๙ : ๔๗๒] ภวิสฺสนฺตี สฺสติ สฺสนฺติ : สฺสสิ สฺสถ : สฺสามิ สฺสาม : สฺสเต สฺสนฺเต : สฺสเส สฺสวฺเห : สฺสํ สฺสามฺเหฯ

[๔๓๐ : ๔๗๔] กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ : สฺเส สฺสถ : สฺสํ สฺสามฺหา : สฺสถ สฺสิสุ : สฺสเส สฺสวฺเห : สฺสึ สฺสามฺหเสฯ

[๔๓๑ : ๔๒๘] หิยฺยตฺตนี สตฺตมี ปญฺจมี วตฺตมานา สพฺพธาตุกํฯ

อิติ อาขฺยาตกปฺเป ปฐโม กณฺโฑฯ

๖.๒ อาขฺยาตกปฺป ทุติยกณฺฑ

[๔๓๒ : ๓๖๒] ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยาฯ

[๔๓๓ : ๕๒๘] ติชคุปกิตมาเนหิ ขฉสา วาฯ

[๔๓๔ : ๕๓๔] ภุชฆสหรสุปาทีหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุฯ

[๔๓๕ : ๕๓๖] อาย นามโต กตฺตูปมานาทาจาเรฯ

[๔๓๖ : ๕๓๗] อียูปมานา จฯ

[๔๓๗ : ๕๓๘] นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถฯ

[๔๓๘ : ๕๔๐] ธาตูหิ เณ ณย ณาเป ณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถฯ

[๔๓๙ : ๕๓๙] ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จฯ

[๔๔๐ : ๔๔๕] ภาวกมฺเมสุ โยฯ

[๔๔๑ : ๔๔๗] ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺสฯ

[๔๔๒ : ๔๔๘] อิวณฺณาคโม วาฯ

[๔๔๓ : ๔๔๙] ปุพฺพรูปญฺจฯ

[๔๔๔ : ๕๑๑] ตถา กตฺตริ จฯ

[๔๔๕ : ๔๓๓] ภูวาทิโต อฯ

[๔๔๖ : ๕๐๙] รุธาทิโต นิคฺคหิตปุพฺพญฺจฯ

[๔๔๗ : ๕๑๐] ทิวาทิโต โยฯ

[๔๔๘ : ๕๑๒] สฺวาทิโต ณุณา อุณา จฯ

[๔๔๙ : ๕๑๓] กิยาทิโต นาฯ
[๔๕๐ : ๕๑๗] คหาทิโต ปฺปณฺหาฯ
[๔๕๑ : ๕๒๐] ตนาทิโต โอยิราฯ
[๔๕๒ : ๕๒๕] จุราทิโต เณ ณยาฯ
[๔๕๓ : ๔๔๔] อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิฯ
[๔๕๔ : ๔๔๐] กตฺตริ จฯ
[๔๕๕ : ๕๓๐] ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโยฯ
[๔๕๖ : ๔๒๐] กตฺตริ ปรสฺสปทำฯ
[๔๕๗ : ๔๒๔] ภูวาทโย ธาตโวฯ

อิติ อาขฺยาตกปฺเป ทุติโย กณฺโฑฯ

๖.๓ อาขฺยาตกปฺป ตติยกณฺฑ

[๔๕๘ : ๔๖๑] กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานำ เฑฺวภาโวฯ
[๔๕๙ : ๔๖๒] ปุพฺโพพฺภาโสฯ
[๔๖๐ : ๕๐๖] รสฺโสฯ
[๔๖๑ : ๔๖๔] ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยาฯ
[๔๖๒ : ๔๖๗] กวคฺคสฺส จวคฺโคฯ
[๔๖๓ : ๕๓๒] มานกิตานำ ว ตตฺตำ วาฯ
[๔๖๔ : ๕๐๔] หสฺส โชฯ
[๔๖๕ : ๔๖๓] อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วาฯ
[๔๖๖ : ๔๘๙] นิคฺคหิตญฺจฯ
[๔๖๗ : ๕๓๓] ตโต ปามานานำ วามำ เสสุฯ
[๔๖๘ : ๔๙๒] ฐา ติฏฺโฐฯ
[๔๖๙ : ๔๙๔] ปา ปิโวฯ
[๔๗๐ : ๕๑๔] ณาสฺส ชาชำนาฯ
[๔๗๑ : ๔๘๓] ทิสสฺส ปสฺส ทิสฺส ทกฺขา วาฯ
[๔๗๒ : ๕๓๑] พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จฯ
[๔๗๓ : ๕๒๙] โก เข จฯ
[๔๗๔ : ๕๓๕] หรสฺส คี เสฯ

[๔๗๕ : ๔๖๕] พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายํฯ
[๔๗๖ : ๔๔๒] คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสุฯ
[๔๗๗ : ๔๗๙] วจสฺส'ชฺชตนิมฺหิ มกาโร โอฯ
[๔๗๘ : ๔๓๘] อกาโร ทีฆํ หิมิเมสุฯ
[๔๗๙ : ๔๕๒] หิ โลปํ วาฯ
[๔๘๐ : ๔๙๐] โหติสฺสเรโหเห ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จฯ
[๔๘๑ : ๕๒๔] กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโหฯ

อิติ อาขฺยาตกปฺเป ตติโย กณฺโฑฯ

๖.๔ อาขฺยาตกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

[๔๘๒ : ๕๐๘] ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุฯ
[๔๘๓ : ๕๒๗] อสฺโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเตฯ
[๔๘๔ : ๕๔๒] ฆฏาทีนํ วาฯ
[๔๘๕ : ๔๓๔] อญฺเญสุ จฯ
[๔๘๖ : ๕๔๓] คุหทุสานํ ทีฆฯ
[๔๘๗ : ๔๗๘] วจ วส วหาทีนมุกาโร วสฺส เยฯ
[๔๘๘ : ๔๘๑] หวิปริยโย โล วาฯ
[๔๘๙ : ๕๑๙] คหสฺส เฆ ปฺเปฯ
[๔๙๐ : ๕๑๘] หโลโป ณฺหามฺหิฯ
[๔๙๑ : ๕๒๓] กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหิฯ
[๔๙๒ : ๔๙๙] อสสฺมา มิมานํ มิมฺหานฺตโลโป จฯ
[๔๙๓ : ๔๙๘] ถสฺส ตฺถตฺถํฯ
[๔๙๔ : ๔๙๕] ติสฺส ตฺถิตฺถํฯ
[๔๙๕ : ๕๐๐] ตุสฺส ตฺถุตฺตํฯ
[๔๙๖ : ๔๙๗] สิมฺหิ จฯ
[๔๙๗ : ๔๗๗] ลภสฺมา อีอนฺ ตฺถตฺตํฯ
[๔๙๘ : ๔๘๐] กุสสฺมา ที จฺฉิฯ
[๔๙๙ : ๔๘๐] ทา ธาตุสฺส ทชฺชชฺชำฯ
[๕๐๐ : ๔๘๖] วทสฺส วชฺชชฺชำฯ

[๕๐๑ : ๔๔๓] คมิสฺส ฆมฺมนฺ๎ฯ
[๕๐๒ : ๔๙๓] ยมฺหิ ทาธามาธาหาปามหมถาทีนมีฯ
[๕๐๓ : ๔๘๕] ยชสฺสาทิสฺสิฯ
[๕๐๔ : ๔๗๐] สพฺพโต อุ๎ อีสุฯ
[๕๐๕ : ๔๘๒] ชรมรานนฺ๎ ชีรชิยฺยมิยฺยา วาฯ
[๕๐๖ : ๔๙๖] สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จฯ
[๕๐๗ : ๕๐๑] อสพฺพธาตุเก ภูฯ
[๕๐๘ : ๕๑๕] เยยฺยสฺส ฌาโต อิยา ฌาฯ
[๕๐๙ : ๕๑๖] นาสฺส โลโป ยการตฺตนฺ๎ฯ
[๕๑๐ : ๔๘๗] โลปญฺเจตฺตมกาโรฯ
[๕๑๑ : ๕๒๑] อุตฺตโมกาโรฯ
[๕๑๒ : ๕๒๒] กรสฺสากาโร จฯ
[๕๑๓ : ๔๓๕] โอ อว สเรฯ
[๕๑๔ : ๔๙๑] เอ อยฯ
[๕๑๕ : ๕๔๑] เต อาวายา การิเตฯ
[๕๑๖ : ๔๖๖] อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิฯ
[๕๑๗ : ๔๘๘] กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานนฺ๎ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จฯ
[๕๑๘ : ๔๔๖] อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺตนฺ๎ฯ
[๕๑๙ : ๔๕๗] อการาคโม หิยฺยตฺถนีอชฺชตนีกาลาติปตฺตีสุฯ
[๕๒๐ : ๕๐๒] พฺรูโต อี ติมฺหิฯ
[๕๒๑ : ๔๒๕] ธาตุสฺสนฺโต โลโปเนกสฺรสฺสฯ
[๕๒๒ : ๔๗๖] อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วาฯ
[๕๒๓ : ๕๒๖] การิตานนฺ๎ โณ โลปนฺ๎ฯ

อิติ อาขฺยาตกปฺเป จตุตฺโถ กณฺโฑฯ

อาขฺยาตสุตฺตนฺ๎ นิฏฺฐิตนฺ๎ฯ

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

๗.๑ กิพฺพิธานกปฺป ปฐมกณฺฑ

[๕๒๔ : ๕๖๑] ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณฯ
[๕๒๕ : ๕๖๕] สญฺญายมนูฯ
[๕๒๖ : ๕๖๗] ปุเร ททา จ อีฯ
[๕๒๗ : ๕๖๘] สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วาฯ
[๕๒๘ : ๕๗๗] วิสรุชปทาทิโต ณ ฯ
[๕๒๙ : ๕๘๐] ภาเว จฯ
[๕๓๐ : ๕๘๔] กฺวิ จฯ
[๕๓๑ : ๕๘๙] ธราทีหิ รมฺโมฯ
[๕๓๒ : ๕๙๐] ตสฺสีลาทีสุ ณีตฺวาวี จฯ
[๕๓๓ : ๕๙๑] สทฺทกุธจลมณฺฑตฺถรุจาทีหิ ยุฯ
[๕๓๔ : ๕๙๒] ปาราทิคมิมฺหา รูฯ
[๕๓๕ : ๕๙๓] ภิกฺขาทิโต จฯ
[๕๓๖ : ๕๙๔] หนตฺยาทีนํ ณุโกฯ
[๕๓๗ : ๕๖๖] นุ นิคฺคหิตํ ปทนฺเตฯ
[๕๓๘ : ๕๙๕] สหนาญฺญาย วา โร โฆฯ
[๕๓๙ : ๕๕๘] รมฺหิ รนฺโต ราทิ โนฯ
[๕๔๐ : ๕๔๕] ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียาฯ
[๕๔๑ : ๕๕๒] โณฺย จฯ
[๕๔๒ : ๕๕๗] กรมฺหา ริจฺจฯ
[๕๔๓ : ๕๕๕] ภูโตพฺพฯ
[๕๔๔ : ๕๕๖] วทมทคมฺยุชครหาการาทีหิ ชฺชมฺมคฺคยฺเหยฺยาคาโร วาฯ
[๕๔๕ : ๕๔๘] เต กิจฺจาฯ
[๕๔๖ : ๕๖๒] อญฺเญ กิตฺฯ
[๕๔๗ : ๕๙๖] นนฺทาทีหิ ยุฯ
[๕๔๘ : ๕๙๗] กตฺตุกรณปเทเสสุ จฯ
[๕๔๙ : ๕๕๐] รหาทิโต ณฯ

อิติ กิพฺพิธานกปฺเป ปฐโม กณฺโฑฯ

๗.๒ กิพฺพิธานกปฺป ทุติยกณฺฑ

[๕๕๐ : ๕๔๙] ณาทโย เตกาลิกาฯ
[๕๕๑ : ๕๙๘] สญฺญายํ ทาธาโต อิฯ
[๕๕๒ : ๖๐๙] ติ กิตฺ จาสิฏฺเฐฯ
[๕๕๓ : ๕๙๙] อิตฺถิยมติยโว วาฯ
[๕๕๔ : ๖๐๑] กรโต ริริยฯ
[๕๕๕ : ๖๑๒] อตีเต ตตวนฺตุตาวีฯ
[๕๕๖ : ๖๒๒] ภาวกมฺเมสุ ตฯ
[๕๕๗ : ๖๐๖] พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริฯ
[๕๕๘ : ๖๐๒] ชิโต อิน สพฺพตฺถฯ
[๕๕๙ : ๖๐๓] สุปโต จฯ
[๕๖๐ : ๖๐๔] อีสทฺทสูหิ ขฯ
[๕๖๑ : ๖๓๖] อิจฺฉตฺเถสุ สมานกตฺตุเกสุ ตเว ตุ วาฯ
[๕๖๒ : ๖๓๘] อรหสกฺกาทีสุ จฯ
[๕๖๓ : ๖๓๙] ปตฺตวจเน อลมตฺเถสุ จฯ
[๕๖๔ : ๖๔๐] ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตุนตฺวานตฺวา วาฯ
[๕๖๕ : ๖๔๖] วตฺตมาเน มานนฺตาฯ
[๕๖๖ : ๕๗๔] สาสาทีหิ รตฺถุฯ
[๕๖๗ : ๕๗๕] ปาติโต ริตุฯ
[๕๖๘ : ๕๗๖] มานาทีหิ ราตุฯ
[๕๖๙ : ๖๑๐] อาคมา ตุโกฯ
[๕๗๐ : ๖๑๑] ภพฺเพ อิกฯ

อิติ กิพฺพิธานกปฺเป ทุติโย กณฺโฑฯ

๗.๓ กิพฺพิธานกปฺป ตติยกณฺฑ

[๕๗๑ : ๖๒๔] ปจฺจยาทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติฯ
[๕๗๒ : ๖๒๕] สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโฐ จฯ
[๕๗๓ : ๖๒๖] สาทิสนฺตปุจฺฉภนฺชหสาทีหิ ฏฺโฐฯ
[๕๗๔ : ๖๑๓] วสโต อุตฺถฯ

[๕๗๕ : ๖๑๔] วส วาวุฯ
[๕๗๖ : ๖๐๗] ธฆฺภเหหิ ธฆฺมา จฯ
[๕๗๗ : ๖๒๘] ภนฺชโต คฺโค จฯ
[๕๗๘ : ๕๖๐] ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จฯ
[๕๗๙ : ๖๒๙] วจ วา วุฯ
[๕๘๐ : ๖๓๐] คุปาทีนญฺจฯ
[๕๘๑ : ๖๑๖] ตราทีหิ อิณฺโณฯ
[๕๘๒ : ๖๓๑] ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วาฯ
[๕๘๓ : ๖๑๗] สุสปจสกโต กฺขกฺกา จฯ
[๕๘๔ : ๖๑๘] ปกฺกมาทีหิ นฺโต จฯ
[๕๘๕ : ๖๑๙] ชนาทีนมา ติมฺหิ จฯ
[๕๘๖ : ๖๐๐] คมขนหนรมาทีนมนฺโตฯ
[๕๘๗ : ๖๓๒] รกาโร จฯ
[๕๘๘ : ๖๒๐] ธาปานมิอี จฯ
[๕๘๙ : ๖๒๑] หนฺเตหิ โห หสฺส โฆ วา อทหนหานำฯ

อิติ กิพฺพิธานกปฺเป ตติโย กณฺโฑฯ

๗.๔ กิพฺพิธานกปฺป จตุตฺถกณฺฑ

[๕๙๐ : ๕๗๙] ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสุฯ
[๕๙๑ : ๕๔๔] หนสฺส ฆาโตฯ
[๕๙๒ : ๕๐๓] วโธ วา สพฺพตฺถฯ
[๕๙๓ : ๕๖๔] อาการนฺตานมาโยฯ
[๕๙๔ : ๕๘๒] ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ข-ขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จฯ
[๕๙๕ : ๖๓๗] ตเวตุนาทีสุ กาฯ
[๕๙๖ : ๕๕๑] คมขนหนาทีนำ ตุ๎ตพฺพาทีสุ นฯ
[๕๙๗ : ๖๔๑] สพฺเพหิ ตุนาทีนำ โยฯ
[๕๙๘ : ๖๔๓] จนนฺเตหิ รจฺจำฯ
[๕๙๙ : ๖๔๔] ทิสา สฺวานสฺวนฺตโลโป จฯ
[๖๐๐ : ๖๔๕] มหทเภหิ มฺม ยฺห ชฺช พฺภ ทฺธา จฯ

[๖๐๑ : ๓๓๔] ตทฺธิตสมาสกิตกา นามฺวาตเวตุนาทีสุ จฯ
[๖๐๒ : ๖] ทุมฺหิ ครุฯ
[๖๐๓ : ๗] ทีโฆ จฯ
[๖๐๔ : ๖๘๔] อกฺขเรหิ การฯ
[๖๐๕ : ๕๔๗] ยถาคมมิกาโรฯ
[๖๐๖ : ๖๔๒] ทธนฺตโต โย กฺวจิฯ

อิติ กิพฺพิธานกปฺเป จตุตฺโถ กณฺโฑฯ

๗.๕ กิพฺพิธานกปฺป ปญฺจมกณฺฑ

[๖๐๗ : ๕๗๘] นิคฺคหิต สฺโยคาทิ โนฯ
[๖๐๘ : ๖๒๓] สพฺพตฺถ เค คีฯ
[๖๐๙ : ๔๘๔] สทสฺส สีทตฺตำฯ
[๖๑๐ : ๖๒๗] ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเฐฯ
[๖๑๑ : ๖๐๘] หจตุตฺถานมนฺตานำ โท เธฯ
[๖๑๒ : ๖๑๕] โฑ ฒกาเรฯ
[๖๑๓ : ๕๘๓] คหสฺส ฒร เณ วาฯ
[๖๑๔ : ๕๘๑] ทหสฺส โท ฬำฯ
[๖๑๕ : ๕๘๖] ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิฯ
[๖๑๖ : ๕๘๗] วิทนฺเต อูฯ
[๖๑๗ : ๖๓๓] นมกรานมนฺตานำ นิยุตฺตตมฺหิฯ
[๖๑๘ : ๕๗๑] น กคตฺตำ จ ชา ณวุมฺหิฯ
[๖๑๙ : ๕๗๓] กรสฺส จ ตตฺตำ ตุสฺมึฯ
[๖๒๐ : ๕๔๙] ตุำตุนตพฺเพสุ วาฯ
[๖๒๑ : ๕๕๓] การิตำ วิย ณานุพนฺโธฯ
[๖๒๒ : ๕๗๐] อนกา ยุณฺวูนำฯ
[๖๒๓ : ๕๕๔] กคา จชานำฯ

อิติ กิพฺพิธานกปฺเป ปญฺจโม กณฺโฑฯ

กิพฺพิธานสุตฺตำ นิฏฺฐิตำฯ

๘. อุณาทิกณฺฑ

[๖๒๔ : ๕๖๓] กตฺตริ กิตฺ ฯ
[๖๒๕ : ๖๐๕] ภาวกมฺเมสุ กิจฺจกฺตขตฺถา ฯ
[๖๒๖ : ๖๓๔] กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต ฯ
[๖๒๗ : ๖๕๒] ขฺยาทีหิ มนฺ ม จ โต วา ฯ
[๖๒๘ : ๖๕๓] สมาทีหิ ถมา ฯ
[๖๒๙ : ๕๖๙] คหสฺสุปธสฺเส วา ฯ
[๖๓๐ : ๖๕๔] มสุสฺส สุสฺส จฺฉรจฺเฉรา ฯ
[๖๓๑ : ๖๕๕] อาปุพฺพจรสฺส จ ฯ
[๖๓๒ : ๖๕๖] อลกลสเลหิ ลยา ฯ
[๖๓๓ : ๖๕๗] ยาณลาณา ฯ
[๖๓๔ : ๖๕๘] มถิสฺส ถสฺส โล จ ฯ
[๖๓๕ : ๕๕๙] เปสาติสคฺคปตฺตกาเลสุ กิจฺจา ฯ
[๖๓๖ : ๖๕๙] อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จ ฯ
[๖๓๗ : -] อรหสกฺกาทีหิ ตุ ฯ
[๖๓๘ : ๖๖๘] วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจนฺเต ฯ
[๖๓๙ : ๕๘๕] กฺวิโลโป จ ฯ
[๖๔๐ : -] สจฺชานํ กคา ณานุพนฺเธ ฯ
[๖๔๑ : ๕๗๒] นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จ ฯ
[๖๔๒ : ๕๘๘] อิยตมกิเอสานมนฺตสฺสโร ทีฆ กฺวจิ ทิสสฺส คุณ โท รํ สกฺขี จ ฯ
[๖๔๓ : ๖๓๕] ภฺยาทีหิ มติพุทฺธิปูชาทีหิ จ กฺโต ฯ
[๖๔๔ : ๖๖๑] เวปุสีทวมุกุทาภูหฺวาทีหิ ถุตฺติมณิมา นิพฺพตฺเต ฯ
[๖๔๕ : ๖๖๒] อกฺโกเส นมฺหานิ ฯ
[๖๔๖ : ๔๑๙] เอกาทิโต สกิสฺส กฺขตฺตุ ฯ
[๖๔๗ : ๖๖๓] สุนสฺสุนสฺโสณวานุวานูนนขุนานา ฯ
[๖๔๘ : ๖๖๔] ตรุณสฺส สุสุ จ ฯ
[๖๔๙ : ๖๖๕] ยุวสฺสุวสฺสุวฺวานนูนา ฯ
[๖๕๐ : ๖๕๑] กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย ฯ

[๖๕๑ : ๖๔๗] ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณีฆิณฺฯ
[๖๕๒ : ๖๔๘] กฺริยายํ ณฺวุตฺวาฯ
[๖๕๓ : ๓๐๗] ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถีฯ
[๖๕๔ : ๖๔๙] กมฺมนิ โณฯ
[๖๕๕ : ๖๕๐] เสเส สฺสนฺตุมานานาฯ
[๖๕๖ : ๖๖๖] ฉทาทีหิ ตตฺรณฺฯ
[๖๕๗ : ๖๖๗] วทาทีหิ ณิตฺโต คเณฯ
[๖๕๘ : ๖๖๘] มิทาทีหิ ตฺติติโยฯ
[๖๕๙ : ๖๖๙] อุสุรนฺชทำสานำ ทำสสฺส ทฑฺโฒ ฒธา จฯ
[๖๖๐ : ๖๗๐] สูวุสานมูวุสานมโต โถ จฯ
[๖๖๑ : ๖๗๑] รนฺชุทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ชทโลโป จฯ
[๖๖๒ : ๖๗๒] ปฏิโต หิสฺส เหรณฺหีรณฺฯ
[๖๖๓ : ๖๗๓] กฑฺยาทีหิ โกฯ
[๖๖๔ : ๖๗๔] ขาทามคมานำ ขนฺธนฺธคนฺธาฯ
[๖๖๕ : ๖๗๕] ปฏาทีหฺยลำฯ
[๖๖๖ : ๖๗๖] ปุถสฺส ปุถุปถา'โม วาฯ
[๖๖๗ : ๖๗๗] สสฺวาทีหิ ตุทโวฯ
[๖๖๘ : ๖๗๘] จฺยาทีหิ อีวโรฯ
[๖๖๙ : ๖๗๙] มุนาทีหิ จิฯ
[๖๗๐ : ๖๘๐] วิทาทีหฺยูโรฯ
[๖๗๑ : ๖๘๑] หนาทีหิ ณุนุตฺวาฯ
[๖๗๒ : ๖๘๒] กุฏาทีหิ โรฯ
[๖๗๓ : ๖๘๓] มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสาฯ

อิติ อุณาทิกปฺโป นิฏฺฐิโตฯ

กจฺจายนสุตฺตำ นิฏฺฐิตำฯ